

चतुर्वर्गचिन्तामणिः
हेमाद्रिविरचितः

Caturvargacintāmani
of Hemādri

VOLUME — II (Part-II)

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN
VARANASI, INDIA

THE
KASHI SANSKRIT SERIES
235
*****

CATURVARGACINTĀMAṆI

OF
ŚRĪHEMĀDRI

Volume II
VRATAKHAṆḌA

PART II

EDITED BY
PAṆḌITA BHARATACANDRA ŚIROMAṆI
PAṆḌITA YAJÑEŚVARA SMṚTIRATNA
and
PAṆḌITA KĀMĀKHYĀNĀTHA TARKAVĀGĪŚA

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN

Publishers and Distributors of Oriental Cultural Literature

P. O. Chaukhambha, Post Box No. 1139
Jadau Bhawan, K. 37/116, Gopal Mandir Lane
VARANASI (INDIA)

© *Chaukhambha Sanskrit Sansthan, Varanasi*

Phone : 65889

Price Rs. 2500-00 for the set of four volumes in seven parts

Rs. 1000-00 for Volume II (Vratakhaṇḍa, Part 1-2)

Originally Published by The Asiatic

Society of Bengal in 1879

Reprinted 1985

Also can be had of

CHAUKHAMBHA VISVABHARATI

Post.Box No. 1084

Chowk (Opposite Chitra Cinema)

VARANASI-221001

Phone : 65444

Printers—Srigokul Mudranalaya, Gopal Mandir Lane, Varanasi
and Globe Offset Press, New Delhi

॥ श्रीः ॥

काशी संस्कृत ग्रन्थमाला

२३५

चतुर्वर्गचिन्तामणिः

श्रीहेमाद्रिविरचितः

तत्र

प्रतखण्डनाम्नो

द्वितीयखण्डस्य

द्वितीयो भागः

श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना

श्रीयज्ञेश्वरस्मृतिरत्नेन

श्रीकामाख्यानाथतर्कवागीशेन

च

परिशोधितः

चौखम्भा संस्कृत संस्थान

भारतीय सांस्कृतिक साहित्य के प्रकाशक तथा वितरक

पो० आ० चौखम्भा, पो० बा० नं० ११३६

जड़ाव भवन, के. ३७/११६, गोपाल मन्दिर लेन

वाराणसी (भारत)

प्रकाशक : चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

मूल्य : रु० २५००-००

संपूर्ण १-४ खण्ड, ७ भाग

रु० १०००-००

द्वितीयखण्ड (व्रतखण्ड, भाग १-२)

228.2
एम/च-2:2

मूल रूप से आसियाटिक् सोसायिटि आफ बंगाल द्वारा प्रकाशित, १८७६

पुनर्मुद्रण १९८५

अन्य प्राप्तिस्थान

चौखम्भा विश्वभारती

पोस्ट वाक्स नं० १०८४

चौक (चित्रा सिनेमा के सामने)

वाराणसी-२२१००१ (भारत)

फोन : ६५४४४

मुद्रक — श्रीगोकुलमुद्रणालय, गोपाल मंदिर लेन, वाराणसी एवं
ग्लोब आफसेट प्रेस, नई-दिल्ली

सूचीपत्रम् ।

— ००० —

अ	पृष्ठ	आ	पृष्ठ
अग्निप्रेषप्रविधिः ..	८५६	अद्विधुस्तानं ..	६५४
अग्निवैकृत्यं ...	१०८	अहिंसाव्रतं ..	८६५
अनङ्गयथोदशीव्रतं (कालोत्तरोक्तं)	८	आ	
अनङ्गयथोदशीव्रतं (भविष्योत्तरोक्तं)	१	आज्ञासंक्रान्तिव्रतं ...	७३८
अनन्तचतुर्दशीव्रतं ..	२६	आदित्यव्रतं (भविष्यपुराणोक्तं)	५२१
अनन्तव्रतं (पिण्ड घर्मोत्तरोक्तं)	६६७	आदित्यव्रतं (भविष्योत्तरोक्तं)	५२०
अनन्तव्रतोपापनविधिः ..	९६	आदित्यशयनव्रतं ...	६८०
अनन्तव्रतं ..	८६८	आदित्यशान्तिव्रतं ...	५२३
अनशन विधिः ..	८४८	आदित्यहृदयविधिः ...	५२६
अमावस्याव्रतं (कूर्मपुराणोक्तं)	२५७	आदित्याभिमुखविधिः ...	५२५
अमावस्याव्रतानि ..	२४६	आनन्दव्रतं ...	८४२
अर्कव्रतं ..	५०८	आन्दोलनविधिः ...	७४५
अर्वावैकृतोपशमनं ...	१०८८	आयुधव्रतं ...	८३१
अर्द्धआवणिकाव्रतं ..	७४३	आयुर्व्रतं ...	२२७
अर्द्धादयव्रतं ..	२४६	आयुःसंक्रान्तिव्रतं ...	७३७
अरुन्धतीव्रतं ..	३१२	आरोग्यव्रतं ...	७६१
अशोकत्रिरात्रव्रतं ..	२७८	आशादित्यव्रतं ...	५२२
अशोकपूर्णमासव्रतं ..	१६२	आश्विनव्रतानि ...	७५८
अश्वव्रतं ..	८११	आषाढव्रतानि ...	७५१
अश्वशान्तिः ..	१०३१	इ	
अश्विषोक्तानं ..	५८३	इन्द्रपौणमासीव्रतं ...	१८६

	पृष्ठा		पृष्ठा
इन्द्रव्रतं ...	८८३	कार्तिकव्रतानि ...	७६२
ईश्वरव्रतं ...	१४८	कालविराचिव्रतं ...	३२६
उ		कौर्त्तिकव्रतं ...	८६३
उपस्करवैद्यतीपश्चमः	१०८६	लच्छव्रतानि ...	७६८
उमामहेश्वरव्रतञ्चापरं ...	३८६	लक्ष्मिकाव्रतं ...	१७८
उमामहेश्वरव्रतं देवीपुराणोक्तं	६८१	लक्ष्मिकास्नानं ...	५८०
ऋ		लक्ष्मचतुर्दशीव्रतं ...	६५
ऋतुव्रतानि ...	८५८	लक्ष्मचतुर्दशीव्रतं (मयपुराणोक्तं)	१५६
ए		लक्ष्मचतुर्दशीव्रतं (शिवधर्मोक्तं)	१५४
एकभक्तव्रतं ...	७४८	लक्ष्मचतुर्दशीव्रतं (सौरपुराणोक्तं)	१५६
एकभक्तव्रतं विष्णुधर्मोक्तोक्तं	८६३	कोकिलव्रतं ...	७५५
श्री		कौमुदीमद्योतनवः ..	३५०
शौन्पातिकं ...	१०७८	कौमुदीव्रतं ..	७६०
क		क्षमव्रतं ..	१५४
कदलौव्रतं ...	१३४	ग	
करणव्रतं ...	७१८	गजनीराजनविधिः ..	२२६
करणव्रतानि ...	७१८	गजपूजाविधिः ..	२२२
करिव्रतं ...	८११	गजशान्तिः ..	१०३६
कल्पवृक्षव्रतं ...	८१०	गन्धव्रतं ...	२४१
काचनपुरीव्रतं ..	८६८	गलतिकारव्रतं ..	८६१
कामचयीदशीव्रतं ...	२५	गायत्रीव्रतं ...	६२
कामदेवव्रतं ...	१८	गुणावाप्तिव्रतं ...	४८८
कामधेनुव्रतं ...	३४४	गुरुव्रतं ...	५७८
कामव्रतं ...	२५	गोविराटव्रतकथा ...	२८३
कामावाप्तिव्रतं ...	१५५	गोविराटव्रतं (भविष्योक्तोक्तं)	३०३
कारौषाग्निसाधनं ...	८६०	गोविराटव्रतं (स्कन्दपुराणोक्तं)	२८८
कार्तिकमासव्रतं ...	७७२	गोपदचिराचव्रतं ...	३२३
		गोयुग्मव्रतं ...	६८४

सूचीपत्रम् ।

३

	पृष्ठा		पृष्ठा
मीरजत्रतं ...	६६५	अथपौर्णमासीव्रतं ...	१६०
गोशाम्निः ...	१०२७	अथव्रतं (विष्णु धर्मोत्तरोक्तं)	१५५
घृतिर्धर्मं यागमाहात्म्यकोशं न	५६०	अथविधिः ...	५२४
घ		अथावाग्नित्रतं ...	७६८
घटिकाभिषेकः ..	१०१५	आतिविराचितं ...	२९०
घृतभाजनव्रतं ..	१५०	आनावाग्नित्रतं ...	७४८
घृतस्नानविधिः ..	८११	आष्टाव्रतानि ...	७५०
घृतविष्णुविधिः ...	८६२	आष्टाव्रतं ...	६२०
च		त	
चण्डिकाव्रतं ..	४१०	ताम्बूलसंक्रान्तिव्रतं ...	७४८
चतुर्दशीजागरणव्रतं ..	१४८	तिथिनक्षत्रवारव्रतानि ...	५८८
चतुर्दशीव्रतं ...	१५६	तिथियुगलव्रतपञ्चकं ...	९८७
चतुर्दशीव्रतानि ...	२६	तौषाव्रतं ...	८१७
चतुर्दशीव्रतं (भविष्योत्तरोक्तं)	१२२	तेजःसंक्रान्तिव्रतं ...	७३४
चतुर्दशीशयमीनकाव्रतं ..	१५८	वयोदशव्रतानि ...	१
चतुर्मासीव्रतानि ...	८००	वयोदशव्रतं ...	१८
चतुर्थ्यगव्रतं ...	५००	त्रिपुरसूदनव्रतं ..	५२५
चन्द्रनक्षत्रशाम्निः ...	५५८	त्रिविक्रमविराटव्रतं ..	३२८
चन्द्रव्रतं ...	२४४	त्रिविक्रमव्रतं ...	८५४
चन्द्रव्रतं पद्मपुराणोक्तं ...	८८४	त्रिविक्रमव्रतं (मौ. पुराणोक्तं)	८५६
चन्द्रव्रतं विष्णु धर्मोत्तरोक्तं	२५६	त्रास्यकव्रतं ...	१४७
चन्द्रोद्दिशोश्चयनव्रतं ...	१७५	द	
चन्द्रसूक्तो परागस्तानम् ...	१०२१	दक्षोत्पत्तिशान्तिः .	१०२५
चान्द्रायणव्रतं ...	७८७	दमनकपूजाविधिः ..	५५३
ज		दशदिव्यव्रतं ...	५५८
जनमाशाम्निः ...	१०१७	दिवकरव्रतं ...	५६८

	पृष्ठा		पृष्ठा
दीपदानविधिः ..	४७५	न	
दीपव्रतं ..	४८२	नक्षत्रपुरुषव्रतं ...	६८८
दीपव्रतं ...	५६६	नक्षत्रपूजाविधिः ...	४८५
दुर्गाभक्त्यनाशनवयोदशीव्रतं	१४	तक्षत्रव्रतानि ...	४८३
दुर्वाचिराचव्रतं ...	३१५	नक्षत्रहोमविधिः ..	६८४
देवव्रतं पद्मपुराणोक्तं ...	५६२	नक्षत्रार्थव्रतं ...	६८६
देवव्रतं ...	६४	नदीव्रतं ...	४६२
देवमूर्तिव्रतं ...	५०४	नन्दव्रतं ..	१८
देवशयनोत्थानविधिः ...	८००	नन्दादिविधिः ...	५३२
देवीव्रतं ...	२०८	नन्दादिव्रतविधिः ...	५३०
देवीव्रतं देवीपुराणोक्तं ...	७७५	नन्दाविधिः ...	५३३
देवीव्रतं भविष्योत्तरोक्तं ..	८८५	नन्दाव्रतं ...	८३२
देवीव्रतं देवीपुराणोक्तं ...	८१५	नवनक्षत्रशान्तिः ...	६८८
द्वितीयाभद्राव्रतं ..	७२४	नवम्याद्युपवासव्रतं ...	५०८
ह्रीपत्रतं ...	४६५	नवपूर्णिमाव्रतं ...	१६६
ध		नरसिंहचतुर्दशीव्रतं ...	४१
धनसंक्रान्तिव्रतं	७३६	नरसिंहचतुर्दशीव्रतं ...	४४
धनावाप्तिव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	१५५	नानातिथिव्रतानि ...	२४८
धनावाप्तिव्रतं ...	५०१	नानाफलपूर्णिमाव्रतं ...	२४३
धनावाप्तिव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	७५८	नानासामव्रतानि ..	८००
धराव्रतं ..	८०६	निकृष्णपूजा ...	२४१
धान्यसंक्रान्तिव्रतं ...	७३०	नीराजनविधिः ...	६७५
धामचिराचव्रतं ..	३२२	प	
धाराव्रतं ...	८५०	पञ्चघटपूर्णिमाव्रतं ...	१८५
धृतिव्रतं ...	५८६	पञ्चमूर्तिव्रतं ...	४६८
ध्वजव्रतं ...	८५८	पत्रव्रतं ..	८६४
		पथीव्रतं ..	६५४

सूचीपत्रम् ।

५

	पृष्ठा		पृष्ठा
पर्व्वनक्तव्रतं ..	८०५	प्रतिमावृतं ...	५७
पर्व्वभृभाजनव्रतं ..	८०६	प्रटीपविधिः ..	७६३
पवित्रागोहणविधिः ...	४४०	प्रदोषवृतं ...	१८
पातास्तव्रतं ...	४०६	प्रभावृतं ...	८८४
पाचव्रतं ..	३८१	प्रभववैकृतं ...	१०८६
पादोदकस्नानं ...	६५०	प्राजापत्यवृतं ...	८८३
पापमोचनव्रतं ..	३८६	प्राप्तिवृतं ...	८६६
पापसंक्रान्तिव्रतं ...	७३८	फलवृतं ...	८१८
पालीचतुर्दशीव्रतं ..	१३०	फलसंक्रान्तिवृतं ...	७६३
पाशुपतव्रतं ..	४४४	फाल्गुणविधिः ..	७८८
पाशुपतव्रतं वायुसंहितोक्तं	२१२	फाल्गुणवृतानि ..	७८७
पाशुपतव्रतं (मलयपोहनं)	१८७	ब्रह्माभिषेकविधिः ...	१०१७
पितृव्रतं ...	२४३	बाणज्यलाभव्रतं ...	६४८
पितृव्रतं (भविष्यपुराणीक्तं)	२४४	बृध्रव्रतं ...	४७८
पितृव्रतं (विष्णुपुराणीक्तं)	२५५	हस्तीपानशमनं ...	१०८१
पितृव्रतं (विष्णुधर्मोत्तरीक्तं)	५०५	ब्रह्मकूर्चव्रतं ...	८३१
पुतकामव्रतं ..	१७१	ब्रह्मकूर्चव्रतं विष्णुधर्मोत्तरीक्तं	२१८
पुत्रदोषविधिः ..	५२४	ब्रह्मगायत्रीचन्द्रोदणीव्रतं	६८४
पुत्रव्रतं ..	८८३	ब्रह्मण्यप्राप्तिव्रतं ...	५००
पुत्रप्राप्तिव्रतं ...	२३०	ब्रह्मवृतं ..	८८५
पुत्रोत्पत्तिव्रतं ..	६४८	ब्रह्ममाविचीवृतं ...	२५८
पुराणश्रवणविधिः ...	८८७	ब्राह्मणावाप्तिव्रतं ...	२४५
पूणिमाव्रतं विष्णुधर्मोत्तरीक्तं	२४३	भद्रचतुष्टयवृतं ..	३८३
पूणिमाव्रतं वाङ्मयपुराणीक्तं ...	२४४	भद्राविधिः ...	५२३
पौर्णमासौवृतानि ...	१६०	भवानोवृतं ...	२४७
पौषवृतानि ...	७८६	भाद्रपदवृतानि ...	७१८
प्रकीर्णकवृतानि ...	८६८		

	पृष्ठा		पृष्ठा
भीमवृत्तं	८८४	महेश्वरवृत्तं	१५२
भीमपञ्चकवृत्तं	३३६	महेश्वरस्नानं	१००८
भूमाञ्जनवृत्तं	८६०	महोत्सववृत्तं	१४८
भूतमात्र, प्रत्युसवः	३८५	माघमासवृत्तानि	७८८
भूमिवृत्तं	६३	माघस्नानविधिः	७८०
भृगुपत्नविधिः	८६१	मार्गशीर्षवृत्तानि	७८४
भोगसंक्रान्तिवृत्तं	७३३	मासमसिधारावृत्तं	८२५
भोगावाप्तिवृत्तं	७४९	मासवृत्तं	८५९
भौमवारवृत्तं	५६०	मासवृत्तानि	७४४
भौमवृत्तं	५६०	मासीपवासवृत्तं	७७६
भौमवृत्तं (पद्मपुराणीकं)..	५६८	मृषवृत्तं	८६५
म		मूलाशान्तिः	६४५
मङ्गलवृत्तोद्यापनं	५७४	मूलस्नानं	६४४
मङ्गलावृत्तं	३३२	मृगपक्षिवैद्यतीपश्चमनं	१०८
मदनमहोत्सवः	२१	मौनवृत्तम्	४८२
मनोरथपूणिमावृत्तं	१३३	मौनवृत्तोद्यापनम्	४८२
मनोरथसंक्रान्तिवृत्तं	७४१	य	
महातपोवृत्तानि	८१०	यमलजननशान्तिः	१०९३
महापौर्णमासीवृत्तं	१८१	यमवृत्तं	१५१
महाप्रस्थानं	८५४	यमवृत्तं (महाभारतीकं)...	३७७
महाफलवृत्तं	३८२	यमवृत्तं (विष्णुधर्मोत्तरीकं)	१५३
महाराजवृत्तं	१३८	यमादशेनमथोदशीवृत्तं	८
महालक्ष्मीवृत्तं	४८५	युगावतारवृत्तं	५१८
महावृत्तं	३७७	युगादिविधिः	५१७
महावृत्तं (लिङ्गपुराणीकं)..	३८८	युगादिवृत्तं	५१४
महावृत्तं (विष्णुधर्मोत्तरीकं)	४६१	योगवृत्तं	७०७
महाशान्तिः	५८०	योगवृत्तानि	७०७
महाशान्तिः (भविष्यपुराणीकं)	१०७९		

	पृष्ठा		पृष्ठा
र		वसुवृत्तं	८८५
रक्षाबन्धनपौर्णमासीवृत्तं ...	१८०	व्यसञ्चिराचवृत्तं	२२२
रथयात्रीतृयः देवोपुराणोक्तः	४२०	वज्रिवृत्तं	२४५
रथयात्रीतृयः ...	४१४	वाद्यवृत्तं	१४२
रत्नाञ्जिराचवृत्तं	२८३	वारज्जनाभि	४२०
रविवृत्तं	७८५	वारिवृत्तं	८५७
राशिवृत्तं	२३८	विद्यावाग्निवृत्तं	७८६
रुद्रवृत्तं	८६६	विनायकस्त्वपनं	१००२
रुद्रवृत्तं (पञ्चपुराणोक्तं)	२८४	विरूपाक्षवृत्तं	१४३
रुद्रस्नानम्	१०११	विष्णुञ्जिराचवृत्तं	२०८
रूपसवृत्तं	६७१	विशीकसंक्रान्तिवृत्तं	७४२
रूपसंक्रान्तिवृत्तं	७३४	विष्टिवृत्तं	७१८
रूपावाग्निवृत्तं	७४४	विष्णु देवकीवृत्तं	८३६
रोगहरविधिः	५२६	विष्णु पदवृत्तं	६६५
रोहिणीवृत्तं	४८८	विष्णु वृत्तं	४५८
रोहिणीस्नानं	४८८	हन्ताकृत्यामविधिः	८०८
ल		हृष्यवृत्तं	२४२
लक्ष्मीनारायणवृत्त	१६४	हृषं तृसर्गः	८८३
ललितायुतं	५१०	हृष्टिविलतिप्रशमनं	१०८४
स्त्रावण्यावाग्निवृत्तं	७८५	वेदवृत्तं	८६७
लोकवृत्तं	४६३	वेद्यावृत्तं	४४१
व		वैशाखवृत्तं	७४८
वटसावित्रीवृत्तं	१४७	वैशाखीकार्त्तिकोमाघीविधिः	१६६
वरवृत्तं	८८६	वैशानरवृत्तं	८६०
वरुणवृत्तं पञ्चपुराणोक्तं	८०५	वैष्णववृत्तं	८१८
वरुणवृत्तं	१३६	व्यतीपातवृत्तं नारदीयपुराणोक्तं	७०८
वर्द्धापनविधिः	८८८	व्यतीपातवृत्तं	७१३
		व्योमवृत्तं	८६३

पृष्ठ	पृष्ठ
शकध्वजीच्छायाविधिः	४०१
शकवृत्तं	२१०
शकवृत्तं	८६६
शङ्खनारायणव्रतं	६६३
शतभिषास्त्रानं	६५३
शक्तनाशनव्रतं	५८०
शनिवृत्तं	५८०
शनैश्चरादिशान्तिः	५८०
शङ्खव्रतं	८६७
शान्तिकपौष्टिकानि	१००३
शास्त्रगायणीव्रतं	६५६
शिवचतुर्दशीव्रतं	५८
शिवनक्तव्रतं	३८८
शिवशिवव्रतं	८५६
शिवरात्रिव्रतं	१२३
शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यं	६७
शिवरात्रिव्रतं स्कन्दपुराणोक्तं	७१
शिवलिङ्गव्रतं	८८७
शिवव्रतं	३४३
शिवयोग्युक्तशिवरात्रिव्रतमाहात्म्यं	५८७
शिवव्रतं कालोत्तरीकं	३८८
शिवव्रतं पद्मपुराणोक्तं	८१८
शिवव्रतं कालोत्तरीकं	८१८
शिवोपवीतव्रतं	८५३
शौलावाप्तिव्रतं	७८६
शङ्खनारायणव्रतं	३२९
शुक्लवृत्तं	५७८
शूलदानवृत्तं	२५२
शैलवृत्तं	४६७
शैलवृत्तपदपञ्चमं	६६३
शैवमहावृत्तं	८४३
शैवमहावृत्तमपरं	८४८
शैवोपवीतवृत्तं	३८७
श्यामामहोत्सवः	८१२
श्रवणपासनविधिः	२४१
श्रद्धावृत्तं	८६६
श्रावणवृत्तं	७५२
श्रावणवृत्तं	७५१
श्रीवृत्तं	४६६
म	
मटावृत्तं नाम अन्नदानमाहात्म्यं	४६६
मन्त्रानन्दवृत्तं भविष्योत्तरीकं	२३८
मन्त्रपिम्पुतं	५१८
मन्त्रमागरवृत्तं	५०७
मन्त्रगुन्तरवृत्तं	८८६
मन्त्रवृत्तं	४३४
मल्लिलाशय वैद्यक्यं	१०८५
मन्त्रान्तिधत्तानि	७२७
मन्त्रान्तिधत्तानि देवीपुराणोक्तानि	७२८
संग्रामविधिः	८६६
मघाटकवृत्तं वराहपुराणोक्तं	३००
सम्पन्नवृत्तं	८०३
मन्त्रोद्भववृत्तं भविष्यत्पुराणोक्तं	३८३
भवत्सम्पन्नवृत्तं विश्वधर्मोत्तरीकं	३१८

ग्रन्थानां वचनसंख्या ।

— १००० —

पृष्ठा

अ

अथर्वजगोपयन्त्राक्षरं — ८८१, ८८२ ।

अथर्वपरिशिष्टं—६१८, ६२३, ६२६ ।

अथर्ववेदः—८१६ ।

आ

आदिपुराणं—१४२, १४३, ८१५ ।

आदित्यपुराणं—३४८, ५१८, ६४०,
७६८, ८४८, ८५७, ८५८, ८८८ ।

क

कालिकापुराणं—१४१, १८०, ३३२,
३८१, ८०२, ८८२ ।

कास्तोतरं—८, ४००, ५८०, ८११ ।

कर्मापुराणं—१५१, १५६, २४७, ८४८ ।

ग

गर्गः—६८८,

गारुडपुराणः—६३, ७२८, ८०६ ।

द

देवोपुराणं—२०३, ३३५, ४२४, ४५५,

४८९, ६२७, ६८३, ६८४, ६८५, ६८६, ७८०,

७८१, ७८२, ७८३, ७८४, ७८५, ७८६, ७८७, ७८८, ७८९, ७९०, ७९१, ७९२, ७९३, ७९४, ७९५, ७९६, ७९७, ७९८, ७९९, ८००, ८०१, ८०२, ८०३, ८०४, ८०५, ८०६, ८०७, ८०८, ८०९, ८१०, ८११, ८१२, ८१३, ८१४, ८१५, ८१६, ८१७, ८१८, ८१९, ८२०, ८२१, ८२२, ८२३, ८२४, ८२५, ८२६, ८२७, ८२८, ८२९, ८३०, ८३१, ८३२, ८३३, ८३४, ८३५, ८३६, ८३७, ८३८, ८३९, ८४०, ८४१, ८४२, ८४३, ८४४, ८४५, ८४६, ८४७, ८४८, ८४९, ८५०, ८५१, ८५२, ८५३, ८५४, ८५५, ८५६, ८५७, ८५८, ८५९, ८६०, ८६१, ८६२, ८६३, ८६४, ८६५, ८६६, ८६७, ८६८, ८६९, ८७०, ८७१, ८७२, ८७३, ८७४, ८७५, ८७६, ८७७, ८७८, ८७९, ८८०, ८८१, ८८२, ८८३, ८८४, ८८५, ८८६, ८८७, ८८८, ८८९, ८९०, ८९१, ८९२, ८९३, ८९४, ८९५, ८९६, ८९७, ८९८, ८९९, ९००, ९०१, ९०२, ९०३, ९०४, ९०५, ९०६, ९०७, ९०८, ९०९, ९१०, ९११, ९१२, ९१३, ९१४, ९१५, ९१६, ९१७, ९१८, ९१९, ९२०, ९२१, ९२२, ९२३, ९२४, ९२५, ९२६, ९२७, ९२८, ९२९, ९३०, ९३१, ९३२, ९३३, ९३४, ९३५, ९३६, ९३७, ९३८, ९३९, ९४०, ९४१, ९४२, ९४३, ९४४, ९४५, ९४६, ९४७, ९४८, ९४९, ९५०, ९५१, ९५२, ९५३, ९५४, ९५५, ९५६, ९५७, ९५८, ९५९, ९६०, ९६१, ९६२, ९६३, ९६४, ९६५, ९६६, ९६७, ९६८, ९६९, ९७०, ९७१, ९७२, ९७३, ९७४, ९७५, ९७६, ९७७, ९७८, ९७९, ९८०, ९८१, ९८२, ९८३, ९८४, ९८५, ९८६, ९८७, ९८८, ९८९, ९९०, ९९१, ९९२, ९९३, ९९४, ९९५, ९९६, ९९७, ९९८, ९९९, १००० ।

पृष्ठा.

न

नरसिंहपुराणं—१४, ४८, ३०५, ३०७,

३८२ ।

नारदीयपुराणं—७१७, ७७५ ।

श्वसिंहपुराणं—३११ ।

प

पद्मपुराणं—२५, १४७, १७४, १७८,
२३८, २४९, ३५४, ३१८, ३२२, ३८४, ५७४,
६०८, ६८४, ६८४, ७४८, ८१८, ८५७, ८६०,
८६२, ८६३, ८६५, ८६६, ८६७, ८८३,
८८४, ८८५, ८८६, ८८७, ८०१, ८०२, ८०४,
८०५, ८११ ।

पालकव्याः—२२२ ।

प्रभासखण्ड—२४५ ।

ब

ब्रह्मपुराणं—७८८, ८०१, ८१४, ८४०, ८८४,

ब्रह्मवैवर्तः—८०५, ८०१, ८८२ ।

ब्रह्माण्डपुराणं—५५२, ७१८, ७५४, ८५५

म

मविष्णुपुराणं—८८२ । १०१९,

पृष्ठा

अविष्णुपुराण—२५. १४८, १७५,

१८७, २३८, २४०, २५४, २८४, ८८४, ३८७,

३८८, ४४०. ५०८, ५१८, ५२१, ५२३, ५२४,

५२६, ५३३, ५३८, ५८७, ७८५, ७८६, ८२४,

८०५, ८०६, ८६०, १००७, १०१६ ।

अविष्णोत्तरं—८, १४, १६, १७, १८,

२४, ५६, ५८, ६४, ६५, ७१, १३०, १३२,

१३३, १३८, १४७, १५८, १६२, १७१, १८४,

१८०, १८५, १८६, २३८, २७२, २८३,

३०८, ३२१, ३२४, ३३६, ३४८, ३८२, ३८८,

४७५, ४८२, ५१०, ५१७, ५२१, ५२५,

५२७, ५२८, ५४८, ५५८, ५६७, ५७८,

५७८, ५८०, ५८७, ५८८, ६३८, ६७५, ६८०,

७०७, ७२४, ७२६, ७४८, ८०२, ८१२, ८१५,

८५३, ८५६, ८५७, ८७८, ८८०, ८८४, ८८७

८८६, ८८८, ८००, ८०३, ८१०, ८५४, ६६४

१०१५ ।

म

मत्स्यपुराण—६१, ५०८, ५४१, ७०३,

८४३, ८०८, ८८५, १०२८ १०८८ ।

मयुः—६८१, ६८३, ६८६, ८८२ ।

महाभारतः—१४५, ३७७, ८१८,

य

यमस्मृतिः—३८७,

याज्ञवल्क्यः—१००१, १००३,

र

रेशाखण्ड—८४८, ८६१.

स

सिद्धपुराण—११४, ११२, ३८७, ३८८,

६३०, ८१७, ८५४, ८५६ ।

व

वराहपुराण—२५९, ३७५, ७१२, ७८८

वज्रिपुराण—२४५, ३४८, ७६३, ८६८

वायुपुराण—८५६ ।

वायुसंहिता—२२२

वाराहपुराण—२१, ८५८, ८८१

विष्णुसन्निः—१८, १५२, २४४, ४६१,

५०६, ७५२, ७८७, ७८७, ८४८, ८५५, ८४०,

८५०, ८७१, ८७३, ८८४

विष्णुसन्निः—१८, १५३, १५४, १५५

१६४, १६६, १६७, २३५, २३६, २३७, २३८,

२४८, २५६, २५७, ४२०, ४६०, ४६१, ४६२

४६३, ४६४, ४६५, ४६६, ४६८, ४६९, ४७०, ४७२

५००, ५०१, ५०३, ५०४, ५०५, ५०६, ५०७,

५०८, ५२४, ५२७, ५२८, ६००, ६१८, ६१३

६२४, ६३०, ६४८, ६५३, ६५४, ६५५, ६५६,

६६७, ६७१, ६८१, ७०६, ७२८, ७४४, ७५०

७५१, ७५८, ७५८, ७६१, ७६८, ७८५, ७८७,

७८८, ८००, ८२७, ८२८, ८२८, ८३१, ८३८

८५८, ८६०, ८६३, ८६४, ८६७, ८८५,

८९७, ८९६, ८९८, १०१०, १०२५ ।

विष्णुपुराण—२५५, २५६, ८६५

विष्णुसंहिता—३९०, ४५३, ७६०, ७७१,

७८३, ८४३, ८८७, ८८८

	पृष्ठा		पृष्ठा
विष्णु स्मृतिः—७६२		सौरपुराणं—२४, १५६, ३८६, ८१४,	
अ		८१७, ८५४, ८६६	
शिवधर्मः—१५४, १५६, ३८५, ८४३,		स्कन्दपुराणं—८७, ८९, ११९, १४७,	
८५९, ८८८, ८९९, १०३०		१४८, १५९, १७८, १८८, १८९, ३१९, ३१५	
शिवधर्मोत्तरः—३८६, ८८३		४८२, ४८९, ४८८, ५१४, ५३७, ५६६, ५६७,	
शिवरत्नम्—८६१		५८८, ६४०, ७३२, ७३३, ७३४, ७३५, ७३६,	
स		७३७, ७३८, ७३९, ७४०, ७४१, ८६७, ८८१	
सौरधर्मः—५५७		स्कन्दमहाकाण्ड अष्टमं—१५१, २४१ १	

—

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

—000—

अथ त्रयोदशीव्रतानि ।

धर्मादपेतं न कदाचिदेव यदीयवाची विषयत्वमेति ।
स एव हेमाद्रिरनुक्रमेण त्रयोदशीषु व्रतवृन्दमाह ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् भूतभव्येश संसारार्णवतारक ।
व्रतं कथय किञ्चिन्मे रूपसौभाग्यदायकं ॥
अनङ्गः प्रीणितो येन फलं यच्छति केशव ।
आत्मवद्रूपसौभाग्यं तन्मे विस्तरतो वद ॥

कृष्ण उवाच ।

अनङ्गः श्रूयते देवः शूलपाणिः पिनाकभृत् ।
तस्मिन् सम्पूजिते* पार्थ किन्नाप्नोति नरोभुवि ॥
तेन ते कथयिष्यामि शूलपाणिव्रतेष्विदम् ।
यस्य कस्यचिदाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥
चीर्त्वा भक्त्या नरोमर्त्यं यद्यदिच्छति पाण्डव ।
तत्तदाप्नोत्यसन्दिग्धमनङ्गाख्यां त्रयोदशीम् ॥
किं व्रतैर्विभुभिः पार्थ उक्तमात्रफलप्रदैः ।
त्रयोदशी त्वयं पुण्या सर्वव्रतफलप्रदा ॥

---

* तस्मिन् सु पूजित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तस्मात् कार्या प्रयत्नेन बहुपुण्यमभीसता ।
 त्रयोदशीक्षान्नाख्या सख्याऽवीष* विनाशनी ॥
 सर्वदुष्टोपशमनी सर्वमङ्गलदायिनी ।
 अतुल्यसुखसौभाग्यरूपलावण्यदायिनी ॥
 पुरा दग्धेन कामेन विनेत्रनयनाग्निना ।
 भस्मीभूतेन लोकेऽस्मिन् सङ्कल्पस्थेन पाण्डव ।
 अनङ्गेन कृताह्वेषा तेनानङ्गत्रयोदशी ॥
 अपरं श्रूयते यस्यां पुराणेनेतिविश्रुतम् ।
 नाम निर्व्वचनं पार्थ कथयामि शृणुष्व तत् ॥
 अनङ्गी भगवान् शम्भुस्तेजोऽमूर्त्तिरगोचरः ।
 स एव देवो येनास्यां तेनानङ्गत्रयोदशी ॥
 प्रसिद्धा समनुपाप्मा नित्या सर्व्वफलप्रदा ।
 मार्गशीर्षेऽमले पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥
 स्नान नद्यां तडागे वा गृहे वा कूपतोऽपि वा ।
 कृत्वाभ्यर्च्य महादेवं विधानाच्छशिभूषणं ॥
 लिङ्गं स्वयम्भवं भूतमभावे यत्प्रतिष्ठितं ।
 तदनङ्गमिति प्रोक्तं पूजयेद्भक्तितोव्रती ॥
 दधि, दुग्ध, घृत, क्षौद्र, शर्कराद्यमृतैः शुभैः ।
 स्थाप्यः एवामृतैः पश्चात् स्नापयेद्भस्मवारिणा ॥
 धूपदीपादिनैवेद्यैः पुष्पैस्तत्कालसम्भवैः ।

* सख्याऽवीषेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† विष्णुरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ स्थाप्यरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥

श्रुतनामान्यधोक्षार्थं होमः कार्यस्ति लाक्षतैः ।

अश्वत्थ, जाति, नारङ्ग, पायसैर्नधुना पिवेत् ॥

अश्वत्थादि क्रमात् काष्ठपुष्पफलनैवेद्यप्राशनानि ॥

एवमुत्तरेष्वपि मासेषु

अनङ्गं पूजयेदादौ मधुमत्यासमन्वितं ।

अनङ्गनाम्ना संपूज्य मधु प्राश्य स्वपेन्निशि ॥

मधुप्राशनयोगेन जायते मधुरध्वनिः ।

अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति भक्तिमान् ॥

पुष्पैश्चोदुम्बरैर्व्वीर शुभदाङ्घ्रिममोदकैः ।

चन्दनेन च योगीशं मदयन्त्या श्रुतं यजेत् ॥

स्नाप्य क्षीरादिभिः पार्थं पूजयित्वा विधानतः ।

योगेश्वरेति संस्पृश्य चन्दनं प्राशयेन्निशि ॥

सौम्यः शीतः सुगन्धश्च चन्दनप्राशनाद्भवेत् ।

राजसूयस्य यज्ञस्य तद्भक्तः फलमाप्नुयात् ॥

माघे न्यग्रोधसक्तन्द मातुलिङ्गं सुमालिकैः ।

सुमालिकं सोमलकं मुक्ता भौतिश्च योगीशं मदयन्त्या संहितं

यजेत् ।

माघेस्मरेति संस्मृत्य प्राशयेन्मौक्तिकोदकं ॥

प्राशनस्य प्रभावेन निर्मला धीः प्रजायते ।

रूपाक्षश्च वंशुः स्त्रीणां मनोनयननन्दनं ॥

मुक्तापूर्णापमे नेत्रे पद्मपद्मायते शक्तिः ।

सौम्यः शान्तः सुगन्धश्च चन्दनप्राशनाद्भवेत् ॥

बहुशर्माख्यहजस्य प्राप्नोत्यविकलं फलं ।
 फाल्गुने वदरीकैश्च गीरजीवीरणोदकैः ॥
 कक्कोलेनच वीरेशं सशीतं निशि पूजयेत् ।
 वीरमाम जपेद्रात्रौ कक्कोलं प्राशयेन्निशि ॥
 तेनास्य सुरभिर्गन्धो जायते कायवक्त्रयोः ।
 तथा गुणगणावासी द्रुतकाञ्चनसन्निभः ॥
 गोमेधस्य फलं प्राप्य शक्रलोके महीयते ।
 चैत्रे करञ्ज, दमन, द्राक्षा, वटक, शीतलैः ॥

शीतलः कपूरः ।

देवेशं रूपनामानं यज्ञे सुभगया सह ।
 पूर्वोक्तविधिना पार्थ कपूरं प्राशयेन्निशि ॥
 कपूरवान् प्रियालोके गन्धगौरवसंयुतः ।
 चन्द्रवत्सर्वलोकानां लोचनाद्वादकारकः ॥
 जायते स नरः पार्थ यः करोतीह भक्तिमान् ।
 नरमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः ॥
 वैशाखे सहकारार्कपुष्पात्तफलसक्तुभिः ।
 जातीफलैर्महारूपमिन्द्राण्या सहितं यजेत् ॥
 प्राशयेद्रात्रिसमये जातीफलमनुत्तमं ।
 सफलास्तस्य सर्वाशा भवन्ति भुवि भारत ॥
 गोसहस्रफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते ।
 ज्यैष्ठे जम्बूविश्वपत्नैः श्रीफलैः पूषकैस्तथा ॥
 खड्गनाथं संपूज्य प्रद्युम्नं ललितान्वितम् ।
 खड्गं प्राशयेद्रात्रौ लावण्यं तेनचाप्नुयात् ॥

वाजयेयफलं लब्ध्वा मोदते दिवि भारत ॥
 आषाढे ऽपामार्गनीप नालिकेरकदम्बकैः ।
 तिलैश्चोमापतिं रात्रौ पूजयेच्च तिलोत्तमां ।
 उमापतिं जपन् प्राज्ञः प्राशयेच्च तिलोदकं ॥
 तिलोत्तमावदभवत् रूपसम्पदनुत्तमा ।
 प्राप्नोति पुण्डरीकस्य फलं कुरुकुलोद्वह ।
 श्रावणे सुमनीम्भो ऽज्जङ्गलीफलमण्डकैः ॥

सुमना जाती ।

गन्धतोयैः शूलपाणिं शुक्लवासोन्वितं यजेत् ।
 गन्धोदकञ्च संप्राश्य स्वपेद्रात्रौ विमत्सरः ॥
 सुगन्धः सर्वसौ व्याव्यश्चिरायुद्योपजायते ।
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य तस्य स्यात् फलमुत्तमं ॥
 भाद्रे पालाशचाम्पेयशर्कराज्य पुरैस्तथा ।

आज्यपुरी छतपूरः ।

यजेता गुरुणा सद्योजातं गौर्यासमन्वितं ॥
 अगुरुं प्राशयित्वा तु गुरुर्भवति भूतले ।
 तुलापुरुषदानस्य हैमस्य फलमश्रुते ॥
 आश्विने चाप्यपामार्गकर्कशुगुडपूरकैः ।
 स्वर्णाम्भोमिः सुवर्णञ्च त्रिदशाधिपतिं यजेत् ॥
 हेमोदकञ्च संप्राश्य हेमवर्णः प्रजायते ।
 नरमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति निश्चितं ॥
 जर्जे कदम्बक द्रोणकुष्माण्ड लवणेन तुः ।
 फलैश्च विद्याधिपतिं यजेन्मदनया सह ॥

फलैरमृतफलाख्यैर्भक्ष्यलवणवान् ज्ञेयः ।

लवणं प्राशयेत्तत्र अह्नया परयान्वितः ।

रूपं लावण्यसंयुक्तः प्राशनादस्य जायते ॥

नैवेद्यानामप्यलाभे हविष्यान्नं प्रकल्पयेत् ।

इह प्रतिश्लोकं दन्तधावनं कुसुमं नैवेद्यं प्राशनानां यथा
क्रममभिहितानां तस्य तस्याभावे अयमनुकल्प उक्तः ।

सर्वेषु पारणेष्वेव भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।

सदक्षिणस्ततोऽग्नौ याद्वन्धुभिः सहितो वशी ।

व्रतविघ्नो यदा तस्यामशक्तो सूतकेऽथवा ॥

उपोष्य एवोपवास्य तदहः पारयेत् पुनः ।

एवं सम्बत्सरस्यान्ते शक्ता रक्षाद्यलङ्घ्यतं ॥

उमामहेश्वरं हैममधिवास्य ततो निशि ।

पुष्पैर्धूपैस्तथागन्धैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः ॥

ततः प्रभातसमये कृतहोमवलिं क्रियः ।

वक्ष्यमाणमिदं सर्वं प्रदद्यात्तु द्विजातये ॥

लिङ्गाकारमनङ्गञ्च सौवर्णं कारयेच्छिवं ।

ताम्रपात्रेषु संस्थाप्य कलशोपरिविन्द्यसेत् ॥

शुक्लवस्त्रेण संच्छाद्य पुष्पनैवेद्यपूजितं ।

ब्राह्मणाय प्रदातव्यं शिवभक्ताय सुश्रुत ॥

शक्तिमान् शयनं दद्यात्सवत्सां गां पयस्त्रिणीं ।

क्षत्रोपानत्प्रदानञ्च कलशा सोदकान्विताः ॥

दादशात्रं प्रकर्त्तव्याः स्रक्चन्दनविभूषिताः ।

सितपक्वान्नसंयुक्ता ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥

देवस्यैव प्रदातव्याः कुम्भा हादशगन्धकाः ।
 वितानं पञ्चवर्णं च ध्वजकिङ्किणिनादिनम् ॥
 घण्टा च सुस्वनां भद्रास्वध्नीयास्त्रिवमन्दिरे ।
 तस्मिन्नेव दिने पार्थं सम्योङ्गात्मानमर्चयेत् ॥
 देवदेवं त्रिशूलेशं पुष्पनैवेद्यदीपकैः ।
 गीतवादित्रनृत्यादि प्रेक्षणैर्विविधैरपि ॥
 दानान्यत्र प्रदेयानि स्ववित्तस्यानुसारतः ।
 सूर्योपिरागसदृशीयतः सदिवसो मतः ॥
 भोजनञ्च यथा शक्त्वा षड्रसं मधुरोत्तमम् ।
 प्रदद्यात्स्त्रिवभक्तानां देयानि च विशेषतः ॥
 अर्चितो नावमन्येत नक्षिपेन्नानृतं वदेत् ।
 एवं तदुत्सवं कृत्वा शिवयज्ञमनुत्तमं ॥
 ततः स्वयन्तु भुञ्जीयाद्भृत्यवर्गसमन्वितः ।
 शान्ताचारकनिष्ठस्तु हृदि देवं निवेश्य च ।
 एवं निर्वर्त्य विधिवत्कृतकृत्यः पुमान् भवेत् ॥
 नारी वा नृपशादूर्ल कृत्वेतद्भूतमुत्तमं ।
 फलं त्वेतदवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 एवं कृत्वा नरः सम्यक् भक्तिभावेन भावितः ॥
 मुच्यते सर्वपापघैर्ब्रह्महत्यादिकैरपि ।
 इह कीर्त्तिमवाप्य वै मृतः स्वर्गं महीयते ॥
 पुण्यशेषादिहागत्य सार्वभौमो नृपो भवेत् ।
 व्रतस्यास्य प्रभावेण मूर्त्तिमान् मदनी भवेत् ॥
 सौभाग्यधनसौख्यान् शान्तवित्तो जितेन्द्रियः ॥

पुत्रपौत्रैः सुसंपूर्णैः जीविष्व शरदां शतं ।
 शिवभक्तपरो भूत्वा शिवकगतमानसः ॥
 अन्तकाले शिवं स्मृत्वा शिवसायुज्यतां व्रजेत् ।
 कामेन याकिल पुरा समुपोषिता सीत्
 शुभ्रान्तिथिं त्रिदशदेहमवाप्तिहेतोः ।
 तां प्राशनैरुदितनामयुतैरुपोष्य
 दिव्यं प्रयाति परमं पदमिन्दुमौलेः ॥
 इति भविष्योत्तरीक्तं मनङ्गचयोदशीव्रतं ।

चैत्र शुक्लचयोदश्यामनङ्गं तु पटे लिखेत् ।
 नीलदूर्वाङ्कुरश्याम हस्तमात्रं प्रमाणतः ॥
 रतिग्रीत्युभयोपेतं पौष्पसायकवापष्टक् ।
 पटेषु सुस्थितः कार्यः सर्वैश्चाप्सरसां गणैः ॥
 नानापुष्पैस्तु संपूज्य वस्त्रनैवेद्यदीपकैः ।
 धूपैर्नानाविधैर्हृदयैर्नानातोद्यरवेण तु ॥
 पुष्पमण्डपमध्ये तु रम्योद्याने तु पूजयेत् ।
 आचार्य्योर्विविधैर्भक्त्या पूजितव्यः प्रयत्नतः ॥
 वस्त्रहेमाव्रपानैश्च यथा शक्त्या तु भक्तितः ।
 पुमान् कामं त्वमाप्नोति सर्वस्यैव प्रियो भवेत् ॥
 सौभाग्यं प्राप्नुयाच्चासी इह लोके परत्र च ।
 मासि मासि यजेदापि यथानुक्रमयोगतः ॥
 एकस्मिन् वा दिने वत्स वत्सरे वा समर्चयेत् ।

मदनं चित्तभवनं मन्मथन्तु रतिप्रियं ।
 अनङ्गं चैव कन्दर्पं संपूज्य मकरध्वजम् ॥
 कुसुमायुधसंज्ञञ्च तथा पूज्य मनोभवं ।
 तथा विषमवाणञ्च द्वादशं मासतीप्रियं ॥
 मासि भाद्रपदे यन्नादनङ्गं पूजयेत्तदा ।
 इत्येतन्नियमेनैव कामव्रतं समाचरेत् ॥

इति कालोत्तरोक्तमनङ्गव्रतम् ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

यमस्याराधनं ब्रूहि श्रीवत्सपुरुषोत्तमं ।
 यथा न गम्यते रौद्रस्वरकं नरकान्तकम् ॥

कृष्ण उवाच ।

हारवत्यां पुरे पार्थ स्नातोऽहं लवणाश्रसि ।
 दृष्टवान् मुनिमायातं मुद्गलं नामनामतः ॥
 प्रज्ज्वलन्तमिवादित्यं तपसा द्योतितं वरं ।
 स प्रणम्याथ सत्कारैरिदं पृष्टीयुधिष्ठिर ॥
 यमादर्शननामेदं व्रतं जन्तुभयापहं ।
 कथयामास स मुनिर्मुद्गलो विस्मयान्वितः ॥

मुद्गल उवाच ।

वृत्तान्तं कथयिष्यामि यदृष्टं स्वशरीरके ।
 अकस्माद्रोगरहितः पतितोऽस्मि धरातले ॥
 पश्यामि चण्डपुरुषैः समन्तादावृतं वपुः ।

अङ्गुष्ठमात्रपुरुषो वलादाकृत्यते तु सः* ॥
 बद्धा यमभटैर्गाढं नीयते वेगवाहिभिः ।
 क्षणात्सभायां पश्यामि यमं पिङ्गललोचनं ॥
 कृष्णावदातं रौद्रास्यं मृत्युव्याधिसमन्वितम् ।
 वातपित्तकफाद्यैश्च मूर्त्तिमद्भिरुपासितं ॥
 कामशोकज्वरच्छर्दिप्लीहानाहभगन्दरैः ।
 राजयक्ष्मप्रमेहाद्यैर्नेत्ररोगैरनेकधा ॥
 निजाङ्गान्तु त्रणै रौद्रैर्ज्वालागर्दभकादिभिः ।
 रोगैर्व्वहुविधैः कृष्णानानारूपैर्भयावहैः ॥
 मूर्त्तिमद्भिश्च संग्रामे नरकैर्घोरदर्शनैः ।
 राक्षसैश्च पिशाचैश्च समन्तात्परिवारितः ॥
 विषारकैर्व्विशिष्टाद्यैश्चित्तगुप्तादिलेखकैः ।
 आदित्यादिकदिक्पालैः कर्मसाक्षिभिरावृतः ॥
 दूतैरौद्रमुखाद्यैश्च सिंहसर्पादिवाहनैः ।
 पाशाङ्कुशादिहस्तैश्च भ्रुकुटीकुटिलाननैः ॥
 वृहत्कायैर्भ्रमाघोरैः पापिष्ठानां नियामकैः ।
 असिपत्रवनाङ्गारक्षारगर्तास्त्रपूरकैः ॥
 अस्थिभङ्गामिषच्छेदरुधिरस्त्रावकादिभिः ।
 तत्रस्थो वृकतोभाति धूमोनान्यो जनोऽपरः ॥
 स ग्राह किङ्करान् सर्वान् धर्मराजोरुषान्वितः ।
 त्यज्यतां किं समानीतोयुष्माभिर्भान्तमानसैः ॥
 मुहुरीनाम कुण्डिन्ये नगरे भीष्मकात्मजः ।

---

* वानदाकृत्यतेतुया इति पुस्तकान्तरे ।

क्षत्रियः समानीयतां क्षीणायुस्त्वज्यतां मुनिः ॥
 इत्युक्तास्ते गतास्तस्मादायाताः पुनरेव ते ।
 जचुर्धर्मभटाः प्राज्ञा धर्मराजं सुविस्मयाः ॥
 क्षीणायुस्तत्र चास्माभिर्भ्रूकश्चिह्नचितो गतैः ।
 न जानीमो भ्रान्तचित्ताः क्षमस्व जगतांपते ॥

यमउवाच ।

प्रायेण ते न दृश्यन्ते पुरुषैर्धर्मकिङ्करैः* ।
 कृता त्रयोदशी यैस्तु नरकार्त्तिविनाशनी ॥
 उज्जयन्यां प्रयागे वा भैरवे वापि ये मृताः ।
 तिलाक्षगोहिरण्यादि दत्तं यैस्तु गवाङ्गिकं ॥

किङ्कराजसुः ।

कौटुम्भं तद्वत् स्वामिच्छंस नो भास्करात्मज ।
 किं तत्र चैव† कर्त्तव्यं पुरुषार्थचतुष्टये ॥

यमउवाच ।

पूर्वाह्णे मार्गशीर्षादौ वर्षमेकं निरन्तरं ।
 त्रयोदश्यां सौम्यदिने सूर्यगङ्गारकवर्जिते ॥
 मम नाम्ना हिजानष्टौ पञ्च चैव समाह्वयेत् ।
 पुराणवेदतत्त्वज्ञान् स्वाचारांस्तत्र दर्शनान् ॥
 सूर्यैकशरणान् साधून् सर्वभूतहिते रतान् ।
 शुचौ देशे शुभे पट्टे प्राङ्मुखानुपवेशयेत् ॥
 अन्तर्वासीयुतान् भक्त्या यत्नेनाभ्यङ्गयेत् तान् ।

* यमकिङ्करैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† इवेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आरभ्य उत्तमाङ्गांस्तु तिलतैलेन मर्दयेत् ॥
 स्नापयेद्बन्धकाषायैः सुखोष्णेन च वारिणा ।
 पृथक् पृथक् स्नापयित्वा सर्वानेव द्विजोत्तमान् ॥
 सुखस्नातान्तथाचान्तान् व्रती भक्तिपरायणः ।
 स्वयं समृत्यः शुश्रूषां तेषां कुर्यात्समाहितः ॥
 प्राङ्मुखानुपदिष्टांश्च त्रयोदश पृथक् पृथक् ।
 संस्थापयेच्चाभिमुखान् गुडपूपान् सुपूजितान् ॥
 सव्यञ्जनं सुपक्वान्नं भूयो भूयो निवेदयेत् ।
 यथासुखं यथादृष्टिं यथाकाममयाचितं ॥
 देयं भावं समालक्ष्य इच्छद्भिः श्रेय आत्मनः ।
 शुचिर्भूत्वा तथाचात्र दक्षयेत्तिलतण्डुलैः ॥
 प्रस्थमात्रैरथैकैकं ताम्रपात्रसमन्वितैः ।
 सदक्षिणैश्च संकनैर्जलकुम्भैः पवित्रकैः ॥
 चर्मप्रावरणैः श्रेष्ठैर्वस्त्रपुष्पैश्च दूतकाः ।
 मन्त्रिणानेन विप्रेन्द्रान् दक्षयेत्तान् पृथक् पृथक् ॥
 ब्राह्मणान् समरूपांस्तान् पंक्तिभेदेन कारयेत् ।
 यमः शनैश्चरो मृत्युर्दण्डहस्तो विनायकः ॥
 अभावः प्रलयः शान्तिर्दुःस्वप्नश्चमनोऽन्तकः ।
 लोकपालो धनी क्रूरो रौद्रो घोराननः शिवः ॥
 मम प्रसादसुमुखोददात्वभयदक्षिणाम् ।
 इत्युक्त्वा स प्रयत्नेन देयं दत्त्वा व्रती पुनः ॥
 द्विजानानुव्रजेत्तृप्तात् स्वगृह्यविधिनार्चितान् ।
 एवं यः पुरुषः कश्चित्सकृद्भूतमिदं चरेत् ॥

स मृतोऽपि नरो दूता न याति यममन्दिरं ।
 अट्टोसौ समायाति विमानेनार्कमण्डलम् ॥
 तस्माद्याति पुरीं विष्णोस्ततः शिवपुरीं व्रजेत् ।
 न्यूनं चीर्णं व्रतं तेन मुहुरेन यथोदितं ॥
 तेन नायात्यसौ लोकं मम चत्रियपुङ्गव ।

मुहुरलुवाच ।

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा कापि दूता गतास्तु मे ।
 अहञ्च सर्व्वमाकर्ण्य विस्मयाविष्टमानसः ॥
 स्वशरीरस्ततः प्राप्य सुप्तएवोत्थितो हरेः ।
 ततोहरत्वमाविष्टो त्वां द्रष्टुमिदमागतः ।
 श्रुतन्तु च मया तच्च कथितन्ते मयात्विह ॥

कृष्णउवाच ।

इत्युक्त्वा मुहुरलो राजन् प्रयातः स्वाश्रमं प्रति ।
 इदं कुरुष्व कौन्तेय त्वमप्यत्र महीतले ॥
 ततो यास्यस्यसन्दिग्धं परित्यज्यान्तकं दिवं ।
 एवं येऽन्येऽपि पुरुषाः स्त्रियोवापि युधिष्ठिर ॥
 त्रयोदश्यां त्रयोदश्यां ये करिष्यन्ति भूतले ।
 एकभक्तेन नक्तेन उपवासेन वा पुनः ॥
 यमादर्शननाम्ना वै व्रतं सर्व्वव्रतोत्तमं ।
 ते सर्व्वपापनिर्मुक्ता विमानेनार्कवर्द्धसा ॥
 यास्यन्तीन्द्रपुरीं रम्यामप्सरोगणसंहतां ।
 दोधूयमानाश्चमरैस्तूयमानाः सुरासुरैः ॥
 गीतवादित्रनिर्घोषैश्च त्रयं कृतिविराजिताः ।

अहृष्टा घोररूपैस्ते यमदूतैर्युधिष्ठिर ॥
 अनादिता व्याधिशतैः पिशाचाद्यैरगोचराः ।
 अताडिता महारौद्रेर्नानाप्रहरणाः क्षताः ॥
 यमदृष्टिपथाश्रुक्ताः सर्वसौख्यसमन्विताः ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्ताः स्वशिरःसौम्यदर्शनाः ॥
 स्वर्गं वसन्ति सुचिरं भाविताः स्वेन कर्मणा ।
 स्नाप्य त्रयोदशमुनीन् घृतपायसेन
 सम्भोज्य पूज्य तिलतण्डुलसम्प्रदानैः ।
 कुर्वन्ति ये व्रतमिदं त्रिदशेऽङ्गि पार्थ
 पश्यन्ति ते यममुखं न कदाचिदेव ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं यमादर्शनत्रयोदशीव्रतम् ।

गुरुवारि त्रयोदश्यामपराह्णे जलभुतः ।
 तर्पयित्वा देवपितॄन् ऋषींश्च तिलतण्डुलैः ॥
 नरसिंहं समभ्यर्च्य यः करोत्युपवासकं ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीपते ॥

इति नरसिंहपुराणोक्तं नरसिंहत्रयोदशीव्रतम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रूहि मे यदुशादूर्ध्वं व्रतं गन्धविनाशनम् ।
 तिक्तायहञ्च देहस्य दीर्घायनाशनं तथा ॥

कृष्ण उवाच ।

इमं प्रश्नं पुरा पार्थ जातूकर्णोमहामुनिः ।
 पृष्टोराज्ञा महामत्वा कालनन्दनया तथा ॥
 कथयामास तां हृष्ट उपविष्टा शृणोति सा ।
 देवी कृताञ्जलिपुटा जातूकर्णीऽबद्धुतं ॥
 ज्यैष्ठेमासि सिते पक्षे त्रयोदश्यां युधिष्ठिर ।
 स्नात्वा पुण्यनदीतीये पूजयेद्भुभदेशजम् ॥
 श्वेतमन्दारमर्कं वा करवीरञ्च रक्तकम् ।
 निम्बञ्च सूर्यदेवस्य वल्लभं दुर्लभं तथा ॥
 दीप, नैवेद्य, पुष्पाद्यैर्मन्त्रेणानेन पाण्डव ।
 निरीक्ष्य गगने सूर्यं स्नात्वा हृदि समुच्चरेत् ॥
 सूर्यं त्वं श्वेतमन्दारश्चेताकार्कस्य सश्रव ।
 करवीरं नमस्तुभ्यं निम्बञ्च नमोऽस्तु ते ॥
 इत्थं योऽर्चयते भक्त्या वर्षे वर्षे पृथक् नरः ।
 द्रुमत्रयं नृपञ्च नारी वा भक्तिसयुता ॥
 तस्याः शरीरे दुर्गन्धो दुर्भाग्यं वा न जायते ।
 न सापन्नभयं लोके न बन्ध्यादोषजभवेत् ॥
 जायतेऽतीव सौभाग्यमन्यस्त्री दुर्लभं नृप ।
 कथितं यासरिण्यन्ति गन्धदोर्भाग्यनाशनं ॥
 सर्वदोषैर्विनिर्मुक्ताः सुखमश्नन्ति भारत ।
 निम्बं नवार्ककरवीरललासुपुण्यं ॥
 याः पूजयन्ति कुसुमाक्षतदीपदानैः ।

• दौर्मन्यनाशमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

ताः सर्व्वकामसुखवृद्धिसमृद्धिभाजो
 दौर्भाग्यदोषरहिताः सुभगा भवन्ति ।
 इति भविष्योत्तरोक्तं दुर्गन्धदौर्भाग्यनाशन
 त्रयोदशीव्रतम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कान्तारवनदुर्गेषु प्रविशन्नि नदीषु च ।
 समुद्रतरणे चैव संग्रामेषु वरार्दने ॥
 देवतां कां स्मरेत्तत्र परित्राणकरीं विभो ।
 कथञ्च देव कुरुते परित्राणकृते जनः ॥

कृष्ण उवाच ।

सर्व्वमङ्गलमाङ्गल्यां दुर्गां भगवतीं उमां ।
 नाप्नोति दुःखं पुरुषः संस्मरन् सर्व्वमङ्गलां ॥
 अलङ्घ्यलङ्घं भूतस्य सर्व्वस्य हृदये स्थितां ।
 न भयं समवाप्नोति संस्मरन्मृगदस्त्रिकां ॥
 यदा तु शास्त्रं विज्ञातुमवन्यामहमागतः ।
 गुरोः सन्दीपनेपार्श्वं त्रलेन सह भारत ॥
 प्राप्तविद्येन च मया प्रतिज्ञाताय दक्षिणाः ।
 दिव्यं भावं विदित्वा मे तेनाहं भावितस्तदा ॥
 प्रभासतीर्थं पुत्रो मे मृतोऽसौ दीयते त्वया ।
 मया ध्याता ततोदेवी सर्व्वापत्सु च तारणी ।

अङ्गावङ्केति विख्याता तदा देवी च मङ्गला ॥

त्रितयं योऽर्चयेत्पार्थ तस्य सर्वत्र मङ्गलं ।

संहितान्तरकृत् बलभद्र मङ्गला वेतित्रयं ॥

ततः प्रभृति तत्रस्थाः पूजयन्ति जनाः सदा ।

मासैव बलभद्रश्च मध्यस्थां सर्वमङ्गलां ॥

वामे नारायणः सोऽहं कृपादो भवतस्ततः ।

त्रयोदश्यां सिते पक्षे मासि मासि धृतव्रतः ॥

एकभक्तेन नक्तेन उपवासेन वा पुनः ।

गन्धैः पुष्पैः सदीपैश्च मधुसूक्ष्मसुरासवैः ।

फललोडरकैः क्षिप्रं वलिभक्तैश्च भक्तितः ॥

योऽभ्यर्चयेत् राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

सर्वपापक्षुत्तरत्येव त्रितयं संस्मरेच्च यः ॥

अथवा दूरदेशस्थः कारयेत् प्रतिमात्रयं ।

मृगमयं काञ्चनं चापि लिखितं चित्रकोऽपि च ॥

पूजयित्वा विधानेन सर्वं तत् फलमश्नुते ।

एतन्नयं चिद्व्यमोऽङ्गि सिते सदैव

यः पूजयेत् कुसुममांससुरोपहारेः ।

नश्यन्ति तस्य भवनेष्वतिभीषणानि

चीरारिजन्तुजनितानि भयानि सद्यः* ॥

इति भविष्योत्तरोक्त* सर्वमङ्गलात्रयोदशीव्रतम् ।

* मन्त्रादिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

† इति भविष्योत्तरोक्तं अङ्गावङ्कामङ्गला त्रयोदशी व्रतं सिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपद्मे महाराज त्रयोदश्यामुपोषितः ।
 पूजयेत् कामदेवन्तु वैशाखात् प्रभृति प्रभो ॥
 गन्ध, माख्य, मसस्कार, दीप, धूपान्नसम्पदा ।
 दद्याद्ब्रतान्ते विप्राय गन्धवस्त्रयुगं तथा ॥
 कृत्वा व्रतं वस्त्ररमितदिष्ट
 मासाद्य नाकं * सुचिरे मनुष्यः † ।
 मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगः
 सुखाब्धितोरुपसमन्वितस्य ॥
 इति विष्णुधर्मोक्तिं कामदेवव्रतं ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपद्मे महाराजं त्रयोदश्यामुपोषितः ।
 फाल्गुनात्तु समारभ्य नित्यं संपूजयेन्नरः ॥
 महाराजन्तु धनदं ।
 गन्धमाख्यमसस्कार दीपधूपान्नसम्पदा ।
 सुवर्णं ब्राह्मणेन्द्राय व्रतान्ते प्रतिपादयेत् ॥
 कृत्वा व्रतं वस्त्ररमितदिष्टं
 पक्षेषु राजन् सुचिरं † उपोष्य ।

* प्राप्नोत्यसन्दिग्धमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

† मनुष्य इति पुस्तकाकारे पाठः ।

माशुष्यमासाय धनान्वितः स्वात्
सोमाय्ययुक्तश्च तत्रा विरोमः ॥
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं नन्दव्रतं ।

व्यासउवाच ।

त्रयोदशान्तवा रात्री सोपहारं त्रिसोचनं ।
दृष्ट्वेवं प्रथमे यामि सुष्यते सर्वपातकैः ॥
इति भविष्यत्पुराणोक्तं प्रदोष व्रतं ॥

सप्तकुमार उवाच ।

पथ स्वययनं पुंसां नृष्यतामघनाशनं ।
त्रयोदश्यां महाबुधे व्रतमेतच्चिन्नामय ॥
नवनीतं नवहृद्यं रजताङ्गुलमग्रभं ।
कपित्थफलमात्रं यक्षमादायसुसंयतः ॥
रोष्यतामन्नमये पात्रे सोवर्णे वाच मृण्मये ।
सुवर्णरचिते तस्य निक्षिपेत् प्राङ्मुखः शुचिः ॥
ज्ञातश्च ज्ञातजप्यश्च शुद्धाभ्युदयरः स्वयं ।
मण्डपं पुष्पनिकरै रचयेत् प्रकल्पयेत् ॥
तस्मिन् दृष्टं पञ्चं कारयेत् कुसुमोत्करैः ।
तत्र सञ्जीवति देवं लक्ष्म्या युक्तस्तु दिव्या ॥
कर्णिकायां समावाह्य दक्षिणावाहयेतथा ।
शक्तीरष्टौ तु तन्मन्त्रैर्दिशां पात्रांस्तु वाह्यतः ॥

विधाय देवयजनं स्वादुमूलफलानि च ।
तदग्रे तत्समानीय नवनीतं नवं शुचिः ।
द्विधा कृत्वा तदेकैकं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत् ॥

मन्त्रः ।

पुरुषः पूर्णकामश्च हरिर्भद्रं करोतु नः ।
योषिद्वते सदा लक्ष्मीर्भङ्गलं दिशतु स्वयं ॥
एवं कृत्वा ततः पत्नी दद्यादेकैकमयतः ।
पूर्वं पुंलक्षितं पिण्डमितरञ्च तथापरम् ।
इतरं स्त्रीलक्षितं ।

प्राश्याचम्य स्थितां पत्नीं प्रयतामभिमन्त्रयेत् ।
यस्त्वन्तरात्मा भूतानामनादिनिधनच्युतः ॥
स परःपरया भक्त्या कुक्षि रक्षन्तु मे सदा ।
सर्वपुष्टिप्रजननी सर्वार्त्तिशमनी तथा ॥
लक्ष्मीः कुक्षिगतं गर्भं रक्षतादच्युतप्रिया ।
सर्वार्त्तिक्षयदक्षाणि दिव्यगक्तियुतान्यपि ॥
त्वा रक्षन्तु सदा विष्णोःसर्वप्रहरणान्यपि ।
तथा दिक्पतयः सर्वे रक्षन्तु ग्रहदेवताः ॥
पान्तु संसारसंयुक्तां सर्वे रक्षन्तु सर्वदा ।
इति कृत्वा ततः कुर्याद्वाङ्मणानाञ्च तर्पणम् ॥
गुरवे च वरं दत्त्वा नियमान् प्रतिपालयेत् ।
वध्वा सहोपवस्तुञ्च तद्दिनं प्रयतात्मना ॥
चतुर्दश्यान्तु सुस्नातः कृतपूजाविधिः शुचिः ।
माङ्गलान् भोजयित्वा तु दद्याच्च गुरुदक्षिणाम् ॥

भुञ्जीत वाम्बवैः सार्धं नियमानुत्सृजेत्ततः ॥
 एवं कुर्वन्नरः शुद्धो बह्वपत्यश्च विन्दति ।
 वन्ध्यापि लभते पुत्रं मनोनयननन्दनम् ॥
 कन्यापि सुपतिं विन्देत् व्रतेनानेन सुव्रता ।
 माङ्गल्यं परमं प्राप्य दीर्घमायुश्च विन्दति ॥

इति वाराहपुराणोक्तं त्रयोदशीव्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

गौरीं विवाह्य जग्राह हरः पाशुपतं व्रतम् ।
 उमापतिः पशुपतिर्ध्यानासक्तो बभूव ह ॥
 ब्रह्मादिभिश्च संमन्त्र्य विशुद्धपुत्रलब्धये ।
 गौर्या मनोभिनवितप्रणाय प्रहर्षितेः ॥
 प्रहिङ्गः क्षीभणार्थाय समर्थ इति मन्त्रयः ।
 ततोमारो जगामाद्य आश्रमं रतिसंयुतः ॥
 ईश्वरस्य धनुःपाणिर्व्वसन्तश्रीसहायवान् ।
 सचेक्षुचापमाकृष्य मदनीन्मादनं शरम् ॥
 चिक्षेप त्रिपुरघ्नाये समाधिर्भङ्गहेतवे ।
 बुद्ध्वा तु तस्य सकल्पं रुद्रः क्रोधज्वलहपुः ॥
 ललाटे वज्रिमसृजत् तृतीयनयनाङ्गरः ।
 कामीवलोकितस्तेन भस्मीभूतश्च तत्क्षणात् ॥
 दग्धं दृष्ट्वा स्मरं शीकाद्रतिप्रौढौस्थिते सदा ।

करुणं विलपन्त्यो च सर्व्वमन्यदिशांगते ॥
 ततः शोकार्द्रं हृदया गौरी रुद्रमुवाच ह ।
 भगवन् मदर्थे संरुहः कामं निदग्धवानसि ॥
 तेनैते पश्यतांश्च हे कामस्य रुदितः कथम् ।
 कुर्व्व प्रसादं देवेश रतिप्रीत्योष्ठं ध्वज ॥
 सञ्जीवय पुनः शम्भो मूर्त्तिमन्तं पुनः कुर्व्व ।
 तच्छ्रुत्वा तु महादेवो हृष्टः प्रोवाच पार्वतीं
 उपभ्रुतं जगत्सर्व्वं मन्मथेन शरीरिणा ।
 मया दग्धस्य कामस्य पुनरागमनङ्कुतः ॥
 किञ्च ते मानवहाक्ष करोमि सफलं प्रिये ।
 अस्मिन्वसन्तसमये शुक्लपक्षे त्रयोदशी ॥
 अस्यां मनोभवो देवो भविष्यति शरीरवान् ।
 एतेन वीजभूतेन जगद्वत्तिष्ठतेऽखिलम् ॥
 एवं वरभिदं दत्त्वा मन्मथाय युधिष्ठिर ।
 जगाम हिमवत्पृष्ठे कैलाशं पार्वतीप्रियः ।
 तदेतत्ते समाख्यातं करस्य चरितं नृप ॥
 पूजाविधानमपरं कथयामि शृणुष्व तत् ।
 अस्यां स्नात्वा त्रयोदश्यामशोकाख्यं नगं लिखेत् ॥
 सिन्दूररजनीरङ्गै रतिप्रीतिसमन्वितम् ।
 कामदेवं मत्तवाजिवक्त्रं तत्र वृषध्वजम् ॥
 सौवर्णं वा महाराजवृक्षञ्चैत्रमथापि वा ।
 स्त्रीक्षावित्तासगमनगर्वितश्चान्तरोगणं ॥

मन्थर्व गीतवादिचप्रेक्षणीय समाकुलम् ।
 मन्थावर्त्तकतुक्तीकाप्रैति विद्याधरीयुतं ॥
 मध्याह्ने पूजयेत् भक्त्या मन्थैर्धूपैः सुमन्थकैः ।
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र नरनारीसमन्वितं ।
 नमः कामाय देवाय देवदेवाय मूर्त्तये ॥
 मङ्गाविष्णुसुरेशानां० मनःक्षोभकराय वै ।
 सत्त्वैवमर्चयित्वा तु देवदेवं मनोभवं ॥
 ततस्तदद्यतो देया मोदकाः सुखमोदकाः ।
 नानाप्रकारान् भक्ष्यांश्च कामो मे प्रीयतामिति ॥
 ततो विसर्जयेद्विप्रान् दत्त्वा युग्मं सदक्षिणं ।

युग्मं गोमिथुनं* ।

स्वपतिं पूजयेन्नारी वस्त्रमाख्यविभूषणैः ।
 कामोयमिति सच्चिन्म्यप्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
 मन्मथाय महापूजां० यजमानः सुहृद्भूतः ।
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् सुखरात्रिर्यथा भवेत् ॥
 कर्पूरं कुङ्कुमञ्चोदगन्धताम्बूलसर्जनैः ।
 शूद्राणां मखदानैश्च कुर्याद्रास मञ्चोत्सवं ॥
 दीपप्रज्वलनैर्द्वितीयैः नृत्यैः प्रेक्षणकोत्सवैः* ।

● सुरेन्द्राणामिति पुस्तकान्तरे ।

● वस्त्र युग्ममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

● मन्मथाय महापूजानीया पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवं यः कुरुते पार्थ वर्षे वर्षे महोत्सवं ॥
 वसन्तसमये प्राप्ते हृष्टः पुष्टो नृपः पुरे ।
 तस्य संवत्सरं यावत् शोकरोगैर्विमुच्यते ॥
 सुभिच्छक्षेममारोग्यं यशश्चौ सौख्यमुत्तमं ।
 कामवर्षी च पर्जन्यः तस्मिन् राष्ट्रे प्रजायते ॥
 तुष्यते नात्र सन्देहोद्वादशाईर्द्विर्लोचनः ।
 तथा कामश्च विष्णुश्च वसन्तश्च प्रजापतिः ॥
 चन्द्रसूर्यादिकाः सर्व्वग्रहा ब्रह्मर्षयस्तथा ।
 सर्व्वेऽपि तस्य तुष्यन्ति यच्च गन्धर्व्वराक्षसाः ॥
 असुरा यातुधानाश्च सुपर्णः पद्मगा नगाः ।
 तुष्टाः प्रयच्छन्ति सुखं तस्य कर्त्तुर्न संशयः ॥
 चैत्रोत्सवे सकललोक मनो निवासे ।
 कामं वसन्तमलयाद्रिमरुत्सहायं* ॥
 पद्मगा सहार्च्यं पुरुषप्रवरोऽथ योषित् ।
 सौभाग्यरूपसुतसौख्ययुता सदा स्यात् ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तमदनमहोत्सवः ।

व्यास उवाच ।

मन्दवारयुता पुण्या शुकपक्षे त्रयोदशी ।
 तस्यामुपोष्य विधिवत्सम्पूज्य गिरिजापतिं ॥
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुक्तो भवति मानवः ॥
 इति सौरपुराणोक्तं सर्व्वव्रतम् ।

* कामश्चक्षुषमयाद्भिरुत्सेवायमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पुष्पादितस्त्रयोदश्यां कृत्वा नक्तंमधौ पुनः ।
 अशोकं काञ्चनं दद्यादित्युक्तं दशाङ्गुलं ॥
 विप्राय वस्त्रसंयुक्तं प्रद्युम्नः प्रीयतामिति ।
 कल्पं विष्णुपुरे स्थित्वा विशोकः स्वात् पुमान् नृपः* ।
 एतत् कामव्रतं नाम सदा शोकविनाशनं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं कामव्रतम् ।

ब्रह्मोवाच ।

कामं पूज्यं त्रयोदश्यां सुरुपो जायते ध्रुवम् ।
 इष्टां रूपवतीं भार्यां लभेत् कामांश्च पुष्कलान् ॥
 मूलमन्त्राः स्तसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राय कीर्त्तिताः ।
 पूर्व्वं वत् पद्मपत्रस्यः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।
 पूजाशाठेन शाठेन कृतापि तु फलप्रदा ॥
 आज्यधारा समिद्धिश्च दधिक्षीराक्षमाचिकैः ।
 पूर्व्वोक्तफलदेहोमः कृतः शास्त्रेण चेतसा ॥
 एतद्व्रतं वैश्वाभरप्रतिपद्व्रतवत् व्याख्येयम् ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं कामत्रयोदशीव्रतम् ।
 इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्त
 करणाधीश्वर-सकल-विद्याविशारद-श्रीहेमाद्रि-
 विरचिते चतुर्व्वर्गविन्तामणी व्रतखण्डे
 त्रयोदशीव्रतानि ॥

* नरदति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* कामपुजेति पुस्तकान्तरे पाठः ॥

अथ अष्टादशोऽध्यायः ॥

—000—

अथ चतुर्दशीव्रतानि ।

दिग्दन्तावलकर्णतालपवन-प्रेङ्खोलभृङ्गाङ्गना
सङ्गीतिश्रुति मिश्रितं सुमधुरं वैकुण्ठ-कुण्डस्वरैः ।
कीर्त्तिं किञ्चरयोषितः प्रतिदिशङ्गायन्ति यस्यानिशं
हेमाद्रिः स चतुर्दशीव्रतगणं ब्रूते महासिद्धिदं ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

अनन्त व्रतमप्यन्यत्तिथा वस्यामनुत्तमं ।
सर्वपापहरं नृणां स्त्रीणां चैव युधिष्ठिर ॥
शुक्रपक्षे चतुर्दश्यामासि भाद्रपदे भवेत् ।
तस्यानुष्ठानमात्रेण सर्वपापाक्षयपोहति ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्ण कीयमनन्तेति प्रोच्यते यस्तया विभो ।
किं शेषनाग आहोस्विदनन्तस्तत्त्वकः स्मृतः ॥
परमात्मा तथानन्त उताहो ब्रह्म उच्यते ।
क एषोऽनन्तसंज्ञोवै तथ्यं मे ब्रूहि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

अनन्त इत्यहं पार्थ ममरूपं निबोध वै ।
आदित्यादिपद्मा वारा यः काल उपपद्यते ॥

कक्षा-काष्ठा-सुहृत्तादि दिनरात्रि शरीरवान् ।
 पक्षमासर्तु-वर्षाणि युगकल्प-व्यवस्थया ॥
 योऽयं कालो मया ख्यातः सोऽनन्त इति कीर्त्यते ।
 सोऽहं कलावतीर्णोऽत्र भुवो भारावतारणात् ॥
 दानवामां विनाशाय साधूनां पालनाय च ।
 अनादि मध्यमर्थ्यन्तकृष्णं विष्णुं हृदि शिवं ॥
 ब्रह्माणं भास्करं सोमं सर्वव्यापकमीश्वरं ।
 विश्वरूपं महाकालं सृष्टि संहारकारकं ॥
 प्रत्ययार्थं मया रूपं फाल्गुनाय प्रदर्शितं ।
 सर्वमेव महाबाहो योगिध्येयमनुत्तमं ॥
 विश्वरूपमनन्तञ्च यस्मिन्निन्द्राश्चतुर्दश ।
 वसवोऽष्टौ द्वादशाकां रुद्रा एकादशामलाः ॥
 सप्तर्षयः समुद्राश्च पञ्चताः सरितोद्भवाः ।
 नक्षत्राणि दिशोभूमिः पातालं भूर्भुवः स्वह ।
 मा कुरुष्वान्न सन्देहं सोऽहं पार्थ न संशयः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

अनन्तव्रतमाहात्म्यविधिं विधिविदाम्बर ।
 किं पुण्यं किं फलं यत्स्यादनुष्ठानवतां नृणां ॥
 केन वादौ पुरा चीर्णं मर्त्ये केन प्रकाशितं ।
 एवं सविस्तरं कृष्ण ब्रूह्यनन्त व्रतं मम ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

आसीत् पुरा कृतयुगे सुमन्तुर्नाम वै द्विज ।

वसिष्ठगोत्रेचोत्पन्नः सुसुरूपां भृगोःसुतां ॥
 दीक्षां नामोपयेमे तां वेदोक्तविधिना नृप ।
 तस्याः कालेन सञ्जाता दुहिता नन्ददायिनी ॥
 शीला नाम सुशीला सा न्यवसन्मातृसद्गनि ।
 ततः कालेन कियता ज्वरदाहेन पीडिता ॥
 विननाश नदीतोये ययौ स्वर्गं पतिव्रता ।
 सुमन्तुस्तु ततो यज्ञे धर्मं पुंसः सतां पुनः ॥
 उपयेमे विधानेन कर्कशां नाम नामतः ।
 दुःशीलां कर्कशां चण्डीं नित्यं कलहकारिणीं ॥
 सापि शीला पितुर्गृहे गृहार्चनरता बभौ ।
 कुण्डस्तम्भाङ्गन-हार-देहली-तोरणादिषु ॥
 वर्णकैश्चित्रमकरोत् नील-पीत-सिता-सितैः ।
 स्वस्तिकैः शङ्खपद्मैश्च अर्चयन्ती पुनः पुनः ॥
 ततः काले बहुतिथे गते मारदशानुगा ।
 पित्रा दृष्टा तदातेन स्त्रीचिह्ने यौवने स्थिता ॥
 कक्षौ देया मया शीला विचार्येवं सुदुःखितः ।
 पिता ददौ द्विजेन्द्राय कौण्डिन्याय शुभे दिने ॥
 गृह्योक्तविधिना पार्थ विवाहमकरोत्तदा ।
 निर्वर्त्योद्वाहिकं सर्वं प्रोक्तवान् कर्कशां द्विजः ॥
 किञ्चिद्वायादिकं देयं जामातुः परितोषकं ।
 तत् श्रुत्वा कर्कशाक्रुद्धा प्रोक्षाय गृहमण्डनं ॥
 पटायां सुस्थितं कृत्वा स्वगृहं गम्यतामिति ।
 भोज्यावसिष्टचूर्णेन पाथेयश्च चकार सा ॥

कौण्डिन्याऽपि विवाह्येनां पथि गच्छन् शनैः शनैः ।
 शीलां सुशीलामादाय नवीढां गौरयेन हि ॥
 मध्याह्ने भोज्यवेलायां समुत्तीर्य सरित्तटे ।
 ददर्श शीला स्त्रीणां सा समूहं रक्तवाससां ॥
 चतुर्दश्यामर्चयन्तं भक्त्या देवं जनार्दनं ।
 उपगम्य शनैः साथ प्रपच्छस्त्रीकदम्बकं ॥
 आर्या किमेतस्मै ब्रूत किं नाम व्रतमीदृशं ।
 ता जञ्चु र्योषितस्तां तु शीलां शीलविभूषणां ॥
 अनन्तव्रतमेतद्धि व्रतेऽनन्तस्तु पूज्यते ।
 सा व्रवीदहमेतत्ते करिष्ये व्रतमुत्तमं ॥
 विधानं कीदृशं तत्र किं दानं कोऽत्र पूज्यते ।

स्त्रिय जञ्चुः ।

शीले सदन्नप्रस्थस्य पुत्रामसंस्कृतस्य च ।
 अर्घ्यं विप्राय दातव्यं अर्घ्यमात्मनि भोजनं ॥
 शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्वित्तशठ्यविवर्जितां ।
 कर्त्तव्यं स सरौत्तीरे विधिनानेन मानिनि ॥
 स्नात्वा नन्तं समभ्यर्च्य गन्धलेपनधूपनैः ।
 पुष्पैर्गन्धैः सुनैवेद्यैः पीतरक्तैश्चतुःसमैः ॥
 तस्याग्रतो दृढं सूतं कुङ्कुमाक्तं सुडोरकं ।
 चतुर्दशग्रन्थियुतं वामे करतले न्यसेत् ॥
 मन्त्रेणानेन सुश्रोण्यावहर्षं समाप्यते ॥

अनन्त संसारमहासमुद्रे

मग्नान् समभ्यूह्य वासुदेव ।

अनन्तरूपी विनियोजयस्व

अनन्त सूत्राय नमोनमस्ते ॥

अनेन डोरकंवद्धाभोक्तव्यं स्वस्थमानसैः ।

ध्यात्वा नारायणं देवमनन्तं विश्वरूपिणं ।

भुक्त्वाचान्तो व्रजेद्देशं भद्रे उक्तं व्रतं तव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एवमाकर्ण्य राजेन्द्र प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

सापि चक्रे व्रतं शीला करे बद्धा सुडोरकम् ॥

पाथेयमर्घ्यं विप्राय दत्त्वा भक्तं स्वयं तथा ।

पुनर्जगाम संहृष्टा गोरथेन पतेर्गृहं ॥

भर्त्तासहैव शनकैः प्रत्ययस्तक्षणादभूत् ।

तेनानन्तव्रतेनास्या बालंगोरस-संकुलं ॥

गृहाश्रमं त्रियाजुष्टं धन-धान्य-समन्वितं ।

कुलमव्याकुलं रम्यं सर्वत्रातिथिपूजनं ॥

सापि माणिक्यकाञ्चीभि सुक्ताहारविभूषिता ।

देवाङ्गवस्त्रसंश्रिता सावित्री प्रतिमाभवत् ॥

कदाचिदुपविष्टाया हृष्टोवक्षः सुडोरकः ।

शीलायाहस्तमूले तु भर्ता नेन द्विजन्मना ॥

स्त्रीमदान्धेन कौरव्य साक्षेपं त्रीटितं कृषा ।

कोऽनन्त इति मूढेन जल्पता पापकारिणा ॥

क्षिप्त्वा ज्वाला कुलेवल्ली द्वाहाकृत्वा प्रधाविता ।

शीला गृहीत्वा सूत्रञ्च क्षीरमध्ये समाक्षिपेत् ॥

तेन कर्मविपाकैः तस्य सा श्रीः क्षयं गता ।
 गोधनं तस्करैर्नीतं गृहं सुष्टमकाञ्चनं ॥
 यद्यत्रैवागतं तच्च तत्रैव च विनिर्गतम् ।
 स्वजनैः कलहोमिवैर्वञ्चनं भर्जनं तथा ॥
 अनन्ताक्षेपदोषेण दारिद्र्यं पतितं गृहे ।
 न कश्चिद्दत्तो लोके तेन सार्धं युधिष्ठिर ॥
 शरीरेणाति सन्तप्तो मायया प्यतिदुःखितः ।
 निर्वेदं परमं प्राप्तः कौण्डिन्यः प्राह तां प्रियां ॥
 शीले किमेतदुत्पन्नं सहस्राश्रीककारकं ।
 येनातिदुःखतोऽस्माकं जातः सर्वधनक्षयं ॥
 स्वजनैः कलहोगेहे न कश्चिन्मे प्रभाषते ।
 शरीरे तीव्रसन्तापः क्षेदश्चेतसि दारुणः ॥
 जामासि दुर्भयः कोऽत्र किं कृतं दुष्कृतं भवेत् ।
 प्रत्युचाय तं शीला सुशीलाशीलमण्डना ॥
 प्रायोऽनन्तकृताक्षेप पापसम्भवजं फलं ।
 भविष्यति महामाग तदर्थं यत्रमाचर ॥
 एवमुक्तः सविप्रर्षिर्जगाम मनसा ह्वरिं ।
 निर्वेदोन्निर्जगामाथ कौण्डिन्यः प्रयतो वनं ॥
 तपसे कृतसङ्कल्पो वायुभक्ष्यो द्विजोत्तमः ।
 मनस्याध्याय चानन्तं कद्रुक्षामि ततो विभुं ॥
 यस्याप्रसादात्सञ्ज्ञातमाक्षेपान्निर्धनं गतं ।
 धनादिकं ममातीव सुखदुःखप्रदायकं ॥
 एवं सञ्चिन्तयत् सोऽथ वभ्राम विजने वने ॥

तत्रापश्यत् महाचूतं फलितं पुष्पितं तथा ।
 वर्जितं पत्तिसङ्घातैः कीकटे विभवं यथा ॥
 तमपृच्छत्त्वयानन्तः कथिट्टष्टो महातरो ।
 ब्रूहि सौम्य ममातीव दुःखं चेतसि वर्त्तते ॥
 सौम्रवीर्यद्र नानन्तं वेद्मि द्रक्ष्यामि वा हिज ।
 एवं निराकृतस्तेन जगामाथ हिजस्ततः ॥
 क्व द्रक्ष्यामोति गच्छन् स गामपश्यत्मवत्सकां ।
 तृणमभ्ये प्रधावन्तीमितथेतश्च पाण्डव ॥
 अपृच्छत्वेनुके ब्रूहि यद्यनन्तस्त्वयेक्षितः ।
 साचोवाचाथ कौण्डिन्यं नानन्तं वेद्मिग्रहं हिजः ॥
 ततो व्रजन् ददर्शार्थं रम्यं पुष्करिणीद्वयं ।
 अन्योन्यजलकल्लोल-वीचिपर्यङ्कसङ्गमम् ॥
 पृच्छन् किञ्चल्लकक्षार-कमलोत्पलमण्डलैः ।
 मेवितं भ्रमरैर्हं सैयकैः कारण्डवैर्वकैः ॥
 तेचापृच्छद्विजोऽनन्तो भवतीभ्यां न लक्षितः ।
 जपतस्तेद्विजश्रेष्ठ नानन्तं वेद्मि हे किल ॥
 ददर्शाथ वने तस्मिन् गर्हभं कुञ्जरं तथा ।
 तावथोतीद्विजेनोक्तौ जचतुर्नैव विद्महे ॥
 एवं सम्यक् क्व द्रक्ष्यामि तत्रैव भूवि तादृशः ।
 कौण्डिन्यो विह्वलीभूतो निराशो जीविते नृप ॥
 दीर्घमुष्णञ्च निश्वस्य पपात भुवि भारत ।
 प्राप्य संज्ञामनन्तेतिजल्पन्नुत्थाय स हिजः ॥
 नूनं पश्याम्यहं प्राणानिति सङ्कल्प्य चेतसि ।

उस्थायोदुष्य वृद्धेऽस्मिन् तावद्भारत सत्तम ॥
 कृपयानन्तदेवोऽस्य प्रत्यक्षं समजायत ।
 वृद्धब्राह्मणरूपेण एष्टेद्वीचेत्युवाच तं ॥
 प्रगृह्य दक्षिणे पाणौ गुह्यमावेश्य तं स्वतः ।
 स्वां पुरीं दर्शयामास दिव्यनारीनरैर्युतं ॥
 तस्यां निविष्टमात्मानं दिव्यसिंहासने शुभे ।
 पार्श्वस्थं शङ्खचक्रञ्च गदागरुडशोभितं ॥
 दर्शयामास विप्राय विश्वरूपमनन्तकम् ।
 विभूतिभेदैश्चानन्तैरनन्तमभितौजसं ।
 तं दृष्ट्वा तादृशं रूपमनन्तमपराजितम् ॥
 वेपमानो जगादौघैर्जयशब्दपुरःसरं ।
 जय कृष्ण जयानन्त विश्वमूर्त्ते जयाव्यय ॥
 जय सर्वैककर्त्तेति संहर्त्ते च जयाश्रुत ।
 अनादि निधना, व्यक्त जय मित्य जयाक्षर ॥
 जय सर्वग सर्वात्मन् सर्वस्य हृदयेश्वरः ।
 एवमादि प्रणम्याथ पुनरप्याह तं द्विजं ॥
 पापोऽहं पापकर्त्ताहं पापात्मा पापसम्भवः ।
 त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष सर्वपापहरो भव ॥
 तच्छ्रुत्वा नन्तदेवस्य प्राह सुस्निग्धया गिरा ।
 मामैस्त्वं ब्रूहि विप्रेन्द्र यत्ते मनसि वर्त्तते ॥

कौण्डिन्य उवाच ।

मया भूत्वा विलुप्तेन त्रोटितोऽनन्तडोरकः ।
 तेन पापविपाकेन भूतिर्मे प्रलयं गता ॥

(५)

स्वजनैः कलहो गेहे न कश्चिन्मां प्रभाषते ।
 निर्वेदात् भ्रमितीऽरण्ये तव दर्शनकाङ्क्षया ॥
 कृपया देवदेवस्य त्वया स्माकं प्रदर्शितः ।
 तस्य पापस्य मे शान्तिं कारुण्याद्भक्तुमर्हसि ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

तच्छ्रुत्वानन्तदेवेश उवाच द्विजसत्तमं ।
 भक्त्या माता पिता देवः किं न दद्याद्युधिष्ठिर ॥

अनन्त उवाच ।

स्वगृहं गच्छ कौण्डिन्य मा विलम्बं करिष्यसि ।
 वरानन्तव्रतं कुर्यात् नववर्षाणि पञ्च च ॥
 ततः पापविशुद्धात्मा प्राप्स्यसे ऋद्धिमुत्तमां ।
 पुत्रपौत्रान् समुत्पाद्य भुक्त्वा भोगान्ननोभुगान् ॥
 अन्ते च स्मरणं प्राप्य मामुपोष्यस्यसंशयम् ।
 अन्यच्च ते वरन्दद्भि सर्व्वलोकोपकारकम् ॥
 इदमाख्यानकं श्रुत्वा शीलानन्तव्रतादिकम् ।
 करिष्यति नरोयस्तु कुर्व्वन् व्रतमिदं शुभम् ॥
 सोऽचिरात्पापनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिं ।
 गच्छ विप्र गृहं शीघ्रं यथायेनागतोऽहसि ॥

कौण्डिन्य उवाच ।

स्वामिन् पृच्छामि मे ब्रूहि किञ्चित् कौतूहलं मया ।
 अरण्ये भ्रमता दृष्टं न तद्देहि जगद्गुरो ॥
 स चूत उच्चस्तास्मिन् गीरेका च वृषभस्तथा ।

कमलोत्पलकङ्कारैः शोभितं सुमनोहरं ॥
मया दृष्टं महारख्ये किं तत् पुष्करिणीद्वयं ।
कः खरः कुञ्जरः कोऽसौ कोऽसौ वृक्षोद्विजोत्तमः ॥
अनन्त उवाच ।

स चूतवृक्षोद्विजोऽसौ वेदार्थत्व विशारदः ।
सौर्यतोऽपि नवै प्रादा ऋषेभ्य स्तुतताङ्गतः ॥
सा गौ वसुन्धरा दृष्टा सुफला या त्वया द्विज ।
वृक्षोधर्मस्तयादृष्टः शोभलं सत्यमाश्रितः ॥
धर्म व्यवस्थानं तच्च यत्पुष्करिणीद्वयं ।
ब्राह्मण्यो केचिदप्यास्तां भगिन्यौ ते परस्परं ॥
धर्माधर्मादि यत्किञ्चित् तं निवेदयतोमिथः ।
विप्राय न कश्चिदुत्तमतिथौ दुर्बलोऽपि वा ॥
भिक्षा दत्ता न चार्थिभ्यो तेन पापेन कर्मणा ॥
वीचीकलोलमालाभिर्गच्छ तस्ते परस्परम् ॥
खरः क्रोधः स्तयादृष्टः कुञ्जरो रोगउच्यते ।
ब्राह्मणो सावनन्तोऽहं गुहासंसारमङ्गरम् ॥
इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत ।
स्वप्नप्रायश्च तदृष्ट्वा ततः खण्डहमागतः ॥
कृत्वानन्तव्रतं सम्यक् नववर्षाणि पञ्च च ।
भुक्त्वासर्व्वमनन्तेन यथोक्तं पाण्डुनन्दन ॥
अन्ते च स्मरणं प्राप्य गतोऽनन्तपुरे द्विजः ।
तथा त्वमपि राजेन्द्र कथां शृणुन् व्रतं कुरु ॥

प्राप्स्यसे चिन्तितं सर्वमनन्तस्य वचो यथा ।
 यच्चतुर्दशमे वर्षे फलं प्राप्तं द्विजम्भना ॥
 वर्षेकेन तदाप्नोति कृत्वा साख्यानकं व्रतं ।
 यत् कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 येऽपि शृण्वन्ति सततं तथान्ये च पठन्ति ये ।
 तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः प्राप्सन्ति च हरेः पदं ॥
 संसारगह्वरगुहाः समुखं विहसन्तु^०
 वाञ्छन्ति ये कुरुकुलोदहश्च शुद्धचित्ताः ।
 सम्पूज्य च त्रिभुवनेशमनन्तदेवं
 बध्नन्ति दक्षिणकरेवरणोरकान्ते ॥

इत्यनन्तव्रतं ।

अथोद्यापनविधिरभिधीयत ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवं समाप्यैव व्रतस्य परमाद्भुतम् ।
 उद्यापनविधिं कृष्ण अनुग्राह्योस्मि केशव ॥
 उद्यापनविधिं विना न व्रतस्य फलं भवेत् ।
 तस्माद्यथातथा कुर्याद्विज्ञातं विवर्जयेत् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मासि भाद्रपदे प्राप्ते परिपूर्णं व्रते ततः ।
 शक्तायां च चतुर्दश्यां ब्रह्मचारी व्रतौ नतः ॥

एकभक्तेन नियमं कृत्वा भक्तिसमन्वितः ।
 स्नात्वा नद्यां देवखाते तीर्थप्रश्रवणे तथा ॥
 सर्व्वीषधैः सर्व्वगन्धैः स्तिलकैश्चैरधामलैः ।
 वेदोक्तविधिना सम्यक् तर्पयेत् पिष्टदेवताः ॥
 ततो गृहं समागत्य वेदिं कृत्वा सुशोभनां ।
 तत्रालिखेन्मण्डलकं पञ्चवर्णैः सुशोभितैः ॥
 नवनालं सुसम्पूर्णं सर्व्वतोभद्रमेव च ।
 तस्योपरि न्यसेत् कुम्भमव्रणं सुदृढं नवं ॥
 ताम्रपात्रा समायुक्तं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 भाषकेण सुवर्णस्य दरिद्रेणापि पार्थिवः ।
 कृत्वानन्तं प्रयत्नेन ताम्रपात्रोपरि न्यसेत् ॥
 ग्रंथां सुविस्तरां कृत्वा तत्रानन्तं न्यसेद्भूमी ।
 लक्ष्म्या युक्तं वासुदेवं मुशलेन हलेन च ॥
 आचार्यं पूजयित्वा च वस्त्रैराभरणैस्तथा ॥
 वर्णाङ्गुलीयचित्रैश्च भक्त्या च सुसमाहितः ।
 ततस्तं पूजयेद्देवमनन्तं विश्वरूपिणं ॥
 वस्त्रयुग्मसमाच्छन्नं पीतयज्ञोपवीतिनं ।
 चन्दनेन सुगन्धेन कर्पूरागुरुमिश्रिणा ॥
 लेपयेच्च ततोक्कानि* प्रीयतां मधुसूदन ॥

अनुलेपनमन्त्रः ।

ततः पुष्पाणि संगृह्य पूजयेन्नामभिः पृथक् ।
 अनन्ताय नमः पादौ गुरुफो सङ्घर्षणाय च ॥

* तवाङ्गानीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कायात्मने तु जामुभ्यां जघनं विश्वरूपिणे ।
 कीटिं वै विश्वरूपाय मेढ्रं वै विश्वरूपिणे ॥
 नाभ्यान्तु पद्मनाभाय हृदये परमात्मने ।
 कण्ठं श्रीकण्ठनाथाय बाह्वं सर्वास्त्रधारिणे ।
 वाचस्पते नमस्तुभ्यं मुखे संपूजयेच्चरिं ।
 ललाटे केशवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ॥
 लोकात्मा सर्वभूतात्मा निमिषस्त्रुटिसंलवः ॥
 जन्म-मृत्यु-जरा-व्याधि-संसारभयनाशन ।
 वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यः सुमनोहरः ।
 आहारः सर्वभूतानाम्बूपोऽयं प्रतिगृह्यतां ।

धूपमन्त्रः ।

त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां तेजसां तेजउत्तमं ।
 आत्मज्योतिः परं धाम दीपोऽयं प्रतिगृह्यतां ॥

दीपमन्त्रः ।

अन्नं चतुर्विधं स्वादु भूतानां जीवनं परं ।
 नैवेद्यन्ते मया दत्तं देव प्रीत्या प्रगृह्यतां ॥
 पूगीफलं सहान्येन कर्पूरञ्च मनोहरं ।
 पवित्रीकृतमन्यन्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां ॥
 वस्त्रयुग्मं शुचियस्त्राह्वासुदेवस्य वक्त्रभं ।
 अनन्तः प्रीयतां तेन पीतवर्णेन मे सदा ॥
 एवं पूजान्ततः कृत्वा गच्छेत्कुण्डसमाश्रयं ।
 स्वगृहोक्तविधानेन कृत्वाग्निस्थापनं ततः ॥

प्रारभेत् ततो होममश्वत्थसमिधस्तिलैः ।

ग्रीहिभिश्च यवैश्चैव हृतेन तु विधानतः ॥

पुरुषसूक्तेन जुहुयादतो देवेति वा पुनः ।

इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ॥

शतमष्टोत्तरं यावत्प्रत्येकं जुहुयाद्गुरुः ।

सर्वं हुत्वा विधानेन मन्त्रैरेतैर्विचक्षणः ॥

अनन्ताय स्वाहा । कालाय स्वाहा । संवत्सराय स्वाहा ।
अहोरात्राय स्वाहा । अर्धमासाय स्वाहा । मासाय स्वाहा ।
ऋतुभ्यः स्वाहा । संवत्सराय स्वाहा । ततो महाव्याहृतयः ।
सर्वं प्रायश्चित्तं चरुणां आण्यतिलैः स्निष्टकृत्, प्रजापतिभ्यां
जुहुयात् ।

ततो वै लोकपालांश्च यद्वा न पूज्य यथाक्रमं ।

गीतवादित्रनिनदैर्दत्त्वा पूर्णाहुतिं व्रती ॥

पुराणश्रवणैस्तद्वत् रात्रिशेषं नयेद्व्रती ।

ततः प्रभातसमये स्नात्वा शुद्धः कृताह्निकः ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेद्दिश्वरूपिणम् ।

पूजयित्वा हरिं देवमाचार्य्यं पूजयेत्ततः ॥

परिधाप्य सपत्नीकं वस्त्रालङ्कारभूषितं ।

मन्त्रैः संपूज्य विधिवद्देतुं दद्यात् प्रयत्नतः ॥

सुरभी वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ।

आसं गृह्ण* मया दत्तं गीमातस्मात् मर्हसि ॥

* आसं गृह्णातु सा देवीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गावोममाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
 गावोमे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहं ॥
 गोदानस्याधानार्थं दद्यात् स्वर्णं यथाविधि ॥
 मन्त्रेणानेन सम्पूज्य आचार्याय निवेदयेत् ॥
 अन्यच्च परिवासञ्च आचार्याय निवेदयेत् ।
 आमन्त्रितानथो विप्रान् पूजयेच्च चतुर्दश* ।
 वस्त्रोपवीतैः संपूज्य भोजयेदन्नविस्तरैः ॥
 ततस्तु दक्षिणान्तेभ्यो वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 स्वशक्त्या दक्षिणां दद्यादाचार्याय क्षमापयेत्† ॥
 क्रियाहीनं भक्तिहीनं द्रव्यहीनं तथैव च ।
 मन्त्रहीनं पठेत्पश्चात् व्रतसम्पूर्णं‡ हेतवे ॥

अनन्त संसारमहासमुद्रे
 मग्नं समभ्युद्धर वासुदेव ।
 अनन्तरूपे विनियोजयस्व
 अनन्तरूपाय नमोनमस्ते ॥

इत्यनन्तं विसर्ज्याथ ब्राह्मणांश्च तथैव च ॥
 दीनेभ्यः कृपणेभ्यश्च* दद्याच्चैव तथा धनं ॥
 ततद्दृष्टैः समस्तैश्च पुत्र सम्बन्धिवान्धवैः ।
 यथोपपन्नं भोक्तव्यं कृत्वा मानसमभ्यये ॥
 आचर्यं च शुचिर्भूत्वा चिन्त्योविष्णुश्च तद्दिने ।

* आमन्त्रितान् विप्रान् पूर्वेषु चतुर्दश इति क्वचित् पाठः ।

† स्वशक्त्या दद्यादाचार्यं प्राक्षिपत्य क्षमापयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ सम्पूज्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ दीनान् कृपणेभ्यश्च इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवं कृते नृपश्रेष्ठ कर्मणां जनाईनः ।
अनन्तरूपी भगवांस्तुष्टोभवति सर्वदा ॥
व्रतस्य फलमाप्नोति विष्णुस्त्रीके महीयते ।

सूत उवाच ।

हिरण्यकशिपुं हत्वा देवदेवं जगद्गुरुं ।
सुखासीनं तदुत्सङ्गे शान्तकोपं रमापतिं ॥
प्रह्लादोन्नानिनां श्रेष्ठः प्रालयन् राज्यमुत्तमम् ।
एकाकी च तदुत्सङ्गे प्रियं वचनमब्रवीत् ॥

प्रह्लाद उवाच ।

नमस्ते भगवन् विष्णो नृसिंहरूपिणे नमः ।
त्वद्भक्तोऽहं सुरेशैकं त्वां पृच्छामि च तत्त्वतः ॥
स्वामिन् त्वयि ममामित्रे भक्तिर्जाता त्वनेकधा ।
कथञ्च ते प्रियोजातः कारणं बद्ध मे प्रभो ॥

नृसिंह उवाच ।

कथयामि महाप्राज्ञ शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
भक्त्यर्थत्कारणं वत्स प्रियत्वस्य च कारणं ॥
पुरा कालेऽहं भूद्विप्रः किन्तु त्वं नाप्यधीतवान् ॥
नाम्ना त्वं वासुदेवोहि वेश्यास्त्रासङ्गमानसः ।
यस्मिन्* जन्मनि नैव त्वं चकार सुकृतं कियत् ॥
सुक्ता तु मद्गतं चैकं वेश्यासङ्गतिलालसः ।
मद्गतस्य प्रभावेन भक्तिर्जाता तवानघ ॥

* श्रुतं चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्रज्झाद उवाच ।

श्रीनृसिंहोच्यतां तावत् कस्य पुत्रस्य किं व्रतम् ।
 वेश्यायां वर्त्तमानेन कथं तच्च कृतं मया ॥
 येन तद्विष्णुमा हात्मनः वक्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥

नृसिंह उवाच ।

पुरावन्तीपुरे त्वासीत् ब्राह्मणी वेदपारगः ।
 तस्य नाम सुशर्मेति बहुलोकेषु विश्रुतः ॥
 नित्यहोमत्रियांचैव विदधाति द्विजोत्तमः ।
 ब्राह्मक्रियासु नियतः सर्वासु किल तत्परः ॥
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टाः सर्वे सुरोत्तमाः ।
 तेनापि विद्यमानेन कृतम्भो दुष्कृतं कियत् ॥
 तस्य भार्या सुशीलाभूद्विख्याता भुवनत्रये ।
 पतिव्रता सदाचारा पतिभक्तिपरायणा ॥
 जज्ञिरे स्थां सुताः पञ्च तस्माद्विजवरास्तथा ।
 सदाचाराः सुविद्वांसः पितृभक्तिपरायणाः ॥
 तेषां मध्ये कनिष्ठस्त्वं वेश्यासङ्गतितत्परः ।
 तथा निषेधमानेन सुरापानं त्वया कृतम् ।
 सुवर्णं चापहृतं तैश्च समं चीर्णमघं बहु ॥
 विलासिन्या गृहे नित्यं हससे विनिवारितः ।

विलासिनी वेश्या ।

एकदा तद्गृहे द्यासी महाकलिस्तया सह ।
 तेन कलहभावेन भोजनं न त्वया कृतं ॥

अज्ञानात् मद्गतं चक्रे व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 तस्यां विहारयोगेन रात्रौ जागरणं कृतं ॥
 वेश्याया वल्लभं कश्चित् प्रजातं न त्वया समं ।
 रात्रौ जागरणं चीर्णं त्यक्तं भोग्यमनेकशः ॥
 व्रतेनानेन चीर्णेन मोदन्ति दिवि देवताः ।
 सृष्ट्यर्थञ्च पुरा व्रज्या चक्रे ह्येतदनुत्तमं ॥
 मद्गतस्य प्रभावेन निर्मितं स चराचरम् ।
 ईश्वरेण पुरा चीर्णं बधार्थं त्रिपुरस्य च ॥
 माहात्म्येन व्रतस्याशु त्रिपुरस्तु निपातितः ।
 अन्यैश्च बहुभिर्देवै ऋषिभिश्च पुरानघ ॥
 राजभिश्च महाप्राज्ञैर्विहितं व्रतमुत्तमम् ।
 एतद्गतप्रभावेन सर्व्वे सिद्धिमुपागताः ।
 वेश्यापि मत् प्रिया जाता त्रैलोक्ये सुखचारिणी ॥
 ईदृशं मद्गतं वत्स-त्रैलोक्येषु च विश्रुतं ।
 कलहेन विलासिन्या व्रतमेतदुपस्थितम् ॥
 प्रह्लाद तेन ते भक्तिर्मयि जाता ह्यनुत्तमा ।
 धूर्त्तया च विलासिन्या ज्ञात्वा व्रतदिनं मम ॥
 कलहस्य कृतोयेन मद्गतञ्च कृतं भवेत् ।
 सा वेश्या त्वप्सरा जाता भुक्ता भोगाननेकशः ॥
 मुक्ता कर्म विलासि त्वं प्रह्लाद सुविस्मयः ।
 कार्यार्थं भगवानास्ते मत्सरी च पृथक् तथा ॥
 विधाय सर्व्वकार्याणि शीघ्रं त्वञ्च गमिष्यसि ।
 य इदं व्रतमावश्यं प्रकरिष्यति मानवः ॥

न तेषां पुनरावृत्तिर्मत्तः कल्पशतैरपि ।
 अपुत्री लभते पुत्रान् मद्भक्त्य सुवर्चसा ॥
 दरिद्रोलभते लक्ष्मीं धनदस्य च यादृशीं
 तेजःकामो लभेत्तेजोराज्येषु राज्यमुत्तमं ॥
 आयुःकामो लभेदायुर्यादृशं च शिवस्य हि ।
 स्त्रीणां व्रतमिदं साधु पुत्रदं भाग्यदं तथा ॥
 अवैधव्यकरन्तासां पुत्रशोकविनाशनं ।
 धनधान्यकरं चैव जातिश्रेष्ठकरं शुभं ॥
 सार्वभौमसुखं तासां दिव्यं सौख्यं भवेत्ततः ।
 स्त्रियो वा पुरुषाश्चापि कुर्वन्ति व्रतमुत्तमम् ॥
 तेभ्योददाम्यहं सौख्यं भुक्तिमुक्तिसमन्वितं ।
 बहुनोक्तेन किं वत्स व्रतस्यास्य फलं महत् ॥
 मद्भक्तस्य फलं वक्तुं नाहं शक्तीन शङ्करः ।
 ब्रह्मा चतुर्भिर्वक्त्रैश्च न लभेन्महिमावधिं ॥

प्रह्लाद उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन श्रुतं व्रतमनुत्तमं ।
 व्रतस्यास्य फलं साधु त्वयि मे भक्तिकारणं ॥
 स्वामिन् जातिविशेषेण त्वत्तः पापनिवृत्तनं ।
 अधुना श्रोतुमिच्छामि व्रतस्यास्य विधिं परं ॥
 कस्मिन् मासे भवेदेतत् कस्मिंश्च वासरे प्रभो ।
 एतद्विस्तरतोदेव वक्तुमर्हसि साम्प्रतं ॥
 विधिना येन वै स्वामिन् समग्रफलभुग्भवेत् ।
 ममोपरि कृपां कृत्वा ब्रूहि त्वं सकलं प्रभो ॥

नृसिंह उवाच ।

साधु साधु महाभाग व्रतस्यास्य विधिं परं ।
 सर्वं कथयतो मेऽद्य त्वमेकाग्रमनाः शृणु ॥
 वैशाखशुक्लपक्षे तु चतुर्दश्यां समाचरेत् ।
 मज्जन्मसम्भवं पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनं ॥
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मम सन्तुष्टिकारकम् ।
 महागुप्तमिदं श्रेष्ठमानुषैर्भवभौरुभिः ।
 तेनैव क्रियमाणेन सहस्रदादशीफलं ॥
 जायते मज्जन्मा वस्त्रिमा नुषाणां महात्मनां ।
 स्वातीनक्षत्रयोगेन शनिवारेण संयुते ॥
 सिद्धियोगस्य संयोगे वणिजे करणे तथा ।
 पुण्यसौभाग्ययोगेन लभ्यते दैवयोगतः ॥
 सर्वैरेतैस्तु संयुक्तं हत्वा कीटविनाशनम् ।
 एतदन्यतरे योगे तद्दिनं पापनाशनम् ॥
 केवले तत्प्रकर्त्तव्यम् महिने व्रतमुत्तमम् ।
 अन्यथा नरकं याति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥
 यथा यथा प्रवृत्तिः स्यात्पातकस्य कलौ युगे ।
 तथा तथा प्रणश्यन्ति तद्व्रतस्य प्रभावतः ॥
 मद्व्रतस्य प्रभावेन मतिर्न स्यादुरात्मनाम् ।
 विचार्येत्यं प्रकर्त्तव्यं माधवे मासि मद्व्रतं ॥
 नियमञ्च प्रकर्त्तव्यं दन्तधावनपूर्वकं ।
 श्रीनृसिंहोमहोयस्त्वं दयां कृत्वा ममोपरि ॥

अद्याहच्च विधास्यामि व्रतं निर्व्विघ्नतां नय ।

इति नियममन्त्रः ।

व्रतस्थेन न कर्त्तव्या सङ्गतिः पापिभिः सह ।
 सिथ्यालापोन कर्त्तव्यः समग्रफलकाङ्क्षिभिः ॥
 स्त्रीभिर्हतैश्च आलापान् व्रतस्थो नैव कारयेत् ।
 स्मर्त्तव्यं मे महारूपं मद्दिने सकले शुभे ॥
 ततो मध्याह्नवेलायां नद्यादौ विमले जले ।
 गृहे वा देवखाते वा तडागे विमले शुभे ॥
 वैदिकेन च मन्त्रेण स्नानं कृत्वा विचक्षणः ।
 मृत्तिकागोमयेनैव तथा धात्रीफलेन च ॥
 तिलैश्च सर्व्वपापघ्नैः स्नानं कृत्वा महात्मभिः ।
 परिधाय शुचिर्व्वीसो नित्यकर्म्म समाचरेत् ॥
 ततो गृहं समागत्य स्नान् मांश्रक्तियोगतः ।
 गोमयेन च लिप्याथ कुर्यादष्टदलं शुभं ॥
 कलगन्तत्र संस्थाप्य ताम्ररत्नसमन्वितं ।
 तस्योपरि न्यसेत्पात्रं तण्डुलैः परिपूरितं ॥
 हेमौ तत्र च मम्मूर्त्तिः स्थाप्या लक्ष्म्या तथैव च ।
 पलेन च तदर्द्धेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनः ॥
 यथा शक्ति तथा कार्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 पञ्चामृतेन संस्त्राप्य पूजनन्तु समाचरेत् ॥
 ततो ब्राह्मणमाह्वय तमाचार्य्यमलोलुपं ।
 सदाचारसमायुक्तं शान्तं दान्तं जितेन्द्रियं ॥

तैर्नैव कारयेत् पूजां दृष्ट्वा शास्त्रानुसारतः ।
 आचार्यवचनाक्षीमान् पूजां कुर्याद्यथाविधि ।
 मण्डपं कारयेत्तत्र पुष्पस्तवकशोभितं ॥
 ऋतुकालीश्वरैः पुष्पैः पूजयेद्यतमानसः ।
 उपचारैः षोडशभिर्भस्मन्त्रैर्नामभिस्तथा ।
 ततः पौराणिकैर्भस्मन्त्रैः पूजनीयो यथाविधि ।
 चन्दनं शीतलं दिव्यं चन्द्रकुङ्कुममिश्रितं ।
 ददामि तव तुष्ट्यर्थं नृसिंह परमेश्वर ॥

इति चन्दनमन्त्रः ।

कालोद्भवानि पुष्पाणि तुलस्यादीनि वै प्रभो ।
 पूजयामि नृसिंहन्त्वां लक्ष्म्या सह नमोस्तु ते ॥

पुष्पमन्त्रः ।

कालागरुमयभूपं सर्वदेवसुवक्त्रभं ।
 करोमि वै महाविष्णो सर्वकामसमृद्धये ॥

इति धूपमन्त्रः ।

दीपः पापहरः प्रोक्तस्तमोराशिबिनाशनः ।
 दीपेन लभ्यते तेजस्तस्माद्दीपं ददामि ते ॥

इति दीपमन्त्रः ।

नैवेद्यं सौख्यदञ्चारु भक्ष्यभोज्यसमन्वितं ।
 ददामि ते रमाकान्त सर्वपापक्षयं कुरु ॥

इति नवेद्यमन्त्रः ।

नृसिंहाच्च तदेवेश लक्ष्मीकान्त जगत्पते ।
अनेनार्घ्यप्रदानेन सफलाः स्युर्मनोरथाः ॥

इत्यर्घ्यमन्त्रः ।

पीताम्बर महाबाहो प्रह्लाद भयनाशकृत् ।
यथाभूतेनार्चनेन यथोक्तफलदीभव ॥

इति प्रार्थनमन्त्रः ।

रात्रौ जागरणं कार्यं गीतवादित्रनिस्वनैः ।
पुराणपठनैर्नृत्यै श्रोतव्या च कथा शुभा ॥
ततः प्रभातसमये स्नानं कृत्वा ह्यतन्द्रितः ।
पूर्वाक्तेन विधानेन पूजयेन्मां प्रयत्नतः ॥
वैष्णवं तु चरेच्छ्राद्धं मदये स्वस्थिमानसः ।
ततो दानानि देयानि वक्ष्यमाणानि चानघ ॥
पात्रेभ्यस्तु द्विजेभ्यो हि लोकद्वयजिगीषया ।
सिंहः स्वर्णमयो देयो मम सन्तोषकारकः ॥
गो-भूतिल-हिरण्यानि देयानि च फलैः शुभैः ।
शय्या सतूलिका देया सप्तधान्यसमन्विता ॥
अन्यानि च यथाशक्त्या देयानि मम तुष्टये ।
वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यथोक्तफलकाङ्क्षया ॥
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो देया च दक्षिणा ।
निर्द्धनैरपि कर्त्तव्यं देयं शक्त्यनुसारतः ॥
सर्वेषामेव वर्णानामधिकारीऽस्ति मे व्रत ।

मङ्गलैस्तु विशेषेण कर्त्तव्यं मत्परायणैः ॥
 मङ्गले ये नरा जाता ये निष्पत्तिपरायणाः ।
 तान् समुच्चर देवेश दुस्तरात् भवसागरात् ॥
 पातकार्णवमग्नस्य व्याधिदुःखाम्बुवारिभिः ।
 जीवैस्तु परिभूतस्य महादुःखगतस्य मे ॥
 करावलम्बनन्देहि शेषशायिन् जगत्पते ।
 श्रीनृसिंह रमाकान्त भक्तानां भवनाश्रय ॥
 क्षीराम्बुधिनिवासस्तु चक्रपाणिर्जगद्गुरुः ।
 व्रतेनानेन देवेश भुक्ति-मुक्ति-प्रदो भव ॥

इति प्रार्थनामन्त्रः ।

एवं प्रार्थ्य ततो देवं विसृज्य च यथाविधि ।
 उपहारादिकं सर्वमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 दक्षिणाभिः सुसन्तोष्य ब्राह्मणांस्तु विसर्जयेत् ।
 मध्याह्ने तु समायुक्तो भुञ्जीत वन्धुभिर्नरः ॥
 यद्ददं शृणुयाद्भक्त्या व्रतं पापप्रणाशनं ।
 तस्य अवगमाच्चेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
 पवित्रं परमं गुह्यं कौर्त्तयेद्यस्तु मानवः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति व्रतस्यास्य फलं लभेत् ॥

इति श्रीनरसिंहपुराणे नरसिंहप्रादुर्भावे
 नरसिंहचतुर्दशीव्रतम् ।

—000—

(७)

शिव उवाच ।

अथ लिङ्गव्रतान्यत्र शृणुलेशेन षण्मुख ।
 कार्तिकात् सम्यगारभ्य व्रतं वै शंसितव्रतः ॥
 कार्तिकस्य चतुर्दश्यां शुक्लायां पूजयेच्छिवं ।
 महास्नानं प्रकर्त्तव्यं महापूजामथो पुनः ॥
 लिङ्गव्रतानां सर्वेषां तथा नत्तेन वर्त्तनं ।
 पूजां कृत्वा यत्नेन वस्त्रनैवद्यकादिभिः ।
 शालिपिष्ठमयं लिङ्गं कुर्याद्रत्निप्रमाणतः ॥

रत्निर्वद्धसृष्टिकरः ।

तिलप्रस्थं सुवर्णस्य लिङ्गस्योपरि विन्यसेत् ।
 धूपोवैकुण्ठरुर्देयं खदनस्नागरुन्मथा ॥
 शिवरूपाय दातव्यं शिवं-यात्यक्षयङ्गतः ॥
 शिवरूपाय विप्राय लिङ्गं दातव्यं ।
 मार्गशीर्षे चतुर्दश्यां शुक्लायां वै विशेषतः ।
 संपूज्य पूर्ववलिङ्गं महास्नानेन तत्त्वतः ॥
 विलिप्य कुङ्कुमेनैव शिवन्तेन प्रपूजयेत् ।
 श्वेतं चन्दनलिङ्गन्तु कर्त्तव्यं पूर्वमानतः ॥
 सुवर्णं तण्डुलप्रस्थं पृष्ठे सर्पं शिवाग्रतः ।
 कर्पूरेण तु धूपन्तु चतुर्दिक्षु प्रकल्पयेत् ।
 महावर्त्यादिकं देयं दधिपात्रं शुभाष्टकं ॥

‘शुभाष्टकं’ मङ्गलाष्टकम् ।

एवं कृत्वा विधानेन लिङ्गाय विनिवर्त्तयेत् * ।

* लिङ्गं लिङ्गाय निर्व्वर्त्तयेत् इति क्वचित् पाठः ।

ईशान रुद्रसंज्ञाय आचार्याय प्रकल्पयेत् ॥

ईशानोरुद्रः, प्रीयतामिति लिङ्गाय समर्च्य आचार्याय दद्यात्
एवमन्येष्वपि मासेषु ऊहनीयं ।

शिवसायुज्यतां याति व्रतेनानेन षण्मुख ।

पौषशुक्लचतुर्दश्यां पूर्ववत् पूजयेच्छिवं ।

पूजान्ते गुग्गुलुशतं शिवस्य परितोवहेत् ॥

शतं, पलानां ।

पायसं घृतसंमिश्रं सखण्डं प्रस्थसंमितं ॥

प्रस्थं, तण्डुलानां ।

नैवेद्यं पुरतोदेयं पताकाः शक्तिसङ्ख्याया ।

शक्तयो अष्टौ

ध्वजा तथा पुनश्चेत लिङ्गं वै पालिपिष्टजं ।

तिलाढकं सुवर्णञ्च लिङ्गं दक्षिणतो न्यसेत् ॥

शङ्कराख्यस्य रुद्रस्य व्रतमेतत् समर्पयेत् ।

माघशुक्लचतुर्दश्यां शिवं संपूज्य वर्त्तयेत् ॥

शाख्योदनाक्षतं लिङ्गं तिलप्रस्थं सुवर्णकं ।

शिवस्य दक्षिणे भागे धारितव्यं प्रयत्नतः ॥

मुहूर्तोदनं सघृतञ्च पूर्वस्यां प्रस्थसंमितं ।

अगरुं सिल्लकं चन्द्रं दहेद्भूपं शिवाग्रतः ॥

व्रतमेवं विधानेन उग्रमावाह्यं निर्वपेत् ।

व्रतान्ते तु गुरुं भक्त्या यथाशक्त्या प्रपूजयेत् ॥

फल्गुशुक्लचतुर्दश्यां शिवं पूज्य विधानतः ।

गुग्गुलुं सघृतं धूपं महावर्त्तिचतुष्टयं ॥

मोदकानि विचित्राणि क्षीरी देया घृतप्लुता ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन तथा लिङ्गं निवेदयेत् ।
 शर्वाय च नमः पूज्य त्वाचार्यो भूरिदक्षिणः ॥
 एवं कृत्वा महासेन प्राप्नोति तन्मयकृचित् ।
 चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां शिवं पूज्यविधानतः ॥
 भवरुद्राय निर्वर्त्य आचार्यं पूजयेत्ततः ।
 एवं कार्यं प्रयत्नेन चाक्षयं लोकमिच्छता ॥
 चतुर्दश्यां शुक्लपक्षे वैशाखस्य प्रयत्नतः ।
 शिवं पूज्य विधानेन महास्रपनपूर्वकं ॥
 विलिप्प कुङ्कुमेनैव चन्दनैश्चर्चयेच्छिवं ।
 लिङ्गं पिष्टमयं कृत्वा हेमपुष्पविभूषितं ॥
 तिलप्रस्थं सुवर्णञ्च दक्षिणादिकं विन्यसेत्
 महावर्त्तिद्वयं देयं दीपमाल्यं घृतेन तु ॥
 सघृतं गुग्गुलुं दद्यात् पलानान्तु शतद्वयं ।
 अगुरुं शिङ्गकं चन्द्रं प्रत्येकान्तु फलन्दहेत् ॥
 ततोद्मनपुष्पैस्तु शिवं संपूज्य भक्तितः ।
 सुवर्णं तिललिङ्गञ्च भवरुद्राय निर्वपेत् ॥
 रुद्रसंख्यास्तु गुरवो दक्षितव्याः प्रयत्नतः ।
 भूदानवस्त्रदानैश्च सुवर्णादि प्रविस्तरैः ॥
 एतद्व्रतोत्तमं नाम व्रतं संवत्सरं हितं ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या सगच्छेत्पारमम्यदं ॥
 पितरस्तस्य नन्दन्ति रुद्रलोके महीयते ।
 दिव्यवर्षायुतं स्वायं तदन्ते तु धनेश्वराः ॥

आत्मभानं पुनस्ते तु शिवे नित्ये लयं ययुः ।
 यः करोति महासेन शिववत् स च पूज्यते ॥
 ज्यैष्ठे शुक्लचतुर्दश्यां नित्यं कृत्वा शिवं जपेत् ।
 विलिप्य चन्दनेनैव जातीपुष्पेभ्यः पूजयेत् ॥
 कुङ्कुमं लघुचन्द्रस्य धूपं देयं शिवायतः ॥

लघु, अगुरु ।

दीपमाला तु दातव्यां घारिका किङ्किणीध्वजं ।
 लावणागालकाश्चैव क्षीरिपो घृतसंयुतः ॥
 खण्डपात्राणि देयानि घृतपात्राणि तद्वहिः ।
 एवं यः कुरुते वाञ्छन् भोक्षमन्नय्यमैश्वरं ॥
 पितृनुद्धरते सोऽपि दशपूर्वान् दशापरान् ।
 आषाढस्य चतुर्दश्यां शुक्लपक्षे विशेषतः ॥
 शिवं पूज्य विधानेन महास्रपनपूर्वकं ।
 विलिप्य चन्दनैर्देवं प्रपला तु चतुःसमं ॥
 चन्द्रं चन्दनकाश्मीरं ग्रन्थिला च शिखिध्वज ।
 एवं चतुःसमं नाम अङ्गरागः शिवप्रियः ॥
 सस्यकुङ्कुमकर्पूरं लघुवत्पलसंयुतं ।
 धूपन्तु परतो दद्यात् नैवेद्यं किरणान् बह्वन् ॥
 किरणान् कर्पूरान् । लिङ्गाख्यान्तत्र एतत् ।
 क्षीरिका लङ्कुकाश्चैव घृतपूरं पटत्रिकं ॥
 निवेद्य क्षीरपानञ्च स्नेहाद्देवस्य यत्नतः ।
 पिष्टलिङ्गं सुवर्णं च पूगपत्रञ्च निर्वपेत् ॥
 वितानञ्च पताकाञ्च व्यजनं दर्पणं तथा ।

आचार्यं पूजयेत् पञ्चाहहमन्नवाहनैः ॥
 एवं यः कुरुते सम्यक् स याति परमं पदं ।
 पितरस्तस्य मोदन्ते रुद्रलोकं समंततः ॥
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटि शतानि च ।
 आवणस्य चतुर्दश्यां शुक्लपक्षे व्रतं चरेत् ॥
 नित्यनैमित्तिकं चैव कृत्वा काम्यं समाचरेत् ।
 स्नानं पूजाजपोध्यानं होमं चैवतु पञ्चमं ॥
 इति नित्यं समाख्यातामहन्यहनि सन्मुख ।
 अष्टम्यादिनिमित्तेषु पूजासु द्विगुणा तथा ॥
 पवित्रारोहणं तद्वन्नित्याह्नं नियमं स्थितं ।
 दीक्ष्याचैव प्रतिष्ठा च ग्रहणमयनं तथा ॥
 षडशीति सुखाश्चैव निमित्तकमुदाहृतं ।
 काम्यव्रतानि कार्याणि ज्ञेयानि हि तथा परं ॥
 संपूज्य परमेशानं पूर्ववच्च विलेपनं ।
 वानरेनुहितं धूपं नैवेद्यं पायसं तथा ॥

वानरं सिद्धकम् ।

वस्त्रपूतोदकं चन्द्र पानन्देवाय कल्पयेत् ।
 ताम्बूलपिटिकं जिह्वं सुवर्णञ्च समर्पयेत् ॥
 व्यजनं पादुकं पटं गन्धं धूपकपटुकं ।
 नैवेद्यं विधिवत् भक्त्या भीमरुद्राय भक्तितः ॥
 आचार्यपूजैपरतैः कर्त्तव्या शाठ्यवर्जितैः ।
 अनेन व्रतमुख्येन शिवे यान्ति लयं परं ॥
 पितृमुद्धरते सोऽपि दशपूर्वान् दशापरान् ।

पितरस्तस्य नन्दन्ति रुद्रलोकेषु सन्मुख ।
 दिव्यवर्षायुतान्यष्टौ ततो याति दिवाकरं ॥
 मासि भाद्रपदे शुक्ले चतुर्दश्याम्बृतं चरेत् ।
 स्नानं पञ्चामृतेनैव लघुना तु विलेपनं ॥
 धूपञ्च वर्तुलं दद्याच्छिलालोहिते न च ।
 धूपान्तरसमायुक्तं तदभावे घृतान्वितं ॥
 खण्डकाद्यान्येकानि मोदकाः किरणानि च
 चारिकावटकाश्चैव श्वेताग्निखरिणी शुभा ॥
 शालितण्डुलप्रस्थन्तु पिष्टलिङ्गं सुवर्णकं ।
 ताम्बूलं नियतं तद्द्वयसनासनपादुकाः ।
 जानुनी भूमिगे कृत्वा निवेद्यान्तं पिनाकिने ॥
 पूर्ववद्गुरुपूजा च कर्त्तव्या शाठ्यवर्जिता ।
 प्रयाति शिवसायुज्यं बन्धुभिः सहितो नरः ॥
 पितरस्तस्य मोदन्ते रुद्रलोकेषु रुद्रवत् ।
 शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि चाश्वयुजि व्रतं ॥
 स्नानं पञ्चामृतेनैव रीचनायाः पलेन तु ।
 विलेपनं तु शशिना तूष्णतैस्तु समर्चयेत् ॥
 दीपमालाशतेनैव भक्ष्यं शाल्योदनं घृतं ।
 पूषखण्डानि सिद्धानि क्षीरया तं घनं शुभं ॥
 पुष्पाकक्रीलपत्रन्तु जातीपूगफलानि च ।
 गन्धलिङ्गं सुवर्णं च शिवाय निनिवेदयेत् ॥
 आचार्यस्तु ततः पूज्यो हेमवस्त्रान्नवाहनैः ।
 शिवसायुज्यतां याति पितृभिः सह शाङ्करे ॥

चतुर्दश्यां कार्तिकस्य शुक्लपक्षे व्रतं शृणु ।
 महाज्ञानं परं कार्यं लेपनन्तु चतुः समं ।
 दीपमालाशतेनैव महावर्त्तिचतुष्टयम् ॥
 हारेध्वजा वैजयन्ती मध्ये दिक्षु विदिक्षु च ।
 पट्टजं चन्द्रकन्दद्याद्दिक्षु मध्ये समुन्नकं ॥
 चन्द्रकं वितानं, लघुनाम रशालं संपुटं ।
 शीतकर्पूरः । श्रेष्ठश्च धूपो समुगाकनामा ॥
 विदिक्षु गुग्गुलुष्टतं शतेकैकेन धूपनं ।
 शालिपिष्टेनाष्टशतं पूर्वस्यान्द्रोणकल्पितं ॥
 तत् पृष्ठे पिष्टजं लिङ्गं द्वादश्याङ्गुलसम्मितं ।
 हेममाला समायुक्तं मुक्तादाम विभूषितं ॥
 निवेद्य परया भक्त्या शाश्वताय प्रयत्नतः ।
 भुक्तार्थम्बाधमुक्तार्थं ब्रूयादेवं समाहितः ॥
 इदं तेस्तु महादेव इदमेवास्तु सिद्धिदं ।
 निवेद्यविधिवत्सम्यक् व्रतं सम्यग्ययोदितं ॥
 प्राप्नोत्यैश्वर्यं मतुलमिच्छन् मोचं सनातनं ।
 कृतघ्ना ब्रह्महाचैव सोऽपि रुद्रपदं लभेत् ॥
 जायते परया भक्त्या गुरुं सम्पूज्य भक्तितः ।
 हैमवस्त्रान्नयानेष्व मणिभिर्मौक्तिकादिभिः ॥
 हस्तियानं प्रदातव्यं स्वभावादश्वसम्भवम् ।
 एवं कृतेन सम्पूर्णं लिङ्गव्रतकृते भवेत् ॥
 इति कालोत्तरोक्तं लिङ्गव्रतम् ।

अधुना तु प्रवक्ष्यामि प्रतिमाव्रतमुत्तमम् ।
महास्नानं महावर्त्ति-दीपमालाश्रतं तथा ॥
विस्त्रेपनं कुङ्कुमेन धूपं वै गुग्गुलेन तु ।
श्रतेनाष्टोत्तरेणैव नैवेद्यं पयसा घृतम् ॥
तालमात्रा चतुर्विंशतिनेत्रा च चतुर्भुजा ।
शूलासिन्धु धनुर्वाणा नानाभरण-भूषितां ॥
शालिपिष्टमयी कार्या वृषपृष्ठे च शोभना ।
चामरैर्वीज्यमानन्तु शिवं तत्र प्रकल्पयेत् ॥
दर्पणञ्चैव ताम्बूलं व्यजनं पादुकासनम् ।
वैजयन्तीध्वजं यानमाचार्याय प्रयत्नतः ॥
मासि मासि प्रकर्त्तव्यं चतुर्दश्यान्दिने दिने ।
कार्तिके सप्तम्युजावधि ॥
एतद्व्रतोत्तमं नाम प्रतिमाव्रतमीरितम् ।
ब्रह्महा गुरुहा यस्तु पञ्चपातक-संयुतः ॥
मित्रघ्नश्च कृतघ्नश्च योऽपि विश्वासघातकः ।
सोऽपि रुद्रपदं याति त्रिसप्तकुलसंयुतः ॥
कोटिकोटिसहस्रान्तु शिवलोके तु मीदते ॥
तदन्ते जायते राजा स एको वीर्यवान् सुधीः ।
ज्ञानेश्वर्यमवाप्नोति शिवदीक्षाप्रभावतः* ॥
परं पद्मवाप्नोति येन भूयो न जायते ।
एवं वोपदिशेत्तस्य भूमिदानन्तु कारयेत् ॥

* साक्षादिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

महागजं महाश्वम्बा महायानमथापि वा ।

दापयेत्तु प्रयत्नेन तदन्ति व्रतमाप्नुयात् ॥

इति कालोत्तरोक्तं प्रतिमाव्रतम् ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

शृणुष्ववहितो ब्रह्मन् वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतं ।

त्रिषु लोकेषु^१ विख्यातं नाम्ना शिवचतुर्दशी ॥

मार्गशीर्षे त्रयोदश्यां शितायामेकभोजनः ।

प्रार्थयेद्देवदेवेशं त्वामहं शरणङ्गतः ॥

चतुर्दश्यां निराहारः समभ्यर्च्य^२ च शङ्करम् ।

सुवर्णवृषभं कृत्वा भोजयेत्तापरेऽनि ॥

एवं नियमकृत् सुप्ता प्रातस्तथाय मानवः ।

कृतस्नानजपः पश्चादुमया सह शङ्करम् ।

पूजयेत् कमलैः शुक्तैः गन्ध धूपानुलेपनैः ॥

उमामहेश्वरं रूपं अवियोगहादशीव्रतोक्तं वेदितव्यं ।

पादौ नमः शिवायेति गिरः सर्वात्मने नमः ।

ललाटन्तु त्रिनेत्राय नेत्राणि हरये नमः ॥

मुखमिन्दु-मुखायेति श्रोकण्ठायेति कन्धरं ।

सन्धोजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजे ।

अघोरहृदयायेति हृदयश्चाभिपूजयेत् ।

स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशायेति चोदरं ॥

पार्श्वचानन्तधर्माय ज्ञानभूताय वै कठिं ।

१ विष्णुलोकेऽस्ति पुनः कान्तरे पादः ।

उरुचामस्तवैराग्यसिंहायेति प्रपूजयेत् ॥
 अनन्तैश्वर्यनाथाय जानुनी चार्चयेद्बुधः ।
 प्रधानाय ममी जङ्घे गुल्फौ श्योमात्मने नमः ॥
 श्योमकेशात्मरूपाय* केशान् पृष्ठञ्च पूजयेत् ।
 नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै पार्वतीं चाभिपूजयेत् ॥
 ततस्तु वृषभं हेममुदकुम्भ समन्वितं ।
 शुक्लमाख्याम्बरयुतं पञ्चरत्नसमन्वितं ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 प्रीयतां देवदेवीऽत्र सद्योजातः पिनाकधृक् ।
 ततस्तु विप्रानन्नेन तर्पयेच्छक्तिनः शुचिः ॥
 पृषदाज्यन्तु संप्राश्य स्वपेद्भूमावुदङ्मुखः ।
 पञ्चदश्यां ततः पूज्य विप्रान् भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तद्वत्क्षणचतुर्दश्यामेतत्सर्वं समाचरेत् ।
 चतुर्दशीषु सर्वासु कुर्यात् पूर्ववदर्चनं ॥
 ये तु मासविशेषास्तु स्तान्निबोध क्रमादिह ।
 मार्गशीर्षादिमासेषु क्रमादेतदुदीरयेत् ॥
 आश्विनान्तेष्विति ज्ञेयं ।

शङ्कराय नमस्तुभ्यं नमस्ते करवीरक ।
 त्राम्बकाय नमस्तेस्तु स्थाणवे च ततः परं ॥
 नमः पशुपते नाम नमस्ते शम्भवे पुनः ।
 नमस्ते परमानन्द नमः सोमार्द्धधारिणे ॥
 नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणं गतः ।

* पुनः केशात्मरूपयित्वा पुनः केशान् पृष्ठः ।

गोमूत्रं गोमयं चीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 पञ्चगव्यं तथा बिम्बं पञ्चगोशृङ्गवारि च ।
 तिलाश्च कृष्णा विधिवत् प्राशनं क्रमशः स्मृतम् ॥
 प्रतिमासं चतुर्दश्यामेकैक प्राशनं स्मृतं ।
 मन्दारैर्मालतीभिश्च तथा मधुरकैरपि ।
 सिन्दवारैरशोकैश्च मल्लिकाभिः स पाटलैः ॥
 अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपत्रा तथोत्पलैः ।
 एकैकेन चतुर्दश्यामर्चयेत्पार्श्वं तीपतिं ॥
 पुनश्च कार्तिके मासि सम्प्राप्ते तर्पयेद्विजान् ।
 अत्रैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमाख्यविभूषणैः ॥
 कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः ।
 उमामहेश्वरं हेमं वृषभश्च गवा सह ॥
 मुक्ताफलाष्ठकयुतं सितनेत्रपटान्वितं ।
 सर्व्वोपस्करसंयुक्तां शय्यां दद्यात्सकुम्भकां ॥
 ताम्रपात्रीपरि पुनः शालितण्डुलसंयुतां ।
 स्नाप्य विप्राय शान्ताय वेदव्रतपराय वै ॥
 ज्यैष्ठ्ये सामविदे देयं न वक्रव्रतिने क्वचित् ।
 गुणज्ञे श्रोत्रिये दद्यादाचार्य्ये तत्त्ववेदिनि ॥
 अव्यङ्गाङ्गाय सौम्याय सदा कल्याणकारिणे ।
 सपत्नीकाय सम्पूज्य माख्य वस्त्र विभूषणैः ॥
 गुरौ सति गुरौ देयं तदभावे द्विजातये ।
 न वित्तशाठ्यं कुर्व्वीत कुर्वन् दोषात्पतत्यधः ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीं ।

सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ॥
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदत्र वा भूत्र वा कृतं ।
 पितृभिर्भ्रातृभिर्वापि तत् सर्व्वं-नाशमाप्नुयात् ॥

दौर्घायुरारोग्यकुलाभिष्टुद्धि
 रत्राक्षयामूत्र चतुर्भुजत्वम् ।
 गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटि
 शतं वसित्त्वा पदमेति शम्भोः ॥
 न ब्रह्मस्यति रप्यलं तदस्याः
 फलमिन्द्रो न पितामहोऽपि वक्तुं ।
 नच सिद्धगणोप्यलं न चाहं
 यदि जिह्वायुतकोटयोऽपि वक्तुं ॥
 भवत्यमरवक्त्रवः पठति यः स्मरे हा-
 सदा शृणोत्यपि विमत्सरः ।
 सकलपापनिर्मोचनीं द्रुमां शिवचतुर्दशी ॥
 ममरकामिनी कोटय स्तुवन्ति ।
 तम निन्दितं किमुसमाचरेद्यः सदा ॥
 यानाथनारी कुरुते च भक्त्या
 भर्त्तारमापृच्छ्य गुरुं सुतम्बा ।
 सापि प्रसादात्परमेश्वरस्य-
 परं पदं याति पिनाकपाणेः ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तं शिवचतुर्दशौव्रतम् ।

सनत्कुमार उवाच ।

अथोत्तमं परं ब्रह्मनपरं शृणु भद्रदं ।
 चतुर्दश्यां महाभाग सर्वरोगार्तिशान्तये ॥
 ज्वरगुल्मघ्नो हृद्गूलकुष्ठान्सारसंयुतः ।
 मर्त्ये नित्यमिदं कार्यं तदार्त्तिव्यपनुत्तये ॥
 स्नात्वा तु धृतसंकल्पः सर्वकामविवर्जितः ।
 आदित्यमुपतिष्ठेत् गायत्रीञ्च जपन्मुहुः ॥
 उदयात्पूर्वमारभ्य यावदस्तं गतो रविः ।
 निराहारो जितक्रोधो तावत्तिष्ठेत्समाहितः ॥
 रवावस्तङ्गते देवमर्चयेत् पुरुषोत्तमं ।
 उपोष्य विधिवत् स्नात्वा तथा पर्वणि सुव्रत ॥
 पर्वणि, पौर्णमास्यां ।

एतच्च शुक्लचतुर्दशीव्रतं, पुराणे शुक्लपक्षस्य व्रतप्रकरणे
 पठितत्वात् ।

अर्चयित्वा यथा योग्यं परमात्मानमश्नुतम् ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तत्र देवदेवस्य सन्निधौ ॥
 सहस्रं दशसाहस्रं शतञ्चापि स्वशक्तितः ।
 अथ ताम्रमयं पात्रं मृण्मन्वा समानयेत् ॥
 घृतेन पूर्णं तत् कृत्वा पञ्चप्रस्थमितेन च ।
 सुवर्णं रजतं मुक्तां रक्ताम्बानि तिलांस्तथा ॥
 अन्तर्निधाय तत् कुर्यात् नववस्त्रद्वयान्वितम् ।
 स्थापयित्वा तु तस्याग्रे पूजनान्ते महामतिः ॥
 तत्र मार्त्तण्डमारभ्य संपूज्य च यथाविधि ।

प्रदक्षिणं नमस्कार स्तोत्रालापैर्मुदा युतः ॥
स्थितः प्रकृतिमिरनिर्भेदचतुरप्रभः ।
नानाव्याधिसमुत्थात्तिं मम संशमयत्वितः ॥
पुरुषः पुष्कराक्षश्च सर्वान्तरसमास्थितः ॥
परमात्मासयक्लेशं व्यपोहतु ममाच्युत ।
इत्यनेनेति * मन्त्रेण स तद्वासीविहृत्य च ॥
आत्मानं दर्शयेत्तत्र यथा सुस्पष्टलक्षितं ।
विप्राय वेदविदुषे दरिद्राय च दापयेत् ॥
गुरवे दक्षिणां दत्त्वा कुर्याद्वाङ्मनभोजनं ।
भुञ्जीत बान्धवैः सार्द्धमुत्सृजेन्नियमानपि ॥
एवं कुर्वन्नरो लोके सर्वरोगविवर्जितः ।
सौम्यगात्रप्रवृत्तश्चैव शिरमायुश्च विन्दति ॥
यथापः शमपत्यग्निं समिद्धमतिकामतः ।
तथा व्रतमिदं ब्रह्मन् रोगाग्निं शमयेदिह ॥
नाना व्याधि भृशार्त्तानां नराणामिह सुव्रत ।
तत् प्रतापशमोपायो व्रतादन्यत्र विद्यते ॥

इति गारुडपुराणोक्तं गायत्रीव्रतम् ।

—000—

शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां यदातिथ्यार्कसम्भवः ।
पूजयेत् सूर्यं विधिना उपवासेन शूलिनं ॥
पूर्ववत् विधिना लिङ्गव्रतीर्त्तनेत्यर्थः ।

कुङ्कुमेनाङ्गरागन्तु गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥
 पायसं घृतसंयुक्तं कुर्यात् प्रस्थप्रमाणतः ।
 भूमि दानं प्रकर्त्तव्यं शिवभक्ताय यत्नतः ॥
 अनेन व्रतसुख्येन पृथ्वीपतित्वमाप्नुयात् ।
 एतद्भूमिव्रतं नाम पृथ्वीपालस्तु कारयेत् ॥

इति कालोत्तरोक्तं भूमिव्रतम् ।

—000—

बृहस्पतिमघायोगां चतुर्दश्यां यदा भवेत् ।
 उपोष्य पूजयेत्तस्यां देवदेवं महेश्वरं ॥
 महास्नानप्रचारेण महावर्त्तिपुरःसरं ।
 अङ्गरागस्रन्दनेन शुक्लपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥
 धूपस्तु सफलो देयः लघुना चन्द्रसंयुतः ।
 सितवस्त्राणि वास्तुञ्च आचार्याय प्रदापयेत् ॥
 जातोफलैः प्राशनञ्च रात्रौ जागरणं हितं ।
 एतदेवव्रतं नाम आयुःश्रीकीर्त्तिवर्द्धनम् ॥

इति कालोत्तरोक्तं देवव्रतम् ।

—000—

आश्विन्यादित्यवारेतु यदि शुक्ला चतुर्दशी ।
 स्नानं विशेषतः कार्यं शिवस्य परमात्मनः ।
 अङ्गरागं रोचनया रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
 कपिलाज्यं तथा क्षीरं नैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥

शिवभक्ताय विप्राय हेमदानं प्रकल्पयेत् ।
 प्राशनं कुङ्कुमेनैव कर्त्तव्यं साधकेन तु ॥
 एतद्ब्रह्मं व्रतं कार्यं भक्त्या पुत्रार्थिभिर्नरैः ।
 पुत्रावै तस्य जायन्ते सर्वलक्षणसंयुताः ॥
 इति कालोत्तरोक्तं सूर्यव्रतम् ।

—000—

ईश्वर उवाच ।

बालवृद्धातुराणाञ्च भोगिनां स्त्रीषु बालिषु ।
 विधानन्तेषु वक्ष्यामि सुच्यन्ते ते यथा सुत ॥
 भूतायां फाल्गुणे कुर्यात् कृष्णपक्षेऽतिभक्तितः ।
 दरिद्राणामनाथानामक्षमाणां विशेषतः ।
 सर्वकामप्रदं कृष्णचतुर्दशं शिवव्रतम् ॥
 रात्रौ विशेषपूजा तु महास्त्रपनसंस्मिता ।
 महादीपद्वयं देयं शतमष्टोत्तरं पुनः ॥
 सष्टतं गुग्गुलं धूपं शिवं पशुपतिं यजेत् ।
 खण्डखाद्यान्यनेकानि भक्ष्याणि विविधानि च ॥
 यथा समर्प्यते भक्त्या विस्रशाब्धं विना सुत ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं शिवस्याग्रे शिवं जपेत् ॥
 शिवं, शिवपञ्चाक्षरं मन्त्रं ।

एवं व्रतधरः शम्भोः प्रभाते पूज्यनिर्व्वपेत् ।
 शिवो दाता शिवो भोक्ता शिवः सर्वमिदं जगत् ॥
 शिवो जयति सर्वत्र यः शिवः सोऽहमेव च ।
 कर्मणा मनसा वाचा सुकृतं यन्मया कृतं ॥

(८)

न्यूनाधिकं महादेव द्रव्यमन्त्रक्रियात्मकम् ।
 तत्सर्वं परमेशान गृहाण परमेश्वर ॥
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यत्कृतन्तु मया शिव ।
 तत्सर्वं परमेशान मया तुभ्यं समर्पितं ॥
 कलात्मना तथा देव स्थितोऽसि वेदवित्पते ।
 क्लिष्टं मे वास्तु साम्यं तत् यद्यत्त्वधिकं पुनः ॥
 कृपया सर्वं भूतानां कुरु देव जगत्पते ।
 न कृतन्तु मया किञ्चिद्भूतं दानादिकं क्वचित् ॥
 अनेन व्रतमुख्येन सर्वं सम्पादितं मया ।
 व्रतदानादिकं शम्भो त्वत्प्रसादात्त्वदाज्ञया ॥
 इदं व्रतवरं देव मया तुभ्यं समर्पितम् ।
 दरिद्रैश्च परीतैश्च ज्ञानिभिर्योगिभिस्तथा ॥
 बालबालिशगृह्यैश्च स्त्रीनरैर्व्याधिपीडितैः ।
 प्रयत्नात् फाल्गुने कार्यः शिवस्याग्रे तु जागरः ॥
 एतस्मिन् भूतदिवसे विशेषात्तार्चयन्ति ये ।
 शस्त्राभूतपतिस्तेषां भूतैश्च परिभूयते ॥
 फाल्गुनेनैव भूतायां तस्माभूतपतिं यजेत् ।
 अष्टम्याश्च चतुर्दश्यां व्रतान्युक्तानि सर्व्वशः ।
 तानि सर्व्वानि तेनैव व्रतान्येव कृतानि तु ॥

स्कन्द उवाच ।

व्रतस्योद्यापनं कर्म किं कर्त्तव्यञ्च मानवैः ।
 कोविधिः कानि द्रव्याणि कथं कार्य्यं वद प्रभो ॥

ईश्वर उवाच ।

नृणु वणमुख तत्त्वेन लोकानां हितकाम्यया ।
चतुर्हंशाब्दं कर्त्तव्यं शिवरात्रिव्रतं शुभं ॥
एकभक्तं चयोदश्यां चतुर्हंशानुपोषणं ।
सम्पाद्य सर्वसम्भारान्मण्डपं तत्र कारयेत् ॥
वस्त्रैः पुष्पैः समाच्छन्नं पटकुलैश्च शोभितं ।
तन्मध्ये लेखयेद्दिव्यं लिङ्गं ततो भद्रमण्डलं ॥
अथवा सर्वतोभद्रं मण्डपान्तः प्रकल्पयेत् ।
शोभोपशोभासंयुक्तं दीपैः सर्वत्र वोष्ण्य ॥
आचार्यं वरयेत्तत्र ऋत्विग्भिः सहितं शुचिं ।
शिवरूपाय ते विप्राः पूज्याश्चन्दनपुष्पकैः ॥
अनुज्ञातश्च तैर्विप्रैः शिवपूजां समारभेत् ।
अत्रणं सजलं कुम्भं तस्योपरि तु विन्यसेत् ॥
सौवर्णं राजतं ताम्रं मृत्पद्मञ्चापि कारयेत् ।
वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य वस्त्रपत्रैः प्रपूजयेत् ॥
पलेन वा तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः ।
उमामहेश्वरीं मूर्त्तिं पूजयेद्दृषभस्थितां ॥
आगच्छ देवदेवेश मर्त्यलोकं हितेच्छया ।
पूजयामि विधानेन प्रसन्नः सुमुखो भव ॥

आवाहनमन्त्रः ।

पादासनं कुरु प्राज्ञं निर्मलं स्वर्णनिर्मितं ।
भूषितं विविधैरन्नैः कुरु त्वं पादुकासनं ॥

हृदिस्थं चिन्तयेद्देवं शुद्धस्फटिकसन्निभं ।
 व्याघ्रचर्मपरीधानं चिन्तयेदव्ययं हृदा ॥
 गन्धोदकैश्च पुष्पैश्च चन्दनेन सुगन्धिना ।
 अर्घ्यं गृहाण देवेश भक्तिं मेत्यचलाङ्कुर ॥
 वस्त्रं सूक्ष्मं दुकुलञ्च देवानामपि दुर्लभं ।
 गृहाण त्वमुमाकान्त प्रसन्नस्त्वं सदा भव ॥
 श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं मलयचलसम्भवं ।
 विलेपनं सुरैश्च गृहाण प्ररमेश्वर ॥
 यज्ञोपवीतं सहजं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
 आयुष्यशुभवर्चस्यमुपवीतं गृह्णाण मे ॥
 माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ।
 मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्णतां ॥
 वनस्पतिरसो धूपो गन्धाढ्यः सुमनोहरः ।
 आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्णतां ॥
 आज्यञ्च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितञ्च यत् ।
 दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहं ॥
 नैवेद्यं गृह्णतां देव भक्तिं मे अचलां कुरु ।
 ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिं ॥
 इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव ।
 तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
 पूगीपलं महादिव्यं नागवल्लीदलैर्युतं ।
 कर्पूरेण समायुक्तं ताम्बूलं प्रातःगृह्णतां ॥
 हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसीः ।

अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 सोमञ्च सगणश्चैव पूजयित्वा महेश्वरं ।
 होमं कुर्यात् प्रयत्नेन रौद्रमन्त्रैर्यथाविधि ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेद्भक्त्या भोजयेच्च चतुर्दश ।
 आचार्यञ्च सपत्नीकं वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥
 यज्ञीपवीतवस्त्रादि दद्यात्तेभ्यः पृथक् पृथक् ।
 गां सवक्षां सवसनां नानालङ्कारभूषितां ॥
 दद्यादाचार्यवर्याय शिवो मे प्रीयतामिति ।
 ततः सकुम्भां तां मूर्त्तिं सवस्त्रां वृषभस्थितां ॥
 सर्वालङ्कारसहितामाचार्याय निवेदयेत् ।
 व्रतमेत् कृतं यन्मे पूर्णं मेपूर्णमेव वा ॥
 सर्व्वं सम्पूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां मम ।
 इति संप्रार्थ्य तान्विप्रान् प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
 नाममन्त्रैस्ततस्तेभ्यो दद्यात् कुम्भान् पृथक् पृथक् ॥
 अजैकपादह्विर्वृद्धो भवः शर्व्व उमापतिः ।
 रुद्रः पशुपतिः शम्भुर्वरदः शिव ईश्वरः ।
 महादेवोहरोभीमो नामान्येवं चतुर्दश ॥

स्कन्द उवाच ।

एवं विधानं भूतेश्च्युतं बहुविधं मया ।
 पूजामन्त्रविधानेन कथयस्व पदे पदे ॥

शिव उवाच ।

अयतां धर्मसर्व्वस्त्रं शिवरात्रौ शिवार्चनं ।

अते येन विधानेन स्नानपुण्येन कर्मणा ॥
 कृत्वा स्नानं शुचिर्भूत्वा धौतवस्त्रसमन्वितः ।
 स्नापयेद्देवदेवेशं मन्त्रैर्बेदसमुद्भवैः ॥
 ततः पूजा प्रकर्त्तव्या यद्योक्तविधिना सुत ।
 नमो यज्ञजगन्नाथ नमस्त्रिभुवनेश्वर ॥
 पूजां गृह्ण मया दत्तां महेश प्रथमे पदे ।

इति प्रथमयामे ।

द्वितीयः ।

नमोऽव्यक्ताय सूक्ष्माय नमस्ते त्रिपुरान्तक ।
 पूजां गृहाण देवेश यथाशक्त्युपदक्षिणां ॥

यथाशक्त्युपपादितां ।

तृतीय मन्त्रः ।

बद्धोऽहं विविधैः पाशैः संसारबन्धनैः ।
 पातितं मोहजालैर्मां त्वं समुद्धर शङ्कर ॥

चतुर्थः ।

ततः पूजान्ते प्रतिमासं पुष्पचन्दनाक्षत दूर्वा ।
 कुशयुतमर्घ्यं दद्यात् ।

नमः शिवाय शान्ताय सर्वपापहराय च ।
 शिवरात्रौ मया दत्त गृहाणार्घ्यं मम प्रभो ॥

प्रथम प्रहरार्घ्यमन्त्रः ।

मया कृतान्यनेकानि पातकानि च शङ्कर ।

गृहाणार्घ्यमुमाकान्त शिवरात्रौ प्रसीद मे ॥

द्वितीयप्रहरार्घ्यमन्त्रः ।

दुःखदारिद्र्यभारैश्च दग्धोऽहं पार्ष्वं तीपते ।

मां त्वं त्राहि महादेव गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ॥

इति तृतीयप्रहरार्घ्यमन्त्रः ।

किञ्चजानासि देवेश तावद्भक्तिं प्रयच्छ मे ।

पदाब्जयुगले देवदास्यं देहि जगत्पते ॥

इति चतुर्थप्रहरार्घ्यमन्त्रः ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यत्कृतन्तु यथा शिव ।

तत्सर्वं परमेशान मया तुभ्यं समर्पितं ॥

प्रार्थना ।

कुर्वन्ति ये वत्सरकं शिवपूजां कुरुष्व मे ।

शुभक्तातु यथाकथञ्चित् सकृत्प्रयान्त्येव शिवस्यलोकं ।

व्याधोऽपियातोऽसौ कृदीशमस्यात् ॥

इति कालोत्तरे सोघापनं कृष्णचतुर्दशी व्रतम् ।

— ००० —

सुत उवाच ।

कैलासशिखरासीनं देवदेवं जम्बुद्वीपं ।

पञ्चचक्रं दशभुजं त्रिनेत्रं शुलपाणिनं ॥

कपालखट्वाङ्गधरं धनुश्चर्मधरं शुभम् ।

पिनाकधारिणं भीमं वरदञ्चाभयप्रदम् ॥

भस्माङ्गव्यालशोभाढ्यं शष्पाङ्गुलतशेखरं ।
 नीलजीमूत सङ्काशं सूर्यकीठिसमप्रभम् ॥
 प्रणिपत्य सूरः सर्वं उपासन्तमुमापतिं ।
 क्रौडते भगवांस्तत्र स्वगणैः परिवारितः ॥
 विसृज्य देवताः सर्वा स्तिष्ठते उमया सह ।
 दृष्ट्वा तं देवदेवेशं प्रहस्योत्फुल्ललोचना ॥
 एकाकिनं सुरश्रेष्ठं पृच्छते तत्र पार्वती ॥

पार्वत्युवाच ।

कथयस्व प्रसादेन यद्गोप्यं व्रतमुत्तमं ।
 व्रतानि देवदेवेश कथितानि त्वया मम ॥
 दानधर्माण्यनेकानि तपतीर्थान्यनेकशः ।
 नानाविधास्त्वया देव भ्रामिताहं त्वया पुनः ॥
 व्रतानामुत्तमं देव भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ।
 तदहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व मम प्रभो ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवि परं गुह्यं व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
 यन्नकस्यचिदाख्यातं रहस्यं मुक्तिदायकं ।
 येन वै कथ्यमानेन यमोपि विलयं व्रजेत् ।
 तदहं कथयिष्यामि शृणु चैकाग्रमानसा ॥
 माघफाल्गुनयोर्मध्ये कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
 शिवरात्रिस्तु सा ज्ञेया सर्वयज्ञोत्तमोत्तमा ॥
 दानयज्ञैस्तथा यज्ञैरन्यैश्च बहुदक्षिणैः ।

शिवरात्रिसमं नास्ति कृत्वा यज्ञसहस्रकम् ॥
 कृष्णा सा कलिहन्त्री च यमपथविनाशिनी ।
 न ते यमपुरीं यान्ति उपोष्यन्ति शिवानिशं ॥
 भुक्तिमुक्तिप्रदां देवि सत्यं सत्यं वरानने ।
 शिवव्रतं करिष्यंस्तु एकचित्तः समाचरेत् ॥

श्रीदेव्युवाच ।

कथं यमपुरीं देव वर्जयित्वा शिवं व्रजेत् ।
 एतदेव महासूर्यं प्रत्यक्षं कुरु मे प्रभो ॥

शिव उवाच ।

शृणु देवि यथा वृत्तं कथाम्पीराणिकीं शुभां ।
 यमशासनहन्त्री च शिवस्थानप्रदायिनी ॥
 कश्चिदासीत् पुरा काले निषादसामिषप्रियः ।
 प्रत्यन्तदेशवासी च भूचरो जीवभक्षकः ॥
 मांसाहारी सदा पृष्ठे कुटुम्बपरिपालकः ।
 स्थूलः पीनो धनुर्धारी सामाज्यो नीलकण्ठकः ॥
 वङ्गगोधाङ्गुलित्राणो वाम बाहुः सचर्मकः ।
 धनुर्वामे गृहीत्वा तु दक्षिणे शरमुत्तमं ॥
 निर्गतोऽसौ वने दुर्गे निषादो जीवघातकः ।
 जीववृत्तिश्च सा तस्य कुटुम्बपरिपालने ॥
 तस्य निर्गच्छमानस्य माताप्यस्याशिषो ददौ ।
 प्रहृष्टा मां प्रभेदेन भरणे जठरस्य च ॥
 शीर्षं रक्षतु ते शक्रो बाह्व धनद एव च ।

हृदयं पातु ते चन्द्रधाननञ्च बृहस्पतिः ।
 उदरं पातु ते वह्निर्णितम्बं दक्षिणापतिः ॥
 आत्मानं पातु ते मृत्युरादित्यः सर्वमेव च ।
 वनं गच्छ समाकीर्णं श्वापदैर्बहुभिर्वृतम् ॥
 व्याघ्राणां दीर्घनिर्घोषैर्नादितं तदनं महत् ।
 महादंष्ट्रा महाकाया दीर्घजिह्वा भयाननाः ॥
 शार्दूलस्तत्र दृश्यन्ते वनं वीरहृषीकृतं ।
 तस्मिन् वने महादुर्गे भीषणे द्रुमसंकुले ॥
 वनजीवविशेषैस्तु संख्यातगिरिगच्छरे ।
 तेनैव वृत्तियोगे च निषादः कायपीषणं ।
 वनं गत्वा निरीक्ष्येत दिशः सर्वा इतस्ततः ॥
 पदञ्च पदमार्गञ्च आश्रमं मृगशूकरान् ।
 इतश्चेतश्च वै धावदामिषे लुब्धचेतसः (१) ॥
 वनं तत् पृष्ठतः सर्वं निषादस्य गतन्निवृह ।
 न प्राप्या श्वापदाः के तु मृगशूकरचित्तलाः ॥
 निराशो लुब्धकोतिष्ठन् वददस्तं गतो रविः ।
 ददर्श च सरस्तत्र निर्मलं विमलं जलं ॥
 हंससारससंकीर्णं चक्रवाकीपशोभितं ।
 दृष्ट्वा तु चिन्तयामास तडागे जीवघातनम् ॥
 प्रकरिष्याम्यहं रात्रौ जीवहत्यां न संशयः ।
 विमृश्य सुचिरन्देवि तडागाभिमुखं ययौ ॥
 तत्र तीरं समासाद्य चतुर्दिशमितस्ततः ।

अमित्रा कारयामास आश्रमं त्वस्य गुप्तये ॥
 तत्तीरे वृक्षं तालञ्च साइलं बहुपत्रकं ।
 तस्य मध्ये महालिङ्गं तिष्ठते वरवर्णिनि ॥
 तन्मध्ये च महावृक्षं विस्वञ्चैव वरानने ।
 तेन वृक्षस्य पत्राणि गृह्णीत्वा मार्गशोधने ॥
 क्षिप्तानि दक्षिणे भागे तानि लिङ्गस्य मस्तके ।
 न दिवाभोजनन्तस्य आमिषेतु सुचेतसः ॥
 प्रविष्टस्तु ततस्तत्र न निद्रां लुब्धकोक्ततां ।
 तस्य गन्धप्रभावेन नस्यन्ति मृगशूकराः ॥
 न तिष्ठन्ति मृगास्तत्र शरघातवशानुगाः ।
 ततस्तु सर्व्वरी क्षीणा उदिते सूर्य्यमण्डले ॥
 निराशो लुब्धको भूत्वा निःसृतोजालमध्यतः ।
 चलितो गृहमार्गेण क्षुधार्त्तोलुब्धकस्ततः ॥
 तावद्दालास्तु ते सर्व्वे निरीक्ष्य पितृमार्गगाः ।
 निषादमपि ते हृष्टा कथं रात्रिमुपस्थिता ॥
 नानौतमामिषन्तात निराशाः शिशवो गताः ।
 रुदन्ति करुणैः शब्दैर्भोजनं दीयताञ्च नः ॥
 ततस्तूष्णीं पिता भूत्वा ह्यधोवदनदुःखितः ।
 भोजनं कुरु हे स्वामिन् तस्य भार्या वचोऽब्रवीत् ॥
 उपोषितस्त्वहोरात्रं कष्टन्तुभ्यं प्रवर्त्तते ।
 भोजनञ्च कृतन्तेन यथा दत्तन्तु भार्यया ॥
 धर्महीनो निषादस्तु पापात्मा जीवघातकः ।
 अकामोजागरं रात्रौ शिवरात्र्यां वरानने ॥

पूजा तु विष्णुपत्रैस्तु सञ्जाता लिङ्गमस्तके ।
 मृतोऽसौ कालपर्याये गृह्येतो यमकिङ्करैः ॥
 शिवेन प्रेषितास्तस्य विमानवरकोटयः ।
 शीघ्रमानीयतां व्याधो गृह्येतो यमकिङ्करैः ॥
 निर्दग्धं कस्मसन्तस्य शिवरात्र्यां न संशयः ।
 यः पूर्वं लुब्धकोभूत्वा करोति प्राणिनां वधम् ॥
 इति श्रुत्वा वचोदिव्यं गणास्ते गन्तुमुद्यताः ।
 स्तुयमानाः परं देवं शिवं शान्तं निरामयं ॥
 यावद्गच्छन्ति ते सर्वे तावत्पश्यन्ति लुब्धकं ।
 हन्यमानं लोहदण्डैर्वहुभिर्मुष्टिभिस्तथा ॥
 सर्वे कोलाहलं चक्रुरस्माकमितरेगणाः ।
 परस्परं बध्यमाना ऊचुस्ते यमकिङ्कराः ॥

यम किङ्करा ऊचुः ।

नमोऽयामोवयश्चैनं निषादं जीवघातिनं ।
 यमोयावन्नपश्येत्तु शुद्धय नभवेत्ततः ॥

शिव किङ्करा ऊचुः ।

लुब्धकोऽयं पूर्वमासीत्पापिष्ठोयमकिङ्कराः ।
 अनेन शिवरात्रिस्तु कृताकामेन कामने ॥
 तस्माच्छिवाज्ञया सर्वे विमानैः परमागताः ।
 यावच्छिवं न पश्याम न मुञ्चामोह्यमुं नरं ॥
 ततोऽहमुं समारब्धाः खड्गमुद्गरपट्टिशैः ।

प्रवृत्तं तन्महायुद्धमन्योन्यजय काङ्क्षिणां ॥
 भस्माङ्गसन्धयः केचित् केचिन्मूर्च्छां समान्विताः ।
 जर्जरीकृतदेहास्तु क्रन्दन्ते यमकिङ्कराः ॥
 चाहि चाह्येति जल्पन्ति गतास्ते यमसादनं ।
 निषादोऽपि गणैर्नीतो यत्र देवो महेश्वरः ॥
 दृष्टिमात्रस्तु देवेन निषादोगणताङ्गतः ।
 स्थितोऽसौ दिव्यदेहस्तु दिव्याभरणभूषितः ॥
 तस्य दत्तं महेशेन विमानं सार्व्वकामिकं ।
 रुद्रकन्यासमाकीर्णं पुष्पमालाविभूषितं ॥
 नानातूर्यसमायुक्तं नानारत्नोपशोभितं ।
 क्रीडते सुचिरं कालं यावदाभूतसङ्गवं ॥
 एवं लब्धवरो भूत्वा क्रीडते यम शासने ।
 अथातो यमदूतास्तु धर्मराजपुरोगताः ॥
 रुधिरारुण सर्वाङ्गाः रुदन्ते भग्नमस्तकाः ।
 जर्जरीकृतदेहा स्ते भिन्नगात्राः समन्ततः ॥
 दृष्ट्वा धर्मेवदत्येतत्* कोसौ कालेन योजितः ।
 प्रेषयिष्याम्यहं देवं काममेतद्धि कथ्यतां ॥
 केन चैवच युष्माकं कृतं विविधघातनं ॥

यमदूता जघुः ।

शृणु राजन् यथावृत्तं युद्धं शिवगणैः सह ।
 नीतोऽसौ पापकर्मा च निषादो जीवघातकः ॥
 अस्माभिर्गृह्यमाणस्तु गणैः शैवैर्बलाहृतः ।

* दृष्टान्ते धर्मराजेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तच्छ्रुत्वा कुपितो धर्मः पापिष्ठो वशगो मम ॥
कथं शिवपुरं याति चित्रगुप्त विचारया ।

चित्रगुप्त उवाच ।

ईक्षितं पुस्तकं येन न किञ्चित् सुकृतं कृतं ।
धर्मवृद्धिं न जानाति धर्माधर्मं न विन्दति ।
एतस्मै निश्चितं देव सत्यं सत्यं वदाम्यहं ॥

शिव उवाच ।

इति ज्ञात्वा निषादस्य चित्रगुप्तनिवेदितं ।
चरित्रं धर्मराजस्तु स्वागतं वाक्यमब्रवीत् ॥

धर्मराज उवाच ।

नाहमद्य दिनादूर्ध्वं जन्तोषिन्तां करोमि तु ।
गत्वा समर्पयिष्यामि व्यापारन्तु शिवस्य च ॥
एवमुक्त्वा ततः शीघ्रं चित्रगुप्तो यमस्य सः ।
गत्वा च देवदेवेशं यमस्तोतुं प्रचक्रमे ॥

यम उवाच ।

नमस्ते लोकनाथाय महाबलविनाशन ।
साक्षात् कालविनाशाय कालनिर्देशिने नमः ॥
त्रिनेत्राय नमस्तुभ्यं नमस्ते शूलधारिणे ।
कपालिने नमस्तुभ्यं नमः खट्वाङ्गधारिणे ॥
नमो उमरुहस्ताय शक्तिसर्पनिधाय च ।
नमोऽस्तु नीलकण्ठाय हस्तिचर्मधराय च ॥

नमः स्त्रैर्लोकनाथाय* महापातकनाशिने ।
 कालकूटविनाशाय नमः कामविदाहिने ॥
 अशोध्यं शोधसे देव एतन्मे कीर्तकं महत् ।
 गृहापापी निषादस्तु यतः सन्तारितस्त्वया ॥
 न पापानां करिष्यामि चिन्तां वै त्रिपुरान्तक ।
 इत्युक्त्वा देवदेवे तु प्रणामोदण्डवत् कृतः ॥
 दण्डमुद्राञ्च पादाग्रौ स्थाप्य तूष्णीं बभूव ह ॥

ईश्वर उवाच ।

किमर्थं दण्डमुद्रां त्वं त्यजसे धर्मवर्द्धन ।
 केनापराधितो† वत्स मानन्ते केन मर्दितं ॥

धर्मराज उवाच ।

त्वद्गणैर्देवदेवेश गत्वा पापस्य कारणे ।
 मदीयाः किङ्करा देव बहुधा घातिता भृशं ॥
 पापकर्मा दुराचारो निषादो जीवघातकः ।
 धर्मी नोपार्जितस्तेन जन्मप्रभृति ईश्वर ॥
 अयोग्यं देवदेवेश त्वद्गणैर्वहुधा कृतं ।
 गृहीतः शिवपुरीं नीतः स पापी न हि मेऽर्पितः ॥
 तेनाहमागतो देव त्यक्त्वा मुद्रां चराम्यहं ।

शिव उवाच ।

वदत्येवं यमे गौरि प्रहस्याह मया कृतम् ।
 निषादः पापकर्माच्च जीवेत् प्राणिवधेन च ॥
 कदाचित् स वनं गत्वा न किञ्चित् प्राप्तवांस्तदा ।

* दृढिस्थिङ्कारक इति पुस्तकाक्षरे पाठः ।

† केनापमानित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दिनान्ते च निराशोऽसौ क्षुब्धतृप्युक्ती जलान्तिके ।
 अकरोदाश्रमं मध्ये महाजाल्यां तदा निशि ।
 जालिमध्ये महालिङ्गं तिष्ठते चिरकालिकम् ॥
 मुखार्थे विल्वपत्राणि गृहीत्वा मार्गतोऽक्षिपत् ।
 कथञ्चिदैवसंयोगाद्वायुना लिङ्गमूर्धनि ॥
 निक्षिप्तानि प्रेतराज कीमलान्यप्यकामतः ।
 शिवरात्रिः कृता तेन जाग्रतामृतहेतुना ॥
 शिवरात्रिप्रभावेन स गतो ममशासनं ।
 गणत्वमच्चयं दिव्यं मोक्षदं शिवशासने ॥
 स मुक्ती रुद्रवन्नित्ये भोगान् भुङ्क्ते सदा दिवि ।
 भोगान्ते परमं याति शिवं परमकारणं ।
 शिवरात्रिप्रभावेन आगतो मम शासने ॥
 तद्गृहाण महाधर्मं दण्डं मुद्राञ्च सर्व्वदा ।
 पापिष्ठो ये सदा मर्त्या न ते यान्ति ममान्तिकं ॥
 अद्यप्रभृति धर्मेश अवमानञ्च मा कथाः ।
 गृह्ण गृह्ण महाधर्मं मुद्रां दण्डं यदृच्छया ॥
 पालनाय स्वधर्मस्य पाहि सत्यं महायम ।
 स्वगृहं गम्यतां शीघ्रं दण्डं गृह्य समुद्रकं ॥
 ताडयन् पापकर्माणं पालयन् वै स्वधर्मिणं ।
 एव मुक्ती धर्मराजो गतोऽसौ स्वगृहं शुभं ॥
 एवं देवि मयाख्यातं शिवरात्रिर्महाव्रते ॥

पार्वत्युवाच ।

अकामोलुब्धको देव कृत्वा ह्यमरताङ्गतः ।

प्राथम्यमेतद्देवेभ्य ममावर्त्यतरं महत् ॥
 कामतः आस्त्रदृष्टेन यः करोति शिवव्रतं ।
 तदहं श्रोतुमिच्छामि प्रसादाद्वक्तुमर्हसि ॥
 शिव उवाच ॥

शृणु देवि महाभागे सर्व्वतत्त्वावभाषिणि ।
 शिवरात्रिप्रभावश्च कथकः पापकर्म्मणाम् ॥
 माघमासे तु यां कृष्णा फाल्गुनादी चतुर्दशी ।
 सा तु पुण्या तिथिर्ज्ञेया सर्व्वपापविनाशिनी ॥
 शान्ताकारा क्रीधहीनस्तु तपस्वी ज्ञानसूयकः ।
 तस्मै देयमिदं देवि गुरुपादानुगे सदा ॥
 अन्यथा यो ददातीदं स दाता नरकं व्रजेत् ।
 वर्षे वर्षे महादेवि नरोनारी पतिव्रता ॥
 वीक्षयामि जगत् सर्व्वं कीमां भक्त्या प्रपूजयेत् ।
 शिवमन्त्रैर्जपं कृत्वा होममर्चनदीपनम् ॥
 जागरं शिवरात्र्यान्तु शिवं पश्येत् समाहितः ।
 मम भक्तो जनो देवि शिवरात्रेरुपोषकः ॥
 गणत्वमद्यं दिव्यमद्यं शिवशासनम् ।
 सर्व्वं कृत्वा तु भजते भोगानमृतसम्भवान् ॥
 एवं द्वादशवर्षाणि शिवरात्रेरुपोषकः ।
 योमां जानरते रात्रिं मनुजः स्वर्गमाप्नुयात् ॥
 अकृत्वा मां न जानाति व्रतमेतदुदाहृतं ।
 शिवश्च पूजयित्वा यो जागर्त्ति च चतुर्दशीं ॥

* भैरवउवाचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मातुः पयोधररसं न पिवेत्सकदाचन ।
 यदीच्छेच्चक्षयान् भोगान् दिवि देवसमः पुमान् ॥
 आममोक्तविधिं कृत्वा प्राप्नोति सकलं फलं ॥
 आदी मार्गशिरे मासि दीपोत्सवदिनेऽपि वा ।
 गृह्णीयान्माघमासे वा द्वादशैवमुपोषणं ॥
 निशि जागरणं कृत्वा दीपद्योतितदिङ्मुखः ।
 गीतवाद्यविनोदेन पूजा जाप्यैः शिवेरतः ॥
 एवं द्वादशवर्षे तु द्वादशैव तपोधने ।
 श्रीचार्यं शिवशास्त्रज्ञं ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥
 आमन्त्र्य परया भक्त्या गृहं गत्वा तपोधनान् ।
 आचार्यं* वरयित्वा तु गृह्णीयाच्चरणद्वयं ॥
 आगच्छ मे गृहं तात कृतकृत्यं गृहं कुरु ।
 आमन्त्र्य निशि नानेवं प्रभाते विमले पुनः ॥
 गृहीभ्यर्च्यलिङ्गन्तु स्यावरं जङ्गमं पुनः* ।
 पञ्चामृतेन दिव्येन स्नाप्य* चोदत्तनादिभिः ॥
 स्नापयेद्दारिकुम्भानां सहस्रेण शतेन वा ।
 पञ्चाशता तदर्धेन स्नापयेच्छीतलेन तु ॥
 चन्दनेन विलिप्याथ स्यावरं जङ्गमं तथा ।
 शतपत्रैर्जातिपुष्पै रर्चयेद्विष्वपत्रकैः ॥
 दीपान् दिक्षु च सर्वांसु प्रज्वाल्य सघनांस्तथा ।

-
- * आचार्यं भक्तियुक्तञ्च गृह्णीयाच्चरणद्वयमिति क्वचित् पाठः ।
 * गृहीत्वाभ्यर्च्यलिङ्गन्तु स्यावरं जङ्गमं पुन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
 * घृतेनाभ्यर्च्य यत्नेन सुगन्धैर्मल्लिकादिभिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सघनान् सकर्पूरान् ।

नैवेद्यमपि भक्ष्यांश्च क्षीरखण्डसमण्डकान् ।
 गुडाद्यं लड्डुकांश्चैव अन्नञ्च रुचिदं बहु ॥
 निवेदयेत्तथैतानि गुरुदेवतपस्विनां ।
 देवाग्रे तु गुरुं पूज्य कृत्वा मण्डलकं शुभम् ॥
 सुसूक्ष्माणि च वस्त्राणि शय्यां सोपस्करां तथा ॥
 द्वादशैव तु गा दद्यात् परिधानादिकं तथा ।
 अथवा दक्षिणामेव प्रदद्यात् जुहुयात्तिसान् ॥
 दत्त्वा च भोजयेत्सर्वान् गुरुंश्चैव तपस्विनः ।
 पश्चात् क्षमापयेद्देवं प्रीयतां मे महेश्वरः ॥
 सर्वं चैव तथाचार्य्यं शिवव्रतपरायणे ।
 गन्धादिविविधैः सर्वानन्यास्तत्र समागतान् ॥
 दक्षिणाभिश्च कुम्भैश्च नवान्नैश्च प्रपूजयेत् ।
 एवं कृत्वा महादेवि न भूयो देहमाप्नुयात् ॥
 यदासौ म्रियते देवि शिवलोकं व्रजेन्नरः ।
 तस्मान्न व्यवते स्थानात् कल्पकोटिशतैरपि ॥
 अथातः कालपर्याये द्रष्टुं याति स्वयम्भुवम् ।
 सहितो लोकपालैश्च विमानैः सर्वकामिकैः ॥
 ततः पश्येन्महादेवं नानागणसमावृतं ।
 तं दृष्ट्वा स्तौति देवेशं शिवं त्रिभुवनेश्वरम् ॥
 नमस्तुभ्यं जगन्नाथ ललाटे चन्द्रशिखरः ।
 नमस्ते उमयायुक्त भुक्तिसुक्ति प्रदायक ॥
 नमस्ते कामदहन त्रैलोक्यव्यापिने नमः ।

नमस्ते कालीयकालभीतोस्मि देव शङ्कर ॥

इति स्तुतोभैरवस्तु ददाति वरमीप्सितं ।

भैरव उवाच ।

तुष्टोऽहं तव भक्तस्य शिवरात्रेरुपोषणात् ।

वरं ददाम्यहं तुभ्यं देवदानवदुर्लभं ॥

एताः कन्या महादिव्या चिनेत्राश्च चतुर्भुजाः ।

रूपयौवनसम्पन्ना धीनीजतपयोधरा ॥

हेमगौर्यो महातेजा संयुक्ताः सूर्यवर्चसः ।

देवाङ्गवस्त्रसञ्चर्या चन्दनागुरुचर्चिताः ।

सर्वलक्षणसम्पन्नाः कुण्डलै* र्योतिताननाः ।

एवं विधा मया दत्ता मनस्विन्यः सुमध्यमाः ॥

विमानकोटिसंयुक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ।

क्रीडस्वच महाभाग गणस्त्वं मम पुत्रक ॥

सर्वगामी भवाद्येह लोकलोकचराचरं ।

तुष्टोऽहं तव भक्तस्य शिवव्रतरतस्य च ॥

रुद्रलोके तु या कन्यास्त्रिनेत्राश्च चतुर्भुजाः ।

अतीव भर्तृभक्ताश्च यथाहमुमया सह ॥

ताभिः सार्द्धं महाभाग भुञ्क्ष्व भोगान् यथेष्टितान् ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥

अन्ते व्रतप्रभावेन शिवसायुज्यतां व्रज ।

सर्वव्यापी भवत्वच्च लीयसे परमे पदे ॥

परात्परतरं नास्ति शिवरात्रिव्रतात्परम् ।

* कुण्डलैरित पुस्तकान्तरे पाठः ।

न पूजयति देवेशं रुद्रं त्रिमुवनेश्वरं ॥
 जन्तुर्जन्मसहस्रेषु भ्रमते नात्र संशयः ॥
 यदा तद्भावसंयुक्तः स रुद्रगणतां व्रजेत् ।
 तत्र दत्तं हुतं जप्तमर्चनं गुरुपूजनं ॥
 जागरः शिवरात्र्यां तु सर्वं तच्चाक्षयं भवेत् ।
 कथितं पुण्यविशेषेण व्रतहीनोपि यः पुमान् ॥
 जागरं कुरुते तत्र स रुद्रसमतां व्रजेत् ।
 सूर्यग्रहे कुरुचेने हिमवत्कुरुजाङ्गले ॥
 शिवरात्र्यां तथा भक्त्या दत्तं भवति चाक्षयं ।
 अखण्डितव्रतो योहि शिवरात्रिमुपोषयेत् ॥
 स सर्वकाममाप्नोति वृद्धेण सह मोदते ।
 शिवरात्रिदिने हस्तं तथा भवति चाक्षयं ॥
 अखण्डितव्रतो योहि शिवरात्रिमुपोषयेत् ।
 सर्वकाममनः पूर्णः क्रीडते शिवसन्निधौ ॥
 धन्यास्ते मानवा लोके शिवरात्रिपरायणाः ।
 अर्णवा यदि शुष्यन्ति चीयते हिमवानपि ॥
 मेरुमन्दारलङ्काश्च श्रीशैली विन्ध्यएव च ।
 चलन्ते नेकदा सर्वे निश्चलं हि शिवव्रतं ॥
 अतस्तस्यां त्रयोदश्यां कृष्णायामेकभुक्त्वरः ।
 मन्त्रेणानेन गृह्णीयान्नियमं भक्तिमाश्रयः ॥
 शिवरात्रिव्रतं ह्येतत् करिष्येहं महाफलं ।
 निर्विघ्नमस्तु मे चात्र त्वत्प्रसादाज्जगत्पते ॥
 रात्रीः प्रपद्ये जननीं मृद्धां चैव समाहितः ।

गृह्णीयाद्वाङ्मणस्त्वेवं नियमं वेदविहिभो ॥
शिवरात्रि व्रतमित्यनेन मन्त्रे ण शूद्रादिर्निषमं गृह्णीयात् ब्राह्म-
णादिषु ।

रात्रौ प्रपद्ये जननीं सर्वमूतनिवेशनीं ।
भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतो' निशां ॥
संवेशनीं संयमनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीं ।
प्रपन्नोऽहं शिवां रात्रौ भद्रे पारमशीमहि ॥
भद्रे पारमशीमन्त्रोत्तमः ।

इति मन्त्राभ्यामृग्वेदसिद्धाभ्यां नियमं गृह्णीयादित्यर्थः ।
शिवमिद्वागुरुं दृष्ट्वा स्वाचान्तः शुचिरात्मवान् ॥ ॥
संकल्प्यैवं व्रतं कुर्यात् पूर्वद्युः प्रातरेवच ।
ततोऽहश्चरमे भागे स्वगायत्र्या ह्यतन्द्रितः ॥
स्नानं कृष्णतिलैः कुर्याद्गृहे वाथ जलाशये ।
रम्ये निशामुखे गच्छेच्छिवस्यायतनं व्रती ।
दिनान्ते स्नपनं कुर्याच्छिवं नाम्ना प्रपूजयेत् ॥
धूपनैवेद्यगन्धैश्च नृत्यगीतैः सदीपकैः ।
शङ्खचक्रनिनादैश्च कुर्यात् पुस्तकवाचनं ॥
द्वितीये प्रहरे चैव नाम्ना शङ्करमर्चयेत् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
तृतीये प्रहरे देवं नाम्ना महेश्वरं तथा ।
यामे चतुर्थे सम्प्राप्ति रुद्रं नाम्ना प्रपूजयेत् ॥
एवं हि भक्तियुक्तश्च जागरं कारयेन्निशि ।
सकलं फलमाप्नोति सत्यमेतद्वरानने ॥

उषः स्नानं जपो होमः भोजयेच्छिववत्सलान् ।
 खेतान् कुम्भान् प्रदद्याच्च यथाशक्त्या सदन्त्रिणान् ॥
 पूजयेद्वाङ्मणान् भक्त्या क्रते माहेश्वरे स्थितान् ।
 वाचयेच्छिवशास्त्रञ्च स गच्छेच्छिव मन्दिरं ॥
 उपोष्य पुण्यकर्माखी नियतं स्वर्गगामिनः ।
 शिवव्रतस्य चाख्यानं यः पठेच्छिवसन्निधौ ॥
 रमते शिवलोके च यावदिन्द्रास्तुर्दश ।
 एवं देवि मयाख्यातं शिवरात्रेर्महाव्रतम् ॥
 शिवलोकमवाप्नोति शिवेन सह मोदते ।

इति श्रीस्कन्दपुराणोक्तं सोद्यापनं शिवरात्रि व्रतं ।

—000@000—

कैलासशिखरे रम्ये नानाधातु विचित्रिते ।
 नानाद्रुमलताकीर्णे नानारत्नोपशोभिते ॥
 अप्सरोगणसङ्घीर्षे सिद्धगन्धर्वसेविते ।
 क्रीडते भगवांस्तत्र गणैः स्त्रैः परिभ्रमरितः ॥
 नन्द्यादयोगणास्तत्र क्रीडन्ते शिवसन्निधौ ।
 कीतूहलं परं तत्र पञ्चशब्दनिनादितं ॥
 वीणावेणुमृदचैश्च पञ्चचैश्च तथा गिरि ।
 देवकन्यासमाकीर्णं तं गिरिं सुमनोहरं ॥
 प्रसादात्तत्र तिष्ठन्ति सौवर्णाः सुमनोहराः ।
 ध्वजमालाकुलं रम्यं कैलासं सर्वदेवतैः ॥
 विसृज्य देवताः सर्वाः रमते चोमया सह ।
 तत्र स्थितं महादेवं उमा पृच्छति शङ्करम् ॥

उमो उवाच ।

देव देव जमनाथ सर्वलोक नमस्कृत ।

कृत्वा प्रसादं देवेश कथयत्व मम प्रभो ॥

नमो नमो महादेव स्वस्थं तिष्ठति सर्वदा ।

उद्देगस्तु महाचित्ते कस्मात्प्ये परिवर्तते ॥

न मया हि महादेव कृतं किञ्चिच्छुभं व्रतं ।

कृत्वा प्रसादं देवेश व्रतं मे कथ्यतां प्रभो ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवि परं गुह्यं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।

यन्न कस्यचिदाख्यातं रहस्यं मुक्तिदायकम् ॥

येन वै कथ्यमानेन यमोपि विलयं व्रजेत् ।

तदहं कीर्तयिष्यामि शृणुष्वैकमनाः सदा ॥

माघफालगुनयोर्मध्ये कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।

शिवरात्रिस्तु विज्ञेया सर्वयज्ञोत्तमा तिथिः ॥

दानयज्ञैस्तपोयज्ञैरन्यैश्च बहुदक्षिणैः ।

शिवरात्रिसमं नास्ति कृत्वा यन्नसहस्रकम् ॥

न ते यमपुरस्थास्तैः कृतेयं शिवप्रदा ।

भुक्तिमुक्तिप्रदा देवि सत्यं सत्यं वरानने ॥

देव्युवाच ।

कथं यमपुरीं देव वर्जयित्वा शिवं व्रजेत् ।

एतदेव महाश्रयं प्रत्ययं कुरु मे प्रभो ॥

शिव उवाच ।

शृणु देवि प्रयत्नेन कथां पौराणिकीं शुभा ।

मम शासनं हन्त्री च शिवलोकप्रदायिनी ॥
 न ते यमपुरं याति यैः कृतैः शिवप्रदा ।
 शृणु देवि महासूर्यं यज्ज्ञातं शिववत्सभे ॥
 आसीद्राजा विदेहायां प्रजापालनतत्परः ।
 सुधर्मा नाम विख्यातः सदा परमधार्मिकः ॥
 पृथिव्यां सर्वे राजानो वर्तन्ते वशवर्तिनः ।
 तस्य राज्ये न वै कश्चित् व्याधितो दुःखितोऽभवत् ॥
 साधून् पालयते राजा पुत्रवत् सुरसुन्दरि ।
 एवं गुणविशिष्टस्य तस्य राज्ञः प्रिया शुभा ॥
 भार्या तिलोत्तमा नाम सर्वैः समुदिता गुणैः ।
 रूपलावण्यसंयुक्ता स्थिरयौवनसंस्थिता ॥
 हंसकोकिलसम्भाषा मत्तमातङ्गगामिनी ।
 यथा रूपा तथा शीला तस्य भार्या महीपतेः ॥
 भर्तुः प्रियहिते युक्ता भुर्तुश्चैव हि वत्सभा ।
 याश्च रम्या परा भार्या अतसाहस्रसंस्थिताः ॥
 सर्वास्ता गुणसंयुक्ता दास्य एव व्यवस्थिताः ।
 एवं गच्छति काले तु कस्मिंश्चित् सुरसुन्दरि ॥
 अतः परं स्वधर्मात्मा जगाम रिपुमर्दन ।
 दृष्ट्वा तिलोत्तमा देवी सर्वैः समुदिता गुणैः ॥
 आगच्छन्तं ततो दृष्ट्वा राजानं रिपुमर्दनम् ।
 ततश्च स्वयमुत्थाय ददौ राजासनं तदा ॥
 वन्दत्येवं ततो राज्ञी शिवेति च पुनः पुनः ।
 उपविष्टा ततो राज्ञः समीपे वशवर्तिनी ॥

स च राज्ञा तदा राज्ञ्या शिवेति समुदीरितं ।

श्रुत्वेति शेषः ।

सस्मार प्राप्तनं कर्म अन्यजन्मनि यत्कृतं ।

तत्याजासौ तत स्मृत्वा ताम्बूलं करसंस्थितम् ॥

चकार मनसा राजा सङ्कल्पं शिवपूजने ।

ततः प्रयच्छ सा देवी किमिदम्यागकारणं ॥

यदि वक्ष्यसि मे न त्वं मरिष्यामि तवाग्रतः ।

सोऽपि राजा ततो देवीं मरणे कृतनिश्चयां ॥

विज्ञाय कथयामास पूर्वजन्मनि चेष्टितं ।

शृणुष्व वहिता भूत्वा वचनं सुरसुन्दरि ॥

श्रुत्वा त्वयेरितं वाक्यं शिवनामसमन्वितं ।

स्मृतं मे सर्वचरितं पूर्वजन्मनि यत्कृतं ॥

श्रूयतामभिधास्यामि सावधाना भव प्रिये ।

अहमासं पुरा वैश्यः स्वधर्मनिरतः शुचिः ॥

कालेन गच्छता देवि पूर्वजन्मवशेन च ।

स्वधर्मनिरतस्यापि चौर्यं मतिरजायत ॥

निशानिष्क्रमणं कृत्वा चौर्यं कर्तुमहं गतः ।

तस्मिन् काले शुभे देवि माघमासेऽभवत्तदा ।

ततश्चैवासिते पक्षे शिवयोगोऽभवत्तदा ॥

चतुर्दशी तिथिश्चासौ च्छिवरात्रि स्तु सा स्मृता ।

मम वै भ्रममाणस्य अर्धरात्रमभूत्तदा ॥

भ्रमता हि मया दृष्टः समवायो जनस्य व ।

जागरं तु प्रकुर्वीणः शिवस्यायतने शुभे ॥

अन्तरस्तु समासाद्य उपविष्टस्तु चणं ।
 कस्यचित् गृहमेधिन्याः कर्णसंस्थञ्च कुण्डलं ॥
 हृत्वा पलायमानस्तु दृष्टोऽहं रक्षपालकैः ।
 ततस्ते तद्विताः सर्वे खड्गपाणिधनुर्धराः ॥
 ततस्त्रेकेन क्रुद्धेन शिरश्छिन्नं महासिना ।
 तद्गयाञ्च मया तत्र मुखे क्षिप्तन्तु कुण्डलं ॥
 ततश्च कर्मणा तेन रात्रौ जागरणेन च ।
 चौर्येण च कृते नापि राजाहं स बभूव ह ॥
 ततश्च जातिस्मरणं जातं मम तिलोत्तमे ।
 शिवयोगस्तु चाद्यैव माधमासस्तु शोभने ॥
 चतुर्दशी तिथिर्थाय ताम्बूलं तन्मयोज्झितं ।
 एतच्छ्रुत्वा च सा देवी आचार्यं परमं महत् ॥
 उवाचैनं तदा राज्ञी विस्मयं परमं गता ।
 यदि मे प्रत्ययं कञ्चिदुत्पादयसि भूमिप ॥
 तदा जीवामि नृपते नान्यद्येयं प्रतारणा ॥
 एतच्छ्रुत्वा तदा राजा उवाच सुरसुन्दरि ॥
 एतदेव शिरो मेत्र पश्येदं कूपसंस्थितं ।
 कालेन कूपः पूर्णोयं लोष्ट्रैश्च तृणसञ्चयैः ॥
 उत्थाय च गतौ तत्र दम्पती विस्मयान्वितौ ।
 खनयित्वा ततो देव्यै दर्शयामास तच्छिरः ॥
 कुण्डलन्तु मुखे दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतौ ।
 ततस्तु दम्पती तत्र चक्रतुर्नियमं परं ॥
 उपवासस्य नियमं तथा जागरणस्य च ।

शिव उवाच ।

एव हि माधमासे तु संप्राप्ते सुरसुन्दरि ।
 तद्रतं जागरं चैव कुर्यात् पूजनमेव च ॥
 ततश्च भगवानौशस्तुष्टो भवति तत्क्षणात् ।
 कालेन गच्छता तौ तु पुत्रपौत्रसमन्वितौ ॥
 संपूर्णं च तयोः काले मरणं समुपागतौ ।
 युग्मन्तु परमं लोके शिवभक्तिसमन्वितौ ॥
 शिवरात्रिप्रभावेन दम्पती शिवसन्निधौ ।
 शिवरात्रिभिमान्देवि यः करोति नरो भुवि ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ।
 इत्येषा कथिता देवि शिवरात्रिस्तवाग्रतः ॥
 सर्वपापहरा पुण्या सर्वतीर्थफलप्रदा ।
 यः करोति नरो देवि शिवरात्रिमिमां शुचि ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ।
 य इमां शृणुयान्नित्यं शिवपात्रिकथां नरः ॥
 कृता तेन महादेवि शिवरात्रिर्न संशयः ।

इति श्रीस्कन्दपुराणे शिवयोगयुक्तशिवरात्रिव्रतमाहात्म्यं ।

—000—

कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुं ।
 पञ्चवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं शूलपाणिनं ॥
 कपालखट्वाङ्गधरं खड्गखेटकधारिणं ।
 कपालधारिणं भीमं वरदञ्चाभयप्रदं ॥
 भस्माङ्गव्यालशोभाढं शशाङ्ककतशेखरं ।

नीलजीमूतसङ्काशं सूर्यकोटिसमप्रभं ॥
दृष्ट्वा तन्देवदेवशं प्रहस्योत्फुल्ललोचना ।
देवीं पप्रच्छ भर्तारं शङ्करं लोकशङ्करं ॥
देव्युवाच ।

कथय त्वं प्रसादेन यद्गोप्यं व्रतमुत्तमम् ।
यत्कृत्वा देवदेवेशः पापहानिः प्रजायते ॥
श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि तिथिनिश्चयं ।
दानधर्माख्यनेकानि तपस्तीर्थान्यनेकयः ॥
नास्ति मे निश्चयो देव भ्रामिताहं त्वया पुनः ।
तस्माद्ददस्व देवेश एकं निःसंशयं व्रतं ॥
भुक्तिमुक्तिप्रदञ्चापि सर्वपापक्षयं करं ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व मह्यप्रभो ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवि परं गुह्यं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
कस्यचिन्न समाख्यातं भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां ॥
यस्य श्रवणमात्रेण पातकं विलयं व्रजेत् ।
तदहं कीर्तयिष्यामि शृणुष्वैकमनाः प्रिये ॥
माघान्ते बहुलेपक्षे सदा कार्या चतुर्दशी ।
शिवरात्रिस्तु सा ज्ञेया सर्वयज्ञोत्तमोत्तमा ॥
दानैर्यज्ञैस्तपोभिश्च व्रतैर्व्यङ्गिभैरपि ।
तीर्थैश्चापि न तत्पुण्यं यत् पुण्यं शिवरात्रितः ॥
शिवरात्रिसमं नास्ति व्रतं पापविनाशकत् ।
अज्ञानात् ज्ञानतोवापि कृत्वा मुक्तिमवाप्नुयात् ॥

सर्वमाङ्गल्यकरणी सर्वाशुभविनाशिनी ।
 मृतास्ते नरकं यान्ति यैरेषा न कृता क्वचित् ॥
 सर्वमङ्गलशीला च सर्वाशुभविनाशिनी ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदा चैषा सत्यं सत्यं वरानने ॥

पार्वत्युवाच ।

कथं यमपुरे मार्गं त्यक्त्वा देवं व्रजेन्नरः ।
 एतन्मे महदाश्चर्यं प्रत्ययं कुरु शङ्कर ॥

शिव उवाच ।

शृणु देवि यथावृत्तं कथाम्पौराणिकीं शुभाम् ।
 यमशासनहन्त्री च शिवशासनदायिनी ॥
 कश्चिदासीत् पुरा कल्पे निषादस्यामिषप्रियः ।
 प्रत्यन्तदेशवासी च भूधरासन्नभूधरः ॥
 सीमान्ते सर्वदा तिष्ठेत् कुटुम्बपरिपालकः ।
 तन्वापीनोधनुर्धारी श्यामाङ्गः कृष्णकञ्चुकः ॥
 बह्वगोधाङ्गुलित्राणः सदैव मृगघातकः ।
 एवम्विधो निषादोऽसौ चतुर्दशान्दिनोदये ॥
 स ह्येत्यर्थं वणिग्भिश्च देवताये निरुन्धितः ।
 तेनापि देवतादृष्टा जनानां वचनं श्रुतम् ॥
 उपवासरतानाञ्च जल्पतां शिवशिवेति च ।
 दिनान्ते स तदा मुक्तः प्रातर्द्रव्यं प्रदीयतां ॥
 ततोऽसौ धनुरादाय दक्षिणेन गतः स्वयम् ।
 जगाम च वनीद्देशं जनहासञ्चकार ह ॥
 शिवः शिवः किमेतद्वैवदन्ति नगरे जनाः ।

वने चरोनिरीक्षन् स चतुर्दिक्षु इतस्ततः ॥
 पदञ्च पदमार्गञ्च मृगसूकरचित्तलान् ।
 धावतस्तस्य सर्वासु दिक्षु वै लुब्धचेतसः ॥
 वनं सपर्वतं सर्वं भ्रमतस्तु दिनङ्गतम् ।
 अप्राप्ता एव गच्छन्ति सकला मृगजातयः ।
 संप्राप्तमपि चापश्यन् न मृगं न च चित्तलं ॥
 निराशो लुब्धको यावत्तावदस्तङ्गतोरविः ।
 चिन्तयित्वा जलोपान्ते जागरं मृगघातनं ॥
 सखिधास्याम्यहं रात्रौ निश्चितं मम जीवनं ।
 तडागसन्निधौ गत्वा तत्तीरे जालमध्यतः ॥
 निलयं कर्तुमारब्धमात्मार्यं गुप्तिकारणं ।
 जालमध्ये महालिङ्गमस्ति स्वायम्भुवं शुभम् ॥
 ततो विस्वस्य पत्राणि चोटित्वा मार्गशीधने ।
 क्षिप्तानि दक्षिणे भागे गतानि लिङ्गमूर्धनि ॥
 न दिवाभोजनं जातं स रुद्धस्य प्रभावतः ।
 मृगान्निरीक्षतस्तस्य निद्रानाशोप्यजायत ॥
 जालमध्यगतस्यापि प्रथमः प्रहरोगतः ।
 ततो जलार्थमायाता हरिणीगर्भसंयुता ॥
 निरीक्षन्ति दिशः सर्वा उत्फुल्लनयना भृशं ।
 लुब्धकेनाथ सा दृष्टा वाणगोचरताङ्गता ॥
 कृतञ्च वाणसम्भानं तेनैकाग्र्येण चेतसा ।
 त्रीटित्वा विस्वपत्राणि प्रक्षिप्तानि शिवोपरि ॥
 स्मरन् शिवेति वादञ्च शीतेन परिपीडितः ।

विष्व मध्ये स्थितो दृष्टो हरिण्यालुब्धकस्तदा ॥
 लुब्धकः स्रस्वरूपेण कृतान्त इव तिष्ठति ।
 दृष्ट्वा च तस्य सन्धानं यमदंष्ट्रासमप्रभं ॥
 सा मृगी दिव्यया वाचा लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् ।

मृग्युवाच ।

स्थिरो भव महाव्याघ्र सर्वजीवनिष्कन्तन ।
 किमर्थं मां हनिष्ये त्वं कथयस्व मम प्रभो ॥

शिव उवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा लुब्धकः प्राह तां मृगीं ।
 समालोकं कुटुम्बं मे क्षुधया पीड्यते भृशं ।
 धनं च महद्गृहे नास्ति तस्मात्त्वां हन्मि शोभने ॥

सूत उवाच ।

जातपूजाप्रभावेन जागरीपोषणेन च ।
 चतुर्थांशेन पापानां विमुक्तो लुब्धकस्तदा ॥
 विस्मयोत्फुल्लनयनो मृगीवाक्येन पार्ष्वति ।
 उवाच वचनं तां वै धर्म्मयुक्तमसंशयं ॥
 मया हि पातितादेवि उत्तमाधममध्यमाः ।
 न श्रुतात्वीदृशी वाणी श्लाघदानां कथञ्चन ॥
 कस्मिन् देशे त्वमुत्पन्ना कस्मात् स्थानादिहा गता ।
 कथय त्वं प्रयत्नेन परं कीतूहलं हि मे ॥

मृग्युवाच ।

शृणु त्वं लुब्धकश्रेष्ठ कथयामि तवाखिलं ।
 आसं पूर्वमहं रक्षा खर्गे शक्रस्य चाक्षरा ॥

अनन्तरूपलावण्यसौभाग्येन च गर्विता ।
 सौभाग्यमदसंयुक्तो दानवो मदगर्वितः ॥
 मयैव सत्कृतो भर्ता हिरण्याक्षो महासुरः ।
 तेन सार्धं चिरं कालं मया भुक्तं यथेष्टितम् ॥
 अन्यस्मिन् दिवसे व्याध क्रीडते वै सुरेण ख ।
 गतो बहुतरः कालो महादेवस्य कोपकृत् ॥
 प्रत्यहं प्रेक्षणं नृत्यं शङ्करस्याग्रतश्चरेत् ।
 यावद्गच्छाम्यहं तत्र तावद्गुदोऽब्रवीत् क्रुधा ॥
 हेरभ्ये क्व गतासि त्वं केन वा सङ्गता शुभे ।
 सौभाग्यमदगर्वेण नागता मम मन्दिरं ॥
 सत्यं कथय शीघ्रं त्वं नो वा प्रापन्दामि ते ।
 शापभीत्या मया तत्र सत्यमुक्तं शिवाग्रतः ॥
 शृणु देव प्रवक्ष्यामि शापानुग्रहकारक ।
 मम भर्ता समः प्राणैर्दानवो बलदर्पितः ॥
 तेन सार्धं मया देव क्रीडितं निजमन्दिरे ।
 तस्य भोगेन लुब्धाहं शयनादेव नोत्थिता ॥
 तेनाहं नागता शीघ्रं सृष्टिसंहारकारक ।
 रुद्रस्तद्वचनं श्रुत्वा सकोपो वाक्यमब्रवीत् ॥
 मृगः कामातुरो नित्यं हिरण्याक्षो भविष्यति ।
 त्वं मृगी तस्य भार्या वै भविष्यसि महावने ॥
 तस्मात्तु निर्जले देशे दृणाहारा भविष्यसि ।
 द्वादशाब्दानि भद्रान्ते भविता शाप एष ते ॥
 परस्परस्य शोकेन शापान्तोऽपि भविष्यति ।

कृतस्त्वनग्रहो व्याधे शङ्करेण गृहच्छया ।
 यदा कश्चित् व्याधवरो मम मान्निध्यमाश्रितः ॥
 बाणाग्रे तस्य सम्प्राप्ता पूर्वजन्म स्मरिष्यति ।
 शङ्करस्य तदा रूपं दृष्ट्वा मोक्षमवाप्सामि ॥
 शङ्करो न मया दृष्टो वसन्त्यस्मिन् महावने ।
 तेन दुःखमनुप्राप्ता मेदोमांसविवर्जिता ॥
 भर्त्ताक्रान्ता विशेषेण अवध्या चेति निश्चितं ।
 सकुटुम्बस्य ते नूनं भोजनं न भविष्यति ॥
 आयास्यति मृगौत्वान्या मार्गेणानेन लुप्यक ।
 रूपयौवनसम्पन्ना बहुमांसमदोऽज्ञता ॥
 भोजनं सकुटुम्बस्य तया नूनं भविष्यति ।
 अथवा न्यो मृगो व्याध तव बाणस्य गोचरे ॥
 प्रभाते ते क्षुधार्त्तस्य निश्चयादागमिष्यामि ।
 मुक्ताश्रवा व्याध गर्भं बालानादिष्य बन्धुषु ॥
 शपथैरागमिष्यामि सन्दिश्य च सखीजनम् ।
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्याधो विस्मितमानसः ॥
 कष्टमेवं तदा ध्यात्वा व्याधोवाच मृगाङ्गनां ।
 नागमिष्यति यदन्यो मृगस्त्वमपि गच्छति ॥
 क्षुधया पीडितोऽहं वै कुटुम्बश्च भविष्यति ।
 प्रातस्त्वया मम गृहमागन्तव्यं यदा भवेत् ॥
 व्रज त्वं गयश्रं कृत्वा यथा मे निश्चयो भवेत् ।
 पृथिवी वायुरादित्यः सत्ये तिष्ठन्ति देवताः ॥
 पालनीयं ततः सत्यं लोकद्वयमभीष्टुभिः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सागर्भार्त्ता तदा मृगी ।
चक्रे सत्यप्रतिज्ञां वै व्याधस्याग्ने पुनः पुनः ॥

मृग्युवाच ।

द्विजो भूत्वा तु यो व्याध वेदभ्रष्टोऽभिजायते ।
स्वाध्यायसन्ध्यारहितः सत्यशौचविवर्जितः ॥
अविक्रयाणां विक्रेता अथाज्यानाञ्च याजकः ।
तेन पापेन लिप्यामि नागच्छामि पुनर्यदि ॥
धूर्त्तं दुष्टे शठे यच्च यत्पापं मानकूटके ।
दानं दातुं प्रशक्तश्च प्रार्थितं न ददाति च ॥
तेन पापेन लिप्यामि गच्छामि न पुनर्यदि ।
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्स्रगरां वरां ॥
देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं ब्रह्मद्रव्यं तथा हरेत् ।
तेन पापेन लिप्यामि नागच्छामि पुनर्यदि ॥
दीपेन दीपो दीप्येत फादं पादेन धावयेत् ।
भर्त्तारं स्वामिनं मित्रमात्मानं वालमेव च ॥
गाञ्च विप्रं गुरुं नारीं व्यापादयति दुर्मतिः ।
तेन पापेन लिप्यामि नागच्छामि पुनर्यदि ॥
दानस्य कौर्त्तने पापं यत्पापं दांभिके तथा ।
असञ्जितेन्द्रिये नित्यं परदोषानुकोर्त्तने ॥
कृतघ्ने च कदर्थ्ये च नास्तिके वेदनिन्दके ।
सदाचारविहीने च परपीडाप्रदायके ॥
परपैशुन्य युक्तेऽपि कन्याविक्रयकारके ।
परापवादसन्तुष्टे सर्वधर्मवहिष्कृते ॥

वृषलीपतौ च यत् पापं मातापित्रोरपोषके ।
 हेतुके बकवृत्तौ च आहृतीर्थविवर्जिते ।
 एतेषां पातकं मद्भ्यं नागच्छामि पुनर्यदि ॥
 यत्पापं ब्रह्महत्यायां पितृमातृवधे तथा ।
 यत्पापं लुब्धकानां तु मोचोरविषघातिनां ॥
 तेन पापेन लिप्यामि यद्यहं नागमे पुनः ।
 द्विभार्यः पुरुषोयस्तु समदृष्ट्या न पश्यति ॥
 यस्त्रीन् हले बलीवर्दान् विषमान् बाह्येभ्यः ।
 तेन पापेन लिप्यामि नागच्छति पुनर्यदि ॥
 सकृद्वत्सा तु यः कन्यां द्वितीये दातुमिच्छति ।
 यस्य संग्रहणी भार्या ब्राह्मणी च विशेषतः ॥
 एकाकी मिष्टमग्राति भार्यापुत्रविवर्जितः ।
 आत्मनो गुणसम्पन्नां समाने सदृशे वरे ॥
 न ददाति च यः कन्यां नरो वै ज्ञान दुर्बलः ।
 तेन पापेन लिप्यामि नागच्छामि पुनर्यदि ॥
 मृगी वाक्यं ततः श्रुत्वा लुब्धको हृष्टमानसः ।
 मुमोच हरिणीं सद्यो मुक्ता वाणं धनुस्ततः ॥
 तस्या उक्तिप्रभावेन लिङ्गार्चाकरणेन च ।
 स पातकचतुर्थांशान्मुक्तोऽसौ तत् क्षणात्पुनः ॥
 द्वितीये प्रहरे प्राप्ते ह्यर्द्धरात्रे वरानने ।
 स्मरन् शिवं शिवं वाक्यं न निद्रां लब्धवांस्तथा ॥
 द्वितीयेऽथ ततः प्राप्ता कामार्त्ता मृगसुन्दरी ।
 सन्तस्ता भयसंविग्ना पतिमन्वेषती तदा ॥

जालिमध्ये स्थितेनाथ दृष्टा सा तु हकेन च ।
 पुनर्विष्वस्य पत्राणि त्रोटितानि करेण तु ॥
 क्षिमाणि दक्षिणे भागे लिङ्गस्योपरि पार्ष्वति ।
 तस्या बधार्थं व्याधेन वाणं धनुषि सन्दधे ॥
 हर्षपूर्णेन मनसा कुटुम्बार्थं भृशं प्रिये ।
 निरीक्ष्य लुब्धको यावत्तस्यां वाणं विमुञ्चति ॥
 तावन्मृगी सुसन्तुस्ता व्याधं वचनमब्रवीत् ।
 धनुर्धर ऋणु व्याध सर्व्वसत्त्वभयङ्कर ॥
 देहि मे वचनं ह्येकं पद्यान्मास्त्रिनिपातय ॥
 आयाता हरिणी चैका मार्गेणानेन लुब्धक ।
 समायातायंवा नैव सत्यं कथय सुव्रत ॥
 तद्वचो लुब्धकः श्रुत्वा विस्मितस्तत्क्षणादभूत् ।
 तस्यास्तु यादृशी वाणी अमुष्या अपि तादृशी ॥
 सैवेयमागतानूनं प्रतिज्ञापालनाय वै ।
 अथ कान्था समायाता या तया कथिता पुरा ॥
 एवं सञ्चित्य मनसा लुब्धकोवाक्यमब्रवीत् ।
 शृणु त्वं मृगि मे वाक्यं गता सा निजमन्दिरं ॥
 त्वं दत्त्वा मम नूनं हि सा भवेत्सत्यवागपि ।
 अहोरात्रं कृतं कष्टं कुटुम्बार्थं मृगाङ्गने ॥
 अधुना त्वां हनिष्यामि देवतास्मरणं कुरु ।
 व्याधोक्तं वचनं श्रुत्वा हरिणी दुःखिता भृशं ॥
 व्याधं प्राह रुदित्वा सा मा मां व्याध निपातय ।
 नास्ति मांसं तथा मेदः शरीरे रुधिरं मम ॥

तेजो बलं मे सकलं निर्दग्धं विहराग्निना ।
 अहं प्राणैर्वियोज्यामि भोजनन्ते न जायते ॥
 बलवान् सुमहातेजा मेदमांसपरिप्लुतः ।
 अत्यन्तस्थूलपीनाङ्गो मृगो ह्यवागमिष्यति ॥
 तयोक्तं लुब्धकः श्रुत्वा किङ्करोमीत्यचिन्तयत् ।
 मृगो ब्रूते ह्यसन्दिग्धं निश्चयोऽयं परं मम ॥
 चिन्तयित्वेति स प्राह मृगो कामातुरान्तदा ।
 कुरु प्रतिज्ञां सत्यान्त्वं निश्चयो मे यथा भवेत् ॥
 तद्व्याधक्त्वनं श्रुत्वा मृगो शोकममाकुला ।
 सत्यां प्रतिज्ञां विदधे व्याधस्याग्रे पुनः पुनः ॥

मृग्युवाच ।

क्षत्रियस्तु रणं दृष्ट्वा संग्रामाद्योनिवर्तते ।
 तेन पापेन लिप्यामि यद्यहमनृतं वदे ॥
 परद्रव्यरता नित्यं मायावन्तोऽनुपासकाः ।
 भेदयन्ति तडागानि वापीनाञ्च गवामपि ।
 मार्गं स्थानञ्च ये घ्नन्ति सर्वसत्त्वभयङ्कराः ॥
 परित्यजति सन्मार्गं पशून् मृत्यां स्तथैव च ।
 ब्राह्मणान्निन्दते यथ तथैवाश्रमनिन्दकः ॥
 तेन पापेन लिप्यामि तद्वै तदनृतं वदे ।
 आकर्ण्येत्यं वचस्तेन मुक्ता मा तत्तत्तत्क्षणत्पिर्यै ॥
 जलं पीत्वा गता सापि अदृष्टः सोऽभवत्तदा ।
 जानिमध्यस्थितस्यापि द्वितीयप्रहरोगतः ॥
 पीडितस्तीव्रशोतेन क्षुधया परिपीडितः ।

शिवं शिवं प्रजल्पन् न निद्रामुपलब्धवान् ॥
 कृतं शिवार्चनं तेन द्वितीये प्रहरेऽपि च ।
 वीक्षते स दिशः सर्वा जीवनाथं वरानने ॥
 सौभाग्यवलदर्पाढ्यो मृगस्तावत् समागतः ।
 वाणं गृहीत्वा तं दृष्ट्वा मीर्यामाशु न्ययोजयत् ॥
 आकर्णन्तं धनुर्नाम्य हृष्टतुष्टेन चेतसा ।
 यावन्मुञ्चति वाणं स तावद्दृष्टो मृगेण वै ॥
 कालरूपन्तु तं दृष्ट्वा मृगश्चिन्तां परां ययौ ॥
 निश्चितं भविता मृत्यु र्यदि पादौ विचाल्यते ।
 भार्या प्राणसमा चैव व्याधिनैव निपातिता ॥
 तथा परहितस्यापि मम मृत्युर्भविष्यति ।
 हा कालविकृतं पापं यज्ञार्या दुःखमागता ॥
 न हि भार्या समं सौख्यं गृहे वापि वनेपि वा ।
 तथा विना न धर्मोहि नार्थकामी विशेषतः ॥
 वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहं ।
 प्रामादौऽपि तथा हीनः कान्तारादतिरिच्यते ॥
 धर्मार्थकामकार्येषु पुंसांभार्या सहायनी ।
 विदेशगमने चापि सैव विश्वासकारिणी ॥
 नास्ति भार्याममो बन्धुर्नास्ति भार्याममं सुखम् ।
 नास्ति भार्याममं लोके नरस्यार्त्तस्य भेषजं ॥
 यस्य भार्या गृहेनास्ति साध्वो च प्रियवादिनी ।
 तेनारण्यं न गन्तव्यं यथारण्यं तथागृहं ॥
 तथा विना जीवतोऽपि निष्कलं मम जीवितं ।

एका प्राणसमा मे भू द्वितीया प्रमदा मम ॥
 भार्या विरहितस्याय जीवितं निष्फलं मम ।
 एवं सचिन्त्य शनकैर्लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् ॥
 शृणु व्याध महासत्त्व आमिवाहारनिश्चय ।
 त्वां हि पृच्छामि किञ्चिद् सत्यं कथय सुष्कुटं ॥
 आयातन् हरिणीयुग्मं केन मार्गेण तद्वतं ।
 त्वया विनाशितं नैव सत्यं कथय मेऽग्रतः ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लुब्धकश्चापि चिन्तयन् ।
 असावपि न सामान्यो देवता कापि विद्यते ॥
 ध्यात्वेति सत्त्वन्तस्याग्रे लुब्धको वाक्यमब्रवीत् ।
 ते गतेऽनेन मार्गेण प्रतिज्ञाय भमाग्रतः ॥
 ताभ्यां दत्तो भोजनार्थं मम त्वं नात्र संशयः ।
 अधुना त्वां हनिष्यामि न हि मीक्षामि कर्हिचित् ॥
 व्याधोक्तं हि वचः श्रुत्वा हरिणः प्राह सत्वरं ।
 तत्सत्यं कीदृशं व्याध ताभ्यामुक्तं तवाग्रतः ॥
 येन ते प्रत्ययोजातस्तन्मुक्तं हरिणीद्वयं ।
 व्याधेन कथिताः सर्वे ये कृताः शपथाः पुरा ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हरिणो हृष्टमानसः ।
 व्याधं प्राह ततः शीघ्रं वचनं धर्मसंहितं ॥

मृग उवाच ।

ताभ्यां यदुक्तं भो व्याध तत्सत्यं हि भवेन्मम ।
 प्रभाते त्वद्गृहं न्यूनमागमिष्यामि हिंसक ॥
 भार्या ऋतुमती मेऽद्य कामार्त्तापि च साम्प्रतं ।

गत्वा गृहेऽद्य तां भुक्त्वा अनुज्ञाप्य सुहृज्जनं ॥
 शपथैरागमिष्यामि त्वद्देहं नात्र संशयः ।
 न मद्देहेत्यसृङ्गांसं यत्त्वं भोक्तुमभीप्ससि ॥
 तद्दृष्ट्वा मरणं मे स्याद्यदि मान्त्वं हनिष्यसि ।
 तन्मृगस्य वचः श्रुत्वा व्याधो वचनमवब्रवीत् ॥

व्याध उवाच ।

असत्यं भाषसे धूर्त्तं प्रतारयसि मामिह ।
 ज्ञाता मृत्युः स्फुटं यत्र तत्र गच्छति कल्पधीः ॥
 व्याधस्य वचनं श्रुत्वा वाक्यं प्राह वरं मृगः ।
 शपथान् वै करिष्यामि यथा ते प्रत्ययो हृदि ॥

व्याध उवाच ।

मम त्वं शपथान् ब्रूहि विश्वासी येन जायते ।
 यथा हि प्रेषयामि त्वां स्वगृहं प्रति कामुक ॥

मृग वाच ।

भर्त्तारं वञ्चयेद्या स्त्री स्वामिनं वञ्चयेन्नरः ।
 मित्रं वञ्चयते यस्तु गुरुद्रोहं करोति यः ॥
 तेन पापेन लिप्यामि यदेतदनृतं वदे ।
 भेदयेद्यस्तु मित्राणि प्रमादं आवयेत्तु यः ॥
 विषमन्तु रसं दद्यादेकपङ्क्त्यां हि भुञ्जतां ।
 तेन पापेन लिप्यामि यदेतदनृतं वदे ॥
 प्रवासशीला ये विप्राः क्रयविक्रयकारिणः ।
 सन्ध्यास्नानविहीनाश्च वेदशास्त्रविवर्जिताः ॥

मद्यपस्त्रीसमासक्ताः परनिन्दारतास्तथा ।
 परस्त्रीसेवका नित्यं परपैशुन्यगूचकाः ॥
 शूद्रान्नभोजकाश्चैव रसविक्रयकारकाः ।
 तेन पापेन लिप्यामि नाश्यामि यदि ते गृहं ॥
 मद्याद्यं-विक्रयेद्यस्तु शूद्रालोभनिमोहितः ।
 सर्वांगी सर्वविक्रेता विप्राणामपि निन्दकाः ॥
 विप्रवाक्यं परित्यज्य पाषण्डाभिरक्तस्तथा ।
 तेन पापेन लिप्यामि यदि नायाति ते गृहं ॥
 गां यः स्पृशति पादेन उदितेऽर्के प्रवृज्यते ।
 एकाकी मिष्टमश्नाति विकर्मणि तथा रतः ॥
 मातापितरभक्तश्च क्रियामुद्दिश्य पाचकः ।
 कन्याशुल्कीपजीवी च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥
 एतेषां पातकं सत्त्वं यदि नायानि ते गृहं ।
 यः पठेत् स्वरहीनञ्च लक्षणेन विवर्जितम् ॥
 रथ्यां पथ्यटमानस्तु वेदमुद्गिरते यदि ।
 पठमानस्य विप्रस्य चाण्डालः शृणुते यदि ॥
 तेन पापेन लिप्यामि यदि नायामि ते गृहं ।
 वेश्यारताः सदा ये च देवदायनिवारकाः ॥
 तेषां पापेन लिप्यामि यदि नायामि ते गृहं ।
 शूद्रान्नेषु सदा सक्ताः शूद्रसंपर्कदूषिताः ॥
 सन्यास्रष्टा च ये विप्रा दातृदाननिवारकाः ।
 तेषां पापेन लिप्यामि यदि नायामि ते गृहं ॥
 भर्त्तारमर्थहीनञ्च कुरूपं व्याधिपीडितं ।

या न पूजयते नारी रूपधीवनगर्विता ।
 तस्याः पापेन लिप्यामि यदि नायामि ते गृहं ॥
 अथ किं बहुनोक्तेन भो लुब्धक तवाग्रतः ।
 यदि नायामि ते गेहं ममासत्यं भवेत्तदा ॥
 तेन वाक्येन सन्तुष्टो व्याधो वै वीतकल्मषः ।
 संहृत्य वाणं धनुषो मृगं मुक्ता वनं प्रति ॥
 जगाम प्रीतमनसा मुक्तपापो वरानने ।
 जलं पीत्वाथ हरिणः प्रविष्टो गृहनं वनं ॥
 गतोऽसौ तेन मार्गेण येनायातं मृगीदयम् ।
 लुब्धकेन तदा तत्र जालिमध्ये स्थितेन हि ॥
 छित्वा विल्वस्य पत्राणि निक्षिप्तानि शिवोपरि ।
 अज्ञानाच्छिवपूजा तु कृता तेन तथा व्रतं ॥
 ब्रुवन् शिवशिवं सोऽथ निःसृतो जालिमध्यतः ।
 उदिते सूर्यबिम्बे तु अज्ञानाज्जागरे कृते ॥
 पापान्मुक्तोऽभवद्दयाधः शिवरात्रिप्रभावतः ।
 यावन्निरीक्षते दिक्षु निशान्ते भोजनं प्रति ॥
 तावच्छिशुहता चान्या मृगी तत्र समागता ।
 दृष्ट्वा मृगीं तथा व्याधो वाणं धनुषि सन्दधे ॥
 यावन्मुञ्चति बाणं स तावत् प्रीवाच तं मृगी ।

मृग्युवाच ।

मा वाणं मुञ्च धर्मात्मन् धर्मं पालय सुव्रत ।
 अहमवध्या सर्वेषां सर्वशास्त्रनिदर्शनम् ॥
 शयानं मैथुनासक्तं मदनव्याधिपीडितं ।

न हि हन्ति मृगं राजा मृगीं च शिशुनाहतां ॥
 अथ त्वं धर्ममुत्सृज्य मां वधिष्यसि मानद ।
 बालकान् हि गृहे त्यक्त्वा आगमिष्याम्यहं पुनः ॥
 या भर्तारं समुत्सृज्य परपुंसि रता भवेत् ।
 तस्याः पापेन लिप्यामि यदि नायामि ते गृहं ॥
 ये कृताः शयथाः पूर्वं तवाग्रे व्याधसत्तम ।
 ते सर्वे मम सन्त्यत्र यदि नायाम्यहं पुनः ॥
 व्याधेन सा तदा मुक्ता जगाम* निज मन्दिरम् ।
 व्याधोऽपि तत्शरन्त्यक्त्वा जगाम स्वगृहं प्रति ॥
 सर्वेषां वचनं ध्यायन्मृगाणां सत्यवादिनां ।
 एतेषां घातको नित्यमहं यास्यामि कां गतिं ॥
 एवं सञ्चिन्तयन् गेहे दृष्टाः क्षुधितबालकाः ।
 निरामिषन्तु तं दृष्ट्वा जग्मुस्तेपि निराशाः ॥
 नात्र मांसं गृहे तस्य भोजनं येन जायते ।
 व्याधोऽपि स तदा तत्र तेषां वाक्यानि संस्मरन् ॥
 न भोजनं च निद्रां च लभते विस्मयान्वितः ।
 आगमिष्यन्ति ते नूनं शपथैरतियन्त्रिताः ॥
 तानहं निहनिष्यामि सतां व्रतमनुस्मरन् ।
 लुब्धकेन तदा मुक्तो मृगोऽसौ शपथैः कृतैः ॥
 स्वाश्रमं चाशु संप्राप्नो यत्र तद्धरिणीद्वयं ।
 सद्यः प्रसूता तत्रैका द्वितीया रतिलालसा ॥
 तृतीयापि समायाता बालकैः परिवारिता ।

* व्याधेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सर्वाः समेता एकत्र मरणे कृतनिश्चयाः ।
 परस्परं जल्पन्ति लुब्धकस्य विचेष्टितं ॥
 ततो मृगोऽमृतमतीं भुक्ता वाक्यं मृगोऽब्रवीत् ।
 स्थातव्यमत्र युष्माभिः कर्त्तव्यं प्राणरक्षणं ॥
 व्याघ्रद्विपात् लुब्धकेभ्यो वालकानाञ्च रक्षणं ।
 अहमत्र समायातः शपथैरतियन्त्रितः ॥
 अस्या ऋतु प्रदानाय पुनः सन्तानहेतवे ।
 ऋतुमतीं तु योभार्यां नैव सेवेत मोहितः ॥
 भ्रूणहत्या भवेत्तस्य धर्मश्चैव निरर्थकः ।
 सन्तानात् स्वर्गमाप्नोति इह कीर्त्तिञ्च शाश्वतीं ॥
 सन्तति यत्नतः पाल्या स्वर्गसौख्यप्रदायका ।
 अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥
 येन केनाप्युपायेन पुत्रमुत्पादयेत् पुमान् ।
 मया तत्रैव गन्तव्यं यत्र व्याधस्य मन्दिरं ॥
 सत्यं तु पालनीयं स्यात् सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः ।
 तास्तद्गर्तृवचः श्रुत्वा प्रोचुर्धर्मयुतं वचः ॥
 अस्माकं पारणं श्लाघ्यं भर्ता सह मृग प्रभो ।
 वयमप्यागमिष्यामस्त्वया सार्द्धं मृगोत्तम ॥
 तथा ते विप्रियं कान्त न स्मरामः कदाचन ।
 पुष्पितेषु वनान्तेषु नदीनां सङ्गमेषु च ॥
 कन्दरेषु च शैलानां भवतारमिता वयं ।
 न कार्यमप्यतः कान्त जीवितेन विना त्वया ॥
 न दीनां पतिहीनानां जीवितं निष्प्रयोजनं ।

मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ॥
 अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ।
 अपि द्रव्ययुता नारी बहुपुत्रसुहृता ॥
 श्रीचा सा वन्धुवर्गस्य पतिहीना कुरङ्गम ।
 वैधव्यसदृशं दुःखं स्त्रीणामन्यत्र विद्यते ॥
 धन्या स्ता योषितोयास्तु म्रियन्ते भर्तुरग्रतः ।
 नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्री वाह्यते रथः ॥
 नापतिः पूज्यते नारी अपि पुत्रग्रतैर्वृता ।
 निर्धनो व्यसनी वृद्धो व्याधितो विह्वलस्तथा ॥
 पतितः कृपणो वापि भर्ता स्त्रीणां सदा गतिः ।
 नास्ति भर्तृ समो धर्मो नास्ति भर्ता समः सुहृत् ॥
 नास्ति भर्ता समो नाथः स्त्रीणां भर्ता गतिः परा ।
 एवं विलप्य ताः सर्व्वा मरणे कृतनिश्चयाः ॥
 बालकैस्ताः समायुक्ता भर्तृशोकेन पीडिताः ।
 तासां वाक्यं मृगः श्रुत्वा हृदि चिन्तापरोऽभवत् ॥
 सर्वथापि हि गन्तव्यं मया व्याधस्य सन्निधौ ।
 सर्वतः सत्यसंरक्षा कुटुम्बस्य क्षयोऽन्यतः ॥
 यदि गच्छामि तत्राहं कुटुम्बस्य क्षयोभवेत् ।
 नोवा प्रयामि तत्राहं मम सत्यं व्रजेत् पुनः ॥
 वरं पुत्रस्य मरणं भार्याया आत्मनस्तथा ।
 सत्यलोपान्नरी नूनं सृष्ट्यन्तं नरकं व्रजेत् ॥
 तस्मात् सत्यं पालनीयं नरैः श्रेयोर्थिभिः सदा ।
 सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः ॥

सत्येन वायवी यान्ति सत्त्वे न वर्द्धते परं ।
 एवं सच्चिन्त्य स मृगो धर्म्मन् हृदि मनोहरान् ॥
 ताभिः सह कुरङ्गैभिराश्रमात् तत्क्षणं ययौ ।
 तस्मिन् सरसि स्नात्वा तु कर्मन्यासञ्चकार ह ॥
 तच्च लिङ्गं नमस्कृत्य हृदि ध्यायन् शिवं शिवं ।
 स्नानं पानं परित्यज्य मैथुनं भोगमेव च ॥
 कामं क्रोधं तथा लोभं मायां मोक्षविनाशिनीं ।
 खाद्यपेयादिकञ्चैव लुब्धकाभिमुखो ययौ ॥
 तस्य भार्या तथा पुत्राः पृष्ठलग्नाः व्रजन्ति वै ।
 अनाशकम्परां गृह्य मरणे कृतनिश्चयाः ॥
 भार्या पुत्रैः परिवृतो मृगस्तन्देशमागतः ।
 क्षुधितो बालकैर्युक्तो लुब्धको यत्र तिष्ठति ॥
 मृगस्तन्देशमागत्य कुटुम्बेन समन्वितः ।
 पालयन् सत्यवाक्यानि लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् ॥

मृग उवाच ।

हृन्त्या मां प्रथमं व्याध पश्चाद्भार्याः क्रमेण तु ।
 बालकानि ततः पश्चाद्वध्यन्ता मा विलम्बय ॥
 मृगाणां भक्षणाद्व्याध न ते दोषोऽस्ति कश्चन ।
 यास्यामः स्वर्गं वै सर्वे शस्त्रपूता न संशयः ॥
 तवापि सकुटुम्बस्य प्राणयात्रा भविष्यति ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं मृगीक्तं लुब्धकस्तदा ॥
 आत्मानं निन्दयित्वा तु हरिणं वाक्यमब्रवीत् ।

व्याध उवाच ।

अहोमृग महासत्त्व गच्छ गच्छ स्वमालयं ।
 आमिषेण न मे कार्यं यद्भाष्यं तद्भविष्यति ॥
 सत्वानां हि वधात्पापं तर्जने बन्धने तथा ।
 नैव पापं करिष्यामि कुटुम्बार्थं कथञ्चन ॥
 धर्माणाञ्च दया मूलं सत्यं शाखाफलन्दमं ।
 त्वं गुरु र्म्मम धर्माणामुपदेष्टा हि सांप्रतं ॥
 गच्छ गच्छ कुरङ्ग त्वं कुटुम्बेन समन्वितः ।
 न्यस्तानि तु मयास्त्राणि सत्यधर्मसमाश्रितः ॥
 तद्व्याधवचनं श्रुत्वा हरिणः प्राह तं पुनः ।
 कर्मन्यासमहं कृत्वा त्वत्सकाशमिहागतः ॥
 हन्यतां हन्यतां शीघ्रं न ते पापं भविष्यति ।
 मया दत्ता पुरा वाचा तथा वक्षी मराम्यहं ॥
 मया मम कुटुम्बेन त्यक्तलोभः स्वजीवने ।
 एतच्छ्रुत्वा च वचनं लुब्धको वोक्यमब्रवीत् ॥
 त्वं गुरुस्त्वं पिता माता त्वं मे बन्धुः सखा सुहृत् ।
 मया त्यज्यानि शस्त्राणि त्याज्य मायादिकं वलं ॥
 कस्य भार्या सुतः कस्य कुटुम्बं कस्य हे मृग ।
 तैस्तैः स्वधर्मं भोक्तव्यं मृगं गच्छ यथासुखम् ॥
 इत्युक्त्वा लुब्धकस्तूर्णं मुक्त्वा चापं शरैः सह ।
 मृगान् प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्य क्षमापयेत् ॥
 प्रोचुर्व्याधं पुरस्तत्र वचःपीपूषसन्निभं ।

एतस्मिन्नन्तरे नेदु देवदुन्दुभयो दिवि ॥
आकाशात् पुष्पवृष्टिश्च बभूव सुमनोहरा ।
देवदूताः समायाता विमानं गुह्यशीभनं ॥

देवदूत उवाच ।

अहो व्याध महासत्व सर्व्वसत्वभयङ्कर ।
विमानवरमारुह्य सदेहस्त्रिदिवं व्रज ॥
शिवरात्रिप्रभावेन पातकान्ते क्षयं गतं ।
उपवासश्च संजातस्तथा वै निशिजागरः ॥
यामे यामे कृता पूजा अज्ञानात्तु शिवस्य च ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो गच्छ त्वं रुद्रमन्दिरं ॥
मृगराज महासत्व सर्व्वभार्यासमन्वितः ।
भार्याद्वितयसंयुक्तो नाक्षत्रं पदमाप्नुहि ॥
तव नाम्ना त्रयं ऋक्षं लोके ख्यातिं गमिष्यति ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं लुब्धकोऽथ मृगास्तथा ॥
विमानानि समारुह्य नाक्षत्रं पदमागताः ।
हरिणीद्वयमार्गस्तु दृश्यतेऽद्यापि पार्व्वति ॥
तत्पृष्ठलग्नताराणां द्वितयं मणिसन्निभं ।
ऋक्षं लुब्धकनाम्ना तु दृश्यते द्योतनं शुभं ॥
तारात्रितयसंयुक्तं मृगशीर्षं तदुच्यते ।
बालकद्वितयश्चाग्रे तृतीया पृष्ठतो मृगौ ॥
पृष्ठतस्तत्र संप्राप्ता मार्गशीर्षस्य सन्निधौ ।
मृगराट् दृश्यतेऽद्यापि ऋक्षं व्योमगमुत्तमं ॥

(१५)

अकामाज्जागरं रात्रौ तथोपोषणपूजनम् ।
 जातं लुब्धकराजस्य तत्फलं परिवर्णितं ॥
 ये नरा भक्तिभावेन शिवरात्रिव्रतं शुभं ।
 सोपवासं करिष्यन्ति जागरेण समन्वितं ॥
 तेषां फलं हि वै वक्तुं ब्रह्मापि च जडायते ।
 शिवरात्रिसमं नास्ति व्रतं पापभयापहं ॥
 यत् कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संग्रहः ।
 यत्फलं माघमासे वै प्रयागे मज्जतां नृणां ॥
 वैशाखे द्वारकायान्तु तपस्याषाढमेवनात् ॥
 गयायां पिण्डदानेन कार्तिके माघवाग्रतः ।
 तत्फलं जायते नूनं श्रवणादेव पार्व्वति ॥

इति श्रीलिङ्गपुराणे उमामहेश्वर संवादे

शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यं ।

— ००० —

ऋषय ऊचुः ।

शिवरात्रिरितिख्याता कस्मिन् काले तु सा भवेत् ।
 किंफला किंविधाना सा तत्त्वज्ञो विस्तराद्बद ॥

सूत उवाच ।

माघस्य कृष्णपक्षीयतिथिश्चैव चतुर्दशी ।
 तस्या रात्रिः समाख्याता शिवरात्रिरिति दिज्ञः ॥

तस्यां सर्वेषु लिङ्गेषु सदा संक्रमते हरः ।
विशेषादमरैः सर्वैः स्थाता सेवं कणेश्वरे ॥

ऋषयज्जुः ।

शिवरात्रिः कथं जाता केन वापि विनिर्मिता ।
कस्माद्बहुफला सेति सर्व्वे विस्तराद्दद ॥

सुत उवाच ।

कथयिष्यामि पूर्व्वं तत् पूर्व्ववृत्तं कथानकं ।
भर्तृयज्ञस्य संवादमश्वसेनस्य भूपतेः ॥
आनर्त्ताधिपतिः पूर्व्वमश्वसेन इति स्मृतः ।
आसीद्वर्त्मपरो नित्यं वेदवेदाङ्गपारगः ॥
भर्तृयज्ञः पुरा तेन इदं पृष्ठः कुतूहलात् ।
कलिकालं समुद्दीक्ष्य वर्द्धमानन्दिनेन्दिने ॥

भर्तृसेन उवाच ।

कलिकाले कृते किञ्चिद्भूतं मे वद सन्नुने ।
खलायां सङ्गजं पुण्यं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥
अत्यायुषः * सदा मर्त्या पूताः कृतयुगे पुरा ।
त्रेतायां द्वापरे चैव किन्तु प्राप्ता कलौ युगे ॥
तस्माद्बर्ध्वतं त्यक्त्वा किञ्चिदैकाहिकं वद ।
श्वः कार्यमद्यकुर्वीत पूर्वाह्णे चाराह्निकं ॥
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतं ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भर्तृयज्ञ उदारधीः ॥
 अत्रवीत् ह्युचिरं ध्यात्वा ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 अस्ति राजन् व्रतं पुण्यं शिवरात्रीतिसंज्ञितं ॥
 एकाहिकं महाराज सर्वपातकनाशनं ।
 तस्यां यद्दीयते दानं हतच्छमं तथैव च ॥
 सर्वमश्वयतां याति रात्रिजागरणे कृते ।
 अपुत्रो लभते पुत्रानधनो धनमाप्नुयात् ॥
 स्वस्पायुर्दीर्घमायुष्यं शत्रूणाञ्चैव संक्षयं ।
 यं यं काममभिध्याय व्रतमेतत्समाचरेत् ॥
 तं तं समाप्नुयान्मर्त्यो निष्कामो मुक्तिमाप्नुयात् ।
 तथा वर्षकृतात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥
 पठनादेकचित्तेन यदि कुर्यात् प्रजागरं ।
 यानि कान्यत्र लिङ्गानि चराणि स्थावराणि च ।
 स च संक्रमते देवस्तस्यां रात्रौ यतो हरः ॥
 शिवरात्रिस्ततः प्रोक्ता तेन सा हरवल्लभा ।
 प्रार्थितः स सुरैः सर्वैर्लोकानुग्रहाकाम्यया ॥
 भगवन् कलिकालेऽस्मिन् सर्वपापसमन्वितः ।
 वर्षपापविमुक्त्यर्थं विनायकं चिती व्रतं ॥
 एतया पूजया पूता मर्त्याः शुद्धिमवाप्नुयुः ।
 ततो दत्तं हृतं वैषामस्माकमुपतिष्ठते ॥
 यद्योच्छिष्टैश्च यद्वत्तं तद्वत्ताज्जायतेऽखिलं ।
 कलिकालेन चास्माकं किञ्चिदेवोपतिष्ठति ॥
 यत् किञ्चिन्मानवैर्दत्तं प्रभूतमपि शङ्करं ॥

भगवानुवाच ।

माघमासस्य कृष्णायां चतुर्दश्यां सुरेश्वर ।
अहं यास्यामि भूमिष्ठो रात्रौ नैव दिवा कालौ ॥
लिङ्गेषु च समस्तेषु चलेषु स्थावरेषु च ।
प्रपूजयेत् सम्पदिच्छुः सर्वपापविशुद्धये ॥
तस्यां रात्रौ हि मे पूजां यः करिष्यति मानवः ।
मन्त्रैरेतैः सुरश्रेष्ठ विपाप्मा स भविष्यति ॥

ॐ सदाय नमः । ॐ वामाय नमः । ॐ तत्पुरुषाय नमः ।

ॐ ईशानाय नमः ।

पञ्चवक्त्राणि संपूज्य गन्धपुष्पानुलेपनैः ।
वस्त्रैर्दीपेन नैवेद्यैस्ततोऽर्घ्यञ्च प्रदापयेत् ॥
मन्त्रेणानेन मङ्गलो माभ्यात्वा मनसि स्थितं ।
गौरीवल्लभ देवेश सर्पाद्यैः शशिशेखरः ॥
वर्षपापविशुद्ध्यर्थं अर्घोमे प्रतिगृह्यतां ।
ततः संपूजयेद्दिप्रं भोजनाच्छादनादिभिः ॥
दत्त्वा प्रदक्षिणां तस्मै वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ।
ततो जागरणं कुर्याद्भौतवादित्रनिस्वनैः ॥
धर्माख्यानकथाभिश्च जलास्यैस्ताण्डवैस्तथा ।
एवं करिष्यते योऽत्र व्रतमेतत्सुरेश्वर ॥
सर्वपाप विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं भविष्यति ।
तच्छ्रुत्वा त्रिदशाः सर्वे प्रणम्य शशिशेखरं ॥
सम्प्राहृष्टा नृपश्रेष्ठा स्नानि स्नानानि भेजिरे ।

प्रेषयामासुर्व्यां वै नारदं मुनिसत्तमं ॥
 प्रबोधनाय लोकानां शिवरात्रिकृते तदा ।
 सोऽपि गत्वा धरापृष्ठं आवयामास सर्वतः ॥
 शिवरात्रेस्तु माहात्म्यं यदुक्तं शूलपाणिना ।
 ततः प्रभृति संज्ञाता शिवरात्रिर्धरातले ॥
 सर्वकामप्रदा पुण्या सर्वपातकनाशिनी ।
 तत्र ते कीर्त्तयिष्यामि पुराहृतां कथां वरां ॥
 यद्वत्तं नैमिषारण्ये लुब्धकस्यात्र कस्यचित् ।
 तत्रासील्लुब्धकः कश्चिज्जातिमात्रा न कर्मतः ॥
 व्यसनेनाभिभूतोऽयं परवित्तापहारकः ।
 न कदाचिद्भ्रतन्तेन न दत्तं न जपः कृतः ॥
 केवलन्तु हृतं वित्तं लोकानाञ्चलसंश्रयात् ।
 कस्यचित्त्वथ कालस्य शिवरात्रिः समागता ॥
 माघमासे सिते पक्षे सर्वपातकनाशिनी ।
 तत्रास्यायतनं पुण्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥
 ततो जागरणं रात्रौ प्रारब्धमभितोजनैः ।
 नारीभिर्नरशार्दूल भूषिताभिः सुभूषणैः ॥
 अथासौ चिन्तयामास चोरो वित्तेन जागरः ।
 गच्छामि यदि काचित् स्त्री भूषणैः परिभूषिता ॥
 निद्रिता वाह्यतः श्वाश्व प्रवासादुपयाम्यहं ।
 ततोहत्वा समादाय भूषणानि व्रजाम्यहं ॥
 एवं निश्चित्य मनसा गतस्तस्य समीपतः ।
 कर्णिकारं समारुह्य स्थितो गुप्तस्ततो हि सः ॥

वीक्ष्यमाणो दिशः सर्वा नारी निष्क्रमणोद्भवा ।
 चौर्यकर्त्तृप्रवृत्तस्य शीतार्त्तस्य विशेषतः ॥
 स्वस्यापि निद्रिता याता न च नारीति निर्गता ।
 तस्याधस्तात्ततो लिङ्गमवधूतं हरोद्भवं ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु प्रोद्धतस्तीक्ष्णदौधितिः ।
 असताञ्चैव चौराणां कामिनां विमुखावहः ॥
 ततो नराश्च नार्यश्च जग्मूः स्वं स्वं निकेतनं ।
 उमया तं परं शान्तं प्रणिपत्य महेश्वरं ॥
 सोऽपि चोरो निराशश्च क्षुत्क्षामः शीतविह्वलः ।
 अववर्त्य दुमात्तस्माद्धर्माग्निः कचिदासते ॥
 ततः कालेन महता पञ्चत्वं समपद्यत ।
 जातो जातिस्मरौ भूत्वा दर्पणाधिपतेर्गृहे ॥
 उपवासप्रभावेन तस्यां रात्रौ प्रजागरात् ।
 शिवरात्रेस्तथा तस्य लिङ्गस्यापि प्रपूजनात् ॥
 ततो राज्यं समासाद्य पितृपैतामहं महत् ।
 कारयामास लिङ्गस्य प्रासादं तस्य शोधनं ॥
 वर्षे वर्षे समागत्य शिवरात्र्यां प्रजागरात् ।
 उपवासपरो भूत्वा गौतमादित्रिनिस्त्रयैः ॥
 धर्मास्थानकथाभिश्च सामन्त्र्यनिभिरेव च ।
 * नेत्रैः पूर्वोक्तैः संपूज्य अर्घ्यं दत्त्वा विधानतः ॥
 सन्तर्प्य ब्राह्मणान् कामैर्जगाम विषयं निजं ।
 कस्यचित्त्वथ कालस्य शिवरात्रिः समागता ।

प्रासादे तत्र मुनयः प्राप्ताः शाण्डिल्यपूर्वकाः ॥
 शाण्डिल्योऽथ भरहाजो जवक्रौतश्च जालवः ।
 पुलस्त्यः पुलही गार्ग्यं स्तथान्ये वहवो नृपाः ॥
 सोऽपि राजा बृहत्सेनो दशाशाधिपतेः सुतः ।
 सम्प्राप्तो जागरं कर्तुं तस्य लिङ्गस्य चाग्रतः ॥
 पूजयित्वा ततो देवं प्रणिपत्य मुनींश्च तान् ।
 उपविष्टस्तथाग्रे अनुज्ञातो द्विजोत्तमैः ॥
 नृत्यंस्तस्यायतश्चक्षुः कथाबहुविधो नृप ।
 राजर्षीणामतीतानां ब्राह्मणानां विशेषतः ॥
 अथ तस्मिन् कथयति तैः पृष्टो ब्रह्मवादिभिः ।
 कौतुकाविष्टचित्तैश्च विस्मयोत्फुल्ललोचनैः ॥
 राजन् पृच्छामि हे सर्व्वे वयं कौतूहलान्विताः ।
 यदि ब्रवीषि नः सत्यं देवतायतने स्थितः ॥

राजोवाच ।

यदि ज्ञास्यामि विप्रेन्द्राः कथयिष्याम्यसंशयं ।
 देवस्याग्रे तु संपूज्य सत्येनात्मानमालभे ॥

ऋषयञ्जुः ।

सुलभानि परित्यज्य कस्माद्भामान्यनेकशः ।
 जागरं कर्तुकामोऽत्र हा देशादुपतिष्ठसि ॥
 वर्षे वर्षे सदा प्राप्ते नूनं त्वं वेत्सि कारणं ।
 रहस्यं यदि ते न स्थातुं ब्रवीहि नराधिप ।
 सविलस्यं स्मितं कृत्वा ततः प्राह सुदुर्भनाः ॥
 रहस्यं परमं ह्येतदवाच्यं हि द्विजोत्तमाः ।

तथापि वेदपिथामि अश्वदेवाग्रतोयतः ॥
 ततः स कथयामास पूर्वदेहसमुद्भवं ।
 मलिन्नुचनरोनूनं वृत्तान्तं हि नराधिप ॥
 चौर्यभावेन देवस्य पूजनं जागरस्तथा ।
 उपवासं विना तेन शिवरात्रौ पुराभवत् ॥
 जातिस्मरणसंयुक्तं तेषां सर्वं यथातथं ।
 कथयामास मूपालो वृत्तान्तं पूर्वजन्मनः ॥
 तत स्ते मुनयः सर्वे साधुवादान् पृथक्विधान् ।
 नृपोत्तमस्य राजर्षेर्द्वाशीर्भिसमन्वितान् ॥
 रात्रौ जागरणं कृत्वा जग्मुस्तेषु तथाश्रमं ।
 सोऽपि राजा समभ्यर्च्य तदैव तान् द्विजोत्तमान् ॥
 जगाम स्वपुरं पश्चात्कृत्वा रात्रिप्रजागरं ॥

भर्तृयज्ञ उवाच ।

शिवरात्रिः समुत्पन्ना एवभूमितले नृप ।
 एवम्बिधं च माहात्म्यं तस्यास्ते परिकल्पितं ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्या सा नृपसप्तम ।
 कलिकाले विशेषेण यदीच्छेद्भूतिमात्मनः ॥
 एषा कृता विष्णुपेन नलेन नहुषेण च ।
 मान्धात्रा धुन्धुमारेण सगरेण युयुत्सुना ॥
 तथान्ये च महीपालाः सम्यक् अष्टासमन्विताः ।
 प्राप्ताश्च ईप्सितान् कामान्नृपोदिव्यायचक्षुषा ॥
 सत्यवताच सावित्रा श्रिया देव्या च सौतया ।
 अरुन्धत्या सरस्वत्या पनया रश्मया तथा ॥

इक्ष्वाण्या च वृषाण्या च स्वधया स्वाहया तया ।
 रत्या प्रीत्या प्रभावत्या गायत्र्या च नृपोत्तमा ॥
 सर्वे प्राप्ताः परान् कामानतिशौभाय्य संयुतान् ।
 यद्येताः शृणुयाद्वापि पठेद्वा शिवसन्निधौ ॥
 दिनजात् पातकात् सौर्ध्रपि मुच्यते नात्र संशयः ।
 नास्ति गङ्गासमन्तोयं नास्ति देवोद्गरोपमः ॥
 शिवरात्रिसमं नास्ति व्रतं सत्यं मयोदितं ।
 सर्व्वरत्नमयो मेरुः सर्व्वार्थसमवभः ॥
 सर्व्वधर्ममयी राजन् शिवरात्रिः प्रकीर्त्तिता ।
 गरुडः पक्षिणां यद्वत् नदीनां सागरो यथा ।
 प्रधाना सर्व्वधर्माणां शिवरात्रिस्तथोत्तमा ॥

इति स्कन्धपुराणीयेनागरखण्डे शिवरात्रिव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

चतुर्दशीं महाराज गतमुद्भियते मदा ।
 नष्टस्तदा हव्यवाहः पुनरस्तित्वमाप्नुयात् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथमग्निः पुरा नष्टो देवकार्येह्युपस्थितः ।
 केनाग्नित्वं कृतं तत्र कथं हि विदितन्तव ॥

कृष्ण उवाच ।

पुरा सुरा महाराज तारकेण पराजिताः ।
 अष्ट ऋन् विश्वकर्त्तारं तारकं को वधिष्यति ॥

उवाचासौ चिरव्यात्वा रुद्रोमासक्तिसन्धवः ।
 गङ्गास्नाहान्नितेजोमयः शिशुर्द्वैतं बध्निष्यति ॥
 एवं स्रुत्वा प्रहा देवा यच्च शशुः सहोमया ।
 प्रणम्य ते तमूचुर्हि बभूवुः प्रह्वणा तदा ॥
 अतिप्रह्वश्च रुद्रेण उमया सहितो नतः ।
 प्रयत्नमकरोत्तच्च यदुत्तममरैस्तुतः ॥
 दिव्यं वर्षशतं साधुं ततः कालोऽथ मैथुने ।
 न चाप्युपरमस्तत्र ततीरस्थात् कश्चन ॥
 भयञ्च सुमहत्तपां देवनां समजायत ।
 रुद्रोमासम्भवो यो वै भविष्यति महाबलः ॥
 स दैत्यान् दानवगणान् बध्निष्यति न संशयः ।
 केन कालेन भवति रेतीविरतिरेतयोः ॥
 एतद्विचिन्त्य प्रह्वितो देवैस्तत्रानिलानलो ।
 गतो ती वाः मया दृष्टौ समस्तौ विप्रमस्तथा ॥
 अशपञ्च रुषा देवी देवैः स्मृद्धं विमर्जिता ।
 यस्मान्मे जनितं विप्रभयं ह्यति दिवौकसां ॥
 अथोवाच तदा देवादेवान् सर्वगणान् शनैः ।
 अग्निं गृह्णातु वीर्यन्मै ससृतं सुचिरं हि यत् ॥
 एवमुक्त्वोऽथ रुद्रेण नष्टोऽग्निर्देवसङ्कुलात् ।
 न खस्यो न भुविस्थो वा न मूर्त्यस्थो न भूतले ॥
 देवतायतने यत्नं न कुर्त्वान्नग्निवर्षनं ।
 किमिकीटपतंगाच्च त्वष्ट्रौ चिदिवौकसां ।
 हं ह्ये केकाः शुक्र वर्हिः शीघ्रं शङ्खगणं गताः ॥

शशापान्निहिं जिह्वाहि हि गुणा वो भविष्यति ।
 पृष्ठा तु विबुधाः सर्वं पक्षिणं पक्षिणावरं ॥
 जीवंजीवकनामानं भानोः सत्यं वदस्व नः ।
 क्वचिदृष्टस्त्वया वज्रिर्वनेऽस्मिन्नटता सदा ॥
 न भद्रं नाप्यभद्रं वा किञ्चिदेव वक्षोऽब्रवीत् ।
 भृगोभूयस्तु पृष्ठोऽपिनान्यामुच्चारयेद्भिरं ॥
 तुष्टस्तस्याब्रवीद्वज्रिश्चिरञ्जीव वदामि ते ।
 यस्मान्न किञ्चिदुक्तं ते तस्माच्चित्रतमूरुहः ॥
 जीव जीव पुनर्जीव यावदिच्छा तथायुषः ।
 द्वितीयं ते वरं ददमि जीवजीवक शोभनम् ॥
 व्यक्ता ते मानुषी वाचा स्वष्टार्या च भविष्यति ।
 कश्चिद्यदि च बाधस्तादुधः स्नानं करिष्यति ॥
 शङ्खाचाषोडशान् दीपः क्षणाद्दालो भविष्यति ।
 मांसं यच्च तृतीयं वै भक्षयिष्यति निन्दितं ॥
 अजरः सोऽमरश्चैव सर्वकालं भविष्यति ।
 इदं दत्त्वा वरन्तस्य वज्रित्वमथ प्राप्तवान् ॥
 विबुधा अपि तत्रैव तमपश्यन् वंशगं ।
 उत्पाद्य जातकर्माद्यं शास्त्रसन्दृष्टमानसः ॥
 तुष्टा वंशमथोचुस्ते देवास्त्रिभुवनेश्वरं ।
 ऊषयाकल्मषीभूत्वा अग्निगर्भान् बरिष्यति ॥
 येन हि वैणवीयष्टिः ब्रह्मचारौ च नैष्ठिकः ।
 यच्चाग्निपालनेपुण्यं यद्वष्टं ब्रह्मवादिभिः ॥

बहूतः कल्मषीं यष्टिं तं प्राप्नोति द्विजोत्तमः ।

धंशस्यानुग्रहं कृत्वा देकाङ्गतिमथाब्रुवन् ॥

गृह्णीत शुल्कं भद्रस्य तव पुत्रो भविष्यति ।

युधिष्ठिर उवाच ।

यदाग्निर्नष्टी देवानां केनायित्वं तदा कृतं ।

भूयोऽपि केन कालेन अग्निरग्नित्वमाप्नुयात् ॥

कृष्ण उवाच ।

त्रिरात्रं विप्र नष्टोग्निर्येनाग्नित्वं कदाचन ।

यस्मिन् काले तिथौ यस्यां पुनरग्नित्वमाप्नुयात् ।

उतथांगिरसोः पूर्वमासीद्व्यतिकरोमहान् ॥

अहं विद्यातपोभ्यां वै न चञ्च्यायान् सुते न च ।

उतथैवैवमुक्तस्त अङ्गिरा प्राह तं मुनिं ॥

गच्छ वो ब्रह्मसदनं मरीचिप्रमुखैर्द्विजैः ।

उपेतस्वान्यमुनिभिर्ब्रह्मराजर्षिसत्तमैः ॥

उतथ्यः प्राह स ब्रह्मन् तानृषीन्तप्तमानसः ।

ज्यायान्वा कतमोऽस्माकमिति नः कथ्यतां स्फुटं ॥

अथोवाच मुनिर्ब्रह्मातावुभौ क्रुद्धमानसौ ।

आनय बहुधा गत्वा विवुधान् भुवनैश्वरान् ॥

ततो विवाहं पश्यामि भवतां तै समीक्ष्य च ।

ततस्तौ सहितौ गत्वा ऋषीनेव समानयेत् ॥

लोकपालान्महेन्द्रादीन् सयमान्वारुणानिलान् ।

साध्यमारुहणान् विश्वान् भरद्वाजात्रि नारदान् ॥

गन्धर्वान् वित्तपान् यक्षान् राक्षसान् दैत्यदानवान् ।
 नायातस्वत्र तिग्मांशुः सर्वेचान्ये समागताः ॥
 दृष्ट्वा तु विबुधान् सर्वान् ब्रह्मा प्रोवाच तानृषीन् ।
 आनयध्वमितस्तूर्णं साक्षा दण्डेन वा पुनः ॥
 एव मुक्ता गतस्तावदुतत्थः सूर्यमण्डलं ।
 स गत्वा प्राह मार्त्तण्डं शीघ्रमेह्यवसच्चिदं ॥
 स उत्तत्थमथोवाच कथं ब्रह्मन्ब्रजाम्यहं ।
 एव मुक्तागतः सूर्योभुवं मे मयिनिर्मते ॥
 एव मुक्तो मुनिः प्रायात् स्वस्वदेवसभागतं ।
 आचचक्षे च यत् प्रोक्तं भास्वता तपनंप्रति ॥
 उवाचाङ्गिरसं ब्रह्मा शीघ्रमेव तमानय ।
 सत्वयोक्तो गतस्तत्र यचासी तपते रविः ॥
 एह्येहि भगवान् सूर्य उत्तत्थभवने पुनः ।
 एवमुक्तो गतः सूर्यो यत्र देवाः समागताः ॥
 स्थित्वा मुहूर्त्तं प्रोवाच किं वा कार्यमुपस्थितं ।
 पृच्छन्तमेवं मार्त्तण्डं ब्रह्मा प्रोवाच सादरं ॥
 गच्छ शीघ्रं न दहते भुवनं यावदङ्गिराः ।
 लब्धं प्रयातुं गोलोकं वर्त्तते कृष्णपिङ्गलं ॥
 पाटलं हरितं शोणं श्वेतोवषं प्रणाशितं ।
 शाकदीपं कुशदीपं क्रीचदीपं सपत्तनं ॥
 दग्धमङ्गिरसा सर्वं भूयोऽपि प्रदर्हिष्यति ।
 यावन्तं दहते सर्वं भुवनं तपनाङ्गिराः ॥

ब्रतखण्डं १८ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

गच्छ तावदितः शीघ्रं स्वस्थानेन प्रभास्कर ।
एवमुक्तः सविधुना स्वस्थानमधिरूढवान् ॥
विष्टिवानङ्घ्रिसङ्काशं सकाशं दैवतं रविः ।
गत्वाङ्गिरा उवाचेदं गतं किङ्करवान्यहं ॥
विवुधाङ्गिरसं प्राहुस्तपोराशिमकल्मषं ।
संप्रशस्वाहुरग्नित्वं कुरु तावन्महोत्तले ॥
पूर्वं यथाग्निः कृतवान् स्तथात्वमपि सत्तम ।
यावदग्निं प्रशस्यामि क्वासीनष्टः क तिष्ठति ॥
एवमुक्तः स देवैस्तु अग्नित्वं कृतवांस्तदा ।
देवैर्दृष्टो यथाग्निश्च स मे सर्वं निवेदितं ॥
देवकार्ये कृते तस्मिन् देवा वक्त्रिमथानुवन् ।
अग्नेऽग्नित्वं कुरुष्वत्वमाङ्गिरसमकल्मषं ॥
उवाच मुञ्च मत्स्थानं वचस्तोषाकरं शृणु ।
अहन्ते तनयश्रेष्ठोभविष्ये प्रथमे मुने ॥
बृहस्पतीतिमानाय तथा न्येवहवः सुताः ।
एव सुक्तीमुनिस्तुष्टो बह्वंश्च जनयत् सुतान् ॥
वक्त्रिं सोजनयामास पुत्रान्पौत्रांस्तदाङ्गिराः ।
अवाप पुनरत्वग्नि मग्निरस्यातिथी नृप ॥
स्वपन् सर्वचतुर्दश्यां सज्जातो हव्यवाहनः ।
हव्यवाहन देवानां भूतानां गृह्यचारिणाम् ॥
ते तेष्विन्यं तिथिस्तस्मै रुद्रेण प्रतिपादिता ।
पूजनेयं तिथिर्हेतुं मुनिभिः पार्थिवैस्तथा ॥
नलसन्धातुसन्वाद्यैरन्यशानपुषादिभिः ।

प्रिया सहस्रहन्तृणां संग्रामेऽप्येव कुत्रचित् ॥
 अज्ञानतिथयो ये च व्यालवह्निजलाशयाः ।
 स्वापदैर्भक्षिता ये च तपनादिषु ये मृताः ॥
 उद्वन्निष्कृता ये च शूलाद्यैरविधानकैः ।
 तेषां शस्तचतुर्दश्यां तद्वत् स्वर्गसुखप्रदं ॥
 अनिष्टावैव दशनिदानानि विविधानि च ।
 प्रभूतफलभोग्यानि उपतिष्ठन्ति ते नराः ॥
 एवं तिथिरियं राजन्नाग्नायी पठ्यते जनैः ।
 सैन्द्रीं केचिद्वदन्त्य न्ये रुद्रोऽग्नि रिति पठ्यते ॥
 अस्यां मनोरथावाप्तिः कृतायां स्यान्नशंसयः ।
 अथ नक्तोपवासस्य विधानं शृणु पार्थिव ।
 (नक्तमेवोपवासः) येन विज्ञानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 शिवार्चनपरोभूत्वा जितक्रोधः शुचिर्नरः ।
 वसुधाभाजनं कृत्वा भुञ्जीयादक्तभोजनं ॥
 उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितं ।
 आयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तोऽनवर्त्तयेत् ॥
 देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्णे मुनिभिस्तथा ।
 अपराह्णे तु पितृभिः सन्ध्यायां गुह्यकादिभिः ॥
 सर्ववेलामतिक्रम्य नक्तभोजी तथा भवेत् ।
 हविष्यभोजनं स्नानमाहारस्य च लाघवं ॥
 अग्निकार्यमधः शय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ।
 सन्ध्यायां मण्डलं कृत्वा शुचिना गोमयेन तु ॥
 दीपं दद्यात्तथार्घ्यं च पुष्पगन्धाक्षतैः फलैः ।

मन्त्रेणानेन राजेन्द्र ध्यात्वा चेतसि बहुरं ।
 भूतभर्ता विभुर्देवः स्वयम्भूः सर्वगः शिवः ॥
 ममार्घ्यदानसंप्रीत स्त्रिधा पात्रं व्यपीडतु ।
 दत्त्वार्षं ब्राह्मणं भोज्य स्वयं भुञ्जीत वास्यतः ॥
 एवं संवत्सरस्यान्ते व्रते पूर्णं सदक्षिणे ।
 दद्याच्चामीकरं पात्रं रोम्बं वा ताम्रमेव च ॥
 अशक्नो मृत्स्मयं पात्रं पूर्णं गव्येन सर्पिषा ।
 पूर्णकुम्भीपरि स्थाप्य श्वेतवस्त्रयुगन्तया ॥
 सौवर्ण्यं च शिवं शक्त्या स्थाप्य पञ्चासृतादिना ।
 वस्त्रोपरि समास्थाप्य पूजयेद्भक्तितत्परः ॥
 पुष्पैर्गन्धैस्तथा धूपैः सदीपैः सहचन्द्रैः ।
 एवं संपूज्य विधिवदर्घ्यमष्टाङ्गं सुतृप्तयेत् ॥
 देवस्य पूज्यमन्त्रेण भक्तिभावेन भावितः ।
 फलं पुष्पं गवां क्षीरं दधि दूर्वाङ्गुरास्त्रिंशः ॥
 चन्दनं तण्डुलास्तोयमर्घ्यमष्टाङ्गमुच्यते ।
 फलादिभिरष्टभिर्युक्तं तोयमष्टाङ्गम् ॥
 शिरसा धारयित्वा तु जानुभ्यामवनीकृतः ।
 महादेवाय दातव्यं गन्धधूपं सप्ताक्षरं ॥
 भक्ष्योदनैर्वर्लिं दत्त्वा प्रणम्य परमेश्वरं ।
 धेनुं सदक्षिणां दद्याद्वित्तश्राठ्यं विवर्जितः ॥
 श्रोत्रिणाञ्च च दातव्यं पुराणविदुषे द्विजे ।
 एवं भक्त्या प्रदद्याद्यः सर्वमेतदुदाहृतं ॥

सर्वपाप विनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
 धनधान्यसमायुक्तो जीवेत्तु शरदां शतं ॥
 अन्तकाले शिवं स्मृत्वा शिवलोकं व्रजेन्नरः ।
 तत्र स्थित्वा स चत्वारि युगानि परमा मुदा ॥
 चेतायां पार्थिवेन्द्रोऽसौ भूयाद्भरत सत्तम ।
 यस्त्वष्टमीषु च शिवासु चतुर्दशीषु
 नक्तं समाचरति शास्त्रविधानदृष्टं ।
 स्वर्गाङ्गनाकुलरवाकुलिते विमाने
 आरुह्य याति सुसुखेन महेशलोकं ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं चतुर्दशीव्रतं ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

अम्बुपूर्णतडागेषु महातोयाश्रमेषु च ।
 कस्यार्घ्यं संप्रयच्छन्ति कृणो ताः कुलपोषितः ॥

कृष्ण उवाच ।

मासि भाद्रपदे पक्षे शुक्ले भूततिथौ नृप ।
 तदा भक्त्या प्रदातव्यं वरुणायाध्वं मुत्तमम् ॥
 ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैस्त्रोभिस्तथैव च ।
 फलपुष्पैस्तथाधस्तैर्दीपांलक्तकचन्दनैः ॥
 विरूढैः सप्तधान्यैश्च दधिपिष्टाम्बुचन्दनैः ।
 अन्नग्निपाकसिद्धैस्तैस्तिलतण्डुलमिश्रितैः* ॥

* अन्नग्निपाकसिद्धाग्रैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

खजूरनीरिक्केलेच वोजपूर्णतुकेस्तथा* ।

आतुकं फलविशेषः ।

द्राक्षादाडिमपूगैश्च पुष्पैश्चापि† प्रपूजयेत् ।

आलिख्य मण्डले देवं वरुणं यादसांपतिं ॥

मन्त्रेणानेन राजेन्द पूजयेद्भक्तिभावितः ।

वरुणाय नमस्तुभ्यं नमस्ते यादसांपते ॥

अपांपते नमस्तुभ्यं रसानां पतये नमः ।

माक्लेदं मा च दौर्गन्धं वैरस्यं मा मुखेऽस्तु मे ॥

वरुणोवारुणीभर्ता वसुदेऽस्तु सदा मम ।

एवं यः पूजयेद्भक्त्या पुरुषो वरुणं नृप ।

मध्याह्नेऽनग्निपाकं हि भुक्त्वा नियतमानसः ।

चतुर्वर्णोऽथवा नारी व्रतेनानेन पाण्डव ॥

निवेद्य* ब्राह्मणे देयं नैवेद्यञ्च प्रकल्पयेत् ।

एवं यः कुरुते पार्थपालीव्रतमनुव्रतं ॥

तत्क्षणात् सर्वपापेभ्यो मुच्यतेनात्र संशयः ।

यथा समुद्रे मानं हि ज्ञायते नैव केनचित् ॥

एवं हि व्रतिनाङ्गिहे धनं ज्ञातुं न शक्यते ।

आयुषा यशसा कीर्त्या सौभाग्येन वलेन च ॥

युज्यन्ते व्रतमाहात्म्यफलं वो नात्र संशयः ।

सरुद्धशुद्धसलिलातिवली विशाला

पालीमुपेत्य बहुभिस्तनुभिः कृताली ।

* वोजपूर्वावर्केलेथेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† च पुदैश्चेति कश्चित् पाठः ।

ये पूजयन्ति वरुणं सहितं समुद्रे
 तेषां गृहे भवति भूतिरनर्घगाधा ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं पालीचतुर्दशौवर्तम् ।

—080—

कृष्ण उवाच ।

अस्मिन्नेव दिने पार्थ ऋणं व्रज्य सभातले ।
 देवलेन पुरा गीतं देवर्षिगणसन्निधौ ॥
 कृपया परया पार्थ कलाव्रतमनुत्तमं ।
 तत्ते ऽहं संप्रवक्ष्यामि लोकानुग्रहकारकं ॥
 नाकपृष्ठे पुरा देवैर्गन्धर्वैर्यक्षकिन्नरैः ।
 अम्बरोऽमर कन्याभिर्नागकन्याभिरर्चिताः ॥
 संसारासारतां ज्ञात्वा कदलीनन्दने स्थिताः ।
 शुक्ले पक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे नृप ॥
 देयमर्घ्यं वरस्त्रीभिः फलैर्नानाविधैस्तथा ॥
 विरुढैः समधान्यैश्च दीपास्तकचन्दनैः ॥
 दधिदूर्वाक्षतैर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्वृतपाचितैः ।
 जातीफलैः पूगफलैर्लवङ्गकदलीफलैः ॥
 तस्मिन्नहनि दातव्यं स्त्रीभीरम्याभिरप्यलम् ।
 मन्त्रेणानेन चैवार्घ्यं तच्छृणुष्व नराधिप ॥
 चित्तेत्वां कदलीनित्यं कदली कामदायिनी ।
 शरीरारोग्यलावण्यं देहि देवि नमोस्तुते ॥
 इत्थं यः पूजयेद्गन्धान् पुरुषो भक्तिमानृप ।

नारी वानग्निपाकान्ना वर्णाश्च चतुरोपि वा ॥
 तस्मिन्कुले न हि भवेत् काचिन्नारी कुलाटनी ।
 दुर्गता दुर्भगा व्यङ्गा स्वैरिणी पापचारिणी ॥
 विलासनी वा वृषली पुनर्भूः पुनरेव सा ।
 गणिका फेरवारावा च्छलकर्मकरी खला ॥
 भर्तृव्रताश्च चलिता न कदाचित् प्रजायते ।
 भवेत्सौभाग्यसौख्याढ्या पुत्रपौत्रश्रियावृता ॥
 आयुष्मती कीर्त्तिमती जीवेद्वर्षशतं मुवि ।
 एतद्व्रतं पुराचीर्णं गायत्र्या स्वर्गसंस्थया ॥
 तथा गौर्या च कैलासे पौलोम्या नन्दने वने ।
 खेतद्वीपे तथा लक्ष्म्या राधया भुविमण्डले ॥
 अरुन्धत्या दासवने स्वाहया मेरुपर्वते ।
 सीतया चित्रकूटे च वेदवत्या हिमालये ॥
 मानुमत्या कृतं पार्थ नगरे नगराह्वये ।
 श्रष्ठव्रतमिदं भद्र भद्रं भाद्रपदे सति ॥
 यत्करोति न सा दुःखैः कदाचिदभिभूयते ॥

उद्भिन्नकन्दलदलां कदलीं मनोज्ञां
 ये पूजयन्ति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ।
 तेषां गृहेषु न भवन्ति कदाचिदेव
 नार्यो ह्यनार्यचरिता विधवा विरूपाः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं कदली व्रतं ।

युधिष्ठिर उवाच ।

लोकप्रसिद्धाः श्रूयन्ते आवण्यो नाम देवताः ।
काएताः किञ्च कुर्वन्ति धर्मन्तासां ब्रवीहि मे ॥

कृष्ण उवाच ।

विद्यन्ते देवताः पुण्याः आवण्यो नाम पाण्डव ।
ब्रह्मणा प्रथमं सृष्टा नियोगश्च जने कृतः ॥
योयद्वदति लोकोऽत्र शुभस्वाप्यथवाशुभं ।
प्रापयन्ति च ताः शीघ्रं ब्रह्मणः कर्णगोचरं ॥
अतश्च लोके पूज्यास्ता नियमेन प्रजापतेः ।
दूराच्छ्रवणविज्ञानं दूरादर्शनगोचरं ॥
तासामस्तीति यत्पार्थ अचिन्त्यतर्कहेवभिः ।
नरैस्तुष्टैश्च पुष्टैश्च श्रोतव्यं कार्यकारणात् ॥
तं आवयन्ति धात्रे स्याच्छ्रावणस्तेन ताः स्मृताः ।
यथा देवा यथादैत्या यथा विद्याधरा नराः ॥
यथेह सिद्धमन्धर्वा नागाः किंपुरुषाः खगाः ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च देवानामष्टयोनयः ॥
तथैताः पुण्यकर्तृत्वादिन्द्राद्याः आवणिकाः स्मृताः ।
तासामुद्दिश्य कर्त्तव्यं व्रतं नारीनरैः सह ॥
किन्तु तासां महोद्ये तु व्रतसंयमनं सदा ।
आघ्राय धूपं पक्वान्नं जलं वा गन्धमेव च ॥
दातव्यं पुनरन्यासां नारीणां भोज्यपारणे ।
अन्यव्रतपारणे भुक्तं चेत्स्वयमपि तद्व्रतं

कर्त्तव्यं नोचेदस्यमाणदोष इति महीयत्वात् ॥
 अदत्त्वा यदि मृत्युः स्यादन्तर्कालेऽपि पाण्डव ॥
 तदा गलग्रहग्रस्तस्यामुखाः स्युर्धर्धरस्त्रनाः ।
 सफेनरुधिरोद्गारा म्रियन्तेऽतीव दुःखिताः ।
 श्रूयते तु पुरा पार्श्वं पृथिव्या मनघो नृपः ॥
 तस्य भार्या महादेवी जपश्रीर्नाम भारत ।
 सर्वाङ्गरूपसम्पन्ना सर्वैः समुदिता गुणैः ॥
 भर्तृसुश्रूषणपरा भर्तुषातीव वल्लभा ।
 सा कदाचिन्नता स्नातुं गङ्गाया आयमे मुनेः ॥
 वशिष्ठस्य ददर्शाय सार्धं भार्यामरुन्धतीं ।
 भोजयन्ती मुनीनान्तुपत्नीनां नास्मभोजनैः ॥
 तथा च प्रणिपत्याथ पृष्ठा देव्या महासती* ।
 पूज्यते भगवति ब्रूहि किमेतद्व्रतमुच्यते ॥
 ममापि कुरु कल्याणि करुणां त्वं महासति ।

अरुन्धत्युवाच ।

शृणु भद्रे प्रवक्ष्यामि नान्ता आवणिकं व्रतं ।
 एतद्भर्त्ता समाख्यातं वसिष्ठेन महात्मना ॥
 गुह्यं धर्मस्य सर्वस्व पतिव्रतकरं शुभं ।
 गच्छ वा तिष्ठ वा रात्रि तवातिथ्यं करोम्यहं ॥
 एवमुक्त्वा जयश्रीस्तु भोज्य तस्मिन्यदृच्छया ।
 वुभोजातिप्रियं पार्थ मुनि पद्मराकृतादरात् ॥
 भुक्त्वाचम्य जगामाश स्वपुरं परमेश्वरी ।

* महाभारत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कालेन विस्मृतं तस्यास्तद्व्रतन्तु सभोजनं ॥
 ततः सा समये पूर्णं न्रियमाणा मद्वासती ।
 जयश्रीं धर्धरावाम् कुर्वाणा कण्ठगद्गदं ॥
 फेनं लालाविलं वक्त्रादुद्गिरन्ती मुहुर्मुहुः ।
 स्थिता पञ्चदशाहानि वीभत्सादारुणाननाः ॥
 ततः षोडशमे प्राप्ते श्रुत्वा चेष्टामरुन्धती ।
 प्रविष्टाभ्यन्तरन्तूर्णं तां राज्ञीमवलोक्य च ॥
 नहुषाय समाचष्टे यद्भुक्तं श्रावणीव्रते ।
 तच्छ्रुत्वा नहुषी राजा व्रतं भोज्यं चकार वै* ॥
 यथोक्तं तदरुन्धत्या पुष्कलं यावदीप्तिश्रितं ।
 दत्ताय करका श्रष्टौ उद्दिश्य च जयश्रियं ॥
 क्षणाज्जगाम पञ्चत्वं मुक्ताजाय† जनाधिप ।
 जगाम शक्रलोकं सा विमानेनार्कवर्चसा ॥
 दीधूयमाना चमरैस्तयमाना सुरासुरैः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

किं तत्र देव कर्त्तव्यं पुरुषैः पुरुषोत्तम ।
 सुविस्तरं मम ब्रूहि स्त्रीभिर्वा श्रावणीव्रतं ॥

कृष्ण उवाच ॥

मार्गशीर्षेऽमलेपक्षे चतुर्दश्यां नराधिप ।
 श्रष्टम्याश्च नरः स्नात्वा मध्याह्ने विमले जले ॥

* राजाभूतं नोष्टं चकारवै इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† आश्वजनाधिप इति पाठान्तरम् ।

आमन्त्रयेच्च गौरिण्यः शक्त्यास्त्रिकामथापि वा ।
 सदाचाराः सगोत्रिण्यो ब्राह्मण्यो वा स्वशक्तितः ॥
 यथैकं ब्राह्मणं तत्र वेदवेदाङ्गपारगं ।
 मन्त्रमितिहासज्ञं शुचिं शान्तं जितेन्द्रियं ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा विधानेन पादचालनपूर्वकं ॥
 चन्दनेन सुगन्धेन पुष्पधूपादिभिस्तथा ।
 श्रीवासूत्रकसिन्दूरकुङ्कुमाद्यैर्विभूषयेत् ॥
 ततो दद्यात् सुपक्वात् भक्ष्यभोज्यमनुत्तमं ।
 तासामग्रेषु दातव्या वर्धन्यो द्वादशैव तु ॥

वर्धनौ वारिधानौ ।

अच्छिद्रा जलपूर्णास्तु सुव्यक्ताः सूत्रवेष्टिताः ॥
 सोमालकैस्तु सञ्छन्नाः पुष्पमालाविभूषिताः ।
 चन्दनेन समालब्धाः सहिरण्याः पृथक् पृथक् ॥
 तन्मध्ये वर्धनीमेकां स्वके शीर्षे निधापयेत् ।
 स्थित्वा मण्डलके प्रार्थं यजमानः खयं तदा ॥
 द्रममुच्चारयेन्मन्त्रं ध्यात्वा मनसि केशवं ।
 यद्वाक्ये यच्च कौमारे वार्द्धके वापि यत्कृतं ॥
 ऋणं मे तत्समं यातु पितृदेवमनुष्यजं ।
 अयं मे समर्थः पूर्णस्तारयस्व भवार्णवात् ॥
 अट्टणोगन्तु मिच्छामि विष्णोः पदमनामयं ।
 एषमस्त्विति ता ब्रूयुः स्त्रियः सर्वा युधिष्ठिर ॥
 ततो ब्राह्मणमाह्वय यजमान इदं वदेत् ।

(१८)

ब्रूहि ब्राह्मण मन्त्रस्व' मुने येनाक्षयं व्रजेत् ॥
 ततस्तां शीघ्रं संस्थातुं वर्धनीं पाण्डुनन्दन ।
 उच्चारयौत यत्नेन मन्त्रेणानेन सच्चिजः ॥
 अमुष्याः शिरसोदेव्याः समूर्त्ता दह मेऋणं ।
 कदुकं निस्वष्टचम्बा ततोमधुकमातुहं ॥
 ततो गच्छ महादेवं आर्य्यं आवणिके शुभे ।
 एवमुच्चार्यतां विप्रो वचनं शिरसातदा ॥
 तावद्वर्धनिकान्तस्मै विप्राय प्रतिपादयेत् ।
 इति ताः समयं कृत्वा दत्त्वाशीघ्रंवनानि च ॥

समय एकवाक्यता ।

गृहीत्वा करका नार्य्यो व्रजेयुः स्व' निकेतनं ॥
 गृहीत्वाकरकं भुक्त्वा समये या प्रयच्छति ।
 स्वगृहे पार्थिव अष्ट आवणीव्रतमादरात् ॥
 तस्याः काले तु संप्राप्ते सुखे मृत्युः प्रजायते ।
 धनधान्यसमायुक्ता पुत्रपौत्रैरलङ्कृता ॥
 भर्तृशुश्रूषणपरा आधिव्याधिविवर्जिताः ।
 सौभाग्यातुलसंयुक्ता जीवेद्वर्षशतं सती ॥
 अन्तकाले हरिं स्मृत्वा प्रयाति हरिमन्दिरं ।
 * जाता जाता तु मर्त्येषु गौर्याः सा वल्लभा भवेत् ॥
 पुरुषोऽपि व्रतं चोर्त्वा विधिनानेन पाण्डव ।
 पुम्भिस्तु समयं कृत्वा फलमेतदवाप्नुयात् ॥
 भक्त्या शृण्वन्ति ये लोका पठ्यमानमिदं व्रतं ।

* जातातुमर्त्येभर्ता; सा कृत्वा सा वल्लभा भावदिति पाठाकारं ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गं यास्यन्त्यसंशयं ॥
 उद्दिश्य देव पिष्टसिद्धगणान् अवश्यो
 नार्थो न वं हि जनितं स गुडाज्यमन्नं ।
 या भोजयन्ति करकांश्च जलान्नयुक्तान् ।
 यच्छन्ति ता भुवि विहृत्य सुखं श्रियन्ते ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं श्रावणिका व्रतं ।

अगस्त्य उवाच ।

अनिष्टा योऽश्वमेधादीन् तप्तापि महत्तपः ।
 अदत्त्वा ब्राह्मणेभ्यश्च हेमं विद्याश्चलो भवान् ॥
 अस्नात्वा खिलतीर्थेषु अनघीत्याखिलाश्रुतीः ।
 अनभ्यस्यात्मयोगश्च कथमिष्टां गतिं व्रजेत् ॥
 सर्वकामाप्तये किञ्चिदिह लोके परत्र च ।
 कथं स्यान्निवर्तलोकश्च पुनरावृत्तिदुर्लभः ॥
 ब्रह्महत्यादिपापैर्विबुधजन्मस्रतैरपि ॥
 कथं ज्ञानादिमुच्येत तन्मे कथय प्रणम्य ।
 अकृत्वापि शिवस्यार्चां पुराणोक्तैः सुविस्तरैः ॥
 अल्पायासेन यस्तुष्टः शिवो देवश्च तद्दद ।

स्कन्द उवाच ।

चीर्णे व्रते महाराजे सर्वमेतदवाप्यते ।
 मुनेस्वर्गापवर्गाद्यं सद्यः शङ्करतुष्टिदं ॥
 चतुर्दशीकुम्भजातशिवनक्षत्रसंयुता ।
 कुम्भजातेत्यगस्त्यस्य सम्बोधनं । शिवनक्षत्रमाद्री ।

यावाभाद्रपदा युग्मस्यैकेन सहिताधुना ।
पूर्वाभाद्रपदोत्तरा भाद्रपदयोर्युग्मस्य मध्ये एकेन यायुक्ता
भवति सावा इत्यर्थः ।

तस्यांहि त्रिपुरं रुद्रो जितवानन्धकन्तथा ।
क्षपयामास दक्षञ्च चक्रे दर्पवियुक्तकं ॥
जयदानादसौ तस्मात्तिष्ठिः शङ्करतुष्टिदा ॥
तस्याङ्गीर्यो वरं लेभे तस्मादेव वरा शुभा ।
तस्यां जातश्च नकुलो नाम देवः स्वयं शिवः ।
तस्मादतिशिवप्रीत्यै व्रतं तस्यां कृतं भवेत् ।
ददाति देवो राज्यञ्च विमुक्तिञ्चात्र शङ्करः ॥
महाराजव्रतानाञ्च शिवस्यैव तु तोषकत् ।
व्रतान्येतानि सर्वाणि बहूनि कृतवान्नरः ॥
अश्वमेधसहस्रैस्तु राजसूयशतैरपि ।
नानाव्रतैस्तथाचीर्णैर्योगाभ्यासैस्तथोत्तमैः ॥
फलं व्रतेन चीर्णेन महाराजेन नो समं ।
विप्रेभ्यः शुभपात्रेभ्यः कपिलानां सतारुदं ॥
यो दद्याद्यद्द्रुदं कुर्यात्तयोरेतत्करोवरः ।
सकृदभ्यर्च्य तेशम्भोः कल्पकोटिशतैरपि ॥
पूजितस्याहमिति च हरि राहः स्वयं वचः ।
जन्मकोटिशतैर्यत्र भवेत् पुण्यमनुष्ठितं ॥
तच्च व्रतं महाराज अविघ्नं कर्तुमर्हसि ।

अगस्त्य उवाच ।

व्रतराजस्य माहात्म्यं श्रुतन्वत्सोमया गुह ।

अधुना श्रोतुकामोऽहं विधिं तस्येष्मिन्प्रदं ॥

स्कन्द उवाच ।

यदा गस्त्य चतुर्दश्यामाद्रौ भाद्रपदाथवा ।
 शितायामसितायां वा न विशेषो यथा गवि ॥
 तदा लब्धैकभूर्भूत्वा त्रयोदस्यां यथाविधि ।
 सर्व्वव्रत* महाराज तदा संकल्पयेत्तरः ॥
 चतुर्दश्यां ततः कुर्यात्तिलगोमूत्रगोमयैः ।
 मृदाथ पञ्चगव्येन स्नानं शुहाम्बुना ततः ॥
 शिवसंकल्पमन्त्रस्य ततो दशशतं पठेत् ।

शिव संकल्प मन्त्रोऽयञ्चायतो

दूरमित्यादिर्द्युःशाखाप्रसिद्धः ।

षडक्षरस्तु शूद्रस्य जम्बूकोटि कृतैस्ततः ।

षडक्षरस्तु नमः शिवायेति ।

मुच्यते पातकैः सर्वैस्तत्कृत्वा नात्र संशयः ।

गृहे पञ्चामृतैः शम्भुं स्नापयेदुमयासह ॥

पञ्चगव्येक्षुनिर्यासगन्धतोयैस्तथोषधैः ।

पुष्करेकपिलाधेनूकोटिदानफलं लभेत् ॥

गोरीचना चन्दन कुङ्कुमैला

कर्पूर कृष्णागुरुदेव काष्ठैः ।

कस्तूरिकाद्यैरनुलिप्य शम्भुं

प्राप्नोति पुण्यं हयमेधकाद्यं ॥

श्रीपञ्चकैः कुशशमीमरिचैस्तुलस्या

* सर्व्वं व्रतेतु सुमहानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

श्रीफालिकाभिरतिसुक्तकमलिकाभिः ।

ओमालतीकुमुदकैः शतपत्रभृङ्गै

र्मासोऽपवासशतकोटि फलाय पूजा ॥

श्रीविश्वः पद्मिनी । भृङ्गामार्कवः ।

पञ्चाङ्ग धूपमधवा विहितं दशाङ्गं

दद्याद्दृष्टताक्तगुडं गुग्गुलमीश्वराग्रै ॥

सर्वाभिमां वसुमतीश्वनधान्यपूर्णां

दत्त्वाफलं भवतियत्तदवाप्यमाशु ।

सुगन्धतैलोज्ज्वलदीपमालां

गवान्यजातानथवा प्रदीपान् ॥

दत्त्वाशिषोवाथ कुमारिकाणां

कोटिप्रदानस्य फलं लभेत ।

क्षैरेयवटकासारमोदकाशोकवर्त्तिभिः ।

निवेदितैः कुरुक्षेत्रे हैमदानस्य पुण्यभाक् ॥

प्राग्ग्रीवमूर्ध्वरोमाथ न्यसेत् कृष्णाजिने व्रती ।

महेश्वरस्य पुरतः इतिशेषः ।

राशिंशिलाकृतं तत्र कुर्यादाटकमानतः ।

न्यूनन्तु प्रस्थयुग्मेन दरिद्रप्रस्थ मानतः ॥

शुभं दारुमयं पीठं विस्तीर्णमुपरि न्यसेत् ।

कुङ्कुमोदूर्त्तनस्त्रानं न्यसेत्तत्रोपरि द्विकं* ॥

द्विकं उमामहेश्वराख्यं ।

सितवस्त्रेण संवेष्टा तं कुर्यात्सुस्थिरं ततः ।

* द्विपमिति पुस्तकान्तरे पाठः द्विपञ्चविंशति ।

तं द्विपं ।

उत्तरेण ततोऽन्यत्तु सितवस्त्रावृतं न्यसेत् ॥

अन्यद्वितीयं द्विपं ।

अधोद्वारन्ततो मध्ये त्रिशूलं परशुं धनुः ।

असिङ्गपालं खट्वाङ्गं गङ्गां सोमं महावृषं ॥

हेमान्येतानि संस्थाप्य हेमङ्गीमिथुनं तथा ।

अनन्तरं गजयोर्मध्ये द्वारं न्यसेत् ततो द्वारं गजमहेश्व-
राणां मध्ये त्रिशूलं परशुं धनुरादीनिन्यसेत् ।

गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपैर्वस्त्रैर्निवेदनैः ।

स्नेहपक्वैर्भक्ष्यभोग्यैःफलैश्चित्रैश्च पूजयेत् ॥

अध्यापयित्वा विप्राणां कीटिं वेदचतुष्टयं ।

दत्त्वा सर्वपुराणानि यत्फलं तत्फलं लभेत् ॥

एकामृचं यजुश्चैकं सामैकश्चाप्यथर्वणीः ।

सकृज्जम्ना चतुर्वेदं परायणशतं लभेत् ॥

प्रदक्षिणीकृत्य मुनेश्च दण्डव

त्पूज्य देवं दशकृत्व ईश्वरं ।

विमुक्तिमाप्नोति निकाममानः

सकाममाप्नोति यथार्थितं व्रती ॥

बिल्वपत्रसहस्रान्तु शिवसंकल्पमुच्चरन् ।

त्र्यम्बकं वा जपन् मन्त्र इति बाह्योभये ततः ॥

सर्वं तीर्थेषु यः स्नातः सर्वयज्ञेषु सर्वदा ।

सर्वं व्रतं कदाप्नोति यत्फलं तत्फलं लभेत् ॥

अथ दद्याच्छिवस्यार्घ्यं गन्धपुष्पाक्षतैः सितैः ।

सर्वजमणि माणिक्यै र्मुक्तामरकतैः सह ॥

रत्नहेमरजतादिभाजने

कांस्यताम्रमयभाजने तथा ।

आहतार्घ्यमवनीस्थजानुको

भाजने द्विजललाटगेजली ॥

शिवाय शान्ताय समस्त हे तवे

नमोस्तुते सर्वगसर्ववेदिने ।

अनन्तसर्वेश्वरसर्वदायिने ।

नमोस्तु सर्वार्चितवाममूर्त्तये

मन्त्रेणानेन दत्त्वा र्घं कुरुचेन्नरविग्रहे ।

गोभूहेमादिकं दत्त्वा यत्फलं लभते व्रती ॥

मोक्षोपिसुलभस्तस्य देव राज्येषु का कथा ।

तस्मा व्रते महाराजे महेशायार्घ्यं मुत्तमं* ।

नयेन्निशाशेषमशेषशर्वरौ

प्रजागरं स्तैस्तवकीर्त्तनात्रिभिः ।

भवेत्पुमांसी न नरकारादिकारणं

हे कृष्ण नाकार्यफलं महात्मनां ॥

दिवा वानिशि वा या च दृष्ट्वा धातत् समागमः ।

कृष्णाजिनादिकं तावत् सर्वं मन्त्रेण कल्पयेत् ॥

सर्वीयस्करयुक्ताश्च कपिला दश पञ्च वा ।

है तथैकां शुभांधेनुं मन्त्रेणैव प्रकल्पयेत् ॥

* यावन्निथ्यर्चं समागम इति पुस्तकान्तर्गे पाठः ।

प्रीयतां मम शिवः सनातनः
 कलषघ्नय करोमहेश्वरः ।
 तोषितो व्रतमहाराजो
 भुक्तिमुक्ति फलदोऽस्तु मे सदा ॥
 ततः प्रभाते पुनराश्रितो व्रतौ
 द्विजाय दध्याद्विधिदेशिकाय ।
 मुनीन्द्रकृष्णाजिनपीठपूर्वकं
 प्रदान मन्त्रेण कृताञ्जलिस्थितः ॥
 प्रसीद सर्वेश्वर मामुमापते
 समुद्वरास्माद्भववारिधेर्नतं ।
 सदा व्रताधिराजेन मयासि सत्कृत
 स्वासीति तारं शरणागतोऽहं ॥
 इति शमीक्ष्य मनमस्मृति पूर्वकं
 गुरुवरो यथोक्तमिदन्दत् ।
 शिव लयम्बिदधाति स शास्त्रतो
 न पुनरेति घटोद्भवसन्निधिं ॥
 पञ्चगव्यन्ततः प्राश्य व्रतौ तूष्णीं कृताग्रनः ।
 सर्वं विघ्नानि विच्छिद्य प्राप्नोति परमं पदं ॥

स्लान्द उवाच ।

अत्रापि श्रूयते गस्त्य विश्वदेवो द्विजोत्तमः ।
 क्रीडाविनोदपरमं उमाया देवसंसदं ॥
 रविब्रह्मादयो देवा निर्जितास्तेन तेजसा ।

(१८)

तेभिभूतप्रभासा च भीता ब्रह्माणमावयुः ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुराव्रतं महाराजं चक्रे चैव पितामहः ।
 मुद्गलक्रियमाणस्तद्विश्वादेवोयमैक्षत ॥
 तत्प्रसादात् प्रभावोयं सदा क्षिपति विप्रराट् ।
 त्रिलोकात् खलितास्त्वस्य सर्वसत्त्वोक्तपूर्वकाः ॥
 दृष्ट्वा व्रतं महाराजं भवद्गोभ्यधिकः प्रभः ।
 यथा व्रतं महाराज मत्तः कुरुत देवताः ॥
 यस्तु स्वयं व्रतं चक्रे मुद्गलोऽस्याः पितामहः ।
 स मोक्षं दुर्लभं लोभे मुद्गली न पुनर्भवः ॥
 अहं चैतद्भूतं चीर्त्वा विश्वकारित्वमाप्नुयात् ।
 लोकस्तथापि व्यामोहं वित्तशाठ्यस्य कारणात् ॥
 स्कन्दोऽपि पितरं सम्भूं लोभे कृत्वा त्विदं व्रतं ।
 अरूपां प्रियां प्राप्नोतिवित्तशाठ्यस्य कारणात् ।
 सुरराज्यमपि प्राप्तः शक्नीमुष्माद्भते श्रियं ॥
 अष्टराज्यो भवेद्भूयो वित्तशाठ्येकते सति ।
 श्रीपतित्वं हरिलोभे भानुलोभे परं शुभं ॥
 कृत्वा व्रतं महाराजसुमाचापि पतिं शिवं ।

स्कन्द उवाच ।

श्रुत्वैतच्च तमाहात्म्यं प्रापुर्ब्रह्मण्यतीं श्रियं ।
 दृष्ट्वा व्रतं महाराजं व्रतं चक्रुः सुरासुराः ॥
 पठति य इदमित्थं यः शृणोतीक्षते वा

क्षयित सकल पापस्तत्क्षणाद्वा कमेति ।
सुरवरजनपूज्यः प्रेरको यस्य पुंसो
जगति कलुषहीनः सोपि यो लेखकश्च ॥

इति स्कन्दोपुराणोक्तं महाराज व्रतं ।

—000—

कार्तिकस्याश्रिते पक्षे चतुर्दश्यां नराधिप ।
सोपवासः पञ्चगव्यं पिबन्नाद्रौ जितेन्द्रियः ॥
कपिलापास्तु गोमूत्रं कृष्णाया गोमयं तथा ।
श्वेतधेनोस्तथाक्षीरं रक्तायाश्च ततो दधि ॥
गृहीत्वा कर्बुरायाश्च घृतमेकत्र मेलयेत् ।
वेदोक्तमन्त्रै राजेन्द्र कुशोदकसमन्वितं ।
ततः प्रभातसमये स्नात्वा सन्तर्प्य देवतां ॥
ब्राह्मणांस्तोषयित्वा तु भुञ्जीयात् वाग्यतः शुचिः ॥
शृणु ब्रह्मन् व्रतं ह्येतत् सर्वपाप प्रणाशनं ।
यच्च बाल्यपिकीमारे वार्द्धके चापि यत्कृतं ॥
ब्रह्म कूर्शोप वासेन तत् पापं नश्यति क्षणात् ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ब्रह्मकूर्व व्रतं ।

—

चतुर्दश्यान्तु नक्ताशी समान्ते गोयुगप्रदः ।
स शैवं पदमाप्नोति यजन्त्रैयम्बकं व्रतं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं त्रैयम्बक व्रतं ।

—

ईश्वरस्य चतुर्दश्यां सर्वैश्वर्यं समन्वितः ।
 बहुपुत्री बहुधनस्तथास्यान्नान्नसंशयः ॥
 मूलमन्त्रसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्तिताः ।
 पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।
 पूजाश्राद्धेन श्राद्धेन कृतापि तु फलप्रदा ॥
 आन्यधारासमिद्धिश्च दधिचीरान्नमाचिकैः ।
 पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्ते न चेतसा ।
 एतद्व्रतं वैश्वानर प्रतिपद्व्रतवद्ग्राह्येयं ॥

इति श्री भविष्यत्पुराणोक्तमीश्वर व्रतं ।

—000—

चैत्रशुक्ल चतुर्दश्यां यथावत्पूजयेच्छिवं ।
 प्रासादं शोभां कृत्वैवं सम्यक् संमार्जनादिभिः ॥
 संस्त्राप्य विधिवद्देवं चीराद्यैश्चरसादिभिः ।
 श्रीखण्डागरुकपूरकुङ्कुमैश्चानु लेपयेत् ॥
 ततो दमनकैर्विल्वैः पत्रैर्मरुवकोद्भवैः* ।
 † आलिङ्गपीठपर्यन्तं पूजयेद्भूमिलैस्तथा ॥
 नमेरुं देवदारुं वा श्रीफलान्यथसिद्धकं ।
 अगुरुं महिषाख्यं वा ध्वजं वा निर्दहेत्ततः ॥

* मरुवकैः शुभैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† आलिङ्गयित्वा पर्यङ्के इति पाठान्तरं ।

न मेरुं शरलं ।

शालिपिष्ठ भवैर्हीनैः पञ्चभिर्नवभिस्तथा ।
 कुर्यादारात्रिकं शम्भोः स्नर्णपात्रैः * समुज्ज्वलैः ॥
 विचित्र वस्त्र पूजा च कर्त्तव्या महती शिवे ।
 पुष्पमण्डलिकां चित्रां स वितानोज्ज्वलं शुभं ॥
 महोत्सवेन विधिवद्देयं तर्प्यरवेण च ।
 विविधैर्भक्ष्यभोज्यैश्च नेत्रेण क्षीपकल्पयेत् ॥
 सम्यक् सम्पादनीया स्यात् रथयात्रा पिनाकिनः ।
 प्रेक्षणायैस्तथा नृत्यैर्वाच्यैर्यन्त्रैश्च शोभनैः ॥
 पूजयेच्छिव भक्तांश्च विप्रानन्यांश्च भक्तितः ।
 प्रीयतांश्चिव इत्युक्त्वा नक्तं भुञ्जीत च स्वयम् ॥
 वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं एतच्चैत्रोत्सवं महत् ।
 शिवभक्तैस्तथा न्यैश्च कीर्त्तिं श्रेयोविहृदये ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं महोत्सव व्रतं ।

अथान्यं संप्रवक्ष्यामि पावनं धर्ममुत्तमं ।
 मोक्षदञ्च तथाक्लेशादिहमगदमेव च ॥
 आदायकलशान् गौरान् शतं शतार्द्धमेव च ।
 तस्याप्यर्द्धन्तर्द्धं वा भूषयंश्च स मानवः ॥
 कार्त्तिके शुभ्रभूतायां हरं स्नाप्य घृतादिभिः ।
 शुभ्र भूतायां शुक्ला चतुर्दश्यां ।

* कांस्यपात्रैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

समालभ्य न्यसेद्भूयः सीवर्णं वा प्रपञ्चकं ।
 सुरभीभिस्ततः पुष्पैरभ्यर्च्यगुग्गुलं दहेत् ॥
 नैवेद्यञ्च पुनर्दत्त्वा वलिं वाह्ये विनिक्षिपेत् ॥
 वितानं दीपमादर्शं* वस्त्रयुग्मं ध्वजास्तथा ।
 धूपोत्क्षेपञ्च घण्टाञ्च दत्त्वा देवाय सम्भवे ॥
 प्रदक्षिणं ततः कुर्याद्दण्डवद्भैरवस्य हि ।
 दक्षिणे चोदगग्रे वा पश्चिमे वाथ सर्वतः ॥
 उपलिप्य शुभे देशे सोदकैरर्चयेत्ततः ।
 चन्दनेनाक्षतैः पुष्पैः स्थानं पाठांस्थापयेद्बुधः ।
 भूत्वास्वसुमुखी रत्नान्यपि तेषु निवेदयेत् ॥
 सुसुगन्धाक्षतैः पूर्णान् हिरण्यांश्चैव सर्वशः ।
 दीपान् प्रज्जालयेत्तत्र विचिन्त्य हृदि शङ्करं ॥
 ततस्तस्योपरिष्ठाञ्च जागरं परिकल्पयेत् ।
 भूयः सूर्योदये स्नात्वा स्नपनं कुशमादिकं ॥
 निवेद्य देवदेवाय गृहगस्तद्धरिं स्मरन् ।
 गत्वा गृहं समभ्यर्च्य पञ्च गव्यं पिवेत्ततः ॥
 व्रतिभिर्ब्राह्मणैः सार्द्धं तुष्टो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 ततस्तान्दक्षयित्वा तु सर्ववित्तानुसारतः ॥
 प्रणम्य च पुनर्भुक्त्वाक्षमाप्य च विसर्जयेत् ।
 विधिनानेन पश्चाद्बान्धादशोपवसन्नरः ॥
 देवभोगान् सुभुक्त्वा वै परन्धाम प्रयाति सः ।
 करोत्यानिधनं यस्त एतद्भाव पुरःसरं ।

* शमहेमितिपुष्पकान्तरो पाठः ।

प्राप्य ज्ञानं प्रयाणान्ते गमिष्यत्यक्षयं पदं ॥
इति कालिका पुराणोक्तं चतुर्दशीजागरणव्रतं ।

—000—

व्यास उवाच ।

उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः ।
यमाय धर्मराजाय मृत्तवेचान्तकाय च ॥
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात्सप्तोदकाञ्जलीन् ॥
स्नात्वा नद्याञ्च पूर्वाह्ने मुच्यते सर्वपातकैः ।
इति कूर्मपुराणोक्तं यमव्रतं ।
या कार्तिकस्य मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
तस्यां स्नात्वा यमं तर्प्य न पश्यन्ति यमं कश्चित् ॥
प्रतिगृह्य तिलान् कृष्णान्दीपनैस्समन्वितं ।
दत्त्वा दानं दक्षिणा शान्ता निरीक्ष्य च सर्वतः ॥
अपसव्यं तिलैः कृष्णैः सर्पणोयो पमो भवेत् ।
यमाय धर्मराजाय मृत्तवे चान्तकाय च ॥
वैरस्वताय कालाय दद्याय मनवे तथा ।
कृष्णाय कृष्णगुप्ताय प्रेतप्रेताधिपाय च ॥
चित्राय चित्रगुप्ताय दापयेच्च जलाञ्जलिं ।
सहिरण्यं ततः पात्रं पूरयित्वा तिलैर्द्विजः ॥
द्विजाय दद्याद्यो व्यास न शोचेन्नरणां प्रति ।

इति स्कन्दमहाकालखण्डोक्तं यमव्रतं ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षादथारभ्य फाल्गुनस्य नराधिप ।
 पूजयेत्तु चतुर्दश्यां सोपवासो महेश्वरं ।
 गन्धमाल्य नमस्कार दीपधूपान्न संपदा ॥
 व्रतान्ते गां तथा दत्त्वा वज्रिष्टोमफलं लभेत् ।
 एतदेव व्रतं कृत्वा शुक्लपक्षे तु वत्सरं ।
 पीण्डरीकमवाप्नोति कुलमुद्धरति स्वकं ॥
 चतुर्दशी द्वयञ्चैतत्कृत्वा संवत्सरं नरः ।
 मासि मासि तथा भक्त्या सर्वान् कामानवप्नुते ॥
 आसाद्य कामान्महेश्वरस्य तत्राप्यकालं सुचिरञ्चराजन् ।
 सा युज्यमायाति महेश्वरस्य सर्वेश्वरस्या प्रतिमस्यतस्य ॥

इति विष्णुधर्मीक्तं महेश्वरव्रतं ।

—000@000—

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां न्यैष्टादारभ्य यादव ।
 वायुं संपूजयेद्देवं सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।
 सम्बत्सरान्ते दातव्यं वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥
 कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टमासाद्य लोकं सुविरं मनुष्यः ।
 सुखानि भुक्त्वा सुत्तिरं महीपो मानुष्यमासाद्यभवत्पुरोगः ॥

इति विष्णुधर्मीक्तं वायुव्रतं ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां विरूपाक्षन्तु पूजयेत् ।
 पौषमासादधारभ्य यावत् सम्बत्सरं भवेत् ॥
 गन्धं माल्यं नमस्कारं धूपं दीपान्नं सम्पदा ।
 तत्स्रं द्विजातयेदद्यात् व्रतान्ते तु परन्तप ॥
 तत्स्रं तदुपकरणं महाच्छादिकं ॥
 कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 भयं न चाप्नोति स राक्षसेभ्यः ।
 कामानवाप्नोति भवत्यरोगो
 भयञ्च राजन्नच तस्य किञ्चित् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं विरूपाक्ष व्रतं ।

मार्कण्डेय उवाच ।

यत्र क्वचन नद्याञ्च यत्र कृष्णा चतुर्दशी ।
 अनर्काभ्युदिते काले देयं संपूजयेद्यमं ॥
 धूम्रवर्णं चित्रगुप्तं कालपाशञ्च यादव ।
 मृत्युं स्वर्गञ्च धर्मज्ञं गन्धमाल्यान्नसम्पदा ॥
 यमोदधार इत्युक्ता तिलांश्च जुहुयात्ततः ।
 नमो यमायेति तथा स्त्रीशूद्रस्य विधीयते ॥
 कशरभोजयेद्विप्रान् यथाशक्ति नरोत्तमं ।
 दद्याद्ब्रतान्ते विप्राय तथैवच पयस्विनीं ॥

कृत्वा व्रतं वत्सर मेतदिष्टं
 न याति राजन् नरकं मनुष्यः ।
 पापक्षयं प्राप्य स याति नाकं
 मानुष्यमासाद्य स धर्मवान् स्यात् ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं यमव्रतं ।

—000—

नारी चोपवसेदब्दं कृष्णामेकाच्चतुर्दशी ।
 वर्षान्ते प्रतिमां कृत्वा शालिपिष्टमयीं शुभां ॥
 गीतानुलेपनैर्माल्यैः पीतवस्त्रैस्तु पूजयेत् ।
 पूर्वोक्तमखिलं कृत्वा शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 पूर्वोक्तमित्यहिंसा ब्रह्मचर्यं भूशयनादि ।
 सप्तभूमैर्गहायानैस्तप्तचामीकरप्रभः ॥
 युगकोटिशतं मायं रुद्रलोके महीयते ।
 शिवादिसर्वलोकेषु भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् ।
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ॥
 इति शिवधर्मोक्तं कृष्णचतुर्दशीव्रतं ।

—

यक्षाणां राक्षसानाञ्च चतुर्दश्याञ्च पूजनं ।
 कृत्वा चेममवाप्नोति क्रियासाफल्यमेवच ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं चेमव्रतं ।

—000—

पूजयित्वा धनाध्यक्षं तदावैश्वर्यं प्रभुं ।
 बहुवित्तमवाप्नोति फलं संवत्सरं दिनं ॥
 शङ्खपद्मौ तदाभ्यर्च्य निधाने यत्तपूजिते ।
 मणिभद्रं तथाभ्यर्च्य धनमाप्नोत्यसंशयं ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं धनावाप्तिव्रतं ।

—000—

माघमासे चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे विशेषतः ।
 तथा पितृगणान् राजन् क्षीणचन्द्रे च पूजयेत् ॥
 सर्वकामसमूहस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।
 श्राद्धं कृत्वा तथा राजन् सर्वकामानवाप्नुयात् ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सर्वकामव्रतं ।

—000—

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां महाकालमथार्चयेत् ।
 तस्मात्काममवाप्नोति तथेष्टं नात्र संशयः ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कामावाप्तिव्रतं ।

—000@000—

तथा नुचुतुगन्धर्वपञ्चकं पूजयेन्नरः ।
 सर्वत्र जयमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं जयव्रतं ।
 देवानां मानवानां वा तत्पूजायै तथा परे ।
 तेषां संपूजनं कृत्वा चतुर्दश्यां सुखी भवेत् ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सुखव्रतं ।

यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां स्नात्वा देवं पिनाकिनं ।

आराधयेद्द्विजमुखे ततः स्वस्ति पुनर्भवेत् ॥

इति कूर्मपुराणोक्तं कृष्णचतुर्दशी व्रतं ।

—000—

माघमासे चतुर्दश्यां पूजयेदिन्दुशेखरं ।

भक्त्या विष्वदलैर्मौनी हरनाम जपत्रिंशि ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो याति शैवं परं पदं ।

इति सौरपुराणोक्तं कृष्णचतुर्दशी व्रतं ।

—000—

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां यच्च गुग्गुलकं दहेत् ।

स याति परमं स्थानं पत्र देवः पिनाकधृक् ॥

इति सौरपुराणोक्तं कृष्णचतुर्दशी व्रतं ।

—00@00—

भविष्योत्तरात्

चतुर्दश्यां निराहारः समभ्यर्च्य त्रिलोचनं ।

पुष्पधूपादिनैवेद्ये रात्रौ जागरणेन च ॥

पञ्चगव्यं निशि प्राश्य स्यपेङ्गुमौ विमत्सरः ।

श्वामावानथवा सुक्तातैलचारविवर्जितः ॥

होमः कृष्णतिलैः कार्यः शतमष्टोत्तरं नृप ।

अग्नये हव्यवाहाय यमायाङ्गिरसे नमः ॥

ततः प्रभाते विमले स्नाप्य पञ्चामृतैः शिवं ।

पूजयित्वा विधानेन होमं कृत्वा तथैव च ॥

उद्दिश्य मन्त्रमेतच्च कृत्वा शिरसि वाञ्छलिं ।
 नमस्त्रिमूर्त्तये तुभ्यं नमःसूर्याग्निरूपिणे ॥
 पुत्रान् यच्छ सुखं यच्छ मोक्षं यच्छ नमोस्तुते ।
 नीराजनं ततः कृत्वा भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 शक्तितो दक्षिणां दत्त्वा पश्चात् भुञ्जीत वाग्यतः ।
 एवं संवत्सरस्यान्ते कृत्वा सर्व्वं यथोदितं ॥
 सौवर्णं कारयेद्देवं त्रिनेत्रं शूलपाणिनं ।
 वृषस्कन्धगतं सौम्यं सितवस्त्रयुगान्वितं ॥
 चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं शितपाण्योपशोभितं ।
 स्थापयित्वा ताम्रपात्रे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 सर्व्वकालिकमानन्ते कथितं व्रतमुत्तमं ।
 संवत्सरे समाप्तिर्हि व्रतस्य तु सदा भवेत् ॥
 चीर्णे व्रतेऽस्मिन् पुण्यं यस्तत्तुवस्मिन् धनाधिप ।
 काले गते बहुतिथे तीर्थस्य मरणं भवेत् ॥
 मृतश्चादित्य देहस्थो दित्यव्यालङ्कारभूषितः ।
 दिव्यनारीगणवृत्तो विमानवरमास्थितः ॥
 देवदेवैः समेतोऽसौ क्रीडतेऽग्निपुरे चिरं ।
 द्रुह वागत्य कालान्ते जातो नृणां कुले भवेत् ॥
 दानयज्ञः कृती दक्षो ब्राह्मणो ब्रह्मणः प्रियः ।
 श्रीमानग्निः कृती धीमान् पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥
 पत्नीगणसमायुक्तश्चिरं भद्राणि पश्यति ।

ये दुर्लभा भुवि सुरोरग मानवानां ।

कामाग्रनामय गुणेन युताः सदैव

तानाप्रुवन्ति शिवभूततिथौ सुरेशं ।
संपूजयति सुमतिती विधिवन्मनुष्याः ॥

इति चतुर्दशी व्रतं ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

शृणु नक्तोपवासस्य विधानं पाण्डुनन्दन ।
येन विज्ञानमात्रेण नरो मोक्षमवाप्नुयात् ॥
येषु तेषु च मासेषु शक्तपक्षे चतुर्दशी ।
ब्राह्मणं भोजयित्वा तु प्रारभेत् श्रुततो व्रतं ॥
मासि मासि भवन्ति द्वे अष्टमी च चतुर्दशी ।
शिवार्चनरतो भूत्वा शिवध्यानैकमानसः ॥
वसुधां भाजनं कृत्वा भुञ्जीयान्नक्तभोजनं ।
उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितं ॥
अयाचितात् परं नक्तं तस्मान्नक्तेन भोजयेत् ।
देवैश्च भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्णे मुनिभिस्तथा ॥
अपराह्णे च पित्रभिः सन्ध्यायां गुह्यकादिभिः ।
सर्ववेलामतिक्रम्य नक्तभोजी सदा भवेत् ॥
हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवं ।
अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी सदा भवेत् ॥
एवं संवत्सरस्यान्ते व्रतं पूर्णं
पूर्णं कुम्भोपरिस्थाप्य दापयेषु शोभने ॥
कपिला पञ्चगव्येन स्थापयेन्मृगमये शिव ।

फलपुष्पयवचौरदधिदर्भाङ्गुरास्तिलाः ॥
 चन्दनं तण्डुलास्तोयमर्घ्यमष्टाङ्गमुच्यते ।
 शिरसा धारयित्वा तु जानुगत्वा महीतले ॥
 महादेवाय दातव्यं गन्धपुष्पं यथा क्रमं ।
 भक्तोदनैर्बलिं कृत्वा प्रणम्य परमेश्वरीं ॥
 धेनुं वा दक्षिणां दद्याद्दृषं वापि घुरन्धरं ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय कल्पव्रतविदाय च ॥
 यो ददाति शिवे भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 विमानमर्कप्रतिमं हंसयुक्तमलं कृतं ॥
 सुरूढोप्सरसङ्गीतैर्यथाति रुद्रालये सुखं ।
 स्थित्वा रुद्रस्य भवने वर्षकोटि शतत्रयं ॥
 ब्रह्मलोके तु यच्छ्रेष्ठयामलक्षेश्वरो भवेत् ।
 यथाष्टमीषु च शिवासु चतुर्दशीषु ॥
 नक्तं समाचरति शास्त्रविधानदृष्टं ।
 स्वर्गाङ्गना कररवाकुलितं विमानं
 मारुह्य याति ससुखेन शिवालयञ्च ॥
 इति श्री भविष्योत्तरे चतुर्दश्यष्टमीनक्तव्रतं ।

इति श्री महाराजाधिराज श्री महादेवीय समस्त करणा
 धीश्वरसकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रि विरचिते
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 चतुर्दशीव्रतानि ।

अथोनविंशोऽध्यायः ।

—००@००—

अथ पौर्णमासीव्रतानि ।

विविधविविधवृन्दानन्दसन्दोहकन्दो
यदि गणित गुणौघः सोऽद्य हेमाद्रि शूरिः ।
अभिमतफलसम्पत्तिद्वये बुद्धिभाजां
व्रतनिवहमिदानीं पौर्णमासीं ब्रवीमि ॥

कृष्ण उवाच ।

पौर्णमासी महाराज सोमस्य दयिता तिथिः ।
पूर्णमासी भवेद्यस्यां पूर्णमासी ततः स्मृता ॥
तस्यां तु श्रोतसि स्नात्वा सन्तप्य^१पितृदेवताः ।
आलिख्य मण्डले सोमं नक्षत्रैः सहितं विभुं ॥
पूजयेत् कुसुमैर्हृद्यैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ।
शुक्लवस्त्रैर्दक्षिणाभिः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥
शाकाहारेण मुन्यन्नैर्नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।
मुनीनामन्नं मुन्यन्नं नीवारादि ॥
गगनार्णवमाणिक्य चन्द्र दाक्षायणीपते ।
वसन्तबान्धवविधौ शीतांशो स्वस्तिनः क्रतुः ॥
पक्षे पक्षे पञ्चदश्यां विधिरेष प्रकीर्तितः ।
शुक्लपक्षेऽपि यः कश्चिच्छ्रद्धावान्वैव्रती भवेत् ॥

तत्राप्येष विधिः प्रोक्तः सर्वकामफलप्रदः ।
 अमावस्या तिथिरियं पितृणामन्वया भवेत् ॥
 अमावास्थेयं पौर्णमासी तद्वतं ।
 अमावास्या महाराज गयेन समुपोषिता ।
 तेनाक्षयवटोदन्तः पितृभ्यस्तीर्थमुत्तमं ॥
 यः कथित् कुरुते तस्मिन् पितृपिण्डोदकक्रियां ।
 तस्मिन्नक्षयवटे ।

स तारयति राजेन्द्र पुरुषानेकविंशतिं ॥
 भवेयुरक्षयास्तस्य लोकाः पितृनिषेविताः ।
 यदा तु इह लोकान्ते तस्य चागमनं भवेत् ॥
 ब्राह्मणः पितृभक्तश्च सर्वविद्याविशारदः ।
 पञ्चजन्मानि राजेन्द्र भवेत्तत्क्षया समन्वितः ॥
 एवं सम्बत्सरस्यान्ते हैमं कृत्वा सुशोभनं ।
 सोमं नक्षत्रसहितं सर्वावयवसंयुतं ।
 सप्तधान्यसमायुक्तं रौप्यपात्रोपरि न्यसेत् ।
 सर्वभरण संयुक्तां गां च दद्यात् पयस्विनीं ॥
 उपदेशश्च यो दद्यात्तस्मिन् व्रतवरे नरः ।
 संपूज्य वस्त्राभरणैर्मन्त्रेणार्घ्यं निवेदयेत् ॥
 नवो नवोसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ।
 चन्द्र सान्द्रसुधासौधं गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ॥
 दद्याद्दिजेन्द्रमुख्याय भक्त्या परमया युतः ।
 मासे मासे विधिरयं व्रतस्यास्य नराधिप ॥
 येन शक्नोति वा कर्तुं वर्षमेकं निरन्तरं ॥

एकापि समुपोष्यैव दद्यादुद्यापनं सुधीः ॥

व्रतोद्यापनयोर्वृत्तिर्मुख्यः कल्पः व्रतावृत्तिरप्यनावृत्तिर्गौणः ।

यद्यैतत् कुरुते पार्थ पौर्णमासीव्रतं नरः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तयन्द्रवह्निविराजते ॥

पुत्रपौत्रधनोपेतो गजदाता प्रियम्बदः ।

सन्ततिं विपुलाम्नाप्य प्रयागे मरणं भवेत् ॥

ततश्चैवाक्षयान् कामानाप्नोति सुरसेवितान् ।

मेव्यमानः स गन्धर्वैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥

आस्ते वर्षशतं दिव्यं दिव्यभोगैरलङ्कृतः ।

अभ्यर्चयन्ति शितपञ्चदशेषु सोमं

कृष्णासु ये पितृगणाञ्जलपिण्डदानैः ।

तेषां गृह्णाणि धनधान्यसुतादिसम्पत्

पूर्णानि पार्थिव भवन्ति विधौ विधानात् ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं जयपौर्णमासीव्रतं ।

पुलस्त्यमुवाच ।

अशोकपूर्णिमामेतां शृणुष्व गदतो मम ।

उपोष्यास्यां नरः शोकं नाप्नोति स्त्री यथापि वा ॥

काल्गुनामलपक्षस्य पौर्णमास्यां नृपोत्तम ।

मृज्जलेन नरः स्नात्वा दत्त्वा शिरसि वै मृदं ॥

मृत्प्राशनं ततः कृत्वा कृत्वा च स्थण्डिलं मृदा ।

पुष्पैर्मन्त्रैः समभ्यर्च्य भूधरं नाम नामतः ॥

धरणीञ्च तथा देवीमशोकेति च कीर्तयेत् ।
 यथा विशोका चरणिः कृतकृत्या जनार्दन ।
 तथा मां सर्वशोकेभ्यो मोचयाशेषधारिणि ॥
 यथा समस्तभूतानामाधारत्वे व्यवस्थिता ।
 यथा विशोकं कुरु मां सकलेच्छाविभूतिभिः ॥
 ध्यानमात्रे यथा विष्णोः स्वाम्यं प्राप्तासि मेदिनि ।
 तथा मनःस्वच्छतां मे कुरुस्व भूतधारिणि ॥
 एवं स्तुत्वा समभ्यर्च्य चन्द्रायार्घ्यं निवेदयेत् ।
 उपोषितव्यं नक्तं वा भोक्तव्यं तैलवर्जितं ॥
 अग्नेनैव प्रकारेण चत्वारः फाल्गुनादयः ।
 उपोष्या नृपते मासाः प्रथमं पारणं स्मृतं ॥
 आषाढादिषु मासेषु तद्वत् स्नात्वा सृदाम्बुना ।
 तथैव प्राशनं पूजा तद्वदिन्दीप्त्यर्घ्यं ॥
 चतुर्थ्येषु वै वोक्तं तथा वै कार्तिकादिषु ।
 पारणत्रितयञ्चैव चतुर्मासिकमुच्यते ॥
 विशेषपूजादानञ्च तथा जागरणं निशि ।
 विशेषेण च कर्त्तव्यं पारणे पारणे कृते ॥
 प्रथमं धरणीनाम स्मृतं मासचतुष्टयं ।
 द्वितीये मेदिनीनाम तृतीये च वसुन्धरा ॥
 पारणे पारणे राजन् वस्त्रयुग्मेन पूजयेत् ।
 तथैव धरणीं देवीं हृतस्नानेन केशवं ॥
 वस्त्राभावे च सूत्रेण पूजयेद्धारणीन्तथा ।
 हृताभावे तथा क्षीरं शस्तं वा सलिलं हरेः ॥

एवं संवत्सरस्यान्ते गौः सवत्सा द्विजातये ।
 प्रकल्पधरणी-देवी-वस्त्रालङ्कारसंयुता ॥
 पातालसंस्थया देव्या चीर्णमेतन्महाव्रतं ।
 धरण्या केशवप्रीतौ ततः प्राप्ता समा गतिः ॥
 देवेन चोक्ता धरणी वराहवपुषा पुरा ।
 उपवासव्रतपरा समुद्धृत्य रसातलात् ॥
 व्रतेनानेन कल्याणि प्रणतो यः करिष्यति ।
 व्रतमेतत्समाश्रित्य पारणञ्च यथाविधि ॥
 सर्व्ववाधाविनिर्मुक्तो दशजन्मान्तराण्यसौ ।
 विशोकः सर्व्वकल्याणभाजनं स्यान्न संशयः ॥
 यथा त्वमेव वसुधे संप्राप्ता निर्व्वृतं पदं ।
 तथा स परमे लोके सुखं प्राप्स्यति मानवः ॥
 एवमेतन्महापुण्यं सर्व्वशान्तिप्रदानकं ।
 विशोकाख्यं व्रतवरं तत्कुरुष्व महाव्रतं ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमशोकपूर्णमाव्रतं ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

पञ्चदश्यां शुक्लपक्षे फाल्गुनस्य नरोत्तम ।
 पाषण्डपतितां शैव तथैवान्यावसायिनः ॥
 नास्तिकान् भिन्नवृत्तांश्च पापिनश्चापि नालपेत् ।
 नारायणे गतमनाः पुरुषो नियतेन्द्रियः ।
 तिष्ठन् ब्रुवन् प्रसन्नश्च क्षुतेवापि जनार्दन ॥

कीर्त्तये तत्क्रियाकाले सप्तकृत्वः पुनः पुनः ।
 लक्ष्म्या समन्वितं देवमर्चयेत् जनार्दनं ॥
 सन्ध्याव्युपरमेचन्द्रस्वरूपं हरिमीश्वरं ।
 रात्रिञ्च लक्ष्मीं सञ्चित्वा सस्वगर्भेण चिन्तयेत् ॥
 श्रीनिशा चन्द्ररूपा त्वं वासुदेवजगत्पते ।
 मनोभिलषितं देव पूरयस्व नमोनमः ॥
 मन्त्रे शानेन दत्त्वाऽर्घ्यं देवदेवस्य भक्तितः ।
 नक्तं भुञ्जीत मौनेन तैलचारविवर्जितं ॥
 तथैव चैवैशास्त्रे ज्यैष्ठे च मुनिसत्तम ।
 अर्चयेच्च यथाप्रोक्तं मासि मासि च तद्दिने ॥
 निष्पादितं भवेदेकं पारणं दाल्भ्यभक्तितः * ।
 द्वितीयं तत्र वक्ष्यामि पारणन्तं निबोध मे ॥
 आषाढे श्रावणे मासि मासि भाद्रपदे तथा ।
 तथैवाश्वयुजेऽभ्यर्च्य श्रीधरञ्च श्रिया सह ॥
 सम्यक्च्छन्दमसन्दत्त्वा भुञ्जीतार्च्यं यथाविधि ।
 द्वितीयमेतदाख्यातं तृतीयं पारणं शृणु ।
 कार्त्तिकदिषु मासेषु तथैवाभ्यर्च्यं केशवं ॥
 भूत्या समन्वितं दद्याच्छाङ्गायार्हणं निशि ।
 भुञ्जीत च यथाख्यातं तृतीयमपि पारणं ॥
 प्रतिपूज्य ततोदद्यात् ब्राह्मणेभ्यार्च्यं दक्षिणां ।
 प्रतिमासं च वक्ष्यामि प्राशनं कायशुद्धये ॥
 चतुरः प्रथमं मासान् पञ्चगव्यमुदाहृतं ।

* दाल्भ्यभक्तिता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कुशीदकं तथैवान्यदुक्तं मासचतुष्टयं ॥
 सूर्यांशुतप्तं तद्वच्च जलं मासचतुष्टयं ।
 गीतवाद्यादिकं रात्रौ तथा कृष्णकथाः शुभाः ॥
 कारयेद्देवदेवस्य पारणे पारणे गते ।
 जनाद्रैनं सलङ्घ्यौकमर्चयेत् प्रथमं तथा ॥
 सञ्जीकं त्र्योधरं तद्वत्तृतीयं भूतिकेशवं ।
 एवं संपूज्य विधिवत् सपत्नीकं जनार्दनं ॥
 नाप्रोतीष्टवियोगार्त्तिं पुमान्नार्थपिवा पुनः ।
 यावदेतद्विधानेन पारणान्यर्चति प्रभुं ॥
 तावन्ति जन्मान्यसुखं नाप्रोतीष्ट वियोगज ॥
 देवस्य च प्रसादेन मरणात्प्राक्कृतेः स्मृतिं ।
 कुले सतां स्कीतधने भोगान् भुङ्क्ते पथेस्थितान् ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तलक्ष्मीनारायणं व्रतं ।

—on@no—

दालभ्य उवाच ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं तात यममार्गं सुदुर्गमं ।
 यथा सुखेन संयान्ति मानवांस्त्रिदश मे ॥

पुलस्त्य उवाच ।

प्रतिमासन्तु नामानि पञ्चदश्यां जगत्पतेः ।
 कृतोपवासः सुकृतः पूजयित्वा जगद्गुरुं ॥
 उच्चारयन्वरोयाति सुमुखेनैव गच्छति ।

ततो विप्राय वै दद्यादुदकुम्भं सदक्षिणं ॥
उपानहस्त्रयुग्मञ्च ह्यत्र काननमेव च ।
यद्वा मासगतं नाम प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ॥
केशवं मार्गशीर्षे तु पौषे नारायणं तथा ।
माधवं माघमासे तु गोविन्दमपि फाल्गुने ॥
चैत्रे विष्णुञ्च वैशाखे कीर्त्तयेन्मधुसूदनं ।
ज्येष्ठे त्रिविक्रमं देवं तथाषाढे च वामनं ॥
श्रीधरं श्रावणे मासि हृषीकेशं ततः परं ।
नाम भाद्रपदे तद्वत् प्रायते पुण्यकाङ्क्षिभिः ॥
तद्वदाश्वयुजे मासि पद्मनाभेति कीर्त्तयेत् ।
दामोदरं कार्तिके च सर्वान्तरति दुर्गतिं ॥
एवं मासक्रमेणैव यदि दातुं न शक्यते ।
तदा संवत्सरस्यान्ते दद्याच्चैव समागतं ॥

विशेषश्चात्र कथित इत्यनेन विशेषादन्यत्र पूर्वव्रतसाम्यं गम्यते ।

कृत्वैवं सुखमाप्नोति मरणे स्मरणं हरेः ।
याम्यं क्लेशं समं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥
ततोमानुषतां प्राप्य निरातलोगतज्वरः ।
धनधान्यवति स्त्रीति कुले महति जायते ॥
इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं नरकपूर्णमाव्रतं ।

—o@o—

मृत उवाच ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु सृष्टाः कमलयोनिना ।

तिलाः कृणाश्च गौराश्च द्रुमये सर्वदेहिनां ॥
 तस्मात् कार्यं तिलैः स्नानं तत्राग्नी जुहुयात् तिलान् ॥
 निवेदितव्यं विधिवत् तिलपात्रं तु विष्णवे ।
 तिलतैलेन दीपाश्च देया देवेभ्य एव च ॥

कूर्मपुराणेतु विशेषः ।

वैशाखपूर्णिमास्यान्तु ब्राह्मणान् पञ्च सप्त वा ।
 उपोष्य विधिना शान्ताच्छुचीन् प्रयतमानसः ॥
 आदित्य पुराणे ।

मोदकैश्च तिलैः श्राद्धं कर्त्तव्यं पितृतर्पणं ।
 तिलैः समधुभिर्युक्तं ब्राह्मणेभ्यो जनार्दन ॥
 दातव्या दक्षिणा चापि तिलैर्मधुयुतैरपि ।
 मन्त्रं जपेच्च पौराणं पारंपर्याक्रमागतं ॥
 ओं तिला वै सोमदैवत्याः सुरसृष्टास्तु गोसवे ।
 स्वर्गप्रदाश्च तन्त्राश्च ते मां रक्षन्ति नित्यशः ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण तिलपात्राणि तत्र च ।
 सप्तभ्यस्त्वथ पञ्चभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु कीर्त्तयेत् ॥
 प्रीयतां धर्मराजश्च देवाश्चान्ये तथापि वा ॥

‘गृहीतो’ मन्त्रः ।

एवं कृते स मुक्तः स्यात्पापैर्जन्यशतार्जितैः ।
 इत्यादि पुराणीकौ वैशाखी विधिः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

अन्तरापि याः काश्चित्तिथयः पुण्यलक्षणाः ।

इतर एव यदुश्रेष्ठ स्नाने दाने महाफलाः ॥

कृष्ण उवाच ।

वैशाखी कार्तिकी माघी तिथयोऽतीव पूजिताः ।

स्नान दान विहीनाश्च ननेकः पाण्डुनन्दन ॥

तीर्थस्नानं तदा शस्तं दानं वित्तानुसारतः ।

वैशाखां पाण्डवश्रेष्ठ श्रेष्ठा चोज्जयनी मता ॥

कार्तिक्यां पुष्करं श्रेष्ठं माघ्यां वाराणसी मता ।

स्नानेनोदकदानेन तारयेदखिलान् पितॄन् ।

कुम्भान् स्वकजलैः पूर्णान् हिरण्याब्जैः समन्वितान् ।

वैशाखां ब्राह्मणे दत्त्वा न शोचति कृताकृते ॥

मधुराम्बरसैः पूर्णं भाजनं कनकोज्ज्वलं ।

शङ्खनि धनधान्यानि भक्त्या परमया युतः ॥

गोभूहिरण्यवासांसि विप्राय बिधिवन्मृप ।

माघ्यां स्नानं तथा सम्भक् सपर्यं पिबदेवताः ॥

तिलपात्राणि देयानि तिलाः सपल्लवोदनाः ।

कार्थ्या सदानमन्त्रैश्च धेनुदानं प्रशस्यते ।

कम्बलाजिनरत्नानि मोचको पापमोचकः ॥

उपानदानमत्रैव तुल्यमम्बरधेन तु ॥

यत्र वा तत्र वा स्नानं दानं वित्तानुसारतः ।

काले कालोद्भवं सर्वं शस्यते पाण्डुनन्दन ॥

कार्तिक्यां तु वृषोत्सर्गं विवाहं पुण्यलक्षण ।

कुर्यात् कुरुकुलश्रेष्ठ हरेर्नीराजनं तथा ॥

मजाश्वरथदानानि हृतधेनवादिकानि च ।

प्रदेयानि द्विजातिभ्यस्तास्ताः संस्मृत्य देवताः ।
 फलानि यानि विद्यन्ते सुगन्धान्यगदानि च ॥
 कङ्कौलकफलं जात्या लवङ्गकदलीफलं ।
 खर्जूरं नारिकेलञ्च कदलीफलमेव च ॥
 दाडिमं मातुलिङ्गञ्च कर्कोटं त्रपुषन्तथा ।
 वृन्ताकङ्कारवेल्लञ्च चिञ्चा कुष्माण्डमेव च ॥
 फलानामप्रदानेन येषान्तु तिथयो गताः ।
 ते व्याधिता दरिद्राश्च जायन्ते भुवि मानवाः ॥
 न केवलं ब्राह्मणानां दानमत्र प्रशस्यते ।
 भगिनी भागिनेयानां मातुलानां पितृष्वसुः ॥
 दरिद्राणाञ्च बन्धूनां दानं कोटिगुणोत्तरं ।
 मित्रं कुलीनश्चापन्नो बन्धुदरिद्रदुःखिताः ॥
 आशयाभ्यागतोदूरात्सोऽतिथिः सर्गसंक्रमः ।
 वनं प्रस्थापिते रामे सशौते सहलक्ष्मणे ॥
 मातामह कुलादेत्य विशुद्धेनान्तरात्मना ।
 सपथैः आवितानिकैः कौशल्या भरतेन वै ॥
 यदा न प्रत्ययं याति कदाचित् कौशलात्मजा ।
 तदा विशुद्धभावेन श्रपयान् आविता पुनः ॥
 बैशाखी कार्तिकी माघो तिथयोऽमरपूजिताः ।
 अप्रदानवती यान्तु यस्याय्योनुमते गतः ॥
 एतत् श्रुत्वा तु कौशल्या सहसा प्रत्ययं गता ।
 अहमानीय भरतं सान्त्वयामास दुःखितं ॥
 एतत्तिथीनां माहात्ममाख्यातं बहुविस्तरं ।

भूयस्तु संप्रवक्ष्यामि तव भारतसत्तम ॥
 वैशाखे कार्तिके माघे सहिता वृषेन्द्र ।
 या पूर्णिमा भवति पूर्णशशाङ्गचिह्ना ॥
 तस्यां जलान्नकरकान् वरमातपत्रं ।
 दत्त्वा प्रयाति पुरुषः पुरुहूत लोकं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तो वैशाखी कार्तिकीमाघीविधिः ।

—०००—

पुलस्त्य उवाच ।

ततीरतान्ते भगवान् पिनाकी
 तस्यां गुहायामनुमोद्य पुण्यं ।
 देवैश्च सर्वैरनुगम्यमानो
 बभूव कामेन विहारचारी ॥
 तस्यां मनुष्यः सुचिरं प्रमत्तो
 नभस्य मासस्य तु पौर्णमास्यां ।
 भार्याद्वितीयः सहसा यएव
 पुत्रेष्टिमादौ स्वगृहेऽपि कृत्वा ॥
 गच्छेत्ततः सर्व्वसमृद्धियुक्तो
 होमैः सजाप्यैर्व्वलिना च रुद्रं ।
 शैलेन्द्रकन्यागजवक्त्रनन्दौ .
 सङ्गावग्रत्तया प्यथवाञ्छयित्वा
 संपूज्य विप्रानथ देव पूर्व्वान्
 कृतोपवासीजितरोष दीपः
 ततः सहायानपि भोजयित्वा

भार्याञ्च पश्चात् स्वयमत्र भुङ्क्ते ॥
 तृप्ताञ्च भार्यामथ मोपयित्वा
 प्रदक्षिणीकृत्य गुहां सगुह्यं ।
 गृहांस्तु गच्छेत्वरिपूर्णकामः
 वृषः प्रहृष्टः कृतभोजनसः ।
 कथाञ्च दिव्यास्त्रयनन्दिनीञ्च
 भार्यां ततः आवाणयोः प्रयुक्तां ।
 क्षीरोदनं त्रिदिनं भोजये च
 बन्धाञ्च भार्यामपि पुत्रकामां ॥
 ततो गृहे सर्वसमृद्धिकामः
 सन्तर्प्य भार्यां प्रयतो विधाय ।
 उमां शिवं नन्दिनं चार्चयित्वा
 ततो भवेत् पुत्रवतीञ्च बन्धवा ॥
 प्रादेशमात्रामथवा शिवस्य
 हिरण्मयीं राजतीमायसीं वा ।
 त्रिशूलखट्वाङ्गधराखरेण्यां
 त्रिलोचनां जाटलां चारु रूपां ॥
 कृत्वा कृतीं तामभिपूज्य पश्चात्
 प्रताप्य वक्रौ तु निधाय पात्रे ।
 प्रस्थे न दुग्धस्य ततोभिषेकं
 दत्त्वा च तत्पाययेत्पुत्रकामां ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं पुत्रव्रतं ।

ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे पौर्णमास्यां यतव्रतः ।
 स्थापयेद्व्रणं कूर्चं शिततण्डुलपूरितं ॥
 नानाफलयुतं तद्वदिक्षुदण्डसमन्वितं ।
 शितवस्त्रयुगच्छदं सितचन्दनचर्चितं ॥
 नाना भक्ष्य समोपेतं सहिरण्यञ्च शक्तितः ।
 ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेदयेत् ।
 तस्मादुपरि ब्रह्माणं सोवर्णं पद्मकीदरे ॥
 कुर्यात्शर्करयोपेतां सावित्रीं तस्य वामतः* ।
 गन्धधूपं ततो दद्याद्भीतवाद्यञ्च कारयेत् ॥
 तदभावे कथां कुर्याद्यथा प्राह पितामहः ।
 ब्रह्मनार्त्नी च प्रतिमां कृत्वा गुडमयीं शुभां ॥
 शक्तपुष्पाक्षततिलैरर्चयेत्पद्मसम्भवं ।
 ब्रह्मणे पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च ॥
 विरिञ्चयोरुयुग्मञ्च मन्मथायेति वै कटिं ।
 स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरोहरेः ॥
 मुखं पद्ममुखायेति वाङ्गं वै वेदपाणये ।
 नमः सर्व्वात्मने मौलिमर्चयेच्चापि पङ्कजं ॥
 ततः प्रभाते तं कूर्चं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्ष्या खयं तु लवणम्बिना ॥
 शक्त्या तु दक्षिणान्दद्यादिमं मन्त्रमुदाहरेत् ।
 प्रीयतामन् भगवान् सर्व्वलोकपितामहः ॥
 हृदये सर्व्वलोकानां यस्त्वानन्दो विधीयते ।

अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ॥
 उपवासो पौर्णमास्यामव्ययं ब्रह्म पूजयेत् ।
 फलमेकान्तु संप्राश्य शर्वर्यां भूतले स्वपेत् ॥
 तत्र त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्वितां ।
 शय्यां दद्याद्विरिञ्चाय सर्वोपस्करसंयुतां ॥
 ब्रह्माणं काञ्चनं कृत्वा सावित्रीं राजतीन्तथा ।
 घास्मासिकः* सृष्टिकर्ता सावित्री तु फलस्य तु ॥
 वस्त्रे द्विजं सपत्नीकं पूज्य शक्त्या विभूषणैः ।
 शक्त्या गवाङ्गिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
 होमं शक्तैस्त्रिलोक्युर्गद्गदनामानि कीर्त्तयेत् ।
 गव्येन सर्पिषा तद्वत्पायसेनच कर्मवित् ॥
 विप्रेभ्यो भोजनं दत्त्वा वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 इक्षुदण्डन्ततोदद्यात्पुष्पमालाश्च शक्तितः ॥
 यो ब्रह्मा स स्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ।
 सुखार्थी कामरूपेण स्मरन्देवं पितामहं ॥
 कुर्याच्चैव विधानेन पौर्णमासं स्त्रियोऽपि वा ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति ब्रह्मशाश्वतं ॥
 इहलोके वरान् पुत्रान् सौभाग्यं ध्रुवमश्नुते ॥
 इति श्रीपद्मपुराणोक्तं पुत्रकामव्रतं ।

—000—

सुमन्तुर्वाच ।

सोमव्रतन्तथाप्यन्यच्छृणुप्रतीतये शृणु ।

* पञ्चासन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ताम्रपात्रं पयः*पूर्णं कृत्वा तत्स्थञ्च शङ्करं ॥
 प्रच्छाद्योपरिवस्त्रेण गन्धपुष्पार्चितं महत् ।
 शिवभक्ते हिजे दद्याद्भोजयित्वा विधानतः ॥
 प्राच्यां समुदिते सोमे प्रतीच्याञ्च रवौ गते ।
 पौर्यमास्यान्तु वैशाख्यां गृहपात्रं शिवाय तु ॥
 प्रीयतां मे महादेवः सोममूर्त्तिर्जगत्पतिः ।
 तस्मै विप्राय तत्पात्रमर्चयेद्भक्तितः शनैः ॥
 एवं सोमव्रतं नाम कृत्वा सोमाम्भिकं व्रजेत्
 रुद्रलोकात्परिभ्रष्टो भवेज्जातिस्मरौ नरः ॥
 पूर्व्याभ्यासेन तेनैव पुनः शिवपुरं व्रजेत् ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं सोमव्रतं ।

भीष्म उवाच ।

दीर्घायुरारोग्यकुलाभिवृद्धि
 युक्तः पुमान् रूपगुणान्वितः स्यात् ।
 मुहुर्मुहुर्जन्मनि येन सम्यक्
 व्रतं समाचक्ष तदिन्दुमौलेः ॥

पुलस्त्य उवाच ।

त्वयाष्टमिदं सम्यगुवाचयकारकं ।
 रहस्यं तव वक्ष्यामि यत् पुराणविदोविदुः ॥
 रोहिणीचन्द्रशयनं सोमव्रतमिहोत्तमं ।
 तस्मिन्नारायणस्यार्चामर्चये दिन्दुनामभिः ॥

* ताम्रपात्रत्रयमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यदा सोमदिने युक्ता भवेत्पञ्चदशी क्षचित् !
 अथ वा ब्रह्मनक्षत्रं पौर्णमास्यां प्रजायते ॥
 तदा स्नानं नरः कुर्यात् पञ्चगव्येन सर्वपैः ।

ब्रह्म नक्षत्रं रोहिणी ॥

आध्यायस्वेति च जपेद्द्विद्वानथ शतं पुनः ।
 शूद्रोऽपि परया भक्त्या पाषण्डालापवर्जितः ॥
 सोमाय वरदायाश्च विष्णवे च नमोनमः ।
 कृतजाप्यः स्वभवनमागत्य मधुसूदनं ॥
 पूजयेत् फलपुष्पैस्तु सोमनामानि कीर्त्तयेत् ।

सोमाय शान्ताय नमोस्तु पादा
 वानन्ददात्रेऽपि च पूज्य जङ्घे ।
 ऊरुद्वयं वापि जलोदराय
 संपूजयेन्मैत्रमनङ्गराजं ॥
 नमोनमः कामसुखप्रदाय
 कटिः शशाङ्कस्य समर्चनीया ।
 तथोदरश्चाप्यमृतोदराय
 नाभिस्तु पूज्यो विधिलोचनाय ॥
 नमोस्तु चन्द्राय सुखञ्च पूज्यं
 दन्ता द्विजानामधिपाय पूज्याः ।
 आस्थं नमश्चन्द्रमसेऽभिपूज्यं
 पूज्यौतथौष्ठौ कुमुदप्रियाय ॥
 नासा च नाथाय वनौषधीनां
 आनन्दभूताय पुनर्भवांश्च ।

नेत्रद्वयं पद्मनिभस्तघ्ने
 रिन्दौवरश्चामकराय सौदे ॥
 नमः समस्तामरवन्दिताय
 कर्णद्वयं दैत्यनिघूदनाय ।
 ललाटमिन्दोरुदधि प्रियाय
 केशाः सुपुञ्जाधिपतेऽभिपूज्यं ।
 शिरः शशाङ्काय नमोसुरारेः
 विश्वेश्वरायेति नमः किरौटं ।
 पद्मप्रिये रोहिणि नमः लज्जि
 सौभाग्यसोख्यामृतचारुकायै ॥
 देवीञ्च संपूज्य सुगन्धपुष्पै
 नैवेद्यधूपादिभिरिन्दुपत्नीं ।
 सुखा तु भूमौ पुनरुत्थितेन
 स्नात्वा च विप्राय हविष्ययुक्तः ॥
 देवः प्रभाते स हिरण्यवार्ति
 कुम्भो नमः पापविनाशनाथ ।
 संप्राश्य गोमूत्रं ममांसमद्य
 मक्षारवर्ज्यान्धविंशतिञ्च ॥
 आसान् पयः सर्पियुतानुपोष्य
 भुङ्क्ते तिहासं शृणुयामुहूर्तं ।
 कदम्बनीलोत्पलकेतकानि
 जाती सरोजः शतपत्रिका च ॥
 अस्त्रान् कुञ्जान्यथ तिन्दुवार

(२१)

पुष्पं पुनर्भारसमस्तिकायाः ।

शुक्लञ्च बिम्बोः करवीरपुष्पं

श्रीचम्पकं चन्द्रमसः प्रदेयं* ॥

आवणादिषु मासेषु क्रमादेतानि सर्वदा ।

यस्मिन्मासे व्रतादिः स्यात्तत्पुष्पैरर्चयेद्धरिं ॥

एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ।

व्रतान्ते शयनन्दद्याद्दर्पणोपस्करान्वितं ॥

रोहिणी चन्द्रमिथुनं कारयित्वा च काञ्चनं ।

चन्द्रः षडङ्गुलः कार्यो रोहिणी चतुरङ्गुला ॥

द्विचन्द्ररूपनिर्माणं चतुर्हंशीस्थित महाराजोक्तं वेदितव्यं ।

मुक्ताफलाष्टकयुतं* शितनेत्रपटान्वितं ।

क्षीरकुम्भोपरि पुनः कांस्यपात्राच्चतैर्युतं ॥

दद्यान्मन्त्रेण पूर्वोक्ते शाकेक्षुफलसंयुतां ।

श्वेतामय सुवर्णास्यां खुरैरौघैः सुवर्णितां ॥

सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शङ्खञ्च शोभनं ।

भूषणैर्द्विजदम्पत्यमलंकृत्य गुणान्वितं ॥

चन्द्रोऽयं द्विजरूपेण सभार्य इति कल्पयेत्* ।

यथा न रोहिणी कृष्ण शयनं त्यज्य गच्छति ॥

सीमरूपस्य ते तद्वन्नमे भेदोऽस्तु भूपते ।

यथात्वमेव सर्वेषां परमानन्दमुक्तिदः ॥

* श्रीचन्दनमिति पुस्तकाक्षरे पाठः ।

* मुक्ताकलापयुक्ता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* भावयोदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मुक्तिर्मुक्तिस्तथा भक्तिस्त्रयि चन्द्रेऽस्तु मे दृढा ।
 इति संसारभीतस्य मुक्तिकामस्य चानघ ॥
 रूपारोग्यायुषामेतद्विधायकमनुत्तमं ।
 इदमेव पितृणाञ्च सर्व्वदा वल्लभं मुने ॥
 त्रैलोक्याधिपति भूत्वा समकल्पशतत्रयं ।
 चन्द्रलोकमवाप्नोति विष्णुर्भूत्वा विमुच्यते ॥
 नारी वा रोहिणीचन्द्र शयनं वा समाचरेत् ।
 सापि तत्फलमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥
 इति पठति शृणोति वा य इत्थं
 मधुमथनार्च्चनं मिन्दुकीर्त्तनेन ।
 मतिमपि च ददाति सोऽपि शीरे
 भवनगतः परिपूज्यतेऽमरीचैः ॥

इति पद्मपुराणोक्तं चन्द्रोहिणी शयनव्रतं ।

—000@000—

अनिलाद* उवाच ।

अथोपीथ चतुर्दक्षां पोर्णमास्यां गुरादिने ।
 पूजयेद्विधिनानेन लिङ्गं सार्व्वं निबोध मे ॥
 ब्रह्माणः पश्चिमे भागे वामे लिङ्गस्य वै हरिं ।
 खखोल्कं दक्षिणे रौद्रमौखरं प्राग्दिशि स्थितं ॥
 खखोल्कः सूर्य्यः ।

ईशानं मध्यमे देशे पूर्व्वार्द्धे चैव पूजयेत् ।

* अनिलादत्त इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विलिप्यागुरुचन्द्रे ण कुसुमैश्च सुगन्धिभिः ॥

चन्द्रः कर्पूरं ।

गुग्गुलुञ्चाज्यसंयुक्तमगरुं वासितं शुभं ।

दत्त्वा नीराजनं कुर्याद्दद्याद् वै युग्मपञ्चकं ॥

युग्मं गोमिथुनं ।

नैवेद्यान्तं वलिञ्चैव पूर्ववत् स्वगृहं व्रजेत् ।

पञ्चगव्यं ततः प्राप्य आचार्य्यब्राह्मणांस्तथा ॥

व्रतिनोमिथुनान्येव भोजयेच्च स्वशक्तितः ।

हेमवस्त्रादिकञ्चैव यत्नात् कृत्वा यः कल्पयेत् ॥

ततोदेवः प्रपूज्यो वै नैवेद्याद्यं निवेद्य च ।

नत्वाग्निं पूजयित्वा तु पञ्चवक्त्रं शिवं स्मरेत् ॥

प्राप्तेऽब्दे पञ्चमे गावः पञ्च पञ्च नियोजयेत् ।

तेषामुद्दिश्यतेष्वेवं न्यूनञ्चापि ततोऽधिकं ॥

पञ्चमे पञ्चपञ्चेति वचनाद्वितीये द्वे द्वे तृतीये तिस्रस्तिस्रः
चतुर्थे चतस्रस्तस्रः पञ्चमे पञ्च पञ्च प्रथमादेकैकैव तेषां ब्रह्मा-
दीनां, पञ्चानां चन्द्ररूपानां पञ्चदेवतानां पञ्चवर्गानुद्दिश्य
न्यूनानाधिकं तेषु तेषु नियोजयेत्

निखिलं प्राग्विशेषञ्च कर्त्तव्यं तत्पदे नृभिः ॥

सुखकीर्त्तिश्रियोऽर्थञ्च इहैवविभवाय च ।

रहस्यमेतद्यत्प्रोक्तं न देयं यस्य कस्यचित् ॥

इति कालिकापुराणोक्तमीशान व्रतं ।

कृष्ण उवाच ।

अथातः शृणु भूपाल कृत्तिकाव्रतमुत्तमं ।
राज्ञी या लिङ्गभद्राख्या पुरा यस्य प्रभावतः ॥
अतीव महतीं लब्धा श्रियं जातिस्मरामवत् ।
योगेनान्ते तनुन्यक्त्वा परब्रह्मणिलीयते ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशं तद्व्रतं कृष्ण मन्त्रो यन्तोहि कीदृशः ।
विधानं कृत्तिकानाञ्च तच्च कालं बद्धम् मे ॥

कृष्ण उवाच ।

कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यान्तु गृह्णीयात् कृत्तिका व्रतं ।
षट् मासांस्तु व्रतं यावदिदं संचिन्त्य चेतमि ॥
पारणे पारणे चापि पुराणज्ञे द्विजोत्तमे ।
उद्यापनं प्रयच्छेत् यथा विभवसारतः ।
कृत्तिकासु स्वयं सोमः कृत्तिकासु बृहस्पतिः ॥
यदास्यात् सोमवारेण सा महाकार्त्तिकी स्मृता ।
इदृशीबहुभिर्वर्षै बहुपुण्येन लभ्यते ॥
लब्धापि न वृथा नेया यदीच्छेच्छेयआत्मनः ।
अन्यापि कार्त्तिकी पार्थ समुपोष्या विधानतः ॥
तस्या विधानं राजेन्द्र शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य पौर्णमास्यां दिनोदये ॥
नक्तेन नियमं कुर्यादन्तर्धावनपूर्वकं ।

उपवासेन वा शक्त्या ततः स्नात्वा जलाशये ॥
 कुरुक्षेत्रे प्रयागे वा पुष्करेनिमिषेऽथ वा ।
 शालग्रामे कुशावर्त्ते मूलस्थाने चरित्तके ॥
 गोकर्णे वावटे पुण्ये प्यथवा नरकण्ठके ।
 पुरेवा नगरे वापि ग्रामेघोषेऽथ पत्तने ॥
 यत्र वा तत्र वा स्नात्वा नारौवांप्यथ वा पुमान् ।
 देवर्षिपितृपूजाञ्च कृत्वा होमं युधिष्ठिर ॥
 ततोऽस्तसमये प्राप्ते पात्रं गव्यस्य सर्पिषाः ।
 क्षीरस्य वाभ्रसः पूर्णं कृत्वा गुडफलान्वितं ॥
 चकाराद्भ्रः ।

षट् प्रमाणं यथाव्योस्ति कृत्तिका शङ्करं न्यसेत्* ।
 षट् प्रमाणं षट् कृत्तिकानामाणीत्यर्थः ॥
 षट्कृत्तिका विमानानि खर्णं रौप्यमयानि च ॥
 रत्नगर्भाणि कुर्याच्च स्वशक्त्या पाण्डुनन्दन ।
 प्रथमा खर्णं निष्पन्ना द्वितीयारौप्यनिर्मिता ॥
 तृतीया रत्नघठिता चतुर्थी नवनीतजा ।
 पञ्चमीकणिकान्नेन षष्ठीपिष्टमयीकृता ॥
 कृत्वा षट्कृत्तिकां पार्थ गन्धालक्तक भूषिताः ।
 रत्नगर्भाः कुङ्कुमाक्ताः पिष्टातस्तवकार्चिताः ॥
 सिन्दूर चन्दनाभ्यक्ता—जाती पुष्पैस्तु पूजिता ।

मन्त्रेणानेन ताः पूज्य विप्राय प्रतिपादयेत् ॥

ॐ ससर्षिदारा अनलस्यवहभा

या ब्राह्मण्यकृच्छभावेन युक्ताः ।

तुष्टा कुमारस्य च मातरो याः

समापि सुप्रीततराः सन्तु स्वाहा ॥

एवमुच्चार्य विप्राय देयास्तु कृत्तिका नृप ।

ब्राह्मणोपि प्रतीच्छेत मन्त्रेणानेन पाण्डव ॥

धर्मदाः कामदाः सन्तु इमा नक्षत्रमातरः ।

कृत्तिका दुर्गसंसारोत्तरयन्तु भयादपि ।

अनेन विधिना दत्त्वा दृष्ट्वाचैवान्तरे स्थिताः ॥

विष्टज्य ब्राह्मणं भक्त्या अनुव्रज्य पदानि षट् ।

निर्वर्त्य च कृतार्थं च त्रियं सत्फलमाप्नुयात् ।

विमानेनार्कवर्णेन गत्वा नक्षत्रमण्डलं ॥

दिव्येन वपुषा तत्र स्रकन्दनविभूषितः ।

दिव्यनारीगणयुतः सुखमास्तेह्यनामयः ॥

देधूयमानश्चमरैः कृत्रपङ्क्त्याविराजितः ।

पारिजातकमन्दारपुष्पमालाविराजित ॥

कृतार्थः परिपूर्णश्च तिष्ठेद्दुर्घायुतद्वयं ।

नारी कृत्वा व्रतं चान्ते गत्वा स्वर्गं समर्तृका ॥

क्रीडते सुभगा साध्वी सर्वभोगसमन्विता ।

यश्चेतच्छृणुयात्पार्थ भक्तियुक्तः समाहितः ॥

नारी वा पुरुषो वापि मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।

सौवर्ण्यं रौप्यं मणिगोमयनीतसिद्धा
 षट्कृतिकाः कणिकपिष्ठमयीश्च कृत्वा ।
 पात्रे निधाय कुसुमाक्षतधूपदीपैः
 संपूज्य जन्मगहनं न विंशन्ति मर्त्याः ।
 इति भविष्यत्तरोक्तं कृतिकाव्रतं ।

—००@००—

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं फाल्गुनस्यान्ते पौर्णमास्यां जनार्दन ।
 उत्सवो जायते लोके ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे ॥
 किमर्थं शिशवस्तस्याङ्गे हे गेहे निनादिताः ।
 होलाका दीप्यते कस्मात् फाल्गुन्यान्तु किमुच्यते ॥
 आङ्गाङ्गे जेतिकासंज्ञा शीतोष्णेति किमुच्यते ।
 कोह्यस्याम्पूज्यते देवः केनेयमवतारिता ॥
 किमस्यां क्रियते कृष्ण एतद्विस्तरतो वद ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि विस्तरेण पुरातनं ।
 चरितं होलिकायास्तु पारंपर्येण चागतं ॥
 आसीत् कृतयुगे पार्थ रघुर्नाम नराधिपः ।
 शूरः सर्वगुणोपेतः प्रियवादी बहुश्रुतः ॥
 स सर्वां पृथिवीं जित्वा वशीकृत्य नराधिपान् ।
 धर्मतः पालयामास प्रजाः पुत्रानिवोरसान् ॥

न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं मृणां ।
नाधर्मैरुचयः पापास्तस्मिन् शासति पार्थिवे ॥
तस्यैवं शासतो राज्यं क्षत्रधर्मरतस्य वै ।
मर्त्यलोकाः समागम्य त्राहि त्राहीति चाब्रुवन् ॥

पौरा जनुः ।

अस्माकं तु गृहे का चित् ढोण्डानामेति राक्षसी ।
दिवारात्री समागम्य वालान् पीडयते बह्वन् ॥
रक्षया चोदकेनापि भैषज्यैर्वा नराधिप ।
मन्त्रज्ञैः परमाचार्यैः सा नियन्तुं न शक्नते ॥
पौराणां वचनं श्रुत्वा रघुर्विस्मयमागतः ।
विस्मयाविष्टहृदयः पुरोहितमथाब्रवीत् ॥

रघुरुवाच ।

ढोण्डेति राक्षसी केयं किं प्रभावा द्विजोत्तम ।
कथमेषा नियन्तव्या मया दुष्कृतकारिणी ॥
रक्षणात् प्रीच्यते राजा पृथिवीपालनात्पतिः ।
अरक्षमाणः पृथिवीं राजा भवति किल्बिषी ॥

वशिष्ठ उवाच ।

शृणु राजन् परं गुह्यं यन्नाय्यातं मया क्वचित् ।
ढोण्डानामेति विख्याता राक्षसी मालिनः सुता ॥
तया वाराधितः शम्भुरुग्रेण तपसा पुरा ।
प्रीतस्तामाह भगवान् वरं वरय सुव्रते ॥

यज्ञे मनोभिलषितं तद्ददाम्यविचारितं ।
 ढोण्डा ग्राह महादेवं यदि तुष्टः स्वयं मम ॥
 तदवध्यां सुरादीनां मनुजानाञ्च शङ्कर ।
 मां कुरुष्व त्रिलोकेश शस्त्राणाञ्च तथैव च ॥
 शीतोष्णवर्षसमये दिवारात्रौ वह्निर्गृहे ।
 अभयं सर्वदा मे स्थात्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥
 एवमस्त्वित्यथोक्तान्तां पुनः प्रोवाच शूलभृत् ।
 उन्मत्तेभ्यः शिशुभ्यश्च भयन्ते संभविष्यति ॥
 ऋतुसन्धौ महाभागे मा व्यथा हृदये कृथाः ।
 एवं दत्त्वा वरं तस्या भगवान् भगनेत्रहा ॥
 स्वप्ने ह्यर्थोप्यथोलब्धस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 एवं लब्ध्वा वरं सा तु राक्षसी कामरूपिणी ॥
 नित्यं पीडयते बालान् संस्मृत्य हरभाषितं ।
 अडाडया तु गृह्णाति सिद्धमन्त्रं कुटुम्बिनां ॥
 गृहेषु तेन सा लोके ह्यडाडेत्यभिधीयते ।
 पुंश्चलीनाञ्च नारीणां नराणाञ्च विशेषतः ॥
 रुधिरं नासिकाच्छेदाद्गलितं सा पिवत्यलं ।
 एतत्ते सर्व्वमाख्यातं ढोण्डायाश्चरितं महत् ।
 साम्प्रतं ऋथयिष्यामि येनोपायेन हन्यते ॥
 अद्य पञ्चदशी शुक्ला फाल्गुनस्य नराधिप ।
 शीतकालो विनिष्क्रान्तः प्रातर्यीषो भविष्यति ॥
 अभयं सर्व्वलोकानां दीयतां पुरुषर्षभ ।
 तथाह्यशङ्किता लोका हसन्तु च रमन्तु च ॥

दारुणानि च खड्गानि गृहीत्वा समरोक्तुकः ।
 योधा इव विनिर्यान्तु शिशवः संप्रहर्षिताः ॥
 सञ्चयं शक्तकाष्ठानां पलालानाञ्च कारयेत् ।
 तत्राग्निं विधिवद्वा रक्षोघ्नैर्मन्त्रविस्तरैः ॥
 ततः किलिकिलाशब्दैः स्तालौशब्दैर्मनोहरैः ।
 तमग्निं त्रिःपरिक्रम्य गायन्तु च हसन्तु च ॥
 जल्पन्तु खेच्छया लोकाः निशङ्का यस्य यन्मतं ।
 भगैर्वहुविधैः शब्दैः कीर्त्तयन् देशभाषया ॥
 विस्तारयन् गायन् च सहस्रं नाम तस्य वै ।
 तेन शब्देन सा पापा होमेन च निराकृता ॥
 अष्टाष्टहासैर्दिग्भानां राक्षसो क्षयमेष्यति ।
 तस्यैर्वचनं श्रुत्वा स नृपः पाण्डुनन्दन ॥
 सर्वं चकार विधिवद्यदुक्तन्तेन धीमता ।
 गता सा राक्षसो नाशन्तेन चोग्रेण कर्मणा ॥
 ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्नडाडाख्यातिमागता ।
 सर्वदुष्टदमोहोमः सर्वरोगोपशान्तिदः ॥
 क्रियतेऽस्यां द्विजैः पार्थ तेन सा होलिका स्मृता ।
 सर्वसारा तिथिश्चेयं पौर्णमासी युधिष्ठिर ॥
 सारत्वात्सर्वलोकानां परमानन्ददायिनी ।
 अस्यां निशागमे पार्थ संरक्ष्याः शिशवो गृहे ॥
 गोमयेनोपलिप्ते च सचतुष्के गृहाङ्गणे ।
 आकारवेच्छिशुप्रायान् खड्गव्यग्रकरान्नरान् ॥
 खड्गकाष्ठैश्च संस्पृश्य गीतैर्हास्यकरैः शिशून्

रक्षन्ति तेषां दातव्यं गुडपक्वान्नमेव च ॥

एवं ढोख्हेति राक्षसा दोषः प्रशमनं व्रजेत् ।

बालानां रक्षणं कार्यं तस्मात्तस्मिन् स्वमालये ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रभाते किं जनैर्देव कर्त्तव्यं सुखमीषुभिः ।

प्रवृत्ते माधवे मासि प्रतिपद्यदिते रवौ ॥

कृष्ण उवाच ।

कृत्वावश्यककार्याणि सन्तप्यं पिबदेवताः ।

बन्दयेद्बोलिकाभूतिं सर्व्वदुष्टोपशान्तये ॥

मन्त्रेणानेन राजेन्द्र पठ्यमानं निबोध मे ।

वन्दितासि सुरेन्द्रेण ब्रह्मणा शङ्करेण च ।

अतस्त्वं पाहि नो देवि विभूते भूतिदा भव ॥

मण्डिते चर्चिते चैव उपलिप्ते गृह्णाजिरे ।

चतुष्कङ्कारयेत् स्वच्छं वर्णकैश्चाक्षतैः शुभैः ॥

तन्मध्ये स्थापयेत्पीठं शुक्लवस्त्रोत्तरकूटं ।

अग्रतः पूर्णकलशं स्थापयेत्पल्लवैर्युतं ।

साक्षतं सहिरण्यं च सितचन्दनचर्चितं ॥

आसने चोपविष्टस्य ब्रह्मद्योपेक्ष भारत ।

चर्चयेच्चन्दनैर्नारी अव्यङ्गाङ्गा सुलक्षणा ॥

पद्मरागोत्तरपटा श्रेष्ठांशुकविभूषिता ।

वपुराद्यं शिरोऽन्तश्च दधिदूर्वाक्षतान्वितं ॥

वर्द्धापयित्वा श्रीखण्डमायुरारोग्यवृद्धये ।

वपुराद्यं शिरोऽन्तमिति पादादारम्यमूर्धपर्यन्तं चन्दनेन
चर्चयेदित्यर्थः तच्चन्दनं वर्धययित्वा किञ्चिदवशेष्य ।

पश्चाच्च प्राशयेद्विद्वान् चूतपुष्पं सचन्दनं ।
मनोभवस्य सा पूजा ऋषिभिः सम्प्रदर्शिता ॥
यत्पिबन्ति वसन्तादौ चूतपुष्पं सचन्दनम् ।
सत्यं सत्यस्य कामस्य पूजेयं क्रियते जनैः ॥

प्राशनमन्त्रश्च ।

इदमग्रं वसन्तस्य माकन्दकुसुमं तव ।
सचन्दनं पिबाम्यद्य सर्व्वं कामसमृद्धये ॥
अनन्तरं द्विजेन्द्राणां सूतमागधबन्दिनां ।
दद्याद्दानं यथाशक्त्या कामो मे प्रीयतामिति ॥
ततो भोजनवेलायां सूतपाकेन तेन हि ।
प्राशयेत् प्रथमं चाक्षं ततो भुञ्जीत कामतः ॥
य एवं कुरुते पार्थ शास्त्रोक्तं फाल्गुनोत्सवं ।
अनायासेन सिध्यन्ति तस्य सर्व्वे मनोरथाः ॥
आधयो व्याधयश्चैव यान्ति नाशं न संशयः ।
पुत्रपौत्रसमायुक्तः सुखं तिष्ठति मानवः ॥
पुण्या पवित्रा सर्व्वं च सर्व्वं विघ्नविनाशिनी ।
एवं ते कथिता पार्थ तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥
वृत्ते तुषारसमये सितपञ्चदश्यां
प्रातर्व्वसन्तसमये समुपस्थिते च ।
सम्प्राश्य चूतकुसुमं सह चन्दनेन ।

सत्त्वं हि पार्थ पुरुषोऽथ समां सुखी स्यात् ।

समां वर्धन्तु यावत् ।

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तहोलिकोत्सवविधिः ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

रक्षावन्धविधानं मे किञ्चित् कथय केशव ।

दुष्टप्रेतपिशाचानां येनाधृष्यो भवेन्नरः ॥

सर्वरोगोपशमनं सर्वाशुभविनाशनं

सकृत्कृतेनाब्दमेकं येन रक्षा कृता भवेत् ।

कृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डवशार्दूल इतिहासं पुरातनं ।

इन्द्राण्या यत् कृतं पूर्वं शक्रस्य जयद्वये ॥

देवासुरमभ्युद्धं पुरा द्वादशवार्षिकं ।

तत्रासुरैर्जितः शक्रः सह सर्वैः सुरोत्तमैः ॥

परित्यज्यामरैः स्वर्गं सर्वालङ्कारवर्जितः ।

प्राप्यामरावतीं तस्यौ प्राणत्राणपरायणः ॥

ततो दानवराजेन त्रैलोक्यं स्ववशीकृतं ।

इदमुक्ताः समानाथ्य शृणुध्वं सनरामराः ॥

मां यजध्वंस्तुविध्वञ्च अहं पूज्यः सुरासुरैः ।

यः शक्रः सम्यगातिष्ठेत्स गच्छेद्दध्यतां मया ॥

दानवेश्वरवाक्येन नष्टाः सर्वाः क्रियास्ततः ।

स्वाहाकारस्वधाकारवषट्कारादिकांश्च याः ॥

नाधीयत तथा वेदा नपूज्यन्त च देवताः ।
 उत्सवा न प्रवर्तन्ते सर्वमासीदसंभुलं ॥
 धर्मनाशे सुरेशस्य बलहानिरजायत ।
 ज्ञात्वा ह्रीनबलं सर्वं दानवाः समभिद्रवन् ॥
 सोऽभिद्रुतोऽसुरगणैः स्यक्तराज्योऽपि देवराट् ।
 बृहस्पतिमुपासन्त्या इदं वचनमब्रवीत् ॥
 न स्यातुमत्रशक्नोमि न गन्तुं तैरभिद्रुतः ।
 सर्वथा योद्धुमिच्छामि यद्भाष्यं तद्विष्यति ॥
 नश्यते युद्धतो वापि तावद्ववति जीवितं ।
 तावद्वातासृजत् पूर्वं न यावन्मनसीप्सितं ॥
 जयं मे शंसते ब्रह्मन् योत्सेऽहं दानवैः सह ।
 मुहूर्त्तञ्चलितं श्रेयो येन धूमायितं चिरं ॥
 कर्मायत्तं सुरैश्चर्यं पौरुषं कर्मचोच्यते ॥
 तदद्याहं करिष्यामि ध्रुवं श्रेयो भविष्यति ।
 श्रुत्वा सुरपतेर्वाक्यं बृहस्पतिरथाब्रवीत् ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

न कालोविक्रमस्याद्य त्यजकोपं पुरन्दर ।
 देश काल विहीनानि कार्याणि विपरीतवत् ॥
 क्रियमाणानि दूषन्ति सोऽनर्थः सुमहान् भवेत् ।

इन्द्र उवाच ।

ब्रह्मन् किं बहुनोक्तेन योत्स्येऽहं सह दानवैः ।
 नृणां कार्यसमारम्भे श्रेयसीत्येकचित्तता ॥
 गुणदोषावुभावेतावेकीकृत्य विचक्षणैः ।

कार्यमारभ्यते यत्तु तस्य दोषाः पराङ्मुखाः ॥

तयोः संवदतोरेवं शचीप्राह सुरेश्वरं ।

अद्य भूतदिनं देव प्रातः पर्व्व भविष्यति ॥

अहं रक्षां विधास्यामि जयो येन भविष्यति ।

पौलम्यास्तु वचः सर्व्वं कृतवान् बलव्रतहा ॥

पौर्णमास्यां ततः प्रातः पौलोमीकृतमङ्गला ।

बवन्व दक्षिणे पाणौ रक्षापोठलिकां शुभां ॥

बद्धरक्षस्ततः शक्रः कृतस्वस्त्ययनो द्विजैः ।

आरुह्यैरावतं नागं निर्ज्जगाम सुरारिहा ॥

संप्राप्य दानवानीकं नाम विश्राव्य चात्मनः ।

पातयामास शत्रूणां शिरांसि निशितैः शरैः ॥

तं दृष्ट्वा सहसायातं दानवाः संप्रहर्षिताः ।

अभिजग्मुः शितैर्वाणैः शक्रं बर्हिणवाजिनैः ॥

उवाच दानवान् सर्व्वान् प्रह्लादो दानवेश्वरः ।

दिष्टग्राह्य भवतां प्राप्तिर्व्रज्जहा दृष्टिगोचरः ॥

* हतैनमेकीकृत्याशु रथवंशेन दानवाः ।

रथवंशेन रथसमुदायेन ॥

यावत् नश्यते पापस्तावद्यत्नो विधीयतां ।

दानवेश्वरवाक्येन ततस्ते दनुनन्दनाः ॥

त्यक्त्वा मौनं महात्मानः शक्रमाहुरहंहताः ।

ततः शचीपतिः क्रुद्धो वज्रमुद्यम्य भासुरं ॥

जघान दानवानीकं क्षणात् कालइव प्रजाः ।

वध्यमानाः सुरेशेन दानवास्ते महाबलाः ॥
 अत्यन्तभयसन्धस्ताः कालोद्यमिति मोहिताः ।
 केचित्समुद्रं विविशुर्गहनं केचिदाश्रिताः ॥
 केचित्सम्बितमूर्खानो नद्या भूत्वा वनेऽवसन् ।
 दयाधर्म्मं प्रब्रुवाणा निर्भयव्रतमाश्रिताः ॥
 हेतुषादपरा मूढा वक्ष्यन्तः प्रजागणान् ।
 एवं निर्जितदैतेयान् शक्रः स्वस्थानमागतः ॥
 त्रैलोक्यं पालयामास पूज्यमानः सुरासुरैः ।
 हतहर्षा सुरेन्द्रेण शक्रं शरणमागताः ॥
 प्रणम्य कथयामासुर्जितोऽहं समरेऽरिणा ।
 ब्रह्मर्षे हीनवीर्येण शक्रेणापि जितो यतः ॥
 तस्माद्विक् पौरुषं लोके दैवं हि बलवत्तरं ।

शुक्र उवाच ।

विषादं माकृथा दैत्याः कार्य्याणां गतिरीदृशी ।
 दैवाद्भवतो भूतानां काले जयपराजयौ ॥
 सन्धानं सह शक्रेण नेदानीमुचितं भवेत् ।
 अजेयः सर्वशत्रूणां कृतः शच्या शचीपतिः ॥
 रक्षावन्धप्रभावेण दानवेन्द्रो जितो महान् ।
 वर्षमेकं प्रतीक्षध्वं ततः त्रयो भविष्यति ॥
 भार्गवैश्चैव मुक्तास्ते दानवा विगतज्वराः ।
 तस्थुः कालं प्रतीक्षन्तो यथोक्तं गुरुणा तथा ॥
 एष प्रभावी रक्षायाः कथितस्ते युधिष्ठिर ।
 जयदः सुखदश्चैव पुत्रा, रोग्य, धनप्रदः ॥

(२५)

युधिष्ठिर उवाच ।

क्रियते केन विधिना रक्षाबन्धः सुरोत्तम ।
कस्यां तिथौ कदा देव एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥
यथा यथा हि भगवन् विचित्राणि प्रभाषसे ।
तथा तथा न मे ह्यस्मिन्वद्वर्थाः शृणुतः कथाः ॥

कृष्ण उवाच ।

घनावृतेऽम्बरे पार्थ शाहले धरणीतले ।
संप्राप्ते आवणे मासि पौर्णमास्यां दिनोदये ॥
स्नानं कुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः ।
ततो देवान् पितृंश्चैव तर्पयेत्परमाश्रया ॥
उपाकर्मादिचैवोक्तमृषोणाञ्चैव तर्पणं ।
कुर्वीत ब्राह्मणः आङ्गं वेदानुद्दिश्य सुव्रत ॥
शूद्राणां मन्त्ररहितं स्नानं दानञ्च शस्यते ।
ततोऽपराह्णसमये रक्षापोटलिकां शुभां ॥
कारयेदक्षतैः शस्त्रैः सिद्धार्थैर्होमभूषितां ।
वस्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमेर्वा मलवर्जितैः ॥
विचित्रतन्तुग्रथितां स्थापयेद्राजतोपरि ।
काय्यां गृहस्य रक्षा, गोमयोपरचितैः सहस्रकुण्डलकैः ॥
दूर्वावर्णसहितैश्चित्रा दुरितोपशमनाय ।
उपलिप्ते गृहे देशे दत्तचतुष्के न्यसेत् कुम्भं ।
पीठं दक्षोपरि विशेत् राजामात्यैर्युतथ सुमुहूर्ते ॥
वेश्याजनेन सहितो मङ्गलगन्धैः समुच्छ्रितैश्चिकैः ।
रक्षाबन्धः कार्यः शान्तिध्वनिना नरेन्द्रस्य ॥

देवद्विजातिशस्त्राण्यस्त्रै रक्षाप्तिरर्चयेत् प्रथमं ।
तदनु पुरोधा नृपतेः रक्षाम्बुधीत मन्त्रेण ॥
येन बद्धो वली राजा दानवेन्द्रो महाबलः ।
तेन त्वामभिवध्नामि रक्षे माचल माचल ॥
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्च मानवैः ।
कर्त्तव्यो रक्षिकावन्धो द्विजान् संपूज्य शक्तितः ॥
अनेन विधिना यस्तु रक्षाबन्धनमाचरेत् ।
स सर्वदोषरहितः सुखी सम्बत्सरं भवेत् ॥
यः श्रावणे श्रवति शीतजलं सुरेन्द्रे
रक्षाविधानमिदमाचरते मनुष्यः ।
आस्ते सुखेन परमेण स वर्षमेकं
स पुत्रपौत्रसहितः ससुहृज्जनस्य ॥

इति भविष्योत्तरे रक्षाबन्धन पौर्णमासीव्रतं ।

—000—

कृष्ण उवाचेत्यनुवृत्ती ।

पञ्च पञ्चदशीः स्थित्वा एकभक्तेन मानवः ।
संपूज्य पूर्णिमां देवीं लिखितां चन्दनादिना ॥
पूर्णिमाप्रतिमा तु परिभाषायां द्रष्टव्या ।
ततः पञ्च घटान् पूर्णान् पयोदधिघृतेन च ॥
मधुना सितखण्डेन ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
मनोरथान् पूरयस्व यथा त्वं पूर्णिमाह्वसि ॥
पञ्चकुम्भप्रदानेन भूतानां तुष्टिरस्तु मे ।

दानमन्त्रः ।

द्विजानिवं नमस्कृत्य सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।

एतत् पञ्चघट नाम व्रतं तुष्टिप्रदायकं ॥

इति भविष्योत्तरे पञ्चघटपूर्णमाव्रतं ।

—000—

कृष्ण उवाचेत्यनुवृत्तौ ।

त्रिंशत्संपूज्य दम्पत्यान्युपवासी विभूषणैः ।

पौर्णमास्यामवाप्नोति मोक्षमिन्द्रव्रतादिह* ॥

इति भविष्योत्तरे इन्द्रपौर्णमासीव्रतं ।

शङ्कर उवाच ।

महत्पूर्वा भवत्येषा पौर्णमासी द्विजोत्तम ।

प्रतिसंवत्सरं तस्याः सोपवासी जनार्दनं ॥

यः पूजयति धर्मज्ञ तेन संवत्सरं हरिः ।

पूजितः पौर्णमासीषु भवतीति विनिश्चयः ॥

तस्यां दानं स्वल्पमपि महद्भवति भार्गव ।

दानं तप्तं जपो होमो यच्चान्यत्सुकृतं भवेत् ॥

भार्गव उवाच ।

संवत्सरे पौर्णमासी महापूर्वा वृषध्वज ।

कथं ज्ञेया जगन्नाथ तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

शङ्कर उवाच ।

यस्यां पूर्णेन्दुना योगं याति जीवो महाबलः ।
पौर्णमासीति सा ज्ञेया महापूर्वा दिजोत्तमैः ॥

जीवो बृहस्पतिः

इति भविष्यत्पुराणे महापौर्णमासीव्रतं ।

— ००० —

ऋषय उवाच ।

श्रुतमेतत्त्वयाख्यातं पशुपाशविमोक्षणं ।
व्रतं पाशपतं लैङ्गं पुरा देवैरनुष्ठितं ॥
वक्तुमर्हसि चास्माकं यथापूर्वं त्वया श्रुतं ।

सूत उवाच ।

पुरा सनत्कुमारेण शैलादि सृष्टवान् प्रभुः ।
गन्दी प्राह च तस्मै यत् प्रवदामि समासतः ॥
देवैर्देवैस्तथायज्ञैर्गन्धर्वैः सिद्धचारणैः ।
ऋषिभिश्च महाभागैरनुष्ठितमनुत्तमम् ॥
व्रतं हादशलिङ्गाख्यं पशुपाशविमोक्षणं ।
भोगदश्चैव भक्तानां कामदं मोक्षदं शुभम् ॥
अवियोगकरं पुण्यं भक्तानां भयनाशनं ।
देवैरनुष्ठितं पूर्वं ब्रह्मणा विष्णुना तथा ॥
कृत्वा कनीयसं लिङ्गं स्नाप्य चन्दनवारिणा ।
चैत्रमासादि विप्रेन्द्राः शिवलिङ्गव्रतं शुभम् ॥
कृत्वा हैमं शुभं पद्मं कर्णिकाकेसरान्वितम् ।

नवरत्नैस्तु खचितमष्टपत्रं यथाविधि ॥
 कर्णिकायां न्यसेल्लिङ्गं स्फाटिकं पीठसंगुतं ।
 तत्र भक्त्या यथान्यायमर्चयेद्विल्वयत्रकैः ॥
 सितैः सहस्रकमलैरक्तैर्नीलोत्पलैरपि ।
 जातैरन्यैर्यथालाभं गायत्र्या स्नाप्य सुव्रत ॥
 संपूज्य चैव गन्धाद्यैर्धूपदीपैश्च मङ्गलैः ।
 नीराजनीयैश्चान्यैश्च लिङ्गमूर्तिं महेश्वरम् ॥
 अग्रतः दक्षिणे दद्यादघोरेण द्विजोत्तमः ।
 पश्चिमे सद्यमन्त्रेण दद्याच्चैव मनःशिलां ॥
 उत्तरे वामदेवाय चन्दनञ्चापि दापयेत् ।
 पुरुषेण मुनिश्रेष्ठ हरितालञ्च पूर्वतः ॥
 सितागुरुद्वयं विप्रा स्तथा कृष्णागुरोर्भवम् ।
 तथा गुग्गुलुधूपञ्च दद्याद्रीशाय भक्तितः ॥
 महाचक्रं निवेद्यास्त्रादाढकान्नमथापि वा ।
 एतद्वः कथितं पुण्यं शिवलिङ्गं महाव्रतं ॥
 सर्वमासेषु सामान्यं विशेषोऽपि च कीर्त्तयेत् ।
 वैशाखे वज्रलिङ्गन्तु ज्यैष्ठ्ये मरकतं शुभम् ॥
 आषाढे मौक्तिकं लिङ्गं श्रावणे नीलनिर्मितं ।
 मासि भाद्रपदे लिङ्गं पद्मरागमयं शुभम् ॥
 आश्विने चैव विप्रेन्द्रा गोमेदकमयं शुभम् ।
 प्रवालेन च कार्त्तिक्यां तथा वै मार्गशीर्षके ॥
 माघे च सूर्यकान्तेन फाल्गुने स्फाटिकेन तु ।
 सर्वमासेषु कमलं हैममेकं विधीयते ॥

अलाभे राजतस्यापि विल्वपत्रैः प्रपूजयेत् ।
 रत्नानामप्यलाभे तु हेम्ना वा रजतेन वा ॥
 रजतस्याप्यलाभे तु ताम्रलोहेन कारयेत् ।
 शैलं वा हारजं वापि मृत्तमं वा सवेदिकम् ॥
 सर्वमन्त्रमयं वापि क्षणिकं परिकल्पयेत् ।
 हेमन्तिके महादेवं श्रीपत्रेणैव पूजयेत् ॥

श्रीपत्रं कमलं ।

सर्वमावेष्टु कमलं हेममेकमथापि वा ।
 राजतं वापि कमलं हेमकर्णिकमुत्तमम् ॥
 रजतस्याप्यलाभे तु विल्वपत्रैश्च पूजयेत् ।
 सहस्रकमलालाभे तदर्धेनापि पूजयेत् ॥
 तदर्धार्धेन वा रुद्रमष्टोत्तरशतेन वा ।
 विल्वपत्रे स्त्रिया लक्ष्मीर्देवी लक्षणसंयुता ॥
 नीलोत्पले विशालाक्षी उत्पले षण्मुखः स्वयं ।
 पाद्यैर्गणैर्महादेवः सर्वदेवपतिः शिवः ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रीपत्रं न त्यजेद्दुधः ।
 नीलोत्पलं श्वेतपद्ममुत्पलञ्च विशेषतः ॥
 सर्ववश्यकरं वारः शिला सर्वार्थसिद्धिदा ।
 कृष्णागरुसमुद्भूतं सर्वपापनिकृन्तनं ॥
 गुग्गुलुप्रभृतीनाञ्च धूपानाञ्च निवेदनं ।
 सर्वरोगक्षयकरञ्चन्दनं सर्वसिद्धिदं ॥
 सौगन्धिकं तथा धूपं सर्वकामप्रसाधनं ।
 श्वेतागुरुद्रवञ्चैव तथा कृष्णागुरुद्रवं ॥

सौम्यं सितारधूपञ्च साक्षान्निर्व्वीणसिद्धिदं ।
 श्वेतार्ककुसुमे साक्षाच्चतुर्व्वक्त्रः प्रजापतिः ॥
 कर्णिकारस्य कुसुमे मेधा साक्षाद्गवस्थिता ।
 करवीरे गणाध्यक्षीबके नारायणः स्वयं ॥
 सुष्टुगन्धिषु सर्व्वेषु कुसुमेषु नगात्मजा ।
 तस्मादेतैर्यथा लाभपुष्पैर्धूपादिभिस्तथा ।
 पूजयेद्देवदेवेशं भक्त्या वित्तानुसारतः ।
 निवेदयेत्ततो भक्त्या पायसञ्च महाचरुं ॥
 सष्टतं सोपदंश्च सर्व्वद्रव्यसमन्वितं ।
 शुङ्गान्नञ्चापि मुहूर्त्तं श्राद्धक्यबन्धकन्तु वा ॥
 उपहाराणि पुष्पाणि न्यायेनैवार्ज्जितानि च ।
 नानाविधानि चान्नानि प्रोक्षितान्यश्वसा ततः ॥
 क्षीराज्यैः सर्व्वदेवानां स्थित्यर्थममृतं कृतं ।
 विष्णुना जिष्णुना साक्षात्तोयेषु सुप्रतिष्ठितं ॥
 तस्मात्संपूजयेद्देवमन्त्रे प्राणः प्रतिष्ठितः ।
 उपहारे तथा पुष्टिर्व्यजने पवनः स्वयं ॥
 सर्व्वात्मको महादेवो गन्धतोये ह्यपांपतिः ।
 पटे वै प्रकृतिः साक्षान्महादेवो व्यवस्थिता ॥
 तस्माद्देवं यजेद्भक्त्या प्रतिमासं यथाविधि ।
 पौर्णमास्यां पौर्णमास्यां सर्व्वकार्य्यार्थसिद्धये ॥
 सत्यं शौचन्दयाचान्तिः सन्तुष्टो दानमेव च ।
 पौर्णमास्यां तथा विप्रा उपवासञ्च कारयेत् ।
 सम्बत्सरान्ते गोदानं वृषोत्सर्गं विशेषतः ॥

भोजयेद्वाङ्मणान् भक्त्या त्रीनियान् वेदपारगान् ।
 तल्लिङ्गं पूजितं तेन सर्वं द्रव्यसमन्वितं ॥
 स्थापयेद्वा शिवचेत्रे दद्याद्वा* ब्राह्मणाय च ।
 एवं सर्वेषु मासेषु शिवलिङ्गं महाव्रतं ॥
 कुर्याद्भक्त्या मुनिश्रेष्ठास्तदेव तपसां परं ।
 सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानै रत्नभूषितैः ॥
 गत्वा शिवपुरं दिव्यं नेहायाति कदाचन ।
 अथ वा ह्येकमासे† च चरेद्देवं व्रतोत्तमं ॥
 शिवलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 अथवापि वित्तहीनस्तल्लिङ्गं चिन्तयेन्नरः ॥
 वर्षमेकं वरं देवं स्थानं प्राप्य शिवं व्रजेत् ।
 देवत्वञ्च पितृत्वञ्च देवराजत्वमेव च ॥
 गाणपत्यं पदं वापि शक्नोति लभते नरः ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां भोगार्थी भोगमाप्नुयात् ॥
 द्रव्यार्थी च धनं पुण्यत्रायुः कामांश्च नित्यजान् ।
 यान्यांश्चिन्तयते कामांस्तांस्तान् प्राप्येह मोदते ॥
 एकमासव्रतादेव चान्ते रुद्रमवाप्नुयात् ।

इदं पवित्रं परमं रहस्यं
 व्रतोत्तमं विश्वसृजा च दृष्टं ।
 हिताय देवासुरमर्त्यसिद्ध
 विद्याधराणां परमं शिवेन ॥

* दापयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अथवाद्ये कयासेवेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

संपूज्य देवं विधिनैव मीशं
 प्रणम्य मूर्ध्ना सह भृत्यपुत्रैः ।
 व्यपोहनं नाम जपस्तवस्य
 प्रदक्षिणीकृत्य शिवं प्रयत्नात् ॥
 पुरा कृतो विष्णुश्च स्तवश्च
 हिताय देवेन जगन्नयस्य ।
 पितृमहेनैव सुरेन्द्रसार्धं
 महानुभावात्तु महार्हमेतत् ॥
 अधिष्ठत्वा स्तवं वक्ष्ये सर्वसिद्धिप्रदं शुभं ।
 नन्दिनश्च मुखात् श्रुत्वा कुमारेण महात्मना ॥
 व्यासेन कथितं तस्माद्बहुमानेन वा श्रुतं ।
 नमः शिवाय शुद्धाय निर्मलाय यशस्विने ॥
 वृषान्तकाय सर्वाय भवाय परमात्मने ।
 पञ्चवक्त्रो दशभुजो ह्यक्षिपञ्चदशैर्युतः ॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशः सर्वाभरणभूषितः ।
 सर्वज्ञः सर्वगः शान्तः सर्वोपरि सुसंस्थितः ।
 यन्नासनस्थः सीमोऽयं पापमाशु व्यपोहतु ॥
 ईशानः पुरुषश्चैव अघोरः सद्य एव च ।
 वामदेवश्च भगवान् पापमाशु व्यपोहतु ॥
 अनन्तः सर्वविद्येशः स मे पापं व्यपोहतु ।
 एको रुद्रो ह्येकगुरुस्त्रैलोक्यानुमितो बिभुः ॥
 शिवध्यानैकसंपन्नः स मे पापं व्यपोहतु ।
 त्रिमुक्तिर्भगवानीशः शिवभक्तिप्रबोधकः ।

शिवध्यानैकसम्पन्नः स मे पापं व्यपोह तु ॥
 श्रीकण्ठः श्रीपतिः श्रीमाच्छिवध्यानरतः सदा ।
 शिवास्वनुरतः साक्षात् स मे पापं व्यपोह तु ॥
 शिखण्डी भगवान् शान्तः शिवभस्मानुलेपनात् ।
 शिवार्चनरतः श्रीमान् स मे पापं व्यपोह तु ॥
 त्रैलोक्यनामिता देवी श्रीकारा च पुरातनी ।
 दाक्षायणी महादेवौ गौरी हैमवती शुभा ॥
 एकवर्णाग्रजा माया पाटलायास्तथैव च ।
 अपर्णा वरदा देवी वरदानैकतत्परा ॥
 उमासुरहरी साक्षात् काशीस्था पापमर्दिनी ।
 खट्वाङ्गधारिणी देवी कराग्रतनुपल्लवे ।
 नैष्कर्म्यकादिभिर्द्विवैस्तनुभिः पुत्रकैर्हता ॥
 मेनया नन्दया देवी कालिका वारिजेक्षणा ।
 अम्बा या वीतशोकस्य नन्दिनश्च महात्मनः ।
 शुभावत्या सुशीर्षा वा पञ्चचूडा वरप्रदा ॥
 सृष्ट्यर्थं सर्वभूतानां प्रकृतिश्च गताव्यया ।
 त्रयोविंशतिभिस्तत्त्वैर्महदाद्यैर्विजृम्भिता ॥
 लक्ष्म्यादिशक्तिभिर्नित्यं नमिता नगनन्दिनी ।
 मनोन्मथी महादेवी माया वा मण्डनप्रिया ।
 मायया हि जगत्सर्वं ब्रह्माद्य सचराचरं ॥
 क्षोभनी मोहनी नित्यं योगिनौहृदि संस्थिता ।
 एकादशे स्थिता लोके इन्द्रीवरनिभेक्षणा ॥
 भक्त्या यरमया नित्यं सर्वदेवैरभिष्टुता ।

गणेशाभोजगर्भेन्द्रयमवित्तेशपूर्वकैः ॥
 सञ्भूता जननी तेषां सर्वोपद्रवनाशिनी ।
 भक्तानामार्तिहा भव्या भवभावविलासिनी ॥
 भुक्तिदा मुक्तिदा देवी भक्तानामभयप्रदा ।
 सा मे साक्षादुमा देवी पापमाशु व्यपोहतु ॥
 चण्डसर्वगणेशानो मुखाच्छोर्विनिःसृतः ।
 शिवार्चनरतः श्रीमान् स मे पापं व्यपोहतु ॥
 सालङ्कायनपात्रश्च हलमग्नौ स्थितः प्रभुः ।
 याम्यतां मनुतान्देवः सर्वभूतगणेश्वरः ॥
 सर्वदः सर्वगः सर्वप्रभवः प्रभुरीश्वरः ।
 सनारायणकैर्देवैः सेन्द्रचन्द्रदिवाकरैः ॥
 सर्वैश्च यच्चगन्धर्वैर्भूतैर्भूतिविधायकैः ।
 उरगैर्ऋषिभिश्चैव ब्रह्मणा च महात्मना ॥
 स्तुतस्त्रैलोक्यनाथस्तु मुनिरन्तःपुरे स्थितः ।
 सर्वदा पूजितः सर्वैर्नन्दी पापं व्यपोहतु ॥
 महाकालो महातेजा महादेवइवापरः ।
 शिवार्चनरतः श्रीमान् स मे पापं व्यपोहतु ॥
 वृषभो मुनिशार्दूलः शिवध्यानपरायणः* ।
 शिवार्चनरतो नित्यं स मे पापं व्यपोहतु ॥
 मेरुमन्दरसङ्काशनवकोटिप्रमाणतः ।
 ऐरावतादिभिर्हि वैर्हि वैर्योगसमन्वितैः ॥
 वद्धा हृत्पुण्डरीकाक्षस्तम्बे वृत्तिं निरुध्य च ।

गजेन्द्रवक्त्रो यः साक्षादा सप्तपाताल पादकः ॥

सप्तद्वीपोभुजङ्गकाः ।

सप्तार्णवकुप्यश्चैव सर्वतीर्थानुगः शिवः ।

आका वा देवो दिवो दिग्बाहुः सोमसूर्याग्निलीचनः ॥

हतासुरा महावृक्षा महाविद्या महोत्कटाः ।

ब्रह्मोद्या धारणैर्हिष्यै र्योगपाशसमन्वितः ॥

वृद्धो हृत्पुण्डरीकाक्षस्तम्बे वृत्तिनिवृत्ति च ।

गजेन्द्रवक्त्रो यः साक्षाद्गणकोटिशतैर्हतः ॥

शिवध्यानैकसम्पन्नः स मे पापं व्यपोहतु ।

भृगीशः पिङ्गलाक्षोऽसौ भसितासितदेहयुक् ॥

शिवाच्चर्नरतः श्रीमान् स मे पापं व्यपोहतु ।

चतुर्भिस्तनुभिर्नित्यं सर्वारिविनिमर्दनः ॥

स्कन्दः शक्तिधरः शान्तः सेनानीर्गजवाहनः ।

शिवासेनापतिः श्रीमान् स मेपापं व्यपोहतु ॥

मन्वाशर्वस्तथेशानो रुद्रः पशुपतिस्तथा ।

उग्रो भीमो महादेवः शिवाच्चर्नरतः सदा ।

ये ते पापं व्यपोहन्तु मूर्त्तयः परमेश्विनः ॥

महादेवः शिवो रुद्रः शतमुनीललोहितः ।

ईशानो विजयो भीमो देवदेवोभवोद्भवः ॥

कपीशश्च दिवाकरः ।

एतेवै भैरवाद्यास्तु रुद्रारुद्रसमा भवाः ।

शिवप्राणसमापन्ना व्यपोहन्तु मलं मम ॥

वैकर्त्तनो विवस्वांश्च मार्त्तण्डो भास्करो रविः ।

लोकप्रकाशकश्चैव लोकसाक्षी त्रिविक्रमः ॥
 आदित्यश्च तथा सूर्यः शंशुर्मास दिवाकरः ।
 एते वै द्वादशादित्या व्यपोहन्तु मलं मम ॥
 गगनःस्पर्शनस्तेजो रसश्च पृथिवीरुहा ।
 चन्द्रः सूर्यस्तथा चात्मा वसवः शिवभाविताः ॥
 पापं व्यपोहन्तु मलं भयं नानाविधं मम ।
 वसवः पावकश्चैव चयोनैऋति रेवच ॥
 वरुणो वायुः सोमश्च ईशानो भगवान् हरिः ।
 पितामहश्च भगवान् शिवध्यानपरायणः ॥
 एते पापं व्यपोहन्तु मनसा कर्मणा कृतं ।
 गभस्तिस्पर्शनो वायुरनिलो मरुतस्तथा ॥
 प्राणोपानश्च जीवेशो मरुतश्चैव भाषिताः ॥
 शिवार्चनरतः सर्वो व्यपोहन्तु मलं मम ।
 खेचरी वसुचारी च ब्रह्महा ब्रह्मवित्सुधीः ॥
 सुषेणः शाश्वतः पुष्टः अपुष्टश्च महाबलः ।
 एते वै चारणाः शम्भोः पूजयातीव शोभिनः ॥
 व्यपोहन्तु मलं सर्वं पापञ्चैव मया कृतं ।
 मन्त्रज्ञो मन्त्रवित्प्राज्ञो हंसराट् सिद्धपूजितः ॥
 सिद्धिवित्परमः सिद्धिः सर्वं सिद्धिप्रदायिनः ।
 व्यपोहन्तु मलं सर्वं सिद्धाः शिवपदार्चकाः ॥
 यक्षो यक्षेशधनदौ जम्भनो मणिभद्रकैः ।
 पूर्णभद्रः खैरमाली शिविः पुण्डलरेव च ॥
 नरेन्द्रश्चैव यज्ञेशा व्यपोहन्तु मलं मम ।

अनन्तः कुलिकश्चैव वासुकिस्तच्चकस्तथा ॥
 कर्कोटको महापद्मः शङ्खपीलो महावलः ।
 शिवप्रणाममापन्नः शिवदेवप्रभूषणः ॥
 मलं पापं व्यपोहन्तु विषं स्थावरजङ्गमं ।
 वीणाञ्चः किन्नरञ्चश्च शूरसेनः प्रमर्द्दनः ॥
 अतिशयः सुप्रभोगी गीतञ्चश्चेति किन्नराः ।
 शिवप्रणामसम्पन्ना व्यपोहन्तु मलं मम ॥
 विद्या विनीतो विद्यालीराशिवर्द्धविदाम्बरः ।
 प्रबुद्धो विबुधः श्रीमान् कृतञ्चश्च महायशः ॥
 एते विद्याधराः सर्व्वे शिवध्यानपरायणाः ।
 व्यपोहन्तु मलं सर्व्वं महादेवप्रसादतः ॥
 हयग्रीवो महाजृम्भः कालनेमिर्महायशः ।
 सुग्रीवो मर्द्दकश्चैव पिङ्गलो देवमर्द्दवः ॥
 प्रह्लादशानुक्लादश्च शिविर्वाष्कल एव च ।
 जृम्भकुम्भौ च मायावी कार्त्तवीर्य्यः कृतञ्चयः ॥
 एते सुरा महात्मानो महादेवपरायणाः ।
 व्यपोहन्तु महाघोरं पापभारं ममैव च ॥
 गरुड्मांस हरिश्चैव पद्मिराज्जीममर्द्दनः ॥
 नागशत्रुर्हिरण्याभो वैनतेयः प्रभञ्जनः ।
 नागानां विषनाशश्च विष्णुवाहन एव च ॥
 एते हिरण्यवर्णाभा गरुडा विष्णुवाहनाः ।
 नानाभरणसम्पन्ना व्यपोहन्तु भयं मम ॥
 अगस्तिश्च वसिष्ठश्च अङ्गिरा भृगुरेव च ।

कश्यपो नारदश्च दधीचिश्चावनस्तथा ।
 उपमन्युस्तथान्ये च ऋषयः शिवभाविताः ।
 शिवार्चनरता हन्तु मनसा कर्मणा कृतं ॥
 गभस्तिस्पर्शनी वायुरनिली मरुतस्तथा ।
 प्राणः प्राणेशजीवेशी जीवेशमरुत एव च ॥
 शिवार्चनरताः सर्वे व्यपोहन्तु मलं मम ।
 खेचरी वसुचारी च ब्रह्महा ब्रह्मविष्णुधीः ॥
 पितरः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
 अग्निस्त्वत्ता वह्निषदस्तथा मातामहादयः ॥
 व्यपोहन्तु भयं पापं शिवध्यानपरायणः ।
 लक्ष्मीश्च धरणी चैव मायत्री च सरस्वती ॥
 दुर्गा उमा शची ज्येष्ठा मातरः सुरपूजिताः ।
 देवतानां मताश्चैव गणा मातामहादयः ॥
 व्यपोहन्तु भयं पापं शिवध्यानपरायणाः ।
 लक्ष्मीश्च धरणी चैव गणानां मातरस्तथा ॥
 भूतानां मातरः सर्वाः पन्नगा गणमातरः ।
 प्रसादाद्देवदेवस्य व्यपोहन्तु भयं मम ॥
 उर्वशी मेनका चैव रश्मा चैव तिलोत्तमा ।
 सुमुखी दुर्मुखी चैव कामुकी कामवर्द्धिनी ॥
 अथान्याः सर्वलोकेषु दिव्याद्याप्सरसः शुभाः ।
 शिवाय ताण्डवं नित्यं कुर्वन्ति शिवभाविताः ॥
 गेये शिवार्चनरता व्यपोहन्तु मलं मम ।
 अर्कः सोमोऽङ्गारकश्च ब्रुधश्चैव वृहस्पतिः ॥

शुक्रः शनैश्चरश्चैव राहुः केतुर्ब्रह्मावलः ।
 व्यपोहन्तु भयं घोरं शिरःपीडां शिवार्चकाः ।
 मघो हृषोऽथ मिथुनं तथा कर्कटकाः शुभाः ॥
 सिंहश्च कन्या विपुला तुला वै वृश्चिकस्तथा ।
 धनुश्च मकरश्चैव कुम्भो मीनस्तथैव च ॥
 राशयो द्वादशाश्चैताः शिवपूजापरायणाः ।
 व्यपोहन्तु परं पापं प्रसादात्परमेष्ठिनः ।
 अश्विनी भरणी चैव ज्येष्ठा रोहिणी तथा ॥
 श्रीमान्मृगशिराश्चार्द्रा पुनर्वसुपुष्यसर्पकाः ।
 मघा वैपूर्वफाल्गुन्या उत्तराफाल्गुनी तथा ॥
 हस्ता वित्रा तथा स्वाती विशाखा चानुराधका ।
 ज्येष्ठा मूलं महाभागा पूर्वाषाढा तथैव च ॥
 श्रवणश्च धनिष्ठा च तथा शतभिषापि च ।
 पूर्वभाद्रपदा चैव तथा प्रौष्ठपदा शुभाः ।
 पीण्णा च देव्या सततं व्यपोहन्तु मूलं मम ।
 ज्वरङ्कुण्डोदकश्चैव शतकर्णोमहावलः ॥
 महाकर्णः प्रभूतश्च प्रभुर्वा प्रीतिवर्द्धनाः ।
 क्रीटिकोटीशतैश्चैव भूता नो परिवारिताः ॥
 व्यपोहन्तु भयं पापं महादेवप्रसादतः ।
 शिवध्यानैकसम्पन्नाः शिशिरा इन्दुमूर्तिभाः ॥
 कुन्देन्दु सदृशाकाराः कुन्देदुवडवामुखः ।
 वडवामुख्यशत्रुर्यावडवामुखभेदनः ।
 वपुष्पांश्चैव सदभक्तः क्षीरोद इव पाण्डुरः ॥

रुद्रलोके स्थितो नित्यं रौद्रैः सार्द्धं स्थितो गणैः ।

वृषेन्द्रो विसृतिर्होविश्वस्य जगतः पिता ॥

वृत्तो नन्दादिभिर्नित्यं मातृभिर्मेषमर्हणः ।

शिवाच्च नरतो नित्यं मम पापं व्यपोहतु ॥

गवां माता जगन्माता रुद्रलोके व्यवस्थिता ।

माता मवां श्रद्धाभागा समे पापं व्यपोहतु ।

सुशीला शीलसम्पन्ना शिवभक्तिपरायणा ।

शिवलोके स्थिता नित्यं सा मे पापं व्यपोहतु ।

वेदशास्त्रार्थसर्वज्ञः सर्वशास्त्रार्थचिन्तकः ॥

समस्तगुणसम्पन्नः सर्वदेवेश्वरोऽमरः ।

ज्येष्ठः सर्वेश्वरः सैम्यो महाविष्णुचतुष्टयं ॥

आद्यः सेनापतिः शास्त्रं मोदते मेषमर्हणः ।

ऐरावतगजारूढः कृष्णकुक्षितमूर्ध्वजः ॥

कृष्णगौराक्तनयनः शशिपद्मगभूषणः ।

एतैः प्रेतैः पिशाचैश्च कूष्माण्डैश्चैव संवृतः ॥

शिवाच्च नरतः साक्षात्समे पापं व्यपोहतु ।

ब्रह्माणी चैव माहेशो कौमारी वैष्णवी तथा ॥

वाराही चैव माहेन्द्री चामुण्डाग्न्यायिका तथा ।

एता वै मातरः सर्वाः सर्वलोकप्रपूजिताः ॥

योयिनीभिर्महापापं व्यपोहन्तु समाहिताः ।

वीरभद्रो महातेजा हिमकुन्देन्दुसन्निभः ॥

रुद्रस्य तनयो रौद्रः शूलशक्तमहाकरः ।

सहस्रबाहुः सर्वज्ञः सर्वायुधधरः स्वयं ॥

त्रेतायिनयनोपेतो त्रैलोक्याभयदः प्रभुः ।
 मातृणां रक्षको नित्यं महावृषभवाहनः ॥
 त्रैलोक्यनिर्मितः श्रीमान् शिवपादार्चने रतः ।
 यज्ञस्य च शिरच्छेत्ता पूषदन्तविनाशनः ॥
 वज्रे हन्तरातः साक्षाद्गनेत्रनिपातनः ।
 गणेश्वरो यशो नारो स मे पापं व्यपोहतु ॥
 ज्येष्ठा वरिष्ठा वरदा सर्वाभरणभूषिता ।
 महालक्ष्मीर्जगन्माता सा मे पापं व्यपोहतु ।
 महामोहा महाभागा महाभूतगणैर्वृता ।
 शिवार्चनरता नित्यं सा मे पापं व्यपोहतु ॥
 लक्ष्मीः सर्वगुणोपेता सर्वलक्षणलक्षिता ।
 गर्भदा सर्वदा देवी सा मे पापं व्यपोहतु ।
 सिंहावुद्धा महादेवी महिषासुरमर्दिनी ॥
 शिवार्चनरता रुद्रा मम पापं व्यपोहतु ।
 रुद्राणी रुद्रदयिता ब्रह्माण्डगणनायका ।
 कुष्माण्डचेति मे पापं व्यपोहन्तु समाहिताः ॥
 अनेन देवीं स्तुत्वा तु चान्ते सर्वं क्षमापयेत् ।
 प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रतिमासं द्विजोत्तमान्
 व्यपोहन स्तवमिमं यः पठेत् शृणुयादपि ।
 विधूय सर्वपापानि रुद्रलोके महीयते ।
 कन्यार्थी लभते कन्यां जयकामो जयं लभेत् ॥
 अर्थकामो लभेदर्थं पुत्रकामो बहून् सुतान् ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां भोगार्थी भोगमाप्नुयात् ॥

यान् यान् कामान् प्रार्थयते यन्नानाच्चैव यत्फलं ।
 दानानाच्चैव यत्पुण्यं व्रतानाच्च विशेषतः ॥
 तत्पुण्यं कीटिगुणितं जम्बा प्राप्नोति मानवः ।
 गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च वीरहा व्रह्महा तथा ॥
 शरणागतघाती च मितविश्वासघातकः ।
 कुष्ठः पापसमाचारो मातृहा पित्रहा तथा ॥
 निहत्य सर्वपापानि शिवलोके महीयते ।
 इति लिङ्गपुराणोक्तं मलव्यपोदनं पाशुपतव्रतं ।

— ००० —

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतं पाशुपतं वरं ।
 ब्रह्मादयोऽपि यत् कृत्वा सर्वे पाशुपताः कृताः ॥

वायुरुवाच ।

रहस्यं यत् प्रवक्ष्यामि सर्वपापनिवृत्तनं ।
 व्रतं पाशुपतं श्रेष्ठं मया च शिरसि श्रुतं ॥
 कालश्चैत्रपौर्णमासी देशः शिवपरिग्रहः ।
 क्षेत्रारामादिरन्योवा प्रशस्तः शुभलक्षणः ॥
 तत्र पूर्वतयोदश्यां सुस्नातस्तु कृताङ्गिकः ।
 अतुलार्यं समाचार्यं संपूज्य प्रणिपत्य च ॥
 पूजां स्वशाखिकीं कृत्वा शुक्लाम्बरधरः स्वयं ।
 शुक्लयज्ञोपवीती च शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥
 दर्भासने समासीनो दर्भमुष्टिं प्रगृह्य च ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा प्राञ्जलीवाप्युदङ्मुखः ॥

ध्यात्वा देवञ्च देवीञ्च तद्विज्ञापनवर्त्मना ।
 व्रतमेतत् करोमीति भवेत्सङ्कल्प्य दीक्षितः ॥
 यावत् शरीरपातञ्च द्वादशाब्दमथापि वा ।
 तदर्द्धं वा तदर्द्धं वा मासद्वादशकन्तु वा ।
 तदर्द्धं वा तदर्द्धं वा मासमेकं मथापि वा ।
 दिनद्वादशकं वाद्य व्रतसङ्कल्पनं विधिः ॥
 समिद्धमग्निमाधाय विराजो होमकारणात् ।
 हुत्वाज्येन समिद्धिञ्च चरुणा च यथा क्रमं ॥
 पूर्णायाः पुरतो भूप तत्त्वानां शुद्धिसुद्दिशेत् ।
 शुद्धयामूलमन्त्रेण तारे च समिधादिभिः ॥
 तत्त्वान्येतानि महेहे शुद्धान्यन्यानि संस्मर ॥
 पञ्चभूतानि तत्त्वानि पञ्चपञ्चेन्द्रियाणि च ।
 ज्ञानकर्म्मविभेदेन पञ्च पञ्च विभागशः ॥
 त्वगादिधातवः सप्त पञ्चप्राणादिवायवः ।
 मनसाहं* कृतं तदन्निर्गुणौ प्रकृतिपूरुषौ ॥
 रागोविद्या कला चैव नियतिः काल एव च ।
 अथाथ शुद्धविद्याञ्च महेश्वरसदाशिवौ ।
 शक्तिञ्च शिवतत्त्वानि तानि च क्रमशो विदुः ॥
 मन्त्रैस्तु विराजो हुत्वा होतास्तैर्विगतो भवेत् ।
 अथ गोमयमादाय पिण्डीकृत्य निमन्त्रा च ॥
 न्यस्थायै तन्तु संरक्ष्य दिने तस्मिन् हविष्यभुक् ।
 प्रभाते च चतुर्दश्यां तच्च सत्त्वं* यथोदितं ॥

* मनसाहं कृतद्वाराभकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दिने तस्मिन् निराहारः कालशेषं समापयेत् ।

प्रातः पर्वणि वाप्येव हुत्वा होमश्च तत्त्वतः ।

उपसंस्तुत्य रुद्राग्निं गृह्णीयाद्भस्म पात्रतः ॥

ततस्तु जटिलो मुण्डः शिथ्यैश्च कजश्च च ।

हुत्वा ग्नौ तु पुनर्व्वीतलज्जश्च स्याद्दिगम्बरः ।

अन्यः कषायवसनश्चर्मचोराम्बरो यथा ॥

रक्ताम्बरो वल्कली च भवेद्दण्डी च मूषली ।

प्रक्षाल्य चरणौ पश्चाद्द्विराचम्यात्मनस्तनुं ॥

सकली कृत्य तद्भस्म विटजामलसम्भवं ।

अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैः षड्विराथर्व्वणैः क्रमात्

निर्मथ्याङ्गानि मूर्त्तादिचरणान्तश्च संस्पृशेत् ।

अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्मजलमिति भस्मस्थलमिति
भस्मसर्व्वदं हुत्वा इदंभस्मणाङ्गएतानि चक्षुषि इत्याथर्व्वण
मन्त्राः षट् ॥

ततस्तेन क्रमेणैव समुन्मुल्य च भस्मनः ।

सर्व्वाङ्गोद्दलनं कुर्यात् प्रणवेन शिवेति च ॥

तत स्त्रिपुण्ड्रं रचयेत्तिरायुषसमाह्वयं ।

शिवभाव समागम्य शिवयोगमथाचरे ॥

कुर्यात्तिसन्ध्यामिथेवमेतत्पाशुपतं व्रतं ।

भुक्तिमुक्तिप्रदञ्चैतत् पशुत्वं विनिवर्त्तयेत् ॥

तत्पशुत्वं परित्यज्य कृत्वा पाशुपतं व्रतं ।

पूजनीयो महादेवो लिङ्गमूर्त्तिः सनातनः ॥

पद्ममष्टदलं हैमं नवरत्नैरलङ्कृतं ।

कर्णिकाकेशरोपेतमशनं परिकल्पयेत् ॥
 श्वेतकृष्णनिभं भानुंसित रक्तमथापि वा ।
 पद्मं तस्याप्यभावे तु केवलं भावनामयं ॥
 पद्मस्य कर्णिकामध्ये कृत्वा लिङ्गं कनीयसं ।
 स्फाटिकं पीठकोपेतं पूजयेदश्रितः क्रमात् ॥
 प्रतिष्ठाप्य विधानेन लिङ्गं कृतसुशोभनं ।
 परिकल्प्यासने मूर्त्तिपञ्चवक्त्रं प्रभाकरं ।
 पञ्चगव्यादिभिः पुण्यैर्यथाविभवसंभृतैः ॥
 स्नापयेत् कलशैः पूर्णैः सहस्राणि सुसम्भवैः ।
 गन्धद्रव्यैः सकूर्पैश्चन्दनाद्यैश्च कुङ्कुमैः ॥
 सवेदिकं समालिप्य लिङ्गं भूषणभूषितं ।
 विल्वपत्रैश्च पद्मैश्च वात्र रक्तैस्तथोत्पलैः ॥

उत्पलैर्नीलोत्पलैः ।

नीलोत्पलैस्तथान्यैश्च पुष्पैस्तैस्तैः सुगन्धिभिः ।
 पुष्पैः प्रशस्तैश्चेतैश्च पुष्पैर्द्रव्याचतादिभिः ॥
 समभ्यर्च्य यथालाभं महापूजाविधानतः ।
 धूपं दीपं तथाचार्य्यं नैवेद्यञ्च विशेषतः ॥
 निवेदयित्वा विधिवत् कल्याणञ्च समाचरेत् ।
 इष्टानि च विशिष्टानि न्यायेनोपार्थितानि च ॥
 सर्वद्रव्याणि देयानि व्रतेत्वस्मिन्विशेषतः ।
 (श्रीपत्रोत्पलपद्मानां सङ्ग्रहमाह त्रिकामता ॥)
 प्रत्येकममणव्यापितमष्टोत्तरं द्विजाः ।
 तत्रापि च विशेषान् यद्विल्वपत्रकं परं प्राहुः ॥

धरान् पद्मसहस्रकान् नोलोत्पलादिष्टोष्यतत्तमानं विल्वपत्रकं ॥

पुष्पान्तरे न नियमो यथालाभं प्रपूजयेत् ।

अष्टाङ्गमर्घ्यं मुत्कृष्टं चूपदोषौ विशेषतः ॥

कृष्णागररघोराख्ये रक्ता सद्यमनःशिली ।

चन्दनं वामदेवाख्ये मुखे कृष्णागुरुः पुनः ॥

पीरपेगुग्गुलं सव्ये सौम्ये सौगन्धिके मुखे ।

ईशानेऽपि तु सीतादीन् दद्याद्दधूपं विशेषतः ॥

शर्करा मधुकपूरं कपिलाष्टतसंयुतं ।

चन्दनागुरुकुठाश्च माल्यं वै सम्प्रचक्षते ।

कर्पूरवर्त्तिजोपाद्या देवी दीपावलिस्ततः ॥

अघोरचन्दनन्देयं प्रतिचक्रमतः परं ।

प्रथमावरणे पूज्य क्रमाद्विवस्वरामुखी ।

ब्रह्माङ्गानि ततश्चैवं प्रथमावरणे चर्चयेत् ।

द्वितीयावरणे पूज्या विद्येशास्त्रकवर्त्तिनः ॥

तृतीयावरणे पूज्या भवाद्याश्चाष्टमूर्त्तयः ।

महादेवादयस्तत्र तथैकादशमूर्त्तयः ॥

चतुर्थावरणे पूज्याः सर्व्वेऽपि गणेश्वराः ।

वह्निरेव तु पद्मस्य पञ्चमे ज्योतिष्पांगणः ॥

सर्व्वे देवाश्च देव्यश्च सर्व्वेऽपि खेचराः ।

पातालावाहिनाश्चैव सर्व्वे सुनिगणा अपि ॥

क्षीणिनी गुरवः सर्व्वे पञ्चगोमातरस्तथा ।

क्षेत्रपालाश्च समन्ताः सर्व्वे वैतच्चराचर ॥

अथावरण पूजान्ते संपूज्य परमेश्वरम् ।

शय्यासनं स्त्रजं हृद्यं हविर्भक्त्या निवेदयेत् ॥
 मुखवासादिदत्तानां ताम्बूलं सोपदंशकं ।
 अलंकृत्य च भूपोपि नानापुष्पविभूषणैः ॥
 नीराजनान्तां विस्तीर्य पूजाशेषं समापयेत् ।
 क्रमुकं सोपदंशञ्च शयनञ्च समर्पयेत् ॥
 यद्यत् यस्य हितं हृद्यं तत्कर्म नुरूपतः ।
 कृत्वा च कारयित्वा च स्थित्वा च प्रतिपूजनं ॥
 स्तोत्रव्ययोहनं जप्त्वा विद्यां पञ्चाक्षरीं जपेत् ।

(पञ्चाक्षरी विद्या च वायुसंहितोक्ता ।)

अस्याः परमविद्यायाः स्वरूपमधुनोच्यते ।
 आदौ नमः प्रयोक्तव्यं शिवायेति ततः परं ।
 सैषा पञ्चाक्षरी विद्या सर्वस्थितिशिरोगता ।
 शब्दजो तस्य सर्वस्य बीजभूतः समासतः ॥
 प्रथमं तन्मुखाङ्गीर्णा मम मेवात्मवाचिका ।
 तप्तचामीकरप्रख्या पीनोन्नतपयोधरा ॥
 चतुर्भुजा त्रिनयना वालेन्दुकृतशेखरा ।
 पद्मीतपलधरा सौम्या वरदाभयपाणिका ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
 सितपद्मासनासीना नीलकुञ्चितमूर्द्धजा ॥
 अस्याः पञ्चविधावर्णा प्रस्फुरद्भविमण्डला ।
 पीतकणास्तथा धूम्रवर्णाभारक्तएव च ॥
 पृथक् प्रयुक्तायेवैता विन्दु नादविभूषिता ।
 अर्द्धचन्द्राकृति विन्दुनाददीपशिखाकृतिः ॥

वीजं द्वितीयबीजेषु मन्त्रस्यास्य वरानने ।
 दीर्घपूर्वतुरीयस्य पञ्चमं शक्तिमादिशेत् ॥
 वामदेवीनाम ऋषिः पङ्क्ति छन्दश्च आदितः ।
 देवताशिवएवाहं मन्त्रस्यास्य वरानने ॥
 उमात्र वै वरारोहा विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
 भारद्वाजश्च वर्णानां क्रमश्च ऋषयः स्मृताः ॥
 गायत्रानुष्टुप्त्रुष्टुप च च्छन्दांसि ब्रह्मतीविराट् ।
 इन्द्रोरुद्रोहरिर्वृक्षास्तन्दस्तेषां च देवताः ॥
 मम पञ्च मुखान्याहुः स्थाने तेषां वरानने ।
 पूर्वार्द्धादिर्वार्द्धपूर्वं तं नकारादि यथा क्रमं ॥
 उदात्तः प्रथमोवर्णं चतुर्थश्च द्वितीयकः ।
 पञ्चमः स्वरिश्चैव मध्यमोनिहतः स्वयं ॥
 मूलविद्या शिवं शैवं सूक्तं पञ्चाक्षरं तथा ।
 नामान्यस्य विजानीयादेवं मे हृदयं मतं ॥
 नकारः शिव उच्येत मकारस्तु शिखीच्यते ।
 शकारः कवचं तद्वहाकारोनेत्र उच्यते ॥
 यकारोस्त्रं नमः स्वाहावषट्कुं वीषडित्यतः ।
 फडित्यपि च वर्णानामन्ते ङ्गत्वं यदा तदा ॥
 तत्रापि मूलमन्त्रोऽयं किञ्चिद्भेदसमन्वितं ।
 तत्रास्य पञ्चमोवर्णो द्वादशस्वरभूषितः ॥
 तस्मादनेन मन्त्रेण मनोवाक्कायभेदतः ।
 शिवयोरर्चनं कुर्यात् जपहोमादिकं तथा ॥
 प्रदक्षिणं प्रणामश्च कृत्वा स्नानं समर्चयेत् ।

ततः पुरस्ताद्देवस्य सुविद्ये च प्रपूजयेत् ॥
 दत्त्वा र्घ्यपुष्टौ पुष्पाणि देवमुद्दिश्य लिङ्गतः ।
 अभिचाग्निञ्च संरक्ष्य यदा देवस्य नामतः ॥
 प्रत्यहं जनयत्वेवं कुर्यात् सर्वं पुरोहितं ।
 ततस्तस्याम्बुजं लिङ्गं सर्वोपकरणान्वितं ॥
 समर्पयेत्सगुरवे स्थापयेद्वा शिवालये ।
 संपूज्य च गुरुनन्यान् व्रतिनश्च विशेषतः ॥
 भक्तान् द्विजान्भुक्ताञ्च दीनानाथाञ्च तोषयेत् ।
 स्वयञ्चानशनप्रायः फलमूलाशनोऽथवा ॥
 पयोव्रतो वा भिक्षाशी दिवैवैकाशनोभवे ।
 नक्तं मुक्ताशनं नित्यं भूशयोविरतः शुचिः ॥
 भक्ष्याशी शणाशी वीरासनशयोऽथ वा ।
 ब्रह्मचर्यरतो नित्यं व्रतमेतत्समाचरेत् ॥
 अर्कवारे तथेन्दौ वा पञ्चदश्याञ्च पक्षयोः ।
 अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां शक्त्या ह्युपवसेदपि ॥
 पाषण्डपतितोदक्या सूतकान्त्यजपूर्विकान् ।
 वर्जयेत्सर्व्वयत्नेन मनसा कर्मणा गिरा ॥
 क्षमा, दानं दया, सत्यं महिंसा शीलता भवेत् ।
 सन्तुष्टश्च प्रशान्तश्च जपध्यानरतस्तथा ॥
 कुर्यात्त्रिषवणं स्नानं भस्मस्नानमथापि वा ।
 पूजा वैशाखिकञ्चैव मनसा कर्मणा गिरा ॥
 बहुनात्र किमुक्तेन नाचरेदशिवं व्रती ।
 प्रसादात्तु सदाचारे निरूप्य गुरुलाघवं ॥

उच्छ्रितां निष्कृतिं कुर्यात् पूजाहोमजपादिभिः ।
 आसमाप्तौ व्रतस्यैवमाचरेत्प्रमादतः ।
 गोदानहोतृषोक्तं कुर्यात् पूजाश्च संसदः ॥
 सामान्यमेतत् कथितं व्रतस्यास्य विधानतः ।
 प्रतिमासं विशेषश्च प्रवदामि यथाक्रमं ॥
 वैशाखे वज्रलिङ्गं ज्येष्ठे मारव्रतं शुभं ।
 आषाढे मौक्तिकं विद्यात् श्रावणे नीलनिर्मितं ॥
 माघे भाद्रपदे देवं पद्मरागमयं शुभं ।
 आश्वयुज्यान्तु विधिवद्गोमेदकमयं शुभं ॥
 कार्तिक्यान्तु द्रुमं लिङ्गं वैदूर्यं मार्गशीर्षके ।
 पुष्यरागमयं पुष्ये माघे तु मणिजोरयं ॥
 कालगुण्याश्चन्द्रकान्तोयं चैवमासेऽथवा तथा ।
 सर्वमासेषु रत्नानामलाभे हेममेव वा ॥
 हेमालाभे राजते वा ताम्रजं लोहमेव वा ।
 मृत्पयं वा यथालाभं चक्षिकं वान्यदेव वा ॥
 सर्वं गन्धमयं वाच्यं लिङ्गद्वयं वा वाचि ।
 व्रतावसानसमये समाचरितनैत्यकं ॥
 कृत्वा वैशाखिकीं पूजां हुत्वा चैव यथारुचि ।
 संपूज्य यजनाचार्यं व्रतिनश्च विशेषतः ॥
 देशिकेनाभ्यनुज्ञातः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
 दर्भासनो दर्भपाणिः प्राश्नापानौ नियञ्च च
 जपित्वा शक्तितो मूलं ध्यात्वालिङ्गं त्रियम्बकं ।
 अनुज्ञाप्य यथापूर्वं नमस्कृत्य कृताञ्जलिः ॥

ससुतसृजामि भगवान् व्रतमेतत्त्वदाज्ञया ।
 इत्युक्तो दीर्घमूलान्तु दर्भानुत्तरतस्त्यजेत् ॥
 ततो दर्भजुटाधारमेखला अपिचोत्सृजेत् ।
 पुनराचम्य विधिवत् पञ्चाक्षरसुदीरयेत् ।
 यः कुर्यात् व्रतिकोदीक्षामादेहान्तमनाः किल ॥
 व्रतमेतत् प्रकुर्वीत स तु वै नैष्ठिकः स्मृतः ।
 सत्यः शमी च विज्ञेयो महापाशुपतस्तथा ॥
 स एव तपसा ऋषिः स एव च महाव्रतो ।
 न तेन सदृशः कश्चित् कृतकृत्योऽमुमुक्षुषु ॥
 यतिश्चनैष्ठिकोयातः तमाहुर्नैष्ठिकोत्तमं ।
 या नार्थे तद्वादशाहं व्रतमेतत् समाचरेत् ॥
 शोऽपि नैष्ठिकतुल्यः स्यात् शिवव्रतसमन्वयात् ।
 घृताक्तोयश्चरेदेतत् व्रतं व्रतपरायणः ॥
 द्वित्रैकदिवसम्बापि स च कश्चन नैष्ठिकः ।
 कृतकृत्यश्च निष्कामोयश्चरेद्व्रतमुत्तमं ॥
 शिवार्पितात्मा सततं तेनान्यः सदृशः कश्चित् ।
 भवच्छिन्नोद्विजोविहान् महापातकसम्भवैः ॥
 पापैर्विमुच्यते सद्यो मुच्यते न च संशयः ।
 रुद्राग्रे पदवौ कीर्ये तद्गन्धं परिकीर्त्तितं ॥
 यस्मात् सर्वेषु लोकेषु वीर्यवान् कृतसंयतः ।
 भस्मनिष्ठस्य दह्यन्ते दामो भस्मानि सङ्गमात् ॥
 भस्मस्नानं विशुद्धात्मा भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ।
 भस्मसन्दिग्धसर्वाङ्गो भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥

भूतप्रेतेषु सर्वेषु लोकेष्वन्येषु वा भवेत् ।
 अरोगः सर्वसिद्धार्थो भवेच्चातो वदुःसह ॥
 भस्मनिष्ठस्य सान्निध्याविद्रवीतिन संशयः ॥
 मासकल्मसिकं प्रोक्तं भक्षकल्मसभक्षणात् ।
 भूति भूति करं पुंसां रक्ष रक्ष पर परं ॥
 किमर्थं मिह वक्तव्यं भस्मसाहात्म्यकारणं ।
 व्रती च भस्मना ज्ञातः स्वयं देवो महेश्वरः ॥
 परमास्त्रञ्च शौचानां भस्मैतत्पारमेश्वरं ।
 धौम्ययज्ञस्य तपसि व्यापादोयं निवारितः ॥
 यस्मात्सर्वे जयन्त्येनः कृत्वा पाशुपतं व्रतं ।
 घनवद्भस्मसंगृह्य भस्मज्ञानरतो भवेत् ॥

इति वायुसंहितोक्तं * पाशुपतं व्रतं ।

—000—

अथ गजपूजा ।

तत्र श्रीगजेश्वर प्रार्थनमधिकृत्याह पाण्डकाव्यः ।

एवमस्त्विति देवेशस्तमुवाच मतङ्गजं ॥
 आषाढ्यां पूर्णचन्द्रायां मामभ्यर्च्य नराधिपाः ।
 तवपूजां करिष्यन्ति दत्तोद्दिष्टवरस्तव ॥
 तस्मान्नवसमाराज पूजा कार्य्या नरोत्तमैः ।
 श्रीगजाय विधानेन शुचिभिस्तूपवासितैः ॥

* इति पुराणीकं पाशुपतव्रतमिति पुस्तकान्तर पाठः ।

श्रीकामैश्च विशेषेण सदैश्वर्यकरौ शुभा ।
 दत्त्वा तस्य वरं देवो भगवान् भूतभावनः ।
 गतः स्वमालयं देवो गताः सर्वाश्च देवताः ॥
 त्रियं ददाति विपुलां यस्मात् पूजाविधानतः ।
 प्रख्यातः श्रीगजस्तस्माज्जयदी नृपसत्तम ॥
 तेनैषा क्रियते पूजा हिरदानान्तु नित्यशः ।
 इदमन्तत् प्रवक्ष्यामि कल्पमस्य नराधिप ॥
 चतुर्णां क्षीरवृक्षाणां द्रव्यमन्यतु बन्धुभिः ।
 उपोष्य ग्राहयेद्दिप्रो बलिं ह्योमांश्च कारयेत् ।
 पुण्याहघोषेण ततः स्वस्ति वाच्यं द्विजोत्तमान् ।
 पञ्चारत्नप्रमाणं स्यादयन्तिकमकोटरं ॥
 स्रक्तचैवानुपूर्वञ्च भक्तैः साधुवर्जितं ।
 आयामातास्यच भवेत् कर्णिका द्वादशाङ्गुला ॥
 विंगत्यङ्गुलनाहाच कार्या तु सुसमाहिता ।
 विलागवाचनलिनीमग्नियञ्जनकं तथा ॥
 वैदलं याज्ञिकं भाण्डन्तश्चैवासनकङ्कतं ।
 सचन्दनांश्च कलशांश्चतुरः† सोदकांस्तथा ।
 सामान्यं यज्ञवत्सर्वं शेषद्रव्यमुपाहरेत् ॥
 ततो विप्रः शुचिर्भूत्वा नमस्कृत्य महेश्वरं ।
 सनत्कुमारं वरदं श्रीगजञ्च महाबलं ॥
 सर्वान् देवान् नमस्कृत्य दिशश्चाष्टौ समाहितः ।
 सर्वानृषिगणांश्चैव तथा नक्षत्रमण्डलं ॥

† विश्वामर्यादनस्त्रिणौ पुष्करिणीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

समुद्रानापगाः सर्वाः समहोरगराक्षसाः ।
 पर्वताः सर्वभूतानि जङ्गमाजङ्गमं जगत् ॥
 ऐरावतांश्चाथ पुनर्नमस्कृत्य दिशाङ्गजान् ।
 उपोष्य सन्निशेद्रात्रौ वासोभिरहृतैर्हिज ॥
 सेनान्याञ्च नमस्कृत्य शुचिभूत्वा कृताञ्जलिः ।
 कुशास्तरणसंवृत्तेः स्थण्डिले प्रयतः शुचिः ॥
 स्त्रोभूते पुनरुत्थाय स्नातो भूत्वा समाहितः ।
 तस्थे यस्तु गजेन्द्रस्य नमस्कृत्याधिरोहयेत् ॥
 सच्छत्रं तालव्यजनं मातृदामोपशोभितं ।
 नन्दितूर्य्येण महताचोद्यमानेन शोभितं ॥
 सालङ्करणकैः पूरं हेमजालविभूषितं ।
 नानाकारैस्तथावस्त्रैः समस्तात् परिवेष्टितं ॥
 चन्द्रनागुरुभिश्चैव सर्वगन्धैरलङ्कितं ।
 स्त्रीरूपवेशैः पुरुषैः परिचर्योपशोभितैः ।
 जल्पद्भिर्निष्ठुरं वाक्यं ग्रहसद्भिस्तथैव च ॥
 चतुष्पथे वीथिमार्गे तथैव चत्वरेषु च ।
 राजमार्गेषु च भ्रष्टं घोषवन्तस्ततस्ततः ॥
 अर्धविषन्ति* तन्मेवं राजानो विजयैषिणः ॥
 सेनापतिरमात्याश्च ये चान्ये तद्विजानतः ॥
 पूजयन्ति यथा न्यायं तथैव गजजीविनः ।

---

* चात्रविन्तीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† निषयेषिच इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अतीत्यथा तु कुर्वाणाः ससम्बलवाहनाः* ।
 ज्वराजालैर्विनश्यन्ति देवताविक्रमेण वै ॥
 प्रयुञ्जते च वै तस्मै सम्यक् पूजां नराधिप ।
 सपुत्रदारा वर्धन्ते सराष्ट्रबलवाहनाः ॥
 आम्नां माहेश्वरस्यैतां प्रतिगृह्णन्ति ये नृपाः ।
 संग्रामे शत्रुसंघाते भवन्ति च विदारिणः ॥
 काले बीजानि रोहन्ति सम्यग्वर्धति वासवः ।
 न भवत्यत्र मरको व्याधिहानिस्तथैव च ॥
 निरामयश्च मुञ्चोत्त राजा कृत्स्नां वसुन्धरां ।
 रत्नाकरवतीं देवीं सशैलवनकाननां ॥
 अरोगा बलवन्तश्च जायन्ते च मतङ्गजाः ।
 राजोपजीविनः सर्व्वे कामभोगैः समन्विताः ॥
 पुत्रैश्च पशुभिश्चैव जीवन्ति च शतं समाः ।
 अरोगा बलवत्यश्च जायन्तेवै प्रजा भृशं ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनं ।
 यांश्च प्रार्थयते कामान् सर्व्वान्स्तान् प्राप्नुयान्नरः ॥
 एवं तृप्तं महाराज शम्भो भक्त्यान्वितं विभो ।
 श्रीगजस्य भयाद्विद्धि त्रिषु† लोकेषु विश्रुतं ॥
 मया ख्यातं महाबाहो विस्तरेण यथाक्रमं ॥
 इति पालकाप्रोक्तोगजपूजाविधिः ।

—००@००—

* सराष्ट्र बलवाहनाः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भयं विद्विद्भिषु लोकेषु पूजितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथार्वणगोपथब्राह्मणं ।

अथाश्वयुजे मासे पौर्णमास्या

मपराह्णे हस्तिनो नीराजनं कुर्यात् ।

प्रागुदक्प्लवने देशे यत्र दिशि वा मनोरमते गिरय

स्ते पर्वता इत्ये तथा हस्तशतमर्द्धम्वा मण्डलं

प्रगृह्य याभिर्यमितिसंप्रोक्षयेत् तत्र श्लोकाः

दशहस्तसमुत्सेधं पञ्चहस्तं सुविस्तृतं ।

शान्तवृक्षमयं कुर्यात्तीरणं पुष्टिवर्धनं ॥

शुक्लैः शुक्लाम्बरधरैस्तन्माल्यैरपि भूषित ।

कारयेत् स्यण्डिले शुभ्रे रसैश्च परिपूरिते ॥

रसैस्त्वामभिषिञ्चामि भूमे मह्यं शिवा भव ।

असपत्ना सपत्न्याग्नी मम यज्ञविवर्धनी ॥

द्रुमौस्तम्भौ वृताभ्यक्तौ शुभौ भावसमावृतौ * ॥

योमा कथाभिदामेति तमिमौ स्तम्भौ निर्द्वहतामित्पुच्छयस्त्र
ब्राह्मणस्य त इत्युभाभ्यामुवर्णमालापताकैस्तम्भौ संयोज्य तस्या
धस्ताच्चतुर्हस्तां वेदीं कृत्वा तन्त्रमित्युक्तदर्भैः पवित्रपाणिर्वलि
पुष्पाणि च दत्त्वा मधुलाजामिश्रैः स्वस्तिकं संयावदधिकृशर
रूपसष्टतविविधान्नपानभक्ष्यलक्षफलैरग्निं परिस्त्रीर्य आपो
अस्मान्मातरः शुभ्रान्त्वितिचतुरोडुम्बरान् कलशान् ऋदोदकेन
पूरयित्वा प्रतिदिशमवस्थाप्य दध्वाद्गुद्राग्नेयं वायव्यवारुणा
मन्वारक्षोघ्नंकृत्वा दूषणं यशस्यचर्चस्यानिच हुत्वोषधिसमादाय
द्विहस्तमण्डलमित्युक्त्वा । तत्र श्लोकाः ।

* वायसस्मृत्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सूदयन्निति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिंहौ व्याघ्रौ च हरिणौ ह्यमृता चापराजिता ।

पृथ्निपर्णी च दूर्वा च पद्ममुत्पलमालिनी ॥

तामनुमन्त्रयेद्दैदलं कटकसवदध्याद्वापि वैयाघ्रानडुच्चर्म परि-
स्तौर्यं, वैतस्याङ्गुश्रमनुमन्त्रा, ततोस्यास्मादधिदेवता तस्यै च
वलिं दत्त्वा, पिण्डानि च दध्यात् ।

हस्तिनाम वाचयेद्यस्यां दिशि स रिपुर्भवति तां दिशं गत्वा
हस्तिनमानयेद्दिरक्ष्येन रजतेन वज्रेण मणिमुक्ताशङ्केन चन्दनेन
भद्रदारुणया कुष्ठेन नलदेन रोचनयाञ्जनेन मणिकुशिलया
पद्मकुमुदोत्पलैर्माम्नेर्वर्चइति सूक्तं दक्षिणोत्तरप्रतिमुखं प्रति-
जपेच्छेषेण गात्राण्यभ्यंजयेत् जपेत् । तत्र श्लोकाः । हस्तिनो-
रक्षणे दण्डः कर्तव्योवैणवीनवः । षोडशारत्निमात्रस्तु चातुपर्व
मनोह्रद् । तेन वारणात्तारयते दण्डाग्रेषु दण्डानि कृत्वा असति
जातं जातं । जातवेदसमित्त्वग्निं प्रज्वालयेत् सुजातं जातवेद-
समिति नीराजयित्वा निधिं विभ्रतीति शालास्तु प्रवेशयेद्येन-
प्रेक्षमाणाः स्वानि स्थानानि व्रजन्ति दीर्घायुषीबलवन्तश्च भवति
गोसहस्रं कर्तुं दक्षिणाग्रामवरञ्च ।

इति गजनोराजन विधिः ।

—000—

सनत्कुमार उवाच ।

अथ पर्वणि यत्कृत्यं तच्छृणुष्व महामते ।

यज्ज्ञात्वा मनसः क्षान्तिं* सुसम्भूतिञ्च विन्दति ॥

यत्पर्वणि कृतन्तावत्† शुभम्वा यदि वा शुभं ।
 षष्ठिवर्षसहस्राणि तत्फलं भुञ्जते नराः ॥
 दयितं जीवितं पुंसां सर्वेषामपि सम्यतं ।
 यतस्त्वचयसंप्राप्तपरिक्षेपयुता नराः ॥
 अतस्तच्छान्तिजननमायुःप्रदमनाकुलं ।
 सर्वसौख्यप्रदं भद्रं तादृग्व्रतमिहोच्यते ॥
 चतुर्दश्यां शुचिः स्नात्वा दन्तधावनपूर्वकं ।
 चरितब्रह्मचर्यं च यतवाक्कायमानसः ॥
 पौर्णमास्यान्तथा कृत्वा देवपूजां समाचरेत् ।
 मण्डलं चतुरस्रन्तु कारयेत् कुसुमाक्षतैः ॥
 तस्मिन् श्रीशं श्रियं देवीमर्चयेत् सुसमाहितः ।
 बृहन्तं पयसापूर्णं गन्धेन स्थापयेद्बृहत् ॥
 चतुरस्तोयपूर्णंस्तु कलशांस्थापयेत् क्रमात् ।
 मध्ये वावाहयेत् पञ्च चक्रादीन्यायुधान्यपि ॥
 इन्द्रियाणि तथा पञ्च बुद्धिप्राणं तथा मनः ।
 न्यसेद्देयानि सर्वाणि कलशेषु चतुर्ष्वपि ॥
 सर्वापदभ्यस्तरेन्मर्त्यस्याधिव्याधिभयादपि ।
 रक्षन्तु सर्वदा मान्तु बुद्धिप्राणं मनस्वनः ॥
 अवन्तु सर्वदापङ्गो मङ्गलानि दिशन्तु नः ।
 इति मन्त्रेण चाभ्यर्च्य समिद्धे जातवेदसि ॥
 षड्भिर्गन्धैस्तु जुहुयात् संस्कृते तु यथा विधि ।
 तिलेनाक्षतयुक्तेन त्रिमध्वक्तेन संयतः ॥

मन्त्राः ।

अनामयाय पूर्णाय विमलायाश्च ताय च ।
 मृत्यवे कालरूपायेत्येते मन्त्रास्तथा च षट् ॥
 अथैवायुधमन्त्रेण प्राणेन करणैरपि ।
 हुत्वा तु करणायेति‡ तच्छेषेण वलिन्यजेत् ॥
 अथासने स्थितं साध्यं कृत्वाचार्यस्तदयतः ।
 अभिषेकं ततः कुर्यात् पयसा तज्जलेन च ॥
 कुटुम्बिने दरिद्राय निष्कमावच्च हाटकं ।
 तिलान्नलवणादीनि दद्याद्विप्रशताय च ॥
 पूर्णकुम्भांस्ततोवास्त्रै हरिद्राचूर्णसंयुतान् ।
 बीजपूर्णान्स्तु कलशान् लवणेन प्रपूरितान् ॥
 चतुरशतुरोदद्याद्योषिद्भ्यः परमायुषे ।
 गुरवे च वरंदत्त्वा कृत्वा ब्राह्मणतर्पणं ॥
 उपवासविधानेन दिनशेषं नयेत्सुधीः ।
 अनन्तरे च दिवसे कुर्याद्भगवदर्चनं ॥
 वान्धवैः सह भुञ्जीत नियमांश्च विसर्जयेत् ।
 एवं पर्वणि यः कुर्याच्चिरञ्जीवो भवेच्च सः ॥
 सर्व्वव्याधि समुत्थाने सर्व्वदुःखोदये सति ।
 स्नानं पर्व्वणि यः कुर्यात्तच्छान्तिं सोऽश्रुते परां ॥

इति गारुडपुराणोक्तमायुर्व्रतं ।

अगस्त्य उवाच ।

सर्वेषाञ्चैव पात्राणामतिपात्रन्तु शङ्करी ।

तान्तु पूजय विघ्नेशं दृष्टादृष्टप्रदायिकां ॥

पात्राणान्तुपूज्यता विघ्नेशाम्बिघ्ने चरीं ।

ब्रह्मणा यो विधिः शक्ने कथितो विजयावहः ।

शक्नेण पूर्णिमा तात* श्रावणस्य शुभावहा ॥

शक्र उवाच ।

विजया या समाख्याता सर्वकामप्रसिद्धये ।

तामहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः सुरसत्तम ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुत्रार्थं राज्यविद्यार्थं यशःसौभाग्यतोऽपि वा ।

विजयार्थं ग्रामकामो जयां कुर्वीत पूर्णिमां ॥

हैमं वा राजतं वापि खड्गं वा अथपादुके ।

प्रतिमां वापि कुर्वीत सर्वलक्षणसंयुतां ॥

शङ्कर्या इति शेषः ।

तामादाय शुभे ऋत्वे शुक्तवस्त्रविभूषितां ।

यवशाल्यङ्कुरीपेतां पानपात्रविभूषितां ॥

दीवींसुशोभनां वस्त्रैः कल्पयेत्तत्र विन्यसेत् ।

हुत्वा हुताशनं मन्त्रैः तत्रदेवीन्तु विन्यसेत् ॥

तत्र सयवाङ्कुरादियुक्तायां वेद्यां ।

रोचनाचन्दनं चन्द्रे रूपलिप्याथ पूजयेत् ॥

* अथेति पूर्णिमातातइति पुस्तकान्तरेपाठः ।

नानापुष्पविशेषैस्तु धूपगन्धान्भीजनैः ।
 पूजयेद्विधिवद्देवीं तथा बीजानि चाहरेत् ॥
 यवगोधूममुद्गांश्च शालिषष्टिकञ्चाटकीः ।
 तिलान्माषान् प्रसृतींश्च श्यामाकावेणरालकान् ॥
 विल्वाम्रदाडिमकपित्थमीचकापिच्छनागरान् ।
 बदरान् बीजपूरांश्च उडुम्बर अमोढकान्* ॥
 दापयेच्चेव देव्यास्तु नैविद्यान्यपराणि च ।

आवेणी आशुव्रीहिः ।

ऐरावतं नारिकेलं नारङ्गं कदलीफलं ।

नारङ्गं पानीयामलकं ।

फलार्थन्तु फलान्येव जपार्थञ्च यवाङ्कुरान् ।
 पुष्पं सौभाग्यकामाय रत्नान्यायुर्धनानि च ॥
 धनुः शत्रुविनाशाय तत्कामाय तदेव हि ।
 अन्नं सर्वार्थकामाय यथालाभन्तु दापयेत् ॥
 ततः क्षमापयेद्देवीं विद्यां गृह्णे च पार्थितां† ।

विद्याञ्चक्ष्यमाणमन्त्रं ।

पुत्रार्थं पूजयेदालान्विजयाय स्त्रियो द्विजान् ।
 धर्मार्थञ्चैव भोज्येन मन्त्रितं विद्यया तथा ॥
 मन्त्रितं भोज्येत भोजयितव्यं व्रतिना ।
 दक्षिणा तद्वदाचार्ये कन्यकां ब्राह्मणेषु च ।
 दापयेद्यास्त्रयत्त्यातु तथा त मनुगृह्येत् ॥

* अषचकामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रार्थयते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भोज्याग्रं पुत्रकामेन ग्रासं विद्याभिमन्त्रितं ।

भोक्तव्यं पृथक् पात्रेण न च कुर्वीत सङ्करं ॥

अनया विधिपूर्वन्तु मन्त्रोप्यत्रैव लिख्यते ।

ओं यः पृथिव्यां रेततमेहादवतयोमामक्षितानि विद्याप्रयच्छ-
त्यष्टौपुत्रान् जनयति वेदवेदाङ्गपारगान् । योऽधीत्य न प्रयच्छत्य
पुत्री नपुंसको भवति । अहं वीर्य्येणाहं बलेन तु ओं नमो
भगवते अक्षीणरेतसे स्वाहा रतिकाले वा चिन्तयेद्देवतां
तान्निदशेखरी ।

यस्य रेतनेन लोकोऽयं भूषितः पावनो भुवि ॥

ओं रेताय महारैताय सर्व्ववीर्य्यमहाबले ।

कामाय कामदेवाय मम कामान् प्रयच्छतु ॥

अनयाभिमन्त्रितं शयनं भजेत् ।

प्रयच्छत्यष्टौ पुत्रान् यदिमोहं न गच्छति ॥

एवं विद्यां गृहीत्वा तु देवीं नित्यं प्रपूजयेत् ।

भवते सर्व्व कामानां सिद्धिरिष्टापराजितां ॥

यानीह फलपुष्पाणि उत्पद्यन्ते च प्रावृषि ।

तानि देव्याः सकन्यायागुरवेऽपि प्रदापयेत् ॥

यथा लाभर्त्तुकं वत्स देयं पुष्पफलानि च ।

आवणी शुभदा या च आश्विनी कार्त्तिकीति वा ॥

स्थातव्येतेन विधिना अवश्यं सिद्धिमिच्छता ।

होमेन ब्रह्म चर्य्येण बहुमन्त्रीपसाधनात् ॥

अपुत्री लभते पुत्रान् धनं सौभाग्य जीवितं ।

अथवा अनयाविद्या लक्षणावृहती मितः ॥

बीजपूरकबीजानि वटशृङ्गाणि नावनात् ॥
 नागकेशरपुष्पाणि कृत्वा बी लभतेफलं ।
 वृहतीसिता श्वेतवृहती । वट शृङ्गाणि वटाङ्कुराः ।
 नावनात् नास्त्रेन
 फलसर्पिरपांपानात् फलं प्राप्नोति विद्यया ।
 अजेयो भवते लोके विद्याधरधनाधिपः ॥
 फलसर्पिरायुर्वेदसिद्धं ।
 एतत्तु सर्वमाख्यातं विजयार्थं व्रतोत्तमं ।
 सिद्धिदं सर्वलोकानां विधिनातूपसेवनात् ॥
 इति देवीपुराणोक्तं पुत्रप्राप्तिव्रतं ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

कार्तिक्यान्तु तथारभ्य संपूर्णशश्वत् ॥
 पूजयेदुदये राजन् सदानक्ताशनीभवेत् ॥
 लावणं मण्डलं कृत्वा चन्दनेनानुलेपितं ।
 दशनक्षत्रसहितं ततः सोमन्तु पूजयेत् ॥
 (लावणं सैन्धवलवणकृतं ।)
 कृत्तिकारोहिणीयुक्तं कार्तिके मासि पूजयेत् ।
 सौम्यार्द्रासहितं राजन् मासि सोम्ये तथैव च ॥
 आदित्यपुष्यसहितं मासि पौषे च यादव ।
 मघासर्पयुतं भाद्रफाल्गुणे शृणु पार्थिव ॥

आर्यस्ततोऽथ सावित्रैः सहितं पूजयेद्दिशुं ॥
 चित्रास्तातियुतश्चैत्रे वैशाखे शृणु पार्थिव ।
 विशाखया च मैत्रेण युतं संपूजयेत्तथा ॥
 ज्येष्ठामूलयुतं ज्येष्ठे आषाढास्थानमुत्तरे ।
 श्रावणे श्रवणोपेतं वारुणेन अविष्टया ॥
 तथाभाद्रपदे पौष्णा अजाहित्रध्नसंयुतं ।
 अश्विनीभरणीयुक्तं तथाचाश्वयुजे विभुं ॥

(कार्तिकादौ कृत्तिकादिक्रमेण फाल्गुनश्रावणभाद्रपदेषु
 त्रयोषि त्रीणि ।)

गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसंस्पृष्टा ।
 शुभ्रेण परमान्नेन लवणेन घृतेन च ॥
 इक्षुणेक्षुविकारैश्च पयसा पायसेन च ।
 पूज्याश्चाविधवानार्यस्तथा तल्लक्ष्णैः शुभैः ॥
 ततोऽनन्तरमग्नीयाहविष्यं प्रयतो नरः ।
 ब्राह्मणानां व्रतान्ते तु महारजतरञ्जितं ॥

महारजतं कुशुभः ।

शक्त्या तु चासनं* दद्यान्नारौ वा यदि वा नरः ।
 रूपसौभाग्यलावण्यधनयुक्तीभवेन्नरः ।
 व्रतेनानेन चोर्ध्वेन स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥
 सोपवासश्च यः कुर्याद्भृतमेतदनुत्तमं ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 सौभाग्यादि च यत् प्रोक्तं तदाप्नोति विशेषतः ।

मनसा काङ्क्षितान् कामान् सर्वानाप्नोत्वसंशयं ॥

जनाभिरामश्च शशाङ्कवत्स्या

जनाधिपालश्च तथैव लक्ष्मण ।

शक्रेण तुल्यश्च तथैव शक्त्या

मानुष्यमासाद्य भवेत्स राजा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं* मनोरथपूर्णमा व्रतं ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

कार्तिके पौर्णमास्यान्तु पूर्णं शिशिरदीधितिं ।

षष्ठे षोडशपत्रे तु कर्णिकायान्तु पूजयेत् ॥

केशरे पूजयेत्तत्र नक्षत्राण्यष्टविंशतिं ।

पत्रेषु तिथिरेवाच्यर्गाततो ज्योत्स्नाश्च पूजयेत् ॥

अग्निवृद्धास्त्रिकेभास्य नागस्कन्दविरीचनाः ।

शिवदुर्गायमेन्द्राश्च विष्णुकामशिवेन्दुकाः ॥

पितरश्चेत्यमी प्रोक्ता मुनिभिस्तिथिदेवताः ।

गन्धमात्य नमस्कार दीपधूपान्नसम्पदा ॥

शुभ्रेण परमान्नेन दध्ना च लवणे न च ।

अपूपैश्च महाभाग फलैः कालोद्भवैस्तथा ॥

व्रतावसाने दद्याच्च वस्त्रयुग्मं द्विजातये ।

ब्राह्मणाश्च महाभाग महारजतरञ्जितैः ॥

पूज्याश्चाविधाः सम्यक् कालविद्याश्च तावुभौ ।

* श्रीभविष्योत्तरोक्तं इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सोपवासस्त्वभक्ताशी* व्रतमेतत् समाचरेत् ।

नक्ताशनो वा धर्मज्ञस्तथैव च हविष्यभुक्* ॥

सौभाग्यदं रूपविवर्द्धणञ्च

लावण्यदं स्त्रीरतिभोगदञ्च ।

कार्यं प्रयत्नेन नरेन्द्र पुंसा

कार्यन्तथास्त्रीभिरदीनसत्त्वं ॥

इति विष्णु धर्मोत्तरोक्त* सौभाग्यव्रतं ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

मार्गशीर्षादथारभ्य चन्द्रमण्डलके नरः ।

सोपवासः पौर्णमास्यां पूज्य यज्ञफलं लभेत् ॥

यज्ञफलं सर्वयज्ञफलं ।

नक्ताशनस्तु संपूज्य वज्रिष्टोमफलं लभेत् ॥

सोपवासश्च नक्ताशी वाजिमेधफलं लवेत् ।

सोपवासः सुव्रतः ।

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं

प्राप्नोति लोकांश्च निशाकरस्य ।

उपोष्य कालं सुचिरं सकालं

सायोज्यमायाति तमस्तशम्भोः ॥

इति विष्णु धर्मोत्तरोक्त* चन्द्रव्रतं ।

* सोपवासस्तु नक्ताशीति पुस्तकान्तरेषाढः ।

● अनक्ताशी एक भक्तीमक्तं सान्ना वा काथैव च इति पुस्तकान्तरे षाढः ।

* भविष्योत्तरोक्तं सौभाग्य व्रतं इति पुस्तकान्तरे षाढः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

प्रोष्ठपदात्तधारभ्य संपूर्णं शशिलक्षणे ।
 संपूज्य वरुणं देवं गन्धमाख्यान्नसंपदा ॥
 जलाशयजले ध्यात्वा एवं संवत्सरं बुधः ।
 दद्यात् व्रतावसाने तु जलधेनुं द्विजातये *
 ह्यत्रोपानहसंयुक्तां वासीयुग्मविभूषितां ।
 प्राप्नोति लोकं वरुणस्य राजं
 स्तत्रोष्य कालं सुचिरं मनुष्यः ।
 मानुष्यमासद्य भवत्यरोगो
 रूपान्वितो विसृज्यतस्तथैव ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वरुणव्रतम् ।

मार्कण्डेय उवाच ।

आश्वयुज्यां* सपूर्व्वन्तु पौर्णमास्यां नरो भुवि ।
 सोपवासः सुरेन्द्रश्च देवं संपूजयेत्तथा ॥
 शचीमैरावणम्बुधं मातुलिङ्गं नराधिप ।
 गन्धमाख्यनमस्कार दीपधूपाग्निसम्पदा ।
 संवत्सरान्ते कनकञ्च दत्त्वा
 प्राप्नोति लोकं सपुरन्दरस्य ।
 मानुष्यमासाद्य नरेन्द्रपूज्यो
 राजा भवेद्वा द्विजपुङ्गवो वा ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं शक्रव्रतम् ।

* आश्वयुग्म स पूज्य मिति पुस्तकान्तरेषाढः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

उपोषितश्चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां नरोत्तम ।
 पञ्चगव्यं पिवेत्पञ्चाशविध्याग्नी तथा भवेत् ॥
 शक्रव्रतमिदं कृत्वा* मासपापात् प्रमुच्यते ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मासि मासि समाचरेत् ॥
 संवत्सरात् प्राप्य सुरेन्द्र लोकं
 तत्रोष्य राजा सुचिरं मनुष्यः ।
 मानुष्यमासाद्य नरेन्द्रपूज्यो
 राजा भवेद्वा द्विजपुङ्गवो वा ॥
 इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं ब्रह्मकूर्चव्रतं ।

— ००० —

कार्त्तिक्यामुपवासी यः कन्यां दद्यात् स्वलङ्घितां ।
 स्वकीयां परकीयां वा नदीसङ्गमके शुभे ॥
 एतत्सन्तानदं नाम व्रतं सुगतिदायकं ।
 इति भविष्योत्तरोक्तं सन्तानदव्रतं ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

कार्त्तिक्यां नक्तभुक् दद्यान्मेषं हेमविनिर्मितं ।
 मार्गशीर्षं नृपं पश्येन्मिथुनं तद्वदेव हि ॥
 एवं क्रमेण यो दद्याद्दासीं वस्तुविभूषितां ।
 पौर्णमास्यां पौर्णमास्यां कर्त्तव्यं ।

* संवत्सरमिदं कृत्वा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पौर्णमास्यां पौर्णमास्यां कौन्तेय बहुदक्षिणं ।
एतद्राशिघ्नं नाम ग्रहोपद्रवनाशनं ।
सर्वांशपूरकं तद्वत्सोमलोकप्रदायकं ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं राशिघ्नं ।

—080—

पयोव्रतः पञ्चदश्यां व्रतान्ते गीयुगप्रदः ।
लक्ष्मीलोकमवाप्नोति देवीव्रतमुदाहृतं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं देवीव्रतं ।

—000—

कालोत्तरात् ।

माघशुक्ल चतुर्दश्यामुपोष्य नियमस्थितः ।
शिवाय पौर्णमास्यान्तु कर्त्तव्यं घृतकम्बलं ॥
कृष्णगोमिथुनं प्रष्टात् सूरूपं विनिवेदयेत् ।
दिव्यं वर्षशतं सार्धं शिवलोके महीयते ॥

शिवधर्म्मः ।

आलिङ्गवेदिपर्यन्तं यो दद्याद्घृतकम्बलं ।
तस्यानन्तं भवेत्पुण्यं माघपूर्णिमपर्वणि ॥
जागरं गीतनृत्याद्यैः सकृत् कृत्वा तु पर्वणि ।
मन्वन्तरशतं सार्धं रुद्रलोके महीयते ॥
इति शिवधर्म्मोत्तरोक्तो घृतकम्बलविधिः ।
पौर्णमास्यान्तु यः सोमं पूजयेद्भक्तिमान्नरः ॥

सौभाग्यत्वं भवेत्तस्य इति मे निश्चिता मतिः ॥

भूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।

पूर्ववत्पञ्चपत्रस्यः कर्त्तव्यव्यातिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरः सोमः तद्रूपञ्च चतुर्दशीस्थितमहाराजव्रतोक्त
विदितव्यं ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।

पूजाशक्ये न शक्ये न कृतापि तु फलप्रदा ॥

आव्यधारासमिद्भिश्च दधिद्वीरास्रमाक्षिकैः* ।

पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥

एतद्धृतं वैश्वानरप्रतिपत्त्रतवद्व्याख्येयं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं सोमव्रतं ।

— ००० —

भोजनं घृतसंयुक्तं मधुनीपरिशोभितं ।

दद्यात् कृष्णतिलानान्तु प्रस्थमेकन्तु मागधं ॥

द्विगुणन्तगुलानाञ्च पृथक्प्रस्थं प्रकल्पयेत् ।

अण्डजैर्वीण्डजैर्वापि विविधं परिवेष्टितं ॥

अण्डजानि कौशेयानि वीण्डजानि कार्पासानि ।

लिङ्गं संवेष्ट्य मन्त्रैश्च बलिमेतं निवेदयेत् ।

अर्चयित्वा विधानेन पौर्णमास्यां समाहितः ॥

युगकीटिसहस्राणि* शिवलोके महीयते ।

* प्रायसान्नैर्नवैतथेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* पुराकीटि सहस्राणीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पुण्यक्षयादिहागत्य समृद्धे जायते कुले ॥
मेधावी सुभगः श्रीमान्वेदवेदाङ्गपारगः ।
इति श्रीशिवधर्मोक्तं घृतभाजनव्रतं ॥

—000—

पौर्णमास्यामुपवसेदद्भेकं सुयन्त्रितः ।
वर्षान्ते सर्वगन्धागीं प्रतिमांस्त्रिनिवेदयेत् ॥
सुविचित्रैर्महायानैर्हिव्यगन्धविभूषितैः ।
युग कोटि शतं साग्रं शिवलोके महीयते ॥
यथेष्टमैश्वरे लोके भोगमासाद्य यन्नतः ।
क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ॥

इति शिवधर्मोक्तं गन्धव्रतं ।

—onDuo—

सनत्कुमार उवाच ।

उपोष्य च चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां हरिं यजेत् ।
चैत्रे मासि निकुम्भश्च पिशाचैः महितो बली ॥
यातियोद्धुं पिशाचांश्च सिकताद्वीपवासिनः* ।
तदन्ते गच्छतां तेषां मध्याह्ने तु गृहे गृहे ॥
पूजा कार्या ब्रयत्नेन नित्यं शक्त्या यथाक्रमं ।
पिशाचं मृन्मयं कृत्वा रम्यं तृणमयञ्च वा ॥
गन्धैर्माल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्कारैर्मनोहरैः ।
भक्ष्यैस्तु पूरिकापूपैर्मार्ज्यैर्व्यैश्च पानकैः ॥

* सिन्धुद्वीपनिवासिन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स्वजातिविहितैः पेयैः नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ।
 आयुधैर्विविधाकारैश्छत्रोपानहयष्टिभिः ॥
 शुष्कान्नपूरिकायुक्तैस्त्रिरैर्भक्ष्यैश्च भक्षया ।
 शिखरहालपिष्टैर्वा ढक्कावाद्यैश्च चर्मणा ॥
 तन्त्रीवाद्यैर्नानैश्च तथा वार्धोपयोगिभिः ।
 मध्वाङ्गे तन्तु संपूज्य ग्रामे चन्द्रोदये पुनः ॥
 पूर्व्ववत् पूजयेत्तन्तु वित्तसाठाविवर्जितः ।
 ततः कृत स्वस्वयनो ब्राह्मणस्तं विसर्जयेत् ॥
 अनुव्रजेदथैतन्तु द्वितीये दिवसे सति ।
 गृहा ददूरं यो यस्य पर्व्वतस्तु महीरुहात् ॥
 पुनर्गृहे प्रविश्यैव कर्त्तव्यः सुमहोत्सवः ।
 गीतवादित्रनिर्घोषो जनकीलाहलस्तथा ॥
 कृत्वा दणमयं सर्पं दृढैः काष्ठैस्तु वेष्टितं ।
 क्रोद्धितव्यं पुनर्ग्रामनगरेषु च सर्व्वदा ॥
 तत्रासौ दुष्टसर्पाणां तत्क्षणादयेन जायते ।
 त्रिभिश्चतुर्भिर्द्विवसैः कर्त्तव्यं खण्डखण्डकं ॥
 सर्व्वोपस्कारशमनं नवखण्डं गृहे गृहे ।
 पूजितव्यं सुगुप्ते तु रक्षितव्यञ्च वत्सरं ॥

इत्यादि पुरानोक्ता निकुम्भपूजा ।

— ००० —

कार्त्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।
 शैवं पदमवाप्नोति वृषव्रत मिदं स्मृतं ॥

इति पद्मपुराणीक्तं वृषव्रतं ।

या प्रेरयति कर्माणि लोकेषु द्विजसत्तम ।
तस्याः संपूजनं कार्यं शुक्लपञ्चदशीं सदा ॥
मात्मानुलेपनैः शुक्लैर्धूपेन च सुगन्धिना ।
रक्तवस्त्रप्रदानेन दीपदानेन वाक्त्रया ॥
वैदलैश्च तथाभक्षैरपूरयत्तत्रैव च ।
पूजयित्वा च तां देवीं भोक्तव्यं निशि भार्यया ॥
यदि पञ्चदशीं सर्व्यां न यत्नोति कश्चन ।
देव्याः संपूजनं कार्यं यवस्तमपि कार्तिके ॥
उमान्तुः पूजयेद्यात् सातु नारी पतिव्रता ।
सदा धर्मरता नारी लोके भवति भार्गव ॥
नाशमे च मतिस्तस्याः कदाचिदपि जायते ॥
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पूर्णमास्यं ।

—000@000—

प्राप्य पञ्चदशीं राम तथा शुक्लाञ्चकार्तिकीं ।
आरामगृहभित्तिं वै उभे शौचं समालिखेत् ॥
तस्यहारि गृहे वाशु नानावर्णैस्तु वर्णिकं ।
गृहोपकरणं शक्त्या तयोश्चैवाभितो लिखेत् ॥
घीतं यद्वासमाद्यन्तु सकटोमुखनाथिकं ।
ततस्तौ पूजयेन्नारी स्नात्वा भर्तृपरा शुचिः ॥
गन्धमाख्यनमस्कारधूपदीपाजसम्पदा ।
ब्रह्मणे च विकारैर्वा विशेषेण च पूजयेत् ॥

तयोस्तु पूजनं कृत्वा पश्येत्तुसिकतामयं ।
 शुक्लान्नेत्रं न्यसेत् क्षीरं तच्चदद्याद्विजातये ॥
 ततश्च नक्तं भुञ्जीत तिलतैलविषर्जितं ।
 अनयोः पूजनादद्या तु गृहभङ्गन्तु नाप्नुयात् ॥
 पतिव्रता महाभागा दीर्घमाप्नोति जीवितं ।
 पूर्णमिन्दुं ततोभ्यर्च्य सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥
 द्रष्टव्यमथाभ्यर्च्य नक्षत्रमथ वा नृप ।
 तस्याः क्षेममवाप्नोति कामञ्च यदुनन्दन
 मासनामसनक्षत्रं पूर्णमायोगपञ्च वा ।
 पूजयित्वा तदारजन् सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥
 नृसिंहप्रतिवहन्तु पूर्णचन्द्रं समर्चयेत् ।
 नरोमाहृगणा राजन् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥
 एकां वा मातरं राजन् कामानाप्नोत्यभीष्टितान् ।
 वानस्पत्यमवाप्नोति पूजयित्वा वनस्पतीन् ॥
 इति विष्णुधर्मोक्तं नानाफलपूर्णमाव्रतं ।

आवण्यां पौर्णमास्याञ्च सोपवासो जितेन्द्रियः ।
 प्राणायामशतं कृत्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 इति वज्रिपुराणोक्तं पूर्णमाव्रतं ।

—०—

चन्द्रव्रतं पञ्चदश्यां शुक्लायां नक्तभोजनं ॥
 दश पञ्च च वर्षाणि व्रतमेतत् समाचरेत् ।

अश्वमेधसहस्राणि राजसूय शतानि च ॥
 इष्टानि तेन राजेन्द्र एतद्व्रतं समाचरेत् ।
 इति वाराहपराणोक्तं चन्द्रव्रतं ।

—(१००)—

ईश्वर उवाच ।

ज्यैष्ठ्यं पौर्णमास्यान्तु दम्पती यस्तु भोजयेत् ।
 परिधाय यथा शक्त्या दीर्भाग्यैर्मुच्यते नरः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च पौर्णमास्यान्तु योऽर्चयेत् ।
 ब्राह्मण्यं जायते तस्य सप्तजन्मनि सुन्दरि ॥
 इति प्रभासखण्डोक्तं ब्राह्मण्यावाप्तिव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य सकलकरणा-
 धीश्वरसकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविर-
 चिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 पूर्णिमाव्रतानि ।

—

अथ विंशोऽध्यायः ।

अधामावास्याव्रतानि ।

येनात्यर्थं बलिभिरनिशन्तर्पितो नागलोकोः
राक्षसिष्टामिव शशिकलां मन्यमानो न भुङ्क्ते ।
सोऽयं साधुहिजपरिवृढः शूरिहेमाद्रिरस्मि-
न्नामावास्याव्रतसमुदयं ख्यातमाख्यातिकीर्त्तिः ॥

अगस्त्य उवाच ।

भगवंस्त्वत् प्रसादेन श्रुतोऽयं व्रतविस्तरः ।
अर्होदयन्तु मे ब्रूहि दुर्लभं गचराचरे ॥
जीवितं प्राणिनां पुण्यं यदिच्छेदसि प्रभो ।
कथं कार्त्तिकृते किं स्यात् फलं कथय षण्मुख ॥
श्रूयतां पुण्ययोगोऽयं दुर्लभोऽर्होदयाह्वयः ।
तिर्यग्नुष्यदेवानां दुष्प्राप्यं सर्वकामदं ॥
मधामायां व्यतीपात आदित्ये विष्णुदैवते ।
अर्होदयं तदित्याहुः सहस्रार्कग्रहैः समं ॥
पुराकृतं वसिष्ठेन जामदग्नेन सुव्रत ।
समकायैर्मनुष्यैश्च बहुभिर्बहुभिःश्रुतैः ॥
अथैः शतसहस्रैश्च दृष्टं भवतु कुम्भजः ।
दानानां यज्ञ तीर्थानां फलं येन कृतं भवेत् ॥

ससागराधरा तेन सप्तद्वीपसमन्विता ।
 दत्तास्यात् सत्त्वभावेन येन अर्द्धोदयं कृतं ॥
 मानसादिषु तीर्थेषु यत्पुण्यं ज्ञानदानतः ।
 गङ्गामयाप्रयागे च पुष्कराणाञ्चये तथा ॥
 तत्सत्त्वं वा न वा विप्र व्रतेनानेन कुञ्जज ।
 अश्वमेधायुतं श्रेष्ठमिष्टापूर्त्तं च यद्ववेत् ॥
 अर्द्धोदयकृतं यैस्तु विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 वाजि सत्रं गृहे लक्ष्मीः सन्नातिष्ठानपायिनी ॥
 आयुर्धर्मशोहि विपुलं व्रतकर्ता फलं लभेत् ।
 इन्द्राग्निमयलोकेषु निर्ऋतीनामपायतेः ॥
 वायोः कुबेरशेषस्य लोकेषु सुकृती प्रभुः ।
 वसेच्छन्द्रार्कलोकेषु लोकपालैश्च सेवितः ॥
 गीकोटिदानायत् पुण्यं ज्ञेयतीर्थनिवासिनां ।
 अर्द्धोदयजपुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ॥
 भूर्लोकधिपतिश्चैव भुवर्लोकधिपस्तुतः ।
 स्वर्लोकेशो जनानाञ्च तथोर्लोकस्य चेश्वरः ॥
 महर्लोके वसेन्नित्यं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 ततो हिरण्यगर्भस्य पुरुषो व्रतकारकः ॥
 तस्य लोकाधिपः साक्षी लोकानां पुरुषोव्ययः ।
 अर्द्धोदयप्रसादेन ब्रह्मलोके वसेत्तुतः ॥
 तथा वानेन विष्णुत्वं ब्रह्म रुद्रस्त्वथा भवेत् ।
 शिव लोको गुह्यैः पूज्यो देवराजसमन्वितः ॥
 वसेच्छाक्रेण मानेन व्रतस्यास्यप्रभावतः ।

ततो विष्णुस्वरूपेण त्रैलोक्याधिपतिर्भवेत् ॥
 शङ्खचक्रगदाधारो वनमाली हरिः स्वयं ।
 व्रतप्रभावाल्लक्ष्मीशो देवो नारायणो भवेत् ॥

अगस्त्य उवाच ।

स्कन्द केन विधानेन कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं ।
 अर्द्धोदयं मनुष्याणां जीवितं दुर्लभं भुवि ॥

स्कन्द उवाच ।

कृते कृतं वसिष्ठे न चेतायां रघुणा कृतं ।
 हापरे धर्मराजेन कलौ पूर्णोदरेण च ॥
 अन्यैर्देवमनुष्यैश्च दैत्यैश्च हिजसत्तम ।
 कृतमर्द्धोदयं सम्यक् पूर्णकामफलप्रदं ॥
 माघमासे कृष्णपक्षे पञ्चदश्यां रवेर्दिने ।
 वैष्णवेन चक्रेण व्यतीपाते सुदुर्लभे ॥

वैष्णवर्क्षं श्रवणं ।

पूर्वाह्णे सङ्गमे स्नात्वा शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 सर्वपापविशुद्ध्यर्थं नियमस्थो भवेन्नरः ॥
 त्रिदैवत्यं व्रतं देवाः करिष्ये भुक्तिमुक्तिदं ।
 भवन्तु सन्निधौ मे यत्र यो देवास्तयो ग्नयः ॥

इति नियममन्त्रः ।

ब्रह्मविष्णुमहेशानां सौवर्णपलसंख्यया ।
 कर्त्तव्या र्चा तदर्द्धेन तदर्द्धेन द्विजोत्तम ॥
 श्राव्यं शतत्रयं शम्भोर्द्रीणानां तिलपर्वतः ।

शम्भुरथ ब्रह्मा ।

कर्त्तव्यौ विष्णुरुद्रावङ्गिरः पूर्वोक्तसंख्यया ।
 शय्यात्रयं ततः कुर्यादुपस्करसमन्वितं ॥
 देवानां त्रयमुद्दिश्य कर्त्तव्यं भक्तिशक्तितः ।
 ब्रह्मविष्णुशिवप्रीत्यै दातव्यन्तु गवां त्रयं ॥
 हिरण्यभूमिधान्यादिदानं विभवसारतः ।
 दातव्यं अद्वयोपेतं^१ ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नतः ॥
 मध्याह्ने तु नरः स्नात्वा शुचिर्मूत्वा समाहितः ।
 तिलपर्व्वतमव्यस्यं पूजयेत् देवतात्रयं ॥

आदौ ब्रह्मपूजा ।

नमो विश्वसृजे तुभ्यं^२ सत्याय धरमेष्ठिने ।
 देवाय देवपतये यक्षानां पतये नमः ॥
 ओं ब्रह्मणे नमः पादौ हिरण्यगर्भाय नम ऊरुभ्यां ।
 धात्रे नमो जानुभ्यां जङ्घाभ्यां परमेष्ठिने नमः ।
 वधसे नमो गुह्ये पद्मोज्जवाय वै नमो वस्त्रौ ।

हंसवाहनाय नमः कटिदेशे शतानन्दाय वक्षसि नमः ।
 सावित्रीपतये नमोनमोस्तु वाहुषु । ओं ऋग्वेदाय नमः पूर्व-
 बक्त्रे यजुर्वेदाय नमो दक्षिणवक्त्रे । सामवेदाय नमः श्वे-
 तवक्त्रे । अथर्व्ववेदाय नमः उत्तरवक्त्रे । ओं चतुर्वक्त्राय नमः
 शिरसि । कपोलौ ओं कपालाय नमः ।

१ अद्वयोपेतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ पूर्वमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततः कार्थ्या लोकपालपूजा विप्रैः स्वमन्त्रतः ।

हिरण्यगर्भं पुरुषप्रधानाव्यक्तरूपवत् ॥

प्रसीद समुखी भूत्वा पूजां गृह्ण नमोऽस्तु ते ।

ब्रह्मप्रार्थनमन्त्रः ।

नारायण जगन्नाथ नमस्ते गरुडध्वज ।

पीताम्बर नमस्तुभ्यं जनार्दन नमोऽस्तु ते ॥

अनन्ताय नमः पादौ विश्वरूपाय ते नमः सुकुन्दाय
नमो जानुभ्यां ऊरुभ्यां गोविन्दाय नमो जङ्घाभ्यां । गुह्ये
प्रद्युम्नाय नमः पद्मनाभाय नमो नाभौ । भुवनीन्दराय नमः
उदरे वक्षसि कौस्तुभवक्षसे नमः । चतुर्भुजाय नमो बाहुषु
वदने विश्वतोमुखाय नमः । नमः सहस्रशिरसे देवायानन्ताय
मौली ।

आदित्य चन्द्रनयन दिग्बाहो दैत्यसूदन ।

पूजां दत्तां मया भक्त्या गृहाण करुणाकर १ ॥

इति विष्णुप्रार्थनामन्त्रः ।

महेश्वर महेशान नमस्ते त्रिपुरान्तक ।

नमो जीमूतकेशाय नमस्ते वृषभध्वज ॥

ईशानाय नमः पादौ जङ्घाभ्यां चन्द्रशेखरः ।

जानुभ्यां पशुपतिर्देव ऊरुभ्यां शङ्करः स्मृतः ॥

उमाकान्ताय गुह्ये तु नाभौ वै नीललोहितः ।

उदरे कृष्णवाससे वक्षो नागीपवीतिने ॥

भोगिरूपाय वै बाह्वौ नीलकण्ठस्तु कण्ठगः ।

मुखे वै पञ्चवक्त्राय मौली चैव कपर्दिने ॥
अन्धकारे प्रमेयात्मन् नमो लोकात्मकाय च ।
पूजां दत्तां मया भक्त्या गृहाण वृषभध्वज ॥

इति महेश्वरप्रार्थनमन्त्रः ।

इति पूजाक्रमः प्रोक्तो मन्त्रेरेतैः प्रयत्नतः ॥
आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
हस्तमात्रा कर्णमात्रा पीठकृत्रं कमण्डलुः ॥
श्वेतवस्त्रयुगं देयं ब्रह्मणे सर्वमूर्त्तये ।
पीतवस्त्रयुगं विष्णोः लोहितं शङ्करस्य च ॥
पञ्चाशृतेन स्त्रपनं पूजनं कुसुमैः स्वकैः ।
कमलैस्तुलसीपत्रैर्वित्त्वपत्रैरखण्डितैः ॥
तत्कालसम्भवैर्द्विजैः पूज्या देवा यथाक्रमं ।
यथाशक्त्या प्रकृत्तव्यं व्रतमेतत् सुदुर्लभं ॥
जीवितं प्राणिनामेतदनित्यं निश्चितं यतः ।
अथ व्रताङ्गहोमस्य विधानं शृणु तत्त्वतः ॥
देवतात्रयमुद्दिश्य शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
प्रजापते विश्वरूपाय रुद्राय च नमो नमः ।
इत्यनेनैव मन्त्रेण वज्रिं संस्थाप्य भक्तितः ।
ततो होमं प्रकुर्वीत यथाविभवसम्भवं ॥

अग्नये प्रजापतये स्वाहा । अग्नये विष्णवे स्वाहा ।

अग्नये रुद्राय स्वाहा । एवं विष्वक् होमः १ । प्रजापते नत्वदेतान्या-
न्येन मन्त्रेण प्रजापतये । इदं विष्णुरिति विष्णवे । चाम्बकमिति
महादेवाय । इत्येतैर्मन्त्रैर्घृतहोमः २ ।

ब्रह्मणे विष्णवे महादेवाय स्वाहेति पूर्णाहुत्या सर्वान् कामान्
वाप्नोति प्राप्नोति होमोव्रताङ्गहोमः ।

अथ होमावसाने च गाञ्च दद्यात्पयस्विनीं ।
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यसुरां घण्टाभरणभूषितां ॥
ताम्रशृङ्गीं कांस्यदोहां सर्वोपस्करसंयुतां ।
सदक्षिणां सुशीलाञ्च आचार्याय निवेदयेत् ॥
तेन दत्तं हुतं जप्तमिष्टं यज्ञैः सहस्रधा ।
कृतकृत्यो भवेद्विप्रव्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
युतस्त्वर्वं मयाख्यातं दुर्लभं व्रतमुत्तमं ।
अर्होदयं यथा दृष्टं किमन्यत् योतुमिच्छसि ३ ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तमर्होदयव्रतं ।

—000—

अमावस्यां निराहारः अर्द्धमेकं नियन्त्रितं ।
शूलपिष्टमयं कृत्वा वर्षान्ते विनिवेदयेत् ॥
शिवाय राजतं पद्मं सौवर्णं कृतवर्णिकं ।
भक्त्या च विन्यसेत् मूर्ध्नि शेषं ४ पूर्ववदाचरेत् ॥

१ एवम्विधरुद्रहोम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ चरुहोम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ परिपृच्छतीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

४ शङ्खमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कामतोऽपि कृतं पापं भ्रूणहत्यादिकञ्च यत् ।
 तत्कृत्वा शूलदानेन हत्वा नारीर्न संशयः ॥
 महापद्मविमानेन नरो नारीसमन्वितः ।
 युगकोटिशतं सायं शिवलोके महीयते ॥
 पूर्ववदिति अहिंसा ब्रह्मचर्यं भूगयन पाषण्डानालापादिक-
 माचरेदित्यर्थः ।

ईशलोकादिलोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकथा ।
 इह लोके क्रमात्प्राप्य यथेष्टं पतिमाप्नुयात् ॥
 इति शिवधर्माक्तं शूलदानव्रतम् ।

—000①000—

अगस्त्य उवाच ।

सर्गादौ ब्रह्मणा सृष्टास्तमूचुः पितरस्तदा ।
 वृत्तिव्रीधेहि भगवान् यथावद्विद्महेवयम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

अमावास्यादिना बीजस्तु तस्यां तिलकुशोदकैः ।
 तर्पिता मानुषैस्तृप्तिं परां गच्छन्तु नान्यथा ॥
 तिला देयास्तथैतस्यामुपोष्य पिबभक्तितः ।
 चिराय तस्य सन्तुष्टां परं वच्छन्तु मा चिरम् ॥
 तस्मादस्यान्तिथी विद्वानेतत्कृत्वा समाचरेत् ।

इति वराह पुराणोक्तं पितृव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

पितरः स्रद्धितैः पिण्डैरिष्टाः कुर्वन्ति सर्वदा ।
 प्रजावृद्धिं धनं रक्षामायुष्यं बलमेव च ॥
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्तिताः ।
 मन्त्रपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजाशाठेन शाठेन कृतापि तु फलप्रदा ।
 आज्यधारासमिद्भिश्च दधिक्षीराद्यमाक्षिकैः ॥
 पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा १ ।
 एतद्व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्यतबह्मस्येयं ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं पितृव्रतं ।

—००७००—

पुलस्त्य उवाच ।

वर्षमेकं भवेद्यस्तु पञ्चदश्यां पयोव्रतः ।
 पञ्चदश्यामित्यमावास्यायां पुराणान्तरसंवादात् ॥
 समान्ते आष्टकद्वयात् २ षष्ठं पञ्च पयस्विनीः ।
 वासांसि च पिषङ्गानि जलकुम्भयुतानि च ॥
 स याति वैष्णवं लोकं पितॄणां तारयेच्छतं ।
 जन्मान्तरे भवेद्राजा पयोव्रतमिदं स्मृतं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तममावस्यापयोव्रतं ।

—०—

१ परमाज्ञेन चेतयेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ अष्टयादष्टादिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ माघदति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

प्रभास्वरा वर्हिषद अग्निस्वात्तास्तथैव च ।
 क्रव्यादाश्चैव भूताश्च आज्यपाश्च सुकालिनः ॥
 पूज्याः पितृगणा राजन् सोपवासेन नित्यंशः ।
 चैत्रे कृष्णारधारभ्य पञ्चदश्यां नराधिप ॥
 आहन्तदङ्घ्रि कुर्वीत यावत् संवत्सरं भवेत् ।
 गन्ध-माख्य-नमस्कार-धूप-दीपाश्चसम्पदा ॥
 संवत्सरान्ते दद्याच्च तथा धेनुं पयस्विनीं ।
 ब्राह्मणाय महाभाग पितृभक्ताय शक्तितः १ ॥

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 प्राप्नोति लोकान् स तथाच तेषां ।
 तत्रोष्य कालं सुचिरं सुखी स्यात्
 प्राप्नोति मोक्षं पुरुषप्रधानः २ ॥
 इति विष्णुपुराणोक्तं पितृव्रतं ।

—000—

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

कृष्णपक्षे पञ्चदश्यां चैत्रादारभ्य यादव ।
 बह्निःसंपूजनं कृत्वा गन्धमाख्याक्षसम्पदा ॥
 तिलहोमस्तथा कुर्याद्ब्राम्णा वज्रेर्नराधिप ।
 संवत्सरान्ते दद्याच्च सुवर्णं ब्राह्मणाय च ॥

१ भक्तित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ सुरप्रधान इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 प्राप्नोति वित्तं सततं यशश्च ।
 धर्मं मतीरूपमनुत्तमञ्च
 कामान् यथेष्टान् पुरुषप्रधानः ॥
 इति विष्णुपुराणोक्तं वक्रिव्रतं ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

अमावास्यान्तवेलायां सोपवासो नरोत्तम ।
 पद्मद्वये पूजयन्ति चन्द्रार्कविकराग्निगौ ॥
 आदित्यमष्टदलके शशिनं षोडशाकरे ।
 आदित्यं सर्वरक्तेन चन्द्रं शुक्लेन यादव ॥
 मात्यादिना महाभाग होमयेत्तिलतण्डुलान् ।
 घृतक्षीरयुतान् राजन् तथार्चयेद्यथाविधि ।
 व्रतान्ते ब्रह्मणेन्द्राय कनकं२ प्रतिपादयेत् ॥
 रजतम्बा महाभाग य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 दद्याच्च दीपान् विधिवत् प्रभूतान्
 चान्द्रं पदं प्राप्य विवर्द्धतेसदः
 धनान्वितः स्याच्चिदिवे इहैव ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं चन्द्रव्रतं३ ।

१ तथोर्मात्याइति पुस्तकाकारे पाठः ।

२ करकमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

३ चम्पकव्रतमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

भगवानुवाच ।

अमावस्यामनुप्राप्य ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
यत् किञ्चित् वेदविदुषे दद्यादुद्दिश्य शङ्करं ॥
प्रीयतामीश्वरः सोमो महादेवः सनातनः ।
सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
इति कूर्मपुराणोक्तममावस्याव्रतं ।

अमावस्यायां ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहं ।
ब्राह्मणास्त्रीन् समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥

इति कूर्मपुराणोक्तममावस्याव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य-सकल-करणा-
धीश्वर-सकलविद्या-विशारद-श्रीहेमाद्रिविरचिते
चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
अमावस्याव्रतानि ॥

अथ एकविंशोऽध्यायः ।

अथ नानातिथिव्रतानि ।
प्रत्येकमुक्तेषु तिथिव्रतेषु
लब्ध्वावकाशं पुनराददे तत् ।
हेमाद्रिरत्यन्तफलप्रदायि
नानातिथीनां व्रतहृन्दमाह ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

स्मरयामि हृषीकेश यन्नीकं भवता मम ।
तत्सावित्रीव्रतं ब्रूहि प्रसादसुमुखो भव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

कथयामि कुलस्त्रीणां महिम्नोवर्द्धनं परं ।
यथा चीर्णं व्रतं पूर्वं सावित्र्या राजकन्यया ॥
आसीन्महीन्द्रो धर्मात्मा सर्वभूतहिते रतः ।
पार्थिवोऽश्वपतिर्नाम पौरजानपदप्रियः ॥
सर्वेश्वरोऽनपत्यश्च सत्यवाक् संयतेन्द्रियः ।
स सभार्यो व्रतमिदञ्चकारापत्यकाम्यया ॥
सावित्रीति प्रसिद्धं यत् सर्वकामप्रदायकं ।
तस्य तुष्टा तु सा देवी सावित्री ब्रह्मणः प्रिया ॥
भूर्भुवः स्वरितीयस्याः साक्षात्पतिरिह स्थिता ।

कमण्डलुकरा देवी वरदा स्मितभाषिणी ॥
 उवाच दुहिता ह्येका तव राजन् भविष्यति ।
 तस्याः प्रसादादप्येतत्सर्वं तव समागतं ॥
 मन्त्रान्ना सा च वक्तव्या महाकीर्त्तिमती तु मा ।
 भविष्यति महाराज मा शोकं कर्त्तुमर्हसि ॥
 एवमुक्त्वा तु सा देवी जगामादर्शनं तदा ।
 कालेन बहुना जाता दुहिता देवरूपिणी ॥
 सावित्रीप्रीतये वृत्त्या सावित्र्यापूजया तथा ।
 आदिष्टा चैव सावितृया सावित्रीसदृशी यतः ॥
 सावित्रीत्येवनामास्याश्चक्रु विप्रास्तथापि सा ॥
 सावित्री विग्रहवती१ व्यवर्द्धत पितुर्गृहे ।
 काले बहुतिथे याते यौवनस्था बभूव सा ॥
 सा सुमध्या पृथुश्रोणी प्रतिमां काञ्चनीमिव ।
 प्राप्तेयं देवकन्येति संभ्रमं मेनिरे जनाः ॥
 सा तु पद्मपलाशाक्षी प्रज्वलन्तीव तेजसा ।
 चचार सापि सावित्रीव्रतं तद्गुरुणोदितं ॥
 अथोपोष्य शिरः स्नाता सम्यक् सम्पूज्य देवताः ।
 हुत्वाग्निं विधिवद्विप्रान् वाचयित्वेन्दुपर्वणि ॥
 तेभ्यः सुमनसो मूर्ध्ना प्रतिगृह्य नृपात्मजा ।
 सखीपरिवृताभ्येत्य२ देवश्रीरिव रूपिणी ॥

१ सात्रीकविग्रहवतीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ भृत्यैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

साभिवाद्य पितुः पादौ विनीता चारुहासिनी ।
 कृताञ्जलिर्बरारोहा नृपतेः पार्श्वतः स्थिता ॥
 नां दृष्ट्वा वीर्यनप्राप्तां स्त्रां सुतां देवरूपिणीं
 उवाच राजा संमन्त्रा स्मृत्यर्थं मह मन्त्रिभिः ॥
 पुत्री प्रदानकालास्ते न च कश्चिद्विदोति मां ।
 विचारयन्न१ पश्यामि वरंतुल्यमिहात्मनः ॥
 तथापि देयासि मया दोषः स्यादन्यथा मम ।
 देवादीनां तथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ॥
 पठामानं मया पुत्रि धर्मशास्त्रेषु विश्रुतं ।
 पितुर्गृहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ॥
 ब्रह्महत्या पितु स्तस्य सा कन्या वृषली स्मृता ।
 अतोऽत्र प्रेषयामि त्वां कुरु पुत्रि स्वयम्बरं ॥
 वृद्धैरनुमतासि त्वं शीघ्रं गच्छ च मा चिरं ।
 देवादीनां यथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ॥
 एवमस्त्विति सा त्रितो प्रोक्ता शीघ्रं विनिर्ययौ ।
 स्यन्दनेन महार्हेण मन्त्रिभिः परिवारिता ॥
 तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम सा ।
 मान्यानां तत्र ब्रह्मणः कृत्वा पादाभिवन्दनं ॥
 ततो बभ्राम तीर्थानि पर्वतांश्च वनानि च ।
 देशांश्च विविधान् रम्यानाश्चमान् सुमनोहरान् ॥
 एकस्मिन्नाश्रमपदे कृतकृत्या बभूव सा ।
 वरयित्वा वरं सा तु आजगाम स्वमालयं ॥

सावित्री मन्त्रिसहिता परितुष्टेन चेतसा ।
तत्र पश्यति देवर्षिं नारदं पुरतः पितुः ॥
आसीनमासने विप्रं प्रणम्य स्मितभाषिणी ।
कथयामास तत्सर्वं येनारण्यं गतागता ॥

सावितृवाच ।

आसीकालेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः ।
द्युमत्सेन इति ख्यातो देवादम्भो बभूव सः ॥
तस्याप्यभवद्भार्या वै रुक्मिणी नाम सुन्दरी ।
तस्य प्रतिहृतं राज्यं वैरिभेदेन योगतः ॥
स बालया तथा सार्धं भार्यया प्रस्थितो वनं ।
स तस्य वलसंहृष्टः पुत्रः परमधार्मिकः ॥
सत्यवान् नामरूपाढो भर्त्तुंति मनसा वृतः ।

नारद उवाच ।

अहो कष्टमहो कष्टं साविति किमिदं कृतं ।
कृतस्ते वालभावादयद्गुणवान् सत्यवान् नृपः ॥
सत्यं वदत्यसौ राजा सत्याश्वस्तेन स स्मृतः ।
नित्यमश्वः प्रियास्तस्य करोत्यश्वान् स मृण्मयान् ।
चित्रेऽपि लिखत्यश्वान् चित्राश्वस्तेन कथ्यते ॥
किं वर्ण्यो रन्ति देवस्य भक्त्या दानगुणैः समः ।
ब्राह्मणः सत्यवाग्दत्तः शिविरौशीनरो यथा ॥
यथातिरिव चोदारः सोमवत् प्रियदर्शनः ।
अश्विनाविव रूपेण द्युमत्सेनसुतो बभौ ॥

एको दीषोऽस्ति नान्योऽसावद्यप्रभृतिसत्यवान् ।

संवत्सरेण चौणायुर्देहत्यागं करिष्यति ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

नारदादेतदाकर्ण्य दुहितुःप्राह पार्थिवः ।

पुत्रि सावित्रि गच्छान्यं वरं वरय सत्यति ॥

संवत्सरेण सोऽल्पायुर्देहत्यागं करिष्यति ।

सावित्र्युवाच ।

सकज्जल्पन्ति राजानः सकज्जल्पन्ति पण्डिताः ।

सकत्कन्या प्रदीयन्ते त्रिण्येतानि सकलकृतम् ॥

दीर्घायुरथवाल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।

सकृद्भृतो मया भर्ता न द्वितीयं हृणोम्यहम् ॥

मनसा निश्चयं कृत्वा ततो वाचाभिधीयते ।

क्रियते कर्मणा पश्चादेषधर्मः सनातनः ॥

नारद उवाच ।

यद्येतदिष्टं दुहितुस्ततः शीघ्रं विधीयतां ।

अविघ्नमस्तु सावित्रि भद्रन्तव करिष्यति ॥

एवमुक्त्वा खमुत्पत्य नारदस्त्रिदिवं ययौ ।

उत्पाद्य दुःखमतुलं तस्य राज्ञो युधिष्ठिरं ॥

राजापि दुःखसंविग्नश्चिरंध्यानपरोऽभवत् ।

अहोऽतिकष्टमुत्पन्नमपारं मादृगात्मनां ॥

एतत् दुःखमहो दृष्ट्वा वरमेषानपत्यता ।

सत्यमुक्तं पुराणैः कन्या दुःखैकभाजनं ॥

देवैर्यदुक्तं तत्सर्वं व्यलोकं प्रतिभाति मे ।
 एवं संशोच्य बहुधा दधावात्मानमात्मना ॥
 देवीं संस्मृत्य सावित्रीं यया दत्तो वरः पुरा ।
 जगौ खदुहितुः सर्वं वैवाहिकमथाकरोत् ॥
 स्वयं गत्वा तु सामग्र्या वनं मुनिनिषेवितं ।
 शुभे मुहूर्ते पार्श्वस्थैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥
 समर्थयित्वा कन्यां तां दत्त्वा पूपांश्च पुष्कलान् ।
 उवाचेदं महाभागां व्यथितेनान्तरात्मना ॥
 द्युमत्सेन महाभाग शृणु मे परमम्बचः ।
 इयं मे दुहितातीववत्सभा जीवितादपि ॥
 भर्ता समुचितो ह्यस्याः सत्यवान् सत्यवत्सभः ।
 त्वमप्यस्याः समुचितः श्वशुरो धर्मवत्सभः ॥
 अतोऽपराधाः क्षन्तव्याः बालेयं रान्यलालिता ।
 यदाभीष्टं च जामातुर्युवयोर्यदभीष्टितं ॥
 तत्तदाख्येयमस्माकं स्वस्ति तेस्तु ब्रजाम्यहं ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

इत्यामन्त्र्य गतो राजा नारदीक्षं व्यथान्वितः ।
 सावित्रापिच तत्सर्वं भा भर्तारं मनसेष्वितं ॥
 मुमुदेऽतीव तन्वङ्गी देयं प्राप्येव पुण्यकृत् ।
 एवं तत्राश्रमे तेषां तदा निवसतां सतां ॥
 कालस्तत्पश्यतां कश्चिदतिचक्राम भारत ।
 सावित्रास्तु शयानायाश्चिन्तयन्त्या दिवानिशं ॥
 नारदेन यदुक्तं तद्वृद्धयावापसर्पति ॥

ततः काले बहुतिथे व्यतिक्रान्ते कदाचन ।
 प्राप्तः कालो हि मर्त्तव्यं यत्र सत्यवता नृप ॥
 ग्रीष्मपदे सिते पक्षे द्वादश्यां रजनौमुखे ।
 गणयन्त्याश्च सावित्रा नारदोक्तं वचो हृदि ॥
 चतुर्थेऽहनि मर्त्तव्यमिति सच्चिन्म्य भामिनी ।
 व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य सावित्रास्थं महाफलं ॥
 उपोष्य संस्थिता साध्वो सावित्री सा पतिव्रता ।
 नतस्त्रिरात्रं निर्वर्त्य स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 श्वश्रूश्वशुरयोः पादौ ववन्दे चारुहासिनी ।
 अथ प्रतस्थे परशुं गृहीत्वा सत्यवान्वनं ।
 सावित्रापि च भर्त्तारं गच्छन्तं पृष्ठतोऽन्वयत् ॥
 वार्यमाणापि सा भर्त्ता वृद्धाभ्याञ्चाभिभाषिता ।
 ऊचतु स्तौ च मा भद्रे गच्छ कण्टकिनं वनं ॥
 सुकुमारासि कल्याणि लालिता पृथिवीभृता ।
 श्वापदाश्वापदैर्यातु कथं शक्यसि तदनं ॥
 उपवासास्त्रयस्तेऽद्य तस्माद्गृहं सुमध्यमे ।

सावित्रावाच ।

नैष धर्मो वरस्त्रीणां यद्वर्त्तरे वुभुक्षिते ॥
 स्वयमेव च भोक्तव्यमित्याहुर्दुर्धर्मदर्शिनः ॥
 अपरं कौतुकं मेऽस्ति वनस्यास्य प्रदर्शने ।
 भर्त्ता सह प्रयास्यामि सहाया स्वामिनोऽचिरं ॥

युष्मत्पादप्रसादेन मा निषेधं करिष्यथ ।
 ततो ज्ञात्वा च सा बाला जगामाथ पतिव्रता ॥
 सावित्रानुपदं भर्तृर्व्वने तस्मिन् मनोरमे ।
 गत्वासौ दूरमध्वानं जयाहाथ फलादिकं ॥
 समिवकुशञ्च कुसुमं भार्यया स वदन् प्रियं ।
 काष्ठानि शुष्कान्यादाय काष्ठभारमकल्पयत् ॥
 काष्ठं कुठारेण तथा पाटयामास लीलया ।
 अथ पाटयतस्तस्य जाता शिरसि वेदना ॥
 ततः संब्रुव्य तत्सर्व्वं वटच्छायामुपाश्रितः ।
 सत्यवान् वेदनाक्रान्तः किञ्चिद्वर्णितुमानसः ॥
 वटशाखामवष्टभ्य सत्यवान् प्राह गदगदं ।
 माविति पश्य शिरसि वेदना मां प्रवाधते ॥
 न च किञ्चित् प्रवक्ष्यामि भ्रमत्येव हि मे मनः ।
 तवोत्सङ्गे चणन्तावत् स्वप्नुमिच्छामि सुन्दरि ॥
 विश्रमस्व महाबाहो मावित्री प्राह दुःस्विता ।
 पश्चादपि गमिष्यावः स्वाश्रमं सुमनोहरं ॥
 यावदुत्सङ्गं कृत्वा शिरसास्ते महीतले ।
 तावत् करालवदनाः शतशोऽपि सहस्रशः ॥
 आजगमुर्यमदताश्च रौद्राद्यातिभयङ्कराः ।
 न शेकुर्दृष्टिपातेऽस्याः सावित्र्या स्थातुमन्तिके ॥
 गत्वाचचक्षु स्तत्सर्व्वं सावित्र्यास्ते तु ऋतुनं ।
 दृष्टिपातेन नाम्नाभिः शक्यतेऽस्याः प्रवाधिनं ॥
 दहतीव च नो देहं दृष्टिपातेन सा सती ।

तत् स्वयं याहि नोस्माऽभिः साध्यते सत्यवान् क्वचित् ॥
 द्रव्याकर्ण्य^१ यमः कोपादुत्थायाथ वरासनात् ।
 आरुह्य महिषं रौद्रं रौद्रः प्राणहरो बलौ ॥
 आजगाम त्वरायुक्तो यत्रास्ते सा पतिव्रता ।
 सावित्रापि च सन्धस्ता वीक्ष्यमाणा इतस्ततः ॥
 सावधाना कथं कोऽद्य भर्तारं मम नेष्यति ।
 तावद्दर्शं सा वाला पुरुषं कृष्णपिङ्गलं ॥
 किरीटिनं पीतवस्त्रं साक्षात् सूर्यमिवोदितं ।
 तमुवाचाथ सावित्री प्रणम्य मधुराक्षरं ॥
 कस्त्वन्देवोऽथ दैत्यो वा मान्धर्षितुमुपागतः ।
 न चाहं केनचिच्छक्त्या स्वधर्मादवरोपितुं ॥
 प्रष्टुं वा पुरुषश्रेष्ठ दीप्ताम्बुज्जिह्वामिव ॥

यम उवाच ।

यमः संयमनश्चाहं सर्वभूतमयङ्करः ।
 क्षीणायुरेष ते भर्ता सन्निधौ ते पतिव्रते ॥
 न शक्तः किङ्करैर्जेतुं ततोऽहं स्वयमागतः ।
 एवमुक्त्वा सत्यवतः शरीरात् पाशसंयुतं ॥
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलात् ।
 अथ प्रयातुमारिभे पन्थानं पितृसेवितं ॥
 सावित्रापि वरारोहा कृत्वा पादेन मङ्गलं^१ ।
 रक्षार्थं भर्तृकायस्य यथावनुपदन्ततः ॥

पतिव्रतत्वादयान्ता ध्यायमाना निजं पतिं ।

तच्चिन्ता तद्वतप्राणा तामुवाच यमस्तदा ॥

निवर्त्य गच्छ साविति सुदूरं त्वमिहागता ।

एष मार्गो विशालाक्षि न केनाप्यनुगम्यते ॥

सावित्रीवाच ।

न अमी न च मे ग्लानिः कदाचिदपि जायते ।

भर्तारमनुगच्छन्त्यास्तव शिष्टस्य सन्निधौ ॥

सतां सन्तो गतिर्नान्या स्त्रीणां भर्ता सदा गतिः ।

वेदा वर्णाश्रमाणाञ्च शिष्याणाञ्च गतिर्गुरुः ॥

सर्वेषामेव जन्तूनां स्थानमस्ति महीतले ।

मुक्ता भर्तारमेकन्तु स्त्रीणां नान्यः समाश्रयः ॥

एभिरन्यैः समुचितैर्वाक्यैर्धर्मार्थसंयुतैः ।

तोषितो धर्मराजस्तु सावित्रीमिदमब्रवीत् ॥

तुष्टोऽस्मि तव भद्रेऽथ वरान् वरय सुव्रते ॥

सा च वव्रे वरान् पञ्च विनयावनता सती ।

चक्षुःप्राप्तिस्तथा राज्यं श्वशुरस्य महात्मनः ॥

जीवितञ्च तथा भर्तुर्धर्मप्राप्तिञ्च शाश्वती ।

पितुः पुत्रशतञ्चैव तथा च शतमात्मनः ॥

धर्मराजो वरं दत्त्वा प्रेषयामास तान्ततः ।

आजगामाथ सावित्री न्यग्रोधविटपन्तथा ॥

कृत्वोत्सङ्गं शिरस्तस्य पूर्ववन्निषसाद सा ।

गात्रसंवाहनं चक्रे भर्तुःशान्तस्य भारत ॥

उत्थितश्चेतनां प्राप्य नीरुक् प्राहेदमादरात् ।
 कथं न बोधितो भद्रैः कालोऽतीव गतो मम ॥
 किं वक्ष्यति हि मे तातः किञ्च माता च द्रुहिःता ।
 विरुद्धं हृद्य संजातं कालोऽतीव गतो वने ॥
 बिहाय मातापितरौ कालो न कापि मेऽत्यगात् ।
 इति मत्वा विरुध्येते कृतं नेह प्रबोधनं ॥

सावितृवाच ।

कथं त्वां बोधयाम्यत्र पीडितन्तु शिरोरुजा ।
 मम नात्र विलम्बोऽभूदकार्येण तवानघ ॥
 ग्रहस्थोऽधाय सावित्री जग्राह शिरसेऽननं ।
 समित्कुशादिकं साथ जग्मतुस्तौ स्वमाश्रमं ॥
 ततः पित्रा स्वनेत्राभ्यां दृष्टौ तौ परशुमुदा ॥
 आलिङ्ग्य मूर्ध्नायात्राय पुत्रमङ्गे निवेश्य सा ।
 उवाच दिष्टा पश्यामि सभार्यन्त्वां समागतं ॥
 विलम्बकारणं पृष्टः समाचष्टे यथातथा ।
 विदितार्थोऽतिसंहृष्टः पूजयामास तां सती ॥
 अवाप २ पूर्वजैर्भुक्तं राज्यं निहतकण्टकं ।
 द्युमत्सेनो महाभाग इयाज क्रतुभिस्तदा ॥
 ततोऽनृपविरासाद्य पुत्रानात्मगुणाधिकान् ।
 सावितृवा चेष्टितं ज्ञात्वा जामातुर्नोवितं तथा ॥
 राज्यप्राप्तिं च विपुलां परां मुदमवाप सः ।

१ कृतानेहप्रबोधनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ आचार्यीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सावित्र्यास्थानकमिदं सर्वपापप्रणाशनं ॥
 अवैधव्यप्रदं स्त्रीणां स्वर्गमोक्षप्रदायकं ।
 सुखसौभाग्यदं पार्थ प्रातर्जप्यमिदं सदा ॥
 भाद्रपदे पौर्णमास्यामाशु चीर्णं व्रतं त्विदं ।
 माहात्म्यमस्य नृपतेः कथितं सकलं मया ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशं तद्भूतं कृष्ण सावित्र्या यदनुष्ठितं ।
 तस्मिन् भाद्रपदे मासि विधानं तस्य शंस मे ॥
 का देवता व्रते तस्मिन् को मन्त्रः किं फलं विभो ।
 एतदाख्याहि मे नाथ न हि दृष्यामि माधव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

श्रूयतां पाण्डवश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमादरात् ।
 कथयामि यथा चीर्णं तथा सत्या युधिष्ठिर ॥
 त्रयोदश्यां भाद्रपदे दन्तधावनपूर्वकं ।
 त्रिरात्रं नियमं कुर्यादुपवासस्य भक्तितः ॥
 अशक्ता च त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेन्द्रिया ।
 अयाचितं चतुर्दश्यां पौर्णमास्यामुपोषणम् ॥
 नित्यं स्नात्वा महानद्यां तडागे निर्भरेऽपि वा ।
 विशेषतः पूर्णमास्यां स्नानं सर्षपमृज्जलैः ॥
 गृहीत्वा बालुकां पात्रे प्रस्थमात्रां युधिष्ठिर ।
 अथवा धान्यमादाय यवशालितिलादिकं ॥
 ततोवंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टिते ।
 सावित्रीप्रतिमां कृत्वा ब्रह्मणश्चैव शोधनं ॥

सौवर्णीं सृग्मणीं वापि स्वशक्त्या रौप्यनिर्मितां ।
 ब्रह्मणोरूपनिर्माणं पूर्वमभिहितं वेदितव्यं ।
 रक्तवस्त्रयुगं दद्यात्सावित्र्या ब्रह्मणः सितं ॥
 सावित्रीं ब्रह्मणासार्द्धमेवं भक्त्या प्रपूजयेत् ।
 गन्धैः पुष्पैश्च नैवेद्यैर्दीपकैर्मोदकैः शुभैः ॥
 पूर्णं कोशातकैः पक्कैः कूष्माण्डैः कर्कटीफलैः ।
 नारिकेलैश्च खर्जूरैः कपित्थैर्दाडिमैस्तथा ॥
 बीजपूरैः सनारङ्गशाखोटैः पनसैस्तथा ।
 धान्यकैर्जीरकैर्हृद्यैर्गुण्डेन लवणेन च ।
 विरुढैः सप्तधान्यैश्च वंशपात्रप्रकल्पितैः ॥
 हरिद्रया कण्ठसूत्रैः शुभैः कुङ्कुमकेसरैः ।
 अवतारं करोत्येव सावित्री ब्रह्मणः प्रिया ॥
 तामर्चयित्वा मन्त्रेण सावित्रीं ब्राह्मणीं स्वयं ।
 इतरासां तथा स्त्रीणां पुराणीकौ विधिः स्मृतः ॥
 ओं कारपूर्वके देवि वीणापुस्तकधारिणी ।
 वेदमातर्नमस्तुभ्यमवैधव्यं प्रयच्छ मे ॥
 रूपं देहि यशोदेहि सौभाग्यं देहि देवि मे ।
 यथा प्रसन्ना सावित्र्या स्तथा मां पाहि पाविनि ॥
 एवं संपूज्य विधिवज्जागरं तत्र कारयेत् ।
 गीतबादितनिर्घोषैर्हृष्टनारीकदम्बकैः ॥
 पुण्याख्यानैश्च विविधैस्तां रात्रिमतिवाहयेत् ।
 उत्सवेन नयेद्रात्रिं सावित्र्याश्च कथानकैः ॥
 ततः प्रभातसमये रवावनुदिते सति ।

सावित्रीं ब्राह्मणं श्रेष्ठं नैवेद्यानि निवेदयेत् ॥
 अथ सावित्रिकल्पज्ञे सावित्र्यास्थानवाचके ।
 वेदज्ञे तु स्ववृत्तस्थे दरिद्रे वा कुटुम्बिनि ॥
 मन्त्रेणानेन कौन्तेय प्रणम्य विधिपूर्वकं ।
 दूर्वाक्षततिलैर्मिश्रां पूर्व्यांशभिमुखस्थितां ॥
 शुचिवस्त्रधरो विप्रश्चीकारस्वस्तिपूर्वकं ।
 सावित्रीयं मया दत्ता सहिरण्या हिरण्मयी ॥
 ब्रह्मणः प्रीणनार्थाय ब्राह्मणं प्रतिगृह्यतां ।
 एवं दत्त्वा द्विजेन्द्राय सावित्रीं तां युधिष्ठिर ॥
 नैवेद्यादि च तत्सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ।
 स्वयं दशपदं गच्छेत्स्ववेश्म तत आविशेत् ॥
 गौरिण्यो भोजयेद्भक्त्या हविष्याग्नेन शक्तितः ।
 पुष्पैः कुङ्कुमसिन्दूरैस्ताम्बूलैः कण्ठसूत्रकैः ॥
 वासोभिर्भूषणैः १ शक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जिता ।
 विसर्जयेत्ततस्तांश्च सावित्रीप्रीयतामिति ॥
 वक्तव्यं ब्राह्मणैः सर्वैस्तुष्टैर्भुक्तोत्तरे भृशं ।
 सावित्री वरदा तुभ्यं भवतां भावसुव्रतार ॥
 पुत्रा अष्टौ तथा भर्ता परमायुरनामयः ।
 पुत्रैः पौत्रैश्च संवत्स्रं वर्द्धतान्तव सत्कुलं ।
 व्रतञ्च सुव्रतं तत्तद्विधिनानेन निश्चितं ॥
 पञ्चदश्यां तथा ज्येष्ठे वटमूले महासती ।

१ वासाभिर्भूषणैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ भवन्तु तव सुव्रतेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

त्रिरात्रोषिता नारी विधिनानेन पूजयेत् ॥
 सार्धं सत्यवता सार्ध्वीं फलनैवेद्यदीपकैः ।
 वटावलम्बिनं कृत्वा काष्ठभारं युधिष्ठिर ॥
 रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतनृत्यपुरःसरं ।
 ततः प्रभाते विधिना पूर्वोक्तेन नरोत्तम ॥
 तामपि ब्राह्मणे दद्यात् प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 एतद्व्रतवरं पार्थ कथितं विधिवन्मया ॥
 याश्चरिष्यन्ति लोकेऽस्मिन् पुत्रपौत्रसमन्विताः ।
 भुक्ता भोगांश्चिरं भूमौ यास्यन्ति ब्रह्मणः पदम् ॥
 एतत् पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनं ।
 जपतां शृण्वतां चैव सावित्री व्रतमादरात् ॥
 स्मृत्यर्थं वेदजननीं सहभर्तृकां यां
 सम्पूजयेत् कृतदिनत्रितयोपवासा ।
 सावित्रिवत् पितृकुलञ्च तथैव भर्तुं
 कृद्भृत्या भुवि भुनक्ति चिरं सुखानि ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ब्रह्मसावित्री व्रतं ।

स्कन्दपुराणात् ।

धर्मराजवरप्रदानानन्तरं सावित्र्यावाच ।

मदीयन्तु व्रतं देव भक्त्या नारी करिष्यति ।

भर्तुः सानिहिता सार्ध्वी समस्तफलभाजना ॥

धर्मराज उवाच ।

नारी वा विधवा वापि अपुत्रा पतिवर्जिता १ ।
 सभर्तृकार सपुत्रा वा कार्यं व्रतमिदं शृणु ॥
 ज्यैष्ठमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यां पतिव्रता ।
 स्नात्वा चैव शुचिर्भूत्वा वटं सिच्य बह्मदके ॥
 सूत्रेण वेष्टयेद्भक्त्या गन्धपुष्पाक्षतैः शुभैः ॥
 नमो वैवस्वतायेति भ्रमयन्तीप्रदक्षिणं ।
 रात्रौ कुर्वीत नक्तञ्च अद्भुतमेकं समाहिता ।
 तथैव वटवृक्षञ्च पक्षे पक्षे च पूजयेत् ॥
 संप्राप्ते च पुनर्ज्येष्ठे लघुभुक् द्वादशीर्नयेत् ।
 दन्तानां धावनं कृत्वा नियमं कारयेत्ततः ॥
 त्रिरात्रं लङ्घयित्वा च चतुर्थे दिवसे ह्यहं ।
 चन्द्रायार्घ्यं प्रदत्त्वा च पूजयित्वा च तां सतीं ॥
 मिष्टान्नानि यथाशक्त्या पूजयित्वा हिजोत्तमान् ।
 भोक्तेऽहन्तु जगद्वात्रि निर्व्विघ्नं कुरु मे सुने ॥

नियममन्त्रः ।

कृत्वा वंशमये पात्रे वालुकाप्रस्थमेव च ।
 सप्तधान्यधृतं पात्रं प्रस्थैकेन हिजोत्तम ॥
 वस्त्रद्वयोपरि स्थाप्य सावित्रीं ब्रह्मणा सह ।
 हेमीं कृत्वा तयोः प्रीत्यै त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥
 न्यग्रोधस्य तले तिष्ठेद्यावच्चैव दिनत्रयं ।

१ पतिवर्जिता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ अपुत्रका इति पाठान्तरं ।

सौवर्णीच्चैव सावित्रीं सत्येन सह कारयेत् ॥
 रौप्यपर्यङ्कमारौप्य रथोपरि निवेशयेत् ।
 पलादूर्ध्वं यथाशक्त्या रथं रौप्यमयं शुभं ॥
 तथा च काष्ठभारे च वटेचैव सुविस्तरं ।
 एवञ्च मिथुनं कृत्वा पूजयेद्गतमत्सरा ॥
 वर्तुलं मण्डलं कृत्वा गोमयेन तपोधनः ।
 पञ्चामृतेन स्नपनं गन्धपुष्पोदकेन च ॥
 चन्दनागुरुकर्पूरैर्भाल्यवस्त्रविभूषणैः ।
 संपूज्य तत्र सावित्रीं मण्डले स्थापयेद्बुधः ॥
 पीतपिष्टेन पद्मञ्च अथवा चन्दनेन च ।
 न्यसेच्चैव ततोदेवीं कमले कमलासनां १ ॥
 क्षणेन विधिना स्थाप्य पूजयेद्गतमत्सरा ।

अथ सावित्रीपूजा मन्त्रः ।

—000—

नमः सावित्रैः पादौ तु प्रसवित्रैः च जानुनी ।
 कटिं कमलपत्राक्ष्यै उदरं भूतधारिणी ॥
 ओं गायत्रै नमः कण्ठे शिरसि ब्रह्मणः प्रिया ।

अथ ब्रह्मसत्यवतोः पूजा ॥

पादोधात्रे नमः पूज्यौ ऊरुज्येष्ठाय वै नमः ।
 परमेष्टी च मेढ्रञ्च अग्निरूपाय वै कटिं ।
 वेधसे चोदरं पूज्य पद्मनाभाय वै हृदि ॥

१ तपोवन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ कमलानना इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कण्ठन्तु विधुस्ते पूज्य हिरण्यगर्भाय वै सुखं ।
 ब्रह्मणे वै शिरः पूज्य सर्वाङ्गे विष्णवे नमः ॥
 अभ्यर्च्यैवं क्रमेणैव शास्त्रोक्तविधिना नृप ।
 ततो रजतपात्रेण अर्घ्यं दद्याद्द्वयोरपि ॥

सावित्र्यै अर्घ्यमन्त्रः ।

ओंकारपूर्वकं देवि वीणापुस्तकधारिणि ।
 देवमातर्नमस्तुभ्यमवैधव्यं प्रयच्छ मे ॥
 पतिव्रते महाभागे वज्रिजाते शुचिस्मृते ।
 दृढव्रते दृढमते भर्तुं च प्रियवादिनी ॥
 अवैधव्यन्तु सौभाग्यं देहि त्वं मम सुव्रते ।
 पुत्रान् पौत्रांश्च सौख्यञ्च गृहाणार्घ्यं नमो नमः ॥

अथ ब्रह्मसत्यवतीरर्घ्यमन्त्रः ।

त्वया सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं ।
 सत्यव्रतधरो देव ब्रह्मरूप नमोऽस्तु ते ॥

अथ यमस्यार्चनमन्त्रः ।

त्वं कर्मसाक्षी लोकानां शुभाशुभर्षिवेचकः ।
 वैवस्वत गृहाणार्घ्यं धर्मराज नमोऽस्तु ते ॥
 धर्मराज पितृपते शान्तिभूतेषु जन्तुषु ।
 कालरूप गृहाणार्घ्यमवैधव्यञ्च देहि मे ॥
 गन्धपुष्पैः सनैवेद्यैः फलैः कुङ्कुमदीपकैः ।
 रक्तवस्त्रैरलङ्कारैः पूजयेद्गतमत्सरा ॥

अथ सावित्रीप्रार्थनमन्त्रः ।

सावित्री ब्रह्मगायत्री सर्व्वदा प्रियभाषिणी ।
 तेन सत्येन मां पाहि दुःखसंसारसागरात् ॥
 त्वं गौरी त्वं शची लक्ष्मीस्त्वं प्रभा चन्द्रमण्डले ।
 त्वमेव च जगन्माता त्वमुडर वरानने ।
 सौभाग्यं कुलवृद्धिञ्च देहि त्वं मम सुव्रते ॥
 यन्मया दुष्कृतं सर्व्वं कृतं जन्मशतैरपि ।
 भस्मीभवतु तत्सर्व्वमवैधव्यञ्च देहि मे ॥

अथ ब्रह्मसत्यवतोः प्रार्थनामन्त्रः ।

अवियोगो यथा देव सावित्र्या सहितस्तव ।
 अवियोगस्तथास्माकं भूयाज्जन्मनि जन्मनि ॥

यम प्रार्थनामन्त्रः ।

कर्म्मसाक्षी जगत्पूज्य सर्व्ववन्द्य प्रसोद मे ।
 संवत्सरव्रतं सर्व्वं परिपूर्णं तदस्तु मे ॥
 सावित्री त्वं यथा देवी चतुर्वर्षशतायुषं ।
 यतिं प्राप्तासि गुणिनं मम देवि तथा कुरु ॥
 सावित्री प्रसवित्री च सततं ब्रह्मणः प्रिया ।
 यजितासि द्विजैः सर्व्वे स्त्रीभिर्मुनिगणैस्तथा ॥
 त्रिसन्ध्यं देवि भूतानां वन्दनीयासि सुव्रते ।
 मया दत्तैव पूजेयं त्वं गृहाण नमोऽस्तु ते ॥
 जागरन्तत्र कुर्व्वीत गीतनृत्यादिमङ्गलैः ।
 स्ववासिन्यस्ततः पूज्या दिवसे दिवसे गते ॥

सिन्दूरं कुङ्कुमञ्चैव ताम्बूलं सपवित्रकं ।
 तथा दद्याच्च सर्वाणि भैक्ष्यं सोभाग्यमष्टकं ॥
 सतीष्वेव दिवारात्रौ कामक्रोधविवर्जिता ।
 दिनत्रयेऽपि कर्त्तव्यमेवं मार्जारपूजनं ॥
 ततश्चतुर्थदिवसे यत् कार्यन्तच्छृणुष्व मे ।
 मिथूनानि चतुर्विंश षोडश द्वादशाष्ट वा ॥
 पूजयेदस्त्रगोदानैर्भूषणाच्छादनासनैः ।
 अथवा गुरुमेकञ्च व्रतस्य विधिकारकं ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वशान्तार्थपारगं ।
 विदविद्याव्रतस्नातं शान्तञ्च विजितेन्द्रियं ॥
 सपत्नीकं समभ्यर्च्य वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 शय्यां सोपस्करां दद्यात् गृहञ्चैवातिशोभनं ॥
 अशक्तस्तु यथाशक्त्या स्तोकं स्तोकञ्च कल्पयेत् ।
 सौवर्णीं प्रतिमां पुत्रि पतिना सह दापयेत् ॥

कल्पनामन्त्रः ।

सावित्री त्वं यथा देवि चतुर्वर्षशतायुषं ।
 संत्यवन्तं पतिं लब्ध्वा मया दत्ता तथा कुरु ॥

प्रतिमादानमन्त्रः ।

सावित्री जगती माता सावित्री जगतः पिता ।
 मया दत्ता च सावित्री ब्राह्मण प्रतिगृह्यतां ॥

अथ प्रतिग्रहमन्त्रः ।

मया गृहीता सावित्री त्वया दत्ता सुशोभना ।

यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च सह भर्त्रा सुखी भव ।
 गुरुश्च गुरुपत्नीश्च ततो भक्त्या क्षमापयेत् ॥
 यन्मया कृतवैकल्यं १ व्रतेऽस्मिन् दुरधिष्ठितं ।
 तत्सर्वं पूर्णतां यातु युवयोर्वचनेन तु ॥

प्रतिमासं वटसेचनमध्वः ॥

धर्मराजो यमो धाता नीलः कालान्तकोऽव्ययः ॥
 वैवस्वतश्चित्रगुप्तो दध्नाभृत्युः क्षयोवटः ।
 मासि मासि तथाह्येतैर्नामभिः सेचयेद्वटं ॥
 न्यग्रोधोहं वसेत् पुत्रि तस्माद्यत्ने न सेचयेत् ।
 ततो गुरुं सपत्नीकं पूजयेद्गतविस्मया ॥
 भूषणैश्च सवस्त्रैश्च कुङ्कुमैश्च मनोहरैः ।
 न्यग्रोधस्य समीपे तु गृहे वा स्थण्डिले शुभे ॥
 सावित्राश्वेव मन्त्रेण घृतहोमन्तु कारयेत् ।
 पायसं जुहुयाद्भक्त्या घृतेन सह भाविनि ॥
 व्याहृत्याचैव मन्त्रेण तिलव्रीहियवं तथा ।
 होमान्ते दक्षिणां दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जिता ॥
 क्षमापयेत्ततो विप्रं वन्द्य पादौ प्रयत्नतः ।
 भुञ्जीत वासरान्ते तु नक्तं शान्ता तपस्विनी ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा त्वरन्धृत्या दृष्ट्वा चैव प्रणम्य च ।
 अरुन्धति नमस्तेऽस्तु वसिष्ठस्य प्रिये शुभे ॥
 सर्वदेवनमस्कार्यं पतिव्रते नमोस्तु ते ।
 सर्वं गृहं मया दत्तं फलं पुष्पसमन्वितं ॥

पुत्रान् देहि सुखं देहि गृहाणार्थं नमीस्त ते ।
 सखीभिर्ब्राह्मणैः सार्धं भुञ्जीत विजितेन्द्रिया ॥
 एवं करोति या नारी व्रतमेतदनुत्तमं ।
 भ्रातरः पितरः पुत्राः श्वशुरः स्रजनास्तथा ॥
 चिरायुषस्तथारोगाः स्युश्च जन्मशतत्रयं ।
 भर्ता च सहिता साध्वी ब्रह्मलोके महीयते ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं बटसावित्रीव्रतं ।

—००@००—

इन्द्राण्युवाच ।

दृष्ट्वा मां नहुषो ब्रह्मन् कामेनातीवपौडितः ।
 मान्धर्वयितुमारब्ध स्ततस्त्वां शरणङ्गता ॥
 गुरो कश्चिदुपायोऽस्ति व्रतं वा दानमेव वा ।
 येन शोकादिमोक्ष्यामि तन्मे वद महामुने ॥
 तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा गुरुर्वाक्यमथाब्रवीत् ।

बृहस्पतिरुवाच ।

अस्यशोकत्रिरात्राख्यं व्रतंशोक हरं परं ।
 त्रिरात्रं तच्च कर्त्तव्यं व्रतं शोकविनाशनं ॥
 पापघ्नश्चागदघ्नश्च पत्रपौत्रविवर्द्धनं ।
 आयुःप्रदं कीर्त्तिकरं धनधान्यप्रदं परं ॥
 भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं सर्व्वमायाविनाशनं ।
 तच्छृणु त्वमशोकाख्यं त्रिरात्रव्रतमुत्तमं ॥
 मासि मार्गशिरे चैव ज्यैष्ठे भाद्रपदे तथा ।

शुक्लपक्षे पञ्चदश्यामेकभक्तन्तु कारयेत् ॥
 ततः प्रातःसमुत्थाय स्नानं कुर्यात्ततो व्रतौ ।
 आचम्य तु शुचिर्भूत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
 अशोकं पूजयेद्भक्त्या ब्रह्मविष्णुस्वरूपिणं १ ।
 क्रमेणानेन देवेशि पुराणोक्तेन २ विस्तरात् ॥
 अशोक शोकनाशार्थं सन्भूतोसि ३ क्षिताविह ।
 अर्घ्यं गृहाण भो वृक्ष ब्रह्मविष्णुशरूपभृत् ॥

अत्र ब्रह्मविष्णुरुद्राणां भगत्तिकाणां मूर्तिकरणं । उत्त-
 रत्र तद्दानदर्शनात् । तत्र ब्रह्ममावित्रोरूपं पुत्रकामपूर्णिमा
 व्रते । लक्ष्मीनारायणरूपन्तु पूर्णिमास्थलक्ष्मीनारायणव्रते । उमा
 महेशयोस्त्ववियोगदादशीव्रतेऽभिहितं । परिभाषोक्तं वा प्रति-
 मात्रयं वेदितव्यं ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

इदं पाद्यं नमस्तुभ्यं कल्पितं पुण्यवारिणा ।
 पुण्याक्षत ४ फलैर्मिश्रमशोक प्रतिगृह्यतां ॥

पाद्यमन्त्रः ।

चन्दनं विविधं वृक्षमश्वत्थं देवनिर्मितं ।
 तत्पुष्पहाण द्रुमश्रेष्ठ कृपां कुरु ममोपरि ॥

१ व्रतं विष्णु स्वरूपिणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ क्रमेणोक्तेण इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ त्वं भूतोसि इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

४ पुण्याक्षत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गन्धमन्त्रः ।

पुष्पाणीमानि वृक्षेन्द्र मालत्यादीनि यानि च ।
गृहाणेमानि दिव्यानि मम सन्तु मनोरथाः ॥

पुष्पमन्त्रः ।

गुग्गुल्वाद्याशये धूपास्तथा चागुरुसन्निभाः ।
निवेदिता मया भक्त्या गृहाणैतान्महातरो ॥

धूपमन्त्रः ।

आरात्रिकं महावृक्ष कल्पितं दीपसंयुतं ।
उद्धोतार्थं जगत्पूज्यं कुलस्य मम सोऽस्तु वै ॥

दीपमन्त्रः ।

अर्चितस्त्वं सुरैर्दिव्यैर्दानवैश्च महोरगेः ।
अप्सरोभिश्च गन्धर्वैस्ततस्त्वामर्चयाम्यहं ॥

अर्चनमन्त्रः ।

परमात्रं मयाशोक भक्ष्यभोज्यसमन्वितं ।
भक्त्या निवेदितं तुभ्यं षड्भिरेभीरसैर्युतं ॥
एवं संपूज्य तं वृक्षं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
अशोकं प्रार्थयेत्पश्यान्मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥
यदत्रोनं कृतं किञ्चिदतिरिक्तं कृतं व्रते ।
तत्सर्वं पूर्णतां यातु प्रसादात्ते ह्रुमोत्तम ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

अनेनैव विधानेन प्रतिमासञ्च पूजयेत् ।
यावद्वादश मासान्वै कुर्यादुद्यापनं ततः ॥

सम्यग्गृहीत्वा नियमं त्रिरात्रं समुपोषयेत् ।
 अशोकं कारयेद्वीष्यं नानाशाखं फलान्वितं ॥
 वस्त्रयुग्मेन संस्थाय१ गन्धपुष्पैः सुधूपितं ।
 जानाफलसमायुक्तं पुष्पमाल्योपशोभितं ॥
 गीतवाद्यविनोदैश्च नानाभावकथानकैः ।
 पुराणश्रवणं कार्यं व्रतस्यास्य च यत् फलं ॥
 एवं जागरणं कृत्वा कुर्याद्दानान्यनेकशः ।
 मिथुनानि तु संपूज्य ब्राह्मणानान्तु षोडश ॥
 तेभ्यस्तु करका देयाः शूर्पाणि वसनानि च ।
 गुरोस्तु मिथुनं पूज्य वस्त्रैराभरणैः शुभैः ॥
 गोदानैर्भूमिदानैश्च वेश्मदानादिभिस्तथा ।
 प्रथमेऽङ्गि ततो दद्यात् सावित्रीं ब्रह्मणा सह ॥
 उमामहेश्वरं देयं द्वितीयेऽङ्गि वरानने ।
 लक्ष्मीनारायणञ्चैव तृतीयेऽङ्गि सुशोभनं ॥
 सोपस्कारमशोकान्तु दद्यात् सर्व्वं क्षमापयेत् ।
 ततोऽहं भोजयेद्बन्धून् दीनानाथांश्च तर्पयेत् २ ॥
 पारणन्तु ततः कुर्यात् पारणन्तु ३ पुनः पुनः ।
 एवं कृते त्रिरात्रन्तु फलं यत् कथितं बुधैः ॥
 तच्छृणुष्व महाभागे संक्षेपात् कथयामि ते ।
 अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्यत्फलमश्नुते ॥

१ संवाद्यदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ दीनान्वांश्चैव पूजयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ प्राणनञ्च इति पाठान्तरं ।

तत्फलं कीटिगुणितं त्रिरात्रेण न संशयः ।
 गां दत्त्वा विविधैर्दानैर्गोमहिषादिभिस्तथा ॥
 तथायज्जायते पुण्यं ३ तीर्थानुष्मरणे कृते ।
 यत्प्रोक्तं ऋषिभिः पुण्यं तत्सर्वं लभते फलं ॥
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य गुरोरमिततेजसः ।
 चकार सा तदा देवी पौलोमी व्रतमुत्तमं ॥
 सा तद्व्रतप्रभावेन शक्तेन सह सङ्गता ।
 एतद्व्रतं कृतं पूर्वं सावित्र्या राजकन्यया ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेण प्राप्तो भर्ता श्रिया सह ।
 अरुन्धत्या वेदवत्या दमयन्त्या नसूयया ॥
 रुक्मिण्यादिभिरन्याभिः प्राप्ताः सर्वे मनोरथाः ।
 पठन्ति शृण्वन्ति च ये मनुष्याः
 कुर्वन्ति भक्त्या भुविसङ्गतं ये ४ ।
 ते यान्ति नाकं सुचिरैर्विमानैः
 विमुक्त पापाः सुखिनो भवन्ति ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तमशोकत्रिरात्रव्रतं ।

—onvuo—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अवैधव्यकरं ब्रूहि व्रतं किञ्चिन्महेश्वर ।
 भर्तुर्दुःखमवाप्नोति पुत्रदुःखं तथैव च ॥
 अपुत्रता महद्दुःखं दुःखञ्चापि कुपुत्रता ।

३ तथायत् क्रियते पुण्यमिति, पुण्यकान्तरे पाठः ।

४ संस्कृतं ये इति पुण्यकान्तरे पाठः ।

एतान्येव तु दुःखानि या चनारी वृषध्वज ॥
 नाप्नोति मर्त्यलोकेऽस्मिन् वैधव्यं सुरसत्तम ।
 नारीणाञ्च हितार्थाय ब्रूहि यद्यस्ति शङ्कर ॥
 सौभाग्यमतुलं याति भर्त्तारं चाति पूजितं
 सर्ववयवसंपूर्णमनङ्गमिव चापरं ॥
 सहृत्तं वित्तसम्पन्नं सर्वशास्त्रविशारदं ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं पूज्यतममेतन्मे ब्रूहि शङ्कर ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणुष्वैकमना भूत्वा रश्माख्यं व्रतमुत्तमं ।
 येन चीर्णेन नन्दौश कृतकृत्याश्च योषितः ॥
 न भवेद्विधवा नन्दिनानपत्या कदाचन ।
 विधानं शृणु नन्दौश यथातत् क्रियते नृभिः ॥
 शुक्लपक्षे त्रयोदश्यां मासि ज्येष्ठे च सुव्रत ।
 त्रिरात्रं व्रतमुद्दिश्य भक्त्या तां कदलीं शुभां ॥
 स्नात्वा चैव शुचिर्भूत्वा व्रती सिञ्चेद्वह्मदकैः ॥
 सूत्रेण वेष्टयेद्भक्त्या गन्धपुष्पादि दापयेत् ।
 रात्रौ कुर्वीत नक्तं च अर्द्धमेकं समाहितः ॥
 तथैव कदलीवृक्षं नित्यमेव प्रसेचयेत् ।
 ज्येष्ठे मासि ततः प्राप्य द्वादश्याञ्चैव सुव्रत ॥
 नद्यां वाथ तडागे वा शिवं संपूज्य चाक्षतैः ।
 स्नात्वा च पूजयेन्नन्दिनुमादेर्हार्द्धधारिणं ॥
 एकभक्तं ततः कृत्वा नियमं कारयेत् व्रते ।
 भोक्त्येऽहं त्रिदिनं लङ्घ्य सम्यगिद्धा सुरेश्वरी ॥

त्वत्प्रसादात् व्रतं मेऽस्तु निर्विघ्ने न महेश्वरि ।
 रत्नायाः स्थण्डिलं कृत्वा विचित्रञ्च सुशोभनं ॥
 रत्नाया निकटे स्थित्वा गीतवाद्यसमन्वितं ।
 मण्डपं कारयेत्तत्र पुष्पमालाविभूषितं ॥
 वितानेन च संयुक्तं सर्वं शोभासमन्वितं ।
 मध्ये कुर्वीत कदलीं फलपुष्पादिसंयुतां ॥
 राजतीं शोभनाकारां जातरूपफलोचितां १ ।
 वस्त्रयुग्मन्ततो दद्यात् सर्वालङ्कारभूषितां ॥
 कदल्यै कामदायिन्यै मेधायै ते नमोनमः ।
 रत्नायै रतिसारायै सर्वसौख्यप्रदे नमः ॥
 कदल्यै कामदायिन्यै मोचायै ते नमोनमः ॥

पूजामन्त्रः ।

चिन्तिता त्वं हि कदली चिन्तितं कामदायिनी ।
 शरीरारोग्यमैश्वर्यं देदि देवि नमोस्तु ते ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

पूजयेत् कुसुमैर्गन्धैः कण्ठसूत्रैश्च सुव्रत ।
 हरिद्रारञ्जितैः सूत्रैर्हृष्टनारीकदम्बकैः ॥
 सप्तधान्यैर्भूते पात्रे प्रस्थमात्रेण पूरिते ।
 उमामहेश्वरं शशं कृत्वा तस्मिन्निवेशयेत् ॥
 रूप्यपथ्यङ्कमारूढं पूजयेत् रुक्मिणीं हरिं ।
 वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य चन्दनेन विलेपयेत् ।
 पूजयेच्च सुगन्धाब्जैः पुष्पैः कालोद्भवैर्व्रती ॥

मन्त्रैरेभिस्तु नन्दीश पादादारभ्य नामभिः ।
 त्रिपुरायै च इत्यङ्घ्रियुग्मङ्गौर्यास्तु पूजयेत् ॥
 जानुनी चन्द्रेत्रायै१ अपर्णायै नमोनमः ।
 कटिं मन्मथनाशाय२ स्मरायै गिरिजां ततः ॥
 नाभिं सर्वेश्वरायेति गिरिजायै तथाम्बिकां ।
 हृदये हृदिवासिन्यै शूलिने च महेश्वरं ॥
 मुखं कामविनाशाय पार्वत्यै परमेश्वरीं ।
 शिरः सौभाग्यदायिन्यै शूलिने तु कपर्दिने ॥
 एवं संपूज्य देवेशमुमया सहितं प्रभुं ।
 नृत्यवादित्रगोताद्यैरुपोष्य कदलीं ततः ॥
 जागरस्तत्र कर्त्तव्यः पुराणाख्यानकैः शुभैः ।
 एवं त्रिरात्रं नन्दीशं नयेद्भक्त्यासुभावितः ॥
 दिनानि त्रीणि नन्दीश प्रतिबद्ध्य च सुव्रती ।
 मिथुनानि च संपूज्य यथाविभव सारतः ॥
 गुरुञ्चैव सपत्नीकम्भोजयित्वा प्रपूजयेत् ।
 दिनसङ्ख्यैर्विष्वक्पत्रैर्घृतहोमस्ततो भवेत् ॥
 पृषदाज्येन दध्ना वा पयसा वाथ वाग्यतः ।
 तत्सवितुरिति मन्त्रेण जुहुयादनले सुधीः ॥
 त्रयोदश्यां त्रयोदश चतुर्दश्यां चतुर्दश पञ्चदश्यां पञ्चदशा
 हुतय इति दिनसंख्यात्वं ॥
 गुरवे पाण्डुरच्छत्रं तस्य पत्नैः तथानघ ।

१ चन्द्रवच्छायै इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ नाशाय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

रक्तवस्त्रं प्रदातव्यं वाचमेतामुदीरयेत् ॥
गौर्या मे सहितो देवः प्रीयतां वृषभध्वज ॥

दानमन्त्रः ।

यथैवेन्द्रसमीपे तु शची तिष्ठति शोभने ।
अहमेव सदा रश्मे पत्युः पार्श्वे स्थिता भवे ॥
रूपं देहि धनं देहि यशः शोभाय मेव च ।
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

कपिला तत्र दातव्या सर्वोपस्करसंयुता ।
उमामहेश्वरं चैव कदल्या सहितं तथा ॥
गर्भिणी वालवत्सा च१ यथाकुर्यात्तथा शृणु ।
द्वादश्यामेकभक्तन्तु त्रयोदश्यां तथैव च ॥
नक्तं समाचरेन्नन्दिंश्चतुर्दश्यामयाचितं ।
पञ्चदश्याञ्चोपवासमेवञ्चैव व्रतं चरेत् ॥
एतद्भतन्तु नन्दीश पुत्रपौत्रप्रदायकं ॥
या करोति व्रतं नन्दिन् विधिनानेन सुव्रत ।
न तस्यास्ति कुले काचिदपुत्रा विधवा तथा ॥
अरुन्धतीव मोदेष्व यावदाभूतसंप्लवं ।
सदाकीर्त्तियुता साध्वी यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
व्रतमेतत्२ कृतं पूर्वं देवपत्नीभिरादरात् ॥
ताभिर्भोगाश्च संप्राप्ता दिव्याश्चातिमनोरमाः ।

१ वाल्मर्गाच्च इति पुस्तकान्तर पाठः ।

२ एवमेतदिति पाठान्तरं ।

विराजन्ते स्वर्गलोके रवेरिव च रश्मयः ॥
 व्रतस्यैव तु माहात्म्यादवाप्नोति न संशयः ।
 एवं प्रभावो नन्दीश व्रतस्यास्य महामते ॥
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि सोऽपि स्वर्गं महीयते ।

इति स्कन्दपुराणोक्त रम्भात्रिरात्रव्रतं ।

स्कन्द उवाच ।

देवदेव महादेव परब्रह्म महेश्वर ।
 आयुर्यशोर्यपुत्रश्रीधर्म मत्कुलकारकं ॥
 व्रतं ब्रूहि महेगान सर्वशोकप्रणाशनं ।
 जाताः पुत्राश्च जायन्ते अरोगाः सुखिनस्तथा ॥
 तेषां पुत्राश्च वध्वश्च दृश्यन्ते च सुशीभनाः ।
 सौभाग्यञ्चातुलं प्राप्य मपत्नी नैव जायते ॥
 येन सर्वं सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठभवनं व्रजेत् ।

ईश्वर उवाच ।

व्रतानामुत्तमं स्कन्द तव वक्ष्ये सनातनं ।
 येनैव चीर्णमात्रेण सर्वं यज्ञफलं लभेत् ॥
 यत् कृत्वा सर्वदानस्य फलमाप्नोति मानवः ।
 गोत्रिरात्रमितिख्यातं सर्वपापप्रणाशनं ॥
 नारी वाथ नरो वाथ त्रिरात्रव्रतमाचरेत् ।
 कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां मामि चाश्वयुजे तथा ॥
 दोषात् वसमीपे तु व्रतमेतत् समाचरेत् ।

प्रातः स्नात्वा त्रयोदश्यां कृत्वा वै दन्तधावनं ॥
 त्रिरात्रं नियमं कुर्याद्गोविन्दभक्तिभावितः ।
 गोविन्द जगतांनाथ गोवर्द्धनधरानघ ॥
 गोत्रिरात्रं करिष्यामि शरणं मे भवाच्युत ।
 नियममन्त्रः ।

गोष्ठे वा गोपथे वाथ कृत्वा भूमिगृहं शुभं ।
 अष्टहस्तं चतुर्हस्तं चतुरस्रं सुशोभनं ॥
 वितानं पुष्पमालाभिः फलैर्नानाविधैरपि ।
 मध्ये वेदि ततः कृत्वा मण्डलं तत्र कारयेत् ।
 सर्वतोभद्रनामाथ नवनालमथापि वा ॥
 तन्मध्ये विन्यसेद्देवं गोवर्द्धनधरं हरिं ।
 रुक्मिणी मित्रविन्दा च शैव्या जास्रवती तथा ॥
 वामभागे तु देवस्य पूज्या वै भक्तिभावतः ।
 सत्यभामा च राधा च वासुदेवाग्निजित्तथा ॥
 दक्षिणे चैव पूज्यास्तु नन्दश्च पुरतो यजेत् ।
 वलभद्रं यशोदाञ्च पृष्ठतः पूजयेत् शुभं ॥
 सुरभी च सुनन्दा च सुभद्रा नाम धेनवः ।
 एताश्चतस्त्री देव्यश्च कृष्णस्य पुरतो न्यसेत् ॥
 सुवर्णमाषकाः कार्य्याः षोडश प्रतिमाः शुभाः ।
 गोवर्द्धनस्य कर्त्तव्यो राजतः पलसंमितः ॥
 कृत्राकारैर्महावृक्षैः शोभितः पद्मिभिः शुभः ।
 गोपीगोपसमाकीर्णो महावृक्षैः समन्वितः ॥

१ महावर्षमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवं संस्थाप्य यत्नेन ततः पूजां समाचरेत् ।
 श्रीं आगच्छ भगवान् कृष्ण गोपगोपीसमन्वितः ॥
 रुक्मिण्यादिभीराञ्चीभिर्ममपूजां गृहाण च ।

आवाहनमन्त्रः ।

नमः कृष्णाय पादौ च हरये जानुनौ नमः ।
 उदरं वलदेवाय सुकुन्दाय नमः कटिं ॥
 चक्रिणे च भुजौ पूज्यौ करं श्रीकण्ठधारिणे ।
 मुखं पद्ममुखायेति गोविन्दाय नमः शिरः ।
 प्रणवादिनमोन्तैश्च अष्टाङ्गं पूजयेद्दरेः ।

रुक्मिण्यै नमः । मित्रविन्दायै नमः । शान्त्यै नमः । जाम्ब-
 वत्यै नमः । सुरभ्यै नमः । सत्यभामायै नमः । राधायै नमः ।
 नामजिते नमः । यशोदायै नमः । बलभद्राय नमः । नन्दाय
 नमः । सुनन्दायै नमः । सुभद्रायै नमः । नामजिते नमः ।
 कामधेनवे नमः ।

गोवर्धनधराधार गोकुलत्राणकारक ।
 विष्णुबाहुकृतोदार पूजयामि नमोत्तम ॥
 एवं संपूज्य विधिवत्पञ्चादर्थ्यं प्रदापयेत् ।
 गवामाधार गोविन्द रुक्मिणीवल्लभ प्रभो ॥
 गोपगोपीसमीपे तमर्थ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ।
 एवं पूजां समाप्यैव भक्तिभावपुरःसरं ॥
 गवामर्थ्यं १ प्रदातव्यं सायाह्ने तु दिनत्रयं ।

मन्त्रेणानेन विधिवद्विशन्तीनां स्वशक्तिः ॥

सुद्राणाञ्चैव या माता वसूनां दुहिता च या ।

आदित्यानाञ्च भगिनी सा नः शान्तिं प्रयच्छतु ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।

नमो धर्मसुताभ्यश्च१ पवित्राभ्यो नमोनमः ॥

पूजामन्त्रः ।

सुरभी वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ।

प्रतिगृह्णातु मे यासं सौरभी मे प्रसीदतु ॥

गोघासमन्त्रः ।

गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।

गावो मे हृदये सन्तु गवां मर्ध्य वसाम्यहं ॥

मा वियोगोऽस्तु मे पुत्रैर्भर्त्ता च२ सह वान्धवैः ।

त्वत्प्रसादेन मे भक्तिर्निखलास्तु सदा त्वयि३ ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

एवं संपूज्य गाञ्चैव४ गोविन्दञ्च विशेषतः ।

पुष्पैर्गन्धैश्च दीपैश्च धूपैर्नानाविधैरपि ॥

१ ब्रह्मसुताभ्यश्चइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ मातावेति पुस्तकान्तरेपाठः ।

३ निखला गौः सदात्वयिइति पुस्तकान्तरेपाठः ।

४ गावश्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नैवेद्यैर्घृतपक्वैश्च फलैर्नानाविधैरपि ।
 समधान्यैर्व्विरुद्धैश्च वंशपात्रस्थितैः शुभैः ॥
 सुवासिन्यस्तथा पूज्या नित्यं ताम्बूलकुङ्कुमैः ।
 कण्ठसूत्रैस्तथा पुष्पैस्तथा च कनकादिभिः ॥
 एवं संपूज्य विधिवद्भोविन्दन्तु दिनत्रयं ।
 कृत्वोपवासत्रयञ्चैव चतुर्थे दिवसे पुनः ॥
 ततः शुचिः समुत्थाय कृत्वा स्नानं प्रयत्नतः ।
 प्रणम्याचार्यमुख्येन होमं तत्रैव कारयेत् ॥
 तिलैरष्टोत्तरशतं गायत्र्या होममाचरेत् ।
 ततो विसृज्य देवेशं गुरवे प्रतिपाद्य च ॥
 गावः पुच्छे समालम्ब्य पुरस्कृत्य द्विजर्षभान् ।
 हृष्टेन मनसा स्कन्द गृहमागम्य यत्नतः ॥
 मिथुनानि द्वादशाष्टौ भूषणाच्छादनादिभिः ।
 संपूज्य भोजनं दत्त्वा गोदानानि च दापयेत् ॥
 गुरोर्दपत्यमर्चित्वा वासोभूषणसंयुतं ।
 भक्त्या गोवर्द्धनं कृष्णं गोपीगोपसमन्वितं ॥
 गृहोपकरणैर्युक्तं यथा शक्त्या च भक्तिनः ।
 गुरोः सम्पादयेद्भौमान् दक्षिणासहितं हरिं ॥
 क्षमाप्य च गुरुं तत्र भुञ्जीत शुचि संस्कृतं ।
 दृष्टेः^१ शिष्टैः समासीनो वाग्यतो विष्णुतत्परः ॥
 दीपोत्सवैर्व्रतमिदं शुचिमानसेन
 कृत्वा नरः सकलसन्ततिवृद्धिकारि ।

भुक्तीपभोगनिचयं सुखसंप्रयुक्तो
ह्यन्ते प्रयाति भवनं मनुजोसुरारैः ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं गोत्रिरात्रव्रतं १ ।

—ooo@ooo—

निवृत्ते भारते युद्धे कुरुसैन्ये क्षयं गते ।
राजा धर्मसुतः शोमान् भ्रातृभिः सह मोदितः ॥
मागधैस्तूयमानश्च स्वसैन्यगणशोभितः ।
श्रीकृष्णेन समायुक्तः प्रययौ हस्तिनापुरं ॥
अभिषेकं ततश्चक्रे पुरोधो मुनिसंयुतः ।
दूर्वायवाङ्कुरैर्युक्तं चक्रुर्व्वडापणं स्त्रियः ॥
रत्नैर्दूर्कूलैर्दमार्त्मा तोषयामास तान् गणान् ।
नृपांश्च स्वनरोपेतान् मागधांश्चावनीपकान् ॥
ऋषींश्च सर्वान् प्रस्थाप्य स्वे स्वे स्थाने नृपानपि ।
स्तुत्या सन्तोषयामास श्रीकृष्णं पाण्डुनन्दनः ॥
देवदेव जगन्नाथ भक्तानामभयप्रद ।
प्रसादात्तव गोविन्द कीरवा युधि निर्जिताः ॥
राज्यं निष्कण्टकं प्राप्तं भक्तियोगात्तवानघ ।
मत्सेवापरियुक्तानां प्रसादं कुरु केशव ॥
एवमुक्त्वा स्थिते पाण्डौ पुत्रभ्रातृसमन्विते ।
पाञ्चाली परया भक्त्या प्रणम्य पुरुषोत्तमं ॥
वडाञ्जलिपुटा साध्वी प्रोवाच परमेश्वरं ।

करुणाकारसंपूर्णं कंसासुरनिकृस्तन ॥
 दुकूलहरणादयच्च दुःखं त्वद्भक्तिभाषिता ।
 न ज्ञातं देवदेवेश प्रसादं कुरु केशव ॥
 किमपि श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो व्रतमनुत्तमं ।
 येन शीर्णेन नारीणां सौभाग्यं पतिभक्तितः ॥

कृष्ण उवाच ।

गौर्या स्कन्दस्य पुरतः शम्भुना कथितं व्रतं ।
 गोविन्दात्मिदं ख्यातं पवित्रं कथयामि ते ॥
 सावित्रीपुरतो धात्रा वसिष्ठेन महर्षिणा ।
 अहम्भक्त्या प्रागुदितं तद्भूतं शृणु सुमते ॥

द्वौपद्युवाच ।

कस्मिन्मासे प्रकर्त्तव्यं यथा दानं तथा विधिः ।
 तत्सर्वं कथयाशु त्वं यदि तुष्टोऽसि माधव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

नभस्ये च सिते पक्षे त्रयोदशीति या तिथिः ।
 कार्तिके वा प्रकर्त्तव्यं सौभाग्यधनवाञ्छया ॥
 सूर्योदये समुत्थाय दन्तधावनपूर्वकम् ।
 लक्ष्मीनारायणस्याग्रे त्रिरात्रोपोषणं गृहे ॥
 कुर्यात् स्नानं ततश्चैव स्नापयेत् कमलापतिं ।
 पञ्चामृतेन श्रीखण्डैः कुसुमैरर्चयेत्ततः ॥
 शतपत्रैश्च पद्माद्यैः पुष्पैः पूजां प्रकल्पयेत् ।

षादौ नमामि बलिदानवमर्दनाय
जानू नमामि भुवनत्रयपालनाय ।
स्कन्धो नमामि ६. उत्तरमणाय चित्तं
योगीश्वराय करचक्रसुधाप्रियाय ॥

पूजामन्त्रः ।

क्षीराब्धिकृतसम्बाम वासुदेव जगत्प्रभो ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सौभाग्यं देहि मे सदा ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

कृष्णाण्डैर्नारिकेलैश्च बीजपूरैश्च दाडिमैः ।
अर्घ्यं दत्त्वा च संपूज्य कामधेनुं प्रसादयेत् ॥

कामधेनुपूजा ।

करसंपुटकं कृत्वा कामधेनोरग्र इति वाच्यं ।

रोगाणि हन्तु मम कामदुष्टा प्रसन्ना
पापानि हन्तु मम कामदुष्टा प्रसन्ना ।
सौख्यं ददातु मम कामदुष्टा प्रसन्ना
पुत्रान् ददातु मम कामदुष्टा प्रसन्ना ॥

तृतीये दिवसे प्राप्ते वंशपात्रचयन्ततः ।

विरूढकसमापन्नं सम्यक् फलसमन्वितं ।

दद्यात् कामदुधायै च व्रतसंपूर्णहेतवे ।

राशौ च सर्वतोभद्रं मण्डलञ्च प्रकल्पयेत् ॥

माप्रेकस्य सुवर्णस्य लक्ष्मीनारायणं प्रभुं ।

कृत्वा तत्र न्यसेद्देवं व्रतसंपूर्णहेतवे ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्याद्भीतवादित्रकौतुकैः ।
 ततः प्रभातसमये होमं कुर्याद्यथाविधि ॥
 दम्पत्याः परिधानाय शुभैर्बस्त्रैः स्वशक्तितः ।
 देया धेनुश्च विप्राय निवेद्य पृष्ठतोत्रजेत् ॥
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति नियतं ।
 अथान्यदपि ते वच्मि इतिहासं पुरातनं ॥
 व्याघ्रधेन्वीः सुसंवादं नीतिशास्त्रमयं शुभं ।
 वसिष्ठस्याग्रमात् काचिद्दिव्यगोवंशमश्रवा ॥
 स्नेच्छया प्रययौ धेनुश्चरति गह्वरे वने ।
 सिंहव्याघ्रादिजीविभ्यो निर्भया तपसो बलात् ॥
 मुनीश्वरस्य सा धेनुः प्रययौ गिरिगह्वरं ।
 शिवशापपरिभ्रष्टव्याघ्रव्यापी महाबलः ॥
 महादंष्ट्रो महाकायो नान्नासौ जलवर्धनः ।
 प्रसारितकरो वीरो ययौ वृत्तिं शुभाशुभां ॥

व्याघ्रउवाच ।

दिवसा बहवो जाताः क्षुधया पीडितस्य मे ।
 त्वं दृष्ट्वा दैववशत आहाराय प्रकल्पिता ॥

धेनुकवाच ।

वसिष्ठस्य प्रभावेन दुष्टजीवैर्महाबलैः ।
 न हिंस्याहमवश्यं हि जानीयाद्व्याघ्रसत्तम ॥

वाक्यमेकं महावाही शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
 स्वीयजीवाशया चाहं न ब्रवीमि तवायतः ॥
 अध्रुवेण शरीरेण मलमूत्रयुतेन च ।
 परोपकृतिहीनेन किं कार्यं क्षत्रियेण च ॥
 वाङ्मनः कर्मणा ये वै शरीरनाशनेऽपि वा ।
 उपकारं न कुर्वन्ति तेषां जन्म निरर्थकं ॥
 मरणे वान्यचित्ता ये रणे दीनवचो भटाः ।
 ते यान्ति नरकं वीरमित्याहुः पूर्वसूरयः ॥
 कलत्रपुत्रबन्धूनां मायारहितमानसाः ।
 पुराणपुरुषे भक्तास्ते यान्ति परमाङ्गतिं ॥
 सोमवासरसञ्ज्ञातो बालो मम गृहे स्थितः ।
 ममागमनसंदृष्टिः स्नेहदुःखञ्च मे हृदि ॥
 सखी दुग्धेन तस्वालं स्नेच्छया परितोष्यति ।
 सखीमकथयित्वाशु आयामि तव सन्निधौ ॥

व्याघ्र उवाच ।

वेदशास्त्रपुराणेषु पठाते पूर्वसूरिभिः ।
 स्त्री-विप्र-धेनु-पौङ्गासु विवाहे राजविग्रहे ॥
 प्राणाल्ययेऽप्यसत्यं हि वाच्यमन्यत्र नैव हि ।
 आपन्नतश्च योजन्तुर्यश्च वैरिवशङ्गतः ॥
 आत्मा वै रक्षितो येन तत् करोति न संशयः ।
 यस्यचाग्रे स्थितं भक्ष्यमादिष्टं परमेष्ठिना ॥
 न गृह्णाति च यो मूर्खो ह्यनन्दानकरं व्रजेत् ।
 सुरैर्न न मनुष्यैश्च न यक्षैर्न पिशाचकैः ॥

सत्यं हि निश्चितं वाक्यं प्राणिभिः प्राप्यचापहं ।

जलदण्डसमाहारकृतसन्तोषवर्तिनां ॥

आपन्नतानामनृतं तत् पशूनाञ्च का कथा ।

पृथिवी च तथादित्याः सत्ये तिष्ठन्ति देवताः ॥

तस्मात्सत्यं त्वपाकार्यं वाच्यं चैव वृषाङ्गणे ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बालकस्त्रेहपीडिता ॥

चक्री तत्र प्रतिज्ञां व्याघ्रस्याग्ने पुनः पुनः ॥

धेनुववाच ।

द्विजोभूत्वा ततो व्याघ्र वेदभ्रष्टोऽभिजायते ।

स्वाध्यायसम्भारहितः सत्यग्रीचविवर्जितः ॥

अविक्रेयाणां विक्रेता अयाज्यानाञ्च याजकः ।

तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥

दुष्टबुद्धौ शठे धूर्ते यत् पापं परवञ्चके ।

दाने दत्ते प्रदत्तञ्च प्रसक्तिं कुरुते नरः ॥

तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।

वेदविक्रयणे चैव श्वसूतकभोजने ॥

तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।

मृतवत्सां ग्रहीता यो मातापित्रोरपोषकः ॥

देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं ब्रह्मद्रव्यं हरेत्तु यः ।

तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥

स्वदत्तां परदत्ताभ्या योज्ज्वरेच्च वसुधरां ।

अवैश्वे तु यत्पापं यत्पापं दम्भकर्तृके ॥

तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।

मुक्तेन्द्रिये च धूर्ते च परदोषापवादके ।
 क्षतघ्ने च कदर्ये च परद्रव्यरते षटे ॥
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 सदाचारविहीने च परपीडाप्रदायके ॥
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 परापवादसंस्तुष्टे सर्वधर्म्य विवर्जिते ॥
 यत्पापं ब्रह्महत्यायां पितृमातृवधे तथा ।
 तेषाम्नु पातकं मद्यं पशहं नागमे पुनः ॥
 ह्निभार्यः पुरुषोयस्तु यस्मादेकां विवर्जयेत् ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 यत् पापं लुब्धकानाञ्च स्वस्थानां विषदायिनां ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 यत्पापं नास्तिकानाञ्च पौराणां विषयेषिणां ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 यस्त्रीन् हले बलीवर्दान् विषमं बाहयेत्तु यः ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 गोरवज्रां प्रकुर्वन्ति दक्षेन ताडयन्ति ये ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 सक्तत् कन्यान्तु योदत्त्वा द्वितीये दातुमिच्छति ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 कथायां कथ्यमानायामन्तरायं करोति यः ।
 तेन पापेन लिम्बेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 यतिनिन्दाकरोनित्यं वेदनिन्दापरस्तथा ।

तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 यस्य संग्रहणी भार्या ब्राह्मणी च विशेषतः ॥
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 अकर्मनिरते क्रूरे कुलधर्मविवर्जिते ॥
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 मूर्खे पाषण्डके चैरे तिलविक्रयकारके ॥
 एकोमिष्टान्नमयाति भार्यापुत्रमपोषकः ।
 आत्मभरा दुराचारा देवद्रव्यविलोपकः ॥
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 ब्रह्मघ्ना गुरुनिन्दीयाः स्वामिनिन्दाकरास्तथा ॥
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ।
 कुरुक्षेत्रे महापर्वे अस्ते चन्द्रे दिवाकरे ॥
 ये मृच्छन्ति महादानं हव्यकव्यविवर्जितं ।
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 कूटसाक्षी मृषावादी परद्रव्याभिलाषुकः ।
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 परदारभ्रिगामी च ये च विश्वासघातकाः ।
 भर्तारमर्षदीनश्च महाव्याधिप्रपीडितं ॥
 या न पूजयते नारी रूपयौवनगर्विता ।
 तेन पापेन लिम्पेऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥
 अथ किं बहुनाक्तेन मृगराज तवाग्रतः ।
 यदि नायामि शीघ्राहं मम सत्यं भवेन्न च ॥
 तेन वाक्येन सन्तुष्टो व्याघ्र आहारनिस्पृहः ।

प्रसारितकरं त्यक्त्वा गच्छ धेनो स्वकं गृहं ।
 व्याघ्रेण मुक्ता सा धेनुरागता च स्वमाश्रमं ॥
 उत्कर्षं तर्णकं दृष्ट्वा जात प्रस्रवती भृशं ।
 बालं पयसा सन्तर्प्य सखीषु च विनिक्षिपेत् ॥
 ता दृष्ट्वा दुःखिता गावो मातस्त्रेहसमन्विताः ।
 दृष्ट्वा दुःखतरो बालो न जाने च तथास्तु मे ॥
 तत्तद्वालमुपादाय पप्रच्छुस्तत्र कारणं ।
 विश्राज्य तासु वृत्तान्तं बालकन्तमुवाच सा ॥
 अनुयाहि व्रज त्वं हि सत्यवाक्यसमन्विता ।
 व्रजामि तदनं शीघ्रं व्याघ्रो वसति यत्र च ॥

सख्यवाच ।

कृतप्रतिज्ञेमूढासि नन्दिनीवंश सम्भवे ।
 व्याघ्रधेन्वोः परं वैरन्त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥
 विप्र-स्त्री-बाल-कार्येषु संप्राप्ते वैरिसङ्कटे ।
 प्राणापहारे मुनिभिरसत्यं नैव दूषितं ॥
 देवेशेन पुरा जप्ते वृत्रः सुररिपुर्वली ।
 शपथान् कृत्वा तथा विष्णुः शङ्क' विश्वासवर्जितं ॥
 तत्र त्वं स्वगृहे तिष्ठ परिवारेण संयुता ।
 मुनिप्रवरास्तिष्ठन्ति न दुष्टा जन्तवः कदा ॥

धेनुरुवाच ।

सत्येन तपते भानुः सत्येन तपते शशी ।
 चतुर्मुखोऽपि सत्येन सत्येन सकलं जगत् ॥

सत्यवाक्यपरिभ्रष्टो सीमी जीवेत् कदाचन ।
 सत्येन सत्यलोकोऽस्ति सत्यं वेदे प्रतिष्ठितं ॥
 ब्रजामि सत्यवाक्येन तद्व्याघ्रं प्रति निर्भया
 तद्वने चैव स्मृष्टो व्याघ्रो यातामुपागतां ॥

व्याघ्र उवाच ।

अहो मे भाग्यमतुलं कामधेनुः समागता ।
 दुष्टयोनिविनिर्मुक्तो यास्यामि हरसन्निधौ ॥
 यावत् प्राप्ता कलिमलह्वरा पावनी कामधेनु
 स्तावद्व्याघ्रः १ शशधरगणः सर्वसम्पत्तिदेहः ।
 बद्धा पाणी विमलमणिभिर्दीप्यमाने किरीटे
 धेनुं भक्त्या मधुरवचनैराह संपूज्य सम्यक् ॥
 धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि कामधेनोः प्रसादतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याम्यहं हरसन्निधौ ॥
 गावो रक्षन्तु मे पुण्यं गावो रक्षन्तु मे यशः ।
 गावो रक्षन्तु मे वर्गं कलत्रपुत्रपौत्रकं ॥
 संपूजितास्त ता गावो मादृशां बहुसम्पदाः ।
 सर्वपापहरा गावः सर्वपुण्यफलप्रदाः ॥
 नमोऽस्तु कामधेनुभ्यो याः पुनन्ति जगन्नयं ।
 यदाधारस्थितं विश्वं नन्दादिभ्यो नमोनमः ॥

धेनुरुवाच ।

महागण वरं ब्रूहि जगतां प्रीतिकारकं ।

यदिच्छसि वरं काम्यं ददामि तव भक्तितः ॥

गण उवाच ।

विश्लोपकारकरणे समर्थाः कामधेनवः ।

भवहर्गास्तु विश्वासात् सदास्तु सुखितं जगत् ॥

भवत्प्रजारता ये वा भवत्प्रजापरायणाः ।

तेषाञ्च सर्वा सिद्धिः स्याद्भवदीयप्रसादतः ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एवमस्त्विति साध्युक्ता व्याघ्रः शिवपुरं गयौ ।

कामधेनुञ्च सन्तुष्टा वशिष्ठाश्रममाययौ ॥

एवमुक्तं गोत्रिरात्रं कृत्वा नारी नरोऽपि वा ।

प्राप्नोति सकलान् कामान् सप्तजन्मानि सुव्रते ॥

इति श्रीकृष्णेनोक्ता गोचिराचव्रतकथा समाप्ता ॥

—000@000—

याम्योत्तरगता रेखा कुर्यादेकोनविंशतिं ।

खण्डे न्द्विपदा कोणे शृङ्खला पञ्चकोटिका ॥

एकादशपदा वाप्यो भद्रन्तु नवभिः पदं ।

चतुर्विंशत् पदा वापी विंशत्या परिधिः स्मृता ॥

सितेन्दुशृङ्खला कृष्णा वल्ली नीले च पूरयेत् ।

कृष्णं भद्रं सिता वापि परिधिः पीतकर्णिका ॥

सत्वरजस्तमोपेतं सर्वतो भद्रमण्डलं ॥

इति मण्डलविधिः

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् त्वत्प्रसादेन बहूनि सुकृतानि मे ।
 श्रुतानि बहुपुण्यानि कृतानि मधुसूदन ॥
 सर्वपापहराणि स्यः सर्वकामप्रदानि च ।
 साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥
 किञ्चिद्योगव्रतं ब्रूहि यदि तुष्टोऽसि माधव ।
 यत् कृत्वा सर्वपापेभ्यो नरो नारी विमुच्यते ॥

कृष्ण उवाच ।

कथयामि नृपत्रेष्ठ व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
 यन्न कस्यचिदाख्यातं तच्छृणुष्व नृपोत्तम ॥
 यान्यान् कामान्वाञ्छयति लभते तांस्तथैव च ।
 तत्क्षणादेव मुच्यन्ते नरा नार्यश्च सर्वशः ॥
 धेनो भगवति राजन् कामधेनोः प्रसादतः ।
 सौभाग्यं सन्ततिं लक्ष्मीं प्राप्नोति सुखमुत्तमं ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

यदि तुष्टोऽसि भगवान् व्रतस्यास्य विधिं शुभं ।
 ब्रूहि मे नरगार्दल करोमि त्वत्प्रसादतः ॥
 के मन्त्राः के नमस्काराः देवताः काः प्रकीर्तिताः ।
 किं दानमर्घ्यमन्त्रञ्च कथयस्व सुरोत्तम ॥

कृष्ण उवाच ।

नारदेन पुरा राजन् यदुक्तं सगरादिषु ।

स्मारितन्तत्त्वया राजन् शृणुष्वैकमना व्रतं ॥
 मासि भाद्रपदे शुक्ले त्रयोदश्यां समारभेत् ।
 त्रयोदशीप्रभाते तु समुत्थाय शुचिर्भवेत् ॥
 गृह्णीयान्नियमं पूर्वं दन्तधावनपूर्वकं ।
 आचम्योदकमादाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 गीत्रिरात्रव्रतस्यास्योपवासकरणे मम ।
 शरणं भव देवि त्वं नमस्ते धेनुरूपिणि ॥
 प्रसीदतु महादेवो लक्ष्मीनारायणः प्रभुः ।
 लक्ष्मीनारायणं देवं सौवर्णञ्च स्वशक्तितः ॥
 पञ्चाभृतेन गव्येन स्नापयेत् कमलापतिं ।
 स्थापयेत्सर्वतोभद्रमण्डलेऽष्टदलेऽपि वा ॥
 गन्धपुष्पैः सुनैवेद्यैस्तुतिगीतादिनर्त्तनैः ।
 नारिकेलार्घ्यदानेन प्रीणयेद्गङ्गां हरिं तथा ॥
 लक्ष्मीकाम जगन्नाथ गीत्रिरात्रं व्रतं मम ।
 परिपूर्णं कुरुष्वेदं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥

इत्यर्घ्यमन्त्रः ।

आरात्रिकं ततः कुर्याद्भक्त्या कृष्णस्य तुष्टये ।
 नवं कुम्भं जलभृतं हविष्यान्नेन पूरितं ॥
 कृत्वा दिनत्रयं पार्थ तथाच विनिवेशयेत् ।
 धेनुं पूज्य ततः कुर्यात् जलधारां प्रदक्षिणां ॥
 पुरा दत्त्वा कुण्डलकं कुम्भहस्तकमण्डलं ।
 अन्नाच्छादनगन्धादिदिव्यपुष्पैः सदीपकैः ॥

(३८)

अहोरात्रमवक्रञ्च घृतदीपं दिनत्रयं ।
 प्रबोधयेद्भती धेनोरग्रे वा देवमण्डले ॥
 अर्घ्यदानस्ततः कुर्यात् नारिकेलादिभिः फलैः ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

पञ्च गावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महीदधी ।
 तासां मध्ये तु या नन्दा तस्यै धेन्वै नमोनमः ॥
 प्रदक्षिणीकृतायेन धेनुमार्गानुसारिणी ।
 प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तहोषा वसुन्धरा ॥
 गावोममाद्यतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
 गावोमे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहं ॥
 आरात्रिकं सनैवेद्यङ्गीतवाद्यमहोत्सवं ।
 कुङ्कुमं कुम्भकूलश्रं धेनोर्दद्याद्विचक्षणः ॥
 एवं सपूज्य तां धेनुं सम्यक् भक्त्या दिनत्रयं ।
 यवांश्च यवसञ्चैव चारयेत्पाययेदपः ॥
 गोमयादक्षतैर्दधानैः^१ कुर्यात्तेरेव पारणं ।
 तारयेदन्न देशकान् पतत्यनपि दुःखदम् ॥
 धेन्वग्रे जागरं कुर्यात्सर्वपापप्रणाशनं ।
 त्रिविधाभ्युच्यते पापात् प्रहरादैन पाण्डव ॥
 तस्योत्तरं कृतात्पापात् प्रहरादैन सुच्यते ।
 चत्वारि वेणुपात्राणि कारयित्वा प्रपूजयेत् ॥
 नारिकेलोदकद्राक्षाखजूरदाडिमैः शुभैः ।

१ गोमयादक्षतैर्धानैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विरुद्धैः पुष्पसिन्दूरवस्त्रकुङ्कुमकज्जलैः ॥
 प्रथमे वीजपूरार्घ्यं द्वितीये दाडिमं शुभं ।
 तृतीये नारिकेलेन दद्यादर्घ्यं दिनत्रयं ॥
 करकास्तु त्रयः कार्याः हविष्यान्नेन पूरिताः ।
 लक्ष्मीनारायणं देवं ब्रह्माणं भार्यया सह ॥
 पूजयेत् कुसुमैर्वस्त्रैर्हर्मसूत्रैर्युधिष्ठिर ।
 दम्पत्योर्भोजनं देयं धेनुं भक्त्या दिनत्रयं ॥
 पारणे गौरिणी विप्रानिष्टवन्धूषं भोजयेत् ।
 गुरवे विष्णुरूपाय तां धेनुं प्रतिपादयेत् ॥
 सकुङ्कुमां सवस्त्रां च घण्टामुकुटभूषितां ।
 गीतवादितनृत्यादिशान्तिपाठपुरःसरां ॥
 पापादिप्रगृहं यावत् प्रापयेद्भतएव वा ।
 एवं या कुरुते पार्थ गोत्रिरात्रव्रतोत्तमं ॥
 दुर्लभं तु सदा स्त्रीणां नराणां नृपसत्तम ।
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥
 कृत्वा यत् फलमाप्नोति गोत्रिरात्रव्रते कृते ।
 प्रभासे च कुरुक्षेत्रे चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ॥
 हेमभारशतं दद्यात् तत् फलप्राप्तये नृप ।
 धेनुदानं कृतं येन सवस्त्रं सर्वकामकं ॥
 सागराम्बरसंयुक्ता दत्ता तेन वसुन्धरा ।
 एवं या कुरुते पार्थ त्रिरात्रव्रतमुत्तमं ॥
 भवान्तरकृतात् पापात् त्रिविधान्मुच्यते नरः ।
 सा कदाचिन्नपश्येत् भर्त्तुःखं नराधिप ॥

पुत्रपौत्रसुखं तस्य भविष्यति न संशयः ॥
 जन्मान्तरे च सा नारी वैधव्यं न च पश्यति ।
 वैधव्यं न मृदादुःखं भविष्यति भवान्तरे ॥
 अपुत्री लभते पुत्रान् धनहीनो धनं लभेत् ।
 कायेन मनसा चैव कर्मणायदुपार्जितं ॥
 तत्सर्वं पातकं याति गोत्रिरात्रव्रते कृते ।
 इह भोगान् विपुलान् कृत्वा आयुः सम्पूर्णमेव च ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन गोलोके च महीयते ।
 कीर्तिदम्बनदं चैव सौभाग्यकरणं नृप ॥
 आयुरारोग्यकरणं सर्वपापप्रणाशनं ।
 तत्र स्नात्वा दराद्राजन् सभार्यस्त्वं कुरु व्रतं ॥
 यदि राज्यं कुरु कीर्तिं नित्यं प्राप्यमिहेच्छसि ।
 तच्छ्रुत्वा पाण्डवश्रेष्ठो व्रतं चक्रे समाहितः ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन लब्धं राज्यमकण्टकं ।

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं गोत्रिरात्रव्रतं ।

—००००००—

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्व अवहितो भूत्वा यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 कथयामि व्रतं श्रेष्ठं सर्वकामार्थसिद्धिदं ॥
 येन चोर्णेन नारीणां वैधव्यमप्रजायते ।
 आयुश्च वर्धते भर्तुः पुत्राश्च धनसंयुताः ॥
 तदहं संप्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ।

यत् प्रसादादुमा रुद्रं कृष्णं लक्ष्मीः शची हरिं ॥
 सावित्री मां यथा प्राप्ता सीता रामं यथा मुने ।
 दक्षकोपादुमा देवी देहन्यक्ता स्वकं पुरा ॥
 जाता हिमवतीगेहे१ जटावत्कलधारिणी ।
 चचारोग्रं तपोऽनाथा निराहारा जितेन्द्रिया ॥
 एकाङ्गुष्ठे स्थिता वाला पञ्चाग्निपरिसंयुता२ ।
 तपस्ये निश्चयं दृष्ट्वा गतः शम्भूस्ततः स्वयं३ ॥
 कस्मादेवं त्वया कष्टं क्रियते गौरि साम्प्रतं ।

उमोवाच ।

महादेवो भवेदेव यथा मे पतिवत्तमः ।
 तदर्थं क्रियते घोरन्तपस्तपनदुःसहम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु वाले सुखोपायं व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
 येन चीर्णेन ते शम्भुः स्वदेहार्धं प्रदास्यति ॥
 सा त्वं कुरु व्रतं४ भद्रे त्रिरात्रं विष्वसंश्रितं५ ।
 तच्चीर्णमनया भक्त्या पतिर्लब्धो महेश्वरः ॥
 कार्तिकेयः सुतस्तस्मात्तृणेशस्य महामुने ।

१ जातासाहिमवद्गेहेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ पञ्चाग्निपरिसमाप्यते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ तस्याहं निश्चयं दृष्ट्वा ततः स्वकीगतः स्वयमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

४ तत्सकुरुव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

५ द्विरात्रं विष्णुं संश्रित मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इत्युक्तो ब्रह्मणा पूर्व अगस्तिमुनिसत्तम ॥

विष्मयाविष्टचेताश्च विधिं प्रष्टुं प्रचक्रमे ।

अगस्त्य उवाच ।

कस्मिन् काले दिने कस्मिन् स्थाने चैव नरोत्तम ।

विधिनाकेन कर्त्तव्यं कथं पूज्यो वनस्पतिः ॥

ब्रह्मोवाच ।

ज्यैष्ठे मासि च संप्राप्ते पूर्णमास्यां द्विजोत्तम ।

ज्यैष्ठाशुक्लदिने कुर्यात्सिद्धार्थः स्नानमुत्तमं ॥

श्रीवृक्षं सिञ्चयेत्पश्चाद्गन्धपुष्पैश्च पूजयेत् ।

वत्सरन्वेकभक्तान्तु हविष्यान्नेन कारयेत् ॥

श्वशूकरखरादीनां दर्शने भोजनं त्यजेत् ।

अनेन विधिना सम्यक् मासि मासि समाचरेत् ॥

ततः संवत्सरे पूर्णं गत्वा विल्वसमीपतः २ ।

गृहीत्वा वालुकां पात्रे प्रस्थमात्रं महामुने ॥

अथवा धान्यमादाय यवशालितिलालिकां ३ ।

ततो वंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥

समामहेश्वरं हैमं शक्त्या कुर्यात् सुभूषितं ।

रक्तवस्त्रयुगं दद्यान्नेवेद्यं फलसंयुतं ॥

पुष्पैर्वहुविधैश्चापि फलैर्नानाविधैस्तथा ।

१ विधिं दृष्टमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ विल्वसमीपमूर्तिं पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ यवशालि तिलोदकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गुह्येसुजीरकैर्धान्यैर्हवणेन विरुढकैः ।
 समधान्यैस्तथादीपैर्विशपात्रप्रकल्पितैः ॥
 रजन्या कण्ठसूत्रैश्च शुभैः कुङ्कुमकेशरैः ।
 अवतारं करोत्येषा उमादेवी हरप्रिया ॥
 श्रीनिकेत नमस्तुभ्यं शिवप्रिय नमोस्तु ते १ ।
 अवैधव्यञ्च मे देहि श्रियं वै जन्मजन्मनि ॥
 श्रियं धनं पतिं पुत्रानारोग्यं कुलसन्ततिं ।
 सौभाग्यं रूपसम्पत्तिं पूजितस्त्वं प्रयच्छ मे ॥
 सहस्रं विल्वपत्राणां होमयेत्तु यथाविधि ।
 पायसं तत्र जुहुया द्विप्रः शान्तोऽथ मन्त्रवित् ॥
 राजतं शीतरुङ्गत्वा सुवर्णफलशोभितं ।
 अष्टोत्तरशतं यावत् पीतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥
 त्रयोदश्यां समारभ्य यावत्पूर्णं भवेत्तिथेः ।
 त्रिरात्रं जागरं कृत्वा उपवासैर्जितेन्द्रियः ॥
 रमापते २ पशुपते त्रैलोक्याधिपतिः प्रभो ।
 गृहाणार्घ्यं मया देव गौर्या सह महेश्वरः ॥
 ततः प्रभाते सञ्जाते स्नात्वा च तिलसर्षपैः ।
 वस्त्रालङ्कारपुष्पैश्च गुरोर्दम्पत्यमर्चयेत् ॥
 पादुकोपानहच्छत्रशय्या गाञ्च सुभूषितां ।
 गुरुं प्रपूज्य भक्त्या तु दद्यादेतत् प्रयत्नतः ॥
 षोडशाष्टौ चतस्रोवाहजदम्पत्यो भूषिताः ।

१ वनस्पते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ उमापते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वस्त्रालङ्कारगोदानैस्तस्मिन्नहनि पूजयेत् ।
 मिष्टान्नं भोजनं दद्यादात्मनः श्रेय इच्छता ॥
 या नारी कुरुते चैतद्धृतं पापप्रणाशनं ।
 सर्वसिद्धिकरं पुण्यं शिवलोके महीयते ॥
 कल्पकोटिशतं यावदास्थाय शिवसन्निधौ ।
 ततोराज्ञी भवेन्मर्त्ये पुत्रपौत्रसमन्विता ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं विष्वक्त्रिरात्रव्रतं ।

—000—

विष्वमूलं समान्नित्य त्रिरात्रोपोषितः शुचिः ।
 हरिनामं जपेत्तच्चं भ्रूणहत्यां व्यपोहति ॥

इति सौरपुराणोक्तं हरत्रिरात्रव्रतं २ ।

—000—

स्कन्द उवाच ।

अरुन्धतीव्रतं वक्ष्ये सदा सौभाग्यदायकं ।
 येन चीर्णेन वै सम्यक् नारी सौभाग्यभाजना ॥
 जायते रूपसम्पन्ना पुत्रपौत्रसमन्विता ।
 वसन्तर्तुं समासाद्य तृतीयायां सुरर्षभ ॥
 स्नानं कृत्वा तु विधिवत्त्रिरात्रोपोषिता सती ।
 मिथुनानि च चत्वारि समाह्वय यतव्रता ॥

१ हरिनाम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ हरिव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पूजयेत् पुष्पताम्बूलैश्चन्दनैश्च तथाक्षतैः ।
कुङ्कुमागुरुकर्पूरसिन्दूरैर्मृगनाभिभिः ॥
शिलापट्टे च संस्थाप्य गुडान्जलवणान्वितं ।
लोष्टकेन समायुक्तं वस्त्रयुग्मेन वेष्टितं ॥

लोष्टको नाम शिलापट्टोपरि स्थितपेषणोपलः एतद्वशदुप-
क्षोपधानमभिहितं भवति ।

आवाहयेन्महादेवीं वसिष्ठप्राणमन्त्रितां ।
आयाहि वरदे देवि सान्निध्यं कुरु सुव्रते ॥
षतिव्रतानां सर्वासां मुख्या त्वं देवि भामिनि ।
आवाह्यारुन्धतीं देवीं पूजयेत् कुसुमैः शुभैः ॥
हिभुजाञ्चारुसर्वाङ्गीं साक्षसूतकमण्डलुं ।
प्रतिमां काञ्चनीं कृत्वा नामभिः प्रतिपूजयेत् ॥
देववन्द्ये नमः पादौ जानुनी लोकवन्दिते ।
कटिं संपूजयेत्तस्या महासती च सर्वदा ॥
नाभिं गम्भीरनाभीति ऋषिपत्नीं ततस्तनौ ।
जगद्गर्भीं तथा कण्ठवाह्यं शान्तैः नमः सदा ॥
हस्तौ तु वरदायै तु मुखं धृत्यै नमोनमः ।
अरुन्धती तथा पूज्या शिरस्तु कमलप्रिया ॥
एवं संपूज्य तान्देवीं गन्धपुष्पे निवेदयेत् १ ।
पूजयित्वा सतीन्देवीं ततश्चार्यं निवेदयेत् ॥
अरुन्धति महाभागे वसिष्ठप्रियवादिनी ।
सौभाग्यं देहि मे देवि धनं पुत्रांश्च देहि मे ॥

१ गन्धपुष्पनिवेदनैरिति पुस्तकाङ्करे पाठः ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

अर्घ्यं दत्त्वा तु भक्त्या वै गृह्णीतकुसुमाञ्जलिः ।
प्रार्थयेत्तां महाभागां१ लोकवन्द्यां महासतीं ॥
पुत्रान् देहि धनं देहि सौभाग्यं देहि सुव्रते ।
पौत्रांश्च सर्व्वकामांश्च देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥

प्रार्थना मन्त्रः ।

सुवासिन्योऽथ संपूज्या दिवसे दिवसे तथा ।
शुभगन्धाच्चतैस्तद्ब्रह्मदात् सर्व्वेषु भक्षकान् ॥
होमायैव तथा कुर्युः समिद्धिश्च तिलैः शुभैः ।
अष्टोत्तरशतं तद्वह्निनसंख्यामथापि वा ॥
मिथुनानि च संपूज्य भूषणाच्छादनादिभिः ।
चतुर्विंशतिसंख्याकान् यथा षोडशसंख्यया ॥
आचार्याय सभार्याय वस्त्राण्याभरणानि च ।
शय्यां सोपस्करां दद्यात् कांस्यपात्रं सदीपकं ॥
आदर्शञ्चामरञ्चैव धेनुं दद्यात् पयस्विनीं ।
दद्यात्तु भोजयित्वा च स्त्रियः शूर्पान् समोदकान् ॥
सोदकान् करकांस्तद्वत्तयोर्वस्त्रं यथाविधि ।
पोलिकां घृतपूपांश्च पूरिकाश्च विशेषतः ।
सौमालिकाश्च दातव्या एकैकं द्विगुणं तथा ॥
द्विगुणं भोजनं दायपर्याप्तं ।

दीनानाथांश्च२ संपूज्य स्वयं नक्तं समाचरेत् ।

धर्ममिति शेषः ।

१ प्रार्थयन्तीं महाभागामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ दीनानाथांश्च संपूज्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अनेनैव विधानेन नारी वा कुरुते व्रतं ॥
 अवैधव्यं समाप्नोति तथा जन्मसहस्रकं ।
 पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमन्विता ॥
 जीवेद्दृष्टव्यं सायं भर्त्ता सह महासती ।
 एवमभ्यर्चयित्वा तु पदं गच्छत्यनामयं ॥
 देवभार्या तथा स्वर्गं ऋषिभार्या तथैव च ।
 राजभार्या महाभागा सर्वकामप्रदं व्रतं ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं अरुन्धतीव्रतं १ ।

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि दूर्वात्रिरात्रमुत्तमं ।
 नारीणां सुखसम्पत्तिपुत्रपौत्रप्रदायकं ॥
 तनूरुहेभ्यः सम्भूता दूर्वा विष्णोरियं पुरा ।
 तस्यामुपरिविन्ध्यस्तं मथितामृतमुत्तमं ॥
 देवदानवगन्धर्वैर्यच्चविद्याधरोरगैः ।
 तत्र येऽमृतकुम्भस्य पेतुं निःसन्दविन्दवः ॥
 तैरियं स्पृष्ट्वात्राभूत् दूर्वा तेनाजरामरा ।
 बन्ध्या पवित्रा देयेश वन्दितात्वर्चिता तथा ॥
 शृणु दूर्वात्रिरात्रस्य विधिं कात्स्न्यान सुव्रत ।
 मासि भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षे द्वादशीं ॥
 त्रिरात्रं समुपोष्यन्तु यावत् पूर्वा तिथिर्भवेत् ।
 उमामहेश्वरं देवं सावित्रीं धर्मेमेव च ॥

दूर्वामूले तु संस्थाप्य मण्डपं कारयेत्ततः ।

उमामहेश्वररूपन्तु प्रथमकृष्णाष्टमीव्रते, सावित्रीरूपं पुत्र-
कामपूर्णिमायां द्रष्टव्यं, धर्मरूपन्तु विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

चतुर्वक्त्रश्चतुष्पादश्चतुर्वर्हुः सिताम्बरः ।

सर्वाभरणवान् श्वेतो धर्म्मः कार्य्यो विराजते ।

दक्षिणे चाक्षमाला च तस्य वामे तु पुस्तकं ॥

दूर्वासिञ्चनमन्त्रः ।

दूर्वासिञ्चामि ते मूलमुदकैरमृतोपमैः ।

अवैधव्यञ्च मे देहि दूर्वायै ते नमोनमः ॥

दूर्वे ह्यमृतजन्मासि वन्दितासि सुरासुरैः ।

सौभाग्यं सन्ततिञ्चैव सर्वकार्य्यकरी भव ॥

यथा शाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासि महीतले ।

तथा ममापि सन्तानन्देहि त्वमजरामरे ॥

एवमुच्चार्य्य सिञ्चेत् भ्रमयस्व प्रदक्षिणं ।

देवतापूजनं कृत्वा पूर्वोक्तविधिना ततः ॥

सुवासिन्यः स्त्रियः पूज्या वंशपात्रैः सवाससैः ।

अनेन विधिना तिष्ठेद्यावच्चैव दिनत्रयं ॥

जागरं तत्र कुर्वीत नृत्यवादित्रनिस्वनैः ।

शान्तिपाठं पुराणञ्च सावित्राख्यानमुत्तमं ॥

ततः प्रभाते विमले प्रतिपद्दिवसे शुभे ।

होमं तत्र प्रकुर्वीत तिलाज्यसमिधादिभिः ॥

काण्डात् काण्डात्तु मन्त्रेण सहस्रेण तु संख्यया

वसीर्द्धारां ततो दद्याद्गतक्रोधो विमत्सरः ॥

ब्राह्मणे दक्षिणां दद्याद्वित्तशाठं न कारयेत् ।
 आचार्यश्च तथा पूज्य उमामहेशरूपिणं ॥
 गावस्तत्रैव दातव्यानीलवर्णा विशेषतः ।
 अलाभे सर्ववर्णानां सवत्साङ्गां पयस्विनीं ॥
 ताम्रपृष्ठीं रौप्यखुरां शृङ्गे कनकसम्भृतां ।
 घण्टाभरणभूषाञ्च रत्नपुच्छां पयोमुचं ॥
 ईदृशोन्यास्तथा गाव दद्याद्दूर्वात्रिरात्रके ।
 आचार्यं वेदविद्वांसं वृद्धञ्चैव कुटुम्बिनं ॥
 सर्वज्ञं शास्त्रविद्वांसं आचार्यं तत्र कारयेत् ।
 आचार्याय सभार्याय परिधानं२ प्रदापयेत् ॥
 हस्तमात्रा कर्णमात्रा स्त्रीणां भूषणमेव च ।
 मिथुनानि तथा पूज्य द्वादशं परिसंख्यया ॥
 भोजनान्ते प्रदातव्यं भूषणाच्छादनादिकं३ ।
 शयनं तेषु दातव्यं वंशपात्रं दृढं तथा ॥
 सौभाग्याष्टकसंयुक्तं स्त्रीणां प्रीतिकरं परं ।
 दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यः फलानां पायसानि च ॥
 भोजयित्वा सुहृन्निबन्धं सर्वतः स्वजनं तथा ।
 या नारी समुषोन्मेषं व्रतमेतत् पुरातनं ॥
 दूर्वात्रिरात्रं पवित्रं पुण्यं सन्तानदायकं ।
 ऐश्वर्यं सुखसौभाग्यं पुत्रसन्तानवृद्धिदं ॥

१ प्रभाते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ परिधानं भूषणञ्च इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ भोजनं तेषु दातव्यं दातव्यं भूषणादिकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मर्त्यलोके चिरन्तिष्ठंस्ततः स्वर्गमवाप्नुयात् ।
 देवैरानन्दितास्तत्र पितृभिः सह गोत्रकैः ॥
 वसन्तिरममाणास्ता यावदाभूतसंज्ञवं ।
 अर्घ्यं दद्यात्ततो रात्रावदन्धत्याः प्रयत्नतः ॥
 शङ्खे तीर्थं समादाय सपुण्यफलचदनं ।
 भूमौ जानुच्च विन्यस्य अर्घ्यं दद्यात् प्रयत्नतः ॥

अर्घ्यमन्तः ।

अरुन्धतो सती देवी वसिष्ठप्रियवादिनी ।
 अवैधव्यञ्चं सौभाग्यं देहि त्वं वरदे सदा ॥

इति पद्मपुराणोक्तं दूर्वात्रिरात्रव्रतं ।

—080—

नारद उवाच ।

व्रतानां यत् परं पुण्यं जन्मदुःखक्षयङ्करं ।
 विष्णोराराधनायालं तददस्व जगद्गुरो ॥

ब्रह्मोवाच ।

गर्भजन्मजरारोग्य दुःख संसारनाशनं ।
 परितुष्टिकरं विष्णोः शृणुष्व गदतो मम ॥
 दत्तं मुमुक्षुभिः शान्तैस्तपोनिष्ठैस्तवाग्रजैः ।
 समुद्दिश्य हरिं भक्त्या मरीचिप्रमुखैः पुरा ॥
 यत्ते राजशताख्यं तु व्रतं पुंभिः सुदुष्करं ।

विधानं तस्य देवर्षे फलञ्च सुमहोदयं ॥
 यन्निरात्रयतं कुर्यात् समुद्दिश्य जनार्दनं ।
 कुलानां शतमादाय स याति भवनं हरेः ॥
 नवम्यादिसिते पक्षे नरोमार्गशिरस्य च ।
 प्रारभेत त्रिरात्राणां सततं विधिवत् व्रती ॥
 अहधानो जितक्रोधो नित्यस्त्रायी क्षमान्वितः ।
 अभ्यर्चयेत्सदा विष्णुं कर्मणा मनसा गिरा ॥
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु यतं वासुदिनं जपेत् ।
 ॐ नमो वासुदेवेति समभ्यर्च्य जनार्दनं ॥
 असत्यस्तेयपाकथपापैश्च सह संकथा ।
 मधुमांसासवरसान् सदैव परिवर्जयेत् ॥
 ब्रह्मचर्यरतः शान्तः सर्वभूतहिते रतः ।
 वासुदेवपरो नित्यं भवेच्च विधिवद्ब्रती ॥
 अष्टम्यासेकभक्ताशी १ दिनत्रयमुपावसेत् ।
 एकादश्यां शुचिः स्नातो वासुदेवार्चने रतः ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्देवं गन्धमाल्यविलेपनैः ।
 नैवेद्यधूपदीपाद्यैर्गीतनृत्यैश्च केशवं ॥
 अनेन विधिना कृत्वा त्रिरात्राणां शतं नरः ।
 निर्व्वापयेत्ततो भक्त्या विशेषविधिना व्रतं ।
 संप्राप्ते कार्तिके मासि व्रतमेतदनुत्तमं ॥

प्रतिमासं त्रिरात्रद्वयमिति पञ्चाशता मासैः शतं तच्चाधि-
 मासद्वययोगाच्चतुर्भिर्वर्षैरिति कार्तिके समाप्तिः ।

एवं भोज्य द्विजातिभ्यो दद्याद्वस्त्रयुगानि च ॥

एवं प्रतिमासविधिना ।

तथोपवीतकृत्वाणि शृणु तान्यासनानि च २ ।

एवं विप्रान् समभ्यर्च्य गुरुञ्चैव विशेषतः ॥

प्रणम्य शिरसा देवं सर्व्वमुद्यापयेद्भक्तं ।

यथोक्ताद्विगुणं तस्य विप्रे भक्तिमतः फलं ॥

प्रलीयन्ते परे तत्त्वे वासुदेवेऽव्यये व्रती ।

श्रुत्वाचैतद्भक्तं पुण्यं विमानं तद्विजोत्तमाः ।

सर्व्वपापैर्विनिर्मुक्ता प्रयान्ति परमाङ्गतिं ॥

इति विष्णुरहस्योक्तं त्रिविक्रमत्रिरात्रव्रतं ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

अनुसूया शरीरे तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

उत्पन्नाः केन तपसा कौतुकं मम केशव ॥

अनुसूया सतीनान्तु त्रैलोक्ये विहिता किल ।

दानेन तपसा चैव तीर्थस्नानेन वा घ्रुवं ॥

श्रेष्ठजातौ समुत्पन्ना सर्व्वलोकनमस्कृता ।

एतन्मे कथयस्वैह अत्रुत्पत्त्या महामते ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

तथा कृतेऽप्यर्थं महाव्रतं वै

परा त्रिरात्रञ्चकृत्वाति भद्रं ।

२ कुण्डलान्यासनानि वेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ तथोन्वतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तस्य प्रभावात् सुतजातिरूपं
सतीत्यभावं विविदे त्रिलोकां ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मिन् काले दिने कस्मिन् स्थाने कस्मिन् सुरोत्तम ।
विधिना केन कर्त्तव्यं जातिः स्थाप्या कथं वद ॥

नारायण उवाच ।

ज्येष्ठे मासि च कर्त्तव्यं त्रयोदश्यान्तु पाण्डव ।
नियमञ्च ग्रहीतव्यमाचार्यानुज्ञया ततः ॥
छात्रैकभक्तं द्वादश्यामुपवासत्रयञ्चरेत् ।
मण्डपं कारयेत्तत्र सपताकं मनोहरं ॥
तत्र जातिः प्रकर्त्तव्या स्वर्णाद्विभवसारतः ।
रौप्यपुष्पाणि कार्याणि वंशपात्रे निधापयेत् ॥
तत्र देवास्त्रयः पूज्या ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
सपत्नीकाः शुभैः पुष्पैः फलैश्च विविधैस्तथा ॥
अत्र विष्णुशिवमूर्त्तिकरणं अर्शोकत्रिरात्रवहेदितव्यं ।
यवशालितिलाद्यैश्च वंशपात्रं प्रपूरयेत् ।
देवतात्रितयं पूज्यवंशपात्रे त्रिवस्त्रकैः १ ॥
पीतरक्तसितैश्चैव नानापुष्पैः फलैस्तथा ।
वस्त्रालङ्कारपुष्पैश्च गुरोर्दम्पत्यमर्चयेत् ॥
पादुकोपानहं शय्याच्छत्रं गौश्चसु भूषिता ।

१ त्रिवस्त्रकैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तिलतण्डुलमिश्रैश्च यवहोमं प्रकल्पयेत् ॥
 गुडेक्षुक्षीरकैर्धान्यैर्लवणेन विरुढकैः ।
 सप्तधान्यैस्तथा दीपैर्व्वंशपात्रप्रकल्पितैः ॥
 रजन्या कण्ठसूत्रैश्च सुभैः किंशुककेसरैः ।
 कृतेनानेन भूपालव्रतेन शृणु यत् फलं ।
 जातिं^१ धनपतिं पुत्रानारोग्यं कुलसंस्ततिं ॥
 सौभाग्यं^२ रूपसम्पत्तिं पूजिता सा प्रयच्छति ।
 इति भविष्योत्तरोक्तं जातित्रिरात्रव्रतं ।

—००@००—

त्रिरात्रोपोषितो^३ दद्यात् फाल्गुन्यां भवनं शुभं ।
 आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतं ॥
 सूर्योऽत्र देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं धामत्रिरात्रव्रतं ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

अहसृक् दिवसं प्राप्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
 मार्गशीर्षात्तथारभ्य पूजयेत्तु त्रिविक्रमं ॥
 त्रिवर्णैः कुसुमैर्द्दिवं त्रिभिः प्रयतमानसः ।
 त्रिवर्णैः श्वेतपीतरक्तैः ॥

तत्रे नुलेपना देया स्निमारं धूपमेव च ।

१ पुत्रानारोग्यं भुजस्ततः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ आरोग्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ त्रिरात्रोपोषितादद्यादिति पाठान्तरं ।

त्रिसारं गुग्गुलु कुटुकश्रीवेष्टिकाः ।

वलिं त्रिमधुरं दद्यात् त्रींश्च दीपान्नरोत्तम ।

यवैस्त्रिलैस्तथा होमः कर्त्तव्यः सर्षपान्वितैः ॥

दद्यात्त्रिलोहञ्च तथा द्विजेभ्यः

ताम्रं सुवर्णं रजतञ्च राजन् ।

न केवलं स कुलदं व्रतन्तु

यथेष्टकामाप्तिकरं प्रदिष्टं ॥

इति विष्णुधर्मीत्तरोक्तं सुकुलत्रिरात्रव्रतं ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

चैत्रे तु कुमुदैर्द्वं त्रिभिः प्रयतमानसः ।

तिरात्रं तत्र नक्ताशौ नद्यां स्नात्वाहिजातये ।

अजाः पञ्च पयस्विन्यः प्रदद्यात् स सुवर्णकाः ॥

न जायते पुनरसौ जीवलोके कदाचन ।

एतद्वस्तुव्रतं प्रीक्तं सर्व्वव्याधिविनाशनं ॥

सूर्य्योऽत्र देवता ।

इति भविष्यीत्तरोक्तं वस्तुत्रिरात्रव्रतं ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

पार्थ भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे दिनोदये ।

तृतीयायां चतुर्थ्याञ्च अड्या परिवत्सरं ॥

उपवासेन गृह्णीयाद्गतं नान्ना तु गोष्यदं ।
 स्नात्वा नरोऽथ नारी वा पुष्पधूपविलेपनैः ॥
 दध्ना च घृतमिश्रेण मिष्टकैर्वर्नमालया ।
 अभ्यञ्जयेद्गवां गृहे सपुच्छे चैव भारत ॥
 दद्याद्गवाङ्गिकं भक्त्या वासः पूर्वापराहयोः ।
 अनग्निपक्वं भुञ्जीयात् तैलाच्चारविवर्जितं ॥

पूर्वापराहयोः द्वितीया पञ्चम्योः गवां पदेषु माता रुद्राणां
 दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः प्रनुवीचं चिकितुषे
 जनायमागामनागामदितिवदिष्ट यमावायुवेति ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

गावो ममाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
 गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहं ॥

इति गोप्रार्थनामन्त्रः ।

व्रजन्तीनां गवां नित्यमायान्तीनां कुरुद्वह ।
 पुरेद्वारेऽथ वा गोष्ठे मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥
 अर्घ्यं दद्यात्तथाग्रासं तुष्टये पुष्टये गवां ।
 इत्थं संपूज्य दत्त्वाऽर्घ्यं ततो गच्छेद्गृहं प्रति ॥
 पञ्चम्यां क्रोधरहितो भुञ्जीयाद्गौरसन्दधि ।
 शालिपिष्टं फलं शकं तिलपिष्टं विरूढकं ॥
 दिनावसाने राजेन्द्र संयतस्तां निशां स्वपेत् ।
 प्रभाते गोपदं दत्त्वा ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 विप्राय वेदविदुषे यथा शक्त्या हिरण्मयीं ।

क्षमापयेद्गवां नाथ गोविन्दं गरुडध्वजं ॥
 तथा गोवर्धनं शैलं कृत्वा गुह्यमयं शुभं ।
 यथाशक्त्या समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः पृथक् ।
 यथैवं गोपदं पार्थं तथा गोवर्धनं गिरिं ॥
 दद्याद्भक्त्या द्विजेन्द्राय गोविन्दं प्रीयतामिति ।
 गोभक्तो गोव्रतं चीर्त्वा भक्त्या दत्त्वा च गोप्यदं ॥
 सौभाग्यं रूपसावर्ण्यं प्राप्नोति विपुलां श्रियं १ ।
 गोवत्सकाकुलगृहं गोभक्तिं समवाप्नुयात् ॥
 भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् २ नृपतः स्वर्गपुरं व्रजेत् ।
 दिव्यान् भोगांस्ततो भुक्त्वा पुष्पशेषेष पार्थिव ॥
 धनधान्यजनोपेतशालीक्षुरसच्छिमान् ।
 कुलञ्च निर्मलं लब्ध्वा पुनर्गन्धर्तिमान् भवेत् ॥
 एवं जन्मत्रयं पार्थ व्रतस्यास्य प्रभावतः ।
 ततो गोलोकमासाद्य पुनरावृत्तिवर्जितं ॥
 तिष्ठते देववद्भूत्वा ३ यावदाचन्द्रतारकं ।
 दिव्यरूपधरः सखी दिव्यालङ्कारभूषितः ॥
 गन्धर्वगीतवाद्येन सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 दिव्यं युगशतं स्थित्वा ततोविष्णुपुरं व्रजेत् ॥
 योगोप्यद्व्रतमिदं कुरुते त्रिरात्रं
 गावश्च पूजयति गोरसभोजनञ्च ।

१ प्राप्नोतिचाश्चिदप्रियामिति पुलकान्तरे पाठः ।

२ पुष्पं सर्वान् इति पुलकान्तरे पाठः ।

३ देववद्भूत्वा इति पाठान्तरं ।

गोविन्दमादिपुरुषं प्रणिधाय चित्ते
लोकं स पुण्यमुपयाति गवां पवित्रं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं गोपदत्रिरात्रव्रतं ।

—000—

साधु भक्तोऽसि धर्मज्ञ कालरात्रिव्रतं मम ।
शृणु वक्ष्याम्यहन्तेऽद्य कर्त्तव्यं विधिवद्यथा ॥
मासि चाश्वयुजेऽष्टम्यां शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।
सत्यवाक् स्थिरचित्तात्मा नियमस्थो भवेत्सुधीः ॥
कृत्वादौ मण्डपं श्रीमान् भूमिभागे १ समे शुभे ।
चतुरस्रं समं स्रक्ष्य पताकाध्वजशोभितं ॥
सूत्रेणसूतितं कृत्वा कुण्डं हस्तप्रमाणतः ।
धेन्वाकृतिसमं तत्र कारयेद्द्विधिवच्छुभं ॥
ततो हरेत्सुसम्भारान् दर्भांश्चैव तिलांस्तथा ।
पालाशीःपिप्पलीश्चैव समिधः सप्तविंशतिं ॥
गर्गरीः कलशांश्चैव नवांश्चैवाहरेत् शुभान् ।

गर्गरी मत्स्यनी ।

सुवर्णपूर्णपात्राणि वैदलानि शुभानि च ।
नैवेद्यपुष्पतोयार्घ्यं हव्यानि च नवानि तु ॥
आहरेत् सर्वमेतद्वि व्यञ्जनञ्च सुशोभनं ।
सुरभीणि च पुष्पाणि जातीर्नीलोत्पलानि च ॥
अन्यानपि पवित्रांश्च फलादीनाहरेद्वृक्षान् २ ।

१ नवभागे इति पुस्तकान्तर पाठः ।

२ कुशादीनारेद्वृक्षानिति पुस्तकान्तर पाठः ।

गन्धानिचैव चित्राणि धूपं गुग्गुलपूर्वकं ॥
 प्रणीतान् विष्टरांश्चैव सुवच्च सुचमेव च ।
 एवं सन्भृत्य सन्भारांचतुरःसुकुलोद्भवान् ॥
 अधिवासार्थमाचार्यान् समुद्दिश्य प्रकल्पयेत् ।
 ये शुद्धा विगतक्रोधा देवब्राह्मणपूजकाः ॥
 आहोषित् सत्कुले जाताः सत्यशीचचमान्विताः ।
 चतुर्भिरोदृष्टैर्व्यक्त आचार्यैर्विद्यमस्थितैः ॥
 सप्तरात्रोषितैः पूज्य अष्टाहं नक्तभोजनैः ।

एवं पञ्चसाध्यव्रतं ।

ततो नियममादाय तत्कुण्डे धनुषाकृतौ ।
 होमन्तु कारयेदक्ष विप्रैः शाङ्करवंशजैः ॥
 शाङ्करवंशजाः शैवदीक्षावन्तः १ ।
 तदभावेन चैवेह होमन्तद्भूमिमिच्छता २ ॥
 कारयेत् कुशलान् ज्ञात्वा ३ अव्यङ्गकुलजांस्तथा ।
 होमाभावे प्राप्तेऽप्येतुल्यानां विधानं ॥
 गणानामधिपं मातृभूपालं वृषभध्वजं ।
 आदावेव च संपूज्य ततोहोमं समाचरेत् ॥

मातृभूपालः स्कन्दः ।

जातरूपेण देवेशं सर्वकर्म्मसुसिद्धये ।

-
- १ शाङ्करेतिविशेषसन्धीधनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।
 २ होमं कुप्यादिति शृणु इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
 ३ सत्कुलामज्ञात्वा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आग्नेयं मातृभिः सार्वं स्वरूपेण हरं यजेत् ॥

भूपालः क्षेत्रपालः आग्नेयः कार्तिकः । जातरूपः सुवर्णं
विनायकरूपं कृष्णचतुर्थीव्रते । स्कन्दरूपन्तु कार्तिकेयषष्ठी
व्रते वेदितव्यं । भाटरूपन्तु विष्णुधर्मोत्तरे ।

जातस्य प्रादुर्भूतस्य रूपङ्गजमुखादि तेन देवेशादीन् पूजयेत् ।

हरस्वरूपेण लिङ्गरूपेण देवेशो गणेशः ।

जुहोति सप्तपालाशानुदिते जुहुयाद्गदा ।

पुनश्चास्ते गते भानावाद्यत्थसमिधो हुनेत् ॥

अर्धरात्रे तिलैः कृष्णै राज्येनाक्तेस्तु भक्तितः ।

अष्टोत्तर शतं यावत् कारयेद्दोममुत्तमं ॥

मन्त्रेणानेन तत्रैव सर्वाशुभविनाशनात् ।

वरदेन सुसिद्धेन पुष्टिशीतविधायिना ॥

ओं ह्रीं नमः । कृष्णवासना सप्तसहस्रकोटिसिंहवाहने
सहस्रवदने महावलेऽपराजिते प्रसङ्गिरे सर्वसैन्यपरकर्म्मनिर्व्वा-
सिनि परमन्त्रच्छेदनि सर्वसत्त्वोन्मादनि सर्वभूतदमनि ।
सर्वदोषात्त्र्यधयवधय विद्याउच्छेदय निकृन्तय सर्वदुष्टान् भक्षय
भक्षय ज्वालाजिह्वेकरालवक्त्रे सर्वजन्तून् मयस्फोटय शृङ्खलान्
त्रोटय त्रोटय प्रत्यङ्गिरे नमोऽस्तु ते स्वाहा ।

होमं कृत्वा बलिन्दग्ध्राचरुं सर्वदिशासु च ।

कशराज्येन रत्नेन पयसा योजितेन च ॥

कशराज्यैः सुराक्षीरैः कृतञ्च सुवलिं दद्यात् ।

कुर्यात् सप्तदिनञ्चैव सप्तमेऽह्नि शृणुष्व वै ॥

आहुतौः पञ्च पञ्चवा बलिदशकं हुनेत् ।

सप्ताह बलिहीमे तत्रसप्तमेऽहनि पञ्चपञ्चाशता निवडाव्यस्तमहा-
व्याहृतीः कृत्वा दशकं जुहुयात् दशपूर्णाहुत्यर्थः पृथक् सङ्ख्या ।

चतुर्भिः स कुलोत्पन्नैस्त्रिरेकसप्तशर्वरी ।

उषित्वावाथ नक्तेन स्यातव्यं ह्यर्चनाय वै ॥

सप्तरात्रं त्रिरात्रान्तमेकरात्रं यथा शक्त्युपवासेन बलिहीमौ
कृत्वा पूजां कुर्वीत नक्तेन पक्षोधारणीयः ।

पञ्चमे पूजनं वत्स कर्त्तव्यं विधिवत्सदा ।

धर्मयज्ञोद्भवैः १ विप्रैस्तुष्टार्थन्तत्त्वतः शृणु ॥

धर्मयज्ञोद्भवैः शैवैः ।

दिनानि सप्तसप्तैकं चन्दनागुरुणा तथा ।

देव्याः परमया भक्त्या क्षालयेन्मुखमण्डलं ॥

लेखेलेख्यस्य कर्त्तव्या क्षालनेयं मुखस्य तु ।

इयं चन्दनागरुवर्णा पूर्वकृता ॥

प्रतिमा मृण्मयी या तु स्थाप्य तां पूजयेत्सदा ।

प्रक्षाल्य मन्त्रपूतेन प्रमृज्यामलवामसारं ॥

मधुना मधुपर्कान्तु कारयेत् पूजयेत्ततः ॥

ततोमृतं पुनर्योज्यं मुखं गात्रञ्च ३ कारयेत् ।

प्रदक्षिणं ततोभूयोदण्डवत्प्रणिपत्य च ॥

धर्मपालोद्भवेतानुमन्ततव्या सुस्तवेन वै ।

१ सर्वयज्ञोद्भवैति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ अमृण्मयौमथालेख्यालेख्याभ्यां मन्त्रपूतकं वारि मधुनेति कचित् पाठः ।

३ मुखमाचमिति पाठान्तरं ।

धर्मपालोभक्तस्यनामस्तोत्रं ।

स्तुत्वा च तत्रैव भक्त्या ब्राह्मणान् विधिवत्ततः ।

काञ्चनैरर्चयेद्वत्स समांसैर्धर्मयोजितैः ॥

पुनर्गीतं तथा नृत्यं वाद्यञ्चैव विशेषतः ।

देव्याश्च पुरतोत्यन्तयत्नादेवन्तु कारयेत् ॥

स्वास्थ्यमेव कृतं वत्स गृह्णाति भक्तिः सदा ।

सर्वस्वञ्चैव मे युक्तं मङ्गलाय ददाम्यहं ॥

प्रीत्यर्थं मममन्त्रेण शुचिः स्नात्वा जितेन्द्रियः ।

दान्यान्नान्या समायुक्तां तथाभक्तिं समाचरेत् ॥

न धारयेन्मलङ्कारे यतस्तस्यायमीरितं ।

न चैतं वैनयेत्स्वर्गे नतपोमोक्षमेव च ॥

एवं निष्पादयित्वा तु गृहं गच्छेच्छनैस्ततः ।

गत्वा प्राश्य शुचिर्भूत्वा पञ्चगव्यं मुदान्वितः ॥

अष्टौ चैव कुमारीश्च अष्टौ च द्विजसत्तमान् ।

होमयेद्विधिवदङ्गैरामासुद्दिश्य च मातरं ॥

मातरं मातृ गणानादिवाष्टौ ।

अष्टौचैव द्विजान् भोज्य व्रतस्थान् शिवधार्मिकान् ।

उद्दिश्य शङ्करं देवं तत्पत्नीं च विनायकं ॥

प्रत्येकमष्टौ सप्ताथ होतारञ्च विशेषतः ।

ततः क्षमापयेत्पश्चात् प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥

एतत्सर्वं ससुद्दिष्टं भक्त्या विस्तरतो भवेत् ।

दीनान्धकृपणांश्चैव कारुण्यात्तत्र भोजयेत् ॥

यद्दत्तं वेद विप्रेभ्यो यद्दत्तं ब्रह्मचारिणे ॥

ततोऽतिथिषु१ यदत्तं कारुण्याच्चैव तत्तथा ।

तत्सर्वमक्षयं दानं वैमूल्येन विधानतः ॥

नूनञ्चैवेश्वरे दत्तं सत्यमेतन्नसंशयः ।

अर्हानर्हान् सन्भोज्याः सर्वे चैवोत्सवे मम ॥

आशया परया प्राप्ताः२ स्त्रीवालविकलाखिलं ।

वन्धुभिश्च ततः सार्द्धमुदया परया युतः ।

हुतमुग्यज्ञशेषन्तु भुञ्जीत प्रयतात्मवान् ॥

अकाले कीमुदीं कुर्यात् क्षणपक्षे च यः सदा ॥

अकालकीमुदी दीपालिकोत्सवं ।

मासि चाश्वयुजेष्टम्यामारभेत्पर्वणाचरेत् ।

उषित्वा वाथ नक्तेन एकभक्तेन वा पुनः ॥

विहाय पापसङ्घातं स गच्छेत्परमां गतिं ।

पर्वणा पञ्चदश्या, अयमुत्सवो व्रतस्योत्तराङ्गः, अतएव देवकीकार्यः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियाः पार्थ वैया वा शूद्रजातयः ।

चरिष्यन्ति व्रतञ्चेदन्तेऽपि यास्यन्त्यनामयं ॥

एवन्तु विधिवत् कुर्यात् पुत्रवान् सधनो भवेत्३ ॥

नालिङ्गन्त्यापदोघोराः शत्रुभिर्न च बाध्यते ।४

कालीव्रतमिदं ख्यातं कर्त्तव्यं सत्कुलोद्भवैः ॥

१ निधिषु दत्त मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ प्याशया प्रवराविभा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ धर्मतो भवेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

४ शत्रुभिस्तद्यवाधे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शान्ति पुष्टिरमाकामैः विद्याकामैश्च यत्नतः ।

रमाकामैर्लक्ष्मीकामैः ।

सिंहायुतसहस्रेण उद्धमानेन सञ्चरेत् ।

विमानेनार्कवर्णेन दिवं गच्छेद्यत्राचरेत् ॥

एतद्धतं तदा त्वं हि मयोक्तं पापनाशनं ।

भक्त्या च परया वत्स कर्तुमर्हस्यतन्द्रितः ॥

अतिजातिषु सम्वन्धं यः करिष्यति शङ्करं ।

हीनवर्णेन कुर्वन् यस्यादनेनापकारकः ॥

इति कालिकापुराणोक्तं कालरात्रिव्रतं ।

—ooo@ooo—

ब्रह्मोवाच ।

आश्विने वाग्र माघे वा चैत्रे वा श्रावणेऽपि च ।

कृष्णादारभ्य कर्त्तव्यं व्रतं शुक्लावधिं हरेत् ॥

शुक्लावधिर्भवति शुक्लपक्षावधिः ।

एतच्चोक्तमासेष्वेव वक्ष्यमाण प्रकारेण कृष्णाष्टम्यामारभ्य
शुक्लाष्टमीं यावत् कर्त्तव्यं ।

अष्टमीमाश्विनीं कृष्णा मेकभक्तेन कारयेत् ।

मङ्गलारूपिणीं देवीमथवा रुद्रवातिनीम् ॥

पूजयेन्नवभेदेन गन्धमाल्यनिवेदनैः ॥

नवभेदेन नवकृत्यो गन्धधर्पणेन ।

कन्यका भोजयेद्वत्स देवीभक्तांश्च मानवान् ॥

नक्तेन नवमी कार्या यावन्न दशमीं क्षिपेत् ।

एकादश्यामुपवसेत् पुनरेष विधिर्भवेत् ॥

पुनरेषविधिरिति यथा कृष्णाष्टम्यां दिनचतुष्कमेकं भक्तनक्ता
याचितोपवासात्परमपि दिनचतुष्कत्रयं नेयमित्यर्थः ।

याचच्छुक्ताष्टमीं शक्र उपोष्य तु विधानतः ।

दानं होमी जपः पूजा कन्याभोज्यन्तु प्रत्यहं ॥

कर्त्तव्यं जितरीषेण देव्या भक्तिरतेन च ।

नवधा पशुघातेन महिषाजाविकादिषु ॥

कर्त्तव्यं भूतवेताले नचैवात्मचिकीर्षया ॥

कन्याह्वलङ्घृतास्तत्र१ हिजा देवीपरायणाः ।

नवधापशुघातेन नखण्डकरणे न च२ ॥

भूतवेताले भूतवेतालार्थं आत्मचिकीर्षया आत्मभोगेच्छया ।
अलङ्घृताः कार्यादिति विशेषः ।

नट नर्त्तन प्रेक्षाद्य३ रथयात्रा सजागरं ।

दानं देयं यथाशक्त्या सर्वेषामपि शक्तितः ॥

महाभैरवरूपेण अस्थिमालाधराच्च मे ।

पूजनीया विशेषेण वस्त्रशोभाः पुरादिषु ।

कर्त्तव्याः सर्वकामार्थप्रापणाय सुरोत्तम ॥

अनेन विधिना शक्र यथेष्टं लभते फलं ॥

१ लङ्घदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ नखण्डकरणेनेव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ नट नर्त्तन मुख्याद्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मङ्गला भैरवी दुर्गा वाराही त्रिदशेश्वरी ।
 उमा हैमवती कन्या कपाली कैटभेश्वरी ॥
 काली ब्राह्मी महेशी च कौमारी मधुसूदनी ।
 वाराही वासवी चर्चा नामान्येतानि वै जपेत् ।
 पूजयेद्भोजयेत् कन्याः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
 वस्त्रालङ्कारकांस्यादिकरकाः कटिसूत्रकाः ।
 दातव्या चात्मनः शक्त्या देव्या भक्तैः सुखार्थिभिः ॥
 अथवा नवरात्रञ्च सप्तपञ्चत्रिकं हि वा ।
 एकभक्तेन नक्तेनायाचितोपोषितैः क्रमात् ॥

नवरात्रिरेकभक्तेन सप्त नक्तेन पञ्चायाचितेन तिस्र उप-
 वासेनेति क्रमः । अष्टमीमन्ते कृत्वा नवादिगणना । पूर्व-
 त्रासमर्थस्यैते पक्षाः ।

क्षपयेतांस्त्रिने शक्र यावच्छुक्ता तु अष्टमी ।
 पूजयेन्मङ्गलां तत्र मण्डले विधिवत्कृते ॥
 सर्वसम्भारसम्पन्ने सर्वसिद्धिविधायके ।
 सर्वकामप्रदे शक्र सर्वकामानवाप्नुयात् ॥
 अर्थकामस्य अर्थन्तु राज्यकामस्य राज्यदं ।
 आरोग्यं पुत्रदं वत्स महापातकनाशनं ॥
 सर्ववर्णेश्व कर्त्तव्यं पुंस्त्रीवालनपुंसकैः ।
 सर्वदा सर्वगा देवी यस्माच्छक्र महाफला ॥
 अनेन विधिना वत्स स ददाति विचारणा ।
 सर्वेषां व्रतयोनीनां सर्वव्रतमहाफलं ॥
 नवम्याख्यं महापुण्यं तव सम्यक् प्रकाशितं ।

नाख्यं भक्तिहीनस्य मूर्खस्य हेतुवादिनः ॥
 देयं भक्ताय शान्ताय शिवविष्णुरताय च ।
 देवीभक्तः सदाचारः कन्यापूजारतो नरः ॥
 इहैव सर्वं कामानि साधयेदविचारणात् ।
 विप्रा यथा च पूज्यानां दानानां काञ्चनं यथा ॥
 भूलीकः सर्वलोकानां तीर्थानां जाह्नवी तथा ।
 यथाश्वमेधोयज्ञानां मथुरा मुक्तिकाङ्क्षिणां ॥
 वीणां यथाहिभुक् श्रेष्ठो देवानामच्युतो यथा ।
 तथा सर्वं व्रतानान्तु वरोक्तं भोषपञ्चकं ॥
 वसिष्ठभृगुगर्गादौ शीर्णं कृतयुगादिषु ।
 नभोगैरस्वरीषादौ शीर्णं त्रेतायुगादिषु ॥
 वीरभद्रादिभिर्विप्रैः शूद्रैरन्यैः कलौ युगे ॥
 दिनानि पञ्च पूज्यानि चीर्णमेतन्महाव्रतं ।
 ब्राह्मणैर्व्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥
 क्षत्रियैश्च तथा सत्यशौचव्रतपरायणैः ।
 नाधयो व्याधयस्तस्य न च शत्रुभयं भवेत् ॥
 संसारपूजितो नित्यं^१ महानेकोपि जायते ।
 श्रवणात् सर्वं कार्याणि सिध्यन्ति नात्र संशयः ॥

इति देवीपुराणोक्तं मङ्गलाव्रतं ।

—onvuo—

अथ भीष्मपञ्चकव्रतं ।

नारदीयपुराणात् ।

नारद उवाच ।

यदेतदचलं पुण्यं व्रतानां परमं व्रतं ।
कर्त्तव्यं कार्त्तिके मासि प्रयत्नाद्भीष्मपञ्चकं ॥
विधानं तस्य विस्मृतं फलञ्च सुरसत्तम ।
कथयस्व प्रसादान्ने मुनीनां हितकाम्यया ॥

ब्रह्मीवाच ।

प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवताम्बर ॥
भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकं ।
सकाशाहासुदेवस्य तेनोक्तं भीष्मपञ्चकं ॥
व्रतस्यास्य गुणान्वक्तुकः शक्तः केशवादृते ।
व्रतञ्चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनं ॥
अतो नरैः प्रयत्नेन कर्त्तव्यं भीष्मपञ्चकं ।
कार्त्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः ॥
एकादश्यान्तु गृह्णीयाद्व्रतं पञ्चदिनात्मकं ॥
प्रातस्नात्वा विधानेन मध्याह्ने च तथाव्रतौ ।
नद्यां निर्भरगच्छे वा समालभ्यञ्च गोमयं ॥
यवव्रीहितिलैः सम्यक् पितृन् सन्तर्पयेत् क्रमात् ।
स्नात्वा मौनं ततः कृत्वा धौतवासा दृढव्रतः ॥

---

१ विधानं तस्यैकफलमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततः संपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिं ।
 स्नापयेदच्युतं भक्त्या मधुक्षीरघृतादिभिः ॥
 तथैवं पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा ।
 चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाथ केशवं ॥
 कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजं ।
 अर्चयेदुचितैः पुष्पैर्गन्धधूपसमन्वितैः ॥
 गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं दधेदक्षयभक्तिमान् १ ।
 दीपकान्तु दिवारात्रौ दद्यात् पञ्चदिनानि तु ॥
 नैवेद्यं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत् ।
 एवमभ्यर्च्य देवेशं स्तुत्वाचैव प्रणम्य च ॥
 श्रीं नमोभगवते वासुदेवेति जपेदष्टोत्तरं शतं ।
 जुहुयाच्च घृताभ्यक्तं तिलव्रीहिशवं व्रती ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥
 श्रीं नमोविष्णवेति षडक्षरोमन्त्रः ।

उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां प्रणम्य गरुडध्वजं ।
 जपित्वा पूर्व्ववन्मन्त्रं क्षितिशायी भवेन्नरः ॥
 सर्वमेतद्विधानन्तु कार्यं पञ्चदिनेष्वपि ।
 विशोषोक्तं व्रते चास्मिन् यदन्यूनं २ शृणुष्व तत् ॥
 प्रथमेऽङ्गे हरेः पादौ पूजयेत् कमलैर्नरः ।
 द्वितीये विस्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥
 पूजयेच्च तृतीयेऽङ्गे नाभिं भृङ्गारकेण तु ।

१ दधेदक्षयभक्तिमानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ यदपूर्व्वमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वाण-विष्व-जयाभिश्च तत स्कन्धौ समर्चयेत् ।
 ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनं ॥
 कार्त्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमानसः ।
 पूजयेज्जपमन्त्रेण गन्धधूपं निवेदयेत् ॥
 अर्चयित्वा हृषीकेशमेकादश्यां समाहितः ।
 त्रिःप्राश्य गोमयं सम्यक् एकादश्यामुपावसेत् ॥
 गोमूत्रं मन्त्रवद्भयो द्वादश्यां पूजयेद्भृती ।
 क्षीरञ्चैव त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि ।
 संप्राश्य कायशुद्ध्यर्थं लङ्घनीयच्चतुर्दिनं १ ॥

प्राशनं, होममन्त्रेण ।

पञ्चमे तु दिने स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवं ।
 भोजयेद्वाह्मणान् भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ॥
 तथोपदेशारमपि पूजयेदस्त्रभूषणैः ।
 ततो नक्तं समशीयात्पञ्चगव्यपुरःसरं ॥
 एवं सम्यक् समाप्यं स्यात् यथोक्तं व्रतमुत्तमं ।
 सर्वपापहरं पुण्यं प्रख्यातं भीष्मपञ्चकं ॥
 जन्मप्रभृति जन्मांसन्यक्ता पुण्यमवाप्नुयात् ।
 तत्फलं समवाप्नोति सन्यक्ता भीष्मपञ्चके ॥
 मद्यपोयः पिवेन्मद्यं जन्मनोभरणान्तिकं ।
 तद्भीष्मपञ्चके त्यक्तसम्प्राप्नोत्यधिकं फलं ॥

भविष्योत्तरात् ।

कृष्ण उवाच ।

कार्तिके शुक्लपक्षस्य शृणु धर्मं पुरातनं ।
 एकादश्यां समारभ्य विज्ञेयं भीष्मपञ्चकं ॥
 दुष्करं सत्वहीनानामशक्यं बालचेतसां ।
 पापधीः परिहर्त्तव्या ब्रह्मचर्येण निश्चया ॥
 मद्यं मांसमसत्यञ्च वर्ज्येत् पापभाषणं ।
 शाकाहारेण मुन्यन्यैः कृष्णार्चनपरैर्नरैः ॥
 स्त्रीभिर्वाक्येन कर्त्तव्यं^१ स्वसत्यः पुण्यवर्द्धनं ।
 विधवाभिस्तु कर्त्तव्यं पुत्राणां शुभवृद्धये^२ ॥
 सर्वकामसमृद्धार्थं मोक्षार्थञ्चैव पाण्डव ।
 नित्यं स्नानेन दानेन कार्तिकीं यावदेव तु ॥
 वैश्वदेवस्तु कर्त्तव्यो विष्णुध्यानपरायणैः ।
 वैश्वदेवः सर्वदेवताहीनः तासु विष्णुविभूतित्वेन भावनीयाः ।
 या यस्य प्रतिमा कार्या रौद्रवक्त्रातिभीषणा^३ ।
 खड्गहस्तातिविक्रता तौ हि दंष्ट्राकरालिनी ॥
 तिलप्रस्थोपरि स्थाप्या कृष्णवस्त्रेण वेष्टिता ।
 रक्तपुष्पाकृतापीडां ज्वलत्काञ्चनकुण्डलां ॥
 संपूज्य परया भक्त्या धर्मराजस्य नामभिः ।

१ स्त्रीभिर्वाक्येन कर्त्तव्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

२ विधवाभिस्तु कर्त्तव्या पुराण शुभवृद्धये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

३ रौद्रवक्त्रातिभीषणा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्रुममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥

यदन्यजन्मनि कृतमिह जन्मनि वा पुन ।

पापं प्रशममायातु तवपादप्रसादतः ।

एवं संपूज्य विधिवत् प्रतिमाञ्च सकाञ्चनां ॥

सकाञ्चना सुवर्णदक्षिणायुक्ता ।

वाचकाय प्रदातव्या धर्म्मो मे प्रीयतामिति ॥

तद्वच्च देवदेवस्य कृष्णस्याक्लिष्टकारिणः ॥

तद्वदिदिति हरिप्रतिमा देया ।

कृत्वा पूजां यथा शक्या विप्राणां वेदवेदिनां ।

दद्याद्विरण्यं गाञ्चैव कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥

अन्येषामपि दातव्यं सत्कृत्य वसुवाञ्छितं ।

कृतकृत्यः स्थितोभूत्वा विरक्तः संयतोभवेत् ॥

शान्तचेता निराबाधः परम्पदमवाप्नुयात् ।

नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥

अष्टपादेकनयनः शङ्खकर्णो महास्वनः ।

जटी द्विजिह्वस्ताम्रास्यो मृगराजतनुच्छदः ॥

चिन्तनीयो महादेवो यस्य रूपं न विद्यते ।

व्रतदेवताया महाविष्णोरिदं रूपं चिन्त्यं पूजा देया च मृग-
राजतनुच्छदः सिंहत्वक् ।

इदं भीष्मेण कथितं शरतल्पगतेन मे ।

तदेतत्ते मया ख्यातं दुष्करं भीष्मपञ्चकं ॥

व्रतं तद्वाजशार्दूलं प्रवरं भीष्मपञ्चकं ।

यस्तस्मिंस्तोषयेज्जक्त्या तस्मै मुक्तिप्रदोऽच्युतः ॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थोवा वानप्रस्थोऽथवा यतिः ।
 प्राप्नोति वैष्णवं स्थानं तत् कृत्वा भीष्मपञ्चकं ।
 ब्रह्महा मद्यपस्तेयी गुरुगामी सदानृती ।
 मुच्यते पातकात् सम्यक् कृत्वैकं भीष्मपञ्चकं ॥
 अथास्मिंस्तोषितोविष्णुर्नृणां मुक्तिप्रदोभवेत् ।
 श्रुत्वैतत् पठ्यमानन्तु पवित्रं भीष्मपञ्चकम् ॥
 मुच्यते पातकान्मर्त्यः पाठकीविष्णुलोकभाक् ।
 धन्यं पुण्यं पापहरं युधिष्ठिर महाव्रतं ॥
 यच्चीर्त्वा ब्रह्महा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितं पृथिव्या
 मेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिरुद्धं ।
 मुन्यन्नभोजनपरस्य नरस्य तस्मि
 त्रिष्टं फलं दिशति पाण्डवशार्ङ्गधन्वा ॥
 इति भीष्मपञ्चकव्रतं ।

— ००० —

व्यास उवाच ।

यदजर्भादानवा पूर्वं चार्चयित्वा जनार्दनं ।
 तां योगनिद्रामसृजद्देवीं रक्षार्थमात्मनः ॥
 एकांशतोभगवती सिद्धिमेकां तदेव तु ।
 शक्तपक्षे तु संप्रज्या कार्तिके केशवाज्ञया ॥

चतुर्थ्यामथवाष्टम्यां नवम्यां वा सुसिद्धिदा ।
 चतुर्दश्यामथो स्त्रीभिः सुस्नाताभिर्यथाक्रमं ॥
 गृहादाद्ये तु यत्र स्यादेकान्ते तु फलद्रुमः ।
 तत्तथा पुण्यधूपान्नसम्पदा पूजयेच्च तां ॥
 एका पुत्रवती नारी मनोवाक्कायसंयुता ।
 सर्वोपकरणैर्युक्तं गृहीत्वा यासमुत्तमं ॥
 ततोददाति श्वेनाय सुप्रीता प्रीतिकामिनी ॥
 इममासनवस्त्राद्यं भगवत्यै निवेदय ।
 इत्युक्त्वा स्वगृहं याति ततः पूर्णामनोरथाः ॥
 कृते युगे प्रसिद्धोऽयं दासवद्धृतको यथा ।
 दासइव भृतक इव प्रेथत्वेन कृते युगे प्रसिद्धइत्यर्थः ।
 अथोपरिवरो राजा ऋतुपर्णः पुरेस्वके ।
 निधाय प्रददौ नेतुं श्वेनाय स्वां प्रियां प्रति ॥
 युगेष्वन्येषु मन्त्रन्तु जपेत्वनलद्रव्यपि ।
 जहाति भूमौ संप्राप्ताः प्राङ्मुखी याति वैश्वं च ॥
 आमन्त्रणन्तु यस्यास्ति पक्षिणा निर्मितं पुरा ।
 स एव पक्षी गृह्णाति सग्रासमिति निश्चयः ॥
 आदौ गृहे ततो भुङ्क्ते सा नारी सुसमाहिता ।
 पञ्चात् गृहपतिर्भुङ्क्ते समुत्पन्नातिवान्धवः ॥
 गृहदेवी तु तेनैव विधिना पूजयेत् पतिं ॥
 श्वेनयासी न देयश्च न च वृच्चं समाश्रये ।

किन्तु गुप्तं गृहेत्वार्थ्या पूजयीत पतिव्रता ॥

युगेष्वन्येषु सद्भावो दम्पत्योर्नो भवेद्यदा ।

तदा स्वकुलधर्मन्तु तावन्मात्रं करोति सः ॥

याश्चेनयापत्युरनुज्ञां विना तु श्येनया गृह एव देवी पूज-
यितव्येत्यर्थः ।

इत्यादित्य पुराणोक्तं श्येनयासनविधिः ।

—000—

ईश्वर उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि व्रतानान्तु यथाक्रमं ।

अष्टम्यान्तु चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोस्तथा ॥

उपोष्य संयतो मूत्वा त्रिविधेनान्तरात्मना ।

ततोपराह्णे शुचिना विशेषात् पूजयेच्छिष्टं ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन जपहोमादिमाचरेत् ।

पूजयेत्परया भक्त्या गुरुं वा साधनादिकैः ॥

ततस्तु पञ्चगव्यैश्च प्राशयेच्छलुक्त्रयं ।

समाचक्षीपसंस्पृश्य हविष्यान्नेन वर्त्तनं ॥

अनेन विधिना यत्नाद्यावज्जीवं व्रतं चरेत् ।

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥

वसन्ति शिवलोकेषु शिवव्रतप्रभावतः ।

एतच्छिवव्रतं नाम व्रतानामुत्तमोत्तमं ॥

इति कालोत्तरोक्तं शिवव्रतं ।

—000—

मैत्रेय उवाच ।

कार्तिकः खलु मासो वै सर्वदेवमयोमहान् ।
 कृष्णपक्षे विशेषेण तत्र पञ्चदिनानि तु ॥
 पुण्यानि तेषु यद्दत्तमक्षयं सर्वकामिकं ।
 एकादश्यां परैर्दत्तं दीपं प्रज्वालय मृषिकां ॥
 माशुष्यं दुर्लभं प्राप्य पराङ्गतिमवाप सा ।
 सुश्रुकोऽपि चतुर्दश्यां पूजयित्वा जनार्दनं ॥
 निर्भङ्गिः परसंगत्या विष्णुलोकं जगाम सः ।
 अष्टपाकादिचयोदश्यां दीपान् दत्त्वा परैः कृतान् ।
 वैश्या लीलावती भूत्वा जगाम स्वर्गमक्षयं ।
 कोपः कश्चिदमावास्यां पूजां दृष्ट्वा च शङ्किणः ॥
 मुहुर्दयस्त्वजापालो राजराजेश्वरोभवेत् ।
 तस्माद्दीपाः प्रदातव्या रात्रावस्तमितेरवौ ॥
 गृहेषु सर्वगोष्ठेषु चैत्येष्वायतनेषु च ।
 देवानाञ्चैव रथ्यासु श्मशानेषु सरःसु च ।
 वक्राग्निना शुभार्थाय यदा पञ्चदिनानि तु ॥
 सापिनः पितरो ये च लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ।
 चतुर्दश्याममावश्यां पिण्डदस्याप्नुवन्ति ते ॥
 स्वर्गतिमिति शेषः ।
 तत्र श्रीः पूजनीया तु मनुष्याणां प्रयत्नतः ॥
 श्रीकामैस्तत्र सर्वार्थां क्रीडितव्यं प्रयत्नतः ।
 बन्धुभिः सहितैः पत्न्या नृत्यगीतप्रजागरैः ॥

यदि हर्षं प्रयात्मेह तस्य संवत्सरं जयं ।
 द्युते तु क्रीडिते हानी हानिः स्याद्विजये भ्रूवं ॥
 सुखप्रीतिसुलाभः स्याद्वत्सरं मनुजस्य तु ।
 गौर्या जिता पुरा शम्भुर्नग्नोद्यूतैर्विसर्जितः ॥
 तेनासौ शङ्करो दुःखी नर्व्वदोमा सुखान्विता ।
 श्रिया सार्द्धं जगद्योनिः श्रेते विष्णुः सुखान्वितः ।
 तस्यां रात्रौ जनानान्तु पतोऽर्घं सुखसुप्तिका(१) ॥
 नन्दा सुनन्दा सुरभी सुशीला सुमना तथा ।
 निर्गता मथ्यमानाब्धौ उषः ज्ञानं शुभप्रदं ॥
 कामधेनोराविर्भावभावितस्वदेहात् उषः प्रशस्त इत्यर्थः ।
 तत्र स्नात्वा समभ्यर्च्य धेनुं पूज्य प्रयत्नतः(२) ।
 गीदानफलमाप्नोति नरो विगतकल्मषः ॥
 एकादश्यामुपोष्याथ नरो दिनचतुष्टयं ।
 घृतेन स्त्रापयेद्विष्णुं गव्येन पयसापि वा ॥
 नक्ताशी गोरसैर्हव्यैः पूजयेन्मधुसूदनं ।
 गन्धपुष्पैः सुनैवेद्यैर्वस्त्रालङ्कारकुण्डलेः ॥
 शङ्खासिचक्रोद्धतवाहुविष्णोः
 गदाक्षहस्तस्य तु शार्ङ्गपाणेः ।
 अर्घ्यं प्रयच्छामि जनार्दनस्य
 श्रिया युतस्यापि धराधरस्य ॥

(१) सुख पूजिका इति कश्चित् पाठः ।

(२) धेनुः पञ्च प्रयत्नत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

श्रियःपतिं श्रीधरमेव कान्तं
 श्रियः सखायं हि श्रियोनुमूलं ।
 नामान्यहं श्रीधरश्रीनिवासं
 समर्चितो मे प्रददातु कामान् ॥

एवं पूज्य विधानेन श्रियायुक्तन्तु नामभिः ।
 पृथक् जागरणं कुर्यात् श्रिया सार्द्धं जगत्पतेः ॥
 या देवी भार्गवं तेजः कुलं सर्वत्र पूजिता ।
 आयातु सा गृहे नन्दा सुप्रीता वरदा मम ॥
 याङ्गिरसं सदा देवी सुनन्दा प्रत्युपस्थिता ।
 आयातु मे गृहे सा तु सुप्रीता वरदा सती ॥
 सुरभी या भरद्वाजं कामधेनुः सुकामदा ।
 सदा भजेत् गृहं सा त्व ममायातु सुरार्चिता ॥
 सुशीला कश्यपं या तु भजे सर्वत्र कामदा ।
 सा मे भवतु सुप्रीता कामधेनुर्गृहे सदा ॥
 सुमना या वसिष्ठन्तु संप्राप्य मुमुदे शुभा ।
 सा मे गृहं सदायातु कामदा सुरपूजिता ॥
 एवं पूज्य विधानेन प्रभाते विमले शुभे(१) ।
 शुक्लाम्बरधरःस्नातः शुक्लमाख्यानलेपनः ॥
 कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलाङ्गदभूषितः ।
 प्रातःप्रतिपदि प्रीतः कामधेनुप्रदो भवेत् ॥

कामधेनुस्तु वल्लिपुराणोक्ता विज्ञेया सा च दानखण्डे एव
 द्रष्टव्या ॥

वर्य्यं हरेः सर्व्वमिदं पवित्रं
 तत्रापि वर्य्यां शरदेव तासां(१) ।
 तस्मिन्बुधः कार्त्तिकनाममास
 स्वात्वापि पुण्यो हि बभूव दर्शः ॥
 यस्यां हरोदैत्यभयाहिमुक्तो
 उरस्थलं प्राप्य सुखेन श्येते ।
 लक्ष्म्यां पुराद्यापि विनिर्म्मिता वै
 कामप्रदा धेनव एव यत्र ॥
 वर्हिर्म्मखे यत्र दिने समस्ताः
 सुधेनवी भूमितले भ्रमन्ति ।
 गृहेन यस्मिन् कथयन्ति लीला
 हानिश्चयस्तत्र च सत्यमेतत् ॥
 तस्मात्वमत्रैव च कामधेनुं
 दद्याः समुद्दिश्य तु केभवन्तु ।
 विप्राय वै सर्व्वगुणाय यत्र
 कृत्वा व्रतं कृत्स्नमतो हरेस्तु ॥
 सप्तापरान् सप्तावरानात्मानञ्चैव मानवः ।
 सप्तजन्मकृतात्पापात् मोचयत्यवनीपते ॥
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 दानानामेव सृष्ट्यैवामुत्तमं परिकीर्त्तितं ॥
 सर्व्वकामप्रदं धन्यं पापघ्नं सर्व्वदं शुभं ।

(१) वर्य्यं हरेः सर्व्वमिदं पवित्रं तत्रापि वर्य्याः शरदेव तामामिति पाठान्तर ।

सर्वेषामेव पापानां पापानां(१) महतामपि ॥
 प्रायश्चित्तमिदं शस्तं कथितं ब्रह्मणा नृप ।
 ब्रह्मविट्चवशूद्राणां कर्त्तव्यञ्च व्रतं नृप ॥
 सर्वकाम फलार्थाय कामधेनुव्रतं सतां ।
 व्रतान्ते(२) तिलहोमश्च कामधेनोः प्रयत्नतः ॥

इति बङ्गिपुराणोक्तं कामधेनुव्रतं १ ।

—०००@०००—

सनत्कुमार उवाच ।

अमावास्यान्तु देवाश्च कार्तिके मासि केशवं ।
 अभयं प्राप्य सुप्तास्तु सुखाचीरोद(३) सानुषु ॥
 लक्ष्मीर्देव्यभयान्मुक्ता सुखं सुप्ता भुजोदरे ।
 चतुर्भुजस्य हस्तान्ते ब्रह्मा सुप्तस्त पङ्कजे ॥
 अतोऽर्थं विधिवत् कार्या मनुष्यैः सुखसुप्तिका ।
 दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते वालातुरान् जनान् ॥
 प्रदीपसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा ततः क्रमात् ।
 दीपवृक्षाश्च दातव्याः शक्त्या देवगृहेषु च ॥
 चतुष्पथे श्मशानेषु नदीपर्वतवैश्वसु ।
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गुहासु च ॥

(१) शान्तानामिति पाठान्तरं ।

(१) ब्रह्मण्येति कश्चित् पाठः ।

(१) चोषेत्विति पाठान्तरं ।

वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्याः क्रयविक्रयभूमयः ।
 दीपमालापरिचिप्ते प्रदेशे तदनन्तरं ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ विभज्य च वुभुक्षितान् ।
 अलङ्कृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना ॥
 स्निग्धैर्मुग्धैः विदग्धैश्च बान्धवैर्निभृतैः (१) सह ।
 शङ्करस्तु पुरा द्यूतं ससर्जं सुमनोहरं ॥
 कार्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत् ।
 जितश्च शङ्करस्तत्र जयं लेभे च पार्व्वती ॥
 अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी उमा नित्यं सुखोषिता ।
 तस्माद्यद्यूतं प्रवर्त्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ॥
 तस्मिन् भवेज्जयोयस्य (२) तस्य संवत्सरं शुभं ।
 पराजये विरुद्धन्तु लब्धनाशस्ततोभवेत् ॥
 श्रोतव्यं गीतवाद्यादि स्वनुलिप्तैः खलङ्कृतैः ।
 विशेषवच्च भोक्तव्यं प्रशस्तैर्बान्धवैः सह ॥
 तस्यां निशायां कर्त्तव्यं शय्यास्थानं (३) सुशोभनं ॥
 गन्धपुष्पैस्तथा वस्त्रै रत्नैर्गाल्यैरलङ्कृतं ।
 दीपमालापरिचिप्तं तथा धूपेन धूपितं ॥
 दयिताभिश्च सहितैर्नया सा च भवेन्निशा ।
 नवैर्वस्त्रैश्च संपूज्य द्विजसम्बन्धिवान्धवान् ॥
 इत्यादित्यपुराणोक्तं सुखसुप्तिव्रतं ।

(१) लिखितै इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) तस्मिन् द्यूते जयी यस्येति पाठान्तरं ।

(३) शय्यास्थानमिति पाठान्तरं ।

अथ कौसुदीमहोत्सवः ।

पद्मपुराणे ।

कार्तिके मास्यमावास्या तस्यां दीपप्रदीपनं ।
 शालायां ब्रह्मणः कुर्यात् स गच्छेत्परमं पदं ॥
 प्रतिपदि ब्राह्मण्यश्च गुडमिश्रैः सदीपकैः ।
 वासोभिरहतैः पूज्या गच्छेद्ब्रह्मणः पुरं ॥
 गन्धैः पुष्पैर्नवैर्वस्त्रैः सम्मानं भूषयेत्तु यः ।
 तस्यां प्रतिपदा या तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदं ॥
 महापुण्या तिथिरियं बलिराज्यप्रवर्तिनी ।
 ब्रह्मणस्तु प्रिया नित्यं वलेर्या परिकीर्तिता ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् योऽस्यामात्मानञ्च विशेषतः ।
 स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥
 चैत्रे मासि महावाही पुण्या प्रतिपदा वरा ।
 तत्र यश्च तिलांस्तृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तमः ॥
 न तस्य दुरितं किञ्चिन्नाधयो व्याधयोऽनृप ।
 भवन्ति कुरुगार्दूल तस्मात् स्नानं समाचरेत् ॥
 दिव्यनीराजनं तद्वत् सर्वरोग प्रणाशनं ।
 शोमहिष्यादि यत्किञ्चित्तत्सार्धं भूषयेन्नृप ॥
 तैलवस्त्रादिभिः सर्वान्तीरणाधस्ततो नयेत् ।
 ब्राह्मणानां ततोभोज्यं कुर्यात् कुरुकुलोद्बह ॥
 तिस्र एताः पुरा प्रोक्ताः तिथयः कुरुनन्दन ।
 कार्तिकाश्वयुजे मासि चैत्रे वापि तथा नृप ॥

ज्ञानं दानं शतगुणं कार्तिकायां तथा नृप ।
वलिराज्येषु शुभदा पांशुनाशुभनाशनी ॥

वामनपुराणे ।

वलिनं प्रति त्रिविक्रम उवाच ।

तथा यदुद्भवं पुण्यं वृत्ते शक्र महीक्षवे ।
वीरप्रतिपदा नाम तव भावी महीक्षवः ।
तत्र त्वां नरशार्दूल हृष्टाः पुष्टाः खलङ्कृताः ॥
पुष्पधूपप्रदानेन अर्चयिष्यन्ति यत्नतः ।
ततोत्सवो मुख्यतमो भविष्यति दिवानिशं ॥
यथैव राज्ये भवतस्तु साम्प्रतं
तथैव भाविन्यपि कौमुदी च ।

भविष्योत्तरात् ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुरा वामनरूपेण प्रार्थयित्वा धरामिमां ।
वलियज्ञे हरिः पूर्वं क्रीतवान् विक्रमैस्त्रिभिः ॥
इन्द्राय दत्तवान् राज्यं वलिनं पातालवासिनं ।
कृत्वा दैत्यपतेर्दत्तमहीरात्रवयं नृप ॥
एकमेवार्थभोगार्थं वलिराज्येति चिह्नितं ।
सरहस्यं तदेतत्ते कथयामि नरोत्तम ॥
कार्तिके कृष्णपक्षस्य पञ्चदश्यां निशागमे ।
यथेष्टचेष्टं दैत्यानां राज्यन्तेषां महीतले ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

विशेषेण हृषीकेश कौमुदीं ब्रूहि मे प्रभो ।
किमर्थं दीयते दानं तस्यां का देवता भवेत् ॥
किञ्च तत्र भवेद्देयं केभ्यो देयं जनार्दन ।
ग्रहर्षः कीदृश निर्दिष्टः क्रीडा कात्र प्रकीर्त्तिता ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां दिनीदये ।
अवश्यमेव कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥
अपामार्गान् पल्लवान् वा भ्रामयेच्छिरसोपरि ।
शीतलोष्णसमायुक्त सकण्ठकदलान्वित ॥
हर पापमपामार्गं भ्राम्यमाणः पुनः पुनः ।

ब्राह्मण मन्त्रः ।

पल्लवान् क्षीरद्रुमाणां ।

ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः ।
यस्माय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
श्रीदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ।
नरकाय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः ॥
ततः प्रदोषसमये दीपान् दद्यान्मनोरमान् ।
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु मठेषु च ॥

कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ।
 प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिस्तुटेषु च ॥
 सिद्धार्हबुद्ध चामुण्डाभैरवायतनेषु च ।
 मन्दरेषु विविक्तेषु हस्तिशालासु चैव हि ॥
 एवं प्रभातसमये ह्यमावास्यां नराधिप ।
 स्नात्वा देवान् पितॄन् भक्त्या संपूज्याथ प्रणम्य च ॥
 कृत्वा तु पार्व्याश्चाहन्दधिञ्जीरष्टतादिभिः ।
 भोज्यैर्नानाविधैर्विप्रान् भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥
 ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरे नृपः ।
 स्वस्वराज्यं बलेर्लोकौ यथेष्टं चेष्टतामिति ॥
 लोकश्चापि पुरा हृष्टः सुधाधवलितजिरे ।
 वृक्षचन्दनमालाभिस्वार्चिते च गृहे गृहे ॥
 द्यूतपानरतोद्विक्तनरनारीमनोहरे ।
 नृत्यवादितसन्तुष्टसंप्रज्वलितदीपके ॥
 अन्योन्यप्रीतिसंहृष्टदत्ततालनके जने ।
 ताम्बूलहृष्टवदने कुङ्कुमचोदचर्चिते ॥
 दुःकूलपट्टनेपथ्यस्वर्णमाणिक्यभूषणे ।
 अद्भुतोद्भूतशृङ्गारप्रदर्शितकुतूहले ॥
 युवतीजनसङ्कीर्णं वस्त्रोज्ज्वलविहारिणि ।
 दीपमालाकुले रम्ये विध्वस्तध्वान्तवन्धने ॥
 प्रदोषरहिते शस्त्रे दोषादिरहिते शुभे ।
 यात्राविहारसञ्चारजयजीवेति वादिभिः ॥

क्षुद्रोपसर्गं रहिते चौरजायाभयोदृते ।
 मित्रस्वजनसम्बन्धिसुहृत्प्रेमाभिरञ्जिते (१) ॥
 ततोऽर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरं ।
 अवलोकयितूरम्यं पद्मामेव शनैः शनैः ॥
 महता तूर्यघोषेण ज्वलद्भिर्हस्तदीपकैः ।
 हर्म्यशोभान्तु संपश्यन् चतुरच्चैः स्वकैर्नरैः ॥
 संदृष्ट्वा महदाश्चर्यं चिन्तयित्वात्मनः शुभं ।
 वलिराज्यप्रमोदञ्च ततः स्वगृहमाव्रजेत् ॥
 एवं गते निशीथे तु जने निद्रान्धलोचने ।
 तावन्न नरनारीभिः सूर्य्यडिण्डिमचन्दनैः ॥
 निष्क्राम्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहाङ्गणात् ।
 ततः प्रवुञ्जे (२) सकले जने जातमहोत्सवे ॥
 माल्यदीपकहस्ते च स्नेहनिर्भरवत्सले ।
 वेश्या विलासिनी स्वार्थं स्वस्तिमङ्गलचारिणी ॥
 गृहात् गृहं व्रजन्ती च पादाभ्यङ्गप्रदायिनि ।
 पिष्टकीर्तनपरे गुरुशुश्रूषणाकुले ॥
 द्विजाभिवादनपरे सुखरात्रादिवादिनि ।
 सुवासिनीभ्यो दाने च दीयमाने यदृच्छया ॥
 राजा प्रभातसमये यथाहं पूजयेज्जनं ।
 सङ्गावेनैव सन्तोष्या देवाः सत्पुरुषा द्विजाः ॥
 इतरेवान्नपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिताः ॥

(१) प्रभृति रञ्जिते इति पाठान्तरं ।

(२) प्रसुप्त इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वस्त्रैस्ताम्बूलदानैश्च पुष्पकर्पूरकुङ्कुमैः ।
 भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरन्तःपुरविलासिनी ॥
 ग्रामैर्विषय(१) दानैश्च पुष्पकर्पूरकुङ्कुमैः ।
 भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यै रन्तःपुरविलासिनी ॥
 ग्रामैर्विषमदानैश्च सामन्तनृपतीन् धनैः ।
 पदातिजनसंलग्नान् श्रेवेयैः कण्ठकैः शुभैः ॥
 सनामाङ्गैः स्वयं राजा तोषयेत् स्वजनान् पृथक् ।
 यथाहं तोषयित्वा तु ततो मल्लान् भटान् नटान् ॥
 वृषभान् महिषांश्चैव युध्यमानान् परैः सह ।
 गजानश्चांश्च योधांश्च पदातीन् समलंकृतान् ॥
 मञ्चारुढः स्वयं पश्येन्नटनर्तनचारणान्(२) ।
 क्रुधापयेत्तासयेच्च गोमहिष्यादिकं ततः ॥
 वृषान् हर्षापयेद्गुग्गुभिर्भुक्तिप्रत्युक्तिवादितान् ।
 ततोऽपराहस्यसमये पूर्वस्यां दिशि भारत ॥
 मार्गपालीं प्रवध्नीयाद्गुणैः स्तम्भे च पादपे ।
 कुशकाशमयीं दिव्यां लम्बकैर्बहुभिर्नृप ॥
 दर्शयित्वा(३) गजानश्चान् सायमस्वस्तले नयेत् ।
 गावो वृषाः समहिषा मण्डिता(४) घण्टिकोत्कटाः ॥

(१) वृषभ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) वारणानिति पुस्तकान्तर पाठः ।

(३) दीक्षयित्वेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(४) मन्त्रीघण्टिकोत्कटा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कृते हीमे द्विजेन्द्रैश्च बध्नीयामार्गपालिकान् ।
 दुर्गामन्त्रेण हीमस्तु सर्वलोकसुखप्रदः ॥
 वृतेनाष्टोत्तरशतं ।

नमस्कारं ततः कुर्यात् मन्त्रेणानेन सुव्रत ।
 मार्गपालि नमस्तेऽस्तु सर्वलोकसुखप्रदे ॥
 विषयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य मे ।
 राष्ट्रभोज्येन वै राजा सहस्रेण शतेन वा ॥
 स्वशक्त्यापेक्षया वापि गृह्णीयात् ग्राम्यभोजनैः ।
 मातुःकुलं पितृकुलं वालांश्च सह बन्धुभिः ॥
 सन्तारयेत् ससकलं मार्गपालीं ददाति यः ॥

यथोत्तरे दानफलाधिक्यार्थं शतसहस्रायुतलक्षभोजनान्ये-
 तानि प्रतिज्ञया मार्गपालीं स्वीकृत्य सर्वेभ्यश्च तुष्टार्थं यो ददाति
 तस्येदं फलं ।

ग्रामराष्ट्रशब्दावयुतलक्षोपलक्षणी ।

नीराजनञ्च तत्रैव कार्यं राष्ट्रजयप्रदं ।
 मार्गपालीतले नेत्यं यान्ति गावो गजा वृषाः ॥
 राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः ।
 मार्गपालीं समुलङ्घ्य नीरुजः स्युः (१) सुखान्विताः ॥
 कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः ।
 पूजां कृत्वा नृपः साक्षाद्भूमौ मण्डलके व्रते ॥
 वलिमालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः ।

सर्वाभरणसंपूर्णं विन्यावत्या सहासिनं ॥
 कूष्माण्डश्च जयोद्गीम उरुदानवसंवृतं ।
 संपूर्णहृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलं ॥
 द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा नृपः स्वयं ।
 गृहमध्ये च शालायां विशालायान्त गोऽर्चयेत् ॥
 भ्रातृमातृजनैः सार्धं सन्तुष्टो वन्धुभिस्ततः ।
 कमलैः कुसुमैः पुष्पैः कङ्कारै रक्तकीटपलैः ॥
 गन्धपुष्पान्ननैवेद्यैरक्षतैर्गुण्डपूपकैः ।
 मद्यमांससुरालेह्यदीपवर्त्यपहारकैः ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र समन्त्री सपुरोहितः ।
 बलिराज नमस्तुभ्यं विरोचनसुत प्रभो ॥
 भविष्येन्द्र सुरारति पूजेयं प्रतिगृह्यतां ।
 एवं पूजां नृपः कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः ॥
 कारयेत् प्रेक्षणीयादिनटनृत्यकथानकैः ।
 लोकश्चापि गृहस्यान्तः शय्यायां शुक्लतण्डुलैः ॥
 संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ।
 बलिमुद्दिश्य दीयन्ते दानानि कुरुनन्दन ॥
 यानि तान्यक्षयान्याहुर्मयैव संप्रदर्शितं ।
 यदस्यां दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥
 तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं परं ।
 विष्णुना वसुधा लब्धा तुष्टेन बलये पुनः ॥
 उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवं ।
 ततः प्रभृति राजेन्द्र प्रवृत्ता कौमुदी शुभा ॥

सर्वोपद्रवविद्रावा सर्वविघ्नविनाशनी ।
 लोकशोकहरी कान्या धनपुष्टिसुखावहा ॥
 कुशलेन मही ज्ञेया मुदहर्षे ततोदयं ।
 धातुज्ञैर्निर्गमज्ञैश्च तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥
 कौ मुदन्ति जना यस्मान्नानाभावैः परस्परं ।
 हृष्टास्तुष्टाः सुखाया स्तास्तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥
 कुमुदानि वलेर्यस्माद्दीयतेऽस्मै युधिष्ठिर ।
 अथार्घ्यः पार्थिवैः पार्थ तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥
 एवमेकमहोरात्रं वर्षे वर्षे विशाम्यते ।
 दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले ॥
 यः करोति नरो(१)राष्ट्रे तस्य व्याधिभयङ्कृतः ।
 कुत इति तत्र भयं नास्ति मृत्युक्तं भयं ॥
 सुभिन्नं क्षेममारोग्यं सस्यसम्पदमुत्तमं ।
 नीरुजश्च जनः सर्वः सर्वोपद्रववर्जितः ॥
 कौमुदीकरणाद्राजन् भवतीह महीतले ।
 यो यादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां युधिष्ठिर ॥
 हर्षदैव्यादिरूपेण तस्य वर्षं प्रयाति हि ।
 रुदितो रोदिति(२) वर्षं हृष्टो वर्षं प्रहृष्यति ॥
 भुक्ता भोक्ता भवेद्वर्षं स्वस्थः स्वस्थो भविष्यति ।
 तस्मात् प्रहृष्टैस्तुष्टैश्च कर्त्तव्या कौमुदी नरैः ॥

---

(१) नृप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) रुदितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः (१) पैत्री युधिष्ठिरः ।

दीपोत्सवेन जनित सर्वजनप्रमोदे

कुर्वन्ति ये सुमनसो वलिराजपूजां ।

दानोपभोगसुखवृद्धिशताकुलानां

राजन् प्रयान्ति सकलं प्रमुदैव हर्षं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तः कौमुदीमहोत्सवः ।

अथ भूतमहोत्सवः ।

स्कन्दपुराणात् ।

रतावसानं संप्राप्य निष्क्रान्ते पार्वतीपती ।

उत्थाय श्रयणाद्देवी श्रीचंचकेतिश्रीचदा ॥

ततः सृशन्त्यां पार्वत्यां वारिधारासरःप्रभा ।

अभवदिति शेषः । सरो निर्भरः ।

चिन्ता समभवत्तस्या न पुत्री दुहितापि वा ।

तस्यास्मिन्त्यमानाया हृदयाम्बुसमुद्भवा ॥

जज्ञे कमलपत्राक्षी कन्या मृगमयपङ्किता ।

नीलवस्त्राभिवसना रक्तवस्त्रावगुण्डिता ॥

गिरिकन्यान्तु तां कन्यां हृदयाम्बुसमुद्भवां ।

उवास संपरित्यज्य मूर्ध्नि चाघ्राय पार्वती ॥

भूमिपङ्काङ्गलिमाङ्गी सम्भूतासि यदङ्गने ।

तस्मादुदकसेवेति(१) भविष्यति महीत्सवः ॥
 यस्मिन्निन्द्रमहीलोके दिनेपातमुपैष्यति ।
 तस्मिन् दिने तव जना आराध्यन्ते महीत्सवं ॥
 यः कामो भैरवस्यासीत् भगवत्या भवस्य च ।
 स महाभैरवो भूत्वा कन्यां गृह्य करे स्थितः ॥
 ततोऽश्विका भगवती पत्नी भगवतः प्रिया ।
 पुमांसमव्रवीत् कस्त्वं किञ्च गृह्णासि मे सुतां ॥
 ततो दंष्ट्राकरालास्यो भैरवो भैरवाकृतिः ।
 उमां नीचैस्ततः प्राह विद्युन्मत्तइवाम्बुदः ॥
 योभवद्भैरवः कामो भगवत्या भवस्य च ।
 तत्सम्भूताविमौ चैषा भार्या मम भविष्यति ॥
 दम्पती विव्रताङ्गी तौ कुवेशाच्छादनौ स्थितौ ।
 वीचां चक्रे सोमभूषः काविमाविति शङ्कितः ॥

तावुभावपि भवो भवपाल
 खन्द्रचिह्नितजटस्त्रिपुरारिः ।
 प्राह पादपतितः स्वसमीपे
 कौ युवां भवथ किञ्च करोमि ॥
 अश्विकाय च वदस्मि गिरीशं
 सूर्यकोटितडिदग्निसवर्णा ।
 हासपूर्णवदना वदमाना
 लीलयात्र भवतो चलमाना ॥

(१) उत्कटसेवेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

योऽभवत्तव ममेह च कामो
भैरवो भयकरस्त्रिदशानां ।
एष ते किल पुमान् भवजातः
स्त्रीयमेव मम यो मदनाग्निः ॥

सोमलक्ष्मस्ततः प्रोक्तः उमया सोमभावनः ।
गोपवेषधरो देवो दम्पतीत्यब्रवीद्वचः ॥
यदैव हि त्वया ध्याने ध्यातेयं स्त्री वराङ्गणा ।
तदैव मत्प्रभावेन भैरवो ह्येष तेऽभवत् ॥
नाहं त्वया विना देवि त्वं वापि न मया विना ।
अत एष मया तेऽद्य दत्तो लम्बोदरेण च ॥
उत्सवस्तेषु भविता त्वया प्रोक्तो मम प्रिये ।
पूर्वाङ्गमोऽस्य भविता दत्तकामं महोत्सवं ॥
अतस्तदात्मको लोकः सर्वः सुरवराक्षिते ।
सज्जन्ते तेन चान्योन्यं नरा नार्थ्यथ पार्ष्वति ॥
लिङ्गेषु हृदयं स्त्रीणां भगेषु हृदयं नृणां ।
भगलिङ्गाङ्कितं सर्वं तदिदं जगदङ्गने ॥
भगलिङ्गसमुत्क्रोशं कुर्वाणाः सामरा नराः ।
अन्योन्यं पातयिष्यन्ति प्रक्रोशन्तः परस्परं ॥
आरम्भेवावसाने च भविता भैरवोत्सवः ।
उदसेविकया(१) शेषं कालञ्च भवितोत्सवः ॥
यत्पुरं नगरं ग्रामं भैरवीयं प्रवेक्ष्यति ।
उन्मत्तमिव तत् सर्वं सस्त्रीवृद्धो भविष्यति ॥

(१) उज्जकसे विषयान्विति पाठान्तरं ।

उन्नत्तवदनुन्नत्तं चातुवर्णं गिरेः सुते ।
 भविष्यति पुरं मत्तं भैरवागमहर्षितम् ॥
 यथा निशुक्ताः पित्रर्थे विगन्ते देवता द्विजान् ।
 एवं भैरवि माहात्म्याङ्गैरवो विगते नरान् ॥
 ततो राससमारूढाः शक्तत्कर्मलेपनाः ।
 कदुका ताम्बूलक्षीभिः कृतवेष्टनभूषणाः ॥
 तत् फलावडकुचकाः प्रकटोत्कटनिखन्ताः ।
 भस्मभूषितसर्वाङ्गा विण्मूत्रमलपङ्क्तिताः ॥
 तालतालैर्काव्यमानैः क्रूरावडवचोन्वितैः ।
 अवडमसंवडं पूर्वापरानन्वितं यद्वच इत्यर्थः ।
 सूचमाने(१) वरारोहे भैरवो भार्यया सह ॥
 प्रवेक्ष्यति पुरं ह्येष उत्सवं जनयन्त्रणां ।
 प्रविष्टे भैरवे भीरु पुरुहतार्वितं पुरं ॥
 जनस्य रोचको घोरो भविष्यति तदोत्सवः ।
 रोचकः प्रियः । घोरः उत्कटः ।
 येषां वर्षशतम्भीरु जरयाचैव जर्जराः ।
 तेऽपि वत्सकवत्सर्वे करिष्यन्त्युत्सवं नराः ॥
 नानाभूषणसृष्टाङ्गाः कुङ्कुमागुरुभूषिताः ।
 पीतैरनेकैर्वस्त्रैश्च वासोभिः परिवेष्टिताः ॥
 कर्णपूरैः समाल्यैश्च सदामालाः सचूड़िनः ।
 सदामालाः सग्रजः सचूड़िनः सवाहुभूषणाः ।
 तद्वत्पुष्पैश्चम्पकाद्यैः रुक्तेपितु शिरोरुहाः ।

सूचमाने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आस्फोटयन्ती गात्राणि आवयन्ति प्रियाणि च ॥
 रथ्यासु राजमार्गेषु आवयन्तो यतस्ततः ।
 कुलपुत्राः कुलस्त्रीणामनङ्गप्रकृतानि च ॥
 व्यङ्गानि यानि गुह्यानि कुलाङ्गनाकृतानि च ॥
 तेषां च सर्वसन्देहं दर्शयन्तः पदे पदे ॥
 गायन्तश्च प्रनृत्यन्तः कुर्वन्तश्चिन्तितानि च ।
 पूर्वं सलज्जा भूत्वा च निर्लज्जत्वमुपागताः ।
 लज्जनीयेष्वपि गुरुनाक्रोशन्तः परानपि(१) ॥
 उदासरुचयो मर्त्याः करिष्यन्ति यथा मनः ।
 न मातुर्लज्जते पुत्री न पुत्रस्य तथारणी ॥
 पितुर्न पुत्रः पुत्रस्य न पिता न पितामहः ।
 न मातुलस्य स्वस्त्रीयः स्वस्त्रीयस्य न मातुलः ॥
 मुहूर्त्तेनैव स्वजने निर्लज्जत्वमुपागते ।
 अन्योन्यरूक्षवचनैस्तर्जयिष्यन्ति मूढवत् ॥
 ब्रह्मरूक्षा(२) वचो रूक्षा श्वेताङ्गा मृदयापि च ।
 भक्तिकेदविलिप्ताङ्गाश्चार्वाङ्गाश्चरुचेष्टिताः ॥
 सारमेयानुदहन्त आरूढा गर्हभीषु च ।
 दाडिम्बवेषा गोपवेषा बहुवेषाविशः परे ॥
 राजवेषात्मवेषाश्च तरुणा वृद्धरूपिणः ।
 नापितानाञ्च वेषेण नयतामपि चापरे ॥
 पलाण्डुं सीधुवर्षञ्च स्वशक्त्युन्मिश्रितं भृशं ।

(१) नाक्रोशन्तपरस्परमिति क्वचित्पाठः ।

(२) भक्षरुचेति पुनःकान्तरे पाठः ।

धूपं सञ्चारयिष्यन्ति घ्राणवैराग्यकारकं ॥
 जलेचरमलञ्चान्ये नरा नृणामजानताः ।
 नासिकायां प्रदास्यन्ति दुर्गन्धमशुभैः समं ॥
 अन्येषु पुरुषा देवि देववेशविभूषिताः ।
 काव्यानि श्रावयन्तो हि ते हृष्यन्ति यथा नराः ।
 अश्वानां क्रीशते तत्र यथा नाक्रीशते परं ।
 विभ्यति तस्य पितरो ब्रह्मणे तु यथा तथा ॥
 राजानो हि यथाश्वानां कुञ्जराणां यथा नराः ।
 हिताय जायते तद्वत् नराणां सुदसेचिका ॥
 न तस्य देव अग्राति हविः पितर एव च ।
 मध्यस्य भावं कुरुते उदसेविकया हि यः ॥
 न त्वन्तुष्यति नैवाहन्तस्य तुष्यामि पार्व्यति ।
 विरमेच्च महाशोका पुत्रालाभे त्वया कृते ॥
 उदसेविकमात्वेवं भवती भैरवागमे ।
 अतुला हर्षसम्पत्तिः पश्चादेति यथा तव ॥
 न भ्राजते यथाचेदं तच्छोकाद्भवन्नं तव ।
 उदसेविकया हीनं यथा तद्भविता पुरं ॥
 नरानार्थं गिरिजे भस्मना कर्हमेन च ।
 निःस्पृभाणि करिष्यन्ति गृहाण्यायतनानि च ॥
 चौरैरुद्धासितमिव पुरं देवि भविष्यति ।
 मृत्पिण्डभस्मविण्मूत्रैर्नरैः प्रेतैरिवावृतं ।
 भैरवीयं मृतमिति घोषयन्तस्ततो नराः ॥
 तृणैश्च अतरस्तत्र संवेश्याम्बरसंवृतं ।

इति वाचा प्रकुर्वाणा भैरवीयं जहाति नः ॥
 निर्हरिष्यन्ति तं मर्त्या मृतं गुप्तमृतं प्रियं ।
 तङ्गागकूले तं न्यस्य सरित्कूले तथापि वा ॥
 स्नानान्निर्मुक्तकलुषा प्रयास्यन्ति ततो गृहं ।
 संसाध्यं भैरवस्नाता उत्सवोत्कूलवेदिताः ॥
 मुनिव्रता इव नरा भविष्यन्ति प्रियायुताः ।

यथैव ते पार्वति भैरवागमे
 नराः सलज्जा मुहुरेव लज्जिताः ।
 तथैव सम्भावितभैरवाः पुनः
 बभूवुरेकान्ततपोधनावृताः ॥
 इमन्तु यः सुन्दरि भैरवोत्सवं
 पठेद्दि विप्रो द्विजदेवसंसदि ।
 पुत्रप्रपौत्रः समये च वर्द्धते
 महागणेशत्वमवाप्नुयात् शुभं ॥

इति भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भूतमातेति संहृष्टो ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे ।
 गायन् नृत्यन् हसन् लोकः सर्वतः परिधावति ॥
 उन्मत्तवत् प्रलपति क्षिती पतति मत्तवत् ।
 क्रुद्धवद्भावतितरां मृतवत् क्रन्दते(१)बहिः ॥
 सुखाङ्गभङ्गं कुरुते लोकोवायुगृहीतवत् ।

भूतवद्भस्ममूत्रन्तु कर्हमानवगाहंते ॥
 किमेषशास्त्रनिर्दिष्टो मार्गः किमुत लौकिकः ।
 मुह्यमे मे मनः कृष्ण त्वमेव वक्तुमर्हसि ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि यत्ते किञ्चिन्मनोगतं ।
 आस्तिकः श्रद्धधानश्च भवानीति मतिर्मम ॥
 पार्वत्या सहितः पूर्वं मन्दरे चारुकन्दरे ।
 क्रीडन्नास्ते मुदायुक्ता दिव्यक्रीडनकैर्हरः ॥
 पीनोन्नतनितम्बेन कुम्भभ्राजत्कुचद्वयां ।
 शीतांशुवदनां हृष्टां दृष्ट्वा गौरीं जगद्गुरुः ॥
 दग्धकामतरोः कन्दकदलीमिव विस्तृतां ॥
 कामयामास मुदितो महार्हशयने शिवः ।
 रममाणा महाकान्तं दिव्यवर्षशतं यदा ॥
 तदा देवी समुत्थाय निरोधान्निर्गता वह्निः ।
 मूत्रोत्सर्गात्समुत्तस्थौ नारी निर्दारितोदरात् ॥
 कृष्णा करालवदना पिङ्गाक्षी रक्तमूर्धजा ।
 कपालमालाभरणा वज्रमुण्डावपीडका ॥
 खट्वाङ्गकङ्कालधरा मुद्राङ्कितकरा शिवा ।
 ह्रीपिचर्मास्वरधरा रणत्किङ्किणीमेखला ॥
 डमरुमरुकाराच फेत्कारापूरिताम्बरा ।
 तस्यास्तु पार्श्वं गाथान्या (१) गीतवाद्यलयानुगाः ॥

उत्तालतालमतुलं नृत्यन्ति च हमन्ति च ।
 कपालखट्टाङ्गधरा गजचर्मवगुण्डिता ॥
 तथैव शङ्कराज्जातस्तद्रूपाभरणः पुमान् ।
 अनुगम्यमानो बहुभिर्भूतैरतिभयङ्करैः ॥
 सिंहशार्दूलवदनै रदनोक्लिखिताम्बरैः ।
 एकीभूतो क्षणेनैव तौ भवानीभवोद्भवौ ॥
 दृष्टा हृष्टमनादेवः प्राह देवीं सुविस्मितां ।
 कल्याणि पश्य पश्येती मत्त्वदङ्गसमुद्भवौ ॥
 वीभत्साद्भुतशृङ्गारभयानकविदारिणी ।
 भ्रातृभाण्डौ यथा देवि तद्वदेती मती मम ॥
 नानयोरन्तरं किञ्चित् सादृश्यात् प्रतिभाषते ।
 भ्रातृभाण्डा भूतमाता तथैवोदकसेविका ॥
 संज्जातयं तयोः कृत्वा ततः प्रादाद्वरं हरः ।
 भग्नार्थावागताच्चैनां जगत्तरुतले स्थितां ॥
 सेवयिष्यन्ति ये भक्त्या जलसम्पूर्णगण्डुकैः ।
 चन्दनेन समालभ्य पुष्पधूपैरथार्चयेत् ॥
 भोजयेत् क्षिप्रं संयाव कृशरापूपपायसैः ।
 य एवं कुरुते देवि पुरुषो भक्तिभावितः ॥
 स पुत्रपशुवृद्धिञ्च शरीरारोग्यमाप्नुयात् ।
 न शाकिन्यो गृहे तस्य न पिशाचा न राक्षसाः ॥
 क्रीडां कुर्वन्ति शिशवो यान्ति वृद्धिं निरामयाः ।

युधिष्ठिर उवाच ॥

कदा पूजा प्रकर्त्तव्या भूतमातुः सुखार्थिभिः ।

पुरुषैः पुरुषव्याघ्र एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

सर्वदैषा भगवतो वालानां हितकारिणी ॥

नामभेदैः क्रियाभेदैः कालभेदैश्च पूज्यते ।

प्रतिपत्प्रभृति ज्येष्ठे यावत्पञ्चदशी तिथिः ॥

पौर्णमास्यान्तमासाभिप्रायेण ज्येष्ठइत्युक्तिः ।

तावत् पूजा प्रकर्त्तव्या प्रेरणैः प्रेक्षणीयकैः ॥

विकर्मफलनिर्देशः पाषण्डानां विडम्बनं ।

प्रदर्श्यते हास्यपरैर्नरैरद्भुतचेष्टितैः ॥

विश्वस्य धनलोभेन स्वाध्यायी नियतः पथि ।

आरोप्यमाणं शूलाग्रै र्वे न पश्यन्ति पश्यतः ॥

दृष्टो भवद्भिः संहृष्टः परदारावमर्षकः ।

छित्वास्य हस्ती क्षिप्त्वाऽयं विभुना पुष्करीदके ॥

शीर्णः सूर्यातपत्रेण वालातालानुमोदितः ।

शुक्लसिंहासनारूढः सुकृती यात्यसौ सुखं ॥ ॐ

हे जनाः किन्न पश्यध्वं स्वमिन्द्रत्वं करे परं ।

करपत्रैर्हीर्यमानमुच्छलच्छोणितच्छटं ॥

चौरः किलासौ संप्राप्तः सर्व्वोद्देगाकरः परं ।

दण्डप्रहाराभिहतो नीयते दण्डपाशकैः ॥

प्रेक्षकै र्वैष्टितस्तेनो रटद्भिर्यमडिण्डिमैः ।

संयम्य नीयते हन्तुं सुखमभ्यबलेक्षण ।

शितकेशं शितश्मश्रुं सिताम्बरधरं द्विजं ॥

वितवेश्याचपेटाभिर्हन्यमानश्च पश्यतः ।

गृहानिष्क्रम्यतां रण्डा वृद्धिं नीत्वा यथोदरं ॥
 कस्मादसौ च कुर्वते मूढो भरणपोषणं ।
 भैरवाभैरवानेतान् बालान् वालोपजीविनः ॥
 प्रवृत्तताण्डवपदा न्यस्यध्वं घृतदीपकान् ।
 निर्वेदः कोऽस्य हृदये चित्रस्त्रीधनकारितः ॥
 गृहीतं यद्नेनापि बालेनापि महाव्रतं ।
 रक्तोदक्काककण्ठाङ्गं स चरन् किन्नपश्यति ॥
 तरुकोटरान्तर्गतां विचित्रां-शुकसारिकां ।
 बहुभिः कोष्ठकौकल्य शरोधैः सवलीकृतां ॥
 विमुक्तहिक्काहङ्कार सुप्रहारनिरीचितां ।
 इमां कृष्णार्धवदनां गृहीतासि दुहितृका ॥
 विमुक्तकेशां नृत्यन्तीं पश्यध्वं योगिनौमिव ।
 गन्धीर्यतूर्यध्वनिना प्रवृद्धोद्धतताण्डवा ॥
 उन्मत्तवेषाभरणा भाव्येषा डिण्डिमण्डली ।
 कट्टीतटस्थपिटका कालकम्बलधारिणी ॥
 आरटन्यटतेडोम्बी तन्त्री सूर्यग्रहात् गृहं ।
 इत्येवमेभिर्बहुभिः प्रेक्षणैः प्रेक्षणीयकैः ॥
 प्रेरयेत्तान् जहातीत्यं पुत्रभ्रातृसुहृदतं ।
 एकादश्यां नवम्यां वा दीपमज्ज्वालय कुण्डके ॥
 रक्षिभिर्बहुभिर्गुप्तं तूर्यध्वनिपुरःसरं ।
 नयेत् प्रदीपसमये यत्र देवी जनैर्वृता ॥
 वीरचर्यासु कथिता दीपः सर्वार्थसाधकः ।
 एवं निष्क्रामयेद्दीपं यावत्पञ्चदशी तिथिः ॥

पञ्चदश्यां प्रकुर्वीत भूतमातुर्महीत्सवं ।
 स्नापयेत् पूजयेद्दद्यान्नैवेद्यां पललोदनं ॥
 प्रणम्य स्वजनैः सार्द्धं क्षमयित्वा गृहं व्रजेत् ।
 य एवं कुरुते पार्थ वर्षं वर्षं महीत्सवं ॥
 तस्य संवत्सरं यावत् गृहे विघ्नं न जायते ।
 ये मानयन्ति जनहासकरैर्व्विलासै
 रासेचयेदभयदां भूविभूतधार्त्रिं ।
 ते भ्रातृभृत्यसुतबन्धुजनैः सहाष्टं
 सर्वोपसर्गरहिताः सुखिनो भवन्ति ॥

इति भूतमातृत्सवः ।

—००७००—

पृथिव्युवाच ।

पितृमातृपतिभ्रातृपुत्रशोकविवर्जिता ।
 व्रतेन येन भवति नारी तद्वद केशव ॥

वराह उवाच ।

दत्तः प्रजापतिः पूर्व्वं तस्य कन्याभवत्सती ।
 महादेवाय सा दत्ता धर्मपत्नी शुभव्रता ॥
 दक्षेण यज्ञः प्रारब्धो देवाः सर्व्वे निमग्निताः ।
 अर्चिताश्च यथान्यायं शङ्करो न निमग्नितः ॥
 तेनापमानिता देवी देहन्यक्ताभवत् पुनः ।
 हिमवत्पर्व्वतसुता जाता जाति स्मृता धरे ॥
 अग्नमेरुधरा तत्र वर्त्तमानाष्टवर्षिकी ।

वार्यमाणा पितृ-भातृ-मातृभिस्तपसे गता ॥
 उग्रं तपः समास्थाय सखीभिः सहिताचले ।
 याते वर्षं सहस्रन्तु शुष्कपर्णमभुङ्क्त सा ॥
 अन्यवर्षसहस्रन्तु जलपानेन सा स्थिता ।
 तृतीयञ्च पुनस्तद्वदाहाराभावतो महत् ॥
 एवं वर्षसहस्राणि दश तप्तं तथा तपः ।
 तथापि च न तुष्टोऽसौ देवेशो वृषशूलधृक् ॥
 तथा खिन्नापरा दीना कृपासावनिशन्ततः ।
 पुनरग्निप्रवेशाय मतिं चक्रे रुषान्विता ॥
 ततः काली समुत्थाय कृत्वा पूर्वार्द्धिकीं क्रियां ।
 कथा ह्यनेकाद्य ततः सहसा चावदत् चिते ॥
 सखीभिर्भक्तियुक्ताभिर्वैष्टिता स्थानकाङ्क्षिणी ।
 देवर्षिर्नारदः प्राप्तो लोकालोकविचारणः ॥
 हिमवदुद्विहता गौरी शिवाराधनतत्परा ।
 भर्तारं देवमिच्छन्ती तथा वर्षगणान् वहन् ॥
 देवी न तुष्यति यदा निर्विन्नेयं तदामुने ।
 अग्निं प्रवेष्टुमुद्युक्तेत्याह गौर्याः सखी मुनिं ॥
 तस्या वाक्यमिदं श्रुत्वा नारदः करुणान्वितः ।
 तत्समीपे ततो गम्य वाक्यमाह वसुन्धरे ॥

नारद उवाच ।

हिमवदुद्विहता कामं नाम्निं प्राविश शोभने ।
 हरस्तुष्यति येनेह कर्मणा तत् शृणुष्व मे ।
 व्रतं सङ्घाटनं नाम तत् कुरुष्वचलात्मजे ॥

व्रतं सङ्घाटकं कृत्वा ततः प्राप्स्यसि तं पतिं ।

देव्युवाच ।

तद्व्रतं मे कृपां कृत्वा कथयस्व मुने मम ।
प्राप्स्येऽहं तेन चीर्त्वा वै भर्तारं तं महेष्वरं ॥

नारद उवाच ।

शृणुष्वैकमना भद्रे सङ्घाटकमिदं व्रतं ।
कथयामि महापूर्वं ब्रह्मणा कथितं मम ॥
मासस्य कार्तिकस्यापि शुक्लप्रतिपदि व्रतं ।
गृह्णीयादेकभक्तन्तु कृत्वा दन्तादिशीघ्रं ।
सायं सङ्कल्प मादाय द्वितीयायामुपावसेत् ॥
तृतीयायामपि तथा चतुर्थ्यां पारणं भवेत् ।
शिवं संपूजयेद्भक्त्या उपवासद्वयेऽपि च ॥
यत्र विनोपचारेण(१) राजौ दद्यात्ततो भुवि ।
स्वपेत् प्रातः समुत्थाय स्मृत्वा देवं समर्चयेत् ॥
दध्नेन विना वरं पत्रं दध्नान्नं ददते न रक्तं ।
भोजयेद्वाह्मणान् सप्त शक्तितो वापि भोजयेत् ॥
तेभ्योपि दक्षिणां दत्त्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ।
पश्चाच्च पारणं कार्य्यं सप्तसंघाटके विधिः ॥
उपोष्य तु ततः सप्तमासैः सार्धं त्रिभिः शुभैः ।
उद्यापनं ततः कार्य्यं सङ्घाटे सप्तमे ततः ॥

(१) भक्तचित्तोपचारेणेति पुन्यकान्तरे पाठः ।

एतच्च व्रतं शक्तपक्षेऽपि कर्त्तव्यं(१) । एवं पक्षद्वये कुर्वन्
ततः सार्धैस्त्रिभिर्मासैः सप्तसङ्काटका भवन्ति ।

विधिवद्ब्रह्ममुख्यस्य(२) तदिहैकमनाः शृणु ।
स्त्रीपुंसौ काञ्चनौ कार्यौ शक्तितो भक्तिपूर्वकं ॥
सर्वाभरणशोभाकौ मञ्चकस्योपरि स्थितौ ।
पञ्चाशतेन संस्त्राय्य ततो गन्धोदकेन तु ॥
सर्व्वीषधिजलेनापि कुङ्कुमेन समालभेत् ।
कौसुभवस्त्रसंस्कृन्नैर्नानापुष्पस्त्रगन्धितैः ॥
मञ्चकोपरि विन्यस्य रात्रौ जागरमारभेत् ।
गीतवाद्यादिनृत्यैस्तु जागरं कारयेन्निशि ॥
महामाङ्गल्यनिर्घोषैर्मृदङ्गपटहादिकैः ।
निर्व्वर्त्य जागरं रात्रौ प्रभाते समुपस्थिते ।
विप्रान्निमन्त्र्य भक्त्या तु शक्तितो भोजनं ततः ॥
तेभ्योऽपि दक्षिणां दद्यात् स्त्रीपुंसौ मञ्चके स्थितौ ।
सर्व्वीपस्तरणैः सर्व्वमुपदेष्टुं निवेदयेत् ॥
भार्य्याया सहितायैव वस्त्राद्यैः पूजिताय च ।
निवेदयेत् स्वयं सर्व्वं ततो विप्रं क्षमापयेत् ॥
पूजामन्त्रैः प्रकर्त्तव्या त्रिभिर्भक्तिसमन्वितैः ।
त्रिभिर्हीमस्तथा कार्यौ व्रतमेवं समाप्यते ॥

ॐ शम्भवाय नमः । उमथा भवाय नमः(३) । उं शङ्कराय नमः ।

(१) एतच्च व्रतं शक्तपक्षे समारभ्य कृत्वापक्षेऽपि कर्त्तव्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) विधिवद्ब्रह्ममुख्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(३) साक्षाभवायनम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति पूजामन्त्रः ।

ॐ मयस्कराय नमः स्वाहा । ॐ शिवाय नमः स्वाहा ।

ॐ शिवतराय स्वाहा ।

इति होममन्त्राः ।

भार्यया सहितं विप्रं भोजयित्वा क्षमापयेत् ।
 समर्पयित्वा तत्सर्वं नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥
 समाप्यैवं व्रतं नारी समं प्राप्नोति यत्फलं ।
 तत् शृणुष्व महाभागे कथयामि सुनिश्चितं ॥
 यावत् कल्पशतं नारी भवेज्जन्मनि जन्मनि ।
 पतिपुत्रवियोगोत्थयोगदुःखविवर्जितं ॥
 तस्मिन् कुले स जायेत जन्मान्तरशतेष्वपि ।
 धनधान्यसमापूर्णं तत्कुलं जायते ध्रुवं ॥
 रूपसौभाग्यसंयुक्तं सुखं सम्पत्समायुतं (१) ।
 माहात्म्येन व्रतस्यास्य भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
 पठमानं व्रतं नारी नरो वा शृणुयाद्यदि ।
 सर्वदुःखविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥

बराह उवाच ।

नारदः कथयित्वा तु व्रतं सम्यग्विधानतः ।
 गतो जविष्ठया गत्वा देवीं व्रतपराभवत् ॥
 सह्याटव्रतमाहात्म्याच्छ्रीमं लब्ध्वा पतिं शिवं ।
 सन्नाता सुखिनी जीरी स्त्री तथान्यापि जायते ॥

(१) सर्वदुःख विवर्जितं इति पाठान्तरं ।

एतत् श्रुत्वा धरिचि त्वं व्रतमेतत् कुरु प्रिये ।
यथाभिलषितं सर्व्वं प्राप्स्यसे नात्र संशयः ॥

इति वराहपुराणोक्तं सङ्घाटकव्रतं ।

—000—

पौर्णमास्याममावास्यामेकभक्तं समाचरेत् ।
तत्रैक भक्तं कुर्वाणो नरकं नोपसर्पति ॥
तत्र पुण्याहवाच्येन जयशब्दादिमङ्गलैः ।
हरिश्चैवार्चयेद्यत्नात् स्नाप्य सौवर्णपङ्कजैः ॥
ततस्तु पात्रमादाय गीतवेदादिनिस्त्रनैः(१) ।
कुर्यात् प्रदक्षिणं तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥
ततश्चा मन्त्रं विधिवत् पूजयेत्तं विशेषतः ।
एकं प्रियन्तु(२) सन्भोज्यं प्रणम्य च क्षमापयेत् ॥
एकं विप्राय संमन्त्रं संपूज्य तत् प्रदक्षिणं ।
हृतयुक्तमक्षपात्रं सन्भोज्यं च क्षमापयेत् ॥
ब्राह्मणान् परमान् भोज्यं दक्षिणाभिश्च दक्षयेत् ।
व्रतिनश्चाक्षदानेन वस्त्राद्येन च तर्पयेत् ॥
ये तु दीनान्धकृपणा अनिवाय्यो दिनं व्रजेत्(३) ।

इति नरसिंहपुराणोक्तं हरिव्रतं ।

—0—

(१) वाच्यं मङ्गलनैः स्वयमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) एवं विप्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(३) अनिवाय्यो दमं व्रजेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अनिलाद् उवाच ।

नरसिंहमघो रीकां कृत्वा देवं चतुर्भुजं ।
ताम्रपात्रे प्रतिष्ठाप्य बहुदंष्ट्रं प्रकल्पयेत् ॥
बाहुभ्यां पद्मरागौ तु नखानां विद्रुमास्तथा ।
पुष्परागौ स्तनोद्देशे कर्णयोर्नीलकावुभौ ॥
राजावर्त्तेक्षणं कृत्वा(१) नीलवैदुर्यमस्तकं ।
कृत्वा रूपमिदं रम्यं तत्पात्रे मधुना युते ।
पूरयेद्धारिमिश्रेण पूरितन्तु पुनर्हृदेत् ॥

इदं रूपं तत्पात्रे मधुयुक्तेन कृत्वा संस्थाप्य वारिमिश्रेण
मधुना पात्रं पूरयेत् । पुनरन्यत्पात्रं मधुवारिपूर्णं तदुपरि-
दद्यात् ।

वस्त्रयुग्मे नवाच्छत्रमासने विनिवेशयेत् ।
गन्धपुष्पैस्तथाधूपैः पूजनञ्चास्य कल्पयेत् ॥
नैवेद्यं कल्पयेद्रव्यं भक्तैर्नानाविधैर्विभुधः ।
वितानोपरि संयुक्तं पुष्पदामभिरर्चयेत् ॥
कार्त्तिक्यां वाय वैशाख्यामाश्रित्य द्वादशीमग्र ।
कृत्वा निवेदयेत् सम्यक् यतस्तत्पदमश्रुते ॥

द्वादशीमाश्रित्य तदादिदिनचतुष्टयं हस्तिक्लीडा यतस्तमुत्सवं
कृत्वा कार्त्तिक्यां वैशाख्यां वा दानं कर्त्तव्यं ।

अरण्यावाय संग्रामे दस्युसंहसमाकुले ।
नभयं जायते तस्य सक्तयस्त्रिदमाचरेत् ॥
नविशन्त्यापदो घोरा धनमायुः प्रयच्छति ।

(१) मणिराजाचक्षो कले इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सन्ततिश्चैव रूपञ्च सौभाग्यं च मनोरमं ॥
 शतैकै कथितं सम्यक् हरेः क्रीडायनं महत् ।
 तत्स्यान्प्रापकश्चैव धर्माः संचेपतः क्रियाः ॥
 श्रुत्वा यातिपदं पुण्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 धनमायुर्विवर्द्धेत आवणस्य विशेषतः ॥
 आवणे दक्षिणां दद्याच्छ्रद्धया युग्मं विभूषयेत् ।
 श्रोतव्यन्तेन वर्षासु पुराणेष्वपरेऽहनि ॥
 इति नरसिंहपुराणोक्तं हरिक्रीडायनं ।

—080—

यजिष्णुः पञ्चमीं षष्ठीं यमान् यो भोजयेद्दिजान् ।
 अष्टमीमथ कीन्तेय शुक्लपक्षे चतुर्दशीं ॥
 उपोष्य व्याधिरहितो रूपवानिति जायते ।

इति महाभारतोक्तं यमव्रतं ।

—000—

अनिलाद उवाच ।

महाव्रतमहोवक्ष्ये येनारोहति तत्पदं ।
 सुरासुर सुनीनाञ्च दुर्लभं विधिना शृणु ॥
 पर्वण्यश्वयुजस्यान्ते पायसञ्च घृतमुतं ।
 नक्तं भुञ्जीत शुद्धात्मा चन्दनैश्चैव चान्वितं ॥
 आश्वयुजस्यान्ते कर्त्तिके । पर्वणि अमावस्यायां कार्त्तिके-
 क्यन्त इत्यर्थः । ऐश्वर्यद्वन्द्वरसः ।
 आचम्याद्य शुचिर्भूत्वा विश्वजं हन्तधावनं ।

भुक्त्वा चैतन्महादेवं नत्वा भक्तियुतो व्रती ॥
 अहं देव व्रतमिदं कर्तुमिच्छामि शाश्वतं ।
 तवाग्रया महादेव तत्रनिर्व्वहनं कुरु ॥
 उक्त्वैमन्नियमं गृह्णन् वर्षाण्येव तु षोडश ।
 तिथेः प्रतिपदायास्तु पारयिष्याम्यनुत्तमं ॥
 ततो मार्गशिरे मासि प्रतिपद्यपरेऽहनि ।
 उपवासेन गुरुं पृष्ट्वा महादेवं स्मरन् मुहुः ॥
 महादेवरतान्विप्रान् भस्मसंच्छन्नविग्रहान् ।
 षोडाशष्टौ तर्द्धं वा दम्पत्यश्च निमन्त्रयेत् ॥
 देवश्च भक्तमासाद्य दीपान् प्रान्वत्य षोडश ।
 पशुनाथं महादेवं भक्त्या नत्वा निवेदयेत् ॥
 आमन्त्र्य च गृहं गत्वा महादेवं स्मरन् क्षिती ।
 शुचिवस्त्रास्तृतायान्तु निराहारी निशि स्वपेत् ॥
 अथोदये सहस्रांशोः स्नात्वाचादाय दीपकान् ।
 नैवेद्यं स्नपनाद्यं वा सगच्छेत् शङ्करालयं ॥
 गत्वा वितानकं तत्र वस्त्रयुग्मञ्च घण्टिकां ।
 धूपोत्क्षेपं पताकांश्च दत्त्वा स्नानन्तु कारयेत् ॥
 एवमभ्यर्च्यदेवेशं कशाग्रैरुजभयेद्वृतं ।
 स्नापयेत् पञ्चगव्येन घृतेन तदनन्तरं ॥
 मधुना च तथा दध्ना भूयश्च पयसा तथा ।
 रसेन वाथ खण्डेन फलैश्च स्नापयेत् पुनः(१) ॥
 तिलाम्बुना ततः स्नाप्य पञ्चादुष्णेन वारिणा ।

लेपयेत् सुघ्नं पश्चात् कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥

एवं संपूज्य तं भक्त्या हेम न्यस्य व्रजेदृहं ।

हेम न्यस्य भुजोपरि सुवर्णपुष्पं निधाय ॥

नानावक्ष्यफलैश्चैव दद्यान्नैवेद्यमेव हि ।

गृहं गत्वा यथान्यायं हिरण्यरेतसम्बिभुं ॥

जातवेदसमाधाय तर्पयेत्तिलसर्पिषा ।

व्रतिनश्च तथाचार्यं मिथुनानि च भोजयेत् ॥

हेमवस्त्रादिदानेन यथाशक्त्या तु दक्षयेत् ।

एवं विस्मृत्य तान् सर्वान् सार्द्धं वन्धुजनैः स्वयं ॥

पीत्वादी पञ्चगव्यञ्च दृष्टोभुञ्जीत वाग्यतः ।

यत्किञ्चिदेतदुच्छिष्टं महादेवमुदीरयेत् ॥

तमुद्दिश्य च तत्सर्वं कर्त्तव्यं श्रेय इच्छता ।

प्रारभे तु विधिं कुर्युर्हरिद्रोऽप्यथवेश्वरः ॥

वित्तसामर्थ्यतश्चैव प्रतिमासञ्च कृत्स्नशः ।

स्वल्पवित्तोऽथ वा कश्चित् पुण्यादौ कार्तिकावधौ ॥

कृत्वा नक्तन्वमावास्यां प्रागुक्तविधिना ततः ।

प्रतिपदामुपोष्यैष पञ्चगव्यं पिवेच्छुचिः ॥

महादेवं स्मरन् सार्द्धं भक्त्या भुञ्जीत लिङ्गिभिः ।

मासस्य कार्तिकस्यान्ते कृत्स्नं प्राग्विधिमाचरेत् ॥

प्रतिपदा द्वितीया च उभेतिथौ उपोषयेत् ।

एवं पौषे तु संप्राप्ते प्रतिपन्नक्तमाचरेत् ॥

द्वितीयेऽप्ये द्वितीयायामुपवसेत् कार्तिकावधौ ।

षाददीत तिथिचैकां मार्गमासे तथापरां ॥

पूर्ववत्सम्यजैतौघे प्रत्यन्दसैवमाचरेत् ।

अस्य श्लोकस्य फलितार्थः ।

अमावस्यायां नक्तं प्रतिपद्युपवास इति प्रथमवर्षं प्रथमस्या-
ममावास्यायां नक्तं प्रतिपदि द्वितीयायामुपवासः शेषेषु प्रतिपदि न
क्तं द्वितीयायामुपवास इति द्वितीयं प्रथमे मासि प्रतिदि नक्तं
द्वितीयाद्वितीययोरुपवासः शेषेषु द्वितीयायां नक्तं तृतीयायामुप-
वास इति तृतीयं । एवं शेषेषु वर्षेषु कृत्वैवं षोडशवर्षं पौर्ण-
मास्याः कार्त्तिक्याः समुद्गमे उदयकाले ।

पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य कथानुं धर्मितर्प्ययेत् ।

ध्यन्नि अर्चिषः ।

महादेवाय गान्ध्याहीचिताय द्विजाय च ॥

हेमन्तङ्गां सवत्साञ्च सघण्टां कांस्यदोहनां ।

शिवव्रत धरान् विप्रान् सहाचार्याञ्च षोडश ॥

सम्भोज्य हेमवस्त्राद्यैर्यथाशक्ति तु दद्यात् ।

छत्रोपानहकुम्भाञ्च दद्यात्तैभ्यः पृथक् पृथक् ॥

भोजयेत्तान्विसृष्ट्वैव मिथुनानि तु षोडश ।

विसृष्ट्वा विसृज्य ।

ब्राह्मणाञ्च यथा शक्त्या भोजयेत् वेदपारगान् ।

अन्येषां च क्षुधार्त्तानां दद्यादन्नञ्चतद्दिने ॥

एवं महाव्रतसैतद्ब्रह्मज्ञोप्यघमर्षणं ।

भूर्भुवादिषु शेषेषु लोकेषु बहुभोगदं ॥

चतुर्णामपि वर्णानां यत्तु सोपानवत्स्थितं -

तत् कुर्याद्यौवनं प्राप्य समुद्दिष्टमिहैव हि ॥
 धन्यमायुःप्रदं नित्यं रूपसौभाग्यदं परं ,
 स्त्रीपुंसयोश्च निर्दिष्टं व्रतमेतत् पुरातनं ।
 विधवयापि कर्त्तव्यं भवेदविधवा च या ॥
 सुन्धयापि च कर्त्तव्यमवियोगाय तद्गतं ।
 उपोष्य प्रतिमासन्तु भुञ्जीत व्रतिभिः सह ॥
 एतद्विचित्रतुर्भिर्वर्षा(१) सर्वेष्वब्देषु शक्तितः ।
 अन्ते च भिन्नवर्षाणां प्रारम्भे विधिमाचरेत् ॥
 पुष्पसम्भारमन्विच्छन्ननामयपदञ्च तत् ।
 अश्वारव्यव्रते कश्चिदसमाप्ते श्रुती भवेत् ॥
 सोऽपि तत् फलमाप्नोति सत्प्रारम्भप्रभावतः ।
 वाचकः श्रावकश्चैव श्रोतारश्च व्रतस्य ये ॥
 भवन्ति पुण्यसंस्मृष्टास्तत्पदाभिमुखाद्ये ।

इति कालिकापुराणोक्तं महाव्रतं ।

—000—

उपोष्यैकादशीं शक्तां माघमासेऽथ पूर्णिमां ।
 कुर्याद्विधिमिमं सम्यक् सदा तस्य व्रजेत्पदं ॥
 तद्विरूपप्रदञ्चैतद्गतं(२) सौभाग्यदायकं ।
 पुत्रदं सुखदञ्चैव विधिना चरितं त्विदं ॥
 व्रतस्यास्य प्रवक्तारं समयुक्तं गुणान्वितं ॥

(१) अनेकानि च वर्षाणामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) तद्विरूपार्थदञ्चैतद्व्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पूजयेद्भूमिकामोथ पादुकाद्यैः सुभावितः(१) ।
 रुक्ममाज्ययुतञ्चाथ पात्रं नीलाञ्च गामपि ॥
 अभावे च तथा हेनः कर्षार्हेन तु राजतं ।
 वस्त्रयुग्मं नवं सुक्ष्मं पुष्पप्रकरचित्रितं ॥
 आश्रित्य तत्र तत्पात्रं शुचौ देशे निवेशयेत्(२) ।
 ततो जागरणं कुर्यात् गीतवाद्यादिमङ्गलैः ॥
 प्रभाते तु नयेत्पात्रं हरेरायतनं महत् ।
 स्नाप्य क्षीरादिभिर्हैवं विष्णुं संपूज्य वै स्तयं ॥
 निवेदयेत्तु तत्पात्रं प्रीयतामित्युदीरयेत् ।
 ततो नानाविधैर्भक्ष्यैः सुगन्धेनोदकेन च ॥
 दधिखण्डाज्य दुग्धाब्जं नैवेद्यञ्च वलिं हरेत् ।
 ततो नत्वा गृहं गच्छेदाचार्यं प्रीणयेत् पुनः ॥
 प्रणम्य भोजयेद्भक्त्या व्रतिनश्च द्विजैः सह ।
 कल्पयेद्भोजनं श्रेष्ठं सर्वेष्वेव तपस्विषु ॥
 दीनान्धकृपणानाञ्च सर्वेषामनिवारितं ।
 अनेनापि व्रतेनैव सम्यक् प्राप्य पदं शुभं ॥
 मोदते सुचिरं कालमायुष्मान् धनवानिह ।
 इति नरसिंहपुराणोक्तं पात्रव्रतं ।

— ००० —

(१) पूजयेद्भूमिकाद्यैस्तु तस्य भक्त्या सुभावित इति पाठान्तरं ।

(२) निवेदयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

जातिस्मरत्वं देवेश दुष्प्राप्यमिति मे मतिः ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि प्राप्यते केन कर्मणा ॥

कृष्ण उवाच ।

ब्राह्मणश्चैव शूद्रोऽपि कुले महति जन्मवान् ।
दाता चामी धनी वाग्मी रूपवान् भद्रकैर्भवेत् ॥
चत्वारि राजन् भद्राणि चतुष्पादानि तानि वै ।
तान्येव बहुविघ्नानि दुःप्राप्याण्य कृतात्मभिः ॥
मार्गशीर्षे तु प्रथमं द्वितीयं फाल्गुने तथा ।
ज्येष्ठे तृतीयं राजेन्द्र ख्यातं भाद्रपदे परं ॥
फाल्गुनामलपक्षादौ चैव मासांस्त नरोत्तम ।
त्रिपुष्करं समाख्यातमौदार्यकरणं परं ॥
ज्येष्ठस्य शुक्लपक्षादौ त्रीन्मासांश्च युधिष्ठिर ।
तन्त्रिपुष्ककमाख्यातं सत्वशीर्ष्यप्रदायकं(१) ॥
तथा भाद्रपदस्यादौ त्रीन्मासान् पाण्डु नन्दन ।
वरदानेन देवानामृषीणां सेवनेन वा ।
तीर्थस्नानेन वा देव तपोहीमव्रतेन वा ॥

कृष्ण उवाच ।

चत्वारि राजन् भद्राणि समुपोष्याणि यत्नतः ।
तत् प्रभावाद्भवेद्भूतं राजन् जातिस्मरौ नरः ॥
शुभीदयः पुरा वैश्यो बभूव यमुना तटे ।

(१) रूपौदार्यगुणान्वित मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तेन व्रतपदक्षीर्णं मृतः कालक्रमादसौ ॥
 सञ्जयस्य सुतो जातः स्वर्णं ष्ठीवीति विभ्रुतः ।
 व्रतप्रभावाज्जातिघ्नः स च चौरैर्निपातितः ॥
 नारदस्य प्रभावेन पुनरुज्जीवितोऽप्यसौ ।
 सस्मार पूर्ववृत्तान्तं सकलं व्रतधर्मतः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सञ्जयस्य कथं पुनः स्वर्णं ष्ठीवीति वा कथं ।
 दस्युभिश्च कथं नीतो मृत्यवे जीवितः कथं ॥

कृष्ण उवाच ।

सञ्जयो नामराजासीत् कुशावत्यां नराधिप ।
 तस्य मित्रे च देवर्षी सदा नारदपर्वतौ ॥
 एकदा सञ्जयगृहं संप्राप्तौ तौ यदृच्छया ।
 स्वागतावन्नदानाद्यैरुपचारैरपूजयत् ।
 तेषामथोपविष्टानां पूर्ववृत्तान्तभाषिणां ।
 सञ्जयस्य सुता प्राप्ता वरुणी पितुरन्तिकं ॥
 पर्वतः प्राह राजानं कन्येयं वरवर्णिनी ।
 गुप्तगुल्का संहतोरुःपीनश्रीणिपयोधरा ॥
 पद्मपत्रेक्षणनखा पद्मकिञ्चल्कसन्निभा ।
 आकुञ्चितमृदुस्निग्धैः केशैरतिततैर्घनैः ॥
 सविलासागजगता सुनाशा कौशलस्वरा ।
 अहो रूपमहो धैर्यमहो लावण्य मुत्तमं ॥
 तिलपुष्पस्फुटा नासा रूपं सं परिलक्ष्यते ।

कस्येयं भद्रका भद्रा ममातिहृदयङ्गमा ॥
 एवं ब्रुवाणं तं विप्रं विस्मयोत्फुल्ललोचनं ।
 राजा प्राह ततो ब्रह्मन् दुहिता मम पर्वत ॥
 अथोवाच वचो धीमान्नारदः क्षुभितेन्द्रियः ।
 राजन्निर्वेष्टुकामोऽहं कन्येयं दीयतां मम ॥
 श्रृम्पितन्ते प्रदास्यामि वरमत्यन्तदुर्लभं ।
 एवमुक्त्वा नारदेन प्रीतात्मा सञ्जयस्तदा ॥
 कृताञ्जलिरुवाचेदं प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः ।
 पुत्रो मे दीयतां क्षिप्रमक्षीणकनकाकरः ॥
 यस्य मूत्रं पुरीषं वा श्लेष्माणं क्षिपति क्षितौ ।
 जातरूपं हि तत्सर्वं सुवर्णं भवतु स्थिरं ॥
 एवमस्त्विति तं राजा नारदं प्रत्यभाषत ।
 सुवर्णश्रीविनं पुत्रं ददामि तव सुव्रत ॥
 एवमुक्त्वा सतीं कन्यां सालङ्कारां सुमध्यमां ।
 विवाहयामास तदा नारदो हृष्टमानसः ॥
 तत्तस्य चेष्टितं दृष्ट्वा पर्वतः क्रोधमूर्च्छितः ।
 उवाच नारदं रोषाहीमाक्षस्फुरिताधरः ॥
 मयेयं प्रार्थिता पूर्वं त्वया या स्याद्विवाहिता ।
 तस्मान्मया समं स्वर्गान्नगन्तासि कदाचन ॥
 दत्तस्त्वयास्य यः पुत्रो वरदानेन नारद ।
 सोऽपि चौरैरुपहतः पञ्चत्वमुपयास्यति ॥
 एवमुक्तः पर्वतेन नारदः प्राह दुर्भनाः ।
 न त्वं धर्मं विजानासि किञ्चिन्मूढोसि दुर्भते ॥

सामान्या सर्वभूतानां कन्या भवति सुव्रत ।
 न तस्या वरणे दीप्तं पश्यन्तीह बहुश्रुताः ॥
 न सेविता त्वया वृद्ध तेन मां शपसे रुषा ।
 पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात् प्रथमे पदे(१) ॥
 यस्मादेतद्विज्ञाय शपसे मामनागसं ।
 तस्मात्त्वमप्यहो स्वर्गं न गन्तासि मया विना ॥
 सञ्जयस्य सुतःशापाद्यदि पञ्चत्वमेष्यति ।
 आनयिष्ये तथाप्येनं यमलोकान्न संशयः ॥
 एवं श्रद्धा तदान्योऽन्यं देवर्षी तावुभौ पुनः ।
 पूजितौ सञ्जये नाथ जग्मतुः स्वायम्भुवं प्रति ॥
 अथास्य सप्तमे मासि जातः पुत्रो नृपस्य सः ।
 स्वर्णशीवीति(२) नामास्य यद्यर्थमकरोत्पिता ॥
 जातिस्मरः स्मरवपुः सुवर्णोत्पत्तिकारणं ।
 सर्वभूतस्य तज्ज्ञोऽभूद्रव्रतफलादिह ॥
 तत्र श्लेषपुरीषादि यत् किञ्चित् क्षिपते क्षितौ ।
 जायते कनकं सर्वं प्रसादान्नारदस्य च ॥
 तेनासौ यजते राजा विधिवद्भूरिदक्षिणैः ।
 राजसूयादिभिर्यज्ञैर्विधैरधिपूजितः ॥
 वभार भृत्यान्वितरान् सुपोष स्वजनातिथीन् ।
 चकार देवतागारान् सरारामादिवापिकाः ।
 जातस्नेहञ्च तं पुत्रं ररक्ष रत्तिभिर्वृतं ॥

---

(१) सप्तमे पदे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) धर्माशीवीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

राशयः कनकानाञ्च वभूवुर्भूपतेः सुतात् ।
 अथास्य दस्यवः केचित् शुत्वा तं कनकाकरं ॥
 धनलीभेन तं जघ्नुर्दक्षिणात्या महोदताः ।
 तस्मिन् विनष्टे तत्रष्टं वरदानसमुद्भवं ॥
 कनकं नश्यते राज्ञो जगामान्योऽन्यतः क्षयं ।
 घातितं दस्युभिः पुत्रं ज्ञात्वा राजा सुदुःखितः ॥
 विललापाकुलमतिः सम्मोहेन पपात च ।
 विलपन्तं तु तं दृष्ट्वा नारदः प्राह सत्वरं ॥
 राजन् विषादं माकार्षीः शृण्विमाश्वारतीं कथां ।
 द्रत्युक्त्वा स समाचख्यौ चरितानि महाजसां ॥
 विनष्टानां नरेन्द्राणां यतीनां दक्षिणावतां ।
 शुत्वा राजा नरेन्द्राणां चरितानि महात्मनां ॥
 विनष्टशोकः सहसा प्रकृतिस्थो वभूव सः ।
 नारदोऽपि नरेन्द्रस्य मृतं पुत्रं यमालयात् ॥
 आनयामास तरसा यथारूपं यथाहृतं ।
 दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स पुत्रन्तं परितुष्टेन चेतसा ॥
 ब्रीडितो विस्मितश्चैव कृताञ्जलिरयात्रवीत् ।
 किमाश्चर्यं प्रसन्नेन भवता मम नारद ॥
 दत्तः पुत्रस्तथा भूतो दस्युभिर्निहतो यथा ।
 मण्मासान्ते पुनरसौ जीवितं सर्व्वमेव तत् ॥
 सस्मार पूर्व्वहत्तान्तं जातिस्मरणकारणं ।
 व्रतं व्रतश्रेष्ठमिदं किमन्यत् कथयामि ते ॥
 तथा भाद्रपदस्यादौ त्रीन्मासान् पाण्डुनन्दन ।

तच्चिपुष्करमाख्यातं बहुविद्याप्रदायकं ॥
 तथा मार्गशिरस्यादौ त्रीन् मासांश्च नराधिप ।
 तद्विष्णुपदमित्युक्तं सर्वधर्मप्रदायकं ॥
 मुनिभिः कथितान्येवं भद्राण्येतानि भारत ।
 कर्त्तव्यानि नरैः स्त्रीभिर्ब्राह्मणानुमतेन वै ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

विस्तरेणैव मे ब्रूहि देवदेव जनार्दन ।
 भद्राणां नियमाधानं प्रधानं मधुसूदन(१) ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु राजन्नवहितो भद्राणां विस्तरं परं ।
 कथयिष्ये न कथितं यन्मया कस्यचित् पुरा ॥
 शुक्ला मार्गशिरस्यादौ चतस्रस्तिथयो वराः ।
 द्वितीया च तृतीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥
 एकभक्ताग्रनस्तिष्ठेत् प्रतिपदि जितेन्द्रियः ।
 प्रभाते तु द्वितीयायां कृत्वा यत् करणीयकं ॥
 प्रहरे वै समधिके गते स्नानं समाचरेत् ।
 मृज्जीमयं तु संगृह्य मन्त्रैरेभिर्विचक्षणः ॥
 अहन्ते प्रवदिष्यामि विप्राणां विधिमुत्तमं ।
 एतन्न देयं देयान् वा कथयिष्यामि तानपि ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये सुधियोऽमलाः ।
 तेषां मन्त्राः प्रदेया वै न तु सङ्कीर्णधर्मिणां ॥

(१) मधुसूदन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

या स्त्री भर्त्ता विमुक्तापि स्वाचारविरताः सदा ।
 सापि व्रतं प्रगृह्णीयात्सभर्त्ता शीलसंयुता(१) ॥
 स्नानं नद्यां तडागेषु वापीकूपगृहेषु च ।
 दशवारं फलं ज्ञेयमधिकं हिं समन्त्रकं ॥
 मृदं मन्त्रेण संगृह्य सर्वंगात्रेषु दापयेत् ।
 त्वं हि मृद्वन्दिता देवैः समला विमलाः कृताः ॥
 मयापि वन्दिता भक्त्या मामद्यैवामलं कुरु ।
 एवं जपन् मृदं दत्त्वा स्वहस्ताग्रे समन्त्रकं ॥
 जलावगाहनं कुर्यात् कुण्डमालिष्यधर्मवित् ।
 सिद्ध्यर्थकैः कृष्णतिलैर्वचासर्व्वौषधैः क्रमात् ॥
 त्वमाद्रिः सर्व्वदेवानां जगताञ्च जगन्मय ।
 भूतानान्तु विशुद्धानां रसानां पतये नमः ॥
 गङ्गासागरजन्तोयं पौष्करं नार्त्तदन्तथा ।
 यामुनं सन्निधातव्यं(२) सन्निधौ तदिहास्तु मे ॥
 शरीरालम्भनं कृत्वा पूर्व्वं मृद्वीमयाम्बुभिः ।
 एवं स्नात्वा समाप्नुत्य तिराचम्य तटस्थितः ॥
 निवस्य वाससी शुभ्रे शुचिः प्रयतमानसः ।
 देवान् पितॄन् मनुष्याञ्च तर्पयेत् सुसमाहितः ॥
 एवं गृहीतनियमो गृहं गच्छेत् शुचिव्रतः ।
 न हसेन्न च संजल्पेत् यावच्चन्द्रस्य दर्शनं ॥
 स्नात्वा चैव ततो नाम द्वितीयादौ चतुर्दिने ॥

(१) स्वभर्त्तापदशुद्धया इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) यामुनं सान्निध्यत्वा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नमः कृष्णाच्युतानन्तहृशीकेशेति च क्रमात् ।
 चतुर्दिने द्वितीयादिदेवमभ्यर्चयेद्व्रतं ॥
 प्रथमेऽङ्गं स्मृता पूजा पादयोश्चक्रपाणिनः ।
 नाभिपूजा द्वितीयेऽङ्गि कर्त्तव्या विधिवन्नरैः ॥
 पुरद्विषस्तृतीयेऽङ्गि पूजां वक्षसि विन्यसेत् ।
 चतुर्थेऽङ्गि जगद्धातुः पूजां शिरसि विन्यसेत् ॥
 पुष्पैर्विलेपनैर्धूपैरर्घ्यं दद्याद्विभूषणैः ।
 प्रवरैर्भूरिनैवेद्यैर्दीपदानैश्च भक्तितः ॥
 पूजयित्वा विधानेन विष्णुं विश्वेश्वरं व्रती ।
 ततो दिनावसाने तु गुह्यं विमले सती ॥
 अर्घ्यं प्रदद्यात्सोमाय भक्त्या तद्भावभावितः ।
 स चार्घ्यं यादृशी देय ऋग्भिर्मृद्विस्तथेतरेः ॥
 तत्ते सम्यक् प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर निबोध मे ।
 चन्दनागुरुकर्पूरदधिदूर्वात्रतादिभिः ॥
 रत्नैः समुद्रजैश्चान्यैर्वज्रवैदूर्यमौक्तिकैः ।
 पुष्पैः फलैश्च कल्लोलैः खर्जूरैर्नारिकेलकैः ॥
 वस्त्राच्छादनगोवाजि भूमिहेमसमन्वितैः ।
 सत्त्व युक्तस्य सुतस्त्रस्य विधिरेव प्रकीर्त्तिता ॥
 इतरस्य यथा शक्त्या फलपुष्पाद्यतीदृकैः ।
 लवणाज्यगुडैस्तैलपयःकुम्भतिलैः सह ॥
 शशिन् चन्द्र शशाङ्गेन्दो नामानि क्रमशो नरः ।
 द्वितीयादिषु चन्द्रस्य सङ्कीर्त्यार्घ्यं निवेदयेत् ॥
 अर्चयित्वा निमायान्तु शशितुङ्गं विवर्षयेत् ।

प्रत्यहं वर्धयैष्यं शशिवृक्षं नृपोत्तम ॥
 एवमर्घ्यः प्रदातव्यः शृणु मन्त्रविधिक्रमं ।
 नवी नवीऽसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ॥
 त्रिरग्निसमवेतान् वै देवानाप्यायसे हविः ।
 गगनाङ्गणसन्दीप दुग्धाश्विमथनीश्वर ॥
 भाभासितदिगाभोग रामानुज नमोऽस्तु ते ।
 दत्त्वा^१र्घ्यं द्विजराजाय तद्विप्राय निवेदयेत् ॥
 निर्वर्त्या^२र्घ्यं क्रमेणैव ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 भूमिन्तु भाजनं कृत्वा पद्मपत्रसमाश्रितं ॥
 पालाशैर्मधुपत्रैर्वा^(१) सुधीते वा शिलातले^(२) ।
 समालभ्य धरां देवीं मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥
 त्वत्तले भोक्तुकामोऽहं देवि सर्व्वरसोद्भव ।
 मदनुग्रहाय सुखादु कुर्व्वन्तीममृतोपमं ॥
 एवं जप्त्वा च भुक्त्वा च शाकपाकगुणोत्तरं ।
 आचम्य खान्यथालभ्य स्मृत्वा सीमं स्वपे^३रूवि ॥
 भोक्तव्यन्तु द्वितीयायां चतुर्थीं गौरसोत्तरं^(३) ।
 घृताक्ताः सगुडा राजन् पञ्चम्यां कशरा भुवि ॥
 भोज्याः सर्व्वेषु भद्रेषु सदा श्यामाकतण्डुलाः ।
 प्रसाधितघृतं गव्यं फलं शाकमयान्वितं ॥
 प्रातः स्नानं ततः कृत्वा सन्तर्प्य^४ पितृदेवताः ।

(१) घर्मपदैर्घ्या इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) शिवातले इति पाठान्तरं ।

(३) अक्षरसप्तमं भुवि इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भोजयेद्वाङ्मणान् भक्त्या दत्त्वा दानं विसर्जयेत् ॥
 भृत्यवन्धुजनैः सार्द्धं पञ्चाङ्गुलीत काम्यया ।
 एवं भद्रेषु सर्वेषु त्रिमासेषु यतव्रतः(१) ॥
 करोत्येवं नरो भक्त्या वर्षमेकममत्सरौ ।
 तस्य श्रीर्व्विजयश्चैव नित्यं सोमः प्रसीदति ॥
 एतत्करोति या कन्या भव्यं प्राप्नोति सा पतिं ।
 दुर्भगा सुभगा साध्वी भवत्यविधवा सदा ॥
 राज्यार्थी लभतेराज्यं धनार्थी धनमाप्नुयात् ।
 पुत्रार्थी प्राप्नुयात् पुत्रानित्याह भगवान् रविः ॥
 योषित्कुलाकुलविवाहमनोरमाणि
 शय्यान्नपान(२) शयनाशनशीभितानि ।
 भद्राण्यवाप्य धनपुत्रकलत्रजातीः
 जातिस्मरौ भवति भारतभद्रकर्त्ता ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं भद्रचतुष्टयव्रतं ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

शृणु कौरव कर्माणि तिथिगुह्याश्रितानि तु ।
 श्रुत्वैव पापहानिः स्यात् कृत्वानन्तं फलं लभेत् ॥
 क्षीराशनः प्रतिपदि । पुष्याहारो द्वितीयायां(३) ।

(१) एवं भाद्रत्रिमासेषु नियतात्मा यतव्रत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) शय्यान्नपान इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(३) पुष्यप्राशनो द्वितीयायामिति पाठान्तरं ।

लवणवर्जितं तृतीयायां । तिलान्नाशी(१) चतुर्थ्यां । क्षीरासनः
पञ्चम्यां । फलाशनः षष्ठ्यां । शाकाशनः सप्तम्यां । विल्वाहारोऽ-
ष्टम्यां । पिष्टाशनो नवम्यां । अग्निपक्ताहारो दशम्यां । एका-
दश्यामुपवासः । द्वादश्यां । पायसाहारस्तयोदश्यां ।
यवान्नाहारश्चतुर्दश्यां । गोमूत्राहारः कुशोदकप्राशनः पौर्ण-
मास्यां । एवं प्राशनविधिः ॥

उक्तानि प्राशनान्येवं विधिपूर्वमुदाहृतं ।

क्षीरप्रतिपदायान्तु स सर्वासु विधीयते ॥

स क्षीरप्रतिपदोक्तो विधिः कथ्यते ॥ तत्र व्रतदिनात् पूर्व-
दिने त्रिकालस्नानमुपवासश्च पवित्रः सूक्तजपः शिरसा सह
गायत्रीजपश्च तत्पूर्वदिने एकभक्तं विधायोपवाससङ्कल्पः
व्रतदिवसे द्विजेभ्यो दक्षिणादानमिति एष पूर्वः प्राशनविधि-
स्तिथीनां । एवमनेन विधिना पक्षमेकं यो वर्त्तयति अश्व-
मेधफलं दशगुणं प्राप्नोति स्वर्गं मन्वन्तरं यावत् प्रतिवसति
उपग्रीयमानाप्सरोगन्धर्वैः सह वासः । मासचतुष्टये तु सोऽश्वमेध
राजसूयानां शतगुणं फलमाप्नोति । स्वर्गं उपग्रीयमाना-
प्सरोभिर्गन्धर्वैश्चतुर्युगानां सप्ततिं यावत् प्रवसति । समेकः
संवत्सरः । य एवं नियमाद्राजन्नाश्वयुजनवम्यां वैशाखवृत्ती-
यायां कार्त्तिके पौर्णमास्यां वा तिथिव्रतानि गृह्णाति ।

(१) तिलस्नायीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ब्रह्मचारौ गृहस्थौ नारी नरो वा शुचिः प्रयतमानसः पुष्प-
दन्तविभुसालोक्यं व्रजति ॥

पुष्पदन्तविभुः सूर्यः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं मद्वाफलव्रतं ।

—onDuo—

ज्यैष्ठे पञ्चतपाः सायं हेमधेनुप्रदो दिवं ।

यात्यष्टमी चतुर्दश्यौ रुद्रव्रतमिदं स्मृतं ॥

अष्टमीचतुर्दश्याविति च । चत्वारि दिनानि पञ्चाग्नि-
साधनं तच्चतुर्थे दिने सायं सुवर्णधेनुं दद्यात् ।

इति पद्मपुराणोक्तं रुद्रव्रतं ।

—000—

द्वे पञ्चम्यौ हि मासस्य द्वे च प्रतिपदौ नरः ।

सोपवासः सुगन्धाढ्यः शयीत प्रियया सह ॥

खगनिश्चलचित्तस्तु रतिप्रीतिविवर्जितः ।

खगनिश्चलचित्तः सूर्यध्यानपरः ॥

समश्च स्मृतिशीलश्च तस्य पुण्यं फलं शृणु ।

दिव्यं वर्षसहस्रं तु दिव्यं वर्षगतं तथा ॥

ततस्तु भावयत्येनं(१) महादेवं न संशयः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं सम्भोगव्रतं ।

(१) तत्रोक्तं वत्येन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पौर्णमास्याममावास्यां चतुर्दश्याष्टमीषु च ।
 नक्तमब्दन्तु कुर्वीत हविष्यैर्व्रद्धाचारिणी ॥
 उमामहेशप्रतिमां हेन्ना कृत्वा सुशोभनां ।
 राजतीं वापि कर्षार्द्धे स्नापयित्वा वृतादिभिः ॥
 गन्धपुष्पै रलङ्घ्य वस्त्रयुग्मैश्च शोभनैः ।
 भक्ष्यभोज्यै रशेषैश्च वितानध्वजचामरैः ॥
 भोजयेच्छिवभक्तांश्च दीनानाथान् प्रतर्पयेत् ।
 शक्त्या च दक्षिणां दद्याच्छिवमन्त्रैः क्षमापयेत् ॥
 ताम्रकांस्यादिपात्रं वा सितवस्त्रावगुण्ठितं ।
 कृत्वा वायतनं मध्ये प्रतिमानूपकल्पयेत् ॥
 पात्रमेवायतनं उपकल्पयेत् स्थापयेत् ।

शिरस्याधाय तत्पात्रं शोभितं पुष्पमालया ॥
 ध्वजशंख्यादिविभवैः शिवस्यायतनं नयेत् ।
 लिङ्गमूर्त्तैर्महेशस्य व्रतस्यान्ते निवेदयेत् ॥
 तद्देवा स्थापयेत्पात्रमुपशोभासमन्वितं ।
 शिवे प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 समाम्येतद्व्रतं पुण्यं शृणु यच्च फलं लभेत् ।
 द्वादशादित्यसंकाशैर्महायानैर्मनीहरैः ॥
 यथेष्टमैश्वरे लोके रुद्रैः सार्द्धं प्रमोदते ।
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥
 तदन्ते स महाभागो विष्णुलोके महीयते ।
 इति शिवधर्मीक्षमुमामहेश्वरव्रतं ।

अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां नियतव्रद्धचारिणी ॥
 वर्षमेकं न भुञ्जीत महीभोगजिगीषया ।
 वर्षान्ते प्रतिमां कृत्वा पूर्ववद्विधिमाचरेत् ॥
 स्नानार्थैस्तद्व्रतं प्राप्य पूर्वोक्तांस्तु गुणान् लभेत् ।
 अत्राप्युमामहेश्वर प्रतिमां कर्त्तव्या । पूर्ववदिति पूर्वव्रतोक्तं
 वदित्यर्थः ।

जाम्बूनदमयैर्यानेष्वतुर्वारैरलङ्कितैः ॥
 गत्वा शिवपुरन्दिव्यं अशेषं भोगमाप्नुयात् ।
 उमामहेश्वरं नाम व्रतमीश्वरभाषितं ॥
 कारुण्यात् सर्वानारीणां नरानाञ्च विशेषतः ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन उमामहेश्वरव्रतं ॥
 कर्त्तव्यं नरनारीभिः सुखमक्षयमाप्नुयात् ।
 उमादेवीप्रियार्थन्तु नष्टेन परमार्थतः ॥
 इति शिवधर्म्मोत्तरोक्तमपरमुमामहेश्वरव्रतं ।

— ००० —

वित्त्वृत्तं समाश्रित्य द्वादशाहमभोजनं ।
 यः कुर्याद् भ्रूणहात् पापान्मुक्तो भवति नारद ॥
 शिवोत्र देवता ।

इति सौरपुराणोक्तं पापमोचनव्रतं ।

— ००० —

सूतउवाच ।

पौर्णमास्याममात्रास्यां वर्षमेकमतन्द्रिता ।
उपवासरता नारी नरो वा द्विजसत्तमाः ॥
वर्षान्ते सर्वगन्धाब्द्यां प्रतिमाञ्च निवेदेयेत् ।
साभवान्यास्तु सायोन्यं सारूप्यं वाथ सुव्रता ॥
लभते नात्र सन्देहः सत्यं सत्यं मुनीश्वराः ।
इति लिङ्गपुराणोक्तं भवानीव्रतं ।

— ००० —

हेधाष्टम्यौ तु मासस्य चतुर्दश्यौ तु द्वे तथा ।
अमावस्यापौर्णमास्यौ सप्तमीद्वादशीद्वयं ॥
संवत्सरमभुञ्जानः सततञ्च जितेन्द्रियः ।
ब्रह्मचर्यं फलं यच्च यत्फलं सत्रयाजिनं (१) ॥
ऋतुगामिफलं (२) यच्च तद्वाप्नोत्यभोजनात् ।
एषु तिथिस्त्रामिनो देवताः ।
इति यमस्मृत्युक्तं तिथियुगलव्रतपञ्चकं ।

— ०००@००० —

चतुर्दश्यां तथाष्टम्यां पक्षयो शुक्लकृष्णयोः ।
योऽब्दमेकं न भुञ्जीत शिवार्चनरतः शुचिः ॥
यत्पुण्यमक्षयं प्रोक्तं सततं सत्रयाजिनां ।
तत् पुण्यं सकलं तस्यां शिवलोकञ्च गच्छति ॥
इति भविष्यत्पुराणोक्तं शैवोपवासव्रतं ।

(१) सर्वयाजिनामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) अतुगामिफलमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कृष्णाष्टम्यां तु नक्तेन कृत्वा कृष्णचतुर्दशीं ।
 इह भोगानवाप्नोति(१) परत्र शिवमृच्छति ॥
 इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तं शिवनक्तव्रतं ।

— ००० —

सुत उवाच ।

अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोरपि ।
 वर्षमेकं ततो भुक्त्वा नक्तं यः पूजयेच्छिवं ॥
 सर्व्वयज्ञफलं प्राप्य स याति परमाङ्गतिं ।
 इति लिङ्गपुराणोक्तं महाव्रतं(२) ।

— ००० —

पौषमासे तु संप्राप्ते पक्षयोरुभयोः सुत ।
 चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पौर्णमास्यामथापि वा ॥
 नित्यं निर्व्वर्त्य विधिवत् ततः काम्यं समाचरेत् ।
 विशेषपूजा तत्रैव कर्त्तव्या शुद्धचेतसा ॥
 नैवेद्यं यावकप्रस्थं खण्डं क्षीराज्यसंस्कृतं ।
 रुद्रसंख्यांस्तु वै विप्रान् भोजयेच्चैव दक्षयेत् ॥
 वितस्तिमात्रां प्रकृतिं यावपिष्टेन निर्म्मितां(३) ।
 समृङ्गखुरलाङ्गूलीकृतभूषान्तु कारयेत् ॥
 शिवाय तु प्रदातव्या कपिला गुरवे ततः ।
 स्ववाहनसमायुक्ता व्रतपुण्यमतः शृणु ॥

(१) इह लोकानवाप्नोति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) महेश्वर व्रतमिति पुस्तकान्तर पाठः ।

(३) यवापिष्टेन निर्म्मितामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्वकामिकैः ।
 रुद्रवन्दसमाकीर्णं रुद्रकन्यासमाहृतैः ॥
 वृषभस्पन्दनैर्युक्तो नानागीतरवान्वितः ।
 त्रिःसप्तकुलसंयुक्तो यात्यसौ यत्र शङ्करः ।
 यावत्तद्ग्रीमसंख्यानं तत् प्रसूते कुलेषु च ॥
 तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
 सामीप्यं तु समासाद्य सायोज्यं याति वा ततः ॥
 अनेन विधिमार्गेण खड्गं पिष्टमयं शिवे ।
 समर्प्य च विधानेन चक्रवर्त्तिपदं लभेत् ॥
 फाल्गुने तु तथा चक्रं निवेद्य तत्पदं लभेत् ।
 चैत्रे शिवं पिष्टमयं निवेद्य च शिवाग्रतः ॥
 स मुञ्चति ब्रह्महत्यां शिवलोकमवाप्नुयात् ।
 वैशाखे मासि दण्डायं शिवस्याग्रे निवेदयेत् ॥
 हस्तार्द्धं (१) पिष्टजं कार्यं पूजान्ते तु निवेदयेत् ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोके महीयते ॥
 ज्येष्ठे पिष्टमयं खड्गं शिवाय विनिवेदयेत् ।
 मुच्यते तु कृतघ्नत्वादुद्रलोके तु गच्छति ॥
 आषाढे पिष्टजं पात्रं शिवाय विनिवेदयेत् ।
 मुच्यते दुष्कृतैः सर्वैरिह जन्मनि सञ्चितैः ॥
 ध्वजं पिष्टमयं यस्तु शिवस्याग्रे निवेदयेत् ।
 आश्विने तु विधानेन सोऽक्षयं मोक्षमाप्नुयात् (२) ॥

(१) हस्ताग्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) सच्चयं मोक्षमाप्नुयादिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मासे भाद्रपदे यस्तु गदां पिष्टमयीं ददेत् ।
 निधीश्वरं तु सम्प्राप्य शिवलोके महीयते ॥
 मासि चाश्व युजे शूलं दत्त्वाऽपिष्टसम्भवं ॥
 शिवाय पुरतो देयं भ्रूणहत्यां व्यपोहति ।
 कार्तिके तु गदाचक्रं शिवस्याग्रे निवेदयेत् ॥
 सप्तजन्मकृतं पापं दहत्यग्निरिवेन्धनं ।
 मासे वै मार्गशीर्षे तु कमलं पिष्टसम्भवं ॥
 शिवाय विधिना देयं(१) सर्वैश्वर्यमवाप्नुयात् ।
 सर्वेषाञ्चैव नक्तन्तु व्रतानां कीर्तितं मया ॥
 नित्यपूजान्तु निर्व्वर्त्य काम्यपूजान्तु कारयेत् ।
 मासि मासि गुरोः पूजा कर्त्तव्यन्तु व्रतार्पणं ॥
 महापूजा(२) वत्सरान्ते कर्त्तव्या तु विधानतः ।
 गुरवो दक्षितव्यास्तु हेमवस्त्रान्नवाहनैः ॥
 ततः फलमियात्तूर्णं यथोक्तं कृत्तिकासु च ।
 वित्तशाठ्यान्महासेन दृष्टापूतैर्वियुज्यते ॥

इति कालोत्तरोक्तं शिवव्रतं ।

(१) पुरतोदेयमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) महीपूजाइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ शक्रध्वजोच्छ्रायविधिः ।

देवीपुराणे ।

शक्र उवाच ।

केन सा विधिना लब्धा मम वंशक्रमागतैः ।

ध्वजयष्टिर्विशेषेण तद्विधिं कथय प्रभो ॥

ब्रह्मोवाच ।

गङ्गायाः सिकतासंख्या क्रियते सुरसत्तम ।

न भवेद्दैत्यवंशस्य देवराज जिगीषतः ॥

विष्णुना घातिताः केचित् केचिद्देवेन शम्भुना ।

गुहेन निहताः केचित् मया केचिज्जिघांसिताः ॥

देवीभिर्व्वहवसान्ये न तथापि क्षयङ्गताः ।

सुवलीनाम दैत्येन्द्रो हंसकेतुर्महाबलः ॥

मम वंशसमुत्पन्नोदण्डघातश्च वासव ।

तेन पूर्व्वं क्षिता देवाः भानोर्मन्वन्तरे(१) विभी(२) ॥

समागताः समस्तास्तु सह शक्रेण वासव ।

यथा न शक्ताः समरेदैत्यान् योद्धुं पितामह ॥

शत्रुणा परिभूताश्च शरणं त्वाङ्गता वयं ।

तदाहं चिन्तयन्(३) शक्त विष्णुरक्षां दिवीकसां ॥

(१) भौत्येमन्वन्तरं विभीरति पुलकान्तरे पाठः ।

(२) मात्य मन्वन्तरं विभी इति पाठान्तरं ।

(३) तथाचं चिन्तयन तेषां वधोपायं परान्धपन्निति पुलकान्तरे पाठः

केतुना शम्भुदत्तेन उच्छ्रितेन न संशयः ।
 उक्ता मया सुराः सेन्द्रा विष्णुराराध्यतां प्रभुः ॥
 स दास्यति महाकेतुं सर्व्वदैत्यविमोहनं ।
 ते गता भम चादेशात् क्षीरोदे यत्र केशवः ॥
 परापरस्वरूपस्य मज्ज-मव्यय-शाश्वतं ।
 श्रीवत्साङ्गं महाबाहुं कौस्तुभोरस्कभूषितं ॥
 स्तुवन्त्येते तदा सेन्द्रा देवाः शत्रुभयाद्दिताः ।
 तुतोष केशवस्तेषां वरं ब्रूहि पुरन्दर ॥
 तदा तैर्याचितो देवः केतुन्देहि सुरारिहं ।
 तेना सौ भूषयित्वा तु दत्तो देवभयापहः ॥
 श्वेतकृत्नं महातेजः सुमालाकटकान्वितं ।
 सूर्यायुतसमप्रख्यं किङ्किणीरवकान्वितं ॥
 चामरव्यजनोपेतं शत्रुलक्षणलक्षितं (१) ।
 तं दृष्ट्वा सौ वलं सैन्यं भग्नं स च निपातितः ॥
 तदा प्रभृति हे शक्र केतुस्तव कुलागतः ।
 अन्येषाञ्चैव राज्ञां तदुच्छ्रायो विजयावहः ॥
 मया हरेण देवेन विष्णुना वासवेन च ।
 दत्तं यः कश्चिदेवेमं नृपतिस्तं अयिष्यति (२) ॥
 स समस्ताधिपीभूमौ अजेयश्च भविष्यति ।
 एवं शक्रस्य ब्रह्मणा कथितं केतुकारणं ॥
 मयापि तव विद्येश सर्व्वन्तश्च प्रकाशितं ।

(१) शम्भुलक्षणलक्षितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) दत्तं यः कश्चिदेवेमं नृपतिस्तद्विष्यतीति पाठान्तरं ।

नृपवाहन उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि तस्यचोच्छ्रायणं यथा ।
क्रियते दिनऋत्वे तु द्रव्यं मन्त्रविधिम्बद ॥

अगस्त्य उवाच ।

ब्रह्मणा कथितं शक्रे बृहस्पतिसमीपतः ।
यथा प्रवक्ष्यामि तथा विधिङ्केतोः समुच्छ्रये ॥
शुभाहे ऋत्नकरणे सुहृत्ते शुभमङ्गले ।
दैवज्ञः सूत्रधारश्च वनं गच्छेत् सहायवान् ॥
देवीप्रतिष्ठा विधिना यात्रा या च प्रचोदिता ।
पात्राविधिना च वनं गच्छेत् ।

गत्वा ह्यत्र शुभं वीक्ष्य ध्वजार्जुनप्रियङ्गुकं ।
उडुम्बराश्वकर्णौ च पञ्चैते शोभना नृप ॥
प्रियङ्गुको बीजकः अश्वकर्णः सर्जः ।
ध्वजार्थं वर्जयेत् वत्स देवतोद्यानजान्द्रुमान् ।
कन्यमध्योत्तमा यष्टीः करमामेन कल्पयेत् ॥
एकादशकरा वत्स नवपञ्चकरापरा ।
अवनद्धां कृमिचितां यथापक्षिनिकेतनां ॥
वल्मीकपितृवनजां सुशुष्कां कोटरान्तथा ।
कुलान्धपण्डसिक्ताश्च तथा स्त्रीनामगर्हितां ॥
विद्युद्वज्रहताश्चैव दग्धां च परिवर्जयेत् ।
अलाभे चन्दनं चाम्रं शालं शाकमयं तथा ॥
कर्त्तव्यं शक्रचिह्नार्थं नान्यद्वक्ष्येऽहं क्वचित् ।

शुभभूमिभवं ग्राह्यं शुभतीर्थं शुभावहं ॥
 ततः संपूजयेद्बृच्चं प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ॥
 नमो वृच्चपते वृच्च त्वामाचरति पार्थिवः ।
 ध्वजार्थं तत्त्वतीनाथ(१) नान्यथा उपगम्यतां ॥

पूजा मन्त्रः ।

रात्रौ देवो वलिस्तत्र युगवृच्चे तथैव च ।
 वासवार्थं महावृच्च कृत्वान्यत्र च गम्यतां ॥
 ध्वजार्थं देवराजस्य न क्लान्तिस्तत्र च ।

वलिमन्त्राः ।

वराह संहितोक्ताश्चात्र मन्त्राः ।

यानीह वृच्चे भूतानि तेभ्यः स्वस्ति नमोस्तु ते ।
 उपहारं गृहीत्वैमं श्रियतां वासमर्पय ॥
 पार्थिवस्त्वां वरयते स्वस्ति तेस्तु नमो नमः ।
 ध्वजार्थं देवराजस्य पूज्यं प्रतिगृह्यतामिति ॥
 पूजयित्वा ततोवृच्चं वलिं भूतेषु दापयेत् ।
 प्रभाते ऋदयेवृच्चं सुभस्वप्नादिदर्शनैः ॥
 शुक्ताम्बरं नरच्चैव समुद्रतरणं नदी ।
 वृच्चान् ग्रामान् शुभान् कौरानारोहेद्देवतालयं ॥
 देवद्विजास्तथा साधुलिङ्गं ब्रह्महरेरपि ।
 प्रतिमा पूजिता स्वप्ने क्षिप्रं सिद्धिप्रदायका ॥
 मत्स्यमांसं दधिलाभं रुधिरं मृतरौदनं ।
 अगम्यागमनं कृत्वा आशुसिद्धिफलप्रदा ॥

(१) ध्वजार्थं देवराजस्येति पाठान्तरं ।

द्रुमाद्रिलङ्घनं धन्यं शत्रुनाशं तथाशुभं ।
 फलं पुष्पं सितं दूर्वां स्वप्ने लब्ध्वा जयेन्महीं ॥
 शङ्खा गावस्तथादन्तिलाभो राज्यप्रदायकः ।
 गौः सवत्सा नवसूता दृष्ट्वा पुत्रफलप्रदा ॥
 पङ्के उत्तरणं कूपे व्याधिमोचकरश्चिरात् ।
 एवं स्वप्नान् शुभान् दृष्ट्वा ततश्छिन्देत पादपं ॥
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा मधुवत् प्राक् पशुं ददेत्(१) ।
 पूर्वोत्तरे पतन् शस्तो अशब्दो अत्रणः शुभः ॥
 अनन्मपादपेक्षान्ये अन्यथा तु परित्यजेत् ।
 अष्टाङ्गुलं त्यजेन्मूलमग्रार्धेन्तु जले क्षिपेत् ॥
 अर्धं चतुरङ्गुलं शेषद्वयं जले क्षिपेत् ।
 तथा तमानयेवत्स शकटेन हवैरपि ॥
 तं जलक्षितं दृष्ट्वा ।
 प्रधानैर्लक्षसम्पन्नैर्नयेत पुरतः पुरं ।
 नीयमाना यदा यष्टिः समा वा चतुरस्रका ॥
 दृष्ट्वा वा भङ्गमाधत्ते राज्ञः पुत्रपुरोहितान् ।
 आरभङ्गे बलिं भिन्द्यान्नैम्यनाशे क्षयन्तथा ॥
 [भिन्द्यात् नाशयेत्] राजादीन् नैम्यन्नेमिसम्बन्धि काष्ठं ।
 रयस्य अक्षभङ्गेन शान्तिस्तत्र तु कारयेत् ।
 इन्दक्षत्रेतिमन्त्रेण जातवेदसयापि वा ॥
 तथा नीत्वा शुभे लग्ने(२) पुरस्तादुपवेशयेत् ।

(१) मधुरक्ताक्तपां शुभा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(१) यथा शस्त्यति पुस्तकान्तरे पाठः ।

हारशोभां पथिरथ्यागृहे च देव कारयेत् ॥

पदुपट्टहनिनदांश्च वेद्याः शङ्खद्विजातयः ।

मङ्गलैर्वेदघोषैश्च नयेयुर्यत्र चोच्छ्रयः ॥

वस्त्रैरण्डजलोमोत्थैः (१) शुभैः श्लक्ष्णैर्यथाक्रमं ।

गन्दोपनन्दसंज्ञाश्च कुमार्यः प्रथमांशकाः ॥

देव्यो जयविजयाख्या षोडशांशव्यवस्थिताः ।

अधिके शक्रजननी जयन्तश्चैव देवताः ॥

षोडशेषु अधिके सति अयमर्थः । अथोत्तरं षोडशा-
धिकाः । ध्वजभागात् ध्वज (२) स्तम्भस्तस्य भाव्याः । तत्र प्रथमे
द्वितीये च भागे प्रतिदिशं द्वे कुमार्यो कार्ये तृतीये त्रिका ।
तासामायामविस्तारौ भागाविमौ तत्र प्रथमांशगाः कुमार्यः
प्रतियुग्मं नन्दोपनन्दावेति द्वितीयांशगा जया विजया चेति ।
तृतीयांशगाः प्रत्येकं शक्रजननी देव्यो ज्ञेयाः । ध्वजमस्तके
दत्तोपदत्ताच्चेया देवताः ध्वजप्रमाणत्वं शीघ्रं परिधिः प्रथमः
(षोडशांशविहीनानि कुर्याच्छेषाणि बुद्धिमान् ।) वक्ष्यमाण
भूषणानामिदं मानं । ध्वजं त्रिभागं कृत्वा एकस्य भागस्य
दैर्घ्येण प्रथमभूषणपरिधिं निर्द्धार्य शेषाणि यथोत्तरं षोड-
शांशहीनपरिधीनि कुर्यात् । अतएव भूषणप्रवेशयोग्यं ध्वजस्य-
स्थूल्यं कार्यमित्युक्तं भवति । भूषणानि विचित्रवर्णानि
स्वयम्भूवे प्रथमे दद्यात् (३) ।

(१) नीळीर्ध्वेरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) सद्योभागादिति पाठान्तरं ।

(३) रसवां विचित्रवर्णां स्वयम्भूवे प्रथमोदद्यादिति पाठान्तरं ।

सुरक्तां चतुरस्त्राञ्च विश्वकर्माद्वितीयकां ।
 अष्टम्यान्तु स्वयं शक्रो नीलरक्तां प्रदापयेत् ॥
 कृष्णां यमस्य वृत्ताञ्च वरुणस्य षडस्त्रिकाः ।
 मञ्जिष्ठाजलदाकारा वायुर्देवो मयूरकां ॥
 नीलवर्णां च तां दद्यात् स्कन्दीबहुविचित्रितां ।
 वृत्तान्तु दहनेदद्यात् स्वर्णाभां विष्णुमष्टमीं ।
 वैदूर्यसदृशमिन्दो ग्रैवेयन्दापयेत् स्वयं ॥
 अर्द्धचन्द्राकृतिः सूर्यो विश्वेदेवास्तु पद्मवत् ।
 ऋषयोनिवसन्दद्यात् नीलनीलोपलोपमं ॥
 गुरुणा शुक्रेण ततो नक्षत्रैश्च समन्ततः ।
 न्यस्तं गृहे विचित्रञ्च तथैव बहुमातृभिः ॥
 यद्यद्येनैव दत्तन्तु केतो यस्तस्य भूषणं ।
 तद्वैवतं विजानीयाद्यत्राहनि समुच्छ्रयेत् ॥
 उच्छ्रयदिने तां तान्देवतां पूजयेदित्यर्थः ।

प्रथमं प्रविशतिभूमौयष्टिः साहस्य राष्ट्रञ्च प्रथमं पुरुष प्रयच्छान्
 पूर्वं उच्छ्रितमात्रैव । बालानां तालशब्दैर्देशविघातं समा-
 चष्टे । नृपवन्धकरीविशीर्णा शुभावहा सर्वशान्ता च शशुसूर्य-
 यमशक्रसोमधनदवारुणाः ।

वङ्गीश ऋषिमन्त्रैश्च होतव्यादधिवाचताः ।
 शशुव्रह्माईश्वरः दध्यक्षतैश्चमित्रा होतव्याः ॥
 शुक्रस्कन्दगुरुरुद्रअम्बरादीन् प्रपूजयेत् ।
 हुत्वा तु विधिवदङ्गिज्वालां लक्षेत बुद्धिमान् ॥
 सुतेजाः सुप्रभोदीप्तः संहतो रविसप्रभः ।

रक्तांशुकसमाकारोरथभेरी स्वनशुभः ॥
 शङ्खदुन्दुभिमेघानां नादाः शस्तास्तु पावके ।
 ततः कदलीक्षुदण्डान् पताकांश्च समुच्छयेत् ॥
 अन्याश्च विविधाः शोभाः शक्रकेतुसमुच्छये ।
 ग्रीष्ठपदेतु अष्टम्यां शुक्लायां शोभनर्चके ॥
 आश्विने वाथ शुक्लायां आवणे वा समुच्छयेत् ।
 पौरजननग्नवन्दैः पटुभेरीविनोदितं ॥
 वितानध्वज शोभाढ्यं पलाकाभिः समुज्ज्वलं ।
 विष्णुशक्रमन्त्रेण सिद्धरक्षाकृतेन च ॥
 सिद्धं जनितानिशयं रक्षा कृते न भक्ष्यना प्रयुक्ते न ।
 दृढं मातृकदण्डस्य शुभतोरणमङ्गलं ॥
 मातृकदण्डी तोरणस्तम्भौ ।
 अविलम्बितमुत्थानमभग्नपीटकं समं ।
 पीटकं भूषणं ।
 नद्धतं वा समुत्थाप्य केतुवासवयोर्विभो ।
 वराह संहितायां ।
 कृतं ध्वजादर्शहलार्धचन्द्र
 विचित्रमालाकदलीक्षुदण्डकैः ।
 सव्यालिसिंहैः पिटकैर्गवाक्षै
 रलङ्घ्यतो दिक्षु च लोकपालैः ॥
 अच्छिन्नरज्जुं दृढकाष्ठमातृकं
 सुस्तिष्ठयन्नाग्रलयादतोरणं ।
 उत्थापयेत्तत्तम सहस्रचक्षुषः

सारद्वयं भग्नकुमारिकात्विति ॥

उच्छिन्नं लक्षयेत् प्राज्ञः काकीलूककपोतकैः ।

नचोपवेशनं दद्यादन्येषामपि पक्षिणां ॥

पथोद्देशं ततः कुर्यान्नखण्डितैर्यथाविधि ।

उद्देशो भूभागः ।

तथास्तु संस्थितं पूज्यं सुखयन्त्रसुयन्त्रितां ॥

रात्रौ जागरणं कुर्यादिन्द्रमन्त्रानुकीर्तनैः ।

पुरोहितः सदैवज्ञः शुभशान्तिरतः सदा ॥

यन्त्रपाते नृपं हन्यात्पातकान्महिषी बधं ।

पिटके युवराजस्य सवितानानुकम्पने ॥

राष्ट्रे तोरण पातेन ध्वजे अन्नक्षयो भवेत् ।

ध्वजे ध्वजोत्सवे क्रियमाणे ।

पतने शक्रदण्डस्य नृप मन्युं समादिशेत् ।

कमिजालकउत्थानशलभातस्कराद्भयं ॥

ससमे संस्थिते शान्तिर्नृपस्य नगरस्य च ।

यावच्चोच्छ्रित आस्तेतावत्पौराः सदा हृष्टाः ॥

केतोर्निरतायजने भुञ्जीरन् विप्रकन्याश्च ।

भुञ्जीरन् भोजयेत् ।

विहतश्चिन्नकेतुस्तिष्ठति दिवसाष्टकं यावत् ।

घाते पाते कुर्यादुच्छ्रायणे यादृशी पूजा ॥

रात्रौ शुभकृत्यतनूदष्टं काककपोतिकाद्यैः ।

नृपं याति सहस्राङ्गं यस्त्वेवं कारयेत् केतुम् ॥

नगरे वा पुरे वा खेटे वा यद्येवं कुर्वन्ति पौराः ।

पुरनगरस्य द्वारे वृषसिंहखगस्पृशेत् पुनःकेतुं ॥
 समस्तु दोषाणां नाशनं जयदं परं ।
 एवं पूर्वं हरिः केतुं प्राप्तवान् वृषवाहनात् ।
 तथा ब्रह्माप्यनेनैव ब्राह्मणः शक्रमागतः ॥
 तेन सोमाय दत्तोऽसौ ततो दक्षं समागतः ।
 तदा प्रभृति कुर्वन्ति नृपा अद्यापि वोत्सवं ॥
 एवं यः कारयेद्राजा केतुर्विजयकारकः(१) ।
 तस्य पृथ्वी वनोपेता सङ्क्षीपा वशगा भवेत्(२) ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

पुष्कर उवाच ।

शिविरात् पूर्वदिग्भागे भूमिभागे तथा शुभे ।
 प्रागुदक् प्लवने कुर्याच्छक्रार्थं भवनं शुभं ॥
 वासोभिः शयनैः शुभ्रैर्नानारागैस्तथैव च ।
 ततः शक्रध्वजस्थानं मध्ये संस्थाप्य यत्नतः ॥
 मघवन्तं पटेकुर्यात्(३) तस्य भागे तु दक्षिणे ।
 वामभागे पटेकुर्याच्छचीं देवीं तथैव च ॥
 प्रौष्ठपदे सितेपचे प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् ।
 तयोस्तु पूजा कर्त्तव्या सततं वसुधाधिपैः ॥

(१) केतुं विजयकारकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) सप्तक्षीपारसामवेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(३) मघवन्तं पदे कुर्यादिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वनप्रवेशविधिना शक्रयष्टिं ततो नृपः ।
नानयेद्गोरथेनाथ नानयेत्(१) पुरुषैरथ ॥
अर्जुनस्याजकर्णस्य प्रियकस्य वचस्य च ।

प्रियको वीजकः ।

सुरदारुकस्य तथा(२) तथैवोडुम्बरस्य च ।
चन्दनस्याथ वा राम प्रज्ञकस्याथ वापदि ॥
अलाभे सर्व्ववृक्षणां यष्टिं कुर्वीत वैष्णवीं(३) ।
सुवर्णवद्वां धर्मज्ञस्ताञ्च सम्यक् प्रवेशयेत् ॥
प्रौष्ठपदे सितेपक्षे अष्टम्यां रिपुसूदन ।
द्रुमप्रमाणा विज्ञेया शक्रयष्टिर्हिजोत्तम ॥
चतुर्भिरङ्गुलैर्हीना साग्रैर्भवति शर्मदा ।
अष्टाभिश्च तथा मूले च्छित्वा तोये च संचिपेत् ॥
तोयादुद्धृत्य नगरं सम्यगेव प्रवेशयेत् ।
तोयादुद्धृत्य(४) नगरं पताकाध्वजमालि च ॥
सिक्तराजपथं कुर्यात्तथालङ्कृतं बालक ।
नटनर्त्तकं सङ्कीर्णं तथा पूजितदैवतं ॥
संपूजितगृहंराम तथा पूजितवाङ्मयं ।
पौरैरनुगतोराजा सुवेशैः फलपाणिभिः ॥

-
- (१) नयनैः पुरुषै रथ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
(२) दाक्षिण्यं तथातिनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।
(३) वैष्णवीमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।
(४) चक्षुः प्रवेश इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अष्टम्यां वाद्यघोषेण तान्त्तु यष्टिं प्रवेशयेत् ।
 ततस्तु पटयोर्मध्ये यन्त्रन्यस्तां तु कारयेत् ॥
 तस्मिन्नेवाङ्घ्रि धर्मज्ञ वस्त्रहन्तां निधापयेत् ।
 प्राक्च्छन्तां तां ततः कुर्यादस्त्रैः संच्छादितां शुभैः ॥
 पूजितां पूजयेत्तान्त्तु यावत्सा द्वादशी भवेत् ।
 एकादश्यां सोपवासो नृपः कुर्यात् प्रजागरं ।
 सम्बत्सरेण सहितो मन्त्रिणां सपुरोधसा ॥
 रात्रौजागरणं कार्यं नागरेण जनेन तु ।
 स्थाने स्थाने महाभागैर्देयाः प्रेङ्गास्तथा मधु ॥
 प्रेङ्गा हिन्दोलिका । मधु मद्यं ।
 पूजयेन्नृत्यगीतेन रात्रौ शक्रं नराधिपः ।
 द्वादश्यान्तु शिरस्त्रातो नृपतिः प्रयतस्ततः ॥
 मन्त्रे षोढ्यापनं कुर्याच्छक्रकेतोः समाहितः ।
 देवीपुराणेत्यष्टम्यामुद्यापनमुक्तं तेनानयोर्विकल्पः ॥
 सुयन्त्रितं तु कुर्यात्तद्गृहस्तम्भचतुष्टयं ।
 पूजयेत्तं महाभाग गन्धमाल्यान्नसम्पदा ॥
 नित्यञ्च पटयोः पूजां यष्टिपूजान्तु कारयेत् ।
 वलिभिस्तु विचित्राभिस्तथा ब्राह्मणपूजनैः ॥
 नित्यञ्च जुहुयान् मन्त्रान् स पुरोधांस्यवैष्णवान् ।
 नित्यं गीतेन नृत्येन तथा शक्रञ्च पूजयेत् ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्राजा ब्राह्मणान् धनसञ्चयैः ।
 विशेषेण च धर्मज्ञ साम्बत्सरपुरोहितौ ॥

उत्थाने च प्रवेशे च शक्रं सूर्याचराधिपः ।
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण कालवित्तपुरोहितः ॥
 प्रयतः पूजयेद्राजा तदा दिनचतुष्टयं ।
 पञ्चमे दिवसे प्राप्ते शक्रकैतुं विसर्जयेत् ॥
 पूजयित्वा महाभाग वलेन च तुरङ्गिणा ।
 नीत्वा करीन्द्रैस्त्रितयन्ततो नद्यां प्रवाहयेत् ॥
 पटद्वयं ध्वजश्चेति त्रितयं ।

वाद्यघोषेण महता सङ्गीतिस्तत्र कीर्तिता ॥
 पीरजानपदास्तत्र क्रीडां कुर्युस्तथाभसि ।
 उत्सवश्च तथा कार्यो जलतीरगतैर्भटान् ॥
 एतद्विधानं नृपतिस्तु कृत्वा
 प्राप्नोति तृप्तिं धनवाहनानां ।
 नाशन्तथा शत्रुगणस्य राम
 महत् प्रसादन्तिदशाधिनाथात् ॥
 इन्द्रध्वजशिरोभज्येत् पतेदिन्द्रध्वजो यदि ॥
 भक्ष्यते शक्रयष्टिर्वा नृपतेर्नियतम्बधः ।
 यन्त्रभङ्गे तथाज्ञेयं रज्जुच्छेदे तथैव च ॥
 मातृकायास्तथा भङ्गे परचक्रभयं द्विज ।
 मातृका तोरणस्तम्भः ।

दिव्यान्तरिक्षभीमाश्च उत्पातास्तत्र वै सदा ।
 तेषां तीव्रभयान्नेयं फलमत्यन्तदारुणं ॥
 निलीयते च क्रव्यादाः शक्रयष्टौ तथा द्विज ।
 राजा वा म्रियते तत्र सर्वदेशो विनश्यति ॥

इन्द्रध्वजापकरणं यत्किञ्चिद्विजसत्तम ।

विनाशेऽन्यस्य विघ्नेया पीडा नगरवासिनां ॥

अन्यस्य एकतमस्य ।

इन्द्रध्वजनिमित्ते तु प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं ।

इन्द्रयागं पुनः कुर्यात् सौवर्णे नन्दके वने (१) ॥

राज्यं दत्त्वा च गुरवे वन्धनानि प्रमोचयेत् ।

सप्ताहं पूजयित्वा च ध्वजं दद्याद्विजातिषु ॥

शान्तिरैन्द्रीभवेत् (२) कार्य्या ब्राह्मणानां दिने दिने ।

गावश्च देया द्विजपुङ्गवेभ्यो

हिरण्यवासोरजतैः समेताः ।

एवं कृते शान्तिमुपैति पापं

वृद्धिस्तथास्यान्मनुजाधिपस्य ॥

श्रीराम उवाच ।

शक्नोच्छ्रायेति ये मन्त्राः सोपवासो नृपः पठेत् ।

तानहं श्रोतुमिच्छामि सर्व्वधर्ममृताम्बर ॥

पुष्कर उवाच ।

शृणु मन्त्रानिमान् सम्यक् सर्व्वकल्पघनाशनान् ।

प्राप्ते शक्रध्वजोच्छ्राये यान् पठेत् प्रयतो नृपः ॥

परस्वेन्द्रजितामित्रं वृत्रहत्याकनाशन (३) ।

(१) सौवर्णमिन्द्रकेतुना इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) शान्तिरौद्री इति पाठान्तरं ।

(३) वरस्वेन्द्रजितामित्रे एवहत्याकनाशन इति पाठान्तरं ।

देव देव महाभाग त्वं हि भूयिष्ठतामृतः ॥
 त्वं प्रभुः शाश्वतश्चैव सर्वभूतहिते रतः ।
 अनन्ततेजा विरजा यशोविजयवर्द्धनः ॥
 प्रयतस्त्वं प्रभुर्नित्यमुत्तिष्ठ सुरपूजितः ।
 ब्रह्मा स्वयम्भूभगवान् सर्वलोकपितामहः (३) ॥
 रुद्रः पिनाकभृद्दत्तः शतरुद्रियसंयुतः ।
 यज्ञस्य नेता कर्त्ता च तथाविष्णुरुत्तमः ॥
 तेजस्तद्दर्शयत्यर्को नित्यमेव महाबलः ।
 तेजो धारय देवेश जय शक्र सुवृष्टिद ॥
 विष्णुर्गदाधरः श्रीमान् शङ्खचक्रासिशार्ङ्गवान् ।
 स ते तेजोदधात्वद्य जय शक्र महाबल ॥
 अनादिनिधनो देवो ब्रह्माकाशः सनातनः ।
 अग्नितेजा महाभागो रुद्रात्मा पार्व्वतीसुतः ॥
 कार्त्तिकेयः शक्तिधरः षड्वक्त्रोऽसि गदाधरः ।
 स ते वरेष्णोवरदः तेजोवर्द्धयतां प्रभो ॥
 देवसेनापतिस्कन्दः सुरप्रवरपूजितः ।
 आदित्या वसवो रुद्राः साध्या देवास्तथाश्विनौ ।
 भार्गवोऽङ्गिरसश्चैव दिशेदेवा मरुद्गणाः ॥
 लोकपालास्त्रयश्चैव चन्द्रः सूर्योऽनिलोऽनलः ।
 देवाश्च ऋषयश्चैव यक्षगन्धर्व्वराक्षसाः ॥
 समुद्रा गिरयश्चैव नद्योभूतानि यानि च ।

तेजस्तु प्राप्तिः सत्यञ्च लक्ष्मीः श्रीः कीर्त्तिरेव च ॥
 प्रवर्त्तयन्तु ते तेजो जय शक्र शचीपते ।
 तव चापि जयं नित्यमिह संपद्यते शुभं ॥
 प्रसीद राज्ञां विप्राणां पूजनादपि सर्व्वशः ।
 तव प्रसादात् पृथिवी नित्यं सस्यवती भवेत् (१) ॥
 शिवं भवतु निर्व्विघ्नं शान्तिनां सुनयोभृशं ।
 नमस्ते देवदेवेश नमस्ते बलसूदन ॥
 नमो विघ्ननमस्तेस्तु सहस्राक्ष शचीपते ।
 सर्व्वेषामेवलोकानां त्वमेकः परमा गतिः ॥
 त्वमेव परमः प्राणः सर्व्वस्यास्य जगत्पते ।
 ईशो ह्यसि च संहृष्टः त्वमनन्तः पुरन्दरः ॥
 त्वमेव मेघस्त्वम्बायुस्त्वमग्निर्वैद्युतो रविः ।
 त्वमत्र घनविज्जता मेघवाहुः पुनर्धनः ॥
 त्वञ्च तेजः परङ्क्षीरं घीषवांस्त्वम्बलाहक ।
 स्रष्टा त्वमेव लोकानां संहर्त्ता चापराजितः ॥
 त्वं ज्योतिः सर्व्वलोकानां त्वमादित्यो विभावसुः ।
 त्वं महाभूतमाश्रय्यं त्वं राजा त्वं सुरोत्तम ॥
 त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं परायणः ।
 त्वमेवममृतन्देव त्वं मोक्षः परमार्च्चितः ॥
 मुहूर्त्तस्त्वं स्थितिः सर्व्वः नरस्त्वं वै पुनःक्षणः ।
 शक्रस्त्व वज्रलक्षैव कलाः काष्ठास्त्रुटिस्तथा ॥
 संबल रत्नवी मासा रजन्यश्च दिनानि च ।

त्व मुहूर्त्तसगिरिवरा वसुन्धरा
 स भास्करं वितिमिरमस्वरं तथा ।
 महोदधिः सतिमिङ्गिलस्तथा
 उन्मिमान् बहुकरमाकराकुलः ॥
 महद्यशस्वमिह सदाभिपूज्यः
 महर्षिभिर्मुदितमनोमहात्मभिः ।
 अभिष्टुतः पिवसि च सोममध्वरे
 वषट् कृतान्यपि च हविंषि भूतये ॥
 त्वं विप्रैः सततमिहेज्य सफलार्थं
 वेदार्थेष्वतुल वलोद्यगीयसे च ।
 त्वं वेदैर्यजन परायणा द्विजेन्द्राः
 वेदाङ्गान्यभियन्ति सर्व्ववेदैः ॥
 यज्ञस्यहर्त्ता भुवनस्य गोप्ता
 वृत्तस्य हन्ता नमुचेन्निहन्ता ।
 कृष्णवसाने च सदा महात्मा
 सत्यानृते यो विविनक्ति लोके ॥
 यं वाजिनं गर्भमेवासुराणां
 वैश्वानरे वाहनमभ्युपैति ।
 नमः सदास्यै त्रिदशेस्वराय
 लोकत्रयेऽशाय पुरन्दराय ॥
 अजोऽव्ययः शाश्वत एकारूपो
 विष्णुर्वराहः पुरुषः पुराणः ।

(५३)

त्वमध्वरः सर्व्वहरः कृशानुः

सहस्रशौर्षः तमश्न्युरिन्द्रः ॥

कविं सप्त जिह्वं त्रातारमिन्द्रं सवितारमिन्द्रं सुरेशं शशाङ्कं
शङ्करं शङ्खशत्रुं वृत्रहणं सुसेन मन्माकं वीरा उत्तरे भवन्तु ।

त्रातारमिन्द्रेन्द्रियकारणात्मा

जगत् प्रधानं च हिरण्यं गर्भं ।

लोकेश्वरं देववरं वरेण्यं

मानन्दनित्यं प्रणतोक्तिं नित्यं ॥

एवं देववरस्य कीर्त्तनै

र्महात्मन स्त्रिदशपतेः सुसंयतः ।

अवाप्य कामान् मनसोभिरामान्

स्वर्गास्त्रिकानायाति च देह भेदैः ॥

वराह संहितायां ॥

संपूरणे वोच्छ्रयणे प्रवेशे

स्नानं यथा मात्यविधौ विसर्जे ।

पठेदिमान्नृपतिः सोपचासौ

मन्त्राः शुभाः पुरुहूतस्यकेतोः ॥

संपूरणं पताकारोपणं तत्र विशेषमन्त्रश्च ।

हरार्कं वैवस्वतशक्र सोमै

र्धनेश वैश्वानर पारमृद्भिः ॥

महर्षिसङ्घैः सदिग्षरोभिः

शुक्राङ्गिरस्कन्द मरुद्गणैश्च ।

यथार्जपूज्य स्फुरतैक रूपैः
समर्थितश्चा भरणैरुदारैः ॥
तथेहतान्याभरणानि देव
शुभानि संग्रीतमना गृहाण ।

इति शक्रध्वजो ह्यायविधिः ।

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्तिव्रतं तव ।
संवत्सरः स्मृतो वज्रिस्तथार्कपरिवत्सरः ॥
इष्टापूर्त्तस्तथा सोमो अनुपूर्वः प्रजापतिः ।
उत्पूर्वश्च तथा प्रोक्तो देवदेवो महेश्वरः ॥
तेषां मण्डलविन्यासः प्राग्वदेवविधीयते ।
प्राग्वदिति नीलश्वेतरक्तश्वेत पीत कृष्णकैः ॥
मण्डल विन्यासाः कर्त्तव्याः ।

प्राग्वत् प्रपूजनं कार्यं होमः कार्यस्तथा विधिः ।
तिलैर्व्रीहियवैश्चैव घृतेन सितसर्षपैः ॥
तक्षिणैरथकामन्त्रैर्नामभिः प्रत्यहं क्रमात् ।
नक्ताशनस्तथा तिष्ठेत् प्राग्वद्विवसपञ्चकं ॥
चैत्रशुक्लं समारभ्य पञ्चमीप्रभृतिक्रमात् ।
संवत्सराख्ये वर्षे तु व्रतमेतत् समाचरेत् ॥
पूजावसाने दातव्याः सुवर्णाः वस्त्राद्यादव ।
चतुर्वेदविदे देवं शाखाभिदेव यादव ॥
एकैकं पञ्चमं देयं तथा काल पिदो भवेत् ।

यथेष्टं लोकमाप्नोति कामचारी विहङ्गमः ॥

व्रतेनानेन धर्मज्ञः पूज्यमानः सुरासुरैः ।

मानुस्य माषाद्य भवत्यरोगो

वरेण रूपेण बलेन युक्तः ।

नृपप्रतापान्वितश्च सङ्घो

द्विजोत्तमो वा बहुयज्ञयाजी ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं संवत्सरव्रतं ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

भूयस्ते सम्प्रवक्ष्यामि देव्याराधनमुत्तमं ।

यत् कृत्वा सर्वकामानां प्राप्तिस्तृप्तिर्भविष्यति ॥

दन्तिदन्तमयैर्दण्डैर्हंसबन्धैः सुशोभनैः ।

विचित्र पद्मरागाद्यैर्मणिभिस्तु सुशोभितं ॥

तथातैः कारयेद्देव्याः सार्वभौमं मनोरमं ।

दुकूलवस्त्रसञ्छन्नं अर्धचन्द्रोपशोभितं ॥

षण्ठाकिङ्किणिशोभाढ्यं दर्पणैरुपशोभितं ।

तं रथं पूजयेच्छक्रजातीकुसुमस्रिकैः ॥

पारिजातकपुष्पैश्च यक्षकर्दमचन्दनैः ।

सुगन्धिधूपितं कृत्वा देवीं तत्र निवेशयेत् ॥

प्रतिमां शोभनां वत्स महादैत्यक्षयं करीं ।

पूजयेद्रथ विन्यस्तां विन्यस्तां सर्वमङ्गलां ॥

दुर्गा कालायनी देवी वरदा विन्ध्यवासिनी ।

निशुभशुभमघनी महिषासुरविमर्द्दिनी ॥
 उमा क्षमावती माता शङ्करस्यार्द्धकायिनी ।
 प्रसीदतु सदामेऽस्तु यच्च नो वाञ्छितं हृदि ।
 अनेन बलिपूर्वेण नमस्कारयुतेन च ।
 पूजयित्वा ततो राजासमन्ताद्व्याप्यं गीतकैः ॥
 पञ्चमीसप्तमीपूर्णानवम्येकादशीषु च ।
 तृतीयाशिवविघ्नेशदिवसेषूत्सवेषु च ॥
 महानदीवनोत्सङ्गपर्वतश्रवणेषु च ।
 तत्र मण्डपविन्यासं महदिष्टकनिर्मितं ।
 शैलं वा मृगमयं वापि कृत्वा वास्तुविभागवित् ।
 सर्वलक्षणसम्पूर्णं सर्वशोभासमन्वितां ।
 पूर्वं च कारयेच्छक्रं पश्चाद्यात्रां समारभेत् ॥
 महाजनपदोपेतां महास्त्रीसङ्घसङ्कुलां ।
 सर्वान्नपाननैवेद्यैः समस्तैरपि पूजयेत् ॥
 दद्याच्चदिग्वलिं शक्र पूर्वदिक्षु समं ततः(१) ।
 भूतवेतालसङ्घस्य मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥
 जयत्वं कालिका भूते सर्वभूतसमावृता ।
 रक्ष मां निज भूतेभ्यो बलिं गृह्ण सदा प्रियं ॥
 मातर्मातर्बरे दुर्गे सर्वकामप्रसाधनि ।
 अनेन बलिदानेन सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे(२) ॥
 एवं दत्त्वा बलिं शक्र तथा देव्यावतारयेत् ।

(१) सर्वादिक्षु समन्तत इति पाठान्तरं ।

(२) दिव्यान् लोकान् प्रयच्छमे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विन्यसेद्भद्रपीठे तु मण्डलैरुपशोभितां ॥
 तत्रस्थां प्रापयेद्देवीं हेमरूप्यैश्चताम्रजैः ।
 कलशैरष्टसहस्रेण गन्धोदकसुपूरितैः ॥
 समस्तफलसम्पूर्णैर्यज्ञियैरथ पञ्चवैः ।
 स्नापयेदेकभक्तेन रत्नगर्भेन वैद्दुदैः ॥
 वेदमङ्गलशब्देन शङ्खवादित्रनिस्वनैः ।
 वेणुवीणासुदङ्गैश्च घण्टाकिङ्किणिरावितैः ॥
 स्नापयित्वा ततो देवीं निर्भञ्छेद्वर्णकैः शुभैः ।
 निर्भञ्छेन्नरोयजेत् ।

गोमयादि कृतैः पद्मैः दीपवर्त्यादिवोधितैः ।
 स्वस्तिकैर्नन्दिकावर्तैः शङ्खैर्नीलोत्पलोदजैः ॥
 यवशाल्यङ्कुरद्भिर्नैर्यवचारैर्निमन्ययेत् ।

उदजैः कमलैः ।

पवचारैर्यवदणैः ।

प्रत्येकं तु दहेद्द्रूपं प्रत्येकं कलशं स्नपेत् ।
 तथा कर्पूरक्षोदेन चन्दनं कुङ्कुमेन च ॥
 गोरोचना समे तेन देवीं मालिष्य पूजयेत् ।
 हेमजैर्जातिमाल्यैश्च रत्नन्यासैरनेकधा ॥
 वासोभिः सुमनोभिश्च पादद्वयं समुत्तिष्ठेत् ।
 वस्त्र पुष्पोपरि चक्रमणं कारयेदित्यर्थः ॥
 दक्षयेच्च तथा कन्याद्विजान् दीनान्धदुःखितान् ।
 भक्ष्य भोज्यान्नपानेन तत्र सर्वांश्च प्रीणयेत् ॥
 भोजयित्वा क्षमापयेद्देवीं मे प्रीयतामिति ।

तथा देवीं रथे कृत्वा पुनरेव गृहं नयेत् ॥
 महता जनसंघेन समस्तविभवान्वितैः ।
 सान्तरेण रथं सर्वं पुष्पदूर्वाक्षतैर्जलैः ।
 प्रक्षिप्यमाणैः कन्याभिस्त्रीभिर्भृङ्गलवादिभिः ॥
 सलिलेन पथे पांशुं कृत्वा पञ्च ततः क्रमात् ।
 पुरशोभां पथः शोभां द्वारशोभां गृहे गृहे ॥
 कारयीत तथाशक्र सर्व्ववाधां निवारयेत् ।
 अच्छेद्यास्तरवस्तस्मिन् प्राणिहिंसां विवर्जयेत् ॥
 बन्धनस्थाञ्च मोक्तव्या वध्याः क्षोधादिशत्रवः ।
 अकाले कौमुदीं शक्र रथयात्रान्तु कारयेत् ॥
 अकालेकौमुदीं दीपोत्सवः । तस्मिन्नकाले कुर्यादित्यर्थः
 सर्व्वदा सर्व्वदेवैस्तु शङ्कराद्यैः प्रतिष्ठिता ।
 रथयात्रा तथाशक्र सुरैः स्वर्गे सदा कृता ॥
 तथा किन्नरगन्धर्वैर्भूपातालनिवासिभिः ।
 रथयात्रा प्रभावेन मोदते दिवि देवता ॥
 आदित्यै रथराजेन्द्र रथेन नभसः क्रमेत् ।
 देवादित्याविमानस्था रथयात्राप्रभावतः ॥
 क्रीडन्ते विविधैर्भोगैः सर्व्वतङ्गविवर्जिताः ।
 तथात्वमपि देवेन्द्र रथमात्राकरो भव ॥
 शिवाया शिवदायास्तु परमेण समाधिना ।

अगस्त्य उवाच ।

रथयात्रा समं पुण्यं ब्रह्मणा वासवस्य तु ।

पूर्व्ववत् कथितं तात तत्ते सर्व्वमयाखिलं ॥
 स्थापितं नात्र सन्देहो देवीमाहात्म्यसुत्तमं ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि भक्तिमान्नृप सत्तम ॥
 स सुखं यशः सौभाग्यं पुत्रप्राप्तिमभीप्सिताम् ।
 लभते नात्र सन्देह इत्येवं ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥
 सुवलेन हिते राज्ये पुराशक्तस्य कीर्त्तिता ।
 धनदस्य पुरीप्राप्तिर्व्वरुणस्य च वायुना ॥
 हते स्थाने कृता तेन तथा श्रुत्वा च नैर्ऋते ।
 भुञ्जते परया तुष्टा पुरीं नागवतीं शुभां ॥

इति देवीपुराणोक्ता रथयात्रा ।

—000—

रुद्र उवाच ।

रथयात्रा कथं कार्या भास्करस्येह मानवैः ।
 फलञ्च किं भवेत्तेषां यात्रां कुर्व्वन्ति यत्र वै ॥
 विधिना केन कर्त्तव्या कस्मिन् काले सुरोत्तम ।
 कथञ्च भ्रामयेद्देवं रथारूढं दिवाकरं ॥
 देवस्थेमं रथं भक्त्या भ्रामयन्ति ददन्ति च ।
 तेषां किञ्च फलं प्रोक्तं येच कृत्यकरा नराः ॥
 भ्रमन्तमर्च्चयन्त्येनं नृत्यगीतपरा नराः ।
 प्रज्ञागरञ्च कुर्व्वन्ति भक्त्या अद्वासमन्विताः ॥

तेषाञ्च किं फलं प्रोक्तं रथं यच्छन्ति ये रवेः ।
वर्षभक्तञ्च यो भक्त्या दंशकानिच भोजनं ॥
वर्षभक्तं धान्योदनं दंशकानि खाद्यानि ।
एतन्मे ब्रूहि निखिलं सुरश्रेष्ठ सुविस्तरं ॥
लोकानां श्रेयसे देव परं कौतूहलन्तु मे ।
ब्रह्मवाच ।

साधु पृष्टोसि भूतेश गणेशेश त्रिलोचन ।
शृणुष्वेकमना वच्मि यथा पृष्टं सुविस्तरं ।
देवस्य रथयात्रैषा भास्करस्य महात्मनः ॥
इन्द्रोत्सवस्तथा रुद्र मतीह्येती समौ यतः ।
मर्त्यलोके शान्तिहेतोर्लोकालोक प्रपूजितौ ॥
प्रवर्त्तते इमौ तस्मिन् देशे देशे महोत्सवौ(१) ।
इमौ इन्द्रध्वजरविरथौ ।

न तत्रोपद्रवाः सन्ति राजतस्करसम्भवाः ।
तस्मात् कार्याविभौ भक्त्या दुर्भिक्षोपशान्तये ॥
शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मासि मार्गशिरे हर ।
वृतेनाभ्यञ्जयेद्देवं पञ्च भूतान् यजेत वै ॥
अभ्यञ्जयेत् ग्रहेशं यः सर्पिषा श्रद्धयान्वितः ।
दिने दिने जगन्नाथपविष्टं वर्णके रविं ॥
वर्णके उद्धर्त्तनं गृहे ।

स गच्छेद्यानमारुहो गैरिकं किङ्किणीवृतं ।

(१) देवौ देवसञ्जीव्यवौ इति पाठान्तरं ।

वैश्वानरपुरन्दिव्यं गन्धर्व्वाप्सरशोभितं ॥

शाल्वोदनं खण्डमिश्रं बहुवज्रसमन्वितम् ।

वज्रसमन्वितं आन्यसमन्वितमित्यर्थः(१) ।

वर्णभक्तं प्रयच्छेत्तु भास्कराय दिने दिने ॥

आरूढः सद्दिमानं तु ध्वजमालाकुलं शुभं ।

गच्छेन्मम पुरन्देव स्तूयमानो महर्षिभिः ॥

तस्मात् सर्वं प्रयत्नेन भास्कराय नरैः सह ॥

वर्णं भक्तं प्रदातव्यं प्रतिष्ठाप्येह वर्णकं ।

घृतपूर्णां खण्डवेष्टां कासारं मोदकांश्च यः ॥

दध्णोदनं पायसञ्च संयावं गुडपूपकान् ।

ये प्रयच्छन्ति देवस्य भास्करस्येह वर्णकं ॥

ते गच्छन्ति न सन्देहो नरा वै मन्दिरं मम ।

अहन्यहनि यो भक्त्या भास्कराय प्रयच्छति ॥

अभ्यङ्गाय घृतं देव स याति परमां गतिं ।

तथा यो वर्णभक्तञ्च अहन्यहनि भक्तितः ॥

सम्प्राप्येह शुभान् कामान् गच्छेत्सोऽपि ममालयं ।

चूर्णमुद्वर्त्तनं नित्यं यः प्रवच्छेच्छुभं रवेः ॥

स याति परमं स्थानं यत्र देवोऽदिवाकरः ।

ततस्तं तर्पयेद्देवं(२) पौषे मासि विधानतः ॥

सप्तम्यां शुक्लपक्षस्य शृणुष्वैकमना यथा ।

तीर्थोदकं समानीय अन्यद्वाथ जलं शुभं ॥

(१) वज्रं घृतमिति पाठान्तरं ।

(२) ततस्तं स्नापयेद्देवमिति पाठान्तरं ।

वेदोक्तेन विधानेन प्रतिमां स्थापयेद्बुधः ।
 जपेद्दि तीर्थनामानि मनसा संस्मरन् बुधः ॥
 प्रयागं पुष्करं चैव कुरुक्षेत्रं सनैमिषं ।
 पृथूदकं भद्रवटं सोमं गोकर्णमेव च ॥
 ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं विश्वकं नीलपर्वतं ।
 गङ्गाद्वारं तथा पुण्यं गङ्गासागरमेव च ॥
 कालसूर्यं मित्रवनं मुण्डीरस्वामिनं तथा ।
 चक्रतीर्थं महापुण्यं रामतीर्थं तथा शिवं ॥
 गङ्गासरस्वतीसिन्धुचन्द्रभागाः सनर्म्मदाः ।
 विपाशा यमुना तापी शिवा वेन्वती तथा (१) ॥
 गोदावरी पयोष्णी च कृष्णवेणी तथा नदी ।
 शतरुद्रा पुष्करिणी कौशिकी सरयूस्तथा ॥
 तथान्ये सागराश्चैव सान्निध्यं कल्पयन्त्विति ।
 तथाश्रमाः पुण्यतमा दिव्यान्यायतनानि च ॥
 एवं स्नानविधिं कृत्वा अर्चयित्वा प्रणम्य च ।
 धूपमर्घ्यं प्रदत्त्वा तु प्रतिमामधिवासयेत् ॥
 त्रिरात्रं सप्तरात्रं वा मासार्द्धं मासमेव च ।
 स्थितस्थानं गृहे देवं भोजयेद्भक्तितो नरः ॥
 ततस्त्वारोपयेद्देदिं चतुरस्यां सुवेष्टितां ।
 कृष्णपक्षे तु माघस्य सप्तम्यां त्रिपुरान्तक ॥
 कृत्वाग्निकार्यं विधिवत् कृत्वा ब्राह्मणभोजनं ।
 शङ्खभेरीनिनादैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥

पुण्याहघोषैर्विविधै ब्राह्मणस्वस्तिवाचनैः ।
 ततोऽस्य कारयेद्यात्रां शान्तिहेतोर्जनस्य च ॥
 रथेन दर्शनीयेन किङ्कीणीजालमालिना ।
 शुक्लपक्षे तु माघस्य रथमारोहयेद्रविं ॥
 कृत्वाग्निकार्यं विधिवत्तथा ब्राह्मणभोजनं ।
 प्रीणयित्वा जनं सर्वं दक्षिणाभोजनादिना ॥
 प्रपूज्य ब्राह्मणान् दिव्यान् होमांश्चापि सवाचकान्(१) ।
 इतिहासपुराणाभ्यां वाचका ब्राह्मणोत्तमाः ॥
 मतो देवश्च दृष्टश्च संपूज्योयं ततः सदा(२) ।
 माघस्य शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यामेकभोजनं ॥
 अयाचितं तु पञ्चम्यां षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितं ।
 सप्तम्यामुपवासस्तु अष्टम्यां रोहयेद्रविं ॥
 अग्निकार्यं ततः कृत्वा रथस्य पुरतः शिव ।
 षष्ठ्यां तु रात्रौ भूतेश्च रथस्येहाधिवासनं ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दिव्यान् भीमांश्च वाचकान् ।
 रथमारोपयेद्देवं सप्तम्यां भूतभावनं ।
 सितायां माघमासस्य तस्य देवालयग्रतः ॥
 तत्रस्थस्यैव देवस्य कुर्याद्रात्रौ प्रजागरं ।
 नानाविधैः प्रेक्षणकैर्दीपवत्तोपशोभितैः ॥
 शङ्खतूर्यनिनादैश्च ब्रह्मद्योषैश्च पुष्कलैः ।
 कुर्यात् प्रजागरं तस्य देवस्य पुरतो निशि ॥

(१) भोगाद्यापि सकृच्चानिति पाठान्तरं ।

(२) पितृवन्भुजनस्य चेति पुस्तकान्तरे पाठः ॥

ततोऽष्टम्यामायतनं देवं रथगतं नयेत् ॥
 नगरस्योत्तरं द्वारं शङ्खभेरीनिनादितं ।
 ततः पूर्वं दक्षिणञ्च द्वारं वापि तथापरं ॥
 एवं हि क्रियमाणायां यात्रायां वत्सरावधेः ।
 मानवाः सुखमेधन्ते राजा जयति वाहिनीं ॥
 नीरुजश्च जनाः सर्वे गवां शान्तिर्भवेत्तथा ।
 कर्त्तारश्चापि यात्रायाः स्वर्गभाजो भवन्ति हि ॥
 वोढारश्च तथा रुद्र सूर्यलोके व्रजन्ति वै ।

रुद्र उवाच ।

कथञ्च चाल्यते ब्रह्मन् स्थापिता प्रथमासक्तत् ।
 एवं नो वद देवेश सुमहान् संशयोऽत्र मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

पूर्वमेव सहस्रांशोर्य्यानं तस्य महात्मनः ।
 संवत्सरस्यावयवैः कल्पितस्य रथो मया ॥
 सर्वेषान्तु रथानां वै स रथः प्रथमः स्मृतः ।
 तं दृष्ट्वा तु ततस्त्वन्ये स्यन्दना विश्वकर्मणा ॥
 कल्पिताः सर्वदेवानां सोमादीनामनेकशः ।
 विश्वकर्मकृतं प्राप्य रथं देवेन शङ्कर ॥
 पूजार्थमात्मनोदत्तो मानवे क्रोधसम्भवः ।
 मनुनेच्छाकवे दत्तो मर्त्यैः संपूज्यते रविः ॥
 अतस्तु, रथयानेन चालनं विहितं रवेः ।
 तस्मान्न चालने दोषः सवितुः शूलधारण ॥

तस्माद्रथेन पर्येति भास्करः पृथिवीमिमां ।
 गच्छन्नतिष्ठते चैतन्मण्डलं सवितुः सदा ॥
 प्रदिष्टं चलते यस्मात्तस्माद्वैचालनं स्मृतं ।
 तदेवं रथयात्रासु दृढं भानोर्भनीषिभिः ॥
 अन्येषां चालनत्रेष्टं देवानां पार्वतीप्रिय ।
 ब्रह्मविष्णुशिवादीनां (१) स्थापितानां विधानतः ॥
 तस्माद्रथेन देवस्य यात्रा कार्य्या विधानतः ।
 प्रजानामिहशान्त्यर्थं प्रतिसंवत्सरं सदा ॥
 काञ्चनोवाथ रौप्यो वा दृढदारुमयाथ वा ।
 दृढाक्षयुगचक्रश्च तथा कार्य्यः युयन्वितः ॥
 यत्किन् रथवरश्रेष्ठे कल्पिते सुमनोरमे ।
 आरोप्य प्रतिमां यत्नाद्योजयेद्वाजिनः शुभान् ॥
 हरीन् लक्षणसपन्नान् सुमुखान् वशवर्त्तिनः ।
 कुङ्कुमेन समालभ्य चामरस्रग्विभूषितान् ॥
 सदृशान् योजयित्वा तु रथस्यार्घ्यं प्रदापयेत् ।
 विबुधान् पूजयित्वा तु ध्वजमाल्यानुलेपनैः ॥
 आहारैर्विविधैश्चापि भोजयित्वा हिजोत्तमान् ॥
 दीनान्धकृपणादींश्च सर्वान् सन्तर्प्य शक्तितः ।
 न कंचिद्विमुखं कुर्यादुत्तमाधममध्यमं ॥
 सूर्य्यक्रतौ सवितत एवमाहुर्भनीषिणः ।
 यः प्रयाति हि भग्नाशः क्षुधात्तो व्याधिपीडितः ॥
 सदातुर्हि पितृंस्तेन स्वर्गं स्थानपि पातयेत् ।

(१) महाविष्णु शिवादीनां इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यज्ञस्य दक्षिणाहीनः सवितुर्न प्रशस्यते ॥
 तस्मान्नानाविधैः कामैर्भक्ष्यलेह्यसमन्वितैः ।
 प्रोणयित्वा फलं सर्वमिममुच्चारयेद्रवं ॥
 वलिं गृह्णन्तु मे देवाः आदित्या वसवस्तथा ।
 मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥
 असुरा यातुधानाश्च रथस्था याश्च देवताः (२) ।
 आकण्ठेन रजसा ऋच मेतामुदाहरेत् ॥
 ततः पुण्याहशब्देन कृतवादिब्रह्मनिस्त्रनैः ।
 रथप्रभ्रमणं कुर्याद्वर्त्मना स समेन तु ॥
 पुरुषैश्चापि वोढव्यः सूर्यभक्तिसमन्वितैः ।
 सुकृतप्रग्रहैर्दानैर्वलीवद्दैरथा पिवा ।
 यथा प्रशमनं दद्याद्विषमे पथि गच्छतः ॥
 उपवासस्थितैर्विप्रैर्दिव्यैर्भोगैश्च सुव्रतैः ।
 विंशद्भिः षोडशैर्वापि प्रतिमां भास्करस्य तु ॥
 स्थानात् प्रचान्यते रुद्र रथमारोपयेच्छनैः ।
 राज्ञी च निक्षुभा रुद्र भार्या तस्य महात्मनः ॥
 शनैरारोपयेत्तत्र उभयोः पार्श्वयोरथै ।
 निक्षुभा दक्षिणे पार्श्वे राज्ञी वायुत्तरे तथा ॥
 हारे च ब्राह्मणौ तस्मिन् दिव्यौ भीमश्च पार्श्वयोः ।
 ब्रह्माचास्य तथा सोमः कूपेरस्योपरिस्थितः ॥
 गरुडं पृष्ठतश्चास्य कल्पप्रमानं प्रकल्पयेत् ।
 आतपत्रं तथाश्वेतं स्वर्गदण्डमनूपमं ॥

सुवर्णविन्दुभिश्चितं मणिमुक्ताफलोत्थलं ।
 ततस्त्विन्द्रधनुःप्रख्यं स्वर्णदण्डमथापरं ॥
 ध्वजं प्रकल्पयेत्तस्य पताकाभिरलङ्कृतं ।
 नानावर्णं विचित्राभिः सप्तभिः कामनाश्रुतं ॥
 ध्वजोपरि वरव्योम मुकाराधिष्ठितं महत् ।
 रथ्यासु सङ्गतो विप्रो नयेद्द्रव्यवरं रवेः ॥
 रथ्यारूढन्तु कुर्याद्द्वै श्रेयोर्थञ्चात्मनः सदा ।
 नारोहे तद्द्रव्यं शूद्रो यद्दीच्छेत् श्रेयात्मनः ॥
 रथमारोहतस्तस्य क्षयं गच्छति सन्ततिः ।
 सरथो देवदेवस्य वोढव्यो ब्राह्मणैः सदा ॥
 क्षत्रियैश्चैव वैश्यैश्च (१) न च शूद्रैः कदाचन ।
 येल्वन्यदेवता भक्ता ये च मद्यप्रवर्त्तकाः ॥
 न तैः शूद्रैश्च वोढव्यः तैर्नरैश्च मदोद्धतैः ।
 उपवाससमोपेतैर्व्वोढव्यः पार्व्वतीप्रिय ।
 स्वस्थानाञ्चालितो रुद्र पूर्व्वहारं व्रजेत वै ॥
 दिनमेकं वसेत्तत्र पूज्यमानो नृपेण तु ।
 नानाविधैः प्रेक्षणकैः पुराणश्रवणेन च ॥
 नानाविधैर्ब्रह्मशोषैर्ब्रह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
 स्थित्वा च अष्टमीं तत्र नवम्याञ्चालयेत्ततः ॥
 व्रजेत्तु दक्षिणं द्वारं नगरस्य त्रिलोचन ।
 तत्रापि दिनमेकन्तु तिष्ठते त्रिपुरान्तक ॥
 क्षत्रियैः पूज्यमानस्तु तथा राजा तथैव तैः ।

---

(१) क्षत्रियैर्नैव वैश्यैश्च इति पाठान्तरं ।

ततः परं व्रजेत्तस्य पश्चिमं द्वारमाशु वै ॥
 तत्रापि दिनमेकन्तु तिष्ठते(२) मधुसूदन ॥
 क्षत्रेतरैः पूज्यमानो यथा राजा तथा नृपैः ।
 तस्मादपि चरेद्गुह्यद्वारं यायात्तयोत्तरं ॥
 तथापि पूज्यः शूद्रैस्तु विधिवत् त्रिदशैः ।
 तस्मात्तु चालयेद्गुह्यं व्रजेन्मध्यं पुरस्य तु ॥
 तत्रस्थं पूजयन्त्ये नं ब्राह्मणाः श्रद्धयान्विताः ।
 शङ्खवादित्रनिर्घोषैस्तथा प्रेक्षणकैर्वरैः ॥
 ब्रह्मघोषैश्च विविधैः समन्ताद्दीपवृक्षकैः ।
 नानाविधैर्विस्तृप्तदानैर्ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ॥
 दीनान्धकृपणानाथतर्पणैस्त्रिपुरान्तक ।
 पुरमध्यात्तु चलितस्तिष्ठेत् प्राप्य स्वमन्दिरं ॥
 इत्थं प्राप्य स्थितं देवं पुरतो मन्दिरस्य तु ।
 ततः स्थितः पूजनीयो भवेत्पौरेण कृत्स्नशः ॥
 पूज्यमानस्त्वहोरात्रं रथारूढस्तु तिष्ठति ।
 परे दिने व्रजेत् स्नानं तं निरन्तरमादरात् ॥
 त्रयोदश्यामतीतायां चतुर्दश्यां त्रिलोचन ।
 सदैव भ्रामयेद्देवं ग्रहेशं दुरितापहं ॥
 परिवारकृतं रुद्रं सानुगं परमेश्वरं ।

रुद्र उवाच ।

कथं प्रचालयेद्ब्रह्मन् रथस्थं तमनाशनं ।

(२) स्थापयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अनुगांश्च कथं चास्य केशवं अनुग क्रमात् ॥
 भूयोभूयः सुरश्चैष्ठ विस्तरान्मम श्रेयसे ।
 वेद सर्वजगन्नाथ परं कीतूहलं हि मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

शनैः प्रचालयेद्गुद्र वर्त्मना शोभनेन तु ।
 तथा न तस्य भङ्गः स्याद्विषमे पथि गच्छतः ॥
 प्रतिहारं रथं पूर्वं नयेन्मार्गं विशुद्धये ।
 तस्मादनन्तरं रुद्र दण्डनायकमादरात् ।
 पिङ्गलञ्च ततस्तस्य पृष्ठगं चादरान्नयेत् ॥
 पुरतो द्वारतस्तस्मात् रथारूढस्तु पृष्ठतः ।
 रथारूढस्तथा दण्डिदेवस्य पुरत स्थितः ॥
 तस्मादपि तथा रुद्र लेखको भास्करप्रियः ।
 शनैःशनैर्नयेद्गुद्र रथं देवस्य हेलिनः ॥
 रथस्य चक्रभङ्गीवा यथा नस्यात्तिलोचन ।
 ईषा(१) भङ्गे द्विजभयमचे तु नृपतिक्षयः ॥
 तुलालाभे तु वैश्यानां शम्यां शूद्रभयं व्रजेत् ।
 युगभङ्गे त्वनावृष्टिः पीठभङ्गे प्रजाभयं ॥
 परचक्रागमं विद्याच्चक्रभङ्गे रथस्य तु ।
 ध्वजस्य पतनेचापि पितृमन्युं विनिर्दिशेत्(२) ॥
 प्रतिमाद्यङ्गिकायान्तु राज्ञो मरणमादिशेत् ।
 उत्पन्नेष्वेवमाद्येषु उत्पातेषु शुभेषु च ॥

(१) क्षेपे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) नृपमन्युं विनिर्दिशेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

बलिकर्म बुधः कुर्याच्छान्तिहीमन्तथैव च ।
 गोभ्यः शान्तिः प्रजाम्यश्च जगतः शान्तिरस्तु वै ॥
 स्वे स्वे चास्तु तथा शान्तिः सर्वत्रास्तु तथा रवैः ।
 त्वं देव जगतः स्रष्टा पोष्टा चैव त्वमेव हि ॥
 प्रजापालिन् ग्रहेशान शान्तिं कुरु दिवस्यते ।
 इदमन्यच्च वक्ष्यामि शान्त्याः परमकारणं ॥
 यत्तुकारणभूतस्य पुरुषस्य स्वजन्मनः ।
 दुष्टान् ग्रहांश्च विज्ञाय त्र्यहशान्तिं(१) समाचरेत् ॥
 एवं कृत्वा प्रजाशान्तिं कृत्वा च स्वस्तिवाचनं ।
 पुनः सज्जं रथं कृत्वा कुर्यात् प्रक्रमणं हर ॥
 मार्गशेषं नयित्वा तु नयेद्देवालयं रविं ।
 पूजयित्वा ततः सर्वाः शास्त्रोक्ता अथ देवताः ॥
 यथा पूज्याः ग्रहाः सर्वे उक्तास्ते च तिलोचन ।
 रथदेवास्तथा पूज्या यास्मिता रथमाश्रिताः ॥
 क्षीरं यवागूं मम वै परमान्नन्तवेश्वर ।
 फलानि कार्तिके यस्य दद्याद्भूतेशप्रीतये ॥
 विवस्वते पशुमांसं तथा मद्यं सुरेश्वर ।
 पुरुहताय भक्ष्याणि सानुगाय निवेदयेत् ॥
 हविष्यमग्नये दद्याद्वज्रान्नं विष्णवे तथा ।
 राक्षसेभ्यः समं देयं दद्यान्मांसोदनं हर ॥
 संस्कृतं पिशितान्नन्तु रेवन्ताय निवेदयेत् ।
 तिलान्नं पितृराजाय दद्यात्त्रिपुरसूदन ॥

अश्विनाभ्यामपूपांस्तु वसुभ्यो मांसमोदनं ।
 पितृभ्यः पायसंदद्यात् घृताक्तं मधुना सह ॥
 कात्यायन्यै यवागूंश्च श्रियै दद्यात्तथा दधि ।
 सरस्वत्यै त्रिमधुरं वरुणायैक्षुरसोदनं ॥
 स्वाण्डवानां धनपतौ तव मित्रे त्रिलोचन ।
 सस्नेहेन तु तक्रिण मरुद्भ्यस्तर्पणं स्मृतं ॥
 माषानपूपान् मातृभ्यो भक्त्या तु विनिवेदयेत् ।
 उल्लोपिकाश्च भूतेभ्यो जलं स्वर्गाय वै हर ॥
 दद्याद्गणपतौ विद्वान् मोदकांस्त्रिपुरान्तक ।
 शङ्खुलीनैर्ऋतेन्द्राय देया स्याद्गणनायक ॥
 सर्वभक्ष्याणि विश्वेभ्यो(१) दातव्यानि समन्ततः ॥
 क्षीरोदनं ऋषिभ्यस्तु क्षीरं नागेभ्य एव च ।
 सूर्यरथाय च बलिं कुर्याद्बै सार्वभौतिकं ॥
 मांसोदनं सुरामाज्यं तद्वहेभ्यश्च शङ्कर ।
 पूपानाज्ययुतान् दद्यात्तुभ्यं रुद्र तिलांस्तथा ॥
 स्वाहासुताय लाजाय दातव्यास्त्रिपुरान्तक ।
 भास्कराय सदा दद्यात् सुरदारु त्रिलोचन ॥
 राजहृत्तं सुरेन्द्राय हविष्यं पावकाय च ।
 चक्रिणे सप्तधान्यन्तु मांसमाज्यं सुभूषण(२) ॥
 यक्षेभ्यो विविधान् गन्धान् निर्य्यासो वैतसोण्डजैः ।
 बैकांकती सदारुद्र यमाय परिकीर्त्तिता ॥

(१) वैश्वेभ्यो इति पाठान्तरं ।

(२) मरुद्भ्यो मांसमाज्यं इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देयं स्यात् कर्णिकारन्तु अश्विभ्यां वृषभध्वज ।
 श्रियै देयानि पद्मानि(१) चन्द्रिकायै तु चन्दनं ॥
 नवनीतं सरस्वत्यै विनतायै तथामिषं ।
 पुष्पाण्यप्सरसां रुद्र मालत्याः परिकीर्त्तयेत् ॥
 वरुणायाग्निमित्यन्तु फलमूलन्तु नैर्ऋतेः ।
 विष्णुं दद्यात् कुबेराय कपित्थं मरुतां तथा ॥
 गन्धर्वेभ्यश्चारुगन्धं दद्यात्तिपुरसूदन ।
 वसुभ्यश्चारु कर्पूरं दद्याच्चानुगणाधिपे ॥
 पितृभ्यः पिण्डमूलानि भूतेभ्यश्च विभीतकं ।
 गोभ्यो यवान् प्रदद्याद्दे मातृभ्यस्त्वक्षतान् हर ॥
 गुग्गुलं विघ्नपतये विष्टेभ्यो देयमोदनं ।
 ऋषिभ्यो ब्रह्मवृक्षन्तु नागेभ्यो विषमुत्तमं ॥
 भास्करस्येह देयानि सङ्कल्पानि नराधिप ।
 मधुसर्पिभ्यां तथाक्तानि गैरिकस्य त्रिलोचन ॥
 न्यग्रोधस्तस्य वाहुभ्यो भक्त्या रुद्रे निवेदयेत् ।
 सायं प्रातश्च मध्याह्ने सदैकाग्रमना हर ॥
 सर्वेषां भक्तितः शक्त्या देहे रूपं विचक्षणः ।
 मन्त्रतो देवशार्दूल यो यस्येह प्रकीर्त्तितः ॥
 शान्त्यर्थं ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलान् दद्याद्विचक्षणः ।
 वैश्वानरे यवान् जुह्यात् घृतेन सहितान् नरः ॥
 देवानाममृतं घृतं पितॄणां हि स्वधामृतं ।
 शरणं ब्राह्मणानाञ्च सदा ह्येतान्विदुर्बुधाः ।
 कश्यपस्याङ्गजा ह्येते पवित्राश्च तथा हर ॥

स्नाने दाने तथा होमे तर्पणे ह्यग्ने दराः ।
 इत्थं देवान् ग्रहांश्चैव पूजयेदेव प्रयत्नतः ॥
 अवतार्य रथाच्चैनं स्थापयेन्मण्डले पुनः ।
 कृत्वा त्रिरात्रिकं यत्नाद्दीप-तोय-फलाक्षतैः ॥
 कार्पास-बीज-लवणभूसं दृष्टन्तु शान्तये ।
 वेदीमारोपयेत् पश्चात्पत्नीभ्यां सह सुव्रत ॥
 तत्रस्थं पूजयेद्देवं दिनानि दश सुव्रत ।
 दाशाहिकेति विख्याता या भूता भूतले हर ॥
 तथा संपूजयेद्देवं चतुर्थेन कृतो भव ।
 चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं यत्नाद्विभ्रमणं रवेः ॥
 अभ्यङ्गभोजनाद्यैश्च पूजासत्कारमण्डलैः ।
 अनेन विधिना पूज्य दशाहानि दिवाकरं ।
 ततो नयेद्वरं स्थानं यत्र पूर्वं सदाचलं ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्वा कारयीत वा ।
 यात्राभगवतो भक्त्या भास्करस्यामितौजसः ॥
 स परार्द्धन्तु वर्षाणां सूर्यलोके महीयते ।
 कुले न जायते तस्य दरिद्रो व्याधितोऽपि वा ॥
 अम्यङ्गाय घृतं यस्तु भास्कराय प्रयच्छति ।
 कृत्वा सुवर्णतिलकं स गच्छेत् सुरभीपुरं ॥
 तीर्थोदकन्तु यो दद्यात् गङ्गायाश्च तथोदकं ।
 स्नानार्थमानयेद्यस्तु भास्कराय(१) त्रिलोचन ॥
 संप्राप्येहाखिलान् कामान् प्राप्नुयादरुणालयं ।
 भक्तवर्णन्तु यो दद्यात् हविष्यामं गुडोदनं ॥

गच्छेत् सुरपुरं भद्रं यत्र देवः प्रजापतिः ।
 स्नापयेद्यस्तु वै भक्त्या भास्करं पूजयेत्तथा ॥
 स गच्छेद्दीप्तिमान् रुद्र सूर्यलीकं न संशयः ।
 रथमारोपयेद्यस्तु, रथमार्गं प्रमार्जति ॥
 स याति सूर्यसालीक्यं वायुतुल्यपराक्रमः ।
 रथस्य गच्छतो यस्तु मार्गं कुर्याच्च मङ्गलं (१) ॥
 सलीकं प्राप्नुयात् पुण्यं मरुतां नात्र संशयः ।
 सूर्यस्य गच्छतो भक्त्या यः कुर्यान्मार्गमादरात् ॥
 पुष्पप्रकरशोभाढ्यं शुभतोरणमण्डितं ।
 शङ्खतूर्यनिनादाढ्यन्तथा प्रेक्षणकान्वितं ॥
 सयाति परमं स्थानं यत्र देवी विभावसुः ।
 देवेन सहितो यस्तु नृत्यन् गायन् तथा स्वयं ॥
 सर्व्वं महोत्सवं भक्त्या भास्करं भक्तवत्सलं ।
 अथ संवत्सरं प्राप्ते भानोर्त्यत्र दिनोदये ॥
 रथप्रक्रमणं तत्र न कथञ्चित् कृतं भवेत् ।
 ततो द्वादशमे वर्षे कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
 इन्द्रवज्रस्य चाप्येव यद्दिने यजनहृतं ।
 ततो द्वादशमे वर्षे कर्त्तव्या नान्तरा पुनः ॥
 यात्रायाञ्चापि ते भङ्गं कुर्व्वते वृषभध्वज ।
 मन्देहा नामतो ज्ञेया रात्रसा नात्र संशयः ॥
 ये कुर्व्वन्ति तथायात्रां नरा धर्म्मध्वजस्य तु ।
 इन्द्रादिदेवता ज्ञेया गताश्च परमं पदं ॥

इत्येषा कथिता भद्र रथयात्रा दिवस्यते ।
 यः श्रुत्वा वाचयित्वा तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 श्रुत्वा च विधिवद्भक्त्या यान्ति सूर्य्यसदीनराः ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तो रथयात्रोत्सवः ।

—on@uo—

श्रीकृष्ण उवाच ।

एकादश्यां माघमासे चतुर्दश्यष्टमीषु च ।
 एकभक्तेन यो दद्यात् चेलकान्यर्जुनानि च ॥
 उपामह्वी कम्बलञ्च च्छत्रं चित्रं तथोदकं ।
 करपात्रादिकं वत्स यथाशक्त्यर्थिने नृप ॥
 आर्त्तत्राणपरी नित्यमश्वमेधफलं लभेत् ।
 एतस्मै सौख्यव्रतं नाम आर्त्तत्राणकरं परं ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं सौख्यव्रतं ।

—ooo—

नारद उवाच ।

श्रुता मया विधानोक्ता विष्णोराराधनक्रिया ।
 त्वत्प्रसादात् सुरश्रेष्ठ जन्मदुःखजयप्रदा ॥
 भूयोऽथ श्रोतुमिच्छामि सम्यक् पूजाफलप्रदा ।
 अल्पयन्येन देवेश महापुण्यफलप्रदं ॥
 पवित्रारोहणं कृत्वा विष्णुभक्तिसमन्वितैः ।
 किं फलं प्राप्यते देव नरैस्तद्गतमानसैः ॥

यस्मिन्काले च कर्त्तव्यं विधानञ्च तथा भवेत् ।
 तिथौ यस्यां यथासूत्रं प्रमाणञ्च यथारविधि ॥
 यावन्तस्तवस्तस्मिन् तत्र यच्चानुमन्त्रणं ।
 तत्त्वन्थासविधानन्तु तथा वै वाधिवासनं ॥
 आरोहणविधानञ्च उपवीतस्य चक्रिणः ।
 विसर्जनविधानन्तु पवित्रारोहणादिकं ॥
 किं कृत्वा फलमाप्नोति हीयते किमकुर्वतः ।
 एतत् सर्वं समाचक्ष्व विधानन्तिदग्रेऽखर ॥

ब्रह्मोवाच ।

मृणु वत्स परं गुह्यं विधानं देवनिर्मितं ।
 मया श्रुतं पुरा सम्यक् सकाशाच्चक्रपाणिनः ॥
 पवित्रारोहणं विष्णोर्भूक्तिमुक्तिप्रदायकं ।
 आयुः कीर्त्तिर्यथो नृणां सुखसम्बर्द्धनावहं ॥
 पुण्यानान्तु यथा पुण्यं सर्वपापहरं शुभं ।
 पवित्रारोहणं तस्मात्पवित् परमं स्मृतं ॥
 सांवत्सरं नरो भक्त्या समभ्यर्च्य जनार्दनं ।
 यत्फलं समवाप्नोति पवित्रारोहणेन तु ॥
 न करोति विधानेन पवित्रारोहणन्तु यः ।
 तस्य सांवत्सरी पूजा निष्कला मुनिसत्तम ॥
 तस्माद्भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः ।
 वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं पवित्रारोहणं हरेः ॥
 श्रावणस्य सिते पक्षे कर्कटस्य दिवाकरे ।

द्वादशां वासुदेवस्य पवित्रारोहणं स्मृतं ॥
 सिंहस्थे वा रवौ कार्यं कन्यायान्तु गतेऽथवा ।
 तस्यामेव तिथौ सम्यक् तुलास्थे न कथञ्चन ॥
 विष्णो रुद्रस्य सूर्यस्य विरिञ्चेः षष्ठ्युखस्य च ।
 देव्या गणाधिनाथस्य मातृणां धनदस्य च ॥
 पवित्रारोहणं कार्यं अन्ये षाच्च यथाविधि ।
 अकृत्वा फलहानिः स्यात् संवत्सरकृतार्चनात् ॥
 सर्वेषान्तु महत् पुण्यं पवित्रारोहणे कृते ।
 तिथयस्त्वत्त्वविन्यासाः पृथगुक्तास्तपोधन ॥
 प्रतिपदनदस्योक्ता पवित्रारोहणे स्थितिः ।
 त्रयो देवा द्वितीयान्तु तिथीनामुत्तमातिथिः ॥
 तृतीया तु भवान्यास्तु चतुर्थी तत्सुतस्य तु ।
 पञ्चमी सोमराजस्य षष्ठी प्रोक्ता गुह्यस्य च ॥
 सप्तमी भास्करोक्ता दुर्गायाश्चाष्टमी स्मृता ।
 मातृणां नवमी प्रोक्ता दशमी वासुकेः स्मृता ॥
 एकादशी ऋषीणान्तु द्वादशी चक्रपाणिनः ।
 त्रयोदशी ह्यनङ्गस्य शिवस्योक्ता चतुर्दशी ॥
 मम देव मुनिश्रेष्ठ पौर्णमासी तिथिः स्मृता ।
 यथोक्ताः शुक्लपक्षे तु तिथयः श्रावणस्य च ।
 सर्वेषामेव देवानां कार्यं तासु यथा विधि ॥

नारद उवाच ।

कस्मिन् सूत्रे तु कर्त्तव्यं पवित्रं चक्रपाणिनः ।

प्रमाणं चैव तन्तूनां पुण्यं चैवेह कीदृशं ॥
कनिष्ठे मध्यमे चैव उत्तमे च पवित्रके ।
कृते यथा फलं कर्तस्तद्वदस्व पितामह ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु वत्स यथाकार्यं यत् सूत्रं यत् प्रमाणकं ।
विधानं च यथा तस्य फलं चैव यथा भवेत् ॥
प्रथमं दर्भसूत्रन्तु पद्मसूत्रं ततः परं ।
ततः चौमं(१) सुपुण्यं स्यात्पट्ट सूत्रं ततः परं ॥
शुचिकार्पाससूत्रेण तिर्भितं वा शुभाशुभं ।
शुचिर्भूत्वा शुची देशे कारयेत् प्रयत्नतः ॥
तद्विधानोपयुक्तन्तु यथोक्तपलदायकं ।
कन्या कर्त्तयते सूत्रं नारी वाय पतिव्रता ॥
विधवा साधुशीला वा सूत्रमेतत्तु कर्त्तयेत् ।
केशयुक्तं क्षतं दग्धं मद्यरक्तादिदूषितम् ॥
मलिनं नीलरक्तं वा प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
यथोक्तं सूत्रमादाय त्रिगुणं त्रिः प्रयोजयेत् ॥
पवित्रं तेन कुर्वीत कनिष्ठोत्तममध्यमं ॥
कनिष्ठन्तन्तुभिर्ज्ञेयं सप्तविंशतिभिः शुभं ।
मर्त्यलोके तु तत् कीर्त्तिं सुखायुर्धनपुत्रदं ॥
चतुः पञ्चशता ज्ञेयं तन्तूनां मध्यमं परं ।
दिव्यभोगावहं पुण्यं स्वर्गावाससुख प्रदं ॥

उत्तमं चैव तन्तूनां शतमष्टोत्तरं शतं ।
 दत्त्वा तद्वासुदेवाय विष्णुलोकं व्रजेवरः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं तु तन्तूनां परिसंख्यया ।
 वनमाला स्मृता विष्णोर्दत्त्वा भक्तिप्रदा हि सा ॥
 कनिष्ठं नाभिमात्रं स्याद्दूतमात्रन्तु मध्यमं ।
 पवित्रं चोत्तमं प्रोक्तं जानुमात्रं प्रमाणतः ॥
 वनमालाप्रमाणेन प्रतिमायाः प्रणीयते ।
 नराणां जन्मसंसारदुःखमृत्युप्रणाशिनी ॥
 कनिष्ठे द्वादशैवोक्ता मध्यमे द्विगुणाः स्मृताः ।
 त्रिगुणास्तूत्तमे प्रोक्ता ग्रन्थयस्तु पवित्रके ॥
 शतमष्टोत्तरं कार्यं ग्रन्थीनां तु विधानतः ।
 मुनीन्द्रवनमालायां विष्णुपूजनतत्परः ॥
 अधिवासनसूत्रे तु ग्रन्थयो द्वादश स्मृताः ।
 तत्त्वन्यासविधानं तु ग्रन्थतां गुह्यकोत्तम ॥
 इदं विष्णुरिति ख्यातं मन्त्रमेतद्विजन्मनां ।
 शूद्राणां तत्त्वविन्यासः मन्त्रो वै द्वादशाक्षरः ॥
 तावदावर्त्तयेन्मन्त्रं यावन्तो ग्रन्थयः स्मृताः ।
 एकधा च द्विधाचैव त्रिधाचैव पवित्रके ॥

कृत्वे प्रतियन्त्रि सकलमन्त्रजपः मध्ये द्विःशेषेति ।
 कुङ्कुमोशीरकर्पूरैश्चदनादिविलेपनैः ।
 पवित्राणि विलिप्याथ तत्त्वन्यासन्तु योजयेत् ।
 अधिवासपवित्राणि एकादश्यामुपोषितः ॥
 पुष्पादिभिः प्रपूज्याथ न्यसेद्विष्णोः पुरेनिधेय ।

तत्त्वन्यासं परं कार्यं पवित्रारोहणं हरेः ॥
 एकादश्यां च तद्रात्री मूलमन्त्रेण भक्तिमान् ।
 एकादश्यां शुभैर्गन्धैः पुष्पधूपविलेपनैः ॥
 नैवेद्यं दीपवस्त्राद्यैः पूजयेद्गरुडध्वजं ।
 नृत्यगीतशुभाख्यानैर्मङ्गल्युद्धैः प्रचालितैः ॥
 वाद्यैर्मौक्तशङ्खाद्यैर्जागरं कारयेन्निशि ।
 चौरकशरसंघाववटकापमोदकैः ।
 फलैः सुगन्धैर्मधुरैर्नैवेद्यं कारयेद्धरेः ॥
 एकादश्यां नरो भक्त्या संपूज्य मधुसूदनं ।
 पवित्रारोहणं कुर्याद्देवदेवस्य चक्रिणः ।
 सोपवासः शुचिस्नातः कृतजप्यो जितेन्द्रियः ॥
 दत्त्वा दानं द्विजाग्नेभ्यः पूजयित्वा जनार्दनं ।
 पूर्वाधिवासितं सम्यक् समादाय पवित्रकं ॥
 अतो देवेति मन्त्रेण विष्णोर्मूर्ध्नि निवेदयेत् ।
 अयं मन्त्रो द्विजातीनां पवित्रारोहणे स्मृतः ॥
 शूद्रस्य मूलमन्त्रो वा येन वै पूजयेद्धरिं ।
 वा शब्दाद्वाद्वाचरो वा, येन वै पूजयेद्धरिमिति मूलमन्त्रव्याख्या ।
 स्तुतिमङ्गलनिर्घोषैर्गीतवादितनिस्रनैः ।
 पवित्रारोहणं कृत्वा देवतायास्त्विमं वरं ॥
 मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ।
 एषा सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज ।
 मन्त्रहीनं क्रीयाद्हीनं भक्तिहीनं जनार्दन ॥

यत् पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥
 वनमाला यथादेव कौस्तुभः सततं हृदि ।
 पवित्रमस्तु ते तद्वत् पूजा च हृदयावहा ॥
 कृत्वा पवित्रकं विष्णोर्वर्षद्वादशवर्षिकं ।
 फलं प्राप्नोत्यकृत्वा तु पूजाहानिमथाप्नुयात् ॥
 एवं संप्रार्थ्य देवेशं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 भूयोऽपि दद्याद्विप्रेभ्यो हरिमुद्दिश्य दक्षिणां ॥
 ततो नृभोजये(१)द्भक्त्या गुरुं ज्ञानप्रदायिनं ।
 वस्त्रगन्धानुलेपाद्यैः पुष्पैस्तु वरभूषणैः ॥
 प्राप्यानुज्ञां गुरोः शिष्यो भक्त्या नार्चयते गुरुं ।
 स गच्छति विमूढात्मा नरकं हि नराधमः ॥
 तस्मात् सत्त्वं प्रयत्नेन यथा विष्णुं तथा गुरुं ।
 आनन्देनार्चयेद्यस्तु स मुक्तिफलमाप्नुयात् ॥
 यथा विष्णुस्तथा विद्या यथाविद्यास्तथा गुरुः ।
 वितथं पूजयेद्यस्तु स मुक्तिफलमर्हति ॥
 ताम्बूलं पुष्पगन्धाद्यैः पूजयित्वा विसर्जयेत् ।
 ततो बन्धून् विशिष्टांश्च ज्ञातिमित्रसमाश्रितान् ॥
 भोजयेदागतांश्चान्यान् भिक्षुकांश्च स्वशक्तितः ।
 एवं विधिं विनिर्वर्त्य पवित्रारोहणे हर ॥
 विष्णोः सायुज्यमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं ।
 स्थण्डिले देवदेवस्य एष एव विधिः स्मृतः ॥

पवित्रारोहणे विष्णोर्विशेषः अयतामिह ।
 यावत्तन्तुसमायुक्तं भावयेत जनाह्वनं ॥
 तावदङ्गुलकं तस्य एष एव विधिः स्मृतः (१) ।
 यावन्ती ग्रन्थयः प्रोक्ताः स्वतत्त्वैश्चानुमन्त्रणं ॥
 तत्रैव मूलमन्त्रेण दद्याद्विष्णोः पवित्रकं ।
 प्रतिमां स्थण्डिले वाथ कृत्वा विष्णोः पवित्रकं ॥
 कुलनाथं समुद्धृत्य (२) विष्णुलीकं व्रजेन्नरः ॥
 एवं संपाद्य विधिना पवित्रारोहणं हरेः ।
 अर्चयित्वा विधानेन हरिञ्च सपवित्रकं ॥
 विसर्जयेत मन्त्रेण अनेनैव पवित्रकं ।
 सांवत्सरीं शुभां पूजां संपाद्य विधिवन्मम ॥
 व्रजेदानीन्तु गोविन्द विष्णुलीकं विसर्जितः ।
 मन्त्रेणानेन तत्सूत्रं अवतार्य यथा विधि ॥
 उत्तार्य ब्राह्मणे दद्यात्तोये वाथ विसर्जयेत् ।
 यावत् पुण्यं स्मृतं सम्यक् पवित्रारोहणे कृते ॥
 उपवीति कृते भक्त्या तत् फलं चाप्नुयान्नरः ।
 अनेनैव विधानेन सर्वेषां त्रिदिवीकसां ॥
 पवित्रारोहणं कुर्यात् स्थण्डिले प्रयतो नरः ।
 अनेनैव विधानेन तस्य पूजाविसर्जनं ॥
 प्रार्थनावाहनं दानं समस्तविधिमाचरेत् ।

(१) पवित्र मानवं स्मृतमिति पाठान्तरं ।

(२) कुलानां शतमुद्धृत्येति पाठान्तरं ।

तत्त्वमन्त्रैः समावेश्य विसर्जनविधिक्रियां ॥
 अचने तु सुरेन्द्राणां सर्वकामानावाप्नुयात् ॥
 आयुर्वलं धनं विद्यामारोग्यं कौर्त्तिमय्यां ॥
 प्रयच्छन्ति यथा शक्त्या प्रसन्नास्तु दिवीकसः ।
 अर्चिते देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधरे ॥
 अर्चिताः सर्वदेवाः स्युर्यतः सर्वगतो हरिः ।
 अर्चिते सर्वलोकेशे सुरासुरनमस्कृते ॥
 केगवे कंसकेशिघ्रे न याति नरकं नरः ।
 प्रातर्मध्येऽपराह्णे च सुरासुरगुरुं हरिं ॥
 ये नमन्ति नरा नित्यं न ते नरकगामिनः ।
 तपस्तप्त्वा नरो घोरमरण्ये विजितेन्द्रियः ॥
 यत्फलं समवाप्नोति स्मृत्वा तु गरुडध्वजं ।
 इति गुह्यतमं विष्णोः पूजाकल्पं मयोदितं ॥
 समाचरति यो मर्त्यः स याति परमाङ्गतिं ।

शिवागमे शिवपवित्रलक्षणं ।

एकादशाथवा सूत्रै स्त्रिंशता वाष्टयुक्तया ।
 पञ्चशता वा कर्त्तव्यं तुल्यग्रन्यान्तरालकं ॥
 द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासादष्टाङ्गुलानि च ।
 लिङ्गविस्तारमाणानि चतुरङ्गुलिकानि वा ॥
 तथैव पिण्डिकासर्पे चातुर्थं सावेदैवतं ।
 शाङ्गावतारकं कार्यं पवित्रमतिसुन्दरं ।

नारद उवाच ।

भगवन् देवदेवेश परं कीतूहलं हि मे ।
 पवित्रारोहणं पुण्यं प्रसादादहं मर्हसि ॥
 पवित्रेति कथं संज्ञा कुत्रोत्पन्नं किमुच्यते ।
 कृते च किं प्रलं प्रोक्तं विधानं तस्य कीदृशं ॥
 द्रव्येन केन वा कुर्यात् किं प्रमाणं हि तत् स्मृतं ।
 किं देवत्यञ्च किंकुन्दः की वा तस्य ऋषिः स्मृतः ॥
 अध्यात्मं वाधिभूतं वा अधिदैवं कथं भवेत् ।
 केन मन्त्रेण तत्कुर्याद्विधानं तस्य कीदृशं ॥
 कस्मिन् काले तु कर्त्तव्यं न च त्रे वा तिथौ कथं ।
 क्रियते वा कियत्कालमेतद्ब्रूहि सुरेश्वर ॥

श्रीभगवानुवाच (१) ।

साधु नारद धर्मज्ञ तोषितोऽहं त्वयानघ ।
 शृणुष्व तव वक्ष्यामि पवित्रारोहणं क्रमात् ॥
 पवित्रं तेन विख्यातं ब्रह्मतेजो हि गीयते ।
 विष्णुर्वाख्यया तु विख्यातं तदा लोके निगद्यते ॥
 तदेव सूत्ररूपेण यज्ञेशः कर्मणः प्रभुः ।
 तदेव त्रिगुणीभूतं मतं नारायणाख्यया ।
 त्रिदेवात्मा त्रिदेवात्मा त्र्यक्षरः प्रणवः स्मृतः ॥
 ते पर्वतात् समुद्भूता वराहार्धाङ्गमाश्रिताः ।
 कुत एष समुत्पन्न इति प्रश्नस्य इदमुत्तरं ॥
 सङ्घातेन च तन्तूनां नवात्मा परिकीर्तितः ।

(१) ब्रह्मीवावेति पाठान्तरं ।

(५७)

तन्तूणां प्रथमोदेवो वासुदेवो जगद्गुरुः ॥
 हलायुधो द्वितीयस्तु प्रद्युम्नश्च तृतीयकः ।
 अपरेत्वनिरुद्धस्तु ततो नारायणः प्रभुः ॥
 ब्रह्माविष्णुस्तथानृणां बरारोहे समाश्रिताः ॥
 अधिदैवेन रूपेण अध्यात्थे च निधोध मे ।
 मनो बुद्धिरहङ्कारस्तन्मात्राणि तथैव च ॥
 जीवश्चेति नवैतच्च अध्यात्मे सुव्यवस्थिता ।
 द्यौरन्तरिक्षं पृथिवी भूर्भुवस्स्तथैव च ॥
 आकारच्चाप्युकारश्च मकारच्चाधिभूतकम् ।
 अग्नित्रयं तथा कर्म त्रयश्च सदनत्रयं ॥
 ज्ञेयं पवित्रं तद्विद्वानधिदैवमुदाहरेत् ।
 छन्दश्चैवात्र गायत्री प्रद्युम्नी ऋषि रच्यते ॥
 वासुदेवः परा तस्य देवता परिकीर्तिता ।
 योगोऽस्य ब्रह्म करणे ब्राह्मणानां विशेषतः ॥
 अलङ्कारो द्विजातीनां कर्त्तव्यः प्रतिवत्सरं ।
 सरिद्वर्षासु कुर्वीत पवित्रारोहणं शुभं ॥
 यावच्च धारयेत्तन्तूस्तावत् कुर्वीत वै व्रतं ।
 तथा पवित्रकं कृत्वा त्रीन्मासान्मासमेव वा ॥
 पञ्चद्विमासं सद्यो वा त्रिरात्रं पञ्चएव वा ।
 अवधिकार्त्तिकं कृत्वा सितपचाद्यनुक्रमात् ॥
 यथा शक्त्या यजन्तेऽनं कालसङ्कल्पना तथा ।
 पवित्रं त्रिग्रमाणे वै न त्याज्यं देवतान्तिकं ॥
 उपवीतीकृते पश्चात् पथेषु विचरेद्बुधः ।

मङ्गलं शोभनं रुद्रं विजयं च चतुर्थकं ॥
 आषाढादिक्रमाद्देवं नामानीमानि धारयेत् ।
 द्वादश्यां श्रावणे चापि पञ्चम्यामथवा द्विज ॥
 अनुकूले तु(१) कर्त्तव्यं पञ्चदश्यामथापि वा ।
 सूत्रं तु याज्ञिकं कृत्वा तृणवल्लसम्भवं ।
 कार्पासिकं तथा कार्यं दार्भिकं चापि कारयेत् ॥
 ब्राह्मणीकर्त्तितं सूत्रमन्यद्वैतमथापि वा ।
 त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य क्षालयेन्निर्मलाभसा ॥
 यत्नेन शोधयेद्दीपान् केशाद्यांश्च स्त्रयं बुधः ।
 अष्टोत्तरशतं कुर्यात् चतुःपञ्चाशदेव वा ॥
 सप्तविंशतिरेवायं ज्येष्ठमध्यकनीयसः ।
 अङ्गुष्ठपर्वमात्राणि तथा स्त्रीशूद्र एव तु(२) ॥
 सर्वधर्माश्रिताः सर्वे भक्ताश्च मधुसूदने ।
 पूर्वोक्तं गुरुमासाद्य भक्त्या सन्तोषयेच्च तं ॥
 यन्नार्थं प्रार्थयेत्पञ्चादुद्धारं कुरु मे प्रभो ।
 अङ्गुष्ठ पर्वमात्रास्तु अन्ययस्त्रीत्तमाः स्मृताः ॥
 तदर्धं मध्यमे चैव तदर्धमधमः स्मृतः ।
 अधमं नाभिमात्रं स्यादुत्तमाङ्गं द्वितीयकं ॥
 लम्बितो जानुमात्रे च प्रतिमायां निगद्यते ।
 एवं हि रूपतः कुर्यादधमाधम-मध्यमं ॥
 यथाशोभं प्रकुर्वीत अन्ययो विषमाः स्मृताः ।

(१) आनुकूल्यम् इति वा पाठः ।

(२) पवित्रं स्त्विति पाठान्तरं ।

सैवप्रोक्ता भवेदेव प्रोक्ता यत्र क्वचित् क्वचित् ॥
 आरोग्यदं द्विजश्रेष्ठ एवं विद्याविचक्षण ।
 स्थण्डिले वाथ वक्ष्यामि प्रथमं कर्णिकान्तरं ॥
 दिव्याश्रयश्च द्वितीयश्च दिशापालान्तगं परं ।
 यथा शक्त्या तु कर्त्तव्यं प्रत्यवायोह्यतिक्रमात् ॥
 पितृतोमाहृतः शुद्धः आत्मशुद्धस्तथैव च ।
 सदाचारस्थितो मन्त्री वेदवेदाङ्गपारगः ॥
 अलुब्धोऽपिशुनः सौम्यः सर्वभूतहिते रतः ।
 आचार्यः स तु विज्ञेयः सर्वकर्मरतो हि सः ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो यज्ञियो मधुसूदनः ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्तथा स्त्रीशूद्र एव वा ॥
 स्वधर्मावस्थिताः सर्वे भक्ताश्च मधुसूदने ।
 पूर्वीक्तं गुरुमासाद्य भक्त्या सन्तोषयेच्चतं ॥
 यज्यार्थं प्रार्थयेत् पश्चात् उद्धारं कुरु मे प्रभो ।
 पवित्रेनैव यज्ञियो यज्ञेयमधुसूदनः ॥
 एवं करिष्यामीत्युक्ते सम्भारांश्च समाहरेत् ॥
 हरेः सूत्रादि यत्सर्वं गुरवे तन्निवेदयेत् ।
 यथाशक्त्या पवित्रञ्च शुचिः कुर्यादतन्द्रितः ॥
 अष्टाक्षरेण मन्त्रेण ग्रन्थान्ते ग्रन्थयस्तथा ।
 कुङ्कुमं रोचनाञ्चैव कर्पूरेण समन्वितं ॥
 आदावुक्तेन मन्त्रेण व्यस्तेन च विनिःक्षिपेत् ।
 समस्तेन ततो मन्त्री मन्त्रयेत विचक्षणः ॥
 उक्ते नैव तु मन्त्रेण वर्जयेत पवित्रकं ।

ओमिति कुङ्कुमं निक्षिप्य नम इति तदुपरि रोचनां नारा-
यणायेति तदुपरि कर्पूरमिति व्यस्तेन मन्त्रेण मेलयित्वा । ओं
नमोनारायणायेति समस्तेन मन्त्रेण निमन्त्र्य समस्तेनैव पवित्र-
मलं कुर्यात् ।

इति विष्णुरहस्योक्तः पवित्रारोहणविधिः ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

चत्रादौ कारयेत् पूजां मम वत्स यथाविधि ।
गन्धपुष्पार्चनादानैर्गन्धाद्यैर्दमनोद्भवैः ॥
सदा संपूजयेद्देवं सर्वकामानवाप्नुयात् ।
सर्वतीर्थाभिषेकस्य फलमाप्नोति दानव ॥
उमां शिवं हुताशञ्च पूजयेत् प्रतिपत्तिथौ ।
पितामहं दमनकैर्द्वितीयायान्तु पूजयेत् ॥
हविष्यमन्नं नैवेद्यं देयं गन्धार्चनं पुरा ।
फलमाप्नोति विप्रेन्द्र उमया यत्प्रभाषितं ॥
तृतीयायां यजेद्देवीं शङ्करेण समन्वितां ।
कुङ्कुमागरुकर्पूरमणिवस्त्रस्त्रगर्चितां ॥
सुगन्धपुष्पधूपैश्च दमनेन सुमालितां ।
आन्दीले दोलयेद्दत्त शिवो मे तुष्यते सदा ॥
रात्रौ जागरणं कार्यं प्रातर्देया तु दक्षिणा ।
हेम-वस्त्रा-न्नपात्राणि ताम्बूलानि स्रजस्तथा ॥

सौभाग्याय सदा स्त्रीभिः कार्या पुत्रसुखार्थिभिः ।
 गणेशे कारयेत् पूजां लङ्कुकादिभिराहतां ॥
 चतुर्थ्यां विघ्ननाशाय सर्वकामसमृद्धये ।
 पञ्चम्यां पूजयेन्नागान् तथा दद्यान्महोरगान् ॥
 चौरसर्पिस्तु नैवेद्यं देव सर्पविषापहं ॥
 षष्ठ्यां स्कन्दस्य कर्त्तव्या पूजा सर्वोपहारिकी ।
 इहैव सुखसौभाग्यमन्ते स्कन्दपदं व्रजेत् ॥
 भास्करस्य तु सप्तम्यां पूजा दमनकादिभिः ।
 कृत्वा प्राप्नोति भोगादि विगतारिमहातपाः ॥
 मातङ्गामपि चाष्टम्यां पूजां सर्वान्नगन्धिकां ।
 कृतवाल्लभते वत्स सिद्धिमिष्टान्तु दमनकैः ॥
 नवम्यां पूजयेद्देवीं महामहिषमर्द्दिनीं ।
 कुङ्कुमागरुकर्पूरैर्धूपान्नध्वजतर्पणैः ॥
 दमनैर्मरुपत्रैश्च विजयाख्य पदं लभेत् ॥
 धर्मराजं दशम्यान्तु पूजा कार्यानुगन्धिकी ।
 धनवान् पुत्रवान् कान्तो ऋषिलोके महीयते ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कर्पूरागरुचन्दनैः ॥
 हविष्यान्नैर्महावाहो कर्त्ता विष्णुपदं लभेत् ।
 कामदेवस्त्रयोदश्यां पूजनीयो यथाविधि ॥
 रतिप्रीतिमायुक्तो अशोकमणिभूषितः ।
 वामे गृहीतधन्वा च पञ्चवाणकरः स्मृतः ॥
 कुम्भे वा सितवस्त्रे वा लेख्यं पञ्चफलादिभिः ।

खण्डशर्करानैवेद्यैः सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥
चतुर्दश्यान्तु देवेशं शशाङ्काङ्कितशेखरं ।
जीरादिस्नपनैः स्नाप्य धूपपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥
पूजनीयो यथान्यायं मदनेर्हमसन्नितैः ।
वस्त्रान्नमणिपूजा च कर्त्तव्या महती शिवे ॥
वितान-ध्वज-छत्रञ्च देवं कार्यञ्च जागरं ।
महापुण्यमवाप्नोति अश्वमेधफलादिकं ॥
पौर्णमास्यां तथा कार्या सर्वकामसमृद्धये ।
इन्द्राय सह श्रद्धा च कामिकं लभते फलं ॥
एवं पञ्चदशाहन्तु ये च पूजां प्रकुर्वते ।
सर्वयज्ञतपोदानफलानीह लभन्ति ते ॥
विचित्रदेवभोगेषु क्रीडन्ते दिवि स्नेच्छया ।
पुण्यक्षयादिहायाताः पृथिव्यां खलु ते नृपाः ॥
गतारयो न सन्देह इत्याह भगवान् शिवः ।
इति देवीपुराणोक्तदमनकपूजाविधिः ।

— ००० —

सूर्य उवाच ।

शिवं ये पूजयिष्यन्ति दानं दास्यन्ति सुव्रताः ।
सर्वपापविनिर्मुक्ता दिवमेष्यन्ति ते द्विजाः ॥
यथा पशुपत्तिर्नित्यं दत्त्वा सर्वमिदं जगत् ।
न लिप्यते पुनः सोऽपि यो नित्यं व्रतमाचरेत् ॥
इह जन्मकृतं पापं पूर्वजन्म कृतञ्च यत् ।

व्रतं पाशुपतं नाम कृत्वा हन्ति द्विजोत्तम ॥

द्वादश्यामेकभक्ताशी त्रयोदश्यामवाचितं ।

चतुर्दश्यां तथा नक्तं उपवासं परेहनि ॥

परेहनि अमावास्यायां ।

गोवृषजैव हिरण्यं रोप्यं ताम्रमयं तथा ।

सौवर्णं कारयेत् पत्रं गुञ्जाशीत्या पृथक् पृथक् ।

तत्रैवील्लेखयेन्मूर्तिं शिवायाश्च शिवस्य च ॥

तत् प्रमाणं वृषं कुर्याद्द्वीप्यं हेमश्चतुर्गुणं ।

रोप्याष्टगुणताम्रन्तु तदर्द्धं वापि कारयेत् ॥

तत्प्रमाणन्तुं गुञ्जाशीतिप्रमाणं ।

तदर्द्धमेति हेमरूप्यताम्रेषु योज्यं वृषत्रयं कार्यं वृषान्
दद्यादिति वचनात् ।

कुशे पत्रं समारोप्य वस्त्रोत्तमयुतं तथा ।

त्रयोदश्यामेकभक्तं रिक्तायां नक्तमाचरेत् ॥

अनुकल्पोऽयं ।

गन्धपुष्पैः सनैवेद्यैः वस्त्राभरणदीपकैः ।

गङ्गाधरं समभ्यर्च्य प्रार्थयेत् प्रवरम्बरं ॥

गङ्गाधर महादेव सर्वलोकपरावर ।

जहि मे सर्वपापानि पूजितस्त्विहशङ्कर ॥

गङ्गाधर धराधीश परात्परवरप्रद ।

श्रीकण्ठ नीलकण्ठस्त्वमुमाकान्त नमोस्तुते ॥

एवं पूज्य विधानेन प्रतिपद्युदिते रवौ

हिरण्यादीन् गोवृषञ्च ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
 यथा त्वं सर्वगः सर्व्व सर्वावासस्तु सर्व्वकृत् ।
 न लिप्यसे विकुर्वाणस्तथामाङ्गुत् शङ्कर ॥
 एवं श्रुत्वा नमस्कृत्य वृषान् दद्याद्यदीप्सितान् ।
 गुर्वादिभ्योद्विजेस्यस्तांश्छङ्कर प्रीयतामिति ।
 एवं व्रतमिदं कृत्वा वृषं दद्याद्विजातये ॥
 वृषोत्त, प्रतिमा ।

यममार्गं महावीरं न पश्यति कदाचन ।
 ततः श्रुत्वा स विप्रर्षिः पुनरायात् स्वर्कं पुरं ॥
 यमलोकन्तु संहृश्य सूर्य्येण सहितस्तदा ।
 तैः समेत्य यथावृत्तं सर्व्वमाख्यातवानृपः ॥
 ततः श्रुत्वा चकारासी वृषदानं यतव्रतः ।
 सर्व्वपाप विनाशाय सहस्राक्षौहिणीपतिः ॥
 सर्व्वे सन्तश्च ये प्रेतास्तथा वै चापरे शतं ।
 तैस्तैः सार्द्धं स राजर्षिः परलोकमवाप्नुयात् ॥
 यः करोति व्रतञ्चैव सर्व्वपापप्रणाशनं ।
 न लिप्यति स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैरगम्यागमनादिभिः ।
 मुच्यते पातकेभ्योह्याभक्ष्यापेयैः पुमान् शकृत् ॥
 यः करोति महामाग दानं सर्व्वसुखावहं ।
 हत्वा पापान्यशेषाणि स्वर्गलोकं स गच्छति ॥
 इति बह्मपुराणोक्तं पाशुपतव्रतं ।

मैत्रेय उवाच ।

पापप्रशमनायालं यच्च पुण्योपहं ह्यं ।

मनोरथप्रदं यच्च तद्व्रतं कथ्यतां मम ॥

याज्ञवल्क्य उवाच ।

प्राप्यते विविधैर्यज्ञैर्यत् फलं मासिकैः ऋभिः (१) ।

उपवासैस्तदाप्नोति समाराध्य जनार्दनं ॥

मनोरथानां संप्राप्तिकारकं पापनाशनं ।

श्रूयतां मम धर्मज्ञ व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥

यत् कृत्वा नजडोनाम्नो वधिरो भवदुःखितः ।

नचैवेष्टवियोगात्ति' कश्चित् प्राप्नोति मानवः ॥

नचाप्रियोस्य लोकस्य कदाचिदपि जायते (२) ।

सप्तजन्मानि कल्याणं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

विष्णुव्रतमितिख्यातं दर्शितं विष्णुना स्वयं ।

पौषशुक्ल द्वितीयादि कृत्वादिनचतुष्टयं ॥

मण्मासपारणप्रायं गृह्णीयात्परमं व्रतं ।

पूर्वं सिद्धार्थकैः स्नानं ततः कृष्णतिलैः स्मृतं ॥

वचयाथ तृतीयेऽङ्गि सर्वौषध्या ततः परं ।

नाम्ना कृष्णाच्युताख्येन तथा तं तेन पूजयेत् (३) ॥

तथैव च चतुर्थेऽङ्गि हृषीकेशं च केशवं (४) ।

(१) साध्विसाधुभिः रिति वा पाठः ।

(२) नचाप्रियो मानुषाणां न रोगीतुवि जायते इति वा पाठः ।

(३) स्नानं कृष्णाच्युताख्येन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(४) ध्यात्वादेवं प्रपूजयेदिति पाठान्तरं -

देवमभ्यर्च्य पुष्पैश्च पत्रैर्धूपानुलेपनैः ॥
 उन्नच्छतश्च बालेन्दोर्दद्यादध्यं समाहितः ।
 पुष्पैः पत्रैः फलैश्चैव सर्वधान्यैश्च भक्तितः ॥
 दिनक्रमेण चैतानि चन्द्रनामानि कीर्त्तयेत् ।
 शशी चन्द्रः शशाङ्कश्च निशापतिरिति क्रमात् ॥
 नक्तं भुञ्जीत सततं यावत्तिष्ठति चन्द्रमाः ।
 अस्तङ्गते न भुञ्जीत व्रतमङ्गभयाच्छुभे ॥
 एवं सर्वेषु मासेषु ज्यैष्ठ्यान्तेषु यशस्विनि ।
 कर्त्तव्यं वै व्रतश्रेष्ठं द्वितीयादिचतुर्दिनं ॥
 विप्राय दक्षिणां दद्यात्पञ्चम्यां च यशस्विनि ।
 एवं समापयेन्मासैः षड्भिः प्रथमपारणं ॥
 पारणान्ते च देवस्य प्रीणनं भक्तितः शुभैः ।
 यथाशक्त्या तु कर्त्तव्यं वित्तश्राठं विवर्जयेत् ॥
 आपादादिद्वितीयाञ्च षण्मासेन तपोधन ।
 पारणं वै समाख्यातं व्रतस्यास्य शुभप्रदं ॥
 व्रतमेतद्विलीपेन दुष्मन्तेन ययातिना ।
 तथान्यैः पृथिवीपालैरुपवासविधानतः ॥
 उपवासी नक्तं ।
 चरितं मुनिमुख्यैश्च मरौचिचरनादिभिः ।
 सुमित्रयाच(१) कैकेया शण्डिल्या धूमपिङ्गया(२) ॥

(१) सुरभयाघ इति वा पाठान्तरं ।

(२) शण्डिल्या च समीतया इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सुदेण्या च देवक्या मतिमत्या कृतं तथा ।
 सावित्र्या पूर्णमास्या च(१) वीरिण्याथ सुभद्रया ॥
 ब्राह्मणचतुर्विद्या शूद्रैस्त्रीभिरनुष्ठितं ।
 उर्वण्या रश्म्या चैव सौरभेय्या तथा व्रतं ॥
 धराप्सरोभि(२)र्धर्म्यज्ञैः सेवितं पुण्यवाञ्छया ।
 प्रथमे पाद पूज्योस्य द्वितीयेनाभि पूजनं ॥
 तृतीये चक्षुषः पूजा चतुर्थे शिरसो हरेः ।
 एतच्चीर्त्वा समस्तेभ्यः पापेभ्यः श्रद्धयान्वितः ॥
 मुच्यते कलुषैश्चैव स प्राप्नोति मनोरथान् ।
 व्रतानामुत्तमं ह्येतत् स्वयं देवेन भाषितं ॥
 पापप्रशमनं शस्तु मनोरथफलप्रदं ।
 यच्च काममभिधाय क्रियते नियतव्रतैः ॥
 व्रतमेतन्महाभागे तं संपूरयते नृणां ।
 मनोरथान् पूरयति सर्वपापं व्यपोहति ॥
 अव्याहतेन्द्रियत्वञ्च सप्तजन्मानि यच्छति ॥
 माघे स्नानस्य यत्पुण्यं प्रयागे पापनाशनं ।
 सकलं तदवाप्नोति श्रुत्वा विष्णुं व्रतन्विदं ॥
 इति विष्णुधर्मात्तिरोक्तं विष्णुव्रतं ।

— ००० —

(१) वेदवत्या तथा चोर्णमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) धराधीदैश्च इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

योगभूतं हरिं देवं चातुर्मास्यमुपोषितं ।

अर्चयेत्पौर्णमास्यान्तु सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

योगभूतं सकलं ।

ब्रह्मभूतममावास्यां पूजयेत्तामुपोषितः ।

राजसूयमवाप्नोति कुलमुद्धरति स्वकं ॥

ब्रह्मभूतं निष्कलं ।

ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथैव च ।

योगभूतं परिचरन् केशवं महदाप्नुयात् ॥

अत्यर्थं प्रीतिमाप्नोति मासपक्षांस्तयोः सदा ।

पूजितः सोपवासेन भक्त्या देववरो हरिः ॥

महाव्रतमिदं ख्यातं सर्वकल्मषनाशनं ॥

संवत्सरमिदं कृत्वा नाकष्टं महीयते ॥

सर्वपापपशमनं व्रतमेतत् प्रकीर्तितं ।

स्वचित्तशक्तिरेवात्र सर्वकर्म्मसु कारणं ॥

कृत्वा व्रतं द्वादशवत्सराणि

प्राप्नोति लोकं पुरुषोत्तमस्य ।

तत्रोष्य कालं सुचिरं महात्मा

प्राप्नोति लोकं पुरुषस्ततोऽसौ ॥

इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं महाव्रतं ।

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रशुक्लादथारभ्य प्रत्यहं दिनसप्तकं ॥
 कृदिनं क्रादिनीचैव पावनीं चैव पूजयेत् ।
 सीतां चेक्षुं तथा सिन्धुं तथा भागीरथीं क्रमात् ।
 वह्निस्नानं(१) तथा कुर्यान्नित्यं नक्ताशनो भवेत् ।
 जले च जुहुयात् क्षीरं शान्तात्मा च दिने दिने ॥
 क्षीरपूर्णांश्च दातव्या वारिधान्यो द्विजातिषु ।
 क्षीराशनश्च तिष्ठेत तत्तथा दिनसप्तकं ॥
 एवं संवत्सरं कृत्वा पूर्णं संवत्सरे नरः ।
 द्विजातिषु ततो दद्याद्रजतस्य पलं शुभं ॥
 फाल्गुनस्यासिते पक्षे(२) सप्तम्यां दिवसे(३) क्रमात् ।
 तं लोकमाप्नोति नरो यत्र पायसकर्दमाः ॥
 नद्यः क्षीरवहा दिव्याः सर्व्वकामफलप्रदाः ।
 तत्रोप्य कालं शुचिरं महात्मा
 मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगः ॥
 गुणेण शीलेन धनेन युक्तो
 राजाय वा ब्राह्मणपुङ्गवश्च ॥
 इति श्रीविष्णुधर्मोत्तरोक्तं नदीव्रतं ।

—000—

(१) हविस्नानमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) फाल्गुणस्य सिते पक्षे इति पाठान्तरं ।

(३) द्विदिवमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि तव लोकव्रतं शुभं ।
 यास्तु व्याहृतयस्तत्र सप्तलोकाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 आचरेत् प्रत्यहं स्नानं बहिर्नित्यमतन्द्रितः ।
 चैतशुक्लात्तथारभ्य क्रमेण दिनसप्तकं ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं ।
 एकरात्रोपवासञ्च क्रमेणैव समाचरेत् ॥
 महाव्याहृतिभिर्हीमस्त्रिलैः कार्यो दिने दिने ।
 संवत्सरान्ते दद्याच्च तथा विप्रेषु दक्षिणां ॥
 सुवर्णसुमहद्दासः कांस्यधेनूस्तथैव च ।
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं पुरुषसत्तम ॥
 सर्वलोकवरः श्रौमान् स्वेच्छया स्यान्नराधिपः ।
 यावत् कल्पावसानन्तु कल्पादौ पार्थिवोत्तमः ॥
 स चक्रवर्त्ती नृपवर्ध्पूज्यः
 सुरासुराणामधिकप्रभावः ।
 संवत्सराणामयुतं शतानि
 स याति पृथ्वीसकलाभिरामः ॥

इति विष्णुधर्मीत्तरोक्तं लोकव्रतं ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि तव शैलव्रतं शुभं ।
 महेन्द्रो मलयः सद्यं शूक्तिमानृक्षवानपि ॥

विन्यस्य पारिपात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ।
 चैत्रशुक्लसमारम्भात् प्रत्यहं दिनसप्तकं ॥
 तेषां संपूजनं कृत्वा वह्निःस्नानं समाचरेत् ।
 गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसम्पदा ॥
 यवैर्हीमं तथा कुर्याद्दद्याद्विप्रे यवानपि ।
 नित्यं यवान्नमग्नौ यात् कुर्यात् संवत्सरं व्रतं ॥
 तस्यावसाने दद्यात्तु यवप्रस्थांश्च विंशतिः ।
 वाचकाय द्विजेन्द्राय सुवर्णं काञ्चनस्य तु ॥
 व्रतेनानेन चीर्णेन चतुःसागरमेखलां ।
 भुनक्ति वसुधां राजा वशेकृत्वा रिपून्नुपः ॥
 भोगांस्तु भुक्त्वा त्रिदिवेश्वरस्य
 मानुमासाद्य यथोक्तमेतत् ।
 प्राप्नोति सर्वं हि मयेरितं यत्
 जन्मान्तराण्येव नरेन्द्रसत्तमः ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं शैलव्रतं ।

कार्कण्डेय उवाच ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि समुद्रव्रतमेव ते ।
 चैत्रशुक्लादथारभ्य प्रत्यहं दिनसप्तकं ॥
 लवणक्षीरं सष्टतं दधिमण्डं सुरोदकं (१) ।
 तथैवेक्षीरसोदञ्च स्वादुदधैव पूजयेत् ॥

आचरेत् प्रत्यहं स्नानं सुचिर्भुत्वा तथावहिः ।
 घृतेन होमं कुर्वीत सप्तम्याच्च प्रदापयेत् ॥
 हविष्याशी भवेन्नक्तं कुर्यात् संवत्सरं व्रतं ।
 संवत्सरान्ते दद्याच्च तथा धेनुं पयस्विनीं ॥
 व्रतेनानेन चीर्णेन सप्तसागरमेखलां ।
 भुनक्ति वसुधां राजा सप्तजन्मान्तराणि तु ॥
 आरोग्यकामः कुर्वीत व्रतमेतत्तथैव च(२) ।
 धर्मकामोऽर्थकामश्च स्वर्गकामस्तथैव च ॥

मङ्गल्यमेतत्परमं पवित्रं
 श्रीवर्धनं धर्मविवर्द्धिकारि ।
 कर्त्तव्यमेतत् प्रयतैर्मनुष्यै
 राज्याभिकामैरचिरेण तैश्च ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं समुद्रव्रतं ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि द्वीपव्रतमनुत्तमं ।
 चैत्रशुक्लात्तथारभ्य प्रत्यहं दिनं सप्तकं ॥
 जम्बूशाककुशक्रीच शाल्मलिद्वीपसंज्ञितं ।
 गोमेदं पुष्करञ्चैव प्रत्यहं पूजयेत् क्रमात् ॥
 नित्यमेव तदास्नानं वहिरेवं समाचरेत् ।
 अधःशायी भवेन्नित्यं तदेव दिनसप्तकं ॥

(१) व्रतकाम इति पाठान्तरं ।

(५६)

पूर्णं संवत्सरे दद्याद्रजतञ्च विनिर्मितं ।
 फलानि तु विशेषेण संस्थानन्दीपवत् कृतं ॥
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा पूर्णसंवत्सरं शुचिः ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंश्रवं ॥

मानुषसासाद्य स सप्तद्वीपां
 भुनक्ति भूमिं विजितारिपक्षः ।
 संपूज्यमानस्त्रिदशैः सदैव
 महर्षिभिर्ब्राह्मणपुङ्गवैश्च ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं द्वीपव्रतं ।

—000@000—

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि श्रीव्रतं नाम ते व्रतं ।
 चैत्रशुक्लतृतीयायां स्नानमभ्यङ्गपूर्वकं ॥
 कृत्वा शुक्ताम्बरो राजच्छुक्लमाल्यानुलेपनः ।
 तिष्ठेद्दृष्टोदनाहारो भूमौस्त्रयान्निशां च तां ॥
 चतुर्थ्याञ्च तथा स्नानं वह्निरेव समाचरेत् ।
 पञ्चम्याञ्च विशेषेण शुक्ताम्बरधरः शुचिः ॥
 लक्ष्मीं संपूजयेत् पद्मेः कृत केकतकेपि वा ।
 शुक्लेन गन्धमाल्येन घृतदीपेण वाप्यथ ॥
 लक्ष्मीरूपन्तु नारदीयपुराणात् ।
 पद्मा पद्मकरा कार्या पद्मपुष्पासनस्थिता ।
 चतुर्भुजा सुरूपाद्या साक्षसूत्रकमण्डलुः ॥

हरिद्रया च धान्येन आर्द्रकेन गुडैश्च ।
 द्रक्षुलक्षुविकारैश्च लवणेन च भूरिणा ॥
 स्वशक्त्या च महाराज भूरिणा वलिकर्षणं(१) ।
 श्रीसूक्तेन ततोवक्त्रौ पद्मानि जुहुयाच्छुचिः ॥
 तदलानि च बिल्वानि तदलाभे तथा घृतं ।
 ब्राह्मणान् गोरसप्रायं घृतभूयिष्ठमाशयेत् ॥
 सुवर्णमाषकं दद्याद्ब्राह्मणस्य च दक्षिणं ।
 अनाहारस्ततः स्वप्यात् शुचौ देशे यथाविधि ॥
 ततस्तु पञ्चमीं प्राप्य पूर्वोक्ते पद्मिनीजले ।
 स्नात्वा संपूजनं कुर्यात् प्राग्वदेव तथाश्रितः ॥
 भूय एतद्विजे दद्यात् पूर्णं कनकमाषकं(२) ।
 पद्माक्षमथवा विल्वं प्राश्नीयात्तदनन्तरं ॥
 ततो हविष्यमश्नीयाद्वाग्यतो मानवोत्तमः ।
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं पार्थिवमत्तसः ॥
 फलमाप्नोति विपुलं राजसूयाश्वमेधयोः ।
 विना कनकदानेन व्रतमेतत् समाचरेत् ॥
 व्रतान्ते माषकं सर्व्वमग्निष्टोमफलं लभेत् ।
 संपूज्य सोपवासस्तु शुक्लपत्रस्य पञ्चमीं ॥
 नित्यमेव श्रियं देवीं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमां ।
 बलमुत्तममाप्नोति रूपमारोग्यमेव च ॥

(१) भूमिनावलिकर्षणं न मिति पाठान्तरं ।

(२) कनकमाषकमिति पाठान्तरं ।

जगत् प्रधानां वरदाञ्च पुण्यां
विभावरीं सर्व्वगतां नरेन्द्रः ।
अद्वान्वितः पूजयतीह यस्तु
कामानवाप्नोति स सर्व्वकालम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं श्रीव्रतं ।

— ००० —

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

अथापरं प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्तिव्रतं तव ।
ग्रहचक्रगदापद्मं पृथ्वीवीञ्च महाभुज ॥
गन्धैर्मण्डलिकां कृत्वा पञ्च पञ्च सुपूजयेत् ।
चैत्रशुक्लां तथारभ्य पञ्चमीप्रभृतिर्नरः ॥
सोपवासो वह्निस्नातस्तथा शुक्लाम्बरः शुचिः ।
गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ॥
सर्व्वेषां पूजनं कृत्वा जुहुयाज्जातवेदसि ।
सर्व्वेषामेव देवानां नामभिस्तु तथा गृहं ॥
ब्राह्मणान् भोजयेच्चात्र तदा च सुरभोजनं ।
संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतान्ते वस्त्रपञ्चकं ॥
पञ्च वैदविदां दद्यात् पञ्चवर्णं नराधिप ।
व्रतेनानेन चीर्णेन राजसूयफलं लभेत् ॥
मानुष्यमासाद्य भवत्परीगी
वलान्वितीधर्म्यं परोविनीतः ।

श्रुतेन रूपेण धनेन युक्ती

राजाधिराधोप्यथ वा द्विजेन्द्रः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पञ्चमूर्तिव्रतं ।

कृष्ण उवाच ।

अन्नदानस्य माहात्म्यं कथयामि तवानघ ।
यत्प्रोक्तमृषिभिः पूर्वं तदिहैकमनाः शृणु ॥
ददस्वान्नं ददस्वान्नं ददस्वान्नं युधिष्ठिर ।
सद्यस्तृप्तिकरं लोके किञ्चिद्दत्तेपरेण तु ॥
रामेण दाशरथिना व्रतस्थेन निजानुजे ।
निर्वेदात्तु पुराप्युक्तं तच्चापि कथयामि ते ॥
पृथिव्यामन्नपूर्णाया वयमन्नस्य काङ्क्षिताः ।
सौमितेनान्नमस्माभिर्ब्राह्मणस्य मुखे हुतं ॥
यदुप्यते कर्मबीजं वत्सावश्यं फलं नरैः ।
प्राप्यते लक्ष्मणास्माभिर्नान्नं विप्रमुखे हुतं ॥
यन्नप्राप्यं न तत् प्राप्यं विद्यया पोरुषेण वा ।
प्राप्यते लोकवादोऽयमादत्तमुपतिष्ठते ।
भक्ष्योपयोगादन्यस्तदानं त्रैयस्करं परं ।
प्रकारान्तरभोज्यानि दानान्यायान्ति, भारत ॥
अत्र मे परमं दानं सत्यवाक्यं परं पद ।
क्षुत्पिपसात्ययोलाभः सन्तोषः परमं सुखं ॥
स्नातानामनुलिप्तानां भूषितानां विभूषणैः ।

न सुखं न च सन्तोषो भवेदन्नादृते नृणां ॥
 खेतोनाम महीपालः सार्वभौमोऽभवत् पुरा ॥
 तेनेष्टं बहुभिर्यज्ञैः संग्रामा वहवो जिताः ।
 दानानि च प्रदत्तानि धर्मतः पालिता मही ॥
 भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् यच्चूणां मूर्धनि स्थितः ।
 वानप्रस्थेन विधिना त्यक्त्वा राज्यश्रियं नृप ॥
 स्वर्गं जगाम तां भुक्त्वा पूज्यमानो मरुद्गणैः ।
 तत्रास्ते रममाणोऽसौ साकं विद्याधरोरगैः ॥
 प्रसिद्धस्तयते सिद्धैः सेव्यतेऽप्सरसाङ्गणैः ।
 गन्धर्वैर्गीयते ष्टैः शक्रेनाप्यनुगम्य तेः ॥
 दिव्यमालाम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ।
 सच नित्यं विमानायगादवतीर्य महीतलं ॥
 स्वयमायाति कौन्तेय पूर्वन्त्यक्त्वा कलेवरं ।
 तच्छरीरं तथैवास्ते रचितं पूर्वकर्मभिः ॥
 स कदाचित् सुरे स्थाने ब्रह्माणं समुपास्थितः ।
 प्रणम्य प्राञ्जलिभूत्वा निर्वेदादिदमव्रतीत् ॥
 भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्राप्तं स्वर्गसुखं मया ।
 सर्वेषामप्ययं पूज्यः सुराणां सुरपुङ्गव ॥
 किन्तु क्षुधाधतेऽत्यर्थं स्वर्गस्थऽस्यापि मे प्रभो ।
 ययामांसान्यहं स्वानि भक्षयाम्यशनं विना ॥

ब्रह्मोवाच ।

खेताभिजनसम्पन्नश्चेत शृणु वचो मम ।
 त्वया धीतं श्रुतं दत्तं गुरवः परितोषिताः ॥

नाशनं भवता दत्तं क्षुधिताय द्विजोत्तम ।
 ततः स्वाध्यायसम्पन्नं शास्त्रज्ञं संयतेन्द्रियं ॥
 येन संपद्यते तृप्तिरक्षया जायते तव ।
 विरिञ्चेस्तद्वचः श्रुत्वा त्वरायुक्तो महीपतिः ॥
 अगस्त्यं भोजयामास भक्त्या भरतसत्तम ।
 श्वेतस्तृप्तो गतः स्वर्गं दत्तान्नदक्षिणाव्रतं ॥
 पौलस्त्ये निहते पश्चाद्देवदानवसङ्कटे ।
 रामायैकावलीं प्रादादगस्त्यः परया सुदा ॥
 एतद्भूतस्य महात्म्यं कथयाम्यपरञ्च ते ।
 तवान्नादपरं किञ्चिद्दानं सत्यं मयोदितं ॥
 अन्नं वै प्राणिनः प्राणाः अन्नमोजी वलं सुखं ।
 एतस्मात् कारणात् सद्भिरन्नदः सर्वदः स्मृतः ॥
 सुहृदो ह्यात्मवर्गश्च गृहं सप्ताः वुभूक्षिताः ।
 तृप्ताः प्रतिनिवर्त्तन्ते नकोन्यः सदृशः पुमान् ॥
 दीक्षितः कपिला माता राजभिर्द्युर्महीदधिः ।
 दृष्टमात्राः पुनन्ये ते तस्माद्दद्यात् नित्यशः ॥
 एकस्याप्यतिथेरन्नं यः प्रदातुमशक्तिमान् ।
 तस्यारम्भपरिक्लेशैः सर्वतः किं फलं गृहे ।
 शक्यते पुष्करे चार्थे चिररात्राय जीवितुं ॥
 अन्नाहारविहीनेन शक्यं वर्त्तयितुं चिरं ।
 भुक्त्वा गृहे गृहस्थस्य मैथुनं यस्तु सेवते ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा इति प्राङ्मुर्मनषिणः ॥

दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 कस्मान्न दीयते नित्यं तस्मादन्नन्तु दीयते ॥
 यस्येदृशी फलावाप्तिः कथिता सर्वसूरिभिः ।
 भिक्षां वा पुष्कलां वापि हन्तकारं द्विजायते ॥
 भोजनञ्च यथा लाभमदत्त्वा श्रान्तिं किल्बिषं ।
 येन शतं सहस्रं वा भोजितं स्याद्विजन्मनां ॥
 तेन ब्रह्मगृहान्नन्तदनयन्तु च कुटीरकं ।
 वाराणस्यां पुरा पार्थ वणिजी वणिजीविनः ॥
 धनेश्वर इति ख्यातो देवब्राह्मणपूजकः ।
 तस्य पाण्येकदेशे तु मुक्ताण्डं पाण्डुरच्छविः ॥
 स सर्पं सर्पस्तद्दे शोदणिद्रुद्धा विगङ्गितः ।
 तदण्डं वणिजाहत तेन दृष्टञ्च वृद्धिना ॥
 ततः प्रभृति रुदितं ररक्ष च पुपोष च ।
 निर्जगाम दिनैः कैश्चिद्वित्वाण्डं सर्पपोतकः ॥
 वणिजा रक्षमाणस्य स्नेहाच्चाहरहर्निशं ।।
 चनकक्षीरपानार्थं सर्पभोगैरवर्द्धयेत् ॥
 लिलेह हृत भाण्डानि जगृहे गन्धसञ्चयात् ।
 भूयोपांसुप्रकारेव चकारवारिमध्यगं ॥
 जगाम सुमहान् कालो वलीला च वकैः शुभैः ।
 अथैकस्मिन्दिने गङ्गां गतः स्नातुं त्रिलोचन ।
 वाणिः मार्गाखणविन्दथापयित्वा स्थितं मतं ॥
 व्यवहार समग्ररब्धं वणिकपुत्रेण धीमता ।

ददाति प्रतिगृह्णाति यवतैलं घृतैश्चयं ॥
 व्यवहारा कुल तथा यादयेरन्तरेण सः ।
 सपर्य्यत्वया रजायव्याद्वणित्किञ्चित्त्वं सकृतः ॥
 जानन्नपि सवृत्तान्तं निदानं नियते वशा ।
 त्रासात्सन्तर्ज्यामास पलेनपलष्ठभोजिनं ।
 सम हतः समुत्पाय मूर्ध्ना नमधिगच्छति ॥
 उवाच दारुणातमं स्वामिनं पन्नगाधमः ।
 शरणागतपोषितञ्च तव पित्रा प्रियङ्करं ॥
 कस्मान्माहंसि दुष्टात्मा न मे जीवं विमोक्षसि ।
 तदन्ते कलशलाशब्दः सञ्जातो रोहणो नृणां ॥
 धनेश्वर सुदेतोवृष्टः सपर्य्यणाभि भृशङ्कुलः ।
 अच्युतानन्त गोविन्दं कृष्णेनैवेत्युदीरयेत् ॥
 धनेश्वरोप्यनुप्राप्तः स्तुत मांकलयागिरा ।
 किं किं कृत समेनेभि तव पन्नग विप्रियं ॥
 वदत्वं भवता मूर्ध्नि स्वाभोगेनाभि चेष्टितं ।
 मूर्खं मितं कुसम्बन्धं हीनजातिषु नोदयां ॥
 यः करोत्यवधोङ्गारान् स्वहस्तेनापि कर्षति ।
 तत्वं मूर्खस्त्वं स्वसन् सपर्य्यं वाष्पै राह दयागिर ॥
 निरापराधी भवतः पुत्रेणाहं समाहितः ।
 सदाहं पश्यतस्तेद्य दशम्येनं नराधिप ॥
 सधा न भूयो भूतानां भवेदस्मात् कचिन्नयं ।

धनेश्वर उवाच ।

उपकारं स्मृति वृत्तिं स्नेहपाशानपाशं च ।
 धर्ममार्गमनक्रम्य प्रयातः केन वार्यसे ॥
 क्षणमात्रं प्रतिच्छत्वं यावदेव शिशुर्मम ।
 और्ध्वदैहिक कर्महं करोति स्वयमात्मनः ॥
 एवमुक्त्वा गृहं दत्त्वा यतीनां ब्रह्मचारिणां ।
 सहस्रं भोजयामास घृतपायसभोजनैः ॥
 समुत्थाय ततः सर्वे ब्राह्मणा हृष्टमानसाः ।
 वणिक्पुत्रो योत्तमाङ्गेऽपि चिच्छिपुकुसुमाक्षतान् ॥
 वणिक्पुत्रं चौरस्त्रीव नश्यन्तु तव शत्रवः ।
 अभिष्टफल संशुद्धिरस्तु ते ब्राह्मणाज्जयाः ॥
 ततः स दुष्टप्रकृतिर्व्यक्तिं वणिग्जन प्रतारितः ।
 पन्नगो न गसत्कारः पपात च ममार च ॥
 विपन्नं पन्नगं दृष्ट्वा स्तब्धचर्चनेश्वरः ।
 आः किमेतदिति प्रोक्त्वा विषादमगमत्परं ॥
 पोषितोऽयं मया वाली पालितोलिलास्तथा ।
 ममोपकारात्पञ्चत्व प्रपन्नः पवनाशनः ॥
 उपकारिषुयः साधुः साधुत्वे तस्य की गुणः ।
 अपकारिषुयः साधुः साधुत्वमिति मे मतिः ॥
 इत्येवं सं प्रधार्यासौ दुःख सन्तप्तमानसः ।
 वुमुजे नाकुलतया तच्च मुक्तगणोऽनिशं ॥
 ततः प्रभाते गङ्गायां स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥

सहस्रं भोजयामास पुनरेव द्विजन्मनां ।
 समास्तैरिष्टसंसिद्धा ब्राह्मणानुमोदिताः ॥
 विणिगाह समाभिष्टं गञ्जीवतिः हपन्नगः ।
 ततो द्विजवरो मुक्तैरुवभिः परिषिञ्चतैः ॥
 उदतिष्ठ दहीनाङ्ग सहसाहि महाकुला ।
 प्रहर्षं मतुलं लेभे तं दृष्ट्वा पुरतस्थितं ॥
 प्रत्यग्रावयवं हृष्टं सृक्किणीं परिनेलिह ।
 दानाय प्राज्ञैः प्रशशंसुर्धनेस्वरं ।
 पुरीनिवासिनः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥
 सहस्रभोज्य माहात्म्यं कथितं ते युधिष्ठिर ॥
 सम्यक् श्रद्धां प्रयुक्तस्य किमन्यसेत् कथयामिते ।
 इच्छन्तियस्त्वनुदिनं द्विजपुङ्गवाना
 मन्नं विशुद्धमनसेष्टशमागतानां ।
 मर्त्ये विहृत्य सुचिरंसुं सुहृत् जनास्ते
 प्रेत्येहं यान्ति भवनं मुदिता सुरारे ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे सदाव्रतं नामान्न दानमाहात्म्यं ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगववन् केन तपसा व्रतेन नियमे न वा ।
 दानेन केन वा लोके स्त्रीज्यलन्त प्रजापते ॥
 अतितेजो महादीप्तं दीप्तां शुकिरणोज्ज्वलं
 शरीरं जायतेयेन तन्मे वक्तुमर्थार्हसि ।

कृष्ण उवाच ।

मधुरायां पुरापार्थ पिङ्गलोनाम तापसः ।
 आगतः समेपत्त्रया जाम्बवत्या च पूजितः ॥
 पृष्टञ्च प्रश्न मे वैतं स चरेद्यो यथातथं ।
 नयासि मे समाख्यातं तत्सर्व्वं ते वदाम्यहं ॥
 यदायदा नृपथेष्ठ पुण्यकालः प्रपद्यते ।
 संक्रान्ति सूर्य्यग्रहणे चन्द्रपर्व्व वैष्टतौ ॥
 पुत्ररेत्वयनेप्राप्ते दक्षिणे विषुवे तथा ।
 एकादश्यां शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां दिनक्षये ॥
 सप्तम्यामथवाष्टम्यां स्नात्वा व्रतपरो नरः ।
 नारी वा भूमिदेवेभ्यः प्रयच्छन् प्रयताङ्गणे ॥
 घृतकुम्भेन दीपं वास्त्रेण प्रहालन्तं प्रदीपकं ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भूमिदेव इति प्रोक्तं यत्त्वया मधुसूदन ।
 किमेतत् कीतुकं भेक्षि संशयञ्चेतु मर्हसि ॥

कृष्ण उवाच ।

पुराकृतयुगस्यादौ त्रिशङ्कुर्नाम पार्थिव ।
 स स्वर्गे गन्तु कामोऽभूत् स शरीरो नृपोत्तमं ॥
 ततश्चण्डालता नीतो वसिष्ठेद महात्मना ।
 त्रिशङ्कुः सर्वमाचख्यौ विश्वामित्राय धीमते ॥
 सोऽपि मन्युवशाद्यज्ञं चकार हयदैवतं ।
 नते रुचिः प्रतिगृहं ततः क्रुद्धः कुशात्मजः ॥

विश्वामित्रस्तु कोपेन चकारान्यान् सरोत्तमान् ।
 भृङ्गाटकानारिके रान्यवचान्न जेडकान् ॥
 मोधार पट्टवन्ता वा गौड़ कुष्माण्डकान् द्रुमा ।
 उद्रान् मनुदिमुख्याश्च क्रोधान्ननिरवासृजन् ॥
 चकारान्यान् समुषितान् प्रतिमासु सरोत्तमान् ।
 ततः शक्रं समागम्य विश्वामित्रं प्रसाद्य वै ॥
 सृष्टिं निवारयामास ये सृष्टास्ते तथापि च ।
 मेघलोकेषु ते सर्वे देवा देवकुलेष्वथ ॥
 मन्त्रैर्निवद्धा पिण्डीषु स्थिता मूर्ध्निमतो यथा ॥
 ब्रह्मा विष्णु स्तथा रुद्रोयेचान्येदेवतागणाः ।
 लोकानां सुपकाराय मर्त्यलोकं सुपागताः ॥
 प्रतिमा सुस्थितां शस्त्रत् भोगान् भुञ्जन्ति शाश्वतान् ।
 वरान् प्रयच्छति भक्तानामिति ते गुह्यमीरितं ॥
 तैभ्यः पुस्तादातव्यं प्रच्छान्तं तं प्रदीपकं ।
 सूर्याय रक्तवस्त्रेण पूर्णावर्त्तिं हृतेन तं ॥
 चतुः प्रस्थैः प्रहलन्ती मन्त्रेणानेन दापयेत् ।
 तद्विष्णोः परमं पदं सदापश्यन्ति सूरयः ॥
 दिवीव चक्षुरातनं नमः ।

पीतवस्त्रेण कृष्णाय श्वेतवस्त्रेण शूलिने ।
 कौसुम्भ वस्त्रे णाद्येन गौरीमुदीश्वदापयेत् ॥
 लाक्षारक्तेन दुर्गायै पूर्णवर्त्तिं प्रबोधयेत् ।
 नीलवस्त्रेण कामाय वाणनाथायथादिरं ॥

नागेभ्यः कृष्णवस्त्रे ण ग्रहेभ्य इषिकायुधां ।
 देवाग्नेन पितृवर्त्तिका । नागोभ्यो नागवर्त्तीति प्रवीधयेत् ।
 विशेषं शृणु सूर्याय पूर्णवर्त्तिर्निगद्यते ।
 शिवायेतिश्वरवर्त्ती' भौगवर्त्ती जनार्दने ॥
 पद्मवर्त्ती' विरिञ्चेस्तु गौर्याः सौभाग्यवर्त्तिका ।
 नागोभ्यो नागवर्त्तीति ग्रहवर्त्ती युधिष्ठिर ॥
 नक्षत्रेण मधुना घृतेन मधुवण्डके ।
 अर्षिते चर्चिते चै वलं लितायै प्रवीधयेत् ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र तन्निशामय वैदिकं ।
 ऋग्भिरेषां कामपाङ्गिरातुचं नाङ्गिरथ सविश्वाः सुचितयः
 पृथक् ।

अग्रेकामाय जेगिरे अप्रियेषु धामसु ।
 कामोभूतस्य भोव्यस्य सम्प्रतिको विराजाभ्यांनमः स्वाहा ।
 एवमेतेन विधिना यः प्रयच्छति दीपकं ।
 विस्तीर्णं विपुले पात्रे घृतकुम्भे नियोजितं ॥
 यान्तिते ब्रह्मसदनं विमानेनार्कं वर्चसा ।
 तिष्ठन्ति पावमानास्ते यावदाभूतसंप्लवं ॥
 सदीपेतु तथैवोर्ध्वगतिर्यथा देशैवक्षसि वलवन्ति हि ।
 तथा दीपस्य दातारी भवन्ति स फलेक्षणाः ॥
 यथैवोर्ध्वगतिर्नित्यं राजन् दीपशिखः शुभाः ।
 दीपदातु स्तथैवोर्ध्वं गतिर्भवति शोभना ॥
 घृतेन दीपो दातव्यो राचन् तैलेन वा पुनः ।

वसामज्जादिभिर्दीपो न तु देयः कथञ्चन ॥
 दीपतैलेन कर्त्तव्यं न तु कर्मविजानता ।
 निर्वाणायान्तु दीपस्य हिंसनञ्च निगर्हितं ॥
 यः कुर्यात्ते न कर्माणि स्यादसौ पुष्पितेक्षणः ।
 दीपहर्त्ता भवत्यन्धः काणोभिर्वापको भवेत् ॥
 पद्मपत्रोद्भवां वत्तिं गन्धतैलेन दीपकम् ।
 विरोगश्चैवा सुभगः नवीभवति मानवः ॥
 प्रहेभ्यो देवदेवस्य कर्पूरेण तु दीपकं ।
 अश्वमेधमवाप्नोति कुलचैव समुद्धरेत् ॥

एतन्मयोक्तं तव दीपदानं
 फलं समग्रं कुरुवंशचन्द्र ।
 श्रुत्वा यथोक्तं स ततं प्रदेयो
 दीपस्त्वयाविप्र सुरालयेषु ॥

अत्राप्युदाहरत्तीममितिहासं पुरातनं ।
 दीपदानात्तिलदानात् पदमाप पुरानघ ॥
 आसीच्चित्ररथोनाम विदर्भेषु महीपतिः ।
 तस्य पुत्र शतं राज्ञो जज्ञे पञ्चदशोत्तरं ।
 एकैवकन्या तस्यासील्लतानामन मतः ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्ना रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 तां ददौ काशिराजाय चार्वङ्गीं चारुधर्मणीं ॥
 शतान्यन्यानि भार्याणां त्रीण्यासंश्चाबुधर्मणः ।
 तासां मध्येयमहिषी ललिता वाम्यथा भवेत् ॥

विष्णो रायतने सातु सहस्रं परिदीपकान् ।
 प्रजालयत्यनुदिनं दिवारात्र मनिर्वृतं ॥
 तामिन्द्रमास्र यक्पक्षं शुक्ल पक्षञ्च कार्त्तिकं ।
 तस्याः प्रहलभोदीप उच्चस्थान कृतः शुभः ॥
 तस्मिन् काले तथा नित्यं ब्राह्मणावसथे तु सा ।
 व्यग्राभवति सायाङ्गे दीपप्रेषणतत्परा ॥
 चतुष्पथेषु रथ्यासु देवतायतनेषु च ।
 वैत्यवृक्षेषु वृक्षेषु गोष्ठेषु पर्वतेषु च ॥
 पुलिनेषु नदीनाञ्चकूपमूलेषु पाण्डव ॥
 तां सपत्न्योऽथ सङ्गम्य प्रच्छरिदमावृताः ।
 ललिते वद भद्रन्ते ललिते वदनं तथा ॥
 न तथा वलिपुष्पेषु न तथा द्विज पूजने ।
 भवत्याः सुमहान् यत्नोदीपप्रहासने यथा ॥
 तदेतत् कथयास्माकं ललिते कौतुकं परं ।
 मन्यामहेन्व यावश्यं दीपदान फलं श्रुतं ॥

ललितोऽवाच ।

नाहं मत्सरिणी भद्रानवनागादिभाषिता ।
 एक पत्न्याः श्रिताः साध्यो भवत्यीमममा नदाः ॥
 अष्टयुग्धर्म्मं चरणा शृण्वन्तु गदितं मम ।
 मयैतद्दीपदानस्य यथेष्टं भुज्यते फलं ॥
 हिरण्यदयिताभार्या शैलराज सुतावरा ।

उमादेवीति भद्रेषु देविकामा सरिहरा ।
 नारायणानुकम्पार्थं ब्राह्मणाद्यवतारिता ॥
 शुषिता तुषिता वृथा देविका पापनाशनी ।
 तस्यां स्नात्वा सकृन्नद्यां गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥
 तस्यामथ नृसिंहाख्यं तीर्थं कल्मषनाशनं ।
 हरिणा नृसिंहवपुषा यस्यां स्नानं कृतं पुरा ॥
 सौवैरराजस्य पुरा मैत्रेयोऽभूत् पुरोहितः ।
 तेन चायतनं विष्णोः कारितं देविकातटे ।
 अहन्यहनि शुश्रूषा पुष्पधूपानूलेपनैः ॥
 दीपदानादिभिश्चैव चक्रीत च स वै द्विजः ।
 कार्त्तिक्या दीपकस्तत्र प्रदत्तत्वेन चैकदा ॥
 आसौ त्रिर्वाणभूयिष्ठे देवावासुरतो निधिः ।
 देवतायने वासी तत्राहमपि मूषिका ॥
 प्रदीपवर्त्तिहरणे कृतबुद्धिर्व्वरानने ।
 गृहीतेयं मया वर्त्तिर्व्वषदंशो रुरोध१ मां ॥
 नष्टा चाहं ततस्त्वस्य मार्जारस्य भयातुरा ।
 वक्तृप्रान्तेन पश्यन्त्या स दीपः प्रेरितो मया ॥
 जज्वाल पूर्व्ववदास्या तस्मिन्नायतने पुनः ।
 मृताहं तु पुनर्जाता वेरभे राजकन्यका ॥
 जातिस्मरा महीपस्य महिषी चारुधर्मिणः ॥
 एष प्रवादो दीपस्य कार्त्तिके मासि शोभनः ।
 दत्तस्यायतने विष्णोर्यस्येयं व्युष्टिरुत्तमा ॥

१ रोदसि वा इति पुलकान्तरे पाठः ।

(६१)

असङ्कल्पितमप्यस्य प्रेरणं यन्मया कृतं ।
 केशवलयदीपस्य तस्येदं भुज्यते फलं ॥
 एतस्मात् कारणाद्दीपानहमेतानहर्निशं ।
 प्रयच्छामि हरेर्गेहे जातमस्य महाफलं ॥
 एवमुक्तं सपत्न्यास्ता दीपदानपरायणाः ।
 वभूवूर्देवदेवस्य केशवस्य महागृहे ॥
 ततः कालेन महता सह राज्ञा महात्मना ।
 विष्णुलीकमनुप्राप्ता पञ्चत्वं प्राप्य मानदा ॥
 तं लोकमासाद्य नृपेण सार्धं
 सराजपत्नी कमलाभनेत्रा ।
 रेमे महीपाल मुदा समेता
 दीपप्रदानात् सकला न हीनाः ॥
 दीपप्रदानमपि पुण्यतरं वदन्ति
 विप्राग्निगोष्ठहसुरैकगृहाङ्गणेषु ।
 तद्दानदीप्तवपुषास्य यथाभ्यकारे
 गच्छन्नरः पतति नो सविले कदाचित् ॥
 इति श्रीभविष्योत्तरे दीपदानविधिः ।

—000—

अथ स्कन्दपुराणोक्तं मौनव्रतं ।
 कैलासशिखरासीनी देवदेवो जगद्गुरुः ।
 त्रिलोचनो दशभुजो जटाखण्डेन्दुमण्डितः ॥
 भस्मार्चितशरीरस्तु पञ्चवक्त्रसमन्वितः ।
 शूलपाणिर्महातेजा द्वादशादित्यसन्निभः ॥

शेषवज्रजटाजूटः सुखासीनः सहोमया ।
 तत्र देवासुरा यक्षगणगन्धर्वकिन्नराः ॥
 अन्येऽपि वृद्धतपसो मृत्युकालसमप्रभाः ।
 एभिः संसेव्यमानोऽसौ पार्वतीप्राणवल्लभः ॥
 कस्मिंश्चिदपि ह्यलेसौ पार्वतीप्राणवल्लभः ।
 विसृज्य देवानेकान्ते पार्वत्या सह तिष्ठति ॥
 प्रणम्यातीव सस्नेहं रोमाञ्चिततनूतहं ।
 तत्त्वं पृच्छति सा देवी शृणु सर्वसुरेश्वर ॥
 लोकनाथे प्रसुप्ते तु लोकामात्यजने रताः ॥
 सूर्यादीनाञ्च देवानां विश्वेशे भक्तितत्पराः ।
 किमर्थं तद्व्रतं नास्ति ब्रूहि मे सुरसत्तम ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टोऽहं त्वयाधुना ।
 व्रतमेतत् पुरा चीर्णं सीतया राघवेण च ॥
 अन्यैरपि जनैः सर्वैः सच्चीर्णं व्रतमुत्तमं ।
 नभस्यत्र व्यतिक्रान्ते नभस्ये च प्रवर्त्तिते ।
 नभाः, आवणः, नभस्योभाद्रपदाः तौ चात्र पूर्णिमान्तौ ग्राह्यौ ।

एवं कालक्रमेणैव आवणी पूर्णिमा गता ।
 तद्दिनं प्राप्य विप्रेणेत्यग्रे नैवाभिधानात् ।
 व्रतमेतत् कर्त्तव्यं षोडशैव दिनानि तु ।
 एतच्छ्रुत्वा ततो देवी प्रहृष्टा वाक्यमब्रवीत् ॥

पार्वत्युवाच ।

किंविधानं पुरा प्रोक्तं व्रतं मौनव्रतात्मकं ।

तत्समस्तं समाचक्ष्य प्रसादं कुरु मे-प्रभो ॥

ईश्वर उवाच ।

तद्दिनञ्चैव संप्राप्य सभार्यः सह वान्धवैः ।

गत्वा प्रभातसमये स्नानार्थं जलसन्निधौ ।

तडाग्रे वा नदीदेशे गत्वा प्रश्रवणेऽथ वा ॥

स्नानं कार्यं तदा सर्वैः शिवध्यानपरायणैः ।

दूर्वाकाण्डं सुसंगृह्य षोडशग्रन्थिसंयुतम् ॥

तत्सूत्रञ्च करे न्यस्य स्त्रिया वामे नृदक्षिणे ॥

एवं विधानं कर्त्तव्यं यावत् स्यात् प्रतिपद्दिनम् ।

तद्दिने चैव संप्राप्ते समाप्त्यर्थं व्रतस्य तु ॥

मौनेनैवानयेत्तोयं मौने गोधूमपेषणम् ।

मौनेनैव च कर्त्तव्यं नैवेद्यं भोजनादिकम् ॥

सर्वोपस्करमादाय गत्वा च जलसन्निधौ ।

स्नानं कार्यं तदा तत्र नित्यकर्म ततः परम् ॥

देवर्षिमनुजानाञ्च पितॄणाञ्चैव तर्पणम् ।

पश्चाद्देवाधिदेवेशं मन्त्रैः संपूजयेत्ततः ॥

शूलपाणे वृषारूढे अर्द्धचन्द्रविभूषणे ।

तोयेन स्नापितो देव पवित्रं कुरु मां सदा ॥

देवैस्तु वन्दिता धेनुः सर्वपापप्रणाशनी ॥

तत्क्षीरस्नापितो देव नित्यं मे वरदो भव ।

कामतोऽकामतोवापि यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥

तत्सर्वं विलयं यातु दध्ना स्नानेन भोः शिव ।

रसालमुत्तमं साज्यं देवानाञ्च सदा प्रियम् ॥

तेन त्वं स्नापितो देव निधिकान्तिप्रदो भव ।
 यस्योच्चारणमार्गेण त्वमिं यान्ति पितामहाः ॥
 मधुना स्नापितो देव नित्यं शोकहरो भव ।
 यमलोकभयतस्तः शरणं त्वां गतः शिव ॥
 खण्डस्नानेन देवेश मां कुरुष्व सुमानुषम् ।
 यस्य दर्शनमार्गेण शुद्धः पापाश्च जीवितम् ॥
 तेनैवोत्तमतोयेन स्नातो देहि प्रियं ध्रुवं ।
 सुगन्धं चन्दनं देव कुङ्कुमेन समन्वितम् ॥
 अर्चितोऽसि मया भक्त्या शिवलोकप्रदो भव ।
 अक्षयान्वन्धुपुत्रादीन् कायश्चैवाक्षिवाङ्मनः ॥
 अन्ते चैवाक्षयं लोकमक्षतैरर्चितः कुरु ।
 सन्तानः पारिजातश्च ये चान्ये सुरपादपाः ॥
 तेषां पुष्पैर्मया देव पूजितः सुखदो भव ।
 धूपोऽयं गृह्यतां देव सुन्दरो गन्धवान् शुचिः ॥
 द्रिप्सितं मे वरं देहि परत्र च शुभाङ्गतिम् ।
 शुद्धा शुक्ला चारुवर्त्तिराज्येन च समन्विता ॥
 दीपवर्त्तिप्रदानेन प्रीतः स्यादोष्णरो मम ।
 सर्व्वमन्नप्रदानञ्च देवानाञ्च सदा प्रियम् ॥
 तेनैवान्नप्रदानेन सुप्रीतो वरदो मम ।

शाखाप्रशाखा न सिता च दर्व्वी
 विस्तारभूता धरणीतले यथा ।
 ममापि सन्तानवरं तथाक्षयं
 कुरुष्व दर्व्वे शिव पूजने रता ॥

नानाविधं फलं मुख्यं सुपुष्पाक्षतचन्दनम् ।
 भक्त्या च परया दत्तं गृहाण त्वं सुरेश्वर ॥
 जन्मजन्मान्तरेष्विव भावाभावेन यत् कृतम् ।
 क्षन्तव्यं देव तत्सर्वं^१ शुद्धो भूत्वा समाहितः ॥
 शिवपूजां प्रकुर्व्वीणः कृतकृत्यो भवेन्नरः ।

इति पूजा ।

एवं संपूज्य विधिना सङ्कल्पः क्रियते ततः ।
 सदा सम्पन्नपूजायां प्रीयतां मम शङ्करः ॥
 संप्रीतो भव देवेश भक्त्या पाहि सदाशिव ।
 एवं पञ्चासृतैः स्नानं यः कारयति मानवः ॥
 आजन्मोपार्जितात् पापात् शुध्यते नात्र संशयः ।
 विभागश्च प्रदातव्यो ब्राह्मणाय शिवाय च ॥
 आत्मना चैव भोक्तव्यं पक्वान्नं विधिवत् शुभं ।
 एवं क्रमेण कर्त्तव्यं सहेष्टजनबान्धवैः ।
 व्रतिना हितकामार्थं द्विजो भोज्यः सदक्षिणः ॥
 दातव्यं प्रीतिपूर्व्वेण याचेताच्छिद्रकं द्विजम् ।
 ततश्च शिवपूजादि भावाभावेन यत् कृतम् ॥
 तत्सर्व्वं^२ मम पूर्णं स्याद्दर्शनकामार्थसाधनं ।
 पुत्रपौत्रप्रदं ह्येतत् सर्व्वकामप्रदं व्रतं ॥
 एतत्सर्व्वं मया ख्यातं त्वदग्रे प्रीतिपूर्व्वकं ।
 श्रुतमात्रेण देवेशि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥

देव्युवाच ।

यदेतदतुलं पुण्यं व्रतादस्मादुदाहृतं ।
प्रत्ययार्थं तु मे किञ्चित् कथयस्व सुरेश्वर ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवी यथा वृत्तं प्रत्ययार्थं सुरेश्वरि ।
हरिश्चन्द्रस्य राज्ये तु यद्वृत्तं परमाद्भुतं ॥
राज्यं शास्ति महीपालः क्षात्रधर्मेण धर्मवित् ।
नाधर्मो विद्यते देवि तस्मिन् राज्ञि प्रशसति ॥
न हीनवदनः कश्चिन्न दुःखी न दरिद्रवान् ।
न च व्याधिभयं किञ्चिदल्पायुर्नातुरी भवेत् ॥
एवं पालयतो राज्यं हरिश्चन्द्रस्य धीमतः ।
षट्कर्मनिरता नित्यं विप्रो यजनतत्पराः ॥
स्वधर्मे निरताः सर्वे नित्योत्साहसमन्विताः ।
तस्मिन् पुरवरे विप्रो ऋषिशर्मेऽति तापसः ॥
तत्समीपे वणिकपुत्रः श्रीकरो नाम विश्रुतः ।
वणिकपुत्रो महापापी धर्ममार्गपराङ्मुखः ॥
निन्दको देवतानां च ब्राह्मणानां च निन्दकः ।
सदा पापपरतात्मासौ वणिकपुत्रः सुरेश्वरि ॥
ऋषिशर्मा द्विजो नित्यं पूजयेदिष्टदेवताः ।
षट्कर्मनिरतो विप्रो व्रताचारी सदैव हि ॥
एवं कालक्रमेणैव श्रावणो पूर्णिमा गता ।
तद्दिनं प्राप्य विप्रेण स्नानं कृत्वा नदीजले ॥

तदिदं यावन्त्युत्तरदिनं ।

देवर्षिमनुजानान्तु पितॄणां तर्पणं कृतं ।

शङ्करं पूजयित्वा तु द्विजान् भोज्य तथातिथीन् ॥

समुच्चः स्वजनैः सार्धं भोजनं कृतवान् द्विजः १ ।

दृष्टधर्मवशाद्देवि वणिग्विष्मगतो द्विजः ॥

दूर्वाक्षतं च सूत्रं च वणिग्वस्ते न्यवेदयत् ।

सद्यस्ते च तदा सूत्रद्वयं वाक्यमुवाच ह ॥

ऋषिशर्मोवाच ।

भोभो मित्र वणिक्पुत्र शिवमौनव्रतं कुरु ।

पुत्रपौत्रप्रदं लोके शिवस्थानप्रदं तथा ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा श्रवणध्यानमास्थितः ॥

स्वचित्ते चिन्तयत्येवं व्यवसायस्य भङ्गतः ।

पर्वजान्तरं त्वं मे मित्रत्वं समुपागतः ॥

न करोमि यदा वाक्यं तदा शापं प्रदास्यसि ।

अद्य यावन्मया पूर्वं न श्रुतं न कृतं व्रतं ॥

संप्रत्यहं करिष्यामि त्वद्वाक्यभयशङ्कितः ।

व्रतसंख्या विधानं च ब्रूहि मे द्विजसत्तम ॥

ऋषिशर्मोवाच ।

शृणु मित्र व्रतं पुण्यं धनपुत्रकलत्रदं ।

तावद्भूतमिदं कार्यं यावत् स्यात् प्रतिपद्दिनं ॥

दिनानि षोडशैवात्र व्रतमेतदुदाहृतं ।

नित्यं जलाशयं गत्वा ईश्वरं पूजयेत्ततः ॥

दूर्वाषोडशकाण्डैश्च समीनं पूजयेच्छिवं ।
 एकभक्तं ब्रह्मचर्यं यावद्भूतं समाप्यते ॥
 पूर्वोक्तं सविधानं च द्विजेन कथितं तदा ।
 एतच्छ्रुत्वा वणिक्पुत्रो विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ॥
 एतन्मे मानुषाः सर्वे व्यवसायेन मे विना ।
 वर्त्तिष्यन्ते कथं विप्र यावद्भूतसमापनं ॥
 भद्रेश्मनि दिनैकस्य व्ययशुद्धिर्न विद्यते ।

ऋषि शर्मावाच ।

ईश्वरे नियता भक्तिर्दृढभावेन चेत्तव ।
 एवं हि गृहचिन्तान्ते करिष्यति न संशयः ॥
 एवं सम्बोधितस्तत्र ब्राह्मणेन महात्मना ।
 वणिक्पुत्रो दरिद्रोऽपि व्रतार्थं निश्चितोऽभवत् ॥
 चकार चैवं यत् प्रोक्तं व्रतस्यास्य विधानकं ।
 ऋषिशर्मा द्विजश्रेष्ठः श्रीकरश्च वणिक्सुतः ॥
 व्रतमेतत् कृतं भव्यं लोकानुग्रहकाम्यया ।
 पूर्वसंक्षिप्तमेवासीदिष्टमनं गृहे तयोः ॥
 व्रतप्रभावात्तत्सर्वं मत्तयत्वं जगाम वै ।
 तयोस्तु प्रत्ययं दृष्ट्वा श्रद्धासीन्महती तदा ॥
 व्रतं समाप्य विधिवत्तदादानान्यनेकधा ।
 गो-भू-वस्तुहिरण्यानि फलं ताम्बूलवासमी ॥
 विप्रेभ्यः श्रद्धया दत्त्वा जातौ तौ हर्षसंयुतौ ।
 व्रतस्यास्य प्रभावेण गृहे लक्ष्मीः पराभवत् ॥

पुत्रपौत्रादिसंयुक्ती धनधान्यसमन्वितः ।
 वभूव स वणिक् पुत्रः स्वव्रतस्य प्रभावतः ॥
 स तु वर्षशतं साग्रं भोगान् भुक्त्वा महीतले ।
 ततश्चकार कायान्तं वणिक् पञ्चत्वमागतः ॥
 यमेन प्रेषिता दूताः पाशमुद्गरपाणयः ।
 रक्ताक्षा रक्तवक्त्राश्च रक्तकेशा भयानकाः ॥
 शुष्कोदरा महाकाया रक्तपुष्पैरलङ्कृताः ।
 तैर्गृहीतो वणिक्पुत्रो वदः पाशैरनेकशः ॥
 वद्धाःपाशैस्तदा दूताः प्रोक्षुष श्रीकरन्तदा ।

दूताजनुः ।

यदि कालक्रमाद्वापि प्राप्ता ते मानुषी तनुः ।
 कस्मात् पापप्रभावेन यमलोकस्त्वयार्जितः ॥
 मनुष्यः कुरुते यत्तु यन्नशक्यं सुरासुरैः ।
 एवं तुवाणास्तेदूता मुद्गरोद्यतपाणयः ॥
 ग्रहर्तुकामास्तं नेनुं निजालस्तो वणिक्सुतः ।
 तद्व्रतस्य प्रभावेन त्रासहीनो वभूव सः ।
 देहात्तस्य तु निष्क्रान्तः शक्तिस्तेजोमयी शुभा ॥
 मयापि प्रेषिता दूतास्तमानेनुं निजालयात् ।
 यमदूतैः समं युष्मं कृतन्तैस्तु सुदारुणं ॥
 ते स्वशक्त्या ममगणैर्यभदूता निवारिताः ।
 तस्मिन् काले च संप्राप्तं मदिमानं प्रिये शुभं ॥
 सिद्धगन्धर्व्यक्षाणां गणैश्चाप्सरसंहतं ।

समारूढीवणिक्पुत्रो विमानं सर्वकामिकं ॥
 ममालयं समायातो मत्प्रसादात् सुरेश्वरि ।
 मया चागमनादेव दत्तं स्थानं तदात्मना ॥
 तार्वच्छिवपुरेनन्दयावदाभूतसंग्रवं ।
 पञ्चाङ्गपालपदवीं भुक्त्वा तेनाविमेखलां ॥
 एवं लब्धवरो भूत्वा चिक्रीडे शिवशासने ।
 एवं प्रकाशमायातं व्रतमेतत् सुरेश्वरि ॥
 व्रतप्रभावादिप्रोपि सर्वधर्मसमन्वितः ।
 प्राप्य धन्यतमं स्थानं शिवलोके च मोदते ॥
 दुर्लभं स्वल्पबुद्धीनामाधिव्याधिविवर्जितं ।
 मौनव्रतस्य माहात्म्यं मृत्युपापनिषूदनं ॥
 सर्वसिद्धिप्रदं देवि योगक्षेमकरं परं ।
 शिवलोकप्रदं पुण्यं गुह्याद्गुह्यतरं शुभं ॥
 व्रतं प्रीतिप्रसादेन कथितञ्च तवाद्युना ॥
 रौद्रे कलियुगे देवी व्रतं कर्तुं न शक्यते ।
 क्षमामूलं व्रतं ह्येतत् साक्षाद्यदुर्लभं कलौ ॥
 एतस्मात् कारणात् पूर्वमयैतन्न प्रकाशितं ।
 दुःसाध्यं व्रतमेतद्वै मौनं सर्वार्थसाधनं ॥
 तेषान्तु दिवसं प्राप्य सकलाघं विनश्यति ।
 न च शोको भवेत्तस्य सततं सुखकारणं ॥
 कुर्वन्ति मनुजा भक्त्या व्रतं किल्बिषतारणं ।
 मौनप्रभावाच्च शुभे शिवालये
 वसन्ति भर्तारः शुचिशुद्धदेहाः ।

संसेव्यमानाप्सरसाङ्गणन

चरन्ति लोकान् विविधान् मनोरमान् ॥

संसारपाशाच्च विमुच्यते दिवं

परं पदं यान्ति सुरार्चितास्तत इति ।

इदञ्चव्रतं पूर्वविज्ञायामेव कर्त्तव्यं रुद्रव्रतत्वात् न तु देव-
कार्यत्वेन पौर्वाङ्गिक्यामुत्तरस्यां । रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्त्तव्या
सांमुखी तिथिरिति ब्रह्मवैवर्त्तवचनात् ।

इति विष्णुधर्मोत्तरीक्तं दीपव्रतं ।

अथ स्कन्दपुराणोक्तं मौनव्रतोद्यापनं ।

—000@000—

पार्वत्युवाच ।

मौनव्रतस्य माहात्म्यं कथा चैव सविस्तरां ।

उक्ता यथावद्देवेश श्रुता च त्वन्मुखान्मया ॥

व्रतस्योत्कर्जनमनन्तरं ।

वस्तुैराभरणैश्चैव कृत्रोपानत्स्त्रगादिभिः ।

आचार्यद्विगुणं प्रोक्तं तदर्द्धं ब्रह्मणे तथा ।

कुण्डं समंखलं यच्चकुण्डपार्श्वसमन्वितं ॥

कृत्वा शिवस्य वै मूर्त्तिं पार्वत्याश्चैव कारयेत् ।

सौवर्णीं राजतीं ताम्नीं कुर्यात् श्राठप्रविवर्जितः

यथा विभवमानेन कुर्याद्देवं चतुर्भुजं ।
माषमात्रा सुवर्णस्य दरिद्रस्यापि कीर्त्तिता ॥
त्रिशूलमक्षमालाञ्च वरदाभयशोभितं ।

अक्षमालाञ्च विभ्राणमिति शेषः ।

देवीञ्च द्विभुजान्तद्वराभयकरां शुभाम् ।
संस्त्राप्य पञ्चगव्येन कषायैः पञ्चभिः शुभैः ॥
फलैश्च मृत्तिकाभिश्च ततः पञ्चामृतेन तु ।
नमोऽघोराय मन्त्रेण ततो गङ्गीदकेन तु ॥
षोडशारे तथा चक्रेऽथवा त्रिङ्गीद्वेपि वा ।
अव्रणं कलशं स्थाप्य ताम्रपात्रा युतं दृढं ॥
तत्र संस्थापयेद्देवं सदेवीकञ्च दीक्षितः ।
आगमोक्तविधानेन न्यासान्देवस्य कारयेत् ॥
दीर्घभाजा प्रसादेन अङ्गानां न्यास ईरितः ।
प्रसादेन, प्रसादेन बीजेन ।

आदावात्मनि कुर्वीत पञ्चाहे वै समाचरेत् ।
देव्यास्तदनु कुर्वीत मायाबीजेन तत्त्वतः ॥
ततस्तु वाससी दद्यादुपवीतमतः परं ।
चन्दनं पुष्पधूपञ्च दीपं नैवेद्यमातरान् ॥
ताम्बूलञ्च सकर्पूरं फलानि विविधानि च ।
एवं संपूज्य देवेशं ग्रहयज्ञमथारभेत् ॥
द्वात्रिंशद्देवताः पूज्याः पुष्पधूपादिभिः क्रमात् ।
ग्रहयज्ञविधानेन ततोऽग्निस्थापनं मतं ॥

होमं तत्र प्रकुर्वीत बहुपात्रमभिधैः शुभैः ।

बहुपात्रमभिधैः, वटसमिद्धिः ।

एतैश्च चरुमिश्रैश्च तिलैश्च सष्टैस्तथा ॥

अष्टोत्तरशतं यावच्चाम्बकेन हुनेत च ॥

समाप्य शिवयज्ञञ्च ग्रहहोममथारभेत् ।

ग्रहपूजां पुनः कृत्वा बलिदानमथारभेत् ॥

ततः पूर्णाहुतिं दत्त्वा आचार्यं पूजयेत्ततः ।

धेनुं दत्त्वा हिरण्यञ्च तथान्नं वसनानि च ॥

अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च दद्याच्च वसनादिकं ।

षोडशान् कलशान् दद्यान्मालावस्त्रैरलङ्कृतान् ॥

देवञ्च देव्यासहितमाचार्याय निवेदयेत् ।

तथा चैव प्रकर्त्तव्यमाचार्यं स्तुष्यते यथा ॥

तेन तुष्टेन देवेशस्तुष्टो भवति नान्यथा ।

अतुष्टे विफलो यागो भवतीह न संशयः ॥

दौनानाथविशिष्टेभ्यो दद्याद्भोज्यं सदक्षिणं ।

भस्माङ्गेभ्योऽपि देयं स्यात् भोजनञ्च सवस्तकं ॥

यथा विभवतो वापि वित्तसाध्यविवर्जितः ।

ततः समाप्य सर्वन्तु भुञ्जीयाद्वाग्यतः शुचिः ॥

शिष्टैरिष्टैश्च सहितः पक्वान्नैर्घृतपाचितैः ।

प्रभातायान्तु शर्व्वथ्यामारम्भोऽस्य विधीयते ॥

सायं समाप्तिरुद्दिष्टा भोजनन्तु ततः परं ।

आचार्यन्तु सपत्नीकं परिधाप्य विधानतः ॥

पार्वतीसहितो रुद्रः प्रीयतामितिवाग्यतः ।
 एवं यः कुरुते देवि मौनस्योद्यापनं शुभम् ॥
 बहुप्रजो बहुधनो भवेत् जन्मनि जन्मनि ।
 पञ्चाच्छिवपुरं गत्वा वसेच्च शिवसन्निधौ ॥
इति मौनव्रतोद्यापन ।

—000—

सूत उवाच ।

कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुं ।
 प्रणम्य पार्वती प्राह शङ्करं लोकशङ्करं ॥
 व्रतं कथय किञ्चिन्मे रूपसीभाग्यदायक ।

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
 महालक्ष्मीरिति ख्यातं सर्वसंपत्करं शुभम् ॥
 पुरा विराजनगरे शिवशाद नृपोऽभवत् ।
 तस्मिन्नेव पुरे राज्ञो ब्राह्मणी बालपुत्रिका ॥
 अथापश्यद्वरेदूरात्सरःपूर्णेदकं ब्रह्मत् ।
 तत्र पीत्वा पयः शीतं नीरस्थं स ददर्श ह ॥
 लवयानं रसस्तीरे लक्ष्मीमप्सरसाङ्गणम् ।
 गत्वा पार्श्वं स पप्रच्छ किमेतत् पूज्यते शुभाः ॥
 ता ऊचुर्द्विजदेवी च महालक्ष्मीरिति श्रुता ।
 अस्माकं वचनात् मर्त्ये प्रकाशय महाद्युते ॥
 तवापि सर्वकल्याणं भविष्यति न संशयः ।

इत्युक्तान्तर्द्धे तत्र सर्वेष्वप्सरसाङ्गणाः ।
 अथ राजापि मृगयासंरुक्तोवनमभ्यगात् ।
 वटुं विलोक्य नृपतिः क्षुधितोऽन्नमयाचत ॥
 सोऽन्नन्ददौ तदा राज्ञे तेन पृष्ठो नु कारणं ।
 व्रतमाहात्म्यमित्युक्त्वा व्रतं चास्मै न्यवेदयेत् ॥
 महाराज निबोधेदं महालक्ष्मीव्रतं शुभं ।
 भद्र भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यां नरोत्तम ॥
 स्तुत्वाभ्यर्च्य महालक्ष्मीमेकभक्तं प्रकल्प्य च ।
 कुङ्कुमाक्तवृत्तं सूत्रं षोडशग्रन्थिसंयुतम् ॥
 तन्नुभिस्तत्प्रमाणैश्च वघ्नीयात्तु करे गुणम् ।
 दूर्वाक्षतप्रवालानां षोडशैव तु षोडश ॥
 पुनरेराश्विने मासि कृष्णाष्टम्यां दिने शुभे ।
 उक्तं कारयेद्देव्यास्तूर्योपशतनादितं ॥
 कृत्वा च स्वगृहं दिव्यं वितानवरमण्डितम् ।
 मौक्तिकालम्बितप्रान्तं पुष्पमाल्यविभूषितम् ॥
 स्वस्तिकैर्वर्द्धमानैश्च पूर्णकुम्भैः समन्वितम् ।
 काष्ठमृच्चन्दनाकारामथचित्रगतां पुनः ॥
 चतुर्भुजां महालक्ष्मीं वाजिपृष्ठगतान्तया ।
 दण्डाक्षसूत्रवरदां तथैवाभयपाणिकां ॥
 पद्मासनां पद्महस्तां पद्मां पद्मदलेक्षणां ।
 दिग्गजैः स्नाप्यमानाश्च काञ्चनैः कलशोत्तमैः ॥
 ततोयात्रापयेद्याने निमग्नायां गृहे तथा ।

स्नानं कुर्यादसम्भ्रान्ती मन्त्रवच्चोपचारतः ॥
 देवान् पितॄंश्च सन्तर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत् ।
 श्रीसूक्तेन च संस्त्राप्य कुर्यात् पूजाविधिन्ततः ॥
 शालिपिष्टं यवाश्च बोधूमानाश्च चूर्णकं ।
 पायसं घृतसंमिश्रं पञ्चप्रभृतिसंख्यया (१) ॥
 शुद्धत्रिफलया वापि पाचयेन्मोदकान् शुभान् ।
 ब्राह्मणेभ्यः प्रदीयेत आत्मानं प्राशयेत्ततः ॥
 फलानि च समाहृत्य प्रदीपानष्टसंख्यया ।
 एवं सम्भृतसम्भारस्ततः पूजां समारभेत् ।
 सितचन्दनलिप्ताङ्गां सितपुष्पाबलाम्बितां ॥
 सितवस्त्रयुगळ्मनां श्वेतपुष्पैः (२) प्रपूजयेत् ।
 चपलायै नमः पादौ चञ्चलायै च जानुनी ॥
 कटिं कमलवासिन्यै नाभिं चान्त्यै नमोनमः ।
 स्तनौ मन्मथवासिन्यै ललितायै भुजद्वयं ॥
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं मायायै मुखमण्डलम् ।
 नमः त्र्ययै शिरः पञ्चाङ्गान्यैवेद्यमादरात् ॥
 दद्यादध्वं विधानेन नारिकेरादिभिः फलैः ।
 कृष्णण्डैः कर्कटीवृन्दैरन्यैस्तत्कालसम्भवैः ॥
 षोडशाष्टौ प्रदेयानि यथा शक्त्याथ वा पुनः ।
 चन्द्रोदये ततो दद्यात् अर्घ्यचन्द्रस्य भक्तितः ॥
 प्रवालफलसन्दोपैः पुष्पैः षोडशभिस्तथा ।

(१) पञ्चप्रभृतिसंख्यया इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) श्वेतवस्त्रैरिति कश्चित् पाठः ।

नवो नवोऽसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ॥
 क्षीराब्धिं समवेतस्त्वं देवानाप्यायसे हरिः ।
 क्षीरोदार्यावसङ्गत अत्रिनेत्रसमुद्भव ॥
 भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोस्तुते ।
 कुर्यादेवं नृपश्रेष्ठ वर्षाणां द्वांष्ट्रं संख्यया ।
 वर्षे वर्षे सपत्नीकं ब्राह्मणं पूजयेत् सुधीः ॥
 हिरण्य-वस्त्र-गोदानैर्दक्षिणाभिश्च भूरिशः ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या तस्य श्रीर्गृहमाविसेत् ॥
 इति शुक्ला नृपश्रेष्ठे यथोक्तं व्रतमादरात् ।
 कालेन गच्छमानेन विस्मृतः स च डोरकः ॥
 तस्य राज्ञी समादाय ज्वलितेग्नावथासृजत् ।
 अन्यत् क्षीरगतं कृत्वा स्वहस्तस्थञ्चकार ह ॥
 तस्याः कर्मविपाकेन दीर्भाग्यं पतितं तथा ।
 अन्यथा भर्तृसन्मानं राज्ञा लक्ष्मीसमुद्भवं ॥
 य इदं कुरुते देव्या वर्षे वर्षे महोत्सवम् ॥
 तस्य श्रीर्जन्मत्रितयं न कदाचिद्विसृजति ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं धनं पूजाञ्च विन्दति ॥
 अश्वेश्वरो विशेषेण कुर्यात्तत्क्षीव्रतं शुभं ।
 व्रतात् समाप्नुयात् लक्ष्मीं वासुदेवप्रसादजां ॥
 नारी वा कुरुते यातु प्राप्यानुज्ञां स्वभर्तृतः ।
 सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते ॥

यः शोभनं व्रतमिदं दधितं सुरारे-

भक्त्या समाचरति पूज्य भृगोस्तनूजाम् ।

राज्यं श्रियं स भुवि भव्यजनोपभोग्यां
भुक्ता प्रयाति भवनं मधुसूदनस्य ॥
इति स्कन्दपुराणीकं महालक्ष्मी व्रतं ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्भूतिव्रतं तव ।
द्विधा तु देवदेवस्य मूर्तिर्भवति यादव ॥
घोरा सौम्या शिवा चान्याऽघोरा भवति पावका ।
शिवा चाग्निपति(१)र्यस्मादग्नीषोमात्मकं जगत् ॥
द्विधा घोरा विनिर्दिष्टा द्विधा सौम्या ततः पुनः ।
घोरा वज्रिश्च सूर्यश्च सौम्या सोमजलाधिपौ ॥
तेषां तु पूजनं कार्यं प्रतिपत् प्रभृति क्रमात् ।
शुक्लपक्षात्तथारभ्य फाल्गुनस्य द्विजोत्तम ॥
आदित्यं पूजयेद्राजन् प्रथमेऽङ्गि परः शुचिः ।
द्वितीयेऽङ्गि तथा वज्रिं तृतीयेऽङ्गि जलाधिपम् ॥
चतुर्थेऽङ्गि शशाङ्कश्च यथावन्मानवोत्तमः ।
तेषां तु रूपनिर्माणं कृत्वा तानर्चयेद्बुधः ॥
गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसम्पदा ।
वचा हरिद्रया स्नानं प्रथमेऽङ्गि समाचरेत् ॥
द्वितीये यदुशार्दूल स्नानमामलकैः शुभैः ।
प्रियङ्गुना तृतीयेऽङ्गि चतुर्थे गौरसर्षपैः ॥

गोधूम-तिल-धान्यैश्च यवैश्च दिवसक्रमात् ।
 होमः कार्यश्च धर्मज्ञो दक्षिणां शृणु चाप्यय ॥
 कुङ्कुमारक्तवस्त्रैश्च चन्दनं कृतमेव च ।
 क्षीरेण चैव कर्त्तव्यं प्रत्यहं प्राणधारणम् ॥
 एतत्संवत्सरं कृत्वा व्रतं पूर्णं नरोत्तम ।
 सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
 विमानेनार्कवर्णेन स्वर्गलोकं स गच्छति ।
 तत्रोष्य सुचिरं कालं कुले महति जायते ॥

मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो
 वसुन्धरेशो विजितारिपक्षः ।
 धर्मे स्थितः सत्यपरो विनौतो
 जितेन्द्रियः सर्वजनाभिरामः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं गुणावाप्तिव्रतम् ।

—०००—

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतं तव ।
 शक्रकौनाशवरुणधनाध्यक्षा यदूतम ।
 चतूरात्मा विनिर्द्दिष्टो वासुदेवो जगत्पतिः ।
 तेषान्तु रूपनिर्माणं कृत्वा तानर्चयेद्बुधः ॥
 गन्धमाख्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।
 प्राद्येह्नि(१) चैत्रशुक्लस्य यजेत त्रिदशेश्वरं ॥

द्वितीयेऽङ्गि यमं देवं तृतीये सलिलाधिपम् ।
चतुर्थेऽङ्गि धनाध्यक्षं प्रत्यहं ज्ञानमाचरेत् ॥
नदीप्रदेशमासाद्य देवदिक्प्रवहक्रमात् ।
यवैस्त्रिलैस्तथान्येन होमः स्यात्तिलतण्डुलैः ॥
रक्तं पीतं तथा कृष्णं श्वेतं वस्त्रं दिनक्रमात् ।
शुभमेतद्व्रतं कृत्वा पूर्णसंस्कारं नरः ॥
नाकलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंग्रहम् ।

मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगी
वसुन्धरेशो विजितारिपचः ।
जनाभिरामः सुभगः प्रकृत्या
ततोऽपि विप्रत्वमुपैति भूयः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं ब्रह्मण्यप्राप्तिव्रतम् ।

—000@000—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदं मन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मुक्तिव्रतं तव ।
विष्णुर्भूमिर्नभो ब्रह्मा तस्य रूपचतुष्टयम्(१) ।
तेषान्तु रूपनिर्माणं कृत्वा तानर्चयेद्बुधः ॥
गन्धमात्यनमस्कारदीपघूपान्नसम्पदा ।
आद्येऽङ्गि चैत्रशुक्लस्य विष्णुदेवं समर्चयेत् ॥
द्वितीयादिषु धर्मज्ञ भुवं देवं(२) पितामहं ।
पूर्वव्रतोक्तं सकलं विधानमपरं भवेत् ॥

(१) भूमिचतुष्टयीति पाठान्तरं ।

(२) बोम इति कश्चित् पाठः ।

व्रतमेतन्नरः कृत्वा कल्पं स्वर्गमवाप्नुयात् ।

मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो

धर्माभिरामो द्रविणीपपन्नः ।

धनेन रूपेण सुखेन युक्तो

जनाभिरामो विजितारिपन्नः ॥

इति विष्णुधर्मोक्तं धनावाप्तिव्रतं ।

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतं तव ।

बलं ज्ञानं तथैश्वर्यं शक्तिश्च यदनन्दन ॥

विख्यातं देवदेवस्य तस्य मूर्त्तिचतुष्टयम् ।

यदेवरूपं कूर्मस्य (१) वलस्योक्तं तथैव तु ॥

रूपं ज्ञानस्य ते प्रोक्तं नरसिंहं तथा नृप ।

रुद्ररूपं तथैश्वर्यं कथितन्तु मया तव ॥

पूर्वं वलमुखं तस्य वासुदेवमुखं भवेत् ।

दक्षिणं वदनं ज्ञानं देवं सङ्कर्षणं विदुः ॥

ऐश्वर्यं पश्चिमे वक्त्रं रौद्रं पापाहरं तथा ।

वाराहश्च तथावक्त्रमनिरुद्धं प्रकीर्तितं ॥

त्रिरात्रोपोषितश्चैत्रे पूर्वं संपूजयेन्मुखम् ।

शुक्लपक्षप्रतिपदि वैशाखे मासि दक्षिणम् ॥

ज्येष्ठे च पश्चिमे वक्त्रमाषाढे च तथोत्तरं ।

मृहोपयोगि दातव्यं चैत्रे मासे द्विजातये ॥
 एणोपयोगिदातव्यं वैशाखे यादवोत्तम ।
 योगोपयोगि दातव्यं ज्येष्ठे मासि द्विजातये ॥
 यज्ञोपयोगि दातव्यमास्याषाढे तथैव च ।
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा पूर्णमासचतुष्टयम् ॥
 पारणं प्रथमं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ।
 आवणादिषु मासेषु द्वितीयं पारणं भवेत् ॥
 दशवर्षसहस्राणि स्वर्गं भुक्त्वा यथोदितम् ।
 सौभाग्यादिषु भोगेषु तृतीयं पारणं भवेत् ॥
 तृतीयं पारणं कृत्वा भोजयेद्वाह्मणाव्क्वचिः ॥
 भोजनं गोरसप्रायं मृद्वीकाशर्करायुतम् ।

प्राप्ते द्वितीये व्रतपारणे तु
 प्राप्नोति देवस्य सलोकतां सः ।
 स्वर्गेन्द्रलोके च यथोक्तकालं
 भुङ्क्ते सुखं सर्वसमृद्धिकामः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सर्व्वाम्निव्रतम् ।

—००@००—

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्युगव्रतं तव ।
 कृतादिच चतुर्युगं पूजयेत् सुसमाहितः ॥
 प्रथमे चैव शुक्लस्य दिने पूज्यं कृतं युगं ।
 श्वेतेन वस्त्रयुग्मेन गन्धमाल्यादिना तथा ॥

चैत्रशुक्लसमारम्भे प्रथमेऽहनि पूजयेत् ॥
 कृतं शुक्लेन सर्वेण गन्धमाख्यादिना विज ।
 द्वितीयेऽहनि रक्तेन तथा त्रेतान्तु पूजयेत् ॥
 तृतीयेऽहनि पीतेन द्वापरं पूजयेद्बुधः ।
 चतुर्थेऽहनि कृष्णेन तिष्यं संपूजयेद्युगं ॥
 सिद्धार्थकैः कुङ्कुमेन तथैव च हरिद्रया ।
 तथैवामलकैः स्नानममलैर्दिवसक्रमात् ॥
 क्षीरेण प्राणघातान्तु कुर्यात् प्रत्यहमेव च ।

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदेकं
 चतुर्युगं मोदति नाकपृष्ठे ।
 संपूज्य देवं युगमूर्तिसंज्ञं
 चतुर्युगं शस्ति महीं समग्रां ॥
 इति विष्णुधर्मीतरोक्तं चतुर्युगव्रतम् ।

—000—

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तव ।
 ईशानञ्च तथा वज्रिं विरूपाक्षं समीरणं ॥
 जानीहि यदुशार्दूलं देवमूर्तिचतुष्टयम् ।
 तेषान्तु रूपनिर्माणं कृत्वा तानर्चयेद्बुधः ॥
 गन्धमाख्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।
 चैत्रशुक्लां महाभाग प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ॥
 कोप-नादेय-ताड़ाग-कासारैः स्नानमाचरेत् ।

दध्ना तिलैर्यवैर्होमो घृतेन च तथा भवेत् ।
 कर्पूरं कुङ्कुमञ्चैव तथैवागुरुचन्दनम् ॥
 ब्राह्मणेषु प्रदातव्यं तथा राजन् दिनक्रमात् ।
 दिनत्रयं तथाश्नीयात् सायं प्रातरथार्चितम् ॥
 दिग्गमेकान्तु वाश्नीयात् व्रतचारी नरोत्तमः ।
 एतत् संवत्सरं कृत्वा व्रतं पुरुषसत्तम ॥
 सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।

मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो
 वसुन्धरेशो विजितारिपक्षः ।
 जन्मान्तरेस्याद्विजवर्यमुख्यो
 वेदप्रसक्तो बहुयज्ञयाजो ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं देवमूर्त्तिव्रतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि सप्तमूर्त्तिव्रतं तव ।
 चैत्रमासादथारभ्य प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् ॥
 सुभास्वरा बर्हिषदीप्यग्निष्वात्तास्तथैव च ।
 क्रव्यादापहताथैव आज्यपात्र सुकालिनः ॥
 पूजयेत् प्रत्यहं राजन् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 नैवेद्यं कृशरं कुर्यात् तिलानग्नौ च होमयेत् ॥
 कृशरं भोजयेद्विप्रान् तिलान् दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 नक्ताशनस्तथा तिष्ठेद्विष्णुश्रीं नराधिप ॥
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं पुरुषसत्तम ।

व्रतावसाने दद्यात्तु रजतस्य फलं(१) द्विजे ॥

व्रतेनानेन चीर्णेन सप्तलोकगतिर्भवेत् ।

त्रिदशैः पूज्यमानस्तु कामचारो विहङ्गमः ॥

जन्मावसानं पुरुषस्तु कृत्वा

संसारमोचं लभते नरेन्द्रः ।

कृत्वा तथा द्वादशवत्सराणि

मानुष्यमासाद्य महीपतिः स्यात् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पितृव्रतम् ।

—न—

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रमासादथारभ्य कृष्णपक्षे दिने दिने ।

पातालपूजनं कुर्यात् प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ॥

रौचं भीमं स्निग्धभीमं पातालं नीलमृत्तिकम् ।

रक्तभीमं पीतभीमं श्वेतकृष्णमृदावपि ॥

सुवर्णैर्गन्धमाल्यैश्च नैवेद्येन च भूरिणा ।

हृतदीपप्रदानेन वक्रिसन्तर्पणेन च ॥

एवं नक्ताशनः कृत्वा व्रतं संवत्सरं सदा ।

व्रतावसाने दद्यात्तु दीपकान् द्विजवेश्मसु ॥

शुक्लवस्त्राणि राजेन्द्र यथा वर्णानि वाप्यथ ।

व्रतमेतन्नरः कृत्वा नृपराजपतिर्भवेत् ॥

पातालगतन्तु नरं दैत्यकन्यासहस्रशः ।

रमयन्ति महाराज यावदिन्द्राद्यतुर्हंश ॥
 कालेन वासाद्य मनुष्यलोकं
 राजा भवेच्छत्रुगणप्रमाथी ।
 वलेन रूपेण धनेन युक्ती
 महागतिः सर्वजगत्प्रधानः ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पातालव्रतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रशुक्लादथारभ्य प्रत्यहं दिनसप्तकम् ।
 सुप्रभां काञ्चनाक्षीञ्च विशालां मानसेन्द्रवाम् ॥
 मेघनादां सुवेणुञ्च तथैव विमलोदकां ।
 नित्यं संपूजयेद्भक्त्या वहिःस्नानं समाचरेत् ॥
 तासाञ्च प्रत्यहं नाम्ना दध्ना होमं समाचरेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्चात्र दध्ना युक्तं सुभोजनम् ॥
 घृतोदनं तथाश्रीयात्सकदेव तथा निशि ।
 एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतं सारस्वतं नरः ॥
 तत्रोष्य सुचिरं कालं मानुष्ये जायते यदा ।

तथा नरेन्द्रो जितशत्रुपक्षो
 द्विजोत्तमो वा बहुयज्ञयाजी ।
 रूपेण धान्येन धनेन युक्तः

सुतान्वितः स्याच्च जनाभिरामः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सप्तसागरव्रतम(१) ।

श्रीमार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रशुक्लादथारभ्य प्रत्यहं दिनसप्तकम् ।
 मरीचिमवग्रङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥
 वशिष्ठञ्च महाभागं पूजयेत् दिवसक्रमात् ।
 कालोद्भवैः फलैः पुष्पैः गोरसैश्च फलान्विनैः (१) ।
 आचरेत् प्रत्यहं स्नानं वह्निर्नक्ताशनो भवेत् ॥
 महाव्याहृतिभिर्हीमं तिलैर्न्नित्यं समाचरेत् ।
 तर्पयेद्वाह्मणांश्चात्र फलमूलैश्च गोरसैः ॥
 वारिधान्यञ्च दातव्याः क्षीरपूर्णं द्विजातिषु ।
 एवं सम्बद्धं कृत्वा व्रतान्ते वाहिताग्नये ॥
 दद्यात् कृष्णाजिनं राजन् यथापूर्वं मयेरितम् ।
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥
 मोक्षोपायं समासाद्य मोक्षं प्राप्नोत्यसंग्रहम् ।

प्राप्नोति लोकं यदि वा सुराणां

देवस्य विष्णोर्यदि विश्वरस्य ।

पितामहस्य प्रपितामहस्य वा

व्रतेन तेनाशु (२) महानुभावः ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सप्तर्षिव्रतम् ।

(१) पृथग्विधैरिति वा पाठः ।

(२) ऋष्यव्रतेनाशु इति वा पाठः ।

ईश्वर उवाच ।

नवमी चाष्टमी चैव पौर्णमासी चतुर्दशी ।
यो भूङ्क्ते देवि नैतेषु सुपर्वसु नरः समं ॥
गाणपत्यं स लभते निःसपत्न्यामनिन्दितं ।
इति मत्स्यपुराणोक्तं नवम्याद्युपवासव्रतम् ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

कृष्णाष्टमीं तु नक्तो न यस्तु कृष्णां च सप्तमीं ।
उपवसेदिति शेषः ।
इहैव सुखमाप्नोति परत्र च शुभां(१) गतिम् ।
इति भविष्यत्पुराणोक्तं सुखव्रतम् ।

—000—

आदित्य उवाच ।

सप्तम्यां च तथा षष्ठ्यां(२) पचयोरुभयोरपि ।
योऽष्टमेकं नक्तभोजी नियतात्मा जितेन्द्रियः ॥
यत्पुण्यं परमं प्रोक्तं सततं सत्रयाजिनां ।
सत्यवादिषु यत् पुण्यं यत् पुण्यमृतगामिनां ॥
तत्फलं सकलं प्राप्य मम लोकमुपैति सः ।
इति भविष्यत्पुराणोक्तमर्कव्रतम् ।

(१) सुसुखमिति वा पाठः ।

(२) आदित्यमथवा षष्ठ्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अष्टम्याञ्च नवम्याञ्च पक्षयोरुभयोरपि ।
 योऽव्दमेकं न भुञ्जीत चण्डिकाराधने रतः ॥
 स याति परमं स्थानं यत्र सा चण्डिका स्थिता ।
 इति भविष्योत्तरोक्तं चण्डिकाव्रतं ।

— ०४० —

अत्रिरुवाच ।

पूजयन्त्याश्च ललितां सर्वसौख्यप्रदायिनीं ।
 स्त्रियो व्रतपरा यास्तु न वैधव्यं भवेत् क्वचित् ॥
 याः काश्चिद्देवताः सर्वा मनुजोरगराक्षसाः ।
 ताः सर्वा वशमायान्ति ललितापूजने कृते ॥
 दशाश्वेन पुरा चीर्णं वृद्धि-सन्तानकारणात् ।
 ययातिर्मुचुकुन्दश्च जनकश्च पुरुरवाः ॥
 एते चान्ये च बहवो राज्यं प्राप्तमेकण्टकम् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजयेत्तल्ललितां शुभाम् ॥

अनुसुया उवाच ।

एतद्भूतवरं ब्रह्मन् कस्मिन्मासे (१) च का तिथिः ।
 के मन्त्राः कस्य पूजेयं दानं कस्य विधीयते ॥

अत्रिरुवाच ।

शृणु त्वमनवद्याङ्गि ललिताराधनक्रियाम् ।
 आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां नक्तभोजनम् ॥
 प्रतिमां हेममयीं दिव्यां सर्वालङ्कारभूषितां ।

वापी कार्य्या शुभे देशे तन्मध्ये वेदिका शुभा ॥
 हस्तमात्रा वितस्यर्द्धा दशधान्यसमन्विता ।
 वेदीकोणेषु संस्थाप्या मृगमयेः पञ्चदेवताः ॥
 सिक्ता जलेन तन्मध्ये देवी स्थाप्या प्रयत्नतः ।
 अन्नं सजलं कुम्भन्ताम्रपात्रसमन्विम् ॥
 तत्र स्वर्णमयी देवी स्थाप्या च ललिला शुभा ।
 चन्द्रन्तु रोहिणीयुक्तं राजतं कारयेत् पुरः ॥
 दक्षिणे ह्रीश्वरं स्थाप्य वामतो विघ्ननाशनं ।
 मूलमन्त्रेण गायत्र्या सर्वं तत्र प्रपूजयेत् ॥
 अभयं वरदं सव्यं वामे च बीजपूरकं ।
 कुम्भोपरि सवस्त्रांतु प्रतीमामर्चयेद्बुधः ॥
 समीपे करकं स्थाप्य सपुष्पफलचन्दनं ।
 प्रथमे छतपूरांश्च करकोपरि संस्थितान् ॥
 गन्धपुष्पादिनैवेद्यैः पूजयेत् प्रतिमां शुभां ।
 प्रथमे शतपत्रैस्तु द्वितीये जातिपुष्पकैः ।
 तृतीये चम्पकैश्चैव चतुर्थे पाटलैस्तथा ॥
 पञ्चमे कुसुदैश्चैव षष्ठे नीलोत्पलैस्तथा ।
 सप्तमे विल्वपत्रैश्च अष्टमे यूथिकोद्भवैः ॥
 नवमे कृष्णाण्डिकापुष्पैः दशमे स्वर्णपुष्पकैः ।
 श्रीं त्वं देवी देवदेवानां त्वं माता त्वं जगत्पिता ।
 त्वत्प्रसादेन मे देवि न वैधव्यं भवेदिह ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

सदा त्वं ललिता देवी पूजनीया सुरासुरैः ॥

रूपसौभाग्यमायुश्च त्वत् प्रसादात् सदास्तु मे ।

अर्चनामन्त्रः ।

नीलोत्पलदलश्यामे पुण्डरीकशुभानने ।

पुष्पं गन्धं फलं तोयं गृहाणार्घ्यं नमो नमः ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

ललितेति गिरःपूज्य उमा पादौ प्रपूजयेत् ।

गिरिजा जानुनी पूज्य आस्यदेशे रतिः स्मृता ॥

नाभौ तु पूजयेद्देवीं चन्द्रिकां(१) कुक्षिदेशयोः ।

लक्ष्मीं स्तनप्रदेशे तु भुजयोर्मनकात्मजाम् ॥

मुखे च सुभगा नाम ललाटे शङ्करप्रिये ।

एवं पूज्या तु सा देवी नैवेद्यं प्रतिपादयेत् ॥

इष्टशौ प्रतिमा पूज्या प्रत्यहं दशवासरान् ।

घृतपूरा दश देशा नैवेद्यार्थं तु भक्षयेत् ॥

द्वितीया लङ्डुकैः पूज्या सोमालिस्फुटकारिणैः ।

सुधाफलैः खण्डमण्डैः पूरिकाखण्डवेष्टकैः ॥

उदुम्बरं कोंकरसं प्रत्यहं परिपूजयेत् ।

करके चैव नैवेद्यं दशैकेकं प्रदापयेत् ॥

कालोद्भवै फलैः पुष्पैः पूजयेद्दशभिर्द्दिनैः ।

नारङ्ग नारिकेराणि मातुलिङ्गानि दापयेत् ॥

रञ्जितैश्चैव वस्त्रैश्च सर्व्वालङ्कारभूषणैः ।

पत्रैः पुष्पैः फलैः पूज्या दिनानि दशसंख्यया ॥

दशमे दिवसे प्राप्ते रात्रौ चन्द्रोदये तथा ।

देवीं संपूज्य विधिवत् चन्द्रार्घ्यं निवेदयेत् ॥
 शङ्खे तोयं समादाय सपुष्पफलचन्दनं ।
 नवो नवोऽसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ॥
 गृहाणार्घ्यं शशङ्खे मं रोहिण्या सहितो मम ।

चन्द्रार्घ्यमन्त्रः ।

करकान् जलसंपूर्णान् फलभोज्यैः समन्वितान् ।
 एवं करोति नियतः कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥
 अनेन विधिना योषित् न वैधव्यं लभेत् क्वचित् ॥
 एतद्व्रतं मया पूर्वं कृतं यस्मृनिसत्तम(१) ।
 करकं भक्षसंयुक्तं सुवासिन्यै प्रदापयेत् ॥
 दशाहे प्रतिमां दिव्यामाचार्याय निवेदयेत् ।
 आचार्यं वस्त्ररत्नैश्च सभार्यं परिपूजयेत् ॥
 वर्षे वर्षे प्रदातव्या प्रतिमा चारुलोचने ।
 अनेन विधिना यस्तु प्रकुर्याद्दशवासरान्(२) ॥
 वर्षाणियावद्देवस्य पूजनियाः सुरासुरैः ।
 वर्षेकैकेन येनैवं फलं प्राप्तं त्वया शुभे ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं अन्यजन्मकृतं शुभे ।
 न स्पृशन्ति च पापानि ब्रह्महत्यासमानि वै(३) ॥
 धनं धान्यञ्च सौभाग्यं पुत्रः पौत्रश्च वर्द्धते ।

(१) कृतञ्च ऋषिसन्निधावेति वा क्वचित् ।

(२) वत्सुरानिति क्वचित् पाठः ।

(३) नश्यन्ति विविधानिवेति क्वचित् पाठः ।

यः पठेत् प्रातरुत्थाय शृणोति तु तथा नरः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं दशरथ ललिताव्रतं ।

—०—

युधिष्ठिर उवाच ।

युनर्मे देवदेवेश त्वद्भक्त्या भावितं मनः ।
 कथ्यमानमिहैवासि श्रोतुमर्ह्यपदं महत् ॥
 यत्राणुवापि दत्तं हि द्रष्टुं वा समहद्भवेत् ।
 श्रुतं वा कथितं वापि पुण्याख्यानं जनार्दन ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डव ते वच्मि रहस्यं देवनिर्मितं ।
 यन्मया कस्यचिन्नोक्तं सुप्रियस्यापि भारत ॥
 वैशाखमासस्य तु या तृतीया
 नवम्यसौ कार्तिकशुक्लपक्षे ।
 नभस्यमासस्य तु कृष्णपक्षे
 त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ॥

वैशाखस्य तृतीया तु समा कृतयुगेण सा ।
 नवमी कार्तिके यातु त्रेतायुगसमा हि सा ॥
 त्रयोदशी नभस्ये तु द्वापरेण समा मता ।
 माघे पञ्चदशी राजन् कलेरादिरिहोच्यते ॥
 एतावतस्त्रीः राजेन्द्र युगानां प्रभवाः स्मृताः ।
 युगादयश्च कथ्यन्ते तेनैताः पूर्वसूरिभिरिति ॥

उपवासस्तपोदानं जपहोमक्रियास्तथा ।
 यदासु क्रियते किञ्चित् सर्वं कीटिगुणं भवेत् ॥
 वैशाखस्य तृतीयायां श्रीसमेतं जगद्गुरुं ।
 नारायणं पूजयेथाः पुष्पधूपविलेपनैः ॥
 वस्त्रालङ्कारसम्भारैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।
 ततस्तस्याग्रतो धेनुर्लवणस्यादकेन तु ॥
 कार्या कुरुकुलश्रेष्ठ चतुर्भागेन वत्सकं ।
 अविचर्मोपरि स्थाप्य कल्पयित्वा विधानतः ॥
 शास्त्रीकक्रमयोगेन ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
 श्रीधरः श्रीपतिः श्रीमान् श्रीशः संप्रीयतामिति ॥
 अनेन विधिना दत्त्वा धेनुं विप्राय भारत ।
 गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं ॥
 तथैव कार्तिके मासि नवम्यां नक्तभुग्नरः ।
 स्नात्वा नद्यां तडागे वा देवखातेश्च वा पुनः ॥
 उमासहायं वरदं नीलकण्ठमथार्चयेत् ।
 पुष्पधूपादिनैवेद्यैर्दीपगन्धादिभिस्तथा ॥
 धेनुं तिलमयींदद्यात् पुराणोक्तविधानतः ।
 अष्टभूर्त्तिर्नीलकण्ठः प्रियतामिति कीर्त्तयेत् ॥
 तदनु प्राप्यते पुण्यं पार्थ नक्तेन वर्ण्यते ।
 दत्त्वा तिलमयीं धेनुं शिवलोकमवाप्नुयात् ॥
 त्रयोदशी नभस्येया पितृन् तत्र समर्चयेत् ।
 पितृन् पायसदानेन सुमनोभिर्घृतेन च ॥

भोजयेद्वा(१) ह्यणान् भक्त्या वेदवेदाङ्ग पारगान् ।
 पितृनुदिश्य दातव्या सवत्सा कांस्य दीहना ॥
 प्रत्यक्षा गोर्महाभाग तरुणी सुपयस्विनी ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥
 मातामहप्रभृतयस्तथैवात्र तयो मम ।
 प्रियताङ्गोप्रदानेन इति दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
 कृतेनानेन राजेन्द्र यत्पुण्यं प्राप्यते पुनः ।
 तदन्येन न शक्यन्तु वक्तुं(२) वर्षशतैरपि ॥
 पुत्रांश्च पौत्रांश्च धनं सर्वं सुमहदीप्सितं ।
 इहैवाप्नोति पुरुषः परत्र च पराङ्गतिं ॥
 पञ्चदश्यान्तु माघस्य पूजयित्वा पितामहं ।
 गायत्र्या सहितं देवं वेदवेदाङ्गभूषितं ॥
 नवनीतमयीं धेनुं फलैर्नानाविधैर्युतां ।
 सहिरण्यां सवत्सान्तु ब्रह्मणाय निवेदयेत् ॥
 कीर्त्तयेत् प्रीयतां मेऽद्य पद्मयोनिः पितामहः(३) ।
 यत्स्वर्गोयच्चपाताले यन्मर्त्ये किञ्चिद्दुर्लभ(४) ।
 तदवाप्नोत्यसन्दिग्धं पद्मयोनिः प्रसादतः ॥
 यानि चान्यानि दानानि दीयन्ते सुबहुन्यपि ।

(१) पूजयेदिति पाठान्तरं ।

(२) प्राप्तमिति कश्चिंश्चित् पुस्तके शाठः ।

(३) सनातनइति वा पाठः ।

(४) स्थानं स्वर्गेय पाताले यन्मर्त्ये किञ्चिद्दुर्लभमिति वा पाठः ।

युगादिषु महाराज अक्षयाणि भवन्ति हि ॥
 वित्तहीनः स्वशक्त्या यो ददाति स्वल्पकं वसु ।
 तदप्यक्षयतां याति नात्रकार्या विचारणा ॥
 वित्तानुसारं स्वन्दद्याद्वनी वा निर्धनोपि वा ।
 अन्यमल्पं हि यः कश्चित् प्रदद्यान्निर्धनोपि सन् ॥
 तदक्षयं भवेत्सर्वं युगादिषु न संशयः ।
 अनुसारेण वित्तस्य ऋक्साध्येन समाधिना ॥
 भू-हिरण्यं गृहं वासः शयनान्यासनानि तु ।
 कृत्वा-पानह-यानानि देयानि शुभमिच्छता ॥
 एवं दत्त्वा यथा शक्त्या भोजयित्वा द्विजानपि ।
 पश्चाद्भुञ्जीत सुमनाः वाग्यतो बहुभिः सह ॥
 यत्किञ्चिद्वाचिकं पापं मानसं कायिकं तथा ।
 तत्सर्वं नाशमायाति युगादितिथिपूजनात् ॥
 गीयमानोऽथ गन्धर्वैः पूज्यमानः सुरासुरैः ।
 कल्पमेकं वसेत्पार्थ रुद्रलोके न संशयः ॥

यद्दीयते किमपिकोटिगुणं तदाहुः
 स्नानं जपो नियतमक्षयमेव सर्वं ।
 स्यादक्षयासु युगपर्वतिथीषु राजन्
 व्यासादयो मुनिवरा इह नान्यथैतत् ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं युगादिव्रतं(१) ।

—onDuo—

सनत्कुमार उवाच ।

वैशाखमासि शुक्लायां तृतीयायां जनार्दन ॥
 यरानुत्पादयामास युगञ्चारब्धवान् कृतं ।
 प्रद्वालोकात्रिपथगां पृथिवीतलमानयेत्(१) ॥
 भगीरथश्च नृपतिः सागराणां सुखावहः ।
 तस्यां कार्यो यवैर्होमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत् ॥
 यवान् दद्याद्विजातिभ्यः प्रयतः प्राशयेद्यवान् ।
 स्नानं दानं जपः आङ्गं तथा होमजपादिकं(२) ॥
 अङ्गया क्रियते तच्च तदानन्त्याय कल्पते ।
 सिन्धौसरिद्विशेषेण सर्व्वमक्षयमुच्यते ॥

इत्यादिपुराणोक्तो युगादिविधिः ।

ब्रह्मीवाच ।

मासि प्रौष्ठपदे यत्तु कृष्णपक्षे त्रयोदशी ।
 अवतीर्णं युगं तस्यां चेतायान्तु समाहितः(३) ॥
 चेतायां विनिवृत्तायां एतस्यां तिथौ युगमवतीर्णमिति-
 सम्बन्धः अर्थाद्वापरमितिलभ्यते ।
 गोमूत्रं गोमयं दूर्वां समालभ्य च मृत्तिकां ।
 स्नायाद्भूदे तङ्गागे वा तिथौ तस्यां समाहितः ॥

(१) पृथिव्यामवतारयेदिति क्वचित् पाठः ।

(२) जपहोमादिकक्षयमिति वा पाठः ।

(३) तपोधन इति वा पाठः ।

कृतन्तेन भवेच्छाब्दं गयायान्तु न संशयः ।
 युगादौ यस्त्रिलोकेशं स्नापयेद्गरुडध्वजं ॥
 घृतक्षीरजलैः पुण्यैः स गच्छेद्द्वैष्णवीं पुरीं ।
 स्नापितोऽथ विलिप्तोऽथ पूजितोऽथ नमस्कृतः ॥
 युगादौ युगकर्त्ता तु नृणां सुक्तिप्रदो हरिः ।
 व्रते वै सर्वयत्नेन युगादौ जगतीपतिः ॥
 पूजनीयो जनैर्भक्त्या सर्वदुःखहरो हरिः ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं युगावतारव्रतं ।

— ००० —

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरुणाधीश्वर
 सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 नानातिथीव्रतानि ॥

—

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

—००(v)००—

अथ वारव्रतानि ।

आदित्यादिक्रममनुसरन् सप्तवारव्रतानि
ब्रूते संप्रत्यवहितमतिष्ठसोद्य हेमाद्रि सूरिः ।
आनन्दाय प्रभवति सतां यस्य वाचा विलासी
नित्यं लक्ष्मीर्दयितचरितस्तोत्रमैत्रीपवित्रः ॥

तत्र तावदादित्यव्रतानि ।

डिह्नी उवाच ।

ये त्वादित्यव्रते ब्रह्मन् पूजयन्ति दिवाकरं ।
ज्ञानदानादिना तेषां किं फलं यद्ववीहि मे ॥

ब्रह्मा उवाच ।

ये त्वादित्यदिने प्राप्ते आह्वं कुर्वन्ति मानवाः ।
सप्तजन्मानि ते प्राप्ताः सम्भवन्ति विरोगतां ॥
वैराग्यमिह वै प्राप्य सूर्यलोकं व्रजन्ति ते ॥
उपवासन्तु कुर्वन्ति ये त्वादित्यव्रते सदा ।
जपन्ति तु महाश्वेतामीप्सितं लभते फलं ॥
विशेषादादित्य दिने जपमानो गणाधिपान् ।
षडक्षरं महाश्वेतं जपन् वैरोचनं पदं ॥

आदित्यहृदये, यन्त्रं ।

महाश्वेतां क्लीं क्लीं स इतिमन्त्रः षडक्षरः ।
 क्लीं स सूर्यायेति नमः ।
 यो यः सूर्यदिने भानुं संपूज्य यद्वयान्वितः ।
 नक्तं करोति पुरुषः स यात्यमरलोकतां ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमादित्यव्रतं ।

—000—

आदित्य उवाच ।

योऽवमेकं प्रकुर्वीत नक्तं हि महिने नरः ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो ममार्चनपरः खग ॥
 संवत्सरान्तमासाद्य मङ्गलांश्च द्विजोत्तमान् ।
 भोजयित्वा प्रीतो ब्रूयात् प्रीयतां मे दिवाकरः ॥
 यश्च भक्तिसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति ।
 स च भानुकृतं लोकं ध्रुवं संप्राप्नुयान्नरः ॥

इति भविष्यपुराणोक्तमादित्यव्रतं ।

—000@000—

हस्तयुक्तेवार्कदिने सौरनक्तव्रतं चरेत् ।
 ज्ञात्वाभ्यर्च्य तु विप्रान् वै विरोगो जायते नरः ॥

इति नृसिंहपुराणोक्तं सौरनक्तव्रतं ।

—000—

अथादित्यवारे नन्दादिविधिः ।

ब्रह्मोवाच ।

द्वादश्यां हस्तभं वारो आदित्यस्य महात्मनः ।
 नन्दो भद्रस्तथा सौम्यः कामदः पुत्रदस्तथा ।
 जयो जयन्तो विजय आदित्यादिमुपास्थितः ॥
 हृदयो रोगहा चैव महारोगविनाशनम् ।
 मालतीकुसुमानीह श्वेतचन्दनमुत्तमम् ॥
 धूपं गुग्गुलुश्रेष्ठेन नैवेद्यं पूपमेव तु ।
 दत्त्वापूपांस्तु विप्राय ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 प्रस्थमात्रं भवेत्पूपां गोधूमोत्थमनुत्तमम् ।
 यवोद्भवं वा कुर्वीत सुगन्धसर्षपान्वितम् ॥
 सहिरण्यन्तु दातव्यं ब्राह्मणेभ्यो हितेषुना ।
 भौमे दिव्येऽथवा देयं न्यसेदापूरणं रवेः ॥
 दैवा, ब्राह्मणाः, भौमाः, तदितरे ब्राह्मणाः ।
 दातव्यो मन्त्रवत् पूपो मण्डको गृह्य एव तु ।
 पूपादिद्यनकैर्भक्त्या आदित्यपरमश्च तु ।

दानमन्त्रः ।

आदित्यतेजसोत्पन्नं राज्ञीकरविनिर्मितम् ।
 त्रैलोक्ये मम विप्र त्वं प्रतीच्छापूपमुत्तमम् ॥

ग्रहणमन्त्रः ।

कामदं सुखदं धन्यं पुत्रदं धनदं तथा ।
 सदा ते तु प्रयच्छामि मण्डकं भास्करप्रियं ॥

एताविव महामन्त्री दानादाने रविप्रियो ।
 अपूपस्य गणश्चेष्ट अद्य मे नात्र संशयः ॥
 एष मन्त्रविधिः प्रोक्तो नराणां अथसे विभी ।
 अनेन विधिना यस्तु देवं पूजयते रविं ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।
 न दारिद्र्यं न रोगास्तु कुले तस्य महात्मनः ॥
 यश्चैनं पूजयेद्भानुं अक्षयन्तनुते सदा ।
 सूर्यलोकाश्रयं कृत्वा राजा भवति भूतले ॥
 बहुज्ञातिसमायुक्तः स नरो रविसन्निभः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तो नन्दाविधिः ।

—000—

मासि भाद्रपदे वीर शुक्लपक्षे तु या भवेत् ॥
 षष्ठी कुरुकुलश्रेष्ठ सा भद्रा परिकीर्तिता ।
 तत्र नक्तञ्च यः कुर्यादुपवासमग्रापि वा ॥
 हंसयानं समारूढो याति हंससलोकतां ।
 मालतीकुसुमानीह तथा श्वेतन्तुचन्दनं ॥
 विजयञ्च तथा धूपं नैवेद्यं पायसं परं ।
 विजयो, धूपः भविष्यत्पुराणोक्तोयथा ॥
 अव्रणं सिद्धकं विप्र श्रीखण्डमगरुन्तथा ।
 कर्पूरञ्च तथा मूलं शर्करा सत्वचं द्विज ॥
 इत्थं संपूज्य देवेशं मध्याह्ने भुवनाधिपं ।
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

पायसं सगुडं देयं गुडञ्च सर्पिषा सह ।

सर्वान् कामानवाप्नोति पुत्रकामधनादिकान् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तभद्राविधिः ।

—०००—

नक्षत्रं रोहिणी वीर यदा वारो रवेर्भवेत् ॥

जात्या स सौम्यता वीरः स सौम्यः परिकीर्तितः ।

स्नानं दानं जपो होमस्तथा देवादिपूजनं ॥

अक्षयं स्नानसन्देहस्तस्य वारे महात्मनः ।

नक्तं समाहिती यत्र पूजयेद्भास्करं नरः ॥

याति लोकं स देवस्य भास्करस्य महात्मनः ।

रक्तोत्पलानि वै तत्र तथा रक्तञ्च चन्दनं ॥

सुगन्धश्चापि धूपोऽत्र नैवेद्यं पायसं परं ।

ब्रह्मेति, मे भावितं मनः ॥

इति संपूजितः पुत्र भास्करः पुत्रदो भवेत् ।

अतोऽयं पुत्रदो वारो देवस्य परिकीर्तितः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तः पुरापुत्रदो विधिः ।

—०—

दक्षिणे त्वयने यः स्यात् स जयः परिकीर्तितः ॥

अत्रोपवासो नक्तान्तु स्नानं दानं जपस्तथा ।

भवेच्छतगुणं देव भास्करस्य दिने कृतं ॥

तस्मान्नक्तादि कर्त्तव्यमस्माच्छतगुणो विधिः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तो जयविधिः ।

जयन्त उत्तरर्चये आदित्यगणनायक ।
 वारो देवस्य चैवात्र पूज्यो देवो गणाधिपः ॥
 पूजितस्तत्र देवेशः सहस्रगुणितं फलं ।
 फलं ददाति देवेशः स्नानदानादिकर्मणि ॥
 घृतेन पयसा ह्यत्र स्नानमिच्छुरसेन तु ।
 विलेपनं कुङ्कुमस्य प्रशस्तं भास्करप्रियं ॥
 धूपक्रिया गुग्गुलुना नैवेद्यं माषकं प्रिये ।
 इत्थं संपूज्य देवेशं कुर्याद्वा मन्त्रवत् किल ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् मोदकांस्तिलशङ्कुली ।
 इत्थं यः पूजयेद्भानुं प्राजापत्यर्चसंयुतः ॥
 स शोकविजयो नाम सर्वपापभयापहः ।
 तत्र कोटिगुणं सर्वं फलं पुण्यस्य कर्मणः ॥
 ददाति भगवान् देवः पूजितः सगणाधिपः ।
 स्नानं दानं जपो होमः पिबदेवादिपूजनं ॥
 नक्तं वा सोपवासी वा संपूज्योऽत्र दिवाकरः ।
 सर्वलोकाधिपो भूत्वा प्राप्यते सप्तसप्तिकः ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं सूर्यस्य वारेत्रिपुरसूदनव्रतं ।

—000—

प्रातः कृत्वा ततः स्नानं पूजयित्वा दिवाकरं ।
 आदित्याभिमुखस्तिष्ठेद्यावदस्तमनं रवेः ॥
 जपमानो महाश्वेतां स्तम्भमाश्रित्य भक्तितः ।
 महादेवस्य भक्त्या तु देवदेवं दिवाकरं ।
 पश्यन् जपन् महाश्वेतां तिष्ठेदस्तमयं रवेः ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च पूजयित्वा दिवाकरं ॥
 विप्राय दक्षिणां दद्यात्ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 इत्थमेव व्रतं कुर्याद्वास्करप्रीतये नरः ॥
 भानुमांस्तस्य तु प्रीतो दद्यात् सर्वमनोरथान् ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तो आदित्याभिमुखविधिः ।

— ००० —

रविसंक्रमणे यस्मात् रवेर्वारोगणाधिप ।
 आदित्यहृदयो नाम आदित्यहृदयप्रियः ॥
 मां तत्र नक्तमाश्रित्य देवं संपूज्य यत्नतः ।
 गत्वा मम पुरं पश्चात् पृथिव्यां स्यान्नराधिपः ।
 गच्छेदायतनं भानोरादित्याभिमुखस्थितः ।
 जपेदादित्यहृदयं संख्ययाष्टशतं बुधः ॥
 यो नरः पूजयेद्भानुं भक्त्या अद्वासमन्वितः ।
 स कामान् लभते सर्वान् आदित्यहृदये स्थितः ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं आदित्यहृदयविधिः ।

— ००० —

कृष्णे वारे यदाभौमं भवेद्भगदैवतं ॥
 स वरो हि महाप्रोक्तः सर्वरोगभयापहः ।
 भगदैवतं, पूर्वोक्ताफलगुणि ।
 योऽत्र पूजयते भानुं शुभगन्धविलेपनैः ॥
 सर्वरोगविनिर्मुक्तः स याति भास्वतेर्गृहं ।
 अर्कपत्रं पुटे कृत्वा पुष्पाङ्कैश्चैव सुव्रत ॥

देवस्य पुरतोरात्रौ भक्त्या संपूजयेद्बुधः ।
 पूजयेद्बुधं वै भक्त्या एतेन विधिना द्विजं ॥
 सर्वरोगैर्विमुक्तस्तु गच्छेदादित्यकालधं ।
 तस्मादपि व्रजेल्लोकं हुङ्काररहितस्ततः ॥
 द्विजं, सूर्यं हुङ्काररहितो, ब्राह्मणः ।
 इति भविष्योत्तरोक्तो रोगहविधिः ।

—०—

यस्त्वादित्यग्रहेशस्य वारो देवस्य सुव्रत ।
 पूजयेत् स प्रियोनित्यं ख्यातो गोश्रुतिभूषणः ॥
 गोश्रुतिः, चक्षुः श्रवाः
 स भूषणं यस्य स सर्पभूषणइत्यर्थः ।
 यस्तु संपूजयेन्नित्यं पतङ्गं पन्नगाधिपं ।
 गन्धपुष्पादिधूपैस्तु स्तोत्रैर्वा विविधैस्तथा ॥
 सोपवासो गणश्रेष्ठ आदित्यग्रहणे शुचिः ।
 जपमानो महाश्वेतां स्वशाखोक्तग्रहाधिपम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 आदित्यग्रहयुक्तोऽस्मिन् वारे त्रिपुरसुदन ॥
 एतत् कर्मकृतं पुण्यं तत्सर्वं शुभदं भवेत् ।
 स्नानदानजपादीनां कर्मणां वृषभध्वज ॥
 अनन्तं हि फलन्तेषां भवत्यस्मिन् संशयः ।
 कृतानां तु गुणश्रेष्ठ भास्करस्य वचो यथा ।
 तस्मात् सूर्यदिने कार्यं पुण्यं कर्म विचक्षणैः ॥
 एवं भुक्त्वा च नक्तं च उपवासमथापि वा ।

ये त्वादित्यदिने कुर्युस्ते यान्ति परमां गतिं ॥
 धन्यं पुण्यं यशस्यञ्च आयुष्यं कामदं तथा ।
 तस्मिन् यद्दानमपरं तद्गोदानसमं मतं ॥
 द्वादशैते महाबाहो वाचा भानोर्म्महात्मनः ।
 अनुष्ठितास्तु कथिताः सर्वपापभयापहाः ॥
 कृत्वैतदेषां विधिवद्द्वारं वृषभवाहनम् ।
 ततो यायाद्वरं लोकं वृषकेतोर्महात्मनः ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं नन्दादिब्रतविधिः ।

—०—

श्रीनारायण उवाच ।

कृत्वा भूमौ लिखेत्यद्गं शोभनं कर्णिकाचितम् ।
 पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं शोभमानं मनोरमं ॥
 तेषान्तु मध्ये चत्वारि तन्मध्ये भास्करं न्यसेत् ।
 तेषां द्वादशपत्राणांसम्बन्धीनि चत्वारि पत्राणि पद्ममध्ये
 कर्णिकासंलग्नानि कार्याणि अष्टौ तु तद्वाह्ये, पत्रं द्वादश-
 दले इत्यर्थः

पूर्वपत्रे न्यसेत् सूर्यमाग्नेयान्तु दिवाकरं ।
 याम्यायान्तु विवस्वन्तं नैऋत्यान्तु भगं न्यसेत् ॥
 वरुणं पश्चिमे पत्रे वायव्ये इन्द्रमेव तु ।
 आदित्यमुत्तरे चैव सवितारं ततःपरं ॥
 कर्णिका पूर्वपत्रेषु न्यसेदेकस्य वाजिनः ।
 दक्षिणेन सहस्रांशं मार्त्तण्डं पश्चिमे दले ॥

उत्तरे तु रविं देवं मध्ये भास्करमेव च ।
 एवं विन्यस्य सर्वासु दिक्षु सूर्यार्चनं भवेत् ॥
 करवीरार्कपुष्पैर्वा चन्दनागुरुचम्पकैः ।
 कालोद्भवैश्च पुष्पैश्च पूजयेत् सर्वं तोमुखं ॥
 जन्ममृत्युजराशोकसंसारभयनाशनं ।
 दारिद्र्यसनध्वंसं श्रीमान् कुरु दिवाकर ॥
 नमस्कारेण मन्त्रेण व्याहृत्या प्रणवादिभिः ।
 अग्निमीले नमस्तुभ्यं जातवेद नमोस्तुते ॥
 ईषेत्वाय नमस्तुभ्यं ईषेत्वेर्जं नमोनमः ।
 अग्न आयाहि वीतये अग्निगर्भं नमोस्तु ते ॥
 शत्रो देवी नमस्तुभ्यं जगच्चतुर्णामोनमः ।
 आदित्यवारं हस्तेन पूर्वं गृह्णीत पाण्डव ।
 ततः प्रत्यादित्यदिनं सप्तवारान् प्रपूजयेत् ।
 एकभक्तेन नक्ताशी ब्राह्मणान् पूजयेत् दिवा ।
 दक्षिणां तु यथा शक्त्या दद्यात् विप्राय भक्तितः ॥
 स्थित्वायत इदं ब्रूयाद्भास्करः प्रीयतामिति ।
 ततस्तवीति तिग्मांशुं स्तोत्रेणानेन भक्तितः ॥
 त्वं भानोजगतश्चक्षुस्त्वमस्मत्सर्वदेहिनां ।
 त्वं गतिः सर्वसांख्यानां योगिनां त्वं परायणं ॥
 अनाहृत्तार्गलद्वारं त्वंगतिस्त्वं मुमुक्षूणां ।
 त्वया सम्यार्थते लोकस्त्वया लोकः प्रकाशते ॥
 त्वया पवित्री क्रियते निर्वीजं पाल्यते त्वया ।
 त्वामुपस्थाय काले तु ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥

स्वशाखाविहितैर्मन्त्रैरर्च्यं ऋषिगणार्चितः ।
 तव दिव्यं रथं यातुः पातु पाता वरार्थिनः ॥
 सिद्धचारणगन्धर्व्या यक्ष-गुह्यक-पन्नगाः ।
 त्रयस्त्रिंशच्च वै देवा देवा वैमानिका-गणाः ॥
 सोपेन्द्रश्च महेन्द्रश्च त्वामिष्टां सिद्धिमागताः ।
 उपयान्यर्चयित्वा वै प्राप्ताश्चैव मनोरथाः ॥
 दिव्यमन्दारमालाभिः स्वर्गविद्याधरोपमाः ।
 दिव्याः पितृगणाश्चैव ससूर्या ये च मानुषाः ॥
 ते पूजयित्वा त्वामेव गच्छन्त्याशु प्रधानतां ।
 वसवो मरुतो रुद्रा ये च साध्या मनौषिणः ॥
 वालखिल्यादयः सिद्धा श्रेष्ठत्वं प्राणिनाङ्गताः ।
 सन्नद्धघोषलोकेषु समस्त्वं ह्यखिलेषु च ॥
 नतद्भूतमहं मन्ये यदर्कादतिरिच्यते ।
 सन्ति चान्यानि सत्त्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च ॥
 न तु तेषां तथा दीप्तिः प्रभावो वा यथा तथा ।
 ज्योतीषिं त्वं हि सर्वाणि त्वं सर्व्वज्योतिषाम्पतिः ।
 त्वयि सत्यमसत्यञ्च सर्व्वभावाश्च सात्विकाः ॥
 त्वं वज्रसात् कृतं चक्रं सुनाभं विश्वकर्म्मणा ।
 त्वं वलिश्च च मदोपेतो नाशितः शार्ङ्गधन्वना ॥
 त्वामादायांशुभिस्तेजो निदाघे सर्व्वदेहिनां ।
 सघोषविरसानाञ्च पुनर्वर्षासु सुञ्चसि ॥
 तपन्त्यन्ये दहन्यन्ये गर्जन्यन्ये महाघनाः ।
 विद्यीतन्ते प्रवर्षन्ति तव प्रावृषि रश्मयः ॥

न तथा सुखयत्यग्निर्न प्रावारा न कम्बलाः ।
 शीतवाताद्दितं लोकं यथा तव मरीचयः ॥
 त्रयोदशद्वीपपति नोमि भासयते मही ।
 तयाणामपि लोकानां हितायैकः प्रवर्त्तसे ॥
 तव यद्युदयो न स्याद्दग्धं जगदिदं भवेत् ।
 न च धर्मार्थकामेषु प्रवर्त्तेरन् मनोषिणः ।
 प्रधानं पशुवन्मृष्टिमन्त्रयन्नतपःक्रियाः ।
 त्वत्प्रसादादवाप्यन्ते ब्रह्मचरविशाङ्गणैः ॥
 यदहर्ब्रह्मणः प्रोक्तं तदहर्गुणसम्मितं ।
 तस्य त्वमादिरन्तश्च कालज्ञैः परिकीर्तितः ॥
 संवर्त्तकान्निस्त्रैलोक्यं भस्मीकृत्यावतिष्ठते ।
 त्वद्दीधितिसमुत्पन्ना नानावर्णा महाघनाः ॥
 सैरावताः साशनयः कुर्वन्तिभूत(१) संस्कृतं ।
 कृत्वा द्वादशधात्मानं द्वादशादित्यताङ्गतः ॥
 संहृत्यैकार्णवं सर्व्वन्त्वं शोषयसि रस्मिभिः ।
 त्वमिन्द्रमाहुस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं प्रजापतिः ॥
 त्वामग्निन्त्वां मनःसूक्ष्मं प्रभुस्त्वं ब्रह्मशाश्वतः ।
 त्वं हंसः सविता भानुरंशुमाली वृषाकपिः ॥
 विवस्वान्मिहिरः पूषा मित्रो धर्मस्तथैव च ।
 सहस्ररश्मिरादित्यस्तपस्त्वं त्वं गवांपतिः ॥
 मार्त्तण्डोऽर्को रविः सूर्यः शरण्यो दिनकृत्तथा ।
 दिवाकरः सप्तसप्तव्योमकेशी विरोचनः ॥

आशुगामी तपोघ्नश्च हरिताश्वश्च कीर्त्यसे ।
 सप्तस्यामथवाष्टम्यां भक्त्या पूजां करोति यः ॥
 अनिर्विण्णान्दकारी लक्ष्मीस्तं भजते नरं ।
 न तेषामापदः सन्ति नाधयो व्याधयस्तथा ॥
 एतावानन्यमनसा कुर्वन् पद्येन वन्दनम् ।
 सर्वरीगैर्विरहिताः सर्वपापविवर्जिताः ॥
 त्वद्भावभक्ताः सुखिनो भवन्ति चिरजीविनः ।
 त्वं ममाप्यत्र कामस्य सर्वाप्तिं विचिकीर्षितः ॥
 अन्नमन्नपतेर्दातुमभितं श्रद्धयार्हसि ।
 ये चान्येनुचराः सर्वाः पादोपान्तं समाश्रिताः ॥
 माठरारुणदण्डाद्या स्तां स्तां श्वैव सनिक्षुभान् ।
 क्षुभया सहिता मैत्री पार्श्वभूतसमादराः ॥
 ताश्च सर्वां नमस्यामि पातु मां शरणागतं ।
 इमं स्तवं पूतमनाः समाधिना
 पठेदिहान्योऽपि वरं समर्थयन् ।
 नतस्य दद्याच्च रधिर्मनीषितं
 तदाप्नुयाद्यद्यपि तत्सदुर्लभं ॥
 उभे सन्ध्या पठेन्नित्यं नारी वा पुरुषो यदि ।
 आपदं प्राप्य मुच्येत बन्ध्या सुतधनं लभेत् ॥
 कामजं क्रोधजं वापि मदजं दर्पजं तथा ।
 अपि जन्मसहस्रोत्थं पापं नश्येत् तत्क्षणात् ॥
 धनधान्यसमायुक्तो नरः सौभाग्यमश्नुते ।
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥

विमानवरमारूढः सूर्यलोके महीयते ।
अपुत्रा या भवेन्नारी धनसौभाग्यवर्जिता ॥
सुरूपा लभते पुत्रान् धनं सौभाग्यमेव च ।
इति भविष्यत्पुराणोक्तं दिवाकरव्रतं ।

—०—

स्कन्द उवाच ।

शृणु दिव्यं परं पुण्यमादित्याराधनं परं ।
यत्कृत्वा सर्वकामानां सकलं फलमाप्नुयात् ॥
समुद्रतीरे प्रावारा पुरी द्वारवती शुभा ।
वासुदेवे यदुवरे युवराज्यं प्रशासति ॥
दुर्वासा शङ्करस्यांशः आजगामावलोककः ।
क्षणेन पूजितस्तत्र अर्घ्यपाद्यासनादिभिः ॥
भोजनं तस्य यदत्तं यथाभिलषितं मुनेः ।
सम्पूजितः स क्षणेन यावन्नच्छत्यसौ मुनिः ॥
शास्त्रेण कथितं तस्य सुतेन सहसा किल ।
क्रुद्धोपि मुनिशार्दूलः कोपं स कृतवान् स्वयं ॥
पूजितेन मयेदानीं मन्यं कर्तुं कथं क्षमः ।
स गत्वा नारदं प्राह शास्त्रेण हसितोऽस्मि भोः ॥
प्रकारान्तरतः कार्यं तस्य शिञ्जापनं त्वया ।
इत्युक्तो नारदः प्रायात् द्वारकां कृष्णसन्निधौ ॥
स्वकं सैन्यं दशयस्व मम देवकिनन्दन ।
देव जानाम्यहं कृत्वा हस्त्यश्वरथसङ्कुलं ॥
नारदेनैव मुक्तस्त तथैव कृतवान्विभुः ।

दर्शिते तु वले प्राह नात्र शास्त्रः प्रदृश्यते ॥
 मयैवानीयते शीघ्रं हारवत्यास्तवान्तिकं ।
 गत्वैवमुक्तो मुनिना शृणु जाम्बवतीसुत ॥
 स शृङ्गारस्तथानीतो मकरध्वजदर्शनात् ।
 गत्वालिङ्ग्य चुचम्बुस्तं गोप्यः कृष्णपरिग्रहाः ।
 नारदः प्राह भगवान् दुश्चरित्रं तथानघ ॥
 क्रुद्धेन सौरिणा शप्तः कुष्ठौ भव नराधिपः ।
 एवमुक्ते तथा पुत्रः कुष्ठरीगातुरोऽभवत् ॥
 शास्त्रः प्रणम्याह पितः किमर्थं शपितस्त्वया ।
 स्वशक्तिज्ञानदृष्ट्या तु विचारय मुनिश्रयं ॥
 ध्यानादुर्व्वासो ज्ञाता विक्रिया ह्यस्य कारणं ।
 अनुग्रहो यया पुत्र कार्यस्तेह्ययने शुचौ ॥
 आदित्यस्य व्रतैव कुरु कुष्ठविनाशनं ।

शास्त्र उवाच ।

कथन्वेतत् मया कार्यं व्रतं सर्वफलप्रदं ।
 किं विधानन्तु के मन्त्राः किं दानं किञ्च पूजनं ॥

श्रीकृष्ण उवाच ॥

मासमाश्वयुजं प्राप्य यदादित्यदिनं भवेत् ।
 तदा व्रतमिदं ग्राह्यं नरैस्त्रीभिर्विशेषतः ॥
 यावत्संवत्सरं तावद्विधिनानेन पुत्रक ।
 गोमयेन चितौ कुर्यात् मण्डलं वर्तुलं पुनः ।
 रक्तपुष्पैरक्षताभिरर्घ्यं तत्र प्रदापयेत् ॥
 मन्त्रेणानेन भास्वन्तमाचार्य प्रतिवासरं ।

यथाशा विमलाः सर्वाः सूर्यभास्करभानुभिः ॥

तथाशा सकला मङ्गं कुरु नित्यं मयाञ्चितः ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

एवं तमर्चयेत्तावद्यावद्वर्षं समाप्यते ।

समाप्ते तु व्रते वत्स कुर्यादुद्यापने विधिं ॥

गोमयेनानुलिप्तायां भूमौ मण्डलमालिखेत् ।

रक्तचन्दनरेखाभिः कुङ्कुमेन विशिषतः ॥

तन्मध्ये द्वादशदलं पद्ममाकारयेद्दधः ।

सिन्दूरपूरितदलं जवाकुसुमपूरितं ॥

तन्मध्ये स्थापयेत् कुम्भं प्रवालाङ्कुरसन्निभं ।

शालितण्डुलसंपूर्णं शर्कराचन्दनान्वितं ॥

तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रं शक्त्या विनिर्मितं ।

सौवर्णं भास्करं कृत्वा पद्महस्तं स्वशक्तितः ॥

आदित्यरूपन्तु निक्षुभाभास्करसप्तमीव्रतोक्तं वेदितव्यं ।

रक्तवस्त्रयुगोपितं पात्रोपरि निवेशयेत् ॥

स्नाप्य पञ्चामृतेनादौ जवाकुसुमलेपितं ।

रक्तपुष्पैस्तु नैवेद्यैः फलैः कालोद्भवैस्तथा ॥

पूजयेज्जगतामीशं दीपधूपैस्तथोत्तमैः ।

सूर्याय नमः । वरुणाय नमः । माधवाय नमः । धात्रे

नमः । हरये नमः । भगाय नमः । सुवर्णरेतसे नमः । अर्घ्यं

नमः । दिवाकराय नमः । तपनाय नमः । भानवे नमः ।

हंसाय नमः । इति द्वादशभिः पूजा कार्या ।

नमोनमः पापविनाशनाय
 विश्वात्मने सप्ततुरङ्गमाय ।
 सामर्ग्यजुर्धर्मनिधे विधात-
 र्भवाश्विपोताय नमः सवित्रे ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

अनेन मन्त्रेणार्घ्यं ।

एवं संपूज्य मानुन्तु नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः !
 आचार्यं पूजयित्वा तु वस्त्रैराभरणैः शुभैः ॥
 तस्मै तां प्रतिमां कुम्भं सहिरण्यं प्रदापयेत् ।
 प्रीयतां भगवान् देवो मम संसारतारकः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्वादशान्नादिविस्तरैः ।
 तेभ्यस्तु कलशान् दद्याद्यथा शक्त्वा तु दक्षिणां ॥
 एवं यः कुरुते सम्यक् व्रतमेतदनुत्तमं ।
 आशादित्येति विख्यातं तस्य पुण्यफलं महत् ॥
 निर्व्याधिर्निपुनो(२) जस्त्री पुत्र-पौत्रसमन्वितः ।
 भुक्त्वा च भोगानमलानसरैरपि दुर्लभान् ॥
 देहान्ते रविसायुज्यं प्राप्नुयादुत्तमोत्तमं(१) ।
 प्राप्स्यसे परमामृद्धिं विमुक्तः कुष्ठरोगतः ॥
 आशाभङ्गी न तस्यास्ति कदाचिज्जन्मजन्मनि ।
 एतस्मात् कारणादस्य कुरुष्व व्रतमुत्तमं ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचः शास्त्रः पित्रा कृष्णेन भाषितं ।

(१) प्राप्नुयाद्वात संशय इति पाठान्तरं ।

(२) निरोगोऽस्तीति पाठान्तरं ।

व्रतं चरित्वा संप्राप्तः सर्वसिद्धिं सुदुर्लभां ॥
 इदं यः शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः ।
 तावुभौ पुण्यकर्माणौ रविलोकमवाप्नुतः ॥
 इति स्कन्धपुराणीकं आशादित्यव्रतं ।

—000—

अथातः संप्रवक्ष्यामि रहस्यं ह्येतदुत्तमं ।
 येन लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिः कान्तिश्च जायते ॥
 सर्वप्रदाः सदा सौम्या जायन्ते यत् प्रसादतः (१) ।
 आदित्यवारहस्तेन पूर्वं संगृह्य भक्तितः ॥
 मन्त्रोक्तविधिना सर्वं कुर्यात्पूजादिकं रवेः ।
 प्रत्येकं सप्तनक्तानि कृत्वा भक्तिपरो नरः ॥
 ततस्तु सप्तमे प्राप्ते कुर्याद्वाङ्मणवाचनं ।
 भास्करं शुद्धसौवर्णं कृत्वा यत्नेन मानवः ॥
 आदित्यरूपं, आशादित्यव्रतवद्देदित्यं ।
 ताम्रप्रात्रे स्थापयित्वा रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥
 रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं कृत्रोपानद्युगान्वितं ।
 घृतेन स्नापयित्वा तु लङ्कुकान्विनिवेद्य च ॥
 होमं घृततिलैः कुर्याद्रविनाम्ना तु मन्त्रवित् ।
 समिधोष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥
 होतव्या मधुसार्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन वा ।
 समिधोत्त, अर्कसमिधः ।

(१) येन पाण्डव इति पाठान्तरं ।

(६८)

मन्त्रेणानेन विदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
 आदिदेव नमस्तुभ्यं सप्तसप्ते दिवाकर ॥
 त्वं रवे तारयस्वास्मान्स्मात् संसारसागरात् ।
 व्रतेनानेन राजेन्द्र भवेदारोग्यमुत्तमं ॥
 द्रव्य-संपत्सुतप्राप्तिरिति पौराणिका विदुः ।
 अविसम्बादिनी चेयं शान्तिः पुष्टिः सदा नृणां(१) ॥
 इति भविष्यपुराणोक्तमादित्यशान्तिव्रतम् ।

—००—

नारद उवाच ।

यदारोग्यकरं नृणां यदनन्तफलप्रदं ।
 व्रतं तत् ब्रूहि मे नन्दिन् सर्वपापप्रणाशनं ॥
 नन्दिकेश्वर उवाच ।

यत्तद्विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म सनातनं ।
 सूर्याग्नि चन्द्ररूपेण त्रिधा जगति संस्थितं ॥
 तदाराध्य शुभं विप्र प्राप्नोति कुशलं सदा ।
 तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताशनो भवेत् ॥
 यदा हस्तेन संयुक्तमादित्यस्य च वासरं ।
 उत्पद्यते यदा भक्तिर्भानोरुपरि शाश्वती ।
 तदा दित्यदिने कुर्यादेकभक्तं विमत्सरः ॥
 तदारभ्य सदा कार्यं नक्तमादित्यवासरे ।
 नक्तमादित्यवारेण भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 ततोऽस्तसमये भानो रक्तचन्दनपङ्कजं ।

(१) सूर्यवीरा सुषोरासु जना शान्तिः शुभप्रदा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विलिख्य द्वादशदलं पूज्य सूर्येति पूर्वतः ॥
 दिवाकरं तथाग्नेये विवस्त्रन्तमतःपरं ।
 भगन्तु नैऋते देवं वरुणं पश्चिमे दले ॥
 महेन्द्रं मारुतदले आदित्यन्तु तथोत्तरे ।
 शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत् ।
 कर्णिका पूर्वभागे तु सूर्यस्य तुरगाग्रसेत् ॥
 दक्षिणे यमनामानं मार्त्तण्डं पश्चिमे दले ।
 उत्तरेण रविं देवं कर्णिकायान्तु भास्करं ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा ततो विप्र सतिलारुणचन्दनं ।
 यवाक्षतसमायुक्तमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 कालात्मा सर्वभूतात्मा सविता सर्वतोमुखः(१) ।
 यत्मादग्नीन्द्ररूपस्त्वमतः पाहि प्रभाकरः ॥
 अग्निमीले नमस्तुभ्यमिषेत्वेर्जेति भास्करः ।
 अग्न आयाहि वरदं नमस्ते ज्योतिषाम्पते ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा विसृज्याथ निशि तैलधिवर्जितं ।
 भुञ्जीत भावितमना भास्करं संस्मरन् मुहुः ॥
 प्राक्तनेऽङ्गि शनी चैव तैलाभ्यङ्गं विवर्जयेत् ।
 वत्सरान्ते कारयित्वा काञ्चनं कमलोत्तमं ॥
 पुरुषन्तु यथा शक्त्या कारयेद्दिभुजन्तथा(२) ।
 सुवर्णशृङ्गीं कपिलां महार्घ्यां
 रौप्यैः खुरैः कांस्यदीहां सवत्सां ।

(१) वेदात्मा सर्वतो मुख इति पाठान्तरं ।

(२) कारयेद्य द्विजोत्तममिति वा पाठः ।

पूर्णं गुडस्योपरि ताम्रपात्रे
 निधाय पद्मे पुरुषञ्च दद्यात् ॥
 संपूज्य रक्ताम्बरमाल्यधूपैः
 द्विजञ्च रक्तैरथवा पिशङ्गैः ।
 प्रक्षालयित्वा पुरुषं सपद्मं
 दद्यादनेकव्रतदानकाय ॥
 अव्यङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय
 कुटुम्बिने शुद्धमनुद्धताय ।
 नमोनमः पापविनाशनाय
 विश्वात्मने सप्ततुरङ्गमाय ॥
 सामर्थ्यजुर्धामनिधे विधात्रे
 भवाब्धिपोताय जगत् सवित्रे ।
 त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः
 त्रिलोकनाथाय नमो नमस्ते ॥

इत्यनेन विधानेन वर्षमेकन्तु यो नरः ॥
 नक्तमादित्यवारेण कुर्यात्स निरुजो भवेत् ।
 धनधान्यसमायुक्तः पुत्र-पौत्रसमन्वितः ॥
 मर्त्ये स्थित्वा चिरं कालं सूर्यलोकमवाप्नुयात् ।
 कर्मसंचयमवाप्य भूपति-
 दुःख-शोक-भय-रोगवर्जितः ।
 द्वीपसप्तकपतिः पुनः पुन-
 र्धर्ममूर्तिरमितौजसा युतः ॥

या च देवगुरुभर्तृतत्पदा
वेदमूर्त्तिर्दिननक्तमाचरेत् ।
सापि लोकममरेशपूजिता
याति नारद रवेर्न संशयः ॥
वेदमूर्त्तिः सूर्यस्तद्दिने नक्तमित्यर्थः ।
यः पठेदथ शृणोति वा नरः
पश्यतीदमथवानुमोदयेत् ।
सोपि शक्रभवने दिवौकसैः
कल्पकोटिशतमेव मोदते ॥
इति मत्स्यपुराणीक्तं सूर्यनक्तव्रतं ।

अथ वेश्याव्रतं ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

वर्णाश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः ।
पण्यस्त्रीणां समाचारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
का ह्यासां देवता कृष्ण किं व्रतं किमुपोषितं ॥
केन धर्मेण चैवैताः स्वर्गमाप्स्यन्त्यनुत्तमं ।

कृष्ण उवाच ।

मम पत्नीसहस्राणि शतं पाण्डव षोडश ।
रूपीदार्यगुणोपेता मन्मथायतनाः शुभाः ॥
ताभिर्व्वसन्तसमये कीकिलालिकुलाकुले ।
पुष्पितोपवनात्फुल्लकल्हारसरसस्तटे ॥

निहरापानगोष्ठीभिरुद्यदानैरलङ्कृतः ।
 कुसुमानयनः श्रीमान् मालतीकृतशेखरः ॥
 गच्छेत् समीपमेतासां श्राव्यः पुरपुरञ्जयः ।
 साक्षात् कन्दर्परूपेण सर्वाभरणभूषितः ॥
 अनङ्गशरतप्ताभिः साभिलाषमवेक्षितः ।
 प्रवृद्धो मन्मथस्तासां सर्वाङ्गक्षोभदायकः ॥
 तदीक्षितं मया सर्वं विकारं ध्यानचक्षुषा ।
 अशपं रुषितः सर्वा हरिष्यन्तीह दृश्यवः ॥
 मयि स्वर्गमनुप्राप्ते भवतीः काममोहिताः ।
 एतद्वाक्यमुपाश्रुत्य वाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥
 मामूर्चुर्वद् गोविन्द कथमेतद्भविष्यति ।
 भर्तारं जगतामौशं त्यक्त्वा यामो परान्तिकं (१) ॥
 दिव्यानुभावञ्च पुरीं रत्नवन्ति गृहाणि च ।
 द्वारकावासिनः सर्वे देवरूपाः कुमारकाः ।
 भगवन् सर्वलोकस्य कथं भोगं भजाम्यहं ॥
 दासभावमनुप्राप्ता भविष्यामः कथं पुनः ।
 को धर्मः कः समाचारः कथं हृत्तिर्मविष्यति ॥
 तथा लालप्यमानास्ता वाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।
 मया प्रोक्ता युवतयः सन्तापं त्यजतामिमं ॥

पद्मपुराणे दाल्भ्य गोपी सम्वादे ।

दाल्भ्य उवाच ।

जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे ।

भवतीनाञ्च सर्वासां नारदोभ्यासमागतः ॥
 हुताशनसुताः सर्वा भवत्योप्सरसः पुरा ।
 अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित् ॥
 कथं नारायणोस्माकं भर्ता स्यादित्युपादिश ।
 तस्माद्वरप्रदानञ्च शापघायमभूत्पुरा ॥
 यस्मादेषा प्रधानैव मधमाधव मासयोः ।
 सुवर्णोपस्करोत्सर्गं द्वादशी शुक्लपक्षतः ।
 भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि ॥
 यदकृत्वा प्रणामं मे रूपसौभाग्यमत्सरात् ।
 परिपृष्टोस्मि ते नाथवियोगो वो भविष्यति ॥
 चौरैरपहृताः सर्वा वेश्या त्वं समवाप्स्यथ ।
 एवं नारदशापेन केशवस्य च धीमतः ॥
 वेश्यात्वमागताः सर्वा भवत्यः शापमोहिताः ।
 इदानीमपि यद्वक्ष्ये तच्छृणुध्वं वराङ्गनाः ।
 पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु शतशः सुरैः ॥
 देवतासुरसैन्येषु राक्षसेषु ततस्ततः ।
 तेषां नारी सहस्रेषु शतसोऽथ सहस्रशः (१) ॥
 परिनीतानि यानि स्युः वलादुक्तानि यानि च ।
 तानि सर्वाणि देवेश प्रोवाच वदताम्बर ॥
 वेश्याधर्मेण वर्त्तध्वमधुना नृपमन्दिरे ।
 भक्तिमत्यो वरारोहास्तथा देवकुलेषु च ॥
 राजानः स्वामिनस्तुल्यं ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः ।

तेषां गृहेषु तिष्ठन् स्रुतकं वापि तत्समं ॥
 भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासां मयि भक्तितः ।
 न कदाचिद्रतिः कार्य्या पुंसि धनविवर्जिते ॥
 अनुमानाः प्रसाद्यश्च शुल्कदो देववत्सदा ।
 स्वरूपो वा विरूपो वा द्रव्यं तत्र प्रयोजनं ॥
 द्रव्योपहार्यमेवात्र सर्वदम्भविवर्जितं ।
 यः कश्चित् मुनिक्लृष्टोपि गृहमेष्टति वः सदा ॥
 निष्कृद्भवेन सेव्यो वः स एवान्यत्र दाम्भिकान् ।
 द्वेषाचारोऽनं कर्त्तव्यः स्वामिना सह कर्हिचित् ॥
 रूपयौवनदर्पणं धनलोभेन वा सदा ।
 कामश्च कान्ते या काचित् व्यभिचारं करोति च ॥
 स्वामिना सह पापिष्ठा पापिष्ठो यात्यधोगतिं ।
 देवतानां पितृणाञ्च पुण्येऽङ्गि समुपस्थिते ॥
 गो भू-हिरण्य-दानानि(१) प्रदेयानि च शक्तितः ।
 ब्राह्मणेभ्यो वरारोहा कार्याणि सुव्रतानि च ॥
 यथाप्यन्यत् व्रतं सम्यक् उपदेष्टामि तत्त्वतः ।
 अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयञ्च तत्पुनः ॥
 संसारोत्तरणायालमेतद्देदविदो विदुः ।
 यदा सूर्यदिने हस्तः पुण्योवाथ पुनर्वसुः ॥
 भवेत्सर्वौषधीस्नानं सम्यङ्गारी समाचरेत् ।
 तदा पञ्चशरव्यापिसन्निधानत्वमिष्यते ॥

अर्चयेत् पुण्डरीकाक्षमनङ्गस्यापिकीर्तनं ।
 कामाय पादौ संपूज्य ऊरूवै मन्मथाय च(१) ॥
 मेढ्रे कन्दर्पनिधये कटिं प्रीतिपतयेनमः ।
 नाभिं सौख्यसमुद्राय वामनाय तथोदरं ॥
 हृदयं हृदयेषाय स्तनावाह्नादकारिणे ।
 उत्कण्ठायेति वै कण्ठमास्यमानन्दजाय च ॥
 घामांशं पुष्पचापाय पुष्पवानाय दक्षिणं ॥
 ललाटं पुष्पवाणेति शिरः पञ्चशराय वै ।
 नमोऽनङ्गाय वै मौलिं विलोमायेति जङ्घयोः(२) ॥
 सर्वात्मने शिरःपूज्यं देवदेवस्य पूजयेत् ।
 नमः श्रीपतये तार्क्ष्वाङ्गुशधराय च ॥
 गदिने पद्महस्ताय(३) शङ्खिने चक्रपाणये ।
 नमोनारायणायैति कामदेवात्मने नमः ॥
 नमः शान्त्यै नमस्तुष्टै, नमो रत्यै नमः श्रियै(४) ।
 नमः स्तुष्टै, नमपुष्टै, नमः सर्वप्रदेति च ॥
 एवं संपूज्य गोविन्दमनङ्गात्मकमीश्वरं ।
 गन्धैर्गन्धैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैर्नवभामिनि(५) ॥
 तत आह्वयः धर्मज्ञं ब्राह्मणं वेद पारगं ।

(२) जङ्घे व्यामोहकारिणे इति कश्चित् पाठः ।

(२) ध्वजमिति वा पाठः ।

(३) पीतवस्त्राय इति वा पाठः ।

(४) नमः शान्त्यै नमः शान्त्यै इति कश्चित् पाठः ।

(५) शीमने इति वा पाठः ।

(६६)

अय्यंगावयवं पूज्य गन्धापुष्पादिभिस्तथा(१) ॥
 शालीयतण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं ।
 तस्माद्विप्राय दातव्यं हृच्छ्रयः प्रीयतामिति ।
 यथेच्छाहारभुग्मत्तं तमेव द्विजसत्तमं ॥
 रत्नयुक्तं कामदेवीयमिति चित्तेन धार्यतां(२) ।
 यद्यदिच्छति विप्रेन्द्रस्तत्तत् कुर्यात् विलासिनी ॥
 सर्वाभावेन चात्मानमर्पयेत् स्मितभाषिणी ।
 एवमादित्यवारेण सदा तद्व्रतमाचरेत्(३) ॥
 तण्डुलप्रस्थदानादियावन्वासास्त्रयोदश ।
 ततस्त्रयोदशे मासि संप्राप्ते तस्य कामिनी ॥
 विप्रस्योपस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणां(४) ।
 सोपधानकविश्रामं स्वास्तरावरणां शुभां ॥
 दीपकोपानहृदयपादुकासनसंयुतां ।
 सपत्नीकमलंकृत्यहेमसुत्रांगुलीयकैः ॥
 सूक्ष्मवस्त्रैः सकटकः धूपमाल्यानुलेपनैः(५) ।
 कामदेवं सपत्नीकं गुडकुम्भोपरिस्थितं ॥
 कामदेवरूपन्तु मदनत्रयोदशीव्रतोक्तं विज्ञेयं ।
 ताम्रपात्रासनगतं हैमनेत्रपटावृतं ।

(१) पुष्पतण्डुल चन्दनैरिति वा पाठः ।

(२) यथाचित्तेनधारयेदिति क्वचित्पाठः ।

(३) सर्वं मेतत् समाचरेदिति वा पाठः ।

(४) विप्रस्योपस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणां इति वा पाठः ।

(५) गन्धमाल्यानुलेपनैरिति क्वचित् पाठः ।

सुकांस्यभाजनोपेतमिन्दुदण्डसमन्वितं ॥
 दद्याद्यथोक्तविधिना (१) तथैकां गां पयस्विनीं ।
 यथान्तरं न पश्यामि कामकेशवयोः सदा ॥
 तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णोः सदा मम ।
 यथा न कमला देहात् प्रयाति मम केशवे ॥
 तथा ममापि देवेश शरीरस्यं पतिं कुरु (२) ॥
 तथैव काञ्चनं देवं प्रतिगृह्य द्विजोत्तमः ।
 कीदादिति पठेन्मन्त्रं ध्यायेत्तसि माधवं ॥
 कीदादिति, यजुर्वेदशाखाप्रसिद्धो मन्त्रः ।
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य विस्तृत्य द्विजपुङ्गवं ।
 शय्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ।
 ततः प्रभृति योन्यापि (३) रत्यर्थी गृहमागतः ॥
 स सम्यक् सूर्यवारेण स सुपूज्यो यथेच्छया (४) ।
 एवं त्रयोदशं यावत् मासमेकं द्विजोत्तम ॥
 तर्पणीत यथा कामं प्रीषिती रविमन्दिरे ।
 तदनुज्ञां निषेवेत यावदस्यागमो भवेत् ।
 एवमेकं द्विजं शान्तमाचारज्ञं विचक्षणं ॥
 संपूजयेच्चतुःप्राज्ञमपरं वरदान्नया ।
 आत्मनोपि यदा विघ्नं गर्भसूतकजम्भजं (५) ॥

(१) यथोक्तमन्त्रेणेति कश्चित् पाठः ।

(२) वशं स' पतिं कुरुति कश्चित् पाठः ।

(३) यो विप्रे इति वा पाठः ।

(४) समान्यः सूर्यवारे च स्नामशय्यादिभोजनैरिति वा पाठः ।

(५) गर्भसूतकराजकमिति वा पाठः ।

दैवं वा मानुषं वास्यादुपरागेण वा पुनः ।
 लक्ष्मीर्वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा तव ॥
 शय्या ममापि शून्यास्तु तथैव मधुसूदन ।
 गीतवादित्वनिर्वोषं देवदेवस्य कारयेत् ॥
 एतद्धि कथितं सम्यग्भवतीनां विशेषतः ।
 सुधर्मीयं परी भावो वेश्यानामिह सर्वथा ॥
 पुरुहतेन यत् प्रोक्तं दानवेषु पुरा मया ।
 तदिदं साम्प्रतं सर्वं भवतीष्वपि युज्यते ॥
 सर्वपापप्रशमनमनन्तफलदायकं ।
 साचारानष्ट दश वा(१) यथा शक्त्या प्रपूजयेत् ॥
 एषप्रोक्तं मया राजन् दानवेषु ततो मया ।
 तदिदञ्च व्रतं सर्वं वेश्यानाञ्च प्रकाशितं ॥
 पुराणं धर्मसर्वस्वं वेश्याजनसुखप्रदं ।
 क्ररोति वाशेषमखण्डमेतत्
 कल्याणिनी माधवलोक संस्था ।
 सा पूजिता देवगणैरशेषै-
 रानन्दकृतस्थानमुपैति विष्णोः ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे कामदाने वेश्याव्रतं नाम(२) ।

—000@000—

(१) अष्टपञ्चाशदिति वा पाठः ।

(२) इति पद्मपुराणोक्तं वेश्याव्रतमिति वा पाठः ।

सूत उवाच ।

मेरुपार्श्वे भद्रपीठे सुखाशीनं जगद्गुरुं ।
कश्यपं सृष्टिकर्त्तारं तापसं शुद्धमानसं ॥
नारदो वैष्णवश्चेष्टस्त्रैलोक्यभ्रमणप्रियः ।
कदाचिद्दुर्द्दशां प्राप्य कश्यपं शरणं ययौ ॥

नारद उवाच ।

देव-दानव-गन्धर्व्व-ऋषि-पन्नग-मानवाः ।
स्रष्टा त्वं सर्वभूतानां धर्माधर्मौ हि वेत्सि च ॥
दुष्टग्रहाभिभूतानां दुर्द्दशाहतचेतसां ।
उपायं वद तेषां त्वं शरणागतवत्सल ॥

कश्यप उवाच ।

तां क्लृप्तुं ब्रूहि विप्रेन्द्र केन मुक्ता भवन्ति ते ।
साधु पृष्टं महाभाग जगदानन्दकारकः ॥
वक्ष्ये सौरव्रतं पुण्यं दुर्द्दशान्तकरं परं ।
दशाकरं हि भूतानां मनोरथकरं परं ॥
भानुवारे सिते पक्षे दशम्यां चैव नारद ।
प्रातः कालेऽथ मध्याह्ने स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥
भानुन्यायेच्चिमूर्त्तिं हि सर्वदैव्यविनाशनं ।
सूर्यपूजा प्रकर्त्तव्या तद्या गन्धानुलेपनैः ॥
उपचारैः षोडशभिर्नैवेद्यैस्तुफलान्वितैः ।
पूजयेद्दुर्द्दशां तत्र लिखित्वा दशपुत्रिकाः ॥
दुर्मुखा दीनवदना मलिनाऽसत्यवादिनी ।

सुबुद्धिनाशिनी हिंसा बहुचिन्ताप्रदायिनी ॥
 उद्धाटकारिणी नाम दुष्टरितविरोधिनी ।
 एताः पूज्याः कृष्णवर्णा भक्ति युक्तेन चेतसा ॥
 आदौ पूज्या प्रयत्नेन गोमयेनोपलेपयेत् ।
 नित्यं पापकरा पापा देवद्विजविरोधिनी ॥
 गच्छ त्वं दुर्हृये देवि नित्यं शत्रुविवर्द्धिनि ।
 अनेन प्रार्थये लीहि प्रयत्नेन विसर्जयेत् ॥
 ततः पूजा प्रकर्त्तव्या डोररूपे च भास्वरे ।
 दशग्रन्थिसमायुक्तं दशसूत्रोपशोभितं ॥
 डोरकं तु प्रतिष्ठाप्य पूजां कृत्वा करे न्यसेत् ।
 आवाहनादिदानान्तं पूजनं कारयेत्ततः ॥
 तत्र देवं क्षमाप्याथ दशापूजां समारभेत् ।
 भूमिभागे च पीठे वा लिखित्वा दशपुत्रिकाः ।
 सुबुद्धिदा सुखकरी सर्वसम्पत्तिदायिनी ।
 इत्यष्टभोगप्रदा लक्ष्मीः कीर्त्तिदा दुःखनाशिनी ॥
 बुद्धिदात्री सुखकरा सर्वसम्पत्तिदायिनी ।
 पुत्रक्षेम्या च विजया दशमी धर्मदायिनी ॥
 एभिस्तु नामभिर्मन्त्रैः पूजनीयाः पृथक् पृथक् ।
 प्रतिष्ठापूजनं कार्यन्नेवेद्यञ्च यथा विधि ॥
 विशुद्धवसनां देवीं सर्वाभरणभूषितां ।
 ध्यायेद्दशदशादेवीं वरदाभयदायिनीं ॥
 इति ध्यानं प्रकुर्वीत दशायाः प्राप्तये रतः ।

फलस्तु दशसंख्याकैर्भुञ्जीयात्तद्वर्जितं ॥

एवं व्रतं प्रकर्त्तव्यं दशाप्राप्तिकरं परं ।

नारद उवाच ।

कश्यप त्वत्प्रसादेन श्रुतं हि व्रतमुत्तमं ।

दशाव्रतं कृतं केन कस्य तुष्टो हि भास्करः ॥

कश्यप उवाच ।

पुरा तु नलभूपालश्चक्रवर्त्तिषु धार्मिकः ।

राज्यभ्रष्टो दशाहीनो द्यूतेनैव हि नारद ॥

तेनापि पूजितः सूर्यो व्रतं कृत्वा प्रयत्नतः ।

दुर्दृशां नाशयित्वा तु राज्यं प्राप्तं स्त्रिया सह ।

ततश्च द्वापरे विप्राः पीडया दुर्दृशान्विताः ।

भ्रममाणा वने घोरे प्राप्ताः सत्यवतीसुतं ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

राज्यभ्रष्टो दशाहीनो राजाहं केन कर्मणा ।

इदानीं मे हितं ब्रूहि राज्यप्राप्तिकरं परं ॥

घृणिं ध्यात्वा मुनिश्रेष्ठो दृष्ट्वापि च दशाकरं ।

व्रतोपदेशनं चास्य चकार मुनिपुङ्गवः ॥

अस्य व्रतस्य सामर्थ्यात् प्राप्तं राज्यमकरुणकं ।

व्रतं कृत्वा च विधिना चतुर्भिर्भ्रातृभिः सह ॥

श्रुत्वेदं नारदो वाक्यं पुनः पप्रच्छ कश्यपं ।

नारद उवाच ।

केन कर्मविपाकेन दुर्दृशाभिहतो नरः ।

जायते मुनिशार्दूल तत्त्वं मे वक्तुमर्हसि ॥

कश्यप उवाच ।

शृणु नारद तत्त्वज्ञ दुर्दशा प्राप्यते नरैः ।
 तुष-भस्मा-स्थि-मुसलं कदाचिन्नृपयेन्न तु ॥
 कुमारी रजकी वृद्धा पशुयोनिरताश्च ये ।
 अयोनिगुदगामी च ब्राह्मणी गमनेन च ॥
 सन्ध्यासु पर्वसमये रमते च रजस्वलां ।
 पितृमातृपरित्यागी स्वामिनं रणसङ्घटे ॥
 त्यजेत् स्वधर्मपत्नीं यो दुर्दशा प्राप्यते नरैः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नान्यमार्गेण वर्त्तयेत् ॥
 तस्मात्तु तद्व्रतं कार्यं सर्वकामार्थसिद्धये ।

इति श्रीब्रह्माण्डपुराणे कश्यपनारदसम्वादे दशादित्यव्रतं ।

—००(१००)—

सौरधर्मे मान्यातृवशिष्ठ संवादे मान्यातोवाच ।

भगवन् ज्ञानिनां श्रेष्ठ कथयस्व प्रसादतः ।
 त्वहं कृत्वाच्छ्रोतुमिच्छामि व्रतं पापप्रणाशनम् ॥
 सर्वकामप्रदञ्चैव सर्वमयविनाशनं ।
 पूजार्घ्यदानसहितं नैवेद्यं प्रागनाचितं ॥
 एतत् कथय सर्वं त्वं प्रसन्नो यदि मे प्रभो ।

वसिष्ठ उवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि यद्गृह्यं व्रतमुत्तमं ।
 सर्वकामप्रदं पुसां कुष्ठादिव्याधिनाशनं ।
 भानोस्तुष्टिकरं राजन् भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥
 यस्योदये सुरगणा मुनिसंज्ञाः सचारणाः ।

देव दानव-यक्षाश्च कुर्वन्ति सततार्चनम् ॥
यस्योदये तु सर्वेषां प्रबोधो नृपसत्तम ।
तस्य देवस्य वक्ष्यामि व्रतं राजन् सविस्तरं ॥
पूजार्घ्यप्राशनं दानं नैवेद्यं शृणु तत्त्वतः ।
सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलं ॥
सर्वदानेन तपसा यत्पुण्यं समवाप्यते ।
प्रातःस्नानेन यत्पुण्यं यत्पुण्यं रविवासरे ॥
मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशस्वपि भूपते ।
सूर्यव्रतं करिष्यामि यावद्वर्षं दिवाकर ॥
व्रतं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादात् प्रभाकर ।

नियममन्त्रः ।

ततः प्रातः समुत्थाय नद्यादौ विमले जले ।
स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवान् पितॄंश्च वसुधाधिप ॥
उपलिप्य शुचौ देशे सूर्यं तत्र समर्चयेत् ।
संलिखेत्तत्र पद्मन्तु द्वादशारं सकर्णिकं ॥
ताम्रपात्रे तथा नद्या रक्तचन्दनवारिणा ।
तत्र संपूजयेद्देवं दिननाथं सुरेश्वरं ॥
मासे मासे च ये राजन् विशिषास्तान् शृणुष्व वै ।
मार्गशीर्षे यजेन्मित्रं नालिकेरार्घ्यमुत्तमं ॥
नैवेद्यं तण्डुला देयाः सञ्चाज्याः सगुडाः स्मृताः ।
पत्रत्रयं तुलस्यास्तु प्राश्य तिष्ठेज्जितेन्द्रियः ॥
दद्याद्विप्राय भोज्यन्तु दक्षिणासहितं नृप ।
पौषे विष्णुं समभ्यर्च्य नैवेद्यं कशरं तथा ॥

वीजपूरेण चैवार्घ्यं प्राश्यं घृतपलत्रयं ।
 दद्यात् घृतन्तु विप्राय भोजनेन समन्वितं ॥
 माघे वरुणनामानं संपूज्य सतिलं गुडं ।
 भोजनं दक्षिणां दद्यान्नैवेद्यं कदलीफलं ॥
 अर्घ्यं तेनैव दत्त्वा तु प्राश्या मुष्टित्रयन्तिलाः ।
 फालगुने सूर्यमभ्यर्च्य जम्बीरार्घ्यं निवेदयेत् ॥
 पलत्रयं दधि प्राश्यं नैवेद्यं सष्टतं दधि ।
 दधितण्डुलदानञ्च भोजने समुदाहृतं ॥
 चैत्रे भानुन्तु संपूज्य नैवेद्यं घृतपूरिका ।
 फलं तु दाडिमं प्रोक्तं प्राश्यं दुग्धपलत्रयं ॥
 विप्राय भोजनं दद्यात् मिष्टान्नन्तु मदक्षिणं ।
 वैशाखे तपनः प्रोक्तो माषान्नं सष्टतं स्मृतं ॥
 अर्घ्यं दद्यात्तु द्राक्षाभिः प्राशनं गोमयस्य तु ।
 कुर्यान्मासानुमासन्तु सष्टतं वै सदक्षिणं ॥
 इन्द्रं ज्यैष्ठे यजेद्राजन् नैवेद्यन्तु करभकम् ।
 अर्घ्यं सहकारिण प्राश्यं जलाञ्जलित्रयं ॥
 दध्योदनसमायुक्तं भोजनं ब्राह्मणाय तु ।
 आषाढे रविमभ्यर्च्य पूजा विभीतकन्तथा ॥
 विप्राय भोजनं दद्यात् प्राशयेत् मरिचत्रयं ।
 गभस्तिमांश्चावणेऽर्घ्यं स्तपुषाफलमेव च ॥
 मुष्टित्रयञ्च शक्नूनां प्राशने समुदाहृतं ।
 विप्राय भोजनं दद्याद्दक्षिणा सहितं नृप ॥
 यदा भाद्रपदे पूज्यः कुष्माण्डं तण्डुलात्मकं ।

गोमूत्रं प्राशने युक्तं प्राङ्गणे भोजनं तथा ॥
 हिरण्यरेता आश्विने च नैवेद्यं शर्करा स्मृतं ।
 दाडिमे नार्घ्यदानन्तु प्राश्यं खण्डपलत्रयं ॥
 विप्राय परया भक्त्या भोजने शालिशर्करा ।
 कार्तिके चैवरन्धायाः प्राश्यने फलमेव च ॥
 पायसञ्चैव नैवेद्यं पायसं प्राशने स्मृतं ।
 एवं व्रतं समाप्यैतत्तत उद्यापनं चरेत् ॥
 ततो गुरुगृहं गत्वा गृह्णीयाच्चरणानुभौ ।
 उद्यापनं करिष्येह मागच्छ मम वैश्वानि ॥
 माषकेन सुवर्णस्य प्रतिमाङ्कारयेद्भवेः ।
 रथो रूप्यमयः कार्यः सर्वोपस्करसंयुतः ॥
 कृत्वा द्वादशपत्रन्तु कमलं रक्ततण्डुलैः ।
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितं ॥
 तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रं तण्डुलपूरितं ।
 रक्तवस्त्रसमाच्छन्नं पुष्पमालाभिवेष्टितं ॥
 पञ्चाशतेन स्नापयेत मत्पुत्तारणपूर्वकं ।
 प्रतिष्ठाप्य ततः कृत्वा पूजां देवस्य कारयेत् ॥
 चन्दनैः कुसुमैरन्यैर्विविधैः कालसम्भवेः ।
 अखण्डपट्टवस्त्रैश्च कमण्डलुमुपानहौ ॥
 वर्धनीत्रितयं तत्र स्थापयेद्देवसन्निधौ ।
 संज्ञया वस्त्रयुग्मन्तु कौसुमन्तु महीपते ।
 प्रतिपदेषु संपूज्यः सूर्य्यद्वादशनामभिः ॥
 मित्रो विष्णुः सवरुणः सूर्यो भानुस्तथैव च ।

तपनेन्द्रो रविः पूज्यो गभस्तिः शमनः स्तथा ॥
 हिरण्यरेता दिनकृत् पूज्य एते प्रथमतः ।
 मध्ये सहस्रकिरणः संपूज्य संज्ञया सह ॥
 पूगीफलैर्धूपदीपैर्वस्त्र-नैवेद्यसंयुतैः ।
 नारिकेलीन चैवार्घ्यं दद्याद्देवस्य भक्तितः ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र व्रतस्य परिपूर्त्तये ।
 नमः सहस्रकिरण सर्वव्याधिविनाशन ॥
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं संज्ञया सहितो रवे ।
 अर्घ्यमन्त्रः ।

आरात्रिकं ततः कृत्वा पूजा-सङ्कल्पमेव च ।
 संकल्पश्च ततः आहं कार्यं वै सूर्यदैवतं ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या मिष्टान्नैर्द्वादश प्रभो ।
 दम्पत्योर्भोजनं देयं परमात्मसमन्वितं ॥
 ततस्तु दक्षिणां दद्यात् समभ्यर्च्य स्रगादिभिः ।
 उपहारादितत्सर्वं गुरुवे प्रतिपादयेत् ॥
 गुरुं तत्रैव सन्तीथ ब्राह्मणांश्च विसर्ज्य येत् ।
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं विधिहीनन्तु यत्कृतं ॥
 तत्सर्वं पूर्णतां यातु भूमिदेवप्रसादतः ।
 अनुव्रज्य गुरुं विप्रान् भोजनन्तु समाचरेत् ॥
 वृद्धांश्च वन्धुभिः सार्द्धं नत्वा देवं दिवाकरं ।
 एवं यः कुरुते मर्त्यो वित्तसाढाविवर्जितः ॥
 सूर्यव्रतं महाराज तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 ब्राह्मणो लभते विद्यां क्षत्रियो राज्यमाप्नुयात् ॥

वैश्यो धनसमृद्धिश्च शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
 अपुत्रो लभते पुत्रं कुमारी लभते पतिं ॥
 रोगार्त्तो मुच्यते रोगात् वह्नी मुच्येत वन्धनात् ।
 यं यच्चिन्तयते कामं स तस्य भवति ध्रुवं ॥
 य इदं शृणुयाद्भक्त्या ह्येकचित्तो नृपोत्तमः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति प्रसादाद्भास्वतो नृप ॥
 इति सौरधर्मीकं सूर्यव्रतं समाप्तं ।

—000—

अथ सोमवारव्रतानि ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि रक्षस्यं तदनुत्तमं(१) ।
 येन लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिःकान्तिश्च जायते ॥
 तद्वच्चित्रासु संगृह्य सोमवारं विचक्षणः ।
 नक्तोक्तविधिना सर्वं कुर्यात् पूजादिकं विधोः ॥
 सप्तमे तु ततः प्राप्ते दत्त्वा ब्राह्मणभोजनं ।
 कांस्यपात्रे तु संस्थाप्य सोमं रजतसम्भवं ॥
 सोमरूपन्तु चतुर्दशीस्यमहाराजव्रतोक्तं वेदितव्यं ।
 पात्रे कृत्वा सोमराजं(२) श्वेतवस्त्रैः प्रपूजितं ॥
 पादुकी-पानह-कृत्र-भाजना-सनसंयुतं ।
 होमं हृततिलैः कुर्यात्सोमनाम्ना तु मन्त्रवित् ॥
 समिधोष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव च ।
 होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव हृतेन तु ॥

(१) ह्येतदुत्तममिति कश्चित् पाठः ।

(२) श्वेतवस्त्रयुगलमिति कश्चित् पाठः ।

पलाशसमिधो ज्ञातव्याः ।

दध्यन्नशिखरे कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

मन्त्रेणानेन राजेन्द्र सम्यग्भक्त्या समन्वितः ।

महादेव जटावल्ली पुष्पगोक्षीरपाण्डुर ॥

सोम सौम्यो भवास्माकं सर्वदा ते नमोनमः ।

एवं कृते महासौम्य सोमतुष्टिकरो भवेत् ॥

सन्तुष्टेऽतिसुते तस्य सर्वं सन्तु ग्रहा ग्रहाः ।

इति भविष्योत्तरोक्त चन्द्रनक्षत्रशान्तिः ।

—000—

ईश्वर उवाच ।

अथ व्रतविधानं हि कथयामि समासतः ।

यथा चरन्ति मनुजाः सिद्धसर्वार्थं कामदं ।

व्युक्तान्ते(१) कार्तिके मासि शुक्लमार्गदिने भवेत् ॥

प्रथमः सोमवारस्तु तं नक्षत्रेण प्रपूजयेत् ।

यदा श्रद्धा भवेत्कर्तुः सोमवारव्रतं प्रति ॥

तदा सर्वं कारयित्वा ब्राह्मणाद्यैः समारभेत् ।

मार्गमासे(२) तथा चैत्रे गृह्णीयात् सोमवारकं ॥

यस्मिन्मासे प्रारभेत तस्मिन्मासे प्रपारयेत्(३) ।

सुस्नातस्तु शुचिर्भुत्वा शुक्लाम्बरधरो नरः(४) ॥

काम-क्रोधाद्य-हृद्भार-द्वेष-शून्यविवर्जितः ।

(१) प्रक्रान्तं इति कश्चित् पाठः ।

(२) सर्व्वं शुक्लदिने भावदिति कश्चित् पाठः ।

(३) माघे मासीति कश्चित् पाठः ।

(४) तस्मिन् तत्प्रारभद्व्रतमिति कश्चित् पाठः ।

आहरेत् श्वेतपुष्पाणि मल्लिकामालतीस्तथा ।
 श्वेतपद्मानि दिव्यानि चम्पकं विस्वपाटलाः ॥
 कुन्दमन्दारजैः पुष्पैः पुन्नागशतपत्रकैः ।
 चर्चयेन्मलयजेनाथ दिव्यधूपेन धूपयेत् ॥
 अन्नानि यान्यभीष्टानि तानि सर्वाणि दापयेत् ।
 पूजयेद्भक्तिभावेन सोमनाथं जगत्पतिं ॥
 कामिकेन तु मन्त्रेण (१) प्रायकेन महेश्वरं ।
 निवेदयेत् सर्वमेव शृणु मन्त्रवरं हितं ॥
 ओं नमो दशभुजाय त्रिनेत्राय पञ्चवदनाय शूलिने ।
 श्वेतवृषभरूढाय सर्वाभरण भूषिते (२) ॥
 उमादेहार्द्धसंस्थाय नमस्ते सर्वभूर्त्तये ।
 अनेनैव तु मन्त्रेण पूजाहोमन्तु कारयेत् ॥
 सिध्यन्ति सर्वकार्याणि मनसा चिन्तितानि च ।
 पूजयेन्नक्तवेलायामृच्छाणां दर्शनेन तु ॥
 प्रदाय भोजनं पूर्वं ब्राह्मणाय सुभक्तितः ।
 संयुक्तशकताम्बूल-दक्षिणाभिस्तथैव च ॥
 एतद्विधिसमायुक्तो रागद्वेषविवर्जितः (३) ॥
 एकभक्तस्य यत्पुण्यं कथयामि समासतः ।
 शतजन्मार्जितं पापमसह्यं (४) देवदानवैः ॥

(१) कामिकेन सुमन्त्रेणेति वा पाठः ।

(२) श्वेताभरणभूषिते इतिकथित् पुस्तके पाठः ।

(३) मद्भक्तोद्देशवर्जित इति कचित् पाठः ।

(४) दानममेद्यमिति कचित् पाठः ।

नश्यते ह्येकभक्तेन नात्रकार्या विचारणा ।
 मासस्यैकस्य यत्पुण्यं शृणु तत्त्वेन(१) सुन्दरि ॥
 अभाग्यं जायते भाग्यं दुर्भगं सुभगं भवेत् ।
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् दरिद्री धनवान् भवेत् ॥
 गृहे तस्य(२) वरारोहे सौख्याणि विविधानि च ।
 रुद्रांशो धनभागी स्या(३)द्विघ्नहीनः क्षितिश्चरेत् ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 स्वर्गं भुक्त्वाखिलान् भोगान् जायते मानवोत्तमः ॥
 नक्तानि सोमवारस्य पौषमासे महेश्वरि ।
 तेषां पुण्यफलं वक्ष्ये संचेपेण तवाग्रतः ॥
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं शतगुणं भवेत् ।
 तत्फलं लभते देवि पूर्वदेषसमन्वितः ॥
 माघस्यैव तु मासस्य सोमवारेण पूजयेत् ।
 ज्ञापयेन्मधुदुग्धाभ्यां तथैवेक्षुरसेन तु ॥
 द्विजहत्यादिपापानि तानि सर्वाणि नाशयेत् ।
 विशुद्धस्तेजसा युक्तो जायतेत्यन्तनिर्भलः ॥
 बहुस्वर्गस्य यत्पुण्यं दुर्लभं त्रिदशैरिह ।
 लभते नात्र सन्देहो ममभक्तिप्रचोदितः ॥
 फाल्गुने कथयिष्यामि सोमवारफलं शुभं ।
 कृति नक्ते तु कथाणि गुणास्ते विस्तरेण तु ॥
 चतुर्वेदसहस्राणि शतानि दशपञ्च च ।

(१) नात्रात्रं शृणुयत्नेनेति वा पाठः ।

(२) गृहस्थमिति कश्चित् पाठः ।

(३) धर्म्ममार्गस्यो इति कश्चित् पाठः ।

यज्ञानां सर्वशास्त्रज्ञैर्नानाशास्त्रिकसत्तमैः ॥
 गवां लक्षस्य दत्तस्य चन्द्रसूर्यग्रहे प्रिये ।
 फलमप्यधिकं तस्य लभते नात्र संशयः ॥
 चैत्रेऽपि शृणु कल्याणि ममैव ब्रूवतो वचः ।
 सोमवारेण नक्षत्रेण कृतेन सुरसुन्दरि ॥
 यत्फलं लभते नारी लक्षैकेन तु पार्वति ।
 गङ्गोदकस्य नीतस्य सोमनाथादिसङ्गमे ॥
 घृतस्य मधुना वापि शतधा हि कृतं फलं ।
 गुग्गुलुश्च तथा पञ्चसहस्रं परमेश्वरि ।
 एवं पुण्यं भवेदस्य मानवस्य न संशयः ।
 वैशाखे कारयेन्नक्तं सोमवारे न संशयः ॥
 पूजयेवच्छेतपुष्पैश्च यथा लब्धैः सुरेश्वरि ।
 अपूपा हि प्रदातव्याः कदलीफलसम्भवाः (१) ॥
 एकचित्तेन भावेन निर्मलेन यशस्विनि ।
 कल्पानां सुरयोग्यानां सहस्रेण वरानने ॥
 दानेन विधिवद्देवि नराणां रूपशालिनां ।
 एतद्दानेन यत्पुण्यं लभते मानवी भुवि (२) ॥
 तत्फलं लभते सत्यं सोमवारव्रतेन तु ।
 ज्येष्ठमासे महादेवि सोमवारव्रतस्य तु ॥
 चीर्णस्य यज्ञवेत् पुण्यं तत्सर्वं कथयामि ते ।
 गवां सुवर्णशृङ्गीणां पक्करे विधिवत् प्रिये ॥

(१) श्रद्धया हि प्रदातव्याः कदलीफलसम्भवाः इति वा पाठः ।

(२) पुरुषोभुवीति वा पाठः ।

दत्तानां दशसाहस्रं फलं प्राप्नोति मानवः ।
 पदञ्च लभते पुण्यं दुर्लभं देवदानवैः ॥
 ईशस्य कल्पमयुतं क्रीडते तत्र सुन्दरि ॥
 आषाढे सोमवारस्य भावितात्मा चरेद्भतं ।
 विधिपूर्वन्तु कल्याणि श्रेयः शृणु वदामि ते ॥
 नरमेधशतैकेन(१) विधियुक्तेन यत्फलं ।
 तद्भवेन्मानवे देवि पुण्यं सर्वशुभान्वितं ॥
 साधितुं नैव शक्यन्ते देवि नक्तमिदं यतः ।
 तस्माद्भतमिदं सारं यतः कष्टेन सिद्धयति ॥
 आवणे तु महादेवं सोमवारेण पूजयेत् ।
 रात्रौ तु मोजनं कुर्यान्मदकौटिल्यवर्जितः ॥
 भवेद्गणवरः प्राणी जीवमानो महेश्वरि ।
 इह त्वेतादृशी चेष्टा परत्र कथयामि ते ॥
 अश्वमेधशतं साग्रं पुण्यं प्राप्नोति मानवः ।
 मम लोके स वसति यावच्चन्द्रार्कतारकाः ॥
 भाद्रे च भावसंयुक्तः पूजयेत्परमेश्वरीं ।
 पुण्यं वानुत्तमं तस्य शृणु देवि विशेषतः ॥
 गवां कोटिप्रदानस्य सवत्सस्य सुशीलिनः ।
 यत्तत् फलमवाप्नोति मानवी नात्र संशयः ॥
 आश्विने कथयिष्यामि त्वग्निष्टोमफलं शतं ।
 रसधेनुसहस्रस्य गुडधेनुशतस्य च ॥
 सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणे वेदपारगे ।

दत्तस्य फलमाप्नोति मानवो नात्र संशयः ॥
 कार्तिके वरदं देवि कामिकं मोक्षदायकं ।
 स्मरणात्पापसंघानां भेदकं परमेश्वरि ॥
 सोमवारव्रतपरो विधिवत् पूजयेच्छिवं ।
 नक्ताशी यज्ञयायुक्तो दद्यात्सत्यसमन्वितः ॥
 दत्तस्य वेदपारज्जे (१) रथानाञ्च गतस्य च ।
 वाजिभिः शुभचिह्नैश्च युक्तानां वेदवादिभिः ॥
 चतुर्विधेषु विप्रेषु प्रदत्तस्य च यत्फलं ।
 तत्फलं लभते देवि मानवो भक्तिसंयुतः ॥
 व्रतान्ते प्रतिमां कुर्याद्द्वीप्यं सोमं चतुर्भुजं ।
 त्रयोदशघटान् श्वेतवस्त्रयुग्मसमन्वितान् (२) ॥
 संपूर्णानि सुभक्ष्यैश्च वंशपात्राणि पार्वति ।
 तेषामुपरि यत्नेन दद्यात्सर्वार्थसिद्धये ॥
 सुशुभेन सुगन्धेन सुस्निग्धेनोज्ज्वलेन च ।
 भक्तेन घृतपक्वैश्च (३) सुदृग्गालिष्टतैस्तथा ॥
 ब्राह्मणानथ संपूज्य भक्तियुक्तेन चेतसा ।
 त्रयोदशघटान् दद्याद्वाथ श्वेता मनोरमाः ॥
 तथानेन विधानेन विप्रा वस्त्रविचित्रिताः (४) ।

(१) वेदशास्त्रज्ञ इति वा पाठः ।

(२) पयोन्वितानिति वा पाठः ।

(३) पूर्णपादाणीति वा पाठः ।

(४) हस्त्रिकाश्च पवित्रका इति वा पाठः ।

उपानहयुताः कार्याश्चित्तवित्तानुसारतः ॥
 दद्यात् स्वाचारसंपन्नब्राह्मणेषु मणीषिषु ।
 दक्षयेत् गृहसारेण पुनरेव क्षमापयेत् ॥
 ततो गुरुं भक्तिपूर्वमासने चोपवेशयेत् ।
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपविलेपनैः ॥
 न गुरोः सदृशी माता न गुरोः सदृशः पिता ॥
 संसारादुद्धरेद्योहि व्रतदानोपदेशतः ।
 गोस्नामी पूजितो यस्मात्पार्ष्वत्या सहितः प्रभुः ॥
 तस्मात् संपूजयेद्भक्त्या गुरुं भार्यासमन्वितं ।
 अर्चयेत् प्रथमं तत्र पूजया पादसंस्थया ॥
 दद्याद्भस्त्राणि दिव्यानि सुवर्णाभरणानि च ।
 अमूल्यानि तु रत्नानि(१) ग्रामक्षेत्रपुराणि च ॥
 नगराणि गृहं दिव्यं यच्चान्यत् सुरसुन्दरि ।
 बाहूनानि विचित्राणि गजवाजिरथादिकं ॥
 अन्यानि यान्यभौष्टानि तानि सर्वाणि दापयेत् ।
 गौर्गुरोः संप्रदातव्या सुवस्त्राञ्च सुरुपिणी ॥
 खर्णमृङ्गी रौप्यखुरा कांस्यदोहा पयस्विनी ।
 ताम्रपृष्ठा सुशीला च वस्त्रप्रावृतदेहिका ॥
 अथर्वविधिना दद्याद्भूतसंपूर्णहेतवे ।
 सप्तधान्यं यथाशक्त्या दापयेत् प्रयतो व्रतौ ॥
 दीपदानं प्रकर्त्तव्यं गुरवे ज्ञानदायिने ।
 एवं गुरुं प्रणम्याथ शक्त्या दक्षिणया यजेत् ॥

दीपदानं प्रकर्त्तव्यं गुरवे ज्ञानदायिने ।
 क्षमापयेच्च तत् सर्वं देवादिप्रतिमां ददेत् ॥
 ततस्तपस्विनां देवि मम दर्शनहेतुना ॥
 सुगन्धघृतसंमिश्रपूपैः कृशरपायसैः ।
 धारिकाशोकवल्लीभिः पूरिका मण्डकैस्तथा ॥
 दधिदुग्धसमोपेतं भोजनं दापयेत् सुधीः ।
 तपस्विनो ब्राह्मणांश्च लिङ्गमूर्त्तिश्चतुर्विधा ॥
 मम रूपमिदं यस्मात् तस्मात् पूज्यं चतुष्टयं ।
 शिवाङ्कितैश्च शास्त्रज्ञैर्देशकैर्धर्मचिन्तकैः ॥
 जटामुद्रादिसंयुक्तैर्भस्मोच्छलितविग्रहैः ।
 ब्रह्मचर्यरतैः शान्तैर्लोभमत्सरवर्जितैः ॥
 ईदृशैः शिवपात्रैश्च भुक्तैः फलमनुत्तमम् ।
 भोजनान्ते प्रदातव्यं ताम्बूलं मुखवासकम् ॥
 श्वेतचन्दनकौपीनं दत्त्वा तांश्च विसर्जयेत् ।
 शक्तितो भोजनं देयं यथा विभवविस्तरैः ॥
 कृपणानाथदौनानां सुहृदां याचतामपि ।
 एवं विधिसमायुक्तो गच्छते परमं पदं ॥
 भोगान् भुङ्क्ते सर्वलोके शतकोटियुगन्तरेत् ।
 कन्याभिर्वेष्टितो देवि रमते स्वेच्छया प्रिये ॥
 मम लोके वसेत्तावद्यावदाभूतसंभवम् ।
 मम वीर्यवलोपेतस्त्रिनेत्रः शूलपाणिकः ॥
 माहात्म्यात् सोमवारस्य अन्ते मुक्तिमवाप्नोति यात् ।
 पूर्वं कृष्णेन सञ्जीर्णं तथा वै पद्मयोनिना ॥
 देवदानवगन्धर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ।

ऋषिभिः क्षितिपैस्तद्वत् श्वायम्भुवमुखैः प्रिये ॥
 अन्यैश्च मानवैः शुद्धैराभिकैर्द्वैर्न्यतत्परैः ।
 न देयं दुष्टचित्ताय शुद्धिहीनाय न क्वचित् ॥
 शास्त्रधर्म्महिप्ते नैव विडम्बकजनाय च ।
 आचार्यदेवविप्राणां व्रतिनां व्रतशौलिनां ॥
 वज्रिवेदसुतीर्थानां निन्दकाय न वै क्वचित् ।
 आर्त्तौ नैव परित्याज्यं व्रतमेतत् सुदुर्लभं ॥
 व्रतत्यागान्महादोष इति ज्ञात्वा समारभेत् ॥
 गुरोः समीपे कुर्वीत व्रतमेतन्न संशयः ।
 अन्यथा गुरुहीनस्य निष्फलं जायते व्रतं ॥
 सन्देहः सर्वकार्येषु गुरुहीनस्य वै भवेत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुरुमेव समाश्रयेत् ॥
 अथ संचेपतो वक्ष्ये व्रतमाहात्म्यमुत्तमम् ।
 ये चरन्ति नरा देवि स्त्रियश्चापि सुभाविताः ॥
 तेषां जन्मसहस्रेऽपि न शोको जायते क्वचित् ॥
 न दारिद्र्यं न रोगश्च सन्ततिच्छेद एव च ।
 कुलकीटं समुद्धृत्य स्थापयेदिन्द्रसङ्गनि ॥
 इत्थं शृणोति माहात्म्यं पद्यमानं व्रतस्य च ।
 आवयेद्भक्तिसंयुक्तो रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥
 क्रियमाणं तथा पश्येद्व्रतमेतत् प्रियं मम ।
 भक्तियुक्तो नरः श्रुत्वा यथैवानुप्रमोदते ॥
 मतिं ददाति यश्चापि स याति शिवमन्दिरं ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तसोमव्रतं ।

अथ भौमव्रतं ।

—०००—

स्वात्यामङ्गारकं गृह्य क्षपयेन्नक्तभोजनः ।
 सप्तमे त्वथसंप्राप्ते स्थापितं ताम्रभाजने ॥
 हैमं रक्ताम्बरच्छन्नं कुङ्कुमेनानुलेपनं ।
 नैवेद्यं शुभ्रकं सारं पूज्य पुष्पाक्षतादिभिः ॥
 मन्त्रेणानेन तं दद्यात् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 कुजन्मप्रभवोपि त्वं मङ्गलः पठ्यते बधैः ॥
 अमङ्गलं निहिंस्याशु सर्वदा यच्छ मङ्गलम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं भौमव्रतं ।

—०००—

भौमोयमैश्वरः पुत्रः पृथिव्यां जनितो महान् ।
 रूपेणैव सदा रम्यो वरदानादिवीकसां ॥
 अस्यैव दिवसे प्राप्ते ताम्रपात्रं सुशोभनं ।
 परिपूर्णं गुडैर्नैव वर्षमेकं प्रदापयेत् ॥
 व्रतान्ते दापयेद्देनुं यथोक्तफलसंयुतां ।
 ब्राह्मणाय सुरूपाय अव्यङ्गितशरीरिणे ॥
 एवं व्रतविधिं दिव्यं यः कश्चित् कुरुते नरः ।
 रूपवान् धनवान्चैव जायते त्रात्र संशयः ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं भौमवारव्रतं ।

—०००—

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेव जगन्नाथ पुराणपुरुषोत्तमः ।

सर्वार्थसाधनं पुण्यं व्रतं कथय मे प्रभो ॥

भौमीयमर्चनं ब्रूहि माहात्म्यं तस्य मे प्रभो ।

व्रतेन येन चीर्ष्येन नरो दुःखात् प्रमुच्यते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यदुक्तं कथयिष्यामि सर्वकामार्थसाधनं ।

ग्रहाणामधिपोभौमः पूजयेद्भौमवासरे ॥

मङ्गलो भूमिपुत्रश्च ऋणहर्त्ता धनप्रदः ।

स्थिरासनो महाकायः सर्वकामार्थसाधकः ॥

लोहितो लोहिताङ्गश्च सामगानां कृपाकरः ।

धरात्मजो कुजो भौमो भूतिदो भूमिनन्दनः ॥

अङ्गारको यमश्चैव सर्वरागापहारकः ।

सृष्टिकर्त्ता प्रहर्त्ता च सर्वकामफलप्रदः ॥

एतानि कुजनामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।

ऋणं न जायते तस्य धनं प्राप्नोत्यसंशयं ॥

त्रिकोणञ्च सदाकार्यं मध्ये छिद्रं प्रकल्पयेत् ।

कुङ्कुमेन सदा लेख्यं रक्तचन्दनमेव च ।

कोणे कोणे प्रकल्प्यानि त्रीणि नामानि भूमिज ॥

आरवक्रं भूमिजञ्च रक्तगन्धैश्च पूजयेत् ।

स्थापयेद्व्रणे कुम्भे जलपूर्णं सवस्त्रके ॥

रक्तधान्यैश्च नैवेद्यैश्च रक्तफलैस्तथा ।

रक्तगन्धैश्च धूपैश्च पुष्पदोषादिभिस्तथा ॥

मङ्गलं पूजयेद्भक्त्या मङ्गलेऽहनि सर्वदा ।
 ऋणरेखा प्रकर्त्तव्या अङ्गारेण तदग्रतः ॥
 तान्तु प्रमार्जयेत्पश्चादामपादेन संस्पृशन् ।
 एकविंशतिनामानि पठित्वा तु दिनान्तके ॥
 रूपवान् धनवांस्त्रैव जायते नात्र संशयः ।
 एककालं द्विकालं वा यः पठेत् सुसमाहितः ॥
 एवं कृते न सन्देहो ऋणं हत्वा सुखी भवेत् ।
 पूजितो देवदेवेशो मङ्गलो मङ्गलप्रदः ॥
 उज्जयिन्यां समुत्पन्नो भौमो भौमस्तुर्भुजः ।
 भरद्वाजकुले जातः शक्तिशूलगदाधरः ॥
 वरदो मेषमारुढः स्कन्दप्रायस्तडित् प्रभः ।
 स्योनापृथिवी मन्त्रेण दले याम्ये प्रतिष्ठितः ।
 प्रतिष्ठामन्त्रः ।

भूमिपुत्रो महातेजाः कुमारी रक्तवस्त्रकः ।
 ज्वलदङ्गारसदृशो भौमः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 पूजामन्त्रः ।

प्रसीद देवदेवेश विघ्नहर्त्ता धनप्रद ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं मम शान्तिं प्रयच्छ वै(१) ॥
 भूमिपुत्रो महातेजाः स्वेदीद्वयः पिणाकिनः ।
 धनार्थी त्वां प्रपन्नोऽस्मि गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ॥
 अर्घ्यमन्त्रः ।

गौतमेन पूरा पृष्टो लोहिताङ्गो महाग्रहः ।

(१) प्रदोभवदिति वा पाठः ।

कथय त्वं महाभाग शुद्धं पूजार्चने विधिम्(१) ॥

गौतम उवाच ।

मन्त्रमाराधनं ब्रूहि सर्व्वं प्राणिभयापहं ।
 सर्व्वपाप प्रशमनं सर्व्वोपद्रवनाशनं ॥
 सर्व्वयज्ञफलं येन सर्व्वदानफलं लभेत् ।
 तपोजप्यान्यनेकानां फलं येनैव लभ्यते ॥
 रूपञ्च सकलं येन वाहनायुधसंयुतं ।
 येन पूजितमात्रेण जायते सुखसुत्तमं(२) ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कालेनैवफलप्रदं(३) ।
 सर्व्वपापप्रशमनं सर्व्वव्याधिविनाशनं(४) ॥
 सर्व्वसौख्य प्रदानानां फलं येन च लभ्यते ।
 तद्व्रतं ब्रूहि मे देव लोहिताङ्गो महाग्रहः ॥

भौम उवाच ॥

शृणु साधो महाभाग धर्मशारद गौतम ।
 व्रतं पूजा परं दानं यज्ञोप्यं भुवनत्रये ॥
 आसीत् पूर्वं सुनन्दिकी ब्राह्मणी वेदपारगः ।
 तस्य भार्या सुनन्दीका वन्ध्या तु बहुलोभिनी ॥

(१) शुभमिति पाठान्तरं ।

(२) प्राप्यते परमं सुखमिति वा पाठः ।

(३) काले नैवाभयप्रदमिति वा पाठः ।

(४) सर्व्वोपद्रवनाशनमिति वा पाठः ।

तस्यापत्यं न सज्जातं वृद्धत्ववन्ध्रभावतः ।
 तेनान्यस्य सुता जातु सुशीला रूपसंयुता ॥
 ब्राह्मणस्य कुले जाता गृहीत्वा पोषिता स्वयं ।
 सर्वलक्षणसंपूर्णा मद्भतेन तु गौतम ॥
 पूर्वजन्मनि तेनाहं पूजितश्चैव भावितः ।
 तां पुत्रीञ्च गृहे तस्य ब्राह्मणी साह्यपालयेत् ॥
 नित्यं प्रसूयते(१) स्वर्णं अष्टाङ्गात् कनकद्युतिः ।
 तेन स्वर्णेनासौ विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः ॥
 कोटि कोटीश्वरो विप्रो राजते भूमिमण्डले ।
 वर्षैः कतिपयैर्विप्र सा कन्या यौवनोत्तमा ॥
 दृष्ट्वा नन्दीकविप्रेण दशवर्षां मनःस्विनीं ।
 विवाहार्थं नु विप्रस्य दत्त्वा सोमेश्वरस्य च ॥
 वेदोक्तविधिना तत्र विवाहमकरोत्तदा(२) ।
 वर्षैः कतिपयैर्विप्रस्तां कन्यां प्रौढयौवनां ॥
 आदाय श्वशुरगृहान्निर्गता शुभवासरे ।
 स्वदेशोपरिमार्गेण गच्छमानस्वहर्निशम् ॥
 वनान्ते गह्वरे घोरैऽरण्ये पर्वतमध्यगे ।
 सुनन्दी च वने तस्मिन् मन्दलोभप्रभावतः ॥
 सर्वसुखे वने तस्मिन् महालोभेन भावितः ।
 मार्गे चलति विप्रोऽसौ घाति तु विद्वतिं स्वकं ॥
 तेनासौ घातितो विप्रश्चौररूपेण सादरात् ।

(१) पुष्टीयते इति वा पाठः ।

(२) शुभवासरे इति वा पाठः ।

पतिं मृतञ्च तं दृष्ट्वा सा नारी भयपीडिता(१) ॥
 यावत् प्रक्षिप्य काष्ठानां मध्ये चैव हुताग्रम् ।
 पतिदेहमुपादाय चिक्षेप चितिमध्यतः ॥
 पतिना सह विप्रेण मरणे कृतनिश्चया ।
 पतिर्ब्रह्मास्त्रयं देवं ध्यायन्त्रीच पदेपदे ॥
 पतिं प्रदक्षिणी कृत्य चिताग्राद्य समीपतः ।
 चित्यां यावत् प्रविशति तदाहमवदञ्च तां ॥
 तस्मिन् काले च तुष्टोहं याचयस्व मनोरथं ।

ब्राह्मणी उवाच ।

यदि तुष्टोसि मे देव तदा जीवतु मे पतिः ।

भौम उवाच ।

अजरोऽप्यमरो बल्ले त्वङ्गर्तायं भविष्यति ।

अन्यथा च महासाध्वि चिरां त्रिभुवनचमं ॥

ब्राह्मणी उवाच ।

यदि तुष्टोसि देवेश यद्वाचामधिप प्रभो ।

ये त्वां घटे समालिख्य रक्तचन्दनचर्चितं ।

रक्तपुष्पैश्च संपूज्य प्रत्यूषे भौमवासरे ॥

वैधव्यन्तु क्षणं तेषां व्याधिराजमयं तथा ।

सर्पाग्निशत्रुसम्बादं वियोगं स्रजनस्य च ॥

माकुरुष्व महीपुत्र यदि तुष्टोसि मे प्रभो ॥

श्रीभौम उवाच ।

एक विंशति भौमाय मङ्गलाय जितेन्द्रियाः ।

एकाहारैः सीतानैश्च चतुर्दीपालिकैर्गृहे ॥
 अर्घ्यं स्तु रुकलैर्मन्त्रैर्वन्द्योराणिकोद्भवैः ।
 स्वशक्त्या भोजनं विप्रे दातव्यं सहिरण्यकं ॥
 युवानं रक्तमनङ्गाहं सर्वोपस्कारसंयुतं ।
 तेषां पीडिता कदा कस्य ग्रहस्य न भविष्यति ॥
 भूतवेतालशक्तिभ्यः प्रभवन्ति न हिंसकाः ।
 एवमस्तु तदा तस्य इत्युक्तान्तरधीयते ॥
 व्रतमात्रे तु ये लोकाः पीडिता विपदं गताः ।
 यः पठति इमं व्रतं स प्राप्नोति विष्णुपुरं ॥
 तत्प्राप्नोति नरः सम्यक् गतिः स्याच्च प्रभावतः ।
 उद्यापनं प्रकर्त्तव्यं मद्गतस्य समाप्तये ॥
 उद्यापनं विना विप्र फलं पूर्णं न जायते ।
 एकविंशतिभौमाश्च कर्त्तव्या एकभावतः ॥
 आपदो विलयं यान्ति सुखञ्चैव प्रवर्द्धते ।
 यः शृणोति व्रतं विप्र मानवः संयतेन्द्रियः ॥
 तस्य मासकृतं पापं विलयं यान्ति वर्द्धते(१) ।
 सदा नियमसंयुक्तः प्रत्यूपेसु समास्थितः(२) ।
 यावज्जीवं व्रतं पुण्यं करोति भुवनत्रये ॥
 सुसमृद्धो भवेद्दिप्रः पुत्रपौत्रैस्तु वर्द्धते ।
 अन्ते चापि परं स्थानं यत्र सूर्यादयो ग्रहाः ॥

(१) तत्क्षणादिति पाठान्तरं ।

(२) सुसमाहित इति पाठान्तरं ।

एवमुक्त्वा तदा तत्र मङ्गलोऽपि दिवङ्गतः ॥
 इदं व्रतं त्वया ख्यातं सर्व्वसौख्यप्रदायकं ।
 इदं व्रतं करिष्यन्ति तेषां पीडा न जायते ॥
 स्त्रीभिर्व्रतं प्रकर्त्तव्यं पुरुषैश्च विशेषतः ।
 तेषां मुक्तिर्नसन्देहः स्वर्गवासो न संशयः ॥

इति पद्मपुराणे भौमव्रतं ।

कनकमयशरीरस्तेजसादुर्निरीक्ष्यो
 हुतवहसमकान्तिर्भालवे लब्धजन्मा ।
 श्रवणितनय एष स्तूयते भारते यो
 ददतु मम विभूतिं मङ्गलः सुप्रसन्नः ॥

गौतम उवाच(१) ।

उद्यापनविधिं तस्य सम्यग्ब्रूहि प्रसादतः ।
 येन ज्ञातेन जगत उपकारी महान् भवेत् ॥

मङ्गल उवाच ।

विज्ञे(२) योमण्डपं स्वस्तिंस्त्वष्टहस्तं प्रमाणतः ।
 खण्डिलं मध्यतः कार्य्यं हस्तैकस्य प्रमाणतः ॥
 मण्डलान्तु प्रकर्त्तव्यं मामकां रक्तशालिनं ।
 पूर्व्वोक्तानि च नामानि मण्डले पूजयेत्ततः ॥

(१) मङ्गलउवाचेति पाठान्तरं ।

(२) विधि इति पाठान्तरं ।

मण्डलन्तु प्रकर्त्तव्यं पत्रैर्विंशतिभिर्युतं(१) ॥
 हारोपहारसहितं वीथिकाकरकैर्युतं ।
 पूजा तत्र प्रकर्त्तव्या रक्तचन्दनपूर्विका ॥
 जवापुष्पे स्तु पूज्यानि मम नामानि पूर्वतः ।
 सप्तक्या धूपदानञ्च नैवेद्यं पौलिकः स्मृतां ॥
 पूजाफलैर्महाघ्यं च दातव्या नारिकेलयुक् ।
 जवापुष्पेण दातव्यो(२) व्रतोद्यापनसिद्धये ।
 कुम्भे मे प्रतिमां स्थाप्य सौवर्णीञ्च स्वशक्तितः ॥
 रक्तवस्त्रेण संस्थाप्य पूजां पूर्वोक्तमन्त्रतः ।
 अष्टोत्तरशतं होमं पूजान्ते कारयेद्बुधः ॥
 जवायाः कुसुमानान्तु घृतस्य तु यथाविधि ।
 तिलाक्षतानामाचार्यकृत्विग्निर्वेदपारणैः ॥
 अग्निर्मूर्द्धातमन्त्रेण रक्तशालेखरुस्तथा ।
 शान्तिकन्तु प्रकर्त्तव्यं यथोक्तेन(३) विधानतः ॥
 पद्ममध्ये कर्णिकायां मम सूक्तमतन्द्रितः ।
 पूजयेद्ययमानस्तु शेषनामानि पूर्वतः ॥
 मङ्गलाय नमः पादौ भूमिपुत्राय जानुनी ॥
 ऋणहर्त्तनमंस्तूरू कटिं धनप्रदाय च ।
 स्थिरासनाय गुह्ये तु महाकायय चोरसि ।
 सर्वकामप्रदात्रे तु वामबाहुं प्रपूजयेत् ॥

(१) पात्रकैरिति पाठान्तरं ।

(१) पूर्वमन्त्रेण दातव्य इति पाठान्तरं ।

(३) स्वशास्त्रोक्त इति वा पाठः ।

लोहिताय दक्षवाहौ लोहिताचाय कण्ठतः ।
 आस्त्रे संपूजयेन्मास्य सामगानां कृपाकरं ॥
 धरात्मजं नासिकायां कूजस्य नयनद्वये ।
 भौमं ललाटपट्टे च भूमिजाय नमो भ्रुवौ ॥
 मूर्ध्नि संपूजयेन्मास्य भूमिनन्दननामतः ।
 अङ्गारकं शिखायान्तु यमङ्गवचदेशतः ॥
 सर्वरोगापहारश्च अस्त्रे संपूजयेत्कदा ।
 आकाशे षष्टिकर्त्तारं प्रहर्त्तारमधस्तथा ॥
 सर्वाङ्गेषु प्रपूज्योस्मि सर्वकामफलप्रदः ।
 एवं पञ्चोपचारेण पूजान्ते व्रतकारिणा ॥
 अच्छिद्रं याचनीयन्तु भक्तियुक्तेन चेतसा ।
 आचार्यं ऋत्विजो ब्रूयुः संपूर्णं व्रतमस्त्विति ॥
 व्रतान्ते पूजयेद्दिप्रं गुरुं पत्नीसमन्वितं ।
 रक्तवस्त्रं परीधाप्य पदं दद्याद्यथोदितं ॥
 शय्यां सोपस्कराच्चैव भोजनं विविधं तथा ।
 भक्त्या दद्यादनङ्गाहं (१) व्रतान्ते मम तुष्टये ॥
 ऋत्विजोऽपि तदा पूज्या मत्प्रीत्यर्थं स्वशक्तितः ।
 भोजनाच्छादनाद्यैश्च संस्कारैर्विविधैर्गिरा ॥
 इत्थमुद्यापनं ये तु कुर्वन्ति व्रतकारकाः ।
 तेषां पीडा कदा कस्य ग्रहस्य न भविष्यति ॥
 भूतवेतालशाकिन्यः प्रभवन्ति न हिंसकाः ।
 न ऋणश्च भवेत्तेषां धनं तेषां भवेद्धनं ॥

येषां सन्तानवाञ्छा स्यात् ते लभन्ते बहून् सुतान् ।
 इत्युक्त्वा गौतमस्याग्रे दिवं प्राप्तो महाग्रहः ॥
 व्रतमात्रे तु ये लोकाः पौडिता विपदाङ्गणैः (१) ।
 आपदो विलयं यान्ति सुखञ्चैव प्रवर्ज्यते (२) ॥
 यः स्तवीति व्रतं भक्त्या मानवस्तु जितेन्द्रियः ।
 तस्य मासकृतं पापं विलयं याति तत्क्षणात् ॥
 सदा तु नियमारूढः प्रत्यूषे सुसमाहितः ।
 यावज्जीवं व्रतं पुण्यं करोति भुवनत्रये ॥
 सुसमृद्धो भवेद्विप्रः पुत्रपौत्रैः स वर्ज्यते ।
 अन्ते याति परं स्थानं यत्र सूर्यादयो ग्रहाः ॥
 अवाप्नोति नरः सम्यग् (३) व्रतस्यास्य प्रभावतः ।
 यावज्जीवं न शक्नोति व्रतं कर्तुं नरो यदि ॥
 उद्यापनं विधायैव मोक्षव्यं व्रतमुत्तमं ।
 उद्यापनन्तु शास्त्रोक्तं कर्त्तव्यं सुसमाहितैः ॥
 अशक्तो ब्राह्मणानुज्ञां गृहीत्वा तु विसर्जयेत् ।
 अन्यथा कुरुते यस्तु कुठ्ठीचान्धः (४) प्रजायते ॥
 तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन ब्राह्मणानुज्ञया व्रतं ।
 कर्त्तव्यन्तु सुसंपूर्णमुद्यापनसमन्वितं ॥

(१) विपदागमे इति पाठान्तरं ।

(२) सर्व्वास्तेषां तत्क्षणादिति पाठान्तरं ।

(३) कृतस्य सततं सम्यगिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(४) कुठ्ठी वन्धश्च जायते इति पाठान्तरं ।

(७३)

धरामराणां वचनैरवस्थिता(१)

दिवौकसस्तीर्थमुखैः समेताः(२) ।

न लङ्घयेच्चापि वचांसि तेषां

अयोऽभिकामो पुरुषो विजानन् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं मङ्गलव्रतोद्घापनं ।

अथ बुधव्रतं ।

—०—

कृष्ण उवाच ।

विशाखासु बुधं प्राप्य सप्त नक्षत्रानि चाचरेत् ।

बुधं हेममयं कृत्वा स्थापितं कांस्यभाजने ॥

शुक्लमाल्याम्बरधरं शुक्लगन्धानुलेपनं(३) ।

शुद्धोदनीपहारन्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

बुधस्त्वं बुद्धिजननी बोधदः सर्व्वदा नृणां ।

तत्त्वावबोधं कुरुते राजपुत्राय ते नमः ॥

इति भविष्योत्तरे बुधव्रतं ।

(१) वचनैर्व्यवस्थिता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) व्रतैः समेता इति पाठान्तरं ।

(३) शुक्लवस्त्रयुगलम् शुक्लमाल्यानुलेपनमिति पाठान्तरं ।

अथ गुरुव्रतं ।

—०—

अनुराधास्वयाचार्यं देवानां पूज्य भक्तितः ।
 पूर्वोक्तक्रमयोगेन सप्त नक्तान्यथाचरेत् ॥
 हेमं हेममये पात्रे स्थापयेच्च बृहस्पति ।
 पीताम्बरयुगच्छन्नं पीतयज्ञोपवीतकं ॥
 पादुकाच्छत्रसहितं सदण्डं सकमण्डलुं ।
 संपूज्य पुष्पनिकरैर्धूपदीपाद्गतादिभिः ।
 खण्डखाद्योपहारञ्च द्विजाय प्रतिपादयेत् ॥
 धर्मशास्त्रार्थशास्त्रज्ञं ज्ञानविज्ञानपारगं ।
 प्रलब्धबुद्धिगाम्भीर्यं देवाचार्यं नमोऽस्तु ते ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं गुरुव्रतं ।

अथ गुरुव्रतं ।

—०—

शुक्रं ज्येष्ठासु संप्राप्य(१) पूजयेन्नक्तभोजनः ।
 पूर्वोक्तक्रमयोगेन द्विजसन्तर्पणेन तु ॥
 सप्तमेऽत्वथ संप्राप्ते सौवर्णं कारयेत्स्मितं(२) ।
 रौप्ये वा कांस्यपात्रे वा स्थापयित्वा भृगोः सुतं ॥
 संपूज्य परया भक्त्या श्वेतवस्त्रानुलेपनैः ।
 अग्रे तस्य प्रदातव्यं पायसं घृतसंयुतं ॥

(१) शुक्रं ज्येष्ठासु संगृह्य ज्ययेन्नक्तभोजन इति पुस्तकान्तरे पाठः

(२) कारयेच्छुभमिति पाठान्तरं ।

दद्यादनेन मन्त्रेण ब्राह्मणाय विचक्षणः ।
 भार्गवो भृगुशिष्यो वा शुक्रः क्रमविशारदः ॥
 हत्वा ग्रहकृतान् दोषान् आयुरारोग्यदो भव ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं शुक्रव्रतं ।

—०००—

विषमस्थे ऋगुसुते महाशान्तिकरं व्रतं ।
 कर्त्तव्यं मनुजैर्यत्नात्महापातकनाशनं ॥
 होतव्यं मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना क्षीरैर्घृतेन च ।
 इति भविष्योत्तरोक्ता महाशान्तिः ।

—

अथ शनिव्रतं ।

—००—

भविष्य पुराणात् ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

कदाचिदाश्रमपदं पिप्पलादस्य नारदः ।
 जगाम कामचारेण पर्यटन्नवनीतलं ॥
 तमातिथेयः श्रेयोऽर्थी पिप्पलादोऽथ नारदं ।
 विहितायां सपर्यायां योगज्ञान्तमथाब्रवीत् (१) ॥
 मुने वने चिरंकालसालम्ब्य स्थितवानहं ।
 अश्वत्थहृक्षमक्षीणच्छायमायतसत्फलं ॥

(१) पर्यायागतमब्रवीदिति पाठान्तरं ।

क्व गतो मां निधायैह मदीयौ पितरौ मुने ।
 तं प्राह नारदः पूर्वं सर्वलोकाग्निः शनिः(१) ॥
 पीडयामास वसुधां सर्वेषामसुधारिणां(२) ।
 रोगांश्चकार देहेषु गेहेषु धनसंचयं ॥
 तदा पुण्यान्यरण्यानि परिभ्रम्य फलादिकं ।
 आदाय कायपोषाय सायमायाति ते पिता ॥
 क्लीवभावं पुरस्कृत्य शनेर्दुर्भिक्षशिक्षितं ।
 त्वां विहाय सचापत्सु गतश्चेतस्ततः क्वचित् ॥
 एवमुक्तः शिशुक्रीधात् प्रज्वलन्निव पावकः ।
 आलोक्य गगनाद्भूमौ पातयामास वै शनिं ॥
 यतमानो गिरेः शृङ्गे लग्नः खञ्जो बभूव ह ।
 धरण्यां पतितं दृष्ट्वा भास्करात्मजमातुरं ॥
 ननर्त्त भुजमुत्क्षिप्य नारदो हृष्टमानसः ।
 हर्षाद्देवानथाह्वय दर्शयामास तं शनिं ॥
 अथ देवास्तदा प्राप्ता ब्रह्मरुद्रेन्द्रपावकाः ।
 शनिन्ते सान्त्वयामासुः क्रोधमुग्धं मुनिञ्च तं ॥
 स्वस्ति तेऽस्तु, महाभाग पिप्पलाद महामुने ।
 भद्रन्तेऽत्र कृतं नाम नारदेन महर्षिणा ॥
 अन्वर्थयुक्तं विप्रेन्द्र जीवितं पिप्पलादनात् ।

(१) सर्वलोकानलः शनिरिति पाठान्तरं ।

(२) क्रीडया पीडयामास वसुधामसुधारिणामिति पाठान्तरं ।

अतस्त्वं पिप्पलादेति लोके ख्यातिं गमिष्यसि ॥
 ये च त्वां पूजयिष्यन्ति स्नात्वा पुष्पाक्षतादिभिः ।
 गृहाग्र्यमपदे रम्ये क्षिपेयुर्भक्तिभाविताः ॥
 सप्तजन्मान्तरं यावत् पुत्रपौत्रानुगामिनी ।
 तेषां लक्ष्मीर्न दूरस्था भविष्यति कदाचन ॥
 स्मरिष्यन्ति च येऽपि त्वां पिप्पलादेति नामतः ।
 तेषां शनैश्चरकता न प्रीडापि भविष्यति ॥
 क्षमस्त्रास्य महाभाग निर्दोषोऽयं ग्रहाग्रणीः ।
 चरन् वृत्तं(१) शनैरेष शुभाशुभफलप्रदः ॥
 हठसाध्या ग्रहाग्र्येते न भवन्ति कदाचन ।
 बलिहोमनमस्कारैः शान्तिं यच्छन्ति पूजिताः ॥
 अतोऽर्थमस्य दिवसे स्नानमभ्यङ्गपूर्वकं ।
 कार्यं देयञ्च विप्राय तैलमभ्यङ्गहेतवे ॥
 यस्तु संवत्सरं यावत् प्राप्ते शनिदिने नरः(२) ।
 तैलं ददाति विप्राणां स्वशक्त्यान्यजनस्य तु ॥
 ततः संवत्सरस्यान्ते प्राप्ते तस्य दिने पुनः ।
 लौहघटार्पितं सौरिं तैलकुम्भे विनिक्षिपेत् ॥
 लौहे वा मृण्मये वाप्य कृष्णवस्त्रयुगान्वितं ॥

(१) चरन् भक्षन्निति पाठान्तरं ।

(२) प्रतिदिने नर इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शनिरूपन्तु मत्स्यपुराणात् ।

इन्द्रनीलद्युतिः शूलो वरदो वृषवाहनः(१) ।
 वाणवाणासनधरः किरीटाकसुतः सदा ॥
 कृष्णगोदक्षिणायुक्तं कृष्णकम्बलशायिनं ।
 अभ्यङ्गेन स्वयं स्नात्वा कृष्णपुष्पैश्च पूजयेत् ॥
 धूपैर्दोषैश्च नैवेद्यैः(२) कृशरान्नैस्तिलोदनैः(३) ।
 पूजयित्वा सूर्यपुत्रं क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥
 कृष्णाय द्विजमुख्याय तदभावेतराय च(४) ।
 देयः शनैश्चरो भक्त्या मन्त्रेणानेन वै द्विज ॥
 शत्रोदेवीति विप्राणामितरेषां शृणुष्व यः(५) ।
 क्रूरावलीकनवशाद्भुवनं नाशयति यो ग्रहो रुष्टः ।
 तुष्टो धनकनकसुखं ददाति सोऽस्मान् शनैश्चरः पातु ॥
 यः पुरा नष्टराज्याय नलाय परितोषितः(६) ।
 स्वप्ने ददौ निजं(७) राज्यं स मे सौरिः प्रसीदतु ॥
 कीर्णं नीलाञ्जनप्रख्यं मन्दचेष्टाप्रसारिणं ।
 क्वायामार्तखण्डसम्भूतं नमस्यामि शनैश्चरं ॥

-
- (१) गृध्रवाहन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
 (२) सुगन्धगन्धपुष्पैश्च इति पाठान्तरं ।
 (३) सरलैस्तिलमीदकैरिति पाठान्तरं ।
 (४) तां गांद्याश्च कम्बलमिति पाठान्तरं ।
 (५) इतरेषाञ्च वर्णानां शृणु मन्त्रद्विजोत्तम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
 (६) नलाय प्रददौ क्लृप्त इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
 (७) स्वप्ने तस्मै निजमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नमोऽर्कपुत्राय शनैश्च राय
नीहारवर्णाञ्जनमेचकाय ।
श्रुत्वा रहस्यं तव कामदस्त्रं
फलप्रदी मे भव सूर्यपुत्र ॥

नमोऽस्तु प्रेतराजाय कृष्णदेहाय वै नमः (१) ।
शनैश्चराय क्रूराय शुद्धबुद्धिप्रदायिने ॥
य एभिर्नामभिस्त्योति तस्य तुष्टो ददाल्यसौ ।
तदोद्यन्तु भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ॥
द्वत्यनेन विधानेन शक्तिं दत्त्वा विसर्जयेत् ।
एतद्व्रतन्तु ये विप्र चरिष्यन्तीह मानवाः ॥
शनैस्तु वासरे प्राप्ते वत्सरं यावदेव तु ।
तेषां शनैश्चरी पीडा देशेऽपि न भविष्यति ॥

भवित्युत्तरात् । कृष्ण उवाच ।

पुरा त्रेतायुगे पार्थ नावर्षत्पाकशासनः ।
कथञ्चिद्दुर्ण्याद्राज्ञस्तस्य राष्ट्रे समन्ततः ॥
ततोराष्ट्रं क्षुधाविष्टं बभूवातीव दारुणं ।
पतङ्गमृषकाकीर्णं चौरव्यालभयाकुलं ॥
तस्मिन् घोराकुले काले सपत्नीकः सवालकः ।
कौशिकः खण्डहं त्यक्त्वा परराष्ट्रमगाच्छनैः ॥
मार्गं च गच्छता तेन येन केन महर्षिणा ।
त्यक्तः स बालकस्त्वेको दुर्भरं हि कुटुम्बिकं ॥
तस्मिन् काले विशेषेण क्षीणे ह्येषधिमञ्चये ।

कृत्वा तन्निर्घृणं कर्म ततोऽसौ कौशिकी गतः ॥
 सोऽपि बालः क्षुधादीनो दिशो वीक्ष्य दृशा अपि ।
 उत्थाय पिप्पलस्याधोमूलान्यत्तुं प्रचक्रमे ॥
 कूपे जलं पपौ नित्यं तत्रैवाश्रममण्डले ।
 कृत्वा समाश्रितौ रौद्रं तेपे च विपुलं तपः ॥
 अथाजगाम भगवान्नारदो वेदपारगः ।
 तं दृष्ट्वा दीनवदनं क्षुधाक्तं द्विजपोतकं ॥
 तदासौ तस्य संस्कारं चक्रे मौञ्जादिवन्धनं ।
 वेदानध्यापयामास सरहस्यपदक्रमात् ।
 ददौ च वैष्णवं मन्त्रं हादशाक्षरमाच्युतं ॥
 वेदाभ्यासरतस्यास्य विष्णुध्यानपरस्य च ।
 प्रत्यहं पिप्पलादस्य विष्णुः प्रत्यक्षतां ययौ ॥
 वेनतेयसमारूढः नीलोत्पलदलच्छविः ।
 चतुर्भुजः पीतवासाः शङ्खचक्रगदाधरः ॥
 स उवाच तदा तुष्टो वरं ब्रूहि यमिच्छसि ॥
 तच्छ्रुत्वा नारदमुखं समालोक्य शिशुस्तदा ।
 नारदेनाप्यनुज्ञातो योगविद्यामवाप च ॥
 दत्त्वा ज्ञानं सोपदेशं योगाभ्यासञ्च निर्मलं ।
 नागारिगमनो विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 ततोऽभवन्महाज्ञानी महर्षिः स शिशुस्तदा ।
 नारदं परिप्रच्छ केनाहं पीडितो मुने ॥
 ग्रहेण ग्रहरूपेण बालरूपोऽतिदुःखितः ॥
 न मे पिता न मे भ्राता जीवितोऽस्म्यस्य पीडया ॥

ब्राह्मणं भवता दत्तं समं देवादिजोत्तम ॥
 एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यं कथयामास नारदः ॥
 शनैश्चरेण क्रूरेण ग्रहेण त्वं हि पीडितः ।
 पीडितश्च समस्तोऽपि देशोऽयं मन्दचारिणा ॥
 तथैव च फलं प्राप्त एष सौरिः शनैश्चरः ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एवमुक्त्वा सुराः सर्वे प्रतिजग्मुर्यथागतं ।
 शनैश्चरोऽपि स्वे स्थाने ग्रहत्वेण प्रतिष्ठितः ॥
 पिप्पलादोऽपि ब्रह्मर्षिर्ब्रह्माक्षीं प्रतिपालयन् ।
 शनैश्चरन्तु संपूज्य तुष्टाव रचिताञ्जलिः ॥
 कोणस्थः पिङ्गलो वक्रः कृष्णो रौद्रोऽन्तकीपमः ।
 सौरिः शनैश्चरो मन्दः प्रीयतां मे ग्रहोत्तमः ॥
 शनैश्चरमिति श्रुत्वा पिप्पलादो महामुनिः ।
 रवेर्ज्वलन् विमानस्थो दृश्यतेऽद्यापि मानवैः ॥
 इदं शनैश्चराख्यानं ये पठिष्यन्ति मानवाः (१) ।
 तेषां कुरुकुलश्रेष्ठ पुनः पीडा न बाधते ॥

कृष्णाय सेन घटितां ग्रहराजमूर्तिं
 लीहे निधाय कलशे तिलतैलपूर्णं ।
 यो ब्राह्मणाय रविजं प्रददाति भक्त्या
 पीडा शनैश्चरकृता न हि बाधते तं ॥

इति भविष्योत्तरे शनैश्चरव्रतं ।

—००७००—

श्रीकृष्ण उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि रहस्यं ह्येतदुत्तमं ।
 येन लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिः कान्तिश्च जायते ॥
 मूलेन सूर्यतनयं गृहीत्वा भरतर्षभ ।
 तस्मिन्दिने पूजनीयं ग्रहत्रितयमादरात् ॥
 शनैश्चरश्च राहुश्च केतुश्चेति क्रमानुप ।
 होमं घृततिलैः कुर्याद्ग्रहनाम्ना च मन्त्रवित् ॥
 पृथगष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव घृतेन तु ।
 यथाक्रमं शमीदूर्वाकुशाश्च समिधस्तु ताः ॥
 सप्तमे चैव संप्राप्ते नक्तं सूर्यसुतस्य च ।
 ग्रहास्तयोऽपि कर्त्तव्या राजन् लौहमयाः शुभाः ॥
 लौहपात्रे स्थिताः सर्वे सौवर्णे वा कुरुद्वह ।
 कृष्णवस्त्रयुगं दद्यादेकैकस्य क्रमानुप ॥
 अत्र शनिरूपं निरन्तरव्रतोक्तं वेदितव्यं ।

राहुकेतोश्च, मतस्यपुराणात् ।

करालवदनः खड्गचर्म्मशूली वरप्रदः ।
 नीलसिंहासनयुतो राहुरत्र प्रशस्यते ॥
 धूम्रा द्विवाहवः सर्व्वे गदिनो विह्वताननाः ।
 गृध्रासनगता नित्यं केतवस्युर्व्वरप्रदाः ॥
 मृगनाभ्या समालेप्य धूपं कृष्णागुरुन्तथा ।

दत्त्वा नैवेद्यकं सारं ब्राह्मणाद्योपपादयेत् ॥
 शनैश्चर नमस्तुभ्यं नमस्ते राहुवे तथा ।
 केतवेऽथ नमस्तुभ्यं सर्वशान्तिप्रदो भव ॥
 एवं कृते भवेद्दयत्तु तन्निबोध द्विजोत्तम ॥
 यदि भौमो रवियुतो भास्करो राहुणा सह ।
 केतवो मूर्ध्नि तिष्ठन्ति सर्वे पीडाकारा ग्रहाः ॥
 अनेन कृतमात्रेण सर्वे शान्त्यन्त्युपद्रवाः ॥
 य एवं कुरुते राजन् सदा भक्तिसमन्वितः ।
 तस्य सानुग्रहाः सर्वे यच्छन्ति विजयं सुखं ॥
 य एतां शृणुयाच्छान्तिं ग्रहाणां पठतेऽपि वा ।
 तस्य सानुग्रहाः सर्वे शान्तिं यच्छन्ति भूपते ॥
 सूर्यं विधुं कुजवृधौ गुरुशुक्रसौरीन्
 हस्तादिश्वसहितानुदितक्रमेण ।

संपूज्य हेमघटितान् द्विजपुङ्गवाय
 दत्त्वा पुमान् ग्रहगणेन न पीडयतेऽत्र ॥
 शनैश्चरं राहुकेतून् लौहपात्रे व्यवस्थितान् ।
 कृष्णागुरुः स्मृतो धूपो दक्षिणा चात्मशक्तितः ॥
 इति भविष्योत्तरोक्ता शनैश्चरादिशान्तिः (१) ।

—ooo@ooo—

नक्षत्रतिथियोगेन तिथीनां ग्रहयोगतः ।
 पुनरेव प्रवक्ष्यामि व्रतानि तु यथा स्थितं ॥
 रोहिण्याश्चाष्टमीशोमी यदा भवति सौम्यके ।

विशेषपूजा कत्तव्या पुत्रकामेन यत्नतः ॥
 पुण्ये शुक्लचतुर्दश्यां गुरुयोगो यदा भवेत् ।
 अथवा सोमसंयोगो विशेषात् पूज्य शङ्करम् ॥
 पायसं घृतसंयुक्तं शिवाय विनिवेदयेत् ।
 धूपदीपोपहाराद्यैः पूर्व्ववत् पूजयेच्छिवं ॥
 प्राशनन्तु घृतं कार्य्यं सर्व्वकामप्रदं व्रतम् ॥
 आदित्यरेवतीयोगश्चतुर्दश्यां यदा भवेत् ।
 अष्टम्यां वा मघायोगो शिवं संपूज्य पूर्व्ववत् ॥
 तिलास्तु प्राशने शस्ता आदित्यव्रतमीरितं ।
 आरोग्यं जायते तस्य पुत्रवन्धुगणैः सह ॥
 रोहिणीचन्द्रयोगश्च चतुर्दश्यां यदा भवेत् ।
 अष्टम्यां सोमसंयोगात्तदा चन्द्रव्रतं चरेत् ॥
 प्रागुक्तेन विधानेन शिवं संपूज्य यत्नतः ।
 दधि क्षीरन्तु नैवेद्यं प्राशनं क्षीरमेव च ।
 कीर्त्तिमारोग्यमैश्वर्य्यं प्राप्नुयान्नानृतं वचः ॥
 अश्विनीभौमसंयोगश्चतुर्दश्यां यदा भवेत् ।
 अष्टम्यां भरणीयोगस्तदा भौमव्रतं चरेत् ॥
 संपूज्य परया भक्त्या शिवं पञ्चोपचारतः ।
 रक्तीत्पलप्राशनन्तु साम्राज्यं प्राप्नुयाच्छुभं ॥
 रोहिणीबुधसंयोगश्चतुर्दश्यां यदा भवेत् ।
 अष्टम्यां वा समासेन बुधव्रतं समाचरेत् ॥
 शिवः पूज्यो विधानेन महास्नानपुरःसरं ।
 महावत्तिसमोपेतं प्राशनं पायसङ्घृतं ।

पुत्रार्थदाराश्च यशो वर्धते तस्य नान्वया ॥
 रेवतीगुरुसंयोगस्तुर्दृशां यदा भवेत् ।
 अष्टम्यां तिथ्यसंयोगाद्गुरुव्रतं तदा चरेत् ॥
 प्राशनं कपिलाज्यन्तु ब्राह्मीरससमन्वितं ।
 वागीशत्वमवाप्नोति व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
 श्रवणं भार्गवयुतं चतुर्दृशां यदा भवेत् ।
 शुक्रव्रतं तदा विधिं पुनर्वसुष्टमी यदा ॥
 संपूज्य परमेशानं यथाविभवविस्तरैः ।
 प्राशनं मधु चैवात्र कर्त्तव्यं संयतात्मना ।
 महाफलमवाप्नोति व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
 भरणीशनियोगस्तु चतुर्दृशां यदा भवेत् ।
 आर्द्रायोगस्तथाष्टम्यां तदा शनिव्रतं चरेत् ॥
 शिवं संपूज्य विधिवत् प्राशनं सस्यमेव च ।
 शनिरेकादशस्थो हि फलं यच्छति शोभनं ॥
 विरुद्धं शोभते वत्स तदर्थं व्रतमाचरेत् ।
 हेमकुप्यप्रवालञ्च कम्बलन्तु क्रमेण च ॥
 शङ्खञ्च तीक्ष्णलीहञ्च क्रमाद्यत्नेन दापयेत् ।
 यथा सम्भवते वत्स आचार्याय प्रयत्नतः ॥
 इति कालोत्तरोक्ताणि तिथिनक्षत्रवारव्रतानि ।

—000—

इन्द्र उवाच ।

स्वल्पेनैव तु द्रव्येण महापुण्यं यथा भवेत् ।
 तदहं श्रोतुमिच्छामि ब्रह्मयागं सुरेश्वर ॥

ब्रह्मीवाच ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि यथा त्वं परिपृच्छसि ।
 अल्पक्लेशात्महापुण्यं ग्रहर्चतिथियौगिकं ॥
 भृगुपौष्पाष्टमीयोगं शिवयोगेषु चोत्तमं ।
 मृदुवर्गश्चसौ भाग्यं भद्रया भृगुवासरे ॥
 दैवयोगाद्यदा षष्ठी पुण्यर्चरविवासरे ।
 स्कन्दयागस्तदा कार्यः सर्वकामप्रसाधकः ॥
 वारे चैव यदा सूर्ये सप्तमी विजया मता ।
 तदा तु शोभनो योगो भवेत् सर्वगुणावहः ॥
 शशिरिक्तासु संयोग आर्द्रं चस्य सुरेश्वर ॥
 नवम्यां मङ्गलो योगो भानुभूतदिनं यदा ।
 षष्ठ्यां चाथ चन्द्रो हि अवणेन सुखावहः ॥
 अहिब्रह्मे कुजाहे तु गणनाथस्य चाहनि ॥
 पुनर्वसौ गुरोर्वारो द्वादश्यां अवणेन च ।
 सोमशशुं तदा यागं विष्णोः सर्वार्थसाधकं ॥
 द्वितीयायां यदा सौम्ये कृत्तिकर्चं भवेत् क्वचित् ।
 ग्रहयागस्तदा कार्यः सर्वशान्तिप्रदायकः ॥
 स्वात्यां शनिचतुर्थी च उमायागे वरा स्मृता ॥
 उत्तरासु च पूर्व्यासु भानुपूर्णाष्टमीषु च ।
 ग्रहशान्त्यादिकं कृत्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 गुरोरेकादशीपुष्ये रोहिण्यां वा शनैश्चरे ।
 सुतसौभाग्यकामाय यागो रौद्रविनायकः ॥
 पूर्णिमासु च सर्व्यासु अष्टमीद्वादशीषु च ।

चतुर्दश्यां तृतीयास्तु ग्रहर्क्षेषु शुभेषु च ।
 सर्वेषां सम्भवेद्यागो भक्तिपूर्वो महामुने ॥
 मन्त्रसाधननिष्ठायू रुद्रयागादवाप्यते ॥
 श्रीमिधान्नानमायुष्यममायागान्महामुने ।
 योगज्ञानं यशः सिद्धिं महादेवादवाप्नुयात् ॥
 आरोग्यं सुव्रतीयत्वं भास्करात् प्राप्यते ध्रुवं ।
 गतिमिष्टां यथाकामं प्रयच्छति त्रिविक्रमः ॥
 विज्ञानं सम्भवेत्तस्य यस्तु पश्येद्विनायकं ॥
 विगतारिर्भवेत् षष्ठ्यां दृष्ट्वा स्कन्दन्तु तत्क्षणात् ।
 मातृयागान्महामिद्धिः सर्वेषामपि जायते ।
 भवेत्त धनवान् पुंसां प्रथमाहे हुताशनात् ॥
 स्वर्गापवर्गसंसिद्धिर्दुर्गायागात् प्रजायते ।
 मायाद्यैर्मङ्गलाद्यैश्च ज्येष्ठायां ब्रह्मवित्तमैः ॥
 ईशाद्यैः कालिकाद्यास्तु यष्टव्या विधिना मुनेः ॥
 इत्याद्ये देवीपुराणे ग्रहतिथ्यर्चयागमाहात्म्यकौर्त्तनम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर-
 सकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविरचिते-
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 वारव्रतानि ।

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ नक्षत्रव्रतानि ।

मनीषी हेमाद्रिर्नयविनयसम्पत्तिभवनं
द्विजन्मा सन्मार्गप्रथितपदसञ्चारचतुरः ।
त्रिलोकीलोकानामविकलफलश्रेणिरचना
विचित्रं नक्षत्रव्रतगणमिदानीं वितनुते ॥

पुष्कर उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि काम्यं कर्म तवानघ ।
उपोषितौ सदा पुष्टिं यजमानपुरोहितौ ।
अश्विन्यृचे शुभे स्नानं कुर्यातां तन्निबोधत ॥
अकीलभूमी द्वौ कुम्भौ मधूककुसुमान्वितौ ।
अश्वगन्धयुतौ कृत्वा स्थाप्यावथ सदा समौ ॥
ततः संपूजयेद्दिहान्नासत्यौ शशिनन्तथा ।
अश्विनीं वरुणश्चैव शुचिवासास्तथा हरिं(१) ।
गन्धमाल्यनमस्कारैर्दीपधूपान्नसम्पदा ॥
ततोऽश्वमिथुनं कार्यं सर्व्वौषधियुतं मृदा ।
प्रणतेन ततो मृदा नासत्याभ्यां निवेदयेत् ॥
धूपमष्टाङ्गकं दद्याद्देवानान्तु द्विजोत्तम ॥
अश्वलोम तथाश्वत्थफलमूले च वा सदा ।

---

(१) शुकवासास्तथाहरिमिति पाठान्तरं ।

(७५)

एकत्र निभृतं कृत्वा मणिर्द्वार्यस्तु शोभनः ॥

अलं दधत्वाश्विनमेतदेव

स्नानं प्रकुर्वन् प्रयतो मनुष्यः ।

अश्वानवाप्नोति निरस्तसङ्ग्रामं

कुलोद्भवान् वीर्यबलोपपन्नान् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं(१) अश्विनीस्नानं ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

इत्येते कथिताः कृष्ण तिथियोगा मया तव ।

नक्षत्रदेवताः सर्वाः नक्षत्रेषु व्यवस्थिताः ॥

इष्टान् कामान् प्रयच्छन्ति यथास्थानं सुरेश्वर ।

चन्द्रमा यत्र नक्षत्रे यदा समधितिष्ठति ।

उक्तस्तु देवयज्ञस्तु तदा स सफलो भवेत् ॥

देवताश्च प्रवक्ष्यामि नक्षत्राणां यथातथं ।

नक्षत्राणि च सर्वाणि यज्ञञ्चैव पृथक् पृथक् ॥

अश्विन्यामाश्विनाविष्टा दीर्घायुर्जायते नरः ।

व्याधिभिर्मुच्यते क्षिप्रं योऽत्यर्थं व्याधिपौडितः ॥

भरण्यां यमराडिष्टः कुसुमैरसितैः शुभैः ।

तथा गन्धादिभिः शुभैरपमृत्युं विमोचयेत् ॥

अनलः कृत्तिकायान्तु ऋद्धिं संपूजितः परां ।

रक्तमाल्यादिभिर्हृद्याद्दृष्टतहोमेन च ध्रुवं ॥

प्रजाः प्रजापतिः प्रीत इष्टो(२) दद्यात्पशून्स्तथा ।

(१) भविष्योत्तरोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) पृथ्वः प्रजापतिः प्रीत इष्टमिति पाठान्तरं ।

रोहिण्यां देवशार्दूल गोजन्माह जगत्पते ॥
 मृगशीर्षे तथा सोमं जातिमारोग्यमेव च ॥
 आर्द्रायान्तु शिवं पूज्य पशून् विजयमेव च ।
 सितैः पद्मादिभिर्हिष्यैर्देवत्वं पयसा च वै ।
 पुत्रान् पुनर्व्वसौ दद्याच्चरुणा तर्प्यता दितिः ॥
 तिथे वृहस्पतिर्बुधं विपुलं सुखमेव तु ।
 भोगान् गन्धादिभिर्नागा अश्लेषायां प्रपूजिताः ॥
 तर्पिताश्च प्रयच्छन्ति भक्षाद्यैर्मधुरैः शुभैः ।
 मघासु पितरः पुष्टिं दृढपायसतपिताः ॥
 पूर्व्व्यां विजयं दद्याद्भगो देवः सुतर्पितः ॥
 भक्त्या प्रपूजितो दद्यादुत्तरायां तथार्थमा ।
 भर्त्तारमीषितं नार्थ्याः पुंसश्च वरयोषितं ॥
 नीरोगत्वं तथायुष्यं सम्पदं चारुरूपतां ।
 पुष्पवस्त्रार्चितो हस्ते दद्यात्तेजोनिधिस्तथा ॥
 चित्रासु पूजितस्त्वष्टा दद्यादारोग्यमेव च(१) ।
 स्वात्यां संपूजितो वायुः पुत्रानिष्टान् प्रजच्छति(२) ॥
 इन्द्राग्नी तु विशाखायां पीतरक्तैः प्रपूज्य च ।
 धनं राज्यञ्च लब्ध्वैह तेजस्वी निवसेत्सदा ॥
 रत्नैर्मित्रमनूराधास्त्रैव संपूज्य भक्तितः ।
 प्रियो जनानां सर्व्वेषां चिरञ्जीवति सर्व्वदा ॥
 ज्येष्ठायां पूर्व्ववत्स्विन्द्रमिष्टा पुष्टिमवाप्नुयात् ।

(१) राज्यं मित्रञ्च चित्रायां निःसपत्नं प्रयच्छतीति पाठान्तरं ।

(२) इष्टस्त्वष्टार्चितः प्रीतः स्वात्यां वायुर्व्वलं परमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गुणैः सर्वैस्तु संपूर्णः कर्मणा वचनेन च ।
 मूले निर्वर्ततिमिष्टा च भवैस्तु पललादिभिः ।
 पूर्ववत् फलमाप्नोति स्वस्थाने च ध्रुवो भवेत् ॥
 अप इष्टा जलैरेतैर्हुत्वा तत्रैव पूर्ववत् ।
 सन्तापान्मुच्यते क्षिप्रं शरीरान्मानसात्तथा ॥
 आषाढासु तथाविश्वविरिञ्चुरतुरयोगतः ।
 संपूज्य श्रियमाप्नोति परं विजयमेव तु(१) ॥
 अवणे पूजितो विष्णुः सर्वान् कामान् प्रयच्छति(२) ।
 धनिष्ठासु वसूनिष्टा न भयं प्राप्नुयात् क्वचित् ॥
 महतोऽपि भयात्तीर्णो गन्धपुष्पादिभिः शुभैः(३) ।
 वरुणं शतभिषास्त्र्यं व्याधिभिर्मुच्यते नरः ॥
 अजन्माद्रपदायान्तु शुद्धस्फटिकसन्निभं ।
 संपूज्य मुक्तिमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
 उत्तरायामहिमध्नं परां शान्तिमवाप्नुयात् ॥
 रेवत्यां पूजितः पूषा ददाति विविधान् पशून् ।
 सितैः पुण्यैस्तथा दीपैर्धूपैर्विजयवर्द्धनैः ॥
 य एते वै समाख्याता यज्ञाः संचेपतो मया ।
 नक्षत्रदेवतानां हि साधकानां हिताय वै ।
 तस्माद्विज्ञानुसारेण भवन्ति फलदायकाः ॥
 गन्तुमिच्छेद्यदान्यत्र क्रियाप्रारम्भ एव च ।

(१) विशाखं परमं खम्बा, स्वर्गमाप्नोति मानव इति पाठान्तरं ।

(२) दीपैर्धूपैश्च भक्तिन इति पाठान्तरं ।

(३) रत्नैश्च कुसुमैः शुभैरिति पाठान्तरं ।

नक्षत्रदेवतायज्ञं कृत्वा तं सर्वमाचरेत् ॥
 एवं कृते हि तत्सर्वं यात्राफलमवाप्नुयात् ।
 क्रियाफलन्तु संपूर्णमित्युक्तं भानुना स्वयं ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तो नक्षत्रपूजाविधिः ।

—000—

श्रीराम उवाच ।

अन्यं दैवमवाप्नोति शत्रुनाशमथापि वा ।
 स्वेच्छया कर्मणा केन सदा मनुजपुङ्गव ॥
 पूजयेद्वासुदेवन्तु कुङ्कुमेन सुगन्धिना ।
 श्वेतैश्च कुसुमैर्हृद्यैर्धूपं दद्याच्च गुग्गुलुं ॥
 घृतेन दीपं दद्याच्च रत्नवस्त्रं तथैव च ।
 निवेदनीयं देवाय तथा सर्वं निवेदयेत् ॥
 होतव्यञ्च समृद्धेऽग्नौ तथैव च सुरर्षभ ।
 आयुधानि च देयानि ब्राह्मणेभ्यस्तु दक्षिणा ॥
 कृत्वैतदग्न्यं रिपुनाशकारि
 कार्यं सदा शत्रुगणप्रमाथि ।
 कृत्वैतदग्न्यं रिपुनाशमाशु
 प्राप्नोति मर्त्यो न हि संशयोऽत्र ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं शत्रुनाशनव्रतम् ।

—000—

श्रीराम उवाच ।

कर्मणि श्रोतुमिच्छामि काम्यानि गृहिणामहं ।
 त्वत्तः सर्वज्ञ धर्मज्ञ यादोगणनृपात्मज ।

मुष्कर उवाच ।

कृतोपवासो याम्यर्चं सोपवासस्य भागं च ।
 पुरोधाः स्नपनं कुर्यात् कृत्तिकासु यथाविधि ॥
 प्रकीर्णमूलैः कलशैर्मृन्मयैरथ काञ्चनैः ।
 पूर्णैः सर्वौषधिगणैस्तथा तीर्थोदकैः शुभैः ॥
 अग्न्यश्वत्थशिरीषाणां न्यग्रोधानां फलैस्तथा ।
 पात्रपूर्णैस्तथा युक्तैस्तिलैः कथौर्दिजोत्तम ॥
 रक्तमाख्येन सूत्रेण बद्धकण्ठैस्तथैव च ।
 आग्नेय्याशामुखः स्थाप्यो नीलवासा दिजोत्तमः ॥
 बद्धिं कुमारं शशिनं खड्गं वरुणमेव च ।
 पूजयेत् कृत्तिकास्त्रेव गन्धमाख्यां सम्यग् ॥
 पीतरक्तैस्तथा वस्त्रैर्हृतदीपैस्तथैव च ।
 दध्ना गव्येन लाजाभिरग्निमन्त्रेण वाप्यथ ॥
 कशरापूपिकाभिश्च अपूपैश्च पृथग्विधैः ।
 देवतानां यथोक्तानां प्रियङ्गुं जुह्यात्ततः ॥
 गर्दभाश्वमयूराणां लोमानि मनुजोत्तम ।
 धारयेद्दक्षिणे सम्यक् शक्त्या कनकमेव च ।
 श्वेतवासास्ततः पश्चात्पूजयेन्मधुसूदनं ।
 कर्मतत्कृतं कृत्वा गच्छेच्चक्रेः पुरं सदा ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कृत्तिकास्नानं ।

—000—

नन्दि उवाच ।

रोहिणी जन्मनचक्रं साक्षाद्देवस्य चक्रिणः

ताम्ररुक्ममयीं कृत्वा पञ्चरत्नेन संयुतां ॥
 स्थापयेद्वस्त्रयुग्मेन पुष्पधूपैः (१) प्रपूजयेत् ।
 कालोद्भवफलैर्द्विभ्यैर्नैवेद्यैर्द्वि तपाचितैः ॥
 द्वितीयेऽङ्गि समाप्यैतद्वाङ्मनाथोपपादयेत् ।
 त्रितियाय सुरुपाय भिक्षुकाय कुटुम्बिने ॥
 स्वयं नक्तेन भुञ्जीत रोहिण्या दर्शने कृते ।
 एवं विभं व्रतं दिव्यं दिवि देवाश्च चक्षिरे ॥
 वर्षे वर्षे समायाते देवाद्याद्यापि कुर्वते ।
 यं यङ्गाममभिधायन् तं तमाप्नोत्यसंशयं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं रोहिणीव्रतं ।

— ००० —

पुष्कर उवाच ।

उपोषितौ कृत्तिकासु यजमानपुरोहिती ।
 रोहिण्यां स्नपनं कुर्याद्यजमानस्य भार्गव ॥
 क्षीरवृक्षप्ररोहाज्यसितमात्यविभूषितान् ।
 प्रियङ्गुचन्दनोपेतान् पञ्च कुम्भान् प्रकल्पयेत् ॥
 प्राङ्मुखो व्रीहिराशिस्यं कुम्भैस्तैरभिषेचयेत् ।
 विष्णुं शशाङ्कं वरुणं रोहिणीञ्च प्रजापतिं ॥
 पूजयेत्संयतः स्रग्वी गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 धूपः प्रजापतेर्देवस्तथा विष्णुशशाङ्कयोः ॥

पञ्च पिष्टवृषान् दिव्यान् धूपञ्च विनिवेदयेत् ।
 पूजासिद्धाय होमन्तु देवतानाञ्च कारयेत् ॥
 घृतेन सर्व्व वीजैश्च शुक्लवासा जितेन्द्रियः ।
 दक्षिणा मुरवे देया कांस्यं गौर्वाससौ शुभे ॥
 सुवर्णञ्च महाभाग विप्राणामथ भक्तितः ।
 पांशुकर्द्दमसंयुक्तमश्वलोम शर्फं तथा ॥
 शृङ्गञ्च त्रिवृतं कृत्वा मणिधैर्य्यैः शुभप्रदः ।
 अलं क्रियार्थं तदिदं सदैव
 स्नानन्तु कुर्व्वन् पुरुषोऽथवा स्त्री ।
 पुत्रानवाप्नोति तथेप्सितांश्च
 पुष्टिं तथाग्रां विपुलाञ्च कीर्त्तिं ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं रोहिणीस्नानं ।

— ००० —

मनुस्मृत्या च ।

ग्रहदोषोपशृणुष्य राज्ञो राजसुतस्य च ।
 महिष्यो वा सृतापत्या द्विजादिष्वथ वा जने ।
 विपद्यते फलं यत्र सुप्रयत्नकृतोद्यमे ।
 गजाश्वगोवृषाणाञ्च यत्र हानिः प्रजायते ॥
 यत्र भौमान्तरीक्षे च उपसर्गः प्रदृश्यते ।
 तत्र कुर्यान्महाभाग यागं पुण्याभिषेचनं ॥
 मूल राजा समाख्यातस्तस्य शाखा प्रजादिकं ।
 उपसंहारसंस्कारे शुभे वाप्यशुभेऽपि वा ॥

यत्नः कार्यः सदा वत्स मूले शाखादिकं भवेत् ।
 मूले विनष्टे नश्यन्ति शाखाद्याः फलसञ्चयाः ॥
 तदर्थं मूलरक्षायां यतितव्यं महामुने ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां स हि हेतुः प्रपद्यते ॥
 ब्रह्मणा या पुरा शान्तिर्महेन्द्रार्थं ब्रह्मस्यतेः ।
 व्याख्याता कीर्त्तयिष्यामि तान्ते शौनक शृणुथ ॥
 पुण्यस्थानं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 उत्पातशमनं दिव्यं यत्र कुत्रावधारय ॥
 वल्मीकतुषकेशास्थिकटुकण्टकिवर्जिते ।
 शिशुस्नेष्मातदौर्गन्धिविगते च महीतले ।
 कङ्ककापीतगृध्रीलूककाकपरिवर्जिते ॥
 सुप्लुते चम्पकाशोकवकुलाम्नातशादले ।
 तरुणवल्लिवितते निरुपहतदलान्विते ।
 समधुरवृक्षप्राये(१) फलपल्लवशोभिते ।
 पक्षिशावगणाकीर्णे कृकवाकूपशोभिते ।
 जीवजीवकहारीतशतपत्रशुकाकुले ॥
 चकोरचाससंयुक्ते चक्रवाकोपशोभिते ।
 शिखिपारावताश्रीककोककोकिलनादिते ॥
 मधुपुष्पासवसुरामधूककुसुमाकुले ।
 यागं कुर्याद्वनोद्देशे क्षेत्रेऽरण्येऽथवा शुभे ॥
 हिमाद्रावुज्जयन्ते वा सद्ये विन्ध्याचलेऽपि वा ।
 नदीनां पुलिने वापि सङ्गमे वा मनोरमे ॥

(१) समधुरवृक्षच्छाये इति पाठान्तरं ।

गोरोचनालक्तकशङ्खकुङ्कुमशोभिते ।
 ससुद्रतीरे कुर्याच्च आश्रमे वा गृहेऽपि वा ॥
 पूर्वोदक्प्लवभूभागे प्रदक्षिणपथे जले ।
 श्वाविमूषिकविरते कर्कटावासवर्जिते ॥
 वर्णगन्धरसोपेता घना स्निग्धा समा मही ।
 या कृष्टबीजरोहाद्यैर्वहुशः सुपरीक्षिता ॥
 गत्वा तां सुमुहूर्तेऽथ कौवेर्यामधिवासयेत् ।
 बलिपुष्पोपहारञ्च मन्त्रयुक्तं निवेदयेत् ॥
 आगच्छन्तु सुराः सर्वे येऽत्र पूजाभिलासिनः ।
 दिशो नगा द्विजाश्चैव ये चान्ये अंशभागिनः ॥
 आवाह्ये वन्ततः सर्वानेवं ब्रूयात्परोहितः ।
 स्वः पूजां प्राप्य यातारो दत्त्वा शान्तिं महीभूजे ॥
 कृत्वा पूजां ततस्तेषां राज्ञी तस्यां व्रती वसेत् ।
 स्नात्वा शुभाश्वगोवत्सदधिर्घर्षपदर्शनं ॥
 पुष्पद्रव्याक्षतफललाजदर्शनमेव च ।
 कृत्वा चामरशङ्खजशितवस्त्रादिदर्शनं ।
 लाभो वा सर्वकामानां पूरणाय प्रकीर्तितः ॥
 फलपुष्पयुता वृक्षाः चीरिणः शुभदा मताः ।
 तेषामारीहणं श्रेष्ठं प्रामादेभृष्टादिषु ॥
 चन्द्राकग्रहणं शस्तं पर्वतारीहणं शुभं ।
 निगडं बन्धनं स्वप्नं विहिषय जयावहः ।
 परिवर्त्तं गिरेः कुर्याच्छक्रं वाचावगूहति(१) ॥

---

(१) चन्द्रं वाचावगूहति इति पाठान्तरं ।

वेष्टयेद्यस्तु प्राप्तादं स्वप्ने तस्य जयो भवेत् ।
 लभते चेप्सितं सर्वं लाभो तस्य तु वै भवेत् ॥
 मृतरोदनहीनस्त्रीगमनञ्च शुभावहं(१) ।
 स्वप्ने तु कूपपङ्केषु गर्त्तेषु तरणं शुभं ।
 नदीषु तरणं शस्तं समुद्रतरणं तथा ।
 निर्जित्य शत्रुसैन्यञ्च जयं प्राप्नोति मानवः ॥
 कटकाद्या अलङ्काराः पुत्रराज्यसुखप्रदाः ।
 सुहृदञ्जनवैपश्चीलाभाः स्त्रीधनदायकाः ॥
 रुधिरारम्भः पिवेद्यस्तु तरते वा यदि क्वचित् ।
 मांसास्थिभक्षणे लाभो लभते वा हितं फलं ॥
 हास्यनृत्यचरोत्साहपतनाः कलिकारकाः ॥
 याम्ये यातागताकृष्टानयनं भयमृत्युदं ।
 पश्चिमे यानगामित्वं तथाकूपप्रवेशनं ।
 उत्तरे भयदः स्वप्ने रक्तमात्याम्बरागमः ॥
 खरोष्ट्रकपिकापोतवराहाहिनिशाचरान् ।
 दृष्ट्वाशुभान् जयः कार्यो घातपातफलप्रदान् ॥
 वातपित्तकफोत्थेषु यानाग्नितरणादिषु ।
 ग्रीष्मशरद्वसन्तेषु प्रपादानफलप्रदाः ॥
 श्रुतानुकीर्त्तणं दृष्टमनुभूतं विगर्हितं ।
 न चेष्टा यदि वा दृष्टाः प्रदोषप्रथमे तथा ॥
 मध्ये मध्यफलाः सर्वे चान्ते शीघ्रफलप्रदाः ।
 गोविसर्गञ्च ये दृष्टास्ते तथा परिकीर्त्तिताः ॥

(१) अनन्यागमनं शुभमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दृष्ट्वा स्वप्नान् शुभान् यागं कुर्यात्स्विष्टन्तु कारयेत् ।
 स्नानं देवार्चनं होमं जयं शान्तिं समारभेत् ॥
 कृत्वा सर्वान् लभेत् वत्स ततो मण्डलमालिखेत् ।
 चतुर्हस्तं समारभ्य यावद्वस्तुशतं भवेत् ॥
 मण्डलं तत्र कर्त्तव्यमत ऊर्ध्वं न कारयेत् ।
 विमलं विजयं भद्रं विमानं शुभदं शिवं ॥
 वर्धमानञ्च देवञ्च लताख्यं कामदायकं ।
 सचकं स्वस्तिकाख्यञ्च इति द्वादश मण्डलाः ॥
 सितादिहरितानाञ्च रजःकार्थैः सुशोभनः ॥
 शालिर्षष्टिककौसुमरजनीहरिपत्रजाः ।
 मणिविद्रुमरागाश्च भक्षणा अभिमन्त्रिताः ।
 सितसर्षपधूपपाठा रजः कृत्वा तु पातयेत् ॥
 अस्त्रराजं न्यसेन्मन्त्री सम्भवन्ति पदानि वा ।
 सौम्यं स्थानं शुभङ्गुत्वा गोमयेनोपलेपितं ॥
 चन्दनागुरुकर्पूरचोदधूपादिवासितं ।
 भूभागं सुमितं सिद्धं पूर्वं पश्चिममुत्तरं ।
 याम्यं स्वस्तिकशङ्खाद्यैः सूत्रैः काण्डकमण्डितैः ।
 पद्मपत्राष्टकं मध्ये त्रिगुणं त्रिगुणीकृतं ॥
 द्वाराणि समसूत्राणि कलिकाकेशरोजलं ।
 पद्मं तथा च शेषाणि स्वस्तिकान्युत्पलानि च ॥
 सव्येऽवलम्बा हस्ते तु रजःपातं समारभेत् ।
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरुपरिष्टादुपेच्छया ॥
 अधोमुखाङ्गुली कृत्वा पातयेत्तु विचक्षणः ।

समा रेखा तु कर्त्तव्याविच्छिन्ना पुञ्जवर्जिता ॥
 अङ्गुष्ठपर्ववत्स्थूला समा कार्या विजानता ॥
 ससक्तं विषमं स्थूलं विच्छिन्नं कृशलाहतं ।
 पर्यन्तमर्पितं क्लृप्तमालिखेन्न कदाचन ॥
 ससक्ते कलहं विद्यादक्ररेखे च विग्रहं ।
 अतिस्थूले भवेद्ग्राधिर्नित्यं पीडा विमिश्रिते ॥
 विन्दुभिर्भयमाप्नोति शत्रुपक्षान्न संशयः ।
 कृशायाश्चार्थहानिः स्याद्विच्छिन्ने मरणं ध्रुवं ।
 वियोगो वा भवेत्तस्य द्रष्टव्यसुतस्य च ॥
 अविदित्वा लिखेद्यस्तु मण्डलन्तु यथेच्छया ।
 सर्वदोषानवाप्नोति ये दोषाः पूर्वभाषिताः ॥
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं लिखेन्मण्डलमुत्तमं ।
 मण्डलस्य प्रमाणेन पद्मं द्वारे समालिखेत् ॥
 हस्तीनं न च कर्त्तव्यं पद्मं विप्र कदाचन ।
 नाधिकं चतुरुर्ध्वन्तु लिखितव्यं विजानता ॥
 प्रतापायुः त्रियो धर्म्मी राज्यस्त्रीरूपसम्पदः ।
 अवाप्यन्तेऽर्थलाभस्य पूर्वद्वारे च मण्डले ॥
 बुद्धिर्मेधा यशः सौख्यमारोग्यं जनवल्लभं ।
 सर्वकामार्थसिद्धिश्च उत्तरद्वारि मण्डले ॥
 पुत्र आयुर्बलश्चैव सौभाग्यं रिपुमर्दनं ।
 यज्ञकर्मभिर्वृद्धिश्च पश्चिमद्वारि मण्डले ॥
 तस्य मध्ये पुनः पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं ।
 चतुर्वितस्तिकं विप्रे राजन्ये त्रिवितस्तिकं ॥

अर्द्धयन्तु वैश्यस्य स्त्रीशूद्रैर्द्विवितस्तिकं ॥
 पद्मस्यैवानुपूर्वेण नालन्तदनुपूर्वशः ।
 वारुणीन्दिशमाश्रित्य नालन्तु परिकल्पयेत् ॥
 सप्तपातालं नालं भुवनान्तं प्रकीर्तितं ॥
 कर्णिका तु भवेन्को रवीजैर्ग्रहगणैस्थिता ।
 केशरस्तु भवेन्नद्यः कर्णिकैः पर्वतास्थिताः
 अष्टौ दला दिशः प्रोक्ता ऋषयः पद्मसंस्थिताः ॥
 सप्तपातालभूलोको नालन्तु परिकीर्तितं ।
 ईदृशं कल्पितं पद्मं देवदेवेन शम्भुना ॥
 ध्वजतीरणसंयुक्तं पताकाभिरलङ्कृतं ।
 भूर्लोकस्तु दला ज्ञेया दिगात्मा शून्यगोचरः ॥
 स्वर्लोकः कर्णिका ख्यातस्त्रैलोक्यं पद्मसंज्ञितं ।
 कर्णिकायां न्यसेद्देवं पूजाकाले महेश्वरं ॥
 मातरो ग्रहनागाश्च यच्चरत्तादिवाकराः ।
 वसवो सुनिलोकेशाः सरुद्रा भुवनाधिपाः ॥
 कलाः काष्ठाः(१) क्षणा यामा रात्र्यहः सप्तितासिताः ।
 पक्षा मासा ऋतुर्भागाः समा युगयुगान्तराः ।
 कल्पान्ताश्च महाकल्पाः पद्मे चैवं समालिखेत् ॥
 प्रथमे मण्डले देवं शिवं विघ्नेशसंयुतं ।
 गणनायकसंयुक्तं द्वितीये वरणे यजेत् ॥
 सग्रहं भास्करं प्राच्यां ऐशान्यान्तु पिनाकिनं ॥
 सौम्यास्यं केशवं रक्षेत् पश्चिमास्यं पितामहं ।

तृतीये वरणे चैवं मेदिन्यामुपकल्पयेत् ॥
 नानारत्नाकराकीर्णं भूयो देवान् समालिखेत् ।
 पुरोहितो यथास्थानं नागान् यच्चान् पितॄन् सुरान् ॥
 गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव मुनीन् सिद्धान्निधापयेत् ।
 ग्रहांश्च सह नक्षत्रैः सरद्राश्चैव मातरः ॥
 स्कन्दं विष्णुं विशाखाञ्च लोकपालान् सुरस्त्रियः ।
 सुवर्णैर्विविधैः कृत्वा हृद्यैर्गन्धगुणान्वितैः ॥
 यथा संपूजयेद्विद्वान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 भक्ष्यैरन्यैश्च विविधैः फलमूलादिभिस्तथा ॥
 पानैश्च विविधैर्हृद्यैः सुराक्षीरासवादिभिः ।
 विशेषाद्विहिता पूजा ग्रहयज्ञे मया पुरा ॥
 मातृणाञ्च सुराणाञ्च साप्यत्रैवोपकल्प्यते ।
 पिशाचान् दानवान् रक्षान् मांसमद्यैः प्रपूजयेत् ॥
 अभ्यञ्जनाञ्जनतिलैर्मृत्तैः पितरस्तथा ।
 सुनयः सामर्गजभिर्माल्यैस्त्रिमधुरेण च ॥
 नागान्शेषैरत्नैश्च वर्णकैश्चैव पूजयेत् ।
 धूपाद्याहुतिदानैश्च देवान् रत्नैः प्रदक्षिणैः ॥
 गन्धर्व्वाप्सरसो गन्धैर्माल्यैः सुमनसा तथा ।
 शेषांस्तु सर्वान् बलिभिः पुष्पगन्धैश्च पूजयेत् ॥
 प्रतिनाम्ना पताकाश्च वस्त्राण्याभरणानि च ।
 सर्वेषाञ्च प्रदेयानि सुयज्ञोपहितानि च ॥
 दक्षिणे पश्चिमे वापि वायव्या मण्डलस्य च ।
 ग्रहयज्ञविधानेन होमं मातृमुखोदितं ॥

कृत्वा द्रव्यैरिमैर्वत्स यथोक्तैर्लक्षणान्वितैः ।
 लाजाक्षतघृतं क्षौद्रं दधि क्षीरं तु सर्षपाः ॥
 सिद्धार्थाः सुमनोगन्धा धूपाश्च ससितोत्कटाः ।
 गोरोचना तिला दर्भा मुद्गजातिफलानि च ॥
 घृतपायससम्पूर्णान् सरावान् विनिवेदयेत् ।
 पश्चिमायान्तु वै वेद्यां पूजायां स्नातको भवेत् ॥
 कलशान् सुदृढान् कुर्यात् लक्षणेन वदामि ते ।
 उत्पत्तिलक्षणं ज्ञानं कथयामि महामुने ।
 वाचकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ॥
 अमृते मथ्यमाने तु सर्व्वैर्देवैः सदानवैः ।
 मन्यानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं ॥
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्य्यपराक्रमं ।
 तस्य सन्धारणार्थाय कलशः परिकीर्त्तितः ॥
 कलां कलां गृहीत्वा च देवानां विश्वकर्म्मणा ।
 निर्भिर्तोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन उच्यते ॥
 कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायान्तु महेश्वरः ।
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ॥
 शेषास्तु देवताः सर्वा वीक्षयन्ति चतुर्द्दिशं ॥
 कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्त द्वीपास्तु मध्यतः ।
 नक्षत्राणि ग्रहाः सर्व्वे तथैव कुलपर्व्विताः ॥
 हिमवान् हेमकूटश्च निषधो मेरुरेव च ।
 रोहितो माल्यवांश्चैव सूर्य्यकान्तिश्च पर्व्वताः ॥
 गङ्गा सरस्वती सिन्धुसुभगा यमुना नदी ।

ऐरावती शतद्रुश्च तथा वैतरणी नदी ।
 गोदावरी नर्मदा च महौ नाम महानदी ॥
 कुरुक्षेत्रं प्रयागश्च एकहस्तं पृथूदकं ।
 अमरेशं पुण्डरीकं गङ्गा सागर एव च ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निवसन्ति वै ।
 स्वाहा शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गायत्रिरेव च ॥
 ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ।
 अथर्ववेदसंहिताः सर्वे कलशसंस्थिताः ॥
 नवैव कलशाः पुण्याः शम्भुमूर्तिसमुद्भवाः ।
 गोभ्योपगोभ्यो मरुतः सुमन्दश्च तथापरः ॥
 मनोहरः खलुभद्रः पञ्चमः परिकीर्तितः ।
 विरूजस्तनदूषश्च षष्ठसप्तमकावुभौ ।
 अष्टमस्त्रिन्द्रियातीतो नवमो विजयः स्मृतः ॥
 नवैव कलशाः ख्याता अधिदैवं निबोध मे ।
 शृणु वत्स यथा तेषान्दिशोन्यासे व्यवस्थिताः ॥
 नवमो यः समाख्यातो विजयो नाम नामतः ।
 शिवस्तत्र स्थितः साक्षात्सर्वपापहरः शुभः ॥
 स तु पञ्चमुखः ख्यातो लोके सर्वार्थसाधकः ।
 पञ्चब्रह्मात्मको यस्मात्तेन पञ्चमुखः स्मृतः ॥
 पश्चिमे तु मुखे सद्यो वामदेवस्तथोत्तरे ।
 पूर्व्वे तत्पुरुषं विद्यादघोरञ्चापि दक्षिणे ॥
 ईशानः पञ्चमो मध्ये सर्वेषामुपरिस्थितः ।
 एते पञ्च मुखे वत्स पापघ्ना ग्रहनाशनाः ॥

सद्योजातो भवेच्छक्तो वामदेवस्तु पीतकः ।
 रक्तस्तत्पुरुषो ज्ञेयो अघोरः कृष्ण एव च ॥
 ईशानः पश्चिमे तेषां सर्वैर्वर्णैः समन्वितः ।
 कामदः कामरूपी स्यात् ज्ञानाधारः शिवात्मकः ॥
 चित्तीन्द्रो ज्येष्ठकलशो द्वितीयो जलसम्भवः ।
 तृतीयः पवनश्चैव चतुर्थस्तु हुताशनः ।
 पञ्चमो यजमानस्तु षष्ठश्चाकाशसम्भवः ॥
 सोमस्तु सप्तमः प्रोक्त आदित्यश्च तथाष्टमः ।
 एते चोत्पादिता दिव्याः शिवेनाधिष्ठिताः पुरा ॥
 इन्द्रस्य मूर्त्तयश्चाष्टौ सूर्यस्य तु नव स्थिताः ।
 चित्तीन्द्रः पूर्वतो न्यस्यः पश्चिमे जलसम्भवः ॥
 वायव्ये वायवो न्यस्य आग्नेये अग्निसम्भवः ।
 नैऋते यजमानस्तु ऐशान्यां कामसम्भवः ॥
 सोम्य उत्तरतो योज्यः सौरं दक्षिणतो न्यसेत् ।
 न्यस्यैवं कलशानान्तु पूर्वरूपं विचिन्तयेत् ॥
 कलशानां मुखे ब्रह्मा ग्रीवायां विष्णुरेव हि ।
 मध्ये मातृगणाः सर्वे सेन्द्रा देवाश्च पद्मगाः (१) ॥
 कुक्षौ तु सागरास्तेषां सप्तद्वीपा च मेदिनी ।
 श्रिया चैव तथोमा च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
 पञ्चभूतास्तथा घोरास्तेषामधरतः स्थिताः ॥
 पूर्णाः पूतेन तोयेन सितास्त्वेकान्ततो ज्ज्वलाः ।
 सरित्सरः स्वातजेन ताङ्गागेन जलेन वा ।

---

(१) राद्रा देवाश्च इति पाठान्तरं ।

वापीकूपादितोयेन सामुद्रेण सुखावहाः ॥
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्याः सर्वकिल्बिषनाशकाः ।
 अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥
 यात्राविवाहकाले वा प्रतिष्ठाशक्तकर्म्मणि ।
 योजनीया विशेषेण सर्वकामप्रसाधकाः ॥
 मृतापत्या तु या नारी या च वन्ध्या प्रकीर्त्तिता ।
 मूढगर्भा त्वगर्भा च दुर्भगा व्याधिपीडिता ।
 एताषाञ्च सदा कार्यं स्नापनं पुष्पमण्डले ॥
 सर्वरत्नीषधीगन्धफलपुष्पसमन्विताः ।
 ग्रहदोषे प्रकर्त्तव्याः कल्याणे मङ्गले तथा ॥
 ग्रहान् चारयते यस्मान्मातरो विविधास्तथा ।
 दुरितांश्च महाघोरां स्तेन ते चारकाः स्मृताः ॥
 एकैकान्तु कलां मूर्त्तैः चित्यादैश्च यथाक्रमं ।
 संहृत्य संस्थिता यस्मात्तेन ते कलशाः स्मृताः ॥
 हैमराजततान्ना वा मृन्मया लक्षणान्विताः ।
 पञ्चाङ्गुलाश्च विस्तीर्णा उत्सेधाः षोडशाङ्गुलाः ॥
 कलशानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलम्वेत् ।
 अष्टमूर्त्तिस्थितो योऽसौ स शिवः पद्मसम्भवः ॥
 मूर्त्तयोऽष्टौ गणास्तस्य कर्णिकायां शिवःस्थितः ।
 ये गणास्ते दला नागा ये नागाः कलशाश्च ते ॥
 कलशाश्च ग्रहाः प्रोक्ता लोकपाला दिशश्च ते ।
 एतैः सर्वमिदं व्याप्तमाब्रह्मभुवनं जगत् ॥
 दुराधर्ममहासत्त्वैः सर्वपापविशोधकैः ।

रत्नानि बीजपुष्पाणि फलानि कलशे क्षिपेत् ।
 पुष्पमालास्य वस्त्रान्नं सितचन्दनचर्चिताः ॥
 वज्रभौक्तिकवैदूर्यमहापद्मैश्च स्फाटिकैः ।
 सर्वैः शुभैः फलैर्विल्वनारङ्गोडुम्बरैस्तथा ॥
 बीजपूरकजम्बीरआम्नाम्नातकदाडिमैः ।
 यवशालिनिवारैश्च गोधूमसितशर्षपैः ॥
 कुङ्कुमागुरुकर्पूरमदरोचनचन्दनैः ।
 मांखेलकुष्ठकर्पूरपत्रचण्डासुराजलं ॥
 निर्यासाम्बुदशैलेयसर्ज्जदेवदलं फलं ।
 जातीपत्रकनागाह्वाः पृक्का गौरी सपर्यिका ॥
 वचा रात्रिः समञ्जिष्ठा तुरष्कं मङ्गलाष्टकं ।
 दूर्वा मोहनभृङ्गारं शतमूली शतावरी ॥
 बाला नागबला देवी सहदेवीजयाक्षुमाः ।
 पुन्नागोमासितापाठा गुञ्जा सुरसिकालता ॥
 बालकं गजदन्तन्तु शतपुष्पा(१) पुनर्नवा ।
 ब्राह्मी देवी शिवा रुद्रा सर्वसन्धानि काञ्चनं ।
 समाहृत्य शुभान्येवं कलशेषु निधापयेत् ॥
 कल्याणं विजयं धूपं चन्द्रं दद्यात् समङ्गलं ।
 सर्वरत्नमलङ्कारं रोचनाख्यन्तु पट्टकं ॥
 द्वाङ्गुलं द्वाङ्गुलं वृद्ध्या षट्त्रिंशदङ्गुलावधि ।
 वृत्तं वा चतुरस्रं वा पद्मकं त्रिकगार्भिकं ॥
 वासवं पद्ममध्ये तु भगवत्स्तिविनायकैः ।

श्रीश्रीवृक्षसमारोहैः सर्वदेवैः शुभान्वितं ।
 सर्वरत्नसमोपेतं पद्मं कुर्याद्विहस्तकं ॥
 हस्तविस्तारमुच्छ्राये दशाङ्गुलसुशोभनं ।
 स्नानाख्यं सार्धहस्तन्तु पत्रं वृन्तसमन्वितं ॥
 शय्याख्यं द्विगुणं दध्याद्वनुर्म्भानं सपीठकं ।
 गजसिंहपदाकीर्णं हेमरत्नविभूषितं ॥
 सिंहाख्यं सार्धविस्तारं दण्डासनमथापि वा ।
 समपादं ग्रहाख्यं वा हेमपत्रविभूषितं ॥
 वज्रेन्द्रनीलवर्णाख्यं महार्घमणिचर्चितं ।
 चतुष्पादोऽथवा कार्यस्त्रिमण्डलसमोऽपि वा ॥
 व्याघ्रचित्रकपट्टैर्वा उपधानानि कारयेत् ।
 अन्यैर्वा रञ्जितैर्वस्त्रै र्मुदुतूलकपूरिता ॥
 शय्या दैर्घ्याथ विस्तीर्णा चतुर्हस्ता सुलक्षणा ।
 पद्मपादाश्वपादा वा गजसिंहपदाथ वा ॥
 दन्तिदन्तविचित्रा वा हेमरत्नविभूषिता ।
 शुभपत्रोर्णया कार्याः करिण्यो हस्तमुच्छ्रिताः ॥
 किन्नराद्याश्च कर्त्तव्याः सर्वशोभासमन्विताः ।
 शुभवन्धसमोपेताः सकुन्ता अथ संग्रहाः ॥
 शिवोपलसमं स्थानं कार्यं वै शिरधारणं ।
 पद्मस्वस्तिकसन्धानमुत्पलं विहगान्वितं ॥
 पत्रवल्लीकृतापीडं हेमदन्तसुसज्जितं ।
 यज्जपन्नमहापद्मरागवैदूर्यभूषितं ॥
 गजकुम्भसमाकारमर्धचन्द्राक्तमेव वा ।

सहस्रकिन्नरीमानं सप्तपञ्चशतैरपि ॥
 नृपेशं सर्वलोकानां त्रिशतन्विशतम्वरं ।
 तूला शय्यासभा कार्या मृदुकोष्ठकपूरकैः ।
 उपधानं विचित्रन्तु कर्त्तव्यं मृदु वर्तुलं ॥
 वृत्तं शृङ्गाटकाकारं शय्याख्यानमुत्तमं ।
 यानं शय्यासनं कार्यं वृत्तपादं सुशोभनं ।
 वितस्ति उच्छ्रितं कार्यं पादस्थानं सुशोभनं ॥
 एवं समस्तं प्रत्यग्रं कृत्वा शय्यासनादिकं ।
 वस्त्रालङ्कारशोभाढ्यमभिषेकं समारभेत् ॥
 ततो वृषस्य योधस्य चर्मरोहितमक्षयं ।
 सिंहस्याथ तृतीयस्य व्याघ्रस्य च ततः परं ॥
 चत्वारि तानि चर्माणि तस्यां वेद्यामुपस्तरेत् ।
 शुभे मूहर्त्त सम्प्राप्ते पुण्ययुक्ते निशाकरे ॥
 हैमं वा राजतन्ताम्रं चीरवृक्षमयं शुभं ।
 भद्रासनं प्रकर्त्तव्यं सार्धहस्तं समुच्छ्रितं ॥
 सपादहस्तमानन्तु राज्ञां मण्डलिकं तथा ।
 सुसहृष्टमना राजा होमान्ते चाथ संविशेत् ॥
 दैवज्ञामात्यकञ्चूकिवन्दिपौरसुहृहतः ।
 द्विजवेदध्वनियुतः शुभवाद्यरवान्वितः ॥
 मृदङ्गशङ्खतुर्य्यैश्च शब्दकैश्च शुभावहैः ।
 अहतचौमनिवसं नृपं कम्बलशायिनं
 कलशैर्वलिपुष्पाद्यैः सर्पिःपूर्णे च स्नापयेत् ॥
 अष्टषोडशविंशाष्टशतमष्टाधिकं भवेत् ।

कलशानां समाख्यातमधिकन्तूत्तरोत्तरं ॥
 कल्याणेन तु मन्त्रेण मङ्गलेन जलेन वा ।
 देवीशम्भसवेनाथ स्नायादाज्येन वा विभी ॥
 आज्यन्तेजः समुद्दिष्टं आज्यम्पापहरं शुभं ।
 आज्यं सुराणामाहारमाज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
 भीमान्तरिक्षं दिव्यं वा यन्निकल्पनाशनं ।
 सर्व्वन्तदाज्यसंस्पर्शात् प्रणाशमुपगच्छतु ॥

कम्बलमुपनीय ततः पुष्पांस्तूपूरितैः कलशैः स्नापयेद्राजा-
 नमाचार्योऽनेन मन्त्रेण ।

सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ये च सिद्धाः पुरातनाः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च साध्याश्च समरुद्रणाः ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च निषद्वरी ।
 अदितिर्देवमाता च स्वाहा सिद्धिः सरस्वती ॥
 कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्द्युतिः श्रीश्च सिनीवाली कुङ्कुमस्थिता ।
 दिक्षश्च सुरसा चैव विनता कटुरेव च ॥
 देवपत्न्यश्च पूर्व्वोक्ता देवमातर एव च ।
 सर्वास्त्वामभिषिञ्चन्तु शुभाद्याप्सरसाङ्गणाः ॥
 नक्षत्राणि मूहूर्त्ताश्च पक्षाहीरात्रसन्धयः ।
 संवत्सरदिनेशश्च कलाःकाष्ठाः क्षणा लवाः ॥
 सर्व्वे त्वामभिषिञ्चन्तु कालस्यावयवाः शुभाः ।
 वैमानिकाः सुरगणा मनवः सागरैः सह ॥
 सरितश्च महाभागा नागाः किंपुरुषास्तथा ।
 वैखानसा महाभागा वानप्रस्थद्विजैः सह ॥

द्विजा वैद्यायसा होरा ध्रुवस्थानानि यानि च ।
 मरीचिरत्रिपुलहःपुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः ॥
 भृगुः सनत्कुमारश्च सनकोऽथ सनन्दनः ॥
 सनातनश्च दक्षश्च तथा सनकनन्दनः ॥
 एकतश्च द्वितश्चैव त्रितो जावालिकश्चपौ ।
 दूर्वासो दुर्विनीतश्च कण्वः कात्यायनस्तथा ॥
 मार्कण्डेयो दीर्घतपाः शुनःशेफो विदूरथः ।
 अर्बुः सम्बर्त्तकश्चैव चवनोऽत्रिः पराशरः ।
 हैपायनो यवक्रीतो देवरातः सहानुजः ॥
 पूते चान्ये च मुनयो वेदव्रतपरायणाः ।
 सशिश्यास्तेऽभिषिञ्चन्तु सदाराश्च तपोधनाः ॥
 पर्वतास्तरवो वल्गाः पुण्यान्यायतनानि च ।
 प्रजापतिर्द्वितीयेव गावो विश्वस्य मातरः ॥
 वाहनानि च दिव्यानि सर्वलोकाश्चराचराः ।
 अग्नयः पितरस्तारा जीमूताः खन्दिगो जलं ॥
 एते चान्ये च बहवः पुण्यसङ्कीर्त्तनाः शुभाः ।
 तोयैस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वोष्णानिर्वहणैः ॥
 कल्याणान्ते प्रकुर्वन्तु आयुरारोग्यमेव च ।
 अथाभिषिक्तो मधवानेतैर्मुदितमानसैः ॥
 इत्येवं शुभदैरेतैर्मन्त्रैर्द्विव्यैस्तथापरैः ।
 शैवैर्नारायणै रौद्रेर्ब्रह्मयक्रसमुद्भवैः ॥
 आपोहिष्टा हिरण्येति शम्भवेति तथैव च ।
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्यैर्वस्त्रं कार्पासिकन्ध्रियात् ॥

शङ्खवेणुरवैस्तूयैराचान्तो मङ्गलैर्नृपः ।
 ततः सम्पूजयेद्देवान् गुरुन् विप्रान् ध्वजायुधान् ॥
 छत्रं वाद्यङ्गजान्मान् परिजप्तानि धारयेत् ।
 वेदेन च जयेनेति मलङ्काराणि पार्थिवः ॥
 द्वितीयायां ततो वेद्यां मत्वा ह्ययादुताशनं ।
 देवानां वदने स्थाने निमित्तानि तु लक्षयेत् ॥
 स्वाहा रुद्राय चन्द्राम्(१) विष्णवे ब्रह्मणे शिवे ।
 ग्राजापत्ये कुमाराय विघ्नहाय विनायके ॥
 सूर्याय ग्रहराजाय वराहाय त्रिविक्रमे ।
 मातृणां वरदे मालि चामुण्डायै स्वधेति च ॥
 नागराजअनन्ताय ततो राजा समाहरेत् ।
 क्रमेण संस्थिते चर्मण्युपविष्टो नराधिपः ॥
 वषस्य वषदंगस्य खराश्वशृषतस्य च ।
 तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परं ॥
 उपविष्टे पुनर्होमन्तैर्मन्त्रैः सष्टतैस्तिलैः ।
 कृत्वा शेषसमाप्तिं स प्राञ्जलिः संस्थितो वदेत् ॥
 यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवात् ।
 सिद्धिन्दत्त्वा सुविपुलां पुनरागमनाय च ॥

आपोहिष्टा इति तृचं । हिरण्यवर्णा इति चतुर्भिर्ऋचं । नमः
 शश्ववे च मयो भवेत्यादिमन्त्रं स्नाप्यमानो जपेदिति शेषः ।

यदाह गर्भः ।

आपोहिष्टाद्यत्रैव हिरण्येति चतुर्ऋचं ।

पुण्याहशङ्कनिनदैर्जपेत् स्नातो नराधिपः ।

धृत्वा चैवाहते वस्त्रे युगवस्त्राभिमन्त्रिते ॥

इति सर्वमङ्गलमाङ्गल्यैश्चन्दनादिसिः सह धीतं कार्पासयुतं
विभ्रयात् ।

विष्णुधर्माक्षरे ।

एवं स्नातो धृते दृष्ट्वा वदनं दर्पणे तथा ।

मङ्गलालम्भनङ्कृत्वा धीतवासाः समाहितः ॥

अभ्यर्चनं ततः कुर्याद्देवादीनां पृथक् पृथक् ।

आयुधाभ्यर्चनङ्कृत्वा वाहनाभ्यर्चनन्तथा ॥

राजचिह्नार्चनं कृत्वा ह्यलङ्कुर्यात्तनुं स्वकं ।

अनुलेपनमादद्यात् श्रीसूक्तेनाभिमन्त्रितं ॥

त्रियन्धातर्क्यधि धेहि मन्त्रः सुमनसां लभेत् ॥

आयुष्यं वर्चस्यमिति मन्त्रोऽलङ्करणे स्मृतः ॥

ततोऽनुलिप्तसुरभिः स्रग्वी रुचिरभूषणः ।

केशवाभ्यर्चनं कृत्वा वङ्गिस्थानं व्रजेदिति ॥

अथर्वपरिशिष्टे ।

पुण्याहं वाचयित्वास्य प्रारम्भं कारयेद्बुधः ।

तिथिनक्षत्रसंयुक्तमुहूर्त्तकरणे शुले ॥

उच्चैर्घोष इति तूर्याख्यभिमन्त्रः पुरोहितः ।

सर्वं तूर्यनिनादेन ह्यभिषेके ह्यलङ्कृतः ॥

ततः सम्पूजयेदिति शेषः ।

अभिषेकानन्तरं धीतवासाः स्वाचान्तो देवगुरुविप्रान्

सम्पूजयेत् । ध्वजायुधादीनि तु सम्पूज्य स्वस्वमन्त्राभिमन्त्रितानि
अपरस्मात् पुण्यस्नानाद्यथाकालं धारयेत् । दैवेनेत्यादिविजयाख्येन
देवीमन्त्रेण शैवागमप्रसिद्धेनालङ्कारधारणं ।

ध्वजादिमन्त्रास्तु । विष्णुधर्म्मोत्तरे ।

—००(a)००—

राम उवाच ।

छत्राश्वकेतुक्करिणां पताकाखड्गचर्मणां ।
तथा दुन्दुभिचापानां ब्रूहि मन्त्रान्ममानघ ॥

पुष्कर उवाच ।

शृणु मन्त्रान् महाभाग भगवान् यान् पराशरः ।
गालवाय पुरीवाच सर्व्वधर्म्मभृताम्बरः ॥
यथास्वदृष्ट्यादयति शिवायेमां वसुन्धराम् ।
तथाच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥

छत्रमन्दः ।

गन्धर्व्वपत्रराजस्त्वं माभूयाः कुलद्रूषकः ।
ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥
प्रभावाच्च हुताशस्य वदस्व त्वं तुरङ्गम ।
तेजसा चैवसूर्य्यस्य मुनीनान्तपसा तथा ।
रुद्रस्य ब्रह्मचर्य्येण पवनस्य बलेन च ॥
स्मर त्वं राजपुत्रोऽसि कौस्तुभं च त्रिणिं स्मर ।
यां गतिं ब्रह्महा गच्छेत् पितृहा मातृहा तथा ॥
भूम्यर्थेऽनृतवादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ।

सूर्याचन्द्रमसौ वायुर्यावत्पश्यति दुष्कृतं ।
 व्रजेतैताङ्गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्तव ॥
 निष्कृतिं यदि गच्छेन्नो युद्धे तस्मिन् तुरङ्गम ।
 रिपून् विजित्य समरे सह भर्ता सुखी भव ॥

अश्वमन्त्रः ।

शक्रकेतो महावीर सुपर्णस्वामुपाश्रितः ।
 पवित्रार्धेन ते यस्तु तथा नारायणध्वजः ॥
 कम्पमेयोऽमृताहर्त्ता नागारिर्विष्णुवाहनः ।
 आयामयो दुराधर्षो रणे देवारिसुदनः ॥
 गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयि सन्निहितःस्थितः ।
 साश्ववर्मायुधान् योधान् यत्नास्माकं रिपून् दह ॥

ध्वजमन्त्रः ।

कुमुदैरावणः पद्मः पुष्पदन्तोऽथऽवामनः ।
 सुप्रतीकोऽञ्जनो नील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च बलान्यष्टौ समाश्रिताः ।
 भद्रो मन्दो मृदुश्चैव गजः सङ्कीर्ण एव च ॥
 वने वंशे प्रसूतास्ते स्मर योनिं महागज ।
 पान्तु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः ।
 भर्तारं रक्ष नागेन्द्र समयः प्रतिपाल्यतां ॥
 अवाप्नुहि जयं युद्धे गमने स्वस्ति नो व्रज ।
 श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याञ्जवोऽनिलात् ॥
 सैर्य्यं मेरोर्ज्यं रुद्राद्यग्नौ देवात् पुरन्दरात् ।
 युद्धे रक्षन्तु नाग त्वां दिग्गज सहदैवतैः ।

अश्विनी सहगन्धर्वैः पान्तु त्वां पर्वताः सदा ॥

हस्तिमन्ताः ।

हुतभृग्वसवो रुद्रा वायुः सौमो महर्षयः ।

नागकिन्नरगन्धर्वा यक्षभूतगणग्रहाः ॥

प्रमथास्तु सहादित्यैभूर्तेशो मातृभिः सह ।

शक्रः सेनापतिस्कन्दो वरुणश्चाश्रितस्त्वयि ।

प्रदहन्तु रिपून् सर्वान् राजा विजयमृच्छतु ॥

यानि प्रयुक्तान्यरिभिर्भीषणानि समन्ततः ।

पतन्तूपरि शत्रूणां हतानि तव तेजसा ॥

कालनेमिवधे यद्वदयद्वत्त्रिपुरघातने ।

हिरण्यकशिपोर्यद्वद्वधे सर्वसुरेषु च ।

नीलां खेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्त्याशु नृपारयः ॥

व्याधिभिर्विविधैर्धोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः ।

पूतना रेवतीनाम्ना कालरात्रीति पठ्यते ।

दहत्वाशु रिपून् सर्वान् पताके त्वामुपाश्रितः ॥

पताकामन्त्रः ।

असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः(१) ।

श्रीगर्भो विजययैव धर्मपालो नमोऽस्तु ते(२) ॥

इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।

नक्षत्रं कृत्तिकारख्यं त्वं गुरुदेवो महेश्वरः ॥

रोहिणश्च शरीरन्ते दैवतन्तु जनाङ्गनः ।

(१) तीक्ष्णधर्मा दुरासद इति पुलकाकरेपाठः ।

(२) चर्मदारुणयैव च इति पाठान्तरं ।

पिता पितामही देवः स त्वं पालय सर्वदा ॥

खड्गमन्त्रः ।

चर्मप्रदस्त्वं समरे चर्मसैन्योपमो ह्यसि ।

रक्ष मां रक्षणीयोऽहन्तवानघ नमोऽस्तु ते ॥

चर्ममन्त्रः ।

दुन्दुभे त्वं सपत्नानान्तथा विजयवर्धनः ।

यथाजीमूतघोषेण ह्वयन्ति जलचारिणः ।

तथास्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदावह ॥

यथाजीमूतशब्देन शीणान्वासोऽभिजायते ॥

तथा च तव शब्देन अस्यन्त्वस्मद्विधौ रणे ॥

दुन्दुभिमन्त्रः ।

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसूदन ।

चाप त्वं सर्वदा रक्ष साकं शरवरैः सदा ॥

चापमन्त्रः ।

द्वितीयायां वेद्याभिति पूर्वन्तावद्देदित्रयं कार्यमित्युप-
पादितं । तत्र पश्चिमवेद्यां स्नानं । दक्षिणवेद्यां ग्रहयज्ञाः ।
इयन्तु ग्रहहीमापेक्षया बल्यमाणद्वितीयहीमसम्बन्धितया वायव्य-
वेदी वस्तुगत्या तृतीयापि द्वितीयाशब्देनोच्यते । देवानां वदने
स्थान इति खण्डकल्योक्तविधिना कृते अग्निमुखे रुद्रादिदेव-
ताभ्यः पूर्वपूजितमण्डलदेवताभ्यश्च प्रणवादिभिश्चतुर्थ्यन्तैः स्वाहा-
युक्तैर्नामभिः प्रत्येकमष्टाविंशतिः अष्टोत्तरशतं वा घृताहुताहु-
तीर्जहुयात् ।

तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ।

—०४०—

तेषामेव ततो वक्त्रो चतुर्थन्तैः स्वनामभिः ।

आंकारपूर्वं जुहुयादुष्टं बहु पुरोहित इति ॥

निमित्तानीत्यादि होमे क्रियमाणे प्रदक्षिणमिखत्वमुहामदी-
मित्वं शुभध्वनित्वमधूमत्वमित्यादीनि शुभसूक्तानि निमित्तानि
वक्त्रो लयेत् ।

आह गन्धः ॥

ततः पुरोहितो वक्त्रावन्वारब्धे नृपे यजेत् ।

तन्मन्त्रं यजामहे यत इन्द्रं भजामहे ॥

बृहस्पतेः परिदीयत इदं विष्णुर्ध्विचक्रमे ।

आवायो भूषशुचिना मन्त्रैरेतैर्यथाक्रमं ॥

समित्तिलाज्यदूर्वाभिस्तथा विल्वफलैरपि ।

प्रत्येकं यतमष्टौ च होमो वा स्युर्दशावराः ॥

आथर्वणपरिशिष्टे ।

चतुर्होत्रविधानेन जुहुयाच्च पुरोहितः ।

चतुर्दिक्षु स्थितैर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥

विल्वाहारः फलाहारः पयसा वापि वर्त्तयेत् ।

समरात्रं घृताग्नी वा ततो होमं प्रयोजयेत् ॥

गव्येन पायसं कुर्यात् सौवर्णेन शुवेण तु ।

वेदानामादिभिर्मन्त्रैर्महाव्याहृतिपूर्वकैः ॥

शर्मवर्मगणश्चैव तथा स्यादपराजितः ।

आयुष्याश्वाभयश्चैव तथास्वस्त्ययनो गणः ॥

एतान् पञ्च गणान् हुत्वा वाचयेत्तु द्विजोत्तमान् ॥

शर्मावर्माद्यः सपन्न इत्यादिः ।

अपराजितः विश्वरस्य मान इत्यादिः । आयुष्याद्यः प्राणा-
पानादीत्यादिः । अभयः स्वस्तिदाविशमिभादिः । स्वस्थप्रनो
सुपारेपातमित्यादिः । ततो गृह्णीतविधिना पुण्याहवाचनं ।
ततो राजासनमिति । ततो होमानन्तरं तस्यामेव वेद्यामग्नेरुत्तर-
भागे प्रागुक्तानङ्गहानि चर्माण्यास्तीर्थं तदुपरि राजासनं सिंहा-
सनमाहृत्य स्थापयेत् । तस्य तस्योपरिक्रमेण वृषदंशादिचर्मा-
ण्यास्तीर्थं राजोपवेशयेत् । उपविष्टे तु राजनि खल्वमन्त्रैस्ताभ्य
एव देवताभ्यः घृण्णुतैस्त्रिलैः पुरोहितो हुत्वा शेषस्य खिष्टकृत्
प्रायश्चित्तं पूर्णाहुत्यन्तस्योत्तरोत्तरस्य समाप्तिं कृत्वा यान्तु देवगणा
इत्यादिमन्त्रेण प्राञ्जलिर्देवताविसर्जनं कुर्यात् ।

तदुक्तं विष्णुधर्मात्तरे ।

—000@000—

वक्त्रे रुत्तरदिग्भागे तथा प्रागुक्तचर्माणा ।

सिंहासनं न्यसेत् पृष्ठे शुभास्तरणसंयुतं ॥

ततस्तु तत्र चर्माणि प्राग्ग्रीवाणि तु विन्यसेत् ॥

वृषस्य वृषदंशस्य कुरोश्च पृषतस्य च ।

तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परं ॥

ध्रुवोसिऽद्योरसि मन्त्रेण नृपं तत्रोपवेशयेत् ।

वृषोबलीवर्हः । वृषदंशो मार्जारः । कुरुगैरिमृगः । पृषत-
यितमृगः ।

दर्भपाणिर्भवेद्राजा तथैव च पुरोहितः ।

तयोर्हस्तगतावन्यो दर्भौ संग्रन्थयेद्विजः ॥

तयोर्नृपपुरोहितयोः पाणिगतौ दर्भावन्यो द्विजो होमकाले
ग्रहदेशे संग्रन्थयेत् ।

ततः पुरोधा जुहुयाद्व्राह्मैर्मन्त्रैर्घृतं शुचिः ।

रौद्रवैष्णववायव्यशक्रसौम्यैः सवारुणैः ।

वार्हस्पत्यैस्ततः कुर्यात्तन्वमुत्तरसंज्ञकं ॥

ब्राह्मेर्ब्रह्मजज्ञानमित्यादयः । रौद्रा अस्मेरुद्रा इत्यादयः ।
वैष्णवा विष्णोर्नृकमित्यादयः । वायव्या आवाय इत्यादयः ।
शक्रः तातारमिन्द्र इत्यादयः । सौम्या आप्यायस्वेत्यादयः ।
वरुणा इमं मे वरुण इत्यादयः । वार्हस्पत्या बृहस्पति अतीष
इत्यादयः ।

नृपतिस्त्वथ दैवज्ञानं पुरोधसमवाचयेत् ।

गोभूहिरण्यरत्नैश्च अन्यानपि कृत्वागतान् ॥

स्थानदेवान् पुरोदेवान् नदीकूलं चतुष्पथं ।

अभयञ्च जने देयं गोगोक्षर्गं समाचरेत् ॥

अलङ्कृत्य यथान्यायं सितीती वस्त्रभूषितौ ।

देवन्देवीञ्च विज्ञाप्य वन्धनस्थांश्च मोचयेत् ॥

न मोचेद्वाज्रः सन्दुष्टानन्तःपुरकृतागसः ।

विभवानुरूपभावैः पुरे पूजां समारभेत् ॥

सिंहासनं समास्थाय चतुष्कीष्टतद्योतितैः ।

दीपै रजतपात्रस्यैस्तोयाघाष्टतवन्दितैः ।

रोचनादि तथा पश्येद्दर्पणं मङ्गलानि च ॥

(७६)

ततो ज्योतिषिकान् पुरोहितञ्च गोभूहिरण्यादिभिरभ्यर्च्य
 अन्यानपि श्रोत्रियादीन् क्रमागतांश्च सम्पूज्य गृहदेवान् पूरो-
 देवांश्च न दीकूलञ्च चतुष्यथञ्च पूजोपहारैरर्चयेत् । 'गोगोत्सर्गं
 गोमिथुनमित्यर्थः' । तौ च धेनुवृषभौ श्वेतवर्णौ वस्त्रालङ्कारादि-
 भूषितौ । देवं महेश्वरं देवीञ्च भगवतीं प्रीत्यर्थं उत्सृजामीति
 विज्ञाप्योत्सृजेत् । नृपशरीरे अन्तःपुरे च कृतापराधान्विहाय
 बन्धनं मोचयित्वा पताकातीरणादिभिः पुरे पूजां कुर्यात् ।
 चतुष्की रङ्गवस्त्रोरचना सभाविशेषो वा । दीपैर्नीराजित इति
 शेषः । वन्दितं वन्दनं विशेषणं तृतीयम् । ततो गोरोचनादधि-
 दूर्वादीनि च दर्पणं मङ्गलानि च पश्येत् ।

आयर्वर्णपरिशिष्टे ।

प्रोक्तानि मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हृताशनः ।

भूमिसिद्धार्थकाः सप्यिः शमी त्रीह्रियवौ तथा(१) ॥

एतानि सततं पश्यन् स्पृशन्नप्यर्चयन्नपि ।

न प्राप्नोत्यापदं राजा श्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥

तथा सिंहासनं रुद्ध्य पताकां वा क्रमागतां ।

चामरञ्च वसंयुक्तं प्रतीहारविभूषितं ।

मत्तद्विषं चतुष्कञ्च चतुर्दिचूपकल्पयेत् ॥

उपविष्टस्ततो राजा प्रजानां कारयेद्वितं ।

आकरा ब्राह्मणा गावस्त्रीबालजडुरोगिणः ॥

ततस्तु दर्शनं देयं ब्राह्मणानां नृपेण तु ।

श्रेणीप्रभृतिमुख्यानां स्त्रीजनञ्च नमस्करेत् ॥

(१) चिरणं सर्पिरादित्य आपोराजा तथाष्टम इति कचिन् पाठः ।

आग्निषस्य प्रदद्युस्ते तुष्टा जनपदा भुवि ।
 एवं प्रजानुरज्येत पृथ्वी च वशगा भवेत् ॥
 पुरोहितं मन्त्रिणञ्च सेनाध्यक्षं तथैव च ।
 अश्वाध्यक्षं गवाध्यक्षं गोष्ठागारपतिं तथा ॥
 भाण्डागारपतिं वैद्यं दैवज्ञञ्च यथाक्रमं ।
 यथार्ह्येण तु योगेन सर्वान् संपूजयेत्तृपः ॥
 दूर्वासिद्धार्थकान् सर्पिः शमीव्रीहियवौ तथा ।
 शुक्लानि चैव पुष्पाणि मूर्ध्नि दद्यात् पुरोहितः ॥
 अथर्वविद्वितो श्लेष विधिः पुष्पाभिषेचने ।
 राजा स्नातो मर्ह्यो भुङ्क्ते शकलोकञ्च गच्छति ॥
 देवीपुराणे ।

एवं पुण्ये अवाप्नोति कर्त्ता राज्यायुसम्पदः ।
 विनापि चार्द्धफलदं पुण्यं पुष्पाभिषेचनं ॥
 राष्ट्रोत्पातोपसर्गेषु धूमकेतोश्च दर्शने ।
 ग्रहोपमर्द्दने चैव पुण्यस्नानं समाचरेत् ॥
 नास्ति लोके स उत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ।
 मङ्गलञ्चः परं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते ॥
 आधिराज्यार्थिनो राज्ञः पुत्रजन्माभिकाङ्क्षिणः ।
 तत्पूर्वमभिषेके च विधिरेष प्रशस्यते ॥
 देवेन ब्रह्मणे दत्तं तेनाप्युशनसे पुनः ।
 उशनसो गुरोः प्राप्तं ततो देवसभाङ्गतं ॥
 महेन्द्रार्थमुवाचेदं बृहत्कीर्त्तिर्बृहस्पतिः ।
 स्नानमायुः प्रजावृद्धिसौभाग्यकरसुत्तमं ॥

अनेनैव च तोयेन हस्त्यश्वं स्नापयेन्नृपः ।
 तच्चासयविनिर्मुक्तं परां वृद्धिमवाप्नुयात् ॥
 प्रतिसंवत्सरं कार्यमभिषेकन्तु पार्थिव ।
 मण्डलीकनरेन्द्राणां सामन्ताधिपतेरपि ॥
 सामन्तानां सदा कार्यं विघ्नेश्वरमखं शुभं ।
 स्त्रियो लक्षणयुक्ताया यस्या न भवने सुखं ।
 तस्येदङ्गारयेत् ज्ञानं सर्वकामप्रसिद्धिदं ॥

इति पुण्यस्नानविधिः ।

उदगयन आपूर्यमाणपक्षस्यैकरात्रमवरार्द्धमुपोष्य तिथेः
 पुष्टिकामः स्थालीपाकं अपयित्वा महाराजमिष्टा तेन सर्पिषता
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा पुष्पार्घ्येण सिद्धिं वाचयेत् । एवमपरापर-
 स्नात्तिष्यादौ द्वितीये त्रीस्तृतीये एवं संवत्सरमभ्युच्चयेन महान्त-
 म्योषं पुष्पाति आदित एवोपवासः । अवरार्द्धं अवरं । अवरता-
 चैकरात्रोपवासस्यापूतस्य पुंसीबह्वपवासपक्षापेक्षया 'महाराजः
 कुवेरः । तेन हुतशिष्टेन चरुणा पुष्पार्घ्येण सिद्धिं वाचयेत् पुष्टिः
 सिद्धिरस्त्विति वाचयेत् । एवं पूर्ववच्चरुणा महाराजैष्टिब्राह्मण-
 भोजनादि कार्यं । द्वौ द्वितीये द्वौ ब्राह्मणौ द्वितीये पुष्ये भोज-
 येदित्यर्थः । एवं संवत्सरमभ्युच्चयेन पूर्ववत्तृतीयं चतुर्थं
 तिथेषूत्तरोत्तरवृद्ध्या ब्राह्मणा भोजनीया इत्यर्थः । आदित
 एव प्रथमपुष्ये पूर्वह्युत्तरे चेत्यर्थः ।

इत्यापस्तम्बीकृतं पुण्यव्रतं ।

दातृभ उवाच ।

स्त्रीणां धर्मं द्विजश्रेष्ठ उपवाससमुद्भवं ।

कथयस्व यथातत्त्वमुपवासविधिं यः ॥

कुमार्थाः स्वगृहस्थाया विधवायाश्च सत्तम ।

धर्मं प्रब्रूह्यशेषेण भगवन् प्रीतिकारकं ॥

पुलस्त्य उवाच ।

श्रूयतामखिलं ब्रह्मन् यदेतदनुष्ठच्छसि ।

उपकाराय च स्त्रीणां त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥

प्रश्नमेतं पुरा देवी शैलराजसुता पतिं ।

पप्रच्छ शङ्करं ब्रह्मन् कैलासशिखरस्थितं ॥

देव्युवाच ।

कुमारीभिश्च देवेश गृहस्थाभिश्च केशवः ।

विधवाभिस्तथा स्त्रीभिः कथमाराध्यते वद ॥

ईश्वर उवाच ।

साधु साधु त्वया पृष्टमेतन्नारायणाश्रयं ।

उपवासादियत् कर्म श्रूयतामस्य यो विधिः ॥

यन्नं परिसमासाद्य नारीह सुखमेधते ।

दुःशीलेऽपि हि कामार्थौ नारी प्राप्नोति भर्त्तरि ॥

अनाधारा जगन्नाथं सर्व्वलोकेश्वरं हरिं ।

कथमाप्नोति चेन्नारी सर्व्वलोकगुणान्वितं ॥

सुकलत्रयुतन्तस्माद्भूतमञ्चुततुष्टिदं ।

कर्त्तव्यं लक्षणं तस्य श्रूयतां वरवर्ष्णिनि ॥

यच्चीर्त्वा सर्व्वनारीणां श्रेयः प्राप्नोत्यसंशयं ।

ऐहिकञ्च सुखं प्राप्य मृतां स्वर्गसुखान्यपि ॥

अनुज्ञाप्य स्वपितृती मातृतश्च कुमारिका ।

पूजयेत्तु जगन्नाथं भक्त्या पापहरं हरिं ॥
 त्रिषूत्तरेष्वथर्त्तेषु पतिकामा कुमारिका ।
 माधवायेति वै नाम जपेन्नित्यमतन्द्रिता ॥
 प्रियङ्गुणा रक्तपुष्पैर्मधुकैः कुसुमैस्तथा ।
 समभ्यर्च्यार्च्यते दद्यात् कुङ्कुमेनानुलेपनं ॥
 सर्वोषधिभिः सुस्नाता तमाराध्य जगत्पतिं ।
 नमोऽस्तु माधवायेति होमयेन्मधुसर्पिषा ॥
 सदैवमुत्तरायोगे समभ्यर्च्य जनार्दनं ।
 शोभनं पतिमाप्नोति प्रेत्य स्वर्गञ्च गच्छति ॥
 अतिबाल्ये च यत्किञ्चित्तया पापमनुष्ठितं ।
 तस्माद्विमुच्यते पापात् सुखिनी चैव जायते ॥
 अष्टेनैकेन तन्वङ्गि व्रतं प्राप्ता यदिच्छति ।
 तदेव प्राप्नुयाद्भद्रे नारायणपरायणा ॥
 षण्मासप्रीणनं कार्यं यथाशक्त्या च वे हरेः ।
 पारणान्ते महाभागे भोजयेद्ब्राह्मणीत्तमान् ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सुकलत्रप्राप्तिव्रतं ।

— ००० —

अथ ज्येष्ठाव्रतं ।

तत्र लिङ्गपुराणात् ।

ऋषय ऊचुः ।

मायावित्त्वं श्रुतं विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।
 कथं ज्येष्ठाससुत्यत्तिर्देवदेवाज्जनाईनात् ।
 वक्तुमर्हसि चास्माकं रोमहर्षण तत्त्वतः ॥

सुत उवाच ।

अनादिनिधनः श्रीमान् ध्यात्वा नारायणः प्रभुः ।
जगद्विधमिदञ्चक्रे मोहनाय जगत्प्रतिः ॥
विष्णुर्वै ब्राह्मणान् वेद वेदधर्मान् सनातनान् ।
श्रियं पद्मां तथा योज्य भागमेकमकारयत् ॥
ज्येष्ठामलक्ष्मीमशुभां वेदबाह्यां नराधमान् ।
अधर्मे च महातेजा भागमेकमकारयत् ॥
अलक्ष्मीमग्रतः सृष्ट्वा पश्चात्पद्मां जनार्दनः ।
ज्येष्ठा तेन समाख्याता ह्यलक्ष्मीर्द्विजसत्तमाः ॥
अमृतोद्भववेलायां सुधानन्तरमुत्थिता ।
अग्रतः सा समुत्पन्ना ज्येष्ठा इति च वैश्रुता ॥
श्रीरनन्तरमुत्पन्ना पद्मा विष्णुपरिग्रहा ॥
दुःसहो नाम विप्रर्षिरुपयेमेऽशुभान्तदा ।
ज्येष्ठां तां परिपूर्णार्थी मनसा वीक्ष्य निष्ठितां ॥
लोके चचार दृष्टात्मा तया सह मुनिस्तदा ॥
यस्मिन् घोषो हरेयैव हरस्य च महात्मनः ।
वेदघोषस्तथा विप्रा होमधूमस्तथैव च ॥
श्रोत्रियो वायु यत्रासीत् तत्र तत्र भयार्हिता ।
पिपाय कर्णौ संयाति धावमाना इतस्ततः ॥
ज्येष्ठामेवं विधां दृष्ट्वा दुःसहो मोहमागतः ।
तया सह वनं गत्वा चचार स तदा मुनिः ॥
तत्रायान्तं महात्मानं मार्कण्डेयमपश्यत ।
प्रणिपत्य महात्मानं दुःसहो मुनिमब्रवीत् ।

भार्य्यं भगवन् मच्चं न स्थास्यति कथञ्चन ॥
 किं करिष्यामि विप्रर्षे ह्यनया सह भार्य्यया ।
 प्रविशाम्यनया कुत्र कुत्र न प्रविशामि वै ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणु दुःसह सर्व्वं त्वमकीर्त्तिरशुभान्विता ।
 अलक्ष्मीरतुला चेयं ज्येष्ठा इत्यभिगच्छिता ॥
 नारायणपरा यत्र वेदमार्गानुसारिणः ।
 रुद्रभक्ता महात्मानो भस्मोद्भूलितविग्रहाः ।
 स्थिता यत्र जना नित्यं न विशेषाः कथञ्चन ॥
 नारायण हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव ।
 अच्युतानन्द गोविन्द वासुदेव जनार्दन ।
 नृसिंह वामनाचिन्त्य राघवेति च ये जनाः ।
 वक्ष्यन्ति सन्ततं हृष्टास्तेषां धनगृहादिषु ।
 आरामे चैव गोष्ठेषु न विशेषाः कथञ्चन ॥
 ज्वालाजालकरालं यत् सहसादित्यसन्निभं ।
 चक्रं विष्णोरतीवोग्रन्तेषां हन्ति सदाशुभं ॥
 स्वाहाकारो वषट्कारो गृहे यस्मिन् प्रवर्त्तते ।
 तद्विधा चान्यतो गच्छ सामघोषोऽथ यत्र वा ॥
 वेदाभ्यासरता नित्यं नित्यकर्मपरायणाः ।
 वासुदेवार्चनरता दूरतस्तान् विसर्जय ॥
 अग्निहोत्र गृहे येषां लिङ्गार्चा वा गृहेषु च ।
 वासुदेवतनुर्व्वापि चण्डिका यत्र तिष्ठति ॥
 दूरतो व्रज तान् हित्वा सर्व्वपापविवर्जितान् ।

नित्यनैमित्तिकैर्यज्ञैर्यं यजन्ति महेश्वरं ।

तान् हित्वा व्रज वान्यत्र दुःसह त्वं सहानया ॥

श्रीत्रिया ब्राह्मणा गावो गुरवोऽतिथयः सदा ।

रुद्रभक्ताश्च पूज्यन्ते यैर्नित्यं तान् विसर्जय ॥

दुःसह उवाच ।

यस्मिन् प्रवेशो योग्यो मे तद्ब्रूहि मुनिसत्तम ।

त्वद्वाक्याद्भयनिर्मुक्तो विशाम्ये षां गृहे सदा ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यत्र भार्या च भर्ता च परस्परविरोधनौ ।

सभार्यस्त्वं गृहं तस्य विशेषा भयवर्जितः ॥

देवदेवो महादेवो रुद्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।

विनिद्रो यत्र भगवान् विशेषा भयवर्जितः ॥

वासुदेवे रतिर्नास्ति यत्र नास्ति सदा हरिः ।

जपहोमादिकं नास्ति भस्म नास्ति गृहे नृणां ॥

पर्वण्यभ्यर्चनं नास्ति चतुर्दश्यां विशेषतः ।

कृष्णाष्टम्याश्च रुद्रस्य सन्ध्यायां भयवर्जितः ॥

चतुर्दश्यां महादेवं न यजन्ति च यत्र वै ।

विष्णोर्नामविहीनास्यैरशुभास्यैर्दुरात्मभिः ॥

नमस्कारश्च सर्वाय शिवाय परमेष्ठिने ।

ब्राह्मणे च नरा मूढा न वदन्ति दुरात्मकाः ।

तत्र वै सततं वत्स सभार्यस्त्वं समाविश ॥

वेदघोषो न यत्रास्ति गुरुपूजा न यत्र च ।

पितृकर्मविहीनाश्च सभार्यस्त्वं समाविश ॥

रात्रौ रात्रौ गृहे यस्मिन् कलहो वर्त्तते मिथः ।
 अनया सार्द्धमनिशं विश त्वं भयवर्जितः ॥
 लिङ्गाच्चा नास्ति यस्यैव यस्य नास्ति तपो दमः (१) ।
 रुद्रभक्तिविनिन्दा वा तत्रैव विश निर्भयः ॥
 अतिथिः श्रोत्रियो वापि गुरुर्वा वैष्णवोऽपि वा ।
 न सन्ति यद्गृहे गावः सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 बालानां प्रेक्ष्यमाणानां यत्र वृद्धा हि भवन्ति ।
 भक्षन्ति तत्र संहृष्टः सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 अनभ्यक्ष्य महादेवं वासुदेवमथापि वा ।
 अहुत्वा विधिवद्भुत्वा यत्र तत्र समाविश ॥
 पापकर्म्मरता मूढा दयाहीनाः परस्परं ।
 गृहे यस्मिन् समासन्ने देशे तत्र समाविश ॥
 प्राकारागारभिदयाऽसावन्ववेक्षा कुटुम्बिनी ।
 तद्गृहन्तु समासाद्य वस नित्यमनन्यधीः ॥
 यत्र कण्टकिनो वृक्षा यत्र निष्पाववल्गरी ।
 जङ्गलवृक्षश्च यत्रास्ति सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 अगस्त्यार्कादयो वापि बभ्रुजीवो गृहेषु वै ।
 करवीरं विशेषेण नन्द्यावर्त्तमथापि वा ।
 मल्लिका वा गृहे येषां सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 कन्या च यत्र वै वल्गो रोहितोऽथ जटी गृहे ।
 वकुलः कदली यत्र सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 तालस्तमालो भस्मातस्तिङ्गीखण्डमेव च ।

कदम्बः खदिरं वापि सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 न्यग्रोधी वा गृहे येषामश्वत्थश्च तथैव च ।
 उडुम्बरः सपनसः सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 यस्य काकी गृहं विन्देदारामे वा गृहेऽपि वा ।
 डिम्बेन मुण्डितो वापि सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 एकच्छागं हिरावेयं त्रिगडं पञ्चमाहिषं ।
 षडश्वं सप्तमातङ्गं सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 यस्य काली गृहे देवी प्रेतरूपा च डाकिनी ।
 चेन्नपालोऽथवा तत्र सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 भिक्षुविम्बश्च वै यस्य गृहे क्षपणकं तथा ।
 बौद्धं वा विम्बमाहृतं तत्र तूर्णं समाविश ॥
 शयनासनकालेषु भोजनासनवृत्तिषु ।
 येषां वदति वै वाणी नामानि न हरेः सदा ।
 तद्गृहन्ते समाख्यातं सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 पाषण्डा वारनिरताः त्रीतस्मात्त बहिष्कृताः ।
 विष्णुभक्तिविनिमुक्ता महादेवविनिन्दकाः ।
 नास्तिकाश्च शवा यत्र सभार्यस्त्वं समाविश ॥
 ब्रह्मा च भगवान् विष्णुः शक्रः सर्व्व सुरेश्वरः ।
 शिवप्रसादजायेति न वदन्ति दुरात्मकाः ॥
 ब्रह्मा च भगवान् विष्णुः शिवस्य सम एव च ।
 वदन्ति मूढाः खद्योतं भानोर्वा मूढचेतसः ॥
 तेषां गृहे तथा खेले आवासे वा सहानया ।
 विश्व भुङ्क्ते गृहे तेषां मिष्टान्नं त्वमनन्यधीः ॥

अश्रन्ति केवलं मृदाः पक्वमन्नं विचेतसः ।
 स्नानमङ्गलहीनाश्च तेषां त्वं गृहमाविश ॥
 या नारी शीघ्रविभ्रष्टा देहसंस्कारवर्जिता ।
 सर्व्वभक्षरता नित्यं तस्या स्थानं समाविश ॥
 मद्यपानरताः पापा मांसभक्षणतत्पराः ।
 परदाररता मर्त्यास्तेषां त्वं गृहमाविश ॥
 पर्व्वण्यनर्चनरता मैथुने वा दिवा रताः
 सन्ध्यायां मैथुने वापि गृहे तेषां समाविश ॥
 पृष्ठतो मैथुनं स्त्रीणां श्वानवन्मृगवच्च यः ।
 जले वा मैथुनं कुर्यात् सभार्य्यस्त्वं समाविश ॥
 रजस्रलाङ्गनां गच्छेच्चाण्डालीं वा नराधमः ।
 कन्यां वा गामजां वापि सभार्य्यस्त्वं समाविश ॥
 बहुना किं प्रलापेन नित्यकर्मवहिष्कृताः ।
 रुद्रभक्तिविहीना ये गृहे तेषां समाविश ॥
 शृङ्गैर्हि व्यौषधैः क्षौद्रैः श्रेयमालिप्य गच्छति ।
 भगद्रावं करोत्यस्य सभार्य्यस्त्वं समाविश ॥
 इत्युक्त्वा स मुनिः श्रोमान् निमील्य नयने तदा ।
 ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मसङ्गाशस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
 दुःसहोऽपि यथोक्तानि स्थानानि समुपेयिवान् ॥
 विशेषाद्देवदेवस्य विष्णोर्निन्दारतात्मनां ।
 सभार्य्यीं मुनिशार्दूलं सैषा ज्येष्ठा इति स्मृता ।
 दुःसहस्तामुवाचेदं तङ्गागाश्रयसंस्तरे ।
 आस्व त्वमत्र चैवाहं प्रपश्यामि रसातलं ।

आवयोः स्थानमालोक्य निवासार्थं ततः पुनः ॥
 आगमिष्यामि ते पार्श्वमित्युक्ता तमुवाच सा ।
 किमश्रामि महाभाग की म दास्यति वै बलिं ॥
 इत्युक्तस्त्वां सुनिः प्राह यास्त्रियस्त्वां यजन्ति वै ।
 बलिभिः पुण्यधूपैश्च न तासान्वं गृहं विश ॥
 इत्युक्ता प्राविशत्तत्र पातालनिलयङ्गतः ।
 अद्यापि स च नायातस्तेन सा जलसंस्तरे ।
 ग्रामे कर्कटवाह्ये तु नित्यमास्तेऽशुभा पुनः ॥
 प्रसङ्गाद्देवदेवेशो विष्णुस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 लक्ष्मीजुष्टस्तथाऽलक्ष्मीः सा तमाह जनाई नं ॥
 भर्ता गतो महाबाहो बलिं त्यक्त्वा मम प्रभो ।
 अनाथाहं जगन्नाथ वृत्तिं देहि नमोऽस्तु ते ॥
 इत्युक्तो भगवान् विष्णुः प्रसह्याह जनाई नः ।
 ज्येष्ठामलक्ष्मीं देवेशो माधवो मधुसूदनः ॥
 ये रुद्रमनघं सर्वं शङ्करं नीललोहितं ।
 अम्बां हैमवतीं वापि जनित्रीं जगतामपि ॥
 मङ्गला निन्दयन्त्यत्र तेषां वित्तन्तवैव च ॥
 एवमेव महादेवं विनिन्द्यैव यजन्ति मां ।
 मूढा ह्यभाग्या मङ्गला अपि तेषां धनन्तव ॥
 यस्याज्ञया ह्ययं ब्रह्मा प्रसादादसते सदा ।
 ये विनिन्द्य यजन्त्येनं मत्पदभ्रंशकारकाः ॥
 मङ्गला नैव ते भक्ता एवं वर्तन्ति दुर्मदाः ।
 तेषां धनं गृहं चैव द्रष्टापूर्तन्तवैव च ॥

इत्युक्त्वा तां परित्यज्यालक्ष्मीं लक्ष्मीजनाईनः ।

अवाप भगवान् रुद्रमलक्ष्मीचयसिद्धये ॥

तस्मात् प्रदेयस्तस्यै च बलिर्निन्द्योनरेश्वरैः ।

विष्णुभक्तैर्न सन्देहः सर्वं यत्नेन सर्वदा ।

अङ्गनाभिः सदा पूज्या बलिभिर्विविधैर्हिजैः ॥

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

सृतवत्सा तु या नारी काकवन्ध्या तथाऽपरा ।

गर्भस्त्रावा तृतीया च नानादोषैश्च दूषिता ॥

निर्वृणाश्च नराश्चैव दारिद्र्योपहता स्थिताः ।

कर्मणा केन मुच्यन्ते तन्मे ब्रूहि जनाईन ॥

व्रतेन केन तत्सर्वं सुखं प्राप्नोति मानवः ।

चीर्णेन च जगन्नाथ तत्सर्वं कथयस्व मे ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मासे भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठा यदा भवेत् ।

रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतवादित्रनिःस्वनैः ।

एवंविधविधानेन एभिर्मन्त्रैः सुपूजयेत् ॥

एद्येहि त्वं महाभागे सुरासुरनमस्कृते ।

ज्येष्ठे त्वं सर्वदेवानां मत्समीपा सदा भव ॥

आवाहनमन्त्रः ।

श्वेतसिंहासनस्था तु श्वेतवस्त्रैरलङ्कृता ।

वरश्च पुस्तकं पाशं विभ्रत्यै ते नमोनमः ॥

आसनमन्त्रः ।

ज्येष्ठे अष्टे तपोनिष्ठे ब्रह्मिष्ठे ब्रह्मवादिनि ।
क्षीराब्धौ च समुद्रूते अर्घ्यं ज्येष्ठे नमोऽस्तु ते ॥
अर्घ्यमन्त्रः ।

शार्ङ्गवाणेश खड्गैश्च तोरनारोहदर्यणैः ।
अन्यैरप्यायुर्धैर्युक्तां ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं ॥
प्रार्थनामन्त्रः ।

सुरासुरनरैर्वन्द्या यत्किन्नरपूजिता ।
पूजितासि मया देवि ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं ॥
पुत्रदारसमृद्धार्थं लक्ष्म्याश्चैव विवृण्वहे ।
अलक्ष्म्याश्च विनाशाय ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं ॥

पूजामन्त्रः ।

मन्त्रेण पूजयेज्जेष्ठां स्त्रीं वाऽथ पुरुषोऽपि वा ।
लक्ष्मीः सन्तानवृद्धिश्च अणिमादिगुणो भवेत् ॥
अर्चिता चर्चिता ज्येष्ठा सदा काले नृपोत्तम ।
गुरुं संपूजयेद्भक्त्या वस्त्रैराभरणादिभिः ॥
द्वादशैव च वर्षाणि पूजनीया प्रयत्नतः ।
यावज्जन्तु तथा पूज्या विधिनानेन मानवैः ॥
ददाति वित्तं पुत्रांश्च अर्चनीया सदा स्त्रिया ।
अनेन विधिना युक्ता यो हि पूजयते नरः ॥
नारी च पूजयेज्जेष्ठां तस्या लक्ष्मीर्विवर्द्धते ।
बन्ध्या च लभते पुत्रान् दुर्भगा सुभगा भवेत् ॥
मृतवत्सा जीववत्सा काकबन्ध्या प्रजावती ।

दुःखितो हि नरः कषित्सु सुखी वसते सदा ॥
 एवं विधविधानेन ज्येष्ठां यस्त्वेष्टयेत्सदा ।
 विघ्नन्तस्य प्रणश्येत यथाप्सु लवणं तथा ॥
 एतद्भूतं महाश्रेष्ठं पुण्यं पापविनाशनं ।
 तन्मया कथितं सर्वं ज्येष्ठायास्ते व्रतं महत् ॥
 यथा ग्राह्यं कुर्याच्छ्रेष्ठं ज्येष्ठाव्रतं सुशोभनं ।
 नीराजने कृते चैव दीपो ग्राह्यः सुभक्तितः ॥
 नैवेद्यसहितं प्राश्य व्रतस्याग्रे युधिष्ठिर ।
 गुरुहस्तात्सदा ग्राह्यो दीपः प्रज्वलितो महान् ॥
 व्रतस्थो भक्तियुक्तस्तु शुचिः प्रयतमानसः ।
 अनेन विधिना चैव व्रतं ग्राह्यं युधिष्ठिर ॥
 ज्येष्ठा नाम परा देवी भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।
 यस्तु पूजयते राजंस्तस्मै स्वर्गं प्रयच्छति ॥

स्कन्दपुराणे । ईश्वर उवाच ।

मासे भाद्रपदे पक्षे शुक्ले ज्येष्ठार्चसंयुते ।
 तस्मिन् काले दिने कुर्यात् ज्येष्ठायाः परिपूजनं ॥
 तत्राष्टम्यां यदा भानुदिनं ज्येष्ठर्चमेव च ।
 नीलज्येष्ठा तु सा प्रोक्ता दुर्लभा बहुकालिका ।
 कतस्त्रानो नरः कुर्यात्तस्यामन्यत्र वा दिने ॥
 भक्तियुक्तः शुचिः कुर्यात् ज्येष्ठादेव्याः प्रपूजनं ।
 नद्याः पूर्व्वेद्यु ग्राह्यस्य सिकताः शुद्धदेशजाः ॥
 देवीरूपन्तु तत्रैव ध्यात्वा वै ब्राह्मणैः सह ।
 मण्डले तान्तु संस्थाप्य देवीं हेममयीन्ततः ॥

स्यापयेद्राजतीन्ताम्रीं लेख्यां वा द्विजसत्तम(१) ।
 आवाहयेत्ततो देवीमथवा पुस्तकेऽपि वा ॥
 त्रिलोचनां शङ्खदन्तीं विभ्रती राजती तनुं ।
 विततां रक्तनयनां ज्येष्ठामावाहयाम्यहं ॥
 एह्येहि त्वं महाभागे सुरासुरनमस्कृते ।
 ज्येष्ठा त्वं सर्वदेवानां मत्समीपगता भव ॥
 इति मन्त्रेण तां देवीमावाह्य सुकृतव्रती ।
 दद्यान्नन्धजलैः पाद्यं पादयोक्तृभयोर्द्विजः ॥
 श्रीखण्डकपूरयुतन्दद्यादभस्तथार्हणं ।
 भक्त्या प्रयत्नेन मया यदत्र दीयते तव ।
 तद्गृहाण सुरेशानि ज्येष्ठे अष्टे नमोनमः ॥
 इत्युच्चार्य सुवर्णादिपात्रेणाञ्जलिनापि वा ।
 अर्घ्यं दत्त्वा स्मरेद्देवीं गन्धधूपैस्तथार्चयेत् ।
 गोधूमयवशाल्यादितद्द्रव्यैः सुपारयेत् ॥
 पञ्चप्रसूतिमात्रैस्तेः पूरिकादीनि सर्पिणा ।
 निवेदयेच्च तैरेव दद्याद्देव्यै यतव्रतः ॥
 ततः स्तुत्वा महादेवीं सर्वकामफलप्रदां ।
 ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्यं अष्टायै ते नमो नमः ॥
 ज्येष्ठे अष्टे तपोनिष्ठे वरिष्ठे सत्यवादिनि ।
 एह्येहि त्वं महाभागे अर्घ्यं गृह्य सरस्वति ॥
 अर्घ्यमन्त्रः ।

स्तुत्वा स्तोत्रकथानृत्यगीतानि पुरतस्ततः ।

(१) लेख्यां वा पटकुण्डयोरिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

सौवीरे चैव संयुक्तां दद्याच्छुद्धेभ्य एव च ॥
 सुवासिनीभ्यः शक्त्या तत् प्रदद्यात् सुकृतव्रती ।
 देवीमनुन्नयार्चित्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 सखिभिः सह चान्नानि स व्रती सुकृतव्रतः ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदाचम्य देवीं नत्वा पुनः पुनः ।
 शयीत ब्रह्मचर्य्येण कुर्यात् प्रातर्विसर्जनं ॥
 एवमेव प्रकुर्याद्द्वै व्रतन्तु प्रतिवत्सरं ।
 विसर्जनान्ते तु ततः शिवां तां वारिणि क्षिपेत् ॥
 अपूपवटकान्दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्ततो द्विजः ।
 कुर्यादेवं प्रयत्नेन सायं वाथ विसर्जयेत् ॥
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां स्त्रीकामस्त्रियमाप्नुयात् ।
 शिरस्तरणकारी तु देव्यै दद्यादसंशयः ॥
 सौवर्णं राजतन्ताम्रं कृतकृत्यो भवेत्तदा ।
 व्रतं स्वयञ्च कृतवान् सिद्धिं वाथ कृतार्हणः ॥

देव्या महत्त्वं कथितन्तवेदं

विधिय मन्त्रार्चनसंप्रयुक्तः ।

मन्त्रोऽपि सायुज्यकरो व्रतस्थ-

स्तस्यां सदाचारवतां सदैव ॥

यस्याः सिंही रथे युक्ता व्याघ्रश्चापि महाबलः ।

ज्येष्ठामहमिमान्देवीं प्रपद्ये शरणं शुभां ॥

तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टां दुर्गां
 देवीं शरणमहं प्रपद्ये । सुतरसितरासनाय नमः । इत्यावाहयत् ।

आपोहिष्टेति तिसृभिर्हिरण्यवर्षाः शुचयः पावका इति तिसृ-
भिरभिषेकं कुर्यात् ।

नान्नाथ विष्टरन्दत्वा पाद्यमर्घ्यमथासनं ।

वस्त्रमाचमनं(१) चैव मधुपर्कादि सर्व्वतः ॥

गन्धं पुष्पन्तथाधूपं दीपं नैवेद्यमेव च ।

पुनराचमनञ्चैव कारयित्वा विसर्जयेत् ॥

ओं ज्येष्ठायै नमः । ओं सत्यायै नमः । ओं काल्यै नमः ।

ओं कपालाय नमः । ओं कलिप्रियायै नमः । ओं विघ्नायै नमः ।

ओं विनायकाय नमः । ओं भाग्यै नमः । ओं ताम्यै नमः ।

ओं श्रियै नमः । ओं कृष्णायै नमः । ओं कृष्णपिङ्गलायै नमः ।

एभिर्नामभिस्तर्पणं ।

होमं दधिमधुचोरष्टतैः कुर्यात् सुसंयतः ।

हविष्यं स्वयमग्नौयादुद्रह्मणांस्तेन भोजयेत् ॥

अनेन विधिना यस्तु वत्सराणाञ्चतुष्टयं ।

व्रतान्ते प्रतिमां कुर्यात् सौवर्णीं फलसम्मितां ।

कृष्णवस्त्रेण संयुक्तामाचार्य्याय निवेदयेत् ॥

वस्त्राभरणमात्यैस्तु लेपनैः पूजितं द्विजं ।

प्रणिपत्य ततः पञ्चाक्षरैः सर्व्वं निवेदयेत् ॥

ब्राह्मणा भुक्तवन्तस्ते प्रकुर्य्युः स्वस्तिवाचनं ।

एवं कृते व्रते सम्यक् सर्व्वशान्तिः प्रजायते ।

धनधान्यसमृद्धिश्च आरोग्यञ्चैव जायते ॥

इति ज्येष्ठाव्रतं ।

पुष्कर उवाच ।

शक्ते तूपोषितो विद्वान् यजमानमुपोषितं ।

मूलेन स्नापयेन्नित्यन्तत्स्नाम्याशामुखस्थितं ॥

तत्स्नाम्याशामुखं नैर्ऋत्यभिमुखं ।

पूर्वोक्ताशासम्मुखं वा पूर्येन सदृढेन च ।

कुम्भद्वयेन स्नातस्तु पूजयेन्मधुसूदनं ॥

विरूपाक्षं सवरूपं चन्द्रं शूलन्तथैव च ।

गन्धमाख्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ॥

एतेषामेव जुहुयात्तथा नाम्ना घृतं द्विजः ।

पीतवासास्ततो भूत्वा मत्स्यं कूर्मञ्च शूकरं ॥

सुराक्षयरसंयावैः स्नानोक्ताशामुखस्थितः ।

बलं नृपतये दद्याज्जानु कृत्वा ततः क्षितौ ॥

ततोऽष्टादशभिः पुष्पैर्मूलैः पञ्चभिरेव च ।

सुवर्षगर्भन्तु मणिं विद्वान् शिरसि धारयेत् ॥

कृत्वेतत् सकलं कर्म कृषिं बहुफलां लभेत् ॥

दक्षिणाञ्चात्र ये दद्युर्मूलानि च फलानि च ।

सितानि चैव वस्त्राणि कनकं रजतं तथा ।

भोजनञ्चात्र दातव्यं ब्राह्मणानामभीषितं ।

अलङ्घ्यन्मूलमिदञ्च कुर्वन्

स्नानं सदा भार्गववंशमुख्यः ।

कृषिं ससमाप्नोति सदैव वृद्धिं

यथेप्सितं नात्र विचारमस्ति ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं मूलस्नानं ।

गर्गं मुनिवरश्रेष्ठं भार्गवः परिपृच्छति ।
 नैर्ऋतेन तु ऋक्षेण शिशोर्जातस्य किं फलं ॥
 पादे पादे तु यत् प्रोक्तं तन्ममाचक्ष्व सुव्रत ।
 ज्ञानदानादिहोमांश्च दर्शनीयं कथं भवेत् ॥

गर्ग उवाच ।

प्रथमे पितरं हन्ति द्वितीये हन्ति मातरं ।
 तृतीये च धनं हन्ति चतुर्थे शोभनं भवेत् ॥
 प्रथमे हृदि न कृत्वा रक्तस्त्रावी विधौयते ।
 द्वितीये दीयते बालः परस्त्रीपुरुषस्य वा ॥
 अथवास्य तृतीये तु पश्चाच्छान्तिं नु कारयेत् ।
 चतुर्थे शस्यते ज्ञानं कृत्वा चैव शिशोः पिता ॥
 स्वयमुत्पाटयेत् प्राज्ञो मूलानाञ्च शतं पिता ।
 मङ्गल्याश्च पवित्राश्च ओषधयः कथयास्यहं ॥
 लक्ष्मणा शतमूला च शिरीषो वेतसस्तथा ।
 सिंहका श्वेतमूला च विष्णुक्रान्ता च शङ्खिनी ।
 सर्पाक्षी मीननेत्रा च पुत्रापरि कृताञ्जली ॥
 पलाशी विल्वकश्येव रोचना चन्दनद्वयं ।
 कृष्णमांसी सुरोशीरं धवकाश्च तथामलं (१) ॥
 गोजिह्वा तुलसी दूर्वा शतपुष्पा शताङ्गली ।
 ब्रह्मदण्डी द्रोणपुष्पी प्रियङ्गुः श्वेतसर्षपाः ॥

(१) वास्याकंश्च तथामलमिति पाठान्तरं ।

पिप्पलः काकजङ्घा च त्रायमाणा डडुस्तथा ।
 ज्योतिष्मती च गान्धारी निर्गन्धा पूर्णकौशिका ॥
 भगक्षुमा सुभद्रा च गुडची सेन्द्रवारणी ।
 अलम्बुका च दन्ती च कदली केतकस्तथा ॥
 गोक्षुरः शतपत्री च अरिष्टकापराजिता ।
 चित्रपर्णी शतपत्रा च निकुम्भोऽथ सुवर्चला ॥
 अश्वगन्धा हस्तिकर्णी हरिद्राद्वितयं तथा ।
 उद्धवी मधुकारश्च अश्वत्थो वकुलस्तथा ॥
 सर्जरज्जो अपामार्गो मन्दारश्चातिमुत्तकः ।
 मालती स्वर्णपुष्पी तु श्रीकर्णी श्रीफलन्तथा ॥
 दर्भमूलं करवीरं मदयन्ती विकङ्कतः ।
 पाटला सुरदारश्च अर्द्धसूदनिका तथा ॥
 फलं मन्मथवृक्षस्य पलाशस्य च पल्लवं ।
 रास्ना नन्दीवृक्षमूलं सुरदारविदारिका ॥
 खेतवीथी खेतपाका नीलीत्पलं तथैव च ।
 नागकेशरसिन्दूरी कुमारी चैव निचिपेत् ॥
 तीर्थाम्बु पञ्चगव्यञ्च सर्व्वौषध्यञ्च काञ्चनं ।
 यथासम्भवतो वापि ग्राह्यं मूलीशतं शुभं ।
 वीरत्वचा समेतञ्च शतच्छिद्रे घटे न्यसेत् ॥
 नद्या उभयकूलस्था गोमृङ्गखनिता च या ।
 वर्द्धिर्मूलगता या च तथा मातृगृहोद्भवा ।
 वल्मीकपल्लवस्था च रजसा रक्तकाश्च ये ॥
 रजसा रक्तकाः, गोरजोरञ्जिता रथामृत्तिका इत्यर्थः ।

ज्ञानकाले तु सा प्रोक्ता मृत्तिका पापनाशनी ।
 तत्काले करकैः शान्तिन्ते चाष्टौ तीर्थपूरिताः ॥
 चत्वारो वायु तां दत्त्वा गिरिस्नाने त्रिवेष्टिताः ।
 सवालायास्ततः कुर्याद्विलिप्ते मण्डले शुभे ॥
 वेदमङ्गलघोषैश्च मन्त्रैः पुण्याभिषेचनैः ।
 आचार्यः कलशन्दिव्यं अभिमन्त्रा ततः क्षपेत् ॥
 ज्ञानं कार्यमिदं दिव्यं सूतकान्ते ततः शिथोः ।
 मातरं स्नापयेत्पश्चाद्गृहपूजान्तु कारयेत् ॥
 आचार्यं पूजयित्वा तु ब्राह्मणानाञ्च पूजनं ।
 सौवर्णं पुरुषं दद्यादाचार्याय गुणान्वितः ॥
 धेनुं दद्यात्तथा धान्यं शतमानञ्च दक्षिणं ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा प्रणिपत्य तमापयेत् ॥
 तैर्ब्रतैर्ननुजातस्य ग्रहरिष्टोद्भवस्य च ।
 गण्डान्ते चैव भावस्य बालस्येति विधीयते ।
 कृष्णतिलानान्तु षष्ठ्या हैरण्यं मानमुच्यते ॥

षष्टिकृष्णतिलमितं सुवर्णमानं । निकुम्भो दन्तीभेदः सुव-
 र्चसा सूर्यसक्ता । हस्तिकर्णी एरण्डः । उष्ट्रवः पीलुः । मधुकारी
 मधुकः । सर्जराजो बीजकः । अपामार्गः घाटकः । अतिमुक्तं
 माधवी । मालतिः जातिः । स्नर्णं पुष्पी सुषला । यीफलं विल्वं ।
 मदयन्ती पूतिका ।

अर्धसुदनिका पालङ्गी । मन्मथहृत्तन्त्रः । सुरदारुः देव-
 दारुभेदः । विदारिका कुष्माण्डी । श्वेतवीथी गिरिकर्णिका ।
 श्वेतपाका गुञ्जा । शेषाणि स्वनामप्रसिद्धानि ।

इन्द्राय स्वाहा । अग्नये स्वाहा । सोमाय स्वाहा । पवमा-
नाय स्वाहा । मरुते स्वाहा । यमाय स्वाहा । मृत्यवे स्वाहा ।
अन्तकाय स्वाहा । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ त्रातारमिन्द्र ।
त्वत्रो अग्ने । सुगन्तुपत्न्यां । असुन्वतं । तत्त्वायामि अनोनियुद्धिः ।
वयं सोम । तमौशनं । अस्मैरुद्रा । सोना पृथिवी । इत्यादि
मन्त्राः ।

इति मूलशान्तिः ।

—०००@०००—

राम उवाच ।

काम्यं कर्म समाचक्ष्व वाणिज्यं येन सिध्यति ।
कृषिञ्च बहुलाच्चैव कर्मणा केन वाञ्छते ॥

पुष्कर उवाच ।

मूलेषूपोषितः कुर्यादिदं कर्म पुरोहितः ।
उपोषितस्य धर्मज्ञं यजमानस्य नित्यशः ॥
प्राप्तासु पूर्वाषाढासु प्राङ्मुखं स्रपयेन्नरं ।
युतैर्वैतसमूलैश्च शङ्खमुक्ताफलैस्तथा ॥
मणिभिश्च यथा लाभं कनकेन तथैव च ।
अकालमूलैः कलशैश्चतुर्भिर्भृगुनन्दन ॥
अकालमूलैः, नवैः ।

ततस्तु पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरं ।
प्राङ्मुखे तु तथैवात्र वरुणश्च निशाकरं ॥
गन्धमात्यनमस्कारदीपघूपान्नसम्पदा ।

एतेषामेव जुहुयात्तथा नाम्ना घृतं द्विजः ।
नीलवासास्तथा भूत्वा क्षिपेदप्यु समाहितः ॥
नीलानि चैव वासांसि देवानि विविधानि च ।
चन्दनञ्च(१) सुरा चैव गैरेयं विविधन्तथा ॥
शुक्लानि चैव मात्यानि धूपं दद्याद्भूतौ तथा ।
निष्पत्तिमकरस्यास्थि शङ्खमुक्ताफले तथा ।
सुवर्णान्तरितं कृत्वा धारयेच्च तथा मणिं ॥
कृत्वैतत् सिद्धिमाप्नोति वाणिज्यं नात्र संशयः ॥
समुद्रयाने च तथा कर्षणे च न सीदति ।
नीलानि सप्त वासांसि दक्षिणा चात्र शस्यते ॥
शङ्खं सुवर्णं रूप्यञ्च(२) तथा मुक्ताफलानि च ।
हर्तुं कर्तुं द्विजेभ्यस्तु सर्व्वं मेतद्विधीयते ।
ब्राह्मणान् भोजयेच्चात्र परमान्नं सुसंस्कृतं ॥
अभ्यर्च्य प्रत्येकमथाष्टमूर्त्तिः
करोति कर्मैतदनिन्दितात्मा ॥
न जातु लाभाद्विनिवर्त्ततेऽसौ
समुद्रयानादिव निम्नगा वै ॥
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वाणिज्यलाभव्रतम् ।

—000—

सूत उवाच ।

ब्रह्मणो मानसः पुत्रो वशिष्ठ इति विश्रुतः ।

(१) आदनञ्च सुरार्चयेति पुस्तकाकारे पाठः ।

(२) शङ्खं सुवर्णं रूप्यञ्चति पाठान्तरं ।

तस्य शक्तिरभूत्पुत्रस्तस्य पुत्रः पराशरः ॥
 तपश्चकार सुमहदुष्करं देवदानवैः ।
 पूत्रार्थी ब्रह्मचारी च ततो लब्धवरो भवेत् ॥
 सुपुत्रं लप्ससीत्येवं भवैरुक्तोमहात्मभिः ।
 कुरु संवत्सरं स्नानं श्रवणे श्रवणे मुने ॥
 सोऽपि पुत्रानवापाष्टौ चकार श्रद्धयान्वितः ।
 पाराशर्यः सुतं लेभे व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
 एवमन्योऽपि राजेन्द्रस्तावत् सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 मुत्रान् पौत्रांश्च लभते सुखञ्चात्यन्तमश्रुते ॥
 इत्यादित्यपुराणोक्तं पुत्रोत्पत्तिव्रतं ।

श्रीराम उवाच ।

स्नानानामिह सर्वेषां यः स्नानमतिरिच्यते ।
 तन्ममाचक्ष्व सकलं सर्वकल्मषनाशनं ॥

पुष्कर उवाच ।

शृणु पादोदकस्नानं सर्वकल्मषनाशनं ।
 चतुरात्मा हरित्यत्र भवत्यन्वागतो द्विज ॥
 तत्र कार्यमिदं स्नानं सर्वकल्मषनाशनं ।
 ततः कार्यं प्रयत्नेन श्रवणार्चं विशेषतः ॥
 अथोत्तराषाढासु निराहारो जितेन्द्रियः ॥
 सर्वौषधैः सर्वगन्धैर्देवदेवस्य शक्तिः ।
 पादं प्रचालयेद्दिहान् क्रमेण चतुरात्मनः ॥
 ततः सुकलशान् कुर्याच्चतुरः सुदृढात्मवान् ।

सौवर्णं राजतं ताम्रमथवापि महीशयान् ॥
 ततो निरुद्धचरणः कूपाङ्गिः चालयेत्ततः ॥
 ताभिस्तु कलशम्पूर्णं स्थापनीयं तदग्रतः ॥
 ततः प्रद्युम्नचरणौ चाल्यौ प्रश्रवणीदकैः ।
 तैस्तु संपूर्णकलशं भवेत् स्थाप्यन्तदग्रतः ॥
 सङ्कर्षणस्य चरणौ चाल्यौ तोयैश्च सारसैः ।
 कलशं पूरितन्तैश्च स्थाप्यं तस्याग्रतो भवेत् ॥
 वासुदेवस्य चरणौ नादेयैः चालयेद्बुधः ।
 कलशं पूरितं तैश्च स्थापनीयं तदग्रतः ॥
 ततस्तु पूजा कर्त्तव्या तथा वै चतुरात्मनः ।
 कलशान् पूरयेत्तांश्च गन्धमाख्यफलाक्षतैः ॥
 ततः प्राप्ते द्वितीयेऽङ्गि स्नातः पूर्वमुपोषितः ।
 सन्मुखश्चानिरुद्धश्च स्नाप्यश्चोत्कटुको भवेत् ॥
 प्रद्युम्नस्य च देवस्य ततः सङ्कर्षणस्य च ।
 ततश्च वासुदेवस्य सर्वावासस्य चक्रिणः ॥
 पवित्रमन्त्रैः सर्वेषां घटानामभिमन्त्रणं ।
 कर्त्तव्यं सान्वयेनाथ शुचिना भार्गवोत्तम ॥
 अथ मन्त्रान् प्रवक्ष्यामि चतुर्षु कलशेषु ते ।
 मङ्गल्यांश्च यशस्यांश्च सद्योऽवविनिषूदनान् ॥
 अरुडमार्गः सर्वत्र सर्वगश्चापराजितः ।
 वायुमूर्त्तिरचिन्त्यात्मा सोऽनिरुद्धः स्वयं प्रभुः ॥
 पादोदकेन दिव्येन शिवेनाघविनाशनं ।
 तथाद्यमुपहृत्याशु स्वयं वर्डयति प्रभुः ॥

लोकान् प्रद्योतयति यः प्रद्युम्नो भास्करः प्रभुः ।
 हुताशनः स तेजस्वी मङ्गलं विदधातु ते ॥
 कामदेवो जगद्योनिः सर्वगः प्रभुरीश्वरः ।
 रोगहर्त्ता जगन्नाथो मङ्गलानि ददातु मे ॥
 जगतां कर्षणाद्देवो यः स संकर्षणः प्रभुः ।
 रुद्रमूर्तिरचिन्त्यात्मा सर्वगः सर्वदारकः ॥
 कामपालोऽरिदमनः सर्वभूतवशङ्करः ।
 विश्वयोनिर्महातेजा मङ्गलानि ददातु मे ॥
 सर्वावासो वासुदेवो भूतात्मा भूतभावनः ।
 सर्वगद्याप्रमेयश्च पुरुषः परमेश्वरः ॥
 अच्युतः सर्वदेवेशो जगत्तारणकारणः ।
 अधापहारी वरदी विदधातु श्रियं मम ॥
 एवं स्नातस्सुतिं कृत्वा परिधाप्य सुवाससी ।
 शुक्लवासा उपस्थं पूजां कुर्यात् क्रमेण तु ॥
 गन्धैः पुष्पैः फलैः पुष्पैर्दीपधूपैः सुगन्धिभिः ।
 नैवेद्यैर्विविधैश्चैव पायसान्नैस्तु पूजनैः ॥
 एवं देवार्चनं कृत्वा सन्नतशीर्गताशुभः ।
 भोजनं गौरसप्रायं कृत्वा तिष्ठेदतन्द्रितः ॥
 प्रादुर्भावादि मुख्यानि शृणुयात् केशवस्य च ।
 पाषण्डपतितानाञ्च वर्जयेद्दर्शनं तथा ॥
 इतिपादीदकस्नानं प्रोक्तं रक्षीहणं तव ।
 मङ्गल्यम्पापशमनमलक्ष्मीनाशनं परं ॥
 सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वबाधाविनाशनं ।

सर्वं दुष्टोपशमनं सर्वव्याधिहरं परं ॥
 यात्रासिद्धिकरं पुण्यं कर्मणां सिद्धिकारकं ।
 शत्रुघ्नं बुद्धिदं मध्ये बलायुः स्मृतिवर्धनं ।
 सौभाग्यदं कामपरं यशः पुत्रविवर्धनं ॥
 अमोघवीर्यं पुरुषोत्तमस्य
 पादोदकस्नानमिदं प्रतिष्ठं ।
 स्नानोत्तमन्ते रणचन्द्रवेग-
 भुवस्तु ते किं करवाणि राम ॥
 इति विष्णुधर्म्मोत्तरक्तं पादोदकस्नानं ।

— ००० —

श्रीराम उवाच ।

आरोग्यकारकं स्नानं द्वितीया प्रतिपत्तया ।
 आरोग्यदं व्रतं चैव वैष्णवं कथयस्व मे ॥
 पुष्कर उवाच ।

धनिष्ठासु महाभाग यजमानपुरोहिती ।
 उपोष्य वारुणं स्नानं यजमानस्य कारयेत् ॥
 कृत्वा कुम्भशतं पूर्णं शङ्खमुक्ताफलोदकैः ।
 भद्रासनीपविष्टः सन् स्नातश्चैवाहताम्बरः ॥
 केशवं वरुणं चन्द्रं नक्षत्रं वारुणं तथा ।
 पूजयेत् प्रयती राम गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥
 दीपधूपनमस्कारैस्तथा चैवान्नसम्पदा ।
 देवतानां यथोक्तानां कुर्वीतावाहनन्ततः ॥
 सर्व्वैषधैस्तथाज्येन यथाशक्ति विचक्षणः ।

गुरवे वाससी देये रसगोकुम्भकाञ्चनं ।
 ब्राह्मणानान्तु दातव्याऽवित्तशठेन दक्षिणा ॥
 शमीशास्त्रलिजैः पत्रैर्व्विशयेण तथैव च ।
 त्रिवृतस्तु मणिर्दार्ढ्यः सर्व्वरोगविनाशनः ॥
 शाकानि हरितं मात्स्यं सर्व्वशस्यानि वाससी ।
 वरुणाय विनिक्षिप्य गन्धधूपं निवेदयेत् ॥
 अलङ्घयानस्य हि वारुणं तत्
 स्नानेन दानेन कृतेन सम्यक् ।
 रोगाः समग्राः प्रशमं प्रयान्ति
 वदस्तथा मोक्षमवाप्नुयाच्च ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं शतभिषास्नानं ।

—000—

अतःपरं प्रवक्ष्यामि काम्यं कर्म तवानघ ।
 कर्त्ता तूपवसेत्तत्र कारकश्च तथैव च ॥
 पूर्व्वभाद्रपदायोगे अहिब्रध्नगते तथा ।
 स्नानं निशान्ते कुर्वीत द्वितीये इति शास्त्रवित् ॥
 उडुम्बरस्य पत्राणि पञ्चगव्यं कुशोदकं ।
 रोचना चन्दनं वासः क्षिपेत् कुम्भद्वये बुधः ॥
 कुम्भद्वयं ततः कुर्याद्गन्धमाल्याञ्जनैर्दृढं ।
 अकालमूलं संस्त्राप्यः कर्त्ता तेन तदा भवेत् ॥
 स्नात्वा गोबालवीराणि परिधानि समाहितः ।
 पूजयेच्चाप्यहिब्रध्नमादित्यं च तथैव च ॥

वरुणश्च शशाङ्कश्च गन्धमात्यान्नसम्पदा ।
 दीपधूपनमस्कारैस्तथैव बलिकर्मणा ॥
 अक्षतानान्तु पात्राणि ततो राम चतुर्दश ।
 अहिब्रध्नाय रुद्राय सफरीष्य निवेदयेत् ॥
 षडङ्गेन तु दद्याद्द्वै तथा धूपं द्विजोत्तमः ।
 ततस्तु पूजा कर्त्तव्या देवदेवस्य चक्रिणः ॥
 ओंकारपूर्वमाज्यन्तु सर्वासां जुहुयात्ततः ।
 देवतानां यथोक्तानामेकैकस्य शतं शतं ॥
 गोपालशफमृङ्गैस्तु दहतं कारयेन्मणिं ।
 धारणं तस्य कर्त्तव्यं करे मूर्ध्नाथ वा भुजे ॥
 कर्त्तुं चैवोपदेष्टे तु शक्त्या देया च दक्षिणा ।
 ब्राह्मणानाञ्च सर्वेषां यथावदनुपूर्वशः ॥

अलङ्घयन्भाद्रपदामथान्यां
 करोति यः स्नानमिदं सदैव ।
 भवन्ति तस्यायुतशस्तु गावः
 परामवाप्नोति तथैव वृद्धिं ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं अहिब्रध्नस्नानं ।

— ००० —

वलगुहवाच ।

व्रतान्यन्यानि मे ब्रूहि काम्यानि द्विजपुङ्गव ।
 नारीणां पुरुषाणाञ्च सर्वज्ञस्त्वं यतो मम ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 कृत्तिकास्त्रर्चयेद्द्वं कार्त्तिकीप्रभृतिक्रमात् ।

यावत्स्यात्कार्तिकौ भूयो नरसिंहमुपोषितः ॥
 अनुलेपनपुष्पाद्यैः सर्व्वरत्नैः सदैव तु ।
 व्रतावसाने दद्याद्वा तया श्वेतां द्विजातये ॥
 श्वेतवत्सयुताश्चैव (१) रजतञ्च तथा नृप ।
 उपोषितः सदा कुर्याद्भूतं स्याच्छत्रुवर्जितः ।
 मार्गशीर्षमथारभ्य मृगर्क्षं पूजयेन्नरः ।
 अनन्तशयनासीनमनन्तं सर्व्वकामदं ॥
 अनन्तपुष्पोपचयमनन्तसुखसम्पदं ।
 यथाभिलषितावाप्तिः कुरु मे पुरुषोत्तम ॥
 हृत्यदीर्घाभिपूजैरनमुपोषणपरो नरः ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यादनन्तः प्रीयतामिति ॥
 पौषमासादथारभ्य पुष्ये नित्यमुपोषितः ।
 यावत्पौषो भवेद्भूयो बलदेवमथार्चयेत् ॥
 अनुलेपनपुष्पाद्यैः सर्व्वरत्नैस्तथैव च ।
 व्रतावसाने दातव्यं (२) कांस्यं कनकमेव च ।
 भक्त्या विप्राय भवति नित्यं पुष्टियुतो नरः ॥
 माघमासादथारभ्य मघासु सततं नरः ।
 घराहमर्चयेद्देवं तथा नित्यमुपोषितः ॥
 छताभ्यङ्गेन विधिवच्चन्दनेन सुगन्धिना ।
 तथा च परमाग्नेन छतहोमेन वाप्यथ ॥
 दद्याद्ब्रतावसाने तु छतधेनुं नराधिपः ।

(१) श्वेतवत्सयुताश्चैवेति पाठान्तरं ।

(२) सघृतं कांस्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पितृप्रसादमाप्नोति कृत्वैतद्व्रतमुत्तमं ॥
 फाल्गुनीतस्तथारभ्य फाल्गुनीषु समर्चयेत् ।
 नरनारायणो देवो यावत्स्यात् फाल्गुनी पुनः ।
 व्रतावसाने शयनं स्वास्तीर्णं प्रतिपादयेत् ॥
 व्रतेनानेन नारी स्यात् सभर्त्ता समलङ्कृता ।
 भार्या नरस्तथाप्नोति रूपद्रविणसंयुतां ॥
 अनुकूलां प्रियां नित्यं तदा पचवतीं नृप ।
 अविद्योगमवैधव्यं करोत्वितन्महाव्रतं ॥
 चैत्रमासादथारभ्य नित्यं चित्रास्वथार्चयेत् ।
 यावच्चैत्री भवेद्भूयो नित्यं विष्णुमुपोषितः ॥
 व्रतावसाने दद्याच्च चित्रं वस्त्रं द्विजन्मने ।
 व्रतेनानेन पुरुषः पुत्रानाप्नोत्यथेप्सितान् ॥
 नारी वा पुरुषव्याघ्र नात्र कार्या विचारणा ।
 वैशाखे च तथा विष्णुं विगाखासु समर्चयेत् ॥
 यावद्भूयान्तु वैगाखी सोपवासः पृथुं विभुं ।
 दत्त्वा व्रतान्ते कनकं ज्ञातिश्रेष्ठं नरोत्तमः ॥
 ज्येष्ठमासे तथा ज्येष्ठान्मुपोषितो नरः सदा ।
 कृष्णञ्च पूजयेद्देवं वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥
 व्रतावसाने दातव्यं गवां शतमनुत्तमं ।
 वस्त्राणि कनकं भूरि कृष्णसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 आषाढीतस्तथारभ्य दिनद्वयमुपोषितः ।
 आषाढास्वर्चयेद्देवं प्रद्युम्नमपराजितं ॥
 भूयः स्यात्तु यदाषाढी दद्याच्च शयनं ततः ।

विस्तीर्णं तेन चाप्नोति नित्यं रूपयुता स्त्रियः ॥

आवणीतस्त्वथारभ्य ग्रहेण संयुतं हरिं ।

पूर्व्ववत्सोपवासस्तु यावत्स्यात् आवणी पुनः ॥

व्रतावसाने दद्याच्च ब्राह्मणाय हृतं बहु ।

व्रतेनानेन चीर्त्सेण दीर्घजीवितमाप्नुयात् ॥

आरभ्य प्रौष्ठपादीतो नित्यश्चाद्रपदादये ।

सङ्कर्षणं पूजयेत्तु यावद्भाद्रपदो पुनः ॥

व्रतावसाने दद्याच्च गवां मिथुनमुत्तमं ।

व्रतेनानेन भवति नित्यमाज्ञायुतो नरः ॥

आश्वयुज्यामथारभ्य नित्यमेषाश्विनीषु च ।

अर्चयेत्तद्गनाभन्तु वासुदेवमपोषितः ।

व्रतावसाने दद्याच्च काश्यं रौप्यं हृतं तथा ॥

क्रान्त्यथैतानि मया नरेन्द्र

प्रोक्तानि ते पापहराणि नित्यं ।

नाकप्रदान्युत्तमपूरुषाणां

कामाप्तिदान्येव यथेष्टदानि ॥

एतद्रूपाण्याह विश्वकर्मा ।

बलभद्रो नीलवासा लाङ्गली सुषली शितः ।

नरनारायणो नीलो साक्षात् शुक्लजटाजिनी ॥

रथस्थैकैकचरणी मध्यस्थौ सदृशीतनू ।

बाणबाणासनयुतौ द्विचतुर्बाहुधारिणौ ॥

पृथुः सचापो द्विभुजो राजलक्षणलक्षितः ।

शङ्खकीमोदकीपद्मचक्री प्रद्युम्न उच्यते ।

प्रतखण्डं २३ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

सङ्कर्षणः शङ्खपद्मचक्रकीमोदकीधरः ॥

शेषाणि धरणीव्रते विलीकनीयानि ।

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं सर्वकामाप्तिव्रतं ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

अप्राप्तेन यथा दुःखमैश्वर्यादेर्नरोत्तम ।

तथा मनोरथैर्लब्धनाशाद्दुःखं भवेन्नृणां ॥

ऐश्वर्याद्दिच्युते वापि सन्तते वापि लोपतः ।

अभीष्टादन्यतो वापि स्वपदादयेन बिभ्रुतिं ।

नरो नाप्नोति नारी वा व्रतं तद्गृहि मे सुने ॥

कण्व उवाच ।

संत्यमेतन्महाभाग दुःखप्राप्तिश्च संचयः ।

ऐश्वर्यस्यैव वित्तस्य बन्धुवर्गसुतस्य च ॥

तदेव श्रूयतां पार्थ यथा नेष्टात्पदाच्युतिः ।

स्वर्गादिर्जायते सम्यगुपवासव्रते नृणां ॥

द्वादशर्चाणि राजेन्द्र प्रतिमासन्तु यानि वै ।

पुष्पैर्धूपैस्तथाश्वोभिरभीष्टैरपरैरपि ॥

आदितः कृत्तिकां कृत्वा कार्तिके नृपसत्तम ।

कशरामान्ननैवेद्यं पूर्वमासचतुष्टयं ॥

निवेदयेत् फाल्गुनादौ संयावन्तु ततः परं ॥

आषाढादिषु (१) देवाय पायसं विनिवेदयेत् ॥

---

(१) आषाढादिषु तुर्गसमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तेन कृशरामान्नैवेद्यं पूर्वमासचतुष्टये निवेदयेत् । फागुना-
दिषु संयावं ततः परं आषाढादिषु चतुष्टु मासेषु पायसं
विनिवेदयेत् ।

तेनैवान्नेन राजेन्द्र ब्राह्मणान् भोजयेद्बुधः ।

पञ्चगव्यजले स्नानं तस्यैव प्राशनाच्छुचिः ॥

सम्यक् संपूज्य राजेन्द्र तमेव पुरुषोत्तमं ।

प्रणम्य प्रार्थयेद्ब्रह्मन् शुक्तिस्नातो यथाविधि ॥

नमो नमस्ते मम संशयोऽस्तु

पापस्य वृद्धिं समुपैतु पुण्यं ।

ऐश्वर्यवित्तादि सदाक्षयं मेऽ

क्षया च मे सन्ततिरच्युतास्तु ॥

तथाच्युत त्वं परतः परात्मा

ब्रह्मात्मभूतः परतः परात्मा ।

यथाच्युतं मे कुरु वाञ्छितं तत्

पापं हरे मे तु हराप्रमेयं ॥

अच्युतानन्द गोविन्द प्रसीद यदभीष्टितं ।

तदक्षयममेयात्मन् कुरुष्व पुरुषोत्तम ॥

एवं देवं समभ्यर्च्य प्रार्थयित्वा यथाविधि ।

नैवेद्यं स्वयमग्न्यान्नित्यं श्रद्धासमन्वितः ॥

ततः संवत्सरस्यान्ते सुखं सुमोत्थितेऽच्युते ।

सष्टतं ताम्रपात्रन्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

शक्तितो दक्षिणां दद्यादच्युतः प्रीयतामिति ।

एवं त्रिसप्तमे वर्षे कुर्यादुदयापनन्ततः ॥

तदग्रे ब्राह्मणी स्थाप्या स्थविरा शाश्वरायणी ।
महासती रौप्यमयी तन्मनार्हा सदैव सा ॥
ततस्ते पूजयित्वा तु माल्यवस्त्रानुलेपनैः ।
मन्त्रेणानेन राजेन्द्र प्रणिपत्य विधानतः ॥
प्रतिसंवत्सरं दद्यादन्नपानं द्विजातये ।
ब्राह्मणाय तिलान् दद्यात् सहिरण्याज्यसंयुतान् ।
गाद्याश्च दद्याद्विप्राय सवत्साः कांस्यदोहनाः ।
शय्याश्च शक्तितो दद्याद्भक्त्या तिष्ठेत्तु केशवः ।
घटसप्तात्र निर्दिष्टाः स्थाप्याः पूर्णजलोज्ज्वलाः ॥
छत्रोपानदयुगैः सार्धं दत्त्वा न च्यवते नरः ।
तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन दत्त्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥
नृत्यगीतेन राजेन्द्र नरः प्राप्नोति वाञ्छितं ।
सन्ततिं स्वर्गमौभाग्यमैश्वर्य्यञ्च तथैव च ॥
तद्वत्तिमितमत्यन्तं ततो न च्यवते नरः ।
तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन आत्मना चैव पूजयेत् ।
यतेताश्चयकामस्तु सदैव पुरुषोत्तम ॥

कृष्ण उवाच ।

अत्रापि श्रूयते काचित् सिद्धा स्वर्गे महाव्रता ।
नारी तपस्विनी भूत्वा प्रख्याता शाश्वरायणी ॥
समस्तसन्देहहरा सदा स्वर्गोक्तसां हिता ।
कस्मिंश्चिदेव काले तु देवराजः शतक्रतुः ।
पूर्वेन्द्रचरितं राजन् पप्रच्छेदं ब्रह्मसतिं ॥
पूर्वेन्द्रात्परतः पूर्वं ये बभूवुः सुरेश्वराः ।

तेषां चरितमिच्छामि श्रोतुमङ्गिरसां वर ॥
 एवमुक्तस्तदा तेन देवेन्द्रेणामलद्युतिः ।
 प्राह धर्मभृतां ये हः परमर्षिर्हृदस्यतिः ॥
 आत्मनः समकाशीनं मामवेहि सुरेश्वर ।
 ततः परमयं देवो हृदस्यतिसमन्वितः ॥
 ययौ यत्र महाभागा सम्यगास्ते तपस्विनी ।
 सा तौ दृष्ट्वा समायातो देवराजहृदस्यती ॥
 सम्यग्धर्मेण संपूज्य प्रणिपत्याह सुव्रता ।
 नमोऽस्तु देवराजाय तथैवाङ्गिरसे नमः ॥
 यद्वा कार्यं महाभागेः सकलन्तदिहोच्यतां ।
 यदि कर्तुं मया शक्तं तत् करिष्येऽविमृश्य च ॥

हृदस्यतिरुवाच ।

आवाभ्यामागतौ भद्रे प्रष्टुमत्राभिकाङ्क्षिनौ ।
 यच्च कार्यं महाभागे तत्पृष्टं कथयस्व मां ॥
 यदि स्मरसि कल्याणि पूर्वोद्भूतचरितानि वै ।
 तदाख्याहि महाभागे देवेन्द्रस्य कुतूहलं ॥

शान्भारायण्युवाच ।

यत्ते पूर्वसुरेन्द्रस्य ततश्च प्रथमे हि यः ।
 तस्मात् पूर्वतरा ये च तस्यापि प्रथमश्च यः ॥
 तेषां पूर्वतरा ये वै विद्मि तानखिलानहं ।
 तेषाञ्च चरितं कृतं जानाम्यङ्गिरसां वर ॥
 मन्वन्तराण्यनेकानि सृष्टयस्त्रिदिवोकसः ।
 सप्तर्षीञ्च वज्रकू वेषि मनूनाञ्च सुताञ्च यान् ॥

एवमुक्त्वा सुरेन्द्राणां सा शक्रं शान्भरायणी ।
 कथयामास आचार्यं तद्वापि कथयामि ते ॥
 शृणु वत्स नकुकर्णो देवदैवतदुर्जयः ।
 स लोकपालान् समरे विजित्य सहदैवतैः ।
 इन्द्रस्यायतनं पश्चात् प्रविशेश सुनिर्भयः ॥
 तं दृष्ट्वा सहसा प्राप्तं शक्रः शय्यातले लुठन् ।
 जगोप सहसा आन्तं नकुकर्णभयाद्दिवं ।
 दानवं शक्रशयने प्रणिपातपुरःसरः ॥
 घासुदेवस्तु, दुर्हतं दृष्ट्वा दैवतकण्ठकं ।
 चकार कण्ठग्रहणं वासवस्तेन हर्षितः ॥
 ततः कृष्णश्च तरसा गृह्य दीर्घ्यां शनैः शनैः ।
 पीडयामास विहसन् नदन्तं भेरवान् रवान् ॥
 ममार दानवेन्द्रोऽसौ बलाद्गगनार्त्तपञ्जरः ।
 निर्जंगाम ततः सोऽपि शय्यामूलमवाक् शिरः ॥
 तृष्टाव हरिमासीनः शङ्खचक्रगदाधरं ।
 एतद्दृष्टं मया शक्र उवाच सुरराट् प्रति ॥
 ततः कुरु तपो रौद्रं देवराजस्तपस्विनी ।
 उवाच जानासि कथं त्वमेतत् शान्भरायणि ॥

शान्भरायण्युवाच ।

सर्वं एव हि देवेन्द्र स्वर्गस्या ये सुरेश्वराः ।
 बभूवुश्चरितं तेषां श्रुतं दृष्टन्तद्यैव च ।

इन्द्र उवाच ।

किन्दृष्टं वद धर्मज्ञे त्वयानघे यदृच्छया ।
 स्वर्गोके वसतिं प्राप्ता यथान्यायेन केनचित् ॥
 अही सर्व्वव्रतानाञ्च ह्युपोषितमयोहतं ।
 प्रधानतरमत्यन्तं स्वर्गवासप्रदं मतं ॥
 एवमुक्ता ततस्तेन देवेन्द्रेण तपस्विनी ।
 प्रत्युवाच महाभागा यथा तच्छाम्भरायणी ॥
 समर्थैरर्चिर्तो देवः प्रतिमासं सुरेश्वर ।
 यथोक्तव्रतमासाद्य सप्तवर्षाणि पूजितः ॥
 तस्येयं कर्मणो व्याप्तिरच्युताराधनस्य मे ।
 देवलोकादभिमता देवराज यदच्युतिः ॥
 स्वर्गं द्रव्यमथैश्वर्य्यं सततं यानि वाञ्छति ।
 नरः प्राप्नोति तत्सर्व्वं तीर्षणीयस्ततः प्रभुः ॥
 एतत्ते पूर्व्वं देवेन्द्रचरितं सकलं मया ।
 स्वर्गवासाक्षयत्वञ्च मासादच्युतपूजनात् ॥
 यथा च कथितं देव पृच्छतस्त्रिदशेश्वर ।
 धर्मार्थकाममोक्षञ्च वाञ्छितं विबुधाधिपैः ।
 विष्णोराराधनायान्यत्परमं सिद्धिकारणं ॥
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा देवराजबृहस्पती ।
 तां तथेत्युचतुः साध्वीं चैरतुश्चापितद्वतं ॥
 तस्मात्पार्थ प्रयत्नेन प्र तिमासं समाहितः ।
 मासि मास्यच्युतं पूज्य भवेथास्तन्मनास्तदा ।
 ये शाम्भरायणि कथां चरितव्रतेन
 वर्षाणि सप्त विधिना सुधियो नयन्ति ।

ते खर्गलोकमभिलभ्य कृताधिवासाः

कल्पायुतं सुतशतैरपि न च्यवन्ति ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे ब्राह्मरायणीव्रतं ।

—080—

वशिष्ठ उवाच ।

शृणुष्व च महीपाल व्रतं विष्णुपदत्रयं ।

सर्वपापप्रशमनं यज्जगाद पुरा हरिः ॥

दक्षः प्रजापतिः पूर्वं विष्णुमाराध्य पृष्टवान् ।

बहुशस्य विपन्नायां स कृष्टावरिसूदनः ॥

दक्ष उवाच ।

भगवन् सर्वकल्वत्वमादिष्टं मे स्वयम्भुवा ।

ब्रह्मणा देवदेवेन तवादेशेन केशव ॥

विपन्नेन जगन्नाथ समकृष्टिः कृता तव ।

विषयासङ्गविशमास्तव्यमाचक्ष्व चाश्रुतं ॥

वशिष्ठ उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा दक्षेण देवदेवो जनार्दनः ।

आचष्ट दुःखक्षयदं व्रतं विष्णुपदत्रयं ॥

सर्वारम्भविनिष्पत्तिकारकं पापनाशनं ।

संसारोच्छेदकैर्धौरेय्येष्टैः स्थिरबुद्धिभिः ॥

तदहं तव राजेन्द्र व्रतानामुत्तमोत्तमं ।

कथयामि समाचष्ट यथापूर्वं समासतः ॥

आषाढे मासि राजेन्द्र पूर्वाषाढाषु पार्थिव ।

समभ्यर्च्य जगन्नाथमच्युतं नियतः शुचिः ।
 पुष्पैर्धूपैस्तथाहृद्यैर्गन्धैः सागुरुचन्दनैः ॥
 यथाविभवतश्चान्यैरक्षैर्वासीभिरेव तु ।
 क्षीरस्नेहस्थितं तदहृद्यैर्विष्णुपदत्रयं ॥
 समभ्यर्च्य यथाशक्त्या केगवस्याग्रतो न्यसेत् ।
 यवांश्च दद्याद्विप्राय श्रीपतिः प्रीयतामिति ॥
 नक्तं भुञ्जीत राजेन्द्र हविष्यान्नं सुशोभनं ।
 तथैवोत्तरषाढासु श्रावणे मासि मानवः ॥
 तथैवाभ्यर्च्य गोविन्दं तथा विष्णुपदत्रयं ।
 विप्राय च हृतं दत्त्वा प्रीणयित्वा भुवःपतिं ॥
 भुञ्जीत गौरसप्रायं मानवो मौनमास्थितः ।
 स्त्री वा राजेन्द्र पूर्वासु तथा भाद्रपदासु वै ॥
 फाल्गुने फाल्गुनी पूर्वा भवेदिति यदाष्टप ॥
 त्रिविक्रमं तदा देवं पूर्वोक्तविधिनार्चयेत् ।
 पदत्रयन्तु देवस्य समभ्यर्च्य तु पार्थिव ॥
 हिरण्यं दक्षिणां दद्यात् स्वर्गतिः प्रीयतामिति ।
 नक्तं भुञ्जीत राजेन्द्र आज्यपाकविवर्जितं ॥
 एष एवोत्तरायोगे चैत्रे मासि विधिः स्मृतः ।
 अपुत्रो लभते पुत्रमपतिर्लभते पतिं ॥
 समागमं प्रवासञ्च तथा प्राप्नोति बान्धवैः ।
 भद्रमैश्वर्यमारोग्यं सौभाग्यं वानुरूपतां ॥
 प्राप्नुयादखिलानेतान् पूजयित्वा पदत्रयं ।
 यान् यान् कामाक्षरः स्त्री वा हृदयेनाभिवाञ्छति ॥

तांस्तानाप्नोति निष्कामो विष्णुर्लोकं प्रपद्यते ॥
पूर्वं कृत्वापि पापानि नरः स्त्रो वा नराधिप ।
पदत्रयं व्रतञ्चात्र मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥

इति विष्णु धर्मीत्तरोक्तं विष्णुपदव्रतं ।

— ००० —

दक्ष उवाच ।

अपुत्रता महादुःखमतिदुःखं कुपुत्रता ।
कुपुत्रः सर्वदुःखानां हेतुभूतो यतो मम ॥
धन्यास्त्रो तु सुतं प्राप्य सर्वदुःखविवर्जिताः ।
शक्तं प्रशान्तबलिनं भक्तं गुणविचक्षणं ॥
स्वकर्मेनिरतं नित्यं देवद्विजपरायणं ।
अस्त्रज्ञं वेदधर्मज्ञं दोनानाथसमाश्रयं ॥
दैवानुकुलतायुक्तं युक्तं सम्यग्गुणेन तु ।
प्राप्नोति पुत्रं वै योऽस्माच्चान्यो धन्यतरो भुवि ॥
सोऽहमिच्छामि तत् श्रोतुं त्वत्तः कर्म महासुने ।
येन तल्लक्षणः पुत्रो लभ्यते मानवैरिह ॥

पुलस्त्य उवाच ।

एवमेतन्महाभाग पित्रोः पुत्रसमुद्भवं ।
सर्वदुःखोपशमनं येनैतत् कथयामि ते ॥
कृतवीर्यो महीपालो ह्येहयानामभूत्परा ।
तस्य ग्रीष्मवतीनाम्नी बभूव वरवर्णिनी ॥
सा त्वपुत्रा महाभागा मैत्रेयीं पथिष्यच्छत ।

गुणांश्च पुत्रलाभस्य कृतासनपरिग्रहा ।

कथयामास मैत्रेयी नान्नानन्तव्रतं शुभं ॥

मैत्रेय्युवाच ।

योऽयमिच्छेन्नरः कामं नारी वा वरवर्णिनी ।

स तं समाराध्य विभुं सम्यगाप्नोति केशवात् ॥

मार्गशीर्षे ऋगशिरऋचं यस्मिन्दिने भवेत् ।

तस्मिन् सम्प्राश्य गोमूत्रं ज्ञात्वा नियतमानसः ॥

पुष्पैर्धूपैस्तथा गन्धैरुपहारैश्च श्रुतितः ।

वामपादमनन्तस्य पूजयेद्दरवर्णिनि ॥

अनन्तः सर्वकामाय अनन्तं भगवान् फलं ।

ददात्वनन्तश्च पुनस्तद्दिहैवान्यजन्मनि ॥

अनन्तपुण्योपचयद्वारोत्येतन्महाव्रतं ।

तथाभिलषितावाप्तिं कुरु मे पुरुषोत्तम ॥

इत्युच्चार्यार्चनं तस्य यथाविधिविधानतः ।

समाहितमना भूत्वा प्रणिपातपुरःसरं ॥

विप्राय दक्षिणान्दद्यादनन्तः प्रीयतामिति ।

इत्युच्चार्य तथा नक्तं भुञ्जीयात्तैलवर्जितं ॥

तथैव पुरुषं पौषे पुष्पैर्भगवत्कटिं ।

वामामभ्यर्च्य कर्त्तव्यं गोमूत्रप्राशनन्ततः ।

अनन्तः सर्वकामानामिति वीक्षारयेत् पुनः ॥

भुञ्जीत च तथान्यायं वाचयित्वा द्विजोत्तमान् ।

माघे मघासु तद्द्वे वाह्वे देवस्य पूजयेत् ॥

स्कन्धश्च फाल्गुनीयोगे फाल्गुने मासि भामिनि ।

चतुर्थेतेषु मासेषु गोमूत्रप्राशनं मतं ॥
 ब्राह्मणाय तथादद्यात्तिलान् धान्यकमेव च ।
 देवस्य दक्षिणं स्तब्धश्चैत्रे चित्रासु पूजयेत् ॥
 तथैव प्राशयेच्चान्न पञ्चगव्यं महीपते ।
 किञ्चित्तु कनकं दद्याद्दयावन्मासचतुष्टयं ॥
 वैशाखे तु विशाखायां बाहुं संपूज्य दक्षिणं ।
 तथैव दद्यात् कनकं नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 ज्येष्ठासु च कटिं पूज्य ज्यैष्ठे मासि शुभव्रत ।
 आषाढासु तथाषाढे कुर्यात् पादार्चनं विभोः ॥
 पादहयन्तु श्रवणे श्रावणे मासि पूजयेत् ।
 घृतं विप्राय दातव्यं प्राशयेत् यथाविधि ॥
 कार्तिकान्तेषु मासेषु प्राशनं दानमेव तु ।
 सुखं प्रीठपदायोगे मासि भाद्रपदेऽर्चयेत् ॥
 तद्देवाश्विने पूज्य हृदयश्चाश्विनीषु च ।
 कुर्यात्समाहितमना स्नानं प्राशनमर्चनं ॥
 अनन्तशिरसः पूजां कार्तिके कृत्तिकासु च ।
 यस्मिन् यस्मिन् दिने पूजा तत्र तत्र दिने दिने ॥
 नाम तस्य तु जप्तव्यं क्षुतः प्रस्रवलितादिषु ।
 घृतेनानन्तमुद्दिश्य पूर्वमासचतुष्टयं ॥
 ततश्चतुर्थे मासेषु मधुना कुलनन्दन ।
 क्षीरेण श्रावणादौ च होमो मासचतुष्टयं ॥
 प्रशस्तं सर्वमासेषु हविष्यान्नेन भोजनं ।
 एवं द्वादशभिर्मासेः पारणत्रितयं भवेत् ॥

व्रतावसाने चानन्तं सौवर्णं कारयेच्छुभं ॥
 राजतं मुषलञ्चैव तत्पार्श्वे विनिवेदयेत् ।
 पुष्पधूपदिनैवेद्यं पूजा कार्या यथाविधि ॥
 नाम्ना पीठोपरि हरिं मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमं ।
 नमोऽस्त्वनन्ताय शिरः पादौ सर्वात्मने नमः ॥
 शेषाय जानुयुगलं कामायेति कटिं नमः ।
 नमोऽस्तु वासुदेवाय पार्श्वे संपूजयेद्दरेः ॥
 सङ्कर्षणायेत्युदरं भुजौ सर्वास्त्रधारिणे ।
 कण्ठं श्रीकण्ठनाम्ना वै मुखमिन्दुसुखाय च ॥
 हलञ्च मुषलञ्चैव स्वनाम्ना पूजयेदुबुधः ।
 एवं संपूज्य गोविन्दं सितवस्त्रविभूषितं ।
 छत्रोपानसमायुक्तं स्रग्दामालङ्कृतं तथा ॥
 नक्षत्रदेवताः पूज्या नक्षत्राणि च सर्वशः (१) ।
 सीमं नक्षत्रराजानं मासान् संवत्सरं तथा ॥

नक्षत्रदेवतास्तु भविष्यत्पुराणात् ।

अश्विनौ यमराहुग्निर्धाता चन्द्र उमापतिः ।
 अदितिर्व्याक्पतिः सर्पाः पितरश्च भगोऽय्यमा ॥
 रविस्त्वष्टा मरुच्चैव शक्राग्नी मित्र एव च ।
 भवन्वा निर्ऋतिस्तीर्थं विश्वे देवाः श्रियः पतिः ॥
 वसवो वरुणस्तस्मादजोऽहिर्ब्रध्नपूषणौ ।
 नक्षत्रदेवता ह्येता कथितास्तव देवताः ॥
 षादशात्र घटाः कार्य्याः सतीयाद्यान्संयुताः ॥

(१) नक्षत्राणि चतुर्दश इति पुस्तकान्तर पाठः ।

एवं संपूज्य विधिवद्देवदेवं जनार्दनं ।
 ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु वस्त्रैराभरणैः शुभैः ॥
 एकं वा वेदवेदाङ्गपारगं संयतेन्द्रियं
 पुराणज्ञं धर्मविदं अय्यङ्गन्तु प्रियम्बदं ॥
 तस्य देयं समस्तं तदनन्तः प्रीयतामिति ।
 अन्येषां ब्राह्मणानान्तु देयं वित्तानुसारतः ॥
 अनेन विधिना भद्रे व्रतञ्चैतत् समाप्यते ।
 पारिते च समाप्नोति सर्वानेव मनोरथान् ॥
 पुत्रार्थिभिर्वित्तकामैर्भृत्यदारानभौषुभिः ।
 प्रार्थयद्भिश्च मर्त्यैस्मिन्नारोग्यबलसम्पदः ।
 एतद्व्रतं महाभागे पुण्यं स्वस्त्वग्नं परं ॥
 अनन्तव्रतसंयुक्तं सर्वपापप्रणाशनं ।
 तत् कुरुष्वेतदेव त्वं व्रतं शीलधनप्रदं ।
 वरिष्ठं सर्वलोकस्य यदि पुत्रमभीषसि ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमनन्तव्रतं ।

— ००० —

पुरुषवा उवाच ।

श्रीतुमिच्छामि भगवन् रूपसत्त्वं महाफलं ।
 यत्समाप्तौ भविष्यामि दिव्यरूपधरो मुने ॥

अत्रिरुवाच ।

तदेतद्व्रतकामेन अन्विषी ब्राह्मणो गुरुः ।
 ज्योतिषं योऽभिजानाति इतिहासांश्च कृत्स्नशः ॥
 तत् प्रदिष्टेन विधिना पादाक्षप्रभृतिक्रमात् ।

फाल्गुन्यां समतीतायां कृष्णपक्षाष्टमी तु या ।
 समूलां तां तु संप्राप्य व्रतं गृह्णीत मानवः ॥
 उपोषितव्यं नक्षत्रं नक्षत्रस्य च दैवतं ।
 वरुणश्च तथा चन्द्रं पूजयेद्विधिना नरः ॥
 पूजयेद्देवदेवश्च भगवन्तं जनाह्वनं ।
 उपोष्याङ्गानि देवस्य प्रयत्नेन च पूजयेत् ॥
 ततोऽग्निहवनं कृत्वा पूजयित्वा तथा गुरुं ।
 उपवासस्तु कर्त्तव्यो द्वितीयेऽहनि पार्थिव ॥
 उपोष्य ऋचे विगते स्नात्वा संपूज्य केशवं ।
 कृत्वाग्निहवनं गत्वा पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 हविष्यान्नञ्चभोक्तव्यं शृणु चाङ्गक्रमं मम(१) ।
 पादयोः कथितं मूलं प्राजापत्यस्तु जङ्घयोः ॥
 अश्विनौ जानुयुगलं जरुयुग्मे च पार्थिव ।
 सहिते द्वे तथाषाढे गुह्यञ्च सहिते स्मृते ॥
 पूर्वोत्तरे च फाल्गुन्यौ कृत्तिका च कटिर्भवेत् ।
 पार्श्वयोः कुचियुतयोर्नक्षत्रत्रितयं समं ।
 उभे प्रोष्ठपदे राजन् रेवती च तथा भवेत् ॥
 उरोऽनुराधासु पृष्ठं धनिष्ठासु प्रकीर्तितं ।
 भुजौ ज्ञेयौ विशाखासु हस्ते प्रोक्तौ तथा करौ ॥
 अङ्गुल्यश्च तथा प्रोक्ता राजसिंह पुनर्वसौ ।
 अश्लेषायां नखाः प्रोक्ता ज्येष्ठायां नृप कन्धरः ॥
 अवणे अवणौ ज्ञेयौ मुखं पुण्ये प्रकीर्तितं ।

दत्ताः स्वाती शतभिषा हनुः प्रोक्ता तथा नृप ॥
 मघायां नासिके प्रोक्ते मृगशर्षे च लीचने ।
 चित्रा ललाटे विज्ञेया भरण्याञ्च तथा शिरः ॥
 शिरोरुहास्तथार्द्रासु व्रतस्यान्ते नराधिप ।
 चैत्रशुक्लावसाने तु सत्रं परिसमाप्यते ॥
 यद्यन्तरायं न भवेत् किञ्चिच्छीघ्रं निमित्तजं ।
 अङ्गक्रमेण सकलसृक्षवर्गसुषोषितः ॥
 ततान्ते प्रयतः स्नात्वा पूजयेन्मधुसूदनं ।
 चन्दनागुरुकपर् रमृगदर्भैः सकुङ्गमैः ॥
 जातीफलैः सकक्रीलैर्लवङ्गकुसुमैस्तथा ॥
 बालगुग्गुलुनिर्य्यासैः पुष्पैः कालोद्भवैः शुभैः ॥
 धूपो नरेन्द्रागुरुणा चन्दनेन सुगन्धिना ।
 दीपाश्च देया राजेन्द्र तिलतैलेन पूरिताः ॥
 अशेषा वर्त्तयः कार्या महारजतरञ्जिताः ।
 नैवेद्यञ्च तथा कार्यं परमान्नेन पूरिणा ॥
 दध्ना क्षीरघृताभ्याञ्च मधुना च गुडैश्च च ।
 सितया च तथा भक्ष्यैः फलैर्मूलैर्यथाविधि ॥
 अपूपैः पानकैर्हृदयैः शीतलैश्च सुगन्धिभिः ॥
 लवणस्य च पात्राणि कृशरञ्च निवेदयेत् ।
 सर्व्वव्रीजानि राजेन्द्र भूषणानि च शक्तितः ।
 महार्हाणि च वस्त्राणि भक्त्या प्रयतमानसः ।
 तद्विष्णीः परमित्येवं होमः कार्य्यो ह्यनन्तरं ॥
 हादशाक्षरको मन्त्रस्त्रीशूद्रेषु विधीयते ।

घृतमाक्षिकसंयुक्तान् जड्यात्तिलतण्डुलान् ॥
 ततस्तु दक्षिणा देया गुरवे नृपसत्तम ॥
 नागानि च प्रदेयानि ग्रामाणि विविधानि च ।
 तुरगाणि च मुख्यानि रत्नानि विविधानि च ॥
 ब्राह्मणस्तु पिता त्रेयो रूपसत्रप्रदर्शकः ।
 रूपसौभाग्यलावण्यजन्मारीग्यप्रदायकः ॥
 राज्यस्य वा द्विजत्वस्य बहुवित्तस्य दायकः ।
 न तस्य निष्कृतिः शक्या गन्तुं दानेन भूरिणा ॥
 गुरुप्रसाद एवात्र दक्षिणा न तु कारणं ।
 तस्मात् प्रसादमाकाङ्क्षेद्रूपसत्रप्रदर्शकः ॥
 अवश्यं तस्य दातव्यं घृतपूर्णन्तु भाजनं ।
 चतुःपलन्तु कांस्यस्य सुवर्णं काञ्चनस्य च ॥
 ततः परं भोजनीयाः स्वशक्त्या द्विजपुङ्गवाः ।
 लवणक्षीरदध्याज्यगुडभक्षसितोद्भूतं ॥
 भोजनं पानकीपेतं पश्चाद्देया च दक्षिणा ।
 वस्त्रगुग्मं प्रदातव्यं ब्राह्मणाय नवं शुभं ।
 बहुमूल्यं शुभञ्चैव महारजतरञ्जितं ॥
 सप्त बीजानि देयानि लवणं कुप्यमेव च ।
 यच्चान्यदप्यभीष्टं स्याच्छत्रोपानहमेव च ॥
 वित्तशाठ्यं न कर्त्तव्यं छत्रदाने महीपते ।
 अवश्यदेयं सत्रेऽस्मिन् घृतपूर्णन्तु भाजनं ॥
 चतुःपलन्तु कांस्यस्य सुवर्णं काञ्चनस्य च ।
 व्रतेनानेन चौर्येण देहत्यागे दिवं व्रजेत् ॥

तत्रास्ते सुचिरं कालं मानुष्येयदि जायते ।
 राजा भवति धर्मज्ञो ब्राह्मणो वा धनान्वितः ॥
 कुले महति सभूतो रूपेणाप्रतिमो भुवि ।
 आरोग्यं महदाप्नोति सौभाग्यमपि चीत्तमं ॥
 लावण्यं बुद्धिमेधाश्च मतिं धर्मेऽतिशयवती ।
 संपूर्णचन्द्रप्रतिमः सर्व्वसत्त्ववशंकरः ॥
 नरा भवति राजेन्द्र नारी चाप्सस्सां समा ।
 सुभगा दर्शनीया च लावण्यगुणसंयुता ॥
 बहुधान्या बहुधना बहुभूषणसंयुता ।
 भर्तुं धात्यन्तदयिता लोके ख्याता च सद्गुणैः ।
 नित्यारोग्यवती कान्ता सर्व्वदोषविवर्जिता ॥
 चन्द्रानना नीलसरोजनेत्रा
 त्रैलोक्यकान्ता पतिवल्लभा च ।
 भवत्यवश्यं सुभगा सुशीला
 लावण्ययुक्ता यशसा त्रिधा च ।

इति विष्णुधम्मोत्तरोक्तं रूपसचव्रतं ।

—000—

अथ नीराजनविधिः ।

राम उवाच ।

नीराजनं विधिस्त्वत्तः श्रोतुमिच्छामि सत्तम ।
 कथं कार्या नरेन्द्रस्य शान्तिर्नीराजनो प्रभो ॥

पुष्कर उवाच ।

पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे नगरे च मनोहरे (१) ।
 विस्तीर्णं कारयेद्राजन् सुमनोहरमाश्रमं ॥
 कटैर्गुप्तं कुशास्तीर्णं पताकाध्वज शोभितं ।
 तोरणत्रितयं तत्र प्राङ्मुखं कारयेच्छुभं ॥
 कार्यं षोडशहस्तान्तु तोरणान्तु समुच्छयेत् ।
 वैपुल्यं दशहस्तान्तु तथा कार्यं भृगूत्तमं ॥
 तोरणादक्षिणे भागे तत्र कार्यमथाश्रमं ।
 देवतार्चा भवेत्तत्र तथाग्निहवनक्रिया ॥
 अष्टहस्तायतोत्सेधसुल्भकानान्तु वामतः ।
 कार्यं भवति शुष्काणां कूटं भृगुकुलोद्दहं ॥
 पञ्चरङ्गकसूत्रेण शतग्रन्थिर्मनोरमा ।
 मध्यमे तोरणे कुर्याच्छतपाशान्तु मध्यगां ।
 क्वादयित्वा कुशैस्तान्तु सृदा संकादयेत्पुनः ॥
 तस्याच्च लङ्घनं वर्ज्यं प्रपन्नात् सर्वजन्तुभिः ।
 न लङ्घिता च यावत्स्यात् प्रथमं राजहस्तिना ॥
 चित्रान्त्यक्ता यदा स्वातिं सविता प्रतिपद्यते ।
 ततः प्रभृतिकर्त्तव्या यावत् स्वाती रवि स्थितः ॥
 आश्रमे प्रत्यहं देवाः पूजनीया हिजोत्तम ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च शम्भुश्च शक्रश्चैवानिलानली ॥
 विनायकः कुमारश्च वरुणो धनदो यमः ॥
 विश्वे देवा महाभागा उच्चैःश्रवस एव च ॥

---

(१) पूर्वोत्तरे तु नगरे देशे तु सुमनोहरे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अष्टौ महागजाः पूज्यास्तेषां नामानि मे शृणु ।
 कुमुदैरावणः पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ॥
 सुप्रतीकोऽञ्जनो नील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥
 पूजा कार्या ग्रहर्चाणां तथैव च पुरोधसा ।
 ततस्तु जुहुयादहङ्गौ पुरोधाः सुसमाहितः ।
 यथाभिहितदेवानां मन्त्रैस्तल्लिङ्गसंज्ञकैः ॥
 तथा च मन्त्रहीनानां प्रणवेन महाभुज ॥
 समिधः क्षीरवृक्षाणां तथासिद्धार्थकानि च ।
 हुत्वा च कलशान् कुर्यात् सोदकान् घनसंयुतान् ॥
 पूजितान्माल्यगन्धैश्च वनस्पतिविभूषितान् ।
 पञ्चरङ्गकसूत्रेण कुर्यादस्त्रयुगन्तथा ।
 भस्मातशालिसिद्धार्थवचाकुष्ठप्रियङ्गवः ॥
 तीरणात् पश्चिमे भागे कलशैः पूर्वकल्पितैः ।
 स्नातः संस्त्रापनीयाः स्युर्ध्वन्वपूतैर्गजोत्तमाः ॥
 तुरगाश्च महाभाग अलङ्कृत्य ततस्तु तान् ।
 ततोऽभिषेकं नागस्य तथा तं तुरगस्य च ॥
 अन्नपिण्डं ततो देयमभिमन्त्र्य पुरोधसा ।
 तस्याभिनन्दने राज्ञो विजयः परिकीर्तितः ॥
 त्यागे च तस्य विज्ञेयं महद्भयमुपस्थितं ।
 निष्क्रामयेत्तीरणैस्तु ततोहि प्रथमं गजं ॥
 तत्रापि प्रथमं राम अभिषिक्तं गजोत्तमं ।
 तस्यादौ तुरगञ्चैव राज्ञो मरणमादिशेत् ॥
 दुर्भिक्षं तत्र विज्ञेयं गोश्वरोष्टस्य लङ्घने ॥

लङ्घयेदामपादेन यदि तं नृप कुञ्जरं ।
 राज्ञीपुरोहितामात्यराजपुत्राहितं भवेत् ॥
 राज्ञस्तु मरणं ब्रूयादाक्रामेत्तं पदा यदा ।
 राज्ञी विजयमाचष्टे लङ्घयेद्वक्षिणेन तं ॥
 राजहस्तिनि निष्क्रान्ते सान्त्वयस्य क्षयो भवेत् ॥
 निष्क्रामेयुस्ततः सर्वं प्राप्नु खास्तोरणैर्गजाः ॥
 ततोऽश्वाः सुमहाभाग ततस्तु नरसत्तम ।
 ततश्चक्रं ध्वजश्चैव राजलिङ्गानि यानि च ॥
 ततस्तु तानि संस्थाप्य पूजयेदायुधानि च ।
 पञ्चरङ्गकसूत्रेण यास्ताः प्रतिसराकृताः ॥
 दूष्यादूष्येति मन्त्रेण निबध्नीयात् पुरोहितः ।
 सर्वेषां नृप नागानान्तरङ्गाणाञ्च भार्गव ॥
 स्वगृहेष्वथ ते नेयाः कुञ्जरास्तुरगैः सह ।
 स्वातिस्थः सविता यावत् तावच्छालासु संस्थितान् ॥
 पूजयेत् सततं राम माक्रोशेन च ताडयेत् ।
 राजचिह्नानि सर्वाणि पूजयेदाश्रमे सदा ॥
 पूजयेद्दरुणं नित्यं तथा सुविधिवद्भिजान् ।
 भूतेज्या च तदा कार्या राज्ञी बलिभिरुत्तमैः ॥
 आश्रमो रक्षणीयः स्यात् पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः ।
 वसेतामाश्रमे नित्यं संवत्सरपुरोहितौ ॥
 अश्ववैद्यप्रधानश्च तथा नागभिषग्वरः ।
 दीक्षितैश्च तथा भाव्यं ब्रह्मचारिभिरेव च ॥
 स्वातिं त्यक्त्वा यदा सूर्यो विग्राहां प्रतिपद्यते ॥

अलङ्कुर्याद्दिने तस्मिन् वाहनन्तु विशेषतः ।
 पूजिता राजलिङ्गाय कर्त्तव्या नरहस्तागाः ॥
 हस्तिनन्तुरगं कृतं खड्गश्चापश्च दुन्दुभिः ।
 ध्वजं पताकां धर्मज्ञ चापन्तमभिमन्त्रयेत् ॥
 अभिमन्त्र्य ततः सर्वान् कुर्यात्कुञ्जरधूर्गतान् ।
 कुञ्जरोपरिगौ स्यातां संवत्सरपुरोहितौ ॥
 अश्ववैद्यप्रधानश्च तथा नागभिषग्वरः ।
 ततोऽभिमन्त्रितं राजा समारुह्य तुरङ्गमं ॥
 निष्क्रम्य तोरणैर्नागमभिमन्त्रितमारुहेत् ।
 तोरणेन विनिष्क्रम्य कुर्यात् सुरविवर्जितं ॥
 बलिं विभज्य विधिवद्वाजा कुञ्जरधूर्गतः ।
 रत्नैरलङ्कृतः सर्वैर्वीज्यमानश्च चामरैः ॥
 उन्मुकानान्तु निचयमदीपितमनन्तरं ।
 राजा प्रदक्षिणीकुर्यात् त्रीन्वारान् सुसमाहितः ॥
 चतुरङ्गबलोपेतः सर्वसैन्यसमन्वितः ।
 पौरैः किलिकिलाशब्दैः सर्ववादित्रनिखनैः ।
 बलितैश्च पदातीनां दृष्ट्वा तान् मनुजीत्तम ॥
 एवं कृत्वा गृहं गच्छेद्राजसैन्यपुरःसरः ।
 जनं संपूज्य च महत्सर्वमेव विसर्जयेत् ॥
 शान्तिर्नीराजनाख्येयं कर्त्तव्या वसुधाधिपैः ।
 हेमवृद्धिकरो राम नरकुञ्जरवाजिनां ॥

धन्या यशस्या रिपुनाशनी च
 सुखावहा शान्तिरनुत्तमा च ।

कार्थ्या नृपैराद्रविवृद्धिहेतोः

सर्वप्रयत्नेन भृगुप्रवीर ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तो नीराजनविधिः ।

भीष्म उवाच ।

उपवासेष्वशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः ।

अनभ्यासेन रोगाद्वा किमिष्टं व्रतमुच्यतां ॥

पुलस्त्य उवाच ।

उपवासेष्वशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते ।

यस्मिन् व्रते तदप्यत्र श्रूयतां वै व्रतं महत् ॥

आदित्यशयनं नाम यथावच्छङ्करार्चनं ।

येषु नक्षत्रयोगेषु पुराणज्ञा प्रचक्षते ॥

यदा हस्तेन सप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् ।

सूर्यस्य वायु संक्रान्ती सा तिथिः सर्वकामिकी ॥

उमामहेश्वरस्यार्चामर्चयेत् सूर्यनामभिः ।

सूर्यार्चां शिवलिङ्गञ्च उभयं पूजयेदतः ॥

उमापते रवेर्वापि न भेदः क्वचिदिष्यते ।

यस्मात्तस्मान्नृपश्चेष्ट गृहे शम्भुं समर्चयेत् ॥

अर्चा प्रतिमा । उमामहेश्वररूपन्तु प्रथमकृष्णाष्टमीव्रतोक्तं
वेदितव्यं ।

हस्तेन सूर्याय नमोऽस्तु, पादा-

वर्काय चित्रासु च गुल्फदेशं ।

स्वातीषु जङ्घे च सुरीत्तमाय
धात्रे विशाखासु च जानुदेशं ॥
तथानुराधासु नमोऽस्तु पूज्य
ऊरुद्वयं देवसहस्रभागोः ।
जेष्ठास्त्रनङ्गाय नमोऽस्तु गुह्य-
मिन्द्राय सोमाय कटिञ्च मूले ॥
पूर्वोत्तराषाढयुगे च नाभिं
त्वष्ट्रे नमः सप्ततुरङ्गमाय ।
तीक्ष्णांशवे तु श्रवणे च वक्षः
कक्षे धनिष्ठासु विकर्त्तनाय ॥
वक्षस्थलं ध्वान्तविनाशनाय
जलाधिपर्त्तं प्रतिपूजनीयं ।

जलाधिपर्त्तं, शततारा ।

पूर्वोत्तराभाद्रपदद्वये च
वाह नमश्चन्द्रकराय पूज्यौ ॥
साम्नामधीशाय करद्वये च
संपूजनीयं नृप रेवतीषु ।
नखानि पूज्यानि तथाऽश्विनीषु
नमोऽस्तु सप्ताश्वधुरन्धराय ॥
कठोरधान्ते भरणीषु पृष्ठं
दिवाकरायेत्यभिपूजनीया ।
श्रीवाग्निऋतेऽधरमम्बुजेषं
संपूजयेद्भारतरोहिणीषु ॥

(८६)

अग्निऋचन्तु कृत्तिका ।

मृगोत्तमाङ्गे दशनाः पुरारे
संपूजनीया हरये नमस्ते ।
नमः सवित्रे इति शाङ्करे तु
नासाक्षिपूज्याथ पुनर्वसौ च ॥
शाङ्करमाद्रौ ।

ललाटमश्वोरुहवत्तभाय
पुथ्येऽलकान्वेदसमीरणाय ।
सार्प्येऽथ मौलिं विबुधप्रियाय
मघासु कर्णाविति गोगणेशः ॥

सार्प्यं अश्लेषा ।

पूर्वासु गोब्राह्मणनन्दनाय
नेत्राणि संपूज्यतमानि शश्वोः ।
अथोत्तराफाल्गुनिषु भ्रुवौ च
विश्वेश्वरायेति च पूजनीयौ ॥
नमोऽस्तु पाशाङ्कुशपद्मशूल
कपालसर्पेन्दुधनुर्धराय ।
गजासुरानङ्गपुरान्धकारे
विनाशमूलाय नमः शिवाय ॥
इत्यादि चास्त्राणि च पूज्य नित्यं
विश्वेश्वरायेति शिरोऽभिपूज्यं ।
भोक्तव्यमत्रैव मतैलमन्त्र-
ममांसमन्त्रारमभक्तशेषं ॥

इत्येवंविधनक्तानि कृत्वा दद्यात् पुनर्द्वयं ।

शालीयतण्डुलप्रस्थमुडम्बरमये घृतं ।

उडम्बरमये, ताम्रमये ।

संस्थाप्य पात्रे विप्राय सहिरण्यं निवेदयेत् ।

सप्तमे वस्त्रयुग्मञ्च पारणे त्वधिकं भवेत् ॥

चतुर्दशे तु संप्राप्ते पारणे भारताब्दिके ।

आब्दिके, सांवत्सरिके । सप्तविंशत्या दिवसैरेकैकम्पारणमिति-
संवत्सरे अष्टादशदिनाधिके चतुर्दशपारणानि भवन्ति ।

ब्राह्मणान् भीजयेद्भक्त्या गुडचौरघृतादिभिः ॥

कृत्वाथ काञ्चनं पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं ।

शुद्धमष्टाङ्गुलं तच्च पद्मरागदलान्वितं ॥

शय्यां विलक्षणां कृत्वा विरुद्धग्रन्थिवर्जितां ।

सोपधानकविश्रामां स्वास्तौर्णां चरणाश्रयां ॥

पादुकीपानहञ्च चचामरासनदर्पणैः ।

भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्तानुलेपनैः ॥

तस्यां निधाय तत्पद्ममलंकृत्य गुणान्वितं ।

कपिलां वस्त्रसंयुक्तामतिश्रीलां पयस्विनीं ॥

रौप्यचुरां हेमशृङ्गीं सवत्सां कांस्यदोहनीं ।

दद्यान्मन्त्रेण पूर्वार्द्धे वज्रिनाभिविलङ्घयेत् ॥

यथैवादित्यशयनमशून्यं तव सर्वदा ।

कान्ध्या घृत्या श्रिया रत्या तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥

यथा न देवाः श्रेयांसि त्वदन्यमनघं विदुः ।

तथा मामुदराशेषदुःखसंसारसागरात् ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणम्य च विसर्जयेत् ॥

शय्यासनादि तत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् ।

इदं महापातकभिन्नराना

मघक्षयं वेदविदो वदन्ति ।

न बन्धुपुत्रेण धनैर्वियुक्तः

पत्नीभिरानन्दकरःसुराणां ।

नाभ्येति रोगं न च दुःखशोकं

यावाप्य नारी कुरुतेऽथ भक्त्या ॥

इति पठति शृणोति वा य इत्थं

हरिशयनं पुरुहूतवल्लभः स्यात् ।

अपि नरकगतान् पितृनष्टेशेषा-

नपि दिवमानयतीह यः करोति ॥

इति पद्मपुराणोक्तमादित्यशयनव्रतं ।

—००@००—

अश्विन्यामहीरात्रं वा दिनानि तिः विंश रोगो जायते ।
अश्विनौ देव ते । क्षीरलङ्घकनैवेद्यं । नीलोत्पलपुष्पं । घृत-
गुग्गुलुधूपः । देवस्येति पूजामन्त्रः । क्षीरहृत्तस्य समिधो
होमद्रव्यं ॥ १ ॥

भरण्यां मृत्युः सन्देहो वा । दिनानि एकविंशतिः । यमो
देवता । गुडपूपार्कनैवेद्यं । कृष्णसुरभिपुष्पं । सुरभी तुलसी ।
पुत्रकेशगुडधूपः । ताम्बकं यजामह इति पूजामन्त्रः । घृतमधु-
तिलान् जुहुयात् ॥ २ ॥

कृत्तिकायां दिनानि सप्त । अग्निर्देवता । घृतोदनं नैवेद्यं ।
यूथिकापुष्पं । सर्पिर्धूपः । पुनन्तु मां देवजना इति पूजा-
मन्त्रः । घृतं प्रधानद्रव्यं ॥ ३ ॥

रोहिण्यां दिनान्यष्टौ । प्रजापतिर्देवता । क्षीरोदनं नैवेद्यं ।
कमलपुष्पं । सरली धूपः । नमो ब्रह्मणे नमोऽगस्तये इति मन्त्रेण
पूजा । सर्वधान्यानि जुहुयात् ॥ ४ ॥

मृगशिरसि पञ्चदिनानि । सौमो देवता । पायसनैवेद्यं ।
कुङ्कुमपुष्पं । दशाङ्गोधूपः । नवीनवो भवति इति पूजामन्त्रः ।
गव्यं पयः प्रधानद्रव्यं ॥ ५ ॥

आर्द्रायां मृतुः । रुद्रोदेवता । सौहालिका नैवेद्यं । वीरि-
कापुष्पं जीवकः धूपः । नमः शम्भवायेति पूजामन्त्रः । मध्वाज्यं
प्रधानद्रव्यं ॥ ६ ॥

पुनर्वसौ दिनानि सप्त । अदितिर्देवता । गुडोदनं नैवेद्यं ।
मल्लिकापुष्पं । मलयजधूपः । अदितिर्यौ रदितिरिति पूजामन्त्रः ।
घृततण्डुलं प्रधानद्रव्यं ॥ ७ ॥

पुष्ये दिनानि सप्त । गुरुर्देवता । खण्डमण्डका नैवेद्यं । सरोरुह-
पुष्पं । षठिकाधूपः । बृहस्पते अतीयेति मन्त्रेण पूजा । घृतपाय-
सम्प्रधानद्रव्यमिति ॥ ८ ॥

अश्लेषायां दिनानि दश नागादेवताः । घृतनैवेद्यं । अगस्ति-
पुष्पं । घृतगुडधूपः । नमोस्तु सूर्येभ्य इति पूजामन्त्रः । दधिघृत-
शालियवं प्रधानद्रव्यं ॥ ९ ॥

मघायां मृत्युः सन्देहोवा । दिनान्येकविंशतिः । पितरो-
देवताः । घृतपुराणे नैवेद्यं । चम्पकपुष्पं । गुग्गुलुधूपः । पितु-

स्तुस्तीर्षमिति पूजामन्त्रः । तिलतण्डुलमधु घृतपात्राणि प्रधानद्रव्यं ॥ १० ॥

पूर्वफागुन्यान्दिनानि पञ्चदश । भगोदेवता । कृशरानैवेद्यं । श्वेतकरवीरपुष्पं । विल्वफलधूपः । यन्मे गर्भेवसतइति पूजामन्त्रः । सप्तत्रीहयः प्रधानद्रव्यं ॥ ११ ॥

उत्तरफलगुन्यान्दिनान्येकविंशतिः । अर्यमा देवता । रक्तशाल्योदनं नैवेद्यं । रक्तोत्पलपुष्पं । घृतगुग्गुलुधूपः । अहं रुद्रे-भिवंसुभिरिति पूजामन्त्रः । प्रियङ्गवः प्रधानद्रव्यं ॥ १२ ॥

हस्ते मृत्युसन्देशो । दिनानि पञ्चदश । सविता देवता । अपूपनैवेद्यं । रक्तकरवीरपुष्पं । शल्लकीधूपः । उदुत्यञ्जातवेद-समिति पूजामन्त्रः । दधि प्रधानद्रव्यं ॥ १३ ॥

चित्रायां दिनानि दश । त्वष्टा देवता । मोदकानैवेद्यं जया-पुष्पं । यूथिकापर्षकधूपः । चित्रं देवानामिति पूजामन्त्रः । चित्रोदनं प्रधानद्रव्यं ॥ १४ ॥

स्वात्यां मासा नवधा । वायुर्देवता । दध्योदनं नैवेद्यं । दमनकपुष्पं । कृष्णागुरुधूपः । सनः पितेव सूनव इति पूजामन्त्रः । घृतयवानद्रव्यं ॥ १५ ॥

विशाखायां दिनानि पञ्चविंशतिः । इन्द्राग्नी देवते । घुण्कोनैवेद्यं । तुम्बरिका पुष्पं । देवदारुधूपः । इन्द्राग्नी आगत-मिति पूजामन्त्रः । दध्योदनं प्रधानद्रव्यं ॥ १६ ॥

अनुराधायां दिनानि दश । मित्रोदेवता । कृशरानैवेद्यं । पीण्डरीकपुष्पं । चन्दनसिद्धरसधूपः । देव सवितः प्रसुव यज्ञ-मिति मन्त्रः । सूरणकन्दं प्रधानद्रव्यं ॥ १७ ॥

ज्येष्ठायां दिनानि पञ्चदश । इन्द्रोदेवता । चित्तीदननैवेद्यं ।
कर्पूरागुरुधूपः । पाटलिकापुष्पं । इन्द्रोमायाभिरिति पूजामन्त्रः ।
सूरणकन्दमूलं प्रधानद्रव्यं ॥ १८ ॥

मूले मृत्युः । राक्षसो देवता । सस्तमांससुरापोलिकानैवेद्यं ।
कृष्णसोम्बरिका पुष्पं । मेघशृङ्गधूपः । ब्राह्मणाग्निसंविधान इति
पूजामन्त्रः । मूलकन्दः प्रधानद्रव्यं ॥ १९ ॥

पूर्वाषाढायां दिनानि सप्तविंशतिः । आपो देवता । मण्डकी
नैवेद्यं । कङ्गारपुष्पं शैलजधूपः । किञ्चेदम्बरुणेति पूजामन्त्रः ।
रक्तशालयः प्रधानद्रव्यं ॥ २० ॥

उत्तराषाढायां दिनानि विंशतिः । विश्वे देवा देवता ।
विल्वपञ्चकनैवेद्यं । पञ्चवर्षपुष्पं । बालकधूपः । विश्वे देवास
आगत इति पूजामन्त्रः । शल्लकीखण्डानि प्रधानद्रव्यं ॥ २१ ॥

श्रवणे दिनानि नव । विष्णुर्देवता । क्षीरशर्कराघृतमण्डका-
नैवेद्यं । जातीपुष्पं । दशाङ्गधूपः । अतोदेवा अवन्तु न इति
पूजामन्त्रः । रक्ततण्डुलाः प्रधानद्रव्यं ॥ २२ ॥

धनिष्ठायां दिनानि पञ्चदश वसवो देवता । वटवटका-
नैवेद्यं । शतपत्रिका पुष्पं । घृतगुग्गुलधूपः । चायन्तामिह देवा
इति पूजामन्त्रः । उडुम्बरउदकोद्भवानि प्रधानद्रव्यं (२३) ।

शतभिषायां दिनानि दश । वरुणोदेवता । घृतवटका-
नैवेद्यं । उदकोद्भवानि पुष्पं । कर्पूरागुरुधूपः । इमं मेङ्गेति
पूजामन्त्रः । उदकोद्भवानि पुष्पाणि प्रधानद्रव्याणि च (२४) ।

पूर्वभाद्रपदायां मृत्युः । अजैकपादेवता । दधिसर्पिषी
नैवेद्यं । शतपत्रपुष्पं । सर्वौषधिधूपः । शमग्निरग्निभिः

करदिति पूजामन्त्रः । ग्राम्यं पूतिकरञ्च [कुसाण्डखण्डानि च प्रधानद्रव्यं (२५) ।

उत्तरभाद्रपदायां दिनानि पञ्चदश । अहिब्रध्नी देवता । गुड-
पल्लशीतोदनं नैवेद्यं । कर्पूरपत्रिका पुष्पं । घृतनिम्बपत्र
भूपः । विष्णुर्योनिं कल्पयतु इति पूजामन्त्रः । आर्द्रमेघस्तधिर-
दुग्धानि प्रधानद्रव्यं (२६) ।

रेवत्यां दिनान्यष्टौ । पूषा देवता । तिललड्डुकपिन्याकं नैवेद्यं ।
मन्दारपुष्पं । गुग्गुलधूपः । हंसः शुचिषदिति पूजामन्त्रः ।
घृतदुग्धानि फलानि जुहुयात् ॥ २७ ॥

यथोक्तब्राह्मणेन यस्य नक्षत्रस्य यदुक्तं द्रव्यं तदष्टोत्तरशतं
जुहुयात् गायत्र्या ।

यथोक्तविधिरेवैषः सद्यः प्रत्ययकारकः ।

नक्षत्रतर्पणं यागस्तथारोग्यं प्रयच्छति ॥

पूर्वसमिद्धि (१) स्तिलैः क्षीराज्येनाष्टशतं जुहुयात् ।
द्वादशनामानि मण्डले लिख्य पूजयेत् । मध्ये नक्षत्रदेवतां प्रति-
ष्ठाप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टितां ब्राह्मणाय दद्यात् । रोगशान्तिर्भवति ।

इति गर्गीक्तो नक्षत्रहोमविधिः ।

—०—

मार्कण्डेय उवाच ।

यस्मिन् हि जननं यस्य जननन्तस्य तत् स्मृतं ।

चतुर्थमानसं तस्माद्दशमं कर्मसंज्ञितं ॥

साङ्घातिकां षोडशं स्याद्दिशं समुदयं स्मृतं ।
 वैनाशिकान्तु नक्षत्रं कर्मर्क्षाख्यं त्रयोदशं ॥
 षड् नक्षत्रस्तु पुरुषः सर्वप्रोक्तो महीपते ।
 राजा च नवनक्षत्रो नक्षत्रत्रितयं शृणु ॥
 नित्यमभ्यधिकं षड्भ्यः पार्थिवस्य नृपोत्तम ।
 देशोऽभिषेकनक्षत्रं जातिनक्षत्रमेव च ।
 जात्याश्रितानि वक्ष्यामि नक्षत्राणि तवानघ ॥
 पूर्वोत्तरमथाम्नेयं ब्राह्मणानां प्रकीर्तितं ।
 पौष्णं मेवं तथा पितृं प्राजापत्यं तथा स्मृतं ॥
 आदित्यमाश्विनं हस्तं शूद्राणामभिजित्तथा ।
 सार्धं विशाखा याम्यश्च वैष्णवश्च नराधिप ॥
 प्रतिलोमोद्भवानाञ्च सर्वेषां परिकीर्तितं ।
 इह देहार्थहानिः स्यात् जन्मर्चे तूपतापिते ॥
 कर्मर्चे कर्मणां हानिः षोडश मनसि मानसे ।
 मूर्तिर्द्रविणवन्धूनां हानिः साङ्घातिके हते ॥
 सन्तसे सामुदयिके मित्रभृत्यार्थसंचयः ।
 वैनाशिके विनाशः स्याद्देहद्रविणसम्पदां ।
 षोडशे चाभिषेकर्चे राज्यन्नंशं विनिर्दिशेत् ॥
 देशर्चे षोडशे षोडश देशस्य च पुरस्य च ।
 षोडशे जातिनक्षत्रे राज्ञो व्याधिं विनिर्दिशेत् ॥
 ग्रहर्चजातां समवाप्य षोडशं
 पूजा तु कार्या विधिना स्वकेन ।
 ततः शुभं विन्दति राजसिंह

विधूतपापः पुरुषः सदैव ॥

शक्तम्बूत्रे तु संगृह्य श्वेतस्य वृषभस्य तु ।
 श्वेतगोः पयसा सार्द्धं स्नातव्यं कुशवारिणा ॥
 जन्मनक्षत्रपीडायां तस्मात् क्लेशाद्विमुच्यते ।
 शिरीषचन्दनाश्वत्थनागदानाश्वभिर्नरः ॥
 स्नातस्तु मानसे तप्ते तस्माद्दीपाद्विमुच्यते ।
 सिद्धार्थञ्च प्रियङ्गुञ्च शतपुष्पां शतावरीं ॥
 स्नातव्यमश्वसि क्षिप्त्वा कर्मार्थं नृप पीडिते ।
 प्रियङ्गुविल्वसिद्धार्थयवाश्वत्थसुराक्षया ॥

सुराक्षा, देवदारुः ।

चन्दनोदकसंयुक्तं स्नानं साङ्घातिके हितं ।
 सर्वगन्धोदकैः स्नानं तथासिद्धार्थकैः शुभैः ॥
 पीडिते समुदायर्चे पुंषां कल्मषनाशनं ।
 वृषशृङ्गाहतमृदा तथा विल्वोदकैः शुभैः ॥
 शतपुष्पासमीपेतैः स्नानं वैनाशिके भवेत् ।
 पीडिते चाभिषेकर्चे सर्वरत्नोदकैस्तथा ।
 पीडिते देशनक्षत्रे मृद्भिः स्नानं विधीयते ॥
 मृत्तिकाञ्च प्रवक्ष्यामि शृणुष्व गदतो मम ।
 नद्याः कूलद्वयान्मध्यात् सङ्गमात्सरसस्तटात् ॥
 अश्वस्थानाङ्गजस्थानाङ्गोस्थानाङ्गिरिमस्तकात् ।
 शक्रस्थानात् सवल्मीकाद्राजस्थानात्सुरालयात् ॥
 गजशृङ्गोद्धृताश्चैव वृषशृङ्गोद्धृतां तथा ।
 सर्व्वबीजोदकैः स्नातो जातिनक्षत्रपीडने ।

सुचते कित्खिपाद्राजन् नात्र कार्या विचारणा ॥

इदमापः प्रवहतः स्नानमन्त्रः प्रकीर्तितः ॥

स्नातस्तथैवं नृपचन्द्रपद्मात्

स्नानम्प्रकुर्वीत जथोपदिष्टः ।

पीडाकरस्याथ ततस्तु कार्यो

नक्षत्रयागो विहितो यथावत् ॥

पीडाकरस्याथ ततस्तु कार्यो

पूजा ग्रहेन्द्रस्य नरन्द्रचन्द्र ।

तं पूजयेद्वाप्यथ चन्द्रयुक्तं

ततः स दीपान् सकलान् जहाति ।

इति विष्णुधर्मात्तरोक्ता नवनक्षत्रशान्तिः ।

—००@००—

मनुरुवाच ।

यदीच्छसि सुभर्तारमिह जन्मन्यथापरे ।

कन्या कुर्यान्नृपश्चेष्ट विष्णुना कथितं व्रतं ॥

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामफलप्रदं ।

उमामहेश्वरं नाम कर्तव्यं विधिना यथा ॥

प्रोष्ठाश्विने तथा मासे मृगे भाग्येऽथ वा सुने ।

मैत्रे शाक्रेऽथवा कार्यं अष्टम्याञ्चाथ शाङ्करे ॥

प्रोष्ठो भाद्रपदो मासः । मृगो मृगशिरोनक्षत्रं । भाग्य पूर्व
फाल्गुनी । मैत्रं अनुराधा । शाक्रं ज्येष्ठा । शाङ्करं आर्द्रा ।

पूर्वेऽहनि सपत्नीकं ब्राह्मणं शुभसङ्गतं ।

एकभार्य्यं नरं वत्स सर्वधर्मव्रतान्वितं ॥

आमन्त्र्य मम चोद्देशं प्रातः कार्यस्त्वनुग्रहः ।
 मुदान्वितस्तदा कुर्यात्कलिहन्त्रविवर्जितः ॥
 मधुरान्नेन भोज्यन्तु क्षीरेक्षुयवशालिभिः ।
 सितसूक्ष्मे तथा रक्ते शुभे देये च वाससी ॥
 निर्मले सदृशे वत्स देवदेवीप्रसाधके ।
 स्नात्वा उमेश्वरं पूज्य स्थण्डिले प्रतिमासु च ॥
 उमामहेश्वरप्रतिमालक्षणप्रमाणन्तु अविद्योगद्वाद्शीव्रते
 वेदितव्यं ।

हुत्वा दिशां बलिं दत्त्वा वितानमवधारयेत् ।
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं गोमयेनोपलिप्य च ॥
 चतुष्कं शालिगोघूमकर्णकैरुपशोभितं ।
 दीपमालान्वितं कृत्वा दाम्पत्यं भोजयेत्ततः ॥
 शङ्करोमं समाध्याय शक्रास्यं शुभचर्चितं ।
 मदचन्दनकाश्मीरकर्पूरागरुधूपितं ।
 जातीपुन्नागमन्दारसितपत्रैस्तु कल्पितं ॥
 स्थाप्य युग्मं सुसंवीतं त्रिधा कृत्वा प्रदक्षिणं ।
 सुखलेपेन सम्भोज्य ध्यायेत्तु तमुमेश्वरं ॥
 आचम्य चार्घ्यपाद्यञ्च दद्याद्गन्धोदकं तथा ।
 सहिरण्यं सरत्नन्तु पुनर्दत्त्वा चमापयेत् ॥
 प्रीयतां मे उमाभर्त्ता सर्व्वदेवपतिः पतिः ।
 उमामन्त्रेण चैवोमामीशमन्त्रेण शङ्करं ॥
 पूजितः सर्व्वकामान्वै प्रयच्छत्यविचारतः ।
 अनेन प्राप्नुयान्नारी अविद्योगं सुरेश्वर ॥

इह जन्मनि सौभाग्यं धनपुत्रसुखानि च ।
 मृता याति परं स्थानं शङ्करोमासमन्वितं ॥
 तत्र भुक्त्वा महाभोगान्देहावाप्तिर्महाकुले ।
 समृद्धिऋद्धिसम्पन्नं पतिं विन्दति शोभनं ॥
 लावण्यरूपसम्पन्ना भर्तुश्चेष्टा सदा भवेत् ॥
 श्लाघनीया समस्तस्य विभवान्तः पुरस्य च ।
 सुपुत्रा जीववत्सा च आधिव्याधिविवर्जिता ॥
 भुक्त्वा यथेष्टितान् कामान् वृद्धत्वे पतिपूर्विका ।
 दिवं याति नृपश्चेष्ट शङ्करोमाञ्चका च या ॥
 नरो वानेन विधिना नारीणां जायते पतिः ।
 समृद्धः सर्वभूतानां पतित्वमुपगच्छति ॥
 शङ्करोमाव्रतं शक्रलक्ष्म्या पूर्वमनुष्ठितं ।
 रत्या देव्या अरुन्धत्या रोहिण्या सुरसत्तम ॥
 कृतमासीत् सुखार्थन्तु ताश्च भुञ्जन्ति तत्फलं ॥

इति देवीपुराणोक्तं उमामहेश्वरव्रतं ।

—000@000—

इन्द्र उवाच ।

कथितं शङ्करोमाख्यं व्रतं मनसि तुष्टिदं ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहन्तात विष्णुशङ्करसंज्ञितं ॥

मनुरुवाच ।

यथा उमेश्वरन्तात तथा कार्यमिदं व्रतं ।
 किन्तु पीतानि वासांसि केशवाय प्रकल्पयेत् ॥

गन्धपुष्पं तथा धूपं सुगन्धञ्च जनार्दने ।
 कार्यं पूजनसम्भारे लङ्कुकादिरसं दधि ॥
 एवन्तौ पूजयित्वा तु प्रतिमास्थण्डिलेऽपि वा ।
 आहुत्य ब्राह्मणौ वत्स वेदवेदाङ्गपारगौ ॥
 यती वा व्रतसम्पन्नौ जटाकापायधारिणौ ।
 तौ भोजयेद्विधानेन शूलपाणिजनार्दनौ ॥
 क्षमाप्य विधिना वत्स सर्व्वकामप्रसाधकौ ।
 हेमात्र दक्षिणां विष्णोर्मौक्तिकं शङ्कराय च ॥
 दत्त्वानुव्रजतो लोकौ क्रमाद्देहचक्षये ततः ।
 भुक्त्वा भोगांस्तथा शक्र इहायातो सुरेश्वरः ॥
 कुले भवति भूपानां सुखी पुत्रादिसंयुतः ।
 पूर्व्वभावाद्भवेद्भक्तिः शिवे विष्णौ च शाश्वतो ।
 योगं प्राप्य परं याति यत्र तत् स्थानमन्ययं ॥
 इति देवीपुराणोक्तं शङ्करनारायणव्रतं ।

—000(a)000—

अनेनैव विधानेन लक्ष्मोनारायणव्रतं ।
 ब्रह्मगायत्रिजन्तात चन्द्रोहिणिजन्तथा ।
 भाववित्तानुसारेण सत्यमेव फलं लभेत् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं (१) ब्रह्मगायत्रिचन्द्रोहिणीव्रतं ।

—000—

वृषङ्गाच्च समादाय युवानौ लक्ष्णान्वितौ ।

(१) देवीपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

हेममृङ्गैः खुरै रौप्यैः सवस्तैः पूजयेन्मुने ॥

शिवोमे पूजयित्वा तु तद्दिने सम्प्रयच्छति ।

शिवश्च उमा च शिवोमे ।

शिवभक्ताय विप्राय रोहिण्या वा मृगेण वा ॥

न विद्योगो भवेत्तस्य सुतपस्वीपतेः क्वचित्(१) ।

विमानैर्वा समारुह्य गच्छेच्छिवपुरं द्विजः ॥

तत्र भोगांश्चिरं भुक्त्वा इह चागत्य जायते ।

समृद्धैर्धनधान्याद्यैः पुत्रमित्तसमाकुलैः ।

विगतारिर्भवेद्ब्रह्म व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥

इति देवौपुरानोक्तं गोयुग्मव्रतं ।

— ०० —

यो वा रत्नसमायुक्तं गोयुगं पूजयेन्मुने ।

प्रयच्छति शिवोमा च प्रीयतां भावितात्मनः ॥

यो वारहसमायुक्तमिति पूर्वव्रतेन सह विकल्पाद्वापि
पूर्वव्रतोक्त एव कालो विज्ञायते ।

स सर्वपापदुःखाभ्यां विमुक्तः क्रीडते सदा ।

इह लोके भवेन्नन्यो देहान्ते परमं पदं ।

इति देवौपुराणोक्तं गोरत्नव्रतं ।

— ० —

मनुरुवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रूपसौभाग्यकारकं ।
नक्षत्रविधिना वत्स यथा तुष्यति गङ्गरी ॥
मृगादारभ्य मूलेन पादौ जातिस्त्रजा पुरा ।
पूजयेत्सोपवासस्तु नक्षत्रान्ते तु पारणं ॥
यवान्नं हविषा सिद्धं ब्राह्मेण जङ्घे प्रपूजयेत् ।

ब्राह्मणं रोहिणी ।

कक्षारैर्भृङ्गराजैश्च तिलमासान्नभोजनः ॥
तेनैव प्रथमं विप्रानश्विभ्यां जानुनी यजेत् ॥
कुन्दैश्च शितपुष्पैश्च भोजनं दधि शर्करा ।
आषाढहितये चारु बिल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥
क्षीरान्नैर्भोजयेत्तत्र ब्राह्मणांस्तच्च पारणं ।
गुह्यन्तु फाल्गुनीयुग्मे पारयन्त्या प्रपूजयेत् ॥
पारयन्ती पुष्पविशेषः ।

दधिभक्तान्तु नैवेद्यं कृत्तिकासु कटिं जयेत् ।
दमनैः शितपुष्पैश्च लङ्कुकेर्दधिभोजनैः ।
पार्श्वे भाद्रपदायुग्मे पूजयेत् कुसुमैः शितैः ॥
क्षीरान्नदधि विप्राणां नक्षत्रान्ते तु भोजनं ।
पौष्णि कुक्षिद्वयं देव्याः सहकारस्त्रजा यजेत् ॥
वृतमाषान्नभोज्यन्तु अनुराधायुगे यजेत् ।
कर्णिकारैः शुभैः पीतैर्भोजनं वृतपाचितं ॥
वृष्टदेशं धनिष्ठासु हेमपुष्पैः प्रपूजयेत् ।

हेमपुष्पैर्नागकेशरैः ।

कर्णपत्रा च नैवेद्यं दोर्विशखासु पूज्यते ।

मरुपत्रैः सुगन्धैश्च देयं भोज्यञ्च पायसं ॥

करी करे पूजयीत उग्रीरतगरादिभिः ।

गुडक्षीरञ्च नैवेद्यमङ्गुलीश्च पुनर्व्वसौ ॥

कुङ्कुमेनार्चयेद्देव्या देयं भोज्यञ्च षष्टिकं ।

नखान् भुजङ्गदैवत्ये पुन्नागादिभिरर्चयेत् ॥

भोजयन्तु मौक्तिकं देयं (१) ग्रीवां ज्येष्ठासु पूजयेत् ॥

सितमालादिभिर्द्देव्या देयं भोज्यं घृतादिकं ।

रश्मापुष्पदलैः कर्णौ पूजयेद्भोजयेद्दधि ॥

रश्मा कदली ।

पुष्पे सुखन्तु पद्माद्यैः शर्करान्नन्तु भोजयेत् ।

स्नात्यान्तु रदना देव्याः सुरक्तैः कमलैर्यजेत् ॥

हंसं शतभिषर्त्तु च नागकेशरचन्दनैः ।

खजूरशर्करा भोज्यं यजेन्नासां मघासु च ॥

जयापुष्पैस्तथा भोज्यं गोधूमं घृतसंस्कृतं ।

मृगे नेत्रद्वयं देव्याः सुगन्धैः कुसुमैर्यजेत् ।

घृतमाषान्नभोज्यन्तु विचित्रं परिकल्पयेत् ॥

चित्रां चित्रस्रजा पूज्यं ललाटं चित्रभोजनं ।

भरणीषु शिरो देव्याः पञ्चकादिस्रजा यजेत् ॥

क्षीरान्नं भोजनं देयं केशानार्द्रासु पूजयेत् ।

जात्यादि कुसुमैर्द्देव्याः सर्वान्नानि च भोजयेत् ॥

(१) भोजयन्तु मञ्जिका देया । मञ्जी शिखरिणी इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नचत्रेष्टिति पूज्यार्या रूपपुत्रार्थिभिः सदा ।
 शश्वर्वाप्यथवा विष्णुर्धृतहेमान्नदक्षिणा ॥
 देयं वस्त्रयुगं विप्रे सपत्नीके जितेन्द्रिये ।
 देवीशास्त्रार्थकुशले शिवज्ञानविशारदे ॥
 संपूर्णचन्द्रवदना पद्मपत्रायतेक्षणा ।
 श्रीभना दयना शुभाः कर्णौ चापि सुमांसली ॥
 षट्पदौघनिभैः केशैर्युता कोकिलवादिनी ।
 ताम्रौष्ठो पद्मपत्राभा सुहस्ता स्तननामिता ॥
 नाभिः प्रदक्षिणावर्त्ता रम्भादण्डनिभीरुका ।
 सुसौणी तनुमध्या च सुस्निष्टाङ्गलिश्रीभना ।
 प्रमदा सुभगा भर्तु मनुष्योऽपि महाभुजः ।
 पीनवक्त्राः पृथुस्कन्धः पूर्णचन्द्रनिभाननः ॥
 सितदन्तो गजगामी महाबलपराक्रमः ।
 प्रियः सर्वस्य लोकस्य पद्मपत्रायतेक्षणाः ॥
 सर्वशास्त्रार्थवेत्ता च स्त्रीणां चेतोपहारकः ।
 कामतुल्यो महावीर्या व्रतेनानेन जायते ।
 अवियोगश्च दृष्टानामर्थानाञ्च समागमः ।
 नचत्रार्थं महापुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥
 आपत्स्वपि न भेदस्तु स्त्रिया कार्यं न दुष्यते ।
 अपि दोषात्मकैर्भावैर्न त्याज्यं सुनिसत्तम ॥

इति देवीपुराणोक्तं नचत्रार्थव्रतं ।

नारद उवाच ।

श्रीमदारोग्यरूपायुःसौभाग्यसर्वसम्पदा ।
संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमानुद्र कथं भवेत् ॥
नारो वाविधवा सर्वगुणसौभाग्यसंयुता ।
क्रमान्मुक्तिपदं देव किञ्चिद्भूतमिहीच्यतां ॥

रुद्र उवाच ।

सम्यक् पृष्टन्त्वया ब्रह्मन् सर्वलोकहितावहं ।
श्रुतमप्यत्र यच्छान्त्यै तद्भूतं शृणु नारद ॥
नक्षत्रपुरुषं नाम परं नारायणार्चनं ।
पादौ हि (१) कुर्याद्विधिवद्विष्णुनामानि कीर्त्तयेत् ॥
प्रतिमां वासुदेवस्य मूलर्चाद्यभिपूजयेत् ।
चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं ॥

मूले नमो विश्वधराय पादा-
वनन्तदेवाय च रोहिणीषु ।
जङ्घेऽभि पूज्ये वरदाय चैव
हे जानुनी वाञ्छिकुमारकर्त्रे ॥
पूर्वोत्तराषाढयुगे च पादौ
नमः शिवायेत्यभिपूजनीयौ ।
पूर्वोत्तराफाल्गुनियुग्मके च
मैत्रं नमः पञ्चशराय पूजां ॥
कटिं नमः शार्ङ्गधराय विष्णोः
संपूजयेन्नारद कृत्तिकासु ।

(१) पदादि कुर्याद्विनि पुरुषान्तरे पाठः ।

तथा च ये ज्ञाद्रपदादये च
 पार्श्वे नमः केशिनिसूदनाय ।
 कुक्षिद्वयं नारद रेवतीषु
 दामोदरायेत्यभिपूजनीयं ॥
 अक्षेऽनुराधासु च माधवाय
 नमस्तथोरस्थलमेव पूज्यं ।
 पृष्ठं धनिष्ठासु च पूजनीयं
 मघासुविध्वं सकराय तद्धत् ॥
 श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय
 नमो विशाखासु भुजाय पूज्याः ।
 हस्ते तु हस्ता मधुसूदनाय
 नमोऽभिपूज्या इति कैटभारेः ।
 पुनर्वसावङ्गुलिपर्वभागाः
 सान्नामधीशाय नमोऽभिपूज्याः ।
 भुजङ्गनक्षत्रदिने नखानि
 संपूजयेन्मक्षशरीरिणश्च ।
 कूर्मस्य पादौ शरणं ब्रजाम्नि
 ज्येष्ठासु कन्ये हरिरर्चनीयः ॥
 श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्ये
 जनाई नस्य श्रवणे च सम्यक् ॥
 पृथे मुखन्दानवसूदनाय
 नमो नृसिंहाय च पूजनीयं ॥
 नमो नमः कारणवामनाय
 स्वातीषु दन्तायमथार्चनीयं ।

आस्यं हरेः कौतुकभागवाय
संपूजनीयं द्विज वारुणे तु ।
नामोऽस्तु रामाय मघासु नासा
संपूजनीया रघुनन्दनस्य ॥
मृगोत्तमांगे नयने च पूज्ये
नमोऽस्तु ते राम विघूर्णिताक्ष ।

मृगोत्तमाङ्गं मृगशीर्षं

बुधाय शान्ताय नमो ललाटं
चित्रासु संपूज्यतमं मुरारेः ।
शिरोभिपूज्यं भरणीषु विष्णो
नमोऽस्तु विश्वेश्वर कल्किरूप ॥
आर्द्रासु केशाः पुरुषोत्तमस्य
संपूजनीया हरये नमस्ते ।
उपोषिते रुचदिनेषु शक्त्या
संपूजनीया द्विजपुङ्गवाः स्युः ॥
पूर्णे व्रते सर्वगुणान्विताय (१)
वायूपशीलाय च शामगाय ।
हैमी विशालायतबाहुदण्डां
मुक्ताफलेन्द्रोपलवज्युक्तां ।
गूढस्य पूर्णे कलशे निविष्टा

मर्चां हरेर्वस्त्रयुतां सहैमी' ।
 शय्यां तथोपस्करभाजनादि-
 युक्तां प्रदद्याद्विजपुङ्गवाय ॥
 यद्यत् प्रियं किञ्चिदिहास्ति देयं
 ततद्विजायात्महिताय सर्व्व' ।
 मनोरथान्नः सफलीकुरुष्व
 हिरण्यगर्भाच्युतरुद्ररूप ॥

स लक्ष्मीकं सभार्याय काञ्चनं पुरुषोत्तम' ।
 शय्यां दद्याच्च मन्त्रेण ग्रन्थभेदविवर्जितां ॥
 यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित् ।
 तथा सुरूपतारम्ये केशवे भक्तिरुत्तमा ॥
 यथा लक्ष्म्या न शयनं तव श्रूयं जनार्दन ।
 शय्या ममाप्यशून्यास्तु कृष्ण जन्मनि जन्मनि ॥
 एवं निवेद्य तत् सर्व्व' वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ।
 नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायाथ विसर्जयेत् ॥
 भुञ्जीतातैललवणं सर्व्व' चैष्वप्युपोषितः ।
 भोजयेच्च यथाशक्त्या वित्तश्राठविवर्जितः ॥
 इति तक्षत्रपुरुषमुपोष्य विधिवत् स्वयं ।
 सर्व्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके महोयते ॥
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदयदत्रामुच वा कृतं ।
 आत्मना चाथ पितृभिस्तत् सर्व्व' नाशमाप्नुयात् ॥

इति पठति शृणोति वातिभक्त्या
 पुरुषवरो व्रतमङ्गनाथ कुर्यात् ।

कलिकलुषविदारणं मुरारेः
सकलविभूतिफलदञ्च पुंसः ॥
इति मत्स्यपुराणोक्तं नक्षत्रपुरुषव्रतं ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

उपवासेष्वशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः ॥
अनभ्यासेन रोगाहा किमिष्टं व्रतमुच्यतां ।
शिवय्योपरि यस्य स्याद्भक्तिः सूर्यस्य वा विभी ।
नक्षत्राख्यं व्रतं तेन कथं कार्यमिहीच्यतां ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

उपवासेष्वशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते ।
यस्मिन् व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं महत् ॥
शिवनक्षत्रपुरुषं शिवभक्तिमतां वृणां ।
तस्मिन्नक्षत्रयोगे च पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥
फाल्गुनस्यामले पक्षे यदा हस्तः प्रजायते ।
तदा ग्राह्यं व्रतं चैतद्रक्तेनाभ्यर्च्य शूलिनं ॥
शिवायेति च हस्तेन पादौ संपूजयेद्बिभीः ।
शङ्कराय नमो गुल्फौ पूज्यौ चित्रासु पाण्डव ॥
भीमाय जङ्घे स्वातीषु देवदेवस्य पूजयेत् ।
जरुह्यं विशाखासु त्रिनेत्राय तु पूजयेत् ।
मेढ्रक्षैवानुराधासु अनङ्गाय हरेति च ॥
सदा ज्येष्ठासु च तथा सुरज्येष्ठेति चार्चयेत् ।

नादाख्याय नमो नाभिः पूज्या मूलेन शूलिनः ॥
 आषाढयुगले पार्श्वे पार्व्वतीपतयेति च ॥
 अवणेन ततः कुक्षी पूज्यौ कापालिने नमः ।
 वक्षस्थलं धनिष्ठासु सद्योजाताय वै नमः ॥
 वामेति पूजयेत्पार्श्वं हृदयं शतभिषासु च ।
 पूर्व्वोत्तरायुगे बाह्व नमः खट्वाङ्गधारिणे ॥
 पूज्यं रुद्राय च तथा रेवतीषु करद्वयं ।
 नखाः पूज्याश्विनीयोगे नमस्कृत्य पिनाकिने ॥
 भरणीषु ततः पृष्ठं वृषाङ्गाय नमोऽस्त्विति ।
 कृत्तिवस्त्राय वदनं कृत्तिकासु कृत्ताटिकां ॥
 वाक् पूज्या रोहिणीयोगे नमो वाचस्पतिरपि ।
 मृगोत्तमाङ्गे दशनान् भैरवायेति पूजयेत् ॥
 आर्द्रास्त्रोठाधरौ पूज्यौ स्थाणवेति युधिष्ठिर ।
 नासा पुनर्व्वसौ पूज्या पूष्णो दन्तविघातिने ॥
 पुष्ये नेत्रद्वयं पूज्यं नमस्ते सर्व्वदर्शने ।
 अश्लेषायां ललाटन्तु त्र्यम्बकाय नमो नमः ॥
 मघासु च जटाजूटं पूजयेदन्धकारये(१) ।
 पूर्व्वफाल्गुनीयोगे च अवणौ सोमधारिणे ॥

नमोऽस्तु पाशाङ्कुशशूलपद्म

कपालसर्पेन्द्रधनुर्धराय(२) ।

गजासुरानङ्गपुरान्धकादि-

(१) पूजयेत्त्र्यम्बकायचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) सर्पेन्द्रधनुर्धराय इति पुरुषान्तरे पाठः ।

विनाशमूलाय नमः शिवाय ॥
 शिरः संपूजयेद्दद्यात्ततो धूपविलेपने ।
 ततस्तु रात्रौ भोक्तव्यन्तैलचारविवर्जितं ॥
 शालीयतण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं ।
 दद्यात्सर्वेषु नक्तेषु ब्राह्मणानां नृपोत्तम ॥
 शक्त्यभावेन दोषः स्यादधिके ह्यधिकं फलं ।
 नक्षत्रयुगले प्राप्ते नक्तयुग्मं समाचरेत् ॥
 सूतकाशीचदोषेण पुनरन्यः समाचरेत् ।
 एवं क्रमेण संप्राप्ते व्रतस्यैवास्थ पारणे ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः ।
 काञ्चनं कारयेद्देवमुमया सह शङ्करं ॥
 शय्यां सुलक्षणां कृत्वा विरुद्धग्रन्थिवर्जितां ।
 सोपधानकविश्यामां स्वास्तराभरणां शुभां ॥
 भाजनोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः ।
 भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्तानुलेपनैः ॥
 सप्तस्त्राङ्गांस्यदोहनीं हेमशृङ्गिविभूषितां ।
 दद्यात्पूर्वाङ्गसमये न किञ्चिदपि लङ्घयेत् ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र हृदि शम्भुं निधाय वै ।
 यथा न देव शयने तव पर्वतजानघ ।
 शून्यं वर्त्तत सततं तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥
 यथा न देव श्रियांस्तु त्वदृते विद्यते क्वचित् ।
 तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।

शयनादिकञ्च तत् सर्वं हिजस्य भवनं नयेत् ॥

नैतद्विशौलाय न नास्तिकाय

कुतर्कदृष्टाय विनिन्दकाय ।

प्रकाशनीयं व्रतमिन्दुमौलेः

पञ्चात्तिलेभ्योपहतान्तरात्मा ॥

भक्ताय दान्ताय गुणान्विताय

प्रदेयमेतच्छिवभक्तियुक्ते ।

इदं महापातकिनां नराणां

मघक्षयं वेदविदो वदन्ति ॥

या काचिदेतत् कुरुतेऽथ भक्त्या

भर्त्तारमाश्रित्य शुभङ्ग, कं वा ।

न बन्धुपुत्रादिधनैर्वियोग-

माप्नोति दुःखं न सुहृत्समुत्थं ॥

इदं वसिष्ठेन पुराज्जुनेन

कृतं कुवेरेण पुरन्दरेण ।

यत्कीर्त्तनादप्यखिलान्यघानि

विध्वंसमायान्ति न संशयोऽत्र ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं शैवनक्षत्रपुरुषव्रतं ।

—००—

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर-

सकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविरचिते-

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

नक्षत्रव्रतानि ।

अथ चतुर्विंशीऽध्यायः ॥

त्यक्ता वैरं चिरपरिचितं मित्रभावं प्रपन्ने
वाणी लक्ष्मीः किल विलसतो यस्य गेहेऽनुरागात् ॥
येनापूर्वं प्रकटितमिदं वैभवं पुण्यभाजाम् ।
सोऽयं योगव्रतसमुदयं वक्ति हेमाद्रिरस्मिन् ॥

अथ योगव्रतानि ।

कृष्ण उवाच ।

विष्कम्भादिषु योगेषु भवेदेकादशी नरः ।
यो ददाति क्रमात्पार्थ हृततैलपलैश्च वं ॥
यवगोधूमवरणं निष्पावाञ्छालितण्डुलान् ।
लवणं दधिदुग्धञ्च वस्त्रं कनकमेव च ॥
कम्बलं गोवृषं कृत्स्नमुपानयुगलन्तथा ।
कर्पूरं कुङ्कुमञ्चैव चन्दनं कुसुमानि च ॥
लोहं ताम्रञ्च कांस्यञ्च रौप्यञ्चेति युधिष्ठिर ।
स्नातः स्वशक्त्या विधिवत् सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
न वियोगमवाप्नोति योगव्रतमिदं स्मृतं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं योगव्रतं ।

धरण्युवाच ।

यस्त्वयोक्तो व्यतीपातः कीदृशः स स्वरूपतः ।

कस्य पुत्रः कथं पूज्यः पूजिते तत्र ५ फलं ॥

वराह उवाच ।

यदा बृहस्पतेर्भार्यां ताराञ्जग्राह शीतगुः ।

मित्रत्वात् ग्राह तं सूर्यस्त्वज भार्यां बृहस्पतेः ॥

चक्रे चन्द्रो न तद्वाक्यं हितं मिथोऽपि तं यदा ।

रुष्टस्तदा किलादित्यो दीप्तदृष्ट्या तदैक्षत ॥

तावत् सोमोऽपि रुष्टोऽस्य ततोऽन्योऽन्यमवेक्षतां ।

उभयोर्दृष्टिसम्पाते क्रुद्धयोः सोमसूर्ययोः ।

उद्यतास्यो भवेद्धीरः पुरुषः पिङ्गलेक्षणः ॥

दष्टौष्ठदीर्घदशनो भृकुटीकुटिलाननः ।

कपिलश्मशुकेशान्तो लम्बभ्रूः सुकण्ठोदरः ॥

करालो दीर्घजिह्वश्च सूर्याग्नियमसन्निभः ।

सम्भोक्तुकामस्त्रैलोक्यं रवीन्दुभ्यां निवारितः ।

क्रोधक्षुधौ मां बाधेते पात्ये वै कुत्र ते मया ॥

सूर्यसोमावचतुः ।

कीपदृष्टान्नो विविधादतिपाताद्भवानभूत् ।

व्यतीपातस्ततो नाम भवान्भुवि भविष्यति ॥

यस्मिन्काले त्वदुत्पत्तिस्तदा कल्याणकारिणः ।

व्यतीपाताय भद्रन्ते त्वयि यः पापकारकः ॥

तदन्नं क्षुधितो भुङ्क्ष्व तत्र कोपो निपात्यतां ।

व्यतीपातस्ततो नाम भवान् भुवि भविष्यति ॥

व्यतीपात उवाच ।

नमो वां पितरौ मेखःकोटपातः सभोजनः ।

दत्तो भवद्गमधुना प्रसादः क्रियते क्षमा ॥

रवीन्दू जच तुः ।

ज्ञानदानजपहोमपूर्वकं

यस्त्वदीयसमये समाचरेत् ।

तस्य पुण्यमिह ते प्रसादतो-

नन्तमस्तु सुतनोरनुग्रहात् ॥

तत्काले तव विदधाति पूजनं

यस्तस्येष्टं भवतु भवेत्तुभद्रभूयः ।

पुत्रायुर्जनसुखकीर्त्तिपुष्टि-

रूपारोग्याद्यङ्गुलिजनवत्तुभत्वपूर्वम् ॥

वराह उवाच ।

एतस्मात्कारणाद्भूमौ व्यतीपातोऽर्चितो नरैः ।

अर्चिते च फलं तस्य तदुक्तान्ते समाहितैः ॥

विस्तरेणार्चितफलं गदितुं केन शक्यते ।

येनार्च्यते व्यतीपातः स विधिः श्रूयतामिति ॥

शुभे व्यतीपातदिने विगाहयेत्

स पञ्चगव्येन महानदीजलं ।

उपावसेद्देहं पवमानजापको

जपेत्तु शुद्धो व्यतीपात ते नमः ॥

आदिते ताम्रपात्रेण शर्करापूरिते घटे ।

काञ्चनाजे प्रतिष्ठाप्य हैममष्टभुजचक्रं ॥

अष्टभुजं अष्टादशसुजं । उत्पत्तिवाक्ये व्यतीपातमूर्त्तिरष्टादश
भुजत्वात् । उत्पत्तिवाक्यानुसारत्वाच्च विनियोगवाक्यस्य यथा
भगवद्गीतासु चत्वारोऽमनवस्तथेति चत्वारस्तुर्हंशः ।

गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपदीपवस्त्रनिवेदनैः ।

भक्षैर्भोज्यैः फलैश्चित्रैर्मासि मार्गशिरेऽर्चयेत् ॥

नमस्तेऽस्तु व्यतीपात सूर्यसोमस्तुत प्रभो ।

यद्दानादिकृतं किञ्चित्तदनन्तमिहास्तु मे ॥

इतुक्त्वा पञ्च रत्नाढ्यं सपुष्पाक्षतमञ्जलिं ।

प्रक्षिप्य तत्क्षणादेव सर्वपापक्षयो भवेत् ॥

यदि द्वितीयेऽपि दिने व्यतीपाता भवेन्नही ।

तदा पूर्वोपवासस्तु दद्यात्तत् सकलं गुरोः ॥

पारणं व्यतीपातान्ते कुर्यात् संप्राप्ता गोमयं ।

अथै कश्चिन्नेव दिने व्यतीपातो भवेद्यदि ।

तत्रैवाङ्गि तदा दत्त्वा उपवासं समाचरेत् ॥

कुर्यादेवं मासि मासि व्यतीपातस्त्रयोदश ।

व्यतीपाते तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥

व्यतीपाताय स्वाहेति क्षीरवृक्षसमन्वितं ।

आज्यक्षीरतिलानाञ्च हीतव्यं वै शतं शतं ॥

शर्कराघटपूर्णेन सहसोपस्कुरैर्युतां ।

प्रतिमां काञ्चनीकृत्वा प्रदद्याद्व्रतदेशिने ॥

वन्देव्यतीपातमहं महान्तं

रवीन्दुसुतं सकलेष्टलब्धे ।

समस्तपापस्य मम क्षयोऽस्तु
 पुण्यस्य चानन्तफलं ममास्तु ॥
 कृतं समीक्ष्य गुरुः परिपूज्यते
 कटक-कुण्डल-काञ्चन-भूषणैः ।
 सकलमेव समाप्य यथोदित-
 सुपलभ्यमिहाश्रुते महीं ।

गां वै पयस्विनीं दद्यात्सुवर्णोत्तमदक्षिणां ।
 तस्मै शय्यां समासाद्य सारदारुमयीं दृढां ॥
 दत्तपत्रवितानाभ्यां हेमपट्टैरलङ्कतां ।
 हंसतूलीप्रतिच्छन्नां शुभगण्डोपधानकां ॥
 प्रच्छादनपट्टीयुक्तां धूपगन्धादिवासितां ।
 ताम्बूलकुङ्कुमचोदकर्पूरागुरुसुन्दरां ।
 दीपिकोपानहच्छन्नां प्रदद्याच्चामरासनां ।
 देहान्ते सूर्यलोकाय विमानै रत्नसुप्रभैः ॥
 अमरोगचसन्भोग्यैर्गीतनृत्यविलासिभिः ।
 गत्वा कल्पवृक्षतं मोदते त्रिदशार्चितः ॥
 तदन्ते राजराजः स्याद्रूपसौभाग्यभागभवेत् ।
 कौर्त्याब्धौ गुणपुत्रायुरारोग्यधनधान्यवान् ।
 प्रतापघ्नो महैश्वर्ययुक्तभावो बहुश्रुतः ॥
 जनसौभाग्यसम्पन्नो यावज्जन्माष्टकायुतं ।
 दर्शे शतगुणं दानं तच्छतव्रन्दिनक्षये ॥
 शतघ्नन्तश्च संक्रान्तौ शतघ्नं विपुले ततः ।
 युगादौ तच्छतगुणं भयने तच्छताहतं ॥

सोमग्रहे तच्छतघ्नं तच्छतघ्नं रविग्रहे ॥
 असंख्येयं व्यतीपाते दानं वेदविदो विदुः ।
 उत्पत्तौ तल्लक्षणं कोटिगुणं भ्रमणनाडिकायां ।
 अर्बुदगुणितं पतने जपदानाद्यक्षयं पतिते ॥
 जन्मद्वाविंशतिनाडी भ्रमणन्त्वे कविंशतिः ।
 व्यतीपातस्य पतनं दशसप्तस्थितं विदुः ॥

समर्पितं यद्यतिपातकाले

पुनः पुनस्तद्रविशोत्तरश्मौ । .

प्रयच्छतः कल्पशतार्बुदानि

विवर्द्धमानं नहि ह्रीयते तत् ॥

तस्मान्नाहि त्वं व्यतिपातपूजां

कुरुष्व चेत् पुण्यमनन्तमिष्टं ।

यदि स्थिरत्वं सततन्तवेष्टं

समस्तधारित्वमभीष्टितञ्च ॥

गणयित्वा व्यतीपातकालं वा वेत्ति यो नरः ।

सर्वपापहरो तस्य भवतो भानुभेक्षरो

पठति लिखति यः शृणोति वै

तत्कथयति पश्यति कारयत्यवश्यं ।

रविशशिदिवमाप सोपि

दिवैश्वरसमयं परिपूज्यमान आस्ते ॥

इति वराह पुराणोक्तं व्यतीपातव्रतं ।

युधिष्ठिर उवाच ।

येन व्रतेन चीर्णेन नपश्येद्यमशासनं ।
परिपृच्छाम्यहं ब्रह्मन् पापघ्नं व्रतमुत्तमं ॥
तद्धृतं ब्रूहि विप्रर्षे कृत्वा जगति वै कृपां ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणु राजन् व्रतमिदं हर्ष्यञ्चैन पुरातनं ।
तेनैव राज्ञा तद्वृत्तं शूकराय च दुःखिने ॥
एकदा तु शृण्वित्वा स हर्ष्यञ्चो राजसत्तमः ।
अन्तश्चरन् भवे राजन् दृष्ट्वा तत्रैव शूकरं ॥
दग्धपादकटिञ्चैव दग्धग्रीवमुखोदरं ॥
दृष्ट्वा तथा विधन्तन्तु कृपाञ्चक्रे दयापरः ।
केन कर्मविपाकेन अवस्थां प्राप्तवानयं ।
अहो कष्टमहो कष्टं सूकरेणोपभुज्यते ।
अवश्यमनुसर्त्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥
इत्युक्त्वा तत् स्वरूपेण राजा तं प्राह शूकरं ।
इयती किमवस्था वै तन्मम ब्रूहि शूकर ॥
तच्छ्रुत्वा नृपतेर्वाक्यं निःश्वसन् शूकरो मुहुः ।
स्मृत्वा पुराकृतं कर्म प्रत्युवाचाथ तं नृपं ॥

शूकर उवाच ।

शृणु राजन् नहं पूर्वं वैश्यो विश्वसखाभवः ।
आशाकारी न दाताहमाश्रितेभ्यश्च किञ्चन ॥
श्रुताश्च बहवो धर्मेऽपुराणश्रुतिनोदिताः ।

तथापि पापबुद्धराहं न करोम्यात्मनो हितं ॥
 आशापाशमनुप्राप्ता भग्नाशास्ते विनिर्गताः ।
 कृतवान् पापमेवाहं न किञ्चित्सकृतं व्रतं ॥
 एकदा तु द्विजः कश्चिद्वातीपाते गृहं मम ।
 आगतो याचते माञ्च न किञ्चिद्दत्तवानहं ॥
 ततश्च कुपितो विप्रो मम शापमयाददत् ।
 आशाग्निर्दहते यद्वन्ममाङ्गानि पृथक् पृथक् ॥
 तथैव तु तवाङ्गानि दावाग्निः पुरुषाधम ।
 शरण्ये निर्जने देशे निर्जले द्रुमवर्जिते ॥
 तत्र शूकरयोनी त्वं प्रसूतिं समवाप्नुहि ।
 प्रसादितो मया विप्रः पुनरप्युक्तवांस्तदा ।
 ज्ञानित्वं शूकरत्वेऽपि इत्युक्त्वाथ जगाम सः ॥
 तेन शापेन राजेन्द्र शूकरत्वमवाप्नुयात् ।
 अहं दुःखी ह सञ्जातो निर्जने निर्जले वने ॥

राजोवाच ।

केन त्वं मुच्यते पापात् ममाचक्ष्वेह शूकर ।
 येन शक्यो मया कर्तुं तव शापस्य संचयः ॥

वराह उवाच ।

श्रूयतां मम राजेन्द्र मुक्तिः स्याद्येन कर्मणा ।
 व्यतीपातव्रतं नाम कृतं राजंस्त्वया पुरा ॥
 यथा माता सुतस्येह सर्वस्य हितकारिणी ।
 तथा व्रतमिदं राजन्निह लोके परत्र च ।

यथैवाभ्युदितः सूर्यो ज्ञाप्यं च तमो दहेत् ॥
 इदं व्रतं तथैवेह सर्वपापं व्यपोहति ॥
 सकृत् स्मृतो यथा विष्णुर्नृणां परमनिर्हति ।
 ददात्येव न सन्देहस्तथा व्रतमिदं शुभं ॥
 शतमिन्दुचये दानं सहस्रन्तु दिनचये ।
 विषुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकं ॥
 व्यतीपातव्रतस्यास्य विधानं शृणु तत्त्वतः ।
 माघे वा फाल्गुने वापि अन्यस्मिन्मासि वा भवेत् ॥
 व्यतीपातो दिने यस्मिन् प्रारभेद्भूतमुत्तमं ।
 तिलैः पूर्णं शरावच्च सगुडं गुरवेऽर्पयेत् ॥
 एवं द्वितीये दातव्यं तृतीये तु समापयेत् ।
 सप्ततं पायसञ्चैव दातव्यं चोत्तरोत्तरं ॥
 एवं संवत्सरस्यान्ते देवस्यार्चान्तु कारयेत् ।
 शङ्खचक्रगदापाणिं पद्महस्तं हिरण्यं ॥
 वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य पूजयेद्गुरुध्वजं ।
 गोक्षीरेण च संपूर्णं कांस्यभाजनमुत्तमं ॥
 स्थापयेद्देवदेवस्य स्थानन्तत्रैव कल्पयेत् ।
 शय्या च सन्निधौ तस्य स्थाप्या देवमनुस्मरन् ॥
 अनन्तशायिनं देवमनन्तफलदं शुभं ।
 लक्ष्म्या सहान्वितं विष्णुं भक्त्या संपूजयेद्गुरुं ॥
 वैदिकेनैव मन्त्रेण जातीपुष्टैः समर्चयेत् ।
 पायसेनैव नैवेद्यं शर्करासंयुतेन च ॥
 दत्त्वा निवेद्यं देवस्य प्रार्थनं प्रार्थयेद्भूती ।

व्यतीपातव्रतं देव त्वयानन्त समर्पितं ॥
 भवत्वानन्तफलदं मम जन्मनि जन्मनि ।
 देवदेवं हृषीकेशं प्रार्थयित्वा ततो व्रती ॥
 तत्सर्वं गुरवे दद्याच्छ्रोत्रियाय कुटुम्बिने ।
 व्रतोपदेष्ट्रे विप्राय ब्रह्मज्ञाय विशेषतः ॥
 भूमिर्वाय सुवर्षं वा दक्षिणा तु विधीयते ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु व्रतमेतत् समापयेत् ॥
 इदं व्रतं त्वया देव गृहीतं पूर्वजन्मनि ।
 स्वर्गापवर्गदं नृणामनन्तफलदं शुभं ॥
 सुचेहं किल्बिषादस्मात्शूकरत्वान्न संशयः ।
 तेनैव मुक्तो हर्यश्वः शूकर वाक्यमब्रवीत् ॥
 मया कृतमिदं सर्वं तत्फलन्ते ददाम्यहं ।
 एवमुक्त्वा नृपञ्चेष्ठः शूकराय फलं ददौ ॥
 तत्क्षणात्तेन पुण्येन शूकरो मुक्तकिल्बिषः ।
 मुक्तः शूकरदेहाच्च सर्वाभरणभूषितः ॥
 दिव्यं विमानमास्थाय वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥
 हेजनाः किन्नजानीध्वं व्यतीपातव्रतोत्तमं ॥
 इहैव सुखदं नृणां परत्र च पराङ्गतिं ।
 दृष्ट्वा सां पापनिर्मुक्तं व्रतस्यास्य प्रभावतः ।
 विश्वासः क्रियतामस्मिन् व्यतीपातव्रतोत्तमे ॥
 इत्युक्त्वा स्वर्गतः सोऽथ राज्ञो वै पश्यतस्तदा ।
 तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा राजापि अर्द्धे व्रतं ॥
 ततो राजा पुरङ्गत्वा व्रतं वाकारयज्जनान् ।

सर्वं च कृतवांस्तत्र व्यतीपातव्रतं शुभं ॥
 ततो राज्यं चिरं कृत्वा देवदेवस्य चक्रिणः ॥
 हृद्यंश्चः प्राप्तवांस्तेन विष्णोस्तत्परमं पदं ।
 अतस्त्वं कुरु राजेन्द्र व्यतीपातव्रतीत्तमं ॥
 सर्वपापक्षयकरं नृणामिह सुखप्रदं ॥
 इदं यः कुरुते मर्त्यः अदाभावसमन्वितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 यया तु पुत्रकामिन्या कृतं सा लभते सुतान् ।
 स्त्रीकामेनेह तद्वत् लभेन्नारीमनुत्तमां ॥
 व्यतीपातव्रतमिदं व्यतीपातदिने यजेत् ।
 ज्ञानवान् धनवान् श्रीमान् इहैव स सुखी भवेत् ।
 य इदं शृणुयाद्भक्त्या विष्णुलोके महीयते ॥

इति नारदीयपुराणोक्तं व्यतीपातव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा
 धीश्वरसकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविर-
 चिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रत-
 खण्डे योगव्रतानि ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

— ००० —

अथ करणव्रतानि ।

येनेदं निजगौरवेण दूरा-
दुत्कर्षञ्च गदपि नीयते स एषः ।
आचष्टे निखिलमनीषितार्थसिद्धे
हेमाद्रिः करणगणव्रतानि ॥

सनत्कुमार उवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि करणव्रतमुत्तमं ।
बवाख्यं बालवच्चेव कौलवन्तैतिलङ्गरं ।
वणिजं विष्टिरित्याहुः करणानि पुराविदः ॥
माघमासे तु सम्प्राप्ते शुक्लपक्षे यदा भवेत् ।
बवाभिधानकरणमुपवासस्तदा भवेत् ॥
पूजयेच्चाच्युतं देवं गन्धमाल्यविलेपनैः ।
सौवर्णीं प्रतिमां कार्यां विष्णोः कर्षमिता शुभा ॥
जपेदहर्निशं तत्र मन्त्रमष्टाक्षरं बुधः ।
कलशञ्च समानीय ताम्रपात्रं तथोपरि ॥
विन्यस्य पूजयेद्देवं सुवर्णकमलेन च ।
वितानं चामरं घण्टां देवाय प्रतिपादयेत् ॥

एवं सप्त विधेयानि ववाख्यान्यथ सप्तमे ।
 बवे तु करणे प्राप्ते पूर्व' पूर्व' समाचरेत् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेच्चात्र सप्तसंख्यान् सदक्षिणं ।
 अथैवं बालवादीनि विष्टान्तानि यथा क्रमं ॥
 उषित्वा सप्त सप्तैव पूर्वोक्तविधिना नृप ।
 समापयेद्भूतं भूरिगोभूहेमादिदानतः ॥
 एवं कृते व्रते राजन् राजसूयाश्वमेधयोः ।
 समस्तं फलमाप्नोति सुखं कीर्त्तिं महच्छ्रियं ।

इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तं करणव्रतं ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्ण केयं जनैः सर्वैर्विष्टिभद्रेति चोच्यते ।
 कस्यात्मजेयं का ज्येष्ठा कथं वा पूज्यते नरैः ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

सुता मार्त्तण्डदेवस्य ह्यायथा जनिता पुरा ।
 शनैश्चरस्य भगिनी सीदर्यातिभयङ्करा ॥
 सा जातमात्रा भुवनं ग्रस्तं समुपचक्रमे ॥
 निर्याति यदि कार्येण कश्चित्तस्य पुरस्थिता ।
 विघ्नं करोति स्वपतो भुञ्जानस्य स्थितस्य च ।
 यज्ञविघ्नकरी रौद्रा समाजोत्पवनाशिनी ॥
 नित्योद्देगकरीपार्थ विनाशयति सा जगत् ।
 तान्तु दुर्विनयां कस्मै यच्छाम्ये नां सुमध्यमां

कन्यादुर्विनयान्नेहे पिता दोषेण गृह्यते ।
 तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन कन्या देया विजानता ॥
 चिन्त्यैवमशुभां भद्रां यस्य यस्य प्रयच्छति ।
 तं तमेव क्षणेनैव सुरराक्षसकिन्नराः ।
 मण्डपं मण्डपारम्भे विनाशयन्ति तत्क्षणात् ।
 विवस्त्रान् चिन्तयामास कस्येयं प्रतिपाद्यते ॥
 विरूपा दुष्टहृदया गर्हभास्या त्रिपादिका ॥
 जर्हरोममहादंष्ट्री स्वेच्छाचारविहारिणी ।
 दत्ता येषामसौख्याय भवतीह कथञ्चन ॥
 एवं वितर्कयन् देव आस्ते यावद्विवस्यतिः ।
 तावत्तया जगत्सर्व्वं दुष्टया समभिद्रुतं ॥
 अथाजगाम सवितुः पार्श्वे ब्रह्माण्डसम्भवः ।
 उपालभ्य ददौ चास्य विष्टेर्ह्यैश्वर्यमशेषतः ।
 भास्करस्तमुवाचेदं स्वयम्भुवनेश्वरं ॥
 भवान् कर्त्ता च हर्त्ता च कस्मादेवं प्रभाषसे ।
 एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा भास्करेणामितदुत्तिः ॥
 तदोवाच विष्टिमार्त्यं शृणु भद्रे मयोदितं ।
 करणैः सह वर्त्तस्य ब्रवन्तलवकौलवैः ॥
 सप्तमेऽर्द्धदिने प्राप्ते यदभीष्टं कुरुष्व तत् ।
 यात्राप्रवेशमाङ्गल्यकृषिवाणिज्यकारकान् ॥
 भक्षयस्त्राभिमुखगान् वरानुन्मार्गगामिनः ।
 नोद्विजनीयो हि जनो भवत्या दिवसत्रयं ॥
 पूज्या सुरासुराणां त्वं दिवसार्द्धं भविष्यति ।

उल्लङ्घ्य ये प्रवर्तन्ते भद्रे त्वां निर्भया नराः ।
 तेषां विनाशय शुभं कार्यमार्थं सुनिश्चितं ॥
 एवमेषा समुत्पन्ना विष्टिरिष्टिविनाशनी ।
 निवेदितेति कौन्तेय तस्मात्तां परिवर्ज्य ॥
 सिंहग्रीव सप्तभुजा त्रिपादा पुच्छसंयुता ।
 खरोत्तमाङ्गवदना प्रेतरूढा कशोदरी ॥
 ज्वलच्चक्षुश्च दधती हस्ते पाशासिंशक्तयः ।
 नरमुण्डाश्च मालाश्च मुद्रा सप्तविधा स्मृता ॥
 सजलजलदवर्णा दीर्घनासोरुदंष्ट्रा
 विपुलहनुकपोला पिण्डकोदण्डजङ्घा ।
 अनलशतसहस्रं चोद्गिरन्ती समन्तात्
 पतति भुवनमध्ये कार्यविनाशाय विष्टिः ॥
 भानोः सुता किन्तु शताग्रजाता
 कृष्णा कुमूर्तिः सततं कुचेला ।
 देवैर्नियुक्ता करणान्तसंस्था
 विष्टिस्तु सर्वत्र विवर्जनीया ॥
 मुखे तु घटिकाः पञ्च हेतु कण्ठे सदा स्थिते ।
 हृदि चैकादश प्रोक्ताश्चतस्रो नाभिमण्डले ।
 पञ्च कट्यान्तु विज्ञेयास्तिस्रः पुच्छे जयावहाः ॥
 मुखे कार्यविनाशाय ग्रीवायां धननाशनी ।
 हृदि प्राणहरा ज्ञेया नाभ्यान्तु कलहावहा ।
 कट्यामर्थपरिभ्रंशो विष्टिपुच्छे भुवञ्जयः ॥
 पृथिव्यां यानि कार्याणि अशुभानि शुभानि च ॥

तानि सर्वाणि सिध्यन्ति विष्टिपुच्छे नृपोत्तम ।
 जलानलेन्दुकूरेण याम्यवातेन्द्रदिकक्रमात् ॥
 संख्यासमानैः प्रहरैर्विष्टिर्दुष्टामुखे यतः ।
 कराली मन्दिनी रौद्री समुखी दुर्मुखी तथा ॥
 त्रिशिवा वैष्णवी हंसी द्वाष्ट चैतास्तु विष्टयः ।
 धन्या दधिमुखी भद्रा महामारी खरानना ॥
 कालरात्रिर्महारौद्री विष्टिश्च कुलपुत्रिका ।
 भैरवी च महाकाली असुराणां क्षयङ्करी ॥
 द्वादशैतानि नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
 न च व्याधिभयन्तस्य रोगी रोगात् प्रमुच्यते ॥
 ग्रहाः सर्वेऽनुकूलाः स्युर्न च विघ्नादि जायते ।
 रणे राजकुले द्यूते सर्वत्र विजयी भवेत् ॥
 यद्यपूजयते नित्यं शास्त्रोक्तविधिना नरः ।
 तस्य सर्वार्थसिद्धिस्तु जायते नात्र संशयः ॥
 एतद्भद्राव्रतं पूर्वमेतत्तं कथितं मया ।
 एवमेषा समुत्पन्ना विष्टिरिष्टविनाशनी ।
 तस्मान्नरेण कीर्तये वर्जनीया फलार्थिना ॥
 येनोपवासविधिना व्रतेन च युधिष्ठिर ।
 पूजिता तोषमायाति तदेव कथयामि ते ॥
 यस्मिन् दिने भवेद्भद्रा तस्मिन्नहनि भारत ।
 उपवासस्य नियमं कुर्यान्नारी नरोऽथ वा ॥
 यदि रात्रौ भवेद्विष्टिरेकभक्तं दिनद्वयं ।
 कार्यस्तेनोपवासः स्यादिति पौराणिकी विधिः ॥

प्रहरस्योपरि यदा स्याद्विष्टिः प्रहरत्रयं ।
 उपवासस्तथा कार्यं एकभक्तमतोऽन्यथा ॥
 सर्वोषधिजलस्नानं सुगन्धामलकरथ ।
 नद्यान्तङ्गाग्रेऽथ गृहे स्नानं सर्वत्र शस्यते ॥
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य ततो दर्भमयीं शुभां ।
 विष्टिं कृत्वा पुष्पधूपैर्नैवेद्यादिभिरर्चयेत् ॥
 होमन्तु नामभिर्विष्टेः शतमष्टोत्तरं नृप ।
 भुञ्जीत दत्त्वा विप्राय तिलान् पायसमेव च ।
 सतैलं कशरं भुक्त्वा पश्चाद्भुञ्जीत कामतः ॥
 क्वायासूर्यसुते देवि विष्टिरिष्टार्थनाशनि ।
 पूजितानि यथाशक्त्या भद्रे भद्रप्रदा भव ॥
 उपोष्य विधिनानेन दश सप्त यथाक्रमात् ।
 उद्यापनं ततः कुर्यात् पूर्ववत् पूज्य भामिनीं ॥
 स्थापयित्वायसे पीठे कशरान्नं निवेद्य च ।
 परिधाय कृष्णवस्त्रयुगं मन्त्रेण तं पुनः ॥
 ब्राह्मणाय पुनर्द्द्यात्क्षौहतेलांस्तिलांस्तथा ।
 कृष्णां सवत्सां गामेकान्तथैव कृष्णकम्बलां ।
 दक्षिणाञ्च यथा शक्त्या दत्त्वा भद्रां विसर्जयेत् ।
 य एवं कुरुते पार्थ सम्यग्भद्राव्रतं नरः ।
 विघ्नं न जायते तस्य कार्यारम्भे कथञ्चन ॥
 राक्षसा वा पिशाचा वा पूतना शाकिनी ग्रहाः ।
 न पीडयन्ति तं मर्त्यं यो भद्राव्रतमाचरेत् ॥
 न चैवेष्टवियोगः स्यान्नहानिस्तस्य जायते ॥

देहान्ते याति सदनं भास्करस्य न संशयः ।

सूर्यात्मजातिभयदाभं गिनीं शनेर्या

मर्त्तोरं भ्रमत्यविरतं करणक्रमेण ।

तां कृष्णभासुरमुखीं समुपोष्य विष्टि-

मिष्टार्थसिद्धिमनिशच्च पुमानुपैति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं विष्टिव्रतं ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

तथान्यदपि ते वच्मि विष्टिव्रतमनुत्तमं ।

यत्कृत्वा विष्टितो न स्याद्भयङ्कापि युधिष्ठिर ॥

सुकरं सुगुणं श्रेष्ठं सर्वकामार्थदं नृणां ।

परं प्रीतिकरं भानोः सर्वविघ्नोपशान्तिदं ॥

मार्गशीर्षामले पक्षे चतुर्थ्यामारभेद्बुधः ।

संपूज्य ब्राह्मणश्रेष्ठं विष्ट्यादौ भरतर्षभ ॥

प्रागुक्तां पूज्य तां देवीं मन्त्रमेनमुदीरयेत् ।

भद्रे भद्राय भद्रं हि चरिष्ये व्रतमेव ते ॥

निर्विघ्नां कुरु मे देवि कार्यसिद्धिञ्च भावय ।

सुस्नातः पूज्यतामेवं ब्राह्मणं च स्वशक्तितः ।

ततो भुञ्जीत राजेन्द्र यावद्भद्रा न जायते ॥

अथ वान्तेऽपि भद्रायाः कामतो वाग्यतः शुचिः ।

न किञ्चिद्भक्षयेत्प्राज्ञो यावद्भद्रा प्रवर्तते ।

अनेन विधिना पार्थ प्रतिभद्रां समाचरेत् ।

नरो वा यदि वा नारी सर्वकामार्थसिद्धये ॥
 ततः संवत्सरे पूर्णे प्रतिमाङ्कारयेद्बुधः ।
 लौहीं शैलमयीं वापि दारुजां वा स्वशक्तितः ॥
 शक्त्या चोद्यापनं कृत्वा स्थापयित्वा यथाविधि ।
 पूजयेद्भक्तिमान्विप्रो मन्त्रैरेभिरुदारधीः ॥
 पूजितासि यथा पूर्वमिन्द्रेण धनदेन च ।
 विष्णुना शङ्करेणाथ तथाऽन्नः पूजयाम्यहं ॥
 निर्विघ्नेनार्थसंसिद्धिर्यथा तेषां कृता त्वया ।
 तथा ममापि भक्त्या भद्रे भद्रप्रदा भव ॥
 अज्ञानादथवा दर्पात्त्वामुल्लङ्घ्यं कृतं हि यत् ।
 तत्क्षमस्वाशुभे मातर्हीनस्य शरणार्थिनः ॥
 इति कुर्याद्यथाशक्त्या वित्तशायिविवर्जितः ।
 अशक्तः परकीयां वा पूजयित्वा नराधमः ।
 अभावे लेखजां कृत्वा विधिं निष्पादयेद्बुधः ॥
 एवं हि कुरुते यस्तु भक्त्या भद्राव्रतं नरः ।
 भद्रायामपि कार्याणि तस्य सिद्ध्यन्त्यसंशयः ॥
 इह लोके सुखं भुक्त्वा पुत्रैश्चर्य्यसमन्वितः ।
 अविघ्नेन नरव्याघ्र दीर्घायुर्व्याधिवर्जितः ।
 ततोऽन्ते स्वर्गतिं प्राप्य भोदते सुरराडिषु ॥
 एतत्पुरा महेन्द्रेण चीर्णं वृत्रजिघांसया ।
 विमानार्थं कुबेरेण नीतं यन्निदशारिणा ॥
 शम्भुना त्रिपुरान्ताय पाञ्चजण्याय विष्णुना ।
 भद्रं हि भद्रं भवतीह सदैव पुंसां

ये भक्तिपूर्वकमिदं व्रतमादरेण ।
 भद्राभिधानमभिधाय मनोनुगं ये
 कुर्वन्तु ते ह्यखिलमेव नृपाप्नुवन्ति ।

इति भविष्योत्तरोक्तं द्वितीयभद्राव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-
 धीश्वरसकलविद्याविगारदश्रीहेमाद्रि
 विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ
 व्रतखण्डे करणव्रतानि ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

—००@००—

अथ सङ्क्रान्तिव्रतानि ।

—०—

धरो रजोभिश्चरितैर्यद्दीयै-

रानन्दितो विस्मयमेति लोकः ।

स एष हेमाद्रिसुधीरिदानीं

प्रक्रान्ति सङ्क्रान्तिगतव्रतौघं ॥

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन तिर्यग्योनी न जायते ।

क्लेच्छदेशे च पुरुषस्तन्मना चक्षुः पृच्छतः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मेषसंक्रमणे भानीः सोपवासेनरोत्तम(१) ।

पूजयेद्भार्गवं देवं रामं शक्त्या श्रद्धाविधि ॥

वृषसंक्रमणे प्राप्ते तथा क्षणञ्च पूजयेत् ।

तथा मिथुनसंक्रान्तौ पूजयेद्भोगशायिनं ॥

तथा कुलीरसंक्रान्तौ वराहमपराजितं ।

नरसिंहं तथा देवं सिंहसंक्रमणे विभुं ॥

कन्यासंक्रमणे देवं तथाश्वशिरसं यजेत् ।

---

(१) सोमवारे नरोत्तम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तथा मकरसंक्रान्ती रामं दशरथात्मजं ॥
 कुम्भसंक्रमणे राजन् रामं यादवनन्दनं ।
 मौनसंक्रमणे मत्स्यं वासुदेवन्तु पूजयेत् ॥
 पंटे वा यदि वार्चायां गन्धमाल्यान्नसम्पदा ।
 प्रादुर्भावस्य नाम्ना च होमं कुर्वीत पार्थिव ।
 व्रतान्ते जलधेनुन्तु कृत्रोपानत्समन्वितां ॥
 वस्त्रयुग्मयुतां दद्यात् प्रतिमासं सकाञ्चनां ।
 रात्रौ तु दीपमालाभिर्होवदेवं प्रपूजयेत् ॥
 कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 स्तेच्छेष्टु तिर्यक्षु न चापि जन्म ।
 प्राप्नोत्यवाप्नोति चिरञ्च नाकं
 कामन्तथाप्नोति मनोऽभिरामं ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सुजन्मावाप्तिव्रतं ।

ब्रह्मोवाच ।

कुङ्कुमं रोचना मांसी सुराचन्दनबालकं ।
 हरिद्रासह संयुक्तं मेघे स्नानं ग्रहापहं ॥
 रोचना गोरोचना । ग्रहापहं ग्रहदोषापहं ।
 प्रियङ्गुः पद्मकं कुष्ठं त्वचं सांसी निशाकरं ॥
 रोचनाग्रसंयुक्तं वृषस्नानं महाफलं ॥
 प्रियङ्गु फलिनी । निशाकरं कर्पूरं ॥
 उशीरं पद्मकं कुष्ठं रोचना ग्रन्थिपर्णकं ।

कुङ्कुमागुरुसंयुक्तं मिथुने राज्यदं मतं ॥
उशीरं बालकं ।

रोचना बालकं मुस्तमुराशैलेयरत्नं ।
सिंहस्नानं सुराध्यक्ष राज्यायुः पुत्रवद्धनं ।
हरिद्रा बालकं कुष्ठं मांसी चन्दनरोचना ।
कन्यास्नानं प्रकर्त्तव्यं सन्तानरतिवर्द्धनं ॥
रोचनारङ्गकुष्ठञ्च चन्दनीशीरपद्मकं ।
हरिद्रा बालसंयुक्तं तुले दुष्कृतनाशनं ॥
प्रियङ्गुस्फटिकं मांसी पद्मकं रोचनागुरुः ।
मुस्ताकुष्ठसमीपितं वृश्चिके राज्यदं मतं ॥
प्रवालं मौक्तिकं कुष्ठं रोचनाघनपद्मकं ।
मुरामांसी समीपितं धनुःसंक्रमणे शुभं ॥

घनो मुस्ता ।

रोचनातावकं कुष्ठं चन्दनागुरुकुङ्कुमं ।
उशीरं पद्मकैर्युक्तं मकरे सर्वसौख्यदं ॥
अग्निपर्णं त्वचा बाला केसरं जातिपत्रकाः ॥
रोचनासह संयुक्तं कुम्भे पुत्रासुराज्यदं ।

केसरी नागकेसरः ।

कपूरफलमूलैर्वा मांसीचन्दनपद्मकं ।
बालकं सघनोशीरं त्वचा मीने शुभावहं ॥
हादशैते समाख्याताः स्नाताः सुरवरार्चिताः ।
अलक्ष्मीनाशना धन्या महापातकनाशनाः ॥
देवदारुमहाकुष्ठं चन्द्रशैलेयकुन्दरः ॥

पद्मकं पत्रकम्बोलं सुरसा गुग्गुलुस्तथा ।
 महिषाख्यमथान्यन्तु द्रव्याख्येकादशेति वै ॥
 चन्द्रं कर्पूरं । सुरसा तुलसी ।
 नक्षत्रे सोमदैवत्ये योजनीया नियन्त्रितः ॥
 सोमदैवत्ये मृगशिरसि ।
 विजयाविद्यया जप्तं कृतमङ्गेनयोजितं ।
 विजयं नाम विख्यातं सर्वोपद्रवनाशनं ॥
 अलक्ष्मीशयनं धन्यं ग्रहकृत्यदुरापहं ।
 बालानां रक्षणार्थाय राजकार्येण (१) सिद्धिदं ॥
 एतत्तु कथितं शक्र समासेन मया तव ।
 स्नानं संक्रान्तिधूपस्तु यथावत्परिपृच्छतः ॥
 इति देवीपुराणोक्तानि संक्रान्तिव्रतानि ।

— ००० —

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अघ्रातः संप्रवक्ष्यामि धान्यव्रतमनुत्तमं ।
 यत् कृत्वा हि नरो राजन् सर्व्वकामानवाप्नुयात् ॥
 अग्नेने विषुवे चैव स्नानं कृत्वा विचक्षणः ।
 व्रतस्य नियमं कुर्याद्भगत्वा देवं दिवाकरं ॥
 करिष्यामि व्रतं देव त्वद्भक्तस्वत्परायणः ।
 तदविज्ञेन मे जातु तव देव प्रसादतः ॥

इत्युच्चार्य लिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकं ।
 भास्करं पूर्वपत्रेषु आग्नेये च तथा रविं ॥
 विवस्वन्तं तथा यास्ये नैऋत्ये पूषणं तथा ।
 आदित्यं बारुणे पत्रे वायव्ये तपनन्तथा ॥
 मार्त्तं ण्डमिति कौवेरे ऐशाने भानुमेव च ।
 एवञ्च क्रमशोऽभ्यर्च्य विश्वात्मा मध्यदेशतः ॥
 कृताञ्जलिपुटी भूत्वा सर्व्वन्ददात्ममन्त्रकं ।
 कालात्मा सर्व्वभूतात्मा विदात्मा विश्वतोमुखः ।
 व्याधिमृत्युजराशोकसंसारभयनाशनः ॥

इत्यर्घमन्त्रः ।

पुष्पधूपैः समभ्यर्च्य शिरसा प्रणिपत्य च ।
 रविध्यात्वा ततो दद्याद्धान्यप्रस्थं द्विजातये ॥
 प्रतिमासं पुनस्तद्वत् पूजयेद्देवः सहस्रपात् ।
 एवं सदा प्रदातव्यं धान्यप्रस्थं द्विजन्मने ॥
 एवं संवत्सरे पूर्णं कुर्यादुद्यापनक्रियां ।
 अर्घ्यपात्रं हि सौवर्णं कारयेन्मण्डलं शुभं ॥
 द्विभुजं पूजयेद्भानुं रक्तवस्त्रयुगान्वितं ।
 धान्यद्रोणेन सहितं तदर्द्धेन स्वशक्तितः ॥
 स्वर्णशृङ्गीं रोष्यन्तुरां कांस्यद्वेहा पयस्विनीं ।
 रविरूपं द्विजं ध्यात्वा तस्मै वेदविदे तथा ॥
 विद्यापात्राय विप्राय तत्सर्व्वं विनिवेदयेत् ।
 अग्निष्टोमसहस्राणां फलमाप्नोति मागवः ॥

सप्तजन्मसहस्राणि धनधान्यसमन्वितः ।

निर्व्याधिर्निरुजो धीमान् रूपवानपि जायते ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं धान्यसंक्रान्तिव्रतं ।

—०००७०००—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि लवणसंक्रान्तिमुत्तमं ।

संक्रान्तिवासरं प्राप्य स्नानं कृत्वा शुभैर्जलैः ॥

वस्त्रालङ्कारसम्पत्ते भक्तिभावसमन्विते ।

कुङ्कुमेन लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं ॥

भास्करं पूजयेद्भक्त्या यथोक्तक्रमयोगतः ।

तदग्रे लवणं पात्रं सगुडं स्थापयेद्विधुषः ॥

पुष्पैर्धूपैः समभ्यर्च्य नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा उपविश्य यथाविधि ॥

ध्यायेद्द्विजन्मने रूपं भास्करेण समन्वितं ।

पूजितस्तु यथा शक्त्या प्रसीद मम भास्कर ॥

लवणं सगुडं पात्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।

एवं संवत्सरे पूर्णं भानुं कृत्वा हिरण्मयं ॥

रक्तवस्त्रयुगच्छत्रं रक्तचन्दनचर्चितं ।

कमलं लवणं पात्रं धेन्वा सार्धं द्विजातये ॥

प्रदद्याद्भानुमुद्दिश्य विश्वात्मा प्रीयतामिति ।

एवं कृते तु यत्पुण्यं प्राप्यते भुवि मानवैः ॥

न केन गदितुं शक्यं वर्षकोटिशतैरपि ।

लवणाचलदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 सर्वकामसमृद्धात्मा विमानवरमध्यगः ।
 सूर्यलोके वसेत् कल्पं पूज्यमानः सुरासुरैः ।
 इति स्कन्दपुराणोक्तं लवणसंक्रान्तिव्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

वक्ष्ये ऽहं भोगसंक्रान्तिं सर्वलोकविवर्द्धनीं ।
 संक्रान्तिवासरं प्राप्य योषितस्तु समाह्वयेत् ॥
 कुङ्कुमं कज्जलञ्चैव सिन्दूरं कुसुमानि च ।
 सुगन्धीनि च सर्वाणि ताम्बूलं शशिसंयुतं ॥
 शशिसंयुतं कर्पूरसंयुतं ।
 तण्डुलान् फलसंयुक्तान् प्रदद्याच्च विचक्षणः ।
 अन्यान्यपि हि वस्तूनि भोगसाधनकानि च ॥
 दद्यात् प्रहृष्टमनसा मिथुनेभ्यः प्रयत्नतः ।
 भोजयित्वा यथा शक्त्या वस्तुयुग्मं प्रदापयेत् ॥
 एवं संवत्सरस्यान्ते रविं सम्पूज्य पूर्ववत् ।
 सुवर्णशृङ्गौ रौप्यक्षुरां सर्वोपस्करसंयुतां ।
 धेनुं सदक्षिणां दद्यात्सपत्नीकद्विजातये ॥
 एवं यः कुरुते भक्त्या भोगसंक्रान्तिमादरात् ।
 स्यात् सुखी सर्वमर्त्येषु भोगी जन्मनि जन्मनि ॥
 इति स्कन्धपुराणोक्तं भोगसङ्क्रान्तिव्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अथान्यदपि ते वच्मि रूपसंक्रान्तिमुत्तमां ।
 संक्रान्तिवासरं स्नानं तैलं कृत्वा विचक्षणः ॥
 हैमपात्रे घृतं कृत्वा हिरण्येन समन्वितं ।
 सुरूपं वीक्ष्य तत्पात्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एकभक्तं ततः कृत्वा भक्त्या चैव समन्वितं ।
 व्रतान्ते काञ्चनं दद्यादुष्टतधेनुसमन्वितं ॥
 अश्वमेधसहस्राणां फलमाप्नोति मानवः ।
 रूपयौवनसम्पत्त्या आयुरारोग्यसम्पदा ॥
 लक्ष्मीश्च विपुलान् भोगान् लभन्तीह न संशयः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं रूपसंक्रान्तिव्रतं ।

—080—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अथान्यां संप्रवक्ष्यामि तेजःसंक्रान्तिमुत्तमां ।
 संक्रान्ति वासरं प्राप्य स्नानं कृत्वा विचक्षणः ॥
 शालितण्डुलसंयुक्तं कारणं कारयेच्छुभं ।
 तन्मध्ये दीपकं स्थाप्य प्रज्वलन्तं स्रतेजसा ।
 तन्मुखे मोदकं स्थाप्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 अर्घ्यञ्च पूर्वं वत्कार्यमेकभक्तन्तु पूर्वं वत् ।
 संवत्सरे तु संपूर्णं कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥
 शोभनं दीपकं कार्यं सुवर्ष्मेन तु नारद ।

तास्त्रेण करकं कार्यं तन्मध्ये दीपकं न्यसेत् ॥
 कपिला सह दातव्या करकेण द्विजातये ।
 सुवर्णकोटिदानस्य तत्फलं प्राप्यतेऽनघ ॥
 तेजसादित्यसङ्काशी वायोर्वलमवाप्नुयात् ॥
 संक्रान्तिव्रतमाहात्म्यास्तभते नात्र संशयः ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं तेजःसंक्रान्तिव्रतं ।

— ००० —

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अथान्यां संप्रवक्ष्यामि सौभाग्यसंक्रान्तिमुत्तमां ।
 शृणु नारद यत्नेन धनैश्चर्य्यप्रदायिनीं ॥
 अयने विषुवे गुक्ते व्यतीपातेन भानुना ।
 संक्रान्तिदिवसे कुर्यादेकभक्तं विमत्सरः ॥
 पूर्व्ववङ्गानुमभ्यर्च्य तथा चैव सुवासिने ।
 सौभाग्याष्टकसंयुक्तं वस्त्रयुग्मं सयोषिते ॥
 विप्राय वेदविदुषे भक्त्या तत् प्रतिपादयेत् ।
 एवं संवत्सरे पूर्णं कृत्वा ब्राह्मणभोजनं ।
 पर्व्वतं लवणं कृत्वा यथा विभवसारतः ॥
 काञ्चनं कमलं कृत्वा भास्करश्चैव कारयेत् ।
 गन्धपुष्पादिना पूज्य विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 पुष्करे च कुरुक्षेत्रे गोसहस्रफलं लभेत् ।
 सा प्रिया मर्त्यलोकेषु या करोति व्रतं त्विदं ॥

शङ्करस्य यथा गौरी विष्णोर्लक्ष्मीर्यथा दिवि ।
मर्त्यलोके तथा सापि प्रियेण सह मोदते ॥
इति स्कन्दपुराणोक्तं सौभाग्यसंक्रान्तिव्रतं ।

—000—

स्कन्द उवाच ।

अथान्यामपि ते वच्मि फलसंक्रान्तिमुत्तमां ।
संक्रान्तिवासरं प्राप्य ज्ञानं कृत्वा तु पूर्व्ववत् ॥
संपूज्य पूर्व्ववद्भानुं पुष्पधूपादिना तथा ।
शर्करासहितं पात्रं फलाष्टकसमन्वितं ॥
संक्रान्तिवासरं प्राप्य ब्राह्मणाय निवेद्येत् ।
तदन्ते तु रविं कुर्यात्सुवर्णेन च नारद ॥
कुम्भस्थोपरि संस्थाप्य गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
फलाष्टकं ततो दद्याद्भक्तभोज्यसमन्वितं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तफलसंक्रान्तिव्रतं ।

—000—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

धनसंक्रान्तिमाहात्म्यं शृणु स्कन्द विधानतः ।
यत्कृत्वा सर्व्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
संक्रान्तिवासरं प्राप्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
कलशं निर्व्वणं गृह्य वारिपूष्पं निधापयेत् ॥
सुवर्णयुक्तन्तं कृत्वा प्रतिमासन्तु दापयेत् ।
विधिनानेन वर्णान्ते प्रीयतां मे दिवाकरः ॥

पूजाविधानं सर्व्वं धान्यसंक्रान्तिवज्रवेत् ॥
 उद्यापनञ्च वक्ष्यामि संपूर्णव्रतमुत्तमं ।
 सौवर्णं कमलं कृत्वा सूर्य्यञ्चोपरि विन्यसेत् ॥
 हस्ते सुवर्णघटितं पद्मञ्च वै निवेदयेत् ।
 गोदानं तत्र दातव्यं एवं संपूर्णभावेन ॥
 एवं कृते तु यत्पुण्यं फलं ख्यातं न चोक्तहे ।
 जन्मनां शतसाहस्रं धनयुक्तो भवेन्नरः ॥
 आयुरारोग्यसम्पन्नः सूर्य्यलोके महीयते ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं धनसंक्रान्तिव्रतं ।

—000—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अथान्यां संप्रवक्ष्यामि आयुःसंक्रान्तिमुत्तमां ।
 शृणु वत्स विधानेन यथा पुण्यं प्रवर्द्धते ॥
 संक्रान्तिदिवसे पूज्य पूर्व्वं च दिवाकरं ।
 कांस्थं चीरष्टतं दद्यात्सहिरण्यं स्वशक्तितः ॥
 मन्त्र एव पृथग्दाने पूजा सैव प्रकीर्त्तिता ।
 सक्षीरं सुरभीजातं पीयूषसमरूपदृक् ॥
 आयुरारोग्यमैश्वर्य्यं मनो देहि क्षिजापितं ।
 अनेन विधिना सम्यक् सर्व्वं दद्यादतन्द्रितः ॥
 उद्यापनादिकं सर्व्वं धान्यसङ्क्रान्तिवज्रवेत् ।
 एवं कृते तु यत्पुण्यं शक्यं नेदं मयोदितं ॥
 निर्व्याधिरपि दीर्घायुस्तेजस्वी सर्व्वजन्मसु ।

(८३)

अपमृत्योर्भयं नास्ति जीवेच्च शरदः शतं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तमायुःसंक्रान्तिव्रतं ।

—000@000—

ब्रह्मोवाच ।

आज्ञासङ्क्रान्तिमाहात्म्यं शृणु स्कन्द विधानतः ।

यां कृत्वा सर्व्वं लोकेषु आज्ञावान् जायते नरः ।

सङ्क्रान्तिदिवसे पुण्ये प्रारभेन्नियमं व्रते ।

पद्ममष्टदलं कृत्वा कुङ्कुमेन तु भास्करं ॥

पूजयेन्मन्त्रमुच्चार्य्य विधिवद्गुरुमग्निधौ ।

आज्ञा तेजस्करी पृष्ठे प्रभादीप्तिमशस्करी ॥

आज्ञां सर्व्वं त्र गां देव मम देहि नामोऽस्तुते ।

पूज्यैवं कुङ्कुमिनाथ दद्याद्विप्राय भोजनं ।

उद्यापने तु चण्डांशं सौवर्णं सरयं तथा ॥

एकचक्रञ्च समाश्रमरुणेन ममन्वितं ।

यः कुर्याद्विधिजानेन आज्ञासङ्क्रान्तिमुत्तमां ॥

अथाज्ञाऽस्वक्षिता लोके सूर्य्यतस्तस्य जायते ।

गोमन्त्रमित्रसुतेष्टे आज्ञा सर्व्वं च जायते ।

रिपवः सङ्कथं यान्ति सुखं प्राप्नोत्यनुत्तमं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तमाज्ञासंक्रान्ति व्रतं । ३

—000—

नन्दिकेशर उवाच ।

कीर्त्तिसङ्क्रान्तिमाहात्म्यं शृणु स्कन्द विधानतः ।

सङ्क्रान्तिवासरं प्राप्य रविविम्बं लिखेद्भुवि ॥
 तस्य मध्ये स्थितं देवं पूजयेत्सर्वमन्त्रतः ।
 यथाविभवसारेण ततो विप्राय दक्षिणां ॥
 प्रतिमासं तु वै श्वेतं वस्त्रयुग्मं प्रदापयेत् ॥
 उद्यापने तु रौप्यञ्च सूर्यमन्त्रं प्रदापयेत् ।
 श्वेतवस्त्रयुगच्छत्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एवं कृते पराकीर्त्तिर्जायते वापि वज्रिज ।
 फलं न गच्छते वक्तुं शिष्येतेरपि जिह्वया ॥
 विमला कीर्त्ती राज्यञ्च जायते नात्र संशयः ।
 आयुरारोग्यसम्पन्नी जीवेद्दर्वशतं नरः ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं कीर्त्तिसंक्रान्तिव्रतं ।

— ०००@००० —

नन्दिकेश्वर उवाच ।

वक्ष्याम्यपापसङ्क्रान्तिं शृणु स्कन्द विधानतः ।
 संक्रान्त्यां नियतो भूत्वा तिलैः श्वेतैः समन्वितैः ॥
 करकं वर्धमानञ्च प्रतिमासं निवेदयेत् ।

वर्धमान इति श्रावः

मन्त्रेणानेन तु स्नायाद्भक्तिभावसमन्वितः ॥
 तिलो माम्नातु पापेभ्यस्तव देव प्रसादतः ।
 त्वञ्च मां रक्ष देवेश वाङ्मनःकायकल्मषात् ।
 उद्यापने च देवस्य सौवर्णमाषकेण तु ।
 द्विभुजा प्रतिमा कार्या रजतेनाथ कारयेत् ॥

तिलधेनुः प्रदातव्या व्रतेऽस्मिन्नात्र संशयः ।
 पूर्वपापप्रणाशाय आयुरारोग्यहेतवे ॥
 एतत्सर्वं पुरा प्रोक्तं ब्रह्मणा विष्णवे तथा ।
 विष्णुरिन्द्राय जगदे तथा प्रोवाच शश्ववे ॥
 शश्वच्चैव ममाचष्टे मया प्रोक्तं प्रभो तव ।
 सर्वसङ्क्रान्तिदिवसे प्रारभेद्भुतमुत्तमं ।
 दक्षिणोत्तरसङ्क्रान्तौ सर्वास्ति च केन च ॥
 अभुवत्वाच्छरीरस्य योगपद्यात् प्रशस्यते ।
 न चान्विधिलोपः स्यात्सर्वत्रैकान्तु दैवतं ॥
 नानादेवव्रतानान्तु नैककालः प्रशस्यते ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तमपापसंक्रान्तिव्रतं ।

—००@००—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अथान्यां संप्रवक्ष्यामि ताम्बूलाख्यामनुत्तमां ।
 विधानं पूर्वं वत्कुर्याच्चान्यसङ्क्रान्तियच्च तत् ॥
 ताम्बूलचन्दनाद्यश्च प्रगृह्याज्ज्ञां द्विजोत्तमात् ।
 यावत्संवत्सरं पूर्णं रात्रौ रात्रौ ततः परं ॥
 याम्बूलं भक्षयेद्दिप्रान् कारयच्चैव नान्तरं ।
 वत्सरान्ते तु कमलं कृत्वा चैव तु काञ्चनं ॥
 पत्रकोशश्च कुर्वीत तथा पूगीफलालयं ।
 चूर्णभाग्दं प्रकुर्वीत पूगप्रस्फोटनं तथा ।
 सुखवासादिचूर्णानां भाण्डानि च द्विजर्षभ ॥

द्विजदाम्बलमावाह्य सर्वोपस्तरसंयुतैः ।
 द्रव्यैश्च पूजयेद्भक्त्या भोजयेत् षड्वरसैर्हिजान् ॥
 उपकल्पितश्च यत्किञ्चिद्ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एवं करोति या नारी ताम्बूलाख्यं व्रतोत्तमं ॥
 सर्वकामानवाप्नोति मर्त्ये जातिकुलोद्भवे ।
 सौभाग्यन्तेज अतुलं प्राप्नोति द्विजसत्तम ॥
 भर्ता पुत्रैश्च पौत्रैश्च मोदते च गृहे गृहे ।
 मृता कालान्तरे पश्चात् सूर्यलोके महीयते ॥
 पतिना देववहिष यावदाहृतसंप्रभं ।
 शृणोति युवती काचित् सापि तत्फलमश्रुते ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं ताम्बूलसङ्क्रान्तिव्रतं ।

—०—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि सङ्क्रान्तिश्च मनोरथां ।
 गुह्येन पूर्णकुम्भश्च सवस्त्रश्च स्वशक्तितः ।
 सङ्क्रान्तिवासरे दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 एवं संवत्सरे पूर्णं स्वशक्तगोद्यापनं शुभं ।
 गुह्येन पर्वतं कार्यं वस्त्ररत्नैश्च भूषितं ॥
 अयने चोत्तरे दद्याद्विजशायं न कारयेत् ।
 यं यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलं ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।
 इति स्कन्द पुराणोक्तं मनोरथसंक्रान्तिव्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि विधौ कसङ्गान्तिमुत्तमां ।
 अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातो भवेद्यदि ॥
 एकभक्तं नरः कुर्यात्तिलैः स्नानं कारयेत् ।
 काञ्चनं भास्करं कृत्वा यथा विभवशक्तितः ॥
 स्नापयेत्पञ्चगव्येन गन्धपुष्पैः सुपूजयेत् ।
 वेष्टयेद्भक्तवस्त्राभ्यां तान्त्रपात्रे निधापयेत् ॥
 भास्कराय नमः पादौ रवे जङ्घेति वै नमः ।
 आदित्याय नमो जातु जरु चैव दिवाकरः ॥
 अर्थज्ञे तु कटिं पूज्य भागुच्चैवोदरे तथा
 नमः पृष्णे तु बाहुभ्यां अर्थज्ञे तु पुनस्तनौ ॥
 शिवस्वते नमः कण्ठे सहस्रांगो मुखे स्मृतं ।
 ग्रभाकर नमो नेत्रे तेजोराशे नमः शिरः ॥
 वरुणाय नमः केशान् पादादौ पूजयेद्भुवि ।
 अर्घ्यादि पूर्ववत्कार्यं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एवं संवत्सरे पूर्णे काञ्चनेन दिवाकरं ।
 सप्तगृहस्तं सम्पूज्य यथाविभवशक्तितः ॥
 कारयेत्पूजयेद्भक्त्या रक्तवस्त्रैश्च वेष्टयेत् ।
 ततो होमं प्रकुर्वीत सूर्यमन्त्रैश्च नारद (१) ॥
 द्वादश कपिला दद्याद्दत्तलङ्कारसंयुताः ।
 अशक्तः कपिलामेकां वित्तशायिविवर्जितः ॥

(१) सूर्यमन्त्रैश्च नारद इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ग्रहणे च कुरुचेने सत्पात्रे च प्रदीयते ॥
कोटि कोटिसुवर्णस्य दत्तस्य लभते फलं ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं भार्यापुत्रसमन्वितं ॥
इति स्कन्दपुराणोक्तं विशोकसङ्ग्रान्तिव्रतं ।

—००—

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तरणाधीश्व-
रसकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविरचिते
चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
सङ्ग्रान्तिव्रतानि ।

—

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

— ००० —

अथ मासव्रतानि ।

येन त्रिलोकी धरणी कृतेयं
कर्पूरतुल्यप्रतिमैर्विशोभिः ।
हेमाद्रिचूरिः समहाप्रभावं
मासव्रतं व्रातमिद्व्रवीति ॥

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन रूपवान् जायते नरः ।
एतन्मे संशयं छिन्धि त्वं हि सर्व्वं विदुष्यते ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

फाल्गुन्यां समतीतायां प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् ।
यावच्चैत्री महाराज तावत्स्नातो दिने दिने ॥
बहिः संपूजयेद्देवं केशवं भोगशायिनं ।
एकभक्ताग्रनो नित्यमधःशायी तथा भवेत् ॥
विरात्रोपोषितः पूजाच्चैत्रां कुर्यात्तथैव च ।
स्वशक्त्या रजतन्द्याद्वस्त्रयुग्मं तथैव च ॥

रूपार्थिनो मासमिदं मयोक्त

व्रतोत्तमं नित्यमदीनसत्त्वं

कृत्वा तु नाकं मनुजस्त्ववाप

मानुष्यमासाद्य च रूपवान् स्यात् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं रूपावाप्तिव्रतं ।

ब्रह्मोवाच ।

धर्मराज निबोधेदं दमनादिमहोत्सवं ।
 प्रवृत्तवरनारीकं पञ्चमोच्चारसुन्दरं ॥
 संयुतो नन्दनवने आर्यया सह भार्यया ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनी बभ्रामोन्मत्तवच्छिवः ॥
 स ददर्श वने फुल्ले विद्याधरगणान् बहून् ।
 वसन्तर्त्तौ नत्तमानान् सुरासुरगणार्चितान् ॥
 सन्तानपारिजाताभ्यां बद्धा वै माधवीलता ।
 कदाचिद्दीलनञ्चक्रुः समालिङ्ग्य घनस्तनीं ॥
 शीतमान्दोलकारूढा अभसन् परमस्त्रियः ।
 येनैवीत्याटयन्ति स्म स्तनाथमपिमन्मथं ॥
 तद्दृष्ट्वा विस्मयाविष्टा भवानी प्राह गङ्गुरं ।
 कीतुकं मे समुत्पन्नं पद्मगाभरण प्रभो ॥
 आन्दोलकं मम कृते कारयस्व खलङ्कृतं ।
 यथा समन्दोलयेऽहं यथा चैने त्रिलोचन ॥
 तद्गौरीवचनं चारु श्रुत्वाऽसौ वृषभध्वजः ।
 आन्दोलङ्कारयामास समाङ्गय महासुरं ॥
 स्तम्भद्वयङ्कारयित्वा दृष्टकाष्टमयं दृढं ।
 सत्यञ्चैवोपरितनं श्रेष्ठं काष्ठमकल्पयत् ॥
 वासुकिं दण्डिकास्थाने बह्वानेन सुसंवृतं ॥
 तत्पुरा सञ्चयं पीठं कृतवाग्मणिमण्डितं ॥
 भूरिकार्पासकैशेयैः सहस्रैर्वेष्टितेन वै ।
 स्रग्दामालम्बितकरं मणिमौक्तिकशेखरं ॥

चेरयित्वा विचित्रान्तां दीलां वैजालिनीत्वरं ।
 संसिद्धां सिद्धगुरवे गौरवेण न्यवेदयत् ॥
 तत्रारूढस्तु भगवान् सोमः सोमविभूषणः ।
 मण्डनान्दीलयामास पार्श्वस्थैः पार्श्वदैः सह ॥
 वामपार्श्वे तु विजया दक्षिणे तु जया भवेत् ॥
 चामराक्रान्तवाह्मं शसमाश्लिष्टकुचद्वयं ।
 आन्दोलयन्त्या पार्वत्या तद्गीतं गद्गदाक्षरं ॥
 येन देवासुरस्त्रीणामासीदानन्दनिर्भरः ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो नन्दुस्तुष्टाप्सरोगणाः ॥
 उत्तालवाद्यानि तथा वादयन्ति स्म चारणाः ।
 चेलुः कुलाचलाः सर्वे चुचुभुः सप्त सागराः ॥
 ववुर्वाताः सनिर्घाता देवे दीलासमन्विते ।
 आलोक्य व्याकुलं लोकं देवाः शक्रपुरोगमाः ।
 उपेत्य प्रणिपत्योचुः सर्वपापहरं परं ॥
 उपारमस्व भगवन् भवतः क्रीडयानया ।
 जगद्गाघूर्णितं देव विचलज्जलसागरं ॥
 गीर्वाणगीर्भिः संहृष्टः शङ्करो लोकशङ्करः ।
 समुत्ततार दीलातः प्रहर्षोत्फुल्ललीचनः ॥
 उवाच वचनं शक्रः सुरसार्थस्य पश्यतः ।
 सानुकम्पं सुललितं विस्फुटार्थपदाक्षरं ॥
 श्रीमहेन्द्र उवाच ।
 अथ प्रभृति ये दीलाक्रीडां पुष्करिणीतटे ।
 वसन्ते कारयिष्यन्ति मण्डिते त्रिदशार्कणे ॥

नेत्रपट्टपटीच्छन्नं पद्मरागविभूषितं ॥

छाद्यकैरुपसम्पन्नां विन्यस्तकनकादुकां ॥

अदुका शृङ्खला ।

विचित्राभरणां भूरिभाभासितदिगन्तरां ।

मालाविद्याधराक्रान्तां प्रान्तारोपितदर्पणां ॥

छत्रचामरसंक्रान्तां यथाशक्त्यथवा कृतां ।

अग्निकार्यं ततः कृत्वा दिक्षु दिक्षु दिशां बलिं ॥

तस्यामारोपयेद्देवमिष्टशिष्टजनावृतं ।

मूलमन्त्रेण देवाणां प्राप्तं दोलाधिरोहणं ॥

पार्श्वस्थो ब्रह्मणो विद्वान् पठेद्वा मन्त्रमुत्तमं ।

विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतो बाहु रत विश्वतस्त्रात् ।

संवाहुभ्यां धमति सम्पतत्रैर्द्यावाभूमौ जनयन् देव एकः ॥

गन्धीरतूर्यनिर्घोषैः कलहानाञ्चनिःस्वनैः ॥

स्तुतिमङ्गलशब्दैश्च पुष्पधूपादिवासितं ।

कुङ्कुमचोदताम्बूलपुष्पमालाकुलो जनः ॥

तां विहाय जलक्रीडामन्यासां विदधीत च ।

पीतशीतजलाघातताडितो यज्जनः सुखं ॥

मन्यते नियतं कोऽपि प्रभावोऽयमनङ्गजः ।

एवं येऽनुगमिष्यन्ति नरो दोलामुपागतां ॥

निरुजस्ते भविष्यन्ति सुखिनः श्रद्धः शतं ।

पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमायुताः ॥

विकल्पेह सुखं मर्त्ये ततो यास्यन्ति तत्परं ।

प्राप्ते वसन्तसमये सुरसत्तमाना-

मान्दोलनं सुरवराननु कुर्वते ये ।
 ते प्राप्नुवन्ति भुवि जन्मतरोः फलानि
 दुःखार्त्तितः कुलशतान्यपि तारयन्ति ॥
 इति भविष्योत्तरोक्त आन्दोलनविधिः ।

— ० —
 महाभारते ।

चैत्रन्तु नियतीमासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।
 सुवर्णमणिमुक्ताढ्यो कुले महति जायते ॥
 विष्णुधर्म्ये ।

चैत्रं विष्णुपरो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।
 सुवर्णमणिमुक्ताढ्यं गार्हस्थ्यं समवाप्नुयात् ॥
 अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।
 नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं जपेत् ॥
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

— ००० —

अथ वैशाखव्रतानि ।

—
 श्रीकृष्ण उवाच ।

वैशाखे पुष्पलवणं वर्जयित्वा तु गोप्रदः ।
 विष्णुलोकमवाप्नोति ततो राजा भवेदिह ॥

एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिसौभाग्यदायिनी ॥
विष्णुरत्न देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं कान्तिव्रतं ।

— — —
महाभारते ।

निरन्तरैकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः ।
नरो वा यदि वा नारी ज्ञातीनां श्रेष्ठतां व्रजेत् ॥

विष्णुधर्म्यम् ।

यः क्षिपेदेकभक्तेन वैशाखं पूजयेद्धरिं ।
नरो वा यदि वा नारी ज्ञातीनां श्रेष्ठतां व्रजेत् ॥
अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।
नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं जपेत् ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

— — —
वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन बुद्धियुक्तो भवेन्नरः ।
एतदेव मनुष्याणां मनुष्यत्वमुपाहृतं ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रयान्तु समतीतायां यावन्मासं दिने दिने ।
पूर्ववत् पूजयेद्देवं नृसिंहमपराजितं ॥

पूर्ववदिति चतुर्मासीत्तरूपावाप्तिव्रतवदेकभक्तवहिःज्ञान-
भूशय्यादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः ।

होमश्च प्रत्यहं कुर्यात्तथा सिद्धार्थकैर्नृप ।

ब्राह्मणान् भोजयेच्चान्न तथा त्रिमधुरं नृप ॥

त्रिमधुरं मधुघृतशर्कराः(१) ।

वैशाख्यां कनकन्दयान्निरात्रोपीषितो नरः ।

ज्ञानावाप्तिप्रदत्वेतद्भूतं बुद्धिविवर्द्धनं ॥

कृत्वा व्रतं मासमिदं यथोक्त-

मासाद्य नाकं सुचिरं मनुष्यः ।

मानुष्यमासाद्य तु बुद्धियुक्तो

ज्ञानेन युक्तश्च तथा भवेच्च ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरीक्तं ज्ञानावाप्तिव्रतं ।

अथ ज्यैष्ठ्यव्रतानि ।

महाभारते ।

ज्येष्ठामूलन्तु वै मासमेकभक्तन्तु यः क्षिपेत् ।

ऐश्वर्यममृतं श्रेष्ठं पुमान् स्त्री वाभिजायते ॥

विष्णुधर्मो ।

कृत्वापि तमना ज्यैष्ठ्यमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ॥

नमोऽस्तु, वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं जपेत् ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य समग्रं फलमाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

— ००० —

वज्र उवाच ।

श्रीविहीनस्य लोकेऽस्मिन् जीवितस्यापि किं फलं ।
तस्माद्भूतं समाचक्ष्व येन स्याच्छीयुतो नरः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

वैशाखां समतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।
पूर्वं वत् पूजयेद्देवं श्रीसहायं दिने दिने ॥
पूर्वं वदिति चैत्रादिरूपावामिन्नवत् ।
पुष्पमूलैः फलैश्चैव जुहुयादक्षतानि च ।
बिल्वांश्च वङ्गौ सततं गोरसैर्भोजयेद्भिजान् ॥
त्रिरात्रोपोषितो ज्येष्ठां कनकं प्रतिपादयेत् ।
वस्त्रयुग्मञ्च राजेन्द्र तेन साफल्यमश्नुते ॥

कृत्वा व्रतं मासमिदं यथोक्त-

मासाद्य मासं सुचिरं मनुष्यः ।

मानुष्यमासाद्य विवृद्धतेजाः

श्रिया युतः स्वात्मगतिं प्रधानं ॥

इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं श्रीप्राप्तिव्रतं ।

अथाषाढव्रतानि ।

महाभारते ।

आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा मासमतन्द्रितः ।

बहुधान्यो बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते

विष्णुधर्म् ।

आषाढमेकभक्तेन पूजयेद्विष्णुतत्परः ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

—००—

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन भोगमाप्नोति मानवः ।

किन्तु भोगविहीनस्य कार्यमस्ति धनैर्हिज ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ज्यैष्ठ्यान्तु समतीतायां प्रतिपत्पञ्चतिक्रमात् ।

पूर्ववत् पूजयेद्देवं विश्वरूपधरं हरिं ॥

अत्रापि पूर्ववदिति रूपावाप्तिव्रतवदित्यर्थः ।

कृत्वा व्रतान्ते च तथा त्रिशच्च

दत्त्वा सुयुक्तं शयनं द्विजाय ।

स्वर्लोकमासाद्य चिरं नरेन्द्र

मानुष्यमासाद्य च भोगवान् स्यात् ॥

इति विष्णुधर्मीयं भोगावाप्तिव्रतं ।

—०००—

अथ आवणव्रतानि ।

सञ्जय उवाच ।

कदाच श्रावणी पूज्या क्रियते तु कदा व्रतं ।
कथमेषा कृतेन्द्राण्या किं फलन्तद्ब्रवीहि मे ॥

विजय उवाच ।

प्राप्ते तु श्रावणे मासि शुक्लपक्षे मनोहरे ।
संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिशक्तितः ॥
मासं यावन्नियमतः संस्मरन् पार्वतीं हृदि ।
श्वेतार्घ्यैः श्वेतकुसुमैः श्वेतचन्दनकेन च ॥
गन्धैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्यथाकालोद्भवैः फलैः ।
अर्घ्यं दद्यात् फलेनैव कुसुमाक्षतचन्दनैः ॥
नमोऽर्द्धश्रावणी देवी सर्वपापक्षयङ्करिणी ॥
गृहाणार्घ्यं हि देवेशि शङ्करेण समं मम ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

नमो नमस्ते देवेशि अर्द्धश्रावणि पार्वति ।
नमस्तेऽस्तु, जगन्मातर्नमस्ते हरवल्लभे ॥
नमो देवि नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥
नमः कालि महाकालि शिवे दुर्गे नमोऽस्तु ते ।
नमो रुद्राणि सर्वाणि अपर्णे शङ्करप्रिये(१) ।
सर्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात् ।

पूजामन्त्रः ।

धूपोऽयं सर्वदेवानां आहारो ह्यमृतोपमः ।

(१) श्रवणे शङ्करप्रिये इति पुस्तकाकरे पाठः ।

धूपं गृहाण देवेशि अर्द्धश्रावणि नमोऽस्तु ते ॥
 शतवस्त्रं प्रदातव्यं धीतं वा निर्मले शुभे ।
 श्रावणान्ते ततः पञ्चाक्षमाप्य नियमं शुचिः ॥
 गौरिणीर्भोजयेच्छक्त्या मिष्टान्नेन जये शुभे ।
 द्विजांश्च भोजयेत्तत्र वस्त्राणि परिधापयेत् ॥
 एवंविधविधानेन कृत्वा र्द्धश्रावणीव्रतं ।
 न तस्य स्याच्च दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनं ॥
 अष्ट पुत्रास्तभेन्नारी भर्तारञ्च गुणाधिकं ।
 सूरूपं गुणिनं कान्तं पण्डितं प्रियवादिनं ॥
 एकभक्तेन नक्तेन कुर्यादेतद्व्रतं शुभं ।
 इदं कृत्वा पुरेन्द्राणीन्द्रं लेभे पतिमुत्तमं ॥
 रोहिणी पतिमालेभे चन्द्रं व्रतनिषेवणात् ।
 रण्णा देवी सुभर्तारं आदित्यं प्राप सत्पतिं ॥
 इदन्ते कथितं भद्रे अर्द्धश्रावणिकाव्रतं ।
 कुरुते या च पूर्णानि व्रतान्यस्या भवन्ति हि ॥
 यदा ग्रहकृतैर्दीर्घैर्यदि देवो न वर्षति ।
 कथाश्रवणमात्रेण देवो वर्षति वासवः ॥
 दुर्भिक्षे डामरे घोरे सङ्ग्रामे राजविग्रहे ।
 कथामेतां निशम्याशु दोषैः सर्वैः प्रमुच्यते ॥

इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तमर्द्धश्रावणिकाव्रतं ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

स्वभर्तारति सम्बन्धे महास्नेही यथा भवेत् ।
कुलस्त्रीणां तथाचक्ष्ण व्रतं मम जगद्गुरो ॥

कृष्ण उवाच ।

यमुनायास्तटे पूर्वं मधुरास्ति पुरी शुभा ।
तस्यां शत्रुघ्ननामाभूद्राजा राघवनन्दनः ॥
तस्य भार्या कीर्त्तिमाला नाम्नासीत् प्रथिता भुवि ।
कदा प्रणम्य भगवान् वशिष्ठमुनिसत्तमः ॥
पृष्टः कथं मुनिश्रेष्ठ सौभाग्यमतुलं लभेत् ।
ब्रूहि मे तिलसम्बन्ध' कारणं व्रतमुत्तमं ॥
एवमुक्तस्तथा ज्ञानी वशिष्ठः कीर्त्तिमालया ।
ध्यात्वा मुहूर्त्तमाचख्यौ कोकिलाव्रतमुत्तमं ॥

वसिष्ठ उवाच ।

आषाढपौर्णमास्यान्तु सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ।
सङ्कल्पयेन्मासमेकं आवर्णीप्रभृति ह्यहं ।
स्नानं करिष्ये नियता ब्रह्मचर्ये स्थिता सती ।
भोक्ष्यामि नक्तं भूयस्याङ्गरिष्ये प्राणिनान्दयां ॥
इति सङ्कल्प्य पुरुषो नारी वा ब्राह्मणान्तिके ।
प्राप्यानुज्ञान्ततः प्राप्ते सर्व्वं सामग्रिसंयुतः ।
पुरुषः प्रतिपत्काले दन्तधावनपूर्व्वकं ॥
नद्याङ्गत्वाथवा वाप्यां ब्रह्मचर्ये स्थिता सती ।
तुलसीमृत्तिकां गृह्णन् तडागे गिरिनिर्भरे ॥
स्नानं कुर्याद्व्रती पार्थ सुगन्धामलकैस्तिलैः ।

दिनाष्टकं ततः पश्चात् सर्वाषध्या पुनः पुनः ॥
 यवया पिष्टया चाष्टौ दिनानि पृथगाचरेत् ।
 स्नात्वा ध्यात्वा रविं सन्धान्तर्पयित्वा पितृं स्तथा ।
 तर्पयित्वा लिखेत् पिष्टैः कीकिलां पक्षिरूपिणीं ॥
 कलकम्बां शुभैः पुष्पैः पूजयेच्चम्पकोद्भवैः ।
 पात्रैर्वा धूपनैवेद्यैर्दीपालक्तकचन्दनैः ॥
 तिलतण्डुलैर्दूर्वाग्रैः पूजयेत्तां चमापयेत् ।
 नित्यं नित्यञ्चरेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन पाण्डव ॥
 तिलात्स्नेहन्तिलात्सीध्वं तिलवर्णं तिलप्रिये ।
 सौभाग्यधनपुत्रांश्च देहि मे कीकिले नमः ।
 इत्युच्चार्य ततः पश्चाद्बृहमभ्येत्य संयतः ॥
 कृत्वाहारं स्वपेत्यार्थं यावन्मासं समाप्यते ।
 मासान्ते ताम्रपात्रे तु कीकिलां तिलपिष्टजां ॥
 रत्ननेत्रां स्वर्णपद्मां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 वस्त्रैरत्नैर्गुडैर्युक्तां आवण्यां कुण्डलेऽथवा ॥
 श्वश्रुश्वशुरवर्णे वा दैवज्ञे वा पुरोहिते ।
 व्यासे वा संप्रदातव्या व्रतिभिः शुभकाङ्क्षया ।
 एवं या कुरुते नारी कीकिलाव्रतमादरात् ।
 सप्तजन्मनि सौभाग्यं सा प्राप्नोति सुविस्तरं ॥
 निःसपत्नं पतिं भव्यं सस्नेहं प्राप्य भूतले ।
 मृता गौरीपुरं याति विमानेनार्कवर्चसा ॥
 एतद्भूतं वशिष्ठेन सुनिना गदितं पुरा ।
 तथा चानुष्ठितं पार्थ समयं कीर्त्तिमालया ॥

तयामं सर्वसम्पन्नं वशिष्ठ वचनादि ह ।
 पुत्रसौभाग्यसत्कारं भद्रतुल्यस्य प्रसादतः ॥
 एवमन्यापि कौन्तेय कीकिलाव्रतमादरात् ।
 चरिष्यति ध्रुवं तस्याः सौभाग्यञ्च भविष्यति ॥
 ये कीकिलां कलरवाकुलकण्ठपीठां
 यच्छन्ति साज्यतिलपिष्टमयीं द्विजेभ्यः ।
 ते नन्दनादिषु वनेषु विहृत्य कामं
 मर्त्यं समेत्य मधुरध्वनयो भवन्ति ।
 इति भविष्योत्तरोक्तं कीकिलाव्रतं ।

— ००० —

महाभारते ।

आवणं नियतो मासमेकभक्तेन यः चिपेत् ।
 यत्र तत्राभिषेकेण युज्यते ज्ञातिवर्धनः ॥
 विष्णुधर्म ।
 क्षपयेच्चैकभक्तेन आवणं विष्णुतत्परः ।
 कर्हिंस्तः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।
 नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं जपेत् ।
 वाजपेयस्य यज्ञस्य समयं फलमश्नुते ।

— ००० —

इति एकभक्तव्रतं ।

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन नित्यं धर्मपरो भवेत् ।

धर्मवत्त्वं महाभाग जन्मसाफल्यकारणं ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आषाढ्यां समतीतायां प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् ।

पूर्वं वत् पूजयेद्देवं धर्मविग्रहधारिणं ॥

पूर्वं वदित्यनेन रूपावाप्तिव्रतानुक्तविशेषेण ग्रहणं ।

मासस्य चान्ते नृप पौर्णमास्यां

कुर्त्याच्चिरात् कनकञ्च दद्यात् ।

व्रतोत्तमं धर्मकरन्तवीक्ष्यं

सर्वार्थदं नात्र विचारमस्ति ।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं धर्म्मावाप्तिव्रतं ।

—000①000—

अथ भाद्रपदव्रतानि ।

—080—

महाभारते ।

प्रौष्ठपादन्तु यो मासमेकाहारी भवेन्नरः ।

धनाढ्यस्कीतमतुलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते ॥

विष्णुधर्म ।

एकाहारी भाद्रपदे यस्य क्षणव्रतं नयेत् ।

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ॥

नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहस्याष्टशतं जपेत् ।

राजसूयस्य यज्ञस्य फलन्दशगुणं लभेत् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

— ००० —

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन धनवान् पुरुषो भवेत् ।

पुत्रवान् देवलोकेषु पूज्यो भवति मानवः ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आवण्यां समतीतायां प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् ।

पूर्ववत् पूजयेद्विष्णुं देवं सङ्घर्षणं विभुं ॥

अनुक्तान्तु रूपावाप्तिव्रतादिज्ञेयं ।

नीलोत्पलदलैः पत्रैर्भृङ्गराजस्य पार्थिव ।

घृतेन परमान्नेन तथा विख्यैश्च पार्थिव ॥

चिरात्रोपोषितः सम्यक् प्रोष्ठपद्यां ततो नरः ।

गाञ्च दद्याद्विजेन्द्राय व्रतान्ते मनुजोत्तम ॥

कृत्वा व्रतं मासमिदं त्वयोक्त-

मासाद्य नाकं सुचिरं मनुष्यः ।

मानुष्यमासाद्य धनान्वितः स्यात्

व्रतेन चीर्णेन नरेन्द्रसिंहः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं धनावाप्तिव्रतं ।

अथाश्विनव्रतानि ।

ब्रह्मोवाच ।

मासि चाश्वयुजे शुक्ल एकादश्यामुपोषितः ।
 गृह्णीयात्तु व्रतं श्रेष्ठं कौमुदाख्यं महाफलं ॥
 अहिंसकः शुचिर्भूत्वा धौतवासा जितेन्द्रियः ।
 द्वादश्यामर्चयेत्स्नात्वा वासुदेवं जगद्गुरुं ॥
 विलिप्य तु सुगन्धैश्च चन्दनागुरुकुङ्कुमैः ।
 कमलोत्पलकल्लारैरक्तोत्पलसुगन्धिभिः ॥
 अर्चयेदच्युतं नित्यं मालत्या च सुगन्धया ।
 घृतेन पूरयेत्पात्रं न तु तैलेन पूरयेत् ॥
 दीपं दद्याद्दिवा नक्तं वर्त्या तु चिरया शुभं ।
 नैवेद्यं पायसापूपमोदकैर्विनिवेदयेत् ॥
 निवेद्य वासुदेवाय भक्त्या चैव जितेन्द्रियः ।
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा धर्मं ध्यात्वा क्षमापयेत् ॥
 ओं नमो वासुदेवाय सततञ्च जपेद्बुधः ॥
 विप्रांश्च भोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव तु दक्षिणां ।
 अनेनैव विधानेन मासमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
 यावद्बिबुध्यते देवः कात्तिके गरुडध्वजः ।
 व्रतमेतन्नहापुण्यं महापातकनाशनं ॥
 समं मासोपवासेन फलमस्याधिकं हि वा ।
 सर्व्वकामप्रदं पुण्यं पुत्रारोग्यधनावहं ॥
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।

इति विष्णुरहस्योक्तं कौमुदीव्रतं ।

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन नरस्वारोग्यमाप्नुयात् ।
रूपसौभाग्यलावण्यं सरोमस्य निरर्थकं ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

प्रोष्ठपद्यामतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।
यादवाय दिवार्चयामनिरुद्धं प्रपूजयेत् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन यावदाश्वयुजौ भवेत् ॥
पूर्वोक्तेन रूपावासि व्रतोक्तेन ।

सारसैरर्चयेद्देवं जातीपुष्पैर्हिने दिने ।
सारसैः कमलैः ।

घृतेन जुहुयादङ्गिं घृतं दद्याद्विजातये ।
भोजनं गोरसप्रायं तथा विप्रांश्च भोजयेत् ॥
क्षिरात्रोपोषितः सम्यगाश्वयुज्यान्ततो नरः ।
सष्टतं ससुवर्णञ्च कांस्यपात्रं दिजातये ॥
दद्यान्नृपतिशार्दूलं नरस्वारोग्यवृद्धये ।
व्रतमेतद्विनिर्दिष्टं स्वर्गलोकप्रदं शुभं ॥

न केवलं रोगहरं प्रदिष्ट-
माज्ञाकरं रूपविवृद्धिदञ्च ।
व्रतोत्तमं ते कथितं नृवीर-
यथेष्टकामाप्तिकरं नृलोके ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमारोग्यव्रतं ।

महाभारते ।

तथैवाश्वयुजं मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

मृत्यवान् वाहनाढ्यश्च बहुपुत्रश्च जायते ॥

विष्णुधर्मीक्षरे ।

नयंश्चाश्वयुजं विष्णुं पूजयन्नक्तभोजनः ।

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ॥

नमोऽस्तु, वासुदेवायेत्यहद्याष्टशतं जपेत् ।

अतिरात्रस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

अथ कार्तिकव्रतानि ।

कार्तिकीमासः सर्वदैवत्योऽग्निश्च सर्वदेवानां मुखं तस्मात्
कार्तिके मासि बहिः स्नायीत गायत्रीजपनिरतः ।

सर्वदैवहविष्याशी संवत्सरकृतात्पापात् पूतो भवति ॥

इति विष्णुस्मृत्युक्तः कार्तिकस्नानविधिः ।

मैत्रेय उवाच ।

कार्तिकः खलु मासो वै सर्वदेवमतीमहान् ।

यानि कृच्छ्राणि (१) चीक्तानि सर्वपापहराणि हि ॥

कृतानि मुनिभिस्तानि भवन्ति मनुजाधिप ।

देवप्रियमसुखेभ्यो दत्तं घृतमधु मृतं ॥
 तत्रान्नमक्षयं प्रोक्तं ब्रह्मणा लोककटंणा ।
 समभ्यर्च्य हरिं भक्त्या दीपं दत्त्वा दिवानिशं ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा नरो याति दिवं नृप ॥
 इति वज्रिपुराणोक्तं कार्तिकव्रतं ।

सनत्कुमार उवाच ।

दामोदरस्य वाक्यन्तु श्रुत्वा प्रश्नश्चकार सः ।
 केनोपायेन भगवन्नश्यते तन्महत्तमः ॥
 नाकलोकसमं सौख्यं प्रेतलोके भवेत्कथं ।
 भगवन् देवकीपुत्रस्तद्वाक्यस्योत्तरं ददौ ॥
 उवाच परमं गुह्यं मनोरथफलप्रदं ।
 भो शृणुष्व महाबुद्धे यत् प्रवक्ष्यामि ते वचः ॥
 पूर्य आस्ययुजे मासि पौर्णमास्यां समाहितः ॥
 प्रथमे च निशारम्भ मनोवाक्यायसंयतः ।
 नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमोऽधर्माय विष्णवे ।
 नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण दीपं अद्वासमन्वितः ।
 यः कार्तिकं समयन्तु वर्त्तन्ते तस्य सम्पदः ॥
 दिवाकरेऽस्ताचलमौलिभूते
 गृह्णाददूरे पुरुषः पुराणं ।
 यूपान्कतिं यज्ञीयहचदारु

मारोप्य भूमावथ तस्य मूर्द्धि ॥
 यवाङ्गुलच्छिद्र युतास्तु मध्ये
 हिहस्तदीर्घाय सुपट्टिकासु ।
 कृत्वा चतस्रोऽष्टदन्ता कृतिस्तु
 याभिर्भेददृष्टदिगानुसारी ॥

यत्रैर्मितमङ्गुलं यवाङ्गुलं ।

तत्कर्णिकायान्तु महाप्रकाशी
 दीपः प्रदेयो दलगास्तथाष्टौ ।
 खदिङ्गुखा दीपवरास्तु तैल-
 दृतादियुक्तास्तु यथोपलब्धं ॥
 अनङ्गलान्त्वथ वस्त्रखण्डं
 नवं सुरक्तान्वथवा सुशुक्तं ॥

अनङ्गलान् अपरिहितं ॥

धन्यं प्रयोज्यं वसुकञ्च हृद्यं
 स्निग्धं सुखत्वं सुसमं समस्तं ।
 तच्छालिपिष्टोपरिसन्निधेयं
 यथा न नश्येन्न च कम्पते वा ॥
 सर्वं प्रकुर्यान्निगुणप्रमाणं
 मध्ये स्थितस्याप्यथ दीपराजः ।
 दलेषु शीभाढ्यमतीव कुर्यात्
 मनोरथानामुपलब्धये च ॥
 घण्टाष्टकं लम्बितपुष्पदाम
 सुवस्त्रगीभान्वितमत्र पथात् ।

संयोज्य भूमिं त्वथ गोमयेन
 सचन्दनाक्तेन जलेन लिप्तां ॥
 अनेकवर्णैरथ मण्डले तु
 कृत्वाष्टपत्रं कमलप्रमाणं ।
 फलानि मूलानि तथाक्षतानि
 लाजा दधिक्षीरमथान्नपानं ॥
 नानाविधं भक्षविशेषणञ्च
 सुवृत्त्यगीतं मधुरञ्च वाद्यं ।
 निवेद्य धर्म्माय हराय भूमौ
 दामोदरायाप्यथ धर्म्मराज्ञे ॥
 प्रजापतिभ्यस्त्वयं सत्पितृभ्यः
 प्रेतेभ्य एवाथ तमस्थितेभ्यः ।
 नैऋत्यकोणादथ दक्षिणान्तं
 धर्म्मादिभ्यः प्रेतपर्यान्तिकेभ्यः ॥
 ततो जलं शीतलमानयित्वा
 सर्पिःसमध्वक्तमतीव हृद्यं ।
 आपूर्य चाष्टौ कलशान् जलेन
 नैऋत्यकोणादथ सन्निधाय ॥
 हेमादिपात्रान्तिलमेव पूर्णं
 दद्यात्पिधानञ्च सदक्षिणञ्च ।
 गोभूहिरण्यं रजतञ्च वस्त्रं
 फलानि मूलानि यवञ्च धान्यं ॥
 गृहं रथं शयनं वाहनञ्च

यहाय किञ्चिद्दृष्टये मनोज्ञं ।
 निवेदयेद्ब्राह्मणसत्तमेभ्यो
 नैऋत्यकोणादथ संस्थितेभ्यः ॥
 एकैकशः प्रीणनञ्चाथ कुर्यात्
 धर्मादिभ्यः प्रेतपुर्यान्तिकेभ्यः ।
 एतत्समग्रं विधिवच्च कुर्यात्
 स्वशक्तिमादौ स्वधनं विचार्य ॥
 दीपान् समग्रानथ वर्जयित्वा
 सर्वं नयेयुस्त्वपि विप्रमुख्यान् ।
 प्रदक्षिणीकृत्य वनाङ्गनान्तु
 ततोभवेत्संयतनक्तभोजी ॥
 वनाङ्गनां वनदेवतां दीपस्तभमूर्त्तिं ।
 इतीदमीदृग्व्यवहारयुक्तं
 निशागमे प्रत्यहमेव कुर्यात् ।
 मासं समग्रं परया च भक्त्या
 समाप्यते कार्तिकपौर्णमास्यां ॥
 दिनत्रयं दीपमहीत्सवं वा
 एकोऽथ वा दीपवरश्च देयः ।
 तथाश्च युज्यादिसमग्रमासं
 निशागमे प्रत्यहमेव भक्त्या ॥
 नमोऽस्तु कान्तारकदेवताभ्यः
 इतीव मुक्ता स्वगृहस्य शान्त्यै ।
 नार्थी नरेणाथ सुसंयतेन

भक्त्या युतेनाथ निशासु भोज्यं ॥
 सम्याचये दीपवराद्य देयाः
 रात्र्यां समे कार्तिकपौर्णमास्यां ।
 दरिद्रपेशमस्वथ गोकुलेषु
 श्मशानदेवायतनेषु चैत्ये
 नदीतटेषु खण्डहान्तरे वा
 अथैकलिङ्गे पथि चैकवृत्ते ॥
 सहस्रमष्टाधिकमत्र तैल-
 पलस्य पात्रे सुशुभे शतं वा ॥
 ये नो तदर्थं रथवा तदर्थैः
 प्रमाप्य रिक्तास्त्वथ पूरणीयाः ।
 हस्तान् स्रक्कीयांश्च चतुर्दशैव
 प्रमाप्य वस्त्रं त्वथ सूत्रवर्त्ति ॥
 प्रज्वालयेत्ताच्च निरुध्य धीमान्
 स्त्रीणामलङ्कारशतैः प्रपूज्य ।
 देवी महावर्त्तिरतीव वन्द्या
 पुण्या च साद्या भुवनप्रकाशी ॥
 एतन्न कुर्यादथ यस्तु मन्द-
 स्तस्यान्धकारस्य कुतोऽपि शान्तिः ।
 अयं हि दीपः किलकल्पवृक्ष-
 श्रित्तामणिर्भद्रघटोऽथ वेणुः ॥
 अनेन दीपेन मनोरथानां
 सम्प्राप्तिरस्तीति न संशयोऽत्र ।

एतानि उक्त्वा कतिचिद्वचांसि
दामोदरश्चान्तरितो बभूव ॥

इत्यादिपुराणोक्तः प्रदीपविधिः ।

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन सर्व्वं त्वं जयमाप्नुयात् ।
व्यवहारे रते द्यूते विवादे च द्विजोत्तम ॥
जयावाप्तेः परन्नास्ति सौख्यं लोकेषु सत्तम ।
जयावाप्तिः परं सौख्यं तदपि व्रतमुच्यतां ।

मार्कण्डेय उवाच ।

आश्वयुज्यामतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।
पूर्व्वं वत् पूजयेद्देवं लोकनाथं त्रिविक्रमं ॥
पूर्व्वं वदिति रूपावामित्रतवत् ।
तिरात्रगन्ते तु कार्त्तिक्यां दद्याद्भक्षणमुत्तमं ।
सर्व्वं शस्यधरङ्गृत्वा शक्त्यारत्नैरलङ्कृतः ॥

कृत्वा व्रतं मासमिदं यथोक्तं
प्राप्नोति लोकं सुचिरं नृवीर ।
तत्रोष्य कालं सुचिरं मनुष्यः
प्राप्नोति सर्व्वं च जयन्ति लोके ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्ता जयावामित्रतं ।

ब्रह्मोवाच ।

सुपुण्ये कार्तिके मासि देवर्षिपितृसेविते ।
 क्रियमाणे व्रते नृणां सख्येऽपि स्यान्महाफलं ॥
 कृतस्त्रः संवत्सरः पुण्यस्तस्माद्वर्षासु पूजितः ।
 वर्षायाः कार्तिकः पुण्यः कार्तिकाङ्गीषपञ्चकं ॥
 नैवेद्यं पुष्पधूपञ्च अर्चनं सुविलेपनं ।
 दत्तैकं कार्तिकं विष्णोः फलं सांवत्सरं लभेत् ॥
 अतः कार्तिकमासाद्य सदैव शुभकाङ्क्षिभिः ।
 हरिमुद्दिश्य कर्त्तव्यं सुशक्त्या सुकरं व्रतं ॥
 कार्तिकस्यासिते पक्षे वायुभक्षश्चतुर्दशी ।
 समुपोष्य नरो भक्त्या पूजयेद्गरुडध्वजं ॥
 उपवासस्तु कर्त्तव्यो वारिमध्ये स्थितेन च ।
 जलकृच्छ्रमिदं कृत्वा विष्णुलोकं व्रजेन्नरः ॥
 दशम्यां पञ्चगव्याशी एकादश्यामुपोषितः ।
 अर्चयेच्चाच्युतं देवं नियतश्च व्रतश्चरेत् ॥
 कार्तिकस्यासिते कृत्वा नरो देवव्रतश्चरेत् ।
 दामोदरं समभ्यर्च्य देवो वैमानिको भवेत् ॥
 अपः क्षीरं दधि घृतं सप्तम्यादिचतुर्द्दिनं ।
 कार्तिकस्यासिते पीत्वा एकादश्यामुपोषितः ॥
 कृच्छ्रैतामहं नाम कुर्वन् संपूजयेद्भरिं ।
 प्राप्नोति परमं विष्णोः स्थानं त्रैलोक्यपूजितं ।
 त्रिरात्रं पयसः पानमुपवासपरस्य च ॥
 षष्ठ्यादौ कार्तिके शक्ते कृच्छ्रो माहेन्द्र उच्यते ।

(८७)

दामीदरं समभ्यर्च्य कच्छं माहेन्द्रमाचरेत् ॥

प्रयात्यसुलभन्देव विष्णुलोकमनुत्तमं ।

व्रह्मं मुन्यन्नमग्नीयादयावकञ्च व्रह्मं ततः ॥

मुन्यन्नं नीवारान्नं ।

अग्रहक्षीपवसेदन्यं कच्छीऽयं वैष्णवः स्मृतः ।

कार्तिकस्य तृतीयादावर्चयेद्विष्णुमन्त्र्यं ।

शुक्लपक्षे नरो याति तद्विष्णोः परमं पदं ॥

पञ्चरात्रं पयः पीत्वा प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।

दध्याहारो भवेत्पञ्च एकादश्यामुपावसेत् ॥

कार्तिकस्य सिते कुर्वन् पूजयेद्गुरुङ्गध्वजं ।

भास्कराख्यमिदं कृत्वा श्वेतद्वीपं व्रजेन्नरः ॥

यवागूं यावकं शाकं दधिक्षीरघृतक्षलं ।

पञ्चम्यादि सिते पक्षे कार्तिकस्य समाचरेत् ॥

कच्छं सप्तर्षिदक्षेदं कुर्वन्विष्णुर्चने रतः ।

वैष्णवं लोकमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितं ॥

पलाशविल्वपत्रैश्च कुशपद्मैरुडुम्बरैः ।

सुमृतञ्च पिवेत् क्षीरं षष्ठ्यामुपावसेद्दिनं ॥

कुर्वन् हि कार्तिके शक्ते कच्छमाग्नेयमुत्तमं ।

विष्णुलोकमवाप्नोति भक्त्याभ्यर्च्य जनार्दनं ॥

पयो विल्वानि पद्मानि मृणालकवलांनि तु ।

सप्तम्यादौ नरः कृत्वा एकादश्यामुपावसेत् ॥

कार्तिकस्यामले पक्षे लक्ष्मीप्रदमिदं व्रतं ।

केशवञ्च समभ्यर्च्य वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥

कच्छाण्ये तानि सर्वाणि सर्वपापहराणि च ।
 कर्त्तव्यानि नरैर्भक्त्या कार्तिके तु विशेषतः ॥
 गृहस्थो वा वनस्थो वा मुमुक्षुर्वाथ भिक्षुकः ।
 कृत्वा व्रतमवाप्नोति वैष्णवं पदमव्ययं ॥
 कच्छाणि कुर्वन् सर्वाणि बाह्यनोनियतेन्द्रियः ।
 धीतवासः शुचिसत्तातः पूजयेद्देवमच्युतं ॥
 अहिंसको दानरतो जपहोमपरायणः ।
 अर्चयेद्वरदं विष्णुं कच्छाणि तु समाचरेत् ॥
 व्रतद्रव्याणि सर्वाणि क्षीरादीनि सदा व्रती ।
 विप्रदत्तानि चाश्रीयाच्चेच्छया न प्रकामतः ॥
 यानि वै परकीयानि द्रव्याणि कथितानि तु ।
 तेषां पुण्यतमन्दानं यद्दाति द्विजोत्तमे ।
 कुर्वन् कच्छाणि पीडार्त्तः क्षुधया मुह्यतेऽथ वा ॥
 अमृतन्तु गवां क्षीरं पाययेत् पीडितन्नरं ॥
 अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।
 हविर्ग्राह्यणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधं ॥
 यथोक्तेन विधानेन कच्छाणि समुपाचरेत् ।
 कार्तिके कृष्णमभ्यर्च्य याति यच्च जनार्दनः ॥
 एवं नानाह्वयैर्नित्यं पूजितो गरुडध्वजः ।
 व्रतोपवासनिधमैस्ते मुक्तिफलभागिनः ॥

इति विष्णुरहस्योक्तानि कच्छव्रतानि ।

मान्वाता उवाच ।

संप्राप्य कार्त्तिकं मासं राजा रुक्माङ्गदो मुने ।
मोहिनीं मोहसंयुक्तां कथं सख्यभुजे वद ॥
विष्णुभक्तस्तुतिपरः प्रवरः स महीचितां ।
तस्मिन् पुण्योत्तमे मासि तस्यां किमकरोन्मृपः ॥

वसिष्ठ उवाच ।

संप्राप्य कार्त्तिकं मासं प्रबोधकरणं हरेः ।
अतिमुग्धोऽप्यसौ राजा मोहिनीं वाक्यमब्रवीत् ॥
वत देवि त्वया सार्धं बह्वन् संवत्सरान् मया ।
तवापमानस्य भयान्न त्वं मुक्ता मया क्वचित् ॥
साम्प्रतं व्रतकामोऽहं तन्निबोध वरानने ।
त्वयासक्तस्य मे देवि बहवः कार्त्तिका गताः ॥
न व्रतौ कार्त्तिके जातो मुक्तैकं हरिवासरं ।
सोऽहं कार्त्तिकमिच्छामि व्रतेन परिसर्पितुं ॥
अव्रतेन गतो येषां कार्त्तिको मर्त्यधर्मिणां ।
द्रष्टापूर्त्तं ह्यथा तेषां धर्मं पद्मोद्भवात्मजे ॥
मांसाग्निनी हि भूपाला अत्यर्थं मृगयागताः ।
ते मांसं कार्त्तिके त्यक्त्वा गता विष्णुालयं शुभं ॥
प्रवृत्तानां हि भक्षाणां कार्त्तिके नियमे कृते ।
अवश्यं विष्णुरूपत्वं प्राप्यते मुक्तिसाधनं ॥
हृदयाङ्गादकटृणि दीपदानाद्विवं व्रजेत् ।
तस्याप्यभावे सुभगे परदीपप्रबोधनं ॥
कर्त्तव्यं भूतिकामेन सर्व्वदानाधिकं यतः ।

एकतः सर्वदानानि दीपदानं हि चैकतः ॥
 कार्तिके न समं प्रीतां दीपको ह्यधिकः स्मृतः ।
 कार्तिके कार्तिकीं कृत्वा विष्णोर्नाभिर्भवोद्भवे ॥
 आजन्मनः कृतात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ।
 प्रतीपवासनियमैः कार्तिकी यस्य गच्छति ॥
 देवो वैमानिको भूत्वा स याति परमं पदं ।
 तस्मान्मोहिनि मोहन्तु परित्यज्य ममोपरि ॥
 भव भूधरपूजायां निरता नीरजेक्षणे ।
 अहं व्रतधरश्चैव भविष्ये हरिपूजने ॥

मोहिन्युवाच ।

विस्तरेण ममाख्याहि माहात्म्यं कार्तिकस्य च ।
 सर्वपुण्याधिकः प्रीतो मासोऽयं राजसत्तम ॥
 विशेषात् पुष्करे प्रीतो हारावल्यान्तु सौकरे ।
 श्रुत्वा कार्तिकमाहात्म्यं करिष्येऽहं यथेष्टितं ॥

रुक्माङ्गद उवाच ।

माहात्म्यमभिधास्यामि मासस्यास्य वरानने ।
 येन ते जायते भक्तिर्भक्त्या येनार्च्यते हरिः ॥
 कार्तिके कच्छसेवी यः प्राजापत्यरतोऽपि वा ।
 षड्द्वादशाहं पञ्चमा मासं वा वरवर्णिनि ॥
 क्षपयित्वा नरो याति तद्विष्णोः परमं पदं ।
 एकभक्तेऽथवा नक्ते तथा सुभ्रु अयाचिते ॥
 कृते नरैर्द्धराप्राप्तिर्भवेद्दे दीपमालया ।
 तस्मिन् हरिदिने पुण्यं तथा वै भीष्मपञ्चकं ॥

प्रबोधनीं नरः कृत्वा जागरेण समन्वितां ।
 न मातुर्जठरे याति अपि पापान्वितो नरः ॥
 तस्मिन्दिने वरारोहे मण्डलं यस्तु पश्यति ।
 विना सांख्येन योगेन स याति परमं पदं ॥
 कार्तिके मण्डलं दृष्ट्वा सौकरे शूकरं शुभे ।
 दृष्ट्वा कोकवराहन्तु न भूयस्तनपो भवेत् ॥
 त्रिविधस्य तु पापस्य दृष्ट्वा मुक्तिर्भवेन्नृणां ।
 मन्दारे चपलापाङ्गि कुञ्जके श्रीधरं तथा ॥
 कार्तिके वर्जयेत्तैलं कार्तिके वर्जयेन्मधु ।
 कार्तिके वर्जयेत्कांस्यं कार्तिके मांसि सन्धितं ॥
 तैलं राजिकादिसन्धानं ।

निष्पावान् कार्तिके देवि यो भुङ्क्ते विष्णुतत्परः ।
 संसत्सरकृतात्पुण्याद्धानिर्भवति तत्क्षणात् ॥
 प्राप्नोति राजकीं योनिं सकृच्चणसम्भवात् ।
 कार्तिके सौकरं मांसं यस्तु भुङ्क्ते सुदुर्मतिः ॥
 षष्टिर्वर्षसहस्राणि रौरवे परिपच्यते ।
 तन्मुक्तो जायते पापी विष्ठाशी ग्रामशूकरः ॥
 न मात्स्यं भक्षयेन्मांसं न कौर्म्यं नान्यदेव हि ।
 चण्डालो जायते राजन् कार्तिके मांसभक्षणात् ॥
 कार्तिकः सर्वपापघ्नः किञ्चिद्भूतधरस्य तु ।
 गच्छेद्यस्य तु धर्मात्मा न स शीघ्रः कृताकृते ॥
 कार्तिके तु कृता दीक्षा नृणां जन्मनिकृन्तनी ।
 तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन दीक्षाहुर्वीत कार्ति के ॥

अदीक्षितस्य वामोरु कृतं सर्वं निरर्थकं ।
 पशुयोनिं समाप्नोति दीक्षया कुलजन्म च ॥
 न गृहे कार्त्तिकीं कुर्याद्विशेषेण तु कार्त्तिकीं ।
 तीर्थेषु कार्त्तिकीं कुर्यात्सर्वयत्नेन भामिनि ॥
 कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य कृत्वा द्वादशीं नरः ।
 प्रातर्दत्त्वा शुभान् कुम्भान् स याति हरिमन्दिरं ॥
 संवत्सरव्रतानां हि समाप्तिः कार्त्तिके स्मृता ।
 पञ्चाहा यत्र दृश्यन्ते विष्णोर्नाभिजसम्भवे ॥
 दिनानि यत्र चत्वारि तथैव वरवर्णिनि ।
 उत्तरायणहीनेऽपि शुद्धिर्लग्नं विना शुभे ॥
 दृश्यन्ते यत्र सम्बन्धाः पुत्रपौत्रविवर्द्धनाः ।
 तस्मान्मोहिनि कर्त्तास्मि कार्त्तिकव्रतसेवया ।
 अशेषपापनाशाय तव प्रीतिविबुद्धये ॥

इति नारदीयोक्तं कार्त्तिकमासव्रतं ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

क्षीराशी कार्त्तिके यस्तु देव्या भक्तिरतो नरः ।
 शाकपाचकनक्ताशी प्रातस्नाथी शिवारतः ॥
 पूजयेत्तिलहोमस्तु मधुक्षीरघृतादिभिः ।
 कार्यस्तु देवीमन्त्रेण शृणु पुण्यफलं हरेः ॥
 महापातकसंयुक्तो युक्तो वा तूपपातकैः ।
 मुच्यते नात्र सन्देहो यस्मान्नसर्वगता शिवा ॥

अन्यो वा भावनायुक्तो अनेन विधिना शिवां ।
 स्वयं वा अन्यतो वापि पूजयेत् पूजयेत वा ॥
 न तस्य भवति व्याधिर्न च शत्रुकृतं भयं ।
 नोत्पातं गृहदुष्टं वा न च राट्त्रं विनश्यति ॥
 महास्वभावसम्पन्ना ऋतवः शुभदायकाः ।
 निष्पत्तिः सर्वशस्यानां तस्करा न भवन्ति च ॥
 प्रभृतपयसी गावो ब्राह्मणाः सत्क्रियापराः ।
 स्त्रियः पतिव्रताः सर्वा नृपा निर्हतवैरिणः ॥
 फलपुष्पवती देवी वनस्पतिमती मही ।
 भवने नात्र सन्देहश्चण्डिकाविधिपूजनात् ॥
 जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।
 दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वधा स्वाहा नमोऽस्तुते ॥
 अनेनैव तु मन्त्रेण जपहोमन्तु कारयेत् ।
 प्रातः सम्यक् स्मृता वत्स महिषघ्नी प्रपूजिता ॥
 अघं नाशयति क्षिप्रं यथा सूर्योदयस्तमः ।
 इति देवीपुराणोक्तं देवीव्रतम् ।

— ००० —

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमस्य च ।
 विधिं मासोपवासस्य फलज्ञास्य यथोदितं ॥
 यथाविधा नरैः कार्या व्रतचर्या यथा भवेत् ।
 आरभ्यते यथापूर्वं समाप्यं हि यथाविधि ॥

यावत्संख्यन्तु कर्त्तव्यं तावद्ब्रूहि पितामह ।

व्रतमेतत् सुरश्रेष्ठ विस्तरेण ममानघ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साधु नारद यच्चैतत् पृष्टच्चर तपोधन ।

यादृक्प्रतिमतां श्रेष्ठ तच्छृणुष्व ब्रवीमि ते ॥

सुराणाञ्च यथा विष्णुस्तपताञ्च यथा रविः ।

भेरुः शिखरिणां यद्वह्नेन ते यस्तु पक्षिणां ॥

तीर्थानान्तु यथा गङ्गा प्रजानान्तु यथा वणिक् ।

श्रेष्ठं सर्व्वव्रतानान्तु तद्वन्मासोपवासनं ॥

सर्व्वं व्रतेषु यत्पुण्यं सर्व्वं तीर्थेषु यत्फलं ।

सर्व्वं दानोद्भवं वापि लभेन्मासोपवासकृत् ॥

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्विधिवद्भूरिदक्षिणैः ।

न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात् ॥

तेन दत्तं हुतं जप्तं स्नानञ्चैव स्वधा कृता ।

यः करोति विधानेन नरो मासमुपोषणं ॥

प्रविश्य वैष्णवं यज्ञं तेनाभ्यर्थ्य जनार्दन ।

गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनं ॥

वैष्णवानि यद्योक्तानि कृत्वा सर्व्वं व्रतानि तु ।

हादृश्यादीनि पुण्यानि ततो मासमुपाचरेत् ॥

अतिकृच्छ्रं पराकञ्च कृत्वा चान्द्रायणं ततः ।

मासोपवासकुर्व्वीत ज्ञात्वा देहवलाबलं ॥

वानप्रस्थो यतिर्व्वपि नारी वा विधवा मुने ।

मासोपवासं कुर्व्वीत गुरुविप्राज्ञया ततः ॥

आश्विनस्यामले पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।
 व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत् त्रिंशद्दिनानि तु ॥
 वासुदेवं समुद्दिश्य कार्त्तिकं सकलं नरः ।
 मासश्चोपवसेद्यस्तु स मुक्तिफलभागभवेत् ॥
 अच्युतस्यालये भक्त्या त्रिकालं कुसुमैः शुभैः ।
 मालतीन्दीवरैः पद्मैः कमलैः सुसुगन्धिभिः ॥
 कुङ्कुमोशीरकर्पूरैर्विलिप्य वरचन्दनैः ।
 नैवेद्यधूपदीपाद्यैरर्चयेत् जनाह्वनं ॥
 मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद्गरुडध्वजं ।
 कुर्यान्नरस्त्रिसवनं बृहद्भक्तिजितेन्द्रियः ॥
 नान्नामेव तथालापं विष्णोः कुर्यादहर्निशं ।
 भक्त्या विष्णोस्तुतिर्वाच्या मृषावादं विवर्जयेत् ॥
 सर्वसत्त्वदयायुक्तः शान्तवृत्तिरहिंसकः ।
 सुप्तो वासनसंस्थो वा वासुदेवं प्रकीर्त्तयेत् ॥
 स्मृत्यालोकनगन्धादिस्नादनं परिकीर्त्तनं ।
 अन्नस्य वर्जयेत् सर्वं आसानाच्चाभिकाङ्क्षनं ॥
 गात्राभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं ताम्बूलं सुविलेपनं ।
 व्रतस्थो वर्जयेत् सर्वं यच्चान्यत्र निराकृतं ॥
 व्रतस्थो न स्पृहेत्किञ्चिद्विदिकर्मस्थान्न चालयेत् ।
 देवतायतने तिष्ठेन्न गृहस्थश्चरेद्भूतं ॥
 कृत्वा मासोपवासन्तु सन्भृतात्मा जितेन्द्रियः ।
 ततोऽर्चयेत्ततः पुण्यं द्वादश्याङ्गरुडध्वजं ॥
 पूजयेत्पुष्पमालाभिर्गन्धधूपविलेपनैः ।

वस्त्रालङ्कारवाद्यैश्च तीर्थयेदच्युतं नरः ॥
 स्नापयेत् हरिं भक्त्या तीर्थचन्दनवारिणा ।
 चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं पुष्पधूपैरलङ्कृतं ॥
 वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयेच्च द्विजोत्तमान् ।
 दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 विप्रान् क्षमापयित्वा तु विसृज्याभ्यर्च्य पूज्य च ।
 एवं वित्तानुसारेण भक्तियुक्तेन शक्तितः ॥
 एवं मासोपवासन्तु कृत्वाभ्यर्च्य जनाह्वनं ।
 भोजयित्वा द्विजांश्चैव विष्णुलोके महीयते ॥
 एवं मासोपवासं हि सम्यक् कृत्वा त्रयोदश ।
 निर्य्यापयेत्ततस्तान् वै विधिनानेन तच्छृणु ॥
 कारयेद्द्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः ।
 पूजयित्वा च देवेशमाचार्यानुज्ञया हरिं ॥
 अर्चयित्वा हरिं भक्त्या अभिवाद्य गुरुन्तथा ।
 ततोऽनुभोजयेद्विप्रान् भोजयेत् यथाविधि ॥
 विशुद्धकुलचारिणान् विष्णुपूजनतत्परान् ।
 पूजयित्वा द्विजान् सम्यग्भोजयित्वा त्रयोदश ॥
 तावन्ति वस्त्रयुग्मानि भाजनान्यासनानि च ।
 योगपट्टानि शुभ्राणि ब्रह्मसूत्राणि चैव हि ॥
 दद्याच्चैव द्विजाग्नेभ्यः पूजयित्वा प्रणम्य च ।
 ततोऽनुकल्पयेच्छय्यां शस्तास्तरणसंस्कृतां ॥
 साच्छादनशुभां श्रेष्ठां सोपधानामलङ्कृतां ।
 कारयित्वात्मनो मूर्तिं काञ्चनीन्तु स्वशक्तितः ॥

न्यसेत्तस्यान्तु शय्यायामर्चयित्वा स्नगादिभिः ।
 आसनं पादुके कृत्रं वस्त्रयुग्ममुपानहौ ॥
 पवित्राणि च पुष्पाणि शय्यायामुपकल्पयेत् ।
 एवं शय्यान्तु सङ्कल्प्य प्रणिपत्य च तान् द्विजान् ॥
 प्रार्थयेच्चानुमोदार्थं विष्णुलोकं ब्रजाम्यहं ।
 एवमभ्यर्चिता विप्रा वदेयुर्व्रतिनं सदा ॥
 ब्रज ब्रज नरश्चेष्ट विष्णोस्थानमनामयं ।
 विमानं वैष्णवं दिव्यं सशय्यापरिकल्पितं ॥
 तेन विष्णुषट्ं याहि सदानन्दमनामयं ।
 ततो विसर्जयेद्विप्रान् प्रणिपत्यानुगम्य च ॥
 ततस्तु पूजयेद्भक्त्या गुरुं ज्ञानप्रदायकं ।
 तां शय्यां कल्पितां सम्यग्गुरुं व्रतसमापकं ॥
 प्रणम्य शिरसा शान्तो गुरवे प्रतिपादयेत् ।
 एवं पूज्य हरिं विप्रान् गुरुं ज्ञानप्रकाशकं ॥
 कृत्वा मासोपवासांश्च नरो विष्णुतनुं विशेत् ।
 कृतमासोपवासश्च विष्णुपूजनतत्परः ॥
 नचेच्छान्तमनाः कालं धर्मस्थः सुजितेन्द्रियः ।
 कृत्वा मासोपवासांश्च निर्व्याप्य विधिवन्मुने ॥
 कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं ब्रजेन्नरः ।
 तस्मिन् जातो महापुण्ये कुले मासोपवासकृत् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 नरो मासोपवासानां कर्त्ता पुण्यवतां नरः ॥
 पितृमातृकुलाभ्याश्च समं विष्णुपुरीं ब्रजेत् ।

नारी वा सुमहाभागा यथोक्तं व्रतमास्थिता ।
कृत्वा मासोपवासांश्च व्रजेद्विष्णुं सनातनं ॥

नारद उवाच ।

सुदुष्करमिदं देव मूर्च्छाग्लानिकरं नृणां ।
व्रतं मासोपवासाख्यं भक्तिं जनयतेऽच्युते ॥
पीडितस्य भृशन्देव मुमूर्षोर्नृतिनस्तदा ।
त्यागो वानुग्रहो वाथ किन्तु कार्यः पितामह ॥

ब्रह्मोवाच ।

व्रतस्थं कथितं दृष्ट्वा मुमूर्षुं वा तपोधन ।
दृष्ट्वा तु ब्राह्मणस्तस्य कुर्यात्सम्यगनुग्रहं ॥
अमृतं पाययेत् क्षीरमिच्छमानं सकृन्निशि ।
यथेह न वियुज्येत प्राणैः क्षुत्पीडितो व्रतौ ॥
अतिमूर्च्छान्वितं क्षीणं मुमूर्षुं क्षुत्प्रपीडितं ।
पाययित्वा श्रितं क्षीरं रचेद्दत्त्वा फलानि च ॥
अहीरात्रञ्च यो नित्यं व्रतस्थं परिपालयेत् ।
पयो मूलं फलं दत्त्वा विष्णुलोकं व्रजेत सः ॥
एवं मासोपवासस्थमारूढं प्राणसंशये ।
अव्रतघ्नगुणैर्द्विभ्यैः परीक्षेद्ब्राह्मणाज्जया ॥
नैते व्रतं विनिघ्नन्ति हविर्विप्रानुमोदितं ।
क्षीरोषधं गुरोराज्जयापो मूलफलानि च ॥
एवं कृत्वाभिभक्षेत(१) सगुडं पायसं तदा ।

(१) एवं कृत्वाभिवायेति कचित् पाठः ।

पाययेद्रक्षितो यस्मात्समाप्नोति पुनर्व्रतं ॥
 अथ विष्णुव्रतं विष्णुर्दाता विष्णुर्व्रतौ तथा ।
 सर्व्वं विष्णुमयं ज्ञात्वा व्रतस्थं क्षीणमुद्धरेत् ॥
 यथा समुष्णं निश्चेष्टः परिग्लानोऽतिमूर्च्छितः ।
 तदा समुद्धरेत् क्षीणमिच्छन्तं विमुखस्थितं ॥
 परिपाल्य व्रतौ देहं व्रतशेषं समापयेत् ।
 यथोक्तं द्विगुणं तस्य फलं विप्रमुखोदितं ॥
 इन्द्रियार्थेष्वसंसक्ता सदैव विमला मतिः ।
 परितोषयते विष्णुं नीपवासोऽजितात्मनां ॥
 किं तस्य बहुभिस्तीर्थैः स्नानहोमजपव्रतैः ।
 येनेन्द्रियगणो घोरो निर्जितो हृष्टचेतसा ॥
 जितेन्द्रियः सदा शान्तः सर्व्वभूतहिते रतः ।
 वासुदेवपरो नित्यं न क्लेशं कर्तुं मर्हति ॥
 कृत्वा व्रतं (१) यथोक्तन्तु वैष्णवं पुरुषोत्तमं ।
 विष्णुलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥
 ये स्मरन्ति सदा विष्णुं विशुद्धेनान्तरात्मना ।
 ते प्रयान्ति भयं त्यक्त्वा विष्णुलोकमनामयं ॥
 प्रभाते चार्धरात्रे च मध्याह्ने दिवसत्रये ।
 अच्युतं येऽनुकीर्त्तन्ति ते तरन्ति भवार्णवं ॥
 आनन्दितोऽथ दुःखार्त्तः क्रुद्धः शान्तोऽथवा हरिं ।
 यो हि कीर्त्तयते भक्त्या स गच्छेद्द्वैषणवीं पुरीं ॥

गर्भजन्म-जरारोग-दुःखसंसारवन्धनैः ।
 न बाध्यते नरो नित्यं वासुदेवमनुस्मरन् ॥
 स्थावरे गङ्गामे सत्त्वे स्थूले सूक्ष्मे शुभाशुभे ।
 विष्णुं पश्यति सर्व्वत्र यः स विष्णुः स्वयं नरः ॥
 सर्व्वं विष्णुमयं ज्ञात्वा त्रैलोक्यं सचराचरं ।
 यस्य शान्ता मतिस्तेन पूजितो गरुडध्वजः ॥
 अतिकल्पानुकल्पानां व्रतानामुत्तमस्य च ।
 विष्णुलोकमवाप्नोति प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥
 विधिर्मासोपवासस्य यथावत् परिकीर्त्तितः ।
 सुतस्नेहाहिजम्बुष्ठ सर्व्वलोकहिताय च ॥
 कृत्वा श्रुत्वा च यं भक्त्या ततो विष्णुपुरीं व्रजेत् ।
 नाभक्ताय प्रदातव्यं न देयं दुष्टचेतसे ॥

इति विष्णुरहस्योक्तं मासोपवासव्रतं ।

—००—

महाभारते ।

कार्त्तिके नरो मासं यः कुर्यादेकभोजनं ।
 शूरश्च बहुभाग्यश्च कीर्त्तिर्मास्यैव जायते ॥

विष्णुधर्म्म ।

कार्त्तिके एकदा भुङ्क्ते यश्च विष्णुपरो नरः ।
 शूरश्च कृतविद्यश्च बहुपुत्रश्च जायते ॥
 अहिंस्रः सर्व्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।

नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं(१) जपेत् ।

अतिरात्रस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इत्येकभक्तव्रतं ।

अथ मार्गशीर्षव्रतानि ।

महाभारते ।

मार्गशीर्षन्तु यो मासमेकभक्तेन संचिपेत् ।

भोजयेत्तु द्विजान् भक्त्या सुच्यते व्याधिकित्विषैः ॥

सर्वकल्याणसम्पूर्णः सर्वदुःखविवर्जितः ।

उपोष्य व्याधिरहितो वीर्यवानभिजायते ।

कृषिभागी बहुधनो बहुधान्यश्च जायते ॥

विष्णुधर्मे ।

मार्गशीर्षन्तु यो मासमेकभक्तेन संचिपेत् ।

कुर्वन् वै विष्णुश्रृङ्गां स देशे जायते शुभे ॥

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।

नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं जपेत्(२) ।

वाजपेयस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

(१) वासुदेवाय अष्टश्चाष्टशतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) वासुदेवाय अष्टश्चाष्टशतं जपेति कचित् पाठः ।

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन नरो लावण्यमाप्नुयात् ।
लावण्यरहितं रूपं निष्फलं प्रतिभाति मे ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कार्त्तिक्यां समतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।
पटे वा यदि वार्च्चायां प्रद्युम्नं पूजयेद्दिभुम् ॥
बहिः स्नानं ततः कुर्यान्नक्तमग्नीत वाग्यतः ।
एकभक्तं महाराज हविष्यं प्रयतः सदा ॥
मार्गशीर्षं ततः प्राप्य त्रिरात्रोपीषितः शुचिः ।
सम्पूज्य देवप्रद्युम्नं हुत्वाग्नौ घृतमेव च ॥
भोजयेद्ब्राह्मणांश्चात्र भोजनं लवणोत्कटं ।
चूर्णितस्य ततः प्रस्थं लवणस्य द्विजातये ॥
महारजतरक्तञ्च वस्त्रयुग्मं तथा गुरोः ।
दद्याच्च कनकं राजन् कांस्यपात्रं तथैव च ॥

मासेन लावण्यकरं प्रदिष्टं

व्रतोत्तमं नाकगतिप्रदञ्च ।

न केवलं यादव सर्वकामान्

नरस्य दद्यात्पुरुषप्रधानं ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं लावण्यावाप्तिव्रतं ।

—०—

(६६)

अथ पौषव्रतानि ।

— ००० —

। महाभारते ।

पौषमासस्तु कौन्तेय भक्तेनैकेन यः क्षिपेत् ।

सुभगो दर्शनीयश्च यशोभागी च जायते ॥

विष्णुधर्मै ।

पौषमासं तथा दास्य एकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

शुश्रूषणपरः शीरेररोगी जायते नरः ॥

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।

नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहस्याष्टशतं जपेत् ।

अश्वमेधस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

— ००० —

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन शीलवान् पुरुषो भवेत् ।

कुलजातिश्रुतेभ्यस्तु शीलमेव विशिष्यते ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आग्रहायण्यतीतायां मासमेकं दिने दिने ।

पूर्ववत्पूजयेद्देवं वराहमपराजितं ॥

घृतेन स्नापयेद्देवं घृतेन जुहुयाच्चरिं ।

घृतं द्विजेभ्यो दद्याच्च घृतमेव निवेदयेत् ॥

त्रिरात्रोपोषितः पौष्पां घृतपात्रेण च द्विजं ।

पूजयेच्च सुवर्णेन यथाशक्ति नराधिप ॥

कृत्वा व्रतं मासमिदं यद्योक्त-

मासाद्य नाकं सुचिरं मनुष्यः ।

मानुष्यमासाद्य च शीलवान् स्यात्

प्राप्नोति पुष्टिं चिरजीवितञ्च ॥

इति विष्णुधर्मीयं शीलावाप्तिव्रतं ।

—00@00—

अथ शुक्लचतुर्दश्यां पौषमासे समाहितः ।

चान्द्रायणव्रतं मासं ग्राहयेत्सर्वपापजित् ।

पूर्णेन्दुपौर्णमास्यान्तु पूजयेत्प्रत्यहं जलैः ॥

पौषइति सामीप्ये सप्तमी । चतुर्दशीपूर्णमास्योः पूर्वमासा-

वयवत्वात् ।

मनोरथाय स्वाहेति तथा सन्ते पर्यासि च ।

तर्पयेद्ग्निरेताभिस्तिसृभिश्च सदैव हि ॥

अन्नाहुतिभिरष्टाभिर्द्विताभिश्च निशाकरं ।

यद्देवादेव इत्येतैश्चतुर्भिर्मन्त्रसप्तमैः ॥

ग्राज्येन तर्पयेद्वाहुं सर्वपापीपशान्तये ।

तथा देवकृतस्येति समिद्धिर्नित्यमेव हि ॥

चरुश्लेष्मं तथा सक्तुन्तक्रं यावकमेव च ।

शाकं क्षीरं दधि घृतं फलमूलोदकानि च ॥

पौर्णमास्यामारभ्य प्रत्यहं तर्पणं होमञ्च कारयेदित्यर्थः ।

हुतशिष्टञ्च वै पश्चात् प्राशयेदन्नमादरात् ॥

कुक्कुटाण्डोपमान् ग्रासान् पौर्णमास्याञ्च भक्षयेत् ।

कृत्वा पञ्चदशैवाथ क्लासयेत्तु दिने दिने ॥

विंशत्या सहितं येन कृष्णपक्षे भवेच्छतं ।

अमावस्यादिने चैव विप्रश्चीपवसेत्ततः ॥

शुक्लप्रतिपदारभ्य चन्द्रवृद्धिक्रमेण तु ।

विंशत्या सहितं भूयो ग्रासानां स्याच्छतं यथा ॥

मासेन द्वे शते येन भवेतां द्वे च विंशती ।

एकस्य प्रणवो मन्त्रोभूद्द्वयोश्च भवेदऽपि ॥

भुवस्त्रयाणां स्वश्चापि चतुर्णां मह एव च ।

भवेदथ च पञ्चानां षष्ठाञ्जन उदाहृतः ॥

सप्तानान्तु तपः सत्यमष्टानां परिकीर्त्यते ।

ॐ नवानामिडावाथ दशानां मन्त्र एव च ॥

एकादशानां योजस्व विजयस्व परम्भवेत् ।

त्रयोदशानां पुरुषस्ततो धर्मः प्रकीर्त्तितः ॥

शिवः पञ्चदशानान्तु ग्रासानां मन्त्र उच्यते ।

स्वाहाकारनमस्कारयुक्तैर्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ।

अभिमन्त्र्य ग्रसेद्ग्रासान् दिनसंख्याक्रमेण च ॥

श्रीं नमः स्वाहा भूर्नमः स्वाहेत्यादिमन्त्राः ।

समाप्ते च व्रते दद्याद्ग्रां वृषञ्च द्विजातये ।

चान्द्रायणेन चैकेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥

एवं संवत्सरं कृत्वा चन्द्रलोकमवाप्नुयात् ।

इह लोके धनारोग्यं सुखं सौभाग्यसम्पदं ॥

भवेदमरलोके च शक्रस्य सद्ने गतिः ।

भवेच्छिवन्तदभ्यासाज्जन्म ब्राह्मणजन्मनि ॥

इति ब्रह्मपुराणोक्तं चान्द्रायणव्रतं ।

—००—

अथ माघमासव्रतानि ।

नारदीयपुराणे ।

काष्ठकील उवाच ।

सम्प्राप्नो माघमासोऽयं तपस्विजनवल्लभः ।

यस्मिन् क्रोधन्ति पापानि यज्ञस्नानवतां सदा(१) ॥

कृतानि सर्व देहेषु ब्रह्महत्यासमान्यपि ।

दुर्लभो माघमासस्तु बहुदानप्रदायकः ॥

देवैस्तेजः परिक्षिप्तं माघमासे जले सदा ।

न वह्निं सेवयेत् स्नातो ह्यस्नातोऽपि वरानने ॥

होमार्थं सेवयेद्वह्निं शीतार्थं न कदाचन ।

यावत्प्रभा वरारोहे तावत् सूर्योदये स्मृता ॥

सरित्तीयाद्यभावे तु नवकुम्भस्थितं जलं ।

वायुना ताडितं रात्रौ गङ्गातीथसमं विदुः ॥

तन्नास्ति पातकं लोके यत्र स्नानाद्दिनश्रुति ।

अग्निप्रवेशादधिकं भाघस्नानं वरानने ॥

(१) यतिस्नानवतां सदेति पाठान्तरं ।

जीवता भुज्यते दुःखं मृतो दुःखं न पश्यति ।
 एतस्मात्कारणात् सुभ्रू माघस्नानं विशिष्यते ॥
 अहन्यहनि दातव्यास्तिलाः शर्करयान्विताः ।
 त्रिभागस्तु तिलानां हि चतुर्थः शर्करान्वितः ॥
 अनभ्यङ्गो वरारोहे सर्व्वं मासं नयेद्भृती ।
 सूर्य्यो मे प्रीयतां देवो विष्णुमूर्त्तिर्निरञ्जनः ॥
 माघावसाने सुभगे षड्रसं संप्रदापयेत् ।
 दम्पत्योर्वाससी शुक्ले सप्तधान्यसमन्विते ॥
 त्रिंशत्तु मोदका देयाः कृतास्तिलमयाः शुभाः ।
 मरिचैर्निर्मिताः स्रग्णाः नारङ्गाणि च दापयेत् ॥
 सरितः प्रभवस्त्वं हि परं धाम जले मम .
 त्वत्ते जसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा ॥
 दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोऽस्तु ते ।
 परिपूर्णं कुरुष्वेह माघस्नानमुषःपते ॥
 एवं माघप्रवो याति भित्त्वा विम्बं दिवाकरं ।
 परित्राङ्गयोगयुक्तश्च रणे वाभिमुखो हतः ।
 तृतीयोऽत्र वरारोहे माघस्नायी प्रकीर्तितः ॥

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

माघमासे मम ब्रूहि स्नानं यदुकुलोदह ।
 येन दुःखास्त्र्यपङ्कतीषादत्तरन्ति भवार्णवात् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तन्वे ता तु चतुर्यं स्मृतं ।

वैश्यं द्वापरमित्याहुः शूद्रं कलियुगं तथा ॥
 कलौ राजन् मनुष्याणां शैथिल्यं ज्ञानकर्म्मणि ।
 तथापि माघव्याजेन कथयिष्यामि तच्छृणु ॥
 यस्य हस्ती च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतं(१) ।
 विद्या तपश्च कीर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥
 अश्वद्धानः पापात्मा नास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ।
 हेतुनिन्दारतचैते न तीर्थफलभागिनः ॥
 प्रयागं पुष्करं प्राप्य कुरुचेन्नमथापि वा ।
 यत्र वा तत्र वा स्नायान्नाघे नित्यमिति स्थितिः ॥
 तिराजफलदा नद्यो याः काश्चिदसमुद्रगाः ।
 समुद्रगास्तु पक्षस्य मासस्य सरितां पतिः ॥
 अपां समीपे यत्स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवी ।
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनं ।
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत्सदा ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥
 वृथा चोष्णोदकस्नानं वृथा जाप्यमवैदिकं ।
 अश्रोत्रिये वृथा आहं वृथा भुक्तमसात्तिकं ॥
 स्नानं चतुर्विधं प्रोक्तं स्नानविद्विर्युविष्ठिर ।
 वायव्यं वारुणं ब्राह्मणं दिव्यञ्चेति पृथक् शृणु ॥
 वायव्यं गोरजस्नानं वारुणं सागरादिभिः ।
 ब्राह्मणं ब्राह्मणमन्त्रोक्तं दिव्यं मेघाम्बु भास्करात् ॥
 स्नानानामपि सर्वेषां वारुणं श्रेष्ठमुच्यते ।

ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ॥
 एते सर्वे प्रशंसन्ति सर्वदा माघमज्जनं ।
 बालवृद्धयुवानश्च नरनारीनपुंसकाः ॥
 स्नात्वा माघे शुभे तीर्थे प्राप्नुवन्तीप्सितं फलं ।
 ब्रह्मचरविशां चैव मन्त्रवत्स्नानमिष्यते ॥
 सुष्णीमेव हि शूद्राणां तथैव कुरुनन्दन ।
 नमस्कारेण वा कार्यं सर्वपापौघहानिदं ॥
 माघमासे रटन्त्यापः किञ्चिदभ्युदिते रवी ।
 ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा (१) कं पतन्तं पुनीमहे ॥
 प्रासादा यत्र सौवर्णाः स्त्रियश्चाप्सरसां समाः ।
 दधिदुग्धदद्यात् यत्र नद्यः पायसकर्दमाः ॥
 तत्र ते यान्ति मज्जन्ति ये माघे भास्करोदये ।
 यतिवत्पथि गच्छेत् मौनी पैशून्यवर्जितः ॥
 य इच्छेद्दिपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्यग्रहोपमान् ।
 पुण्यफालगुनयोर्मध्ये प्रातः स्नायी भवेत्तु सः ॥
 पौर्णमासीममावास्यां प्रारभ्य क्षमाचरेत् ।
 त्रिंशद्दिनानि पुण्यानि मकरस्थे दिवाकरे ॥
 तत उत्थाय नियमं गृह्णीयादधिपूर्वकं ।
 माघमासमिमं पुण्यं स्नात्येह देव माधव ॥
 तीर्थे शीतजले नित्यमिति सङ्कल्प्य चेतसि ।
 अप्रावृतशरीरस्तु यः साक्षात् स्नानमाचरेत् ॥
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।

ततः स्नात्वा शुभे तीर्थे दत्त्वा शिरसि वै मृदं ।
वेदोक्तविधिना राजन् सूर्यागार्घ्यं निवेदयेत् ॥
पितृन् सन्तर्प्य तत्रस्थः अवतीर्य ततो जलात् ।
द्रष्टुं देवं नमस्कृत्य पूजयेत्पुरुषोत्तमं ॥
शङ्खचक्रधरं देवं माधवं नाम पूजयेत् ।
वह्निं हुत्वा विधानेन ततस्त्रिकाशनो भवेत् ॥
भूशय्याब्रह्मचर्येण शक्तः स्नानं समाचरेत् ।
अशक्तो ब्रह्मचर्यादौ स्वेच्छा तस्यैव कल्पते ॥
अवश्यमिति कर्त्तव्यं माघस्नानमिति श्रुतिः ।
ईश्वरेण यथाकामं बलं धर्मोऽनुवर्त्तते ॥
तिलस्त्रायी तिलोद्वर्त्ती तिलहोमी तिलोदकी ।
तिलभुक्तिलदाता च षट् तिलाः पापनाशनाः ॥
तैलमामलकाश्चैव तीर्थे देयाश्च नित्यशः ।
तथा प्रज्वालयेदह्निं निवातां कारयेत्कुण्डं ॥
एवं माघवमासे तु शक्तो भोज्यमवारितं ।
कारयेद्य शक्त्या वा वित्तशठ्यविवर्जितं ॥
दम्पत्यानि द्विजाग्र्याणां पूज्यवस्त्रविभूषणैः ।
भूषयित्वा प्रदेयानि दानानि विविधानि च ॥
कम्बलाजिनवस्त्राणि नानारत्नानि शक्तितः ।
चोलकानि च देयानि प्रच्छादनपटानि च ॥
उपानहौ पादगुप्ता मोचकौ पापमोचकौ ।
तथान्यद्व्यति किञ्चिन्माघस्नाने प्रदीयते ।

तन्माघस्नायिनान्देयं विप्राणां भूतिमिच्छता ॥
 स्वल्पेऽपि दाने वक्तव्यं माधव प्रीयतामिति ॥
 अगमस्यागमनात्स्ते यात्पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् ।
 रहस्याचरितात्पापान्मुच्यते स्नानमाचरन् ॥
 माघमासे विधानेन चेतस्याधाय माधवं ।
 पितुः पूर्वान् समुद्धृत्य मातुः पूर्वान्पितृनथ ।
 एकविंशकुलैः सार्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ॥
 माघस्योषसि स्नात्वा वै विष्णुलोके महीयते ॥
 यो माघमास्युषसि सूर्यकराभिताम्न
 स्नानं समाचरति चारुनदीप्रवाहे ।
 उद्धृत्य पूर्वपुरुषान् पितृमातृतश्च
 स्वर्गं प्रयात्यमरदेहधरो नरोऽसौ ॥

इति माघस्नानविधिः ।

—००@००—

माघमास्युषसि स्नानं कृत्वा दम्पत्यमर्चयेत् ।
 भोजयित्वा यथाशक्त्या बालवस्त्रविभूषणैः ॥
 सौभाग्यपदमाप्नोति शरीरारोग्यमुत्तमं ।
 सूर्यलोकप्रदं नूनं सूर्यव्रतमिदं स्मृतं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं सूर्यव्रतं ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

कृच्छ्रैकभक्तं हेमन्ते माघमासमतन्द्रितः ।
 मासान्ते च रथं कुर्याच्चित्रवस्त्रोपशोभितं ॥

श्वेतैश्चतुर्भिर्युक्तान् तुरगैः समलङ्कृतं ।
 श्वेतध्वजपताकाभिः छत्रचामरदर्पणं ॥
 तण्डुलादकपिष्टेन कृत्वा भानुनराधिप ।
 विन्यस्य तं रथप्रस्थे सञ्जया सह भूपते ॥
 तं रात्री राजमार्गेण शङ्खभेर्यादिभिः स्वनैः ।
 भ्रामयित्वा शनैः पश्चात् सूर्यायतनमानयेत् ॥
 तत्र चागुरुपिष्टेन प्रदीपाद्युपशोभितं ।
 प्रेक्षणीयप्रदामैश्च जपयित्वा शनैः शनैः ॥
 प्रभाते स्नपनकृत्वा पयसा वा घृतेन वा ।
 दीनान्धकृपणानाञ्च यथाशक्त्या च दक्षिणां ।
 रथं सम्बाहनोपेतं भास्कराय निवेदयेत् ॥
 भुक्त्वा च ब्राह्मणैः सार्धं प्रणम्यार्कं गृहं व्रजेत् ॥
 सर्व्वव्रतानां परमं शङ्खधर्म्मास्थितः सदा ।
 तत्र सूर्य्यव्रतं नाम सर्व्वकामार्थसाधकं ॥
 सर्व्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्व्वतीर्थेषु यत् फलं ।
 सर्व्वं सूर्य्यरथेनेह तत्पुण्यं लभते नृप ॥
 सूर्यायुतप्रतीकाग्रैर्व्विमानैः सर्व्वकामिकैः ।
 त्रिसप्तकुलजैः सार्धं सूर्य्यलोके महीयते ॥
 भुक्त्वा तु विपुलान् भोगान् सर्व्वलोकेष्वनुत्तमान् ।
 कल्यायुतशतं साधं ततो राजा भवेत् क्षिति ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं सूर्य्यव्रतं ।

माघमासि समुद्युक्तस्त्रिसंख्या योऽर्चयेद्भुवि ।

भवेत् पाण्मासिकं पुण्यं मासेनैव न संशयः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं रविव्रतं ।

—000—

महाभारते ।

माघमासन्तु यो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

श्रीमान् कुलज्ञातिमांस्तु स महत्त्वं प्रपद्यते ॥

विष्णुधर्म्यै ।

माघमासं द्विजश्चैष्ट एकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

विष्णुशुश्रूषणपरः सत्कुले जायते सुतां ॥

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ।

नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहस्याष्टमत्तं जपेत् ।

अतिरात्रस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

—000—

वज्र उवाच ।

भगवन् कर्षणा केन विद्यावान् पुरुषो भवेत् ।

सविद्य एव विज्ञेयः पुरुषः पश्यन्त्यथा ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पौष्णान्तु समतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।

प्राग्वत्तु पूजयेद्देवन्तुरङ्गशिरस हरिं ॥

प्राग्वदिति रूपावाप्तिव्रतोक्तविधिना तुरङ्गशिरसं हृययीवं ॥
 तिलांश्च जुहुयाद्दक्षी तिलैर्द्वं समर्चयेत् ।
 त्रिरात्रोपोषितो माघं तिलान् कनकमेव च ॥
 दद्याद्ब्राह्मणमुख्याय सम्यक् प्रयतमानसः ।
 मुख्यान् यज्ञोपवीतांश्च प्रभूतगपि चन्दनं ॥
 छात्वा व्रतं मासमिदं यथोक्तं
 विद्यान्वितः स्यात्पुरुषः सदैव ।
 स्वर्लोकाभासाद्य सुखानि भुक्त्वा
 कामानभीष्टान् पुरुषोऽमृतं च ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं विद्यावाप्तिव्रतं ।

—000@000—

अथ फाल्गुनव्रतानि ।

महाभारते ।

भगदेवन्तु योमासमेकभक्तेन विचिपेत् ।
 ऐश्वर्यमतुलं यच्छ पुमान् स्त्री वा पश्यते ।
 स्त्रीषु वल्लभतां याति तस्याश्चैव भवन्ति ते ॥

विष्णुधर्म्म ।

क्षपयेदेकभक्तेन शुश्रूष्यस्य फाल्गुने ।

शुश्रूषुः विष्णुशुश्रूषापरः ।

सोभाग्यं स्वजनानाञ्च सर्वेषामेव सोत्रतिः ।

अहिंस्रः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ॥
 नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यहश्चाष्टशतं जपेत् ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥

इति एकभक्तव्रतं ।

—०००७०००—

वराह उवाच ।

फाल्गुनस्य तु मासस्य पुष्पाणि सुरभीणि च ।
 कर्मण्यानि शुभानीह गृहीत्वा भक्तिमान्नरः ॥
 ततः वक्ष्यमाणश्लोकोक्तादाचार्यात् ।
 यस्तु जानाति कर्माणि सर्वकर्माविनिश्चितः ।
 उदाहरति मन्त्रांश्च नक्तादिनियमस्थितः ॥
 जानुभ्यां धरणीकृत्वा कराभ्यामङ्गुलैः पुटं ।
 गृहीत्वेतिशेषः, पुटं पुष्पपूर्णपात्रपुटं ।
 नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 नमोऽस्तु देवदेवेश चक्रनिर्मथनाय ते ।
 नमोऽस्तु लोकनाथाय सुप्रवीर नमोऽस्तु ते ॥
 आदिमध्यावसानन्ते न जानातीह कश्चन ॥
 वसन्तागमपुष्पाणि गृहाण पुरुषोत्तम ।
 य एतेन विधानेन कुर्यान्मासे तु फाल्गुने ।
 न च गच्छति संसारं परं लोकं च गच्छति ॥
 इति वराहपुराणोक्तः फाल्गुनविधिः ।

वञ्ज उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन सीभाग्यं महदाप्नुयात् ।
लावण्यरूपसीभाग्यं विना ज्ञेयं निरर्थकं ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

माघ्यान्तु समतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्लमात् ।
पटे वा यदि वार्चायां कृष्णं संपूजयेत्सदा ।
पूर्वोक्तं सकलं कुर्याद्विधिं चात्र नराधिप ॥
पूर्वोक्तमिति चैवमाससम्बन्धिरूपावाप्तिव्रतोक्तमित्यर्थः ।
नित्यं समाचरेत् स्नानं तथा गन्धप्रियङ्गुना ।
चक्रं प्रियङ्गुना कुर्याद्भोमं कुर्यात् प्रियङ्गुना ॥
गन्धः प्रियङ्गुसदृशगन्धद्रव्यं, प्रियङ्गुः कङ्कुसदृशगन्धद्रव्यं
प्रियङ्गुः कङ्कुः ।

फाल्गुन्यान्तु ततोदद्यात् त्रिरात्रोपोषितो नरः ।

वस्त्रे च देये नृप कुङ्कुमाङ्गे

क्षौद्रस्य पात्रञ्च तथैव कांस्यं ।

सीभाग्यदं ह्येतदनुत्तमन्ते

व्रतं ममैतत्कथितं नृवीर ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तिरोक्तं सीभाग्यावाप्तिव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धीश्वरसकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रिविरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

मासव्रतानि ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः ।

—000@000—

अथ नानामासव्रतानि ।

अथान्तश्चारुचामीकर ००० (१)परिप्रीणितप्राणिवर्गः
स्वर्गङ्गासङ्गभूमिरुहतलविलमत्किन्नरीगीतकीर्त्तिः ।
हेमाद्रिः संप्रतीह स्फुरदुरुदुरितव्रातघातैकहेतुं
नानामासव्रतानां क्रमनमथ कलाकीविदः संविधत्ते ॥

तत्र चातुर्मासीव्रतानि ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अथ स्तपिति घर्मात्मन् देवदेवी जनार्दनः ।
लक्ष्मीसहायः सततं शेषपर्यङ्कमास्थितः ॥
एकादश्यामाषाढस्य शुक्लपक्षे जनार्दनं ।
देवाश्च ऋषयश्चैव स्तुवन्ति दिनपञ्चकं ॥
ततश्च चतुरोमासान् योगनिद्रामुपस्थितां ।
सप्त च तमुपासन्ति ऋषयो ब्रह्मसंमिताः ॥
कार्तिकस्य सिते पक्षे तदेव दिनपञ्चकं ।
विवोधयन्ति देवेशं गत्वा सेन्द्रा दिवौकसः ॥
तस्मादेताश्चतुर्मासीनरः कुर्यात् महोत्सवं ।
भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

गोविन्दशयनं किन्तु किमर्थं स्वपितृत्वही ।
कथन्तच्छयनं तस्य देवदेवस्य चक्रिणः ॥
के चात्र मन्त्राः पूजा च दानार्थं नियमाश्च के ।
किं ग्राह्यं किञ्च मोक्तव्यं सुप्ते देवजगत्पते ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि गोविन्दशयनव्रतं ।
कर्ट्टिदानं समुत्थानं चातुर्मासीव्रतक्रमं ॥
मिथुनस्थे सहस्रांशौ स्थापयेन्मधुसूदनं ।
तुलां प्राप्ते (१) महाराज पुनरुत्थापयेच्च तं ॥
अधिप्रयत ते देव एष एव विधिक्रमः ।
नान्यथा स्थापयेत् कृष्णं नान्यथोत्थापयेत्तथा ॥
आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।
स्थापयेत् प्रतिमां विष्णोः शङ्खचक्रगदाधरां ॥
काञ्चनीं राजतीं ताम्रमयीं पित्तलजां तथा ।
पीताम्बरधरां सौम्यां पर्यङ्के चाश्रिते शुभे ।
शुक्लवस्त्रपटच्छत्रे सोपधाने सुपूजिते ॥

ब्रह्मपुराणात् ।

एकादश्यान्तु शुक्लायां आषाढे भगवान् हरिः ।
भुजङ्गशयने श्रुते यदा क्षीरार्णवे सदा ॥
तदा तत्प्रतिमा कार्या सर्वलक्षणसंयुता ।
सुप्ता तु शेषपर्यङ्के शैलमृद्विष दारुभेः ॥

(१) तुलांशस्थे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ताम्बारकूटरजतैः कृता चित्रपटेषु वा ।
 लक्ष्म्या सहस्रविन्द्यस्तमनोन्नचरणाम्बुजा ॥
 नानाविधोपकरणैः पूज्या तु विधिपूर्वकं ।
 उपवासश्च कर्त्तव्यो रात्रौ जागरणं तथा ॥
 तस्यां रात्रां व्यतीतायां द्वादश्यां पूजयेच्च तां ।
 त्रयोदश्यां ततो गौतमन्यवाद्यं निवेदयेत् ॥
 भविष्योत्तरे (१) ।

इतिहासपुराणज्ञो वेदवेत्ताथ वा पुमान् ।
 स्नापयित्वा दधिचीरघृतक्षौद्रसितादिभिः ॥
 समालभ्य शुभैर्गन्धैर्धूपैर्वस्त्रै रलङ्कृतां ।
 जातीकुसुममालाभिर्मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥
 सुमेत्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं भवेद्दिदं ।
 विबुधे च विबुध्येत प्रसन्नो मे भवाच्युत ॥
 एवं तां प्रतिमां त्रिणोः स्थापयित्वा स्वयं नरः ।
 प्रभाषेच्चाग्रतो विष्णोः कृताञ्जलिपुटस्तथा ॥
 चतुरो वार्षिकान् मासान् देवस्योत्थापनावधिः ।
 इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मेऽच्युत ॥
 स्त्री वा नरो वा मङ्गलो धर्मार्थं सुदृढव्रतः ।
 गृह्णीयान्नियमानेतान् दन्तधावनपूर्वकान् ॥
 तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कर्त्तृणां पृथक् पृथक् ।
 मधुसूतो भवेद्राजा पुरुषो गुडवर्जनात् ॥
 तैलस्य वर्जनादेव सुन्दराङ्गः प्रजायते ।

कटुतैलपरित्यागाच्छतुनाग्रमवाप्नुयात् ॥
मधूकतैलत्यागेन सौभाग्यमतुलं लभेत् ।
योगाभ्यासी वेदतस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् ।

कटुकास्तु तित्तमधुच्चारकषायसञ्चयः ॥

यो वर्जयेत् स वैरूप्यं दीर्गन्धं नाप्नुयात् क्वचित् ।
ताम्बूलं वर्जयेत् भोगौ रक्तकण्ठश्च जायते ॥
घृतत्यागाच्च लावण्यं सर्वस्निग्धतनुर्भवेत् ।
फलत्यागाच्च सतिमान् बहुपुत्रश्च जायते ॥
श्याकपत्राश्रयादुभोगी अपक्वादमलो भवेत् ।
पादाभ्यङ्गपरित्यागाच्छिरोऽभ्यङ्गं विवर्जयेत् ॥
दौमिमान् दौमकायेन सोऽपि क्षौद्रपतिर्भवेत् ।
दधिदुग्धैकनियमी गोभक्तो गोपतिर्भवेत् ।
इन्द्रातिथित्वमाप्नोति स्थालीपाकस्य वर्जनात् ॥
लभते सङ्गतिन्दोषां तैलपक्वस्य वर्जनात् ।
भूमौ प्रस्तरशायी च विप्रो मुनिवरो भवेत् ॥
सदा मुनिः सदा योगी मधुमांसश्च वर्जयेत् ।
निर्व्वशाधिर्नीरुगोजस्त्री सुरामद्यं विवर्जयेत् ॥
एवमादिपरित्यागात् धर्मः स्यात् धर्मनन्दन ।
एकान्तरोपवासेन ब्रह्मलोके महीयते ।
धारणान्नखरोन्नाच्च गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

धारणाद्यष्टयोगाङ्गं ।

मौनव्रती भवेद्यस्तु, तस्याज्ञा फलिता भवेत् ।
नमोनारायणायैति जपन्यज्ञफलं लभेत् ॥

अयं चातुर्मास्यव्रतारम्भो गुर्व्वस्तमयादावपि कार्य्यः ।
 यदाह वृद्धगर्गः । न शैशवन्न मौढ्याच्च शुक्लगुर्व्वोर्नवा तिथेः ।
 खण्डत्वं चिन्तयेच्चादौ चातुर्मास्यविधौ नरः ।
 पादाभिवन्दनादिष्णोर्लोभेद्गोदानजं फलं ॥
 भूमौ भुङ्क्ते सदा यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत् ।
 नमो नारायणायेति जपन्यन्नफलं लभेत् ॥
 विष्णुपादाब्जसंस्पर्शाद्दिनपापात् प्रमुच्यते ।
 पादोदकाभिषेकाच्च गङ्गास्नानं दिने दिने ॥
 पर्णेषु यो नरो भुङ्क्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् ।
 नित्यं शास्त्रसमाख्यानाल्लोकान् यस्तु प्रबोधयेत् ॥
 व्यासस्तुष्यति तस्याशु विष्णुलोकं स गच्छति ।
 कृत्वा प्रेक्षणकं विष्णोर्लोकमप्सरसां लभेत् ॥
 तीर्थांशुस्नापनादिष्णोर्निर्मलं देहमाप्नुयात् ।
 पञ्चगव्याशनात्पार्थ चान्द्रायणफलं लभेत् ॥
 अयाचितेन प्राप्नोति पुत्रान्धन्यानिशेषतः ।
 षष्ठान्नकालभोक्ता यः कल्पस्थायी भवेद्विवि ॥
 उपवासद्वयान्तरितैकभक्तः ।

शिलोच्छिखेन भुञ्जानः प्रयागस्नानमाप्नुयात् ।
 विष्णुदेवकुले कुर्यादुपलेपनमार्ज्जने ॥
 कल्पस्थायी भवेद्राजा स नरो नात्र संशयः ।
 प्रदक्षिणशतं यस्तु करोति स्तुतिपाठकः ॥
 हंसयुक्तविमानेन स तु विष्णुपुरं व्रजेत् ।
 गीतवाद्यकरो विष्णोर्गान्धर्व्वं लोकमाप्नुयात् ॥

यामद्वयं जलत्यागान्नरोगैरभिभूयते ।
 गुडवर्जं नरोदद्याद्भुतं ताम्रभाजनं ।
 सहिरण्यं नृपञ्चेष्ठ लवणस्याप्ययं विधिः ॥
 ब्रह्मवैवर्ते ।

नारद उवाच ।

कथं सुप्ते तु गोविन्दे व्रतचर्या सुरोत्तम ।
 कर्त्तव्या मानवैर्भक्त्या विष्णुपूजनतत्परैः ॥
 तिथयः काश्च पुण्या वै निःशेषफलदायिकाः ।
 सन्तुष्यते हरिर्यसु स्वल्पेन तपसा नृणां ॥
 दानहोमजपस्नानं व्रतचर्यार्चनं हरेः ।
 समाचक्ष्य सुरञ्चेष्ठ उपवासविधिक्रियां ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि चातुर्न्मास्यविधिक्रियां ।
 यां निर्वर्त्य नरो भक्त्या प्रयाति परमाङ्गतिं ॥
 अवगम्य विधानेन समर्चनविधिं हरेः ।
 व्रतपूजादिकं कुर्यात्ततो भक्तिसमन्वितः ॥
 अविज्ञाय विधानोक्तां हरेः पूजाविधिक्रियां ।
 कुर्वन् भक्त्या समाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदं ॥
 यस्तु विष्णुपरो नित्यं दृढभक्तिर्जितेन्द्रियः ।
 स गृहेऽपि वसन् याति तद्विष्णोः परमं पदं ॥
 शिवे वा भक्तिसंयुक्तो भानौ वा गणनायके ।
 कृत्वा व्रतस्य नियमं यथोक्तफलभागभवेत् ।
 नरस्य क्षयमाप्नोति पापं जन्मशतीदृजं ॥

आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।
 नक्तं कुर्याद्द्विजश्रेष्ठ गृह्णीयान्नियमं व्रती ॥
 कुर्यादिति, नियमं नक्तं गृह्णीयादित्यन्वयः ।
 एकादश्यान्तु गृह्णीयात् संक्रान्ती कर्कटस्य च ॥
 आषाढादौ नरो भक्त्या चातुर्मासीव्रतक्रियां ।
 चातुर्मासीव्रतानान्तु कुर्यात् परिकल्पनां ॥
 इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव ।
 निर्विघ्नां सिद्धिमायातु प्रसादात्तव केशव ॥
 गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव पञ्चत्वं यदि मे भवेत् ।
 तदा भवतु संपूर्णत्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥
 गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव यद्यपूणे न्निये त्वहं ।
 तस्मै भवतु सम्पूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं व्रतार्चनजपादिकं ।
 सर्वत्र परिगृह्णीयात्परिपूर्णं यथा भवेत् ॥
 व्रतानि त्रैणवानोह शैवानोह द्विजोत्तम ।
 एकभक्तं नरः कृत्वा नित्यस्त्रायी दृढव्रतः ॥
 योऽर्चयेच्चतुरोमासान्वासुदेवं स नाकभाक् ।
 समाप्तौ भोजयेद्दिप्रान् भक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ॥
 यस्तु सुप्ते हृषीकेशे नक्तमाचरते व्रती ।
 वस्त्युग्मं नरो दत्वा शिवलोके महीयते ॥
 अपूपवर्जनं कृत्वा भोजने व्रतमाचरेत् ।
 कार्तिके स्पर्शगोधूमान् वस्तं दत्वाश्वमेधकृत् ॥
 अश्वं दत्वा च विप्राय ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।

रौप्यं दत्त्वा ब्राह्मणाय व्रती तद्व्रतमानसः ॥
 अन्नदानं व्रतं कुर्याद्रौप्यदानञ्च पारणं ।
 एकान्तरोपवासेन विष्णुपूजनतत्परः ॥
 गान्दत्त्वा वासुदेवस्य लोके संपूज्यते नरः ।
 यस्तु सुप्ते हृषीकेशे क्षितिशायी भवेन्नरः ॥
 शय्यां सोपस्करान्दत्त्वा इन्द्रलोके महीयते ।
 वार्षिकांश्चतुरोमासान् मयं मांसञ्च यस्त्यजेत् ॥
 स्वर्णादौ हरिमुद्दिश्य स भवेद्देविद्विजः ।
 यः क्षिपेत् कच्छपादेन आषाढादिऋतुद्वयं ।
 विष्णुपूजनकामर्थ्यः स लभेत्तन्त्रिकेतनं ।
 गोप्रदानाद्भवेत्सोऽहिः समाप्ते द्विजसत्तम ॥
 यस्त्रिरात्रकृताहारो नित्यस्त्रायी जितेन्द्रियः ।
 वासुदेवार्चने युक्तः स लोकं वैष्णवं व्रजेत् ॥

पूर्वीक्तङ्गोदानपारणं ।

ब्रीहौ यो वर्जयित्वा तु क्वात्तिके मासि मानवः ।
 हिरण्यं शालिना दत्त्वा पदं प्राप्नोति वैष्णवं ॥
 यस्तु केशवभक्तो हि विष्णोः पादोदकं पिबेत् ।
 वर्षारात्रं नरो भक्त्या स विष्णोः सप्त संविशेत् ॥
 रौप्यं चन्दनसंयुक्तं धेनुं दद्यात्पयस्विनौ ।
 वार्षिकांश्चतुरो मासान् प्राजापत्यश्चरेन्नरः ॥
 समाप्ते गीयुगं दद्याद्दत्त्वा ब्राह्मणभोजनं ।
 पराकेण नरो नित्यं यः क्षिपेत् वार्षिकीं सकृत् ॥
 अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या स गच्छेद्विष्णुलोकतां ।

पूर्वोक्तं पारणं ।

गोमूत्रशचकाहारो योऽर्चयेच्च ऋतुद्वयं ॥
 विष्णुमभ्यर्च्य सङ्गत्या नरोविष्णुपुरं व्रजेत् ।
 समाप्तौ गोवृषं दद्याद्वस्त्रं काञ्चनसंयुतं ॥
 शकंमूलफलैर्वापि वर्षारात्रं नयेन्नरः ।
 समाप्तौ गोप्रदो भूत्वा स याति विष्णुमन्दिरं ॥
 पयोव्रती तथाप्नोति ब्रह्मलोकं सनातनं ।
 व्रतान्ते च तथा दद्याद्भामिकाञ्च पयस्विनीं ॥
 वज्रं धित्वा मधुं यस्तु दधिचीरष्टतान्वितम् ।
 दद्यादस्त्राणि सूक्ष्माणि कार्त्तिक्यां गोप्रदो भवेत् ॥
 संपूज्य विप्रमियुनं गौरी मे प्रीयतामिति ।
 दद्याच्च काञ्चनं शत्रया गौरीलोके महोयते ॥
 ब्रह्मचर्येण यो मासांश्चतुरः क्षपयेन्नरः ।
 प्रतिमां काञ्चनीं दद्याद्दम्पत्योर्ब्रह्मलोकभाक् ॥
 ताम्बूलवर्जनाङ्गीरो रक्तकण्ठश्च जायते ।
 समाप्तौ वस्त्रयुग्मन्तु वस्त्रं दद्याद्विजातये ॥
 मन्थाम्भौनन्ततः कृत्वा समाप्तौ छतकुम्भदः ।
 वस्त्रयुग्मं तिलान् घण्टां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 सारस्वतं पदं याति विद्यावान् धनवान् भवेत् ।
 कृत्वा प्रलेपनं शम्भोरग्रतः केशवस्य च ॥
 वार्षिकांश्चतुरो मासान् धेनुं दद्यात्पयस्विनीं ।
 अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्येशच्च वाग्यतः ॥
 एकभक्तं नरः कुर्याच्चातुर्मास्यमतन्द्रितः ।

व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूज्यं धेनुसमन्वितं ।
वृक्षान् हिरण्यवान् दद्यात् सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

वृक्षानश्वत्थान् ।

घृतेन स्नापनं कृत्वा शश्वोर्वै केशवस्य च ।
अक्षतैश्च समं कुर्यात् पञ्च गोमयमण्डले ॥
समाप्तौ हेमकमलान्तिलधेनुसमन्वितं ।
ब्राह्मणाय व्रतौ दद्याच्छिवलीके महीयते ॥
सन्ध्यादीपप्रदो यस्तु प्राङ्गणे द्विजसत्तम ।
समाप्तौ दीपिकां दद्याच्चकचतुरस्त्रे गृहाङ्गने ॥
वस्त्रयुग्मान्विते वत्स स तेजस्वो भवेद्विह ।
वैमानिको भवेद्देवो गन्धर्वास्तसेवितः ॥
भूमिन्तु भाजनं कृत्वा यो भुङ्क्ते तु ऋतुद्वयं ।
कांस्यपात्रञ्च गां दत्त्वा पृथ्वीशो भवते नरः ॥
पर्णसंस्तरसम्भोजी समाप्तौ कांस्यभाजनं ।
दत्त्वा स्वर्गगतो ब्रह्मन् पूज्यते त्रिदिवीकसा ॥
उत्प्रेषणफलं भुङ्क्ते रक्षापलाशवृक्षजैः ।
अन्यानि यान्यभीष्टानि वर्जयेद्विष्णुतत्परः ।
विशुद्धमानसो ब्रह्मन् सर्वमेवाक्षयौ भवेत् ॥
पादाभिवन्दनं कृत्वा केशवस्य नरोत्तम ।
प्राप्नोत्यतुलमानन्त्यं प्रसन्ने गरुडध्वजे ।
तच्छुद्धमनसः पुंसस्तीक्ष्णं यान्ति त्रिनीकसः ॥
एवं व्रतानि पुण्यानि जन्मदुःखहराणि च ।
हरिमुद्दिश्य चोर्णानि भुक्तिमुक्तिप्रदानि तु ॥

अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां पक्षयोर्द्वयोरपि ।
 नक्तं समाचरेद्यस्तु दीपं दद्याच्चतुष्पथे ॥
 प्राङ्गणे तु तथा दीपं दत्त्वा चैव गवाङ्गिकं ।
 चातुर्मास्यव्रतं कृत्वा व्रतान्ते गोवृषप्रदः ।
 स याति भवनं शम्भोः पूजितो देवसत्तमैः ।
 विष्णोः प्रदक्षिणां कृत्वा शम्भोर्वाथ द्विजोत्तम ॥
 व्रतान्ते वस्त्रदो भूत्वा दत्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात् ।
 यस्तु वै चतुरो मासान् करोति च जगत्पतेः ॥
 केशवस्य सहाभाग पादपूजां द्विजोत्तम ।
 स याति वैष्णवं लोकं शाश्वतं नात्र संशयः ॥
 यस्तु केशवमुद्दिश्य नित्यमेव तिलप्रदः ।
 तिलत्यागो भवेन्नित्यं चातुर्मास्यमत्तद्वितः ॥
 समाप्ते तु व्रते विप्र तिलधेनुप्रदो भवेत् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 तदन्ते च भवेद्राजा भारते भूभृताम्बरः ॥
 गीतन्तु देवदेवस्य केशवस्य शिवस्य च ।
 करोति नित्यमाप्नोति नरो योगस्य वै फलं ॥
 व्रतान्ते स व्रती दद्यात् षण्ढां देवाय सुस्वरां ।
 कटुतिक्तकषायांश्च वर्जयेद्यस्तु मानवः ॥
 स भवेद्रूपसम्पन्नो व्याधिभिर्नाभिमूयते ।
 व्रतान्ते च द्विजं पूज्यं शक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ॥
 पतितालापमदृतं वर्जयेच्च ऋतुद्वयं ।
 पादाभ्यङ्गनरो दद्याद्वाङ्मनानाञ्च भोजनं ।

दक्षिणाञ्च यथाशक्त्या स गच्छेद्विष्णुमन्दिरं ॥
 यस्तु वै चतुरो मासान् वर्जयेद्भृतमुत्तमं ।
 महालावण्यमाप्नोति गात्रसौरभ्यमेव च ॥
 व्रतान्ते हरिसुहिष्य दत्त्वा ब्राह्मणभोजनं ।
 गन्धेन पूज्य गोविन्दं ब्राह्मणाय द्विजोत्तम ।
 वस्त्रयुग्मन्ततो दत्त्वा विष्णुलोके महीयते ॥
 तेजस्वी जायते विप्र तैलपक्कस्य वर्जनात् ।
 विप्रान् सम्भोज्य विप्रर्षे याति लोकश्च वैष्णवं ॥
 यस्यजेदरिसुहिष्य स्नानमुष्णेन वारिणा ।
 गङ्गास्नानं कृतन्तेन नित्यमेव न संशयः ॥
 यस्तु संस्मरते नित्यं गङ्गां भागीरथीं शुभां ।
 स नित्यं स्नानमाप्नोति गङ्गायां नात्र संशयः ॥
 यस्तु सुप्ते हृषीकेशे पुष्पाणि च विवर्जयेत् ।
 व्रतान्ते तु भवेच्चातः स व्रती स्वर्णपुष्पदः ॥
 स याति भुवनं शुभ्रं विष्णोरमिततेजसः ।
 प्रसुप्ते तु जगन्नाथे शिवस्याङ्गणमर्चयेत् ।
 पञ्चवर्णैस्तु यो नित्यं स्वस्तिकैः पद्मकेस्तथा ।
 स याति रुद्रलोकं हि गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥
 यस्तु सुप्ते हृषीकेशे पूजयेन्मधुसूदनं ।
 स्वायं प्रातस्तु भुक्त्वा वै प्राजापत्यपुरं व्रजेत् ॥
 यस्तु सुप्ते हृषीकेशे तृतीयायां नरोत्तम ।
 प्रतिपद्यं गुहं दद्याद्गोरी मे प्रीयतामिति ॥
 समाप्ते विप्रमिथुने पूजयित्वा द्विजोत्तमं ।

वस्त्रैराभरणैश्चैव भोजयित्वा भवेत् सुखी ॥
 पञ्चम्यां प्रतिपच्चन्तु तण्डुलैः पूरितं घटं ।
 यः प्रदद्याद्भूतस्यान्ते पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 वस्त्रैराभरणैश्चैव तण्डुलप्रस्थमेव च ।
 दत्त्वा सारस्वतं याति पदं गन्धर्वपूजितं ।
 विद्वान् स पूर्णविभवो धनधान्यसमन्वितः ॥
 रूपवान् गुणवाञ्छैव रक्तकण्ठश्च जायते ।
 चतुर्दश्यान्तु संपूज्य उमामाहेश्वरं विभुं ॥
 प्रतिपच्चन्तु संपूज्य पुष्पैर्गन्धैर्निवेदनैः ।
 चातुर्मास्ये ततो वृत्ते रोप्यं कृत्वा वृषोत्तमं ।
 तत्रोपरि च सौवर्णमुमामाहेश्वरं विभुं ॥
 पूजयित्वा द्विजश्चेष्ट ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 व्रती स याति भुवनं विमानेन हि शाङ्करं ।
 कल्यान्ते तत्र वै स्थित्वा पृथ्वीपालो भवेदिति ॥

भविष्योत्तरात् ।

एवमग्निव्रतैः पार्थ तोषमायाति तोषितः ।
 केशवः क्लेशहा कृष्णः कंसकेशिनिसूदनः ॥
 सुप्ते यस्मिन्निवर्त्तन्ते क्रियाः सर्वाः शुभोदयाः ।
 विवाहव्रतवन्धादिचूडासंस्कारवीक्षणं ।
 यज्ञगृहप्रवेशश्च प्रतिष्ठादेवभूभृतां ॥
 पुण्यानि यानि कर्माणि न स्युः सुप्ते जगत्पती ।
 असंक्रान्तन्तथा मासं देवे पैत्रे च कर्माणि ॥
 मलमासमुग्रोचश्च वर्जयेन्मतिमात्रतः ।

प्राप्ते भाद्रपदे मासि एकादश्यां सितेऽहनि ॥
 कटिदानं भवेद्विष्णोर्महापातकनाशनं ।
 कटिदानमिति शयितस्य विष्णोरङ्गपरिवृत्तिकरणं ।
 यदेतद्देवशयनं तत्रेदङ्कारणं शृणु ॥
 पुरा तपःप्रभावेण तोषितोऽहं महाभुज ।
 प्रार्थितः स्थानमङ्गेषु प्रीत्यर्थं योगनिद्रया ॥
 ततो मयात्मनो देहं तत् स्थानार्थं निरीक्षितं ।
 उरो लक्ष्म्या नम व्याप्तं हृदयं कौस्तुभेन तु ॥
 शङ्खचक्रगदाशङ्खं वीर्यशोभाहवक्षसाः ।
 अधो नाभिर्निबद्धं मे वैनतेयेन पद्मिना ।
 सुकुटेन शिरो रुद्धं कुण्डलाभ्यां श्रुतिद्वयं ॥
 ततो दत्तं मया पार्थ नेत्रयोः स्थानमादरात् ।
 चतुरो वार्षिकान्मासान् वसुः प्रीतो भविष्यति ॥
 योगनिद्रापि तद्वाक्यं श्रुत्वा प्रीताभवत्तु सा ।
 चकार लोचनावासमतोर्थं मे युधिष्ठिर ॥
 अहञ्च तान्भावयित्वा मानयाम्यात्मसंस्थितां ।
 योगनिद्रां महानिद्रां शेषाद्विशयणे स्वपन् ।
 क्षीरोदलोयवीच्योवैद्वीतपादः समाहितः ॥
 लक्ष्म्याः कराम्बुजैः श्लक्ष्णैर्मन्त्र्यमानपदद्वयः ।
 तस्मिन् काले च मङ्गलो यो मामांश्चतुरः क्षिपेत् ॥
 व्रतैरनेकैर्नियमैः पाण्डव श्रेयसेऽनघ ।
 कल्पमेकं विष्णुलोके पूज्यमानो नरो वसेत् ॥
 ततो विबुध्यते देव शङ्खचक्रगदाधरः ।

ब्रह्म पुराणात् । एकादश्याञ्च शुक्लायां कार्तिके मासि केशवं ।

प्रसुप्तं बोधयेद्वात्री अष्टाभक्तिसमन्वितः ॥

नृत्यैर्गीतैस्तथा वाद्यैः ऋग्यजुःसाममङ्गलैः ।

वीणापटहशब्दैश्च पुराणश्रवणेन च ॥

वासुदेवकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः ।

सुभासितैरिन्द्रजालैर्भूरिशोभाभिरेव च ॥

पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दीपैर्हस्तैः सुशोभनैः ।

ह्रीर्महेश्वरपूजैश्च फलैः शर्करपायसैः ॥

इक्षोर्विकारैर्मधुरैर्द्राक्षाक्षुद्रैः सदाङ्गिमैः ।

कुठेरकस्य मञ्जर्या मालत्या कमलेन च ॥

कुठेरकः कृष्णतुलसी ।

हृद्याभ्यां श्वेतरक्ताभ्याञ्चन्दनाभ्याञ्च सर्वदा !

कुङ्कुमालक्तकाभ्याञ्च रक्तमूत्रैः सकङ्कणैः ॥

तथा नानाविधैः पुष्पैर्द्रवैर्वीर कनाहृतैः ।

रक्तयुक्तेन प्रथमं माल्येन ग्रहणं तथा ॥

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यःमहणोदये ।

आदौ घृतेनैक्षवेण मधुना स्नापयेत्ततः ॥

दध्ना क्षीरेण च ततः पञ्चगव्येन शास्त्रवत् ।

उडर्त्तनं माषचूर्णं मसूरामलकानि च ॥

सर्षपाय पिशङ्ग्य सर्वबीजानि काञ्चनं ।

मङ्गलानि यथाकामं रत्नानि च कुशीदकं ॥

एवं संशोध्य देवेशं दद्याद्गोरोचनां शुभां ।

ततस्तु कलशा देया यथा प्राप्ताः सुलङ्घिताः ॥

जःतीपङ्कवसंयुक्ताः सफलाश्च सकाञ्चनाः ।
 पुण्याहवेणुगन्धेन वीणावेणुरवेण च ॥
 एवं संस्त्राप्य गोविन्दं स्वनुलिप्तं खलङ्कृतं ।
 सुवासमन्तु मन्मूजा सुमनोभिः सुकुङ्कुमैः ।
 दीपैर्धूपैर्मनोज्ञैश्च पादसेन च मूरिणा ॥
 पात्रेभ्यश्चान्नदानैश्च होमैः पुष्पैः सदक्षिणैः ।
 वासोभिर्भूषणैरन्यैर्गोभिश्चैव मनोजवैः ॥
 ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विष्णोर्हृदयाय मूर्त्तयः ।
 यत्तु शिष्टाष्टतं पद्याहोक्तव्यं ब्राह्मणै सह ॥

भविष्योत्तरात् ।

कार्तिके शुक्लपक्षस्य एकादश्यां समाहितः ॥
 मन्त्रेण चैव राजेन्द्र देवमुत्थापयेद्दिजः ।

मन्त्रास्तु वराहपुराणोक्ताः ।

ओं ब्रह्मेन्द्ररुद्राग्निकुबेरसूर्य-

सीमादिभिर्वन्दितवन्दनीयः ।

बुध्यस्व देवेश जगन्निवास

मन्त्रप्रभावेण सुखेन देव ॥

इयं तु वादगी देव प्रबोधार्थन्तु निर्मिता ।

त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं शेषशशिना ॥

त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेद्दिदं ।

उत्थियते चेष्टते सर्वमुत्तिष्ठोत्तिष्ठ माधव ॥

गता मेवा विद्यच्चैव निर्मलं निर्मला दिशः ।

शारदानि च पुष्पाणि गृह्णाण मम केशव ॥

इदं विष्णुरिति प्रोक्ते मन्त्रमुत्थापने हरेः ।
 समुत्थिते ततो विष्णौ प्रवर्त्तन्ते शुभाः क्रियाः ॥
 तत्रैव देवदेवस्य स्नानं पूर्ववद्भवेत् ।
 महातूर्यै रवौ भ्रामयेद्देवमुत्थितं ॥
 विमानाकारयानेन नगरे पार्थिवः स्वयं ।
 दीपोद्योतकरैः मार्गं नृत्यगीतजनाकुले ॥
 यो यो दामोदरं पश्येदुत्थितं धरनीधरं ।
 स स प्राणो महाराज सर्वः स्वर्गाय कल्पयेत् ॥
 रात्रौ प्रजागरे देव एकादश्यां सुरालये ।
 प्रभाते विमले स्नात्वा द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ॥
 होमयेद्व्यवाहच होमद्रव्यैर्घृतादिभिः ।
 ततो विप्रान् नृपञ्चेष्ट भोजयेदन्नविस्तरैः ॥
 घृतक्षीरदधिक्षीद्रकासारगुडमोदकैः ।
 यजमानयुतस्तुष्टस्वरां हास्यं विवर्जयेत् ॥
 एकादशदशाष्टौ वा पञ्च द्वौ वा कुरुत्तम ।
 चर्चयेच्चन्दनैर्गन्धैस्त्रिमाल्यादिभिर्हिजान् ॥
 शास्त्रोक्तविधिना पार्थ यद्वया विधितत्परः ।
 पितरस्तापितास्ते न तीक्ष्णितस्ते न केशवः ॥
 न हि कश्चित्समः साक्षादग्निः आग्नेन पाण्डव ।
 पितृनुद्दिश्य यत्किञ्चिद्दीयते यद्वयान्वितैः ।
 तत्प्रोत्या भुज्यते देवैर्ब्रह्मादिभिरसंग्रयं ॥
 अतः आद्योक्तविधिना व्रतान्ते पूजयेद्दिजान् ।
 आचान्ते तु ततो दद्यात्त्यक्तं यत्किञ्चिद्देव हि ॥

स्ववाचा स्वमनोभीष्टं स्नेहधान्यफलादिकं ।
 चतुरो वार्षिकान् मासान् नियमो येन यः कृतः ॥
 कथयित्वा द्विजेभ्यस्तद्दद्याद्भक्त्या सदक्षिणं ।
 दत्त्वा विसर्जयेद्दिपान् ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 यच्चतुश्चतुरो मासान् प्रवृत्तिं तस्य वाचयेत् ।
 य एनं कुरुते पार्थ सोऽनन्तफलभाग्भवेत् ॥
 प्रतिवर्षं च यः कुर्याद्देवं संस्मरते हरिं ॥
 देहान्तेऽतिप्रदीप्ते न विमानेनार्कवर्चसा ।
 मोदते विष्णुलोकेऽसौ यावदाहुतसंग्रहं ॥
 यस्यावित्तैः समाप्येत चातुर्मासीव्रतं नृप ।
 स भवेत् कृतकृत्यस्तु तृष्टो यस्य जनार्दनः ॥
 यो देवशयने भक्त्या अनुष्ठानं समाचरेत् ।
 गङ्गादितोर्ध्वयात्रायास्तुल्यं फलमवाप्नुयात् ॥
 उत्थानं वापि कृण्वेत् स हरेर्लोकमाप्नुयात् ।
 शृणोति ध्यायति स्तोति समाख्यात्यनुमोदते ।
 व्रतमेतन्नरो भक्त्या स गच्छेद्दैव्यं पुरं ॥
 दुग्धाब्धिभोगिशयने भगवाननन्तो
 यस्मिन् दिने स्वपिति वाथ निवृध्यते वा ।
 तस्मिन्ननन्यमनसामुपवासभाजां
 पुं सान्ददाति सुगतिं ह्यरुडः सङ्गः ।

इति देवशयनोत्थानविधिः ।

आषाढादिचतुर्मासानभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः ।
 पारिते च पुनर्द्द्यात्तिलतैलयुगं घटं ॥
 भोजनं पायसाञ्च स याति भवनं विभोः ।
 लोकप्रीतिकरं ज्ञेतत् स्नेहव्रतमिहोच्यते ॥

इति पद्मपुराणोक्तं स्नेहव्रतं ।

—०००—

आषाढादिचतुर्मासां वर्जयेन्नल्लभनं ।
 वृन्ताकभक्षणञ्चैव मधुसर्पिर्घटान्वितं ॥
 कार्त्तिक्यान्तत्पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 षड्रलोकमवाप्नोति शिवव्रतमनुत्तमं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं शिवव्रतं ।

—०००—

महाफलानि यस्त्वक्ता चातुर्मास्यं द्विजातये ।
 हैमानि कार्त्तिके दद्याद्भोगेन समं नरः ॥
 सितवस्त्रयुगेनाथ सम्पूर्णव्यहृतेन च ।
 एतत् फलव्रतं नाम सर्व्वकामफलप्रदं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं फलव्रतं ।

—००—

आषाढादिचतुर्मासान् प्रातः स्नायी भवेन्नरः ।
 विप्राय भोजनं दत्त्वा कार्त्तिक्याङ्गोपदो भवेत् ॥
 घृतकुम्भस्तथा दद्यात् सर्व्वकामानवाप्नुयात् ।
 वैष्णवव्रतमित्युक्तं विष्णुलोकप्रदायकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं वैष्णवव्रतं ।

अश्वं वै मार्गशीर्षे तु यस्तु पिष्ठमयन्ददेत् ।
 शिवं सम्पूज्य विधिवत् सूर्यलोके महीयते ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रन्तु तदन्ते स्यान्महीपतिः ।
 पौषे पिष्ठमयी दन्ती शिवस्याग्रे निवेदयेत् ॥
 त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः शिवलोके महीयते ।
 दिव्यं वर्षसहस्रन्तु तदन्ते स्यान्महीपतिः ॥
 चक्रवर्त्ती महावीरः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
 माघे चाश्वरथं यस्तु शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 छद्मरेत्तोऽपि नरकात् स्वपितृन् रौरवादितः ।
 शिवलोके तु वसति दिव्यवर्षायुतत्रयं ॥
 तदन्ते तु महीं कृत्स्नां न च खण्डा भुनक्ति सः ।
 फाल्गुने वृषयूयन्तु पिष्टोत्थं रुद्रसंख्यया ॥
 निवेद्य तु शिवस्याग्रे त्रैलोक्याधिपतिर्भवेत् ।
 दिव्यं वर्षसहस्रन्तु तदन्ते स्यान्महीपतिः ॥
 चक्रवर्त्ती महावीरः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
 चैत्रे गृहमिन्दमयं दासदासीसमन्वितं ॥
 गृहोपकरणैर्युक्तं विचित्राङ्गणवर्धितं ।
 पूजान्ते परया भक्त्या शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 दिव्यवर्षगतान्यष्टौ रुद्रलोके महीयते ।
 जातिस्मरस्तदन्ते तु चक्रवर्त्तित्वमाप्नुयात् ।
 मासि वैशाखसंज्ञे तु सप्तत्रोहिसरावकान् ॥
 शिवाय पुरतो दद्यात् पूजान्ते प्रीतिचेतसा ।
 स याति शिवसायुज्यं बन्धुभिः सहितो नरः ॥

फलानां वै श्रुते यस्तु गुग्गुलन्तु दहेत्तुधीः ।
 ज्यैष्ठे मासि शिवस्थाये पूजान्ते भक्तिसंयुतः ॥
 त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः शिवलोके महीयते ।
 तदन्ते पृथिवीं भुङ्क्ते न च खण्डां ससागरां ॥
 बलिमण्डलकं कार्य्यं आघादे शूलपाणिनः ।
 नानाभक्षैर्विर्चितं नानाभक्षसमन्वितं ॥
 नानाचित्रसमाकीर्णं कर्त्तव्यं बलिमण्डलं ।
 संपूज्य परमेशानं ततस्तस्य निवेदयेत् ॥
 पितृन् पितामहांश्चैव उद्धृत्य प्रपितामहान् ।
 पुत्रपौत्रसमायुक्तः शिवलोके महीयते ॥
 दिव्यवर्षसहस्राणि तदन्ते पृथिवीपतिः ।
 आवणे मासि देवस्य विमानं पुष्पसम्भवं ॥
 पूजावसाने दातव्यं विचित्ररचनाकुलं ।
 वर्षायुतप्रमाणन्तु रुद्रलोके महीयते ॥
 योगीशो जायते शान्तो येन मोक्षं व्रजेत्तु सः ।
 मासि भाद्रपदे यस्तु रुद्रपूजां चरेत्तदा ॥
 गुग्गुलं प्रथमं धूपं सुरदारु ततो दहेत् ।
 विष्णुभोजं घृतं तद्वत् तथा नानाघृतान्वितं ॥
 पञ्चमं ह्यगुरुन्देयं धूपं सर्वात्मना विभोः ॥
 मासमेकन्दहेद्यस्तु नेरन्तर्येण भक्षितः ।
 याति सायुज्यतां शम्भोः सपुत्रः सहबान्धवः ॥
 यस्त्वर्कपत्रपुटकं पूरयेत्क्षीरसर्पिषा ।

मासमश्वयुजं शश्वीर्नैरन्तर्येष भक्तितः ॥
 तस्य पुण्यफलं वक्तुं न शक्नोऽस्मि पठानन ।
 तत्कुले पतिता ये तु विद्वाविद्भिरहता पुनः ॥
 ते प्रयान्ति महाभागा रुद्रलोके यथासुखं ॥
 वर्षायुतायुतं साधुं तदन्ते तु नरेश्वराः ।
 जायन्ते शिवभक्ताश्च ज्ञानिनो वीतकल्मषाः ॥
 शिवदीक्षां समासाद्य ते यान्ति परमाङ्गतिं ।
 वस्त्रावृतमिचुरसं पुटकान्तु शिवाग्रतः ।
 पूजान्ते दापयेद्यस्तु मासि प्राप्ते च कार्तिके ॥
 देहान्ते रुद्रलोके तु मोदते सह बान्धवैः ।
 व्रतान्ते चैव संपूज्य शिवभक्तान् यथाविधि ॥
 हैमवस्त्रान्नपानैश्च वित्तशठं विना सुत ।

इति कालोत्तरोक्तं शिवव्रतं ।

—080—

एकभक्तेन या नारी कार्तिकान्तु चपेन्नृप ।
 चमाहिंसादिनियमैः सज्जाता ब्रह्मचारिणी ॥
 गुह्यान्नमिश्रं शाल्यन्नं भास्कराय निवेदयेत् ।
 पुष्पाणि करवीराणि गुग्गुलं सान्ज्यमादरात् ॥
 सप्तम्याश्चाथषष्ठ्यां वा उपवासरतिर्भवेत् ।
 पञ्चयोरुभयोरेव अथवा परयान्वितः ॥
 इन्द्रनीलप्रतीकाग्रं विमानैः सार्वकामिकैः ।
 नारीयुगग्रतं साधुं सूर्यलोके महीयते ॥
 तथा च सर्वलोकेषु भोगानासाद्य यत्नतः ।

तस्मादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं विन्दते पतिं ॥
 क्रमा सत्यन्दया दानं शीघ्रमिन्द्रियनिग्रहः ।
 सूर्यपूजाम्निहवनं सन्तोषस्तेयवर्जनं ॥
 सर्ववैश्वयं धर्मः सामान्येन सदा स्थितः ।
 मार्गशीर्षे शुभे मासि व्योमपिष्टेन निष्कृतं ॥
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य भास्कराय निवेदयेत् ।
 गैरिकेयैर्महास्थानैरप्सरोगणसेवितैः ॥
 सप्तैकादशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ।
 गैरिकेयैः महास्वर्णैः ।

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ।
 पीप्ते तु गरुडङ्गत्वा भानवे विनिवेदयेत् ॥
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य भास्करं विबुधोत्तमं ।
 ताम्रपात्रेऽथ कांस्ये वा तत्सर्वं विनिवेदयेत् ।
 महापद्मकदानेन दिव्यगन्धप्रवाहिना ॥
 षष्ठैकादशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ।
 सम्प्राप्यैवं क्रमात्कौकं यथेष्टं विन्दते पतिं ॥
 माघे रथश्चाश्वयुतं दीपमाल्यविभूषितं ।
 पैष्टम्भानुसमायुक्तं कृत्वायतनमानयेत् ॥
 विमानैः सूर्यसङ्काशैर्गीतवाद्यसमाकुलैः ।
 सप्तैकादशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ।
 पुनरेत्येवमा लोकां यथेष्टं विन्दते पतिं ॥
 देवार्चां फाल्गुने मासि कृत्वा पिष्टमयीं रवेः ।
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य स्थापयेत् भास्कराक्षये ॥

विमानैः सूर्यशङ्काशैर्विमानैः सूर्यलोके महीयते ।
वर्षायुतशतं सायं सूर्यलोके महीयते ॥
क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं विन्दते पतिं ।
कृत्वा क्षणं तथा चैत्रे गन्धमास्थोपशोभितं ॥
स्थाप्य पात्रे यथोक्तान् भस्कराय निवेदयेत् ।
शरदिन्दुप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥
वर्षायुतशतं सायं सूर्यलोके महीयते ।
कर्माचयादिहागत्य पुनर्पौत्रसमन्विता ॥
अभौष्टं पतिमासाद्य तत्र भोगान् सुदुर्लभान् ।
तद्भलादकपिष्टेन कृत्वा वै मेरुपर्वतान् ॥
निक्षुभार्गं समायुक्तं सर्वधातुविभूषितं ॥
नानालङ्कारसम्पन्नं नानामाख्यविभूषितं ।
सर्वरत्नसमायुक्तं स्थापयेद्भस्करालये ॥
महाव्योमव्रतं ह्येतत् वैशाखे यः समाचरेत् ।
नानाविधैर्विमानैश्च सूर्यलोके महीयते ॥
क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् क्रीडते मानसेऽचले ।
पिष्टेन पद्मजं कृत्वा ज्यैष्ठे मासि सवेदिकं ॥

पद्मजं पद्मं ।

पात्रैः संपूज्य गन्धाद्यैर्नानामाख्यविभूषणैः ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
वर्षकोटिशतं सायं सूर्यलोके महीयते ॥
क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ।
विस्त्राय च तथा पद्ममाषाढे पैष्ठसुत्तमं ॥

सर्व्वबीजरसैः पूर्णं कृत्वा तु शुभलक्षणं ।

मानकेसरगन्धाद्यं सर्व्वरत्नसमन्वितं ॥

भास्कराय निवेदयेदिति शेषः ।

इंसवाहैर्महायानैः सर्व्वभोगान्वितैर्नृप ॥

वर्षकोटिशतं सायं ब्रह्मलोके महीयते ।

ब्रह्मलोके सूर्यलोके ।

क्रमाङ्गोक्तमिमं प्राप्य राजानं विन्दते पतिं ।

निवेदयेत्तु सूर्याय श्रावणे तिलपर्व्वतं ॥

स्वच्छन्दगामिभिर्यानेर्नानारत्नविभूषितैः ।

वर्षकोटिशतं सायं सूर्यलोके महीयते ॥

सम्प्राप्य विविधान् भोगान् ब्रह्माश्चर्य्यसमन्वितान् ।

क्रमाङ्गोक्तमिमं प्राप्य राजानं विन्दते पतिं ॥

कृत्वा भाद्रपदे मामि व्योमशालिमवं नृप ।

वितानध्वजवस्त्राद्यं नानामाल्यविभूषितं ॥

निशाकरकरप्रस्थैर्महायानैः शुशोभनैः ।

वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं विन्दते पतिं ।

कृत्वा वाग्वयुजे मामि विपुलं धान्यपर्व्वतं ।

सुवर्णवस्त्रगन्धर्व्यं सूर्यस्याग्रे निवेदयेत् ॥

सा विचित्रैर्महायानैर्वरभोगसमन्वितैः ।

वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥

अस्मिन् लोकमनुप्राप्ता राजानं विन्दते पतिं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं स्त्रीपुनश्चामावाप्तिव्रतं ।

पुलस्त्य उवाच ।

आषाढशुक्लपक्षान्ते भगवान् मधुसूदनः ।
 भोगिभोगे निजां मायां योगनिद्रान्तु मानयेत् ॥
 श्रैतेऽसौ चतुरो मासान् यावद्भवति कार्तिकी ।
 विविष्टास्तु प्रवर्तन्ते तदा यज्ञादिकाः क्रियाः ॥
 तत्राषाढसितान्ते तु यो नरो दिनपञ्चकं ।
 अथ शायी वह्निःस्नायी मासमभ्यङ्गवर्जितः ॥
 समस्तमन्दिरावर्जो सकृन्नृणांशनो भवेत् ।
 ब्रह्मचारो जितक्रोधो जपहोमपरायणः ।
 हरिं संपूजयेन्नित्यं गन्धमालान्नसम्पदा ॥
 गीतवाद्यैस्तथा नृत्यैर्दीपमालाभिरेव च ।
 सार्धं नानां जलधेनूनां प्रदानेन तथैव च ।
 तथा कार्तिक शुक्लान्ते तृतीये पारणं भवेत् ॥
 प्रस्त्रापे च प्रबोधे च दिनानि दश वै द्विज ।
 हिंसात्मकैस्तु क्लिप्तस्य यज्ञैः कार्यं महात्मनः ॥
 प्रस्त्रापे च प्रबोधे च पूजितो येन केशवः ।
 दशाहमेतत् कृत्वा तु व्रतं विष्णुपरो नरः ॥
 अग्निष्टोममवाप्नोति कुलस्यैव समुद्धरेत् ।
 अग्निमुखं देवतानामग्निदेवञ्च कृत्तिका ॥
 कार्तिकस्याग्निदेवत्वं मासो देवमुखः स्मृतः ।
 आश्वयुज्यामतीतायां दावत्स्यार्द्धं ज कार्तिकी ॥
 व्रतं दशाहमिहितं कृत्वा स्वर्गं महीयते ।
 पौष्करिकमवाप्नोति कुलेमुद्धरति स्वं ॥

प्रत्यहं दीपदानेन कार्त्तिकेऽभिसुखीभवेत् ।
 चक्षुषान् ब्राह्मणश्रेष्ठस्तथा सर्वत्र पूजितः ॥
 एतावन्तं तथाकालं सर्वमासविवर्जकः ।
 स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टो मानुषे सुखमाप्नुयात् ॥
 आरोग्यरूपसम्पत्त्या युक्तश्च सुभगो भवेत् ।
 प्रसुप्ते देवदेवेशे दशरात्रोदितं व्रतं ॥
 कृत्वा तु चतुरो मासान् प्रसुप्ते मधुसूदने ।
 अश्वमेधफलं प्राप्य नाकपृष्ठे महीयते ॥
 असिधाराव्रतं कृत्वा तथा संवत्सरं नरः ।
 सर्वयज्ञानवाप्नोति विष्णुलोकश्च गच्छति ॥
 येन येन तु कामेन खड्गधाराव्रतञ्चरेत् ।
 तं तद्धाममवाप्याथ विष्णुलोके महीयते ॥
 तथा समर्थो भवति दाने च वरशापयोः ।
 आदित्यतेजा भवति नात्र कार्या विचारणा ॥

दास्य उवाच ।

असिधाराव्रतविधिं समाचक्ष्व महाद्युते ।
 एतन्ने संशयं ह्यिन्धि त्वं हि सर्वविदुच्यते ॥

पुलस्त्य उवाच ।

स्नातश्चालङ्कृतस्त्रग्वी भुक्तवाग्मासवर्जितं ।
 कृतदैवत्यपूजश्च स्त्रीसहायः स्वपेन्निशि ॥
 ब्रह्मचारी द्विजश्रेष्ठ खड्गधाराव्रतं चरेत् ।
 अपूर्वश्चाथ पूर्वञ्च समालिङ्ग्य स्वपेन्निशि ॥
 ब्रह्मचारी शतगुणं फलमाप्नोत्यसंशयं ।

अतीवदुष्करमिदं खड्गधाराव्रतं कृतं ॥

कृत्वा व्रतं द्वादशवत्सराणि

त्रैलोक्यराज्यं भुवमाप्नुयाच्च ।

भुक्त्वाचिरन्ते द्विजमुख्यमन्ते

सायुज्यमायाति जनार्दनस्य ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तमसिधाराव्रतं ।

—००००००—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मुक्तिव्रतन्तव ।

विद्याकामेन यत्कार्यं नरेण सुविपश्चिता ॥

बहिः स्नानं नरः कृत्वा कृतऋत्वे दपूजनः ।

ऋग्वेदं शृणुयान्नित्यं मासद्वयमतन्द्रितः ॥

चैत्रादारभ्य धर्मज्ञी नित्यं नक्ताग्रतो भवेत् ।

ततो नृपवर प्राप्ते ज्यैष्ठ्यस्य चरमेऽहनि ॥

वासोयुगं हिरण्यञ्च तथा धेनुं पयस्विनीं ।

वृत्तपूर्णं कांस्यपात्रं सहिरण्यन्तु दक्षिणां ॥

आषाढादिषु मासेषु यजुर्वेदव्रतं चरेत् ।

अश्विनादिषु मासेषु सामवेदव्रतं चरेत् ॥

तथाप्यथर्वव्रतं नाम पौषादिषु विधीयते ।

सर्वेषु मर्ष्यकर्त्तव्यं ऋग्वेदव्रतकीर्त्तितं ॥

वेदात्मनो वासुदेवस्य पूजां

कृत्वा नरो द्वादशवत्सराणि ।

विष्णोर्लोकं याति लोकैर्विशिष्टं
यस्मिन् प्राप्ते सर्वं दुःखं जहाति ॥
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वेदव्रतं ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्भूतिव्रतं तव ।
चैत्रस्यामलपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
वासुदेवन्तु संपूज्य ब्राह्मणाय विचक्षणः ।
दक्षिणार्थन्तु वै दद्याद्रव्यं यज्ञोपयोगिवित् ॥
सङ्कर्षणन्तु संपूज्य वैशाखे धर्मवत्सल ।
अत्रियाय तथा दद्याद्रव्यं सांग्रामिकं शुभं ॥
प्रद्युम्नं पूजयित्वा तु ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तम ।
वैश्याय दद्याद्वाणिज्ये द्रव्यं यदुपयुज्यते ॥
कृत्वानिरुद्धपूजान्तु मास्याषाढे यथाविधि ।
कर्णोपकरणं(१) द्रव्यं दद्याच्छूद्राय गार्गव ॥
मासैश्चतुर्भिर्भवति पारणं प्रथमं द्विज ।

कृत्वा नरस्त्रिष्वथ पारणानि
लोकं समाप्नोति पुरन्दरस्य ।
तत्रोष्य राजन् सुचिरञ्च कालं
मानुष्यमासाद्य भवेत् समृद्धः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वर्णव्रतं ।

(१) कामाक्ष्य कारकमिति पुस्तकान्तरं पाठः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतन्तव ।
 नित्यञ्चतुर्षु मासेषु श्रावणाद्येषु यादव ॥
 चतुःसागरचिह्नानि पूर्णकुम्भास्तु पूजयेत् ।
 चतुरात्मा हरिर्ज्ञेयः सागरात्मा विचक्षणैः ॥
 ज्ञानं समाचरेन्नित्यं नदीतोयेन यादव ।
 होमञ्च प्रत्यहं कुर्यात् शततं तैलवर्जितं ॥
 कार्तिकस्यावसानाङ्गि पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 तैलं दत्त्वा तु विप्राय नाकपृष्ठे महीयते ।
 सर्व्वं कामं समृद्धस्य यज्ञस्य लभते फलं ॥

मानुष्यमासाद्य महीपतिश्च
 भुक्त्वा महीं सागरमेखलान्तां ।
 तत्रापि धर्मस्य मनोनिविष्टो
 भवत्यरोगश्च बलेन युक्तः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं सागरव्रतं ।

—०००७०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतन्तव ।
 वासुदेवस्य गरुडस्थालः सङ्कर्षणस्य च ॥
 प्रद्युम्नस्य तथा चिह्नं मकरो व्यादिताननः ।
 देवानिरुद्धो धर्मज्ञ ऋष्यकेतुः प्रकौर्त्तितः ॥
 पीतं नीलं तथा श्वेतं रक्तञ्च यदुनन्दन ।

तेषान्तु कथितं वासः पताका तादृगिष्यते ॥
 यस्य देवस्य यच्चिह्नं स चात्मना प्रकीर्त्तितः ।
 पताका तादृशी तस्य वसनस्तस्य तादृशं ।
 चैत्रेषु प्रत्यहं मासि गरुडं पूजयेन्नरः ॥
 पीतेन गन्धनैवेद्यमाल्यवस्त्रादिना द्विज ।
 वैशाखे च तथा मासि तालं संपूजयेत्सदा ॥
 नीलेन गन्धनैवेद्यमाल्यवस्त्रादिना द्विज ।
 ज्यैष्ठे च प्रत्यहं मासि मकरं पूजयेत्सदा ॥
 श्वेतेन गन्धनैवेद्यमाल्यवस्त्रादिभिर्द्विज ।
 षष्ठ्यं संपूजयेद्देवं मास्याषाढे यथाविधि ।
 रक्तेन गन्धनैवेद्यमाल्यवस्त्रादिना द्विज ॥
 बहिः स्नानं तथा कुर्यादह्निसंपूजनं तथा ।
 नित्यञ्च कुर्याद्देर्मन्त्रं तथा ब्राह्मणभोजनं (१) ।
 पारनार्थं तथा कुर्यान्नक्तं तैलविवर्जितं ॥
 अथःशयी तथा च स्याद् ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।
 व्रतमेतन्नरः कुर्यात् सम्यग्नामचतुष्टयं ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेच्छ्रद्धया आषाढे चरमेऽहनि ।
 वस्त्राण्युक्तानि धर्मज्ञ दद्याद्विप्रेषु दक्षिणां ॥
 कृत्वैकं पारणं राजन् स्वर्गलोके महीयते ।
 द्वितीयं पारणं कृत्वा शक्रलोके महीयते ॥
 तृतीयं पारणं कृत्वा ब्रह्मलोके महीयते ।
 कृत्वा पारणघट्कन्तु रुद्रलोके महीयते ॥

विष्णुलोकमवाप्नोति कृत्वा द्वादश पारणं ।

ध्वजव्रतं द्वादशवत्सराणि

कृत्वा नरो भार्गववंशसुख्य ।

सायुज्यमायाति जनार्दनस्य

देवस्य विष्णोः परमेश्वरस्य ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तिरोक्तं ध्वजव्रतं ।

—००@००—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्भूर्त्तिव्रतन्तव ।

शङ्खचक्रं गदापद्मं चतुराङ्गा प्रकीर्त्तितः ॥

वासुदेवः स्मृतः शङ्खः चक्रः सङ्कर्षणस्तथा ।

प्रद्युम्नश्च गदापद्ममनिरुद्धोजगद्गुरुः ॥

श्यावणादिषु मासेषु वहिःस्नातस्तु नक्तभाक् ।

तेषान्तु पूजनं कुर्यात् प्रतिमासमनुक्रमात् ॥

गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपाद्यसम्पदा ।

ततस्तु कार्त्तिकस्यान्ते समाप्ते तु तथा व्रते ॥

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दद्याच्छक्त्या च दक्षिणां ।

कांस्यपात्रञ्च सष्टतं ससुवर्णं तथैव च ।

कृत्वा व्रतं मासचतुष्टयञ्च

प्राप्नोति लोकं त्रिदशेश्वरस्य ।

मानुष्यमासाद्य तथैव पद्यात्

वसुन्धरेशो भवतीह वीरः ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तिरोक्तं आयुधव्रतं ।

ब्रह्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वाभ्युदयवर्धनं ।
 यत्कृत्वा जायते राजा सार्वभौम इहानघ ॥
 मासे नभसि संप्राप्ते नक्ताहारो जितेन्द्रियः ।
 प्रातःस्नायी सदाध्यायी अग्निकार्यपरायणः ।
 देवीं संपूजयेद्वत्स बिल्वपुष्पनागचम्पकैः ॥
 धूपन्तु गुग्गुलुं दद्यान्नैवेद्यं घृतपाचितं ।
 चीरान्नं दधिभक्तञ्च अथवा शाकयावकं ॥
 जपञ्च कुर्यान्नन्त्रस्य सहस्रमथवा शतं ।
 देव्यास्तत्र समर्प्यत यावत् पूर्णं व्रतम्वेत् ॥
 पूर्णं व्रते ततोवत्स कन्याचार्यद्विजस्त्रियः ।
 भोजयेत् पूजयेच्छक्त्या हेमगोचरभूषणैः ॥
 अभावान्नजप्यञ्च नित्यं कार्यं नृपोत्तम ।
 यः कुर्यात् शततं भक्त्या सोऽपि तत्तुल्यतामियात् ॥
 नचव्याधिजरान्मृत्युर्न भयञ्चारिसम्भ्रमं ।
 जायते देवि भक्तस्य अन्ते च फलमव्ययं ॥

अत्र मन्त्रपदानि भवन्ति । ओं नन्दने नन्दनि सर्वार्थसा-
 धनी नमः । मूलमन्त्रः । ओं नन्दने हृदयाय नमः, हृदयं ।
 नन्दिनी शिरसे नमः, शिरः । सर्वायै नमः । शिखा ।
 ओं अर्थसाधिनौ नमः, कवचं । ओं नमः, ह्रँ फट्, अस्त्रं ।
 ओं नेत्राय नमः । ओं नन्दिनो उपचारहृदयं ।

तृतीयायाञ्च पञ्चम्यां चतुर्थ्यामष्टमीषु च ।

नवग्रहां पौर्णमास्यामेकादश्यां द्वादशीषु च ।
 षष्ठ्यां सा चैव विद्येया पूजनीया विशेषतः ॥
 नन्दासुहिष्य यो दद्याच्छ्रावणे गोवृषं सितं ।
 स लभेदिष्टकामार्थं देवीलोकञ्च शाश्वतं ॥
 नभस्वेतां समुहिष्य दद्याद्गां काञ्चनं पिवा ।
 स ब्रजेदूतपापस्तु नन्दासुहिष्य निर्भयं ॥
 आश्विने नवरात्रञ्च उपवासमयाचितं ।
 कृत्वा देवीं प्रपूज्याथ अष्टम्यामपरेऽहनि ॥
 हेमपुष्पमणिर्वस्त्रं नानाचित्रविभूषितं ।
 दानञ्च काञ्चनं देयं नन्दायै स्वार्थसिद्धये ॥
 विधूतपापसङ्घातः सर्व्वकामसमन्वितः ।
 गच्छन्ते तन्तु लोकं वै यत्र देवी सरारिहा ।
 वसते कल्पकोटिस्तु प्रप्सरोगणसेवितः ॥
 नन्दतेष्यागतयात्र पृथिव्यामेकराट् भवेत् ।
 कार्तिके पूजयित्वा तु देवीं जातीगजाङ्गयैः ॥
 अन्नदानं ददद्दिने कन्यासु स्त्रीष्वपि वा ।
 श्वेतानि चैव वस्त्राणि तथा देयानि दक्षिणा ॥
 सुच्यते सर्व्वपापैस्तु जन्मान्तरकृतैरपि ।
 इहैव जायते योगी परत्र पदमव्ययं ॥
 मार्गे तु विधिवत्स्नात्वा देवीं पूज्य च कुङ्कुमैः ।
 नैवेद्यं हृतपूपाञ्च देयाः कन्यासु च द्विजे ॥
 भोजयेद्दद्यादेव वा वस्त्रैः कीटकुलोद्भवैः ।
 प्राप्नुयात्सर्व्वकामाञ्च सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥

पौषे देवीं समाधाय जलजैरभिपूजयेत् ॥
 नैवेद्यं शालिभक्तञ्च कन्यां सम्भोज्य दत्तयेत् ।
 पीतवस्त्रैस्तथा शय्या देव्या देयातिशोभना ॥
 अनेन विधिना वत्स साक्षाद्देवी प्रसीदति ।
 ददाति कामिकान् भोगान् अन्ते च स्वपुरं नयेत् ॥
 माघे तु पूजयेद्देवीं कुन्दजस्त्रगिरादरात् ।
 कुङ्कुमेन सदर्पेण तथा सहस्रलेपितं ॥
 सदर्पेण कस्तूरिकासहितेन ।
 स्नापितां विधिवत्पूर्वं ततः कन्यास्तु पूजयेत् ।
 द्विजांश्च चण्डिकां भक्त्या विधिवद्धतपायमेः ।
 दक्षिणां तिलह्रीमञ्च यथाशक्त्या प्रदापयेत् ॥
 विधूतपापकलिकः सर्वभोगसमन्वितः ।
 विशत्रुर्वहुपुत्रश्च जायते नरसत्तमः ॥
 देहास्ते नन्दिनीलोकं सर्वदेवनमस्कृतं ।
 प्रयाति नात्र सन्देहो अनेन विधिना नृप ॥
 फाल्गुने पूजयेद्देवीं कुसुमैः सहकारकैः ।
 तथा निवेद्य भक्ष्याणि शर्करामधुना सह ॥
 भोजयेत्कन्यकान् विप्रान् दक्षिणासितवाससी ।
 अनेन जायते भोगी देवीलोकञ्च गच्छति ।
 सम्प्राप्ते चैत्रमासे तु देवी पूज्या दमानकैः ॥
 नैवेद्यं लड्डुका देया तथा कन्याश्च भोजयेत् ।
 स्त्रियश्च रक्तवस्त्रैश्च पूजितव्याः(१) यथाविधि ॥

अनेन सर्व्वकामान् वै प्राप्नुयादविचारणात् ।
 देवीलोकं व्रजेद्वत्स यत्र भोगा निरन्तराः ॥
 वैशाखे पूजयेद्देवीं पुष्पैर्वैकर्णिकारजैः ।
 नैवेद्यं सक्तवः खण्डं कन्यां भोज्याथ दत्तयेत् ।
 शुभानि हेमच्छाणि देयानि द्विजसत्तमे ॥
 देवीन्तु प्रणमेद्वत्स सर्व्वदेवेष्वनूत्तमां ।
 ज्यैष्ठे तु शङ्करी पूज्या रक्ताशोककरण्टकैः ॥
 तथा देयञ्च नैवेद्यं घृतपूरैश्च कन्यकाः ।
 भोजनीयास्तथा दत्त्वा गोभूदानादिभिः शुभैः ॥
 जलकुम्भास्तथा देवाः सम्पूर्णा वा सितान्भसा ।
 अनेन वारुणान् भोगान् तेषां क्षिप्रं प्रयच्छति ॥
 आषाढे पूजयेद्देवीं पद्मैर्नीलोत्पलैर्दलैः ।
 नैवेद्यं शर्करायुक्तं दधि भक्तञ्च पायसं ।
 कन्या द्विजा स्त्रियो भोज्या दत्तयेच्च तथार्चनात् ॥
 नानाहेमाङ्गरागाद्यैस्तिलभूम्यैः समीक्षितैः ।
 पूज्या भगवती शक्त्या सर्व्वकामप्रसिद्धये ॥
 नन्दा सुनन्दा कनका उभा दुर्गा चमावती ।
 गौरी योगेश्वरी श्वेता नारायणी सुनक्षिका ॥
 अम्बिकेति च नामाणि श्रावणाद्वा दशक्रमात् ।
 सङ्कीर्त्तयन्ति उत्थाय ये नरा धीतकल्मषाः ॥
 भवन्ति नरशार्दूल पृथिव्यां धनसङ्गलाः ।
 एतानि पथि संग्रामे रिपुपीडासु नित्यशः ॥
 समुत्तरति दुर्गाणि चर्चिकेति सुरोत्तम ।

व्रतानां प्रवरं कार्यं अर्घं वा पादमेव वा ॥
मासं वापि प्रदातव्यं श्रावणादिक्रमेण तु ।

इति देवीपुराणोक्तं नन्दाव्रतं ।

—००(a)००—

गौरमुख उवाच ।

देवकी नाम राजेन्द्र देवकस्याभवत् वृता ।
अनपत्या तपस्तेपे पुत्रार्थं किल भामिनी ॥
भार्या सा वसुदेवस्य सत्यधर्मपरायणा ।
न च तुष्यति गोविन्द तपस्तामाह भार्गवः ॥

भार्गव उवाच ।

किमर्थन्तप्यते भद्रे तपः परमदुःष्करं ।
कीर्थस्तवाभिलषितो वद कुत्र तवेष्टितं ॥

देव्युवाच ।

अपुत्राहं द्विजश्रेष्ठ पतुर्मैनास्ति सन्ततिः ।
साहमाराध्य गोविन्दं पुत्रमिच्छामि शोभनं ॥
तपस्तावत्करिष्यामि परमेण समाधिना ।
यावदारोधितो विष्णुर्दास्यत्परिमतम्बरं ॥

भागव उवाच ।

गोविन्दाराधने यत्नो यदि ते कुलनन्दिनि ।
तदिदं व्रतमाख्याय तोषयस्व जनार्दनं ॥

प्रथमे कर्त्तिकस्त्राङ्गि सम्प्राप्ते देवकि स्त्रयं ।
 पञ्चगव्यकृतज्ञानः पञ्चगव्यकृताशनः ॥
 वाणपुष्पैः समभ्यर्च्य वासुदेवमजम्बिभुं ।
 दत्त्वा च चन्दनं धूपं परमान्नं निवेदयेत् ॥
 घृतं निवेदयेद्विप्रे गृह्णीयाच्च ततो व्रतं ।
 अद्यप्रभृत्यहं मासं विरतः प्राणिनां वधात् ॥
 असत्यवचनात्स्त्रेयान्मधुमांसादिभक्षणात् ।
 स्वपन् विबुधान् गच्छंश्च क्षरिष्याम्यहमश्रुतं ॥
 परापवादं पेशून्यं परपीडाकरन्तवा ।
 सञ्छास्त्रदेवतायज्ञनिन्दामन्यस्य वा भुवि ॥
 न वक्ष्यामि जगत्यस्मिन् पश्यन् सर्वगतं हरिं ।
 अत्यन्तो वाधिश्नोऽपि यस्मिन् बोटुं यश्चिनि ॥
 कुर्वीत नियमन्तस्य त्यागोधर्मोपहृदये ।
 कालैवं पुरतो विष्णो निर्हृतिं पापतः शुभे ।
 नैवेद्यं स्वयमग्नीयास्मीनी नित्यमुदङ्मुखः ॥
 मार्गशीर्षे तथा मासि जातीपुष्पैर्जनाह्ननं ।
 समभ्यर्च्य पुनर्धूपं चन्दनञ्च निवेदयेत् ॥
 परमान्नञ्च देवाय विप्राय च पुनर्घृतं ।
 दत्त्वा तथैव गृह्णीयान्नियमः योऽस्य रोचते ॥
 तथैव नक्तं भुञ्जीत नैवेद्यं कुलनन्दिनि ।
 सर्वेष्वेव चतुर्मासं पञ्चगव्यादिकं समं ।
 पुष्पधूपोपहारेषु विशेषी दक्षिणासु च ॥
 ज्ञानप्राशनयोः साम्यन्तथैव नक्तभोजनं ।

अर्चयेत् प्रतिमासञ्च येः पुष्पैस्तानि मे शृणु ॥
 ये च धूपाः प्रदातव्या नैवेद्यान् च यत्तथा ।
 बाणस्य जातिकुसुमैः तथैव च मुकुन्दजैः ॥
 कुन्दातिमुक्तकै रक्तै रक्तवीरैश्च रक्तकैः ।
 श्वेतैः शुभ्रैर्मल्लिकायास्तथा मल्लिकया ततः ॥
 दधिपद्माभकेतक्याः पद्मरक्तोत्पलेन च ।
 क्रमेणाभ्यर्चितो विष्णुर्हृदाति मनसि स्थितं ॥
 कार्त्तिके मार्गशीर्षे च धूपं पौषे च चन्दनं ।
 माघफाल्गुनचैत्रेषु दद्याद्विष्णोस्तथा गुरुं ॥
 वैशाखादिषु मासेषु त्रिषु देवकि भक्तितः ।
 कर्पूरं देवदेवाय गुग्गुलुं श्रावणादिषु ॥
 कार्त्तिकादिषु मासेषु परमान्नं शुभे त्रिषु ।
 कासारं माघपूर्वेषु यवान्नञ्च ततस्त्रिषु ॥
 घृतन्तिलान् जलघटं हिरण्यमथवा व्रती ।
 प्रतिमासं तथा दद्याद्वाह्मणाय शुभव्रते ॥
 यथोक्तनियमानाञ्च ग्रहणं प्रतिमासिकं ।
 कुर्वन् जगत्पतिर्विष्णुः प्रीयतामिति मानवः ॥
 योषिदप्यमलपद्मा व्रतमेतद्यथाविधि ।
 करोति मासान् सकलान् अवाप्नोति मनोरथान् ॥
 व्रतेनाराधितो विष्णुरनेन जगतःपतिः ।
 ददात्यभिमतान् कामान् क्षिप्रकालेन भामिनि ॥
 धान्यं यशस्यमायुष्यं सौभाग्यारोग्यदन्तथा ।
 व्रतमेतत् प्रियतरं व्रतेभ्योऽव्यक्तजन्मनः ॥

व्रतेनानेन शुद्धात्मा पदेनैकेन साधवः ।
 सुखदृश्यो न सन्देहो दीपेन वाग्यतस्थितः ।
 कायवाङ्मनसा बुद्ध्या करोत्येतन्महाव्रतं ।
 शुद्धानाममलो देवो दृश्य एव जनार्दनः ॥
 तस्मिन्नेकाग्रचित्तानां प्राणिनां वरवर्णिनि ।
 प्राप्नुवन्ति प्रशब्देन मुक्तिभाजो विभूतयः ॥
 यथा कल्पतरुं प्राप्य यद्यदिच्छति चेतसा ।
 तत्तत्फलमवाप्नोति यथा सम्प्राप्य तं विभुं ॥
 शुभव्रतमिदं तस्मात् महापातकनाशनं ।
 आराधनाय कृणु कुरु देवकि पावनं ॥
 तस्मिंशीर्षे हृषीकेशो नूनं यास्यति दर्शनं ।
 दृष्टे चाभिमतं यत्ते तदशेषं भविष्यति ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं विष्णुदेवकीव्रतं ।

—000—

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि स्नानदानव्रतक्रियाः ।
 हेमन्ते शिशिरे चैव यथा पूज्यो जनार्दनः ॥
 मार्गशीर्षे तथा पुष्ये माघे चैवाथ फाल्गुने ।
 यत्फलं प्राप्यते पुंभिः प्रणम्य मधुघातिनं ॥

ब्रह्मोवाच ।

नृणु वत्स महापुण्यं हेमन्तशिशिरावुभौ ।
 अत्र संपूजितः कृणुः क्षण्येनापि प्रतुष्यति ॥

मार्गशीर्षे सिते पक्षे प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ।
 व्रतचर्यां विष्टङ्गीयाद्देमन्ते शिशिरात्मिकां ॥
 आत्वाभ्यर्च्य हृषीकेशं प्रणिपत्य नरो व्रतौ ।
 वरश्च याचयेद्भक्त्या चराचरमुत्ततः ॥
 भगवन् चपला ह्येषा प्राणिनां प्राणसंस्थितिः ।
 ध्रुवं नृत्तमर्मुखाणां दुर्विज्ञेयं कदा भवेत् ॥
 अतस्त्वां प्रार्थयाम्येव वरमेतद्धोक्षज ।
 यथा खण्डं व्रतं न स्यात् प्रसन्ने त्वयि मे विभो ॥
 व्रतमेतन्मया देव गृहीतन्तव शासनात् ।
 जीवतोपि नृतस्यापि परिपूर्णभवत्विति ॥
 एवमभ्यर्च्य लोकेशं चराचरगुरुं हरिं ।
 ततो नु बुद्धिमान् कुर्यात् व्रतचर्याञ्च शैशिरीं ॥
 मार्गशीर्षस्य कृष्णादौ प्रतिपत्प्रभृतिं नरः ।
 अहिंसकः क्रियायुक्तः प्रातःजाग्रो सदा भवेत् ॥
 अर्चयेद्देवदेवेशं मध्याह्ने केशवं सदा ।
 विलिप्य कुङ्कुमोशीरं चन्दनेनाथ शक्तितः ॥
 पूजयेन्मालतीपुष्पैर्भृङ्गबिल्वादिकेन च ।
 दीपं सद्दीप्कवलं दद्यात्सष्टतं गुग्गुलन्दहेत् ॥
 शाण्डोदनं दधियुतं नैवेद्यं सन्निवेदयेत् ।
 प्रक्षमेच्च तथा भक्त्या शिरसा केशवं मुहुः ॥
 अग्नेन विधिना चैव संपूज्य गरुडध्वजं ।
 ॐ नमः केशवायेति जपेदष्टोत्तरं शतं ॥
 एवं पञ्च सुराध्यक्षं मार्गशीर्षे ततो नरः ।

अकांक्षपात्रे भुञ्जीत दत्त्वा भिक्षां द्विजाय च ॥
 वर्जयेन्मधुमांसानि सदाध्वानं कुभोजनं ।
 अनृत स्तेयपातृथं सम्पर्कं पतितैः सह ॥
 गवाङ्गिकं सदा दद्यात् क्षितिशायी भवेन्निशि ।
 सदाभिवन्दे दश्वत्थङ्गुलं ज्ञानप्रदन्तथा ॥
 एवं पुष्टे तथा माघे फाल्गुने च नरो व्रतौ ।
 व्रतं समापयेच्छक्त्या नच कर्षेत् कथञ्चन ॥
 हेमन्तांश्चतुरोमासान् व्रतेनानेन नर्त्तयेत् ।
 विशेषोऽत्र विधिस्तत्र द्वादशी च पृथक् शृणु ॥
 मार्गशीर्षे शुभे पक्षे एकादश्यामुपीषितः ।
 पूजयेज्जगतामीशं केशवं कल्मषापहं ॥
 द्वादश्यां ज्ञापयेद्देवं क्षीरेण पुरुषोत्तमं ।
 रस्मेन सर्पिषा चैव पञ्चगव्येन च कृत्वा ॥
 द्वादश्यां ज्ञापयेद्देवं पुष्टे माघे च फाल्गुने ।
 नैवेद्यं पुष्पधूपद्वयैः पूजयेच्च ततो हरिं ॥
 प्रणम्य शिरसा देवं केशवं केशिपातनं ।
 भक्त्या कृताञ्जलिभूत्वा याचयेत् प्रवरं वरं ॥
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनञ्च केशव ।
 यत्पूजितं मया देव परिपूर्णतदस्त्रमे ॥
 एवमभ्यर्च्य देवेशं पणिपत्य पुनः पुनः ।
 ततोऽनुभोजयेद्द्विप्रान् भक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ॥
 अनेनैव विधानेन पुष्टे माघे च फाल्गुने ।
 सनात्ना प्रथमेदीशं प्रार्थयेत् पूज्य वै हरिं ॥

भोजयेच्च द्विजान् भूयस्तेभ्योदद्याच्च दक्षिणां ।
 ब्रीहिवस्त्रतिलान् साध्यैर्दद्यान्नासक्रमेण तु ॥
 द्वादश्यां देवमुद्दिश्य द्विजाग्र्येभ्यश्च भक्तितः ।
 समाप्येवं व्रतं भक्त्या नास्मा त्वनरकत्ररः ॥
 न गच्छेन्नरकं याति यत्रास्ते गरुडध्वजः ।
 व्रतमेतन्महापुण्यं व्रतेभ्योऽभ्यधिकं मुने ॥
 दुःष्करञ्चलचित्तानां महापातकनाशनं ।
 सुरापो ब्रह्महा स्तेयी गुरुगामी सदानृती ॥
 कृत्वा नरो व्रतं भक्त्या सद्यः पापात् प्रमुच्यते ।
 महर्षिभिः सदाचीर्णं शृगतिभुजगोत्तमैः ॥
 ज्ञानार्थिभिर्महाभागैर्व्रतमेतत् प्रपूजितं ।
 स्वर्गन्ते ह्यत्रयं प्राप्तः सम्पूज्य गरुडध्वजं ॥
 व्रतेनानेन देवेशो दत्त्वाद्यैर्ऋषिभिस्तुतः ।
 भार्गवेणावनिं प्राप्य अक्रूरेण ययातिना ॥
 परितोय्य सुरयेष्टं व्रतेनानेन केशवं ।
 सदा नमं परं स्थानं वेश्ववं सुक्किलक्षणं ॥
 अनेनार्च्यविधिं भक्त्या सम्प्राप्ते सनकादिभिः ।
 सर्वकामप्रदं पुण्यं नान्नात्वनरकं व्रतं ॥
 कृत्वा श्रुत्वा तथा ध्यात्वा न गच्छेन्नरकं नरः ।

इति विष्णुरक्षस्योक्तमनरकव्रतं ।

— ००० —

चैत्रादिचतुरो मासान् जले दुर्यादयाचितं ।

व्रतान्ते मणिकन्द्यान्नववस्त्रममन्वितं ॥
तिलपात्रं हिरण्यञ्च ब्रह्मलोके महीयते ।
कल्पान्ते भूपतिर्नालमानन्दव्रतमुच्यते ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तमानन्दव्रतं ।

पौर्णमास्यां तथाषाढ्यां शिवं संपूज्य यत्नतः ।
उपवीतं शिवे दद्याच्छिवभक्तांश्च भोजयेत् ॥
पुनरेव च कार्त्तिक्यां पूज्य शम्भुं क्षमापयेत् ।
यतीनां दक्षिणां दत्त्वा सूत्रवस्त्रादिपूर्व्वकां ॥
यः कुर्यात्सक्तदप्येवं चातुर्मास्यां पवित्रकं ।
कल्पकोटिसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥
पुण्यक्षयात्परिभ्रष्टः चतुर्वेदः प्रजायते ।
एच्छया तु भवेद्राजा गुरुरूपसमन्वितः ॥

इति शिवधर्म्मोक्तं शिवोपवीतव्रतं ।

—000@000—

प्रतिमासं प्रवक्ष्यामि शिवव्रतमनुत्तमं ।
धर्म्मकामार्थभोक्षार्थं नरनार्यादिदेहिनां ॥
पुण्ये मासे तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
सत्यवादी जितक्रोधः शालिगोधूमगोरसैः ॥
पञ्चयोदशमीं यत्नादुपवासेन वर्त्तयेत् ।
तिसन्ध्यामर्चयेद्दीशमन्निकार्यञ्च भक्तितः ॥

भूमिशय्याच्च मासान्ते पीर्णमास्यां वृतादिभिः ।
 कृत्वा स्नानं महापूजां शिवे यत्नात् प्रकल्पयेत् ॥
 नैवेद्यं यावकप्रस्थं क्षीरसिद्धं निवेदयेत् ।
 भोजयित्वा द्विजानष्टौ शिवभक्तान् सदक्षिणान् ।
 शिवे गोमिथुनञ्चैव कपिलञ्च निवेदयेत् ॥
 अलङ्कृत्य सुरूपञ्च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥
 रुद्रकन्यासमाकीर्णमहावृषभसंयुतैः ।
 सङ्गीतनृत्यवाद्यैश्च अप्सरोगणसेवितैः ।
 चामरैर्धूपमाल्यैश्च स्तूयमानः सुरासुरैः ॥
 त्रिनेत्रः शूलपाणिश्च शिवैश्वर्यसमन्वितं ।
 गच्छेच्छिवपुरं रम्यं यत्रास्ते शङ्करः स्वयं ॥
 यावत्तद्गोमसङ्ग्रहणं तत्प्रशस्तिः कुलेषु च ।
 तावद्युगसहस्राणि सुखी शिवपुरं व्रजेत् ॥
 द्विःसप्तकुलजैः सार्धं भोगान् भुङ्क्ते यथेप्सितान् ।
 ज्ञानयोगं समासाद्य स तत्रैव विमुच्यते ॥
 इत्येष वः समाख्यातः संसारार्णववर्त्तिनां ।
 शिवमोक्षक्रमोपायः शिवाश्रमनिषेविणां ॥
 माघमासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 कशरां वृतसंयुक्तां भुञ्जानः सञ्जितेन्द्रियः ॥
 सोपवासश्चतुर्दश्यां भवेदुभयपक्षयोः ।
 शिवाय पीर्णमास्यान्तु प्रदद्याद्दृतकम्बलं ॥
 कण्ठं गोमिथुनञ्चाप सुरूपं विनिवेदयेत् ॥

शेषं कृत्वा यद्योद्दिष्टं पूर्वोक्तं फलं लभेत् ।
 इन्द्रनीलप्रतीकाग्रैर्विमानैः शिखिसंयुतैः ॥
 गत्वा शिवपुरं रम्यं भुक्त्वा भोगान् यथेगितान् ।
 सम्प्राप्ते फाल्गुने मासे यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥
 श्यामाकक्षीरनीवारैर्जितक्रोधोजितेन्द्रियः ।
 चतुर्दश्यामथाष्टम्यामुपवासरतो भवेत् ॥
 पौर्णमास्यां महास्नानं पञ्चगव्यहृतादिभिः ।
 वल्ली कायादिमृद्भिश्च गोमूत्रगोमयादिभिः ॥
 त्वग्भिश्च क्षीरहृत्वाणां धात्रीगन्धादिभिस्तथा ।
 दद्याद्गोमिथुनं भक्त्या ताम्नाभं परमेष्ठिने ।
 शेषमन्यद्योद्दिष्टं प्राप्नोति सुमहत् फलं ।
 पुष्करागप्रतीकाग्रैर्विमानैर्गजसंयुतैः ॥
 गत्वा शिवपुरं रम्यं पूर्वोक्तं लभते फलं ।
 चैत्रमासे तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 पिष्टकं पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥
 दद्याद्गोमिथुनञ्चात्र पाटलं समलङ्कृतं ।
 शिवायातिसुरूपञ्च शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥
 पुष्करागप्रभैर्योनैर्दिव्यैश्च रथसंयुतैः ।
 गत्वा शिवपुरं रम्यं दुष्प्रापं त्रिदशेरपि ॥
 वैशाखे मासि सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 पिष्टकं पयसा युक्तं भुञ्जानः सञ्जितेन्द्रियः ।
 गोष्ठशायी शिवध्यायी निशायां वस्त्रमेकधृक् ॥
 नियमञ्च यद्योद्दिष्टं सामान्यं सर्वमाचरेत् ।

वैशाखपौर्णमास्याञ्च कुर्यात् स्नानं घृतादिभिः ॥
 शिवायालङ्कृतं श्वेतं दद्याद्गोमिथुनं शुभं ।
 हंसकुन्देन्दवर्णाभैर्महायानैरलङ्कृतैः ॥
 श्वेतवृषभसंयुक्तैः प्रयातीश्वरमन्दिरं ।
 सर्वाभिः सर्वरूपाभिः स स्त्रीभिः परिवारितः ॥
 नीलोत्पलसुगन्धाभिः क्रीडते कालमक्षयं ।
 ज्येष्ठे मासे तु सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥
 गाल्यन्नं पयसा युक्तमाज्यक्षीरेण संयुतं ।
 वीरासनो निशार्द्धं स्याद्दिवा गामनुगच्छति ॥

अनुपविश्यावस्थानं वीरासनं ।

हितकारी गवां नित्यमहङ्कारस्त्रिवर्जितः ।
 पौर्णमास्याञ्च पूर्वोक्तं कुर्यात् स्नानादिकं विधिं ॥
 देयं गोमिथुनञ्चात्र धूम्रवर्णमलङ्कृतं ।
 नीलोत्पलसमप्रख्यैर्महायानैर्मनोरमैः ॥
 महासिंहनिबद्धैश्च क्रीडते कालमक्षयं ।
 आषाढमासे सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥
 भूरिखण्डाश्वसंमिश्रं सक्तुं दद्यात्सगौरसं ।
 दद्याद्गोमिथुनं गौरं शिवायालङ्कृतं शुभं ॥
 सामान्यञ्च विधिं कुर्यात् सर्वं वै प्रत्य चोदितं ।

इति पुष्पमासोदितं ।

शुद्धस्फटिकसङ्काशैर्यानैः सारसवाहनैः ।
 अग्निमादिगुणैर्युक्तः शिववद्विचरेत् स्वयं ॥
 सम्प्राप्ते आवणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।

क्षीरषष्टिकभक्तेन सर्वभूतहिते रतः ॥
 श्वेताम्बपादघोण्डं च दद्याद्भामिशुनं शिवे ।
 सामान्यमखिलं कुर्याद्विधिना यत् प्रकीर्तितं ॥
 सविचित्रैर्महाद्यानैर्विचित्राश्चनियोजितैः ।
 गत्वा शिवपुरन्दिव्यं पूर्वोक्तं लभते फलं ॥
 प्राप्ते भाद्रपदे मासे यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 हुतशेषन्तु भुञ्जानो वृक्षमूलाश्रितौ दिवा ॥
 रात्रौ वायतने वामः सर्वभूतानुकम्पकः ।
 नीलस्कन्धं वृषं गाञ्च शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 निशाकरकरपद्मैर्वज्रवैदूर्यशोभनैः ।
 चक्रवाकममायुक्तैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥
 गत्वा शिवपुरं रम्यममरासुरवन्दितं ।
 क्रीडते स महामोगैर्यावदाहृतसंप्लवं ॥
 शोभानखयुजे मांभि यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 घृताशनं प्रभुञ्जानः प्रसन्नात्मा जितेन्द्रियः ॥
 वृषभं नीलवर्णभसुरीदेशे समुन्नतं ।
 विमुच्य भगवत्यग्रे गामिकां समलङ्कृतां ।
 विधिशेषं हि पूर्वोक्तं तत्सर्वं समुपाचरेत् ॥
 प्राणान्तो च परं स्थानं प्रयाति शिववडशो ।
 स्वच्छमौक्तिकसङ्काशैरिन्द्रनीलोपशोभितैः ॥
 जीवं जीवकसंयुक्तैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 प्रक्रीडते महामोगैर्यावदाहृतसंप्लवं ॥
 शुभे च क्रांतिं के मासे यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।

क्षीरोदनञ्च भुञ्जीत सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 दद्यात्क्षीमिथुनञ्चात्र कपिलं कज्जलप्रभं ।
 पूर्वोक्तविधिवत् कृत्वा शिवतुल्यः प्रजायते ॥
 कल्पानलशिखाप्रखैर्महायानैर्मनोरमैः ।
 महामिहक्रताटोपैः शिववसेष्टते सुखे ॥
 मार्गशीर्षे शुभे मासे यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 यवान्नं पयसा युक्तं भुञ्जानः सञ्जितेन्द्रियः ॥
 दद्यात्क्षीमिथुनं दिव्यं पाण्डुरं समलङ्कृतं ।
 शिवाय शेषं पूर्वोक्तविधिना समुपक्रमेत् ॥
 सितपद्मनिभैर्यानैः श्वेताश्वरथसंयुतैः ।
 गत्वा शिवपुरं दिव्यं शिवतुल्यबली भवेत् ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं क्षमा दया ।
 दिज्ञानञ्चाग्निहवनं भूशय्या नक्तभोजनं ॥
 पक्षयोरुपवासेन चतुर्दश्यष्टमीं क्षिपेत् ।
 इत्येवमादिनियमैराचरेत् शिवव्रतं ॥
 शिवभक्ता तु या नारी भ्रवं सा पुरुषो भवेत् ।
 स्त्रीत्वमत्युत्तमं सा चेत् काङ्क्षते शृणुयाद्भूतं ॥

इति विश्वधर्मोक्तं शैवमहाव्रतं ।

—000—

कार्तिके तु शुभे मासे एकभक्तेन वर्त्तयेत् ।
 क्षमाऽहिंसादिनियमैः संयता व्रतचारिणी ॥
 गुडाज्यमिश्रपिष्ट्याकं मासान्ते विनिवेदयेत् ।

अष्टम्याश्च चतुर्दश्यां उपवासरतो भवेत् ॥
 इन्द्रनीलप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 वर्षाणामयुतं सायं रुद्रलोके महीयते ॥
 यथावत्सर्वलोकेषु भोगानासाद्य यत्नतः ।
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं पतिमाप्नुयात् ॥
 इत्येवं सर्वमासेषु विधिस्तुत्यः प्रकीर्तितः ।
 एकभक्तीपवासस्य फलन्तु सदृशं विदुः ॥
 क्षमा सत्यन्त्या दानं शौचमिन्द्रियनियमः ।
 शिवपूजाग्निहोमश्च सन्तोषस्नेहभाषनं ॥
 सर्वव्रतेश्वयं धर्मः सामान्यो दशधास्मृतः ।
 मार्गशीर्षे शुभे मासे वृषपृष्ठं सुनिर्मलं ।
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 वृषयुक्तेर्महाया नैरप्सरोगणसेवितैः ।
 वर्षायुतशतं सायं शिवलोके महीयते ॥
 पुष्पे मासि पिनाकश्च शूले कृत्वा पिनाकिने ।
 गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 ताम्रकांस्यादिपात्रे वा दत्त्वा दद्यात्पिनाकिने ।
 महापुष्पकयानेन दिव्यगन्धप्रभावतः ।
 वर्षाणामयुतं सायं रुद्रलोके महीयते ॥
 रथश्चाश्वयुतं माघे दीपमालाप्रशोभितं ।
 पिष्टं लिङ्गसमायुक्तं कृत्वायतनमानयेत् ॥
 महारथोपमैर्यानैः श्वेताश्वरथसयुतैः ।
 वर्षायुतं शतं सायं शिवलोके महीयते ॥

फाल्गुने प्रतिमां पैष्टीं कृत्वा चरुसमन्वितां ।
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य स्थापयेद्दीश्वरालयं ।
 यानैरप्रतिमैर्हि व्यैर्गायनाद्यसमाकुलैः ॥
 वर्षायुतशतं साग्रं शिवलोके महीयते ।
 चैत्रे भवकुमारञ्च कृत्वा पुष्पैरलङ्कृतं ।
 स्नाप्य पात्रे यथोक्ते च आनयेच्छिवमन्दिरं ॥
 शरदिन्दुप्रतीकाग्रैर्विमानैः सार्व्वकामिकैः ।
 वर्षायुतशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ।
 तन्दुलाढकपिष्टेन कृत्वा कैलासपर्व्वतं ।
 ईश्वरोमासमायुक्तं सर्व्वधातुविभूषितं ॥
 कन्दरैर्विविधं चित्रं लवणप्रस्थसंयुतं ।
 सर्व्वरत्नसमायुक्तं स्थापयेद्दीश्वरालये ॥
 कैलासव्रतमित्येवं वैशाख्यां यः समाचरेत् ।
 कैलासकल्पयानैः स शिवलोके महीयते ॥
 लिङ्गपिष्टमयङ्कृत्वा ज्येष्ठमासे सवेदिकं ।
 भक्त्या संपूज्य गन्धाद्यैर्वस्त्रयुग्मे न वेष्टयेत् ।
 उपशीभाविशेषैश्च तत्र जागरमाचरेत् ॥
 प्रभाते ध्वजशङ्खाद्यैः शिन्नाय विनिवेदयेत् ।
 शुद्धस्फटिकसङ्काशैर्विमानैः सार्व्वकामिकैः ॥
 वर्षकीटिशतं साग्रं शिवलोके महीयते ।
 गृहं पिष्टमयङ्कृत्वा आषाढे पितृभूमिकं ॥
 सर्व्वबीजरसैश्चापि संपूणं शुभलक्षणं ।
 गृहोपकरणैर्युक्तं सुशोभदूखलादिभिः ।

सर्व्वरत्नसमायुक्तं दासीशय्यावलङ्कृतं ।
 एतैः पिष्टमयैः साद्यैः प्रदीपाद्युपशोभितं ॥
 सर्व्वभक्तसमाकीर्णं गन्धमाल्यैरलङ्कृतं ।
 श्वेतरक्तासितैः पीतैर्ध्वजवस्त्रैः सुशोभितं ॥
 चतुर्विधेनसंयुक्तञ्चरुणा सर्षपेण तु ।
 आषाढे पीर्णमास्यान्तु गृहं स्थाप्य शिवाग्रतः ॥
 सर्व्वीपकरणोपेतं प्रणिपत्य निवेदयेत् ।
 शतभूमैर्महायानैर्विमानैः सार्व्वकामिकैः ॥
 वर्षकोटिशतं सायं रुद्रलोके महीयते ॥
 सुधाधातुसमाकीर्णं विचित्रध्वजशोभितं ।
 निवेदयीत सर्व्वीय आवणे तिलपर्व्वतं ॥
 स्वच्छेन्द्रनीलसङ्काशैर्यानैरप्रतिमैः शुभैः ।
 वर्षकोटिशतं सायं रुद्रलोके महीयते ॥
 कृत्वा भाद्रपदे मासे शोभितं धान्यपर्व्वतं ।
 वितानध्वजच्छत्राद्यैः शिवाय विनिवेदयेत् ॥
 दिवाकरकरप्रख्यैर्महायानैः सुशोभनैः ।
 वर्षकोटिसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥
 कृत्वा चाश्वयुजे मासि विपुलं शिखिपर्व्वतं ।
 सुवर्णवस्त्रसंयुक्तं शिवाय विनिवेदयेत् ।
 सुविचित्रैर्महायानैर्वरभोगसमन्वितैः ॥
 वर्षकोटिशतं सायं रुद्रलोके महीयते ।
 सर्व्वधान्यसमायुक्तं सर्व्वबीजरसादिभिः ॥
 सर्व्वधातुसमायुक्तं सर्व्वरत्नोपशोभितं ।

शृङ्गैश्चतुर्भिः संयुक्तं वितानच्छत्रशोभितं ॥
 गन्धमाल्यैस्तथा धूपैः प्रदीपैश्चातिशोभितं ।
 विचित्रैर्नृत्यगौतैश्च शङ्खवीणादिभिस्तथा ॥
 ब्रह्मघोषैस्तथा पुण्यैर्मङ्गल्यैश्च विशेषतः ।
 महाध्वजाष्टकयुतं विचित्रकुसुमोज्ज्वलं ॥
 नगेन्द्रमेवनामानं त्रैलोक्याधारमुत्तमं ।
 तस्य मूर्ध्नि शिवं कुर्यात्सर्व्वदेवसमायुतं ॥
 दैत्यगन्धर्व्वभूताश्च सिद्धयज्ञगणास्तथा ।
 विद्याधराप्सरोनागा ऋषयश्च विशेषतः ॥
 शालिपिष्टमयं लिङ्गं रूपङ्गत्वा विचक्षणः ।
 देयश्च दक्षिणे हस्ते शूलं त्रिदशपूजितं ॥
 एवं सर्व्वेषु देवेषु कुर्यादस्त्रं यथाक्रमं ।
 शिवस्य महतीं पूजां कृत्वा चरुसमन्वितां ॥
 पूजयेत्सर्व्वदेवांश्च दशदिक्षु बलिं हरेत् ।
 व्रतान्ते भोजयेत्पश्चात् शिवभक्तान् सदक्षिणान् ॥
 सर्व्वीरभसनायुक्तं यथाविभवकल्पितं ।
 निवेदयेत् रुद्राय कार्तिके नगमुत्तमं ॥
 यः कुर्यात्सकदप्येवं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 देवतुल्यगणो भूत्वा गुणरूपसमन्वितः ॥
 शिववह्निचरेन्नित्यं निश्चलं भुवनं सदा ।
 सदागमेषु यत्पुण्यं कथितं मुनिभिः पुरा ।
 तत्पुण्यं कीटिगुणितं प्राप्नुयान्नात्र संशयः
 महारत्नप्रभैर्य्यानैः सर्व्वरत्नसमन्वितैः ॥

गीतनृत्यादिवाद्ये च अप्सरोभिः समन्वितैः
 सूर्यकोटिसमप्रख्यैर्विमानैर्मरुसम्भवैः ॥
 नरनारीसमाकीर्णैर्गन्धवाहैः शुभैस्तथा ।
 देवदानवगन्धर्वैस्तूयमाना गणादिभिः ॥
 स्वच्छन्दा सर्वगा भूत्वा प्रधातीश्वरमन्दिरं ।
 कल्पकोटिशतं दिव्यं मोदते सा महातपाः ॥
 एवं सर्वेषु देवेषु भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।
 पुण्यक्षयादिहागत्य राजानं पतिमाप्नुयात् ॥
 सुररूपा सुभगा नित्यं भवतीश्वरभाविता ।

इति शिवधर्मीक्ष्मपरशैवमहाव्रतं ।

— ००० —

श्रीकृष्ण उवाच ।

चैत्रारभ्य पितृन्स्तोयञ्जलधारां प्रपातयेत् ।
 वर्षान्ते घृतसंपूर्णान्दद्याद्दैनिकां नवां ॥
 एतद्वाराव्रतं नाम सर्वोद्देगहरं परं ।
 कान्तिसौभाग्यजननं सपत्नीदर्यनाशनं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं धाराव्रतं ।

—
 देवीपुराणे ।

मार्गे रसोत्तमं दद्याद्घृतं पीबे महाफलं ।
 रसोत्तमं जवणं ।

तिलान्माघे मुनिश्रेष्ठ समधान्यानि फाल्गुने ।
 विचित्राणि च वस्त्राणि चैत्रे दद्याद्द्विजातये ॥
 वैशाखे द्विज गोधूमान् ज्येष्ठे तोयभृतं घटं ।
 आषाढे चन्दनं देयं सकर्पूरं महाफलं ॥
 नवनीतं नभोमासि कृत्वं प्रौष्ठपदे मतं ।
 गुडगर्करवर्णाढ्यान् लङ्डुकानाश्विने मुने ।
 दीपदानं महापुण्यं कार्तिके यः प्रयच्छति ॥
 सर्वकामानवाप्नोति क्रमेण तु उदाहृतं ।
 व्रतान्ते गां शुभां दद्यात् सवत्सां कांस्यदोहनीं ॥
 सयुगां सस्त्रजं वत्स दापयेद्विधिना मुने ।
 देवीं विरञ्चिमादित्यं विष्णुं वायुं यथाविधि ॥
 स्वभावशुद्धो विधिवत् पूजयित्वा द्विजोत्तम ।
 दातव्या वीतरागे तु कामक्रोधविवर्जिते ॥
 अयाचके सदाचारे विनीते विनयान्विते ।
 गोदानात्प्रभते कामान् गोलोकेषु मनोरमान् ॥

इति देवीपुराणोक्तं मासव्रतं ।

वसिष्ठ उवाच ।

शृणु भूपाल यैर्विष्णुर्व्रतैराराध्यते नरैः ।
 नारीभिश्चापि घोरेऽस्मिन् पतिताभिर्भवार्णवे ।
 समभ्यर्च्य जगन्नाथं वासुदेवं समाधिना ॥
 एकमयाति यो भक्तं द्वितीयं ब्राह्मणार्पणं ।

करोति केशवप्रीत्यैर्कांतिं कं मासमाप्तवान् ॥
 पूर्व्वे वयसि यत्तेन जानताजानतापि वा ।
 पापमाचरितं तस्मान्मुच्यते नात्र संशयः ॥
 अनेनैव विधानेन मार्गशीर्षेऽपि माधवं ।
 समभ्यर्च्य कभक्तं वै वर्णिभ्यो यः प्रयच्छति ।
 भगवत् प्रीणनार्थाय फलन्तस्य शृणुष्व मे ॥
 मध्ये वयसि यत्पापं योषिता पुरुषेण वा ।
 कृतं तस्माच्च तेनोक्तो विमोक्षः परमात्मना ॥
 तथा चैवैकभक्तं वै यस्तु गोभ्यः प्रयच्छति ।
 पुण्डरीकाक्षमभ्यर्च्य पौषमासे महीयते ॥
 तत् प्रीणनाय यत्पापं वार्दिके तेन वै कृतं ।
 सं तस्मान् मुच्यते राजन् पुमान् योषिदथापि वा ।
 त्रैमासिकं व्रतमिदं यः करोति नरेश्वर ॥
 सविष्णुप्रीणनात् पापैर्लघुभिः परिमुच्यते ।
 द्वितीये वत्सरे राजन् मुच्यते चोपपातकैः ॥
 तद्वत्तृतीयेपि कृतं महापातकनाशनं ।
 व्रतमेतन्नरैः स्त्रीभिस्त्रिभिर्मासैरनुष्ठितं ॥
 त्रिभिः संवत्सरैश्चैव प्रददाति फलं नृणां ।
 त्रिभिर्मासैस्त्रयोवस्थास्त्रिविधात्पातकानृप ॥
 त्रीणि नामानि देवस्य मीचयन्ति त्रिवार्षिकैः ॥
 यतस्ततो व्रतमिदं त्रिविक्रममुदाहृतं ।
 सर्व्वपापप्रशमनं केशवाराधनं परं ॥

इति विष्णुधर्मोक्तं त्रिविक्रमव्रतं ।

सुमन्तुर्वाच ।

समभ्यर्च्य जगन्नाथं देवमकमथापि वा ।
 एकमश्नाति यो भक्तं द्वितीयं ब्राह्मणार्पणं ॥
 करोति भास्करप्रीत्यै कार्तिकं मासमाप्तवान् ।
 पूर्व्वं वयसि यत्नेन जानताजानतापि वा ॥
 पापमाचरितं तस्मान् मुच्यते नात्र संशयः ।
 अनेनैव विधानेन मार्गशोर्षे विभाकरं ॥
 समभ्यर्च्य एकभक्तं विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति ।
 भगवत्प्रीणनार्थाय फलन्तस्य शृणुष्व मे ॥
 मध्ये वयसि यत्पापं बोधिता पुरुषेण च ।
 कृतं तस्माच्च तेनोक्तो विमोक्षः परमात्मना ॥
 तथाचै वैकभक्तश्च यश्च विप्राय यच्छति ।
 दिवाकरं समभ्यर्च्य पौष्णे मासि महीपते ॥
 तद्वत् द्वितीयेपि कृतं महापातकनाशन ।
 व्रतमेतन्नरैस्त्रोभिस्त्रिभिर्मार्गैरनुष्ठितं ॥
 त्रिभिः संवत्सरैश्चैव प्रददाति फलं नृणां ।
 त्रिभिर्मार्गैस्त्रयवस्थास्तु त्रिविधात्पातकानृप ॥
 त्रौणि नामानि देवस्य मीचयन्ति त्रिवार्षिकान् ।
 यतस्ततो व्रतमिदं त्रिविक्रममुदाहृतं ।
 सर्व्वभुतप्रशमनं भास्कराराधनं परं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं सौरत्रिविक्रमव्रतं ।

चेत्रादिचतुरो मासान् जले कुर्यादथाचितं ।
ज्यैष्ठाषाढे तथा माघे पौषे वा राजसत्तम ॥
व्रतान्ते मणिकं दद्यादन्नवस्त्रसमन्वितं ।
तिलपात्रं हिरण्यञ्च ब्रह्मलोके महीयते ।
तदन्ते राजराजः स्याद्धारिव्रतमिहीयते ॥

इति पञ्चपुराणे वारिव्रतं ।

— ००० —

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा
धीश्वरसकलविद्याविशारदश्रीहेमाद्रिवि-
रचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ
व्रतखण्डे मासव्रतानि ।

—

अथोनचिंशोऽध्यायः ।

—000—

अथ ऋतुव्रतानि ।

—0—

उपक्रियायै सुहृदामिदानीं
हेमाद्रिचरिः प्रकटीकरोति ।
ऋतुव्रतत्रै णिमकम्यसम्यत्-
संपादयित्रीं दुरितापहन्त्रीं ॥
मार्कण्डेय उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि षण्मूर्त्तैरर्चनं परं ।
वसन्तं पूजयेन्नित्यं द्वौ मासौ सुनिपुंगव ॥
फलैः पुष्पैः कषायैस्तु ग्रीष्मे ग्रीष्मञ्च पूजयेत् ।
मधुरेण महाराज प्राष्ठकाले ऋतुश्चरेत् ॥
शनेन पूजयेन्नित्यं शरदं लवणेन च ।
कटुस्नेह च हेमन्तं तिक्तेन शिशिरं तथा ॥
नक्ताशनस्तथा तिष्ठेत्पञ्चकं वर्जयेद्रसं ।
ब्राह्मणान् भोजयेच्चापि प्रभूतवसनादिभिः ॥
संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं परमपावनं ।
अश्वमेधमवाप्नोति राजसूयञ्च विन्दति ॥
सर्वान् कामानवाप्नोति नात्र कार्त्त्या विचारणा ।
फलमश्नयमाप्नोति व्रतस्यास्य करोत्तम ॥

चैत्रे समारभ्य सिते तु षष्ठीं
संपूजयेद्यस्त्वृतुषट्कमेकं ।
कृतोपवासः स नरो यथोक्तं
लभेत् फलं शाश्वतमेव शीघ्रं ॥

इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं षण्मूर्तिव्रतं ।

— ०० —

कृतैकभक्तं हेमन्ते माघमासे तु यन्त्रितः ।
माघान्ते च रथं कुर्याच्चित्रवस्त्रोपशोभितं ॥
खेतैश्चतुर्भिः संयुक्तं हृषभैः समलङ्कृतं ।
शोभितं ध्वजमालाभिर्घिञ्चामरदर्पणैः ॥
तण्डुलाटकपिष्टेन लिङ्गं कृत्वा सवेदिकं ।
विन्यस्य रथमध्ये तु पूजयेत् कृतलक्षणं ॥
तद्वाचौ राजमार्गे च शङ्खभेर्यादिभिः स्वनैः ।
भ्रामयित्वा ततः पश्चाच्छिवायतनमानयेत् ॥
तत्र जागरपूजाभिः प्रदीपाद्युपशोभितैः ।
प्रेक्षणीयप्रदानैश्च क्षपयेत् शनैर्निशां ।
प्रभाते स्नापनं कृत्वा तद्गङ्गानाञ्च भोजनं ॥
दीनान्धकृपणानाञ्च यथाशक्त्या च दक्षिणां ।
रथं शोभासमायुक्तं शिवाय विनिवेदयेत् ॥
भुक्त्वा च बान्धवैः सार्धं प्रणम्येशं गृहं व्रजेत् ।
प्रवरः सर्वदानानामस्मिन् धर्मः समाप्यते ॥
व्रतं शिवरथं नाम सर्वकामार्थसाधकं ।

सर्व्वव्रतषु यत्पुण्यं (१) सर्व्वयज्ञेषु यत्फलं ॥

सर्व्वं शिवरथेनैव तत्पुण्यं सकलं भवेत् ।

सूर्यायुतप्रतीकाशैर्विमानैः सार्व्वकामिकैः ।

त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं शिवलोके महीयते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं शिवरथव्रतं ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

वर्जयेद्यस्तु पुष्पाणि हेमन्तशिशिरे व्रती ।

पत्रत्रयञ्च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्या 'व काञ्चनं ॥

दद्याद्वै कालवेलायां (२) प्रीयेतां शिवकेशिबौ ।

शिरःसौगन्ध्यजननं सदानन्दप्रदं नृणां ॥

कृत्वा परं पदं याति सौगन्ध्यव्रतमुत्तमं ।

इति पद्मपुराणोक्तं सौगन्ध्यव्रतं ।

— ०० —

पुलस्त्य उवाच ।

यश्चेन्धनन्ददेहिमे वर्षादिचतुर स्मृतून् ।

घृतधेनुप्रदोऽन्ते च स परं ब्रह्म गच्छति ॥

वैश्वानरव्रतं नाम सर्व्वपापप्रणाशन ।

इति पद्मपुराणोक्तं वैश्वानरव्रतं ।

(१) सर्व्वप्रायेषु यत् पुण्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) दद्याद्वि काक्षवेलायामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पवित्रतोययुक्तैर्यः कुम्भैः शीघ्रे शिवोपरि ।

गालयेद्यः पयोधारां स ब्राह्मपदमश्नुते ॥

इति शिवरहस्योक्तङ्गलतिकाव्रतं ।

—•—

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धीश्वरसकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रिविरचिते

चतुर्ष्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

ऋतुव्रतानि ।

—

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

—०००@०००—

अथ संवत्सरव्रतानि ।

—०००—

विद्वन्मनःकैरव कोरकाणां
शशाङ्कसन्दोधितिरद्भुतो यः ।
हेमाद्रिणा प्राणभृतां हिताय
वितन्यते तेन समाम्रतौघं ॥

पुलस्त्य उवाच ।

नक्तमष्टचरित्वा तु गवा सार्धं कुटुम्बिने ।
हैमञ्चकं विशूलञ्च दद्याद्विप्राय वाससी ॥
प्रणम्य भक्त्या शक्तञ्च प्रीयतां शिवकेशवी ।
एतदेवव्रतं नाम महापातकनाशनं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं दशव्रतं ।

—०—

पुलस्त्य उवाच ।

सन्ध्यामीनं नरः कृत्वा समान्ते घृतकुम्भकं ।
वस्त्रयुग्मं तिलान् घण्टां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
लोकं सारस्वतं याति पुनरत्रैव जायते ।
एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं सारस्वतव्रतं ।

यस्तु संवत्सरं पूर्णमेकभक्तो भवेन्नरः ।
 अहिंसः सर्वभूतेषु वासुदेवपरायणः ॥
 नमोऽस्तु वासुदेवायेत्यह्वयाष्टशतं जपेत् ।
 पौण्डरीकस्य यज्ञस्य ततः फलमवाप्नुयात् ॥
 दशवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके सहीयते ।
 तत् क्रियादिह वागत्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमेकभक्तव्रतं ।

—००@००—

पुलस्त्य उवाच ।

छत्वीपलेपनं शम्भोरयतः केशवस्य च ।
 यावदष्टं पुनर्दद्याद्वेनुं जलघृतस्य च ॥
 स सर्वपापनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ।
 राजा भवति सम्भूतः सर्वभीमो महेश्वरः ।
 एतत् अष्टाव्रतं नाम बहुकल्याणकारकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं अष्टाव्रतं ।

—०००@०००—

पुलस्त्य उवाच ।

अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्यैकत्र वाग्यतः ।
 एकभक्तं नरः कुर्यादष्टमेकं विमत्सरः ॥
 व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूज्य वेनुचयान्वितं ।
 वृक्षं हिरण्यं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

दिवि देवविमानस्थो गीयतेऽप्सरसाङ्गणैः ।
 एतत्कीर्त्तिव्रतं नाम भूमिकीर्त्तिप्रदायकं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं कीर्त्तिव्रतं ।

घृतेन स्नापनं कृत्वा केशवस्य शिवस्य च ।
 ब्राह्मणो भास्करस्यापि गौर्या लम्बोदरस्य च ॥
 अक्षतैश्च शुभं कुर्यात्पद्मं गोमयमण्डले ।
 समान्ते हेमकमलं तिलधेनुसमन्वितं ॥
 समा वर्षे ।

शुद्धमष्टाङ्गुलं दद्याच्छिवलोके महीयत ।
 सामगाययतश्चेतत् सामव्रतमिहोच्यते ॥

इति पद्मपुराणोक्तं सामव्रतं ।

ताम्बूलभक्षणादौ या गौरीपत्रं ददाति च ।
 गौरीपत्रं ताम्बूलपत्रं ।

पूगचूर्णसमायुक्तं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥
 वर्षस्यान्ते तु सौवर्णं फलपत्रन्तु राजतं ।
 मुक्ताफलमयं चूर्णं सम्पूर्णं वा प्रयच्छति ॥
 न सा प्राप्नोति दीर्घायुं न दीर्गन्धं सुखस्य वा ।
 एतत्पत्रव्रतं नाम गौरीलोकप्रदायकं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं पत्रव्रतं ।

पञ्चाशृतेन स्नापनं कृत्वा विष्णोः शिवस्य वा ।
वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्देवैः पञ्चाशृतैर्युतं ॥
विप्राय कनकं शङ्खं वस्त्रयुग्मञ्च पाण्डुरं ।
स्वर्गलोकप्रदं दिव्यं धृतिव्रतमिदं स्मृतं ॥

इति विष्णुपुराणोक्तं धृतिव्रतं ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

वर्जयित्वा पुमान्मांसमब्दान्ते गोप्रदो भवेत् ।
तद्वधेममृगं दत्त्वा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
अहिंसाव्रतमितुष्टं कल्पान्ते भूपतिर्भवेत् ॥

इति पद्मपुराणोक्तमहिंसाव्रतं ।

—

मुखवासं परित्यज्य समान्ते गोप्रदो भवेत् ।
यच्चाधिपत्यमाप्नोति मुखव्रतमिहोच्यते ॥

इति पद्मपुराणोक्तं मुखव्रतं ।

—

यश्च नीलीत्पलं हैमं शर्करापात्रसंयुतं ।
एकान्तरितनक्ताशी समान्ते वृषसंयुतं ।
दद्यादिति शेषः ।

स वैष्णवं पदं याति नीलव्रतमिदं स्मृतं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं नीलव्रतं ।

(१०८)

वत्सरं त्वेकभक्ताशी सभक्ष्यफलकुम्भदः ।
 शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं स्मृतं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं प्राप्तिव्रतं ।

—000—

सन्ध्यादीपप्रदो यस्तु समां तैलञ्च वर्जयेत् ।
 समान्ते दीपकान् दद्याच्चक्रं शूलञ्च काञ्चनं ॥
 वस्त्रयुग्मञ्च विप्राय स तेजस्वी भवेदिह ।
 रुद्रलोकमवाप्नोति दीप्तिव्रतमिदं स्मृतं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं दीप्तिव्रतं ।

—000—

प्राकाशाशी समां दद्याद्भेनुमन्ते पयस्विनीं ।
 शक्रलोकमवाप्नोति शक्रव्रतमिदं स्मृतं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं शक्रव्रतं ।

—000—

यश्चेकभक्तेन समां क्षिपेद्भेनुं वृषान्वितां ।
 धेनुं तिलमयीं दद्यात्स पदं याति शाङ्करं ।
 एतद्गुद्रव्रतं नाम पापशोकविनाशनं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं रुद्रव्रतं ।

—00(a)00—

हे सहस्रे पत्नानान्तु माहिषाख्यन्तु यो दहैत् ।
 देवि संवत्सरं पूर्णं स मे नन्दिसमो भवेत् ।

पलं नव समारभ्य पयः प्रतिदिनं दहेत् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं शम्भुव्रतं ।

—000—

दक्षिणायाञ्च यो मूर्त्तौ पायसं सधृतञ्च वै ।

निवेदयेद्धर्मकं सीऽपि नन्दिसमी भवेत् ॥

ततः संवत्सरे पूर्णं सोपवासोऽथ जागरं ।

कृत्वाभ्यर्च्य महेशानं महास्नानादिभिर्हृतं ॥

इत्यादिप्राय पृथिवीं शय्यां गाञ्च पयस्विनीं ।

नन्दिना चरितं पुण्यं व्रतं पातकनाशनं ।

कृतं संवत्सरं भक्त्या तावदेव निवेदितं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं मधेश्वरव्रतं ।

—000@000—

संवत्सरान्तं यो भुङ्क्ते नित्यमेव ह्यतन्द्रितः ।

निवेद्य पित्रदेवेभ्यः पृथिव्यामेकराज्जवेत् ॥

यो भुङ्क्ते पृथिव्यामित्यन्वयः ।

इति पद्मपुराणोक्तं भुभाजनव्रतं ।

—

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धीश्वरसकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रिविरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

संवत्सरव्रतानि ।

—

अथ एकत्रिंशोऽध्यायः ।

—०००००—

अथ प्रकीर्णकव्रतानि ।

—०००—

हेमाद्रिरुद्रिसुरारिभक्ति-

रधीतवेदाखिलधर्मवेदः ।

अग्नेषलोकोद्धरणावतीर्णः

प्रकीर्णकं वर्णयति क्रमेण ॥

श्वेतद्वीपे सुखासीनं देवदेवं जगद्गुरुं ।

वासुदेवं जगन्नाथं स्थितिसंहारकारकं ॥

प्रणिपत्य महादेवं चराचरगुरुं हरिं ।

शरीरारोग्यमैश्वर्यं कामदेवसमः पतिः ॥

सुखावबोधने नित्यमवियोगश्च तेन वै ।

तद्दानं वा व्रतं वापि पूजामाराधनादिकं ॥

लक्ष्मीः प्रोवाच शनकैर्भर्तारमसितेक्षणा ।

भगवन् देवदेवेश लोकानामनुकम्पया ।

प्रष्टुं त्वां किञ्चिदिच्छामि दयां कुर्वन्ममोपरि ॥

व्रतं कथय मे किञ्चिद्रूपसौभाग्यदायकं ।

कृतेन येन देवेश सर्व्वतीर्थफलं लभेत् ॥

येन पुत्राश्च पौत्राश्च गृहं सर्व्वसमृद्धिदं ।

शरीरारोग्यमैश्वर्यं कामदेवसमः पतिः ॥

सुखावलोकने नित्यमवियोगश्च तेन वै ।

तद्दानं वा व्रतं वापि तीर्थमाहात्म्यमेव च ॥
येनानुष्ठितमात्रेण सर्वसिद्धिर्भवेत् ध्रुवं ।
कथयस्व सुरश्रेष्ठ गुह्यानुष्ठितरं मम ॥

विष्णुरुवाच ।

कथयामि न सन्देहो व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
प्रद्युम्नायापि नाख्यातं पुत्रप्रीत्या व्रतं त्विदं ॥
तेजस्विनां यथादित्यः पश्चिणाङ्गरुडो यथा ।
यथा नदीनां गङ्गा च वर्णानां ब्राह्मणो यथा ।
तथा व्रतमिदं श्रेष्ठं कथ्यते तव भामिनि ॥
न गङ्गा न कुरुक्षेत्रं न काशी न च पुष्करं ।
पावनानि महाभागे यद्येदं व्रतमुत्तमं ॥
गीर्त्या देव्या कृतं पूर्वं शङ्करेण महात्मना ।
रामेण सीतया सार्धं दमयन्त्या नलेन च ।
कृष्णेन पाण्डवैः सर्वैः कृतं व्रतमुत्तमं ॥
रश्मया मेनया चापि पौलोम्या सत्यभामया ।
शाण्डिल्ययाप्यरुन्धत्या सर्वश्या देवदत्तया ॥
गायत्र्या चैव सावित्र्या व्रतं श्रेष्ठमनुत्तमं ।
अन्याभिश्चैव नारीभिर्देवि व्रतमिदं कृतं ॥
तस्मात्तेऽहं करिष्यामि सर्वपापप्रणाशनं ।
विष्णुप्रीतिकरं रम्यं व्रतानां प्रवरं शृणु ॥
ब्रह्महा मुच्यते पापात्सुरापो रुक्महारकः ।
गुरुभार्याभिगामी च एतेषां सङ्गमीच यः ॥
मानकूटस्तुलाकूटः कन्यानृगविक्रयी ।

अगम्यागमनो यस्तु मांसाशी वृषलीपतिः ॥
 भूमिहर्ता कूटसाक्षी कन्यादूषयिता च यः ।
 एभिः सर्वैर्महापापैर्मुच्यते नात्र संशयः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं ॥
 काञ्चनाख्या पुरी नाम व्रतं त्रैलोक्यपावनं ।
 शुक्लतृतीया कृष्णा च एकादश्यष्ट्य पूर्णिमा ॥
 संक्रान्तिर्वा महाभागे कुहुर्वा चाष्टमी तिथिः ।
 पर्वस्वेतेषु दातव्या काञ्चनाख्या पुरी शुभा ॥
 व्रती स्नात्वा तु पूर्वार्द्धे नद्यादौ विमले जले ।
 मृत्तिकालम्भनं कार्यं विधिनानेन तत् प्रिये ॥
 उद्धृतासि धरे पूर्वं विष्णुना क्रोडरूपिणा ।
 लोकानामुपकाराय वन्दिता सिद्धिकामदा ।
 तस्मात्त्वं वन्दिता पापं हर मेऽनेकजन्मजं ॥

मृत्तिकालम्भनमन्त्रः ।

आपोयूयं सर्वं योनिर्विष्णुना निर्भिताः स्वयं ।
 सान्निध्यं तीर्थसहिताः कुरुध्वं साम्प्रतं मम ॥

उदकाभिमन्त्रणं ।

अनेन विधिना स्नात्वा गृहमागत्य सङ्गृहीतौ ।
 नालपेत् पिशुनान् चण्डान् पापिनः पापसङ्गिनः ॥
 पाषण्डिनो विकर्मस्थान् देवब्राह्मणनिन्दकान् ।
 प्रक्षाल्य पाणिपादञ्च कुर्याद् वै दन्तधावनं ॥
 उपवासस्य नियमं कुर्यान्नक्तस्य वा पुनः ।
 शङ्खप्रवरमादाय हेमयुक्तं ततो जलं ॥

नमो भगवते वासुदेवायेत्यभिमन्त्र्य च ।
 वन्दे तीर्थं शुचिभूर्त्वा हरिरित्यक्षरं जपन् ॥
 शमीवृक्षमयी वेदी चतुःस्तम्भैः समन्विता ।
 चतुर्हस्तप्रामाणा तु कार्य्या चैव सुशोभना ॥
 वस्त्रेणावेष्टितास्तम्भा वितानवरमण्डिताः ।
 पुष्पमालान्विताः कार्य्या दिव्यरूपाधिवासिताः ॥
 मध्ये तु मण्डलं कार्य्यं पद्माख्यं वर्णकैः शुभैः ।
 मण्डलस्य तु मध्ये तु भद्रपौठं सुशोभनं ॥
 आसनं तत्र विन्यस्य कमलं तत्र विन्यसेत् ।
 तस्योपरि न्यसेद्देवं लक्ष्म्या युक्तं जनार्दनं ॥
 अग्रे तु स्थापयेत् कुम्भं जलपूर्णं सुशोभनं ।
 क्षीरसागरनामास्य कल्पितव्यं प्रयत्नतः ।
 सामान्यैकपक्षाः कार्य्या आत्मवित्तानुसारतः ॥

चत्वारिपलान्यस्यामिति वीष्मार्था ब्रह्मव्रीहिः सप्तवर्णवत् ।
 वीष्मायाञ्च गृहाणां गृहाणि च पततः षोडशमध्य एकमिति
 सप्तदशतावद्ब्राह्मणविधानात् । मध्यगृहञ्चाष्टमाचार्य्यगृहत्वात् ।
 तत्प्रकारस्तद्वत् । बहिःप्रकारो बहिर्गृहवत् । एवं चतुश्च-
 त्वारिंशदधिकशतपलं हेम । तावच्च रूप्यं(१) ।

रौप्या ह्यस्या अधोभूमिः शिखरं काञ्चनं तथा ।

(१) आदर्शपुस्तकेषु एतद्गद्यसमूहात् पूर्व्वं कतिचित् पाठाः पतिताः प्रतिभा-
 न्ति, अन्यथा एतद्गद्यसमूहात् पूर्व्वं यादृशं पद्यसमूहं आदर्शपुस्तकेषु दृष्टं तन्मध्ये
 चतुष्पला इति शब्दाभावात् चत्वारि पलान्यस्यामिति व्युत्पत्तिकारणं न समीचीनं
 भवितुमर्हति ।

स्तम्भा रत्नमयाः कार्या दशौरससमन्विताः(१) ।

प्राक्तारं कारयेद्दैमं रौप्यं पैट्टमथापि वा ॥

पैट्टं सीसं ।

मोदकान् स्थापयेद्दिहान् प्रासादशिखरेषु च ।

समन्ताद्दिष्टयेत्तान् पुरीं वस्त्रैः सुशोभनैः ॥

तदग्रे कदलीस्तम्भैस्तोरणं परिकल्पयेत् ।

पुष्पशोभानुकर्तव्या विभवादिस्तरेण च ॥

चतुश्चरणिकैर्विग्रैः प्रतिष्ठाप्या पुरी शुभा ।

तस्या मध्ये न्यसेद्दिणुं हैमलक्ष्म्या समन्वितं ॥

नेत्रे रत्नमये कार्ये दशनाश्च सुभूषिताः ।

सुक्ताफलमयं तत्र भूषणं परिकल्पयेत् ॥

अङ्गं स्वर्णमयं कार्यं शङ्खचक्रगदायुतं ।

पद्मानृतेन संस्त्राप्य गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥

ब्राह्मणो वैदिकैर्मन्त्रैः पुराणोक्तेस्तथोत्तरैः ।

वासुदेवाय पादौ तु गुल्फी संकर्षणाय च ॥

त्रैलोक्यजननायेति जानुनी पूजयेद्दरेः ।

जानु त्रैलोक्यनाथाय गुह्यं ज्ञानमयाय च ॥

कटिं दामोदरायेति उदरं विष्णुरूपिणे ।

पद्मनाभाय नाभिन्तु उरः श्रीवत्सधारिणे ॥

कण्ठं कौस्तुभनाभाय आस्यं यक्षसुखाय च ।

दैत्यान्तकारिणे बाह्वस्वनान्ते चायुधानि च ॥

शिखाश्चैशाणमन्त्रेण देवदेवस्य पूजयेत् ।

त्रियं स्वमन्त्रैः संपूज्य लोकपालांस्ततोऽर्चयेत् ॥
 नवग्रहाश्च पूज्या वै ह्योमं तेषान्तु कारयेत् ।
 दुर्गागणपती पूज्यौ तयोर्होमं प्रकल्पयेत् ॥
 अग्रे नैवेद्यमतुलं द्वापयेद्दृतपाचितं ।
 पायसं घृतपूरांश्च मोदकान् पूषकांस्तथा ॥
 देशकालोद्भवान्यत्र फलादीनि प्रकल्पयेत् ।
 दीपान् दशदिशं दद्यात् पार्श्वतः पुष्पचर्चितान् ॥
 घृतेन तु विशालाक्षि मूलमन्त्रेण दापयेत् ।
 कुम्भाः षोडश कर्त्तव्याः श्वेतवस्त्रैर्विभूषिताः ॥
 मिष्टान्नेन समायुक्ताः सहिरण्याः पृथक् पृथक् ।
 पक्वान्नानि तु हृद्यानि षोडशैव प्रदापयेत् ॥
 फलानि तत्र देयानि नानारूपाणि सुन्दरि ।
 दीपांस्तान्त्रमयांश्चैव तेषु कुम्भेषु विन्यसेत् ॥
 ब्राह्मणान् भूषयेत्तैस्तैरलङ्कारैर्यथाविधि ।
 सपत्नीकान् प्रयत्नेन जपं कुर्यात्तु षोडश ॥
 सहस्रशीर्षा इत्यादि कश्चिकाभिस्तु मन्त्रयेत् ।
 विष्णुं मत्वा ब्राह्मणन्तु लक्ष्मीरूपा स्त्रियोऽर्चयेत् ॥
 छत्रचोपानहौ चैव वस्त्राण्याभरणानि च ।
 फलानि सप्तधान्यञ्च भोजनञ्च पथेष्टितं ।
 दातव्यन्तु सभार्याणां विष्णुर्म प्रीयतामिति ॥
 तत्र आचार्य उत्थाय प्रवृत्ते गीतमङ्गले ।
 धृत्वा बाह्व यजमानं देवसमीपमानयेत् ॥
 श्वेतवस्त्रेण नेत्रे तु यजमानस्य त्रयेण ।

आचार्यः सर्ववित्प्राज्ञो बन्धयेत्सदस्येन च ॥
 आवदनेत्रे सुप्राज्ञ आचार्यस्तु इदं वदेत् ।
 सर्वकामप्रदां पश्य काञ्चनाख्यां पुरीमिमां ॥
 वरवस्त्रयुतां रम्यां दुःखदीर्भाग्यनाशनीं ।
 एवमुक्त्वा महाभागे वस्त्रमुत्सर्जयेत्ततः ॥
 पुष्पाञ्जलिं ततः क्षिप्वा स पश्येन्नगरीं शुभां ।
 दृष्ट्वा तां नगरीं देवि यजमानः पुरोहितः ॥
 सौवर्णपात्रमादाय रौप्यन्ताम्रमथापि वा ।
 अथवा शङ्खमादाय पात्रालाभे तु सुन्दरि ॥
 पञ्चरत्नं क्षिपेत्तत्र जलगन्धांस्तथा फलं ।
 सिद्धार्थञ्चाक्षतं दूर्वां रोचनाञ्च दधि प्रिये ॥
 ततस्त्वर्घ्यः प्रदातव्यो मन्त्रेणानेन सुव्रते ।
 लक्ष्मीनारायणौ देवौ भक्तिपूतेन चेतसा ॥
 जानुभ्यां धरणीं गत्वा मन्त्रमेनमुदीरयेत् ।
 स्वर्णस्य निर्मिता देवी विष्णुना शङ्करेण च ॥
 पार्वत्या चैव गायत्र्या स्कन्दवैश्रवणेन च ।
 यमेन पूजिता देवी धर्मस्य विजिगीषया ॥
 सौभाग्यं देहि पुत्राञ्च धनं रूपञ्च पूजिता ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवि सौख्यं प्रयच्छ मे ।
 एवमर्घ्यं तदा दत्त्वा दीपान् प्रज्वलायेत्ततः ॥
 जागरं तत्र कुर्वीत गीतनृत्यादिना तथा ।
 विष्णोर्जागरणे पुण्ये शतयज्ञफलं लभेत् ॥
 प्रभाते विमले जाते कृत्वा नित्यादिपूजनं ।

आचार्यं पूजयेत्तद्वस्त्रै राभणैस्तथा ॥
 सपत्नीकं सपुत्रञ्च यत्नात् सम्भोज्य पूजयेत् ।
 शय्या सोपस्करा तस्मै वस्त्रचन्दनसंयुता ॥
 प्रदेया गुरवे तत्र सर्वोपस्करसंयुता ।
 तां पुरीं काञ्चनीं दद्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रती ॥
 लक्ष्मीनारायणौ देवौ सर्व^१कामफलप्रदौ ।
 रुक्मपुर्याः प्रदानेन यच्छतां मम वाञ्छितं ॥
 नारायण हृषीकेश ज्ञानज्ञेय निरञ्जन ।
 रुक्मपुर्याः प्रदानेन यच्छ मे मुक्तिदं परं ॥
 दत्त्वा त्वनेन मन्त्रेण गौर्देया गुरवे ततः ।
 तेभ्यस्तु दक्षिणां दद्यात्सन्तुष्ट्या यद्भवन्ति ते ॥
 एवं क्षमापयित्वा तान् प्रणम्य च पुनः पुनः ।
 अनाथान् बधिरान् पङ्गूनन्धाञ्चैव विशेषतः ॥
 गवाङ्गिकञ्च दातव्यं गोभ्यः सकृत् प्रयत्नतः ।
 एवमुच्चारयेत्तत्र विष्णुर्मे प्रीयतामिति ॥
 एवं कृत्वा तु तत्सर्वं पारणं तत्र कारयेत् ।
 द्रष्टैर्मित्रैः कुटुम्बैश्च पुत्रपौत्रैः समन्वितः ॥
 एवं कृते तु यत्पुण्यं श्रमक्यं कथितं मया ।
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥
 ब्रह्मलीकं समासाद्य व्रती भोदति ब्रह्मवत् ।
 ब्रह्मलोकाद्ब्रह्मलोकमिन्द्रलोकमतः परं ॥
 क्षीणलोकस्ततो देवि मदीयं लोकमाप्नुयात् ।
 तत्र भुञ्जात् विस्तीर्णान् भोगांस्तै लोकासुन्दरि ॥

महेहे लीयते चैव पुमानमृततां व्रजेत् ।
 सार्वभौमस्तु राजा वै जायते विमुक्ते कुक्षे ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं वाच्यमानं व्रतन्निबद्धं ।
 सहस्रकुलमुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥
 त्वया काञ्चनपुर्याख्यं व्रतमेतत् कृतं पुरा ।
 व्रतप्रसादाद्भक्तोऽहं लब्धस्त्रै लोकापूजितः ॥
 इति गारुडपुराणोक्तं काञ्चनपुरीव्रतं ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

संपूर्णतां मनुष्याणां व्रतानाञ्च जनार्दन ।
 कुरु प्रसादं ह्यर्थमेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥
 श्रीकृष्ण उवाच ।

साधु साधु महाबाहो कुरुराज युधिष्ठिर ।
 रहस्यानां रहस्यन्ते कथयामि व्रतोत्तमं ॥
 संपूर्णं नाम तच्चापि व्रतं सम्यक् फलप्रदं ।
 यच्चौर्णं नरनारीभिर्व्यावत् संपूर्णकालकं ॥
 अवश्यन्तश्च कर्त्तव्यं संपूर्णफलकाङ्क्षिभिः ।
 किञ्चिद्भग्नं प्रमादेन यद्भूतं व्रतिनां भवेत् ॥
 तत् संपूर्णं भवेत् सर्वं व्रतेनानेन पाण्डव ।
 उपद्रवैर्बहुविधैर्महामोहाच्च पार्थिव ॥
 यद्भग्नं किञ्चिदेव स्यात् व्रतं विघ्नविनायकैः ।
 तत् संपूर्णं भवेत् सर्वं सत्यं सत्यं न संशयः ॥
 काञ्चनं रौप्यकं रूपं शिल्पिना तु घटापयेत् ।

भग्नव्रतस्य योदेवस्तत् स्वरूपं सुनिर्णीतं ॥
 रूपं स्त्रीपुंसयोर्वापि प्रारब्धं तद्व्रतं किल ।
 नच निष्पादितं किञ्चिद्देवात् सर्वं तथा स्थितं ॥
 द्विभुजं पद्मजारूढं सौम्यं प्रहसिताननं ।
 द्विभुजादीनि स्त्रीपुंसयोरुपस्य विशेषणं ॥
 तच्च रूपमज्ञातेषु व्रतेषु, जन्मान्तरकृतानां विस्मृतानाञ्च
 ज्ञातत्वं तेष्वपीदं प्रायश्चित्तमिति ।

निष्पादितं शिल्पिना च तस्मिन्नेव दिने पुनः ।
 तस्मान्मासे पुनः प्राप्ते ब्राह्मणो विधिना गृहे ॥
 स्नापयेत्पयसा दध्ना घृतक्षीररसाम्बुभिः ।
 गन्धचन्दनपुष्पैस्तु पूजयेत् कुसुमादिना ॥
 तोयपूर्णस्य कुशस्य मुखे विन्यस्य चन्दनैः ।
 धूपदीपाक्षतैर्वस्त्रैरस्त्रैर्बन्धुपहारकैः ॥
 अर्घ्यां दद्याच्च तन्नाम्ना मन्त्रेणानेन पाण्डव ।
 उपवासेन हीनस्य प्रायश्चित्तं कृताञ्जलिः ॥
 शरणञ्च प्रपन्नस्य कुरुष्वार्थं दयां पुनः ।
 परञ्च भयभीतस्य भग्नवर्ज्यं व्रतस्य च ॥
 कुरु प्रसादं संपूर्णं व्रतं संपूर्णमस्तु मे ।
 तपच्छिद्रं व्रतच्छिद्रं यच्छिद्रं भग्नको व्रते ।
 तव प्रसादात्तदेव सर्वमच्छिद्रमस्तु मे ॥

स्वाहा अमुकदेवाय नमः ।

पूर्वतो दक्षिणत उत्तरतो विधिं कुर्यात् ।

उपर्यधस्ताद्विक्पालेभ्यो नमः ।

इदमर्घ्यमिदं पाद्यं नैवेद्यं ते नमोनमः ।
 एवं प्रीक्ष्णा ततः पादौ जानुनी कटिशोर्षं के ॥
 वक्षःकुक्षी च हृदयं पृष्ठं वास्यशिरोरुहान् ।
 ततो द्विजाय कौन्तेय विधिवत् प्रतिपादयेत् ॥
 पुजयेत्तस्य देवस्य ततः पश्चात् क्षमापयेत् ।
 पूजितस्त्वं यथाशक्त्या नमस्तेऽस्तु सुरोत्तम ॥
 ऐहिकामुष्यिकीं नाथ कार्य्यसिद्धिं दिशस्व मे ।
 एवं क्षमापयित्वा तां देवमूर्त्तीं विधानतः ॥
 स्थित्वा पूर्वमुखो विप्रो गृह्णीयाद्भर्षपाणिना ।
 विप्रस्य हस्ते यच्छेत्तु दाता चैवोत्तरामुखः ॥
 ब्राह्मणोऽपि प्रयच्छेत् मन्त्रेणानेन तद्भूतं ।
 वाक्यं पूर्णं मनः पूर्णं काया पूर्णं व्रतेन ते ।
 संपूर्णस्य प्रसादेन तव पूर्णो मनोरथः ॥
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते अनुमोदन्ति देवताः ।
 सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
 जलस्य चौरतां नीतः पावकः सर्वभक्षतां ।
 सहस्रनेत्रः शक्रोऽपि कृतोविप्रैर्महात्मभिः ॥
 ब्राह्मणानान्तु वचनात् ब्रह्महत्या प्रणश्यति ।
 अश्वमेधफलं साग्रं प्राप्यते नात्र संशयः ॥
 व्यासवाल्मीकिरचनात्परासरवसिष्ठयोः ।
 गर्गगीतमधौम्यान्निवसिष्ठाङ्गिरसां तथा ।
 वचनान्नारदादीनां पूर्णं भवतु मे व्रतं ॥
 एवंविधविधानेन गृहीत्वा ब्राह्मणो व्रजेत् ।

दाता तत् प्रेरयेत् सर्वं ब्राह्मणस्य गृहे स्वयं ॥
 नतः पञ्चमहायज्ञान्निर्वपेद्भोजनादिभिः ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतत्तदादुबुधः ॥
 तस्य संपूर्णतां याति तद्धृतं यत्पुरास्थितं ।
 खण्डं संपूर्णतां याति प्रसन्ने व्रतदैवते ॥
 संपूर्णं च ततः कर्त्ता संपूर्णाङ्गोभवेद्भूतौ ।
 भोगी भव्योत्तमसत्कीर्त्तिः स संपूर्णमनोरथः ॥
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततः स्वर्गोऽमरो भवेत् ।
 यद्येष्टचेष्टाचारौ च ब्रह्मविष्णोश्च पूजितः ॥
 स्वर्गलोके चिरं स्थित्वा पुनर्मीक्षमवाप्नुयात् ।
 प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं पुरा गर्गेण मे प्रभो ॥
 गोकुले गोकुलाकीर्णं मया ब्राल्ये ह्युपोषितं ।
 एवं त्वमपि कौन्तेय चर संपूर्णकं व्रतं ॥
 भग्नानि यानि मदमोहवशाद्गृहीत्वा ।
 जन्मान्तरेष्वपि नरेण समत्सरेण ॥
 संपूर्णपूजनपरस्य पुरो भवन्ति ।
 सर्वव्रतानि परिपूर्णफलप्रदाणि ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं संपूर्णव्रतं

—000—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

साधु माधु महाविप्र शिवभक्तोऽसि सुव्रत ।
 मीनं वक्ष्यामि तत्त्वज्ञ देवैरपि निषेवितं ॥

शृणु वक्ष्ये प्रवक्ष्यामि मौनं सर्वार्थसाधकं ।
 मौनव्रतं महापुण्यं हुं हुं तत्र विवर्जयेत् ॥
 पुंसां भोजनकाले तु हुङ्कारी यदि निर्गतः ।
 सर्वमेव सुरामांसं तस्मात्मौने विवर्जयेत् ॥
 कर्मणा मनसा वाचा तत्र हिंसां विवर्जयेत् ।
 मौनस्यास्य प्रभावेन देवाश्च त्रिदिवं गताः ॥
 अहिंसकः क्षमी भुङ्क्ते शान्तो मौनव्रते स्थितः ।
 अष्टमासं चरेन्मौनं यः षण्मासमथापि वा ॥
 मासत्रयसमायुक्तो मासमेकन्तथैव च ।
 मासार्धन्तु पुनः कुर्याद्विवसान् द्वादशाथ वा ॥
 षट्पञ्च त्रीणि एकं वा मोनी भुञ्जीत यत्नतः ।
 समाप्ते तु व्रते तस्मिन् मौनव्रतसमाहितः ॥
 लिङ्गं चन्दनजं कृत्वा षडङ्गेन तु प्रीक्षयेत् ।
 गोरोचनां समारभ्य गन्धैः पुष्पैस्तु पूजयेत् ॥
 धूपञ्चागुरुकं दद्यान्नमस्कारं ततः पुनः ।
 करपादशिरोभिस्तत् प्रणिपत्य निवेदयेत् ॥
 आत्मवित्तानुसारेण हेमघण्टां प्रदापयेत् ।
 शिवायतो निबध्नीयाच्छिवस्यातीव वल्लभं ॥
 शोभितां ध्वजमालाभिः पञ्चरत्नैः सुशोभनैः ।
 पुष्पदामविलम्बैश्च बहुवर्णैरनेकधा ॥
 विदिशासु विमानस्य कांस्यघण्टां निबन्धयेत् ।
 बध्नीयाच्चतुरस्त्रीणि देवैकां शक्तितस्तथा ॥
 कांस्यलोहमयीं वापि सुशोभां च निवेदयेत् ।

शिवस्य पुरतो विप्रांश्चिवभक्तांश्च भोजयेत् ॥
 पायसं घृतसंमिश्रं मधुमासंपरिप्लुतं ।
 अनेकभक्तभोज्यान्मैलेच्छपेयसपिण्डकैः ॥
 मञ्जुलक्ष्मीरसंमिश्रैर्मण्डकैः सुसमाहितैः ।
 भुक्त्वा प्रव्रजितानांश्च निरुच्छेषं समापयेत् ॥
 शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्विज्जगत्त्रयं विवर्जयेत् ।
 क्रमेण जायते विप्र यस्य यस्य तु तद्भवेत् ॥
 शिवभक्तायतो नित्यं शान्तिवाक्यं पुनः पुनः ।
 तान्नपात्रे तु तस्मिन् स्थाप्य पुष्पैरलङ्कृतं ॥
 शिरसाधार्यं तत्पात्रं स्वयं मौनी समाहितः ।
 स गच्छेत् नृपमार्गेण यावत्तु शिवगोचरं ॥
 प्रदक्षिणीकृत्य शिवे चीन् वारांश्च समन्ततः ।
 प्रविशेत्तर्भगृहकं स्थापयेद्देवदक्षिणे ॥
 पुनः पुनः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पैश्च सर्व्वतः ।
 नमस्तारैस्ततः पश्चात् प्रणम्य शिरसा भुवि ॥
 मौनस्यैव विधिः प्रोक्तोमया तव महामुने ।
 अस्य मौनस्य माहात्म्याद्देवताः शिवतां गताः ॥
 दिव्यवर्षसहस्राणि दिव्यवर्षशतानि च ।
 दिव्यवर्षशतं कीटि रुद्रकन्यासमावृतः ॥
 कीटिकीटिविमानानामसंख्याकीटिसङ्कुलैः ।
 यज्जम्बूद्वीपसोपानैस्तथैर्मरकतप्रभैः ॥
 सर्व्वैर्हंसमयैर्दिव्यैर्वनमालाविभूषितैः ।
 चामरासक्तहस्ताद्यैः कीटिकीटिनरेष्ठैः ॥

(१११)

दिव्यगन्धसुसंपूर्णैर्युक्तमालाफलान्वितैः ।
 एवं विधैर्विमानैस्तु आस्ते शिवपुरे सुखी ॥
 कालक्षयादिहागत्य राजा ह्यमितविक्रमः ।
 वक्ता च सुभगः श्रीमान् सुरूपः प्रियदर्शनः ॥
 धर्मबुद्धियुतश्चैव सर्वशास्त्रविशारदः ।
 एवं मौनव्रतं प्रोक्तं सर्वकामार्थसाधकं ।
 भुवि सर्वसमर्थानां सुकरं प्रकटीकृतं ॥

ज्ञानमधर्मविनाशनमाद्यं
 मोक्षमनादिमनन्तरमेकं ।
 शिवं सर्वजगत्प्रभुं शान्तिकरं
 प्रभुमव्ययसूक्ष्ममसूक्ष्मतनुं ॥
 तनुलम्बितनरसुखमालधरं
 परिपिङ्गजटार्द्धशशाङ्कधरं ।
 दशबाहुत्रिलोचनपापहरं
 श्रवणोज्ज्वलकुण्डलनागधरं ।
 वरनूपुरसुष्टुसुपादधरं
 कमलोपरि संस्थितपादतलं ॥

सुरासुरशिरश्रेणीमणिनीराजितं हृद्ये ।
 नमः शिवाय शान्ताय कारणत्रयहेतवे ॥
 पठ्यते सर्वशास्त्रेषु वेदैश्चैव विशेषतः ।
 ध्यानधारणयोगात्मा परापरविभूतये ॥
 य इदं पठते स्तोत्रं भक्त्या चैव तु पूजयेत् ।

न तस्य पीडां कुर्वन्ति प्रहायापि ग्रहीतमाः ॥
 वाचिकं मानसं पापं (१) नश्यते नात्र संशयः ।
 इति मौनव्रतं पुण्यं यस्तनोति महेश्वरं ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥
 इति शिवधर्म्मोक्तं मौनव्रतं ।

—000@000—

श्रुतिस्मृतिपुराणेभ्यो यन्मया ह्यवधारितं ।
 तत्ते वपिम सुरत्रेष्ठ कस्यान्यस्योपदिश्यते ॥
 खात्वा प्रभातसन्ध्यायामुपसृश्य च पिप्पलं ।
 तिलपात्रन्तु यो दद्यात् स न शोच्यः कृताकृते ॥
 व्रतानामुत्तमं ह्येतत् सर्वपापप्रणाशनं ।
 पुत्रव्रतमितिख्यातं नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं पुत्रव्रतं ।

—00@00—

छच्छ्रान्ते गीयुगं दद्यात् भोजनं शक्तितः पदं ।
 विप्राणां शाङ्करं याति प्राजापत्यमिदं स्मृतं ॥
 शाङ्करं पदं यातीत्यन्वयः ।

इति पद्मपुराणोक्तं प्राजापत्यव्रतं ।

—0—

त्रिसन्धां पूज्य दम्पत्यमुपवासी विभूषणैः ।
 दद्याद्वा धनमाप्नोति मोक्षमिन्दुव्रतादिह ॥
 इति पद्मपुराणोक्तमिन्दुव्रतं ।

गौरीसमन्वितं शम्भुं लक्ष्म्या सह जनार्दनं ।

राज्ञीसमन्वितं सूर्यं प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ।

धूपोच्छ्वयेण सहितं(१) घण्टां पात्रेण संयुतां ॥

पात्रं, दीपपात्रं ।

यो ददाति द्विजेन्द्राणां पुण्यैरभ्यर्च्य पाण्डुरैः ।

दक्षिणासहितं दत्त्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ॥

द्विजेन्द्राणामिति बहुवचनादेव युग्मानां पृथग्दानं धूपादित्रयञ्च
प्रतियुग्मं ।

एतद्देवौव्रतं नाम दिव्यदेहप्रदायकं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं देवौव्रतं ।

—००—

मासोपवासी यो दद्याद्विभुं विप्राय शोभनां ।

सर्वेश्वरपदं याति भीमव्रतमिदं स्मृतं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं भीमव्रतं ।

—०—

चान्द्रायणञ्च यः कृत्वा हैमचन्द्रं निवेदयेत् ।

चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तं चन्द्रलोकप्रदायकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं चन्द्रव्रतं ।

—०००—

पक्षोपवासी यो दद्याद्विप्राय कपिलादयं ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति देवासुरसुपूजितः ।

(१) धूपोत्प्रेषणसहितमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

तदन्ते राजराजः स्यात् प्रभाव्रतमिदं स्मृतं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं प्रभाव्रतं ।

ब्रह्माण्डं काञ्चनं कृत्वा तिलराशिसमन्वितं ।
 चरुं तिलप्रदो भूत्वा वस्त्रं सन्तर्प्य च द्विजान् ॥
 संपूज्य विप्रदम्पत्य' मातृवस्त्रविभूषितं (१) ।
 शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥
 पुण्येति दद्यात्स परं ब्रह्म यात्यपुनर्भवं ।
 एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणफलदं नृणां ॥

इति पद्मपुराणोक्तं ब्रह्मव्रतं ।

—ooo@ooo—

यस्योभयमुखीं दद्यात् प्रभूतकनकान्वितां ।
 दिनं पयोव्रती तिष्ठेत् सयाति परमं पदं ।
 एतद्वसुव्रतं नाम पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं वसुव्रतं ।

—.—.—

अतः परं प्रवक्ष्यामि नन्दादेव्याः पदद्वयं ।
 येन सा प्रीयते वत्स अचिरेण महाव्रतात् ॥
 हेमोत्थे पादुके कार्ये यथाशक्त्यनुसारतः ।

आम्नदुर्वाक्षतैर्विस्वपत्रैः पूज्ये तु मन्त्रतः ॥
 देवीं संपूज्य भक्त्या तु स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 तद्गताय च विप्राय कन्यकासु निवेदयेत् ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो दुर्गालोकच गच्छति ॥
 ततः क्षये महाप्राज्ञो विद्याधरपतिर्भवेत् ।
 कालेनैवमिहायातः पृथिव्यां नृपसत्तमः ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं नन्दापदद्वयव्रतं ।

— ००० —

सप्तरात्रोषिती दद्यात् छतकुम्भं द्विजातये ।
 वरव्रतमिदं प्रोक्तं ब्रह्मलोकप्रदायकं ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं वरव्रतं ।

एकभक्ता च सप्ताहं गौरिणीरत्न भोजयेत् ।
 संपूज्य पार्वतीं भक्त्या गन्धपुष्पविलेपनैः ॥
 ताम्बूलसिन्दूरधरैर्नारिकेलफलेन च ।
 प्रीयतां कुसुदा देवीं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
 एकैकां पूजयेद्देवीं सप्ताहं यावदेव तु ।
 पुनश्च सप्तमे प्राप्ते ताः सप्तैव निमन्त्रयेत् ॥
 मङ्गल्यः सम्भोजयित्वा न यथाशक्त्या विभूषणैः ।
 भूषयित्वा मातृवस्त्रैः कर्णवेष्टाङ्गुलीयकैः ॥
 कुसुदा माधवी गौरी भवानी पार्वती उमा ।
 प्रम्बिका चितिः संपूज्या दर्पणं दापयेत् पृथक् ॥

ब्राह्मणं पूजयेत्त्वेकं वाच्यं सम्पन्नमस्तु मे ।
 सप्तसुन्दरकं नाम व्रतं पापहरं शुभं ।
 कृत्वा प्राप्नोति सौन्दर्यं सौभाग्यमतुलं तथा ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं सप्तसुन्दरकव्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अतः परमिदं गुह्यं वक्ष्यामि मुनिसत्तम ।
 पुण्यातिशयसंयुक्तं सर्वदेवैरनुष्ठितं ॥
 ब्रह्मणा विष्णुना देव्या स्कन्देन्द्रेण यमेन च ।
 वरुणादित्यसोमाम्निमरुचनदनारदैः ॥
 धर्मस्त्रीशुक्रनक्षत्रैर्विलोहितशनैश्चरैः ।
 विश्वामित्रवसिष्ठात्रिहहस्पतिबुधादिभिः ॥
 खेतागस्त्यदधीचाद्यैः सर्वैश्च मुनिसत्तमैः ।
 भार्गवात्मिमहाकालैश्छेस्वरगणाधिपैः ॥
 वृषवासुकिकर्कोटकुलिकानन्ततप्तकैः ।
 शङ्खपद्ममहापद्मैरन्यैश्चापि महोरगैः ॥
 सिद्धैर्यक्षैः किंपुरुषैर्वसुभिश्च महात्मभिः ।
 अम्बरोदैत्यगन्धर्वैरक्षीभूतगणैरपि ॥
 शिवा गतिर्यथा प्राप्ता सर्वगत्यतिशायिनी ।
 मया शिवप्रसादेन तथा विधिपरं शृणु ॥
 सितचन्दनतोयेन स्नाप्य लिङ्गं विलेप्य च ।
 खेतैर्विकसितैः पद्मैः संपूज्य प्रणिपत्य च ।

पङ्कजे विमले सीमे निच्छिद्रे पुष्पिते चने ॥
सीमे रम्ये ।

मध्ये केसरजालस्य स्थाप्य लिङ्गं कनीयसं ।
अङ्ग उमात्रं विधिवत्सर्व्वं गन्धमयं शुभं ।
स्थाप्य दक्षिणामूर्त्तिं तु विस्वपत्नैः समर्चयेत् ॥
दक्षिणामूर्त्तिसमीपे ।

अगुरुं दक्षिणे पादौ पश्चिमेन मनःशिलं ।
उत्तरे चन्दनं दद्याद्दरितालञ्च पूर्व्वतः ॥
शुभगन्धैश्च कुसुमैर्विचित्रैश्चैव पूजयेत् ।
धूपं कण्ठागुरुं दद्यात्सृष्टतश्चापि गुग्गुलं ॥
वासांसि चापि सूक्ष्माणि विकाशानि नवानि च ।
पायसं घृतसंयुक्तं घृतदीपाञ्च कारयेत् (१) ॥
सर्व्वं निवेद्य मन्त्रेण ततो गच्छेत् प्रदक्षिणं ।
प्रणम्य भक्त्या देवेशं स्तुत्वा चान्ते क्षमापयेत् ॥
सर्व्वोपहारसंयुक्तं तच्च लिङ्गं निवेदयेत् ।
शिवाय शिवमन्त्रेण दक्षिणामूर्त्तिमाश्रितः ॥
दक्षिणामूर्त्तिमाश्रितो यस्तस्मै शिवाय ।

अनेन विधिना देवाः सर्व्वदेवत्वमा गताः ।
देवी देवीत्वमापन्ना स्कन्दः क्षामित्वमागतः ॥
इन्द्रश्च देवराजत्वं गणाश्च गणताङ्गताः ।
एवं योऽर्चयते लिङ्गं पद्मे गन्धमयं शुभं ॥
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः शिवमेवाभिगच्छति ।

एतद्व्रतोत्तमं गुह्यं शिवलिङ्गं महाव्रतं ।
भक्तस्य ते मयाख्यातं न देयं यस्य कस्यचित् ॥

इति शिवधर्म्मोत्तरोक्तं शिवलिङ्गव्रतं ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेव महाभाग बालानां हितकाम्यया ।
वर्द्धापनविधिं ब्रूहि राज्ञामपि विशेषतः ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पितृकर्म्मसमुद्भूतः पाराशर्य्यो महामुनिः ।
गत्वा प्रयागं सत्तौर्य्यं गङ्गायमुनयोस्तटे ॥
कृत्वा स्नानञ्च विधिवत् कृत्वापि पितृतर्पणं ।
नत्वा तु माधवं देवं दृष्ट्वा तत्र महामुनिं ॥
सनत्कुमारं योगीन्द्रं सत्यलोकनिवासिनं ।
तं प्रणम्य यथान्यायं मुनिः कालीसमुद्भवं ॥
भूजितस्तेन विधिवत् कथाश्रक्ते मनोहराः ।
कथान्ते तु महाभागं मुनिः पप्रच्छ सादरं ।
व्यासः सत्यवतीसुनुः सर्व्वलोकहिताय वै ॥

सनत्कुमार उवाच ।

मासि मासि प्रहृष्टन्तु बालवर्द्धापनं बुधैः ।
आसमान्तात्कमन्ताच्च समान्तात् संविधीयते ॥
कुमुदा माधवी गौरी रुद्राणी पार्व्वती उमा ।
काली सरस्वती चैव सावित्री ब्रह्मणः प्रिया ॥

(११२)

सती संज्ञा तथा मेधा पुष्टितुष्टिसमन्विता ।
 नृपडिम्बपरित्रासा जयन्ती नाम षोडशी ॥
 पूजनीयाः प्रयत्नेन सूर्यमध्ये विलिख्य ताः ।
 रजनीपिष्टतो वापि लिखेद्वा कुङ्कुमेन वा ॥
 गन्धपुष्पैः सुगन्धैश्च दीपवस्त्रनिवेदनैः ।
 फलैर्मनोहरैर्भक्षैः पक्वान्नैर्विविधैरपि ॥
 तूर्यघोषैर्ब्रह्मघोषैः कुर्यात्तत्र महीक्षवं ।
 सोपलिप्ते शुची देशे स्थाप्य सूर्यं विधानतः ॥
 अक्षतैश्चन्दनैः स्थाप्य कुमुदाद्याः पृथक् पृथक् ।
 नामभिः पूजनीयास्ताः स्नापयित्वा च बालकं ॥
 भूपतिं वा मुनिश्रेष्ठं सर्वालङ्कारभूषितं ।
 पूजेतां मातृपितरौ बालवर्द्धापने सति ॥
 पुरोधाः पूजयेद्ब्रह्मन् राजवर्द्धापने विधी ।
 कुमुदाद्याः समुद्दिश्य वंशपात्राणि कल्पयेत् ॥
 एकैकस्यै धनाढ्यान्तु दद्यात् षोडश षोडश ।
 तदर्क्षानि तदर्क्षानि द्वे चैकैकमथापि वा ॥
 बहुपक्वान्नयुक्तानि फलपुष्पयुतानि च ।
 सुवासिनीभ्यो विप्राणां दद्याद्भक्तिपुरःसरं ॥
 प्रीयतां कुमुदाद्या मे बालत्राणविवर्द्धनी ।
 बालेन यशसा पुष्ट्या बालं मे वर्द्धयन्तु वै ॥
 प्रयच्छन्तु सदारोग्यं सौख्यं सौभाग्यमेव च ।
 श्रीश्च ते इतिमन्त्रेण अर्घ्यन्ताभ्यः प्रकल्पयेत् ॥
 एवं कृत्वा नमस्कृत्य विप्राशीर्वाद् पर्व्वकं ।

भुञ्जीत गोत्रजैः सार्धं हृष्टतुष्टमना नृप ॥
 वस्त्रताम्बूलपुष्पादि दिने तस्मिन् प्रकल्पयेत् ।
 सुवासिनीनां विप्राणां कुमुदा प्रीयतामिति ॥
 अथाथर्वणगोपथब्राह्मणे ।

अथ वर्षशतं प्रवर्द्धमाने(१)संवत्सरे राजानमभिवर्द्धयिष्यन्नायुषा-
 वर्द्धसा तेजसा यशसा प्रजया श्रिया विजयेन कौस्त्योपचितैर्मङ्गलै-
 रभ्युक्ष्य रुक्मैरर्चयित्वा माहेन्द्रं हविर्निरूप्य लोकपालेभ्यश्च आप-
 येत् । माहेन्द्रो यत्तुजसेति लोकपालांश्चेष्ट्वा राजानमन्वालय-
 जुहुयात् । अर्वाचमिन्द्र तातारमिन्द्र वर्द्धय चत्रियं मइतिशितं
 जीव शरदोवर्द्धमानोऽभिवर्द्धस्व प्रजया वावृधानेतिहाभ्यां, रचन्तु-
 त्वागिरयः(२) इति चतसृभीरर्चां कृत्वा सगुण आसत इति
 रोचनेनालङ्कुर्यात् । ना वै स तन्तुमिति सूक्तं सम्पातवृत्तं कृत्वा
 धाता ते ग्रन्थिमित्युक्तमभि वर्द्धस्वेत्यसपत्नी भवेदित्येतत् कर्म मौ-
 लपुत्रः पैठौनसिः ।

स्कन्द पुराणे ।

एवं वर्षापनक्षैव जन्म वा प्राप्तवासरे ।
 मासे मासे व्यतीते तु बालानां वृद्धिहेतवे ॥
 न बालरोगाः प्रभवन्ति तस्य
 न स्कन्द रोगा न तु शाकिनीभ्यः ।
 भयं भवेन्नैव जलान्निदिग्भ्यो
 बालस्य राज्ञोऽपि विशेषतश्च ॥

(१) प्रवर्द्धमाने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

(२) लाग्नय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सम्प्राप्य राज्यं नृपतिः समान्ते
 कुर्यादिसं शान्तिमहोत्सवञ्च ।
 ग्रहान् सुसंपूज्य विनायकञ्च
 दुर्गां च भक्त्या कुमुदादिदेवी ।
 यः पूजयेद्भक्तिपुरःसरं वै
 जेता रिपूणां बलबुद्धियुक्तः ॥
 इति वर्द्धापनविधिः ।

—००००—

अथ वर्णगोपयन्नाह्वणे ।

अथ घृतावेक्षणं ।

प्रातः प्रातः शङ्खदुन्दुभिनादेन ब्रह्मघोषेण वा प्रबोधितो
 राजा शयनगृहादुत्थायापराजितान्दिशमभिक्रम्योपाध्यायं प्रती-
 चेत् । अथ पुरोधाः स्नातानुलिप्तः शुचिः शुक्लवासाः कृतमङ्गल-
 रचितोष्णीषः शान्तिगृहं प्रविश्य देवानां नमस्कारं कृत्वा स्वस्ति-
 वाचनमनुज्ञाप्य विनीतोपविशेद्यमस्य लोकाद्यथाकालं यो न
 जीवोसीति स्वस्त्ययनं कृत्वोक्तिख्याभ्युच्च्य परिस्तीर्य शान्तातीयेन
 तिलान् घृताक्तान् जुहुयात् शान्तः सौवर्णराजतमौदुस्वरं वा पात्रं
 घृतपूर्णं सहिरण्यं घृतस्य जुतिसहस्रं शृङ्गोरुविष्णो विक्रमस्त्रि-
 त्वभिमन्त्र्य आज्यन्तेज इति तदा लभते ।

आज्यन्तेजः ससुहृष्टमाज्यं पापहरं परं ।

आज्येन देवास्तृप्यन्ति आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥

भौमान्तरीक्षदिव्यं वा यत्ते कल्पवृक्षमागतं ।

सर्वं तदाज्यसंस्पर्शतः प्रणाशमुपगच्छतु ॥

तस्मिन् सर्वमात्मानं पश्येदक्ष्णा । शिरोहृदयमन्तालभे-
दुच्चापतन्त्रमिति दाभ्या । सूर्यस्यावृतमिति प्रदक्षिणमावृत्य शेषं
साधयेदिति ।

तत्र श्लोकाः ।

अयं घृतावेक्षणस्य प्रोक्तो विधिरथर्वणः ।
एवं समाचरेत्सम्यक् प्रयतः सुसमाहितः ॥
उपास्योदयकाले तु स राजा जयमिच्छया ।
स राजा जयते राष्ट्रं न पश्यन्ते तु शत्रवः ॥
पश्चादानीय कपिलां राजा दद्याद्दिजातये ।
आशीर्वाद् ततश्चैव श्रुत्वा तन्मुखनिःसृतं ॥
गुरुणावेदिते तस्माद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
पुत्रान् पौत्रांश्च मित्राणि लभते नात्र संशयः ॥
आयुष्ममथ वर्चस्यं सौभाग्यं शत्रुतापनं ।
दुःखप्रनाशनं धन्यं घृतावेक्षणमुच्यते ॥

इति घृतावेक्षणविधिः ।

अथ अगस्त्यार्घ्यविधिः ।

पद्मपुराणात् ।

भीष्म उवाच ।

भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महर्जनः ।
तपः सत्यञ्च समैते देवलोकाः प्रकीर्तिताः ॥
पर्यायेण तु सर्वेषां आधिपत्यं कथं भवेत् ।

इह लोके शुभं रूपं आयुरारोग्यमेव च ।

लज्मीश्च विपुला ब्रह्मन् कथं स्यात्सुरपूजित ॥

पुलस्त्य उवाच ।

वसिष्ठो यो भवेत्तस्मिन् जलकुम्भे च पूर्व्ववत् ।

ततश्चेतश्चतुर्बाहुः साक्षसुत्रकमण्डलुः ॥

अगस्त्य इति शान्तात्मा बभूव ऋषिसत्तमः ।

मलयस्यैव देशे च वैखानसविधानतः ॥

सभार्यः समुतोविप्रैस्तपस्रके सुदुष्करं ।

ततः कालेन महता तारकादिनिपौडितं ॥

जगद्दीप्य स कीपेन पीतवान्वरुणालयं ।

ततोऽस्य वरदाः सर्वे बभूवुः शङ्करादयः ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान् वरदानाय जन्मतुः ।

वरं वृणीष्व भद्रं ते यथाभीष्टोऽच वै मुने ॥

अगस्त्य उवाच ।

यावद्ब्रह्मसहस्राणां पञ्चविंशतिकोटयः ।

वैमानिको भविष्यामि दक्षिणाम्बरवर्त्मनि ॥

महिमानोदयात् कुर्यात् यः कश्चित् पूजनं मम ।

स चैव पुण्यतां यातु वर एष वृत्तो मया ॥

आहं ये तु करिष्यन्ति पिण्डपूर्व्वन्तु भक्तितः ।

तेषां पितृगणः सर्व्वो मया सार्धं दिवि स्थितः ॥

एतत् कालञ्च तिष्ठेत् एष एव वरो मम ।

एवमस्त्विति तेप्युक्ता जग्मुर्द्वा यथागतं ।

तदर्घ्यः संप्रदातव्यो अगस्त्यस्य सदा बुधैः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे ।

अगस्त्यस्य महामुनिं प्रति

पितामहवाक्यं ।

देवकार्यमहं ब्रह्मन् त्वया कृतमिदं शुभं ।
 तस्मात्स्थानन्तु ते वच्मि वैष्णानरपथादहिः ॥
 दिव्यदेहो भवांस्तत्र विमानवरमास्थितः ।
 दक्षिणां दिशमाश्रित्य अस्तोदयसमन्वितः ॥
 प्रसादमभसां शैत्यं निर्विषत्वं तवोदये ।
 भविष्यत्यमलप्रज्ञ मत्प्रसादात्तदैव तु ॥
 शरत्समुदितो भूत्वा वसन्तेऽस्तमयं दिज ।
 प्राकाम्ययुक्तश्च तथा समग्रां वसुधाञ्चर ॥
 शरत्समयमासाद्य तस्माद्विप्र तवोदये ।
 पूजां त्वमाप्ससे लोके मत्प्रसादादुद्दिजोत्तम ॥
 ये च त्वां पूजयिष्यन्ति गन्धमात्यफलाक्षतैः ।
 दधिकाञ्चनरत्नैश्च परमान्नेन मूरिणा ॥
 पूर्णकुम्भैः सकूष्माण्डैश्च त्रिपानहयष्टिमिः ।
 धेन्वा वृषेण भक्षैश्च वासीभिः कनकेन च ॥
 संवत्सरञ्च त्यागेन फलस्यैकस्य वाप्यथ ।
 पूजनैर्ब्राह्मणानाञ्च त्वन्मन्त्र परिकीर्त्तनैः ।
 विधानं यदगस्त्यस्य पूजने तद्वदस्म मे ॥

पुलस्त्य उवाच ।

प्रत्यूषसमये विद्वान् कुर्यादस्तोदये निशि ।
 ज्ञानं शुक्तितिलैस्तद्वच्चुक्तमात्माम्बरो गृही ॥

निश्चये निशि दिनमुखे ज्ञानं समावरेत् ।

स्थापयेदन्नं कुम्भं मातृवस्त्रविभूषितं ॥

पञ्चरत्नसमायुक्तं घृतपात्रान्नसंयुतं ।

नानाभक्षफलैर्हृतं ताम्रपात्रसमन्वितं ॥

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव

सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डं ।

चतुर्भुजं कुम्भमुखे निधाय

धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥

सकाशपुष्पाक्षतशक्तियुक्तं

मन्त्रेण दद्याद्विजपुङ्गवाय ।

चत्क्षिप्य लम्बोदरदीर्घबाहु-

मनन्यचेता यमदिक्षु खस्यः ॥

सकाशपुष्पाक्षतया शक्त्या युक्तं प्रयुक्तमर्घ्यं सुत्क्षिप्य दद्यादित्य-
न्वयः । अत्यायतबाहुदण्डमित्युत्क्षेपणक्रियाविशेषणं । लम्बोदर-
दीर्घबाहुमिति प्रतिमाविशेषणं । विजपुङ्गवीऽगस्त्यः ।

श्वेताणां दद्याच्छक्तिमुक्तिरौप्य-

श्वचक्षुरां हेममुखीं सवत्सां ।

धेनुन्नरः क्षीरवतीं प्रणम्य

सवस्त्रघण्टाभरणां द्विजाय ।

भविष्योत्तरात् ।

काञ्चनं कारयित्वा च यथाशक्त्या सुशोभनं ।

पुष्पाक्षतिं प्रशान्तञ्च जटामण्डलधारिणं ॥

कमण्डलुकरं शिष्यैः स्वर्गं च परिवारितं ।

षट्पुष्पविषहन्तारं दर्भाक्षस्रग्धरं मुनिं ।
तस्मिन् कुम्भे समालम्ब्य चन्दनेन ततो न्यसेत् ॥
आपितञ्चागुलितञ्च चन्दनेन सुगन्धिना ।
पूजितं जातिकुसुमैश्चैर्धूपैश्च धूपितं ॥
अथ विष्णुरहस्ये ।

काशपुष्पमयीं रम्यां कृत्वा मूर्त्तिं तु वारुणैः ।
प्रदोषे विन्यसेत्तान् पूर्यकुम्भे खलङ्कते ॥
इह पूर्वोक्तसुवर्णरूप्येण सह शक्त्यनुसारादिकल्पः । पूर्णकुम्भो
जलपूर्णकुम्भः ।

कुम्भस्थं पूजयेत्तन्तु पुष्पधूपविलेपनैः ।
दध्यक्षतबलिं दद्याद्वाचीं कुर्यात् प्रजागरं ॥
पूजा च वक्ष्यमाणैरर्घ्यमन्त्रैर्विधेया ।

प्रभाते तं समादाय यावत् पुण्यजलाशयं ।
निशावसाने तान् पश्यन् जलान्ते प्रतिमां मुनेः ॥
अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय भक्त्या सम्यगुपोषितः ।
पुष्पैर्मूलैः फलैर्गन्धैर्धूपैश्च सुगन्धिभिः ॥
द्राक्षाखर्जूरककभूनारिकेलादिभिः शुभैः ।
पञ्चरत्नसमायुक्तं हेमरूप्यसमन्वितं ॥
सप्तधान्यभृतं पात्रचन्दनेन समायुतं ।
तत्तु तान्त्रमयं कृत्वा दद्यादर्घ्यं द्विजातये ॥
अगस्त्यः खनमानेति पठन्मन्त्रमिमं मुने ।
यथा लाभकृतार्थेन सर्वैर्वाप्य स्वशक्तितः ॥
अर्घ्यं ददुर्गस्त्याय शूद्रेमन्त्रविधिस्त्वयं ।

(११३)

काशपुष्पप्रतीकाश वज्रिमारुतसम्भव ।

मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥

भविष्योत्तरात् ।

ततश्चार्घ्यः प्रदातव्योयैर्द्रव्यैस्तान् शृणुस्व मे ।

खर्जूरैर्नालिकेलैश्च कुष्माण्डैश्चपुसैरपि ॥

कर्कोटैः कारुवैश्चैव कर्करैर्वीजपूरकैः ।

हन्ताकैर्दाडिमैश्चैव नारङ्गैः कदलीफलैः ॥

दूर्ध्वाङ्गुरैः कुशैः काशैः पद्मैर्नीलोत्पलैस्तथा ।

नानाप्रकारैर्भक्ष्यैश्च गोभिर्वस्त्रै रसैः शुभैः ॥

विरुद्धैः सप्तधान्यैश्च वंशपात्रे निधापितैः ।

सौवर्णरूप्यपात्रेण ताम्रवंशमयेन च ॥

मूर्ध्नि स्थितेन नस्त्रेण जानुभ्याम्बरणीं गतः ।

दक्षिणाभिमुखो भूत्वा ध्यात्वागच्छ्यं क्षणं नृप ॥

दद्यादर्घ्यं प्रयत्नेन चेतसागुरुचन्दनैः ।

शुक्तयाकारं अर्घ्यं पात्रं सकाशपुष्पाक्षतशुक्तीति वचनात् ।

काशपुष्पप्रतीकाश वज्रिमारुतसम्भव ।

मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥

वातापिर्भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा ।

लोपासुद्रापतिः श्रीमान् योऽसौ तस्मै नमो नमः ॥

येनोदितेन पापानि विलयं यान्ति व्याधयः ।

तस्मै नमोस्त्वगस्त्याय सशिष्याय च पुत्रिणे ॥

ब्राह्मणो वेदमन्त्रेण दद्यादर्घ्यं नृपोत्तम ।

यगस्त्र्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं बलमिच्छमानः ।

उभौ वर्षाद्विषयः पुषोष सत्या देवेष्वग्निषो जगाम ॥
 दत्त्वैवमर्घ्यं कौरव्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 अर्चितस्त्वं यथाशक्त्या नमोऽगस्त्यमहर्षये ।
 ऐहिकामुष्मिकीं दत्त्वा कार्यसिद्धिं व्रजस्व मे ॥

विसर्जनमन्त्रः ।

विसर्जयित्वाऽगस्त्यं तं विप्राय प्रतिपादयेत् ।
 दैवज्ञे व्यासरूपाय वेदवेदाङ्गवादिने ॥
 अगस्त्यो मे मनस्वीऽस्तु अगस्त्यो स्मिन् घटे स्थितः ।
 अगस्त्यो द्विजरूपेण प्रतिगृह्णातु सत्कृतः ॥
 अगस्त्यः समजन्तोत्पन्नाग्रयत्नावयोरवः ।
 अतुलं विमलं सौख्यं प्रयच्छ त्वं महामुने ।

प्रतिग्रहमन्त्रः ।

एवं यः कुरुते भक्त्या ह्यगस्त्यव्रतमादरात् ।
 फलमेकं तथा धान्यं रसस्रैकं परित्यजेत् ।
 सम्पूर्णं च तथा वर्षं पुनरप्यनुपक्रमेत् ॥

विष्णुरहस्ये ।

दत्त्वार्घ्यन्तु विधानेन नरः कुम्भोन्नवाय च ।
 त्यजेद्गस्त्यमुद्दिश्य धान्यमेकं फलं रसं ॥

अथ मासेष्यगस्त्यार्घ्यमभिधाय ।

प्रत्यब्दश्च फलत्यागमेवं कुर्वन् न सीदति ।

होमं कृत्वा ततः पञ्चाहर्जयेन्मानवः फलं ॥

होमश्च स्वाहान्तेन प्रणवादिना अर्घमन्त्रेण सर्पिषा विधेयः ।

ततोऽनु पूजयेद्दिप्रान् घृतपायसमोदकैः ।

गाः सुवर्णञ्च वासांसि तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ॥

घृतपायसयुक्तेन पात्रेण स्थगिताननं ।

सहिरष्यञ्च तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

अप्राप्ते भास्करे कन्यामर्वाग्वै सप्तभिर्दिनैः ।

अर्घ्यं ददुरगस्त्याय ये वसन्ति महीदये ॥

पूर्वानक्षत्रान्तर्गतेऽर्क इत्यर्थः । उज्जयन्यां त्वर्षाक् ।

यदाह वराहमिहिरः ।

संख्याविधानात् प्रतिदेशमस्य

विज्ञाय संदर्शनमादिशेदन्नः ।

तच्चोज्जयन्यामगतस्य कन्यां

भागैः स्वराख्यैः स्फुटभास्करस्य ॥

स्वराख्यैर्भागैः सप्तभिरंशैः कन्यामगतस्य स्फुटस्यादित्यस्य
मघाद्वितीयचरणान्तर्गतस्येत्यर्थः ।

तथा ।

ईषत्प्रकाशेऽक्षरस्मिजाले ।

नैशेऽन्धकारे दिशि दक्षिणस्यां ॥

संवत्सरावेदितदिग्विभागी ।

भृगोऽर्घ्यमूर्त्वा प्रयतः प्रयच्छेत् ॥

भविष्योत्तरे कृष्णवाक्यं ।

तस्यैवं चेष्टितस्यार्घ्यं प्रयच्छार्घ्यं युधिष्ठिर ।

कन्यायामागते सूर्ये अर्वाग्वै सप्तमे दिने ।

कन्यायां समनुप्राप्ते अर्घ्यकालो निवर्तते ॥

युधिष्ठिरे पुरे पूर्वां तृतीयचरणक्षिप्त्वा सत्यर्कउदये इत्यर्थः ।
यस्मिन् देशे यस्मिन् दिने अगस्त्यसमर्पणं भवति । तस्मिन्
देशे तस्मिन्नर्घ्यदानमिति रुचेपः । कन्यायां समनुप्राप्ते इत्यादि-
ना सप्तमाहिनादारभ्य संक्रान्तिमवधीकुर्वता उदयादारभ्य सप्त-
दिनाभ्यन्तरेऽपि युक्तमर्घदानमित्येतद्दर्शितं ।

तथाच पञ्चपुराणे ।

आसतरात्रादुदयादयमस्य

दातव्यमेतत्सकलं नरेण ॥

यमस्य अगस्त्यस्य । उदयादूर्ध्वं आसतरात्रात् । सतरात्रमव-
धीकृत्य एकस्मिन् दिने अर्घ्योदातव्य इत्यर्थः ।

सतरात्रादूर्ध्वं तु अर्घ्यदानमनर्थकमिति ।

ब्रह्मपुराणे ।

अगस्त्योदक्षिणामाग्रामाश्रित्य नभसि स्थितः ।

वरुणस्यात्मजी योगी विश्वापादविमर्दनः ॥

कन्यांशेभ्यः पश्चिमेभ्यः षड्भ्यः प्रारभ्य संख्यया ।

अंशान् द्विसप्ततिं यावत् भुङ्क्ते सूर्यस्तु राशिषु ।

उदेति तावद्भगवान् अगस्त्यो व्योम्नि धामभृत् ॥

उक्षांशेभ्यः पश्चिमेभ्यः प्रारभ्य पूर्व्वं वात् क्रमात् ।

षट्त्रिंशतश्च यावच्च भुङ्क्ते भानुयंघ्राक्रमं ॥

तावच्छ्रान्तस्य पातालं प्रयात्यस्तमुपैति च ।

उक्षा तृषभः । अंशचरणः । नवचरणोराशिः । सपादनच-
द्वयभोगात् । उत्तरातृतीयचरणादयः । तद्विसप्ततिरश्विनी तृती-
यचरणान्ताः । एतावत् सूर्यभागेनोदयकालः । शेषोऽने कालः

कृतोपवासः सम्पश्येद्गन्धमुदितं सुनिं ।
 सर्वकामप्रदं पुण्यं सर्वभाग्यप्रवर्धनं ॥
 अर्चनीयश्च भगवान् अवाभक्तिसमन्वितैः ।
 पूर्णकुम्भैः सकूष्माण्डैर्यवैर्ध्यानैर्घृतेन च ॥
 जातिपद्मोत्पलैः पुष्पैश्चन्दनेन सितेन च ।
 गोभिर्घृतेस्तथा वस्त्रै रक्षैः सागरसम्भवैः ॥
 उपानच्छतदण्डैश्च पादुकाञ्जनवल्कलैः ।
 हविषा परमान्नेन फलैः पुष्पैश्च शोभनैः ॥
 अन्यप्रकारैर्भक्ष्यैश्च होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ।
 आशास्य च शुभं काममुद्दिश्यैकं मनोगतं ॥
 यद्यहं प्राप्नुयाम् कामं भगवन्मनसि स्थितं ।
 त्वत्प्रसादादविघ्नेन भूयस्त्वां पूजयाम्यहं ॥
 इत्युक्त्वा पूजयेत्पश्चाद्देवज्ञांश्च तथा गुरुन् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

अथ पद्मपुराणे ।

आसमराचादुदयाद्यमस्य

दातव्यमेतत्सकलं नरेण ।

यावत्सनाः सप्तदशाथ वा स्यु-

रथोर्घ्यमप्यत्र वदन्ति केचित् ॥

अनेन विधिना यस्तु पुमानर्घं निवेदयेत् ।

द्रुमं लोकमवाप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः ॥

द्वितीयेन भुवर्लोकं स्वर्लोकश्च ततः परं ।

सप्तैव लोकानाप्नोति सप्तार्घान् यः प्रयच्छति ॥

यावदायुश्च यः कुर्यात् स परं ब्रह्म गच्छति ।
वराहसंहितायां ।

नरपतिरिममर्थं श्रद्धधानो ददानः
प्रविगतमददोषैर्निर्जितारातिपक्षः ।
भवति यदि हि दद्यात्सप्तवर्षाणि सम्यक् ।
जलनिधिरसनायाः स्वामितामेति भूमेः ॥

भविष्योत्तरात् ।

दत्त्वाऽर्थं सप्तवर्षाणि क्रमेणानेन पाण्डव ।
पुमान्यत्फलमाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥
ब्राह्मणः स्यात् चतुर्वेदः सर्वशास्त्रविशारदः ।
क्षत्रियः पृथिवीं सर्व्वीं प्राप्नोत्यर्णवमेखलां ॥
वैश्यानां धान्यनिष्पत्तिर्गोधनञ्चापि निन्दति ।
शूद्राणां धनमारोग्यं सस्यान्नञ्चाधिकं भवेत् ॥
स्त्रीणां पुत्राः प्रजायन्ते सौभाग्यं गृहसृद्धिमत् ।
विधवानां महत्पुण्यं वर्धते पाण्डुनन्दन ॥
कन्या भर्त्सारमाप्नोति व्याधेर्मुञ्चेत दुःखितः ।
येषु देशेष्वगस्त्यार्घः पूजेयं क्रियते जनैः ॥
तेषु देशेषु पर्जन्यः कामवर्षी प्रजायते ।
ईतयः प्रशमं यान्ति नश्यन्ति व्याधयस्तथा ॥
पठन्ति ये त्वगस्त्यर्घेर्ब्रतं शृण्वन्ति चापरे ॥
ते सर्व्वे पापनिर्मुक्ताः चिरं स्थित्वा महीतले ।
हंसयुक्तविमानेन स्वर्गं यान्ति नरोत्तमाः ॥
मर्त्येयदीप्सि गृहं परमर्षियुक्तं

भोगान् शरीरमतुलं पशुपदपुष्टिं ।

तद्रत्नवल्लभ मुनेरुदये महाध्वं-

मर्धं प्रयच्छ फलवस्त्ररसैः सधान्यैः

पद्मपुराणे ।

इति पठति शृणोति वा य एत-

द्वसुयुगलाङ्गभवस्य संप्रदानं ।

मतिमपि च ददाति सोपि विष्णो-

र्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरीचैः ॥

ब्रह्मोवाच ।

सितचन्दनतोयेन व्योम स्थाप्य विलिप्य च ।

कर्णिकाकल्पितैः पद्मैः संपूज्य प्रणिपत्य च ॥

कर्णिकाकल्पितैः, कर्णिकामण्डितैः ।

वकुले विमले सौम्ये निष्छिद्रे पुष्पिते सति ।

पुष्पिते विकसिते ।

मध्ये केसरजालस्य व्योम स्थाप्यं सुशीभनं ॥

अङ्गुष्ठपर्वमाचन्तु सर्व्वगन्धसमन्वितं ।

अग्रे संस्थापयित्वा च भास्करस्य सुरोत्तम ॥

पूजयेत् करवीरैस्तु तथा रत्नैश्च चन्दनैः ।

धूपञ्च गुग्गुलं दद्यात् प्रणम्य शिरसा रविं ॥

कुङ्कुमं पूर्व्वपार्श्वे तु दद्याद्दगोमसमाहितः ।

दक्षिणे चाशुबं दत्त्वा पश्चिमे चन्दनं सितं ॥

चतुःसमक्षोत्तरे तु दद्याद्दगोमविचक्षणः ।

दद्यान्मध्ये शुभं पुण्यं रक्तचन्दनमादरात् ॥

पूजयेद्विधिभिः पुष्पैस्तथा सागुरुचन्दनैः ।
 धूपं कणागुरुं दद्यात्सृष्टं वापि गुग्गुलं ॥
 वासांसि च सुसूक्ष्माणि विकेशानि निवेदयेत् ।
 पादसं घृतसंयुक्तं घृतदीपांश्च दापयेत् ॥
 सर्वं निवेद्य मन्त्रेण ततो गच्छेत् प्रदक्षिणं ।
 प्रणम्य शिरसा भानुमुत्थायैनं क्षमापयेत् ॥
 सर्वोपहारसंयुक्तं बलिन्देवाय चाहरेत् ।
 खखोल्लायेति मन्त्रेण सूर्यायामिततेजसे ॥
 अनेन विधिवद्देवञ्चार्चयित्वा पुरा रविं ।
 अहं ब्रह्मत्वमापन्नः प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं व्योमव्रतं ।

—000—

निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो भवेत् ।
 वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमिहीयते ॥

इति पद्मपुराणोक्तं वरुणव्रतं ।

योऽब्दमेकं प्रकुर्वीत नक्तं पर्वणि पर्वणि ।
 पर्वं पञ्चदशी ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधः शिवार्चनरतः सदा ।
 वत्सरान्ते च विप्रेन्द्र शिवभक्तान् समाहितान् ॥

(११४)

भोजयित्वा ततो ब्रूयात् प्रीयतां भगवान् प्रभुः ।
 एवं विधिसमायुक्तः शिवलोकञ्च गच्छति ।
 न च मानुषतां लोके अभ्रुवां प्राप्नुते नरः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं पर्वनक्तव्रतं ।

— ००० —

पृथिवीभाजने भुङ्क्ते नित्यं पर्वसु यो नरः ।
 अतिरात्रफलं देवि अहीरात्रेण विन्दति ॥
 पृथिवीभाजने भूमावन्नं निधायेत्यर्थः शिवोऽत्र देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं पर्वभूभाजनव्रतं ।

— ००० —

यो विंशतिपलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीं ।
 दिनं पयोव्रतं दद्याद्भुद्रलोके महीयते ।
 धराव्रतमिदं प्रोक्तं सप्तकल्पशतानुगं ।
 दिनं देवानामुत्तरायणं । पयोव्रतमित्यन्तरं कृत्वेत्यनुसङ्गः ।
 रुद्रो देवता धरादानं पारणं ।

इति पद्मपुराणोक्तं धराव्रतं ।

— ००० —

नन्दिकेश्वर उवाच ।

तथा सर्व्वफलत्यागमाहात्म्यं शृणु नारद ।

यदक्षयं परे लोके सर्वकामफलव्रतं ॥
 मार्गशीर्ष शुभे मासि तृतीयायां मुनिव्रतं ।
 द्वादश्यामथ वाष्टम्याच्चतुर्दश्यामथापि वा ॥
 आरभेच्छुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं ।
 अन्येष्वपि च मासेषु पुण्ये ऽङ्गि मुनिसत्तम ॥
 सदक्षिणां पायसेन शक्तितः पूजयेद्भिजान् ।
 अष्टादशानां धान्यानां अन्यत्र फलमात्रकं ॥
 वर्जयेदष्टमेकान्तु विनैवौषधकारणात् ।
 सप्तमं काञ्चनं रुद्रन्धर्मराजञ्च कारयेत् ॥
 कूष्माण्डं मातुलिङ्गञ्च हन्ताकम्पनसन्तथा ।
 आम्नाम्नातकपितृथानि कालिङ्गमथ वारुकं ॥
 श्रीफलाश्वत्थवदरञ्चस्वीरं कदलीफलं ।
 कर्भरन्दाङ्गिमं शक्त्या कलधौतानि षोडश ॥
 कलधौतं हेम ।

मूलकामलकञ्जम्बूतिन्तिङ्गीकरमन्दकं ।
 तक्षैलकञ्च तुण्डीर करीरकुटजं समी ॥
 एलकमेलाफलं ।

उदुम्बरं नारिकेलन्द्राक्षाथ वृहतीद्वयं ।
 रौप्यानि कारयेच्छक्त्या फलानीमानि षोडश ॥
 ताम्रन्तालफलं कुर्यादगस्तिफलमेव च ।
 पिण्डीरकाश्मर्यफलं तथा सूरणकन्दकं ॥

काश्मर्यः श्रीपर्णी ।

रक्तालुकाकण्टकञ्च केतकान्तीकचिर्भटं ।

केतकः अम्बुप्रसादनफलं । अम्बुकीकञ्चिच्चा ।

चित्रवल्लीफलं तद्वत् कूटशौल्मलिजं फलं ।

कूटशाल्मलिः रोहीतकः ।

ग्रामनिष्ठावमधुकवटेङ्गुदपटोलकं ।

मधुकोमधूकः । ईङ्गुदो हिङ्गुणः ।

ताम्राणि षोडशैतानि कारयेच्छ्रुतिनो नरः ।

उदकुम्भद्वयं कुर्याद्वाग्योपरि सवस्तकं ॥

ततश्च कारयेच्छ्रुत्यां शय्योपरि सवाससं ।

भक्षपात्रद्वयोपेतं यमं रुद्रहृषान्वितं ॥

धेन्वा सहैव शान्ताय विप्रायाथ कुटुम्बिने ।

सपत्नीकाय संपूज्य पुण्ये ऽङ्गि विनिवेदयेत् ॥

यथा फलेषु निवसन्त्यमरा रसरूपिणः ।

तथा सर्व्वफलत्यागत्रताङ्गतिः शिवेऽस्तु मे ॥

यथा शिवश्च धर्मश्च सदानन्दफलप्रदः ।

तद्युक्तफलदानेन तौ स्यातां मे फलप्रदौ ॥

यथा फलानि कामाः स्युः शिवभक्तेषु सर्व्वदा ।

तथानन्तफलप्राप्तिर्मेऽस्तु जन्मनि जन्मनि ॥

यथा भेदेन पश्यामि शिवविष्णुकपद्मजां ।

तथा ममास्तु विश्वात्मा शङ्करः शङ्करः सदा ।

इति वत्सरतः सर्व्वमलङ्कृत्य च भूषणैः ॥

वत्सरतः वर्षात्परं ।

शक्त्येच्छयनं दद्यात्सर्व्वोपस्करसंयुतं ।

अशक्तस्तु फलान्येव यथोक्तानि विधानतः ॥

तथोदकुम्भयुग्मञ्च शिवधर्मौ च काञ्चनैः ।
 विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत वाग्यतस्तैलवर्जितं ॥
 अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयेद्विजपुङ्गव ।
 एतस्मान्न परं किञ्चिदिह लोके परत्र च ॥
 व्रतमस्य मुनिश्रेष्ठ यदनन्तफलप्रदं ।
 सौवर्णताम्ररौप्येषु यावन्तः परमाणवः ॥
 भवन्ति चूर्णमानेषु फलेषु मुनिसत्तम ।
 तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥

एतत्समस्तकलुषापहरं जनाना-
 माजीवनाय मनुजेषु च सर्वदा स्यात् ।
 जन्मान्तरेषु न च पुत्रवियोगदुःख-
 माप्नोति धाम च पुरन्दरदेवजुष्टं ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तं फलत्यागव्रतं ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

वृन्ताकस्य विधिं वक्ष्ये शृणु पार्थ समाहितः ।

संवत्सरं वा षण्मासान् त्रीन्मासान् वा न भक्षयेत् ॥

अथ भरण्यां मघायां वा एकरात्रोपवासं कृत्वा स्थण्डिले
 देवतामाह्वय गन्धपुष्पनैवेद्यादिना च संपूज्य दर्भपाणिर्गन्धो
 दकेनावाहयेत् । यमराजमावाहयामि । कालमावाहयामि ।
 चित्रगुप्तमावाहयामि । मृत्युमावाहयामि । परमेष्ठिनमावाहयामि
 इति । ततोऽग्निं समाधाय तिलाज्यं जुहुयात् । यमाय स्वाहा ।
 नीलाय स्वाहा नीलकण्ठाय स्वाहा । यमराजाय स्वाहा । चित्र-

गुप्ताय स्वाहा । वैवस्वताय स्वाहा ।

अग्निमूर्ध्वव्याहृतीरष्टशतञ्जहुयात् ।

प्रायश्चित्तं दत्त्वा ब्राह्मणः स्वयमेव इतरेषामाचार्यः । अथ
स्वशक्त्या सौवर्णं वृन्ताकं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।

कृष्णां गान्तरथा वृषश्च तथैव कर्णवेष्टाङ्गुलीयकैः कृत्नीपानहौ
कृष्णवस्त्रयुगं कृष्णकम्बलं दद्यात् ।

ब्राह्मणान् भोज्याग्निषो वाचयेत् ।

अनेन विधिना यस्तु वृन्ताक्तञ्च प्रयच्छति ।

त्रीन्मासान्पन्मासं वा वर्षमेकं न भक्षयेत् ॥

अथ वैनं विधिं कृत्वा जन्मावधि त्यागं करोति स तु विष्णु
लोकं प्रयाति पौण्डरीकीऽश्वमेधफलमाप्नोति ।

सप्तजन्मसहस्राणि नाकपृष्ठे महीयते ।

सप्तलोकीत्तरं यावद्यमलोकं न पश्यति ॥

वृन्ताकमप्रतिहतं वरहेमसिद्धं

दद्याद्द्विजाय घृतवस्त्रसमन्वितं यः ।

कृत्वा तु वर्षमपि मासमथैकमेव

याम्यं न पश्यति पुरं पुरुषः कदाचित् ॥

इति भविष्योत्तरोक्तो वृन्ताकत्यागविधिः ।

— ००० —

अग्रहं पयोव्रते स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपं ।

पलादूर्ध्वं यथाशक्त्या तन्दुलं सूर्पसंयुतं ॥

सूर्पन्द्रोणद्वयं ।

दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पवृक्षव्रतं स्मृतं ॥

ब्रह्माऽत्र देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं कल्पवृक्षव्रतं ।

—000—

हैमं पलद्वयादूर्ध्वं रथमश्वयुगादिकं ।

ददन् क्षतोपवासः स्याद्विवि कल्पव्रतं वसेत् ।

तदन्ते राजराजः स्यादश्वव्रतमिदं स्मृतं ॥

इन्द्रोऽत्र देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं अश्वव्रतं ।

—000—

तद्वज्रमरथं दद्यात्करिभ्यां संयुतं पुनः ।

सत्यलोके वशीकृत्यसहस्रमथ भूमिपः ।

भवेदुपोषितो भूत्वा करिव्रतमिदं स्मृतं ॥

उपोषितो भूत्वा दद्यादित्यन्वयः । तद्वत्कल्पद्वयादूर्ध्वं । ब्रह्मा-
ऽत्रय देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं करिव्रतं ।

—

घृताभिषेकं यः कुर्यादहोरात्रं शिवस्य तु ।

नियतं श्लक्ष्णधाराभिः पुण्यमासे समुद्यतः ॥

गीतनृत्योपहारेण शङ्खवादितनिःस्वनैः ।

कुर्व्याज्जागरणं तत्र प्रदीपादुपशोभया ॥

समस्तपापनिर्मुक्तः समस्तकुलसंयुतः ।

ज्वलद्भिः स महायानैरसंख्येयैर्नगोत्तमैः ॥
 युक्तः शिवपुरे नित्यं मोदते शिववत्सुखी ।
 ग्रहणे विषुवे चैव पुण्येषु दिवसेषु च ॥
 घृताभिषेकं यः पश्येदासमाप्तिमुपोषितः ।
 विधूय सर्वपापानि शिवलोकं स गच्छति ॥
 एकः पूजयते भक्त्या अन्यो भक्त्या प्रशस्यति ।
 तुल्यमेव फलन्ताभ्यां भक्तिरेवाऽत्र कारणं ॥

इति शिवधर्मोक्तो घृतस्नपनविधिः ।

—000—

सूत उवाच ।

दुर्लभा खलु या मुक्तिरनायासेन देहिनां ।
 जायते कर्मणा येन शृणुष्वं तद्विजोत्तमाः ॥
 गोचर्ममात्रमालिख्य मण्डलं गोमयेन च ।
 चतुरस्रं विधानेन चरुणाभ्युक्ष्य मन्त्रवित् ॥
 अलङ्कृत्य वितानाद्यैश्चैवापि मनोरमैः ।
 बहुदैर्घ्यचन्द्रैश्च स्वर्णैरश्वत्थपत्रकैः ॥
 सितैर्विकसितैः पद्मैः रक्तैर्नीलोत्पलैस्तथा ।
 विमानेन विचित्रेण मुक्ता दाम्ना द्विजोत्तमाः ।
 सितनृत्यात्मकैश्चैव सुसज्जैः पूर्णकुम्भकैः ॥
 फलपल्लवमालाभिवैजयन्तीभिरंशुकैः ।
 पञ्चाशद्दीपमालाभिर्धूपैश्च विविधैस्तथा ॥
 पञ्चाशद्वलसंयुक्तं लिखित्वा पद्ममुत्तमं ।
 तत्तद्वर्णैस्तथा चूर्णैश्चैतच्चूर्णैरथवापि वा ॥

एकहस्तप्रमाणेन कृत्वा पद्मं विधानतः ।
 कर्णिकायां न्यसेद्देवन्द्याद्देवेश्वरम्भवं ॥
 तत्र वर्णानकारादीन्त्यसेत् प्रागाद्यनुक्रमात् ।
 प्रणवादिनमोन्तांश्च सर्व्ववर्णान् हि सुव्रतः ॥
 संपूज्यैव मुनिश्रेष्ठ गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
 ब्राह्मणान् भीजयेत्तत्र पञ्चाशद्विधिपूर्व्वकं ।
 अक्षमालीपवीतञ्च कुण्डलानि कमण्डलुं ।
 आसनञ्च तथा दण्डं उष्णीषं वस्त्रमेव च ॥
 दत्त्वा तेषां हिजेन्द्राणां देवदेवाय शम्भवे ।
 महाचरुञ्च नैवेद्यं कृष्णं गोमिथुनं तथा ॥
 अन्नैश्च देवदेवाय दत्त्वा तद्वर्णमण्डलं ।
 योगोपयोगिद्रव्याणि शिवानि विनिवेदयेत् ॥
 ओंकाराद्यं जपेद्बोमान् प्रतिवर्णमनुक्रमात् ॥
 एवमालिख्य ग्रो भक्त्या वर्णमण्डलमुत्तमं ।
 यत् फलं लभते मर्त्यस्तदुदामि समासतः ॥
 साङ्गान् वेदान् यथान्यायमधीत्य विधिपूर्व्वकान् ।
 इष्ट्वा यज्ञैर्यथान्यायं ज्योतिष्टोमादिभिः क्रमात् ॥
 ततो विश्वजितञ्चेष्ट्वा पुत्रानुत्पाद्य तादृशान् ।
 वानप्रस्थाश्रमं गत्वा सदारः सान्निरेव च ॥
 चान्द्रायणादिकान् कृत्वा संन्यस्य वै द्विजः क्रमात् ।
 ब्रह्मविद्यामधीत्यैव ज्ञानमापाद्य यत्नतः ॥
 ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य योगी यत्फलमाप्नुयात् ।
 तत् फलं लभते सर्व्वं वर्णमण्डलदर्शनात् ॥

(११५)

येन केनापि वा लिख्य प्रलिप्यायतनाश्रयं ।
 उत्तरे दक्षिणे वापि पृष्ठतो वा द्विजोत्तमाः ॥
 चतुष्कोणेऽपि वा वर्णैरलङ्कृत्य समन्ततः ।
 विकीर्य गन्धकुसुमैर्धूपदीपैश्चतुर्विधैः ।
 प्रार्थयेद्देवमीशानं शिवलोकञ्च गच्छति ॥
 तत्र भुक्त्वा महाभोगान् कल्पकोटिशतं नरः ।
 स्वदेहगन्धैः स शुभैः पूरयेच्छिवमन्दिरं ॥
 क्रमाद्गान्धर्वमासाद्य गन्धर्वैस्तत्र पूजितः ।
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजा भवति वीर्यवान् ॥
 इति सौरपुराणोक्तं वर्णमण्डलं ।
 शुक्लपद्मे नवं धान्यं पक्वं ज्ञात्वा सुशोभनं ।
 सुतिथौ च सुनक्षत्रे सुहर्ते च शुभे सति ॥
 गच्छेत् क्षेत्रं विधाने च गीतवाद्यपुरःसरः ॥
 तत्र वह्निन्तु प्रज्वाल्य धान्यैः संस्तीर्य शास्त्रवत् ।
 कृत्वा होम ततः पश्चान्नयेद्धान्यं विभूषितं ॥
 पुष्पैर्वस्त्रैः फलैर्मूर्तैर्हस्त्यश्वरथसंयुतं ।
 तेन देवान् पितॄन् बन्धून् तर्प्यित्वा यथाक्रमं ॥
 विभज्य च यथाशक्त्या दैवज्ञाः सस्यरक्षितः ।
 नववस्त्रावृतः स्रग्वी स्वतुलिगः स्वलङ्कृतः ॥
 स्थितः पूर्वमखस्तुष्टा ब्रह्मघोषपुरःसरः ।
 शृण्वन्वा परमं दृष्टो मङ्गलालम्भनादयुक् ॥
 प्राग्नीयाहधिसंयुक्तं नवमन्त्राभिमन्त्रितं ।
 कृताहारञ्च कुरुते गीतवाद्यैर्महोत्सवं ॥
 इति ब्रह्मपुराणोक्तं सस्योत्सवः ।

क्षीरोदसागरात् पूर्वं मथ्यमानात् पुरातनात् ।
 श्यामा देवी समुत्पन्ना सर्वलक्षणसंयुता ॥
 नारायणी याऽसावुक्ता सुकुमारा यशस्विनी ।
 सतीदेहसमुद्भूता सती परमशोभना ॥
 तां दृष्ट्वा चकितास्तत्र ततः सर्वे सुरासुराः ।
 मनोज्ञा सुमुखी चैषा हन्त द्रक्षामहे वयं ॥
 एवमुक्त्वा वचस्तौ च ददृशुः सर्व एव तत् ।
 चतुर्नामांश्च तस्यांस्ते द्राक्षेति भुवि विस्तरं ॥
 अतोऽर्धं सा सुपक्वा च पूजितव्या प्रयत्नतः ।
 पुष्पधूपानुलेपाद्यैस्तथा ब्राह्मणतर्प्यैः ॥
 द्वौ बालकौ तथा द्वौ संपूज्य तदनन्तरं ।
 धर्मार्थकाममोक्षञ्च समुद्दिश्य कुटीरकैः ।
 स्त्रीसहायेन हृष्टेन भृत्यमितसृतैः सह ॥
 स्वमुलिमेन विधिवत् स्रग्विणा च सुवाससा ।
 निवेदिता गुरुभ्यश्च स्वयं भोज्या न चान्यथा ।
 उत्सवेषापि कर्त्तव्यो नृत्यगीतसमाकुलः ॥

इति आदित्यपुराणोक्तः श्यामासचोत्सवः ।

—००—

ब्रह्मोवाच ।

ऋग्वेदमात्रेयगोत्रं सोमदेवं विदुर्मुने ।
 काश्यापं च यजुर्वेद उग्रदेवं विदुर्बुधाः ॥
 सामवेदोऽपि गोत्रेण भारद्वाजः पुरन्दरः ।

अधिदेवं विजानीयाद्रूपाख्यस्माच्छृणुष्व तु ॥

ऋग्वेदः पद्मपत्रायताक्षः प्रलङ्घिताम्बरः ।

सुविभक्तग्रीवः कुञ्चितकेशश्मशुः प्रमाणेनापि वितस्तयः पञ्च ।

स राजतो मौक्तिकजोऽथ पूज्यो

वरप्रदो भक्तियुतद्विजाय ॥

यजुर्वेदः पिङ्गलाक्षः कृशमध्यस्थूलगलकपोलः ताम्रवर्णः प्रादे-
शात् षड्दैर्घ्येण ।

चित्रे लिङ्गेऽथवा पूज्य सर्वकामानवाप्नुयात् । सामवेदो
नित्यस्नग्धो सुव्रतः शुचिः शुचिवासाः क्षमी दान्तश्च दण्डी
काचनयनः आदित्यवर्णो वर्णेन षड्वर्णिमात्रः । ताम्रेय-
मणाविन्द्राद्याख्येष्वा पूजितः शुभदो भवेत् । अथर्ववेदस्त्रीक्ष्णश्चण्डः
कामरूपी विश्वात्मा विश्वकृत् क्रूर ऊर्ध्वज्वालावान् क्षुद्रकर्मा
वंशकुलतोत्थापी नीलोत्पलवर्णो वर्णेन स्वदारतुष्टः सौवर्णः पद्म-
रागे वा रुद्राक्षे वा पूजनीयः प्रपूज्य सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।

अथर्ववेदविहितानि ।

यावन्ति वेदगौतानि पुण्ययज्ञव्रतानि च ।

तावन्ति श्रवणादस्य प्राप्नुयाद्भक्तिभावितः ॥

अपुत्रो लभते पुत्रानधनो धनमाप्नुयात् ।

विद्यामविद्यानाप्नोति दुःखी दुःखात् प्रमुच्यते ॥

पठित्वा सर्वदेवानां सम्मतो द्विजवल्गवः ।

जायते नात्र सन्देहो देवो च वरदा सदा ॥

इति देवीपुराणोक्तं देवव्रतं ।

सीरपुराणात् ।

अथात्मचरणौ स्थित्वा शिवक्षेत्रे वसेन्नरः ।
देहान्ते शिवसायुज्यं लभते नात्र संशयः ॥
लिङ्गपुराणात् ।

भित्त्वा पदद्वयं वापि शिवक्षेत्रे वसेत्तु यः ।
स याति शिवताक्षेत्रे नात्र कार्या विचारणा ॥

इति तीव्रव्रतं ।

—०—

शङ्कर उवाच ।

आदित्यग्रहणे राम ग्रहणे च निशाभृतां ।
उपवासादवाप्नोति सर्वकल्मषनाशनं ॥
स्नानं दानं तथा जाप्यमक्षयं तत्तदा स्मृतं ।
आद्यञ्च भार्गवश्रेष्ठ वल्लिसंपूजनं तथा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तो ग्रहणोपवासः ।

—०००—

अथ महातपोव्रतानि ।

मासे मासे च यः कुर्यात्त्रिरात्रक्षपणं बुधः ।
कौवेरं लोकमासाद्य स विन्देत् परमं पदं ॥
चतुर्थेऽहनि यो भुङ्क्ते व्रतवांश्च शुचिर्नरः ।
गान्धर्वं स पदं प्राप्य मोदते शक्रवद्विवि ॥
पञ्चमेऽहनि यो भुङ्क्ते प्रतिमासमतन्द्रितः ।

विमुक्तः सर्वपापैश्च स गच्छेद्दिवमूर्जितः ॥
 यो भुङ्क्ते दिवसे षष्ठे नित्यं नियमवान् शुचिः ।
 वारुणं लोकमासाद्य स विन्देत्परमं पदं ॥
 सप्तमेऽहनि यो भुङ्क्ते जितदन्धो दृढव्रतः ।
 आदित्यलोकमासाद्य सोऽपि विन्देन्महाश्रियं ॥

जितदन्धः सहिष्णुः ।

अष्टमेऽहनि यो भुङ्क्ते जितदन्धो दृढव्रतः ।
 वैष्णव लोकमासाद्य स भवेत्परमद्युतिः ॥
 नवमेऽहनि यो भुङ्क्ते नरो नियममास्थितः ।
 स वसूनां प्रियो भूत्वा चरते वसुभिः सह ॥
 दशमेऽहनि यो भुङ्क्ते द्वादशाहफलं लभेत् ।
 अश्विभ्यां च समो भूत्वा अव्ययं खेलते तथा ॥

द्वादशाहः क्रतुविशेषः ।

एकादशे तु यो भुङ्क्ते दिवसे मानवः शुचिः ।
 एकादशाहं संप्राप्य स रुद्रगणतां व्रजेत् ॥
 यो द्वादशे तु दिवसे भुङ्क्ते देवि सदा नरः ।
 द्वादशाहन्तु सम्प्राप्य शक्रलोके महीयते ॥
 त्रयोदशे तु यो नित्यमश्रान्ति दिवसे नरः ।
 वसेत् स भार्गवस्थानं प्राप्य दिव्यसुखान्वितं ॥
 चतुर्दशेऽतु दिवसे नित्यमश्रान्ति यो नरः ।
 स वसेद्भुद्रलोके तु शिवमायुज्यतां व्रजेत् ॥
 अर्धमासं क्षिपेद्यस्तु नित्यमेव जितेन्द्रियः ।
 देवराजेन तुल्योऽसौ भूत्वा स्वर्गं च तिष्ठति ॥

यस्तु मासं क्षिपेद्दीरो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
विमानेन स दिव्येन अप्सरोभिः समन्वितः ॥
सर्वलोकेषु वसते जन्मान्यथायुतानि च ।
ततो ब्रह्मासनं प्राप्य ब्रह्मणा च सुपूजितः ।
ब्रह्मलोके निवसते यथा ब्रह्मनरोत्तमः ॥

महाभारते ।

मासि मासि त्रिरात्राणि कृत्वा वर्षाणि द्वादश
गणाधिपत्यं प्राप्नोति निःसपत्नमनाविलं ॥
यस्तु संवत्सरं पूर्णं एकाहारी भवेन्नरः ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य समं फलमुपाश्रुते ॥
दशवर्षसहस्राणि सर्गलोके महीयते ।
तत्तच्चयादिह चागत्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ॥
यस्तु संवत्सरं पूर्णञ्चतुर्थं भक्तमश्रुते ।
अहिंसानिरतो नित्यं सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥
वाजपेयस्य यज्ञस्य स फलं समुपाश्रुते ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥
अष्टमेन तु भक्तेन जीवेत्संवत्सरं नरः ।
गवां मेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
पञ्चाशत्तु सहस्राणि वर्षाणि दिवि मोदते ॥
पक्षे पक्षे गते राजन् योऽश्रौयाद्वर्षमेव तु ।
षण्मासानशनन्तस्य भगवानङ्गिराऽब्रवीत् ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि दिवमावसते स च ॥

अश्वीयाद्वितीये पक्षे सर्वदिनेष्विति विशेषः ।

वीणानां वल्लकीनाञ्च वेणूनाञ्च विशाम्पते ।

सुघोषैर्मधुरैः शब्दैः सुसुप्तः प्रतिबुध्यते ॥

संवत्सरमिहैकन्तु मासि मासि पिवेत् पयः ।

फलं विश्वजितस्तात प्राप्नोति स नरोत्तमः ॥

सिंहव्याघ्रप्रयुक्ते न विमानेन स गच्छति ।

गतश्चाष्टौ सुरकन्या रमयन्ति च तन्नरं ॥

सप्ततिश्च सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ।

मासादूर्ध्वं नरव्याघ्र नीपवासो विधीयते ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं भवेत् प्रभो ।

तुल्यो यन्नफलैरेव तस्मै ब्रूहि पितामह ॥

भीष्म उवाच ।

यस्तु कल्यं तथा सायम्भुञ्जानो नान्तरा पिवेत् ।

अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदसं ॥

यज्ञं बहुसुवर्णं यो वासवप्रियमाहरेत् ।

सत्यवाक् दानशीलश्च ब्रह्मशासनसूचकः ॥

क्षान्तो दान्तो जितक्रोधो यत्फलं समवाप्नुयात् ।

प्राण्डुराभप्रतीकाशे विमाने हंसलक्षणे ॥

कल्यामिति प्रातः । पिवेद्दुदकमपीति शेषः ।

षड्भिरेव च स वर्षैः सिध्यते नात्र संशयः ।

देवस्त्रीणामपि वसेत् नृत्यगीतनिनादिते ।

प्राजापत्यं वसेत् पञ्च वर्षाणामग्निसम्भवं ॥

पद्मं कीटिशतं ।

त्रीणि वर्षाणि यः प्राप्तेत् शततन्त्रे कभोजनं ।
धर्मपत्नीरतोनित्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
द्वितीये दिवसे यस्तु प्राप्तीयादेकभोजनं ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
यज्ञं बहुसुवर्णं यो वासवप्रियमाचरेत् ।
सत्यवाग्दानशीलश्च ब्रह्मण्याश्चनसूयकः ॥
क्षान्तो दान्तो जितक्रोधः यत् फलं समराभुयात् ।
पाण्डुराभ्रप्रतीकाशे विमाने हंसलक्षणे ॥
द्वे समाप्ते ततः पद्मे सोऽप्सरोभिर्वसेत्तह ।

समाप्ते परिपूर्णं ।

द्वितीये दिवसे यस्तु प्राप्तीयादेकभोजनं ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
अग्निकार्यप्ररी नित्यं नित्यकार्यप्रबोधनं ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ॥
सप्तर्षीणां सदा लोके सोऽप्सरोभिर्वसेत्तह ।
निवर्त्तनञ्च तत्रास्य त्रीणि पद्मानि वै विदुः ॥

आस्येति स्थित्वा ।

दिवसेयच्चतुर्थे तु प्राप्तीयादेकभोजनं ।
स च द्वादशमासान्वै जुह्वानोजातवेदसं ॥
वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
सागरस्य च पथ्यन्ते सर्वलोके च वेशयेत् ॥
देवराजस्य च क्रीडां नित्यकालमवेक्षते ।

संगरस्य च पर्यन्तं समुद्रसंख्याविशेषान्तं ॥

दिवसे पञ्चमे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनं ।

स च द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥

अलङ्घ्यः सत्यवादी च ब्रह्मण्यश्चाविहिंसकः ।

अनसूयुरपापस्थो द्वादशाहफलं लभेत् ॥

जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं हंसलक्षणं ।

सूर्यमालासमाभासमारोहेत्पाण्डुरं गृहं ॥

आवर्त्तनानि चत्वारि । तुलापद्मानि द्वादश ।

शराग्निपरिमाणञ्च तथासौ वसते चिरं ॥

आवर्त्तनानि मन्वन्तराणि तुलापद्मानि गतंप्रमानि ।

शराग्निपरिमाणं । शराः पञ्च । अग्नयस्त्वयः ॥ इदमपि
परिमाणं मन्वन्तराणामिव ।

दिवसे यस्तु षष्ठे तु मुनिः प्राश्नीत भोजनं ।

सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ॥

सदा त्रिषवणस्त्रायी ब्रह्मचार्थनसूयकः ।

मुनिः संयतवाक् ।

गवांमिधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।

तथैवाप्सरसामङ्गे प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते ॥

नूपुराणां निनादेन मेखलानाञ्च निखनैः ।

कीटीसहस्रवर्षाणि युगकीटिगतानि च ॥

पद्मान्यष्टादश तथा पताके द्वे तथैव च ।

अयुतानि च पञ्चाशद्वचस्मिन्शतस्य च ।

लोम्नां प्रमाणेन समं ब्रह्मलोके महीयते ॥

पताकाः संख्याविशेषः ।

दिवसे सप्तमे यस्तु प्राश्रीयादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 सरस्वतीं गोपयानो ब्रह्मचर्यं समाचरेत् ।
 सुमनोवर्णकञ्चैव मधुमांसञ्च वर्जयेत् ॥
 पुरुषो मरुतां लोकमिन्द्रलोकञ्च गच्छति ।
 तत्र तत्र च सिद्धार्थो देवकन्याभिरर्च्यते ।
 फलं बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते नरः ॥
 संख्यामतिगुणा वापि तेषु लोकेषु मोदते ।

कुङ्कुमादि अतिगुणं । अतिक्रान्तगुणानामपिरिमितामिति

यावत् ।

यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्तेऽह्न्यष्टमे नरः ।
 देवकार्यपरो नित्यं जुह्वानो जातवेदसं ॥
 पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 पद्मवर्णनिभञ्चैव विमानमधिरोहति ॥
 कृष्णाः कनकगौराश्चनार्यः श्यामास्तथा पराः ।
 वयोरूपसमायुक्ता लभते नात्र संशयः ॥
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते नवमे नवमेऽहनि ।
 सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 पुण्डरीकप्रकाशं वै विमानं लभते नरः ॥
 दीप्तसूर्याग्नितेजोभिर्दिव्यमालाभिरेव च ।

नीयते रुद्रकन्याभिः सोऽन्तरिक्षं मनातनं ॥
 अष्टादशसहस्राणि वर्षाणां कल्पमेव च ।
 कीटीशतसहस्रञ्च तेषु लोकेषु मोदते ॥
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते दशाहे वै गते गते ।
 सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 गते प्राप्ते तथा ब्रह्मकन्या चामरविजिता ।
 कुरुते तत्र सा क्रीडा सर्वभूतमनोहरे ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 रूपवत्यश्च तं कन्या रमयन्ति सदा नरं ॥
 एकादशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।
 सदा द्वादशमासांश्च जुह्वानो जातवेदसं ॥
 परस्त्रियं नाभिलषेद्वाचाथ मनसापि वा ॥
 अनृतञ्च न भाषेत मातापित्रोः कृतेऽपि च ।
 अभिगच्छेन्महादेवं विमानस्थं महाबलं ।
 रुद्राणां तमधीवासं दिवि दिव्यं मनोरमं ।
 वर्षाणां परिमेयानि युगान्ताग्निसमप्रभः ॥
 कीटीशतसहस्रञ्च कीटिदशशतानि च ।
 रुद्रं नित्यं प्रणमते देवदानवसंस्मृतः ॥
 स तस्मै दर्शनं प्राप्नोति दिवसे दिवसे भवेत् ।
 दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राशते हविः ।
 सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 आदित्यद्वादशाभासं विमानं सोऽधिरोहति ॥
 अष्टमहर्षिसंयुक्तं ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितं ॥

नित्यमावसथं राजन् नरनारीसमाकुलं ।
 तयोदशे तु दिवसे यः प्राप्ते भुञ्जते हविः ॥
 सदा द्वादशमासान् वै देवसत्रफलं लभेत् ।
 रत्नपद्मोदयं नाम विमानं साधयेन्नरः ।
 तत्र शङ्खपताके वै युगान्तं कल्पमेव च ॥
 अयुतायुतं तथापद्मं समुद्रञ्च तथा वसेत् ॥
 शङ्खपताकाप्रभृतयः पताकाविशेषः ।
 गीतगन्धर्वघोषैश्च भेरीपणवनिःस्वनैः ।
 सदाप्रमुदितस्ताभिर्देवकन्याभिरौज्यते ॥
 चतुर्दशे तु दिवसे यः सदाप्राशयेद्दिविः ।
 सदा द्वादशमासान्वै महामेधफलं लभेत् ॥
 अनिर्देश्यवयोरूपा देवकन्याः खलङ्कताः ।
 मृष्टतसाङ्गदधरा विमानैरूपयान्ति तं ॥
 कलहंसविनिर्घोषैर्नूपुराणाञ्च निस्वनैः ।
 काञ्चीनाञ्च समुत्कर्षेस्तत्र तत्र विवोध्यते ॥
 देवकन्यानिवासे च तस्मिन् वसति मानवः ।
 जाङ्गवीवालुकाकीर्मूर्ध्नि पूर्णसंवत्सरं नरः ॥
 यस्तु पक्षे गते भुङ्क्ते एकभक्तं जितेन्द्रियः ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं ॥
 राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 यानमारोहते दिव्यं हंसवर्हिणसेवितं ॥
 मनिमण्डलकैश्चितं जातरूपसमाहृतं ।
 दिव्याभरणशोभाभिर्विरस्तीभिरलङ्कृतं ॥

एकस्तम्भश्चतुर्द्वारं सप्तभीमं सुमङ्गलं ।
 वैजयन्तीसहस्रैश्च शोभितं गीतनिखनैः ॥
 दिव्यं दिव्यगुणोपेतं विमानमधिरोहति ।
 मणिमुक्ताप्रवालैश्च भूषितं वैद्युतप्रभं ॥
 वसेत् युगमहस्रश्च खड्गकुञ्जरवाहनः ।
 षोडशे दिवसे प्राप्ते यः कुर्यादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सोमयज्ञफलं लभेत् ॥
 सोमकन्यानिवासेषु सोऽध्यावसति नित्यशः ।
 सौम्यगन्धानुलिप्तश्च कामचारगतिर्भवेत् ॥
 सुदर्शनाभिर्नारीभिर्मुधुराभिस्तथैव च ।
 अर्चयते वै विमानस्यः कामभोगैश्च सेव्यते ॥
 फलं पद्मशतप्रस्थं महाकल्पं दशाधिकं ।
 आवर्त्तनानि चत्वारि साधयेच्चाप्यसौ नरः ॥
 दिवसे सप्तदशमे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 स्थानं वारुणमैन्द्रश्च रुद्रश्चाप्यधिगच्छति ।
 मानतोशनसश्चैव ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
 तत्र दैवतकन्याभिरासने नोपचर्यते ।
 भूर्भूवश्चापि देवर्षिं विश्वरूपमवेक्षते ॥
 तत्र देवाधिदेवस्य कुमार्यो रमयन्ति तं ।
 द्वात्रिंशद्रूपधारिण्यो मधुराः समलङ्कृताः ॥
 चन्द्रादित्याऽऽभौ यावत् गगणे चरतः प्रभो ।
 तावच्चरत्यसौ वीरः सुधामृतरसाशनः ॥

अष्टादशे यो दिवसे प्राश्रयादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्तलोकान् स पश्यति ॥
 रथैः सनन्दिघोषैश्च पृष्ठतः सोऽनुगम्यते ।
 देवकन्याभिरुद्धैस्तु भ्राजमानैः खलङ्कृतैः ॥
 व्याघ्रसिंहप्रयुक्तञ्च मेघस्वननिनादितं ।
 विमानमुत्तमं दिव्यं सुमुखी ह्यधिरोहति ॥
 तत्र कल्पसहस्रं स कन्याभिः सह मोदते ।
 सुधारसञ्च भुञ्जीत अमृतोपममुत्तमं ॥
 एकोनविंशतिदिने यो भुङ्क्ते एकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्तलोकान् स पश्यति ॥
 उत्तमं लभते स्थानमप्सरोगणसेवितं ।
 गन्धर्वैरूपगीतञ्च विमानं सूर्यवर्चसं ॥
 तत्रामरवरस्त्रीभिर्मोदते विगतज्वरः ।
 दिव्याम्बरधरः श्रीमानयुतानां शतं शतं ॥
 पूर्णेऽथ विंशे दिवसे यो भुङ्क्ते त्रिकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु सत्यवादी धृतव्रतः ॥
 अमांसागो ब्रह्मचारी सर्वभूतहिते रतः ।
 स लोकान् विपुलान् रम्यानादित्यानामुपाश्रुते ॥
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च दिव्यमाख्यानुलेपनैः ।
 विमानैः काञ्चनैर्द्विवैः पृष्ठतश्चानुगम्यते ॥
 एकविंशे तु दिवसे यो भुङ्क्ते चोक्तभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 लोकभोजनसं दिव्यं शक्रलोकञ्च गच्छति

अश्विनोर्मरुताच्चैव सुखेष्वभिरतः सदा ।
 अनभिज्ञश्च दुःखानां विमानवरमास्थितः ॥
 सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडत्यमरवत् प्रभुः ।
 द्वाविंशे दिवसे प्राप्ते यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 अहिंसानिरतो धीमान् सत्यवागनसृयक ।
 लोकान् वसूनामाप्नोति दिवाकरसमप्रभः ॥
 कामचारी सुधाहारी विमानवरमास्थितः ।
 रमते देवकन्याभिर्द्विव्याभरणभूषितः ॥
 त्रयोविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु मिताहारी जितेन्द्रियः ॥
 वायोरुसनच्चैव रुद्रलोकञ्च गच्छति ।
 कामचारी कामगमः पूज्यमानोऽप्यरोगणैः ॥
 अनेकगुणपर्यन्तं विमानवरमास्थितः ।
 रमते देवकन्याभिर्द्विव्याभरणभूषितः ॥
 चतुर्विंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 आदित्यानामधीवासे मोदमानो वसेच्चिरं ।
 रमते देवकन्यानां सहस्रै वायुतै स्तथा ।
 पञ्चविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनं ॥
 सदा द्वादशमासान् वै पुष्कलं यानमारुहन् ।
 रथैः सनन्दघोषैस्तु पृष्ठतोऽग्ननुगम्यते ॥
 देवकन्यासमारुढै राजतैर्विमलैः शुभैः ।

तत्र कल्पसहस्रं वै रमते स्त्रीशतावृतः ॥
 भोज्यं रसश्च लभते सदा ते अमृतोपमं ।
 षड्विंशे दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनं ॥
 सदा द्वादशमासान्वै नियतो नियताशनः ।
 जितेन्द्रियो वीतरागो जुह्वानो जातवेदसं ॥
 सम्प्राप्नोति महाभाग पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 सप्तानां महतां लोकान्वसूनाश्च समश्नुते ॥
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पूज्यमानः समश्नुते ।
 द्वे युगानां सहस्रे तु दिवि दिव्येन तेजसा ॥
 सप्तविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसं ॥
 फलमाप्नोति विपुलं देवलोके च मोदते ।
 अमृताशी वसंस्तत्र स वै ह्यतः प्रपूज्यते ॥
 स्त्रीभिर्भनोभिरामाभीरममाणो मदोत्कटः ।
 युगकल्पसहस्राणि तीर्ण्यावसति वै सुखं ॥
 योऽष्टाविंशे तु दिवसे प्राश्नीयादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान्वै जितात्मा च जितेन्द्रियः ॥
 फलं देवर्षिचरितं विपुलं समुपाश्नुते ।
 भोगवांस्तेजसायुक्तः स्वर्गे रविरिवामलः ॥
 सुकुमार्थश्च तं नार्थो रममाणाः सुवर्चसः ।
 रमयन्ति मनःकान्ते विमाने सूर्यवर्चसे ॥
 सर्वकामयुते दिव्ये कल्पायुतशतं समाः ।
 एकोनत्रिंशे दिवसे यः प्राशेदेकभोजनं ॥

सदा द्वादशमासान्वै सत्यव्रतपरायणः ।
 तस्य लोकाः शुभा दिव्या दिव्यगन्धगुणान्विताः ॥
 तत्र वैतं शुभानार्यीं दिव्याभरणभूषिताः ।
 मनोभिरामा मधुरा रमयन्ति मदीत्कटाः ॥
 भोगवांस्तेजसा युक्तो वैश्वानरसमप्रभः ।
 दिव्यो दिव्येन वपुषा भ्राजमान इवामरः ॥
 वसूनां मरुताञ्चैव साध्यानामश्विनोस्तथा ।
 रुद्राणाञ्च तथा लोकान् ब्रह्मलोकञ्च गच्छति ॥
 यस्तु मासे गते भुङ्क्ते एकभक्तं समात्मकः ।
 सदा द्वादश वै मासान् ब्रह्मलोके गतिर्भवेत् ॥
 सुधारसक्तताहारः श्रीमान् सर्वमनोहरः ।
 तेजसा वपुषा युक्तोभ्राजते रस्त्रिमानिव ॥
 स्वयं प्रभाभिर्नारीभिर्विमानस्थो महीयते ॥
 रुद्रदेवर्षिकन्याभिः सततञ्चाभिपूज्यते ।
 यावद्वर्षसहस्रन्तु जम्बूद्वीपेऽभिवर्षति ॥
 तावत्संवत्सराः प्रोक्ता ब्रह्मलोकस्य धीमतः ।
 विप्रस्यैव यावन्त्यो निपतन्ति नभस्थालात् ॥
 वर्षां सु वर्षतस्तावन्निवसत्यमरप्रभः ।

यावदित्यादि । जम्बूद्वीपेषु च वर्षासु वर्षसहस्रं धीमती
 देवस्य वृष्टिकुर्वतो यावन्तो विप्रघोजलकणा नमस्थलान्निपतन्ति
 तावन्तः संवत्सरान् ब्रह्मलोके वसतीत्यर्थः ।
 मासोपवासी वर्षेस्तु दशभिः स्वर्गमुत्तमं ।
 मनुष्यैर्विषमयासाद्य सशरीरगतिर्भवेत् ॥

मुनिर्दान्तो जितक्रोधोजितशिश्रोदरस्तथा ।

जुह्वन्नग्नौ नियमतः सन्ध्योपासनसेविता ।

बहुभिर्नियमैरेवं मासमश्रान्ति योनरः ।

अभ्नावकाशशीलस्य तस्य वासो निरुप्यते ॥

दिवङ्गत्वा शरीरेण स्वेन राजन् यथाऽमरः

स्वर्गे पुण्यं यथाकामं नृप भुङ्क्ते यथाविधि ॥

उपवासानिमान् कृत्वा गच्छेच्च परमां गतिं ।

तथा वैश्याश्च शूद्राश्च उपवासं प्रकुर्वते ॥

त्रिरात्रं द्वित्रिरात्रञ्च तयोः पुष्टिर्न विद्यते ।

चतुर्थभक्तचपणं वैश्यशूद्रेऽभिधीयते ॥

त्रिरात्रन्तु न धर्मज्ञैर्विहितं ब्रह्मवादिभिः ।

इति महातपोव्रतानि ।

—०—

राम उवाच ।

कच्छाणां श्रोतुमिच्छामि नामानि च विधिं तथा ।

एतन्मे ब्रूहि धर्मज्ञत्वं हि वेत्ति यथा तथं ॥

पुष्कर उवाच ।

कच्छाण्येतानि कार्याणि राम वर्णत्रयेण च ।

कच्छेष्वेतेषु शूद्रस्य नाधिकारो विधीयते ॥

आदौ तु मण्डलं कार्यं सर्वकच्छेषु भार्गव ।

नित्यं त्रिषवणस्नानं केशवस्य च पूजनं ॥

होमः पवित्रमन्त्रैश्च तथातद्गत एव च ।

स्त्रीशूद्रपतितानाञ्च तथालापं विवर्जयेत् ॥
 एतत् कच्छे पु सर्वेषु कर्त्तव्यमविशेषतः ।
 वीरासनञ्च कर्त्तव्यं कामतोऽथ यथाविधि ॥
 वीरामनेन हीनञ्च विधिहीनं प्रकीर्तितं ।

राम उवाच ।

वीरामनमहं तत्त्वं श्रोतुमिच्छामि सुव्रत ॥
 वीरासनेन सहितं कच्छं बहुगुणं यथा ।

पुष्कर उवाच ।

उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपतिष्ठेत्तथा निशि ।
 एतद्वीरासनं प्रोक्तं महापातकनाशनं ॥
 आमिचया तु द्वौ मासौ पक्वेन पयसा तथा ।
 अष्टरात्रं तथा दध्ना त्रिरात्रमपि सर्पिषा ॥
 निराहारस्त्रिरात्रन्तु कुर्यादुद्दालकव्रतं ।
 सर्वपापप्रशमनं सर्वकामप्रदन्तथा ॥
 स्नापयेदात्मनोर्थाय पावकं शृगुनन्दन ।
 वक्त्रौ ततोनुजुहुयादघातेन च कस्यचित् ॥
 ब्रह्मदेवेति मन्त्रेण साद्यमानो विचक्षणः ।
 दर्भांस्तु खलु बध्नीयाद्रक्षार्थमिति च स्तुतिः ॥
 श्रितञ्च स्नाप्यमानञ्च भाण्डे न्यस्तं तथा पुनः ।
 अनेन राम मन्त्रेण नरस्त्रिरभिमन्त्रयेत् ॥
 यवोसि धान्यराजोसि वारुणं मधुसंयुतं ।
 विच्छेदे सर्वपापानां पवित्रमृषिभिस्तु तं ॥
 घृतं यवा मधु यवा आपोहि अमृतं यवाः ।

सर्वं पुनीत मे पापं यन्मया दुःष्कृतं कृतं ॥
 वाचाकृतं कर्मकृतं दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितं ॥
 अलक्ष्मीं नाशयत्येव सर्वं पुनीत मे यवाः ।
 श्वशूकरावलीढञ्च उद्राद्युपहतञ्च यत् ।
 मातुर्गुरोश्च शूश्रूषा सर्वं पुनीत मे यवाः ।
 गणान्नं गणिकान्नञ्च शूद्रान्नं श्रावस्तकं ॥
 चौरस्थान्नं नवश्रावणं सर्वं पुनीत मे यवाः ।
 बालवृद्धमधर्म्मं च राजहारगतञ्च यत् ॥
 सुवर्णस्तेन्यजं ब्राह्मणान्यस्य च याजनं ।
 ब्राह्मणानां परीवादं सर्वं पुनीत मे यवाः ॥
 भाण्डं न्यस्तस्य मन्त्रोयन्तस्तु परिकीर्त्तयेत् ।

ये देवा मदनो जाताः मनोयुताः तेसुदक्षा दक्षपितारस्ते नः
 पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तुभ्यः ।

अनेनात्मनि धर्मज्ञ जुहुयादात्मनः सदा ।
 न कुर्यादतिसौहित्यं ब्रह्म एतद्वि यावकं ॥
 ये चार्थिनस्त्रिरात्रन्तु षष्टात्रमपि यापितः ।
 उपपातकिना प्रोक्तं सप्तरात्रिमरिन्दम ।
 महापातकयुक्तस्तु षड्रात्रं द्विगुणं स्मृतं ॥
 एकविंशतिरात्रेण कामानाप्नोति वाञ्छितं ॥
 मासेन सर्वपापेभ्यो मोक्षमाप्नोत्यसंशयं ।
 गवां निहारनिर्मुक्तैर्यवैः कृत्वात देव तु ॥
 फलं प्राप्नोति धर्मज्ञ तथा दशगुणं भुवं ।
 मासेन मोक्षान् त्रिदशान् वेदान् विद्याञ्च पश्यति ॥

वरशापसमर्थश्च तथा भवति भार्गव ।
 एकैकवक्ष्याम्यशयान् पिण्डांश्चिख्यण्डसंमितान् ॥
 एकैकं क्रासयेत् कृष्णे प्रतिपत्प्रमृत्तिकमात् ।
 हविष्यञ्च महाभाग नाश्नीयाच्चन्द्रसंचये ॥
 एतच्चान्द्रायणं प्रोक्तं यवमध्यं महासुनिः ।
 एतदेव विपर्यस्तं वाजिमेध्यं प्रकीर्तितं ॥
 अष्टभिः प्रत्यहं ग्रासैर्य वैश्वान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तथा कथञ्चित्पिण्डानाञ्चत्वारिंशच्छतद्वयं ॥
 मासेन भक्षयेदेतत्सुरचान्द्रायणं भवेत् ।
 गोक्षीरं सप्तरात्रञ्च द्वे सुरे च चष्टयं ॥
 सुरात्रयात् सप्तरात्रं सप्तरात्रात्सुराद्वयं ।
 सुरा एयेण पञ्चात्रं त्रिरात्रं वायु ना भवेत् ॥
 एतत् सोमायनं नाम व्रतं कल्मषनाशनं ।
 त्र्यहं पिवेदपस्तूणाः त्र्यहमुष्णं पयः पिवेत् ॥
 त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो भवेत् त्र्यहं ।
 तप्तकृच्छ्रमिदं प्रोक्तं शीतैः शीतं प्रकीर्तितं ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविंशतिः ।
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशीदकं ॥
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतं ।
 एतच्च प्रत्यहाभ्यस्तं महासान्तपनं स्मृतं ॥
 त्र्यहाभ्यस्तमथैकैकं महासान्तपनं स्मृतं ।
 कृच्छ्रं पराकसंज्ञं स्यात् हादशाहमभोजनं ॥
 एकभक्तेन नक्तनेन तथैवाद्याचितेन च ।

उपवासेन चैकेन कृच्छ्रपादः प्रकीर्तितः ॥
 एतदेव त्रिरभ्यस्तं शिशुकृच्छ्रं प्रकीर्तितं ।
 त्र्यहं प्रातस्त्रहं सायं त्र्यहमद्याद्याचितं ॥
 त्र्यहं परञ्च नाश्रीयत् प्राजापत्यश्चरेद्भिजः ।
 पिण्याकचन तक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरं ॥
 एकैकमुपवासश्च सौम्य कृच्छ्रं प्रकीर्तितं ।
 अम्बुसिद्धैस्तथा मासं केवलं वारुणं समैः ॥
 फलैर्मासेन कथितं फलकृच्छ्रं मनीषिभिः ।
 श्रीकृच्छ्रं श्रीफलैः प्रोक्तं पद्माक्षैरपरं तथा ।
 मासमामलकैरेव श्रीकृच्छ्रमपरं स्मृतं ॥
 पत्रैर्युतं पत्रकृच्छ्रं पुष्पैस्तत्कृच्छ्रमुच्यते ।
 मूलकृच्छ्रं तथा मूलैस्तथैककृच्छ्रं जलेन तु ॥
 दध्ना क्षीरेण तक्रैश्च पिण्याकचनकैस्तथा ।
 शाकं मासन्तु कार्याणि स्वनामानि विचक्षणैः ॥
 सायं प्रातश्च भुञ्जानो नरो येनान्तरा पिवेत् ।
 घड्भिर्वर्षैरिदं प्रोक्तं कृच्छ्रं नित्योपवासिना ॥
 एकभक्तेन मासेन कथितश्चैकभक्तकं ।
 नक्तेन भोजयेद्यस्तु नक्तकृच्छ्रश्च वक्षरात् ॥
 नक्तोसितस्तु धर्मज्ञ एकभक्तश्च वा पुनः ।
 त्र्यहं सोपवसेद्यस्तु स्नायीत सवनत्रयं ॥
 निमग्नश्च तथैवाप्सु त्रिःपठेद्वमर्षणं ।
 देवताभाववृत्तन्तु हृन्द्यैवाप्यगुष्टुभं ॥
 संस्मरेत्तस्य च तथा ऋषिचैवाष्टमर्षणं

चतुर्थऽहनि दातव्या ब्राह्मणाय पयस्विनी ॥
 ब्राह्मं जपेद्यथाशक्ति शुचिद्यैवाघमर्षणं ।
 भाववृत्तः स्मृतौ देवस्तथा च पुरुषः परः ॥
 तद्देवत्वं विजानीयात् सूक्तान्तदघमर्षणं ।
 यथाश्वमेधे क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ॥
 तथाघमर्षणं प्रोक्तं सर्वकल्मषनाशनं ।
 कृष्णाजिनं वा कुतपं परीधायथ वल्कलं ॥
 संवत्सरं व्रतं कुर्यात् सचित्रं रामभागंव ।
 गृहं न प्रविशेत्तत्र भवेदाकाशशायकः ॥
 अशक्तो वा भवेद्राम महाशैलगुह्यशयः ।
 नित्यन्निषवणस्त्रायी तथास्य द्विशसम्भव ॥
 भैक्षशाकफलाहारः कामं स्याद् द्विजसत्तम ।
 वीरासनं तथा कुर्यात् काष्ठमौनं तथैव च ॥
 सर्वकामप्रदं ह्येतत् सर्वकल्मषनाशनं ।
 वायव्यं कच्छसूक्तान्तु पाणिपूरान्नभोजनं ॥
 मासेनैकेन धर्मज्ञ सर्वकल्मषनाशनं ।
 तिलैर्द्वादशरात्रेण कच्छमाग्नेयमुच्यते ॥
 राजप्रसूतिमप्येकं कनकेन समन्वितं ।
 भुज्जानस्य तथा मासं कच्छेष्वनददैवतं ॥
 सर्वान् हरीतकीयुक्तैर्यवैः सक्तून् समग्रतः ।
 याम्यकच्छं विनिर्दिष्टं मासेन भृगुनन्दन ॥
 गोमूत्रेण चरेत् स्नानं वृत्तिं गोमयमाचरेत् ।
 गवां मध्ये सदा तिष्ठेहोपुरीषे च संदिशेत् ॥

गोखपीतासु न पिवेदुदकं भृगुनन्दन ।
 अभुक्तवत्सु नाश्रीयादुत्थितासूत्थितो भवेत् ॥
 तथाचैवोपविष्टासु सर्वासुपविशेन्नरः ।
 मासेनैकेन कथितं गोव्रतं कल्मषापहं ॥
 अनाकच्छ्रं तदैवेतदजामध्ये तु वर्त्तिनः ।
 त्रिराग्निस्तुषादात्मा(१) सन्तुल्ये न फलैरुभे ॥
 द्वादशाहेन कथिते सर्वपातकनाशने ।
 उपोषितश्चतुर्दश्यां पञ्चदश्यामनन्तरं ॥
 पञ्चगव्यं समश्रीयाद्विष्णुशी त्वनन्तरं ।
 ब्रह्मकूर्चमिदं कुर्यादुक्तप्रशमनाय वै ॥
 पक्षान्ते त्वथवा कार्यं मासमध्ये ऽथवा पुनः ।
 ब्रह्मकूर्चं नरः कुर्यात् पौर्णमासीषु यः सदा ।
 तस्य पापं क्षयं याति दुर्भुक्तादि न संशयः ॥
 मासेन द्विर्नरः कृत्वा ब्रह्मकूर्चं समाहितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो यथेष्टाङ्गतिमाप्नुयात् ॥
 ब्रह्मभूतममावास्यां पौर्णमास्यां तथैव च ।
 योगभूतं परिचरन् केशवं सहस्राप्नुयात् ॥
 एवमेतानि कच्छ्राणि कथितानि मया तव ।
 शमितानीह पापानि दुरितानि च भार्गव ॥
 संवत्सरस्यैकमपि चरेत् कच्छ्रं द्विजोत्तमः ।
 अज्ञातभुक्तशुद्धार्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः ॥
 अज्ञातं यदि वा ज्ञातं कच्छ्रपापं विशोधयेत् ।

(१) पात्रोऽथमादङ्गदीपेषु समोचनी भवितुं मार्चयि ।

कच्छ्रसंशुद्धपापानां नरकं न विधीयते ॥
 श्रीकामः पुष्टिकामश्च स्वर्गकामस्तथैव च ।
 देवताराधनपरस्तथा कच्छ्रं समाचरेत् ॥
 रसायनानि मन्त्राश्च तथा चैवौषधाश्च ये ।
 तस्य सर्वेऽपि सिध्यन्ति यो नरः कच्छ्रं कृत्वा ॥
 वैदिकानि च कर्माणि यानि काम्यानि कानिचित् ।
 सिध्यन्ति सर्वाणि तदा कच्छ्रं कर्तुमृगूत्तम ॥
 तेजसस्तस्य संयोगो महतश्चैव जायते ।
 वाञ्छितान्मानसान् कामान् स प्राप्नोति न संशयः ॥
 ज्ञातो भवति देवेषु तथा ऋषिगणेष्वपि ।
 विपाप्मा वितमस्तश्च संशुद्धश्च विशेषतः ॥

आराधनार्थं पुरुषोत्तमस्य

कच्छ्राणि कृत्वामधुसूदनस्य ।

पापैर्विमुक्तः परिशुद्धचित्तः

कामानवाप्नोति यथेप्सितांश्च ॥

आयातु भगवान् ब्रह्मा समुनिर्हंसवाहनः ।
 तपोयज्ञव्रतानान्तु भर्ता देवश्चतुर्मुखः ॥
 आह्वय पद्मयोनिन्तु मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ।
 देवस्य चेतिमन्त्रेण भक्तितस्तं समर्चयेत् ॥
 अर्घ्यार्धूपैः पवित्रैश्च मातृया कुसुमैः फलैः ।
 मूलैर्वल्युपहारैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 दीपदानैर्यथाशक्त्या जपेन स्तुतिमङ्गलैः ।
 तदग्रे पञ्चगव्यन्तु कुर्वीत सुसमाहितः ॥
 गोमूत्रन्तान्नवर्णायास्त्वष्टमाषकसंख्यया ।

पुण्यं वरुणदैवत्यं गायत्र्या चाभिमन्त्रणं ॥
 गोमूत्रं श्वेतवर्णायाश्चतुर्माषकमात्रकं ।
 गृह्णीयादग्निदेवस्य गन्धद्वारेति वै शनैः ॥
 पयः काञ्चनवर्णाया सोमदैवत्यमेव च ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण माषकद्वादशान्तिकं ॥
 गृह्णन्ति वायुदैवत्यं कृष्णवर्णीद्भवं दधि ।
 दशमाषकमात्रन्तु दधिक्रावण इति स्मरन् ॥
 घृतन्तु नीलवर्णायाः पञ्चमाषकसंख्यया ।
 गृह्णन्ति सूर्यदैवत्यं तेजोसीति जपन् क्रमात् ॥
 शतत्रयं माषकानां चत्वारिंशच्च पृष्ठं च ।
 कुशोदकस्य गृह्णीत देवस्यत्वेति कीर्त्तयेत् ॥
 ताम्रपात्रे पलाशे वा पात्रे मिश्रीकृतञ्च यत् ।
 आपोहिष्टेति चालोड्य प्रणवेन पिवन्ति च ॥
 उदङ्मुखस्त्रिराचम्य ततो गच्छेत् स तद्गृहं ।
 तत्राग्निहोमं प्रागूढं कृत्वा दद्याच्च दक्षिणां ॥
 ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भोजनञ्च मनोहरं ।
 गवां वर्णास्तु शुक्लाद्याः सन्ति शेषेषु यत्र च ।
 तत्र वर्णविभागेन पञ्चगव्यानि चाहरेत् ॥
 वर्णालाभाच्च दोषोऽस्ति मात्राहीनं विवर्जयेत् ।
 त्याज्यानि दूषितानाञ्च न विन्मूत्रपयांसि च ॥
 प्रसक्तानाञ्च शुक्लेण प्रक्षतानाञ्च शोणितं ।
 चैलकेश्याश्च भक्ष्याणामभेदाः संपृतान्तथा ॥
 रोगार्त्तानाञ्च पूर्णाद्यैर्मृताण्डानाममङ्गलैः ।

निष्फलत्वेन वृद्धानां कृशानां कृमिभिस्तथा ॥
 अनतिप्रीतिदत्तानि साधनाप्रभवाणि च ।
 शुद्धभाण्डे मनोज्ञे तु भूमावपतितानि तु ॥
 गृहीतव्यानि विधिना खेदत्तासां न कारयेत् ।
 ब्रह्मकूर्चव्रतमिदं सर्वपापप्रनाशनं ॥
 सर्वकामप्रदं पुंसां रूपारोग्ययशस्करं ।
 महतामपि पापानां नाशनं श्रीविवर्धनं ॥

इति ब्रह्मपुराणोक्तं ब्रह्मकूर्चव्रतं ।

— ००० —

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ऋषय ऊचुः ॥

कर्मणा केन पुरुषः किमाप्नोति महामते ।
 एतन्मे संग्रयं किञ्चिद्विजानां विजसत्तम ॥
 हंस उवाच ।
 दानेन भोगी भवति तपसा विन्दते महत् ।
 वृद्धोपसेवया विप्रप्राज्ञो भवति मानवः ॥
 यज्ञेन लोकानाप्नोति सत्येन च पराङ्गतिं ।
 स्नानेन शुद्धिमाप्नोति प्राणायामाद्विशेषतः ॥
 ध्यानेन धारणाभिस्तु पदमाप्नोत्यनुत्तमं ।
 दमने सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्नानसि स्थितं ॥
 शौचेन देवाः प्रीयन्ते प्रीयन्ते चोपवासतः ।
 उपवासव्रतस्थानां कामावाप्तिर्ध्रुवं भवेत् ॥
 भवन्ति विपुला भोगाः संग्रामेष्वपलायिनां ।

मधुमांसनिवृत्तस्य सर्व्व एव मनोरथाः ॥
मांसाशननिवृत्तोऽपि परं सौख्यमुपाश्रुते ।
अहिंसया त्वरोगी स्याद्दीर्घायुश्चाप्यहिंसया ॥
रूपलावण्यसौभाग्यधनधान्ययुतः सदा ।
तीर्थानुसरणादिप्राः पापनाशमवाप्नुयात् ॥
सर्व्वकल्मषहीनस्तु यान् लोकान् मनसीच्छति ।
प्रतिश्रयप्रदानेन स्थानमाप्नोत्यनुत्तमं ॥
पूज्य पूजयिता विपा यशसा युज्यते नरः ।
अभिवादनशौलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ॥
समङ्गत्वा विवर्द्धन्ते कीर्त्तिमायुर्थशोबलं ।
ऋतुकालादृते भार्यां तथैव परिवर्जयेत् ॥
पानीयमपि विप्रेन्द्रा विष्णुलोकं स गच्छति ।
अनेनैव विधानेन देशकालशनैर्नरः ॥
सर्व्व कामानवाप्नोति गतिं प्राप्नोत्यभीप्सितां ।
तथा भोजनकाले तु यस्तु मौनं समाचरेत् ॥
उपवासफलन्तस्य प्रत्यहं भोजनस्य तु ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति मौनी नक्ताशनः सकृत् ॥
नाप्नोति नरकं दुःखं नित्यस्नायी नरो यदिः ।
यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्त्तिने ॥
शान्तायादृष्टपूर्वाय तस्य पुण्यफलं महत् ।
पाद्यमासनमेवाथ दीपमन्नं प्रतिश्रयं ॥
दद्यादतिथिपूजार्थं स यत्तः पञ्चदक्षिणः ।
चक्षुर्दृष्ट्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूत्रतां ॥

अनुव्रजेदुपाक्षीणः सर्वकामफलप्रदः ।
 पुष्पाग्निनान्तथैष्वर्थं धनं शाकाग्निनां महत् ॥
 पयोभक्षा दिवं यान्ति अभक्षाद्यामितां गतिं ।
 दत्तोल्बलको विप्रो यस्याप्युच्छेन जीवति ॥
 कापोती मास्यती वृत्तिं यथेष्टाङ्गतिमाप्नुयात् ।
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वं च फलमुच्यते ।
 येन प्रीणाति पितरन्तेन प्रीतः प्रजापतिः ॥
 प्रीणाति मातरं येन पृथिवी तेन पूजिता ।
 येन प्रीणात्युपाध्यायन्तेन स्याद्ब्रह्म पूजितं ॥
 सर्वे तस्यादृता धर्मायस्यैते त्रय आदृताः ।
 अनादृतास्तु यस्यैते सर्वा तस्याफला क्रिया ॥
 गुरुशुश्रूषया विद्या निष्पन्नाद्येन सन्ततिः ।
 नित्यस्नायी भवेद्दक्षः संध्ये तु द्वे जपेत्सदा ।
 द्विजशुश्रूषया राज्यं द्विजत्वं वापि पुष्कलं ।
 देवशुश्रूषया कामं यथेष्टं प्राप्नुयात् ततः ।
 सान्त्वदः सर्वभूतानां सर्वलोकैः प्रपूज्यते ॥
 परिचर्यातुरं सम्यक् न रोगैः परिभूयते ।
 गोलोकमाप्नोति तथा गवाक्ष परिचर्यया ॥
 देवमाल्यापनयनात्पादशौचात् द्विजस्य तु ।
 आन्तसंवाहनादिप्राः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥
 जले सप्तसहस्राणि एकादश हुताग्ने ।
 शृगुप्रपाते च दश संश्रामे विंशतिस्तथा ॥
 नरो वर्षसहस्राणि तनुं त्यक्त्वा तु मोदते ।

अनाशके तु धर्मज्ञाः परिसंख्या न विद्यते ॥
 मेरोः साधयते राज्यं यथेष्टं भुवि जायते ।
 पुण्यप्रस्थानमाविश्य यथेष्टाङ्गतिमाप्नुयात् ॥
 वज्रिप्रवेशे नियतमभीष्टं लोकमश्नुते ।
 धारुणं लोकमाप्नोति त्यक्त्वाभसि तनुवरः ॥
 शष्पं मृगमुखोत्पृष्टं यो मृगैः सह सेवते ।
 दीक्षितो वै सुदा युक्तः स गच्छत्यमरावतीं ॥
 शैवलं शीर्णपण्खा तद्गतं यो निषेवते ।
 शीतयोगवहे नित्यं स गच्छेत्परमाङ्गतिं ॥
 वायुभक्षोरुभीक्षो वा फलमूलाशनोऽपि वा ।
 याचमैश्वर्यमाप्नोति मोदतेऽप्सरसाङ्गणैः ॥
 अग्नियोगवहे ग्रीष्मे विधितृष्टेन कर्मणा ।
 दीर्घद्वादशवर्षाणि राजा भवति पार्थिवः ॥
 आहारनियमं कृत्वा मुनिर्द्वादशवार्षिकं ।
 व्रतं समाप्य कालेन राजा भवति पार्थिवः ॥
 स्थण्डिले शुद्धमाकाशं परिगृह्य समन्ततः ।
 प्रविश्य च सुदायुक्तो दीक्षां द्वादशवार्षिकीं ।
 स्थण्डिलस्य फलान्याह यानानि शयनानि च ।
 बृहाणि शयनार्हाणि चन्द्रशुभ्राणि ब्राह्मण ॥
 आत्मानमुपजीवन् यो नियतो नियताशनः ।
 देहं वानशने त्यक्त्वा स स्वर्गं समुपाश्नुते ॥
 आत्मानमुपजीवन् यो दीर्घद्वादशवार्षिकीं ।
 अश्मना चरणौ दत्वा गुणकेषु च मोदते ॥

साधयित्वात्मनात्मानं निर्हन्तो निष्परिग्रहः ।
 तीर्त्वा द्वादशवर्षाणि दीक्षाभिकां मनोगतां ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति पितृभिः सह मोदते ॥
 स्वात्मानमुपजीवन्त्यो दीक्षां द्वादशवर्षिकीं ।
 त्यक्त्वा महाहवे देहं वारुणं लोकमाप्नुयात् ॥
 आत्मानमुपजीवन्त्यो दीक्षां द्वादशवर्षिकीं ।
 हुताग्नी देहमुत्सृज्य वज्रिलोके महीयते ॥
 यस्तु विप्रो यथान्यायं दीक्षितो नियतेन्द्रियः ।
 आत्मन्यात्मानमाधाय निर्हन्तो धर्मलालसः ।
 तीर्त्वा द्वादशवर्षाणि दीक्षामेतामरोगतां ।
 अरणीसहितः स्कन्धे तीर्थाटनविधिञ्चरेत् ॥
 वीराध्वानमवानीत्य वीरासनगतः सदा ।
 वीरस्थायी च सततं स वीरगतिमाप्नुयात् ॥
 वीरलोके गते वीरो वीरयोगावहः सदा ।
 सत्त्वस्य सर्व्वमुत्सृज्य दीक्षितो नियतः शुचिः ।
 शक्रलोकगतः श्रीमान् मोदते दिवि देववत् ॥
 उपव्रताः शुचिर्दान्ता अहिंसाः सत्यवादिनः ।
 संसिद्धाः प्रेत्यगन्धर्वैः सह मोदन्त्यनामयं ॥
 मण्डूकयोगशयनो यथास्थानं यथाविधि ।
 दीक्षां चरति धर्मात्मा स नागैः सह मोदते ॥
 आर्द्रवासास्तु शिशिरे व्रतं वहति यो नरः ।
 द्वादशाब्दानि नियतं राजा भवति पार्थिव ॥
 वृक्षवनगतान् प्राणान् सप्तपूर्व्वपरांस्तथा ।

नरांस्तारयते दुःखादात्मानञ्च विशेषतः ॥
 येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।
 तेन तेन शरीरेण तत्फलं हि समश्नुते ॥
 यस्यां यस्यामवस्थायां घत् करोति शुभाशुभं ।
 तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं समुपाश्नुते ॥

महाभारतात् ।

फलमूलाग्निनां राज्यं स्वर्गः पर्णाग्निनाम्भवेत् ।
 पयोभक्षी दिवं याति स्थानेन द्रविणीदकः ॥
 गवाद्यः शाकदीक्षाभिः स्वर्गमाहुस्तृणाग्निनां ।
 स्त्रियस्त्रिसवणस्नानादायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
 नित्यस्त्रायी लभेद्राज्यं सन्ध्ये तु द्वे जयं द्विजः ।
 सेन्द्रं साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशकः ॥
 स्थण्डिले तु शयानानां गृहाणि शयमानि च ।
 रसानां प्रतिसंहारे मौभाग्यममिबिद्यते ॥
 आमिषप्रतिसंहारे प्रजा आयुष्मती भवेत् ।
 उदवासंवसेद्यस्तु स नराधिपतिर्भवेत् ॥
 प्रतिसंहारः परित्यागः, उदवास उदके वासः ।
 सत्यवादी नरयेष्ठो दैवतैः सह मीदते ॥
 गन्धमाल्लानुवृत्त्या तु कान्तिर्भवति पुष्कला ।
 केशश्मश्रु धारयति तामग्रां वसतिं लभेत् ॥
 उपवासञ्च दीक्षाञ्चाप्यभिषेकञ्च पार्थिवः ।
 कृत्वा द्वादश वर्षाणि वामवत्वादिशिष्यते ॥
 अवाक्शिरास्तु यो लब्धेदुदवासं वसेच्च यः ।

(११८)

सततचैकसाधी यः स लभेदीप्सिताङ्गतिं ॥
 परं विन्दति दानेन मौनेनात्मा प्रतीच्छति ।
 उपभोगांश्च तपसा ब्रह्मचर्येण जीवितं ॥
 रूपमैश्वर्यमारोग्यं अहिंसाफलमुच्यते ।
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र फलमश्नुते ॥
 स्वर्गं सत्येन लभते दीक्षया कुलसुत्तमं ।
 अधीत्य सर्ववेदान् चै सद्यो दुःखात् प्रमुच्यते ॥
 मानसन्तु वरं धर्मं स्वर्गलोकमवाप्स्यते ।
 विष्णुधर्मीत्तरात् ऋषय ऊचुः ।
 कं लोकं कर्मणा केन संप्राप्नोति नरोत्तमः ।
 तत्त्वमस्माकमाचक्ष्व त्वं हि सर्वविदुच्यते ॥

हंस उवाच ।

ज्येष्ठं स्वसारं प्रितरं गुरुं मातरमेव च ।
 नित्यं संपूजयेद्भक्त्या याम्यलोके महीयते ॥
 भोजनावसथाद्येन त्वतिथिञ्चैव पूजयेत् ।
 राजराजस्य लोकेषु मोदते नात्र संशयः ॥
 मेरोः समीपं गच्छन्ति यथा चैवोत्तरान् कुरुन् ।
 नित्यं दानपराः शान्ता लोकं गच्छन्ति शीतगोः ॥
 आदित्यलोकं गच्छन्ति यथा येन परिस्थिताः ।
 तीर्थयात्रां परां यान्ति तथा लोकं प्रचेतसः ॥
 संग्रामे निहता यान्ति शक्रलोकमसंग्रयं ।
 प्राजापत्यं तथा यान्ति सम्यग् दत्त्वा महीक्षितः ॥
 गवां भक्त्या तथा यान्ति गोलोकं मानवोत्तमाः ।

यान्ति लोकन्तु साध्यानां नित्यं ये सत्यभाषिनः ॥
 प्रतियहान्निवृत्ताश्च वसूनामपि मानवाः ।
 वायुलोके महीयन्ते रोगिणां परिचारकाः ॥
 लोकं गच्छन्त्यथाम्नेयं वह्निशूषणे रताः ।
 यान्ति ते नैर्ऋतं लोकं पररक्षणतत्पराः ।
 भृगूणामथ लोकेषु मोदन्त्याकाशयाधिनः ॥
 यान्ति चाङ्गिरसे लोके व्रतिनी नात्र संशयः ।
 मरुताञ्च तथा लोकं यान्ति यानप्रदा नराः ॥
 नासत्यलोके मोदन्ते तथैवौषधिदायिनः ।
 रुद्रलोकं प्रपद्यन्ते गोविप्रातुरवत्सलाः ॥
 स्ववाचि निरता यान्ति वैश्वदेवमसंशयं ।
 आदित्यैः सह मोदन्ते दयावन्तस्तु ये नराः ॥
 ब्रह्मलोकं विष्णुलोकं रुद्रलोकं तथैव च ।
 तद्गौरवेण लभ्यन्ते नान्यथा हिजसत्तमाः ॥
 यस्य देवस्य यां भक्तिं सदा वहति मानवः ।
 सम्पदस्तस्य सालोक्यं याति नास्त्यत्र संशयः ॥
 लोकेषु दिव्येषु गतिर्मयोक्ता
 कर्मानुरूपा पुरुषस्य विप्राः ।
 अतः परं किं कथयाम्यहं वै
 तन्मे वदध्वन्तपसि प्रधानाः ॥

इति नानाशुभफलानि ।

अथ शरीरोत्सर्गविधिरभिधीयते । तेचानगनाग्निप्रवेश-
भृगुपतनादयः ।

तत्र विष्णुधर्मोत्तरात् ।

नरो नव्याधिरहितः सन्त्यजेदात्मनस्तनुं ।
अधमा नाम ये लोका अन्वेन तमसावृताः ।
तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥
अनिष्टैरात्मनो ज्ञात्वा मृत्युकालमुपस्थितं ।
व्याधितो भिषजा त्यक्तः पूर्णं वायुषि चात्मनः ॥
यथा युगानुसारेण सन्त्यजेदात्मनस्तनुं ।
तस्मिन् काले तनुत्यागाद्यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥
आयुषस्तु पुरा दृष्टं मरणं ब्राह्मणस्य च ।
क्षत्रियस्य तु संग्रामे मृतभर्त्तरि योषितः ॥
ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा सन्त्यजेदात्मनस्तनुं ।
सर्वो ह्यप्राप्तकालोऽपि गतिमग्रामवाप्नुयात् ॥

आदित्यपुराणात् ।

समायुक्तो भवेद्यस्तु पातकैर्महदादिभिः ।
दुश्चिकित्सैर्महारोगैः पौडितो वा भवेत्तु यः ॥
स्वयं देहे विनाशस्य काले प्राप्ते महामतिः ।
आब्राह्मणोऽपि स्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥
प्रातरुज्ज्वलनन्दोषं करोत्यनशनं तथा ।
अगाधतोयराशिं वा भृगोः पतनमेव वा ॥
गच्छेन्नहापथं वापि तुषारगिरिमादरात् ।
प्रयागवटशास्त्रार्थे देहत्यागं करोति वा ॥

उत्तमान् प्राप्नुयात् लोकान् नात्मघाती भवेत् क्वचित् ।
 महापापक्षयात् सर्वो दिव्यान् भोगान् समश्नुते ॥
 एतेषामधिकारस्तु तपसा सर्वजन्तुषु ।
 नराणामथ नारीणां सर्ववर्गेष्वयं विधिः ॥
 श्वश्रुश्च मातरश्चैव भगिनीं ब्राह्मणीं मतीं ।
 मासोपवासिनीं गत्वा गुरुपत्नीं तथैव च ।
 करीषाग्निं विशेहिप्रो गच्छेच्चैव महातपं ॥

तथा रेवाखण्डे ।

ये श्रुता नर्मदातीरे सङ्गमे लिङ्गदर्शने ।
 तेषां गृहाश्च रम्याश्च पूर्वभागव्यवस्थिताः ॥
 नर्मदामेदमप्ये तु सावित्रीसङ्गमे तथा ।
 त्रिपुरासन्निधाने च विष्णौ सन्निहिते तथा ॥
 ओंकारदक्षिणे भागे पूर्वतो मरकटके ।
 जलाधारे कोटितीर्थे ये श्रुताः स्कन्धमानुषाः ॥
 हर्म्यैरिमैर्मनोरम्यैर्वसन्ति च नरोत्तमाः ।
 शृगावग्नौ जले वापि नद्याः सकलसङ्गमे ।
 गोदावर्यां पयोष्ण्यां च तपायाश्चैव सङ्गमे ॥
 आत्रेय्याश्चैव भारत्यां वाराणस्यान्तथैव च ।
 द्रुमालये गोगृहे च गोकर्णे च महालये ॥
 हरिश्चन्द्रे पुरीश्चन्द्रे सीशिले त्रिपुरान्तके ।
 कृष्णायान्तुङ्गभद्रायां महारथ्यां महानदीं ॥
 कार्तिके स्वामिकुण्डे च ये स्त्रियन्ते च पुत्रक
 सरस्वत्यान्त्यजेत् प्राणान् प्रभासे शशिभूषणे ॥

पारियात्रे महाकाले जायन्ते तत्त्ववर्त्तिनः ।

अनशनं तावदुच्यते ।

विष्णुधर्मात् ।

तदेतदुक्तं तपसामशेषानां महामते ।

गुणैरनशने ब्रह्मा प्रधानतममब्रवीत् ॥

त्यजेदनशनस्यो हि प्राणान् यः संस्मरन् हरिं ।

स याति विष्णुसालोक्यं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

अतीतानागतानीह कुलानि पुरुषर्षभ ।

पुनात्यनशनं कुर्वन् सप्त सप्त च सप्त च ॥

नान्यत्सुकृतमुद्दिष्टं तस्मैरनशनात् परं ।

तस्याहं लक्षणं वक्ष्ये यच्च जप्यं समूर्पता ॥

यादृक् रूपं भगवान् चिन्तनीयो जनार्दनः ।

आसन्नमात्मनः कालं ज्ञात्वा प्राज्ञो महासुर ॥

निधूतमलदोषश्च स्नातो नियतमानसः ।

समभ्यर्च्य हृषीकेशं पुष्पधूपादिभिस्तथा ॥

प्रणिपातैः स्तवैः पुण्यैर्ध्यानयोगैश्च पूजयेत् ।

दत्त्वा दानञ्च विप्रेभ्यो विकलादित्य एव च ॥

सभायोगि ब्राह्मणीकी देवीकस्तपयोगि च ।

बन्धौ पुत्रे कलत्रे च क्षेत्रधान्यधनादिषु ॥

मित्रवर्गे च दैत्येन्द्र ममत्वं विनिवर्त्तयेत् ।

मित्राण्यमित्रमध्यस्थान् परांश्चाशु पुनः पुनः ॥

अभ्यर्थनोपचारेण क्षमयेत् सुकृतं स्वकं ।

ततश्च प्रयतः कुर्यादुत्सर्गं सर्वकर्मणां ॥

शुनाशुनानां दैत्येन्द्र वाक्यं वेदमुदाहरेत् ।
 परित्यजाम्यहं दानं यजामि सहृदोऽखिलान् ॥
 भोजनादि मयोत्सृष्टुन्ताम्बूलमनुलेपनं ।
 सूत्रपूषणादिकं त्यक्तं दानञ्चादानमेव च ॥
 होमादयः पदार्था ये ये च नित्यक्रमा मम ।
 निमित्ताश्च तथा काम्याः यावत्कर्म्मक्रियोदिता ॥
 त्यक्ताश्चायमिणां धर्मा वर्णधर्मास्तथा हिताः ।
 पद्मां कराभ्यां विहरन् कुर्वन् वा काममत्यहं ॥
 न पापं कस्यचिद्दास्ये प्राणिनः सन्तु निर्भयाः ।
 न भस्मि प्राणिनो ये च ये जलेष्वपि भूतले ॥
 क्षिती विवरगा ये च ये च पाषाणसङ्घटे ।
 ये धान्यादिषु वस्त्रे च शयने ह्यासनेषु च ॥
 न स्वयं किञ्च बुद्ध्या तु दत्तन्तेभ्यो भयावहं ।
 न मेऽस्ति बान्धवः कश्चिद्विष्णुं त्यक्त्वा जगद्गुरुं ॥
 मित्रपत्ने च मे विष्णुरधर्षीर्षं तथाप्यतः ।
 पार्श्वयोसुर्द्धिं हृदये बाहुभ्यां वापि चक्षुषोः ॥
 श्रोत्रादिषु तथाङ्गेषु मम विष्णुः प्रतिष्ठितः ।
 इति सर्व्वं समुत्सृज्य ध्यात्वा सर्व्वगमच्युतं ॥
 वासुदेवस्य नियतं नाम देवेश कीर्त्तयेत् ।
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु शयीत प्राक्शिरास्ततः ॥
 उदक्शिरा वा दैत्येन्द्र चिन्तयन् जगतः पतिं ।
 विष्णुं जिष्णुं हृषीकेशं केशवं मधुसूदनं ॥
 नारायणं नरं सौरिं वासुदेवं जनार्दनं ।

वाराहं यज्ञपुरुषं पौण्डरीकमथाच्युतं ॥
 वामनं श्रीधरं कृष्णं नृसिंहमपराजितं ।
 पद्मनाभमजं श्रीशं दामोदरमधोवज्रं ॥
 सर्वेश्वरेश्वरं शुद्धमनन्तं राममीश्वरं ।
 चक्रिणङ्गदिनं शान्तं शङ्खिनं गरुडध्वजं ॥
 किरीटकौस्तुभधरं प्रणमाम्यहमव्ययं ।
 अहमस्मिन् जगन्नाथे मयि वास्तु जनार्दनः ।
 आवयोरन्तरं मास्तु, शमीराकाशयोरिव ।
 अयं विष्णुरयं सौरिरयं कृष्णः पुरी मम ।
 नीलोत्पलदलश्यामः पद्मपत्रायतेक्षणः ॥
 एष दृश्यतमो ह्रीशः पश्याम्यहमबोहरिं ।
 यतो न व्यतिरिक्तोऽहं यन्मनोऽहं यदाश्रयः ॥
 इत्थं जपेदेकमनाः स्मरन् सर्वेश्वरं हरिं ।
 अतीतः सर्वदुःखेषु समो मित्राहितेषु च ॥
 नमोऽस्तु वासुदेवाय व्रतोक्तं सततं जपेत् ।
 यद्बोदीरयितुं नाम समर्थस्तदुदीरयेत् ।
 तथा ध्यायेच्च देवस्य विष्णोरूपं मनोरमं ॥
 प्रसवनेचभूवक्त्रं शङ्खचक्रगदाधरं ।
 श्रीवत्सलं सुमनसञ्चतुर्बाहुं किरीटिनं ॥
 पीताम्बरधरं कृष्णं चारुकेसरधारिणं ।
 चिन्तयेच्च सदा रूपं मनः कलैकनिश्चये ॥
 यादृशे वामनः स्थैर्यं रूपे बध्नाति चक्रिणः ।
 तदेव चिन्तयेद्रूपं वासुदेवेति कौत्तयेत् ।

इत्थं जपन् स्मरन्नित्यं स्वरूपं परमात्मनः ।
 आप्राणोपरमाद्दीरस्तच्चित्तस्तत्परायणः ।
 सर्वपातकयुक्तोऽपि पुरुषः पुरुषर्षभ ।
 प्रयाति देवदेवेशे लयमीड्यतमेऽच्युते ॥
 यथाग्निस्तृणजातानि दहत्यनिलसङ्गतः ।
 तथा नशनसङ्कल्पः पुंसां पापान्यलङ्घ्यताः ॥
 पृष्ठतस्यामरधरा विमानैरनुयान्ति तं ।
 देवकन्या निवासे च तस्मिन् वसति मानवः ।
 जाङ्गवीवासकापूर्णे पूर्णसंवत्सरं नरः ॥

बलिरुवाच ।

उत्क्रान्तिकाले भूतानां मुह्यन्ते चित्तवृत्तयः ।
 जराव्याधिविहीनानां किन्नु व्याध्यादिदोषिणां ॥
 अत्यन्तं वयसा वृद्धो व्याधिना रोगपीडितः ।
 यदि स्यात् न शक्नोति चित्तिस्थो दर्भसंस्तरे ।
 तत् किमन्योष्यपायोऽस्ति नरानशनं कर्मणि ।
 वैफल्यं येन नाप्नोति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

प्रह्लाद उवाच ।

नात्र भूमिर्न च कुशाद्यास्तरश्च न कारणं ।
 चिन्तस्यालम्बनोभूतो विष्णुरेवात्र कारणं ॥
 तिष्ठन् व्रजन् स्वपन् बुध्यन् तथा धावन्नितस्ततः
 उत्क्रान्तिकाले गोविन्दं संस्मरन् तन्मयो भवेत् ॥
 किं जपैः किं शु वा कृत्यैः किं दुश्चैर्देत्यसत्तम ।
 तथापि कुर्वन्तो यस्य हृदेये न जनार्दनः ॥

तस्मात् पुत्र सदा कार्यं वासुदेवस्य चिन्तनं ।
 तन्मयत्वेन दैत्येन्द्र तस्योपायश्च विस्तरात् ॥
 इत्येतत् कथितं सर्व्वं यत् पृष्टोऽहं त्वयानघ ।
 उत्क्रान्तिकाले स्मरणं किन्भूयः कथयामि ते ॥

भविष्योत्तरात् ।

समासहस्राणि तु सम वै जले
 दशैकमग्नौ पतने च षोडश ।
 गवां गृहे षष्टिरशीतिराहवे
 अनाशने भारत चाक्षया गतिः ॥
 तथा च शातपथी श्रुतिः ।

तमेतं वेदानुवचनेन विविदिषन्ति ब्रह्मचर्य्येण तपसा अद्वया
 यन्नेनानाशनेन ।

सौरपुराणात् ।

शिवक्षेत्रे निराहारो भूत्वा प्राणान् परित्यजेत् ।
 शिवसायुज्यमाप्नोति प्रभावात् परमेष्ठिनः ॥
 लिङ्गपुराणात् ।

यावन्तावन्निराहारो भूत्वा प्राणान् परित्यजेत् ।
 शिवक्षेत्रे मुनिश्रेष्ठाः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥

इति अनशनविधिः ।

—०००००—

अथ महायात्राप्रकरणं ।

क्रीडन्त्याकाशगङ्गायामष्टमे वातवर्त्मनि ।

गजेन्द्राः कुमुदाद्याश्च येन प्राप्ता जनाहंनं ॥
 तस्मात् प्रधानमत्रोक्तं वासुदेवस्य चिन्तनं ।
 निर्मलं ब्रह्मसम्भूतं करैस्तज्जाङ्गवीजलं ॥
 गृहीत्वा प्रतिमुञ्चन्ति फुत्कारैर्दक्षिणामुखः ॥
 मुष्टाः पृष्ठेषुपातैश्च सामीप्यात् सूर्यरश्मिभिः ॥
 बुबुधुस्तभसामर्थ्यं दाहस्य शमनाय च ।
 महाप्रपातं नीलाभं पतमानन्तु तज्जलं ॥
 वायुना स्थाप्यमानन्तु स्थानत्वमुपगच्छति ।
 तत्पण्यं हिमवत्सानौ पतते च यदा हिमं ॥
 प्रथमं तत्र संपूज्यो हिमवांश्छिगिरस्तथा ।
 हेमन्तश्च तथा नागो नीलनीलाब्जसम्भवः ॥
 स्थाननागाश्च संपूज्याः कालपात्रैर्नमैर्बुजैः ।
 त्वर्कपुष्पाणि देयानि धूपो गुग्गुलुसम्भवः ॥
 मध्याज्यतिलसंमिश्रं पिष्टमिध्रं हिमं बहु ।
 यस्मिन् देशे हिमं न स्यात् तत्र ब्रूयाद्धिमं हिमं ॥
 महाप्रस्थानयात्रा च कर्तव्या तु हिमोपरि ।
 आश्रित्य सर्वं धैर्यं च सदाः स्वर्गादा च सा ॥
 यावत् पुरन्दरं लोके न यातः कार्यगौरवात् ।
 तावत्तुषारमध्ये तु स्वन्तदुन्यक्तमुत्सहेत् ॥
 यतस्तुषारदग्धस्तु मुञ्चन् प्राणान् विचेतसः ।
 प्रदक्षिणावर्त्तं गच्छं पश्येद्दीप्तहृताशनं ।
 साकर्षणं वपुर्विष्णोश्चन्द्राग्निभवदाहकं ॥

इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तं महाप्रस्थानं ।

अथाग्निप्रवेशः

वायुपुराणे ।

यो वाहिताग्निप्रवरो वीराध्वानं गतोऽपिवा ।

समाधाय मनः पूर्वं मन्त्रमुच्चारयेच्छनेः ॥

त्वमग्ने रुद्रस्त्वंसुरोमहोदिवस्त्वं शर्दोमारुतं पृच्छदग्निषे ।

त्वं वातैरुणैर्यासि शङ्खयस्त्वं पूषा विधतः पासि आत्मना ॥

इत्येवं मनसा मन्त्रं सम्यगुच्चारयन् द्विजः ।

अग्निं प्रविशते यस्तु रुद्रलोकं स गच्छति ॥

अग्निस्तु भगवान् कालः कालोरुद्र इति स्मृतः ।

तस्माद्यः प्रविशेदग्निं स रुद्रमतिवर्त्तते ॥

लिङ्गपुराणात् ।

आधायग्निं शिवक्षेत्रे संपूज्य परमेश्वरं ।

स्वदेहपिण्डं जुहुयात् स याति परमं पदं ॥

सौरपुराणात् ।

शिवस्य पुरतो वङ्गिं संस्थाप्याभ्यर्च्य केशवं ।

जुहुयादात्मनो देहं स याति शिवसन्निधिं ॥

अथ स्त्रीणामग्निप्रवेशोविधीयते ।

तत्र बृहस्पतिः ।

आर्त्तार्त्ते मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना क्षणा ।

मृते ज्ञियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥

अथ अङ्गिराः ।

साध्वीनामिहनारीणामग्निप्रपतनादृते ।

नान्यो धर्मो हि विद्मो नृते भर्त्तरि कर्हिचित् ।

तावन्न मुच्यते नारी स्त्रीशरीरात् कथञ्चन ॥

सदृत्तभावापितभर्तृकाणां

स्त्रीणां वियोगः क्षितिकातराणां ।

तासाम्पतावस्तमिते यतः स्या-

दग्निप्रवेशादपरो हि मार्गः ॥

हारीतः ।

नृते भर्त्तरि या नारी धर्मशीला दृढव्रता ।

अनुगच्छति भर्त्तारं शृणु तस्यास्तु यत्फलं ॥

तिस्रः कोट्योर्ध्वकोटौ वा यावद्गोमाणि मानुषे ।

तावदद्दसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

मातृकं पैतृकञ्चैव यत्र कन्या प्रदीयते ।

कुलत्रयं पुनात्येषा भर्त्तारं यानुगच्छति ॥

व्यासः ।

ब्रह्मघ्ने वा कृतघ्ने वा मित्रघ्ने यच्च दुष्कृतं ।

भर्त्तु पुनाति सा नारी तमादाय नृता तु या ॥

आदायालिङ्गेत्यर्थः । एवं कल्पसूत्रकाराः । भर्तृशरीरेण

सह संवेशनमाहुः पत्नी संवेशयन्तीति ।

आदित्यपुराणात् ॥

क्षुहोत्यग्नी शरीरं वा नृतेन पतिना सह ।

सत्त्वोद्रेकान्महद्भीरा या काचित्सा पतिव्रता ॥

पितृमेधमहायज्ञः स्त्रीणामेषः प्रकीर्तितः ।

देहः सजीवो यत्र स्याद्विः प्राणास्तु दक्षिणा ॥

अविरुद्धमृगर्थन्तु देवरः सार्वकालिकं ।
 आराधयेद्भातजायां सह भर्ता समन्वितां ॥
 चितामारोपयन् प्राज्ञः प्रसृतं घर्म्मसुत्तमं ।
 इमाः पतिव्रताः पुण्याः स्त्रियोजाताः पतिव्रताः ॥
 अवैधव्यमनुप्राप्ताः रत्नाभरणभूषिताः ।
 कुङ्कुमाज्याञ्जनाः स्नाग्भिरर्चिताः कृतमण्डनाः ॥
 सुस्थिरं भर्तृसंयोगं प्राप्नुवन्तु स्वयं वलात् ।
 दुष्टप्रवादरहिता सुस्यास्त्वव्याधिदूषिताः ।
 सह भर्तृशरीरेण संविशन्तु विभावसुं ॥
 एवं श्रुत्वा ततो नारी अद्वाभक्तिसमन्विता ।
 पितृमेधेन यज्ञेन यदा स्वर्गमवाप्नुयात् ॥
 मृते भर्तृरि सुस्त्रीणां न चान्या विद्यते गतिः ॥
 नान्यद्भर्तृवियोगाग्निदाहस्य शमनं भवेत् ।
 ऋग्वेदवचनात् साध्वी न भवेदात्मघातिनी ॥

तदेवेदं ऋग्वेदवचनं ।

इमा नारीरविधवाः सुपत्नी
 रघ्नेन सर्पिषा संविशन्तु ।
 अनस्रवी अनमीराः सुरत्ना
 आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने ॥

देशान्तरमृते तस्मिन् साध्वी तत्पादुकादयं ।
 निधायोरसि संशुद्धा प्रविशेज्जातदेदसं ॥

व्यासः ।

दयितं यान्यदेशस्थं वृत्तं श्रुत्वा पतिव्रता ।

समारोहति दीप्तेऽग्नौ तस्याः शक्तिं निबोधत ॥

वृत्तं मृतमित्यर्थः ।

यदि प्रविष्टोनरकं बहः पाशैः सुदारुणैः ।

संप्राप्या यातनास्तत्र गृहीतो यमकिङ्करैः ॥

तिष्ठते विवसो दीनो वेष्ट्यमानः स्वकर्मेभिः ।

व्यालपाही यथा व्यालं बलादुद्धरते बलात् ।

तद्वद्वर्त्तारमादाय दिवं याति तपोबलात् ॥

तत्र सा भर्तृपरमा स्तूयमानाऽप्सरोगणैः ।

क्रीडते पतिना सार्धं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

वाराहपुराणे ।

ततो दिव्याम्बरधरन्दिव्याभरणभूषितं ।

दिवि दिव्यविमानस्थं भर्त्तारं सन्दर्श सा ॥

कूर्मपुराणात् ।

ब्रह्मन्नं वा सुरापञ्च महापातकदूषितं ।

भर्त्तारमुद्धरेन्नारी प्रविष्टा सह पावकं ॥

एतदेव परं स्त्रीणां प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ।

सर्वपापं समुद्धूतं नात्र कार्या विचारणा ॥

आदित्यपुराणात् ।

मृते भर्त्तरि या वज्रिं समारोहति कर्हिचित् ।

सारुन्धतीसमाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥

मातृकं पैतृकं वापि यत्र कन्या प्रदीयते ।

पुनाति त्रिकुलं नारी भर्त्तारं यानुगच्छति ॥

क्रीडते पतिना यत्र यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।

स्वेच्छया तदवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥

इत्यग्निप्रवेशविधिः ।

— ००० —

अथ कारीषाग्निसाधनं ।

कारीषं साधयेद्यस्तु पुष्करे तु वने नरः ।
 सर्व्वलोकान् परित्यज्य ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
 ब्रह्मलोके वसेत्तावत् यावत् कल्पक्षयो भवेत् ।
 नैव भ्रश्यति मर्त्येषु क्लिश्यमानः स्रक्कर्मभिः ॥
 गतिश्चास्याप्रतिहता तिर्य्यगूर्ध्वमधस्तथा ।
 सप्तर्षिसर्व्वलोकेषु स्ववशी विचरन् वशी ॥
 उपचारविधिज्ञश्च सर्व्वेन्द्रियमनोहरः ।
 नृत्यवादित्रगीतज्ञः सुभगः प्रियदर्शनः ॥
 संसेव्यमानः कुसुमैः दिव्याभरणभूषितः ।
 नीलोत्पलदलश्यामो नीलकुञ्चितमूर्धजः ॥
 अजेयतनुमध्याय सर्व्वसौभाग्यपूजिताः ।
 सर्व्वैर्श्रर्य्यगुणोपेताः यौवनेनातिगर्ब्विताः ॥
 स्त्रियः सेवन्ति तं नित्यं शयने रमयन्ति च ।
 वीणावेणुनिनादैश्च सुप्तः स प्रतिबुध्यते ॥
 महोत्सवसुखं भुङ्क्ते दुष्प्रापमकृतात्मभिः ।
 प्रसादाद्देवदेवस्य ब्रह्मणः शुभकारिणः ॥

इति पद्मपुराणोक्तं कारीषाग्निसाधनं ।

— ००० —

अथ भृगुपतनविधिः ।

रेवाखण्डात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भृगोः पतन्ति ये शूराः काङ्क्षन्ति वै प्रयान्ति ते ।
श्रीतुमिच्छाम्यहं ह्येतत् कथय त्वं महासुने ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एकान्तरोपवासैश्च भृगुगोचरसंग्रहैः ।
प्राणांस्त्यजन्ति ये शूरा गतिं तेषां निबोधय ॥
पृथक् पृथक् निवासश्च तेषां कर्मानुसारतः ।
चतुर्विंशतिकोट्यस्तु सप्तदश तथापराः ॥
उमायां तु पुरा शप्ता मध्यमोत्तमकल्पकाः ।
अनेन विधिना यस्तु प्राणांस्त्यजति मानवः ॥
स तु भर्ता मया दत्तो युष्माकन्तु प्रसादतः ।
अमरेश्वरं प्रमीताश्च भर्तृतां वो व्रजन्ति वै ॥
भृगुं दृष्ट्वान्वयश्रेष्ठ मुच्यते ब्रह्महत्याया ।
चतुरशीतिभृगवो जम्बूद्वीपे प्रकीर्तिताः ॥
तथान्ये सप्त निर्दिष्टाः स्वर्गसोपानमुत्तमाः ।
भैरवश्च भृगुश्रेष्ठो ज्ञेयसामरकण्टके ॥
शूद्राश्च क्षत्रिया वैश्या अन्यजाश्चाधमास्तथा ।
एते त्यजेयुः प्राणान् वै वर्जयित्वा द्विजं नृप ॥
पतित्वा ब्राह्मणस्तत्र ब्रह्महा चात्महा भवेत् ॥

(१२१)

द्वात्रिंशच्च सहस्राणि राहुसोमसमागमे ।
 वर्षाणां जायते राजन् राजा विद्याधरे पुरे ॥
 अस्ती तु राहुणा सूर्य्ये द्विगुणं फलमश्रुते ।
 अवशः स्ववशी वापि जलपूरानलैर्हृतः ।
 नृपते गोभृगुं प्राप्य स विद्याधरराड् भवेत् ॥
 भृगुं भैरवरूपेण विद्धि कैलाससम्भवं ।
 गर्हयन्ति भृगुं ये तु ते लिङ्गब्रह्मवादिनः ।
 भैरवः क्षमते तेषामिति स्कन्देन कीर्तितं ॥
 सन्यासाश्च श्रुतो विप्रो मातृहा पित्रहा तथा ।
 श्वश्रुगो मातृगश्चैव स्तुषागः स्वसृगस्तथा ॥
 एतेषां पतनं शस्तं काषाग्निश्च प्रसाधनं ।
 मुच्यते तेन पापेन शिवलोकं स गच्छति ॥
 वत्सरं वत्सरार्द्धन्तु त्रिमासं मासमेव च ।
 सप्तत्रीणि दिनानीह वसेद्यो वै युधिष्ठिर ॥
 एकान्तरोपवासाच्चै स गच्छेच्छिवमन्दिरं ।
 हरिश्चन्द्रे पुरीषन्द्रे श्रीशैले त्रिपुरान्तरे ॥
 धीतपापे महापुण्ये वाराहे विन्ध्यपर्वते ।
 कावेर्यास्तु तथा कुण्डे पतनात् स्वर्गमाप्नुयात् ॥
 शृङ्गीस्तु दक्षिणे भागे लिङ्गं वै चापलेश्वरं ।
 क्षेत्रसंरक्षणायेह विख्यातं पापनाशनं ॥
 भृगुः पश्चाद् भृङ्गोस्तद्धि विज्ञेयं चापलेश्वरं ।
 आरोहति गिरिं यस्तु तमदृष्ट्वा तु मानवः ।
 तस्य पुण्यफलं सर्व्वं स गृह्णाति न संशयः ॥

आलिख्य च पटे सूर्यं पताकादण्डमण्डितं ।
 बलयश्च करे कृत्वा वीज्यमानस्तु चामरैः ।
 वीरैरुद्रपतितच्छत्र आरोहेद्भृगुपर्वतं ।
 पदे पदे यज्ञफलं तस्य स्याच्छङ्करोऽब्रवीत् ॥
 पर्वकालं प्रतीचन्तेऽप्सरसः काममोहिताः ।
 दिव्ययानसमारूढा दिव्याभरणभूषिताः ॥
 वीरस्तु पतितस्तत्र स्वयं त्यक्त्वा कलेवरं ।
 तत्क्षणाद्विव्यलोकेषु शक्रतुष्यो भवेन्नृप ॥
 कामदं यानमारुह्य विवादेन परस्परं ।
 गच्छेच्छिवपुरं सार्धं अप्सरोभिर्मुदा युतः ॥
 क्लीवस्य सत्त्वहीनस्य ह्युत्तीर्णस्य भृगोः पुनः ।
 पदे पदे ब्रह्महत्या भवेत्तस्य न संशयः ॥
 न चिरायुर्थ्यतो मर्त्यो मृत्योः कस्माद्विभेत्यसौ ।
 केऽपि धारयितुं शक्ताः कालमृत्युवशं नरं ॥
 स पापिष्ठो दुराचारखाण्डालो लोकगर्हितः ।
 सन्नगासादिकमारुह्य च्यवते यस्तु मानवः ॥
 सन्नगासप्रच्युतं विप्रं दृष्ट्वा नरोऽर्कवीक्षणं ।
 कुर्यात्सर्वप्रयत्नेन स्पर्शं चान्द्रायणचरेत् ॥
 सत्यानृतं न वक्तव्यन्तेन सार्धं कदाचन ।
 प्रस्थातव्यं हि मीनेन न चेत्यापमवाप्नुयात् ॥
 निश्चिते मरणे प्राप्ते कथं भृगुरपेक्षते ।
 जरामृत्युश्च रोगश्च संसारोदधिसङ्कटे ।
 एवं कृत्वा नृपश्चेष्ट ह्यारोहेत् भृगुमुत्तमं ॥

भविष्योत्तरात् ।

कृष्ण उवाच ।

अहन्ते कथयिष्यामि तं विधिं पाण्डु नन्दन ।
 यत् कृत्वा प्रथमं कर्म निपतेत्तदनन्तरं ॥
 कृत्वा कृच्छ्रत्रयं पूर्वं जपन् लक्षान् दशैव तु ।
 शाकयावकाहारस्थः शुचिस्त्रिषवणो नरः ॥
 त्रिकालमर्चयेद्दीशं देवदेवं त्रिलोचनं ।
 दशांशेन तु राजेन्द्र होमन्तत्रैव कारयेत् ॥
 लक्षवारक्षपेदेवं मन्त्रमाल्यैश्च पूजयेत् ।
 रात्रौ स्वप्ने तदा पश्येद्दिमानस्यन्ततः क्षिपेत् ।
 आत्मानं मन्यते तात अकृतार्थं कथञ्चन ॥
 अनैनैव विधानेन आत्मानं यस्तु निक्षिपेत् ।
 स्वर्गलोकमनुप्राप्य मोदते त्रिदशैः सह ॥
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशत्कोटस्तथैव च ।
 क्रीडित्वा विविधान् भोगान् तदा गच्छेन्नहीतलं ॥
 पृथिवीमेककृत्रेण भुङ्क्ते स द्विजपूजितः ।
 व्याधिशोकविनिर्मुक्तो जीवेच्च शरदां शतं ॥

देवीपुराणात् ।

परमेश्वर उवाच ।

यदि वै भैरवं रूपं कृतं भूतक्षयं प्रति ।
 अनुग्रहाय भूतानां भूधरेन्द्रो भविष्यति ॥
 तस्मिन् ये भावमापन्ना मत्पुत्रा मयि भाविताः ।

पतन्ति ते च भर्तारो मम तुल्या भवन्ति वै ।
भुक्ता भोगांस्तथा तेन राज्ञा राजपुरोचितान् ।
क्रमादनुद्भवं यान्ति तत्र मोक्षपदं ध्रुवं ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तासां वचो दत्तं देवदेवेन शूलिना ।
नारीणां भर्तृकामानां नित्यमानन्दकारकं ॥

सनत्कुमार उवाच ।

किं रूपं भैरवं ह्येतत् कथं कायं गतो विभो ।
पातयान्नाफलं देव कथयस्व प्रसादतः ॥

ब्रह्मोवाच ।

ये ते संभावसम्पन्नाः कृत्वा मनसि वै शिवं ।
भैरवं यान्ति ते रुद्रं ते यान्ति परमं पदं ॥
ये वा स्नेहाद्भयात्तोभात् कौतुकात् यान्ति भैरवं ।
तेऽपि वै तत्प्रसादेन भुवनानां महामते ।
शिवत्वं क्रमयोगेन रुद्रत्वं यान्ति ते द्विजाः ॥
अथवा भैरवं रूपं पावनं सुरपूजितं ।
कृत्वा स्थाल्यां महावाह्ये भैरवं सर्वकामदं ।
पञ्चविंशभुजं देवं रुद्रत्वं यान्ति ते द्विजाः ॥
अथवा भैरवं रूपं पटगं सुरपूजितं ।
कृत्वा स्थाल्यां महावाह्ये भैरवं सर्वकामदं ॥
पञ्चविंशभुजं देवं पीताङ्गं सुरपूजितं ।
खड्गखेटधरं कार्यं शूलोद्यतकरं परं ॥

गजचर्मधरश्चैव चक्रोद्यतभुजं तथा ।
 खटाङ्गश्च कपालश्च वज्रं डमरुकं तथा ॥
 एवंविधेन रूपेण भीमदंष्ट्रं धराननं ।
 अन्धकं भिन्दमानन्तु शङ्करन्तु त्रिलोचनं ॥
 कुर्वन्तु भैरवं देवं ससुरासुरपूजितं ।
 नानाशिवशिवैर्युक्तं ननाभरणभूषितं ॥
 नवयौवनशोभाटां सर्वशोभाप्रकाशकं ।
 क्षुरिकानागराजेन वासुकिशोपवीतकं ॥
 कुलिशस्तु जटाबन्धे शङ्खपालेन कङ्कणं ।
 तक्षकः पद्मनागश्च कार्यो केयूरमण्डने ॥
 पद्मकर्कोटको नागो नूपुरौ पादगौ शुभौ ।
 एवं देवं प्रकुर्वीत भैरवं सर्वकामदं ॥
 तस्य हास्यौ प्रकर्त्तव्यौ पीताङ्गौ सर्वलक्षणी ।
 शूलहस्तौ शुभौ देवौ गजवाजिरवौ परौ ॥
 हारपौ तत्र गङ्गाद्या हारे कार्यास्तु भैरवे ।
 उद्देजितास्तु पीडाद्यैः प्रकुर्युरिह पातकं ॥
 एवञ्चात्र प्रसङ्गेन कथितं तव सुव्रत ।
 कपालशूलहस्तौ तु उत्पलाङ्गुरधारिणौ ।
 हास्यौ देवस्य कर्त्तव्यौ सर्वाभरणभूषितौ ॥
 भैरवश्चोर्ध्ववदनं ब्रह्मविष्णादिभिर्युतं ।
 शूलभिन्नान्धकं रूपं धार्यमानं तु कल्पयेत् ॥
 एवं पटगतङ्गत्वा पूजयित्वा परं विभुं ।
 सानुगं सह मन्त्रेण रक्तमाख्याम्बरादिभिः ॥

आत्मानं भूषयित्वा तु सुद्रालङ्कृतपाणिना ।
 प्राप्य तच्चै गृहं रम्यं भोगमोक्षप्रदायकं ॥
 पूजाङ्गत्वा तु देवेशे गयान्धकमदापहे ।
 आरोहेदमरं स्थानं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ॥
 आकारं चिन्तयित्वा तु रूपं स्वच्छन्ददायकं ।
 तस्य वक्तानले होममात्माहुत्या तु कारयेत् ॥
 देववक्त्रं हुताशस्तु स्वयङ्मृततिलादिकं ।
 होतव्यं तेन भावेन परां सिद्धिमभीप्सकैः ॥
 पातङ्गकेन वीरो वै यथावर्त्तं निबोधत ।
 पतङ्ग इव चात्मानं दीपाम्नी निक्षिपेत्तु यः ।
 पातङ्गी नाम पातोऽयं हंससंज्ञमतः शृणु ॥
 संयम्य पक्षसङ्घातं कृत्वा वेगवतीं तनुं ।
 तं पातं हंसनामानं साधकेच्छापलप्रदं ॥
 मृगोऽपि यूथे गर्त्तादिलङ्घनैस्तु यथा व्रजेत् ।
 समपादमतिर्यस्तु मृगपातः स उच्यते ॥
 मीशलं मुशलीभूत्वा पतेद्यद्दुदूखले ।
 विमानं ध्वजमालादिशाखादोलादिकं लभेत् ॥
 वृषभस्येव कृत्वा तु धूननं सुचिरं द्विज ।
 वृषपातं विजानीहि रुद्रलोकफलप्रदं ॥
 सिंहो गजेन्द्रनिधने यथा विक्रमते तनुं ।
 एवं तत्कृतभावस्तु पातः सिंहक्रमो मतः ॥
 कृत्वा तु भैरवं रूपं सायुधं विगतज्वरः ।
 शिवानने क्षिपेत्कायं तं पातभैरवप्रदं ॥

पातङ्गाद्या यथा पाताः स्वात्मभावगता दिजाः ।
 तथा ते फलदाः सर्वे क्रमन्ते भैरवं पदं ॥
 भुवनानि विचित्राणि असंख्येयानि संख्यया ।
 अन्नपानानि यानौह क्रमशः सौमित्रि तानि तु ॥
 दीक्षादिना विरहिता येऽपि भङ्गवगङ्गताः ।
 तेऽपि भुक्ता वरान् भोगान् प्रयान्ति परमं पदं ॥
 पापोपि हि पुमांस्तत्र वर्णाश्रमविवर्जितः ।
 प्रभावाच्चैव देवस्य भुङ्क्ते चैव वरं सुखं ॥
 नन्दकेदारदेवस्य तथा रुद्रमहालयं ।
 भैरवेण तु तुल्याणि भोगान्ते मोक्षदानि तु ॥
 चत्वारि देवशार्दूलं सर्वानिष्टहराणि तु ।
 प्रसङ्गेनापि नुद्यन्ते तत्र ये कुपितैर्नराः ।
 तेऽपि यानं समारुह्य त्वायान्ति च शिवं पदं ॥
 स्वर्गताः क्रमयोगेन भुक्ता तु बहुधा परान् ।
 विचित्ररूपसपत्नाः सर्वकामसुखप्रदाः ॥
 कन्या द्विरष्टवर्षाश्च पीनोन्नतपयोधराः ।
 भुञ्जन्ति सुविचित्रास्ताः पातं युञ्जन्ति मानवाः ॥
 नार्थो वा पतनं कुर्युस्तदा भुञ्जन्ति भैरवान् ।
 प्रभुत्वं दिव्यभोगाद्याः अप्सरोगणसंयुताः ॥
 गाधर्वश्च यथा यच्च किन्नरं वारुणं तथा ।
 तथा विद्याधरं सौरं रौद्रं च क्रमशः स्थितं ॥
 स्वकामभोगसम्यन्नं पतनाद्भूवनं लभेत् ।
 स्वकामतोपि तद्भुक्ता चान्तिं याति परं पदं ॥

वैष्णवास्थिमयीं मालां कम्बुकं शम्भवं सदा ।
 धारयेद्देवदेवेशं लोकानुग्रहकारणात् ॥
 ये चित्रधातुकाष्ठोत्थं रत्नशैलमयञ्च वै ।
 पूजयन्ति कृतपुण्यास्तेऽपि यान्ति शिवं पदं ॥
 एवं गृहेऽथ शैले वा नदीविन्ध्याटवीषु च ।
 भैरवं पूजयेद्यस्तु स लभेद्दीप्सितं फलं ॥
 पत्रं पुष्पं मठं कूपमारामाणि च भैरवे ।
 कृत्वा च तानि चत्वारि देयानि सुखसिद्धये ॥
 यद् दत्त्वा सर्वदेवानां फलं प्राप्नोति मानवः ।
 विप्रे वा वेदविदुषे तत् फलं भैरवात्तमेत् ॥

इति मृगुपतनविधिः ।

—०००००००—

अथ संप्रामविधिः ।

वज्रपुराणात् ।

धर्मध्वज उवाच ।

शूराणां मे समाख्याता स्वर्गत्युधिसंस्तरात् ।
 कृते त्वया मुनिश्रेष्ठ तस्मात् त्वं वक्तुमर्हसि ॥

मैत्रेय उवाच ।

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टा विप्रलदक्षिणैः ।
 न तत् फलमवाप्नोति संश्रमं यद्वाप्नुयात् ॥

(१२२)

इति यज्ञविदः प्राहुर्न्यज्ञकर्मविशारदाः ।
 तस्मात्तत्ते प्रवक्ष्यामि यत् फलं शस्तजीविनां ॥
 धर्मलाभोऽर्थलाभश्च यशोलाभस्तथैव च ।
 यः शूरो विद्यते पुंसां विमृश्य परवाहिनीं ॥
 तस्य धर्मार्थकामश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः ।
 परं ह्यभिमुखं हत्वा तद्यानं योऽधिरोहति ॥
 विष्णुक्रान्तं स यतते एवं युध्यन् रणाजिरे ।
 अश्वमेधानवाप्नोति चतुरस्तेन कर्मणा ॥
 यस्तु शस्त्रमनुत्सृज्य वीर्यवान् वाहिनीमुखे ।
 सम्मुखो वर्तते शूरः स स्वर्गान्न निवर्तते ॥
 राजा वा राजपुत्री वा सेनापतिरथापि वा ।
 हतः क्षत्रेण येनाशु तस्य लोकोऽक्षयो ध्रुवं ॥
 यावन्ति तस्य शस्त्राणि भिन्दन्ति त्वचमाहवे ।
 तावतो लभते लोकान् सर्व्वकामदुहोऽक्षयान् ॥
 वीरासनं वीरशय्या धीरस्थानस्थितिस्थिरा ।
 गवार्थं ब्राह्मणस्यार्थं गोस्वाम्यर्थं तु ये हताः ।
 ते गच्छन्त्यमलं स्थानं यथा सुकृतिनस्तथा ॥
 अभग्नं यः परं हन्याद्भग्नञ्च परिरक्षति ।
 वृष्टस्थितः पालयति सोऽपि गच्छति तद्भतिं ॥
 अनुत्तीर्णस्तथा सद्यः प्राणान् सन्त्यजते युधि ।
 हताश्वः पतते युद्धे सः स्वर्गान्न निवर्तते ॥
 दंष्ट्रिभिः शृङ्गिभिर्वापि हता ऋच्छैश्च तत्कारैः ।
 स्वाभ्यर्थं ये मृता राजन् तेषां स्वर्गो न संशयः ॥

भयेन लज्जया वापि स्नेहेन च रणाजिरे ।
 सन्मुखो ज्ञियते राजन् तदा स्वर्गो न संशयः ॥
 यस्य चिह्नीकृतं गात्रं शरशक्त्यृष्टितोमरैः ।
 देवकन्यास्तु तं वीरं रमयन्त्यनुयान्ति च ॥
 पराश्वरः सहस्राणि शूरमायोधने हतं ।
 त्वरितन्तं विधावन्ति मम भर्ता ममेति च ॥
 यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयान्नभते लोकान् यदि क्षीवं न भाषते ॥
 जिते च लभते लक्ष्मीर्मृतेनापि सुराङ्गणं ।
 क्षणविध्वंसिकायाश्च का चिन्ता मरणे रणे ॥
 हतस्याभिमुखस्यस्य पतितस्यानिवर्तिनः ।
 क्रियते यत्परैर्द्रव्यं स्वमेव सफलं हि तत् ॥

विष्णुधर्मात् ।

शक्यन्त्विह सधर्मस्तु यदुक्तन्तु शतैर्नरैः ।
 आत्मदेहन्तु विप्रार्थं त्यक्तुं युष्मे सुदुष्करं ॥
 यां यज्ञसङ्घैस्तपसा च विप्राः
 स्वर्गेषिणः सचचयैश्च यान्ति ।
 क्षणेन तामेव गतिं प्रयान्ति
 महाहवे स्वांतनुमुत्त्यजन्ति ॥
 सर्वे च वेदाः सह षड्भिरङ्गैः
 साङ्गश्च योगं तपसा च पुंसां ।
 श्रुतान् गुणानेकपदेऽतियेत
 संशामधन्यात्मतनुं त्वजेद् यः ॥

इमां गिरं चित्तपदां शुभाक्षरां

सुभाषितां वृत्रभिदां दिवौकसां ।

रणोन्मुखे यः स्मरते दृढव्रतः

न हन्यते हन्ति च सङ्गरे रिपून् ॥

एषः पुण्यतमः स्वर्गः सुयज्ञः सर्व्वतोमुखः ।

सर्व्वषामेव वर्णानां क्षत्रियस्य विशेषतः ॥

भूयश्चैव प्रवक्ष्यामि भीष्मवाक्यमनुत्तमं ।

यादृशो यः प्रहर्त्ता तं तादृशं परिवर्जयेत् ॥

आततायिनमायान्तमपि वेदान्तकृद्रणे ।

जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥

हताश्वश्च न हन्तव्यः पानीयं यश्च भाषते ।

व्यसनात्ती भवेद्यश्च भुञ्जानश्च महामते ॥

पलायनपरश्चैव प्राणेषु कृपणं त्यजेत् ।

विमुक्तकेशो धावंश्च यश्चीन्मत्ताकृतिर्भवेत् ॥

पर्णशाखादणग्रही तवमर्षीति च यो वदेत् ।

ब्राह्मणोऽस्मीति यथाहं वाली वृद्धो नपुंसकः ।

तस्मादेतान् परिहरेद् यथोद्दिष्टान् रणाजिरे ॥

कालिकापुराणात् ।

ऋषयस्तु पुरा ख्यातं नराणां नास्ति निष्कृतिः ।

आतुरभूतमुद्विग्नं कायस्थं शरणागतं ॥

स्त्रियमप्यथ बालं वा गावं पङ्गुं तपस्विनं ।

विलपन्तं तथोन्मत्तं विस्त्रस्तं ब्राह्मणं तथा ॥

पतन्तं प्रपलायन्तं एकाकिनं निरस्त्रकं ।

नम्रं दीनं तथा वृद्धं हताशाभ्यासमादन ॥
 मुक्तकेशं तथा मत्तं सुप्तं भूरिवनौकसं ।
 सूदयिष्यन्ति ये मृदा नूनन्ते नरकार्णवात् ॥
 अनुत्थाना विविध्यन्ते पतितः कुञ्जरो यथा ॥
 विष्णुधर्मात्तरात् ।

राम उवाच ।

सांग्रामिकं महत्तत्त्वं श्रुतमिच्छामि भूभुजां ।
 सर्व्ववेत्ति महाभाग त्वं देव परमेष्ठिवत् ॥

पुष्कर उवाच ।

द्वितीयेऽहनि संग्रामो भविष्यति यदा तदा ।
 गजांश्च स्रपयेद्राजा सर्व्वौषधिजलैः शुभैः ॥
 गन्धमाल्यैरलङ्कुर्यात् पूजयेच्च यथाविधि ।
 नृसिंहं पूजयेद्विष्णुं राजलिङ्गान्यशेषतः ॥
 कृत्वा ध्वजं पताकाञ्च धर्मं चैव महाभुज ।
 आयुधानि च सर्व्वानि तथा पूज्यानि भूभुजा ॥
 तेषां संपूजनं कृत्वा रात्रौ प्रथमपूजनं ।
 कृत्वा तु प्रार्थयेत् स्वप्नं विजयायेतराय वा ॥
 प्रथमञ्च महापार्थ धरणाञ्च महीपतिः ।
 भिषक्पुरोहितामात्यमन्त्रिमध्ये तदा स्वपेत् ॥
 संयतो ब्रह्मचारी च नृसिंहं संस्मरन् हरिं ।
 रात्रौ दृष्टे शुभे स्वप्ने समरारम्भमाचरेत् ॥
 रात्रिशेषे समुत्थाय स्नातः सर्व्वौषधीजलैः ।
 पूजयित्वा नृसिंहन्तु वाहनाद्यमशेषतः ॥

पुरोधसा हुतं पश्यन् ज्वालितं जातवेदसं ।
 पुरोधाः पूर्ववत्तत्र मन्त्रांस्तु जुह्याच्छुचिः ॥
 दक्षिणाभिस्ततो विप्रान् पूजयेत् पृथिवीपतिः ।
 ततोऽनुलिम्बेद्वात्राणि गन्धहारेति पार्थिव ॥
 चन्दनागुरुकर्पूरं कान्तकालीयकैः शुभैः ।
 मृद्धिं कण्ठे समालभ्य रोचनाञ्च तथा शुभां ॥
 आयुष्यं वर्चस्यञ्चेति मन्त्रेणानेन मन्त्रितं ।
 अलङ्करणमावध्याच्छ्रियन्तीतुरितिस्रजं ॥
 ध्यात्वौषधय इत्येवं धारयेदौषधीः शुभाः ।
 नवीनवेति वस्त्रञ्च कार्पासं विभ्रयाच्छुभं ॥
 ऐन्द्राग्नेति ततो धर्मं ध्वन्वनागेति वै बुधः ।
 ततो राजा समादद्यात् सरस्वन्त्वभिमन्त्रितं ॥
 कुञ्जरं वा रथं वाश्वन्दुहेदित्यभिमन्त्रितं ।
 आरुह्य सिद्धिमद्राजा निष्क्रम्य तु समप्रभे ॥
 देशे च दृश्यः शत्रूणां कुर्यात् प्रकृतिकल्पनां ।
 संहतान् योधयेदल्पान् कामं विस्तारयेद्वहन् ॥
 सूचीमुखमनीकं स्यादल्पाणां बहुभिः सह ।
 व्यूहाः प्राण्यङ्गरूपाश्च द्रव्यरूपाश्च कीर्त्तिताः ॥
 गरुडाकारव्यूहश्च चक्रस्येनस्तथैव च ।
 अर्धचन्द्रश्च वज्रश्च शकटव्यूहएव च ॥
 व्यूहश्च सर्वतोभद्रः सूचीव्यूहस्तथैव च ।
 पद्मश्च मण्डलव्यूहः प्राधान्येन प्रकीर्त्तिताः ॥
 व्यूहानामथ सर्वेषां पञ्चधा सैन्यकल्पना ।

द्वौ पक्षौ बन्धपक्षौ तु द्वारस्य पञ्चमे भवेत् ॥
 एकेन यदि वा द्वाभ्यां तत्समं युद्धमाचरेत् ।
 भागतयं स्थापयेत् तेषां रक्षार्थमेव च ॥
 न व्युहे कल्पना कार्या राज्ञो भवति कर्हिचित् ।
 पत्रच्छेदे फलच्छेदे वृक्षच्छेदावकल्पने ॥
 पुनः प्ररोहमायाति मूलच्छेदे विनश्यति ।
 स्वयं राज्ञा न योद्धव्यमपि सर्वास्त्रशालिना ॥
 नित्यं लोके हि दृश्यन्ते शक्तेभ्यः शक्तिमत्तराः ।
 सैन्यस्य पश्चात्तिष्ठेत्तु क्रोशमात्रे महीपतिः ॥
 भग्नसन्धारणं तत्र योधानां परिकीर्तितं ।
 प्रधानत्वेन सैन्यस्य नावस्थानं विधीयते ॥
 न भग्नान् पीडयेच्छत्रून् नैकायनगता हि ते ।
 मरणे निश्चिताः सर्वे हन्युः शत्रुचमूनिमिति ॥
 भटभङ्गच्छलेनापि नयन्ति स्वभुवं परान् ।
 तेषां स्वभूमिसंस्थानां बधः स्यात्सुकरस्तदा ॥
 न संहतान् विरलान् योधान् व्यूहे प्रकल्पयेत् ।
 आयुधानान्तु संमर्हो यथा न स्यात् परस्परं ॥
 तथा च कल्पना कार्या योधानां भृगुनन्दन ।
 भेदकामः परानीकं संहतैरेव भेदयेत् ॥
 देवरक्षापरेणापि कर्तव्या संहता तथा ।
 स्वेच्छया कल्पयेत् व्यूहं ज्ञात्वा चारप्रकल्पनं ॥
 व्यूहान्तदा बहून् कुर्यात् रियुव्यूहस्य पार्थिवः ।
 गजस्य देया रक्षार्थं चत्वारः सुरथा द्विज ॥

रथस्याश्वाश्च चत्वारस्तावन्तस्तस्य चर्मिणः ।
 चर्मिभिश्च समास्तत्र धन्विनः परिकीर्त्तिताः ॥
 पुरस्ताच्चर्मिणो देया देयास्तदनु धन्विनः ।
 धन्विनामनु चाश्वीयं रथांस्तदनु योजयेत् ॥
 रथानां कुञ्जराश्चानु दातव्याः पृथिवीक्षिताः ।
 पदातिकुञ्जराख्यानां वर्म कार्यं प्रयत्नतः ॥
 आवर्जयित्वा यो वाहमात्मानं वर्मयेन्नरः ।
 शूरा मरणकं यान्ति सुकृतेनापि कर्मणा ॥
 शूराः प्रमुखतो देया न देया भीरवः क्वचित् ।
 शूरा वा मुखतो दत्ता तनुमात्रप्रदर्शनं ॥
 कर्त्तव्यं भीरुसङ्घे न शत्रुविद्रावकारकं ।
 दानयन्ते(१) पुरस्तात्तु विद्रुता भीरवः पुरः ॥
 य उक्ताहयन्ते रणे भीरुं शूराः पुरा स्थिताः ।
 प्रांशवः सुकनासाश्च योजिब्रह्मेक्षणा नराः ॥
 संहतभ्रू युगाश्चैव क्रोधनाः कलहप्रियाः ।
 नित्यदृष्ट्या न हृष्टाश्च शूरा ज्ञेयाश्च कामिनः ॥
 पञ्चालाः शूरसेनाश्च रथेषु कुशला नराः ।
 दाक्षिणात्याश्च विज्ञेयाः कुशलाः खड्गचर्मिणः ॥
 कङ्कला धन्विनो ज्ञेया पर्वतीयास्तथैव च ।
 पाषाणयुद्धकुशलाः तथा पर्वतवासिनः ॥
 काम्बोजा ये च गान्धाराः कुशलास्ते ह्येषु च ।
 प्रायशश्च तथा क्लृप्ता विज्ञेयाः प्रासयोजिनः ॥

अङ्गा वङ्गाः कलिङ्गाश्च ज्ञेया मातङ्गयोधिनः ।
 आहतानाञ्च पतने रणादानयनक्रिया ॥
 प्रतियुद्धमजानाञ्च तोयदानादिकञ्च यत् ।
 आयुधानयनञ्चैव पत्तिकर्म विधीयते ॥
 रिपूणां भेत्तुकामानां स्वसैन्यस्य तु रक्षणं ।
 भेदनं संहतानाञ्च चर्मिणाञ्चर्मकीर्तनं ॥
 विमुखीकरणं युद्धे धन्विनाञ्च तथोच्यते ।
 दूरापसरणं यत्तदश्विनश्च तथोच्यते ॥
 प्रासनं रिपुसैन्यानां रथकर्म तथोच्यते ।
 भेदनं संहतानाञ्च भिन्नानामपि संहतिः ॥
 प्रासादात् गोमुखादालद्रुमभङ्गाश्च भार्गव ।
 गजानां कर्म निर्दिष्टं यदसह्य तथा परैः ॥
 पक्षी च विषमा ज्ञेया रथाश्वस्य तथा समा ।
 शक्यद्रुमा च नागानां युद्धभूमिरुदाहृता ॥
 एवं विरचितव्यूहः कृतपृष्ठदिवाकरः ।
 तथानुलोमशुक्राग्निर्दिक्पालरुधमारुतः ॥
 योधानञ्च जयेत्सर्वान्नमनान्नावदानतः ।
 भोगप्राप्त्या च विजयाः स्वर्गप्राप्त्या मृतस्य च ।
 धन्यानि तु निमित्तानि वदन्ति विजयं द्विज ॥
 मृदनं शुभगात्राणि शुभस्वप्ननिदर्शनं ।
 निमित्तञ्च गजाश्वाश्च सर्वतो दृश्यते शुभं ॥
 शङ्खणां मङ्गलाश्चैव दृश्यन्ते हि मनोनुगैः ।
 विपरीतमरिः सर्वमत पश्यति नान्यथा ॥

भवन्तीपि कुले जाताः सर्वथास्त्रास्त्रपारगाः ।
 ननु धर्मपरा नित्यं नित्यं सत्कार्ममाश्रिताः ॥
 अनाहार्याः परैर्नित्यं कथं न स्याज्जयो मम ।
 राज्ञ्यन्त्रीर्भवतामेव भवद्भिः केवलं मम ॥
 हे चामरेऽधिके शूराः क्व च चन्द्राभमेव च ।
 जित्वारिभागसम्प्राप्तिर्न तस्य च परा गतिः ।
 निष्कृतिः स्वामिपिण्डस्य नास्ति युद्धपरा गतिः ॥
 शूराणां यद्विनिर्घाति रक्तं साम्बाधतः कश्चित् ।
 तेनैव सह पाप्मानं सर्वं त्यजति धार्मिकः ॥
 तथा चिकित्सां कुर्याद्वा वेदनां हरते तु यः ।
 ततो नास्यधिका लोके बाधा परमदारुणा ॥
 मृतस्य नाग्निसत्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ।
 कर्तुमिच्छति यस्येह संश्रामादधिकस्तु किं ॥
 सपत्न्यो दानपरा यज्वानो बहुदक्षिणाः ।
 शूरानां गतिमिच्छन्ति दृष्ट्वा भोगाननुत्तमान् ॥
 वराप्सरः सहस्राणि शूरमायोधने हतं ।
 अभिद्रवन्ति कामार्ता मम भर्ता भविष्यति ॥
 स्वामी सुकृतमादत्तेऽभग्नानां विनिवर्त्तनात् ।
 क्लृप्तं तेषां तथा प्रोक्तमाश्वमेधं पदे पदे ॥
 जित्वारिभोगसंप्राप्तिर्न तस्य च परा गतिः ॥
 सपर्यां तस्य कुर्वन्ति देवाः शक्रपुरोगमाः ।
 आश्वमेधफलं प्रोक्तं भग्नानां विनिवर्त्तनात् ॥
 पदे पदे महाभाग सन्मुखानां महात्मनां ।

देवस्त्रियस्तद्यालक्ष्मीरपाप्मानमयस्तथा ।
 प्रतीक्षन्ते महाभाग संग्रामे समुपस्थिते ॥
 परामयो मया ग्राह्यो जीवत्ववाद्य वा मृते ।
 इत्येवमामयस्तस्य पाप्मना सच तिष्ठति ॥
 लक्ष्मीः सन्तिष्ठते तस्य जीवतः कृतकर्मणः ।
 मृतस्य चोपतिष्ठन्ति विमानस्थाः सुरस्त्रियः ॥
 एवमुद्धर्षणं कृत्वा धर्म्मणेहेज्जयं रणे ।
 अधर्म्मविजये राज्ञो यमलोको भयावहः ॥
 अधर्म्मविजयादर्धे यच्छिद्रमभिधीयते ।
 छिद्रादेवापरं छिद्रन्तस्य स्यान्नात्र संशयः ॥
 न कर्णो न तथादिग्धः शरस्यार्धमयोधिनां ।
 नास्तशल्यः शरःकार्थो दत्तशल्यस्य भार्गव ।
 समः समेन योद्धव्यो नानोपचारनैर्द्विज ॥
 सन्नद्धेन च सन्नद्धः साश्वसाखागतेन च ।
 रथी च रथिना नाम पदातिश्च पदातिना ॥
 कुञ्जरस्थो गजस्थेन योद्धव्यो भृगुनन्दन ।
 विमुखो भग्नशस्त्री च स्त्रीबालपरिरक्षिता ॥
 व्यायुधो भग्नगात्रश्च तथैव शरणागतः ।
 परेण युद्धमानश्च युद्धप्रेक्षक एव च ।
 आर्त्ततीयप्रदाता च दण्डपाणिस्तथैव च ।
 एते रणे न हन्तव्याश्चतुर्धर्म्ममभीषता ।
 पापिष्ठे कूटयुद्धे तु कर्त्तव्यो मुखवाहनः ॥
 आन्तेन प्रातिभूतेन अर्धोत्तीर्णबलेन च ।

दुर्दिने न च युधानि कर्त्तव्यानि महाबल ॥
 प्रवृत्ते समरे राम परेषां नाम कारणात् ।
 बाह्व प्रवृत्त्य विक्रीशेह्मनाभम्नान् परेन्वितान् ॥
 प्राप्तचित्रबलो भूरिनायकोऽत्र निपातितः ।
 सेनानीर्निहतः सोऽयं सेनानीषापि वैकृतः ॥
 एवं चित्रासनं कुर्यात्परेषां भृगुनन्दन ।
 विद्रुतानान्तु योधानां सुविघातो विधीयते ।
 धनुर्वेदविधानेन कल्पना च तथा भवेत् ॥
 वपाश्च देया धर्मज्ञास्तथा च परमोहनी ।
 एतयाभ्युच्छ्रयः कार्यः स्वस्थले च तथा शुभः ॥
 सन्भारश्चैव कर्त्तव्यो वादित्राणां जयावहः ।
 एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि भवोपनिषदि द्विज ॥
 संप्राप्य विजयं युद्धे कार्यश्चैव तु पूजनं ।
 पूजयेत् ब्राह्मणांश्चात्र गुरुनपि तु पूजयेत् ॥
 रत्नानि राजगामीनि वर्म बाहनमेव च ।
 सर्व्वमन्यद्भवेत्तस्य यद्येनैव रणे हतं ॥
 कुलस्त्रियस्तु विज्ञेयास्तथा राम न कस्यचित् ।
 स्वदेशे परदेशे वा साध्वी यत्र च दूषयेत् ॥
 अन्यथा संगरो घोरो भवतीह जयावहः ।
 शत्रुं प्राप्त रणे मुक्तः पुत्रस्तस्य प्रकीर्त्तितः ॥
 युनस्तेन न योद्धव्यन्तस्य धर्मविदां मतं ।
 देशे देशे य आचारः पारम्पर्य्यक्रमागतः ॥
 स एव परिपाल्यः स्यात् प्राप्य देशं समीक्षितः ।

नृणां प्रदर्शयेद्राजा समरेऽपि हते रिपौ ॥
 न मे प्रियं कृतन्ते न येनायं समरे हतः ।
 किन्तु पूजां करोत्यस्य मकुन्दमविजानतः ॥
 हतोऽयं मन्त्रितार्थाय प्रियमद्यापि नो मम ।
 अपुत्राणां स्त्रियश्चैव नृपतिः परिपालयेत् ॥
 ततस्तु स्वपुरं प्राप्य मुहूर्त्ते प्रविशेद्गृहं ।
 यात्राविधानविहितं भूयो दैवतपूजनं ॥
 द्विजानां पूजनञ्चैव तथा कुर्याद्विशेषतः ।
 संविभागं परावासेः कुर्याद्वित्तजनस्य तु ॥

विजित्य धर्मेण नृपस्तु पृथ्वीं
 यज्ञीययूपादिसुरालयाङ्गां ।
 कृत्वा तथान्यान् विजयांश्च शक्त्या
 लोकं जयत्यप्यमराधिपस्य ॥

आह पराशरः ।

ललाटे रुधिरस्नातः पतितो भुवि सङ्गरे ।
 सोमपानन्तदेवास्य सर्वदेवगणो भवेत् ॥
 ललाट देशे रुधिरं स्नवत्तु
 यच्छस्त्रघातात्तु मुखे प्रविष्टं ।
 तत्सोमपानेन तु तस्य तुल्यं
 संग्रामयन्त्रे विधिरेव दृष्टः ॥

यान्नवलक्यः ।

आनीय विप्र सर्वस्वं हतं घातित एव वा ।

तन्निमित्तं कृतः शस्त्रैः कुर्वन्नपि विशुध्यति ॥
 संग्रामे वाहनो यस्तु मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मृतकल्पप्रहारैर्वा जीवन्नपि विशुध्यति ॥
 यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् यदि क्लीवं न भाप्ते ॥
 मनुः ।

हाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ ।
 परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे वाभिमुखो हतः ॥
 भविष्यपुराणात् ।

यो ब्राह्मणार्थमुद्युक्तः प्राणैर्यदि विमुच्यते ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥
 ब्रह्मवैवर्त्तात् ।

गोब्राह्मणस्वामिधने महार्णवे
 त्यक्त्वा शरीराख्यभयास्तु ये नराः ।
 न योगिनस्तत्परमात्मचित्रकाः
 फलं लभन्ते शमतां जनादिभिः ॥

यदाह शालिहोत्रः ।

या संख्या रोमकूपाणां वाहकस्य हयस्य च ।
 तावत्तमा वसेत् स्वर्गं हयपृष्ठहतो नरः ॥
 यं लोकं वाजिपृष्ठेषु हता गच्छन्ति मानवाः ।
 तं लोकमधिगच्छन्ति वड़वासु हताश्च ये ॥

पालकाप्यः ।

गजस्कन्धहता यान्ति स्वर्गं स्वर्गेऽपि मत्ततः ।

तुम्हानोगचयं (१) वीचिर्वारिधेरिव मन्दिरः ॥
 शरतोमरचक्रैश्च नागस्कन्धहता नराः ।
 चपात्स्वर्गं प्रयान्त्येव यावदाहृतसंप्लवं ॥

इति संयामविधिः ।

—०००@०००—

अथ वृषोत्सर्गः ।

कार्त्तिकवामशयुज्यां वा । तत्रादौ वृषभं परीक्षेत । जीव-
 वत्सायाः पुत्रं सर्व्वलक्षणोपेतं नीललोहितं वा पुच्छपादेषु
 सर्व्वशुक्तं यूथस्याच्छादकं ।

ततो गवां मध्ये सुसमिद्धमग्निं परिस्तीर्य्य पीण्यञ्चरं अप-
 यित्वा पूषा गा अन्वेतु न इहरादिति च हुत्वा वृषभमयस्कार-
 माह्वयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेण अपरस्मिन् शूलेनांकितञ्च
 हिरण्यवर्णेति चतसृभिः शक्रोदेवीति च स्थापयेत् । स्नातालङ्कृतं
 स्नातालङ्कृताभिश्चतसृभिर्वत्सतरीभिः सार्धमानीय रुद्रान् पुरुष-
 सूक्तं कूष्माण्डीञ्च जपेत् ।

पिता वत्सेति मन्त्रे वृषभस्य दक्षिणे कण्ठे ।

वृषो हि भगवान् धर्म्यश्चतुष्पादः प्रकीर्त्तितः ।

वृषोमि तमहं भक्त्या च मां रक्षतु सर्व्वतः ॥

एनं युवानं पतिं वो ददानि तेन क्रीडन्तीश्वरश्च म्रियेच ।

मानः प्राप्तजनुषेति ।

१ पाठोऽयं चादर्शदोषेण पञ्जीचौबो मयितुं नार्हति ।

माहात्म्यं हि प्रजयामातनूभिर्मरिधामहिषते सोमराजन् ।
 वृषं वत्सतरीयुक्तं ऐशान्यां कारयेत् दिशि ।
 होतुर्वस्त्रयुगं दद्यात्सुवर्णं कांस्यमेव च ॥
 अयस्कारस्य दातव्यं वेतनं मनसेप्सितं ।
 भोजनं बहुसाय्यं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
 उत्कृष्टो वृषभो यस्मिन् पिवत्यथ जलाशये ।
 शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र कचन दर्पितः ।
 पितृणामन्नपानादि प्रभूतमुपतिष्ठते ॥

ब्रह्मपुराणे ।

अन्यच्चैत्रां वृषोत्सर्गं कार्त्तिक्यां वा प्रयत्नतः ।
 कर्त्तव्यः स्नानं शयेतस्त्रिभिर्वर्णैर्हिजातिभिः ॥
 वृषभः कृष्णसारस्तु प्रत्यग्रस्तु त्रिहायनः ।
 मनोज्ञो दर्शनोयश्च सर्वलक्षणसंयुतः ॥
 अष्टाभिर्धेनुभिर्युक्तश्चतुर्भिरथवा क्रमात् ।
 त्रिहायनीभिर्धन्याभिः सुरूपाभिश्च शोभितः ॥
 सर्वोपकरणोपेतः सर्वसस्यचरो महान् ।
 उत्कृष्टो विधिनानेन अपि स्मृतिविधानतः ॥
 प्रागुदक्प्रवणे देशे मनोज्ञे निर्जने वने ।
 न च वाह्यो न तत्क्षीरं पातव्यं केनचित् क्वचित् ।
 स्वधा पितृभ्यो मातृभ्यो बन्धुभ्यश्चापि तप्तये ॥
 मातृपक्षाच्च ये केचित् ये चान्ये पितृपक्षजाः ।
 गुरुस्वशुरबन्धूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ।
 ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये आहवर्जिताः ।

वृषोत्सर्गेन ते सर्वे लभन्ते वृत्तिमुत्तमां ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण तिलाक्षतयुतं जलं ।
 पितृभ्यश्च समासेन ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणां ॥
 ततः प्रमुदितास्तेन वृषभेण समन्विताः ।
 वनेषु गावः क्रीडन्ति वृषोत्सर्गप्रसिद्धये ॥
 अप्रवृत्ते वृषोत्सर्गे दाता वक्रोक्तिभिः पदैः ।
 ब्राह्मणानाह यत्किञ्चिन्मयोत्सृष्टन्तु निर्जने ॥
 तत्कश्चिदन्यो न नयेद्दिभाज्यन्तु यथाक्रमं ।
 वृषोत्सर्गादृते नान्यत् पुण्यमस्ति महौतले ॥

मत्स्यपुराणे ।

मनुस्मृत्या च ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि वृषभस्य तु लक्षणं ।
 वृषोत्सर्गविधिञ्चैव तथा पुण्यफलं महत् ॥
 धेनुमादौ परीक्षेत सुशीलां लक्षणान्वितां ।
 अव्यङ्ग्यामपरिक्लिप्तां जीववत्सामरोगिणीं ॥
 क्षिग्धवर्णां क्षिग्धक्षुरां क्षिग्धशृङ्गान्तथैव च ।
 भनोहरातिसौम्याश्च सुप्रमाणामनुदृतां ॥
 आवर्तैर्दक्षिणावर्तैर्युक्ता दक्षिणतश्च या ।
 वामावर्तैर्वामतश्च विस्तीर्णजघनस्तना ॥
 सृदुसंहतताम्रीष्टी रक्तजिह्वा सुपूजिता ।
 आस्यावदीर्घा स्फुटितरक्तजिह्वा तथा च या ॥
 ताम्ब्राभवलिनेचा च शफैरविरलैर्दहैः ।

वैदूर्यमधुवर्णं च जलवुद्गुदसन्निभैः ॥
 रक्तस्निग्धं च नयनैस्तथा रक्तकनीलकैः ।
 समचतुर्दशदन्ता भवेदश्यामतालुका ॥
 षडुन्नता सुपाश्वीरुपृथुपञ्चसमायुता ।
 अष्टायतशिरोग्रीवायुता सा शुभलक्षणा ।
 षडुन्नता भवेत् केषु केषु पञ्चसु चायता ।
 आयताश्च तथैवाष्टौ धेनूनाङ्गे शुभावहाः ॥

मत्स्य उवाच ।

उरः पृष्ठं शिरः कुक्षिः श्रोणी च वसुधाधिप ।
 षडुन्नतानि धेनूनां कथयन्ति विचक्षणाः ॥
 कर्णौ नेत्रे ललाटश्च पञ्चैव रविनन्दन ।
 समायतानि शस्यन्ते पुच्छं शस्तश्च चामरं ॥
 चत्वारश्च स्तना राजन् एवमष्टौ मनीषिभिः ।
 शिरोग्रीवायुताश्चैव भूमिपालायता भृशं ॥
 तस्याः सुतं परीक्षेत वृषभं लक्षणान्वितं ।
 उन्नतस्कन्धककुदं ऋजुलाङ्गूलकम्बलं ॥
 महाकटिं तटस्कन्धं वैदूर्यमणिलोचनं ।
 प्रबालवर्णमृङ्गाग्रं सुदीर्घमणिबालधिं ॥
 नवाष्टदशसंख्यैर्वा तीक्ष्णायैर्दशनैः शुभैः ।
 मल्लिकाक्षश्च मोक्तव्यो गृहेऽपि धनधान्यदः ॥
 वर्णतस्ताम्रकपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते ।
 खेतो रक्तश्च गौरश्च कृष्णः पाटल एव च ॥
 इन्द्रनीलामृष्टश्च श्वलः पञ्चकालकः ।

पृथुकर्णो महास्तन्धश्चक्षूरोमा च यो भवेत् ॥
 रक्ताक्षः कपिलो यस्य रक्तशृङ्गश्च यो भवेत् ।
 श्वेतोदरः कृष्णपृष्ठो ब्राह्मणस्य च शस्यते ॥
 स्निग्धरक्तेन वर्णेन क्षत्रियस्य प्रशस्यते ।
 काञ्चनाभेन वैश्यस्य कृष्णे नायन्यजन्मनः ॥
 यस्य प्रागायते शृङ्गे स्वमुखाभिमुखे सदा ।
 सर्वेषामेव वर्णानां स च सर्वार्थसाधकः ॥
 मार्जारपादकपिलो धन्यः कपिलपिङ्गलः ।
 श्वेतो मार्जारपादस्तु धन्यो मणिनिभेक्षणः ॥
 करटः पिङ्गलश्चैव श्वेतपादस्तथैव च ।
 स्वच्छपादशिरा यस्तु द्विपादः श्वेत एव च ॥
 कपिञ्जलनिभोधन्यस्तथा तिमिरसन्निभः ।
 आकर्णमूलाच्छन्नं तु मुखं यस्य प्रकाशते ।
 नान्दीमुखः स विज्ञेयो रक्तवर्णो विशेषतः ॥
 न्वितश्च जठरं यस्य भवेत् पृष्ठश्च गोपते ।
 हृषभः स समुद्राक्षः सततं कुलवर्द्धनः ॥
 मल्लिकापुष्पचित्रश्च धन्यो भवति पुङ्गवः ।
 कमलैर्मण्डलैश्चापि चित्रो भवति गोप्रदः ॥
 अतसीपुष्पवर्णश्च तथा धन्यतरः स्मृतः ।
 एते धन्यास्तथाधन्यान् कीर्तयिष्यामि ते नृप ॥
 कृष्णताल्पोष्ठदशना रुच्यशृङ्गशफाश्च ये ।
 अव्यक्तवर्णा क्रूराश्च व्याघ्रभस्मनिभाश्च ये ॥
 ध्वाङ्गगृध्रसवर्णाश्च तथा मूषकसन्निभाः ।

कुण्डाः कोणास्तथा खञ्जा केकः राख्यास्तथैव च ।
 विषमश्वेतपादाश्च उद्भ्रान्तनयनास्तथा ॥
 न ते वृषाः प्रमोक्तव्या न ते धार्यास्तथा गृहे ।
 मोक्तव्यानाश्च धार्याणां भूयो वक्ष्यामि लक्षणं ॥
 स्वस्तिकाकारशृङ्गाश्च मेघौघसदृशस्त्रनाः ।
 महाप्राणाश्चैव तथा मत्तमातङ्गगामिनः ॥
 महोरक्ता महोच्छासा महाबलपराक्रमाः ।
 शिरः कर्णौ ललाटश्च बालधिशरणास्तथा ॥
 नेत्रे पार्श्वे च कर्णानि शस्यन्ते चन्द्रसन्निभाः ।
 श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु विशेषतः ॥
 भूमौ कर्षति लाङ्गूलं सुस्थूलश्चैव बालधि ।
 पुरस्तादुद्यतो नालो वृषभस्तु प्रशस्यते ॥
 शक्तिध्वजपताकाभा येषां राजी विराजते ।
 अनङ्गाहस्तु ते धन्या वित्तसिद्धिजयावहाः ॥
 प्रदक्षिणा निवर्त्तन्ते स्वयं ये विनिवर्त्तिताः ।
 समुन्नतशिरोघ्नीवा धन्यास्ते यूथवर्द्धनाः ॥
 रक्तशृङ्गोयनयनाः श्वेतवर्णी भवेद्यदि ।
 शफैः प्रबालसदृशैर्नास्ति धन्यतमस्ततः ॥
 एते धार्याः प्रयत्नेन मोक्तव्या यदि वा वृषाः ।
 धारिताश्च तथा मुक्ता धनधान्यविवर्द्धनाः ॥
 चरणाश्च मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपते ।
 लाक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्दिशेत् ॥
 वृष एव स मोक्तव्यो न स धार्यो गृहे भवेत् ।

तदर्थमेषाविरला लोके गाथा पुराणकी ।
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ॥
 एवं वृषं लक्षणसम्प्रयुक्तं
 गृह्णीक्यं क्रीतमद्यापि राजतृ ।
 मुक्ता न शोचेन्नरणं महात्मा
 नो वा विधिं वै महते विधास्येत् ॥
 आदित्यपुराणात् ।

भानुरूवाच ।

शुचन्ति वृषभं ये तु नीलक्षैव सुशोभनं ।
 लाङ्गूलाकर्षसर्वाङ्गं शृङ्गयुक्तं मनोहरं ॥
 कार्तिक्यां ददते यस्तु दत्त्वा पूजां न संशयः ।
 त्रिवर्षास्त्वथ गुर्विन्यो दद्याद्भावो वृषस्य च ॥
 सावित्रीञ्च जपेत्तत्र तथा चैवाघमर्षणं ।
 कर्णजाप्यं प्रदद्यात् तु वृषभस्य न संशयः ॥
 घण्टां लोहकृतां दद्यात् शृङ्गैश्च पटलैः शुभैः ।
 रुद्रस्याग्रे भोजयेच्च ब्राह्मणान्वै यथाविधि ॥
 यावन्ति रोमकूपाणि वृषभस्य भवन्ति वै ।
 गवाञ्चैव तथा लोम यावच्छयति वै मुने ।
 तावन्नोऽसिःसङ्खाणि रुद्रलोके महीयते ॥ .
 यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
 ते सर्वे विलयं यान्ति गोपते परिमोचनात् ॥
 वृषभस्यैव शब्देन पितरः सपितामहाः ।
 आखण्डलेन दृश्यन्ते स्वर्गलोके न संशयः ॥

जले प्रक्षिप्य लाङ्गूलन्तोयञ्चीदरते वृषः ।
 दशवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥
 कूले समुच्छ्रिता यावच्छङ्गे लिखति मृत्तिकां ।
 भक्ष्यभोज्यमयैः शैलैः पितरस्तेन तर्पिताः ॥
 गवां मध्ये यदा चैव वृषभः क्रीडते तु यः ।
 अप्सरसां सहस्रेण क्रीडन्ते पितरः सदा ॥
 लाङ्गूलमुत्सृजन् यावत्तोये संक्रीडते तु सः ।
 अप्सरोगणसङ्घैश्च सेव्यन्ते पितरस्तदा ॥
 सहस्रदत्तमात्रेण तडागेन यथाविधि ।
 तप्तिस्तु या पितॄणां वै सा वृषेण समीच्यते ॥

देवीपुराणात् ।

मनुरुवाच ।

अश्वमेधसमं पुण्यं वृषोत्सर्गादवाप्यते ।
 रेवत्यां वाश्विने मासि कृत्तिकां कार्तिकस्य वा ॥
 गोविवाहोऽथ वा कार्थी माघ्या वै फाल्गुनेऽपि वा ।
 शिवीमामङ्गलं चैत्रे तृतीयायां महाफलं ॥
 अश्वत्थोदुम्बरौ योगं विवाहविधिना भवेत् ।
 सतीरणं भवेत्तीर्थं उत्सङ्गे गोकुलेऽपि वा ॥
 चतस्रो वत्सिका भद्रा द्वौ वा सप्तवतीऽपि वा ।
 वत्सं सर्वाङ्गसंपूर्णं कन्या सा वत्सिका भवेत् ॥
 अलङ्कृत्वा यथाशीघ्रं उत्सर्गं कारयेन्मने ।
 विवाहमेकवात्सर्यं नीलेन च लभते सदा ॥

वृषेण अश्वमेधस्य यागस्य लभते फलं ।
जायेरन् बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
यजेत चाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
रोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णस्वरो वृषः ।
सलाङ्गूलं शिरः श्वेतं स वै नीलवृषः स्मृतः ।
अङ्गं वोत्सृज्य वै पूर्वं गां वालङ्कृत्य सर्व्वतः ॥
तदाप्ते वामतश्चक्रं याम्ये शूलं समालिखेत् ॥
धातुना हेमतारेण आयसेनाथवाङ्कयेत् ।
एवं कृत्वा अवाप्नोति फलं वाजिमखोदितं ॥
यमुद्दिश्योत्सृजेद्वत्सं स लभेताविचारणात् ।
यथा शिवोमयोरर्चा पूजिता सर्व्वकामदा ॥
एवं देवत्रयं यद्धा अनन्तं लभते फलं ।
मङ्गलं विहितं यच्च कृत्वा गोदानजं फलं ।
क्रतोः सहस्रं कृत्वा यत् वृषोत्सर्गादवाप्नुयात् ॥

वाराहपुराणात् ।

मुक्ता तु नीलकण्ठन्तु कौमुद्याः समुपागमे ।
आङ्गं कृत्वा तु सुश्रोणि तर्पयित्वा द्विजातयः ॥
दत्त्वा तिलोदकं पिण्डं पितृपैतामहेषु च ।
नरा ये चात्र तिष्ठन्ति पतिताः पितृबान्धवाः ॥
तेषामन्वाता भविष्यन्ति नीलोत्सृष्टौ यथाविधि ।
गृहीत्वोडुम्बरं पात्रं कृत्वा कृष्णतिलोदकं ॥
विप्राणां वचनं कृत्वा यथाशक्त्या च दक्षिणां ।
नीलकण्ठस्य लाङ्गूले तीयमभ्युत्सृजेद्यदि ॥

षष्टिवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥
 मुक्तमात्रेण शृङ्गेण नीलकण्ठेन भेदितं ।
 उद्धृतं यदि सुश्रोणि पङ्कं शृङ्गगतं भवेत् ॥
 बान्धवाः पितरस्तस्य नरके ये वसन्ति च ।
 उद्धृता नरकात् सर्वे सोमलोकं व्रजन्ति ते ।
 नीलकण्ठस्य मुक्तस्य बहुपुण्येन सुन्दरि ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ।
 सोमलोके तु भुञ्जन्ति सर्वेऽमृततरसं सदा ॥

कालिकापुराणात् ।

अनिलाद उवाच ।

नीलोत्पलसमप्रख्यः श्वेताङ्गश्चन्द्रमस्तकः ।
 सुभ्रूर्युवा लोहिताक्षो वृषभो नील उच्यते ॥
 अथवा लोहितं पिङ्गं सुश्वेतं वा विमोचयेत् ।
 चतुष्पात् सकलो धर्म्मो वृषोऽयं हरवाहनः ॥
 तमुद्दिश्य समो कूप्यो विधिना येन मे शृणु ।
 सोपवासः शुचिः स्नात्वा गवाच्चैव हरालयं ॥
 वितानद्वीपमुच्छाद्य विन्यसेच्छिवमूर्धनि ।
 गव्येन शुभगव्येन स्नानं संकारयेच्छिवे ॥
 पलैस्तु पञ्चत्रिंशद्भिः सर्पिषा यत्नतो बधुः ।
 समुद्धृत्य कषायैस्तु चाल्य कोष्णेन वारिणा ॥
 भूयोऽप्यभ्यङ्ग्य यत्नेन पञ्चगव्येन शङ्करं ।
 ततः स्नाप्य शिवं भक्त्या कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥

पूजयेत् कुसुमैः श्रेष्ठैः समालिप्य च चन्दनैः ।
 भीवर्णपङ्कजं कार्यं पञ्चत्रिंशद्वलाकुलं ॥
 सरत्नञ्च न्यसेन्मूर्ध्नि केसराढ्यं सकर्णिकं ।
 वस्त्रयुग्मं तथा श्वेतं सूक्ष्मं दद्यात्सुशोभनं ॥
 दत्त्वा र्घ्यं बोधयेद्दीपं ततः षड्विंशसंख्यया ।
 रौप्यताम्रादिपात्रस्थं नीराजनन्तु कारयेत् ॥
 ततो भूतबलिं दद्यात्सर्व्वदिक्षु प्रयत्नतः ।
 पूजान्ते पूजयेद्दिप्रानष्टौ दद्याच्च दक्षिणं ॥
 ततो वेदीं वितानञ्च चतुर्हस्तं प्रकल्पयेत् ।
 तत्रैवाग्निं समाधाय चैरुत्रयं न्यसेद्बुधः ॥
 स्थालीपाकञ्च रुद्राय यावकं चरुपायसं ।
 तथा चाहुतये दत्त्वा एभीरौद्रवलिन्ततः ॥
 हरेः सर्वांसु काष्टासु मन्त्रेण विधिपूर्व्वकं ।
 सार्धं ब्रह्मतरीभिश्च ब्रह्मघोषेण वै ततः ॥
 अभिषिच्य हृषं तन्तु विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 रक्तपीतसितैः कण्ठैः पुष्पैश्चापि विभूषयेत् ॥
 संयुक्ते वस्त्रयुग्माभ्यां हेमवैदूर्य्यसम्भवे ।
 घण्टिके कण्ठिकाभ्याञ्च वासयित्वा विभूषयेत् ॥
 विकिरेच्च ततो लाजान् जातवेदः प्रदक्षिणं ।
 परोताञ्चलिना पुच्छं सहेमेन तु धारयेत् ॥
 हराय परमेशाय पुष्पोदकयुक्तेन च ।
 हस्तादुत्क्षिप्य मोक्तव्यो मया दत्तमुदीरयेत् ॥
 जङ्गामूर्धस्त्रिचावूर्ध्वं मोचयित्वा प्रदक्षिणं ।

(१२५)

अङ्गयेत्तु विशूलेन कुङ्कुमेन विपश्चितः ॥
 दद्यादर्चयते कुम्भं प्रणम्येशश्च सोदकं ।
 कर्षाद्विहेमविन्यस्तं सम्पूर्णं तिलसंयुतं ॥
 तं चास्य वस्त्रयुग्मेन सहाचार्याय दापयेत् ।
 शिवव्रतधरान् विप्रान् संयतांश्च विशेषतः ॥
 हिरण्यवस्त्रदानेन व्रतस्थान् भोज्य दक्षयेत् ।
 दीनान्मदुःखितानाञ्च भोजनञ्चानिवारितं ॥
 अरण्ये चत्वरे वापि गोष्ठे वा मोचयेत् ह्रस्वं ।
 न गृहे मोचयेद्विद्वान् पुष्कलं कामनाफलं ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अश्वयुक् शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्यां नराधिप ।
 कार्तिके पयथवा मासि वृषोत्सर्गन्तु कारयेत् ॥
 ग्रहणे द्वे महापुण्ये तथा चैवायनद्वये ।
 विषुवद्वितये चैव मृताह्ने वाम्भवस्य च ॥
 मृताह्ने यस्य यस्मिन् वा तस्मिन्नहनि कारयेत् ।
 मातरं स्थापयित्वाग्रं पूजयेत् कुसुमाक्षतैः ॥
 मातृश्राद्धं ततः कुर्यात् वंशाभ्युदयकारकं ।
 अकालमूलं कलसं अश्वत्थदलसेवितं ॥
 तत्र रुद्रान् समावाह्य जपयेद्भूद्रदेवताः ।
 सुसमिद्धं गवां मध्ये सुविस्तीर्य हुताग्रनं ।
 पयसा अपयेद्विद्वान् चरुं पौष्णं समाहितः ॥

तथैव पौरुषं सूक्तं कृष्णानि तथैव च ।
 ततोऽङ्गीयते वृषभमवस्कारः सुशिल्पवान् ॥
 शूलेन दक्षिणे पार्श्वे वामे चक्रेण निर्दिशेत् ।
 अङ्कितं स्रपयेत्पश्चात् स्नाने तस्य यथा पठेत् ॥
 हिरण्यवर्णेति ऋचसतस्त्री मनुजेश्वर ।
 आपोहिष्टेति तिस्रश्च शचीदेवीति वाप्युत ॥
 वत्सतर्थ्यसतस्त्रस्तु तं वृषश्च नराधिप ।
 अलङ्कृत्यात्ततः पश्चादन्धमात्यैश्च शक्तितः ॥
 किङ्किणीभिश्च रम्याभिस्तथा चीनांशुकैः शुभैः ।
 ततोऽङ्किते जपेन्मन्त्रमिमं प्रयतमानसः ॥
 वृषो हि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्तितः ।
 वृषोमि तमहं भक्त्या स मां रक्षतु सर्वतः ॥

एतं युवानं वृषभं ददामि
 गवां पतिं यूथपतिं महार्घं ।
 अनेन सार्धश्चरत प्रकामं
 कामं तथा प्राप्नुत वत्सतर्थ्यः ॥
 एतं युवामं पतिं वी ददामि
 तेन क्रीडन्त्यश्चरत प्रियेण ।
 सहस्राहिं प्रजया मातनूभि
 स्तन्मारिषाम द्विषते सोमराजं(१) ।
 मन्त्रं पितावत्स इति प्रतीतं
 जपेत् कर्णे वृषभस्य सव्ये ।

प्रचाक्षयेत्तं वृषभं ततस्तु
 पूर्वां दिशं वक्षतरोस्तु सर्वाः ॥
 वासीयुगं होतुरथ प्रदेयं
 सुवर्णयुक्तं सष्टतच्च कांस्थं ।
 शिल्पिप्रधानस्य तथैव मूल्यं
 देयं तथा पुष्टिसुपैति राजन् ॥
 विप्रास्तथान्नं दधिसर्पिषा युतं
 सन्भोजनीयाः पयसा च मिश्रं ।
 उत्सृष्टमात्रे वृषभे व्रजन्ति
 तृप्तिं परान्तस्य पितामहा ये ॥
 यस्मिंस्तडागे स जलं तृपात्तं
 पातुं समागच्छति तत् पित्रणां ।
 दिव्यान्तु पूर्णा सकला महीपते
 लोके परे तृप्तिमसौ विधत्ते ॥
 सरिद्धरां काञ्चिदथोपयाति
 तृष्णान्वितस्तस्य पितामहानां ॥
 तृप्तिं विधत्ते सरिताम्बरिष्ठा
 सुदीर्घं कालं विविधाम्बुवाहा ॥
 दर्पणं पूर्णं स विषाणघातै-
 र्धरां यदा दारयते नरेन्द्र ।
 पित्रादयस्तस्य तदत्र कूटां
 भुवं लभन्तीति न संशयोऽत्र ॥
 रोन्वाच्च तुल्यानि शतानि राजन्

मोक्षा तथा तस्य दिवं प्रयाति ।

संवत्सराणां परिपूर्णकामः

संसेव्यमानस्त्रिदशाङ्गनाभिः ।

इति वृषोत्सर्गविधिः ।

—000—

शतानीक उवाच ।

भगवन् केन विधिना त्रितव्यं भारतं नरैः ।

चरितं रामभद्रस्य पुराणानि विशेषतः ॥

कथञ्च वैष्णवा धर्माः शिवधर्मा अशेषतः ।

सौराणां वापि विप्रेन्द्र अवशे उच्यतां विधि

सुमन्तुरुवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पुराणश्रवणे विधिं ।

इतिहासपुराणानि श्रुत्वा भक्त्या विश्राम्यते

मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्रह्महत्यादिभिर्विभो ॥

सायं प्रातस्तथा रात्रौ शुचिर्भूत्वा शृणोति यः

तस्य विष्णुस्तथा ब्रह्मा तुष्यते शङ्करस्तथा ॥

प्रत्यूषे भगवान् ब्रह्मा दिनान्ते तुष्यते हरिः ।

महादेवस्तथा रात्रौ शृण्वतां तुष्टिमाप्नुयात् ।

पुराणानि दशाष्टौ च तदेकं शृण्वतां विभो ।

भारतं राजशादूर्ल शृणु तेषाञ्च यत् फलं ।

विधानं वाचकस्येदं शृणु तावद्विश्राम्यते ॥

शुद्धवासा गृहादेश स्थानं यत् समयान्वितं ।

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा वा तस्मिन् देवतैव हि ॥
 तां विधानेन सर्वेषां अशेषगुरुवद्गृह्ण ।
 नमस्कृत्य यथा श्राव्यं शिवमस्त्विति चान्ततः ।
 नान्यतो नृपशार्दूल सर्वैर्वर्णैर्महीपते ॥
 शूद्राणां पुरतो वैश्या वैश्यानां क्षत्रियास्तथा ।
 क्षत्रियाणां तथा विप्राः शृण्वन्तेऽप्यतः सदा
 मध्यस्थितोऽथ सर्वेषां वाचको वाचयेन्नृप ।
 ये च सङ्गरजा राजन् दूरात्तच्छूद्रपृष्ठतः ॥
 ब्राह्मणं वाचकं विद्यान्मान्यवर्णजमादरात् ।
 श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजन् वाचकान्नरकं व्रजेत् ॥
 इत्थं हि शृण्वतां तेषां वर्णानामनुपूर्वशः ।
 मासि मासि भवेद्राजन् पारणं कुरुनन्दन ॥
 त्रयोदशमात्मनो राजन् पूजयेद्वाचकं नृप ।
 मासि पूर्णे नृपश्चेष्ट दातव्यः स्वर्णमाषकः ॥
 ब्राह्मणेन महावाहो ह्यौ देयौ क्षत्रियेण तु ।
 वाचकस्य नृपश्चेष्ट वैश्येनापि अथस्तथा ॥
 शूद्रेणाप्यथ क्षत्रियो दातव्याः स्वर्णमाषकाः ।
 मासि मासि नृपश्चेष्ट श्रद्धया वाचकस्य तु ॥
 प्रथमे पारणे राजन् वाचकं पूज्य शक्तितः ।
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 कार्तिकादि महावाहो कार्तिकं यावदेव तु ।
 अग्निष्टोमं गोसवश्च ज्योतिष्टोमं तथैव च ॥
 मैत्रावरुणं वाजपेयं वैष्णवश्च तथा विभुं ।

माहेश्वरं तथा ब्राह्मं पुण्डरीकञ्च भूपते ॥
 आदित्ययज्ञस्य यथा राजसूयाश्चमेधयोः ।
 फलं प्राप्नोति राजेन्द्र मासैर्द्वादशभिः क्रमात् ॥
 इत्थं यज्ञफलं प्राप्य याति लोकानद्योत्तमान् ॥
 समाप्ते पर्वणि तथा स्वशक्त्या तर्पयन् नृप ।
 वाचकं ब्राह्मणञ्चैव सर्वकामैः प्रपूजयेत् ॥
 गन्धमाल्यानि दिव्यानि वस्त्राण्याभरणानि च ।
 वाचकाय प्रदद्यात्तु तर्पे विप्रान् प्रपूजयेत् ॥
 हिरण्यं रजतं वस्त्रं गावः कांस्योपदीहनीः ।
 दत्त्वा तु वाचकायेह श्रुतस्य प्राप्नुते फलं ॥
 वाचकः पूजितो येन प्रसन्नास्तस्य देवताः ।
 तस्माद्धनं सदा पूर्वं देयन्तस्य विदुर्बुधाः ॥
 आदौ तस्य द्विजो भुङ्क्ते वाचकः अद्वयान्वितः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तप्ता वर्षशतं नृप ॥
 ब्राह्मणादिषु वर्णेषु ग्रन्थार्थं वाचयेन्नृप ।
 य एवं वाचयेद्राजन् स विप्रो व्यास उच्यते ॥
 अतोऽन्यथा वाचयानी ज्ञेयोऽसौ पितृनामतः ।
 इत्थंभूतो वसेद्यस्मिन् वाचको व्याससंमितः ॥
 देशेषु पत्तने राजन् स देशः प्रवरः स्मृतः ।
 प्रणम्य वाचके भक्त्या यत् फलं प्राप्यते नरैः ॥
 न तत्क्रतुसहस्रेण प्राप्यते कुरुनन्दन ॥
 यथैकतो ग्रहाः सर्वे एकतस्तु दिवाकरः ।
 तथैकतो द्विजाः सर्वे एकतस्तु स वाचकः ॥

दैवे कर्मणि पित्रे च पावनं परमं नृप ।
 वाचकश्च यतिश्चैव तथा चैव षडङ्गवित् ॥
 एते सर्वे नृपश्रेष्ठ विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ।
 त्रिविधं वाचकं विद्यास्तदारगुणभेदतः ॥
 श्रावकश्च महावाही त्रिविधो गुणभेदतः ।
 हावेतो कथ्यमानो त्वं निधीध गदतो मम ॥
 अतिद्रुतं तथाऽस्पृष्टं खुरसर्वविवर्जितं ।
 पदच्छेदविहीनञ्च तत्तद्भावविवर्जितं ॥
 अबुध्यमानो ग्रन्थार्थं लोलसोत्साहवर्जितः ।
 ईदृशं वाचयेद्यस्तु स विप्रश्च नरेश्वर ॥
 क्रोधनोऽप्रियवादी च अज्ञातो ग्रन्थदूषकः ।
 न च त्रुटयति कष्टानि स ज्ञेयो वाचकोऽधमः ॥
 विस्पष्टमद्भुतं श्रान्तं स्पष्टाक्षरपदं तथा ।
 तारस्वरसमायुक्तं रसभावविवर्जितं ॥
 अबुध्यमानो ग्रन्थार्थं वाचयेद्यस्तु वाचकः ।
 स ज्ञेयो राक्षसो राजन् इदानीं सात्त्विकं शृणु ॥
 ग्रन्थार्थं बुध्यमानस्तु समग्रं कृत्स्नशो नृप ।
 ब्राह्मणादिषु वर्णेषु अर्चयेद्दिधिवन्नृप ॥
 य एवं वाचयेद्राजन् स ज्ञेयः सात्त्विको बुधैः ।
 अज्ञाभक्तिविहीनोऽसौ लोभी च दूषकस्तथा ॥
 हेतुवादपरो राजन् तथासूयासमन्वितः ।
 नित्यां नैमित्तिकीं काम्यामददहक्षिणां नृप ॥
 वाचकाय महावाही शृणुयाद्यस्तु मानवः ।

स ज्ञेयस्तामसो राजन् तामसो मानवः सदा ।
 न तस्य पुरतो वीर वाचयेत् प्राज्ञ एव हि ॥
 प्रसङ्गात् शृणुयाद्यस्तु श्रद्धाभक्तिविवर्जितः ।
 श्रोता कीतुकमात्रस्तु स ज्ञेयो राजसो बुधैः ॥
 सन्त्यज्य सर्वकर्मणि भक्तिश्रद्धासमन्वितः ।
 स नतं पूजयानस्तु वाचकं श्रद्धया नृप ॥
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये गुरवे च ददत्तथा ।
 य एवं वाचको वीर स ज्ञेयः सात्विको बुधैः ॥
 व्यासः पूज्यः श्रावकाणां यथा व्यासवचो नृप ।
 तस्मात् पूज्यो नृपश्रेष्ठ प्रथमं वाचको बुधैः ॥
 आपत्काले च वृद्धौ च तथाऽसौ गुरुवत् स्मृतः ॥
 वैशाखसमये वीर तृतीयायान्तु सुव्रत ।
 कार्तिक्यामथ माघ्याञ्च संपूज्यः प्रथमो भवेत् ॥
 पर्वस्त्रेतेषु च विभो संपूज्य धर्मतः स्मृतः ॥
 हिरण्यञ्च सुवर्णञ्च धनं धान्यं तथैव च ।
 अन्नञ्चापि तथा पक्कं मांसञ्च कुरुनन्दन ।
 दातव्यं प्रथमं तस्मै श्रावकैरतिभक्तितः ॥
 दत्त्वा पुष्पं फलं तोयं पत्रमिन्धनमेव च ।
 सारस्वतञ्च यच्चान्यत्तस्मै देयं समन्ततः ॥
 अथ सर्वैस्तथा कार्यं श्रावकैः पूजनं नृप ।
 वाचकस्तु यथा नित्यं सुखमास्ते नराधिप ॥
 न पीडयते यथा हन्तैस्तथा कार्यं नराधिप ।
 हिमन्ते लोमशं देयं छत्रं प्राहृषि चोत्तमं ॥

उपानही कालयोगे काली वै कुशलोमघौ ॥
 यदा दातुं न शक्नोति माषकं काष्ठनस्य तु ।
 ततस्तस्य तदा दद्यात् माषकं त्रैलोक्येऽनघ ॥
 तदभावे हिरण्यवत् वित्तश्राठं विवर्जयेत् ।
 मृत्तिकापि हि दातव्या कुर्वता सफलं श्रुतं ॥
 इत्येषा कक्षिता नित्या मासि मासि भवेत्ततः ।
 नैमित्तिकी भवेद्भ्राजन् ग्रहणादिषु पर्वसु ॥
 अमले वाससी राजन् गन्धमात्यविभूषणे ।
 समाप्ते पर्वणि विभो दातव्ये भृतिमिच्छता ॥
 ज्ञात्वा पर्वसमामिस्तु वाचकं पूजयेद् बुधः ।
 आत्मानमपिविक्रीय य इच्छेत् सफलं श्रुतं ।
 नैमित्तिकी च नित्या ह्यर्चिता न ददाति यः ॥
 शृणोति च सदा तान् तस्य तत् निष्कलं फलं ।
 चतुर्गुणा भवेद्भ्राजन् या नित्यं दक्षिणा विभो ॥
 ऐच्छकं भोगमाप्नोति इत्याह भगवान् शिवः ।
 इत्येष कथितो राजन् पुराणश्रवणे विधिः ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-
 धीश्वर-सकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रिविरचिते
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 प्रकीर्णकव्रतानि ।

अथ शान्तिकपौष्टिकानि ।

नीतः शान्तिमनः स्वदानसलिलस्त्रावैः सहस्रै रसौ
येनात्यर्थकदक्षिणार्थिनिवहो दारिद्र्यदावानलः ।
लोकं यः सततङ्गुपालुहृदयः पुण्याति दृष्ट्यातुरं
सोऽयं शान्तिकपौष्टिकानि गदितुं हेमाद्रिरथोद्यतः ॥

तत्र विनायकसपनमुच्यते ।

आह याज्ञवल्करः ।

विनायकः कर्मविघ्नसिद्धार्थं विनियोजितः ।
गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥
तेनोपसृष्टो य स्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं शुष्कं च पश्यति ॥

अत्यर्थमिति स्त्रोतसि क्षियते निमज्जति वा अवगाहमात्रस्य
च बलवत्वात् ।

काषायवाससश्चैव क्रव्यादस्याधिरोहति ॥

क्रव्यादः, गृध्रव्याघ्रादीन् ।

अन्यजैर्गर्भैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठति ।

व्रजमानं तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ॥

परैः शत्रुभिः, पृष्ठतो धावद्भिरभिभूयमानं मन्यते ।

विमानानि फलारम्भाः संश्लेथेति निमित्ततः ।

तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ॥

कुमारी न च भर्तारमपत्यङ्गर्भसङ्गता ।
 आचार्यत्वं श्रीविद्यञ्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ॥
 वणिक् लाभं न वाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः ।
 स्रपनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकं ॥
 पुण्येऽङ्गि, अनुकूलनक्षत्रादियुतेऽङ्गि न रात्रौ ।
 गौरसर्षपकलेन साज्येनोत्सादितस्य तु ।
 'उत्सादनमुदत्त'नं' ।

सर्वौषधैः सर्वं गन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनीपविष्टस्य स्वस्तिवाचाः द्विजाः शुभाः ॥
 शुभा अनूचानाः । चत्वारो द्विजाः स्वस्ति भवन्ती ब्रुवन्त्विति
 वाचाः । अस्मिन् समये गृह्योक्तविधिना पुण्याहवाचनं कुर्या-
 दित्यर्थः ।

अश्वस्थानाङ्गजस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमात् ऋदात् ।
 मृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुञ्चाप्सु निक्षिपेत् ॥
 या आहृता ह्येकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्ऋदात् ।
 चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्य भद्रासनं तथा ॥

तत उक्तोदकमृत्तिकां गन्धादिसहितांयूतादिपल्लवोपशो-
 भितान् तान्स्रग्दामवेष्टितकण्ठान् चन्दनेन चर्चितान् नवा-
 हृतवसुभूषितांश्चतुरः कलशांश्च तिसृषु पूर्वदिषु दिक्षु स्थापयि-
 त्वा शुचौ मुलिमे स्थण्डिले रचितपञ्चवर्णस्वस्तिके लोहितमानडुहं
 चर्मोत्तरलोमप्राचीनग्रीवमास्तीर्य तस्योपरि श्वेतवस्त्रप्रच्छा-
 दितमासनं स्थाप्य तत्रोपविष्टस्य स्वस्तिवाचनानन्तरं जीवत्पति
 पुत्राभिः रूपगुणशालिनीभिः कृतमङ्गलस्य गुरुरभिषेकं कुर्यात् ।

सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतं ।
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमानाः पुनन्तु ते ॥
 भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ।
 भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो विदुः ॥
 यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्षणीरापस्तत् घ्नन्तु ते सदा ॥
 कलशत्रये मन्त्रत्रयमुक्तं, चतुर्थं तु सर्वमन्त्रैरभिषेकः ।
 स्नातस्य सार्षपन्तैलं श्रुवेणौदुम्बरेण तु ॥
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ।
 सव्यपाणिगृह्योत्कुशानन्तर्द्वारं जुहुयात् ॥
 मितय संमितश्चैव तथा शालकटं कटौ ।
 कूषाण्डो राजपुत्रयेत्यश्ववाहसमन्वितैः ।
 नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ॥

ग्रणवादिभिरिति शेषः ।

अनन्तरं लौकिकेऽग्नी स्थालीपाकविधिना चरुं अपयित्वा
 तैरेव षड्भिर्मन्त्रैस्तस्मिन्नेवाग्नी हुत्वा तच्छेषञ्च बलिमन्त्रै-
 रिन्द्राग्नि यम-निर्ऋति-वरुण-वायु-मीमेशानव्रह्मानन्तानां नाम-
 भिश्चतुर्थ्यन्तैर्नमोन्तैस्तेभ्यो बलिन्दद्यात् ।

दद्याच्चतुष्पथे सूर्यं कुशानास्तीर्थं यत्नतः ।

कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललोदनमेव च ॥

कृताकृताः सकृदवहताः तण्डुलाः पललं तिलपिष्टन्तन्मि-
 अमोदनं पललोदनं ।

मत्स्यान् पक्षांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ।

चित्रं पुष्पं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधामपि ॥

मूलकं पूरिकां पूषांस्तथैवोण्डरकस्तजः ।

दध्यन्नं पायसञ्चैव गुडपिष्टं समोदकं ।

उण्डरका पिष्टादिमयः ताः प्रोताः स्तजः, गुडपिष्टं गुडमिश्रं
शाल्यादिपिष्टं ।

एतान् सर्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ।

एतान्याहृत्य

ओं तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि

तन्नो दन्ती प्रचोदयात् । इति विघ्ने शं ।

सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि तन्नो गौरी प्रचोदया-
दिति अम्बिकां नमस्कुर्यात् ।

एवं विनायकं तज्जनन्यै संपूज्योपहारशेषमास्तीर्य कुशे
सुर्पे निधाय चतुष्पथे निदध्यात् ।

बलिं गृह्णन्त्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ।

मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥

असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरो नगाः ।

शाकिन्यो यक्षवेतालयोगिन्यः पूतना शिवाः ॥

जम्भकाः सिद्धगन्धर्वा मालाविद्याधरानघाः ।

दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥

जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।

भूचराः खेचराश्चैव ये चान्ये चोपदेशिकाः ॥

मा विघ्नो मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ।

सौम्या भवन्ति तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥

इत्येते चतुष्पथे बलिहरणमन्त्राः ॥

विनायकस्य जगन्नीलपतिष्ठे सतीऽम्बिकां ।

दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वा र्घ्यं पूर्णमञ्जलिं ॥

स कुसुमेनोदकेनार्घ्यं दत्त्वा दूर्वासर्षपपुष्पाणां पूर्णमञ्जलिञ्च
दत्त्वोपतिष्ठेत् वक्ष्यमाणमन्त्रेण ।

रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

युतान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥

विनायकोपस्थाने भवदन्त्रित्यूहः ।

ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमात्मामुलेपनः ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्याद्भक्षयुग्मं गुरोरपि ॥

गुरोर्दक्षिणादानमप्यपिशब्दात् । विनायकोद्देशेन ब्राह्मणेभ्यश्च ।

एवं विनायकं पूज्यं कुंहांश्चैव विधानतः ।

कर्षणां फलमाप्नोति श्रियं प्राप्नोत्युत्तमां ॥

आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वाग्निस्तथा ।

महाभोक्पतश्चैव कुर्वन् सिद्धिं नवाप्नुयात् ॥

विनायकोपकृष्टाधिकारे ।

भविष्यत्पुराणे ।

करणे मूढभात्मानमनीलान्तरगस्तथा ।

पितृभिश्चावृताः शान्तिश्चान्निकटं नृप ॥

करणे विधेये कार्ये अनीलान्तरगः भूम्यादावसंलग्नः सन्न-
न्तरीक्षे गच्छतीत्यर्थः ।

पश्यते नृपशार्दूल स्वप्नान्ते नात्र संशयः ।

तैलार्द्रगात्रविधुरं करवीरविमूषितं ॥

स्वप्नान्ते स्वप्नमध्ये । तथा

स्नपनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकं ।

गौरसर्षपकल्केन सक्तुनोत्सादितो नरः ॥

शुक्लपक्षे चतुर्थ्याञ्च वारेण धिषणस्य च ।

तिथौ वीरजनक्षत्रे तस्यैव पुरतो नृप ॥

उत्सादित उद्वर्त्तितः । धिषणो बृहस्पतिः ।

सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ।

भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या हिजाः शुभाः ॥

व्योमकेशन्तु संपूज्य पार्व्वतीं भीमजन्तथा ।

कृष्णस्य पितरं वाय अकर्म्मभारम्भिनं तथा ॥

धिषणं क्लेदपुत्रञ्च कोणलक्ष्मीञ्च भारत ।

विप्रस्तकं वाहुलेयं नवकस्य च धारिणं ।

अश्वस्थानगजस्थान इत्यादिको ग्रन्थो याज्ञवल्करसमानः ।

अम्बिकोपस्थानमन्त्रस्तु ।

रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वकामाञ्च देहि मे ॥

अचलां कुरु मे देवि विपुलां ख्यातिसम्भवां ।

ख्यातिसम्भवा लक्ष्मी ।

इति विनायकस्नपनं ।

पुष्कर उवाच ।

स्नानमन्यत् प्रवक्ष्यामि तवाहं दुरितापहं ।
 राजन् माहेन्द्रं पुण्यं सततं विजयावहं ॥
 दानवेन्द्राय तु वने यज्जगाद् मनुः पुरा ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वं यन्मुच्यते ॥
 प्रभातायाश्च शर्वार्थां भास्करेऽभ्युदिते तथा ।
 स्नायीत दानवत्रेष्ठ विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
 सौवर्णं राजतं कृत्स्नं अथवापि महीमयं ।
 नादेयैः सारसैस्तोयेः कल्पयित्वा यथाविधि ॥
 श्रीषधीर्विन्ध्यवेत्तत्र समाभ्यङ्गाः सुसूषिताः ।
 जया च विजया चैव तथा सूक्ष्मफलेति च ॥
 धूपनं मुखवीजा च भण्डी च कुसुमानि च ।
 क्षीरजं पत्रनिर्गन्धं देवीनिःसारमेव च ॥
 फलिनी वराङ्गना चैव गजेन्द्रस्य च मञ्जरी ।
 लुद्रजाङ्गुरजाचैव घने द्वे द्वे विभावरी ॥
 महीयं मूर्त्तिके चैव तुम्बं यक्षभुवं तथा ।
 शशाङ्कमृगदर्प्यं च दानं च करिणस्तथा ।
 श्रीषध्यः कथितास्तुभ्यं स्नानमन्त्रमतः शृणु ॥

श्रीं नमो भगवते रुद्राय धवलपाण्डुरोपचितभस्मानुलित-
 गात्राय ।

तद्यथा ।

जय जय विजय सर्वाङ्गव्रममुष्य कलहविग्रहविवादेषु ।
 जम्भ जम्भ मथ मथ सर्वप्रत्यर्थिकां ।

(१२७)

योऽसौ युगान्तकाले तु दिधक्षति इमां पुनः ।
 रौद्रीं भूर्तिं सहस्राक्षः स त्वां रक्षतु जीवितं ॥
 संवत्तं काग्नितुल्यञ्च त्रिपुरान्तकरः शरः ।
 सर्वदेवमयः सोऽपि स त्वां रक्षतु जीवितं ॥

निखिर्नमित्यनि स्नाहा ।

एवं स्नानन्तु तेनैव मन्त्रेण तिलतण्डुलं ।
 घृताक्तं ज्वलते वज्रौ जुहुयात् प्रयतः शुचिः ॥
 ततः संपूजनं कुर्याद्देवदेवस्य मूलिनः ।
 घृतक्षीराभिषेकेण गन्धपुष्पफलाक्षतैः ॥
 दीपधूपनमस्कारैस्तथा चान्नेन भूरिणा ।
 गीतवाद्यैस्तु मधुरैर्ब्राह्मणस्वस्तिवाचनैः ॥

माहेश्वरस्नानमिदं हि कृत्वा
 रक्षोहृणं शत्रुनिवर्हणञ्च ।
 सर्वानवाप्नोति नरस्तु कामान्
 यात्राम काञ्चिन्मनसि स्थिताञ्च ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं माहेश्वरस्नानं ।

—000@000—

पुष्कर उवाच ।

स्नानान्यन्यानि ते वच्मि निबोध गदतो मम ।
 रक्षोघ्नानि यशस्थानि मङ्गल्यानि विशेषतः ॥
 स्नानं घृतेन कथितमायुषोवर्धनं परं ।
 राम गोशक्तता स्नानं परं सक्ष्मीविवर्धनं ॥

गोमूत्रेण तथा ज्ञानं सर्वपापनिवर्हणं ।
 पञ्चगव्यजलज्ञानं सर्वव्याधिनिघ्ननं ॥
 ज्ञानं क्षीरेण कथितं बलबुद्धिविवर्धनं ।
 ज्ञानञ्च कथितं दध्ना परं लक्ष्मीविवर्धनं ॥
 तथा दर्भोदकज्ञानं सर्वपापनिवर्हणं ।
 पञ्चगव्यजलज्ञानं सर्वकार्यार्थसाधनं ॥
 गवां मृङ्गीदकज्ञानं सर्वपापनिवर्हणं ।
 पलाशविल्वकमलपुष्पज्ञानं पुरोहितं ॥
 वचा हरिद्रा मण्डिहा तगरं वाचके तथा ।
 ज्ञानमेतद्भिनिर्दिष्टं रक्षोघ्नं पापघ्ननं ॥
 वचा हरिद्रे द्वे सुस्ते ज्ञानं रक्षोघ्नं परं ।
 आयुष्यञ्च यथा शस्यं धन्यं मेधाविवर्धनं ॥
 ज्ञानं पवित्रं माङ्गल्यं तथा काञ्चनवारिणा ।
 क्रमादूनतरे किञ्चिद्रूपतामोदकैस्ततः ॥
 तथा रजोदकैः ज्ञानं संयामे विजयान् कुरु ।
 वैकुण्ठमध्यतः कृत्वा प्रबालैः परिचारयेत् ॥
 तेन पात्रेण यत् ज्ञानं सर्वकामप्रदं भवेत् ।
 तथा पुष्पोदकज्ञानं भवेदारोग्यकारकं ॥
 तथा बीजोदकज्ञानं सर्वबीजप्रसादकं ।
 तथैवामलकज्ञानं अलक्ष्मीनाशनं परं ॥
 तिलसिद्धार्थकैः ज्ञानममाङ्गल्यप्रनाशनं ।
 केवलैर्वा तिलैः ज्ञानं अथवा गौरसर्पपैः ।
 ज्ञानं प्रियङ्गुना प्रोक्तं तथा सौभाग्यवर्धनं ॥

वन्ध्याकर्कोटकौमूलं कुमारी पद्मवारिणी ।

ज्ञानं रोगविनाशाय क्लृप्तं प्रत्येकशो द्विज ॥

मांसी मुरा चोरकनागपुष्पैः

सनामदानैररिनाशकैश्च ।

कुरुष्व कङ्कालकजातिपूगैः

समस्तसौख्यञ्च ततः प्रदं स्यात् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तनानाज्ञानविधिः ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

रुद्रज्ञानं विधानेन कथयस्व जनार्दन ।

सर्वदुष्टोपशमनं सर्वशान्तिप्रदं नृणां ॥

कृष्ण उवाच ।

देवसेनापतिस्तन्दं रुद्रपुत्रं षड्ज्ञाननं ।

अगस्त्यो मुनिशार्दूलः सुखासीनमुवाच ह ॥

सर्वज्ञोऽसि कुमार त्वं प्रसादाच्छङ्करस्य वै ।

ज्ञानं रुद्रविधानेन ब्रूहि कस्य कथं भवेत् ॥

स्कन्द उवाच ।

मृतवत्ता तु या नारी दुर्भगा ऋतुवर्जिता ।

या सूते कन्यकां दम्भ्यां ज्ञानमासां विधीयते ॥

अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां उपवासपरायणा ।

ऋतौ शुद्धे चतुर्थेऽङ्गि प्राप्ते सूर्यदिनेऽथ वा ॥

नद्योस्तु सङ्गमे कुर्यात्सहानयो विशेषतः ।
 शिवालयेऽथवा गोष्ठे विविक्ते वा गृहाङ्गणे ॥
 आहितान्निं हिजं ग्रान्तं धर्मज्ञं सत्यमालिनं ।
 ज्ञानार्थं प्रार्थयेद्देवं निपुणे रौद्रकर्म्मणि ॥
 ततस्तु मण्डपं कुर्याच्चतुरस्रमुदक्प्रवं ।
 वदचन्दनमाख्यं गोमयेनानुलेपितं ॥
 तन्मध्ये स्तितरजसा संपूर्णं पद्ममालिखेत् ।
 मध्ये तस्य महादेवं स्थापयेत् कर्णिकोपरि ॥
 दद्याद्दलेषु नम्यादीन् चतुर्षु विधिपूर्वकं ।
 इन्द्रादिलोकपालांश्च दलेष्वन्येषु विन्यसेत् ॥
 देवीं विनायकश्चैव स्थापयेत्तत्र पार्थिव ।
 दत्तार्घ्यं गन्धपुष्पञ्च धूपं दीपं गुडोदनं ॥
 भक्षानानाविधान् दद्यात् फलानि विविधानि च ।
 चतुःष्कोणेषु शृङ्गारानमृत्यदलभूषितं ॥
 एकैकं विन्यसेद्ब्रह्मन् सर्व्वौषधिसमन्वितं ।
 चतुर्द्दिक्षु मण्डपस्य दद्याद्भूतबलिं ततः ॥
 आग्नेय्यां दिशि कर्त्तव्यं मण्डलस्य समीपतः ।
 अग्निकार्य्यं शुभे कुण्डे पचपुष्पैरलङ्किते ॥
 लवणं सर्पिषा युक्तं घृतेन मधुना सह ।
 मासं स्तोत्रेण जुहुयात् क्षतहोमे नवग्रहे ॥
 द्वितीयस्याग्निकार्य्यस्य कर्त्ता च ब्राह्मणो भवेत् ॥
 वद्वजाप्यक्तदाचार्य्यं सितचन्दनचर्चितं ।
 सितवस्त्रपरीधानं सितमाख्यविभूषितं ॥

शोभयेत् कण्टकैः कण्ठैः कर्णवेष्टाङ्गुलीयकैः ।
 मण्डपस्य समीपस्थो जपेद्गुद्रान् विमत्सरः ॥
 यावदेकादश गताः पुनरेव जपेच्च तान् ।
 देवमण्डलवत् कार्यं द्वितीयं मण्डलं शुभं ॥
 तस्य सध्ये तु या नारी श्वेतपुष्पैरलङ्कृता ।
 श्वेतवस्त्रपरीधाना श्वेतगन्धानुलेपना ॥
 सुखासनोपविष्टा या आचार्यो रुद्रजापकः ।
 अभिषिञ्चेत्ततश्चैनामर्कपञ्चपुटान्मना ॥

चतुःषष्टिसंख्यानामेकादशकृत्यः ।

पवित्रामिन्द्रकीटाजगृहगोदावरीमृदं ।
 सर्व्वौषधी रोचनाञ्च नदीतीर्थोदकानि च ॥
 एतत् संचिप्य कलशे शिवसंज्ञमुपूजिते ।
 आपादतलकेशान्तं कुक्षिदेशे विशेषतः ॥
 सर्व्वार्ङ्गं लेपयेद्भक्त्या सुशीला काञ्चिदङ्गना ।
 रुद्राभिजप्तेन ततः स्थापयेत् ललनाञ्च तं ॥
 तोयपूर्णैकलशैरश्वत्थदलपूरितैः ।
 सर्व्वतोदिक्स्थितैः पश्चात् स्थापयेत् कलशाक्षतैः ॥
 एवं स्नाता स्नापकाय दद्याद् गां काञ्चनं तथा ।
 होतुरेवात्र निर्दिष्टा दक्षिणा गौः पयस्विनी ॥
 ब्राह्मणानामथान्येषां स्वयत्त्वा मुनिपुङ्गव ।
 गोवस्त्रकाञ्चनादीनि दत्त्वा सर्व्वान् चमापयेत् ॥
 कृतेनानेन विघ्नेन्द्र रुद्रस्नानेन भामिनि ।
 सुभगा कान्तिसंयुक्ता बहुपुत्रा प्रजायते ॥

सर्वेष्वपि हि मासेषु ब्राह्मणानुमते शुभं ।
 तस्मादवश्यं कर्त्तव्यं पुत्रान् स्त्रीं सुखमुच्छति ॥
 या ज्ञानमाचरति रुद्रमिति प्रसिद्धं
 अद्यान्विता द्विजवरानुमता नताङ्गी ।
 दोषान् निहत्य सकलांश्च शरीरभाजो
 भर्तुः प्रिया भवति भारत जीववक्ता ॥

इति भविष्यत्तरोक्तं रुद्रज्ञानं ।

—ooOoo—

ईश्वर उवाच ।

शृणु घणमुख तत्त्वेन ज्ञानं घटिकया परं ।
 धारयिष्यन्ति ये वक्तुं घटिकां देवनिर्गितां ॥
 तेषामर्थश्च कामश्च सौभाग्यं वृद्धिमेष्यति ।
 पूर्वोक्तं मण्डलं कृत्वा गौरीं तत्रैव पूजयेत् ॥
 कुङ्कुमागुरुकपूरचन्दनेन विलेपयेत् ।
 एशान्यां दिशि संस्थाप्य घटिकां मधुपूरितां ।
 पुष्पमाल्यैरलङ्कृत्य रक्तसूत्रेण वेष्टयेत् ॥
 हिरण्यं निक्षिपेत्तत्र न शून्यां कारयेद् बुधः ।
 वस्त्रेण तु समादृत्य गन्धांस्तत्रैव निक्षिपेत् ॥
 कुङ्कुमागुरुकपूरचन्दनेन विलेपयेत् ॥
 उशीरं चन्दनं मुस्तां बालकं सर्वमौषधं ।
 तथा चामलकीं दूर्वां क्षिपेद्गोरीचनं बुधः ॥
 शतमष्टोत्तरं कृत्वा गौर्यां वै मूलविद्यया ।

ततोऽभिमन्त्र्य घटिकां गौरीमन्त्रेण तां पुनः ।
 यताष्टाधिकजप्तेन अभिमन्त्रोदकं गुह ॥
 ततोऽभिषेकं कुर्याद् योषितो वा नरस्य वा ।
 घटिकाभिषिक्ता चैव या नारी मण्डले गुह ।
 सुभगा सा भवेन्नित्यं नरस्य विधिवद्गुह ॥
 अपुत्रा लभते पुत्रं अजीवा जीविनो भवेत् ।
 अनेनैव विधानेन गुर्विणी यदि कारयेत् ॥
 पुत्रं प्रसूयते सा तु महावीर्यपराक्रमं ।
 राजा विजयमाप्नोति धारयित्वा सुसङ्गरे ॥
 या या रूपवती कन्या वरं न लभते सदा ।
 सा घटिकाभिषेकेण सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥
 येन येन हि भावेन घटिकां कारयेद्बुधः ।
 तस्य तेन हि भावेन तत्फलं ददते बुधः ॥
 यन्मनोक्तं यथोक्तञ्च सङ्क्षेपेण कथयन्मन ।
 तत्सर्वं मूलमाश्रित्य अनेनैव तु कारयेत् ॥
 मूलमाश्रित्य पूर्वोक्तमूलमन्त्रेणेत्यर्थः ।
 न घटिकापरं किञ्चित्कौभाग्यकरणं मनं ।
 न घटिकापरं स्कन्द धर्मकामार्थमोषदं ॥
 घटिका धारयेद्यस्तु स कामानखिलान् लभेत् ।
 अपुत्री लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तो घटिकाभिषेकः ।

कार्तिकेय उवाच ।

पूर्वं मेव त्वया ज्ञातं सन्ति वन्ध्या न हि स्त्रियः ।
दोषैस्तु विविधाकारैर्यद्वधातुविकारजैः ।
वन्ध्यात्वं जायते तासां तानाचक्ष्व प्रयत्नतः ॥

ईश्वर उवाच ।

ग्रहदीषाब् प्रवक्ष्यामि शृणु पुत्र यथार्थतः ।
द्वात्रिंशतिर्यहाः प्रीक्षा नारीपीडाकरास्तु ते ॥
ग्रहाः कौमारिकाद्यान्ये तेऽपि द्वात्रिंशकीर्त्तिताः ।
चतुःषष्टिषु संख्या वै ग्रहाणां क्रूरकर्मेणां ॥
चतुःषष्टिसहस्राणि एकैकस्य प्रविस्तरः ।
तेषां मध्ये तु प्रोच्यन्ते चतुःषष्टिस्तु नायकाः ॥
दोषैर्द्वादशभिर्वत्सं ग्रहा गृह्णन्ति योषितं च
एकपात्रेण यानेन परशय्यासनेन तु ॥
परपुरुषसंयोगेन परवस्त्रविभूषणैः ॥
लान्छोच्छिष्टकमाल्येन एकभाजनभोजनैः ॥
केशोदकेन संसिक्तादन्यनार्यवगूहनात् ।
पुत्रैर्दोषैश्च सर्वैश्च ग्रहाः पीडाकराः स्मृताः ॥
प्रथमं गृह्यते पुण्यं गर्भश्च तदनन्तरं ।
यथात् क्षीरन्ततो बालमेवमाहुर्न संशयः ॥
ग्रहनामानि वक्ष्यामि सचरी रेवती शिवा ।
सुखमन्दी च लम्बा च पूरुषा कण्डपूतना ॥
गोमुखी च बिडाली च तथा चैव महाकृता ।
काकोली च हसन्ती च ग्रहहारी जया तथा ।

(१२८)

मुक्तकेशी त्रिदण्डी च अजामुखी च रोचना ॥
 मुकुला पिङ्गला नाम पिटनासा तथापरा ।
 स्कन्दग्रहास्तथा चान्ये सर्वेषां नायकाः स्मृताः ॥
 रजनी कुम्भकर्णी च तापसी राक्षसी परा ।
 मोदनी रोदनी चात्र धनदा च कुला तथा ॥
 चतुःषष्टिः समाख्याता मातरो बालमातरः ।
 आर्जकी जम्भकी भाम उपस्कन्दश्च पञ्चमः ॥
 बालानां पीडनाः सर्वे भ्रमन्ते बलिकांचिणः ।
 बलिन्द्याद्विधानेन ततो मुच्यन्ति नान्यथा ॥
 चतुरस्रं कृतं क्षेत्रं समसूत्रं कृतं ततः ।
 सप्तभागान् समान् सर्वान् कृत्वा होमं विचक्षणः ॥
 तेषामन्तर्द्व्युकोष्ठेषु नवपद्मानि कारयेत् ।
 सबाह्याभ्यन्तरे वत्सं चक्रमालिख्य यत्नतः ॥
 अष्टपत्रं सितं शुभ्रं केसरेः सह कर्णिकैः ।
 तेषु पात्रेषु च गणाः सर्वे तुष्टिं यथाक्रमं ॥
 पूर्वादौ पूजयेत् सर्वान् तथाष्टाष्टकमष्टधा ।
 शिवन्तु कर्णिकामध्ये पद्मेषु नवसु स्थितं ॥
 कमले मध्यमे वत्सं अङ्गैस्तु सहितं शिवं ।
 पूजयेत् पूर्वविधिना कल्पयित्वा तु वासनं ॥
 अस्य कर्माणि वक्ष्यामि येन मुच्यन्ति योषितः ।
 ज्ञात्वा तासां विकारांश्च सर्वाभरणभूषिताः ॥
 श्रापयेच्च विधानज्ञः सोपवासपरायणः ।
 यतीपातविनिर्मुक्ते ज्ञानह्वर्याच्छुभेऽहनि ॥

त्रिषूतरेषु रेवत्यां प्राजापत्ये पुनर्वसौ ।
 अश्विन्यामथ पुष्ये च नक्षत्रे रोहिणी तथा ॥
 मातृगृहे गृहे वापि त्रिपथे वा चतुष्पथे ।
 जीर्णकूपे तडागे वा नदीनां सङ्गमेषु च ॥
 एकवृत्ते श्मशाने वा देवतायतनेऽपि वा ।
 अष्टम्यां राजपत्नीन्तु मध्याह्ने स्नापयेत्ततः ॥
 पुत्रकामान्तु गोतीर्थे राजपत्नीन्तु सङ्गमे ।
 मातृस्नाने तु दीर्घायां श्मशाने मृतपुत्रिकां ॥
 काकवन्ध्यां जीर्णकूपे बन्ध्यां पुष्करिणीषु च ।
 अभिचारकृतां नारीं पुरुषञ्च विरेतसं ।
 स्नापयेत्तान् प्रयत्नेन शिवायतनसङ्गमे ॥
 आचार्यस्तु सुसंपूर्णः शुक्लवस्त्रः शुचिः सदा ।
 अष्टहस्तप्रमाणेन चतुर्हस्तमथापि वा ॥
 चतुर्हस्तं चतुर्द्वारं तोरणध्वजशोभितं ।
 चन्द्राभन्तु कृतादीपं पुष्पमाल्योपशोभितं ।
 स्नानपानैश्च नैवेद्यैर्विविधं कारयेद्वलिं ॥
 त्रिरजोभिः समालिख्य मण्डलं सर्वकामिकं ।
 श्वेतरक्तं तथा कृष्णं वर्णानाञ्च क्रमेण तु ॥
 ईशो ब्रह्मा तथा विष्णुः रजसामधिपाः स्मृताः ॥
 मण्डलस्योत्तरे भागे कुर्यात् स्नपनमण्डलं ।
 चतुर्हस्तप्रमाणेन वर्णकैरुपशोभितं ॥
 अकालमूलकलसांश्चतुर्हस्तप्रमाणतः ।
 चूतपल्लवसंयुक्तान् तथेष्टपरिचेष्टितान् ।

हिरण्यकृतदूर्वाभिरोषधीसङ्गसंयुतान् ॥

नद्याद्योभयकूलात्तु वल्मीकवृक्षमूलतः ।

गृहीत्वा मृदमल्पान्तु स्थापयेत् प्रथमे घटे ॥

द्वितीये गोमयं स्थाप्य तृतीये गन्धवारि च ।

चतुर्थे हेमरजते पञ्चमे सर्व्वमौषधं ॥

षष्ठे तीर्थाम्बुविन्यासः सप्तमे सप्तसागरं ।

कलशे चाष्टमे न्यस्य शङ्करं मातृभिः सह ।

अनेन विधिना मन्त्री त्वभिषेकं प्रदापयेत् ॥

मृतवत्सा जीवपुत्रा बन्धा चापि प्रसूतिका ।

अवीजा वीजतां याति स्त्री वायुपुरुषोऽपि वा ।

अभिचारकृतं दोषं मन्त्रोऽयं नाशयेदिति ॥

अनेनैव हि योगेन मुख्येन सर्व्वबन्धुना ।

दुर्भगा सुभगा वापि कन्या प्राप्नोति सहरं ॥

हस्त्यश्वरथयानं वा मुकुटं कुण्डलानि च ।

धनधान्यहिरण्यानि येन वै तुष्यते गुरुः ।

येन तुष्टेन तुष्यन्ति देवता मातरो ग्रहाः ॥

अथाभिषेकविद्या भवति । ओं रौं ह्रीं सौं वौषट् । अभिषे-

कोऽनेन कौलिते गर्भे ओं वृद्धः । श्रीं स्वाहा । अनेनाभिषेक-

भुक्तचये पुरुषः स्यात् । ओं श्रीलयुं स्वाहा ।

पुष्यचये तु नारीणामभिषेकश्च दापयेत् ॥

ओं रौं हां स्वाहा । अनेन कौलिते गर्भे अभिषेकं देयं ।

यो जीवति तस्याप्येतेन मृतं वा पतिं भुवं ।

ओं सां फट् । रौं स्वाहा ।

सर्पपैरक्षतैर्वापि तं देहस्ताडयेच्छिशोः ।
मौनयेन्म्रियते बालो रुदते जीवते ध्रुवं ॥

इति वन्ध्याभिषेकविधिः ।

—000@000—

मनुरुवाच ।

इन्द्रादित्योपरागे च यन्मानमभिधीयते ।
तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि द्रव्यं मन्त्रविधानतः ॥

सत्य उवाच ।

यस्य राशिं समासाद्य भवेद्गृहणसम्भवः ।
तस्य ज्ञानं प्रवक्ष्यामि मन्त्रोपधिसमन्वितं ॥
चन्द्रोपरागं संप्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं ।
संपूज्य चतुरो विप्रान् शुक्लमात्यानुलेपनैः ॥
सर्वमेवोपरागस्य समानीयोपधादिकं ।
स्थापयेच्चतुरः कुम्भान् चतुरणान् सलिलान्वितान् ॥
गजाश्वरथवल्लीकसङ्गमाद्गदगोकुलात् ।
राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानोय निक्षिपेत् ॥
पञ्चगव्यञ्च कुम्भेषु पञ्चरत्नानि चैव हि ।
रोचनापद्मशङ्खञ्च पञ्चभङ्गसमन्वितं ॥
स्फटिकचन्दनञ्चैव तीर्थवारि ससर्षपं ।
गजदन्तं कुङ्कुमञ्च तथैवोशीरगुग्गुलं ।
एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भेऽथावाहयेत्सुरान् ॥
सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।

आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥
 योऽसौ बहुतरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः ।
 सहस्रनयनचन्द्रः पीडामत्र व्यपोहतु ॥
 मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः ।
 चन्द्रोपरागसम्भूतामग्निपीडां व्यपोहतु ॥
 यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मराजेतिविश्रुतः ।
 यमचन्द्रोपरागोत्थां पीडामत्र व्यपोहतु ॥
 रक्षोगणाधिपः साक्षात् प्रलयानलसंप्रभः ।
 खड्गव्यग्रोऽतिभीमश्च रक्षःपीडां व्यपोहतु ॥
 नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः ।
 स जलाधिपतिचन्द्रः ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः ।
 चन्द्रोपरागकलुषं धनदेवो व्यपोहतु ॥
 योऽसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 चन्द्रोपरागपापानि विनाशयतु शङ्करः ॥
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 ब्रह्माविष्णु केशवतानि तानि पापं हरन्तु ते ॥
 पूजयेदसुगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवतां ।
 एतानेव ततो मन्त्रान्वितश्च कनकान्वितां ।
 प्राप्नुयुः पूजयित्वा तु सम्पश्यतीष्टदेवतां ॥
 कलशं द्रव्यसंयुक्तं प्राप्तं ग्रहणपर्वणि ।
 चन्द्रग्रहे निवृत्ते तु कृते गोदीहमङ्गले ।
 कृतस्नानश्च तं घटं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

अनेन विधिना यस्तु सग्रहं ज्ञानमाचरेत् ।
 न तस्य ग्रहपीडास्यान च बन्धुधनक्षयः ॥
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभां ।
 सूर्यग्रहे सूर्यनाम सदा मन्त्रे पु कौर्त्तयेत् ॥
 द्रव्यैस्त्रैरेव कथितं ज्ञानं नृपकुलोद्दह ।
 अस्मिंस्तु पद्मरागः ज्ञात् कपिला च सुशीभना ॥
 य इदं नृपुयान्नित्यं आवयेदापि मानवः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके नहीयते ॥
 चन्द्रग्रहे नृप रविग्रहोऽप्यजन्मा
 मन्त्रैरिजैः समभिमन्त्र्य शुभोदकुम्भान् ।
 ज्ञानं करोति नियमेन नरस्य पीडा
 न तस्य तं ग्रहकृता पुरुषं दुनोति ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तं चन्द्रग्रहोपरागज्ञानं ।

—000①000—

अथातो यमलजननशान्तिं व्याख्यास्वामो यस्य भार्या गौर्द्वा
 सी वड्ढवा विकृतिं प्रसवेत् । प्रायश्चित्तीभवेत् पूर्णं दशाहे चतुर्णां
 क्षीरवृक्षाणां कषायमुपसंहरेत् । प्लक्षवटोदुम्बराश्वत्थशमीदेव
 दारुगौरसर्षपास्तेषां सहिरण्यदूर्वाक्षुरैश्च पल्लवैरष्टौ कलशान्
 पूरयित्वा सर्वौषधिना दम्पती स्नापयेत् । आपोहिष्टेति तिसृ-
 भिः, कयानश्चिचेति पञ्चद्वेष्टे पञ्चवारुणेनेदमापः प्रवहतेत्यपा-
 यमिति स्नापयित्वा लङ्घ्य तौ दर्भेषु उपवेशयेत् । मारुतं स्थाली-

पाकं अपयित्वाज्यभागाविद्वाज्याहुतीर्जुहोति । पूर्वीतप्तपन-
मन्त्रैः स्थालीपाकं जुहोति । अग्नये स्वाहा । पवनाय स्वाहा ।
मारुताय स्वाहा । यमाय स्वाहा । अन्तर्काय स्वाहा । मृत्यवे
स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा । अग्नये स्विष्टिक्वते स्वाहा । गृहोत्पा-
तेषूलकः कपोतो गृध्रः श्येनोवाविशेषस्ततः प्ररोहेवल्लीको वा
भवेदुदकुम्भप्रचलने, आसनशयनयानभङ्गे, गृहगोधिकाककला-
शसरीसृपसर्पणे, कृत्रध्वजविनाशेऽप्यन्ये उत्पाते प्येतदेव प्राय-
श्चित्तं ग्रहणशान्तिं प्रोक्तेन विधिना कृत्वाचार्याय वरं दत्वा
स्वस्ति वाचाशिषः प्रतिगृह्य शान्तिर्भवतीति ।

इति कात्यायनोक्तयमलजननशान्तिः ।

—000—

पुष्कर उवाच ।

दन्तजन्मविशालानां लक्षणं तन्निबोध मे ।
उपरि प्रथमं यस्य जायन्ते हि शिशोर्हिजाः ॥
दन्तैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसत्तम ।
मातरं पितरं वाथ खादेदात्मानमेव वा ।
तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि तां मे निगदतः शृणु ॥
गजपृष्ठगतं बालं नौस्थं वा स्थापयेद्विज ।
तदभावेन धर्मज्ञ काचनेन वरासने ॥
सर्वोषधैः सर्वगन्धैर्बीजैः पुष्पैः फलैस्तथा ।
पञ्चगव्येन रत्नैश्च पताकाभिश्च भार्गव ।
स्थालीपाकेन दातारं पूजयेत्तदनन्तरं ॥

सप्ताहञ्चात्र कर्तव्यं तथा ब्राह्मणभोजनं ।
 अष्टमेऽहनि विप्रानां तद्या देया च दक्षिणा ॥
 काञ्चनं रजतं गाव्यं भुवमात्मानमेव वा ।
 दन्तजम्बानि सामान्ये ऋणु स्नानमतः परं ॥
 भद्रासने निवेश्य च मृद्धिर्मूलैः फलैस्तथा ।
 सर्वौषधैः सर्व्वबीजैः सर्व्वगन्धैस्तथैव च ।
 स्नापयेत् पूजयेच्चात्र वङ्गिं सोमं समीरणं ॥
 प्रथमं स्थापयेत्तत्र देवदेवञ्च केशवं ।
 स तेषामेव जुहुयाद्भृतमग्नौ यथाविधि ॥
 ब्राह्मणानान्तु दातव्या ततः पूजा च दक्षिणा ।
 ततः श्वश्रुतं बालं आसनेषूपवेशयेत् ॥
 भासन्तं हृत्तमूर्धानं बीजैः सुस्नापयेत्ततः ।
 सुस्निग्धैर्बालकानाञ्च तैश्च कार्य्यञ्च पूजनं ।
 पूज्याद्याविधवा नार्यौ ब्राह्मणाः सहृदस्तथाः ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तदन्तोत्पत्तिशान्तिः ।

—०—

जनमारसमुत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि वसन्तिकां ।
 यदा लोभसमाविष्टः पीडयानो धनैः प्रजाः ॥
 रमत्यभिद्रवन् राजा न च धर्मेण तिष्ठति ।
 वचस्तस्यानुवर्त्तन्ते प्रजा धर्मे विहाय ताः ॥
 क्रीधलोभसमाविष्टाः साध्वचारविवर्जिताः ।
 पूजयन्ते न चाभीष्टं देवान् विप्रांस्तथा पितॄन् ॥

(१२६)

तास्त्रधर्माभिभूतास्तु ततो रुद्रः प्रकुप्यति ॥
 अन्तको एष भगवान् भूतानां प्रिय एव च ।
 कुरुतेऽसौ विकारांश्च हेतुभूतः पृथग्विधान् ॥
 ताराग्रहान् केतुदण्डान् राहुकाकवलाहकान् ।
 ससूर्यसन्ध्याविकृतिं घोरां श्वसृगपक्षिणः ।
 भूमिकम्प्योष्कनिर्घाताः शीतोष्णतिलविक्रयाः ॥
 अतिवर्षमवर्षश्च तथैवर्तुविपर्ययाः ।
 ओषधी रसहीनाश्च भवन्तीह विपर्यये ॥
 रसवीर्यविहीनास्ता रोगानुत्पादयन्ति च ।
 रुद्रप्रकोपनं तस्माज्जनमारं प्रचक्षते ॥
 तस्मात् प्रसादयेत् यन्नाद्देवदेवं महेश्वरं ।
 दैवज्ञानप्रदिष्टेन विधिना सुसमाहितः ॥
 गाणपत्येन विधिना अथर्वशिरसा तथा ।
 यामलेन विधानेन कुर्याद्देवं प्रसादनं ॥
 शिवसूक्तमुमामूक्तं जपेच्च शतरुद्रियं ।
 बल्युपहारविविधान् चत्वरेषु निवेदयेत् ॥
 आवाहयेत्तं सगणं रुद्रं रात्रावहः शुचिः ।
 ब्राह्मणान् भक्ष्यभोज्यैश्च दक्षिणाभिश्च पूजयेत् ॥
 प्रसादिते ततो रुद्रे जनमारो निवर्त्तते ।
 जप्य एवास निरतो नृपतिश्च यतेन्द्रियः ॥
 युक्तो होममुपाश्रित्य नियमेन यथाविधि ।
 एवं युक्तस्य नृपतेः कर्मसिद्धिः प्रशस्यते ॥
 कर्मणस्तस्य मूलं हि अद्धानो नृपः स्मृतः ।

उपोषितो नृपः स्नातः शुक्लवस्त्रसमाहितः ॥
 आत्मरक्षां स्वयं कृत्वा ततः शान्तिं प्रयोजयेत् ॥
 धर्मात्मा धर्मविद्येषां राजा राजपुरोहितः ।
 राजवंशगुणो येषां कुशलं तत्र वर्धते ॥

इति गौरीशक्तजनमारशान्तिः ।

—०१०—

अथ गोशान्तिः गर्गप्रोक्ता ।

व्याधयस्तु दृश्य प्रोक्ता गवां वक्ष्यामि यादृशाः ।
 उद्दिग्धो हृदयपाही पतनी मोहनप्लवा ॥
 तेषां रूपसमुत्थानन्तादृशं तद्भवीमि वः ।
 शान्तिकर्मा च निर्हिष्टं यादृशं तत्र निर्मितं ॥
 राक्षो गोष्ठेषु या गावो वित्तसन्ति यतस्ततः ।
 उद्दिग्धो नाम स व्याधिस्तेन चैव प्रजायते ॥
 अशुप्रमोचं कुर्वन्ति नयनात् प्रपतन्ति च ।
 हृद्रोगं तं विजानीयाद्गोषु रोगं विनिर्द्दिशेत् ॥
 शोणितं यत्र कुर्वीत पुरीषं मूत्रयन्ति वा ।
 प्रवेपमानाखल्लिताः पतिता व्याधिरुच्यते ॥
 दुह्वारमत्र कुर्वन्ति मण्डलानि तथैव च ।
 भविष्यात्संप्रियन्ती च मूदसंघं विदुर्बुधाः ॥
 पुरीषं पूतिकं यासां क्षौद्रमर्ष्यत् प्रवर्त्तते ।
 तं पूतनागृहं विद्याद्गोषु रोगसमुत्थितं ॥
 यदि जिह्वां विनिर्भञ्ज्य गौर्मां समभिधावति ।

कलिलो नाम नान्नेह गोषु व्याधिर्भवत्यपि ॥
 रक्तानि जवनेत्रानि विप्रवन्ति अवन्ति च ।
 मक्षिकाद्यापि लीयन्ते व्याधिं विद्यात्सुदारुणं ॥
 उत्थाय मण्डलं याति वातेन क्षिप्यते च या ।
 कर्णक्षेपगतिर्ज्ञेयो गोषु व्याधिः समुत्थितः ॥
 क्षुरेण या न शक्नोति यातुमुल्लङ्घ्यसंस्थिता ।
 खैरको नाम स ज्ञेयो गोषु रोगः समुत्थितः ॥
 यस्याः स्फुरन्ति गात्राणि रोमाख्युद्भानि सन्ति च ।
 उभौ च कर्णौ लम्ब्यते विद्यात्तं कर्णलम्बकं ॥
 ईत्येते व्याधयो दिष्टा यथेज्या एव चापरे ।
 तेषु तेषु यथोद्दिष्टं शान्तिकर्म प्रयोजयेत् ॥
 ब्रह्मचारौ शिरःस्नातो निराहारः क्षमी शुचिः ।
 आत्मरक्षां स्वयं कृत्वा ततः शान्तिं प्रयोजयेत् ॥
 मग्नाः कषायवसना मूढा ये परिचारिणः ।
 व्यङ्गाश्च स्वलिताश्चैव दूरतः परिवर्जयेत् ॥
 क्वाणांश्चित्रांश्च कुष्ठांश्च तथा पचहतानपि ।
 अन्यावसायिनश्चैव दूरतः परिवर्जयेत् ॥
 अश्वत्थे वा पलाशे वा समदेशे त्वनूपरे ।
 महास्थानैकवृक्षे वा देवगोष्ठेऽपि वा भवेत् ॥
 गणकस्तु शुचिर्भूत्वा देवताद्युपकल्पयेत् ।
 प्रतिष्ठाप्य ततो देवान् वेदोद्भुर्यात् प्रमाणतः ॥
 पूर्वं कुम्भान् कुम्भान् मातुं लाजानुलोमिकांस्तथा ।
 मांसं पक्वाशनञ्चापि तथैव हिमपिण्डिकां ॥

दृतसर्षपतैलेन सर्षपानक्षतांस्तथा ।
 मुक्तप्रतिसरान् गन्धान् समिधस्तु समाहरेत् ॥
 उदुम्बरं पलाशञ्च खदिरं विल्वमेव च ।
 अश्वत्थञ्च शमीञ्चैव समिधस्तत्र कारयेत् ॥
 चत्वार्यत्र सहस्राणि पर्वमात्राणि कारयेत् ।
 हयास्थिवारणास्थीनि उलूकस्य समाहरेत् ॥
 एतान्यस्थीनि धूपार्घ्यं सर्वाण्येव समाहरेत् ।
 वचया सह संयुक्तं धूपक्रीषु समानयेत् ॥
 सुरारुधिरसंयुक्तं मांसं यक्वामिषन्तथा ।
 दिशाञ्च विदिशाञ्चैव बलिं कुर्यात् प्रदक्षिणां ॥
 गावस्तु सर्व्वगोष्ठात्तु देवगोष्ठमुपानयेत् ।
 आज्यधूपञ्च गन्धाञ्च ग्राहयित्वा प्रदक्षिणां ॥
 अग्निं प्रणीय विधिवत् परिस्तीर्य्य समन्ततः ।
 बलेन विजयेच्चापि मुहुर्त्तं कर्म कारयेत् ॥
 शान्तिमेतां प्रयुञ्जानः सावित्रीं मनसा जपेत् ।
 एषा हि वेदमाता तु द्विजैः पूर्व्वमुदाहृता ॥
 कृष्णच्छागस्य देहेन कर्णाभ्यां यत्नं शोणितं ।
 समिधो जूहुयाच्छान्तो सर्व्वदेव हृतेन च ॥
 रक्षोघ्नतैलकृशरं रक्तमाग्नेन संयुतं ।
 एवं तु जुहुयाद्विप्रो हृद्ग्रीवस्य विनाशनं ॥
 पुष्पकर्णस्य ह्यनस्य शोणितं हावयेत्ततः ।
 यावनं कटुतैलञ्च व्याधिं दृष्ट्वानुपातनं ॥
 शमीमथस्तु समिधः कृशरं यावकन्तथा ।

रक्षातैलेन संयुक्तं व्याधिः स्नाद्यात्र मोहकः ॥
 पाण्डुरस्य तु क्वागस्य वसां हृदयमेव च ।
 मधु सर्पिष जिह्वाश्च जुहुयात् पूतनागृहे ॥
 अश्वत्थोदुम्बरः समित् ।
 पलाशखादिरीमांसैः व्याधिः साम्यति दारुणः ।
 कण्ठग्रीवस्य क्वागस्य क्वागल्या वा तथा भवेत् ॥
 शोणितं सर्पिषा युक्तं जुहुयाद्दारुणामये ।
 वयोहृदस्य क्वागस्य वसां हृदयशोणितं ॥
 अरिष्टाकृतसंयुक्तं कण्ठक्षेमस्य नाशनं ।
 घृतं सर्पपतैलञ्च हृदयं कुकुटस्य च ॥
 यथोपनीताः समिधो ह्वायेच्चम्बकण्ठिके ।
 गवां शान्तिं यथोद्दिष्टां यः प्रयुक्तां द्विजर्षभ ॥
 कारयेच्च गवार्थे वा जपेयुश्च शतैर्वरं ।
 तस्य पुत्राय पौत्राय धनधान्यमन्तयैव च ॥
 गावश्च सम्यग्वर्द्धन्ते लोके कीर्त्तिमवाप्नुयात् ॥

शिवधर्मात् ।

—000—

ब्रह्मणा ब्रह्मपादेन स्तूयते प्रणवेन सः ।
 स शिवः शाश्वतो देवो गोषु मारीं व्यपोहतु ॥
 लम्बोदरेण देवेन गजवक्त्रेण सुस्तुतः ।
 स शिवः शाश्वतो देवो गोषु मारीं व्यपोहतु ।
 योऽर्च्यते च सदा भक्त्या विष्णुना प्रभविष्णुना ।

स शिवः शाश्वतो देवो गोषु मारीं व्यपोहतु ॥
 सर्वरोगहरेणापि रविणा यः प्रणम्यते ।
 स शिवः शाश्वतो देवो गोषु मारीं व्यपोहतु ॥
 श्रीमतां रुचिराङ्गेण घण्टाकर्णगणेन यः ।
 नित्यं प्रणम्यते भक्त्या हृष्टेनानन्यचेतसा ॥
 स शिवः शाश्वतो देवो गोषु मारीं व्यपोहतु ।
 नित्यं रुद्रबलोपेती रुद्रभक्तिसमन्वितः ॥
 घण्टाकर्णगणो देवः शिवज्ञानविधायकः ।
 शिवयोगानुभावेन गोषु मारीं व्यपोहतु ॥
 नमः शिवाय देवाय महादेवाय भाविने ।
 रुद्राय स्थानवे नित्यं हरायोषाय ते नमः ॥
 परमेशाय सिद्धाय मन्त्रसिद्धिप्रदायिने ।
 परास्वकाय महेशाय अनन्ताय नमोनमः ॥
 अभिमन्त्र्य सदा तीयमेतैर्मन्त्रैर्यथाक्रमं ।
 प्रार्थयीत गवां देवं ततः सिद्धिर्भविष्यति ॥
 य इदं पठते गोषु प्रस्थाने वा समागमे ।
 आयुष्मान् बलवान् भोगी श्रीमानर्थपतिर्भवेत् ॥
 देहान्ते च परं स्थानं स गच्छेन्नात्र संशयः ।
 सर्वपापविशुद्धार्थं गोशान्तिकमिदं पठेत् ॥

इति गोशान्तिः ।

—०—

सुश्रुतो रदराजश्च गर्गो मित्रजिदेव च ।

पृच्छन्ति वाहनागारं शालिहोत्रं तपोनिधिं ॥
 हयानां मरुको घोरः कथं जायेत वै प्रभो ।
 कथं वा शान्तिकं तेषां एतच्छ्रुतं तां वद ॥
 तानुवाच महातेजाः शालिहोत्रस्तपोनिधिः ।
 स्थानेऽशुभे स्थापितानां सशस्त्रे वाचसंयहे ॥
 हयानां मरुको घोरो जायते नात्र संशयः ।
 यस्य वा जन्मनक्षत्रं कर्मजं वाद्य मानस ॥
 मघादिकं सानुदायं वैनाशिकमद्यापि वा ।

जन्मनक्षत्राच्चतुर्धदशमघोडशष्टादशानां नक्षत्राणां मानसा-
 दयः संज्ञाः ।

पीड्यते सौरिसूर्याद्यैर्यदि वाप्यथ राहुणा ।
 त्रिविधैर्वा तथोत्पातैस्तस्य स्यादुवाजिमारणं ॥
 यस्य वै ब्राह्मणाः क्रुद्धा देवा वा पितरोऽप्यथ ।
 विनायकोपसृष्टो वा क्रुद्धा वा यस्य वाजिनः ॥
 हयमारस्तु तस्य स्यात् स तु शान्तिकरो भवेत् ।
 न वर्धन्ते हयात् पुत्रा रोगैः पीड्यन्ति चापरे ॥
 स्थानादिवर्त्तनं कार्यं शल्योद्धरणमेव वा ।
 कृत्वा कुर्वीत तत्रैव वासुदैवतपूजनं ॥
 तथा नक्षत्रपीडायां स्नानं विहितमाचरेत् ।
 पीडकश्च ग्रहः पूज्यो नक्षत्रमपि पीडकं ॥
 विनायकोपसृष्टेन पूज्यो गणपतिर्भवेत् ।
 मितश्च संमितश्चैव तथा शालकटं कटो ॥
 कृष्णाण्डो राजपुत्रश्च पूज्या वै चाम्बिका तथा ।

यस्य वै ब्राह्मणाः क्रुद्धाः पूज्यास्त्वे ते न चान्यथा ।
 देवानां पूजनं कार्यं यस्य क्रुद्धा दिवौकसः ॥
 रात्रौ च वाहनागारे यदालिन्दापकर्षणं ।
 कृते स्यात्तत्र कर्त्तव्यं गन्धर्व्वाणाञ्च पूजनं ॥
 अदीपे स्थापिते स्थाने तथा शुचिविवर्जिते ।
 स्थानापकर्षणं कृत्वा श्रियः पूजा विधीयते ॥
 उच्चैः श्रवादयः पूज्या यस्य क्रुद्धास्तुरङ्गमाः ॥
 हयमारे तु संप्राप्ते हयानां वाप्युपद्रवे ।
 इमं शान्तिं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 मोमयेनानुलिप्ते तु शुभे देशे पुरोहितः ।
 अहीराचोषितो भूत्वा शान्तिकर्म समारभेत् ॥
 धीतशुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ।
 सोष्णीषालङ्कृतः शक्त्या हयैस्तैः शुचिभिः सह ॥
 चत्वारो ब्राह्मणाद्यास्य सहायाश्चाततन्द्रिताः ।
 ऋग्वेदपारगश्चैको द्वितीयो यजुषां वरः ।
 तृतीयः सामविन्मन्त्रव्यस्तृथ्याप्यथर्वणः ॥
 सर्वे व्यङ्गाः कुलीनाश्च शुचयः शीलसंयुताः ।
 गृहीताम्बरसम्बिताः षवित्रककरास्तथा ।
 मध्येऽग्निकुण्डं कुर्वीत मण्डलन्तु समायतं ॥
 त्रिदिक्षु विन्यसेत् कुम्भान् पुर्णानोषधिवारिणा ।
 रसपात्रं न्यसेत्तेषु ऐशान्यादिक्रमेण तु ॥
 सर्पिषः पयसो दध्नी मधुनश्च यथाक्रमं ।
 कुण्डस्य पूर्वभागे तु कुर्याद्देवेश्वरं पदे ॥

दक्षिणे तु यमं कुर्याद्वक्त्रं पश्चिमे तथा ।
 उत्तरे च तथा भागे कुर्याद्वैश्वणं प्रभुं ॥
 सर्वांस्तान् पूजयेद्विप्रा गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 वस्त्रैर्धूपैरलङ्कारैस्तथैव वैद्यपूजनं ॥
 तेषामवाप्य तस्मिन्मन्त्रराज्येन पावकं ।
 यजुर्वेदविदः पूर्वं जपेदैन्रान्विशारदः ॥
 याम्ये सोमं सामगस्तु वारुणं बह्वचोपि च ।
 मन्त्रं कुवेरसंयुक्तं जपेद्विद्वानथर्वणः ॥
 सुवर्णमङ्गुतं वासः कांस्यङ्गाश्च पृथक् पृथक् ।
 पञ्चाणां दक्षिणा दत्त्वा हयमारात् प्रमुच्यते ॥
 हयमारे तु संप्राप्ते हयानां वाप्युपद्रवे ।
 इमां शान्तिं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 पूर्वोक्ते तु शुभे स्थाने पूर्वोक्तविधिना ततः ।
 अग्निः ऋण्डं दिशोऽग्न्यां पूर्वं वै पूर्वदक्षिणे ।
 भूमौ कुर्वीत देवानां मण्डलेष्वपि पूजनं ॥
 अत्र विपत्रयं कार्यं नैवकार्यं स्वथर्वणः ।
 आग्नेये त्वथ दिग्भागे वह्निपूजा विधीयते ॥
 ऐशान्यां पूजनं वायोः पूर्वं तु सवितुर्भवेत् ।
 सावितन्तु जपेन्मन्त्रं यजुर्वेदविशारदः ॥
 आग्नेये वह्नुचक्षैव सोमं सामविशारदः ।
 सर्वमन्यत्तु कर्त्तव्यं पूर्वोद्दिष्टं विजानता ॥
 उत्पातेषु निमित्तेषु वाजिनामिङ्गितेषु च ।
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत ततः सर्वं प्रशाम्यति ॥

हयशालोत्तरे भागे स्थण्डिलं तत्र कल्पयेत् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तत्र शान्तिं कुर्यात् पुरोहितः ॥
 नववासाभिराक्षिप्तं स्थण्डिलम् चतुर्दिशं ।
 उदकुम्भास्तु चत्वारः स्थापनीयाश्चतुर्दिशं ॥
 रसपात्राणि देयानि पूर्णं कुम्भे च सुशुभतः ।
 शिरः स्नातः कृतोष्णीषो यथावत् कृतमण्डलः ॥
 शुक्लवासा जितक्रोधो बहुत्वेन समौरितः ।
 आहुतो जुहुयाद्भोजी ज्ञानेन सुसमाहितः ॥
 पितामहाय रुद्राय स्कन्दाय वरुणाय च ।
 अग्निभ्याश्चैव सूर्याय शक्राय च तथामन्ये ॥
 वाहाय वायु हरये अश्विन्यै देव्यै तथैव च ।
 गन्धर्वेभ्यश्च सोमाय उच्चैःश्रवस एव च ॥
 देवता या भवेत्तत्र उत्पातस्य तु कारणी ।
 मण्डले तां विदित्वा तु बलिभिश्चापि पूजयेत् ॥
 अन्तमष्टाधिकं हुत्वा प्रतिदेवं पुरोहितः ।
 सतस्तु पूजनं कुर्याद्देवानान्तु विशेषतः ॥
 धायसोत्तेपकादीपधूपदीपादिलेपनैः ।
 मधुपावससंमिश्रं विप्रा भोज्याः सदचिन्ताः ॥
 एकैकदेवसुहिष्यं दश सप्त च पञ्च वा ।
 सुवर्णसहितं वासी गाञ्च कांश्च दक्षिणां ॥
 निष्कृत्यर्थं तदा देयं त्रिरात्रन्तु महीभुजा ।
 पुरोहिताय तुष्ट्यर्थं येन तुष्टत्वसौ द्विजः ॥
 बाह्वनान् पूजयेत् सर्वान् स्वस्तिवाच्यं द्विजोत्तमान् ।

एतच्च शान्तिकं कार्यं नित्यमोत्पातिके सदा ॥

रक्षोघ्नन्तु यशस्वन्तु सर्वोत्पातविनाशनं ।

रात्रौ विजयदं पुण्यं धनधान्यविवर्धनं ॥

इति शालिहोत्राश्वशान्तिः ।

अथ गजशान्तिः ।

तत्र पालकलक्षणानि पालकगृहीतगजलक्षणानि चाभिधा-
याह पालकाप्यः ।

चरस्तत्रोपसर्गाय चरतीत्यभिलक्षयेत् ।

बह्वन् स कुञ्जरान् हन्ति श्रेष्ठं वापि मतङ्गजं ॥

इमां तत्र क्रियाङ्कुर्यात् त्रयोर्थी नृपतिः स्वयं ।

पूजयेद्यत्नतो रुद्रं विष्णुं सर्वाय देवताः ॥

रात्रौ भूतबलिद्यापि कर्त्तव्यो मांसशोणितैः ।

सर्वासु गजशालासु चत्वरैष्ववरेषु च ॥

नगराक्षहसा रात्रौ निर्णयेद्द्वारणान् बहिः ।

दिशि प्राच्यामुदीच्यां वा स्नानं जनमनोरमं ॥

मनोरमतारान् देशानपरेङ्गि मतङ्गजान् ।

सञ्चार्य्यचरणा राजन् वृक्षभङ्गटणाशनाः ॥

यथाविधि महामन्त्रैरेकाहारैस्तु संयतैः ।

सप्ताहमेव सञ्चार्य्या जपहोमपरायणैः ॥

पुरोहितस्तु कुर्वीत शान्तिं पापप्रणाशनीं ।

तर्पयित्वा द्विजांस्तत्र दक्षिणाभिश्च पूजयेत् ॥

महोमात्राय समाहं शुचयः सशितव्रताः ।
एकशतं निशि ज्ञात्वा भुञ्जीरन् हविषोदनैः ॥
हृच्चभङ्गवृणाहारानेकस्थाने निवेशयेत् ।
आरण्यकत्वं तेषान्तु सङ्कल्पं मनसा मवेत् ॥
हविस्थानेषु यून्यस्तु गावः सप्ताहमेव च ।
वासयेत् सह वत्सेषु वृषभैर्विहितैस्तथा ॥
द्वितोरणं निवेश्याथ जलसोभयनीरजं ।
स्वस्तिकस्तेषु चैकैकोभवेद्द्रोणोऽथ काञ्चनः ॥
महामात्राय तत्रैव स्युस्ते स्थण्डिलवासिनः ।
सुवर्णानां शतञ्चात्र विन्यस्यमुदकं द्विज ॥
सामान्ययज्ञप्रोक्तं यत् स्नानं तदुपकल्पयेत् ।
तोरणे च भवेत्कार्यं चतुर्मासविधौ तथा ॥
मन्त्रैर्जुहुयाद्विप्रस्तु समिद्धिर्जातवेदसं ।
सामान्ययज्ञं निर्वर्त्य यथाप्रोक्तं विधानवित् ॥
मन्त्रैस्तु जुहुयादेतैः समिद्धिर्जातवेदसं ।
इन्द्रैः सह मरुद्भिश्च गजेनैरावतेन च ॥
उत्पातन्तु निगृह्णीयात् उदीच्यां स्नापयेत् गजान् ।
एवं कृत्वा हविःशेषैर्बलिं प्रतिदिशं हरेत् ॥
मन्त्रैस्तैरेव पूर्वोक्तैर्देवेभ्यस्तेभ्य एव च ।
दक्षिणस्यान्दिशि विप्रो ततो होमं समाचरेत् ॥
नामाग्नये विश्वेभ्यश्च भूतेभ्योऽथ बलिमया ।
दक्षिणायां वारुणन्तु हरिद्राक्तोदनं बलिं ।
द्विजो मन्त्रमिमं राजन् नियतैः सुखनैर्जपन् ॥

ये च पश्चिमायान्दिशि समाश्रिता रुद्रा रुद्रमनुष्याः रौद्राणि
च भूतानि रोमाणि व्याधयश्च येत्वारोग्यं व्याधयो जीवितं चाय-
त्तन्तेभ्य एष बलिः ।

पूर्वोत्तरायान्दिशि तु हुत्वाहरेन्द्रायोदनं ।

सुसमाहितो बलिं हरेच्यवाग्यायमिममन्त्रं विप्रो यत्नेन योजये-
दिति नमो राक्षस-पिशाच-गन्धर्व-रक्षोभ्यो येषु पिबं संस्पर्श एष
प्राणाद्यायत्तास्तेभ्य एष बधिरिति बलिं सर्वेभ्यो दिशमिमं
मन्त्रमुदीरयेत् ।

अग्नये पार्थिवानां सत्त्वानामपार्थिवानां सत्त्वानामधिपतये एष
ते बलिः वायोरान्तरिक्षाणां सत्त्वानामधिपतये एष ते बलिः ।

रुद्राय च यद्यान्यायं क्रमेणोपहरेद् बलिं ।

ये वृक्षेषु ये तीर्थेषु ये वीचिषु तेभ्यो नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो
हराम्यहं ।

येऽन्तरिक्षे ये निविष्टास्तु पृथिव्यां ये च संश्रिताः ।

तेभ्यो नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो बलिमेभ्यो हराम्यहं ॥

हुत्वा हुत्वा बलिं सम्यक् द्विजातीन् स्तुतिवाच्य च ।

पूर्वोक्तेन विधानेन रागाक्षीराजते क्रमात् ॥

दत्त्वावगाहन्तेषान्तु ततस्तीरं परं नयेत् ।

हारे द्वितीये नीराज्यास्ते नैव विधिना पुनः ॥

नीराजपेक्ष पञ्चाहं यथा राजजनन्ततः ।

सप्तमे संप्रवेश्येतान् ज्ञातकौतुकमण्डलान् ॥

गीतवादित्रयैश्च सहजान् स्तुतिवाच्य च ।

सर्वबोजैः फलैः पुष्पैः शालगन्धैश्च पूजितान् ॥

सहिरण्यांस्ततः कुम्भान् शालादारेषु विन्यसेत् ।
 संसृष्टालङ्कृतान् कृत्वा सर्वसम्भारपूजितान् ॥
 भरद्वाजो मरुद्भिश्च हृद्दीभूप उदाहृतः ।
 तथा पुनश्च शालायां क्षेममङ्गलसम्भृतां ॥
 प्रविशंश्चानिरुद्धस्तु स्तम्भे तिष्ठन् शरच्छतं ।
 अरोगो बलवान् भूयो राज्ञश्च च विजयावहः ॥

तथा ।

अङ्गस्तु राजा चम्पायां पालकाप्यं स्म पृच्छति ।
 चातुर्मासीषु सर्वासु कथं नो राजयेद्भजान् ॥
 प्रब्रूहि पृष्टमेतन्मे यथावन्मुनिसत्तम ।
 संपृष्टस्त्वङ्गराजेन पालकाप्यस्ततोऽब्रवीत् ॥
 इदं शृणु महाराज यन्मान्तं परिपृच्छसि ।
 रोगाश्च नैर्ऋतिश्चैव तथा रक्षांसि पन्नगाः ॥
 पिशाचा गुह्यकाश्चैव गन्धर्वा राक्षसास्तथा ।
 दानवाश्चैव यक्षाश्च कौमाराद्यापि ये ग्रहाः ॥
 ये अघोरा जयाद्याश्च ये च रुद्राश्च देवताः ।
 उपसर्गाश्च ये केचित् पीडानक्षत्रजाश्च ये ॥
 बलिं वा भोक्तुकामाश्च हन्तुकामास्तथाऽपरे ।
 तथा क्रीडितुकामाश्च घोररूपा महाग्रहाः ॥
 देवोपघाता ये चान्ये तत्र शान्तिं व्रजन्ति ते ।
 एतदर्थं महीपाल गजनो राजनी स्मृता ॥
 कार्तिकी प्रथमा राजन् द्वितीया फल्गुनी तथा ।
 आषाढी तु तृतीया स्यात् तिस्रो नो राजनाः स्मृताः ॥

चतुर्मासी भवेत् कुर्याद् गजानां हितमिच्छता (१) ।
 यथाहं देवतानाञ्च सिद्धानाञ्च बलिं हरेत् ॥
 उद्गान् पिकांश्च जालांश्च धान्यन्दधि घृतं मधु ।
 पायसं मधु कल्पापं लोहितान्नं गुडोदनं ।
 सुप्रतिष्ठं भद्रपीठं दिव्यमाख्यानलेपनं ॥
 दीर्घाग्रान् हरितान् दर्भान् विप्राणाञ्चैव भोजनं ।
 नवं शिवञ्च विधिवद्गजोपस्करमाहरेत् ॥
 आक्रान्तन्तगरीशीरं प्रियङ्गुञ्चोपराजयेत् ।
 सर्वरत्नौषधैश्चापि धूपमाख्याञ्जनानि च ॥
 रक्षाविधानं कुर्वीत गजानां स्वस्तिवाचनैः ।
 गमागमेपि कर्त्तव्या शान्तिः सन्ध्याद्वयेपि च ॥
 पुरोहितो दक्षिणतो जुहुयाद्व्यवाहनं ।
 उत्तरे जुहुयाद्वैद्यः शुचिवस्त्रः समाहितः ॥
 आहतक्षौमवसनः शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलिः ।
 अष्टौ देवान् नमस्कृत्य गजानां स्वस्तिवाच्य च ॥
 प्रजापतिं च विष्णुञ्च यमञ्चैव शचीपतिं ।
 रुद्रञ्च बलदेवञ्च वरुणं धनदं तथा ॥
 सेनापतिं नमस्यामि गजानां स्वामिनां प्रभुं ।
 यज्ञभाण्डमथानीय यज्ञभूमिं प्रकल्पयेत् ॥
 पूर्वोणान्तरतो वापि ब्राह्मणानुमते शिवे ।
 प्रागुदक् प्रवणे देशे स्निग्धौषधिनगे समे ॥
 प्रदक्षिणीदके चैव सर्वतः सुपरिक्रमे ।

गोमयेनोपलिप्याथ यज्ञभूमिं प्रवेशयेत् ॥
 तस्मात्त्वनरकं तत्र भूमादष्टादरन्नयः(१) ।
 नोद्यानदेयोपहतान् नोर्दशकान् दृढान् समान् ।
 अनुगम्यान्नवान् वृक्षान् ऋजुवृक्षान्सुस्थितान् ।
 उत्सेधान् हादगारतीन् वारयीत विचक्षणः ॥
 हस्त्यागाराणि सर्वाणि गोमयेनोपलेपयेत् ।
 शुचीनि कारयित्वा षट् बलिभिश्च विभूषयेत् ॥
 स्थानेषु पुष्पमालाश्च करणे तोरणानि वा ।
 राजाथ प्राजनान् सर्वान् गृहीत्वा चाक्षतीदकं ।
 प्रोक्षयेत् स्तम्भमूलानि धरणीं परिधास्तथा ।
 परिकर्म्मिणः सुस्नाताः शुचयः शुक्लवाससः ॥
 यावन्निर्व्वाणकाले तु जलाभ्यासं नयेद्भजं ।
 शान्तिञ्च जुहुयात्तत्र ब्राह्मणश्चैव वाचरेत् ॥
 द्रव्यानि हस्त्यागाराणि तथा प्रव्रवणानि च ।
 वरुणं तीर्थकन्याश्च नागानुदकदैवतान् ॥
 सागरान् सरितश्चैव उदपानं सरांसि च ।
 तडागानि च सर्वाणि सुरानभ्यर्चयच्छुचिः ॥
 प्रायश्चित्तानि कृत्वा च ततः प्रस्थापयेद्भजं ।
 सर्वरत्नौषधैर्बोजैः पूर्णैश्चैव विचक्षणः ॥
 चन्दनैश्च यथा प्रोक्तैः स्नापयेदृतुपूर्वगः ।
 स्नातस्य तस्य नागस्य कारयेदाहतानि तु ॥
 हारिद्रं पिष्टमादाय पूर्यात् पञ्चाङ्गलान्यथ ।

१. स्त्रोकार्द्धमिदं न सम्यक् प्रतिभाति ।

(१३१)

मङ्गलानि च सर्वाणि कारयेत्, विचक्षणः ॥
 रोचनया प्रियं यच्च सम्यग्गामं समालभेत् ।
 अङ्गि खलङ्कृतं हृष्टं तुर्याभिः समवत्सरेत् ॥
 शोभितं वैजयन्तीभिर्न बद्धैः पञ्चरज्जुभिः ।
 काञ्चना राजता वापि दिव्यवासः समन्विता ॥
 ग्रथिता क्षौमसूत्रेण नागरोशोरमिश्रिता ।
 सन्भूता पर्वताग्रे च सर्वदेवनमस्कृता ॥
 शतपासीनमुक्ताभिर्गजानां स्वस्तये भवेत् ।
 पारोग्वायैव नागानां नृपस्य विजयाय च ॥
 मध्ये च स्वस्तिकं कुर्यात्स्वस्ति गच्छन्ति कुञ्जराः ।
 अवकीर्त्य तु लाजैश्च यज्ञभूमिं समन्ततः ॥
 कुशोदुम्बरशाखाभिः सर्वतः परिताडयेत् ।
 काष्ठैः पलाशजैश्चापि सिद्धकोदुम्बरैस्तथा ॥
 प्योतीभिं जनयेद्यावत् समिद्धं वाचकं ततः ।
 गृहीत्वा घोदकं पात्रं प्रोक्षयेद्धव्यवाहनं ॥
 अदिते नमस्ते । सरस्वति नमस्ते । देवसवितर्नमस्ते ।
 उत्तिष्ठाय विवर्द्धस्व प्रभावं त्वरितं मम ।
 विबोधयत्यम्बरसः सुभहस्ताश्च ब्राह्मणाः ॥
 योगं मम प्रयच्छस्व प्रसन्नो हव्यवाहन ।
 श्रुवेणाज्यं गृहीत्वाश्च शान्तिर्भवतु हस्तिनां ॥

स्वाहा । समिधे स्वाहा । सुवाय स्वाहा । भूः स्वाहा ।
 भुवः स्वाहा ।

बुद्धो बोधय भूतानि ब्रह्माण्चामितौजसं ।

सहस्राक्षं भूतपतिं कुबेरं वरुणं यमं ॥
 विष्णुञ्चैव महात्मानं तथा नारदपर्वतो ।
 उद्दालकं काश्यपञ्च मरीचिं भृगुमेव च ॥
 ऋषिमुख्यान् नमस्यामि सर्वानेव कृताञ्जलिः ।
 आसिच्याज्याहुतिं तेषां भूयः स्वस्ति गजे पुनः ॥
 भवन्त्यरोगाः राजानः समृध्यन्ताञ्च याजकाः ।
 हिजे दानं प्रयच्छन्तु बलारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

दक्षं भूतानि गन्धर्वाः ओषध्यश्च दिशोगणाः ।
 आदित्यमरुतश्चैव अश्विन्यो च तथा ग्रहाः ।
 गजानां संप्रयच्छन्ति बलारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

ऐरावतं पुष्पदन्तं कुमुदं वामनं तथा ।
 षोडशीकं नीलवन्तं सार्वभौमं सुतेजसं ॥
 सुप्रतीकञ्च नागेन्द्रं महाबलिनमेव च ।
 महागजांस्तथैवान्यान् नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥
 आसिच्याज्याहुतिं तेषां भूयः स्वस्ति गजे पुनः ।
 भवन्त्यरोगाश्च गजाः समृध्यन्ताञ्च याजकाः ।
 प्रयच्छन्तु च नागानां बलारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

आग्नेयं जमदग्निञ्च वसिष्ठं पुलहं क्रतुं ।
 दीर्घं वरवरश्चैव पुलस्त्यं च्यवनं तथा ॥
 वेदीक्षमाञ्च स्वाहाञ्च पर्वतं चाल मालिनं ।

हिमवत्प्रमुखश्चापि सप्तैतान् कुलपर्वतान् ॥
 तथैव सर्वतोऽनन्तान् नमस्यामि कृताञ्जलिः ।
 दिशो दश च ये नागा सर्वकालमधिष्ठिताः ॥
 भूमिधराः भुजङ्गाश्च नमस्यामि कृताञ्जलिः ।
 आसिच्याज्याहुतिं तेषां भूयः स्वस्ति गजे पुनः ॥
 भवन्तूरोगाश्च गजा समृध्यन्ताश्च याजकाः ।
 प्रयच्छन्तु च नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

भूमिधरान् अभिमतान् महातेजान् महाबलान् ।
 देवदत्तौघहाभोग्यान् शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलिः ॥
 अनन्तं प्रथमं वन्दे सर्वलोकाभिपूजितं ।
 कर्कोटकं धूमविषं वासुकिश्च महाबलं ॥
 कालीयश्चापि वन्दित्वा बलमुत्पलमेव च ।
 हरिश्च विद्युज्जिह्वश्च कवलाश्वतरावुभौ ॥
 उदयन्तमथादित्यं जिह्वायां परिलेहति ।
 प्रणतं तं पुनश्चापि लाङ्गुलेन निषेवते ॥
 अनुर्नाम महाभागः पञ्चशीर्षो महाबलः ।
 नागो मणिग्रहसैत्र ये चापि धरणीधराः ॥
 कुर्वन्तु स्वस्ति नागानां निर्व्वाणे तरणे तथा ।
 अन्तर्भूमौ च ये नागा ये च ये दिशि गोचराः ॥
 आसिच्याज्याहुतिं तेषां भूयः स्वस्ति गजे पुनः ।
 भवन्तूरोगाश्च गजाः समृध्यन्ताश्च याजकाः ॥
 संप्रयच्छन्तु नागानां वलारोग्ययशांसि च ।

उत्तरेण जपेद्दिप्रः सेनान्यमपि कीर्त्तनं ॥
 सेनापतिं शक्तिधरं गजानां स्वामिनं प्रभुं ।
 षष्ठौप्रियं क्रोच्चरिपुं षण्मुखं द्वादशेक्षणं ॥
 रक्तमाल्याम्बरधरं घण्टाभरणकुण्डलं ।
 ब्रह्मकं द्वादशभुजं कार्तिकेयं दुरासदं ॥
 रक्तप्रतिसरं माल्यं प्रकृतं कामचन्दनैः ।
 अर्चयेद्गुडसंघावपायसस्त्रिकादिभिः ॥
 पूर्वोदक्षिण दिग्भागं दक्षिणाञ्च दिशं तथा ।
 तथैव नैऋतीं वन्दे पश्चिमाञ्च दिशं तथा ॥
 वायव्याञ्चोत्तराञ्चैव तथा पूर्वोत्तरां दिशं ।
 ततोऽर्द्धाञ्च दिशं वन्दे अदितिं देवमातरं ॥
 अधिग्रये वसन्नागास्तान्नमस्ये कृताञ्जलिः ।
 आसिञ्चाज्याहुतिं तेषां भूयः स्वस्ति गजे पुनः ॥
 भवन्तूरोगाश्च गजाः समृध्यन्ताञ्च याजकाः ।
 संप्रयच्छन्तु नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥ स्वाहा ।
 स्वस्तिकापूपसंघावमधुलाजा घृतं तथा ।
 हिरण्यञ्च सुवर्णञ्च वासांस्यभिनवानि च ॥
 मैरेयञ्च सुराचैव वाचैषा वरवारुणी ।
 गुडोदनञ्च मालञ्च मद्यं कल्पाषमेव च ॥
 सर्वमेतदुपन्यस्तं ग्रहाणामशती हितं ।
 प्रतिगुप्तां सुगुप्तां वा बुभुक्षां वद चाश्व नः ।
 संप्रयच्छन्तु नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

व्यपोहतु च पापानि इह राज्ञः शतं समाः ।
 त्वया विसृष्टा आरण्या मानुषाणामसङ्गताः ॥
 अविसृष्टं त्वया नास्ति भोक्तुमर्हसि कामदः ।
 अपूतिमांसमामारं ह्युपधापरिवर्जितं ॥
 अनारुढं मनुष्यैस्तु तमारुह्य च कञ्जरं ।
 ग्रहणे च यथातत्त्वं सेनान्ये भद्रमस्तु ते ।
 संप्रयच्छन्तु नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

पादायुधं तान्मचूडं शतपत्रं मनोरमं ।
 विचित्रपत्ररक्ताक्षं कुक्कुटं दर्शयामि ते ॥
 कुक्कुटं मे गृहाण त्वं सेनानि भद्रमस्तु ते ।
 संप्रयच्छस्व नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

प्रभूतवर्णलाङ्गूलं सर्वाङ्गसुसमाहितः ।
 धीतमामलकं कल्कैः छागं सन्दर्शयामि ते ॥
 छागं मम गृहाण त्वं सेनान्ये भद्रमस्तु ते ।
 संप्रच्छस्व नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

सहस्रशूलावनतं देवराजविलेपनं ।
 प्रवरं सर्वमूलानां उशीरं दर्शयामि ते ॥
 उशीरं मे गृहाण त्वं सेनान्ये भद्रमस्तु ते ।
 संप्रयच्छस्व नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

नैराजिनीं त्विमां मालां सहस्राक्षेण धारितां ।
 सभूतां देवतानाञ्च राक्षसानां मनोहरां ॥
 प्रीतिसञ्जननीं देवीं भूतनागनिषेवितां ।
 आवाहेषु विवाहेषु क्षेत्रनीराजनीषु च ॥
 नागानाञ्च प्रवेशेषु मङ्गल्या वारुणी स्मृता ।
 सुरा सुगन्धा सुरसा मदीकरमनोरमा ॥
 पूजिता देवमनुजैः प्रसन्नो दर्शयामि ते ।
 वारुणीं मे गृहाण त्वं सेनान्ये भद्रमस्तु ते ।
 संप्रयच्छस्व नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ॥

स्वाहा ।

पुरा देवासुरे युद्धे संग्रामे तारकामये ।
 सेनानीः संस्कृतो देवैर्दवानाममितद्युतिः ॥
 रक्ष सैन्यं सराजानं सेनान्ये भद्रमस्तु ते ॥
 संप्रयच्छस्व नागानां वर्णारोग्ययशांसि च ।

स्वाहा ।

इमे शङ्खा मृदङ्गाश्च कांस्यवाद्यानि यानि च ।
 वीणासर्पाणि पणवा गोधा परिवदन्तकाः ॥
 आहुता मङ्गलार्थं वै वाद्यन्ते मधुरस्वराः ।
 इहैकरात्रं दिवसं विजयाय नृपस्य च ॥
 विविधानि च रूपाणि सम्यग्बुद्ध्या हुताग्ने ।
 ह्वयमाननिमित्तज्ञः रक्षणार्थं विनिर्दिशेत् ॥
 क्रियमाने क्षयं यान्ति यथाग्निः सुदृढायते ।

चित्रघ्नः परुषथापि वसुगन्धस्तथेव च ॥
 अतिवर्णो विचित्रश्च वल्मीकाकृतिसंस्थितः ।
 होतिदायी च यो वह्निर्हिजामां जयमादिशेत् ॥
 कूजमानः स्फुलिङ्गाद्यैः राज्ञो रूक्षो विरूपवान् ।
 धूमवातयुतथाय वर्गगन्धः समश्च यः ॥
 गोसुखाकृतसंस्थानो गवां संचयमादिशेत् ।
 चिरेणोत्तिष्ठते यस्य क्षिप्रश्चैव प्रशाम्यति ॥
 कृष्णवर्णो विधूमाश्च कशरागन्ध एव च ।
 ह्वयमानस्तदा वह्निराख्यति नृपतेर्वधं ॥
 गृध्रोलूकनिभश्चापि राज्ञो मरणमादिशेत् ।
 अश्वत्थवर्णो दुर्गन्धो विप्रकीर्णशिखोऽनलः ॥
 क्षिप्रं विनाशयेद्राष्ट्रं सामान्यं सपुरोद्धितं ।
 राज्ञो मरणमेवापि श्वगन्धो यदाऽनलः ॥
 हीनस्वनो यदा वह्निः कुणपथं हुताशनः ।
 सगन्धः स्वादिवर्णश्च हतमाख्याति पार्थिवं ।
 श्यावः पाटलकश्चैव वह्निर्वधनमादिशेत् ॥
 विप्रकीर्णशिखश्चापि वायसप्रतिनिस्वनः ।
 राज्ञः कोषस्य नाशाय युवराजवधाय च ॥
 तद्विधं कुरुते वह्निरतिधूमो ह्यतिस्वनः ।
 करे चोरसि दाहो च होतवाही च यो भवेत् ॥
 तत्कार्यहानिं जानीयात्तस्मिन्नुत्पातदर्शने ।
 करीषधूमसङ्काश इन्द्रायुधसमद्युतिः ॥
 हस्त्यश्वस्य चयं क्षिप्रं तद्विधो वह्निरादिशेत् ।

कर्क्कूरवर्गो विकृतस्तु तथा चर्मसुगन्धिकः ॥
 जननाशं तदाख्याति ह्वयमानो हुताशनः ।
 हविर्हरिद्रावर्णाभो लेपमानो यथाऽनलः ॥
 निगडाकृतिसंस्थानस्तथा शङ्खनिभाकृतिः ।
 पाशाकृतिनिभश्चापि राज्ञो बन्धनमादिशेत् ॥
 विच्छिन्नशतसूर्याणामाकृतीरुदितस्वनः ।
 वामतो यस्य गत्वा च धूमः प्रतिनिवर्तते ॥
 मत्स्यशीणितगन्धानां तुङ्गो यज्ञश्च जायते ।
 राज्ञः पुत्रवधं विद्यात् शास्त्रप्रोक्तैरिमैर्द्विजः ॥
 अशुभान्यवमादीनि न निवेद्यानि भूपते ।
 प्रासादाद्रिनिभश्चापि स्त्रीपशुः कलशाकृतिः ॥
 प्रदक्षिणाकृतिशिखी हंसरत्नोद्धिस्वनः ।
 शङ्खप्रभमथाश्वानामेव दुन्दुभिनिस्वनः ।
 सुवर्णरजतप्रख्यः क्षीरपायसगन्धवान् ॥
 शस्त्राणां कवचानाञ्च वारणानां महीपते ।
 भासते यस्य चात्पथं संग्रामे जयमादिशेत् ॥
 प्रहृष्टमनसश्चापि शुक्लाम्बरधरा यदि ।
 ईशयेयुः शुभागारन्तद्भवेज्जयलक्षणं ॥
 यदा गुरुस्त्वपसन्नो जुहुयाच्चव्यवाहनं ।
 महाभयं विजानीयात् नृपश्चापि गजादिकं ॥
 अनन्यवाहनान् पूज्यान् दिव्यलक्षणसंयुतान् ।
 गदादीनि विशिष्टेन तोयेन स्नापयेद् बधः ॥
 अन्यवाहान् द्विपहयान् सर्वांस्तेन समाहितान् ।

बाह्यकुम्भोदकेनैव स्नापयेत्तत्र साधकः ॥
 रात्रौ नीराजनं कुर्यात्तदहःषु च मन्त्रवित् ।
 अन्येष्वेवस्त्रिधः कार्यः स हि रत्नाकरः परः ॥
 राजानं वाहनान्यांश्च तथान्यांश्च पुरोहितः ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तान् सर्वमङ्गलसंयुतान् ।
 कृत्वानुवाचयेत्पद्याद् ब्राह्मणैराशिषो बहु ॥
 दक्षिणामतुलान्दद्याद्विग्नस्यो गुरवे नृपः ।
 वाहनञ्च सभूषाढामाचार्याय प्रदापयेत् ॥
 दासदासीकभृत्येषु ग्रामादिषु च सर्वशः ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तान् राजा वाहोपरिस्थितान् ॥
 सारोहैश्चापि संयुक्तान् मत्तद्विपहयोत्तमैः ।
 ब्राह्मणैः स्त्रिस्तियचनैर्ऋत्विग्भिः सह संयुतैः ॥
 आचार्यो राजभवनं नृपं संवेशयेत् स्वयं ।
 पूर्वस्नानविशिष्टेन कुम्भतोयेन मन्त्रवित् ॥
 गजशालाञ्च संप्रोक्ष्य वाजिशालान्तथैव च ।
 सिद्धार्थतण्डुलतिलैः पुष्पैश्चाप्यवकीर्य च ॥
 शालामध्ये नृसिंहञ्च सुदर्शनमनामयं ।
 पूजयेद् गन्धपुष्पादिसर्वालङ्कारसंयुतैः ।
 सक्तभिः कृशरान्नेन कुर्याद्भूतबलिं बहिः ॥
 ततः शालासु सर्वासु ब्राह्मणान् भोजयेदलं ।
 ततः संवेशने कुर्यादाचार्यो गजवाजिनं ॥
 एवं शान्तिं प्रकुर्वीत निमित्ते सति तद्गुरुः ।
 परिच्छेदस्य नृपतेर्भक्तवित्समाहितः ॥

सर्वकल्याणसंपूर्णः सर्वबाधाविवर्जितः ।

मुपष्टं राज्यतन्त्रन्तु नृपस्तेन महीयते ॥

इति गजशान्तिः ।

—००—

गृहमध्ये स्थूणा विराहेत्कपोतो वागारमध्ये निपतेत् ।
 धायसो वा गृहं प्रविशेत् । गौर्गृहमारोहेत् । गौरात्मानं प्रतिधा-
 येत् । अनङ्गान् वा मुदित उल्लिखेदनग्नी वा धूमो जायते बल्ली-
 कञ्चोपजायते कृत्वाकनिर्ध्यासञ्चोपजायते । मण्डूकी अहृष्टो वास-
 येत् । स्वप्नेऽस्थिदन्तपतने गृहपतिजायां सहीपतयद्विन्देत् अन्येषु
 वा गृहोत्पातेषु अगदेयजनाल्लेखनप्रत्यग्निमुखान् कृत्वा स्थाली-
 पाकं जुहोति । यत इन्द्रभयामह इति पुरोऽनूच्य स्वस्तिदाविश-
 स्मतिरितियाज्यया जुहोत्याज्याहुतीरुपजुहोति व्यस्ये व्याख्याते ।
 शन्न इन्द्राग्नी भवतामवीभिः शन्न इन्द्रावरुणारातहव्या । शमि-
 न्तासो मासुवितायशंयोः शन्नः इन्द्रापूषणावाजसाती । कयानश्चित्र
 आभुवकी अद्ययुक्ते भवानत्रः समनसाविति । खिटिक्कत् प्रभृति-
 तुष्टामा धेनूवरप्रदानम् ।

अथान्त्रेण शमीपत्रेषु हुतशेषं निदधाति ॥

शन्नोदेवी रभिष्टये आपो भवन्तु पीतये शंयोरभिस्सवन्तु नः ।
 इति स्थालीसंचालनमाज्यशेषमुदकशेषञ्च पात्रां समानीय
 एतेषूत्पातेषु उत्पत्रेषु विनयेत् । प्रोक्षेद्वा तच्छंयोरारवणीमह
 इति ।

अन्तं संस्कृत्य ब्राह्मणान् संपूज्याग्निं वाचयित्वा शिवं शिव-
मित्यद्भुतो व्याख्यातः ।

अरुण उवाच ।

—ooOoo—

नानारोगहतानां च आर्हितानां तथारिभिः ॥
आदित्याराधनं मुक्ता नान्यच्छ्रेयस्करं परं ॥
तस्मादाराधयादित्यं सर्वरोगविनाशनं ।
ग्रहोपघातहन्तारं सर्वोपद्रवनाशनं ॥
पूजयानो जगन्नाथं भास्करं तिमिरापहं ।
सूर्याग्निकार्यं सततं सिद्ध्यर्थं सुखमाचरेत् ॥
महाशान्तिरिति ख्यातं सर्वोपद्रवनाशनं ।
ग्रहोपघातहन्तारं दृढकायकरं परं ॥
यत् कृते मम सूर्येण पुरा शान्त्यर्थमादरात् ।
सर्वपापहरं पुण्यं महाविघ्नविनाशनं ॥
महोदयं शान्तिकरं लक्ष्मणममिति स्मृतं ।
तालध्वजपताकाय महावस्त्राय ते नमः ॥
स्वाहेति च दानायेह आहुतिं विसृजेद् बुधः ।
महोदराय श्वेताय पिङ्गाक्षाय महामते ॥
स्वाहा पक्षाधिपतये आहुतिं विसृजेद् बुधः ।
उत्तरादिङ्मुखायेह महादेव प्रियाय च ॥
श्वेताय श्वेतवर्णाय त्रिवेदाय नमो नमः ।
शान्ताय शान्तरूपाय पिनाकवरधारिणे ॥
ईशानदिङ्मुखायेह स्वाहा ईशान आहुतिं ।

विसृजेत् खगशार्दूल विधिवत्पावकोपम ॥
 हुते देवं महात्मानं पावकं विधिवन्नृप ।
 लोकपालमुखं देवं विशाङ्गं यावदादरात् ॥
 एवं हुताग्निकार्यं च स्वैरं खगवरोत्तम ।
 लक्षहोमश्च विधिवत्ततः शान्तिं समाचरेत् ॥
 भूर्भुवः स्वरिति स्वाहा लक्षहोमविधिः स्मृतः ।
 महाहोमे च वै सौर एष एव विधिः परः ॥
 कृत्वेवमग्निकार्यं सौरं खगवरोत्तम ।
 लक्षहोमश्च विधिवत्ततः शान्तिं समाचरेत् ॥
 सिन्दूरारुणरक्ताभः पद्मरत्नान्तलोचनः ।
 सहस्रकिरणो देवः सप्ताश्वरथवाहनः ॥
 गभस्तिमाली भगवान् सर्वलोकनमस्कृतः ।
 करोति ते महाशान्तिं ग्रहपीडानिवारिणीं ॥
 सुचक्ररथमारुढः अपां सारमयोऽम्बुजः ।
 सप्ताश्ववाहनो देवः शान्तये त्वमृतप्रभुः ॥
 शीतांशुरमृतांशुश्च क्षयवृद्धिसमन्वितः ।
 सोमः सौम्येन भावेण ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥
 तप्तगैरिकसङ्काशः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 सर्वदेवगुरुर्विप्रोऽथर्व्वर्षिवरः परः ॥
 बृहस्पतिरिति ख्यातो अर्थशास्त्रपरश्च यः ।
 शान्तेन चेतसा शान्तिः परेण सुसमाहितः ॥
 ग्रहपीडां विनिर्जित्य करोतु तव शान्तिक ।
 सूर्यार्चनपरो नित्यं प्रसादाङ्गास्करस्य च ॥

हिमकुन्देन्दुवर्णाभदैत्यदानवपूजितः ।
 महेश्वरस्तुतो वीरो महासौरो महामुनिः ॥
 सूर्यार्चनपरो नित्यं शुक्रः शुक्रनिभः सदा ।
 नीतिशास्त्रपरो नित्यं ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥
 भिन्नाञ्जनचय प्रख्यम्हायाजः सुमहादयुतिः ।
 सूर्यपुत्रः सूर्यरतो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥
 नानारूपधरोऽव्यक्तः रविज्ञानरतिष्वयः ।
 नोत्पत्तिर्जायते तस्य नोदयः पण्डितैरपि ॥
 एकमूलो द्विमूलश्च त्रिशिखः पञ्चचूडकः ।
 सहस्रशिखरूपश्च इन्द्रकेतुरिव स्थितः ॥
 सूर्यपुत्रोऽग्निपुत्रश्च ब्रह्मविष्णुशिवात्मजः ।
 अनेकशिखरः केतुः स ते रुजं व्यपोहतु ॥
 एते ग्रहाः महात्मानः सूर्यार्चनपराः सदा ।
 शान्तिं कुर्वन्ति मे हृष्टाः सदा कालहितैषिणः ॥
 पद्मासनः पद्मवर्णः पद्मपत्रदलेक्षणः ।
 कमण्डलुधरः श्रीमान् देवगन्धर्वसेवितः ॥
 चतुमुखो देवपतिः सूर्यार्चनपरः सदा ।
 सुरश्रेष्ठो महातेजाः सर्वलोकप्रजापतिः ॥
 ब्रह्मगन्धेन दिव्येन ब्रह्माशान्तिं करोतु वै ।
 निष्कालतत्त्वविज्ञो यः कालवित् कालतत्परः ॥
 पीताम्बरधरो देव आत्रेयीवरदः सदा ।
 शङ्खचक्रगदापाणिः श्यामवर्णश्चतुर्भुजः ॥
 बलिः साक्षात्कृतो येन वनेषु परयेव यः ।

यज्ञदेवीत्ततो देवो गार्धयो मधुसूदनः ॥
सूर्यभक्त्यान्वितो नित्यं विगतिर्विगतिप्रियः ।
सूर्यध्यानपरो नित्यं विष्णुः शान्तिं करोतु मे ॥
हे मकुन्देन्दुसङ्काशो गोशुत्याभरणोऽरिहा ।

गोशुतयः सर्पाः ।

चतुर्भुजो महातेजाः पुष्पेन्दुः शशिशेखरः ।
चतुर्मुखो भस्मधरः श्मशाननिलयः सदा ॥
माताणां नियतश्चैव तथ च क्रतुसूदनः ।
वरो वरेण्यो वरदो देवदेवो महेश्वरः ॥
तैलोक्यनमितः श्रीमानादित्याराधने रतः ।
आदित्यपरमो नित्यमादित्यध्यानतत्परः ॥
आदित्यदेहसम्भूतः स मे शान्तिं करोतु वै ।
पद्मरागनिभा देवो चतुर्वदनपङ्कजा ।
अक्षमालापितकरा कमण्डलुधरा शुभा ॥
ब्रह्माणो सौम्यवदना आदित्याराधने रता ।
शान्तिं करोतु ते प्रीत्या आशीर्वादपरा खग ॥
महाश्वेतेति विख्याता आदित्यदयिता सदा ।
महाश्वेतेति सेत्यस्मिन् ख्यातिं लोके गता खग ॥
हिमकुन्देन्दुसदृशो महावृषभवाहिनी ।
त्रिशूलहस्ताभरणा गोशुत्याभरणा सती ॥
चतुर्भुजा चतुर्वक्त्रा त्रिनेत्रा पापनाशिनी ।
वृषध्वजा यानरता रुद्राणो शान्तिदाऽस्तु मे ॥
मयूरवाहना देवी सिंहवाहणविग्रहा ।

शक्तिहस्ता महाकाया सर्वालङ्कारभूषिता ॥
 सूर्यरक्ता महावीर्या वनवासपरा सदा ।
 कौमारी वरदा देवी शान्तिं सातु करोतु ते ॥
 कञ्जचक्रधरा श्यामा पीताम्बरधरा खग ।
 चतुर्भुजा च या देवी चतुर्वदनपङ्कजा ॥
 सूर्यार्चनरता नित्यं सूर्यैकगतमानसा ।
 शान्तिं करोतु ते नित्यं सर्वसुरविमर्द्दनी ॥
 ऐरावतगजारूढा पविहस्ता महाबला ।

पविर्वज्रं ।

सहस्रलोचनादेवी वर्णतश्चम्पकेक्षणा ॥
 सिद्धगन्धर्व्वनमिता सर्वाभरणभूषिता ।
 इन्द्राणौ ते सदा वीर शान्तिमाशु करोतु वै ॥
 वराहरूपा विकटा वाराहवरवर्णिनी ।
 श्यामावदाता या देवी शङ्खचक्रगदाधरा ।
 तर्जयन्तीह निःशेषं पूजयन्ती सदा रविं ॥
 वाराही वरदा देवी तव शान्तिं करोतु वै ।
 अर्द्धकेशोत्कटामाक्षा निर्मांसा स्नायुबन्धना ॥
 करालवदना घोरा खड्गघण्टोद्यता सती ।
 कपालमालिनी घोरा खट्वाङ्गवरधारिणी ॥
 आरक्तपिङ्गनयना गजचर्मवगुणिहता ।
 गायदाभरणा देवी श्मशानविनिवासिनी ।
 शिवा रूपेण घोरेण शिवाराधभयङ्करी ॥
 चामुण्डा चण्डरूपेण सदा रक्षाङ्करोतु मे ।

चण्डमुखकरा देवी चण्डमुखगता सती ॥
 आकाशमातरो देव्यस्तथा लोकस्य मातरः ।
 भूतानां मातरः सर्वास्तथा च पितृमातरः ॥
 वृद्धशैब्यस्तु पूज्यन्ते तास्तु देव्यो मनोविभिः ।
 मात्रे प्रमात्रे तन्मात्रे इति मातृमुखास्तु ताः ॥
 पितामही तु तन्माता वृद्धा या च पितामही ।
 इत्येतास्तु पितामह्यः शान्तिं ते पितृमातरः ॥
 सर्वमातृमुखादेव्यः खाद्युधाः शस्त्रपाणयः ।
 जगद्ग्रास्य प्रतिष्ठन्त्यो बलिकामा महोदयाः ॥
 शान्तिं कुर्वन्तु ते वित्तमादित्याराधने रताः ।
 शान्तेन चेतसा शान्ता शान्ता त्वं भव शान्तिदा ॥
 सर्वविषयवयुक्तेन गात्रेण तनुमध्यमा ।
 पीतश्यामादिसौम्येन चित्रलेखेव शोभिता ॥
 ललाटतिलकोपेतचन्द्रलेखाच्च धारिणी ।
 चित्राम्बरधरा देवी सर्वाभरणभूषिता ॥
 वरा स्त्रीमयरूपाणां शुभा गुणमहास्पदं ।
 सर्वमन्त्रे तु सन्तुष्टा उमा देवी वरप्रदा ॥
 साक्षादागत्य रूपेण शान्तेनामिततेजसा ।
 शान्तिं करोतु ते प्रीत्या आदित्यचरणे रता ॥
 अवलाबालरूपेण षड्वक्त्रः शिखिवाहनः ।
 पूर्णेन्दुवदन्तः श्रीमान् त्रिशिखः शक्तिमान् विभुः ॥
 कृत्तिकापत्यरूपेण समुद्दीप्तः सुरार्चितः ।
 कार्तिकेयो महातेजा आदित्यादरदर्पितः ॥

शान्तिं करोतु सततं फलं सौख्यञ्च सम्पदः ।
 आत्रेयीमवलां जन्म तथारोग्यं खगाधिपः ॥
 श्वेतवस्त्रपरीधानस्तार्क्ष्यश्च कनकप्रभुः ।
 शूलहस्तो महाप्राज्ञो नन्दीशो रविभावितः ॥
 शान्तिं करोतु ते शान्तो धर्म्यं मतिमनुत्तमां ।
 धन्म तरतु भो नित्यमचलं संप्रयच्छतु ॥
 महोदरो महाकायो गजवक्त्रो महाबलः ।
 नागयज्ञोपवीतेन नागाभरणभूषितः ॥
 सर्वार्थसम्पदाधारो गणाध्यक्षो वरप्रदः ।
 भीमगात्रो भवो देवो नायकोऽथ विनायकः ।
 करोतु ते महाशान्तिं प्रीतिं प्रीतेन चेतसा ॥
 पीताम्बरधरा कन्या नानालङ्कारभूषिता ।
 यमुना स्ताम्बिका पुण्या सर्वलोकनमस्कृता ॥
 सर्वसिद्धिकरा देवी प्रसादात्परमा परा ।
 शान्तिं करोतु ते माता भुवनस्य खगाधिप ॥
 त्रिगुणात्मेन सर्वेण महामहिषमर्दनौ ।
 धनुः-शक्ति-प्रहरण-खड्ग-पट्टिशधारिणी ॥
 अर्जवेनोद्यतकरा सर्वोपद्रवनाशिनी ।
 शान्तिं करोतु ते सौरा दुर्गा भगवती शिवा ॥
 निर्झांसेन शरीरेण स्नायुरञ्जनिबन्धनः ।
 अतिसूक्ष्मोऽतिव्यक्तो यः अक्षोभः किरौटौ महान् ॥
 सूर्यात्मको महावीर्यः सूर्यं च कृतमानसः ।
 सूर्यभक्तिपरो नित्यं स ते शान्तिं प्रयच्छतु ॥

प्रचण्डगणसैन्योऽसौ महाकटाक्षधारकः ।
 भक्तमालार्पितकरस्त्राक्षचण्डेश्वरो वरः ॥
 चण्डपापहरो नित्यं ब्रह्महत्यादिनाशनः ।
 शान्तिं करोतु ते नित्यं आदित्याराधने रतः ।
 करोतु च महायोगी कल्पान्तास्ताः परस्परम् ॥
 आकाशे मातरो देव्यदृष्टा लोकस्य मातरः ।
 भूतानां मातरः सर्वास्तथा देवस्य मातरः ॥
 सूर्यार्चनपरा देव्यो जगद्ग्राह्य व्यवस्थिताः ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं मातरः सुरपूजिताः ॥
 ये रौद्रा रौद्रकर्माणो रौद्रस्थाननिवासिनः ।
 मातरो रौद्ररूपाश्च गणानामधिपाश्च ये ॥
 विघ्नभृतास्तथा चान्ये दिवि दिक्षु समाश्रिताः ।
 सिद्धिं कुर्वन्तु ते नित्यं भयेभ्यः पान्तु सर्वदा ॥
 ऐन्द्रां दिशि गता ये तु वज्रहस्ता महाबलाः ।
 हिमकुन्देन्दुपट्टीशनील-कण्ठाङ्गलोहिताः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च पातालतलवासिनः ।
 सूर्यार्चनरता ऐन्द्राः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 आग्नेयां ये स्थिताः सर्वे श्रुतहस्तानुषङ्गिनः ।
 सूर्यभक्तास्तु रक्तास्तु तथा वै रक्तभूषणाः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च आग्नेया भास्करप्रियाः ।
 आदित्याराधनपराः शं प्रयच्छन्तु ते सदा ॥
 याम्यां दिशि गता ये तु सततं दण्डपाणयः ।
 कृष्णाङ्गाः कृष्णनेत्र्याः वरा वै कृष्णलोहिताः ॥

दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च यमस्यानुचराः खम ।
 आदित्याराधनपराः शं प्रयच्छन्तु ते सदा ॥
 नैर्ऋत्यां संस्मृता ये तु राक्षसा मृत्युपाणयः ।
 नीलाङ्गा नीलवर्णाश्च तथा वै नीललोहिताः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च विरूपाक्षानुमामिनः ।
 आदित्यस्यार्चने नित्यं कुर्वन्त्वारोग्यमुत्तमं ॥
 अथरस्यां वरा ये तु सततं कर्मपाणयः ।
 कर्माभाः कर्मरूपाश्च सदा क्षणिकवीक्षणाः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च आदित्याराधने रताः ।
 कुर्वन्तु ते सदा शान्तिं वारुणा वरुणानुगाः ॥
 वायव्यां संस्थिता नित्यं महावेगाश्चराः खगाः ।
 पीताङ्गाः पीतनिर्भासास्तथा वै पीतलोहिताः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च आदित्याराधने रताः ।
 सूर्यव्रताः सुमनसः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 उत्तरायां दिशि गताः सततं निधिपाणयः ।
 गिरिकाक्षाः कस्तूरिकास्तथा वै कण्वलोहिताः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च अलकाधिपवज्रभाः ।
 आदित्याराधनपराः शं प्रयच्छन्तु ते सदा ॥
 ऐशान्यां संस्थिता ये च प्रशान्ताः भूलपाणयः ।
 भस्मोद्धूलितदेहाश्च नीलकण्ठलोहिताः ॥
 दिव्यान्तरिक्षा भौमाश्च पातासतलवासिनः ।
 सूर्यपूजापरा नित्यं शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 लोकपालानुया छेते महाबलपदाक्रमाः ।

आदित्यं पूजयित्वा तु बलिमेवां विनिक्षिपेत् ॥
 ततः सुशान्तसनसो लोकपालसमन्विताः ।
 आग्नेयीसवलाः सर्वं शं प्रयच्छन्तु पूजिताः ॥
 अमरावती नाम पुरी पूर्वभागे व्यवस्थिता ।
 विद्याधरगणाकीर्णा सिद्धगन्धर्वसेविता ।
 रत्नप्रकाररुचिरा महारत्नोपशोभिता ॥
 तत्र देवपतिः श्रीमान् वज्रपाणिर्महाबलः ।
 गोपतिर्गोसहस्रेण शोभमानेन शोभते ॥
 ऐरावतगजारूढो गैरिकाभो महाद्युतिः ॥
 इन्द्रः सहस्रनयनः आदित्याराधने रतः ॥
 सूर्यध्यानैकपरमः सूर्यभक्तिसमन्वितः ।
 सूर्यप्रणामपरमः शान्तिं ते शीघ्रमृच्छतु ॥
 आग्नेये दिग्विभागे तु पुरी तेजवती सदा ।
 नानादेवगणाकीर्णा नानारत्नोपशोभिता ॥
 तत्र ज्वालासमाकीर्णा दीप्ताङ्गारसमद्युतिः ।
 पुरा गोदेहिनां देहे ज्वलनं पापनाशनं ॥
 आदित्याराधनपरा आदित्यगतमानसाः ।
 शान्तिं करोतु ते देवा अथ पापपरिचयं ॥
 वैवस्वती पुरी रम्या दक्षिणे च महात्मनः ।
 सुरनाथगणाकीर्णा पितृरक्षोगणाकुला ॥
 तत्रेन्द्रनीलसङ्काशो रत्नान्तायतलोचनः ।
 महामहिषमारूढो रत्नसङ्घसम्भूषणः ॥
 अन्तकोऽथ महातेजाः सौरधर्मपरायणः ।

आदित्याराधनपरः क्षेमरोग्यं ददातु मे ॥
 नैर्ऋते तु दिशो भागे पुरी कृष्णेति विश्रुता ।
 महारक्षोगणाकीर्णा पिशाचप्रेतसंकुला ॥
 तत्र स्कन्दनिभो देवो रक्तस्रग्वस्त्रभूषणः ।
 खड्गपाणिर्महातेजाः करालवदनोज्ज्वलः ॥
 राक्षसेन्द्रो वसेन्नित्यं आदित्याराधने रतः ।
 करोतु ते महाशान्तिं धनं धान्यञ्च यत्नतः ॥
 पश्चिमे तु दिशां भागे पुरी शुद्धवती शुभा ।
 ऋषिसिद्धगणाकीर्णा नानारत्नसुशोभिता ॥
 तत्र कुन्देन्दुसंकाशो हरिः पिङ्गललोचनः ।
 शुक्लाम्बरधरो देवो पाशहस्तो महाबलः ॥
 वरुणः परया भक्त्या आदित्यगतमानसः ।
 रोगकाशादिसंकाशं तापं निर्व्वपयत्वथ ॥
 वायव्ये दिग्विभागे तु पुरी गन्धवती शुभा ।
 ऋषिसिद्धगणाकीर्णा हेमप्राकारतोरणा ॥
 तत्र हीश्वरदेहस्तु कृष्णः पिङ्गललोचनः ।
 पृथिव्याः प्रान्तसन्तानो ध्वजयष्टायुधोच्छ्रितः ॥
 चरमः परमो देवो ग्रहेशश्च परात्परः ।
 क्षेमरोग्यं बलं शान्तिं करोतु सततं तव ॥
 महोदया नाम पुरी मन्दरेण महोदया ।
 नानावस्त्रसमाकीर्णा नानारत्नोपशोभिता ॥
 तत्र देवो गदाहस्तश्चित्रस्रग्वस्त्रभूषणः ।
 ह्रस्वबाहुर्महातेजा हरिः पिङ्गललोचनः ॥

शान्तिं करोतु ते प्रीतः शान्तः शान्तेन चेतसा ।
 यशोवती पुरी रम्या ऐशानीं दिशमाश्रिता ॥
 नानागणसमाकीर्णा नानाकृतसुरालया ।
 तेजःप्राकारपर्यन्ता अनौपम्या महोज्ज्वला ॥
 तत्र कुन्देन्दुसंकाशी अङ्गरागविभूषितः ।
 त्रिनेत्रः शान्तरूपात्मा अक्षमालाधरो वरः ।
 ईशानः परमो देवः सदा ते शान्तिमृच्छतु ॥
 उमापतिर्महानेजाश्चन्द्रार्द्धकृतशिखरः ।
 भूर्लोकं च भुवर्लोकं स्वर्लोकं निवसन्ति ये ।
 देवी देवीसमाकीर्णा शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 महर्लोकं जनलोकं तपोलोकं च ये स्थिताः ।
 ते सर्वे मुदिता देवाः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 सत्यलोके तु ये देवास्त्वथ भोज्ज्वलविग्रहाः ।
 सूर्यभक्ताः सुमनसो भयं निर्नाशयन्तु ते ॥
 गिरिकन्दरदुर्गेषु वनेषु निवसन्ति ये ।
 सूर्यार्चनपरा देवा रक्षां कुर्वन्तु ते सदा ॥
 शरच्चन्द्रातिगौरेण देहेनामलतेजसा ।
 सरस्वती सूर्यभक्ता शान्तिं यच्छतु ते सदा ॥
 या तु चामीकरच्छाया सरोजकरपङ्कजा ।
 सूर्यभक्ता श्रिया देवी शान्तिं यच्छतु ते सदा ॥
 हारेण सुविचित्रेण भास्वत्कनकमेखला ।
 अपराजिता सूर्यपरा करोतु विजयं तव ॥
 क्तिका परमा देवी रोहिणी च वरानना ।

श्रीमन्मृगशिरो भद्रमाद्री च परमोज्ज्वला ॥
 पुनर्वसुस्तथा पुष्याः अश्लेषा च तथा खग ।
 सूर्यार्चनरता नित्यं सूर्यभावेन भाविताः ।
 पूर्वभागे स्थिता ज्येष्ठाः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ।
 नक्षत्रमातरो ज्येष्ठाः कुर्वन्तु रविनोदिताः ॥
 अनुराधा ततो ज्येष्ठा मूलं सूर्यपरं तथा ।
 पूर्वाषाढा महावीर्या प्राषाढा चोत्तरा तथा ॥
 अभिजिन्नाम नक्षत्रं अवणक्ष बहुश्रुतं ।
 एताः पश्चिमतो दीप्ता राजन्ते चानुमूर्त्तयः ॥
 भास्करं पूजयन्त्येताः सर्वकालं सुभाविताः ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं विभूतिश्च महाधिकां ॥
 अनिष्ठा शतभिषा वा तु पूर्वभाद्रपदा तथा ।
 उत्तराभाद्रपदेष्टत्वावस्थिनौ च महामते ।
 भरणी च महादेवी नित्यमुत्तरतःस्थिता ॥
 सूर्यार्चनरता नित्यमादित्यगतमानसाः ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं विभूतिश्च महार्हकां ॥
 वृषो वृषाधिपः सिंहराशिर्दीप्तिमतां वरः ।
 पूर्वेषु भासयन्त्येते सूर्ययोगपराः शुभाः ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते भक्त्या सूर्यपादाब्जपूजकाः ॥
 धनुः कन्या च परमा मकरस्यापि ऋद्धिमान् ।
 एते दक्षिणभागे तु पूजयन्ति रविं सदा ॥
 तुला मिथुनकुम्भाश्च पश्चिमेन व्यवस्थिताः ।
 सूर्यपादार्चनरताः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥

कर्कटो वृश्चिको मीन एते उत्तरतः स्थिताः ।
 यजन्ये ते महाकालमादित्यं ग्रहनायकं ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं सखीकृतज्ञानतत्पराः ॥
 यतयः कृतपुण्याश्च ये स्मृताः सततं बुधैः ।
 ऋषयः सप्तविंशत्याः प्रशान्ताः परमोज्ज्वलाः ।
 सूर्यप्रसादसम्पन्नाः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 कश्यपो गालवो गार्ग्यो विश्वामित्रो महामुनिः ।
 मनुर्दक्षो वसिष्ठश्च मार्त्तण्डः पुलहः क्रतुः ॥
 नारदो भृगुरात्रेयो भरद्वाजोऽङ्गिरा मुनिः ।
 वाल्मीकिः कौशिकः कण्वः शालव्योऽथ पुनर्वसुः ॥
 शालङ्कायन इत्येते ऋषयो वै खगाधिप ।
 सूर्यध्यानैकपरमा आदित्याराधने रताः ॥
 तारकोऽग्निमुखो दैत्यः कालनेमिर्महाबलः ।
 एते दैत्या महात्मानः सूर्यभावेन भाविताः ॥
 पुष्टिं बलं तथारोग्यं प्रयच्छन्तु सुरारयः ।
 वैरोचनो हिरण्याक्षः सुपर्वा वसुलोचनः ॥
 मधुकुन्दो मुकुन्दश्च दैत्यो रैवतकस्तथा ।
 भावेन परमेणापि वक्तान्तायतलोचनः ।
 महाभोगकृताटोपः शङ्खान्तकृतलक्षणः ॥
 अनन्तो नागराजेन्द्र आदित्याराधने रतः ।
 महापापचयं हत्वा शान्तिमाशु करोतु ते ॥
 अतिखेतशरीरेण स्फुरन्मौक्तिकसन्निभः ।
 नित्यं राजश्रिया युक्तो वासुकिः शान्तिमृच्छतु ॥

अतिपोतेन वस्त्रेण विस्फुरन् भोगसम्पदा ।
 तेजसा चापि दिव्येन कृतस्वस्तिकलाञ्छनः ॥
 नागराट् तक्षकः श्रीमान् नायकौषसमन्वितः ।
 करोतु ते महाशान्तिं सर्वदोषविषापहः ॥
 अतिकृष्णेन वर्णेन जटाविकटमस्तकः ।
 कण्ठे रेखात्रयोपेतो घोरदंष्ट्रायुधोद्यतः ॥
 कर्कोटको महाभागो विषदर्पाङ्गलान्वितः ।
 विवसन् सर्वसन्तापं हत्वा शान्तिं करोतु ते ॥
 पद्मवर्णेन देहेन चारुपद्मायतेक्षणः ।
 पञ्चविन्दुकताभासो श्रीवायां शुभलक्षणः ॥
 व्योमपद्मो महाभागः सूर्यपादार्चने रतः ।
 करोतु ते महाशान्तिं महापापभयापहं ॥
 पुण्डरीकनिभेनापि देहेनामिततेजसा ।
 शङ्खशूलाङ्गरचितैर्भूषितो मूर्ध्नि सर्वदा ॥
 महापद्मो महानागो नित्यं भास्करपूजकः ।
 स ते शान्तिं श्रियं जन्म निर्मलं संप्रयच्छतु ॥
 श्यामेन देहभारेण श्रीमान् कमललोचनः ।
 विषदर्पबलीन्मत्तो श्रीवायां रेखयान्वितः ॥
 शङ्खपालः श्रिया युक्तः सूर्यपादकपूजकः ।
 महाविषहरो हृष्टः स च शान्तिं करोतु ते ॥
 अतिदेहेन गौरेण चन्द्रार्द्धकृतमस्तकः ।
 दीप्ताभोगकृताटोपः शुभलक्षणलक्षितः ॥
 कुलिशो नाम नागेन्द्रो नित्यं सूरपरायणः ।

अपहृत्य विषं घोरं करोतु तव शान्तिकं ॥
 अन्तरिक्षे च ये नागा ये नागाः स्वर्गसंस्थिताः ।
 पातालं ये स्थिता नागाः सर्वेष्वत्र समाश्रिताः ।
 सूर्यपादार्चनरताः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 नागिन्यो नागकन्याश्च तथा नागकुमारकाः ।
 सूर्यभक्ताः सुमनसः शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 य इमं नागसंस्थानं कीर्त्तयेच्छृणुयात्तथा ।
 न तस्य सर्पा हिंसन्ति न विषं क्रमते सदा ॥
 गङ्गा पुण्या महादेवी यमुना नर्मदा नदी ॥
 गोमती चापि शोना च वरुणा देविका तथा ।
 सर्वग्रहपतिं देवं देवेशं लोकनायकं ॥
 पूजयन्ति सदा नद्यः सूर्यवद्भावभाविताः ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते नित्यं सूर्यध्यानैकमानसाः ॥
 नैरञ्जना नाम नदी शोनापि महानदः ।
 मन्दाकिनी च परमा तथा सत्यान्विता शुभा ॥
 एताश्चान्याश्च वद्म्यो वै भुवि दिव्यन्तरीक्षगाः ।
 सूर्यार्चनपरा नद्यः कुर्वन्तु तव शान्तिकं ॥
 महावैश्रवणो देवो यक्षराजो महाबलः ।
 यक्षकोटिपरो वारी यक्षसंक्षेपसंयुतः ॥
 महाविभवसम्पन्नः सूर्यपादार्चने रतः ।
 सूर्यध्यानैकपरमः सूर्यभावेन भावितः ।
 शान्तिं करोतु ते प्रीतः पद्मपत्रायतेक्षणः ॥
 मणिभद्रो महायक्षो मणिरत्नविभूषितः ।

मनोहरेण हारेण कम्बुलम्बेन राजते ॥
 यक्षिणीयक्षकन्याभिः परिवारितविग्रहः ।
 सूर्यार्चनसमायुक्तः करोतु तव शान्तिकं ॥
 सुवीरो नाम यक्षेन्द्रो मणिकुण्डलभूषितः ।
 ललाटे हेमपट्टेन प्रवृद्धेन विराजते ॥
 वापिको नाम यक्षेन्द्रः कण्ठाभरणभूषितः ।
 मुकुटेन विचित्रेण बहुरत्नान्वितेन च ॥
 यक्षहृन्दसमाकीर्णो यक्षकोटिसमन्वितः ।
 सूर्यार्चनपरः श्रीमान् करोतु तव शान्तिकं ॥
 धृतराष्ट्रो महाराजा नागयक्षाधिपः खग ।
 दिव्यपट्टोऽगुरुच्छत्रो मणिकाञ्चनभूषितः ॥
 सूर्यभक्तः सूर्यरतः सूर्यपूजापरायणः ।
 सूर्यप्रसादसम्पन्नः करोतु तव शान्तिकं ॥
 पूर्णभद्रो महायक्षः सर्वालङ्कारभूषितः ।
 ललाटे हेमपट्टेन प्रवृद्धेन विराजते ॥
 बहुयक्षसमाकीर्णो यक्षकोटिशतेन च ।
 सूर्यप्रणामपरमः सूर्यभक्त्या समन्वितः ।
 सूर्यार्चनसमायुक्तः करोतु तव शान्तिकं ॥
 विरूपाक्षाय्यक्षेन्द्रो श्वेतवासा महाद्युतिः ।
 नानाकाञ्चनमालाभिरुपशोभितकाञ्चनः ॥
 सूर्यपूजापरो नित्यं कञ्चाक्षः कञ्जसन्निभः ।
 तेजसादित्यसङ्काशः करोतु तव शान्तिकं ॥
 अन्तरिक्षगता यक्षाः ये यक्षा सूर्यवासिनः ।

गिरिदुर्गेषु ये यक्षाः पातालतलवासिनः ।
 नानारूपधरा यक्षा सूर्यभक्ता दृढव्रताः ॥
 ये तद्भक्तास्तन्मनसः सूर्यपूजासमुत्सुकाः ।
 शान्तिं कुर्वन्तु ते ऋषाः शान्ताः शान्तिपरायणाः ॥
 यक्षिण्यो विविधाकारास्तथा यक्षकुमारकाः ।
 यक्षकन्या महाभागा सूर्यस्यार्चनतत्पराः ॥
 शान्तिं स्वस्त्ययनं क्षेमं बलं कल्याणमुत्तमं ।
 सिद्धिमाशु प्रयच्छन्तु नित्याञ्च सुसमाहिताः ॥
 अर्चिताः सर्वतः सर्वे यक्षाश्चैव महाधिपाः ।
 सूर्यभक्ता सदाकालं शान्तिं कुर्वन्तु ते पराम् ॥
 सागराः सर्वतः सर्वे ग्रहरत्नानि सर्वशः ।
 सूर्यस्याराधनपराः कुर्वन्तु तव शान्तिकं ॥
 राक्षसाः सर्वतश्चैव घोररूपा महाबलाः ।
 स्थूलाश्च राक्षसा ये तु अन्तरिक्षचराश्च ये ॥
 पाताले राक्षसा ये तु नित्यं सूर्यार्चने रताः ।
 प्रेतानामधिपाः सर्वे प्रेताश्च सर्वतोमुखाः ।
 अतिदीप्ताश्च ये प्रेता ये प्रेता रुधिराशनाः ॥
 अन्तरिक्षचराः प्रेतास्तथाऽन्ये स्वर्गवासिनः ।
 पाताले भूतले वापि ये प्रेताः कामचारिणः ॥
 एकचक्रो रथो यस्य यस्तु देवो वृषध्वजः ।
 तेजसा तस्य देवस्य शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 ये पिशाचा महावीर्या ऋद्धिमन्तो महाबलाः ।
 नानारूपधराः सर्वे नाना च गुणवत्तराः ॥

अन्तरिक्षे पिशाचा ये स्वर्गे ये च महाबलाः ।
 पाताले भूतले ये च बहुरूपा मनोजवाः ॥
 यस्याहं सारथिर्वीरि यस्य त्वं तुरगः सदा ।
 तेजसा तस्य देवस्य शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 अपस्मारग्रहाः सर्वे सर्वे वापि ज्वरग्रहाः ।
 गर्भबालग्रहा ये च दन्तरोग्रग्रहाश्च ये ।
 अन्तरिक्षग्रहा ये च शान्तिं कुर्वन्तु ते सदा ॥
 इति देवादयः सर्वे सूर्यज्ञानविधायिनः ।
 कुर्वन्तु जगतः शान्तिं सूर्यभक्त्यैव सर्वदा ॥
 जयः सूर्याय देवाय तमोमोहविरोधिने ।
 जगतामेकसूर्याय भास्कराय नमोऽस्तु ते ॥
 ग्रहोत्तमाय शान्ताय जयः कल्याणकारिणे ।
 जयः पद्मविकाशाय बुद्धरूपाय ते नमः ॥
 जयो दीप्तिविधानाय जयः कान्तिविधायिने ।
 तमोघ्नाय अजेयाय अजिताय नमो नमः ॥
 जयो वाजेयदीप्तेश सहस्रकिरणोज्ज्वल ।
 रयनिर्जितलोकाय बहुरूपाय ते नमः ॥
 गायत्रीवेदरूपाय सावित्रीदयिताय च ।
 धराधराय सूर्याय मार्त्तण्डाय नमो नमः ॥

सुमन्तुरुवाच ।

—000@000—

एवं हि विहिता शान्तिरूपेण महीपते ।
 श्रेयसे वैनतेन्द्राय गरुडाय महात्मने ॥

एवमन्येऽपि राजेन्द्र मानवाश्चाङ्गरीगिणः ।
 अस्मिन् कृतेऽग्निकार्ये तु नीरुजास्ते भवन्ति हि ॥
 तस्माद्यत्नेन कर्त्तव्यो अग्निकार्यो विधानतः ।
 करणीयन्तु राजेन्द्र यदिदं शान्तिलक्षणं ॥
 ग्रहोत्पातेषु दुर्भिक्षे उत्पातेषु च कृत्स्नशः ।
 अवर्षमाने पर्जन्ये लक्षहोमसमन्वितं ॥
 जपित्वा येऽग्निसूक्तान्तु ध्यात्वा रवि प्रयत्नतः ।
 एवं कृते भ्रुवन्देवो वर्षते कामतो नृणां ॥
 इत्थिवं शान्तिकाध्यायं यः पठेच्छृणुयादपि ।
 विहाय सर्वलोकांस्तु सूर्यलोके महीयते ॥
 कन्यार्थी लभते कन्यां जयकामो जयं लभेत् ।
 अर्थकामो लभेदर्थं पुत्रकामः सुतं लभेत् ॥
 यं यं प्रार्थयते कामं शृणुते मानवो नृप ।
 तं सर्वं शीघ्रमाप्नोति भास्करस्य प्रियो भवेत् ॥
 श्रुत्वा शान्तिमिमां पुण्यां समग्रां कुरुनन्दन ।
 संग्रामं प्रविशेद्यस्तु ध्यायमानो दिवाकरं ।
 सर्वान् जित्वा रणे शत्रुन् आनन्दपरमो भवेत् ॥
 अक्षयं मोदते कालं अतिरक्ततशासनः ।
 व्याधिभिर्नाभिभूयेत पुत्रपौत्रप्रतिष्ठितः ॥
 भवेदादित्यसदृशस्तेजसा प्रभया तथा ॥
 यमुद्दिश्य पठेद्दीर्घं वाचकी मानवं प्रति ।
 न पीडयते त्वसौ दोषैर्वातकम्पकफात्मकैः ॥
 नाकाले मरणं तस्य सर्वपापैर्न दुष्यते ।

न विषं क्रमते देहे न जडो मान्धसूकता ।
 न चोत्पातभयं तस्य नचैवाऽरिभयं भवेत् ॥
 ये रोगा ये महीत्पाता ये ग्रहा यन्महाविषं ।
 ते सर्वे प्रशमं यान्ति श्रवणादस्य भारत ॥
 यत्पुण्यं सर्वतीर्थानां गङ्गादिषु निषेवितः ।
 तत्पुण्यं कोटिगुणितं प्राप्नोति श्रवणादिभिः ॥
 दशानां राजसूयानां अन्येषाञ्च विशेषतः ।
 जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वबाधाविर्वर्जितः ॥
 गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 शरणागतहन्ता च ये च विश्वासघातकाः ॥
 दुष्टपापसमाचारः पिष्टहा मातृहा तथा ।
 श्रवणाच्चैव पाठेन मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 इतिहासमिदं पुण्यं अग्निकार्यमनुत्तमं ।
 सूर्यभक्ते सदा देयं सूर्येण कथितं पुरा ॥
 अरुणस्य महावाहो अरुणेनानुजस्य तु ।
 अनुजेन पुरा प्रोक्तं भोजकानां महात्मनां ॥
 सूर्यशर्ममुखानान्तु शाकद्वीपे महीपते ।
 तेनापि कथितं मह्यं सर्वपापभयापहं ॥

इति भविष्यपुराणीक्ता महाशान्तिः ।

—००—

अथाद्भुतशान्तयः । तत्र मत्स्यपुराणे ।

मनुरुवाच ।

दिव्यन्तरिक्षे भौमेषु या शान्तिरभिधीयते ।

तामहं श्रोतुमिच्छामि महोत्पातेषु केशव ॥

मत्स्य उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि त्रिविधेष्वद्भुतेषु च ।
 विशेषेण तु भौमेषु शान्तिं कुर्यान्नराधिप ॥
 अभया चान्तरिक्षेषु भौमा दिव्येषु पार्थिव ।
 विजिगीषुपराद्राजन् भूतिकामश्च यो भवेत् ॥
 विजिगीषुपरेणैव अभियुक्तस्तथा परैः ।
 तथाभिचारशङ्कायां शत्रूणामपि नाशने ।
 भये महति संप्राप्ते अभया शान्तिरिष्यते ॥
 भूतेषु दृश्यमानेषु रौद्री शान्तिस्तथेष्यते ।
 वेदनाशे समुत्पन्ने जने जाते च नास्तिके ।
 अपूज्यपूजने जाते ब्राह्म्यौ शान्तिस्तथेष्यते ॥
 भविष्यत्यभियोगे च परचक्रभयेऽपि च ।
 राष्ट्रभेदे च संप्राप्ते रौद्री शान्तिः प्रशस्यते ॥
 त्राहातिरिक्ते पवने कचे सर्वदिगुत्थिते ।
 वैकृते वातजे व्याधौ वायवी शान्तिरिष्यते ॥
 अनावृष्टिभये जाते तथा विष्णुतवर्षणे ।
 जलाशयविकारे च वारुणी शान्तिरिष्यते ॥
 अभिशपभये प्राप्ते भार्गवी च तथाद्विज ।
 जाते प्रसववैकृत्ये प्राजापत्या महाभुज ।
 उपस्कराणां वैकृत्ये त्वाष्ट्री पार्थिवनन्दन ॥
 बालानां शान्तिकामस्य कौमारी च तथा नृप ।
 आग्नेयीं कारयेच्छान्तिं संप्राप्ते वज्रिवैकृते ॥

(१३५)

आज्ञाभङ्गे तथा जाते जायाभृत्यादिसंचये ।
 अश्वानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते ।
 अश्वानां काममानस्य गान्धर्वी शान्तिरिष्यते ॥
 गजानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते ।
 गजानां काममानस्य शान्तिराङ्गिरसी भवेत् ॥
 पिशाचादिभये जाते शान्तिस्तु, नैर्ऋती स्मृता ।
 अपमृत्युभये जाते दुःस्वप्नेऽपि महाभुज ॥
 काम्यान्तु कारयेच्छान्तिं संप्राप्ते मकरे तथा ।
 धननाशे समुत्पन्ने कौवेरो शान्तिरिष्यते ॥
 वृक्षाणाञ्च तथार्थानां वैकल्ये समुपस्थिते ।
 भूमिकामस्तथा शान्तिं पार्थिवीञ्च प्रयोजयेत् ॥
 प्रथमे दिनयामे च रात्रौ वा मनुजोत्तम ।
 हस्ते स्वात्याञ्च चित्रायामादित्ये वाश्विने तथा ॥
 आर्यम्ने सोमजातेषु वायव्येष्वङ्गुतेषु च ।
 द्वितीये दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन ॥
 पुष्याग्नेयविशाखायां पित्राजभरणीषु च ।
 उत्पाता ये तथा भाग्ये आग्नेयीं तेषु कारयेत् ॥
 तृतीये दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन ।
 रोहिण्यां वैष्णवे ब्राह्मे वासवे विश्वदैवते ॥
 ज्येष्ठायाञ्च तथा मैत्रेये भवन्त्यङ्गुताः क्वचित् ।
 ऐन्द्री भेषु प्रयोक्तव्या महाशान्तिः कुलोद्बह ॥
 चतुर्थे दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन ।
 सर्पे पौष्णे तथार्द्रायामहिब्रमे च दारुणे ॥

मूले वरुणदैवत्ये ये भवन्त्यद्भुतास्तथा ।
 वारुणी तेषु कर्त्तव्या महाशान्तिर्महोचिता ॥
 भिन्नमण्डलवेलासु ये भवन्त्यद्भुताः कश्चित् ।
 शान्तिः शान्तिद्वयं कार्यं निमित्ते सति नान्यथा ।
 निर्निमित्तकृता शान्तिर्निमित्तमुपजायते ॥

बाणप्रचारा न भवन्ति यद्-
 द्वाजमृषां सम्मोहनैर्युतानां ।
 दैवीपघाता न भवन्ति तद्-
 द्दर्मात्मनां शान्तिपरायणानां ॥

मनुरुवाच ।

अद्भुतानां फलं देव श्रमनञ्च तथा वद ।
 त्वं हि वेत्सि विशालाक्ष ज्ञेयं सर्वमशेषतः ॥

मत्स्य उवाच ।

अत्र ते वर्णयिष्यामि यदुवाच महातपाः ।
 अत्र मे दृष्टगर्गस्तु सर्वधर्मभृताम्बर ॥
 सरस्तत्वां समासौनं गार्गं पार्थिवमन्दन ।
 पप्रच्छेति महातेजा गर्गी मुनिवरप्रियः ॥

अत्रिरुवाच ।

पश्यतां पूर्वरूपाणि जनानां कथयस्व मे ।
 नगराणां तथा राज्ञां त्वं हि सर्वविदुच्यते ॥

गर्ग उवाच ।

पुरुषापचारनियमादपराध्यन्ति देवताः ।
 ततोपराधाद्देवानामुपसर्गः प्रवर्त्तते ॥

दिव्यान्तरिक्षं भीमञ्च त्रिविधं परिकीर्तितं ।
 ग्रहर्चवैकृतं दिव्यमान्तरिक्षं निबोध मे ॥
 उल्कापातो दिशान्द्राहः परिवेगस्तथैव च ।
 गन्धर्वनगरञ्चैव दृष्टिश्च विज्ञता च या ।
 एवमादीनि लोकेऽस्मिन् आकाशानि विनिर्दिशेत् ॥
 चरस्थिरभवं भीमं भूकम्पमपि भूमिजं ।
 जलागयानां वैकृत्यं भीमं तदपि कौर्त्तितं ॥
 भीमञ्चाल्पफलं ज्ञेयं चिरेण परिपच्यते ।
 अभयं मध्यफलदं मध्यकालफलं द्रुतं ॥
 अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि दृष्टिः शिवा भवेत् ।
 समाहाभ्यन्तरे ज्ञेयमशुभं निष्फलं भवेत् ॥
 अद्भुतस्य विपाकश्चेद्दिना शान्त्या न दृश्यते ।
 त्रिभिर्वर्षैस्तु तद्भयं सुमहद्भयकारकं ॥
 राज्ञः शरीरे लोके च पुरे दारे पुरोहिते ।
 पाकमायाति पुत्रेषु तथा वै कोशवाहने ॥
 ऋतुस्वभावाद्राजेन्द्र भवन्त्यद्भुतसंज्ञिताः ।
 शुभावहाश्च विज्ञेयास्तांस्त्वमेव वदतः शृणु ॥
 वज्राग्नि-महौकम्प-सन्धानिर्घात-निःस्वनाः ।
 परिवेष्टरजोधूम-रक्ताकांस्समनोदयाः ॥
 दूमेभ्योऽथ रसस्नेहो बहुशस्सफलोद्गमाः (१) ।
 गोपक्षिमददृष्टिश्च शुभानि (२) मधुमाधवे ॥

(१) मधुपुष्पफलोद्गमा इति कचित् पाठः ।

(२) शिवाय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तारोल्कापातकलुषं कपिलार्केन्दुमण्डलं ।
 अनग्निज्वलनं स्फोटं धूमदिव्यानिलाहतं(१) ॥
 रक्तपद्माक्षणा सन्ध्या नभः क्षुब्धार्णवोपमं ।
 सरिताश्चास्रुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ॥
 शक्रायुधपरिवेशी विद्युच्छुष्कविरोहणं ।
 कम्पोदत्तनवैक्त्यं रसनं दरुणं क्षितेः ॥
 नद्यदपानसरसां वृष्ट्यर्द्धाभरणप्लवाः ।
 शीर्षाणि वारिरोधानां वर्षासु शुभदानि च(२) ॥
 दिव्यस्त्रीरूपगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनं(३) ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं वागमानुषी(४) ॥
 गीतवादित्रनिर्घोषो वनपर्वतसानुषु ।
 शस्यवृद्धीरसोत्पत्तिः शरत्काले शुभाः स्मृताः(५) ॥
 शीतानिलतुषारत्वं नन्दनं मृगपक्षिणां ।
 रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥
 दिशो धूमान्धकाराश्च शलभा वनपर्वताः ।
 उच्चैः सूर्योदयास्तत्वं हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥
 हिमपातानिलोत्पातविरूपाद्भुतदर्शनं ।
 दृष्ट्वाञ्जनाभमाकाशन्तारोल्कापातपिञ्जरं ॥

(१) धुमरेणुनिराकुलमिति वा पाठः ।

(२) पतनञ्चाद्रिगेहानां वर्षासु न भयावहमिति वा पाठः ।

(३) दिव्यस्त्रीभूतगन्धर्व विमानाद्भुतदर्शनमिति पाठान्तरं ।

(४) दर्शनन्तु दिवास्वरे इति कश्चित् पाठः ।

(५) अपापाः शरदि स्मृता इति वा पाठः ।

चित्रागर्भोद्भवास्त्रोषु गोजाम्भसृगपक्षिणां ।
 पत्राङ्कुरलतानाञ्च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥
 ऋतुस्वभावेन विनाङ्कुरतस्य
 जातस्य दृष्टस्य तु शीघ्रमेतत् ।
 कृतागमा शान्तिरनन्तरन्तु
 कार्या यथोक्ता वसुधाधिपेन ॥

इत्यङ्कुरशान्तौ चौत्पातिकः ।

—000—

गर्ग उवाच ।

देवतार्चाः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति च ।
 आरटन्ति च रोदन्ति प्रतिष्ठन्ति हसन्ति च ॥
 उत्पत्तिञ्च निषीदन्ति प्रधावन्ति वसन्ति च ।
 भूञ्जतो विक्षिपन्ते वा शाकप्रहरणध्वजान् ॥
 अवाङ्मुखा वा तिष्ठन्ति स्थानात् स्थानं भ्रमन्ति च ।
 वमत्यग्निं तथाधूमं स्नेहरक्ते तथा वसां ।
 एवमादीनि दृश्यन्ते विकाराः सहस्रोत्थिताः ॥
 लिङ्गायतनच्छेदेषु तत्र वासं न रोचयेत् ।
 राज्ञो वा श्रमनं तत्र स वा देशो विनश्यति ॥
 देवयात्रासु चौत्पातान् दृष्ट्वा देशभयं वदेत् ।
 पितामहस्वधर्मेषु तत्र वासं न रोचयेत् ॥
 वसूनां बभ्रुजं ज्ञेयं नृपाणां लोकपालजं ।

ज्ञेयं सेनापतीनाञ्च यस्मात् स्कन्दशिखण्डजं ॥
 लोकानां विष्णुवायुन्द्रं विश्वकर्मासमुद्भवं ।
 विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानाञ्चैव नायकं ॥
 देवदेव नृपञ्चैष्ठ देवस्त्रीषु नृपस्त्रियः ।
 वास्तुदेवेषु विज्ञेयं गृहाणामिव नान्यथा ॥
 देवतार्चाविकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ।
 देवतार्चान्तु गत्वा वै तांस्तामाच्छाद्य भूषयेत् ॥
 पूजयेत्तां महामागं गन्धमाल्यान्नसम्पदा ।
 मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदनन्तरं ॥
 तस्मिन्कार्चनमात्रेण स्थालीपाकं यथाविधि ।
 पुरोधा जुहुयाद्वक्त्रो सप्तरात्रमतन्द्रितः ॥
 विप्राश्च पूज्या मधुरान्नपानैः
 सदक्षिणैः सप्तदिनं द्विजेन्द्र ।
 प्राप्तेऽष्टमे च क्षितिगोप्रदानैः
 सकाञ्चणैः शान्तिमुपैति पापं ॥
 इत्यङ्गुतशान्तौ अर्चवैकृतोपशमनं ।

—000—

गर्ग उवाच ।

अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे भृशमतिस्वरः ।
 न दीप्यते त्वेन्धनवान् स राष्ट्रः पीडयते नृप
 प्रज्वलेद्द्रुमं यत्र तथार्द्रम्बा कथञ्चन ।
 प्रासादतोरणद्वारं नृपवेश्मसुरालयं ।

एतानि यत्र दह्यन्ते तत्र राजभयं भवेत् ॥
 विद्युता वा प्रदह्यन्ते तत्रापि नृपतेर्भयं ।
 अनैशानि तमांसि स्युः विशालमुपपद्यते ।
 धूमश्चानग्निजो यत्र तत्र विद्यान्महद्भयं ॥
 तडिहिनाम्ने गगने भयं स्याद्दृष्टिवर्जिते ।
 दिवा सतारे गगने तथैव भयमादिशेत् ॥
 विकारश्चायुधानां स्यात्तत्र संग्राभमादिशेत् ।
 त्रिरात्रोपोषितस्तत्र पुरोधाः सुसमाहितः ।
 समिद्धिः क्षीरवृक्षाणां सर्षपैश्च घृतेन च ॥

दद्यात्सुवर्णञ्च तथा द्विजेभ्यो
 गाञ्चैव वस्त्राणि तथा भुवञ्च ।
 एवं कृतैः पापमुपैति नाशं
 यदग्निवैकृत्यभयं द्विजेन्द्र ॥

इत्यङ्गुतशान्तौ अग्निवैकृत्यं ।

— ००० —

गर्ग उवाच ।

पुरेषु येषु दृश्यन्ते पादपा दैवचीदिताः ।
 वदन्तो वा हसन्तो वा स्रवन्तो वा रसं बहु ॥
 प्ररोहा वा विना बाधं शाखा मुञ्चन्त्यसंक्रमं ।
 फलं पुष्पन्तथाकालं दर्शयन्ति त्राहायनाः ॥
 पृथ्वावस्थान्दर्शयन्ति फलं पुष्पं तथाभवं ।
 क्षीरं स्नेहं सुरां रक्तं मधु तीर्थं स्रवन्ति वा ॥

पुष्पन्त्यरोगाः सहसा शुष्कं रोहन्ति वा पुनः ।
उत्तिष्ठन्तीह पतिताः पतन्ति च तथोत्थिताः ॥
तत्र वक्ष्यामि ते ब्रह्मन् विपाकफलमेव च ।
रोदने व्याधिमभ्येति हसने देशविभ्रमं ॥
शाखाप्रपातने कुर्यात् संश्रामे योद्धपातनं ।
बालानां मरणं कुर्यात् बालानां फलपुष्पतः ॥
क्षराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्पमनन्तरं ।
क्षयं सर्वत्र गौक्षीरं स्नेहं दुर्भिर्चलक्षणं ॥
शुष्केषु संप्रहारेषु वीर्यमन्त्रं न रोहति ।
पर्वतानां महाराजभयं भेदकरम्भवेत् ॥
स्थानात् स्थानन्तु गमने देशभङ्गं तथादिशेत् ॥
जल्पत्स्वपि च वृक्षेषु रोदते वा धनक्षयं ॥
एतत्पूजितवृक्षेषु सर्वराक्षसीऽपि पच्यते ।
पुष्पैः फलैश्चाधिकृतै राक्षसी मृत्युस्तथादिशेत् ॥
अन्येषु चैव वृक्षेषु वृक्षोत्पातेष्वतन्द्रितः ।
आच्छादयित्वा तं वृक्षं गन्धमात्यैर्विभूषयेत् ॥
वृक्षोपरि तथाछत्रं कुर्यात्पापप्रशान्तये ।
शिवमभ्यर्चयेद्देवं पशुत्रासै निवेदयेत् ।
मूलेभ्य इति यद्दीमान् कृत्वा रुद्रं जपेत्ततः ॥

मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन
संपूज्य विप्रांश्च शूद्रञ्च दद्यात् ।
गौतेन नृत्येन तथार्चनेन
देवं हरं पापविनाशहेतोः ॥
इत्यह्म तशान्तौ वृक्षोत्पातशमनं ।

गर्ग उवाच ।

अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षादिभयं मतं ।
 अनृतौ तु दिनादूर्ध्वं वृष्टिर्ज्ञेया भयाय तु ॥
 अनल्पे विकृता चैव विज्ञेया राजसूत्यवे ।
 शीतोष्णताविपर्ययसि ऋतूनां रिपुजम्भयं ॥
 शोणितं वर्षते यत्र तत्र शस्त्रभयं भवेत् ।
 अङ्गारपांशुवर्षेषु नगरं संविनश्यति ।
 मज्जास्थिस्नेहमांसानां जनमारभयं भवेत् ॥

गर्ग उवाच ।

प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्यमृगपक्षिणः ।
 अरण्यं यान्ति वा ग्राम्याः स्थलं यान्ति जलोद्भवाः ॥
 स्थलजा वा जले यान्ति घोरं वा सन्ति निर्भयाः ।
 राजद्वारे पुरद्वारे शिवा वाप्यशिवप्रदाः ॥
 दिवा रात्रिचरा वापि रात्रौ वापि दिवाचराः ।
 ग्राम्यास्त्यजन्ति ग्रामं वा तच्चोत्पातं विनिर्द्दिशेत् ॥
 दौमता वा सन्ति सन्ध्यास्तु मण्डलानि च कुर्वते ।
 रसन्ते विप्रियं यत्र तदा प्रेतफलं लभेत् ॥
 प्रदोषे कुक्कुटावासो हेमन्ते वापि कोकिलः ।
 अर्क्षोदयेऽर्क्षाभिमुखी शिवा यमभयं वदेत् ॥
 गृहङ्गपोतः प्रविशेत् क्रव्यादा मुद्भिर्लीयते ।
 मधु वाऽमक्षिका कुर्यात् मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥
 प्राकारहारगेहेषु तोरणापणवीथिषु ।
 केतुच्छत्रावुधास्येषु क्रव्यात् संपतते यदि ॥

जायन्ते वायु वाल्मीका मधु वा स्यन्दने यदि ।
 प्रदेशो नाशमायाति राजा च म्रियते तदा ॥
 मूषिकान् शलभान् हृष्टा प्रभूतं क्षुद्रयं भवेत् ।
 काष्ठोल्लूकास्थिमृङ्गास्याः खानोमरकवेदिनः ॥
 दुर्भिक्षवेदना ज्ञेयाः काका धान्यमुषो यदि ।
 जना अभिभवन्ति स्म निर्भया रणवेदिनः ॥
 काको मैथुनयुक्तश्च खेतः स यदि दृश्यते ।
 राजा वा म्रियते तत्र तदा देशो विनश्यति ॥
 उल्लूको वसते यत्र निपतेद्वा तथा गृहे ।
 ज्ञेयो गृहपतेर्मृत्युर्जननाशस्तथैव च ॥
 मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्भोमं सदक्षिणं ।
 देवाः कपोत इति च जप्तव्यं पञ्चभिर्द्विजैः ॥
 सुदेव इति चैकेन देया गावः सदक्षिणाः ।
 जपेच्छाकुनसूक्तश्च मनोवेदशिरांसि च ॥
 देवाः कपोतादयो मन्त्रा ऋग्वेदे प्रसिद्धाः ।
 गावश्च देया विधिवत् द्विजानां
 सकाञ्चना वस्त्रयुगोत्तरीयाः ।
 एवं कृते शान्तिमुपैति पापं
 मृगैर्द्विजैर्वा विनिवेदितं यत् ॥
 इत्यङ्गुतशान्तौ मृगपक्षिवैकृतोपशमन ।

—०००००—

गर्ग उवाच ।

प्रासादतोरणच्छादं द्वारं प्राकारवेश्मनां ।

अनिमित्तन्तु पतितं दृढानां राजसृत्यवे ॥
 रजसा वाष्पधूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ।
 आदित्यचन्द्रताराश्च विवर्णा भयवृद्धये ॥
 राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्म्मिणः ।
 ऋतवस्तु विपर्यस्ता अपूज्यं पूजयेज्जनः ।
 नक्षत्राणि वियोगानि तन्महद्भयलक्षणं ॥
 केतूदयोपरागे च छिद्रता शशिसूर्ययोः ।
 फलं पुष्पं तथा धान्यं हिरण्याभरणानि च ॥
 पांशुजन्तु(१) फलानाञ्च वर्षणे रोगजम्भयं ।
 छिद्रच्चातिप्रवर्षायां शस्यानां प्रीतिवर्धनं ॥
 विरजस्को रवावभ्रे यदा छाया न दृश्यते ।
 दृश्यते न प्रदीप्ते वा तत्र देशभयं भवेत् ॥
 निरम्भे वापि रात्रौ वा खेतं याम्योत्तरेण च ।
 इन्द्रायुधं तथा दृष्ट्वा उल्कापातं तथैव च ॥
 दिग्दाहपरिवेषौ च गन्धर्वनगरन्तथा ।
 परचक्रभयं ब्रूयाद्देशोपद्रवमेव च ॥

सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां
 होमस्तु कार्यो विधिवद्विजेन्द्रैः ।
 धान्यानि गोकामघ्नदक्षिणाय
 देया द्विजानामघ्ननाशहेतोः ॥

इत्यङ्गुतशान्तौ दृष्टिवैकृतप्रश्मनं ।

गर्ग उवाच ।

नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति वा ।
 नद्यो क्रुद्धप्रवणा विरसा हि भवन्ति च ॥
 विवर्णकल्षं तप्तं फेनवर्जन्तु सङ्कलं ।
 क्षीरस्नेहसुरारक्तं वहन्ते बहुलोदकाः ।
 षण्मासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयं भवेत् ॥
 जलाशया नदन्ते च प्रज्वलन्ति कश्चन्ति वा ।
 विजल्पन्तेऽतिजिह्वाश्च ज्वालाधूमं सृजन्ति च ॥
 अखाते वा जलोत्पातः समर्था वा जलाशयाः ।
 सगीतशब्दा दृश्यन्ते जनमारोऽत्र सम्भवेत् ॥
 दिव्याभोगोभयं सर्पिर्मधुनात्रावसेचनं ।
 जलव्या वारुणा मन्त्रांस्तैस्तु होमो जले भवेत् ॥

मध्वान्जयुक्तं परमान्नमत्र
 देयं द्विजानां द्विजभोजनार्थं ।
 गावश्च देयाः सितवस्त्रयुक्ता-
 स्तथोदकुम्भाः सकलावशान्तैः ।

इत्यङ्गुतम्रान्तौ सलिलाशयवैकृतं ।

—०००—

गर्ग उवाच ।

अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा ।
 विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनास्तथा ॥
 चामानुषाश्च पुण्ड्राश्च सङ्घाता व्यञ्जनास्तथा ।

हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा त्रयः ॥

पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः ।

विनाशस्तस्य देशस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् ॥

निर्वासयेत्तां नृपतिश्च राष्ट्रात्

स्त्रियश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः ।

यदृच्छकैर्बाह्याणतर्प्य णश्च

लोके ततः शान्तिमुपैति पापं ।

इति वैकृतशान्तौ प्रसववैकृतं ।

—000—

गर्ग उवाच ।

यान्ति यानान्ययुक्तानि युक्तान्यपि न यान्ति चेत्

चोद्यमानानि तत्र स्यात् महद्भयसमुत्थितं ॥

वाद्यमाना न वाद्यन्ते वाद्यन्ते वाप्यनाहताः ।

अचलाश्च चलन्तेऽपि न चलानि चलन्ति च ।

उपस्करादिविक्रते घोरं शस्त्रभयं भवेत् ॥

वायोस्तु पूजा द्विजपुङ्गवैश्च

कृत्वा तदुक्तांश्च जपेच्च मन्त्रान् ।

दद्यात् प्रभूतं परमान्नमन्नं

सदक्षिणन्तेन शमोऽस्य भूपतेः ॥

इत्युपस्करवैकृतोपशमः ।

—000—

यद्वर्त्तविक्रतिर्यत्र तत्रापि भयंमादिशेत् ।
 स्त्रियश्च कलहायन्ते वाचा निघ्नन्ति बालकान् ॥
 क्रियाणामुचितानाञ्च विस्थितिर्यत्र दृश्यते ।
 अग्निर्यत्र न दीप्येत ह्यग्निमानासु शान्तिषु ॥
 पिपीलिकाश्च क्रव्यादा यान्ति वान्तरितास्ततः ।
 पूर्णकुम्भाः स्रवन्ते च हविर्वा विप्रलुप्यते ॥
 मङ्गल्याः स्वामिनो यत्र न श्रुयन्ते समस्ततः ।
 वेपथुर्बाधते वापि प्रोक्ताहे सति निन्दितः (१) ॥
 न च देवेषु वर्त्तन्ते यथावद्वाङ्मणेषु च ।
 मन्दघोषानि वाद्यानि वाद्यन्ते विस्वराणि च ॥
 गुरुमित्रद्विषो यत्र शत्रुपूजारता जनाः ।
 प्राज्ञान् सुहृदोमान्यान् जनो यत्रावमन्यते ॥
 शान्तिमङ्गलहोमेषु नास्तिको यत्र जायते ।
 राजा वा म्रियते यत्र सर्वदेशो विनश्यति ॥
 राज्ञो विनाशे संप्राप्ते निमित्तानि निबोध मे ।
 ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणांश्च विनिन्दति ॥
 ब्राह्मणानवमन्येत ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।
 न तान् स्मरति कृत्येषु याचितञ्चावसीयते ॥
 नमनश्च नचाशिश्व प्रशंसां नाभिनन्दति ।
 अपूर्व्वन्तु करं लोभात्तथा सम्प्रीडिते जने ॥

एतांथाभ्यर्चयेत् सम्यक् सपत्नीकान् द्विजोत्तमान् ।

भोज्यानि चैव कार्याणि सुराणां बलयस्तथा ॥

गावश्च देया द्विजपुङ्गवेभ्यो

भुवन्तथा काञ्चनमश्वरश्च ।

होमश्च कार्यो द्विजपूजनश्च

एवं कृते शान्तिमुपैति पापं ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तान्यद्भुतशान्तिकानि

समाप्तानि ।

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धौश्वर-सकलविद्याविगारद-श्रीहेमाद्रिविरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

अद्भुतशान्तिकानि समाप्तानि ।

SOME OF OUR IMPORTANT RESEARCH PUBLICATIONS

Elements of Indian Aesthetics.

S.N. Ghoshal Shastri.

2 vols. in 5 pts. 29 cm. bib. index. 1978-1983. Cloth.

Rs.1350.00

Contents: v. 1. Historical and cultural elements — Philosophical elements — Literary elements — Elements of poetic diction (kāvyā-śikṣā). v. 2, pt. 1. History, thoughts and canon of Indian iconography (with three component parts) — v. 2, pt. 2. The Tantric iconography — v. 2, pt. 3. Indian gesturology. — v. 2, pt. 4. Primitive arts, crafts, and alpans.

Word and Meaning: a new perspective. in the light of Jagadīśa's Śabda-śakti-prakāśikā.

K.N. Chatterjee.

Iviii, 702 p. 23 cm. bib. index. 1980 Cloth

Rs. 150

Kalyāṇamalla's Ananigerariga : an Indian erotic : Sanskrit text with English translation. Edited and translated by S.N. Prasad. 156 figures and 58 plates. 1983.

Rs. 400.00

Laments in Sanskrit literature.

By S.C. Banerji. 1985.

Rs. 125.00

Reflections on Indian philosophy

By K.P. Sinha. 1984.

Rs. 100.00

History of Rūpaka in the Alāṅkāra Śāstra.

Biswanath Bhattacharya. 1982.

Rs. 250.00

अपस्तम्बगृह्यसूत्रम्। हरदत्तमिश्रकृत

'अनाकुला' टीका, सुदर्शनाचार्यकृत 'तात्पर्यदर्शन' टीका, ए० चित्रस्वामी शास्त्री कृत संस्कृत टिप्पणी तथा उमेश चन्द्र पाण्डेय कृत हिन्दी अनुवाद सहित। १९८३

Rs. 75

आद्वैतीयनक्षत्रसूत्रम् (अग्निष्टोम अध्याय तक)।

कुन्दन झा वक्शी कृत 'सरला टीका' एक टिप्पणी सहित। द्वितीय संस्करण १९८४

Rs. 40

बीजायनवर्णसूत्रम्। गोविन्दस्वामी कृत 'विवरण' टीका, ए० चित्रस्वामी शास्त्री कृत भूमिका, टिप्पणी, अनुक्रमणिका आदि, तथा उमेशचन्द्र पाण्डेय कृत हिन्दी टीका सहित १९८३

Rs. 75

मनुस्मृतिः। कुल्लुकभट्टकृत 'मन्वर्चमुक्तावली' टीका तथा हरगोविन्द शास्त्री कृत 'मणिप्रभा' हिन्दी टीका, गोपाल शास्त्री नेने कृत भूमिका सहित। १९८२

Rs. 100

नीलमल्लसूत्रम्। हरदत्तकृत 'मिताक्षरा' टीका उमेशचन्द्र पाण्डेयकृत हिन्दी टीका सहित। १९८३

Rs. 60

वाजपयस्वस्मृतिः। विश्वामित्रकृत 'मिताक्षरा' टीका उमेशचन्द्र पाण्डेय कृत हिन्दी टीका, तथा श्रीनारायणमिश्रकृत भूमिका सहित। तृतीय संस्करण १९८३

Rs. 70

धर्मसिन्धुः। काशीनाथ उपाध्यायकृत; बशिष्ठदत्त मिश्र कृत 'धर्मदीपिका' हिन्दी टीका तथा सुदामा मिश्र शास्त्रीकृत 'सुधा' व्याख्या, तथा म०म० सदाशिव शास्त्री मुसलगांवकर कृत समीक्षात्मक प्रस्तावना सहित। १९८४

250

वेदान्तसूत्रवैदिकवृत्तिः। स्वामी हरिप्रसाद वैदिक-मुनि विरचित। १९८२

Rs. 150

हरविजयम्। राजानक रत्नाकर विरचित, राजानक अलककृत टीका सहित; पं. दुर्गाप्रसाद एवं काशीनाथ पाण्डुरंग परब सम्पादित।

Rs. 100

चरकसंहिता। महर्षिणा पुनर्वसुनोपटिष्टा; तच्छिष्येण नागिनवेशेन प्रणीता; चरकवृद्धबलाभ्यां प्रतिसंस्कृता; चक्रपाणिदत्तविरचितया आयुर्वेददीपिकाव्याख्या संवल्लिता; आचार्योपाधेन त्रिविक्रमात्मजेन यादवशर्मणा संशोधिता

Rs. 250

१९८४

Also available at :

CHAUKHAMBHA ORIENTALIA

Post Box No. 1032

VARANASI-221001 (India)

Telephone : 63354   Telegram : Gokulotsav

Branch—Bungalow Road 9 U.B. Jawahar Nagar

DELHI-110007   Phone : 2911617